

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE VAVILLA PRESS
Madras.

పీఠిక

ఆంధ్రదేశమునందు ప్రచారసళిలో నున్న ఆర్యజాతీయ వైద్య శాస్త్ర గ్రంథములలో బసవరాజీయము చాల ముఖ్యమైనదియును ప్రచారబాహుళ్యము గలదియు నై యున్నది. సుశ్రుతచరకాదులగు నుద్ద్యోగములను కఠింపఁ దొరకొనినను లేకున్నను, ఆంధ్రదేశము నందలి సామాన్యవైద్యులగువా రెల్లరును బసవరాజీయమును విధిగాఁ జదివితీరెదరు. చారిత్రకు లగు వైద్యుల దృష్టిలో (మన ఆంధ్రదేశము నందలి వారిలో) బసవరాజునకును అతనిగ్రంథమునకును ఈ యుద్ద్యోగము తటి ప్రామాణ్యస్థానము లభింపక పోయినను, పట్టణములందును పల్లెల యందును వైద్యవృత్తి కలవాటుపడిన ప్రతి యాంధ్రుని గృహమును బసవరాజురచించిన ఈవైద్యగ్రంథము స్థిరప్రతిష్ఠను గడించి, యలంకరించును వచ్చుచున్నది. ఇందులకు ముఖ్యమైన కారణము— బసవరాజు ఆంధ్రగ్రామములయును, ఆంధ్రదేశీయుల విజ్ఞానవిభవముల నాదరించి తదభివృద్ధికై చక్కని ప్రకరణవిభాగములతో సరసములును సంగ్రహమహితములును సరళములు నగు చికిత్సాపద్ధతులతో గ్రంథము నామూలగ్రంథము సంతరించి కూర్చుట యై యున్నది. ఈవిషయము ఈగ్రంథమును చదువఁబూనెడి ప్రతివారికిని విశదమే యగుచున్నది.

కొంచెమంత స్థిమితముతోఁ బఠింపవలెననుకొనినచో— ఆర్యవైద్య వాఙ్మయమునందు అత్యంత సుప్రసిద్ధిని గడించిన మహాత్తమము లగ్న్య గ్రంథములు నందలకొలదిగ గానవచ్చును. సుప్రసిద్ధము లై వేదము, లందుకూడ—దుష్కృతాయ 'చరకాచార్యం'— అని కీర్తింపఁబడిన చరకమహర్షి, సుశ్రుతుఁడు, అగ్నివేశుఁడు మున్నగువారు రచించిన చరకసుశ్రుతములును మాత్రమేగాక మాధవనల్పము, బాహులము,

సీతరసార్ణవము, భేషజకల్పము, సూధవనిదానము, అపైసీకల్పము, ఆంధ్ర
 ర్వేదసూత్రములు మున్నగునవి ఇంకను అమృతిత్రయములగు నన్యలలో
 అనేకగ్రంథములు మన దృష్టివధమున కగుపించును. ఇట్టి అహోమగు
 మన వైద్యవాఙ్మయమునందు గల గ్రంథరాశి నంతః ఆంధ్రమునకు బలి
 వర్తించి జనసామాన్యమునకు అందుబాటుగు స్థితిలోనికి తీసికొని వచ్చు
 టకై మనవా రెన్నియో శతాబ్దములు అవిరతముగఁ బాటుచువలసి
 యున్నది. మేమును అనేక సంవత్సరములనుండి మోక్షోపాయని సేవ
 తాహమునకు పాల్పడక ఎట్లెట్లో ఆంధ్రవాఙ్మయమునందులి యున్న
 విభాగములందువలె, ఈవైద్యవాఙ్మయవిభాగములందును విత్తము
 చేసి అమూల్యము లగు గ్రంథములను వెలుఱించుచు వచ్చుచునే
 యున్నాము. కాని ఆంధ్రుల యాదరాభిమానములు మాకీష్టములలో
 చాలినంతగా లభించుట లేదని వ్రాయుటకు చింత పొడముచున్నది.

ఇప్పటికి మేము ముద్రింపఁదలచిన గ్రంథములలో—గంధవిగ్ర
 హము, వైద్యశతశ్లోకి, ఆజీర్ణమంజరి, భేషజకల్పము, సూధవనిదానము,
 రాజమార్తాండము, రావణునికుమారతంత్రము, నృసింహుని గీర్వాణము,
 చక్రదత్త, శుశ్రుతశారీరము, అనుపానమంజరి, కాలజ్ఞానము, వాచీ
 జ్ఞానము, రసప్రదీపిక, లోలంబరాజీయము, విష్ణువైద్యచింతామణి,
 శార్ఙ్గధరసంహిత, షడ్రసనిఘంటువు, సహదేవశాస్త్రవైద్యశాస్త్రము, అం
 జులీగుర్బా మున్నగు గ్రంథములు సుసంపూర్ణము లగు విమర్శా
 ములతో వెలువరింపఁబడినవి. ప్రస్తుతము ఈబహువిధము లును
 సుప్రసిద్ధాంధ్రజాతీయ వైద్యగ్రంథమును పైయెట్లు చక్కని ముద్రికా
 ముతో వెలువరించి మాపాఠకుల కుపాయన మిచ్చుచున్నాము. అంధ్ర
 దేశమునందలి ప్రజాలోకము మాయం దెప్పటి యాదరాభిమానములను
 వెలయించినచో మున్నందు. చరకమును సంపూర్ణముగా ముద్రించి
 యిప్పించుకొనుటకై యత్నించుచున్నా మని తెల్పుకొనుచున్నాము.

మ: బసవరాజీయ మను ఈ వైద్యగ్రంథమును రచించిన బసవరాజు
 తొలమును గూర్చియును, అతని దేశ-నామ-థామాదికములను గుఱి
 బియును, పండితులలోనే అనేక విప్రతిపత్తిపహితములగు సిద్ధాంత
 యజ్ఞులు గలవు. కొందఱ తేడం సుప్రసిద్ధజైవమశప్రచారముం డగు బ
 గ్రంథముం డనియును, మరికొందఱు తివతిత్వైర్వరత్నాకరాది గ్రంథము
 లును రచించి సంస్కృతవాక్యమునకు అపారమగు నేవచీసిన కెవరి
 బసవరాజునియును, మరికొందఱు బసవనాముం డగు సామాన్యు
 డనియు నందురు. ఇట్టి జాతినిబట్టి ఇతఁ డాంధ్రుం డని కొందఱును,
 కర్ణాటకుం డని కొందఱును, కర్ణాటాంధ్రాది విభాగముల కందని యి
 ణాత్యుం డని ఇంకఁ గొందఱును చెప్పెదరు. ఏమైన నేమి? యశః
 కాముం డై కేవలము లోకోపకారమునకై ఇంతటి మహోత్సృష్ట
 గ్రంథమును రచించినకవి ఏజాతివాఁ డైనను అభినంద్యుఁడును చిర
 చ్ఛరణీయుఁడును అనుటకు ఎవ్వరికిని సంశయ ముండదు. మఱియు గల
 యనుభవమును బట్టియును, పండితపరంపరగా వచ్చుచున్న పోకిరి బట్టి
 యును, బసవరాజు సుప్రసిద్ధాంధ్ర దేశీయుఁడే యనియును, శైవమతాన్ని
 నాశ్శతగ్రంథములను రచించిన నిడిమామిడి బసవరాజే ఈగ్రంథం
 థాత యని విశ్వాసము నొందుచున్నాము. ఇందులకు ఈతని గద్యమే
 ప్రమాణము: —‘ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార
 భాగవతాం, నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయకాంధ్య రామదేశిక శిష్యో
 త్తమ నమశ్శివాయనత్పుత్ర, పవిత్రకవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో
 భూషణ వైద్యశాస్త్రపారావారీణ బసవరాజవరచితే’—అను గద్య
 భాగము (ప్రాచీనతాళపత్రములలో నున్న భాగము) అయి యున్నది.
 కాని గ్రంథకర్త యగు నీబసవరాజు చెప్పకొనిన ఈనిడిమి మిడి అతని
 యింటిపేరు కా దనియును, అతని శైవాచార్యశిష్యము పేరనియును
 గూడ కొందఱు వివదించుచున్నారు. వివాదములకును చర్చలకు నేమి?
 బయలుదేరదీయుకొలదిని పెలుగుచునే యుండును. కాబట్టి డొర

నంత యాధారముతో నీ బసవరాజు—నిడిమామిడి వాస్తవం
యును, రామదేశికుని శిష్యుం డనియును, నమశ్శివాయపండిత
డనియును, చక్కని కవితాధార కలవాఁ డనియును, మహా
సింపగా వచ్చును. ఈనిడిమామిడి ఇప్పటి యాంగ్ర దేశము
టిదో తేలినను తేలకున్నను నితఁ డాంగ్ర దేశముండి యుచు
బాధకమును లేదుగదా. కావున నీవిషయము నింతతో విడచి
ఇతఁ కాలము విషయము. కొంచెమెచ్చుతగ్గుగా సంస్కృతమున
వివిధవిషయములలో గల సంధానగ్రంథములు 17-వ శతాబ్ది ఆంగ్ల
మున కూర్చబడుచు వచ్చుటచేతను, వైద్యశాస్త్రమున నున్న వివిధ
మగు సంధానగ్రంథ మగుటచేతను 17-వ శతాబ్ది పరిమిమున నున్నది
వైద్యప్రకరణగ్రంథముగా కూర్చబడి యుండు నని యూహించుట
చున్నది. ఇయ్యది (అనగా నీ యభిప్రాయము) సిద్ధాంతము కానే
రదు, యూహమాత్రమే. కాని ఆంగ్ర దేశమునందు వైద్యశాస్త్రము
లలో—శ్లో, “కృతే తు చరకః ప్రోక్షః...కా బసంకః స్మృతిః” అను
శ్లోక మొకటి ప్రచారమున నున్నది. దీని ననుసరించి చూచిన కార్యమున
రచితమైన ట్లగునని కొందఁ జందురు గాని ఇట్లు శ్లోకములు గ్రంథాంత
సామాన్యము లగుటచే నంతగా నవిషయమున బ్రహ్మములు
కాజాలవు.

మఱికొందఱు ఇతఁడు ఈవైద్యగ్రంథమునకు సంగ్రహణ
యగునుగాని స్వతంత్రుఁడు అగు గ్రంథకర్త కాఁ డని వివరించ
చున్నారు. ఇందులకుగాను వీరు చెప్పెడి ప్రధానకారణము—ఇంద
శ్లోకములును విషయములును ఇతరము లగు విఖ్యాతగ్రంథముల
ఆయావిభాగము లట్లే కానవచ్చుచున్న వనుటయై యున్నది. లేదే
విచారణఁ జేసినచో నితఁడు తనగ్రంథమునందు ప్రాచీనవైద్యగ్రం
ములనుండి ఆయా ప్రకరణానుసారముగా విషయములను సంధా
చినమాట నిజమే అయినను, అంతమాత్రమున నితని గ్రంథకర్త

చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, అష్టమప్రకరణమునందు కానిత్యంబు
హిక్మారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, సాన్నిహి సాధ్యా
సాధ్యతలు, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, నవమప్రకరణమున,
మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాఘాత, అర్శస్యంబు
నములును, తల్లక్షణములును, సాధ్యాసాధ్యములును, చికిత్సానుపాన
పథ్యాపథ్యములును, దశమప్రకరణమున గ్రహస్యంబు
నిదానములును, తల్లక్షణములును, సాధ్యాసాధ్యతలు, తద్వి
చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును కూర్పబడినవి.

ఏకాదశప్రకరణమునందు ఉదర, ఆనాహ, ఉగ్ర, తిష్ఠి
రోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతద్విచికిత్సానుపానపథ్యా
పథ్యంబులును, ద్వాదశప్రకరణమునందు తృప్తి, నాహ, తృప్తి, గోమ
చ్యలసక, విలంబికాగ్నిమాంద్యాజీర్ణ, రోగలక్షణములును, తద్విచి
సాధ్యతద్విచికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును సంగ్రహింపబడియున్నవి.

త్రయోదశప్రకరణమునందు శుష్క, విసర్జి, విసర్జి, రోగనిదాన
ములును, తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్యతలును, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్య
ములును, చతుర్దశప్రకరణమున అరోగ్యపదంతి, అదో, అరోగ్యపదంతి
తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతద్విచికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, అం
దశప్రకరణమునందు వంధ్యాత్వవయోనిదుర్బలసంభవంబు
నిదానములును, తద్విచిత్సలును, గర్భిణీచికిత్సానుపానపథ్యాపథ్య
ములును, షోడశప్రకరణమునందు అస్పృగ్దరాధిప్రయోనివ్యాధి, చూడింబు
గర్భపాత మూఢగర్భ యోనిసంవరాస్తవసోమగర్భిణీరోగలక్షణ తత్సా
ధ్యాసాధ్యములును, తద్విచిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును స్మరణ
బడియున్నవి.

సప్తదశప్రకరణమునందు నేత్రరోగనిదానములు, తల్లక్షణములు,
సాధ్యాసాధ్యతలు, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, అష్టదశప్రక

రణమున స్థాల్గమేవోన్మధిమదాన్యము నాసాశిరోగలక్షణ తత్సా
 థ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, ఏకోనవింశ ప్రకరణ
 మున గుల్మశూలరోగనివాన తల్లక్షణ తత్సాథ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సాను
 పానపథ్యాపథ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమునందు ఉన్మాదాపస్తాంబులు
 తత్సాథ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును కూర్పబడి
 నవి.

ఏకవింశ ప్రకరణమున భగందరవ్రణాగంతుకప్రణ నాడీవ్రణా
 గ్నిదగ్ధవ్రణ లూతప్రణ మర్కట్యున్ననగళగండ గండమూల కర్ణముఖ
 దంతజవ్వతాలుగతకంఠ గతనంతప్రణతుండిప్రణసూపజంతి రాజస్నాయు
 కస్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలస్య స్ఫీటకీలక కాలస్ఫీటావిక స్థిపద
 రోగనిదానతల్లక్షణ తత్సాథ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యం
 బులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున అజగల్గి కాంధాలబీవిన్మతాడిపింకకచ్చ
 పికవల్లి కపనశికజాలగర్లభాని సర్వశూర్రోగలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానం
 బులును చేర్పబడినవి

త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానాదు
 లును, చతుర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతిసార సంగ్రహణ్యర్శిరోగపాం
 డురోగ కామలార క్షపిత్తక్షయరోగ కాసహిక్మాశ్వాసానుచి ఛర్దిరోగ
 తృష్ణా దాహోన్మాదాపస్తాం వాతరోగాబిర్ణశూల కర్ణశూల మూలం
 నాహోదావర్త గుల్మహృద్రోగ మూత్రకృచ్చాశ్మరీరోగ ప్రమేహో
 దరశోఫగళగండ గండమూలస్థి పదమస్తక వ్రణభగందరోపదంశ ముఖ
 కర్ణరోగ కర్మవిపాక తద్భుమనోపాయంబులును, పంచవింశ ప్రకరణమున
 రస గంధకాడి ద్రవ్యశుద్ధులును, సర్వలోహశుద్ధి తద్భుస్ససిందూరక్రమం
 బులును, మృతలోహమృతీకరణాబును, తష్టస్స గుణాగుణంబులును, నవ
 రత్నశుద్ధి తద్భుస్సగుణాగుణంబులును గలిగియున్నవి.

ఇట్టి యీసర్వోత్కృష్టమగు వైద్యప్రకరణమగు బసవరాచియ
 మును పెక్కిండ్రక్రిందట కీర్తికేమలయిన శ్రీ పువ్వాడ సూర్యశారా

యే యుగరావుగారు చక్కనితెలుగుటీకతో సవరించి ముద్రించినది. అయ్యదియే ఇంతవఱకును బజారునందు వెన్నముద్రణములలోనిది లభించుచున్నది. నిజమునకు ఈ బసవరాజీయమునకు కర్ణాటాంధ్రభాషలలో నముద్రితములుగా పెక్కులు టీకలున్నవి. అయినను ప్రచారబాహుళ్యము నొందియున్న వైవాచిక నేమేమోక ముద్రణములలో నేసికొని ఇట్లు సర్వాంగసుందరముగాఁ బ్రకటించితిమి. సాధ్యమైనంతవఱకు నముద్రితములగు నాటీకలను చేర్చి ప్రత్యేకముగా నీగ్రంథమును ముద్రించి వెలువరింప దలంపుకొన్నవారమై, ముందుటచేసి నిష్పాటికి దీనినే మాసాతకులకు ఉపాయన మిచ్చుచున్నాము. మూడు శతగ్రంథమును ఇట్లు ముద్రణమును చేసికొనుటకై సర్వాధికారములతో నొసంగిన శ్రీ శ్రీ గ్రంథకర్త ప్రపాత్రులగు శ్రీయుతులు పువ్వాద మేకటరావుగారికి మిగుల కృతజ్ఞతఁ జూపుచు నింతలో విమోచించుచున్నారము. విజ్ఞు లిందలిగుణదోషముల ననుగ్రహబుద్ధితో యుద్ధరింపఁ త్రుగాతమని వేడెదము.

అక్షయ ఆశ్వయుజ ౧౦ లు. }
తండయాశ్వుట, మదరాసు. }

ఇట్లు, }
వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్.

విషయానుక్రమణిక.

ప్రథమ ప్రకరణము.	పుటసంఖ్య.
అజీర్ణ జ్వరలక్షణము	42
అజీర్ణ నాసిక లక్షణము	12
అజీర్ణాది జ్వరములకు కిరమాలపంప కహాయము	65, 85 98
అస్తగజ్వరలక్షణము	50
అసాధ్యద్రవ్యములు	65
అభిహతజ్వరలక్షణము	42
అభిహతజ్వరలక్షణము	53
అష్టభాతములు	6
అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరగణనము	77
అష్టవిధజ్వరములకు వృద్ధిగ్రహణము కహాయము	97
అసాధ్యజ్వరలక్షణము	54
అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పశరీరము	89
అసాధ్యనాసికలక్షణము	11
అసాధ్యమహావిరజ్వరలక్షణము	26
అక్లిగతజ్వరలక్షణము	51
అగంతకజ్వరసేదానము	53
అమజ్వరలక్షణము	48
అమజ్వరాదులకు అగ్నిగుహారసము	92
అమాదిజ్వరకాలప్రమాణము	49
అమురేదప్రశంస	3
అపకజ్వరసమ్యములు	24
అపకజ్వరలక్షణము	17
ఇష్టదేవతాస్థాన	
వికాహికజ్వరమునకు కటోలాది కహాయము	100

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
వికాహికజ్వరములకు నింబాది	
మార్గము	102
వికాహికజ్వరములకు లాగి	
సూత్రానుబంధ తైలము	111
వికాహికజ్వరములకు ముగి	
కట్టినదైలము	109
కంతనాసికలక్షణము	8
కఫగ్రాసము	68
కఫగ్రాసమునకు కఫగ్రాసహాయము	97
కఫగ్రాసములకు కఫగ్రాసహాయము	97
కమజ్వరలక్షణము	53
కమజ్వరలక్షణము	58
కమజ్వరలక్షణము	51
క్రిమికాగ్రహణము	28
క్రిమికాగ్రహణమునకు కఫగ్రాసము	29
క్రిమికాగ్రహణమునకు కఫగ్రాసము	29
క్రిమికాగ్రహణము	27
క్షీరపిష్టలక్షణము	115
గంభీరజ్వరలక్షణము	58
గ్రంథిప్రవిషయములు	4
గ్రంథిప్రవిషయము	3
గ్రంథిప్రవిషయము	2
చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము	52
చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికగణనము	93
చాతుర్థికజ్వరలక్షణము	22
చాతుర్థికజ్వరములకు మహాదగ్ని కుమారము	23
చాతుర్థికజ్వరములకు కిరమజ్వరము	30
జంతుజ్వరలక్షణము	29

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
జీర్ణజ్వరలక్షణము	58	జ్వరలక్షణము	113
జ్వరగజకేశరి	70	జ్వరలక్షణము	53
జ్వరగజాంతుశము	71	జ్వరలక్షణము	61
జ్వరజాతిభేదములు	16	జ్వరలక్షణము	31
జ్వరదశావస్థలు	61	జ్వరలక్షణము	4
జ్వరదినప్రమాణము	62	జ్వరలక్షణము	73
జ్వరనాశనరసము	73	జ్వరలక్షణము	59
జ్వరపాకక్రమము	63	జ్వరలక్షణము	87
జ్వరపూర్వరూపము	33	జ్వరలక్షణము	50
జ్వరమస్త్రము	32	జ్వరలక్షణము	101
జ్వరముక్షలక్షణము	32	జ్వరలక్షణము	13
జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము	76	జ్వరలక్షణము	97
జ్వరమురారి	69	జ్వరలక్షణము	77
జ్వరములకు అర్ధనాగీశ్వరరసము	90	జ్వరలక్షణము	22
జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలుడులేహ్యము	113	జ్వరలక్షణము	20
జ్వరములకు కాళాగ్నిరుద్రరసము	80	జ్వరలక్షణము	22
జ్వరములకు చంద్రభానురసము	72	జ్వరలక్షణము	19
జ్వరములకు నవరత్నగ్నికుమారము	80	జ్వరలక్షణము	115
జ్వరములకు పంచాననరసము	71	జ్వరలక్షణము	42
జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము	79	జ్వరలక్షణము	19
జ్వరములకు లక్ష్మణగ్నికుమారము	81	జ్వరలక్షణము	47
జ్వరములకు లాక్షాదీతైలము	106, 108	జ్వరలక్షణము	106
జ్వరములకు వైష్ణవీరసము	74	జ్వరలక్షణము	106
జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము	81	జ్వరలక్షణము	46
జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము	103	జ్వరలక్షణము	31
జ్వరములకు సూతరాజీయము	79	జ్వరలక్షణము	40
జ్వరములకు హస్తీకర్ణతైలము	112	జ్వరలక్షణము	74
జ్వర రోగసాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు	62	జ్వరలక్షణము	74
జ్వరలక్షణము	33	జ్వరలక్షణము	18
జ్వరవైరివటుకములు	70		
జ్వరసంప్రాప్తికారణము	32		
జ్వరస్వరూపము	15		
జ్వరాభిసారదిశిక్య	30		
జ్వరాభిసారలక్షణము	80		

పుట సంఖ్య.	
నాడీజ్ఞానసామస్త ద్యుదోషము	14
నాడీపరీక్ష	7
నాడీపరీక్షా నిషేధకాలము	13
నాడిస్పర్శనవిధి	7
నాసానాడీపరీక్ష	9
నిరామజ్వరలక్షణము	49
వచ్చ్యమసజ్వరలక్షణము	49
వర్ష్యక్రమము	64
వర్ష్యపద్యము క్తశాకములు	65
సిత్తజ్వరమునకును సుహృద్వానికహయము	99
పితృజ్వరమునకును త్రామహాదికహయము	100
పితృజ్వరలక్షణము	36
పితృశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయణాది కహయము	100
పితృశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	11
పితృధిక్య నాడీలక్షణము	10
పునరావృత్తి జ్వరకారణము	31
పురాణజ్వరక్షయోదులకు ఏలాది చూర్ణము	102
పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము	82
పురాణజ్వరములకు మహాలింగము	
చూర్ణము	101
పురాణజ్వరములకు మహాసీదన వ్రగసము	66
పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు	66
ప్రకారాంతరనాడీలక్షణము	10
బాలవృద్ధాదుల నాడీలక్షణము	12
బాలరకుజసింఁచు సీరుచవ్వ లక్షణము	59
భూతజ్వరలక్షణము	42
భేదిజ్వరాంకుశము	78
మజ్జగతజ్వరలక్షణము	58
మనుచి కాజ్వరలక్షణము	24
మాంసగతజ్వరలక్షణము	50
ముహూర్తముల జ్వరమును హరించెడి శీతభంజనరసము	75

పుట సంఖ్య.	
ముహూర్తముల జ్వరములను	
హరించెడి గుప్తగిగిగము	83
మృత్యునాడీలక్షణము	12
మేదోగత జ్వరలక్షణము	58
యంగులక్షణములు	3
రక్తగత జ్వరకాలప్రమాణము	52
రక్తగతజ్వరలక్షణము	50
రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స	31
రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము	30
రసగతజ్వరకాలప్రమాణము	53
రసగత జ్వరలక్షణము	52
రసప్రతాపమూర్తాండరసము	19
రుపలక్షణము	14
లంఘనక్రమము	64
వాతజ్వరమునకు శత్రుల కహయము	99
వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాది కహయము	99
వాతజ్వరమునకు శత్రుల కహయము	98
వాతజ్వరలక్షణము	34
వాతపితృజ్వరములకు పంచభద్ర కహయము	98
వాతపితృజ్వరలక్షణము	39
వాతపితృనాడీలక్షణము	10
వాతశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	11
వాతాది నాడీపరీక్ష	9
వాతాది నాడీలక్షణము	9
వాతాధిక్య నాడీలక్షణము	9
విషమజ్వరభేదము	44
విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	78
విషమజ్వరములకు గూర్వాక్ష కహయము	96
విషమజ్వరములకు బృహత్పిష్ఠ ల్యాగి తైలము	110
విషమజ్వరములకు మహాలింగము	108

పుటసంఖ్య	పుటసంఖ్య
విషమజ్వరములకు వాసాదికహయము	100
విషమజ్వరలక్షణము	43
విషమజ్వరోత్పత్తికారణము	44
విషాదిజ్వరచికిత్స	57
విషాదిజ్వరములకు అగ్నికుమారము	57
విషాదిజ్వరలక్షణము	56
శబ్దలక్షణము	15
శీతజ్వరమునకు కట్టరత్నము	109
శీతజ్వరమునకు శీతద్రావికహయము	95
శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము	18
శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రరసము	18
శీతజ్వరలక్షణము	17
శీతజ్వరహరకహయము	95
శీతజ్వరాదులకు హస్తీకర్ణికత్నము	107
శీతజ్వరానుపానములు	24
శుక్లగతజ్వరచికిత్స	48
శుక్లగతజ్వరలక్షణము	47
శుభనాడీపరీక్ష	9
శ్లేష్మజ్వరలక్షణము	38
శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకహయము	96
శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్చర్యాదికహయము	99
శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము	40
శ్లేష్మవాతజ్వరలక్షణము	39
శ్లేష్మాధిక్యనాడీలక్షణము	10
సంగమదోషజ్వరలక్షణము	56
సంతతజ్వరకాలప్రమాణము	46
సంతతజ్వరక్రమము	45
సంతతజ్వరోత్పత్తిక్రమము	45
సంతతాదిజ్వరసదానము	46
సన్నిపాతజ్వరలక్షణము	40
సన్నిపాతనాడీలక్షణము	11
సర్వజ్వరములకు అంగారకత్నము	108
సర్వజ్వరములకు ఆనందజ్వరము	83
సర్వజ్వరములకు ఆమలకస్థానిమాన్యము	105
సర్వజ్వరములకు చందీశ్వరరసము	84
సర్వజ్వరములకు చిత్తాచలరసము	94
సర్వజ్వరములకు జ్వరజ్వరమాన్యము	104
సర్వజ్వరములకు కరుణాస్థానిము	89
సర్వజ్వరములకు కాలాస్థానిము	71
సర్వజ్వరములకు ధూనిము	95
సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరము	21
సర్వజ్వరములకు మృత్యుకాచిరసము	86
సర్వజ్వరములకు శిశుభాగరసము	75
సర్వజ్వరములకు శ్రీజయరాగిణి	85
సర్వజ్వరములకు సింహాస్త్రనిపానము	83
సర్వజ్వరహరకహయము	94
సర్వజ్వరాధిసాములకు మేఘనాబరసము	93
సర్వజ్వరాదిహరిషుటికలు	69
సహదేవిగుళము	114
సిరాది స్వరూపము	7
మాతికాజ్వరలక్షణము	59
స్త్రీపురుషనాడీభేదము	8
పుర్యలక్షణము	14
సోఫీటకజ్వరచికిత్స	26
స్వేదచికిత్స	60
స్వేదభేదములు	60
హస్తగతనాడీపరీక్ష	8
హస్తనాడీపరీక్ష	8
ద్వితీయప్రకరణము	
అంశకసన్నిలక్షణము	129
అవధ్యజనితసర్వవిధజ్వరలక్షణము	147

	పుటసంఖ్య		పుటసంఖ్య
అభివ్యాసనన్నిలక్షణము	133	రక్తస్థివి సన్నిలక్షణము	131
అసాధ్యరోగ చికిత్సావశ్యకత్వము	151	రుద్ధాహ సన్నిలక్షణము	128
అసాధ్యసన్ని పాతవివరణము	127	లోగాలిష్ట విధివారితత్వములు	146
అసాధ్యసన్ని పాతసామాన్యనాడీ		లోగోత్పత్తి శుభాశుభసత్వ ప్రమాణము	145
లక్షణము	120	విషమదోషలక్షణము	147
అశుకారిసన్ని పాతలక్షణము	137	విషమశీతదోషలక్షణము	148
బౌద్ధప్రయోగకాలము	149	విస్ఫోగనన్ని పాతలక్షణము	137
కంఠకుష్ఠసన్నిలక్షణము	130	వైదూరికసన్ని పాతలక్షణము	142
కంఠన సన్ని పాతలక్షణము	137	శిశుకోరిసన్ని పాతలక్షణము	138
కర్మఘటనన్ని పాతలక్షణము	141	శీతాంగసన్నిలక్షణము	132
కర్మికసన్నిలక్షణము	126	శీతానిసన్ని పాతవివరణము	135
కూటపాలకసన్ని పాతలక్షణము	139	శ్లేశణివాక్యకదోషలక్షణము	148
కృష్ణజిహ్వకదోషలక్షణము	148	సంధిసన్నిలక్షణము	121
క్రకచనన్ని పాతలక్షణము	141	సంమోహసన్ని పాతలక్షణము	139
చిత్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము	124	సద్వైద్యులక్షణము	151
బిహ్వకసన్ని పాతలక్షణము	125	సన్ని పాతజ్వరసామాన్యప్రమాణము	120
తాండ్రికసన్నిలక్షణము	122	సన్ని పాతదిన ప్రమాణము	135
త్రయోదశసన్ని పాతవిశేషములు	136	సన్ని పాత సామవతత్వాధ్యాయము	
త్రయోదశసన్ని పాతసామాన్య		సాధ్యములు	121
నిదానము	117	సన్ని పాత భేదములు	134
దాహోద్వేగ సన్ని పాతవివరణము	135	సన్ని పాత శ్లేష్మవము	154
దివ్యాగ్ని సమరము	156	సన్ని పాతములకు నవతాపిహి	
దూతలక్షణరోగసాధ్యసాధ్యములు	146	కుమారము	155
పాలకసన్ని పాతలక్షణము	140	సన్ని పాతములకు ప్రతాపాగ్ని	
పీడజిహ్వకదోషలక్షణము	148	కుమారము	156
పూర్వోక్తసన్ని పాత సాధ్యనాడీ		సన్ని పాతములకు భేతాశరసము	165
లక్షణము	127	సన్ని పాతములకు బ్రహ్మస్థరసము	159
ప్రలాదసన్నిలక్షణము	123	సన్ని పాతములకు మహాగోధ	
బద్ధుసన్ని పాతలక్షణము	138	సూర్యరసము	164
భల్లసన్ని పాతలక్షణము	138	సన్ని పాతములకు మహాతరుగార్థము	137
భుగ్నశేత్రసన్నిలక్షణము	129	సన్ని పాతములకు మృతసంజీవనీ	
మృత్యుధాతులక్షణము	120	రసము	162
యోమ్యసన్ని పాతలక్షణము	140	సన్ని పాతములకు మృతోత్థాపనరసము	161
రక్తజిహ్వకదోషలక్షణము	148		

పుటసంఖ్య	
	సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్ర
166	రసము
155	సన్నిపాతములకు రాజాన్నికుమారము
	సన్నిపాతములకు సమగరళ తరు
157	కార్తము
164	సన్నిపాతములకు సూచికాముఖ
	రసము
165	సన్నిపాతములకు సూచికా
	భరణము
143	సన్నిపాత సప్తవిధదోషమం
	కోపద్రవములు
152	సన్నిపాత సప్తవిధదోషములకు
	కాలకూట రసము
151	సన్నిపాత సప్తవిధదోషమృత్యునాడి
	లక్షణము
146	సన్నిపాత సప్తవిధదోషసాధ్య
	లక్షణములు
117	సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము
	సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు
160	శీతాంశురసము
154	సన్నిపాతాదులకు అపుటాన్నికుమార
	రసము
158	సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవినీ
	రసము
158	సన్నిపాతాదులకు ఆనందచైరవము
	సన్నిపాతాదులకు మృతసంజీవినీ
163	రసము
116	సన్నిపాతోత్పత్తికారణము
149	సప్తవిధదోష దినప్రమాణము
149	సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు
	సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్య
152	లక్షణములు
127	సాధ్యసన్నిపాతవివరణము
147	స్థిరమదోషలక్షణము

పుటసంఖ్య

తృతీయ ప్రకరణము.

175	అసాధ్యమూత్రపీడ
	ఋణుభేదమువలన నాతాదులను
171	అపస్తా విశేషములు
197	గీర్ణ రోగి మూత్రలక్షణము
	గీర్ణ రోగియొక్క మూత్రపీడ
177	క్రమము
173	దోషభేదముచే రోగభేదములు
131	దోషలక్షణముల పోలికను సాయము
170	పిత్తవికారములు
169	పిత్తస్థానములు
197	ప్రకారాంతరఅసాధ్యమూత్రలక్షణము
168	మనఃకాయదోషలక్షణము
	మూత్రపీడక్రమ శతాన్యధ్య
173	లక్షణములు
177	రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము
173	లంఘనభేదము
170	చాతవికారములు
169	వాతస్థానములు
172	వాతాదిదోషచికిత్సాభేదవివరణము
169	వాతాదిదోషాద్యవస్తాలక్షణము
169	వాతాదిధాతువుల అపస్తావిశేషము
197	వాతాదిరోగమూత్రలక్షణము
171	వరీరజరోగముల శావధగ్భేదవివరణము
171	శేష్ఠవికారములు
169	శేష్ఠస్థానములు
173	సర్వరోగసాధ్యసాధ్యవివరణము
	చతుర్థ ప్రకరణము
187	వికాదశక్షయలక్షణములు
187	చతుర్విధక్షయలక్షణము
185	పిత్తక్షయలక్షణము
186	పిత్తశేష్ఠక్షయలక్షణము

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

ప్రకారాస్తరక్షయరోగోత్పత్తి	
కారణము	183
మందురగుణము	198
రక్తక్షయలక్షణము	187
రక్తపిత్తక్షయలక్షణము	186
రాజయక్షయలక్షణము	186
రోగరాజక్షయలక్షణము	186
రోగసాధ్యాసాధ్యములు	191
వాతక్షయలక్షణము	186
వాతపిత్తక్షయలక్షణము	185
వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము	185
శ్లేష్మక్షయలక్షణము	185
శ్లేష్మపన్నిపాతలక్షణము	185
సన్నిపాతక్షయలక్షణము	185
సర్వక్షయలకు కాస్తవల్లభరసము	199
సర్వరోగభేదవివరణము	191
క్షయలక్షణము	186
క్షయవికాదశరూపవహూ)వ త్రివోవ	
ోవరోవణము	190
క్షయపాండుకమిలలగు శ్రమదగ్ని	
కుమారము	193
క్షయరోగకారణభేదపాపములు	182
క్షయరోగపరివారము	182
క్షయరోగములగు తాళకసిందురము	192
క్షయరోగములగు నాధరసము	200
క్షయరోగములయందు వషణ్యములు	202
క్షయరోగములయందు వ్యయములు	201
క్షయరోగరూపములు	186
క్షయరోగలక్షణము	188
క్షయరోగస్వరూపము	182
క్షయరోగోత్పత్తికారణము	181
క్షయ్యాదినర్వరోగములకు పూర్ణ	
చంద్రోదయము	196
క్షయ్యాదులకు బిర్ల మందురదర్శము	198

క్షయ్యాదులకు మహాదగ్నినివహారము	196
క్షయ్యాదులకు మహాదగ్నినివహారము	189
పంచమరక్తరణము	
అధిసూక్ష్మఫలక్షణము	224
అసాన్యత ఫలక్షణము	225
అసాన్యత ఫలక్షణము	231
అసాన్యత ఫలక్షణము	231
అసాన్యత ఫలక్షణము	232
అసాన్యత ఫలక్షణము	230
అసాన్యత ఫలక్షణము	230
అసాన్యత ఫలక్షణము	224
అసాన్యత ఫలక్షణము	208
అసాన్యత ఫలక్షణము	281
అసాన్యత ఫలక్షణము	203
అసాన్యత ఫలక్షణము	221
అసాన్యత ఫలక్షణము	220
అసాన్యత ఫలక్షణము	215
అసాన్యత ఫలక్షణము	212
అసాన్యత ఫలక్షణము	214
అసాన్యత ఫలక్షణము	215
అసాన్యత ఫలక్షణము	217
అసాన్యత ఫలక్షణము	223
అసాన్యత ఫలక్షణము	204
అసాన్యత ఫలక్షణము	209
అసాన్యత ఫలక్షణము	206
అసాన్యత ఫలక్షణము	205
అసాన్యత ఫలక్షణము	205
అసాన్యత ఫలక్షణము	210
అసాన్యత ఫలక్షణము	208
అసాన్యత ఫలక్షణము	228

పుట సంఖ్య.	పుట సంఖ్య.
వాతపాండురోగలక్షణము	204
వాతపాండువులకు రససింధూర	
భూషణము	208
వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోఫో	
త్వత్తిక్రమము	225
విషజశోఫలక్షణము	225
శిలాజిత్యాదివటికలు	231
శుష్కపాండులక్షణములకు త్రైలోక్య	
సుందరరసము	219
శుష్కపాండులక్షణము	218
శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వింసన	
రసము	218
శోఫకారణము	222
శోఫనిదానము	221
శోఫపూర్వరూపము	222
శోఫమారశోషద్రవములు	226
శోఫముద్గరరసము	218
శోఫలకు క్షిప్రాదికషాయము	228
శోఫలకు తింత్రిణీమండురము	228
శోఫలకు వజ్రమండురము	228
శోఫలకు రసభూషణి	229
శోఫలయందు అభ్య్రము	229
శోఫలయందు పథ్యము	229
శోఫవిభాగము	222
శోఫసామాన్యలక్షణము	223
శోఫారిరసము	227
క్షేప్రజశోఫలక్షణము	224
క్షేప్రపాండురోగలక్షణము	204
క్షేప్రపాండువునకుమండురవటికములు	209
సన్నిపాత పాండురోగలక్షణము	204
సన్నిపాతపాండువుకు సిద్ధమండురము	211
సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము	215
సర్వపాండువులకు మహాచించాది	
తేమ్యము	213
సర్వపాండువులకు లభ్యమి	
లేహ్యము	212
సర్వపాండువులకు చింతా	
కషాయము	211
హానిమకనుల	232
హానిమకనులము	214
హానిమకవిసరము	214
మత్తప్రకరణము	
అంగుళీమాలక్షణము	278
అగ్ని సంతమునకు నీరగ్ధ్రవము	269
అగ్నివాతలక్షణము	269
అజీర్ణవాతలక్షణము	263
అణువాతలక్షణము	288
అణువాతమునకు వాతాన్నిహాన	
రసము	264
అణువాతమునకు వాతలక్షణము	264
అగ్నితారిచమునకు చక్షుర్యము	
నస్యము	283
అర్థాంగవాతలక్షణము	268
అవయవాంగవాతమునకు ప్రదేహన	
కల్పము	276
అవయవాంగవాతలక్షణము	275
అశీతివాతములకు కాలాగ్నియద్ర	
రసము	262
అశీతివాతవివరణము	234
అశీతివాతసామాన్యలక్షణము	294
అస్థివాతలక్షణము	279
అస్థివాతమునకు ప్రభావతీవటిక	
ములు	270
అస్థివాతలక్షణము	270
అశవవాతమునకు వాతకాథ్యూలరసము	269
అశవవాతలక్షణము	268
అనువాతనిన ర్శకోపాయము	291

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
అమవాతమునకు విరంజితైలము	292	కోష్ఠవాతలక్షణము	286
అమవాతమునకు పంచవక్త్రకరసము	292	క్షేత్రవాతలక్షణము	287
అమవాతలక్షణము	291	క్షీణవాతలక్షణము	274
అస్థివాతమునకు విషతిందుకత్తైలము	263	క్షౌణ్ణవాతలక్షణము	245
అస్థివాతలక్షణము	263	ఖండావాతమునకు వాతవృక్షసము	275
ఉదరవాతలక్షణము	262	ఖండావాతలక్షణము	274
ఉన్నాదవాతలక్షణము	290	గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము	277
ఉబ్బి స్తంభవాతమునకు వాతగజాం		గుల్ఫవాతలక్షణము	277
కుశరసము	256	గుల్ఫవాతమునకు త్రివిక్త్రమరసము	287
ఉబ్బి స్తంభ వాతలక్షణము	256	గుల్ఫ వాతలక్షణము	287
ఉబ్బివాతమునకు వాతారిరసము	290	గృధ్రవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము	248
ఉబ్బివాతలక్షణము	290	గృధ్రవాతలక్షణము	248
ఏకాంగవాతమునకు స్ఫుర్భాగిరసము	240	బంధూవాతమునకు లక్ష్మీవాతరసము	278
ఏకాంగవాతలక్షణము	240	బంధూవాతలక్షణము	278
ఒరుగువాతమునకు చిగిత్స	292	బానువాతలక్షణము	278
కంఠవాతలక్షణము	266	జీవస్యంగవాతలక్షణము	241
కంఠరవాతలక్షణము	242	జీవస్యంగవాతారిరసము	242
కంఠవాతమునకు విజయతైరవరసము	257	తిమిరవాతలక్షణము	257
కంఠవాతలక్షణము	257	తైలపాకలక్షణము	299
కటివాతమునకు వాతకేసరిరసము	254	శ్వగ్వాతలక్షణము	253
కటివాతలక్షణము	254	దండవాతమునకు విజయతైరవరసము	284
కఫవాతలక్షణము	241	దండవాతలక్షణము	284
కఫవాతారిరసము	241	దధివాతలక్షణము	288
కర్ణవాతమునకు దశమూలత్తైలము	289	దధివాతారిరసము	288
కర్ణవాతలక్షణము	289	ధనుర్వాతమునకు ఆగ్నికర్ణాదిచిగిత్స	266
కర్ణవాతహరత్తైలము	289	ధనుర్వాతలక్షణము	266
కర్ణహలవాతలక్షణము, కచ్చికిత్స	290	ధూమవాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము	239
కళావాతమునకు సాసాదిత్తైలము	275	ధూమవాతలక్షణము	238
కళావాతలక్షణము	275	నయనవాతలక్షణము	260
కాకవాతలక్షణము	279	నవ్వుద్రియనిదానము	250
కిక్కునవాతమునకు మహాకర్పూరము	254	నవ్వుద్రియమునకు వాతాంతకరసము	250
కిక్కునవాతలక్షణము	254	నాసారీక్తమునకు నస్యము	261
కుక్షివాతలక్షణము	262	నాసావాతమునకు నస్యము	261
కోష్ఠవాతమునకుస్వచ్ఛందతైరవరసము	286	నాసావాతలక్షణము	261

పుట సంఖ్య.	పుట సంఖ్య
పంగువాతమునకు ప్రభావతీపటికలు 281	మలబద్ధవాతమునకు హామి బియ్యము 255
పంగువాతలక్షణము 281	చూర్ణము 255
పక్షాద్ధితవాతములకుభృంగాదినస్యము 283	మలబద్ధవాతలక్షణము 255
పక్షాద్ధితవాతమునకు కాలసంకుచ 267	ముఖవాతమునకు చిత్తలక్షణము 261
రసము 267	ముఖవాతమునకు చిత్తలక్షణము 262
పక్షాద్ధితవాతలక్షణము 266	ముఖవాతలక్షణము 261
పాంశువాతలక్షణము 249	మూత్రబద్ధవాతమునకు మూత్రలక్షణము 256
పాదవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయక 243	మూత్రబద్ధవాతలక్షణము 255
రసము 243	మూత్రబద్ధవాతమునకు మూత్రలక్షణము 256
పాదవాతలక్షణము 243	మూత్రబద్ధవాతమునకు మూత్రలక్షణము 256
సాంస్కృతికవాతలక్షణము 268	మూత్రబద్ధవాతమునకు మూత్రలక్షణము 256
బధిరవాతలక్షణము 289	నస్యము 283
బలవత్తరవాతలక్షణము 295	రక్తవాతమునకు రక్తలక్షణము 274
బలవత్తరవాతోపచారము 296	లక్ష్మవాతలక్షణము 273
బాహుకంఠవాతమునకు కార్యాన 258	పసావాతలక్షణము 268
తైలము 258	వస్త్రవాతమునకు వస్త్రలక్షణము 245
బాహుకంఠవాతమునకు మాషతైలము 258	వస్త్రవాతలక్షణము 244
బాహుకంఠవాతలక్షణము 258	వాతప్రసవలక్షణము 293
భోగవాతమునకు విరుడమూల 253	వాతములకు రక్తాదికర్మము 297
చూర్ణము 253	వాతరోగనిదానము 236
భోగవాతమునకు రసకర్పూరము 254	వాతరోగములయందు చిహ్నములు 300
భోగవాతలక్షణము 253	వాతరోగములయందు చిహ్నములు 300
భీమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమ 280	వాతశమనోపచారములు 293
రసము 280	వాతసాధ్యాసాధ్యములు 238
భీమణవాతలక్షణము 279	వాతాదిప్రకారమునకు వాతాదిలక్షణములు 236
భీమణాదివాతములకు గంధకకల్పము 280	వాతాదిరోగములకు త్రేకలు 236
మందవాతమునకు కాలకంటరసము 285	నస్యము 284
మందవాతలక్షణము 285	విధూమవాతమునకు వాతాదిలక్షణము 239
మజ్జావాతలక్షణము 287	విధూమవాతలక్షణము 239
మలంతరస్థాశీతివాతములలో బల 294	విహూమవాతమునకు సింహవాదరసము 265
వత్తరమైనవాతములు 294	విహూమవాతలక్షణము 265
మధువాతలక్షణము 244	విహూమవాతలక్షణము 246
మధువాతహరణము 244	శిరోవాతలక్షణము 272
	శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము 259

పుట సంఖ్య	పుట సంఖ్య
శీతవాతలక్షణము	259
శుక్లవాతమునకు ఫణిపతిరసము	249
శుక్లవాతలక్షణము	249
శుష్కవాతలక్షణము	271
శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాభ్యు రసము	246
శృంఖలవాతలక్షణము	245
సంధివాతమునకు రత్నగర్భసోఠి రసము	272
సంధివాతలక్షణము	272
సర్వవాతములకు అర్యాగ్నితైలము	299
సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందమైరవము	293
సాధ్యవాతలక్షణము	272
సిరావాతమునకు విరంజనికమాయము	260
సిరావాతమునకు దేవబోర్వాది కమాయము	260
సిరావాతలక్షణము	260
సుప్తవాతమునకు ననకసుందరరసము	271
సుప్తవాతలక్షణము	271
సూతికావాతమునకు బడబానలరసము	251
సూతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసన రసము	252
సూతికావాతలక్షణము	251
స్కంధవాతమునకు ఇంద్రవారుణికాది ఘంటికలు	243
స్కంధవాతమునకు వాతముద్గరరసము	242
స్కంధవాతలక్షణము	242
స్వరహీనవాతమునకు వాతకులాంతక తైలము	273
స్వరహీనవాతలక్షణము	273
స్త్రావనవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము	276
స్త్రావనవాతలక్షణము	276
స్నాయుకవాతమునకు పంచానన కల్పము	247
స్నాయుకవాతమునకు భుజగర్భాజ చూర్ణము	247
స్నాయుకవాతలక్షణము	247
సప్తమప్రకరణము	
అసాన్యభగ్గిలక్షణము	338
అస్యగ్నితైలవిరణము	323
అగ్రంజకభగ్గిలక్షణము	337
అష్టసిత్తమునకు అభౌరికకల్పము	335
అష్టసిత్తమునకు తామ్రనికల్పము	335
అష్టసిత్తమునకు పిత్తభంజనరసము	331
అష్టసిత్తమునకు ప్రాణిశ్వరరసము	333
అష్టసిత్తమునకు మహాప్రాణిశ్వరరసము	334
అష్టసిత్తమునకు రసభిస్మానికల్పము	335
అష్టసిత్తమునకు తీలాదిలసనము	332
అష్టసిత్తమునకు సందేవరసము	330
అష్టప్రత్యయమునకు మౌనానిధిరసము	306
అష్టప్రత్యయలక్షణము	306, 329
అవర్ణాదిప్రత్యయమునకు ప్రైత్యంతక రసము	303
అవర్ణాదిప్రైత్యోపచారము	303
ఉన్నాదప్రైత్యమునకు చండశైరవరసము	308
ఉన్నాదప్రైత్యమునకు విష్ణుఘృతము	308
ఉన్నాదప్రైత్యలక్షణము	307
ఉర్ధ్వగతిపిత్తలక్షణము	304
ఉర్ధ్వగతికత్తిత్తలక్షణము	322
ఉర్ధ్వగతిముఖాష్టసిత్తమునకు పంచా రము	330
కఫభగ్గికి విష్ణుదియోగము	339
కఫభగ్గియందు కపిత్థాదికల్పము	339
కఫజమూర్ఖాక్షణము	346
కరపాదాక్షణము	309
కామిలాక్షైత్యమునకు కపిత్థకరసము	305

	పుట సంఖ్య
కామిలా ప్రైవేట్ లక్షణము	305
కుసుమ ప్రైవేట్ లక్షణము	312
క్రోధ ప్రైవేట్ మునగు నారాచరణము	314
క్రోధ ప్రైవేట్ లక్షణము	313
క్షుభా ప్రైవేట్ మునగు పితృభంజనరసము	315
క్షుభా ప్రైవేట్ లక్షణము	315
చతుర్వింశతి ప్రైవేట్ వివరణము	301
చర్మ ప్రైవేట్ మునగు పితృవిధ్వంసనరసము	317
చర్మ ప్రైవేట్ లక్షణము	317
ఛర్దినిదానము	335
ఛర్దిపూర్వరూపము	336
ఛర్దియందను పానము	333
ఛర్ద్వరు చిలక్షణము	337
ఛర్ద్వరోచకమునగు కుస్తుంబగీలేహ్యము	343
ఛర్ద్వరోచకమునగు ఖండ్యాద్రిక లేహ్యము	344
ఛర్ద్వరోచకమునకు ధాన్యక లేహ్యము	344
ఛర్ద్వరోచక సారయోగము	344
ఛర్దులకు ఉష్ణకాదిచూర్ణము	340
ఛర్దులకు వీలాదిచూర్ణము	343
ఛర్దులకు కార్పాసాశ్శికల్పము	342
ఛర్దులకు కృష్ణాశ్శికల్పము	342
ఛర్దులకు లాజాదిశ్శికల్పము	341
ఛర్దులయందు లేపనము	343
ఛర్దులయందు సామాన్యోపచారము	336
జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధన కాలము	321
తంద్రాలక్షణము	348
కృష్ణా ప్రైవేట్ మునగు ధాన్యకాదియో గము	317
కృష్ణా ప్రైవేట్ మునగు నారికేళయోగము	316
కృష్ణా ప్రైవేట్ మునగు ప్రైవేట్ హింసకరణము	316
కృష్ణా ప్రైవేట్ లక్షణము	316
దుర్బంధ ప్రైవేట్ లక్షణము	818

సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	317
నాసికానిమమములన సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	312
నాసికానిమమములన సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	312
కల్పము	312
నాసికానిమమములన సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	312
నాసికానిమమములన సంస్కృతము	313
సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	313
రమ	339
సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	339
సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	340
సంస్కృతవైశ్యలక్షణము	350
పుష్పవైశ్యలక్షణము	309
పుష్పవైశ్యలక్షణము	308
పుష్పవైశ్యలక్షణము	346
పుష్పవైశ్యలక్షణము	337
పుష్పవైశ్యలక్షణము	354
పుష్పవైశ్యలక్షణము	354
పుష్పవైశ్యలక్షణము	322
పుష్పవైశ్యలక్షణము	314
పుష్పవైశ్యలక్షణము	314
పుష్పవైశ్యలక్షణము	318
పుష్పవైశ్యలక్షణము	318
పుష్పవైశ్యలక్షణము	311
పుష్పవైశ్యలక్షణము	311
పుష్పవైశ్యలక్షణము	353
పుష్పవైశ్యలక్షణము	345
పుష్పవైశ్యలక్షణము	310
పుష్పవైశ్యలక్షణము	311
పుష్పవైశ్యలక్షణము	311
పుష్పవైశ్యలక్షణము	348

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
పేద్యమున స్రవించు రక్తసిక్తమునకు	వివర్ణపైత్యలక్షణము 304
ఉపహారము 323	విషమద్యుబిధిమూర్ఖాగివరణము 347
రక్తజమూర్ఖాసృష్టాప్తి 347	వివర్ణపైత్యమునకు పైత్యకాలాంతక రసము 319
రక్తజాదిమూర్ఖాలక్షణము 348	వివర్ణపైత్యలక్షణము "
రక్తసిక్తమునకు ఆలక్తకకల్పము 327	వివర్ణపైత్యమునకు పైత్యకాలాంతక రసము 315
రక్తసిక్తమునకు ఉశీరఃశాదీహార్ద్రము 328	శిరసిక్తలక్షణము "
రక్తసిక్తమునకు కాశతుండ్యాది చూర్ణము 327	శీతపైత్యమునకు పూర్ణాగ్రరసము 310
రక్తసిక్తమునకు చందనాదిఘృతము 328	శీతపైత్యలక్షణము "
రక్తసిక్తమునకు మైత్ర్యముద్గరరసము 325	శీతపైత్యవివర్ణికి లేపనము 320
రక్తసిక్తమునకు మహాపంచరకశారసం 325	శీతపైత్యలక్షణము 337
రక్తసిక్తమునకు రసభస్మకల్పము 325	సన్యాసలక్షణము 349
రక్తసిక్తమునకు పేజువత్పాదికహియము 327	సన్నిపాతజమూర్ఖాలక్షణము 347
రక్తసిక్తమునకు సింధుహరికల్పము 324	సర్వభద్దలకు బిల్వాలిప్యము 341
రక్తసిక్తమునకు దివ్యమృదు 328	సర్వభద్దలకు లఘుబిల్వాదిలేపనము 342
రక్తసిక్తమునకు షణ్మయము "	సర్వపైత్యములకు సాహిత్యభవనము 309
రక్తసిక్తసాహిత్యసాధ్యములు 321	సర్వమూర్ఖలకు శిరసిక్తాద్యంజనము 349
రక్తసిక్తసాచంద్రోహయములు 321	సర్వరక్తపైత్యములకు రక్తమాశేషరసము 323
రక్తపైత్యలక్షణము 320	సూర్యవర్ణపైత్యమునకు మృగజరసము 305
రక్తపైత్యవర్ణవివరణము 321	సూర్యవర్ణపైత్యలక్షణము 304
వాతభగ్నియందు దుబ్బితారము 338	స్వేదపైత్యమునకు అమృతశ్వరసము 306
వాతభగ్నియందు విశంగాదిహార్ద్రము "	స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనరసము 307
వాతభగ్నిలక్షణము 336	స్వేదపైత్యలక్షణము 306
వాతజమూర్ఖాలక్షణము 346	అప్తమప్రకరణము.
వాతపైత్యగుణములగులకోగములకు త్రివిక్రమరసము 351	అగస్త్యహరితక్యవలేపనము 359
వాతపైత్యమూర్ఖలకు ప్రచండశైరవ రసము "	అన్నజహింకాలక్షణము 395
వాతపైత్యమూర్ఖాహారకల్పము 352	అసాధ్యశ్చేద్యరోగోద్భవములు 382
వాతశ్చేద్యసంకలితమునకు గగనగర్భికారసము "	అసాధ్యహింకాలక్షణము 397
వాతాదిరక్తసిక్తలక్షణము 322	అమృతసమునకు చంద్రామృతరసము 371
వాతాదిస్వస్థాస్వస్థతాదిలక్షణము 350	అమృతసంకలితము 371
వివర్ణపైత్యమునకు బదహిగ్నిరసము 304	ఇంద్రవారుణికాదిహార్ద్రము 360

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
ఉపజీవ్యాకాశలక్షణము	376	ప్రాసేత్రపరసము	368
ఉద్భవకాసమునకు అంతరాలి		పంఠీహూమపానము	370
చూర్ణము	378	దధిహాసమునకు ఉపవిధానము	374
ఉద్భవకాసమునకు కాసరీసరిపటికలు	377	దధిహాసలక్షణము	"
ఉద్భవకాశలక్షణము	377	పంచకాసావలకు ఆమృతానందము	358
ఉద్భవకాసమునకు సూర్యావర్తనరసం	390	పాలమున నవలనునకు ఉపవిధానము	"
ఉద్భవకాశలక్షణము	385	వైద్యము	372
కంతజీవాత్మక కాశలక్షణము	375	పాండుకాశలక్షణము	"
కాసములకు కదళిఫలయోగము	383	పూర్వకాసమునకు ఉద్భవకరసము	368
కాసరోగనిదానము	355	పూర్వకాశలక్షణము	"
కాసరోగపూర్వరూపము	356	వైద్యకాశలక్షణము	356, 367
కాసరోగభేదవివరణము	356	భృంగరాజ్యములకలు	375
కాసరోగములయందు దుష్ఫలము	383	మహాకాశలక్షణము	384
కాసరోగములయందు దుష్ఫలము	"	మహాహింకాశలక్షణము	396
కాసరోగసాధ్యసాధ్యము	358	మేఘరంజివస్థకు చికిత్స	382
కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము	380	ముమశ్శిశుకాశలక్షణము	395
కుష్ఠకాశలక్షణము	"	రక్తకాశలక్షణము	364
కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రస్ఫుటిక	372	యస్త్రస్పటిరసము	366
కృష్ణకాశలక్షణము	"	రోగసంప్రాప్తి, తల్లక్షణములు	388
క్షతకాసములకు తాళేశ్వరరసము	369	వాతకాసమునకు భూతాంకుశరసము	362
క్షతకాశలక్షణము	357, 368	వాతకాశలక్షణము	356, 366
క్షయకాశలక్షణము	357, 368	విశలిశ్లేష్మరోగవివరణము	362
క్షుద్రకాశలక్షణము	387	విజయవైరవరసము	368
క్షుద్రహింకాశలక్షణము	396	వృషాదికహియము	364
గంభీరహింకాశలక్షణము	396	శిలాతాళకరసము	375
చిత్రకాచిలేహ్యము	359	శుక్తికాశలక్షణము	370
చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందర		శ్లేష్మకాసమునకు బోశబద్ధరసము	378
రసము	365	శ్లేష్మకాశలక్షణము	357, 378
చిప్పికాశలక్షణము	"	శ్లేష్మజీహ్వకాశలక్షణము	374
భిన్నకాశలక్షణము	386	శ్లేష్మభంగాశిలక్షణము	378
జీహ్వకాసమునకు నీలకంఠరసము	376	శ్లేష్మభంగాశికాసమునకు నిర్దిష్ఠాది	"
జీహ్వకాశలక్షణము	376	చూర్ణము	380
తమకకాశలక్షణము	386	కాశసమీదానము	384
గిళాదిలేహ్యము	358	కాశములకు కంటకార్యావలేహ్యం	392

	పుటసంఖ్య.
శ్వాసములకు గంధకయోగము	391
శ్వాసములకు భౌగ్ధ్యానికహయము	391
శ్వాసములకు వాసాద్యపలేహము	393
శ్వాసములకు విభీతకాదికహయము	391
శ్వాసరోగపూర్వరూపము	384
శ్వాససాధ్యాసాధ్యునిచారము	388
శ్వాససామాన్యలక్షణములు	388
శ్వాసాగ్నిముఖసేధకారణము	385
శ్వాసోపద్రవములు	389
సర్వశ్వాసములకు తగ్గద్రాదితేహ్యములే	391
సర్వశ్వాసములకుమహాశీతద్రానితేహ్యము	391
సర్వశ్వాసములకు స్వర్ణభూపతి	379
సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర	391
రసము	391
సర్వశ్వాసములకు భౌగ్ధ్యానికహయము	392
సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాశీశ్వాస	394
రసము	394
సూర్యరసము	370
స్వయమగ్నిరసము	361
హిక్మలకు నిశీరానికహయము	399
హిక్మలకు గంధామృతరసము	398
హిక్మలకు నిర్దిగ్ధకాదియోగము	399
హిక్మలకు భీతకాదికహయము	„
హిక్మలకుమధుచ్ఛిష్టాధూమపానం	400
హిక్మలకు మయూరిపింఛయోగము	„
హిక్మలకు మేఘదంబరసము	397
హిక్మలకు రోగాగవాహవరసము	398
హిక్మలకు బ్యాధ్యునికహయము	400
హిక్మలయందు దుష్కృము	401
హిక్మలయందు పక్ష్యము	„
హిక్మనిదానము	395
హిక్మపూర్వరూపము	„
హిక్మభేద, తత్సంప్రాప్తి	„

	పుటసంఖ్య.
హిక్మస్వరూపతత్త్వభ్యాసభ్యుక్తులు	396
హిక్మహరణోగములు	400
నయమప్రకరణము.	
అశ్మగ్ని త్రివిక్రమరసము	452
అశ్మగ్ని పాపిణ్యభేదరసము	449
అశ్మగ్ని విషాదిపిండికములు	452
అశ్మగ్నిసూర్యోపద్రవములు	448
అశ్మగ్నిరోగభేదములు	446
అశ్మగ్నిరోగమునకు శిలాపిచూర్ణము	450
అశ్మగ్నిరోగములయందు దుష్కృము	453
అశ్మగ్నిరోగములయందు పక్ష్యము	452
అశ్మగ్నిసామాన్యలక్షణము	446
అష్టిలాలక్షణము	441
అసాధ్యునికహయము	418
అసాధ్యునికహయము	431
అసాధ్యునికహయము	410, 414
అసాధ్యునికహయము	411
ఇశ్మగ్నిసూర్యులక్షణము	405
ఉదయభాస్కరము	„
ఉదయభాస్కరము	443
ఉదయభాస్కరము	405
ఉదయభాస్కరము	404
ఉదయభాస్కరము	407
సీల, గలమేహలక్షణములు	408
సీలమేహమునకు చానిశంకరరసము	418
పంచభాస్కరసాయనము	430
పాపిణ్యజలము	450
పిత్తసంపత్తేహములు	407
పిత్తము, తత్త్వమునకు చానిశంకర	438
పిత్తసీలక్షణము	447
పిత్తసంపత్తేహమునకు మేహశిరసము	421
పిత్తమేహలక్షణము	408

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
పురిషజమాత్రకృచ్ఛిలక్షణము 436	మూత్రానువలక్షణము 442
వైశ్యమాత్రకృచ్ఛిమునకు లక్షణము 438	మూత్రోష్ణగలక్షణము 442
శ్వసీరసము 438	మేహమునకు లక్షణము 429
వైశ్యమాత్రకృచ్ఛిలక్షణము 434	మేహముల వైశ్యరసము 414
వైశ్యమేహకోషద్రవములు 409	మేహవిద్యుచ్ఛిలక్షణము 413
ప్రమేహపిటికాధేదములు 412	మేహవిద్యుచ్ఛిలక్షణము 432
బహుమాత్రచిత్సలు 424	మేహవిద్యుచ్ఛిలక్షణము 412
బహుమాత్రమునకు ఆమల్యాదిపుట పాకము 424	మేహవిద్యుచ్ఛిలక్షణము 419
బహుమాత్రమునకు జాత్యాదివటికీ కములు 427	మేహమునకు చంద్రప్రభావము 416
బహుమాత్రమునకు తాళకేశ్వర రసము 424	మేహములకు చంద్రప్రభావము 427
బహుమాత్రలక్షణము 407	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 434
మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యుచ్ఛిలక్షణము 417	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 433
మంజిష్ఠామేహములక్షణము 407	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 403
మజ్జామేహలక్షణము 408	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 411
మధుమేహమునకు లక్షణము 415	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 405
మధుమేహలక్షణము 408	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 410
మర్దస్థానవివరణము 414	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 432
మూత్రకృచ్ఛిరదానము 434	మేహములయందు దుష్కృష్ణము 431
మూత్రకృచ్ఛిమునకు తిలాదిక్షారము 439	రక్తమేహమునకు చిదవిద్యుచ్ఛిలక్షణము 418
మూత్రకృచ్ఛిములయందు దుష్కృష్ణము 440	రక్తమేహలక్షణము 407
మూత్రకృచ్ఛిములయందు దుష్కృష్ణము 442	లాలామేహ విద్యుచ్ఛిలక్షణము 423
మూత్రక్షయలక్షణము 442	లాలామేహమునకు నిత్యాదిగోగ్యేశ్వర రసము 440
మూత్రగ్రంథిలక్షణము 443	లాలామేహలక్షణము 407
మూత్రజతరలక్షణము 442	వంగావలేహయోగము 427
మూత్రపిరిక్ష 410	వసామేహలక్షణము 408
మూత్రపాదలక్షణము 443	వస్త్రీకుండలలక్షణము 444
మూత్రశుక్రలక్షణము 443	వాతకుండలికాలక్షణము 441
మూత్రాఘాతనిదానము 440	వాతకుండలికాలక్షణము 435
మూత్రాఘాతములకు క్షీరయోగము 445	వాతనితచతుర్రేహములు 408
మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాదిచూర్ణము 445	వాతమాత్రకృచ్ఛిమునకు మూత్ర కృచ్ఛిలక్షణము 437
	వాతమాత్రకృచ్ఛిలక్షణము 434

పుట సంఖ్య	
410	జాతమేహోబద్ధ వములు
441	వాతవస్త్రీలక్షణము
409	వాతాదిమేహవిభాగము
447	వాతాశ్మశ్రిలక్షణము
409	వింశతిమేహపూర్వరూపములు
444	విడ్విసూతలక్షణము
406	శస్త్రేహలక్షణము
452	శర్మరాశ్మశ్రికి తిలాదితైరము
451	శర్మరాశ్మశ్రిచిక్షు
435	శల్మలమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము
421	శీతసేహమునకు నాగేంద్రముటికలు
406	శీతమేహలక్షణము
439	శుక్లమూత్రకృచ్ఛిమునకు చిక్షు
435	శుక్లమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము
421	శుక్లమేహమునకు మేహశ్విరపసింహ
421	రసము
406	శుక్లమేహలక్షణము
451	శుక్లాశ్మశ్రికి శ్మదంష్ట్రాదియోగము
451	శుక్లాశ్మశ్రిచిక్షు
448	శుక్లాశ్మశ్రిలక్షణము
439	శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిమునకు చక్రధర
435	రసము
435	శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము
409	శ్లేష్మమేహోబద్ధ వములు
447	శ్లేష్మాశ్మశ్రిలక్షణము
440	సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు ద్రాక్షాది
440	కషాయము
436	సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము
412	సర్వవిటికాలక్షణములు
431	సర్వమేహములకు చంద్రోదయరసము
429	సర్వమేహములకు మహావంగేశ్వర
420	రసము
420	సర్వమేహములకు వేదవిద్యాలటికములు
45	సర్వమేహములకు మారగౌరీస్పృష్టిరసం

పుట సంఖ్య	
422	సాంద్రమేహచిక్షు
405	సాంద్రమేహలక్షణము
406	సేత్రాసేహంబలక్షణము
422	సురాసేహంబలక్షణము
406	సురాసేహంబలక్షణము
408	పంక్తిమేహలక్షణము
416	హస్తిస్త్రాసేహమునకు సేవహంబరసం
407	హస్తిస్త్రామేహలక్షణము
	దశమస్రకరణము.
457	అతిసారనిదానము
"	అతిసారశ్మశ్రిములు
463	అతిసారసేహంబలక్షణము
477	అతిసారాదులయును చిక్షు
"	అతిసారాదులయును చిక్షు
460	అతిసారాదులయును చిక్షు
467	అతిసారాదులయును చిక్షు
467	అతిసారాదులయును చిక్షు
"	అతిసారాదులయును చిక్షు
456	అతిసారాదులయును చిక్షు
460	అతిసారాదులయును చిక్షు
476	అతిసారాదులయును చిక్షు
"	అతిసారాదులయును చిక్షు
457	అతిసారాదులయును చిక్షు
454	అతిసారాదులయును చిక్షు
457	అతిసారాదులయును చిక్షు
470	అతిసారాదులయును చిక్షు
468	అతిసారాదులయును చిక్షు
469	అతిసారాదులయును చిక్షు
471	అతిసారాదులయును చిక్షు
474	అతిసారాదులయును చిక్షు
472	అతిసారాదులయును చిక్షు
474	అతిసారాదులయును చిక్షు
474	అతిసారాదులయును చిక్షు

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
గ్రహణ్యతినారోపచారవిధి 463	అసాధ్యవిద్రాధినివారణము 500
త్రిదోషగ్రహణికి నుటజాన్యప 466	అనాహారోగనివారణము 490
లేహ్యము 466	అనాహారోదాహర్తములను నివారణసాధనము 494
ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీలక్షణము 456	ఉదరనిద్రానాశము 478
సిద్ధాధికగ్రహణికి కపిత్థాప్తకము 469	ఉదరములలో కపిత్థాగ్రహణము 490
వైత్యగ్రహణికి శీత్రాచారసము 465	ఉదరలోగ్రహణములను నివారణము 505
వైత్యగ్రహణీలక్షణము 455	ఉదరలోగ్రహణములను నివారణము 504
వైత్యగ్రహణీలక్షణము 458	ఉదరలోగ్రహణీలక్షణములు 479
రక్తాతినారలక్షణము 459	ఉదరలోగ్రహణమునన్యవిద్యము 480
వాతగ్రహణికి బడబ్రాహ్మణులము 463	ఉదరలోగ్రహణమునన్యము 479
వాతగ్రహణికి వజ్రగ్రహణము 464	ఉదరస్థాపిత్రీ 478
వాతగ్రహణీలక్షణము 455	ఉదరసామన్యలక్షణము 479
వాతాతినారమునకు శవకసుందర రసము 472	ఉదరసామన్యలక్షణములు 484
వాతాతినారలక్షణము 458	ఉదాహర్తనివారణము 491
వాతాతినారవాతకరప్రస్థములు 473	ఉదాహర్తమునను వారాహర్తము 495
క్షేప్తగ్రహణికి అగ్నిలోగ్రహణరసము 465	ఉదాహర్తసామన్యలక్షణము 492
క్షేప్తగ్రహణీలక్షణము 455	క్షుహోదరలక్షణము 482
క్షేప్తాతినారలక్షణము 458	పిత్రకాశితేహ్యము 501
శోకాతినారకృచ్ఛసాధ్యత్వము 459	జలనిరోధరలక్షణము 483
శోకాతినారలక్షణము 459	జలనిరోధమునను వహ్నివీర్యరసము 488
సన్నిపాతాతినారలక్షణము 458	జలనిరోధరలక్షణము 481
సర్వగ్రహణ్యతినారములకు మృత సంజీవనరసము 473	తుంబురుచూర్ణము 496
సర్వగ్రహణ్యతినారములకు లోకనాథ రసము 475	ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీలక్షణములు 456
సర్వాతినారములకు పథ్యాదివజికములు 470	పండినవిద్రాధియొక్క సానిము 497
ఏకాదశ ప్రకరణము.	పిత్తవిద్రాధియందు వహ్నిరసము 503
అంతర్విద్రాధిలక్షణము 499	పిత్తవిద్రాధిలక్షణము 497
అగ్నిముఖచూర్ణము 493	వైత్యగ్రహణీలక్షణము 455
అభిహూతజిద్రాధిలక్షణము 493	వైత్యదరమునకు శ్రీలక్ష్మణుడర రసము 486
అరిమేదాదిగృహము 504	వైత్యదరలక్షణము 480
అహ్నిదరసాధ్యసాధ్యములు 483	క్షీహోదరమునకు వంశీశ్వరరసము 489
	క్షీహోదరలక్షణము 481

పుట సంఖ్య.	పుట సంఖ్య.
ఫలచూర్ణము 495	అగ్నిమాంధ్యపటికములు 540
బద్ధగుదోదరలక్షణము 482	అగ్నిమాంధ్యస్వరూపము 531
భేదనపత్రి 496	అగ్నిముఖయోగము 539
రక్తవిద్రధియం దుహవారము 503	అగ్నిముఖయోగరసము 529
రక్తవిద్రధిలక్షణము 496	అబద్ధకారణము 534
వాతవిద్రధి చికిత్స 501	అబద్ధబలకారణరసము 542
వాతవిద్రధిలక్షణము 497	అబద్ధమునకు ముఖ్యకారణము 536
వాతోదరమునకు అగ్నినుమారనము 484	అబద్ధములకు పర్యావరణము 536
వాతోదరమునకు వ్యోమదిగణ 500	అబద్ధములకుం దుశ్శయము 546
చూర్ణము 485	అబద్ధమలయోగము పర్యయము 545
వాతోదరలక్షణము 480	అబద్ధరోగభేదములు 533
విద్రధినిదానము 496	అబద్ధహరకల్యము 536
విద్రధిసాధ్యాసాధ్యములు 500	అబద్ధహరయోగములు 536
విద్రధిసామాన్యచికిత్స 501	అబద్ధోద్రవములు 535
విద్రధిస్థానములు 499	అన్నజతృప్తాలక్షణము 508
విద్రధిస్థాననిర్దయము 500	అలసకలక్షణము 528
శ్లేష్మగ్రహణిలక్షణము 455	అసాధ్యతృప్తాలక్షణము 509
శ్లేష్మవిద్రధి ప్రవృత్తాంతైలము 503	అసాధ్యవిస్ఫోట, అలసకలక్షణము 528
శ్లేష్మవిద్రధిలక్షణము 497	అసాధ్యవిస్ఫోటిలక్షణము 527
శ్లేష్మోదరమునకువైశ్వానరపటికములు 486	అదిత్యరసము 542
శ్లేష్మోదరలక్షణము 480	అమజతృప్తాలక్షణము 508
సన్నిపాతవిద్రధిలక్షణము 497	అమాబద్ధలక్షణము 534
సన్నిపాతోదరమునకు బృహదగ్నిముఖ 487	ఉపసర్గజతృప్తాలక్షణము 408
సన్నిపాతోదరలక్షణము 481	కఫజలతృప్తాలక్షణము 507
సర్వోదరములకు బ్రహ్మపటికములు 480	కృమిజహృద్రోగలక్షణము 523
ద్వాదశప్రకరణము.	శ్రవ్యనరసము 537
అగ్నికుమారరసము 537, 539	భిష్మరాదిచూర్ణము 516
అగ్నిమాంధ్యనిదానము 531	క్షతజతృప్తాలక్షణము 507
అగ్నిమాంధ్యమునకు ఆర్ద్రోకల్యము 541	క్షతజహృదాలక్షణము 510
అగ్నిమాంధ్యమునకురాదిపటికము 540	క్షయజతృప్తాలక్షణము 508
అగ్నిమాంధ్యమునకు తామ్రధన్వ 541	క్షేద్రాదిగంధాషము 515
యోగము 541	చందనాదిచూర్ణము 517
	చింతామణిరసము 542
	తామ్రాదికరసము 514

ప్రతుసంఖ్య.	పుస్తకసంఖ్య.
శృష్టకు ఖడ్గరాదికహాయము	511
శృష్టకు చందనాదికల్పము	513
శృష్టకు దధిమణ్డుకల్పము	512
శృష్టకు లక్షణము	532
శృష్టకు పర్వతీవటికములు	511
శృష్టకు పునర్నవాదికల్పము	511
శృష్టకు వాలుకాదిలేహ్యము	512
శృష్టానిదానము	505
శృష్టానిరోధికదాహలక్షణము	509
శృష్టారోగములయందు దశ్యము	520
శృష్టారోగములయందు పశ్యము	519
శృష్టాసామాన్యలక్షణము	506
శృష్టహారమౌగము	515
దాహమునకు చంద్రకళాశయము	515
దాహమునకు వైంధవకల్పము	512
దాహారోగమునందు దశ్యము	521
దాహారోగమునందు పశ్యము	520
ధాతులయజన్యదాహలక్షణము	510
పిత్తజతృష్ణలక్షణము	507
పిత్తజదాహమునకు చికిత్స	517
సితాజీర్ణలక్షణము	535
పునర్నవాదితైలము	517
వైశ్యశృష్టకు సితాదికల్పము	513
వైశ్యవిషాచీలక్షణము	517
వైశ్యహృద్రోగమునకు పంచసారరసం	524
మద్యజన్యదాహలక్షణము	509
మర్మాభిఘాతజదాహలక్షణము	510
మృతసంబేషిగుటికలు	516
యవసక్తకల్పము	512
రక్తజ, పిత్తజ, దాహలక్షణము	509
రసశేషాజీర్ణలక్షణము	535
రసాదిగుటికలు	515
రసాదిచూర్ణము	514
వాతజతృష్టకు లక్షణము	512
వాతజతృష్టలక్షణము	507
వాతజతృష్టలక్షణము	526
వాతజతృష్టలక్షణము	535
వాతజతృష్టలక్షణము	534
వాతజతృష్టలక్షణము	531
వాతజతృష్టలక్షణము	528
వాతజతృష్టలక్షణము	528
వాతజతృష్టలక్షణము	526
వాతజతృష్టలక్షణము	527
వాతజతృష్టలక్షణము	534
వాతజతృష్టలక్షణము	544
వాతజతృష్టలక్షణము	530
వాతజతృష్టలక్షణము	510
వాతజతృష్టలక్షణము	513
వాతజతృష్టలక్షణము	527
వాతజతృష్టలక్షణము	524
వాతజతృష్టలక్షణము	535
వాతజతృష్టలక్షణము	530
వాతజతృష్టలక్షణము	532
వాతజతృష్టలక్షణము	537
వాతజతృష్టలక్షణము	522
వాతజతృష్టలక్షణము	525
వాతజతృష్టలక్షణము	523
వాతజతృష్టలక్షణము	526
వాతజతృష్టలక్షణము	525
వాతజతృష్టలక్షణము	523
త్రయోదశ ప్రకరణము.	
అగ్నివిసర్పలక్షణము	584
అమృతాదికహాయము	594
అసాధ్యకుష్ఠలక్షణము	556

	పుట సంఖ్య.
ఉదుంబరసుష్టువునకు కనకసంగీత	
రసము	559
ఋష్యబాహ్వకమష్టలక్షణము	551
ఋష్యబాహ్వకమష్టువునకు తైలేంద్ర	
రసము	562
ఊదుంబరసుష్టలక్షణము	551
కచ్చత్వమృష్టలక్షణము	550
కచ్చపసుష్టువునకు కుతారరసము	563
కపాలమృష్టలక్షణము	551
కపాలసుష్టువునకు సుమీశ్వరరసము	566
కఫపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
కఫవాతవిస్ఫోటకలక్షణము	592
కఫవిస్ఫోటకలక్షణము	„
కర్ణమదినర్మలక్షణము	583
కాకణానృష్టలక్షణము	550
కాకణానృష్టువునకు కరంజుతైలాదిలేప	
నము	561
కాకణానృష్టువునకు సూర్యకాంతరసం	560
కిట్టిభసుష్టలక్షణము	553
కిట్టిభసుష్టువునకు వజ్రపాణిరసము	567
కుష్ఠనిదానము	547
కుష్ఠరోగఽకితాన్సక్రమము	555
కుష్ఠరోగపూర్వరూపము	548
కుష్ఠరోగభేదములు	549
కుష్ఠరోగమునకు రసభిన్నయోగము	570
కుష్ఠరోగములకు గంధకకల్పము	575
కుష్ఠరోగసాధ్యసాధ్యములు	554, 556
కుష్ఠపులకు బడవాసలరసము	571
కుష్ఠపులయందు దడభ్యము	581
కుష్ఠపులయందు ష్యము	„
క్షతజవినర్మలక్షణము	585
గంధకకల్పసేవనానుహిమ	577
గంధకరసాయనము	579
గంధకసేవనయందు పథ్యాభ్యములు	575

	పుట సంఖ్య.
గంధకసేవనోపయుక్తమంత్రము	575
గంధకశిల్పిత్తి తల్పేపనాక్రమము	574
గజచర్మసుష్టలక్షణము	583
గజచర్మసుష్టువునకు లంకేశ్వరరసము	550
గళిపిష్టలక్షణము	565
గ్రంథివిసర్పలక్షణము	572
చర్మదళిపిష్టలక్షణము	553
తాళకభస్మయోగము	568
పద్మసుష్టలక్షణము	594
పద్మసుష్టువునకు సూరిభద్రరసము	594
ద్రాక్షాదికహయము	531
ద్యౌదళాంగకహయము	551
ద్విపంచమూలాదికహయము	593
దటోలాదికహయము	593
సామానుష్టవిశిత్త	566
సామానుష్టలక్షణము	550
పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
పుండరీకమష్టలక్షణము	549
పుండరీకమష్టువునకు సర్వాంగసంబంధ	
రసము	558
వైత్తవిసర్పలక్షణము	582
వైత్తవిసర్పిప్రపాండగీకాదిలేపం	586
ప్రపున్నాటాదిలేపము	589
ప్రసూతిగుష్టలక్షణము	552
భూనిందాదికహయము	594
భేతాశరసము	569
మండలమష్టలక్షణము	552
మండలమష్టువునకు విద్యాధరరసము	567
మండలమష్టువునకు సర్వేశ్వరరసము	564
రక్తజిహ్వాపిష్టలక్షణము	593
వాతపిత్తవిసర్పిగుహాచ్యుదిలేపము	588
వాతపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
వాతవిసర్పలక్షణము	582
వాతవిస్ఫోటకలక్షణము	591

	పుటసంఖ్య.
వాతాదిభేదకుష్టలక్షణము	556
విచర్మికకుష్టలక్షణము	552
విచర్మికాకుష్టాంతరము	561
విచర్మికామృతపునః కుష్టసంక్రంతన రసము	569
విసర్పకోపచారక్రమము	589
విసర్పవిదానము	581
విసర్పమునకు శోభాంజనాది లేపనం	588
విసర్పమునం దవధ్యము	590
విసర్పమునందు వధ్యము	"
విసర్పసాధ్యాసాధ్యములు	585
విసర్పమునకు కాలాగ్నిరుద్రరసము	586
విసర్పోష్ణద్రవములు	585
విసోష్ణిటకుష్టలక్షణము	589
విసోష్ణిటకుష్టపునః ఉడబాసలరసము	585
విసోష్ణిటకునిదానము	591
విసోష్ణిటకుమునందు సామాన్యోప చారము	593
విసోష్ణిటకుములయందు దవధ్యము	595
విసోష్ణిటకుములయందు వధ్యము	"
విసోష్ణిటసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	593
విసోష్ణిటకస్వరూపము	591
విసోష్ణిటకోపద్రవములు	593
వైపాచికకుష్టలక్షణము	552
వైపాచికకుష్టపునః మహాకాశ రసము	565
శతారుద్యకుష్టాక్షణము	555
శతారుద్యకుష్టపునః లంకాధిపేత్వ రసము	563
శ్లేష్మపిత్తవిసర్పికి మదనాదిచూర్ణము	587
శ్లేష్మవాతవిసర్పికి చికిత్స	587
శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము	582
శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాదిచూర్ణము	587
శ్లేష్మవిసర్పికి వారిసాగరరసము	587

	పుటసంఖ్య.
శ్విత్తకుష్టలక్షణము	554
శ్విత్తకుష్టపునః చంద్రసృజామసం	559
శ్విత్తకుష్టపునః పితృసానిచూర్ణము	558
శ్విత్తకుష్టపునః శృంగారాదిచూర్ణము	557
సంసర్గకోగములు	557
సన్నిపాతవిసర్పమునకు చికిత్స	588
సన్నిపాతవిసర్పలక్షణము	582
సన్నిపాతకుష్టలక్షణము	592
సిద్ధకుష్టలక్షణము	553
సిద్ధకుష్టపునః పానగోరూపము	569
స్వర్ణకరణాగ్ని	577, 578
చతుర్దశప్రకరణము	
అండవృద్ధినిదానము	624
అండవృద్ధిభేదములు	625
అజాత్యుతిలేపము	627
అశ్రుకహాసకతి	606
అర్క్రాతిలేపము	605
అర్క్ష్మిశ్చక్రికాస్థానాంతరము	602
అర్క్ష్మిభేదలక్షణము	600
అర్క్ష్మిరోగకృష్ణసాధ్యలక్షణము	602
అర్క్ష్మిరోగచికిత్స	608
అర్క్ష్మిరోగపూర్వరూపము	598
అర్క్ష్మిరోగభేదములు	597
అర్క్ష్మిరోగమునకు సూరణవటిక ములు	607
అర్క్ష్మిరోగసాధ్యాసాధ్యములు	598
అర్క్ష్మిరోగసామాన్యగుణములు	597
అర్క్ష్మిరోగసామాన్యలక్షణము	601
అర్క్ష్మిరోగసుఖసాధ్యలక్షణము	602
అర్క్ష్మిరోగస్వరూపము	596
అర్క్ష్మిరోగహరధూపము	610
అర్క్ష్మిరోగోపచారము	609
అలజికాచికిత్స	622

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
అలటి లక్షణము	619 త్వణిగ న్నిర్మణిని మృత్యుముఖము
అపమంథచికిత్స	622 చికిత్స
అపమంథలక్షణము	619 బాహ్యవిహారము
అస్థిలికా చికిత్స	622 దేవదాహ్యునిలేపము
అస్థిలికాలక్షణము	618 ద్వంద్వ త్రిదోషారోగలక్షణము
అసాధ్యహాకదోషలక్షణము	621 సింహులేపము
అసాధ్యుడవృద్ధిలక్షణము	626 న్యుగ్రహులక్షణము
అసాధ్యుడవృద్ధిలక్షణము	628 పంచరదివిధ్యులము
అసాధ్యుడవృద్ధిలక్షణము	601 పాపదోషలేపము
అసాధ్యుడవృద్ధిలక్షణము	612 ది. త్రుర్మహులక్షణము
అ. త్రవృద్ధియం దవృద్ధిము	” ది. త్రుర్మహులక్షణము
అ. త్రవృద్ధియందు వృద్ధిము	631 పుష్కరికాలక్షణము
అ. త్రవృద్ధిలక్షణము	626 పుష్కరికమునాథుని గొలికిత్స
ఉ. త్రమాలక్షణము	620 బాలహానితకార్యనియోగము
ఉ. త్రమాహాకరంగ చికిత్స	623 ముంజ పాకలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	616 ముంజపాకలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము ప్రక్రియ	613 మూత్రవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరంగ నిదానము	611 మూలలోగమునగు దుష్కము
ఉ. త్రమాహాకరము	624 మూలలోగమునగు దుష్కము
ఉ. త్రమాహాకరము	” మృత్యులక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	626 రోగ్యునిని భల్లారోగ్యము
ఉ. త్రమాహాకరము	609 రక్తాల్పలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	610 రసగంధకజ్జరి
ఉ. త్రమాహాకరము	612 లాఘవలేపము
ఉ. త్రమాహాకరము	613 లింగరంగ చికిత్స
ఉ. త్రమాహాకరము	619 లింగరంగహారలేపము
ఉ. త్రమాహాకరము	609 లింగపత్తిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	622 హాత్యులదవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	618 హాత్యులదవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	623 హాత్యులదవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	621 హాత్యులదవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	606 హాత్యులదవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	618 హాత్యులదవృద్ధిలక్షణము
ఉ. త్రమాహాకరము	620 విద్రవలక్షణము

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
వృద్ధి నాశనము	627
శతబాహుక దిశిత్వ	623
శతబాహుకలక్షణము	620
శస్త్రోపయోగము క్షయం త్రలక్షణము	597
హాకదోష దిశిత్వ	621
హాకదోష నిదానము	618
శోణితార్థ్యులక్షణము	620
క్షేప్తారోగ్యనిదాన, తల్లక్షణము	599
సంమూలధాతికలక్షణము	619
సన్నిపాతోపదంశలక్షణము	612
సప్తవృద్ధిచికిత్సలు	628
సర్వశుభదంశలకు వ్యాధిమారణసము	615
సర్వ పిశులక్షణము	618
సామాన్యచికిత్స	604
సార్వపచికిత్స	621
సూతాదివటికములు	616
సూరణాది లేపనము	605
స్పృహ్యది లేపనము	"
స్పృహానిలక్షణము	620
పంచదశ ప్రకరణము.	
అభయోదియోగము	641
అహిసత్యమార్గము	645
ఆచారములయోగము	641
ఆరవమాసగర్భచికిత్స	643
ఉత్పలాదియోగము	641
ఎనిమిదవమాసగర్భచికిత్స	644
విడవమాసగర్భచికిత్స	643
విడవమాసగర్భచికిత్స	643
కల్యాణపుత్రము	636
కాశంధ్యుకు విష్ణుకౌతయోగము	637
గర్భపాతమునకు లక్షణయోగము	640
గర్భశూలచికిత్సలు	644
గర్భశూల మిహాశకరయోగము	671
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	650
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	649
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	650
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	648
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	650
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	651
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	649
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	449
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	652
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	652
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	648
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	643
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	644
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	634
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	634
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	647
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	643
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	646
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	645
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	642
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	640
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	638
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	632
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	"
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	"
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	"
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	"
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	636
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	634
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	633
గర్భదోషాన్నిచూచుచున్న	635

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
సన్నిపాతదోషలక్షణము	635	గర్భస్రావణోపరణము	670
సూత్రకాపాతమునకుబడబాసలరసము	651	గర్భస్రావపాతములము	670
స్త్రీపురుషసపుంసకోత్పత్తికారణము	635	గర్భబీర్యోగములయందువిషయము	686
పోడతప్రకరణము.		గర్భబీర్యోగములయందువిషయము	"
అపామంధ్రబాధము	676	గర్భోష్ణరణము	676
అమృతాదికషాయము	678	గుహాస్యానివర్తి	670
అసాధ్యగర్భణీలక్షణము	674	చంద్రకళారసము	657
అసాధ్యమూఢగర్భలక్షణము	673	జంబువృక్షపుతము	659
అస్పృగరచిత్స	654	దేవదారాదికషాయము	678
అస్పృగరనిదానము	653	పాపాదిపుతము	658
అస్థిస్రావనిదానము	661	పిత్తజ్వరానికంధలక్షణము	669
అస్థిస్రావలక్షణము	660	పిత్తజ్వరస్థిమత్స	684
అఘృతైలము	669	పిత్తజ్వరమునందు	670
అఘృతములబంధము	676	ప్రతిమనగర్భావధములు	671
కంఠబాధికషాయము	665	ప్రతిరాత్నకరసము	656
కంఠబాధానికంధలక్షణము	669	పుల్లపుతము	666
కంఠదస్త్రస్థనృచిత్స	684	బలాదికషాయము	662
కుసుమములగుబాలగూర్యదయము	656	బృహత్సర్పిలివినోదరసము	681
కుసుమకోగచిత్స	659	బృహత్సర్పిలిస్తామూలిరసము	680
కుసుమకోగమునందువిషయము	663	మాతులందుగాలితొగము	676
కుసుమకోగమునందువిషయము	663	ముసల్యాదికషాయము	662
కృష్ణాదిలేపనము	675	మూఢగర్భగతి, తద్విధములు	672
గర్భచలనముననుసరించురాదికషాయము	672	మూఢగర్భలక్షణము	672
గర్భచింతామూలిరసము	679	మృతిగర్భభేదనవిధి	677
గర్భపాతనిదానము	670	యోనికంధలక్షణము	669
గర్భపాతమునకులజ్జాకుకాదికషాయము	672	యోనికంధలక్షణము	668
గర్భపాతమునకుశర్మరాదియోగము	"	యోనివ్యాపృత్తినిదానము	663
గర్భపాతోపద్రవములు	671	యోనిగుంధరణలక్షణము	675
గర్భమరణహేతువు	674	వచాద్యవలేహ్యము	668
గర్భములలక్షణము	"	వజ్రకంఠికము	679
గర్భవినోదరసము	681	వాతయోనికంధలక్షణము	668
గర్భవిలాసరసము	679	వాతకోగస్త్రవ్యచిత్స	683
		వాతసంకుచితగర్భలక్షణము	675
		వాతాదిదస్త్రదగ్ధలక్షణము	683

పాఠాద్యసూచిక	పేజీ	పాఠాద్యసూచిక	పేజీ
పాఠాద్యసూచిక	653	అపరాధిని	698
విశ్వతాత్పర్యసూచిక	674	అపరాధిని	"
శతావధిసూచిక	661	అపరాధిని	"
శతావధిసూచిక	684	అపరాధిని	"
శుద్ధసూచిక	683	అపరాధిని	700
సన్నిపాతజనానికందలక్షణము	669	అపరాధిని	690
సిందూరాదివర్ణములు	658	అపరాధిని	692
సిద్ధార్థకావ్యసూచిక	667	అపరాధిని	720
సుఖప్రసవము	676	అపరాధిని	702
సూతికానికందము	681	అపరాధిని	"
సూతికానికందము	677	అపరాధిని	701
సూతికానికందము	678	అపరాధిని	709
సూతికానికందము	682	అపరాధిని	689
సోమరోగము	685	అపరాధిని	699
సోమరోగము	684	అపరాధిని	721
స్తవ్యజననము	684	అపరాధిని	705
స్తవ్యరోగము	683	అపరాధిని	707
స్తవ్యరోగము	682	అపరాధిని	704
స్థానాంతరగత గర్భోత్పత్తములు	671	అపరాధిని	717
సప్తదశ ప్రకరణము.		అపరాధిని	703
అంజనలక్షణము	605	అపరాధిని	715
అక్షిన్నవర్ణలక్షణము	706	అపరాధిని	700
అక్షపాకాశ్యయలక్షణము	694	అపరాధిని	713
అంజకాశ్యయలక్షణము	694	అపరాధిని	709, 710
అనిమిత్తబలింగ నాశనలక్షణము	700	అపరాధిని	717
అన్యతోవాతలక్షణము	691	అపరాధిని	716
అభివ్యంధభేదము	687	అపరాధిని	713
అభివ్యంధరోగములు	688	అపరాధిని	716
అర్జునలక్షణము	701	అపరాధిని	"
అర్జునచంద్రోదయము	720	అపరాధిని	696
అర్జునలక్షణము	706	అపరాధిని	711
అర్జురోగభేదములు	701	అపరాధిని	713
అర్జునచంద్రోదయము	704	అపరాధిని	715
		అపరాధిని	695

పుట సంఖ్య.	పుట సంఖ్య.
త్రికటకాద్యంబనము 708	పుష్పాంబనము 719
వివాంధ్యలక్షణము 699	పూనూలపలక్షణము 702
దృష్టిమందిలగతరాగలక్షణము 698	పోడిగీలక్షణము 704
దృష్టిరోగసంఖ్య 698	ప్రకారాంతరప్రణానక్రాంతిసంఖ్య 694
దోషభేదమువలన 690	ప్రకారాంతరలింగనాశస్వరూపము 696
ద్వితీయపటలస్థదోషలక్షణము 695	ప్రక్షిన్నవర్ణలక్షణము 706
ధాత్యంజనము 720	ప్రధిమపటలస్థదోషలక్షణము 694
ధూమచిర్యలక్షణము 699	బలాపలక్షణము 702
నకులాంశ్యలక్షణము 700	బహుళవర్ణలక్షణము 705
నక్షాంధ్యలక్షణము 699	బిన్నవర్ణలక్షణము 707
నయనామృతము 710, 715	మరిచాంబనము 716
నల్లగుడ్డునగుడు జనించురోగములు 692	యష్టాభిత్తలము 722
నాగిశ్శాంజనము 718	రత్నాభిష్యంబలక్షణము 689
నిమేషలక్షణము 707	రసాంబనాస్వరూపము 712
నిరామలక్షణము 690	రాగభేదమువలన లింగనాశవిధము 697
నేత్రనాడిలక్షణము 702	లగలక్షణము 707
నేత్రరోగసిదానము 688	వర్ణకర్ణమలక్షణము 705
నేత్రరోగమునగు దాహ్యాద్యంబనము 717	వర్ణబంధలక్షణము 705
నేత్రరోగమునకు రసక్రియ 711	వర్ణరోగము, ఉత్సంగగతిరోగము 704
నేత్రరోగమునగు నృపపల్లభిత్రలము 721	వర్ణశర్మరాలక్షణము 719
నేత్రరోగములకు మహానారిత్రాంబనము 718	వాతవర్ణయలక్షణము 691
నేత్రరోగములయందు దహ్యము 723	వాతహాతివర్ణలక్షణము 706
నేత్రరోగములయందు పగ్యము 722	వాతాధిమంధలక్షణము 691
నేత్రరోగసంఖ్య 687	వాతాభిష్యంబలక్షణము 689
నేత్రాంజనము 711	వక్షాధిపటికీమలు 719
పక్షిణాపలక్షణము 707	శిలాద్యంబనము 718
పక్షిణాశలక్షణము 708	శుక్తిరోగలక్షణము 701
పరిష్కారముకలక్షణము 697	శుష్కాక్షిపాకలక్షణము 691
పరిష్కారమురాగవిశేషలక్షణము 698	శుష్కాక్షిలక్షణము 704
పర్వణి, అలబీలక్షణములు 703	శోణిత్రాన్యలక్షణము 707
పిత్తవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము 699	శోణిత్రాన్యలక్షణము 691
పిత్తాభిష్యంబలక్షణము 689	శ్యామవర్ణలక్షణము 706
పిష్టలక్షణము 701	

	పుటసంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
సప్తజాతుక్రమణిము	692	కృష్ణాచరిత్రోగచరిత్రము	756
సిరాజసిరికలక్షణము	702	కృష్ణాచరిత్రము	750
సిరాజాలలక్షణము	"	కృష్ణాచరిత్రము	"
సిరాహర్షలక్షణము	692	కృష్ణాచరిత్రము	780
సిరోత్పాతలక్షణము	692	కృష్ణాచరిత్రము	781
నైంఘవాంద్యంజనము	713	నైంఘవాంద్యంజనము	781
ప్రాసద్వృష్టిలక్షణము	700	కృష్ణాచరిత్రము	761
అష్టాదశప్రకరణము		క్షయజిహ్వోగచరిత్రము	756
అనంతనాథలక్షణము	757	కృష్ణాచరిత్రము	740
అనంతవాచశిరోగోగచరిత్రము	764	కృష్ణాచరిత్రము	767
అపకృష్టిసంకలక్షణము	742	కృష్ణాచరిత్రము	735
అర్థావధేనలక్షణము	757	కృష్ణాచరిత్రము	727
అసాధ్యప్రతికూలలక్షణము	749	కృష్ణాచరిత్రము	765
అసాధ్యమదాత్యయలక్షణము	733	కృష్ణాచరిత్రము	765
ఆగంతుకవర్ణలక్షణము	740	కృష్ణాచరిత్రము	727
ఉదుంబరఫలయోగము	761	కృష్ణాచరిత్రము	767
ఉద్వృత్తము	732	కృష్ణాచరిత్రము	737
ఏరండాదిలేపనము	758	కృష్ణాచరిత్రము	727
కణాదినస్యము	752	కృష్ణాచరిత్రము	726
కఫజప్రతికూలచికిత్స	745	కృష్ణాచరిత్రము	746
కఫజప్రతికూలలక్షణము	745	కృష్ణాచరిత్రము	727
కఫజశిరోగోగచికిత్స	760	కృష్ణాచరిత్రము	752
కఫజశిరోగోగలక్షణము	755	కృష్ణాచరిత్రము	727
కఫమదాత్యయలక్షణము	733	కృష్ణాచరిత్రము	765
కఫమదాత్యయోపచారము	735	కృష్ణాచరిత్రము	726
కరంజాదిచూర్ణవిరేచకము	767	కృష్ణాచరిత్రము	733
కరపీరాదితైలము	747	కృష్ణాచరిత్రము	729
కార్యక్రమకపోటకరణము	731	కృష్ణాచరిత్రము	764
కార్యమునం దుపచారము	730	కృష్ణాచరిత్రము	761
కుంకుమఘృతము	765	కృష్ణాచరిత్రము	766
కుంకుమాదిబంధనము	759	కృష్ణాచరిత్రము	741
కుష్మాదిలేపనము	758	కృష్ణాచరిత్రము	740
కృష్ణాచరిత్రము	762	కృష్ణాచరిత్రము	766
		కృష్ణాచరిత్రము	745

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
ద్రాక్షాదిన్నేహము	752	పూయరక్షచికిత్స	739
ధాత్రీలేపము	748	పూయరక్షలక్షణము	739
ధూమచూర్ణము	748	ప్రతిశ్యాయచికిత్స	743
ధూమపానపత్రి	745	ప్రతిశ్యాయపూర్వరూపములు	743
నవసాగరయోగము	749	ప్రతిశ్యాయసామాన్యచికిత్స	748
నస్యములు	753	ప్రతిశ్యాయసారనస్యము	749
నాగరాచినస్యము	761	ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి	742
నాసాపరిశోషచికిత్స	742	ప్రతిశ్యాయోత్పత్తినిరణము	743
నాసాపరిశోషలక్షణము	742	ప్రతిశ్యాయోత్పత్తినివహించుకారములు	750
నాసాపాకలక్షణము	738	ప్రతీనాహచికిత్స	741
నాసారోగచికిత్స	737	ప్రతీనాహలక్షణము	741
నాసారోగనిదానము	736	ప్రసూన్నాటాదిలేపము	760
నాసారోగములయందుషణ్యము	751	బడబొగ్గిరసము	728
నాసారోగములయందు షణ్యము	750	బొగ్గిలేపము	767
నాసాపరిశోషహారము	747	బాలములయూషము	743
నాసాస్రావచికిత్స	741	భృంగరాజాదినస్యము	764
నాసాస్రావలక్షణము	741	భృంగశుభలక్షణము	740
నాసికార్ధనివర్తకోపాయము	754	మదాత్మయనిదానము	732
నాసికారోగలక్షణము	754	మదాత్మయమునందు షణ్యము	736
నింబాచిగుర్దులము	762	మదాత్మయమునందు షణ్యము	735
నిరోత్పల్లించితైలము	767	మదాత్మయరోగచికిత్స	734
పక్వపీనసలక్షణము	742	మరీచాదిలేపము	766
పారాదితైలము	739	మహాలక్ష్మీవినాశనిరసము	763
పిత్తజలిరోరోగచికిత్స	759	మేదోరోగమునందు షణ్యము	730
పిత్తప్రతిశ్యాయచికిత్స	744	మేదోరోగమునందుషణ్యము	729
పిత్తప్రతిశ్యాయలక్షణము	733	మేదోరోగాసాధ్యత్వము	726
పిత్తమదాత్మయలక్షణము	744, 762	మేదోవృద్ధిలక్షణము	725
పిప్పల్యాదినస్యము	751	రక్తజలిరోరోగచికిత్స	760
పీనసరోగనిదానము	751	రక్తజలిరోరోగలక్షణము	756
పీనసరోగభేదములు	751	రక్తప్రతిశ్యాయచికిత్స	748
పీనసరోగములయందు షణ్యము	754	రక్తప్రతిశ్యాయలక్షణము	747
పీనససామాన్యచికిత్స	747	రసభస్మయోగము	728
పీనసహారనస్యములు	751	వాతజప్రతిశ్యాయచికిత్స	744
పూతినస్యలక్షణము	737	వాతజప్రతిశ్యాయలక్షణము	

	భాగముఖ్యము		భాగముఖ్యము
వాతజలిరోగోగచికిత్స	758	సూర్యుని ద్రవము	763
వాతజలిరోగోగలక్షణము	755	సూర్యుని ద్రవలక్షణము	756
వాతజలిరోగోగహరపస్తికర్మ	759	సూర్యుని ద్రవలక్షణము	763
వాతమదాత్మయమునకు సౌదర్పలక్షణము		సూర్యుని ద్రవలక్షణము	726
యోగము	731	సూర్యుని ద్రవలక్షణము	728
వాతమదాత్మయలక్షణము	733	సూర్యుని ద్రవలక్షణము	724
విదం గాదిచూర్ణము	753	సూర్యుని ద్రవలక్షణము	725
విదం గాదితైలము	762	సూర్యుని ద్రవలక్షణము	728
విదం గాదినస్యము	765	హారోగ్యుని ద్రవము	760
వేల్గోగోధూమయోగము	737	హారోగ్యుని ద్రవము	746
వ్యాసీతైలము	738	హారోగ్యుని ద్రవము	
వ్యాసాదివటికములు	738	హారోగ్యుని ద్రవము	
శంఖలక్షణము	757	హారోగ్యుని ద్రవము	780
శర్వాదిచూర్ణము	749	హారోగ్యుని ద్రవము	773
శర్మరాదినస్యము	767	హారోగ్యుని ద్రవము	772
శకాదియోగము	766	హారోగ్యుని ద్రవము	768
శాంబాదిలేపము	764, 766	హారోగ్యుని ద్రవము	782
శిగుతైలము	738	హారోగ్యుని ద్రవము	775
శిగునైలాదిలేపము	762	హారోగ్యుని ద్రవము	779
శిరోరోగోగధేదములు	755	హారోగ్యుని ద్రవము	787
శిరోరోగమునందు చక్షుము	768	హారోగ్యుని ద్రవము	769
శిరోరోగమునందు చక్షుము	768	హారోగ్యుని ద్రవము	"
శుంఠ్యాదిఘృతము	740	హారోగ్యుని ద్రవము	"
శుంఠ్యాదినస్యము	765	హారోగ్యుని ద్రవము	778
వడ్డించుఘృతము	739	హారోగ్యుని ద్రవము	791
సత్తుధూమము	748	హారోగ్యుని ద్రవము	"
సన్ని పాతనాసారోగలక్షణము	745	హారోగ్యుని ద్రవము	787
సన్ని పాతమదాత్మయోగచూర్ణము	735	హారోగ్యుని ద్రవము	775
సన్ని పాతశిరోరోగలక్షణము	755	హారోగ్యుని ద్రవము	780
సర్వకాదిఘృతము	738	హారోగ్యుని ద్రవము	782
సర్వకాదినస్యములకు చికిత్స	737	హారోగ్యుని ద్రవము	783
సాన్ని పాతశిరోరోగచికిత్స	760	హారోగ్యుని ద్రవము	770
సూక్ష్మగోగోగము	744	హారోగ్యుని ద్రవము	783
సూర్యుని ద్రవచికిత్స	763	హారోగ్యుని ద్రవము	788

	పుటసంఖ్య.
పరిణామశూలలక్షణము	783
వైత్తకపరిణామశూలలక్షణము	780
వైత్తగుల్మమునకు దండామరరసము	778
వైత్తగుల్మలక్షణము	770
వైత్తశూలలకు ముస్తాదిమందూరము	786
వైత్తశూలలక్షణము	781
ప్రక్కశూలచికిత్స	791
మహాశంఖద్రావకము	792
మృత్యుశూలకు తౌరయోగము	789
మృత్యుశూలలక్షణము	783
రక్తగుల్మచికిత్స	773, 774
రక్తగుల్మమునకు కరంజలవణము	775
రక్తగుల్మమునకు పారదాదివటికములు	774
రక్తగుల్మలక్షణము	771
లఘునాచికహయము	774
వాతగుల్మలక్షణము	770
వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము	776
వాతశూలలకు ఉదయభాస్కరము	784
వాతశూలలక్షణము	781
వాతకపరిణామశూలలక్షణము	780
శంఖద్రావకము	792
శిఖిబాడబరసము	777
శూలనసారరసము	786
శూలదావానలరసము	785
శూలనిదానము	781
శూలసాధ్యసాధ్యములు	784
శూలాంతకరసము	790
శూలాదులకు గజకేసరీరసము	789
శూలారిరసము	790
శూలగోత్పత్తిస్థానములు	782, 783
శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యుధరసము	779
శ్లేష్మగుల్మలక్షణము	770
శ్లేష్మజశూలలక్షణము	782
శ్లేష్మపరిణామశూలలక్షణము	781

	పుటసంఖ్య.
శ్లేష్మశూలలకు శూలసింహవటికములు	787
సర్వశూలలకు గజాంకుశరసము	791
సర్వశూలలకు వైశ్యానరవటికములు	789
సర్వశూలలకు సర్వేశ్వరవటికములు	788
వింశ ప్రకరణము.	
అపస్తారగజాంకుశము	806
అపస్తారపూర్వరూపములు	803
అపస్తారమునకు ఇంద్రప్రస్థవటికములు	807
అపస్తారమునకు బ్రాహ్మిన్యతము	808
అపస్తారమునకు భూతప్రైరవరసము	807
అపస్తారములకు విజయవర్షచిరసము	813
అపస్తారసామన్యలక్షణము	803
అపస్తారోన్మాదములకు ప్రసిద్ధమైన	
నన్యములు	812
అపస్తారోన్మాదములయందు దశభ్యము	817
అపస్తారోన్మాదములయందు పదభ్యము	816
అపస్తారోన్మాదములకు నిజయగుకలు	811
అసాధ్యపస్తారలక్షణము	804
అసాధ్యోన్మాదలక్షణము	799
అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము	800
ఉన్నాదకారణతస్సంప్రాప్తి	796
ఉన్నాదకారణము	796
ఉన్నాదనిదానము	795
ఉన్నాదభేదములు	"
ఉన్నాదస్వరూపము	796
కఫజోన్మాదలక్షణము	797
గంధకపిష్టి	810
గంధర్వగ్రహోన్మాదలక్షణము	801
దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము	800
దేవాదిగ్రహగ్రహణాదికములు	802
పితృగ్రహోన్మాదలక్షణము	801
పితృజోన్మాదలక్షణము	797
పితృపస్తారలక్షణము	803

పుటసంఖ్య.

పు

శిశుచక్షులక్షణము	802	అస్తవలక్షణము	
బ్రాహ్మీపుత్రము	808	అనిశ్చిత్తప్రబంధస్యదోషము	
భూతజోస్తాదలక్షణము	799	అవశ్యభగంధరచికిత్సాక్రమము	
భూతభైరవరసము	806	అవశ్యప్రణలక్షణము	
భూతోస్తాదచికిత్సాక్రమము	809	అపానుంగ్లతైలము	
భూతోస్తాదములకు మంత్రము	816	అభయూచిలేపము	
భూతోస్తాదలక్షణము	799	అభిమానజాఢ్యరోగలక్షణము	
భూతోస్తాదావస్తారములగు విజయ		అమృతముగర్జలము	
పుత్రము	810	అమూర్తాచిలేపము	
మరణసూచకములు	817	అర్కవత్తనము	
మాహేశ్వరధూపము	815	అర్కాంతురాదిస్వరసము	
యక్షగ్రహోస్తాదలక్షణము	801	అర్కపాకానుత్పత్తిరూపము	
రాక్షసగ్రహోస్తాదలక్షణము	802	అర్కదళేదములు	
వాతజోస్తాదలక్షణము	796	అర్కదముగ చిత్రము	
వాతావస్తారలక్షణము	803	అర్కరోగనివారము	
విషజోస్తాదలక్షణము	798	అర్కసరోగలక్షణము	
శరీరాతిగ్రహదృష్టకారణము	803	అర్కసలక్షణము	
శోకజోస్తాదలక్షణము	798	అలసలక్షణము	
క్షేప్రజావస్తారలక్షణము	804	అశ్వత్థాచిలేపము	
క్షేప్రతాపరాతితాదినస్యము	815	అసాధ్యరోగ్యధేదలక్షణము	
సన్నిపాతావస్తారలక్షణము	804	అసాధ్యగళగంధలక్షణము	
సన్నిపాతోస్తాదలక్షణము	798	అసాధ్యభగంధరలక్షణము	
సర్పగ్రహోస్తాదలక్షణము	801	అసాధ్యముఖరోగలక్షణము	
సామాన్యచికిత్స	805	అసాధ్యర్బుదలక్షణము	
హింగాదిపుత్రము	809	అసాధ్యలూతలక్షణము	
ఏకవింశ ప్రకరణము.		అసాధ్యప్రణలక్షణము	
అగ్నిదగ్ధప్రణచికిత్స	854	అస్థివిధలక్షణము	
అగ్నిదగ్ధప్రణనిదానము	"	అగంతుకప్రణచికిత్స	
అధిజిహ్వాకచికిత్స	910	అగంతుకప్రణనిదానము	
అధిజిహ్వాకలక్షణము	897	అగంతుకప్రణభేదములు	
అధిమాంసకలక్షణము	892	అగంతుకప్రణసామాన్యచికిత్స	
అధిమాంసచికిత్స	904	అమాశయభేదోపచారము	
అన్యర్బుదలక్షణము	866	అమాశయస్థితరక్తలక్షణము	
		అమృదితైలము	

	పుటసంఖ్య		పుటసంఖ్య
అర్హధాదివర్తి	852	కర్ణగండమాలతీలాము	88
అన్యస్సోటచికిత్స	924	కర్ణసూత్రకలతీలాము	87
అన్యస్సోటలక్షణ తచ్చికిత్స	924	కర్ణదుఃఖవర్ధనలక్షణము	88
అన్యస్సోటలక్షణము	924	కర్ణనాదలక్షణము	87
ఉన్నాగ్రభగందరలక్షణము	821	కర్ణపరిలేమాలతీలాము	88
ఉపశుశలక్షణము	891	కర్ణపాదలక్షణము	87
ఉపజిహ్వకలక్షణము	895	కర్ణప్రతిసాహలక్షణము	87
ఉపజిహ్వకాచికిత్స	908	కర్ణరోగమునను రాస్నానిచూర్ణము	88
ఉష్ణశిరోదరభగందరలక్షణము	820	కర్ణరోగమునందు షష్ఠ్యము	88
ఏకబృందచికిత్స	910	కర్ణరోగమునందు షష్ఠ్యము	88
ఏకబృందలక్షణము	898	కర్ణవిద్రధిచికిత్సాక్రమము	
ఓష్ఠరోగసంస్థాపతి	888	కర్ణవిద్రధిలక్షణము	87
కంఠకాలూకచికిత్స	909	కర్ణశూలలక్షణము	87
కంఠకాలూకలక్షణము	897	కర్ణఘోధలక్షణము	87
కంఠశుండిలక్షణము	895	కర్ణఘోధార్బుదార్బులక్షణము	
కంఠశుండ్వాదిచికిత్స	903	కర్ణస్రావచికిత్స	87
కచ్చులక్షణము	895	కర్ణస్రావలక్షణము	87
కణాదిచూర్ణము	903	కర్ణోత్పాతలక్షణము	87
కపాలగండమాలలక్షణము	875	కర్ణోత్పాతకలక్షణము	
కపాలికాచికిత్స	905	కాలస్సోటహరలేపనము	9
కపాలికాలక్షణము	893	కాలస్సోటాచికిత్స	9
కఫజకర్ణరోగలక్షణము	880	కాలాగ్నియద్రరసము	8
కఫజకర్ణగండలక్షణము	868	కాలరాత్రీమర్కటీస్వరూపము	8
కఫజకర్ణగండోపచారము	870	కాలింగాదిచూర్ణము	9
కఫజినాడిప్రణామనకు తిలాదిలేపనము	851	కాసీసాదిగుటికలు	9
కఫజినాడిప్రణామలక్షణము	849	కాసీసాదిచూర్ణము	9
కఫజరోహిణీచికిత్స	910	కీలకలక్షణము	9
కఫజరోహిణీలక్షణము	897	కీలకలేపనము	
కఫజలక్షణము	894	కుష్ఠాదిచూర్ణము	9
కఫజప్రణామలక్షణము	831	కృద్ధిసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	8
కఫజనర్వనరలక్షణము	900	కృమికర్ణచికిత్స	
కరాళలక్షణము	892	కృమికర్ణలక్షణము	8
కర్ణకంఠాలక్షణము	878	కృమిదంతచికిత్స	8
కర్ణక్షేదలక్షణము	"	కృమిదంతలక్షణము	8

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
కోవ్వభేదలక్షణము	841, 843	గ్రంథి, విరిసర్వులయందును	921
కోవ్వలక్షణము	841	నిష్కలము	921
క్షతప్రణాలక్షణము	842	గ్రంథిలకు బృహత్కాతలము	921
క్షోభిణీమర్మటిచికిత్సాక్రమము	863	స్పృష్టలక్షణము	842
క్షోభిణీమర్మటిన్వరూపము	,,	చంబునానైలము	856
ఖరాదిగుటికలు	912	చిట్టికాళ్ళు	860
ఖల్లివర్ధనలక్షణము	892	చిరుపొన్నాదిలేపము	835
గండమాలభేదములు	871	భిన్నలక్షణము	840
గండమాలకు గంధకాదిలేపము	873	బురి, రాజప్రణాలక్షణము	917
గండమాలకు తాళకాదిపటికలు	872	బలహింసాస్వేదిమాస్త్రిము	824
గండమాలకు త్రికటుకాదిపటికములు	,,	బాణీకాత్రిమార్గము	907, 915
గండమాలలక్షణము	,,	బాత్రివిభాగము	839
గండమాలాకండనరసము	874	బాత్రివిభాగము	846
గండమాలాదులయందు అవస్థము	877	బాత్రివిభాగము	852
గండమాలాదులయందు పథ్యము	876	బిహ్వగమర్మటిలక్షణము, నిష్కలము	860
గంధకతైలము	887	బిహ్వగమర్మటము	902
గంధకాదిలేపము	874	బిహ్వగమర్మటము	887
గంధాదిలేపము	866	బోజ్యశిష్టాదిలేపము	858
గంభీరప్రణమునకు ఆభయాదిలేపము	835	తాలపానలక్షణము	896
గళకీలచికిత్సాక్రమము	923	తాలుపువస్థలక్షణము	,,
గళకీలన్వరూపము	,,	తాలుపిపలక్షణము	,,
గళగండనిదానము	867	తెలాదిగండనామము	912
గళగండనప్రాప్తి	868	తుండిలేపలక్షణము	895
గళగ్రంథిన్వరూప తచ్చికిత్స	922	తుండిప్రణాలక్షణము	916
గళరోగచికిత్స	911	తుండితైలము	870
గళవిద్రధిచికిత్స	910	తుంబ్యాదితైలము	,,
గళవిద్రధిలక్షణము	899	తైలాదిలేపనము	901
గళతుండిచ్చేదనవిధి	908	త్రిదోషజ రోహిణీలక్షణము	897
గళౌఘలక్షణము	899	త్రిదోషజలుతకు మదనాదిలేపము	858
గిలాయుచికిత్స	910	త్రిదోషజ లూతలక్షణము	857
గిలాయులక్షణము	899	దంతపుష్పటచికిత్స	902
గుడ్డుల్యాదిలేపము	853	దంతపుష్పటలక్షణము	890
గోజిహ్వదిలేపము	859	దంతరోగమునకు ఆదిమేదాదితైలము	906
గోరాదిపుష్పము	846	దంతరోగములయందు పథ్యము	907

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
దంతశోకసామాన్యచికిత్స	905
దంతవిద్రుహిసామాన్యచికిత్స	904
దంతపేష్టచికిత్స	902
దంతపేష్టలక్షణము	891
దంతప్రణాలక్షణము	913, 914
దంతశర్మరలక్షణము	893
దంతహర్షలక్షణము	,,
దంతీమూలాదిలేపము	836
పగ్గయవచూర్ణము	855
దాహ్యకపత్తి	,,
దాలనలక్షణము	893
దాహినీమర్మరలక్షణము	863
దీప్తికాతైలము	885
దుష్టప్రణాలక్షణము	832
దుష్టప్రణాలేపనము	837
దూర్వాదితైలము	847
దేవదూర్వాదిలేపము	870
దోషత్రయసంబంధప్రణాపాకము	830
ద్విరర్పదలక్షణము	866
నందామర్మరలక్షణము	861
నందామర్మరలక్షణము	861
నరాస్థితైలము	852
నాగరాదితైలము	884
నాడీప్రణాచికిత్స	851, 905
నాడీప్రణానిదానము	849
నాడీప్రణాభేదములు	849
నాడీప్రణాలక్షణము	892
నాడీప్రణాసాధ్యసాధ్యలక్షణము	850
నాడీప్రణాసామాన్యచికిత్స	850
నింబపత్రాదిధూపము	839
నింబాదిశోధనము	837
నిర్గుండితైలము	852
నిర్గుండాదితైలము	885
నికాదిపత్తి	825
నూతిపుంటిలక్షణము	917
పావతద్వక్కులకమాయము	862
పంచలవణాదిచూర్ణలేపము	903
పక్వప్రణాలక్షణము	829
పక్వాశయస్థులక్షణము	842
పన్యమానప్రణాలక్షణము	829
పటోలాదికమాయము	835
పటోలాదితైలము	856
పతంగానికీటకలక్షణము	879
పథ్యాదిలేపము	855
పద్మనీమర్మరలక్షణము	861
పద్మనీమర్మరలక్షణము	860
పరిచరలక్షణము	891
పరిపోటకలక్షణము	881
పరిస్రావీభగంబరలక్షణము	821
పరిశమూలలేపనము	871
పారదానిమలహర్మ్యము	837
పిచ్చితప్రణాలక్షణము	842
పిత్తబద్ధరోగలక్షణము	880
పిత్తజనాడీప్రణామనన తిలాదిలేపము	851
పిత్తజనోహణీచికిత్స	909
పిత్తజనోహణీలక్షణము	897
పిత్తజలక్షణము	894
పిత్తనాడీప్రణాలక్షణము	849
పిత్తోష్ఠరోగచికిత్స	901
పునర్నవాదిలేపము	922
పూతికరంజలేపనము	922
పూతికర్ణలక్షణము	880
పూయానిర్గమన పరిజామము	830
పైతృభగంబరచికిత్స	823
పైతృతాతకు చందనాదిలేపము	858
పైతృకప్రణాలక్షణము	831
పైతృకసర్పరసలక్షణము	900
పైతృకాష్టరోగలక్షణము	889

	పుట సంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
ప్రక్షాళనము	836	ముఖపాకసామాన్యచికిత్స	911
బలసంలక్షణము	898	ముఖరోగనిదానము	888
బాగుగ లేనివ ప్రణాళికలు	833	ముఖరోగమునకు నిష్కర్షము	916
బాధిర్యలక్షణము	878	ముఖరోగమునందు నిష్కర్షము	915
బిల్వతైలము	885	ముఖరోగసంఖ్య	888
బీజపూరనము	885	ముస్తాదిగలము	928
బృందచికిత్స	910	మృత్తికాచికిత్సము	911
బృందలక్షణము	898	మేదజగళగంధచికిత్సము	870
భంజనకలక్షణము	893	మేదజగళగంధలక్షణము	868
భగంధరపూర్వరూపములు	819	మోహహృత్కరోగలక్షణము	890
భగంధరభేదములు	820	మోహిసీమర్మచికిత్స	863
భగంధరములకు రసకర్మరకయోగము		మోహిసీమర్మచికిత్సలక్షణము	862
గము	822	మోహిసీమర్మచికిత్సరూపము	862
భగంధరసాధ్యసాధ్యలక్షణము	821	యవతారాదిగుటికలు	911
భగంధరస్వరూపము	819	యవతారాదిలేపము	866
భగంధరోత్పత్తి	819	యవచిలేపము	836
భద్రముస్తాదివటికములు	903	యప్తీయధాన్యచికిత్సము	912
భిల్లాతకాచిత్తైలము	882	యష్టాంగిలేపము	824
భిన్నలక్షణము	841	యోగరాజగుర్మలము	827
భుజువ్రతబంధము	859	రక్తజ, ద్వంద్వజ ప్రణాళికలు	832
మండురలోహము	869	రక్తజరోహిణీచికిత్స	909
మధూచ్ఛిష్టాచిత్తైలము	856	రక్తజరోహిణీలక్షణము	897
మనశ్శిలాచిలేపము	835	రక్తజాష్టరోగలక్షణము	889
మర్మటీరోగభేదములు	860	రక్తాద్భుదలక్షణము	865
మర్మటీరోగోత్పత్తి	860	రవితాండవరసము	822
మర్మక్షతసామాన్యలక్షణము	848	రసజబ్బ	916
మర్మరహితసామాన్యలక్షణము	844	రసాదిఘృతము	838
మహాసౌష్ఠీరలక్షణము	891	రాశాచిలేపము	901
మాంసశ్లాష్మరోగలక్షణము	889	రోహిణీలక్షణము	896
మాంసతానకలక్షణము	899	రోహిణీసామాన్యచికిత్స	909
మాంసమర్మవిధలక్షణము	845	శాస్త్రరసము	867
మాంససంఘాతలక్షణము	896	లతునాదిలేపము	839
మాలసాద్భుదలక్షణము	865	లతునాదిస్వరసము	883
ముఖపాకచికిత్స	912	లాక్షాచిత్తైలము	906

	పుటసంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
లాంగల్యాదియోగము	915	విషసోష్ణిటకహరలేపనము	926
లూతప్రణాలక్షణము	856	విస్మయదనతైలము	824
పండ్యాకర్షిటకీలేపనము	913	వైదగ్ధ్యచికిత్స	903
సూరికహియము	920	వైదగ్ధ్యలక్షణము	892
పలయలక్షణము	897	వ్యోమహింసాయము	922
వాతకర్షరోగలక్షణము	880	వ్యోమహింసార్థము	908
వాతగళగండమునకు నిదులాదిలే		వణకృష్ణసాధ్యలక్షణము	833
పము	869	ప్రణిమిలకు కరంజాదిలేపము	835
వాతజరోహిణీచికిత్స	909	ప్రణిపాకలక్షణము	828
వాతజరోహిణీలక్షణము	896	ప్రణిమిలయం దవ్యము	853
వాతజలక్షణము	894	ప్రణిరోహణలక్షణము	833
వాతనాడిప్రణిచికిత్సాక్రమము	851	ప్రణిలక్షణము	828
వాతనాడిప్రణిలక్షణము	849	ప్రణిలేపనములు	840
వాతభగండరములకు విశంగాదిపటిక		ప్రణివర్ణద్రవ్యములు	834
ములు	823	ప్రణివైద్యగుణబోధము	830
వాతలూతకు లాంగల్యాదిలేపము	857	ప్రణాంతకరము	827
వాతలూతచికిత్స	857	ప్రణాపచారము	834
వాతప్రణిమనకు మాతులం గాది		శంఖాకావర్తభగండరలక్షణము	821
లేపము	834	శతస్మిలక్షణము	893
వాతికగళగండలక్షణము	868	శతప్రసక్తభగండరలక్షణము	820
వాతికప్రణిలక్షణము	831	శతావర్ణితైలము	887
వాతికాష్ఠరోగలక్షణము	888	శర్కరాచికిత్స	905
వాసినిమర్కటికి ఈశ్వర్యాదిలేపము	862	శల్మజనాడిప్రణిమనకు తిలకాదిలేప	
వాసినిమర్కటిలక్షణము	861	నము	851
వాసినిమర్కటివర్ణరూపము	861	శల్మజనాడిప్రణిలక్షణము	850
విడంగాదిగుగ్గులు	852	శల్మజప్రణిలక్షణము	843
విడంగాదిగుగ్గులుపటికములు	838	శారీరపృష్ఠసాధారణము	905
విడంగాదిహార్దము	873	శారీరప్రణిభేదము	831
విదారీలక్షణము	900	శిరీషాదిలేపము	922
విదలక్షణము	842	శితాదరోగచికిత్స	901
వివరీతకమల్లతైలము	847	శితాపలక్షణము	890
విశంగాదిలేపనము	825	శుండిభేదనానంతరోపచారము	909
విశేషజ్ఞానము	854	శుద్ధప్రణిలక్షణము	832
విషముష్ణాదిలేపము	923	శృంగబేరాదితైలము	883

శోధనరోపణవిధి	836	నూర్కావర్తనాల్పము	871
శ్యావదలక్షణము	894	వైదికవలక్షణము	923
శ్లేషదలక్షణము	928	సామిదలక్షణము	908
శ్లేషదరోగనిదానము	927	సామిదలక్షణము	891
శ్లేషదరోగలక్షణము	927	ప్రసక్తదలక్షణము	920
శ్లేషదలక్షణము	"	ప్రసక్తదలక్షణము	918
శ్లేషకౌశ్యరోగలక్షణము	889	సామిదలక్షణము	"
శ్లేషభగందరవిశేషము	823	సామిదలక్షణము	918
శ్లేషభగందరమునకు చాంచన్యాని		సామిదలక్షణము	918
లేపము	824	సామిదలక్షణము	844
శ్లేషకౌశ్యరోగలక్షణము	858	సామిదలక్షణము	883
శ్యాసాస్థిలేపము	825	సామిదలక్షణము	899
సంధివిదలక్షణము	844	సామిదలక్షణము	894
సన్నిపాతకర్ణరోగలక్షణము	880	సామిదలక్షణము	912
సన్నిపాతకర్ణాక్షిప్తదలక్షణము	850	సామిదలక్షణము	866
సప్తవింశతిగుణము	848	సామిదలక్షణము	838
సముద్రభేనచూర్ణము	885	సామిదలక్షణము	884
సర్వకాదిస్థుతము	839	ద్యావింశతకర్ణము	
సర్వత్వకూర్ణము	886	అంగులదలక్షణము	932
సర్వాక్షిలేపము	858	అంగులదలక్షణము	936
సర్వప్రణామలకు రసరాట్టు	826	అంగులదలక్షణము	"
సర్వప్రణామలకు రసరాట్టు	853	అంగులదలక్షణము	931
సర్వప్రణామలకు రసరాట్టు	845	అంగులదలక్షణము	"
సర్వసరలక్షణములు	900	అంగులదలక్షణము	938
సర్వసరసామాన్య విశేషము	910	అంగులదలక్షణము	"
సర్వాష్టరోగసామాన్యవిశేషము	901	అంగులదలక్షణము	942
సర్వపాదలేపము	869	అంగులదలక్షణము	962
సాధ్యసాధ్యప్రణామలము	833	అంగులదలక్షణము	"
సాన్నిపాతకౌశ్యరోగలక్షణము	839	అంగులదలక్షణము	940
సిక్తకాదిలేపము	924	అంగులదలక్షణము	"
సిరాదిమర్మలక్షణము	844	అంగులదలక్షణము	955
సుఖప్రణామలము	832	అంగులదలక్షణము	954
సుఖాదిలేపము	835	అంగులదలక్షణము	956

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
ఆర్పికాదిచూర్ణము	958	నింబాదిఫస్పతము	950
ఇంద్రలుప్తచికిత్సలు	948	నింబాచిచూర్ణము	947
ఇంద్రలుప్తరోగనిదానము	"	నిరుద్ధప్రకవచికిత్స	955
ఇంద్రలుప్తలక్షణము	948	నిరుద్ధప్రకవలక్షణము	"
ఇంద్రవృద్ధలక్షణము	934	నీలికలక్షణము	953
ఇరివేల్లకచికిత్స	935	నీలాత్పలాదిలేపము	942
ఇరివేల్లకలక్షణము	935	నృచ్చలక్షణము	951
కంటకార్యాదిలేపము	941	పటోలాదిఫస్పతము	957
కందరచికిత్స	940	పద్మనీకంటకచికిత్స	950
కందరలక్షణము	"	పద్మనీకంటకలక్షణము	"
కక్షగంధపిటికాచికిత్స	936	పనసకలక్షణచికిత్స	934
కక్షపిటికాలక్షణము	935	పనసకలక్షణము	934
కచ్చపికాచికిత్స	933	సరివర్తకలక్షణము	954
కచ్చపికాలక్షణము	"	పలితలక్షణము	945
కరంజాదిలేపము	941	పాదదారిలక్షణము	939
కాసీనాదిలేపము	957	పామిణాగర్దభచికిత్స	935
కుంకుమాదితైలము	953	పామిణాగర్దభలక్షణము	"
కునఖచికిత్స	937	పిఠ్యాకాదిలేపము	942
కునఖలక్షణము	"	పులిశిర్ణచికిత్స	960
కుష్ఠాదివటికములు	960	పులిశిర్ణనిదానము	"
గంధనామ్నూలక్షణము	936	భల్లూతకాదిలేపము	961
గర్దభికలక్షణము	935	భృంగరాజతైలము	941, 949
చివ్వు, కునఖచికిత్స	937	మంజిష్ఠాదితైలము	942, 952
చివ్వులక్షణము	"	మదనాదిలేపము	939, 940
ఛాయారోగచికిత్సలు	961	మధూచ్చిష్ఠాదిలేపము	939
ఛాయారోగనిదానము	"	మధ్వాదిలేపము	940
జంతుమణి, మామ, తిలకాలకచికిత్స	951	శునశ్శిలాదితైలము	934
జంతుమణిలక్షణము	"	మాషలక్షణము	951
జాలగర్దభలక్షణము	934	ముండితైలము	946
తారుణ్యపిటికలక్షణము	942	ముఖమంగులకు చికిత్స	943
తిలకాలకలక్షణము	951	యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స	932
త్రిఫలాదితైలము	942	యవప్రఖ్యాంధలక్షణము	"
దారుణచికిత్స	941	దజన్యాదిలేపము	958
దారుణలక్షణము	"	రాజీవాదికల్పము	958

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
లాజాదివటికములు	960	లక్ష్మీపాముకాటువలనగలిగినవిషయములు	974
వటపల్త్రాదిలేవము	953	మిక్కిలిమీదను చికిత్స	966
వటాంతురాదిలేవము	952	తాటికెల్లెడి చికిత్స	968
వదనదుర్గంధచికిత్స	959	తేలుమర్మము	973
వదనదుర్గంధనిదానము	"	తేల్రొంగునము	972
వలీపలితచికిత్స	947	పాముకాటువలనగలిగినవిషయములు	
వలీపలితరోగనిదానములు	945	చికిత్స	974
వల్లికలక్షణము	933	పాముకాటువలనగలిగినవిషయములు	"
విదారికచికిత్స	938	పుత్రసేవియోగము	970
విదారికలక్షణము	"	పుష్కరముచికిత్స	968
విభీతకాదిమార్గము	938	పాదపాములగుడుమునను చికిత్స	974
వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ,		ప్రభావతీకటికములు	967
కాలగర్దభచికిత్స	932	భీమరుద్రరసము	964
వివృతాపిటికలక్షణము	932	మూషకరసచికిత్స	966
వృషణకచ్చవలక్షణము	957	రసచికిత్స	965
వ్యంగచికిత్స	952	విషనిదానము	964
వ్యంగలక్షణము	"	విషప్రతివిషములు	969
శంఖాదిలేవము	936	విషముకమ్మలగుడు చికిత్స	974
శర్కరార్పదచికిత్స	939	విషహరచికిత్సలు	970
శర్కరార్పదలక్షణము	939	వృశ్చికవిషచికిత్స	967
శర్కరాలక్షణము	938	శట్యాదియోగము	965
సన్నిరుద్ధగుదచికిత్స	936	సర్పదష్టలక్షణము	969
సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	"	సర్పాక్షియోగము	965
సర్పాదిలేవము	957	సర్పపాములకాటువలన మంత్రము	973
సామాన్యోపచారము	938, 954	చతుర్వింశతప్రకరణము.	
సూకరదంత్రలక్షణము	957	ఆజీర్ణకూలకర్త విపాకము	994
స్తంధవాదిమార్గము	959	అతిసారకర్త విపాకము	977
స్తంధభంగనిదానము	958	అపస్తారకర్త విపాకము	990
హగ్నిదాదికలగము	937	అరుచికర్త విపాకము	988
హేమాద్విరసము	946	అరుచిశూల	994
త్రయోవింశతప్రకరణము.		అరుచిశూలకమనము	"
అభయోదివటికములు	965	అర్శోరోగకర్త విపాకము	979
అజ్ఞాననిదాన, తద్విశాక్షకౌషధములు	972	అసాహ, ఉదావర్తకర్త విపాకము	996

పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.	
అశ్వశిక్షకర్త విపాకము	993	నయనశూలశమనము	996
అశ్వశిక్షమనము	"	పక్షవాతహరవిధి	992
అమవాతకర్త విపాకము	993	పాండురోగకర్త విపాకము	991
ఉదరకర్త విపాకము	1000	ప్రతిమాదానము	932
ఉదరశమనము	1000	ప్రమేహకర్త విపాకము	999
ఉన్నాదరోగవిపాకము	990	స్థిహశూల	994
ఉపదంశకర్త విపాకము	1001	స్థిహరోగదరకర్త విపాకము	1001
కటిశూలకర్త విపాకము	995	స్థిహరోగదరశమనము	"
కటిశూలశమనము	995	బ్రహ్మచర్యానియోగము	984
కడళీనిదానము	983	భగందరకర్త విపాకము	1003
కర్ణరోగకర్త విపాకము	1003	మందాగ్నిహరవిధి	980
కామలారోగకర్త విపాకము	982	మధుమేహకర్త విపాకము	999
కానకర్త విపాకము	985	మస్తకవ్రణకర్త విపాకము	1003
కుష్ఠరోగకర్త విపాకము	1004	ముఖరోగకర్త విపాకము	1005
క్షయరోగకర్త విపాకము	983	మూత్రకృచ్ఛకర్త విపాకము	998
గండమాళకర్త విపాకము	1002	రక్తపిత్తకర్త విపాకము	982
గళగండకర్త విపాకము	1002	రక్తమాత, రక్తపిత్తహరవిధి	"
గీతాద్యుపాయము	935	రక్తవాతహరవిధి	"
గుదరోగకర్త విపాకము	935	వాతపిత్తహరవిధి	993
గుల్మరోగకర్త విపాకము	997	వాతమేహకర్త విపాకము	999
ఛర్దిరోగకర్త విపాకము	988	వాతరోగహరవిధి	991
జఠరశూల	994	వాతవ్యాధికర్త విపాకము	"
జఠరశూలశమనము	"	శాస్త్రార్థము	985
జలోదరకర్త విపాకము	1000	శిరోశిషదనానహితపాండురోగ	
జలోదరశమనము	"	హరవిధి	981
జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స	983	శీతజ్వరకర్త విపాకము	976
జ్వరకర్త విపాకము	975	శీతజ్వరశమనోపచారము	"
జ్వరవైదికోపచారము	976	శూలకర్త విపాకము	996
తృష్ణాదికర్త విపాకము	989	శూలమేహకర్త విపాకము	999
దాహరోగకర్త విపాకము	"	శోభకర్త విపాకము	1001
దాశ్చర్యత్యహరము	1005	శోభహరప్రతిమాదానము	"
దేహపుష్కాదియోగము	985	స్థిపక్షకర్త విపాకము	1003
ధనుర్వాతహరవిధి	991	స్థిపదరోగప్రతిమాదానము	"
నయనశూల	996	శ్వాసకర్త విపాకము	986

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
సంగ్రహణీకర్త విపాకము	978	అశుద్ధసంగ్రహణము	1094
సంగ్రహణీరోగకాన్తి	"	అశుద్ధసంగ్రహణీత్వదోషము	1084
స్వర్ణభేదము	979	అశుద్ధసంగ్రహణభేదము	1048
హస్తశూల	995	అశుద్ధాభ్యుదయము	1079
హస్తశూలశమనము	996	అమృతపుష్పము, నేలదంచివిత్తులు,	
హిక్మాకర్త విపాకము	996	వీనిశుద్ధి	1039
హిక్మాకర్త విపాకము	997	ఇంగిలీషగుణము	1023
పంచవింశతకరణము.		ఇంగిలీషములలోపమునగువిధము	1015
అంజనపంచకగుణము	1032	ఇంగిలీషశుద్ధి	1023
అంజనపంచకశుద్ధి	"	ఇంగువశుద్ధి	1039
అంజనభేదములు	1031	ఇక్రడినామములు	1058
అధిపాతనవిధి	1086	ఇక్రడిభస్మగుణము	"
అపక్వమాషికదోషము	1029	ఇరువభస్మగుణము	1066
అభ్రకగుణము	1079	ఇరుముచేర్పు	"
అభ్రకభస్మగుణము	1078	ఉష్ణావనవిధి	1085
అభ్రకభస్మము	1075	ఉల్లిపాపాణశుద్ధి	1026
అభ్రకభస్మానుపానములు	1079	ఉల్లిపాపాణశుద్ధి	1085
అభ్రకభేదములు	1073	కంకుష్టపాతనవిధి	1043
అభ్రకశుద్ధి	1074	కంకుష్టగుణము	"
అభ్రకసీందూరము	1075	కంకుష్టభేదము	"
అభ్రకానుపానములు	1082	కంకుష్టశుద్ధి	"
అభ్రకామృతీకరణము	1078	కంకుష్టగుణము	1035
అమృతీకృతాభ్రకగుణము	"	కంకుష్టనామములు	1034
అశుద్ధఇంగిలీకదోషము	1023	కంకుష్టభేదము	1035
అశుద్ధకాంశ్యదోషము	1058	కంకుష్టశుద్ధి	"
అశుద్ధగంధకదోషము	1022	కఫశుద్ధి	"
అశుద్ధతామ్రదోషము	1031	కర్కశుద్ధి	1033
అశుద్ధతామ్రభస్మదోషము	1034	కర్కశుద్ధి	1060
అశుద్ధతామ్రకదోషము	1025	కాంతద్రుతి	1060
అశుద్ధనాగవంగదోషము	1068	కాంతభస్మగుణము	1039
అశుద్ధరత్నగుణము	1093	కాంతభస్మము	1058
అశుద్ధరత్నభస్మగుణము	1050	కాంతలక్షణము	1059
అశుద్ధలోహదోషము	1064	కాంతశుద్ధి	1059
		కాంతసీందూరము	1060
		కాంతాభ్రకసీందూరగుణము	1056

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
పంచలవణశుద్ధి	1037 ముచ్చనపి
పారదోత్పత్తి	1006 మృశ్లోహోహేమృతీకరణము
పాలశుద్ధి	1036 మైలంశుద్ధి
పుష్పరాగగుణము	1102 మాత్రికగుణము
పుష్పరాగశుద్ధి	1102 మాత్రికనామములు
ప్రకారాంతరమవర్ణభస్మము	1046 మాత్రికభస్మము
ప్రవాళగుణము	1104 మాత్రికశుద్ధి
ప్రవాళనామములు	1103 యమశ్లోరగుణము
ప్రశాళభస్మము	1104 యమశ్లోరశుద్ధి
ప్రశాళశుద్ధి	1103 రజశ్శ్రుతి
బోధనము	1037 రజశనామములు
బోధశుద్ధి	1035 రజతభస్మము
భస్మసింధూరపరిక్ష	1067 రజతశుద్ధి
మంధూరగుణము	1065, 1066 రజతసింధూరము
మణిశిలభేదము	1025 రసకంబురసేవనచిహ్నము
మణిశిలశుద్ధి	1026 రసకన్యూరోత్పత్తి
మరకతగుణము	1103 రసకదోష తదుపద్రవములు
మరకతనామములు	1102 రసగతనర్పదోషావృత్తనివర్తన
మరకతభస్మము	" పాముము
మరకతశుద్ధి	" రసతప్తకంచకదోషతజ్జరితరోగములు
మర్దనవిధి	1084 ములు
మస్తకశుద్ధి	1035 రసతాపనివర్తనోపాయము
మాక్షికగుణము	1029 రసతాపములయందు విభ్యము
మాక్షికనామములు	1028 రసతాపహరలేవనములు
మాక్షికశుద్ధి	1028 రసదోషావృత్తజనితరోగములు
మాక్షికసత్వపాతనము	1028 రసదోషావృత్తనివర్తనోపాయము
మాక్షికోత్పత్తి, తద్విదాదులు	1027 రసదోషావృత్తము
మాణిక్యగుణము	1093 రసనామభేదలక్షణ, తత్ప్రయోజనము
మాణిక్యభస్మము	1093 రసభస్మము
మాణిక్యశుద్ధి	1093 రసభేద తల్లక్షణములు
మిత్రపంచకము	1078
మృదానియశుద్ధి	1049

పుటసంఖ్య		పుటసంఖ్య	
సర్వతారగుణము	1037	సవర్ణ శుద్ధి	1045
సర్వతారశుద్ధి	1036	సువర్ణస్థాయి రంగు	"
సర్వద్రవ్యశుద్ధులు	1040	సూత్రానుభవ్య గుణము	1078
సర్వలోహగుణములు	1068	స్థితి లక్షణములు భేదములను బట్టి	
సర్వలోహభస్మక్రమము	1044	యోగము	1096
సర్వలోహశుద్ధి	"	స్వర్ణము	1047
సాధారణరసములు	1034	స్వర్ణభస్మము	1046
సీసపుష్పేష్ట	1068	స్వర్ణభస్మ హారణి యోగములు	1047
సీసభస్మగుణము	1070	స్వర్ణాదిసర్వలోహ నానములు	1043
సువర్ణ నామములు	1044	స్వర్ణనవిధి	1088
సువర్ణ భస్మగుణము	1047	హేమపరీక్ష	1048
		హేమాదిభగ్న పరీక్ష గుణము	1072

**తాళపత్రలిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుగుతాత్పర్యములో
నుదహరింపబడిన మాత్రాప్రమాణవివరణము.**

చతుర్వల్లం=ర గురిగింజలయెత్తు
 లేక 3 చిన్నములయెత్తు
 నిష్కైకం=మాడయెత్తు
 వల్లద్వయం=ర గురిగింజలయెత్తు
 మాషం=మినుపగింజయెత్తు
 రెండుపలములు=మాడలయెత్తు
 విదుపలములు=మాడలయెత్తు
 వల్లయుగ్మం=ర గురిగింజలయెత్తు
 పలం=పావుసేరు
 పలాప్తకం=రెండుసేర్లు
 షోడశపలం=ర సేర్లు
 శాణం=౧౦ చిన్నములు
 నిష్కార్థం=చిన్నములు
 కర్షం=ర మాడలయెత్తు
 కుడవం=ర పలములు
 నిష్కం=మాడయెత్తు
 ప్రస్థం=ర సేర్లు లేక ౧౬పలములు

అక్షం=తానిగింజ ప్రమాణము
 మాషద్వయం=చిన్నములు
 కర్షం=ముప్పాతికయెత్తు
 ఆశకం=3౨ పలములు
 కుంభం=తూము
 అగ్ధకలశం=ఇద్దము
 షోడశపలం=పావుసేర్లు
 నిష్కద్వయం=మాడలు
 అక్షం=ర మాడలు
 దోణము=ర తూములు
 ప్రస్థం=తూము
 కర్షం=ర మాడలు
 విడాలపతకం=3ల్లియడుగంత
 సేరు=ర పలములు
 తొలమన=౧౦ పలములు
 ద్విపలం=చారెకు

గ్రంథాంతరప్రమాణ మాత్రావివరణము.

❖ పరమాణువు మొదలగునాని వివరణము ❖

జాలాంతరగతే భానా యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః,
తస్య త్రింశత్త్రయో భాగః పరమాణు స్పృశ్యతే.

తా. సూర్యకిరణములు కంటికి మొదలగువానికంటే సూక్ష్మములుగాను గానంబడెడి అణువులలో 30-వ భాగము పరమాణు వనరించును.

త్రసరేణు ర్బుధైః ప్రోక్ష స్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః,
త్రసరేణుస్తు పర్యాయనామ్నా సంఖీ నిగద్యతే.

తా. 30 పరమాణువు లొక త్రసరేణు వనరించును. పుటియగు నీ త్రసరేణువును పంశియను నామాంతరమునూడ గలగియుండును.

జాలాంతరగతై సూర్యకరై ర్వంశీ విలోక్యతే,
షడ్వంశీభి ర్మరీచిస్సాన్య త్తాభి షడ్భిస్తు రాజికా,
తిస్సభీ రాజికాభిశ్చ సర్వ పః ప్రోచ్యతే బుధైః.

తా. కంటికి మొదలగువాటియందు ప్రసరించెడి సూర్యకిరణములతో గానంబడెడి నలుకువ పంశి యనంబడును. అట్టి 6 పంశి లొకమరీచి యనియు, 6 పంశి లొక రాజిక యనియు, 3 రాజిక లొకసన్నయాపరింజ యెత్తనియు బరంగును.

యవోష్ఠసర్వవైః ప్రోక్షో గుంజాస్యా త్తచ్ఛుశుప్తయం,
షడ్భిస్తు ర్త్రకాభిస్సాన్య న్నాషకౌ హేమధాన్యకౌ.

తా. పుటియు ౮ ఆపరింజ లొకయవగింజ యనియు, ౪ యవగింజ లొక గురిగింజయెత్తనియు, 6 గురిగింజ లొకమాషమనియు చెప్పుబడును. పుటియు నీమాష మునక హేమమనియు, ధాన్యకమనియు నామాంతరములు గలవు.

మామై శ్చతుర్భి శ్శృణాస్సాన్య ధరణ సునిగద్యతే,
టంకస్సవ వ కథిత స్తద్వయం కోలఉచ్యతే,
తుద్రభో వటకశ్చైవ వంక్షణ సునిగద్యతే.

తా. మఱియు ౪ మామము లొకశాణమనియు, ధరణమనియు, టంకమనియు, జెప్పబడును. ౨ శాణము లొకశోలమనియు, తుద్రభమనియు, పటకమనియు, మంక్షణమనియు బరంగును.

శోలద్వయంచ క్షస్సాస్య త్సప్రోక్తః పాణిమానికా,
అక్షం పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిందుకమ్.
బిడాలపదకంచైవ తథాషోడశికామతా,
కరమద్యో హంసపదం సువర్ణం కబలగ్రహం,
ఉదుంబరంచ పర్వాన్యైః కర్షవన నిగద్యతే.

తా. మఱియు ౨ శోలము లొకకర్షమనియు, పాణిమానికయనియు, అక్షమనియు, పిచువనియు, పాణితలమనియు, కించిత్పాణియనియు, తిందుకమనియు, బిడాలపదకమనియు, షోడశికయనియు, కరమధ్యమనియు, హంసపదమనియు, సువర్ణమనియు, కబలగ్రహమనియు, ఉదుంబరమనియు జెప్పబడును.

స్యా త్కుర్వాభ్యా మర్థపలం శుక్తిరప్తధికా తథా,
శుక్తిభ్యాంచ పలం జ్ఞేయం ముష్టిరామ్రం చతుర్థికా,
ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పల్వమేవాత్ర కీర్త్యతే.

తా. మఱియు ౨ కర్షము లొక అర్థపలమనియు, శుక్తియనియు, అప్తధికయనియు, ౨ శుక్తిభాగపలమనియు, ముష్టియనియు, అమ్రమనియు, చతుర్థికమనియు, ప్రకుంచమనియు, షోడశీబిల్వమనియు జెప్పబడును.

పలాభ్యాం ప్రసృతిర్జ్ఞేయా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే,
ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్సా త్కుడవోర్ధశ రావకః.
అప్తమానంచ సజ్జేయం కుడవాభ్యాంచ మానికా,
శరావోష్టపలం తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః.

తా. మఱియు, ౨ పలము లొక ప్రసృతయనియు, ప్రసృతియనియు, ౨ ప్రసృతు లొకయంజలియనియు, కుడవమనియు, అర్ధశరావకమనియు, అప్తమానమనియు, ౨ కుడవము లొకమానికయనియు, శరావమనియు, అష్టపలమనియు పరంగును.

తా. మఱియు ౪ నూపము లొకకాణమనియు, ధరణమనియు, టంకమనియు, జెప్పబడును. ౨ కాణము లొకకోలమనియు, తుద్రమనియు, పటకమనియు, పంక్షుమనియు బరంగును.

కోలద్వయంచ క్షస్య త్సప్రోక్షః పాణిమానికా,
అక్షం పిచుః పాణితలం కించిత్యాణిశ్చ తిందుకమ్.
బిడాలపదకంచైవ తథాషోడశికామతా,
కరమద్యో హంసపదం సువర్ణం కబలగ్రహం,
ఉదుంబరంచ పర్యామైః కర్షవన నిగద్యతే.

తా. మఱియు ౨ కోలము లొకకర్షమనియు, పాణిమానికయనియు, అక్షమనియు, పిచువనియు, పాణితలమనియు, కించిత్యాణియనియు, తిందుకమనియు, బిడాలపదకమనియు, షోడశికయనియు, కరమద్యమనియు, హంసపదమనియు, సువర్ణమనియు, కబలగ్రహమనియు, ఉదుంబరమనియు జెప్పబడును.

స్యా త్కర్షాభ్యా మధపలం శుక్తిరష్టధికా తథా,
శుక్తిభ్యాంచ పలం జ్ఞేయం ముష్టిరామ్రం చతుర్ధికా,
ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పల్వమేవాత్ర కీర్త్యతే.

తా. మఱియు ౩ కర్షము లొక అధపలమనియు, శుక్తియనియు, అష్టగిళయనియు, ౪ శుక్తులొకపలమనియు, ముష్టియనియు, ఆమ్రమనియు, చతుర్ధికమనియు, ప్రకుంచమనియు, షోడశీబిల్వమనియు జెప్పబడును.

పలాభ్యాం ప్రసృతిర్జ్ఞేయా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే,
ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్యా త్కుడవోర్ధశ రావకః.
అప్టమానంచ సజ్జేయం కుడవాభ్యాంచ మానికా,
శరావోప్టపలం తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః.

తా. మఱియు, ౫ పలము లొకప్రసృతయనియు, ప్రసృతియనియు, ౬ ప్రసృతు లొకయంజలియనియు, కుడవమనియు, అర్ధశరావకమనియు, అప్టమానమనియు, ౭ కుడవము లొకమానికయనియు, శరావమనియు, అప్టపలమనియు పరంగును.

మనియు ర ప్రస్థము లూక ఆఙకమనియు, ర ఆఙకము లూక రాశియనియు, ర రాసు లూకగోళియనియు, ర గోళు లూకఖారియనియు నెఱుంగవలయును. ఇంక పచ్చవిగ నుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల వచించెదను.

గుంజాదిమాన మారభ్య యావత్స్య త్కుడవస్థితిః,
ద్రవాద్ద్రాశుష్కద్రవ్యాణాం తావత్తానం సమంమతమ్.
ప్రస్థాదిమాన మారభ్య ద్విగుణంతు ద్రవాద్ద్రాయోః,
మానం తథా తులాయాస్తు ద్విగుణం న క్వచిత్ స్తృతమ్.

తా. ప్రైజెస్సిన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని సడవప్రమాణమువఱకు రసాద్ద్రాశుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను, ప్రస్థాదిపరిమాణంబులను రసాద్ద్రాద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింపవలయును. ఐనను తులననుప్రమాణము ద్విగుణంబుగ జెప్పింపఁబడియును.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము

ప్రథమ ప్రకరణము

అవతరణిక. వైద్యకాస్త్రపారీణుం డగు బసవరాజు అను విద్వాంసుఁడు లోక హితార్థంబై బసవరాజీయ మని పేర్కొనబడిన యీవైద్యకాస్త్రమును చేయఁబూని తనచే జేయఁబడు సీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగా వరినమాప్తి యగుటకై నమస్కారాత్మకమంగళమును “శ్రీనాథం పార్వతీనాథం” అనుష్టోకముచే జేయుచున్నాఁడు. —

శ్లో. శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతీం,
హేరంబం వటుకం విద్యాం సతతం తం నమామ్యహమ్. 1

తాత్పర్యము. లక్ష్మీపతి యగువిష్ణువు గౌరీపతి యగునీశుఁడు వాణీపతి యగుబ్రహ్మ విద్యాధిష్ఠానదేవత యగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుఁడు వటుకభైరవుఁడు వీరిని నేను ఎల్లపుడు నమస్కరించెద.

శ్రీనీలకంఠం భుజగేంద్రభూషం నాగాజినం రాజకళాకలాపం, 15
గౌరీశ్వరం దేవమునీంద్ర నేవ్యం దేవం భజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్. బడు.

తా. శోభాకరనీలకంఠయుక్తుఁడును శ్రేష్ఠసర్వాభరణాలంకృతుఁడును గజచర్మగభరుఁడును చంద్రకళాభూషణుఁడును పార్వతీపతియును ఇంద్రాదిదేవ నారదాదిముని సేవ్యుఁడును కైలాసపతియు నగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజించెద.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమాబసవాహ్వయః,
వత్స్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 3

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠం బగు బసవరాజీయ మను సీగ్రంథమును వచింపుచున్నాఁడను.

వృషరాజీయనామాయంగ్రంథః మహామహర్షభః,
శ్రీమద్భసవరాజేన ధిమా గురుసమేనచ.
పరోపకారపుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః,

4

తా. బుద్ధియందు బ్రహ్మస్థితితో సమానుడైన బసవరాజు అని నిర్ణయించిన నేను పరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేరు పెట్టించుచు తన మహర్షముగ నుండు సిగ్రంథము నతిప్రయాసచే నిర్మించినాడను.

చరకం మాధవం కల్పం భైరవం కల్పమేనచ.

5

వాగ్భటం సిద్ధవిద్యాభూం తథాసిద్ధసార్థవం,

తథా భేషజకల్పంచ తద్వజ్జాతుకర్ణకమ్.

6

మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం తథైవచ,

సిందూరదర్పణం తద్వత్పూజ్యపాదీయమేనచ.

7

దేవీశాస్త్రం చంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేనచ,

చింతామణిం జ్యోతిషం చ కాశీఖండం తథైవచ.

8

శారీరసూత్రం తద్వచ్చ నిత్యనాథీయమేనచ,

తద్వచ్చ నందినాథీయం తథా చాగ్నిమతాంతరమ్.

9

మతాంతరం చాన్యశాస్త్రం చికిత్సాసారసంగ్రహం,

తథాకర్తవిపాకంచ తద్వద్రేవణకల్పకమ్.

10

ఇత్యాదిగ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతి,

లోకోపకారార్థమిమం జగద్వైద్యనుతం తథా.

11

ఆంధ్రభాషాయుతం తద్వత్కరామలకవత్సుఫటం,

సర్వరోగనిదానైశ్చ సాధ్యాసాధ్యై స్తథైవచ.

12

సర్వైశ్చికిత్సితైర్ముక్తం వక్ష్యే సంక్షిప్త యత్నతః.

తా. ఇప్పుడు బసవరాజు అను నేను చరకము మాధవకల్పము భైరవకల్పము వాగ్భటము సిద్ధవిద్యాభూ సిద్ధసార్థవము భేషజకల్పము జాతుకర్ణకము మాధవీయము అశ్వినీయము అయుర్వేదము సిందూరమణిదర్పణము పూజ్యపాదీయము దేవీశాస్త్రము చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము నిత్యనాథీయము నందినాథీయము అగ్నిమతాంతరము మతాంతరము అన్యశాస్త్రము చికిత్సాసారసంగ్రహము కర్తవిపాకము రేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు సమస్త వైద్యశాస్త్రరత్నముల నాబుద్ధిసారంబుగా బాగుగా పరిశీలించి లోకోపకారార్థము

జగదైవ్యమతంబుగా ఆంధ్రభాషాయుక్తంబుగ కరతలామలకమువలె స్ఫుటంబుగా సర్వరోగనిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వరోగచికిత్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయం బను దుర్లభం బగు నీవైద్యకాస్త్రమును సంగ్రహముగా రచియింపు చున్నాడను.

ప్రోవాద రోగనికరస్య వినాశనాయ
భైషజ్యతంత్రమమలంహి మహాంశ్చ చేహః,
బ్రహ్మాదివిష్ణుసురసిద్ధవిలోలచిత్తో
భక్త్యా విజృంభితమహం వృషభం స్మరామి.

13

తా. బ్రహ్మ విష్ణువు సురలు పీఠలయిం దాన క్తచిత్తముగల నేను దేవతలలో పెద్ద యగు ఏవృషభుండు సకలరోగనివారణార్థంబై భైషజ్యతంత్రమును వచించెనో అట్టి మహాప్రాణిముగల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాడను.

—ॐ యుగోపయుక్తగ్రంథములు ॐ—

కృతేతు చరకఃప్రోక్త ప్రేతాయాంతు రసార్థవః,
ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కలౌ బసవకః స్మృతః.

14

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును, ప్రేతాయుగమునకు రసరత్నాకరమును, ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభు ఆను గ్రంథమును, కలియుగమునకు బసవరాజీయమును శ్రేష్ఠంబు లని చెప్పింబడియె.

—ॐ ఆయుర్వేదప్రశంస ॐ—

ఆయుష్యరక్షణార్థత్వా దాయుర్వేదస్తథోచ్యతే,
ధర్తార్థకామమోక్షాణాం వర్గాణాం ఫలదాయకః.

15

తా. ఆయుర్వేదము ఆయుర్వృద్ధికారణం బగుటంజేసి ఆయుర్వేద మనంబడు. మఱియు నది ధర్తార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థవత్సవ్యయములకుకూడ కారణంబుగ నుండు.

—ॐ గ్రంథాధ్యయనఫలము ॐ—

ఉక్తంచ బసవాభ్యేన నిదానం వృషరాజకం,
యోధీతే జానతే స్తస్య సిద్ధ్యంత్యర్థానసంశయః

16

తా. బసవరాజుచే జెప్పబడిన బసవరాజీయనిదానము నెవ్వ రభ్యసించి దాని యందలి యర్థము నెఱిగెడరో వారలకు రోగనిదానాది సకలసిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును.

నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కలాయుగే,
యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తు మర్హతి.

17

తా. కలియుగోపయుక్తం బగునటుల బసవరాజీయనిదానము చెప్పఁబడియె.
కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిగెడివారు చికిత్సలయందు నమర్చి యుద్దయి.

— ౧౦ గ్రంథస్థవిషయములు ౧౦ —

శ్రుత్వా సమస్తం క్రియతేచసారం ధాన్వంతరోక్తం బహుజాలయుక్తం,
కాయాదిబాలగ్రహరోగసంఘాతా చికిత్సితాద్యై రసథాతుశోధనమ్.
కషాయచూర్ణాన్లుటికాసుపానే తైలాదిలేహ్యైః పుత్రయంత్రమంత్రాః,
రత్నాదిశుద్ధిచ విషక్రియాస్తథా పాషాణకాదే స్సకలాంచ శుద్ధిమ్.
అన్యత్ప్రేవక్ష్యథ దేశకాలా లింగాఖ్యదేహం ప్రకృతిం మలావీః,
జ్వరాదికావై సకలాంశ్చరోగా జ్ఞాత్వా భిషక్కర్త సమారభేద్వై.

తా. ధన్వంతరిప్రణీతంబై అనేకార్థజాలములుగల వైద్యశాస్త్రమును నేను
బాగుగ నెఱిగి యీ గ్రంథమును రచియించినాఁడను. ఇందు శరీరాది బాలగ్రహరోగ
సమూహములు, తచ్చికిత్సలు, రసథాతుశుద్ధులు, కషాయములు, చూర్ణములు, ఘృతి
కలు, అనుపానములు, తైలములు, లేహ్యములు, పుత్రములు, యంత్రములు, మంత్ర
ములు, రత్నాదిశుద్ధులు, విషచికిత్సలు, పాషాణాదిశుద్ధులు, దేశకాలములు, లింగదేహము,
ప్రకృతి, మలములు, నాడీనిదానము, దూతలక్షణము, ఘోషములు, అఘోషములు, ఇతర
రోగములు, జ్వరము మొదలగు సర్వరోగములు చెప్పఁబడియున్నవి. కావున వాని
నెల్ల వైద్యుఁడు బాగుగా నెఱిగి చికిత్స జేయవలయు.

— ౧౧ జ్వరోత్పత్తి. ౧౧ —

యుగక్రమాధర్తబలస్య నాశస్తథాక్రమాజ్జీవగతిశ్చరీరే,
కృతేయుగేవ్యస్థిగతశ్చ జీవస్తేతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః. 21
ద్వాపరకే మాంసగతశ్చ జీవః కలాయుగే తిష్ఠతి చాన్నపానే,
జ్ఞాత్వా ప్రయోగః క్రియతే బుద్ధైః కలప్రయోగమిచ్ఛా సుతరాం
[సువైద్యః. 22]

తా. ధర్మము, కృత లేతా ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా జ్ఞయిం
చును. అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుఁడును (ప్రాణవాయువును)
జ్ఞయించు. ప్రాణవాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా, లేతాయుగమున మజ్జా

బహిర్గతజ్వరాన్ని యెవ్విధ చికిత్సలచే తత్త్వణము లోపలఁ బ్రవేశించునో అవివిధ చికిత్సలఁ జేయుటయేగాక శాస్త్రోక్తప్రకారము లంఘనమును చేయించవలయును. మఱియు పూర్వోక్త జ్వరము ఏక్రియచే పాకమును జేందునో అట్టిదానిని వచించెను.

లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః,
బహిరగ్నిర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియామ్. 28

దోషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యాచ్చికిత్సకః,
ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెను. అంతర్గత

దోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపం బగు. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయగ తంబులైన జ్వరము పాకమును జేందు. జ్వరపాకమధ్యమున ఆవృత్తింబులు సేసిన అజీర్ణ రోగము జనించు. 30

తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతేఽజీర్ణముచ్యతే,

తా. లంఘనానంతరము జ్వరనిమోచనము నెఱిగి యెవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపలఁ బ్రవేశించునో అవివిధచికిత్సలను వైద్యుఁడు చేయవలయును. అటుల చికిత్సలం జేయుకాలమున దోషధముల ప్రభావము నెఱిగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెను. అంతర్గత దోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపం బగు. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయగ తంబులైన జ్వరము పాకమును జేందు. జ్వరపాకమధ్యమున ఆవృత్తింబులు సేసిన అజీర్ణ రోగము జనించు.

రసరక్తగతం మాంసమజ్జాస్థితమేవచ. 31

ఏతన్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తథోచ్యతే,
ధాతుగచ్ఛేత్త్వపథ్యాని కురుతే తత్తయో భవేత్. 32

తా. అజీర్ణదోషముచే రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు. అప్పుడు ఆవృత్తింబులు సేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున ఆవృత్తిం బులుచేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

— అష్టధాతుస్థానములు —

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్తముత్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేన్ద్వి అష్టధాతునిగద్యతే. 33

నాడ్యోష్ఠౌ పాణిపాత్కుంత నాసోపాంతసమాశ్రితాః,
పాదయోర్హస్తయోర్ధ్రాణి మూలయోః కంఠమూలయోః. 34

(ఆయుర్వేదే)

అంగుష్ఠమాలమధిపశ్చిమభాగమధ్యే
నాడీప్రభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్.

39

తా. వైద్యుడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును పొందె నిష్కమునలు నొన వాడు హస్తముచే చక్కగా విసిరి ఆహస్తముయొక్క అంగుష్ఠమాలముతో అభాగమధ్యము నందు తన దక్షిణకరాంగుళిత్రయములచే యెల్లప్పుడు పరీక్షించి రోగనిధానము నెఱుంగవలయు.

— శ్రీపురుషనాడీభేదము —

స్త్రీణామూర్ధ్వముఖఃకూర్తః పుంసాం పునరథోముఖః,
అతఃకూర్తవ్యతిక్రాంతాత్సర్వత్రైషవ్యతిక్రమః.

40

లక్ష్మ్యతే దక్షిణే పుంసాం యాచ నాడీవిచక్షుః,
కూర్తభేదేన వామానాం వామేవైవాన్వలూక్యతే.

41

తా. నాభికూర్తము స్త్రీలకు డోర్వముభముగను, పురుషులకు అగ్రముభముగ నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండును. కానిస్త్రీ స్త్రీలకు వామహస్తమునందును, పురుషులకు దక్షిణహస్తమునందును నాడిని పరీక్షించవలయు. నపుంసకు డైనయెడల వాని స్త్రీపురుషభేదముల నెఱిగి పంచదక్షిణ క్రమముగా నాడిని పరీక్షించవలయు.

— హస్తగళనాడీపరీక్ష —

తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహాతచ నిజంపదం,
సూచితం జీవనిర్యాణం హస్తనాడీగళేచయా.

42

తా. నాడి తిర్యగ్యవప్రమాణము హస్తమందేకాని గళమందేకాని స్వస్థానమును విడిచియుండిన జీవుడు శరీరమును విడనాడు నని తెలియవలయు.

— హస్తనాడీపరీక్ష —

అజీర్ణ మామదోషంచ జ్వరస్యాగమనం తుఘాం,
వాతపిత్తకఫాన్దుష్టా హస్తనాడీ నిదర్శయేత్.

43

తా. అజీర్ణము అమదోషము జ్వరాగమనము ఆకలి దుష్టమైన వాతపిత్తశ్లేష్మములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

— కంఠనాడీపరీక్ష —

అగంతుకజ్వరం తృష్ణా మాయాసం మైథునం క్లమం,
భయం శోకంచ కోపంచ కంఠనాడీ నిదర్శయేత్.

44

తా. అగంతకజ్వరము ఏమి అయాసము మైథునము బడలిన భయము శోకము క్రోధము వీనిని కంతనాడివలన తెలియవలయు.

—ॐ నాసానాడిపరీక్ష ॐ—

మరణం జీవితం కానుం నేత్రరోగం శిరోవ్యథాం,
శ్రావణాస్తుఖజాన్రోగాన్ నాసానాడి నిదర్శయేత్. 45

తా. మరణము జీవితము కాముము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవి నొప్పి ముఖ రోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

—ॐ శుభనాడిపరీక్ష ॐ—

సుస్వక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ,
అచంచలమమందత్వం సర్వాసాం లక్షణం శుభమ్. 46

తా. సర్వనాడులు విశదముగ నిర్మలముగ (అనగా బాధ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మందవీచిననుగ నుండిన శుభలక్షణము లని తెలియవలయు.

—ॐ వాతాదినాడిపరీక్ష ॐ—

వాతపిత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజం సాన్నిపాతకం,
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వం నాడినిదర్శయేత్. 47

తా. వాత పిత్త క్షేప్త ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగసాధ్యాసాధ్యముల సన్నిటిని నాడిగతివలన నెఱుంగవలయు.

—ॐ వాతాదినాడిలక్షణము ॐ—

వాతాద్వక్తగతిర్నాడి చపలా పిత్తవాహినీ,
స్థిరా క్షేప్తవతీజ్ఞేయా సంసర్గాన్వితలక్షణమ్. 48

తా. వాతనాడి వక్తముగ పిత్తనాడి చంచలముగ క్షేప్తనాడి స్థిరముగ నడుచు. నాడి సంకరమున మిశ్రముగ నడుచు.

—ॐ వాతాధిక్యనాడిలక్షణము ॐ—

*వాతాధికే వహేచ్ఛాగ్రేప్యంతే క్షేప్తాధికా వహేత్,
మధ్యేపిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే విలక్షణమ్. 49

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి వేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ,

* పాఠాంతరము.—వాతాధికావహేదంతే స్యగ్రేక్షేప్తాధికావహేత్, మధ్యే పిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే విలక్షణమ్.

శ్లేష్ఠాధికృతమున మూడవస్త్రీయొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ, పితృధికృతమున మధ్యమ
స్త్రీయొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడుచు. నన్ని పాతమునందు విలక్షణముగ
నడుచు.

వాతే వాతాధికానాడీ వ్యాధీవ కుటిలా సదా,
అత్యంతదుష్టావహతి స్తబ్ధా తంత్రీ సమాశృతిః

50

తా. వాతనాడి వాతాధికృతమునందు సర్వమువలె స్త్రీయొక్కను కుటుంబమున
బిగించబడిన తంత్రీచందమునను నడుచు.

— శ్లేష్ఠాధికృతనాడివిలక్షణము —

పితృధికేతు చవలా నాడి నహతి కాశవత్,

తా. పితృనాడి పితృధికృతమునందు చంచలముగను బలివలె నడుచు.

— శ్లేష్ఠాధికృతనాడివిలక్షణము —

బకదద్ధరసంచారా చటకావ ర్తికాగతిః.

51

కఫేన దుష్టనాడితు హంస కుక్కుటగామినీ,

కపోతమందసంచారా వహతీతి వినిశ్చయః.

52

తా. శ్లేష్ఠనాడి శ్లేష్ఠాధికృతమునందు కొంగవలె కప్పవలె హింసచుక్కవలె *వినిశ్చ
పిట్టవలె నడుచు. మఱియు కడుదుష్టమున హంసవలె కొడివలె పాపురపిట్టవలె మంద
ముగ నడుచు.

— ప్రకారాంతరనాడివిలక్షణము —

అగ్రే వాతనహానాడీ మధ్యే నహతి పితృలా,

అంతే శ్లేష్ఠవికారేణ నాడీ జ్వేయా బుధైస్సదా.

53

వాతాద్యక్రగతిర్నాడీ పితృదుష్ట్యత్యగామినీ,

కఫాన్తందగతిర్యేయా నన్ని పాతాదతిద్రుతా.

54

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ, పితృనాడి మధ్య
మందుండినదై పితృప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరెగియు, శ్లేష్ఠనాడి కడపట నుండినదై
కఫప్రకోపమున మందముగ నడుచు. నన్ని పాతమునందు మైజెప్పబడిన మూడు
నాడులా కడుతీవ్రముగ నడుచు.

— వాతపితృనాడివిలక్షణము —

ముహుస్సర్పగతిం నాడిం ముహుర్భేకగతిం తథా,

* ఇదే మినవట్లంకిపిట్ట.

వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః.

55

తా. వాతపిత్తసంసర్గమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలె నడుచు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

—ॐ వాతశ్లేష్మనాడిలక్షణము ॐ—

భుజగాదిగతిం నాడిం రాజహంసగతిం తథా,
వాతశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రవదంతి వినిశ్చయమ్.

56

తా. వాతశ్లేష్మసంసర్గమునందు నాడి సర్పము రాజహంస దీనివలె నడుచు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

—ॐ పిత్తశ్లేష్మనాడిలక్షణము ॐ—

మండూకాదిగతిం నాడిం మయూరాదిగతిం తథా,
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రహు రైవద్యవిశారదాః.

57

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి కప్ప సెమల మొదలగునాని గమనము గలదిగ నుండు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

—ॐ సన్నిపాతనాడిలక్షణము ॐ—

మందంమందం శిథిలశిథిలం వ్యాకులం వ్యాకులం వా
స్థిత్యాస్థిత్వా వహతి ధమనీయాతినాశంచ సూక్ష్మ,
నిత్యంస్కంధే స్ఫురతి పునరప్యంగుళిస్సంస్పృశేద్వా
భావై రేవం బహువిభతరై స్స పాతేత్వసాధ్యా.

58

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిథిలముగ కడువ్యాకులముగ నిలిచి నిలిచియు కడుసూక్ష్మముగ పలుమాలు భుజములపై స్థిరముగ నడుచుచు నంతలోనే అంగుళిస్థానము చేరి యశేకరీతులంగ నడుచుటయేగాక నాశనమును చెంది నటులకూడ దృశ్యం బగు. కావున సీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

—ॐ అసాధ్యనాడిలక్షణము ॐ—

యాత్యుత్కటాస్థిరాత్యంతం యాత్యేవం మందగామినీ,
యాచసూక్ష్మచ వక్రచ తామసాధ్యాంచ నిర్దిశేత్.

59

తా. వినాడి దోషముమీఁద హెచ్చుగా కడుస్థిరముగా కడుమందముగా సూక్ష్మముగా వక్రముగా నడుచుచుండునో, అట్టినాడి అసాధ్యం బని తెలియవలయు.

❖ మృత్యునాడిలక్షణము ❶ ❖

వ్యాకులా శిథిలా మందా స్థిత్యాస్థిత్యా ప్రయాతి యా,
స్థానం క్రమేణ ముంచంతీ నాడి మరణగంసినీ. 60

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిథిలముగా మందముగా స్థిత్యాస్థిత్యా ప్రయాతి యా, క్రమముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో అట్లుగా మరణమును పొందెను అనియ వలయు.

అత్యంతశీతలా నాసా స్తైమిత్యం నేత్ర యూరపి,
స్థానచ్యుతిశ్చ నాడినాం సద్యోమరణ హేతవః 61

తా. ఎవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనగా తెప్ప పాటు వేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో అట్లుగా తక్షణమున మృత్యువును గాంచు.

జహాతి యస్య స్వస్థానం యవార్థమపి నాడికా,
న స జీవితమాహ్వాతి త్రిదినేనైవ పంచతామ్. 62

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమును విడనాడి యవార్థప్రమాణమైనను పరంబి యుండునో వాడు మూడుదినములలో మరణమును జేందు.

❖ అజీర్ణనాడిలక్షణము ❷ ❖

అజీర్ణాదుద్భవానాడి కఠినా పూరితా జడా,
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా తుథానాడి ప్రశస్యతే. 63

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా జడముగా నడుచు. అకలికొనినవాని నాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సాంకర్యరహితముగా నడుచు.

❖ బాలవృద్ధులనాడిలక్షణము ❸ ❖

బాలానామపి వృద్ధానాం మూకానామపి దేహీనాం,
ఉన్మత్తానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి. 64
వ్యస్తం సమస్తం ద్వంద్వం చ దోషరూపమశేషతః,
దర్శయత్యచిరాదేవ నాడి ద్రవ్యాణి దీపవత్. 65

తా. దీపము సర్వవస్తువులను ప్రకాశింపజేయునటుల, బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్మత్తులు అభిన్యాసరోగపీడితులు యోగపురుషులు పీరిలనాడి తనయొక్క ప్రత్యేక గతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుపీఠముగా ప్రకాశింపజేయు.

గంధారి భక్షణేనైవ వసనాభ్యాససాధకే.

71

కుక్కుటీ శశ మందూక సర్పసూంసాదిభక్షకే,

అపస్తారే శ్రాంతదేహో నాడీసమ్యక్సబుధ్యతే.

72

తా. భుజించినవానికి అప్పుడు సన్ననము చేసినవానికి నిద్రపరగించినవానికి ఉపవాసముచేసినవానికి వ్యాయామముచే బడలినవానికి భూతము ప్రాణివదనానికి రోదనము స్త్రీసంభోగము మద్యపానము చేసినవారికి మనిషి)మగలవానికి గంగాదు సేవించినవానికి యోగాభ్యాసము సేయువానికి తోడి మండేలు కప్ప సర్పము వీని మూలపములను భుజించినవానికి అపస్తారోగముకలవానికి బడలినవానికి నాడి బాగుగా కనబడుచును.

—ॐ నాడీజ్ఞానహీనవైద్యదోషము ॐ—

నాడీగతిమవిజ్ఞాయ *యఃకరోతి చికిత్సితం,

ఆరోహతి గిరింసోంధ స్తస్యయానసమంవిదుః.

తా. ఎవడు నాడీగతి విశేషంబుల నెఱుంగక చికిత్స చేయఁబూనునో, వాడు “వర్షతము నెక్కుటకు నడుచుటకు యత్నించు అంధనివలె” భంగపడు.

—ॐ స్ఫుర్బలక్షణము ॐ—

అథ స్ఫుర్బమిమం వత్స్యే కించిదుష్టం ప్రభంజనే,

అత్యుష్ణం పిత్తరోగేతు హ్యాథవాచాతిశీతలమ్.

74

కించిచ్ఛీతం శ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్,

తా. ఇక స్ఫుర్బలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగికి కించిదుష్టముగ నుండు; వైత్యురోగికి కడు ఉష్ణముగగాని కడుశీతలముగగాని ఉండు, శ్లేష్మరోగికి ఒకింత శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలుగితులుగా నుండు.

—ॐ రూపలక్షణము ॐ—

తతస్త్వరూపం పశ్యేచ్చ శ్యామంభాతి ప్రభంజనే.

75

హరిద్రారక్తవర్ణాభం గాత్రం పైత్యే విభాతీచ,

పాండురస్యచ వర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః.

76

మిశ్రజం ద్వంద్వరోగేతు వివర్ణం సాన్నిపాతకే,

తా. ఇక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగ నుండు,

* చికిత్సాం యః కరోతిచ,

వైశ్యరోగమునందు పన్నగగాని ఎఱ్ఱగగాని ఉండు. జ్వేష్ఠరోగమునందు * పాదురవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రముగా నన్ని పాతమునందు వివర్ణముగా నుండు.

శబ్దలక్షణము ౭౭

తతశ్శబ్దగుణం వత్స్యే సమశబ్ద స్సమీరణే. 77

సహ్యోల్బణవాప్తితే జ్వేష్ఠరోగేన హీనతా,
ద్వంద్వజే మిశ్రితా జ్వేయా భిషక్చాప్రవిశారదైః 78

తా. ఇత శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలకలవాఁడుగ నుండు. వైశ్యరోగి నవ్వుచు నుండునుండు. జ్వేష్ఠరోగి హీనస్వరము కలవాఁడుగ నుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాషలాడుచుండు. ఇటుల వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొనవలయు.

జ్వరస్వరూపము ౭౮

రుద్రకోపాగ్ని సంభూత స్వర్వభూత ప్రతాపనః,
త్రిపాదభస్మప్రహరణ స్త్రిశిరా స్సుమహాదరః. 79

వైయాఘ్రచర్తవసనః కపిలో మాల్యవిగ్రహః,
పింగేక్షణో హ్రస్వజంఘూ భీభత్సో బలవాన్సహన్. 80

పురుషో లోకనాశార్థ మసౌ జ్వరఇతి స్థితః,
తైస్త్వైర్నామభిరన్యేషాం సత్వానాం పరికీర్త్యతే. 81

జన్తాదౌ నిధనేనైవ స్రాయౌ విశతి దేహీనాం,
ఋతే దేవమనుష్యాభ్యాం నాన్యో విషహతే హితమ్. 82

తా. రుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాఁడుగా, నర్వభూతములను తపింపఁ జేయువాఁడుగా, మూడుకాళ్లు మూడుశిరములు పెద్దకడుపు ఇవిగలవాఁడుగా, పులితోలును కప్పకొనియుండువాఁడుగా, కపిలవర్ణము చనువువర్ణముగల నేత్రములు, పొట్టిగా నుండుస్కింకులు, భయంకరమైన ఆకారము ఇవిగలవాఁడుగా, బలిష్ఠుఁడుగా, లోకనాశముకొఱకు జనించినవాఁడుగా నుండు పురుషుఁడు జ్వర మనఁబడును. ఈ జ్వరపురుషుఁడు స్థావరజంగమములైన సమస్తవస్తువులయందును వెక్కిరినామములచే వెలయుచుండును, ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును కలుగును. దీనిని దేవతలు మనుజులు తప్ప ఇతరులు సహింపఁజాలరు.

* అధికముగా చెలుపుగలసిన పచ్చరంగు.

జ్వరో రోగవతిః పాప్తా మృత్యురోజోశనోంతకః,
క్రోధోదక్షాధ్వరధ్వంసి పున్స్థిస్థవయనోద్భవః. 83

జన్తాంతయోర్హోహమయస్సంతాపాత్తాపచారజః,
వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాజాతిషు వర్తతే. 84

తా. జ్వరము సర్వరోగములలో ప్రధానమై సహజమువలన జనించిన సగుటవలన పాపస్వరూపముగలదై మరణమును గలుగఁజేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగఁజేయునట్టి ఓజస్సును నశింపఁజేయుచు అంతకన్నగుపము గలదిగా మారుచును. ఇది దక్షప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పరమేశ్వరునియుక్త ఊర్ధ్వనేత్రములో నుండి జనించిన శోప స్వరూపము గలది. ఉష్ణత్రినాశము నీనియుగాదు మోహమును కలుగఁజేయును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ మారుచును. విషమాశనాద్యహింసారములు, స్త్రీసంభోగము, వాతమలమూత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములగు అనిసంతోషము అనిసేదనము ఈ మొదలగు అపితాచారములవలన జనించును. ఇది నానావిధనామములచేత పశు పక్ష్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును. రోగవతి, పాప్తా, మృత్యు, ఓజోశన, అంతకః అను నామములచే వ్యవహరింపఁబడుచుండును.

జ్వరజాతిభేదములు

పాకలశ్చైవ నాగానాం పర్వతానాం శిలాజతు,
భుజంగానాంతు నిర్దోకః జలనాం నీలికాస్తృతా. 85

గవాంచ శీతికారోగః ఊషరం పృథవీతలే,
శునస్త్యశర్కావ్యాఘ్రాదౌ దృష్టిప్రత్యవరోధనమ్. 86

అపస్తృతిః స్తృతాశ్వానాం శిఖోద్భేదశ్శిఖండినాం,
నేత్రరోగప్రవహితో వాయసే జ్వర ఉచ్యతే. 87

పృష్ఠభేదో బిడాలానా మాఖూనాం దద్దురుచ్యతే,
శుకానా మథ సర్వేషాం భిత్తికాజ్వర ఉచ్యతే. 88

శార్దూలానాంచ సర్వేషాం శ్రమోజ్వరః పేరితః,
మానుషేషుచ ధర్షజ్జ మిథ్యాహంబాదిసేవనమ్. 89

జన్మస్యంతేచ వన్యానాం స్వభావాజ్జాయతే జ్వరః,
విషమాహేశ్వరం తేజో జ్వరనామానుదారుణః. 90

తా. ఏనుగులకు కలిగెడిజ్వరము పాకలమనియు, పర్వతములకు కలిగెడి జ్వరము శిలాజీ త్తనియు, పాములకు కలిగెడిజ్వరము నిర్దోక మనియు, ఉదకమునకు కలిగెడి

జ్వరమునీలికా యనియు, ఆవులకు కలిగెడిజ్వరము శీతీకా యనియు, భూమికి కలిగెడిజ్వరము ఊషర మనియు, మక్కలకు కలిగెడిజ్వరము అశర్కర మనియు, పులులకు కలిగెడి జ్వరము దృష్టిప్రత్యవరోధ మనియు, గుఱ్ఱములకు కలిగెడి జ్వరము అపస్పృతి యనియు, సెమల్లకు కలిగెడిజ్వరము శిఖోచ్ఛేదమనియు, కాకులకు కలిగెడిజ్వరము ప్రవాహతమనియు, పిల్లలకు కలిగెడిజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు, రోమనాశమనియు, పండికొమ్మలకు కలిగెడి జ్వరము దద్దరమనియు, చిలుకలకు కలిగెడిజ్వరము భిత్తికాయనియు, శివంగి మొదలగు జంతువులకు కలిగెడిజ్వరము శ్రమమనియు చెప్పబడును. మనుజులకు మిథ్యాహారాదుల వలన జ్వరము కలుగును. ఏనుగు మొదలగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలమునందు స్వభావముగానే జ్వరము కలుగును. ఇటుల అనేకవిధములగు దారుణమైన జ్వరములు మహేశ్వరునియొక్క కోపస్వరూపము కలవై యుండును.

❧ ఆహికజ్వరలక్షణము ❧

అథోత్తరం ప్రవక్ష్యామి చాహికజ్వరలక్షణమ్,
శీతం సపులకం గాత్రం దాహసంతాపహృద్దదమ్. 91

శిరోరుజాంగవైకల్యం కుక్షిపార్శ్వేచ శూలకృత్,
అపథ్యవాంఛా తంద్రాచ పాదహృష్టఖశోఫతా. 92

గాత్రం పాండురవర్ణంచ వీతవర్ణంచ లోచనమ్,
అక్షిర క్షవిహీనంచాస్యతిసారశ్చ జాడ్యతా. 93

కరపాదవిదాహశ్చాస్యాహికజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఇక ఆహికజ్వరలక్షణముల వదించెద. శరీరమున చలిపుట్టుట, శరీరము పులకరించుట, విదాహము, సంతాపముకలుగుట, అనోమ్మ నొమ్మట, తల నొమ్మట, అంగముల వైధిల్యమును జెందుట, కడుపుపార్శ్వములు శూలించుట, అపథ్యముల యం దిచ్చ కలుగుట, *తంద్రముకలుగుట, పాదములు అనోమ్మ ముఖము వాచుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, నేత్రములు పసుపుబారియుండుట, నేత్రములు రక్తహీనములై తెలుపుబారియుండుట, అతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట, చేతులు కాళ్లు మండుట ఈలక్షణములు గలది ఆహికజ్వరమని తెలియవలయు.

❧ శీతలజ్వరలక్షణము ❧

దేహస్య శీతతా కంపో రోమహర్షశ్చ గాయితా,

* తంద్ర యన సోమరితనము, లేక తునికిపాటు,

తంద్రామూర్ఖభ్రమశ్చైవ శీతజ్వరస్థలక్షణమ్. (స్థిరసార్థవే)

తా. శరీరము చల్లగా నుండుట, మూసట, గగుర్పడుచుట, పాడుట, తంద్రము, మూర్ఖ, భ్రమ యాలక్షణముగలది శీతజ్వర మని తెలియచలయు.

త్వక్థాన్ శ్లేష్మానిశా శీత మాదౌ జనయతో జ్వరమ్.

తయోః ప్రశాంతయోః పిత్తమంతే దాహాకరోతిచ. (మతాంతచే)

తా. శ్లేష్మహామయము లేదనియు తొలగిపోయిన రసభావపు సాక్షాన్నింది మహిమనుచున్న గలుగఁజేసి పిదప జ్వరమును గలుగఁజేయును. ఆశ్లేష్మహామయము శాంతియైనది పిదప పిత్తము ప్రకొనింది విదాహమును గలుగఁజేయును. ఈలక్షణములు సామాన్యముగా శీత భూర్వజ్వరములకెల్ల కల వని యెఱుంగవలయు.

— శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్ర రసము —

రసభస్మ తామ్రభస్మ గంధకంచ మనశ్శిలా,

పాషాణద్వితయంచాభ భృంగీ నీరేణ మర్దయేత్.

96

ద్విదినం వాలుకాయంత్రే చందాగ్నౌ చ ద్వియామకమ్,

ద్విగుంజా భక్షయేన్నిత్యమాద్వైకంచానుపానకమ్.

97

పాశుపతాస్త్రనామాయంసర్వాహికజ్వరంహరేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాషాణము, శుద్ధిచేసిన గౌరీపాషాణము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నుంచి గుట్టగలగరాకు రసముచే రెండుదినములు యెడతెగక మద్దించి మాత్రలుజేసి గాజుపెట్టెలో బోసి వాలుకాయంత్రములో నుంచి రెండురూములు (గంధకము జీర్ణంబగువఱకు) తీక్షణ్నిచే మండి సాగజీతమున దీని ప్రతిదినము రెండు గురింజలయెత్తు ఔషధమును అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన నకల ఆహిక జ్వరములు నశించు. (ఇదియ పాశుపతాస్త్ర రసము.)

— శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్ర రసము —

ద్విభాగం శ్వేతపాషాణం రసం నేపాశ్మేచ్ఛకమ్.

98

ప్రత్యేకమేకభాగంతు ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,

కృష్ణదుత్తారతోయేన మర్ధితం యామమాత్రకమ్.

99

ముద్గప్రమాణమాత్రే త్వార్ద్రకం చానుపానకమ్,

వికాపికం ద్వాద్యహికంచ త్ర్యాహికం నాశయేజ్వరమ్.

100

(స్థిరవిద్యాభూ)

రసముచే చెందుకొనుములు బాగుగా మద్దించి నాలుగుపల్లములు (అనగా ఎనిమిది గురు గింజలయెత్తు) మాత్రమచేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార పానకముచే గాని సేవించిన కడుపుకలిసి సర్వజ్వరములు హరించు. (ఈ రసప్రతిపమారూఢరస మును సేవించిన మరుదినంబున త్రిరాత్రజ్వరమునకు ఇకఁక జేష్టుబడు జ్వరాంకుశమును ఒకమండలము సేవింపవలయు.)

❖ త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము ❖

సూతంగంధంవిషంతుల్యం ధూర్తబీజా త్రిభిస్సమమ్. 104

చతుర్థాం ద్విగుణం వ్యోషం చూర్ణయేద్దినమాత్రకమ్,
జంబీరస్యరనైర్నర్ద్య మాద్వ్యకస్య ద్రవేనచ. 105

గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం వాతజ్వరహరం పరం,
ఇదం జ్వరాంకుశం నామ్నా సర్వజ్వరవినాశనమ్. 106

ఏకాహికం ద్వావిహికంచ త్ర్యాహికంవా చతుర్థకమ్,
విషమంవా త్రిదోషంవా హంతి సత్యం నసంశయః. 107

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన నాభి - ఇది సమభాగ ములు, ఈమూటికి సమము శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైర్నర్ద్యములు, ఈనాలుగింటికి ఇమ్మడి సొంట్టి, పిప్పలి, మిరియాల-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముచే ఒకదినము బాగుగా మద్దించి చెందుగురిగింజలం లేసి మాత్రమచేసి యందొకదానిని అల్లపు రసముతో సేవించిన వాతజ్వరము హరించు. ఇది వాతజ్వరమును హరింపఁ జేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనది. మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలువదిదినములు సేవించిన ఏకాహిక ద్వావిహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోష జ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంశయముగ హరించు. ఇనియ జ్వరాంకుశ మనఁబడు. (ఈజ్వరాంకుశమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతోనేని, లేక పావుశేరు నేల తాటిగడ్డలచూర్ణానుపానముతోనేని, లేక పావుశేరు గుడానుపానముతోనేని ఒకమండలము ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన త్రిరాత్రజ్వరము నశించు.)

తామ్రతోద్విగుణం తాళం మర్దయేత్సువపీర్దవై,
ప్రపుటేద్భూధరేశీతే వజ్రీక్షీరేణ మర్దయేత్. 108

ప్రపుటేద్భూధరే పశ్చాత్పంచగుంజామితం భజేత్,
అద్వ్యకస్య రసేనైవ సర్వజ్వరనికృంతనః. 109

ఏకాహికం ద్వావిహికంచ త్ర్యాహికం చతురాహికం,

విషమంచాపి శీతాధ్యం జ్వరం హంతి జ్వరాంకుశః. (అన్యశాస్త్రే)

తా. తామ్రభస్మము గ భాగము, శుద్ధిచేసిన తాళకము ౨ భాగములు-ఇటుల పీని ఖల్వములో నునిచి కాకరాకు రసముచే ఒకరూము మర్దించి బిళ్లచేసి యెండ నెండించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగశితలమున దీసి బొంతజేయుదు పాలచే మరల మర్దించి మరల భూధరయంత్రములో పుటంబిడి అయిదు గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసముతో నేపించిన వికాపిక ద్వ్యాపిక త్రాసిన చాతుర్థిక జ్వరములు విషమ జ్వరములు శీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (ఇనియును జ్వరాంకుశ మనబడు.)

సర్వజ్వరములను మహాజ్వరాంకుశరసము

పారదం గంధకం తామ్రం హింగుళం తాళమేవచ,
లౌహం వంగం మాక్షికంచ ఖర్పరంచ మనశ్శిలా. 111

మృతాభ్రకం గైరికంచ టంకణం దంతబీజకం,
సర్వాణ్యేతాని తుల్యాని చూర్ణయిత్వా విభావయేత్. 112

జంబీరతులసీచిత్ర విజయా తింతిడివనైః,
ఏభి ర్దినత్రయంరాద్రే నిర్జలే ఖల్వగహ్వరే. 113

చణమాల్రాం వటిం కృత్వా ఛాయాశుష్కౌంచ కారయేత్,
మహాగ్నిజతనీచై మా సర్వజ్వరవిహాశినీ. 114

ఏకజం ద్వంద్వజంపై వచిరకాలసముద్భవం,
వికాపికం ద్వ్యాపికం చ తథా త్రిదివసజ్వరమ్, 115

చాతుర్థికం తథాత్యుగ్రం జలదోషసముద్భవం,
సర్వాన్ జ్వరాన్ నిహంత్యాశు భాస్కరస్త్రీమిరం యథా. 116

నాతఃపరంకించిత స్త్రీ జ్వరనాశనభేషజం.
మహాజ్వరాంకుశోనామ రసోయం మునిభూషితః. (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన ఇంగి లీకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, లోహభస్మము, వంగభస్మము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షి కము, శుద్ధిచేసిన కఫరి, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, అభ్రకభస్మము, కావిరాయి, వెలిగారము, నేలదంతివిత్తలు-పీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి ఖల్వములోపై చి నివ్వపండ్లరసము తులసిరసము చిత్రమూలరసము తక్కిండరసము చింతామరసము వీనితో ప్రతిదానిచే మూడేసిదినములపాషణ భావనచేసి పిదప వైరసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిండించి

ఘోషించినములు నిర్జలప్రదేశములలో భిల్లుముతోడ నెండి నెండించి శవగింజలంజేసి మాత్రలుచేసి నీడనెండించి యందోకమాత్రను అల్లుపురముతో నేమించిన అన్నిగోపనము గలుగుటయేగాక వాతపిత్తక్షేష్ణజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురణజ్వరములు వికాహిక ద్వ్యహిక త్రాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము బలహిమమువలన జనించిన జ్వరము ఈమొదలగు సర్వజ్వరములను “నూర్వ్యండు చీకటిని బోకడుచు చందంబు” బోకడుచు. జ్వరముల బోకడుచుటయందు నీనకంటె శ్రేష్ఠంబైనయోషధి యెద్దియు లేదు. ఇది మాళజ్వరాంతుశరణ మని మునీశ్వరులు నటించిరి.

❖ త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాహికాంతుశరణము ❶ ❖

రసకేసనము శుద్ధం శిఖగ్రివంద పాదికం,
గోజివ్వాయా జయంత్యాచ తండునీమైశ్చ భావయేత్. 118
ప్రత్యేకం సప్తసప్తాథ శుష్కం గుంజాచతుష్టయం,
జరణేన ఘృతేనాద్యాత్త్రాహికజ్వరశాంతయే. (మాధవనిదానే)

తా. కఫరి, శంఖము-ఇవి నవభాగములు. మైలుతొత్తను ‘కాలుభాగము, చీటిని ఎద్దునాలుక, తక్కుడు, చిట్టిహార వీనిరసములలో ప్రతిదాసచే ఏడువర్షాయములు భావనచేసి మర్చించి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును ప్రాశనేతితో నిప్పించిన త్రాహికజ్వరము నివర్తించును.

❖ త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స ❷ ❖

క. ఇలఁ దమ్ములమున నల్లుల
విలసితముగ వరుసతోడ విడియము సేయక
జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర
కులమెల్లను ద్రుంచుటరుదె గోపతిగమనా.

తా. త్రిరాత్రవరుసదినమున నైదునల్లులను, రెండవ వరుసదినమున నేడునల్లులను, మూడవవరుసదినమున దొమ్మినల్లులను, తమలపాకులలో బొదిగి విడెముసేయవలయు. ఇటులజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము వారిండు. (త్రిరాత్రజ్వరములో వైద్యజ్ఞున పాశుపతాస్త్రమునుకూడ బ్రయోగింపవలయు.)

❖ చాతుర్థికజ్వరలక్షణము ❸ ❖

శీతం సఫలకం గాత్రం శిరోభ్రమణకంపనే,
హరిద్రా నేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థికజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

— శీతజ్వరమునుపానములు —

కణాభయంవా కణజీరకంవా సశర్కరం కేవలజీరకంవా,
ఉష్ణాంబుషీత్వా సహసానిహన్యాచ్ఛీతస్యకంపంపరితాపముగ్రమ్.
(మాధవనిదానే)

తా. ఆహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని, లేక పిప్పలి జీలకఱ్ఱను గాని, లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని, అనుపానముగా గ్రహించి ఉష్ణోదీపముతో పాకము చేయించవలయు. మఱియు గొవధమును అల్పపురస్కరింప క్తమగా నొసంగవలయు. ఇటులజేసిన చలి వణకు ఉగ్రతాపము వీనితోఁ గుడియించుడు ఆహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించు.

— ఆహికజ్వరనస్యములు —

గిరికర్ణిక యోర్ధూలం మరీచం లళునగయుతమ్,
నస్యం శీతజ్వరం హంతి ఏకద్విత్రి చతుర్థకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. *తెల్లగంటెనవేరు, నల్లగంటెనవేరు, మిరియాల, వెల్లుల్లి పాయలు-వీనిని సమభాగములుగా నూరి నస్యముచేయించిన వికాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

సరకేశాభ్యంగతై లే కాకచూర్ణం సపిప్పలం,
నస్యం శీతజ్వరం హంతి చాహికం హరతి షణ్ణాత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. మనుజూడు అభ్యంజనము చేసికొనినపిదప అంటకలికానరవేళ్ళు పిప్పళ్ళ నూరి నస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు, ఆహికజ్వరములు తత్ షణ్ణమున నశించు.

అజామోదం సైంధవంచ మరీచం లళునం సమం,

అర్కపత్రరసే నస్య మాహికజ్వరనాశనమ్.

130

తా. ఖురాసాని ఓమము, సైంధవలవణము, మిరియాల, వెల్లుల్లి పాయలు - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జీల్లేడుకొనలరసముచే నస్యముచేయించిన ఆహిక జ్వరములు కూతవేసివడే మూర్ఛరోగములు నశించు.

— మసూచికాజ్వరలక్షణము —

హతపి త్తకఫజామసూరికా శైలికాభిషగమంతుమానుషాః,
గంభీరాత్రిదినముత్థితాతథా సన్నిమోహన చతుర్థనాడికా. 131
ఈశ్వరప్రళయ ఉగ్రరూపిణీ చాప్తకేనవదశేష శోషణం,

* ఇదే దింటెనవే రనియుఁ జెప్పఁబడు.

శక్తిరూపసథవాప్తమే జ్వరగ దోషధాతునవమే ప్రలుప్యతే. 132
 ఈశ్వరప్రళయముగ్రముద్భవం వైద్యసాధమితి కథ్యతే శృణు,
 మధుమసూరికాపి త్తజాతిః, కృష్ణమర్కటదద్రువిషమాకఫజాతిః,
 దోషజిహ్వకమనిలగ్రహదోషజాతిః, హరనయనసముద్భవాగ్నినత్రి
 ధాతువేష్టితముగ్రమారణమ్. (మాధవనిదానే) 134

తా. హరనయన జ్వరము ముగిసిన తర్వాత జ్వరములను వసుజాలు తలలను పుడుచు ననియు నానికి మిక్కిలిచేయుట కడు ససాధ్యంబనియు మనుజులు భావించినవలయు. మఱియు దానియందు మూడువిషములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండుటయు గాత సన్న పాతచాతుర్ధికజ్వరములవలెనే నాడియు నాడును. మఱియు నది ఈశ్వరప్రళయమువలెనే ఉగ్రరూపముగలదై ఎనిమిది, లేక తొమ్మిది, లేక పదివిషములను శరీరమునుండి జారి పొక్కులు కట్టును. ఇది శక్తిస్వరూపము కలది. మఱియు నది పాతపిత్తశ్లేష్మములను రసాదిన వృధాతువుల నాశ్రయించుటచే ఎనిమిది, లేక తొమ్మిదివిషముల జ్వరము శమించు. మఱియు నది ప్రళయమువలెనే ఉగ్రమైన యుత్పత్తిగల గ నుండు. బాసం జేసి దానిస్థితి నెఱుంగుటకు వైద్యుల కవకష్టము. స్ఫోటకములు పుట్టువలె శేత్రముల కింపుగ నుండిన పిత్తధారుజనిత మనియు, నల్లతోతిమై పుట్టవలె దగ్ధులు గలవై విషము ముగ నుండిన శ్లేష్మధృతుజనిత మనియు, దోషగ్రస్తమైన నాలుకవలె నుండిన పితృధాతు జనిత మనియు, ఈమూడుధాతువులు సేకమై యుండిన పాండు చచ్చు ననియు తెలియ వలయు.

ఉగ్రరూపం మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం తథా,
 క్రోధాగ్నిదంష్ట్రాసహితం శక్తిజ్వరస్య సంభవమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఉగ్రరూపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము క్రోధము శేత్రముల యందు నిష్ఫలరాలంట పెద్దతోరలు ఇవిగలవి మహాశక్తి జ్వరస్వరూపమని తెలియవలయు.

దాహజ్వరం సంతతదాహతృప్తా,
 మూర్ఛా స్యదోషం వమనంచ తంద్రా,
 స్ఫోటజ్వరం *జంతువికారకారి
 మసూరిక్లాచ జ్వరమృష్టసంభవమ్.

(గ్రంథాంతరే) 136

* వ్యాధివికారకారి.

తా. బాహయ క్షజ్వరము ఎట్లువైదొలగి అంతఃసరిగ్గు జ్వరము నొంభవార్థంభ్యము, పాతములు తంద్ర కడుపులో పుంజు చీకలుగలవలయు గలది ముంజుకొన్నార మని తెలియ వలయు. ఈమనూరికాజ్వరము ఎనిమిదివిధములగు నట్లున్నది.

— ఆసాఫ్‌మగ్గరములో జ్వరలక్షణములు —

దద్దుంచ కుంహలం దీర్ఘ ముత ర్వేగ - వతుర్విధా,
కృష్ణంచ రక్తకం శ్వేత మతివృద్ధిశ్చ నాశనమ్. 137
తృష్ణాతిసారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాదివిప్రమః,
హిక్కా మూర్ఛా జ్వరం నాహ మసాధ్య - చ వివర్ణయేత్. 138
(అశ్వినీప్రాశ్నే)

తా. సోఫీటకములు పద్దలయొక్క అంతఃసరిగ్గు, దద్దుంచ కుంహలము, కృష్ణము, అంతర్వేగముగలవి యని నామమునెఱుగవలయు. ఇవి కృష్ణమర్మములగు నవి రక్తవిద్యము లుగ నేసి శ్వేతపర్ణంబులుగ నేసి శ్వాసకాసములు గలవి తృష్ణాతిసారములు కంపము శ్వాసకాసము దద్దుత్తిక తద్విబుబ్బుములును ఎత్తొక్క ముంజు జ్వరము నొంభవము అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండుచోను మరులము కలుగు నది తెలియవలయు.

— సోఫీటకజ్వరవిద్య —

మహామయం సర్వమనేకరూపం
మూర్ఛాత్రిదోషజ్వరసన్నిపాతైః,
ఇరంపరాశక్తిరుజామనుష్యే
ష్యనేకరూపం బహుళం చికిత్సితమ్. 139
ధూమంచ యంత్రం తిలకం మనుష్యే
వక్ష్యేచ తాని స్ఫుటమేవ సంగ్రహాత్. (సిద్ధినిపాల్లవే)

తా. సమస్తసోఫీటకజ్వరములు కడుపరాక్రమముగలవిగ మూర్ఛ త్రిదోషసన్నిపాతములచే వలరుండుములుగలవిగ నున్నయవి. మనుజులను బసింపజేసి ఇక్ష్విధశక్తిరుంజము గల సోఫీటకజ్వరములకు ధూమములు యంత్రములు తిలకములు మునులగు గళక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద. వానిని మనుజు లాచరించవలయు.

దృష్టంహరితాత్రేయకసంహితాయాంహరిద్రవిశ్వోషధవాసకేషికాః
గుడూచి నింబా తులసీదళంచ సజీరకం ధాన్యకపర్పటిచ. 140
విళంగతక్కిలత్రిజాతకంచ నాకాదురాలాభువినంబవత్రమ్,

బిల్లై శ్చపుంభుచతుగంధదారుణాంవితస్సమూంశంహగతే న సూరికాంః.

(सिद्धार्थः)

[illegible]

ఉజీరం నింబకాశ్రమమున కాశ్యపాచార్యుల వారి కథలు,

మున్నా సోదరులకు చిన్న వంజిమోహిని తా.

1.42

ఏకాగ్రీ సమగ్ర గాని తుల్య చుట్టూ కారయ్యే,

కామ్యమస్థైర్యమును నొనరించును. (హరివంశము) 143

[illegible]

మధుకంఠ సమం జాబి దేవదారుచి నామంతం,

గుఱూచీ నిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకం తథా.

144

క్యాంప్ ముష్టావశీషగుతు మసూలీస్వరనాశన,

లొ. ఇష్టపుష్ప, గంజీరియ, దేవదారు, హారతికర, తిప్పతీగ, మాలేడు
పేరు, దురుపేరు, హతురుబుడమ, గుంగముస్తైలు వీసీసి సమభాగములుగా పంచి యం
దుదకమువోసి అష్టాదశేషముగా కషాయము కాచి సేవించిన మనూచికాజ్వరములు
హరించు. (మంత్రము హం హేత్వరథ్ధావములు జేగువలయు. చండభానుతిలకము పెట్టి
వలయు. ఇట్లు జేసిన మనూచికాజ్వరములు అరిగినదట.)

— श्री गुरुः गलक्षणात् —

జ్వరోవివర్జితశూలం హృద్రోగస్వతంత్రమః.

145

భక్త ద్వేషాతిసారశ్చ సంవిద్యాత్క్రిమిలక్షణం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. జ్వరము కలుగుట, శరీరము నివృత్తమగుట, కడుపులో నూలించుట, హృదయములో మండుట, ఎల్లప్పుడు తిద్దివచ్చుచుండుట, అన్న స్వేషము, అతిసారము ఈలక్షణములు గలవి క్రిమిరోగ మని తలచువలయు.

❖ క్రిమిరోగ విధి ❖

ఆరనాశేన పాతవ్యః క్రిమిఘ్నః క్రిమిశత్రుహః.

146

పాత స్త్యసమోనాస్తి క్రిమిఘ్నో భవనత్రయే, (మోధవనిదానే)

తా. వాయువిడంగములు నూరి నూరి పాతకలక్షణములు నీవీని సమభాగములుగా గ్రహించి టెంకాయనీళ్లతో నూరి సేవించిన క్రిమిరోగములు హరింతు. క్రిములు నశించుటకై నీవీని సమభాగములుగా గ్రహించి టెంకాయనీళ్లతో కములయందు లేదు.

ఖదిరః కుటుజః పిచుమందవచాత్రికటు త్రిఫలం త్రిపుతాచ సమమ్,
పశుమూత్ర యుతంపిబు ప్తదినం క్రిమిరోగత్రయన్యపిపాంత్యచింతన్.

(గ్రాథాంతరే)

తా. చంద్రచెక్క, తోలముక్కచెక్క, ముంచిపొదెక్క, ఖది, పొండ్లి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక్కాయలు, అనికాయలు, పశుమూత్రము-నీవీని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి దీనినిసమముగా శుద్ధి చేసిన తెల్లతగడ చూర్ణమును కరచి ప్రతిదినము నాలుగుమాడలయెత్తు చూర్ణమును ఆపుమంచితముతో విడుదలములు సేవించిన సాఖ్యాతీత క్రిములుండినను శీఘ్రముగ నశించును.

పాలాశబీజం సగుడం లిలజంతుఘ్న సంయుతమ్,

జలేన నారికేళస్య పిచేత్క్రిమివినాశనమ్. (మోధవనిదానే) 148

తా. మోదుగవిత్తులు, బెల్లము, నువ్వులు, వాయువిడంగములు-నీవీని సమభాగములుగా గ్రహించి టెంకాయనీళ్లతో నూరి సేవించిన క్రిమిరోగములు నశించును.

విశంగనిర్గుండ్యభయాఖుకర్ణి రసోనశో భాంజనచిత్ర కాణామ్,

క్వాథానిషేవ్యః క్రిమిదుష్టరోగే యథామృతంస్వర్ణిభిరాదరేణ. 149

(అన్యకాస్తే)

తా. వాయువిడంగములు, వావిలి, కరక్కాయలు, ఎలకచెవిత్తులు, బెల్లబిళి పాయలు, మునగవిత్తులు, చిత్రమూలము-నీవీని సమభాగములుగా దగచి కమలము కాచి “స్వర్ణవాసులగు దేవతలు అమృతమును అదరణితో సేవించినమాడ్రి” క్రిమిదుష్టరోగము గలవారు సేవించిన క్రిములు నశించుటయేగాక దివ్యశరీరముకూడా గలగు.

— ౧౭ జ్వరమునందును సేవకర్తము ౧౭ —

శుద్ధసూతం శుద్ధగంధ మజామోసం విశే గకం,
విషముష్టి ర్భ్రష్టాబీజం క్రమాదూర్ధ్వగుణ భవేత్. 155
చూర్ణయేస్తధునా లేవ్యాం నిష్క్లృకం జస్తుజిష్టవేత్
కీటమర్ధరసోనామ ముస్తాతోయం పిబేనను. (భేషజుకల్పే) 156

తా. శుద్ధిచేసిన దనము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధములు ౨ భాగములు, ఓమము ౩ భాగములు, బామువిసంకములు ౪ భాగములు, కీటములపైయెక్కి ౫ భాగములు, మోషుగవిత్తులు ౬ భాగములు - ఇట్లు చేసి స్త్రీ చూర్ణముచేసి అందులో తేనె బోసి వండి మాడయెత్తునాత్రలు చేసి ఎరుచొకదానిని అందుగలగ్గల నీమోషుమూసో నేవించిన జుతురంగము నవించు. ఇది కీటమర్ధరసం పాకము.

— ౧౮ జ్వరాతిసారమునందును ౧౮ —

జ్వరసంశ్చాపహృచ్చూల మరోచకవి రేచనమ్.
ఆమంహా శోణితంవాపి జ్వరాతిసారముచ్యోతే. (హంధవనిదానే)

తా. జ్వరము సంశ్చాపము తోఁపునోడ్చి అందుచే దిరేచనముగావలగుట ఆమంహాగాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణములు గలవి జ్వరాతిసారముని తెలుపుచుండును. (జ్వరాతిసారమునకు అతిసారప్రకరణముగా నుపయోగింపఁబడును. తనదేవుని పాదములను మహ యోగింపవలయును.)

— ౧౯ జ్వరాతిసారదికత్వము ౧౯ —

ధన్యానాగరముస్తాభి ర్భిల్వకైః క్వథితం జలమ్,
జ్వరాతిసారం విషమం మూర్ఛం తృష్ణం వమీక జయేత్.
(గ్రంథాంతరే)

తా. కొలిమెర్లు, శొంఠి, తుంగము పైలు, పురేధనింజలు-వీనిని నమభాగము లుగా దంచి కషాయముకాచి నేవించిన విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛ దిక్కి తృష్ణలు హరించు.

— ౨౦ రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము ౨౦ —

రక్తాతిసార స్వధవాప్ర వాహః పిపాసనగదైవ మహాజ్వరస్యాత్,
విలోమవాత స్సకలే నిరోధో జ్వరాతిసారస్యచ లక్షణంస్యాత్. 159
(పూజ్యపాదీయే)

* ఇదే విషముష్టి యనియు, ముసిణి యనియుఁ జెప్పఁబడు.

వాయువు శయనము పీనియందు నలుమారు ఇచ్చు, ద్వేషము, అపరిగతలు కలుగుట, లేక శరీరము విరుచుట, శరీరమునొచ్చుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, గగుర్పొడుచుట, అన్నమునందు ఇష్టములేకుండుట, తమోగుణముకలుగుట, సంతోషములేకుండుట, చలి పెట్టుట-ఈలక్షణములు జ్వరము జనించుటకు ముందుగలుగు. ఇవి రాబోయ్యెడి వాత పితృజ్వరములకు సామాన్యలక్షణములు. వాతజ్వరములో తలుచుగా ఆపరిగతలు, పితృజ్వరములో సేత్రములయందుమంట, జ్వరములో అన్నద్వేషము గలుగు. ఇవి రాబోయ్యెడి జ్వరములకు విశేషలక్షణములు.

తస్యస్త్రాగ్రూపమాలస్య మరతిర్నాత్ర గౌరవం,
అస్యవైరస్యమరుచిర్బృంభాసాస్త్రాకులాక్షతా. 176

అంగమర్దో విపాకోల్పప్రాణతా బహునిద్రతా,
రోమహర్షోవీనమనం పిండికోద్వేష్టనంక్లమః. 177

హితోపదేశేష్యతాంతిః ప్రీతిరాఘ్నవటూషణే,
ద్వేషానిస్వాదుభక్ష్యేషు తథా బాలేషు తృప్తభృశమ్. 178

శబ్దాగ్నిశీతవాతాంబు ఛాయోష్ణేష్యనిమిత్తతః,
ఇచ్ఛాత్వేషశ్చ తదపి జ్వరస్యావ్యక్తతా భవేత్. 179

(మాధవనిదానే)

తా. అలస్యము, వస్తువులయందు ప్రీతిలేకుండుట. శరీరము బరువుగ నుండుట, నోటియందు నీరసత్వము, అరుచి, ఆపరిగత, సేత్రములయందు నిరుకమ్ముట, శరీరమునందు పోట్లు, అజీర్ణము, శరీరదౌర్బల్యము, అధికనిద్ర, గగుర్పాటు, శరీరము విరుచుట, విక్కులయందు నొప్పి, బడలిక, హితోపదేశములయం దనూయ, పులుసు ఉప్పు కారము పీనియందు ప్రీతి, మధురపదార్థములయందును బాలరమందును ద్వేషము, మిగుల దప్పి, శబ్దము, అగ్ని, శీతవాతము, శీతోదకము, నీడ, ఎండ పీనియందు కారణము లేకనే ఒకానొకపుడు ఇచ్చ ఒకానొకపుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపం బులు. (అనగా జ్వరముకలుగుటకు ముందు వైలక్షణములు కలుగును.) సిదప జ్వరము ప్రకాశముగా కనుపించును.

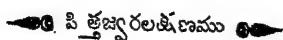
— వాతజ్వరలక్షణము —

సర్వాంగదుఃఖం శిరసోఽతిఘాతో మందోష్ణమత్యుష్ణమితి ప్రభావం,
కంపోవిబంధోమలమూత్రశుష్కం దంతోష్ణభాగేత్వచిక్చవర్ణమ్.

- స్కంధ యోగదనం బాహ్యో ర్భేదః వీడనమంసయోః, 187
 అశక్తిర్భక్షణే హనోర్వర్జ్యంభణం కర్ణయో స్స్వనః,
 నిస్తోద శృంఖయోర్ద్వార్ధి వేదనా విరసాస్యతా. 188
 కషాయాస్యత్వమథవా మలానామప్రసర్తనం,
 రూక్షోరుణత్వగాస్యాక్షీ నఖమూత్రపురీషతా. 189
 ప్రనేకా రోచకా శ్రద్ధా విపాకస్వేదజాగ్రహః,
 కంఠోష్ణశోషస్తృట్సుచ్ఛ్మా ఛర్దికాసా విషాదితా. 190
 హస్తో రోమాంగదం తేషు వేషభుక్షవధుగ్రహః,
 భ్రమప్రలాహో ఘర్షేచ్ఛా వినాశశ్వానిలజ్వరే. (బాహుటే) 191

తా. ఒకానొకపుడు జ్వరముకలుగుట, మఱియొకపుడు లేకుండుట, మఱి
 మొకపుడు తీవ్రముగ నుండుట, మృదువుగ నుండుట, అధిక అపమ, మఱియొకపుడు
 దల్లగ నుండుట, ఒకానొకపుడు హస్తపాదములు మిగులు నుష్ణముగ, మఱియొకపుడు
 మిగుల శీతముగ నుండుట, కాళ్ళు లిమరుపట్టినటు లుండుట, ఆవయవములయందు ఒకా
 నొకపుడు అధికనొప్పి, మఱియొకపుడు నొప్పిలేకుండుట, ఎక్కులయందు నొప్పి, బడలిక,
 సంధులు విరిగినటు లుండుట, తొడలయందు శక్తిలేకుండుట, నడుమునందు పట్టు, వీపు,
 కడుపు వీనియందు నొప్పి, అస్థులు, ప్రక్కలు ఇవి భేదించినటులుండుట, హృదయము
 నందుపట్టు, వక్షస్థలమునందు నొప్పి, భుజశిరములు, మెడలోంకులకు వైభాగము భుజ
 ములు వీనియందు నొప్పి, నములుటకు శక్తిలేకుండుట, ఆవలింత, చెవులయందు ధ్వని,
 కణతలయందు పోట్టు, శిరమునందు నొప్పి, నోరు విరసముగా, లేక వగరుగా నుండుట,
 మలమూత్రములు పెడలకుండుట, ముఖము నఖములు నేత్రములు చర్మము మూత్ర
 పురీషములు ఇవి రూక్షగా ఎరువువర్ణముగానుండుట, నోటియందు నీరు కారుట, అరో
 చకము, పదార్థములయందు దిచ్చలేకుండుట, భుజించిన యాహారము జీర్ణము కాకుండుట,
 చెమటకలుగకుండుట, నిదురపట్టకుండుట, కంఠము పెదవులు ఎండుట, దస్సి, ద్రవ
 రహితమైన ఓకర, శుష్కకాసము, దుఃఖము, పండ్లు పులికియుండుట, వణకు, తుమ్ములు
 రాకుండుట, భ్రమ, పలవరించుట, ఎండకాచుకొనుటయందు దిచ్చ-కలక్షణములు హత
 జ్వరమునందు కలిగియుండును.

సర్వాంగదాహః కరపాదదాహ స్త్రష్టాధికం విభ్రమణం శిరోర్ధిః, [మ.
 దాహోవిపాకోముఖశోషణంచ మూర్ఛాగ్నిమాంద్యంహ్యరుచిశత్య

సర్వము, చెమట, శ్వాసము దుర్గంధముగావెడలుట, అధికదస్సి-ఈలక్షణములు పితృజ్వరము నందు కలిగియుండును.

— శ్లేష్మ జ్వరలక్షణము —

కాసశ్వాసా పీనసః కంఠశోషా దాహాభ్యాంతిశ్చైవ వర్ణంబలాసం,
తంద్రాకారో గౌరవర్ణంచగాత్రం వాఙ్మధుర్యం వారిపూరం సలాలమ్.
చింతాభీతిర్విద్ధితం మందవహ్నిం తాపస్సేవ్యదశ్శోషమాత్రం శిరోర్ధిః,
స్నిగ్ధంగాత్రంఘృతరసారణంస్యాద్దేతుశ్లేష్మద్యోతితోయంజ్వరస్సాన్యత్.
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. దగ్గు, ఎగరోజు, పీనస, కంఠశోష, దాహము, భీమ, కఫము తెల్లగనుండుట, తంద్ర, శరీరము చునుపువర్ణమై యుండుట, నోరు తియ్యగ నుండుట, అధికముగా జొల్లుకారుట, చింత, భయము, అగ్నిమాంద్యము, తాపము, చెమట, శోభ, అధికముగా మూత్రమువెడలుట, శరీరము నొచ్చుట, శరీరము నిగవిగలాడుచుండుట, కంఠములో గుట్టు గుట్టు మనుశబ్దము, అతిసారము-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ జ్వర మని తెలియవలయు.

స్తైమిత్వం స్తిమితోవేగ ఆలస్యం మధురాస్యతా,
శుక్లమాత్రపురీష్ఠత్వక్ స్తంభేస్తృప్తిరథాపిచ. 200
గౌరవం శీతముల్లేదో రోమహర్షోఽతినిద్రతా,
ప్రతిశ్వాయో రుచిఃకాసః కఫజేఽక్షోచ్చశుక్లతా. (మతాంతరే)

తా. శరీరము తడిగడ్డచే గప్పుబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట, జ్వరమునకు మంద వేగము, కార్యములయందాలస్యము, నోరుతియ్యగ నుండుట, మూత్రపురీషములు చర్మము తెల్లగ నుండుట, శరీరము స్తంభించుట, తృప్తిజేందినవానివలె అన్నమునం దభిలాష లేకుండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, శరీరము శీతలముగ నుండుట, ఓకర, గగుర్పొడు చుట, కడునిద్ర, పీనస, అరుచి, కాస, నేత్రములు తెలుపుబారియుండుట, ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ జ్వర మని తెలియవలయు.

విశేషాదరుచిర్జ్వాద్యం సోతోరోధోఽల్పవేగతా,
ప్రశేకో ముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసః. 202
హృల్లాసశ్చర్దనంకాస స్తంభ శైత్యంతగాదిమ,
అంగేషు శీతపిటకా స్తంద్రోదరకఫోద్భవే. (బాహుటే) 203

తా. మిగుల అరుచి, జాడ్యము, సోతఃప్రతిభంధము, మలమూత్రాదులు కొంచెముగ వెడలుట, నోటియందు నీరుకారుట, నోరుతియ్యగ నుండుట, హృల్లేపము, శ్వాసము,

శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతంద్రాశ్లేష్మవాతజనితజ్వరలింగమ్.

208

తా. తాపము లేకుండుట, అరుచి, కీళ్ళయింపఁనొప్పి, తలనొప్పి, శీతసము, శ్వాసము, నము, మలబంధము, తైత్వము, జాడ్యము, తిమిరరొగము, భ్రమ, తంద్ర-ఈలక్షణములు శ్లేష్మ-వాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

— శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము ౧౯ —

లిప్తతిక్తాస్యతాతంద్రామోహః కాసోరుచి స్తృషా,

ముహుర్దాహోముహుశ్శీతంశ్లేష్మపిత్తజ్వరాకృతిః. (మతాంతరే)

తా. నోరుఅంటుకొని చేదుగనుండుట, తంద్ర, మోహము, కాస, అరుచి, దప్పి, త్రిక్షణమునందు దాహము, ప్రతిక్షణమునందు శీతలము-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ-పిత్తజ్వర మని తెలియవలయు.

— ద్వంద్వజ్వరలక్షణము ౨౦ —

తృట్చమోహభ్రమదాహశీడతాస్వప్నహనిరతిశీర్షవేదనా,

రోమహర్ష మరుచిచ్ఛ్వరంతథా శ్వాసకాసమితి కథ్యతేబుధైః. 210

స్వేదహానిభ్రమకుంపశోషణం ద్వంద్వజన్యమితి కథ్యతే శృణు.

(మూధవనిదానే)

తా. దప్పి, మూర్ఛ, భ్రమ, దాహము, నిదురరాకుండుట, అధికముగా తలనొప్పుట గనబొందుట, అరుచి, కడుజ్వరము, శ్వాసకాసములు, చెమటపట్టుకుండుట, తబ్బిబ్బి బాడుట, వణుకుట, శోష - ఈలక్షణములు గలది ద్వంద్వజ్వర మని విద్వాంసులచే జెప్పబడినది.

— సన్నిపాతజ్వరలక్షణము ౨౧ —

రాత్రౌ జాగరణం దివాచ కృశతా మూర్ఛాతిదాహో మరు

చ్ఛీతం స్వేదప్రలాపసం మనతృషాహాస్యంచ హృత్పీడనం,

కాసశ్వాసవిదాహతై త్యజ్వరితాత్పష్టా శిరోరోధనం

జహ్వదగ్ధకృశత్వ మంగపులకం స్యా త్సన్నిపాతజ్వరే. 211

(మూధవనిదానే)

తా. రాత్రీ మేల్కొనియుండుట, పగలు కృశించియుండుట, మూర్ఛ, శరీరము నందు దాహము, వాతము ప్రకోశించియుండుట, చలిబెట్టుట, చెమటపట్టుట, అసంగత, ముగ మాటలాడుట, మదము, నవ్వుట, తొమ్మనొమ్ముట, లేక తొమ్మలొ మండుట,

జీర్ణంబగుట, తంద్ర, యెల్లప్పుడు నిద్రావలయును. నిద్రావలయును-నిద్రావలయును 208
యందును. తేజస్సును నిశించి తేజస్సుగట్టి యుండు పుష్కలమును జీర్ణంబగుట, నిద్రావలయును.

— అపహజ్వరలక్షణము —

దాహః పిపాసా ముఖశోషణాచ ప్రతిభావం బాధాన గీత నిశ్చయః,
మూర్ఛాసరిభ్రాంత్యునరాగ్నిరోధ ఏకాని దాహజ్వరలక్షణాని.

(స్థితిసాగ్ధే)

తా. సర్వాంగతాపము, దిప్తి, శోచితము, నిద్రావలయును-నిద్రావలయును, తాపము, కడుదుశిఖము, మూర్ఛ, తన్మిప్పులందును, కలగ్నిమూర్ఛము-నిద్రావలయును గలవి దాహజ్వర మని తెలియవలయును.

— అదిర్లజ్వరలక్షణము —

జ్వరజ్వంభణహిక్మాశ్చ మందాగ్నిర్జానునివృథా,
అప్లస్వభావగంధశ్చాప్యజీర్ణజ్వరలక్షణమ్.

(చరిత) 210

తా. జ్వరము, అవలింతలు, ఎక్కిళ్లు, కలగ్నిమూర్ఛము, మూర్ఛాశ్చ, నిద్రావలయును, పులితేమపులు-తలక్షణములుగలవి అదిర్లజ్వర మని తెలియవలయును.

— భూతజ్వరలక్షణము —

అపస్తారో విరూపాక్షో జ్వరోత్యంతప్రలాపనం,
అతీవ భోజనే వాంఛా రోమహర్షశ్చ గాయితా,
హాస్యంచ నర్తనం తంద్రా స్యాద్భూతజ్వరలక్షణమ్.

221

(మాధవనిదానే)

తా. అపస్తారము, పెట్టిచూపులు చూచుట, జ్వరము, మిక్కిలముగా విడుచుట, మిక్కిలముగా భుజించుటయం దిచ్చగలుగుట, శరీరము గగుర్పడుచుట, హాసు, నవుట, అడుట, తంద్ర-తలక్షణములుగలవి భూతజ్వర మని తెలియవలయును.

— అభిమాతజ్వరలక్షణము —

దూరవ్యాయామతోతీవ జాయతే జ్వరముత్కటం,
దాహస్పర్వాంగవైకల్యం న్వేద స్తంద్రా మతివ్రమః.

222

శీతం తృష్ణాతిమోహశ్చ ప్రలాహో హృది వేదనా,
శ్రమబంధిరుజాకాస శ్చాభిమాతజ్వరాకృతిః.

223

(మాధవనిదానే)

అ. తనబోమి సలిక్రమిది శమదూరము నడుచుటచే సలిశయముగా జ్వరము జనించుట. ఇది అభిసూతజ్వర మనబడును. దానియందు దాహము, సర్వాంగములయందు బలహీనము, నెరుగు, తంద్ర, తబ్బిబ్బుమాటలు, శరీరశత్రుము, దబ్బి, కడుమోహము, ప్రలాసము, వ్యోమయమునగు నేదన, శ్రమ, క్షిత్తయందు నొప్పి, దగ్ధ ఇది గలుగును.

తస్మిన్ జ్వరేతుః పానః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్,
నవ్యథా శోషవై వర్జ్యం సరుజం కరుతే జ్వరమ్.

224

అ. అభిసూతజ్వరమనందు పానము తరుచుగా రక్తమును చెరిచి నొప్పి, శోష, వివర్ణశ్వము, ఉద్రేకము, దీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును.

— విషమజ్వరలక్షణము —

తు థానుహాదాహాధ్రమాజ్వరశ్చ యణంక్షణం శీతరుజామలాది,
ఉష్ణోతిమూర్ఖానిషగుప్రలాపశ్చర్దిశ్చహృదుక్లమహాలమోహః.
క్వచిద్దీనేప త్రిదినే చతుర్థే విషవిదాహో వివిధజ్వరంస్యాత్,
ఏతచ్చ రూపం విషమజ్వరాణాం క్వచిద్దీనే ద్విత్రిహిసంజ్వరశ్చ. 226
(బాహుటే)

అ. ఇదిగో, విషమజ్వరము, శ్రమ, ప్రతిక్షణమునందు జ్వరమువచ్చుట, చలి బట్టుట, మలమూత్రములవడలుట, శరీరము ఉష్ణముగనుండుట, కడుమూర్ఛ, తబ్బిబ్బు లాడుట, దాని, నొప్పునొచ్చుట, బడలిక, చూల, మోహము, ఒకటవదినమునగాని మూడవదినమునగాని నాలుగవదినమునగాని విషమించి విదాహాయుక్తమై పలువిధములంగ జ్వరమువచ్చుట, ఒకదినములో గలదు లేక మూడుమార్లు చలిబట్టి జ్వరము వచ్చుట - ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వర మని తెలియవలయు. (మఱియు దీనియందు అసాధ్య నాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యంబనియు సాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యంబనియు తెలియవలయు.)

యదేవోష్ణం యదశీతం యదే జ్వరగతి స్తథా,
క్వచిద్దోగహిసంవాపి ద్వితీయంచ తృతీయకమ్.

227

చలం చాతుర్థికంవాపి విషమజ్వరలక్షణం, (నిత్యనాథీయే)

అ. యముల! ఉష్ణముగలుగుట, యముల! చలువబట్టుట, యముల! జ్వరమువచ్చుట, ఒకదినములో రెండుమార్లు మూడుమార్లు నాలుగుమార్లు వివిధ విధిచి భరివచ్చుట-ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వర మని తెలియవలయు.

— ౧౭ విషమబ్ధ రసాని ౧౭ —

దోషోల్పాపితసంభూతో జ్వరోత్పప్తస్య నా పునః. 228
 ధాతు మన్యతమం సాప్య కరోతి విషమజ్వరం, (ఆనందతరే)

తా. జ్వరవిముక్తునికీ అపాపితసంభూతా జ్వరోత్పన్నమనలనే దోషములను పునః దోషము మరల కొంచెము వృద్ధియొంది రసానిన స్త్రావ్యమనలనే జ్వరము అనెదానిని నాశ్రయించి ఉత్పత్తిలోనే తృతీయాది విషమబ్ధరములను గలుగజేయు. దోషము ఉత్పత్తికాలములో అల్పముగ నుండి రసానినములను గలవత్తురదా జ్వరము గలుగజేయు. బలవత్తురముగనుండిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

ధాతుస్థానగతైర్దోషైర్జ్ఞాయంతే విషమజ్వరః (ఆనంద ర్వేదే)

తా. దోషములు రసానిన ప్రధాతుగతములైన విషమబ్ధరములను గలుగఁను.

— ౧౮ విషమబ్ధ రసాని ౧౮ —

సంతతస్సతతోఽన్యేద్యుస్తృతీయక చతుర్థక, (ఆనంద ర్వేదే)

తా. సంతతము, సతతము, అన్యేద్యు (అనఁగా ద్వైత్యసౌకము), స్మృతీయకము (అనఁగా త్రాసౌకము), చతుర్థకము (అనఁగా చాతుర్థకము) అని విషమబ్ధరములు విడు విధంబులు. (దోషము రసగతమైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు. రెండవదిగాను సతత జ్వరమును గలుగజేయు. మూడవదిగాను ద్వైత్యసౌకజ్వరమును గలుగజేయు. మూడవదిగాను స్మృతీయకజ్వరమును గలుగజేయు. అష్టిమష్టాగతమైన అన్యేద్యుగములతో గలసి మృత్యుతుల్యముగనుండు చాతుర్థకజ్వరమును గలుగజేయు.)

రసాశ్రితస్సంతతకో వివారాత్రం నముంచతి. 230

అహోరాత్రే సతతకో ద్వాకాలా వసునర్తతే,

అన్యేద్యుష్కస్తృహోరాత్ర ఏకవారం ప్రవర్తతే. 331

తృతీయక స్మృతీయేష్నా చతుర్థేష్నా చతుర్థక,

ముక్తేన్యేష్నా చతుర్థోసా చాతుర్థిక విపర్యయః. 232

తా. రసధాతువు నాశ్రయించి 2, ౧౦ లేక ౧౨ దినములపాటు జీవించుటలు విడువకుండుజ్వరము సంతత మనఁబడును. అహోరాత్రమధ్యము ౧ రెండుమాట్లు (అనఁగా యగలు రెండుమారులుగాని, రాత్రి రెండుమాట్లుగాని, లేక యగలు ఒకమారుగాని, రాత్రి ఒకమారుగాని, ఒకపూటలా రెండుమాట్లుగాని) వచ్చుజ్వరము సతత మనఁబడు. అహోరాత్రమధ్యములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుష్క మనఁబడు. మూడు దినముల కొకమారువచ్చు జ్వరము తృతీయక మనఁబడు. నాల్గవదినుల కొకమారు వచ్చు

వన్నెందు దినములవఱకు అనుసరింపుచుండి నిద్రప బద్ధరనిన ద్రినైనను, లేక మరణము జైనను గలుగజేయును.

ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా,
ఏషా త్రిదోషమగ్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ. 238

— సంతతజ్వరకాల ప్రమాణము —

తా. వాతశైత్యజ్వరములచే జనించినసంతతజ్వరములకు యథాక్రమముగా 2, ౧౪, ౨౮, ౪౨, దినములు కాల ప్రమాణ మనియు, దానికి నిద్రప బద్ధరనిన ద్రిగాని లేక మరణముగాని కలంగు ననియు హాసితమిమతము.

— దోషక్షయవృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తికారణము —

కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాదిసేవికాన,
అల్పాపిదోషో దూష్యాదీక్ లభ్యాన్యతమతోఫలమ్. 239
సవిషక్షో జ్వరం కుర్యా ద్విషమం త్తయవృద్ధిభాక్.

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాదిసేవ సముచలన దోషము స్వల్పమై యుండినను, దూష్యములను జెంది వానిచుండి విశేషబలమును పొంది త్తయవృద్ధులనుజెందుచు విషమజ్వరమును గలుగజేయును. దీనియందు సన్నిపాతజ్వరములకు జెప్పియుండు దుర్గుణములు కలిగియుండును.

దోషఃప్రవర్తతే తేషాం స్వేకాలే జ్వరయక్ బలీ. 240

నివర్తతే పునశ్చైషః ప్రత్యనీకబలాబలః,
క్షీణేదోషే జ్వరస్సూక్ష్మః రసాదిష్వే బలీయతే. 241

లీనత్వా త్కర్మ్యవైవర్ణ్యబాధ్యాదీక్ విదధాతి సః,

తా. ప్రైక్షిపవారికి దోషములు తమతమ కాలములయందు బలమును జెంది విశేషముగా జ్వరమును గలుగజేయును. మరల నాదోషము విరుద్ధమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును. దోషము త్తయించుచుండగా జ్వరము సూక్ష్మరూపముగా రసాదిభాతువులయందు లయమును జెందుచుండును. మఱియు నాజ్వరము రసశేషమునందు లయించియుండుటవలన శరీరకృశత్వము, వైవర్ణ్యము, బాధ్యము యీ మొదలగువానిని కలంగజేయును.

— సంతతాదిజ్వరనిదానము —

ఆసన్నవివృతాస్యత్వా త్స్పృతసాం రసవాహినామ్. 242
ఆశు సర్వస్య పుషో వ్యాప్తిర్దోషేణ భాయతే,

జ్వరనిదానలక్షణవిశిష్టాదయః

సంతత స్సంతతస్తేన విపరీతో విపర్యయాత్. 243

విషమో విషమారంభాః క్రియాః కాలోనుషంగవాక్,
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్. 244

తా. అన్నరసాదులను వహించెడి ప్రాణోద్వారములు తెరవబడియుండుటవలన నాయన్నరసాదుల సమస్తశరీరమునందు న్యాపించి స్వల్పముగ క్షీణముగనుండు దోషము సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇనియ సుతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారాదులవలన విషమజ్వరము కలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండుదోషము తరుచుగా సుతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇది ఒకయహారాశ్రమ విరుపడును. ఇనియ వికాహికజ్వర మనఁబడును.

❧ ద్వ్యహికాశ్రమిక జ్వరనిదానము ❧

అహారాశ్రస్య సద్విస్థా తనకృదన్యేద్యుర్రాశ్రితః,
తస్మిన్ మాంసపహానాడీ మేదోనాడీ తృతీయకే. 245

గ్రాహిపిత్తాస్తలాస్థాం త్రికస్య కఫపిత్తతః,
సప్తష్టస్యానిలకఫా త్సప్తైకాహంతరస్త్పతః. 246

తా. జ్వరము మాంసపహానాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలుగును. ఇదియ ద్వ్యహికజ్వర మనఁబడును. జ్వరములో నాడి నాశ్రయించియుండిన త్రాహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్తనాత సగస్థమువలన తలనొప్పి, కఫపిత్త సంస్థమువలన ముడ్డిభూసయందువట్లు, కఫవాతసంస్థమువలన పిచునందువట్లు ఇవి కలుగును. ఇది ఒకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్రాహికజ్వర మనియెదరు.

❧ శుక్లగతజ్వరలక్షణము ❧

తిమిరకఠినవాక్యం స్వేదమార్ఘాప్రలాపం
నయనజలదదృష్టిర్వాంతి లాలాస్యదేశే,
వికృతవిదహదేహే నష్టకాంతిః ప్రకుర్యా
ద్వివిధవిషవికారా శుక్లయుక్తం జ్వరంచ. 247

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట, కఠినముగ మాటలాడుట, చెమట, మూర్ఛ, ప్రలాపించుట, కండ్లయందు నీరుకారుట, వాతులగుట, నోటజొల్లుకారుట, శరీరము వికృతమైయుండుట, తాపయుక్తముగనుండుట, కాంతిహీనముగనుండుట—ఇట్టి విషవికారములు, శుక్లస్థలనము—ఈలక్షణములుగలది శుక్లగతజ్వర మని తెలియవలయు. (దీనియొక్క

జెవనికి దోషభాతువులు కలిగెడినో వాడె, మృత్యువు పాలగు. అట్లుగాక భాతువు స్వస్థ గలిగా నడుచుచుండిన సాధ్యు మని యెఱింగి విరిల్పింపవలయు.

మరణం ప్రాప్తు యా త్తత్ర శుక్రస్థానగతే జ్వరే,

శేషసః స్తబ్ధతా మోక్ష శుక్రస్వచ విశేషతః. (మతాంతరే) 218

తా. రసాదిసప్తభాతుగతజ్వరములలో శుక్రస్థానమును ద్వారము నాశ్రయింపు చుండగా మరణము కలుగు. ఆజ్వరమధ్యమున మేఘము స్తబ్ధత్వమును జెందుటయుగాక విశేషముగా శుక్రస్థానమును, దికానాకప్రభు, కొంచెకొంచెముగా రక్తస్థానమును కలుగును.

— శుక్రగతజ్వరచికిత్స —

పునర్నవార్కమూలంచ బాలావార్తాకమూలకం,

కుశుత్థమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథినాగరమ్.

219

కణచూర్ణమిదం ఖాదేచ్ఛక్లజ్వగనికృంతనం,

తా. గలిజేరువేరు, జిల్లేడువేరు, నూనెముంతవేరు లేక ముత్తవపులగపువేరు, వంగవేరు, ఉలవవేరు, నేలములకవేరు, చాయుంటపేళ్లు, మోడి, సాంటి-పీనిని సమ భాగములుగా దంచి కషాయము కాచి సిమ్మలిచూర్ణముకలిపి నేమించిన శుక్రగతజ్వరము హరించు.

— ఆమజ్వరలక్షణము —

లాలాప్రసేకహృల్లాస హృదయాశుద్ధ్యరోచకా.

250

*తంద్రాలస్యవిపాకంచ గురుగాత్రాతిమూత్రకం,

ఆమజ్వరసలింగంస్యా న్నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్. (భేషజకల్పే)

తా. తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నము అరగకుండుట, నోరు విరళముగనుండుట, అంగములు బరువుగ నుండుట, అకలి లేకుండుట, పలుమారు మూత్రమువెడలుట, అంగములు స్తంభించియుండుట, అధికజ్వరము - ఈలక్షణములుగలది ఆపక్వజ్వర మని తెలియవలయు. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు. ఔషధము నిచ్చిన అధికముగా జ్వరముగలుగు. మఱియు శోధనీయ ఔషధములనుగాని లేక శమనీయ ఔషధములను గాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరము కలుగును. అని పాతాంతరముగలదు.

* తంద్రాలస్య విపాకాస్య వైరస్యం గురుగాత్రతా, తున్నాశో బహుమూత్ర త్వం స్తబ్ధతా బలవాక్ జ్వరః, ఆమజ్వరస్య లింగాని నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్, భేషజం హ్యేవదోషస్య భూయో జనయతి. జ్వరం, శోధనం శమనీయంచ కరోతి విషచుజ్వరమ్,

—ॐ త్వగతస్త్వరలక్షణము ॐ—

త్వగంతర్గతరక్తాస్థిమాంసభాతుగతజ్వరమ్,
ప్రవక్ష్యతే తన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదం బుధైః. 25
కించిస్తూత్రం జ్వరోదాహో నాడి మందగతి ర్భవేత్,
కించిచ్ఛిరోవ్యథా జ్ఞేయం త్వగతజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే) 25

తా. చర్మగత అంతర్గత రక్తగత అస్థిగత మాంసభాతుగత స్థితినిచూచుము వచించెన. — స్వల్పముగా మాత్రము వెడలట, బుర్రము, బుగ్గము, నాడి మందము నడచుట, ఒకింత తలనొచ్చుట - ఈలక్షణములు గలవి త్వగతజ్వర మని తెలియవలయు.

—ॐ అంతర్గతస్త్వరలక్షణము ॐ—

అంతర్దాహో బహిఃశీతం కౌటిల్యం సంతతజ్వరమ్,
క్షయః పాండుశ్చ బధిర మంతర్గతస్త్వరలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 26

తా. కడుపులో మండుట, వెలుపట శీతలముగ నుండుట, కుటిలముగ నుండుట, ఎక్కువ జ్వరము, శరీరము క్షయించి పాండురవర్ణముగ నుండుట, చెవుడు - ఈలక్షణములు గలవి అంతర్గతజ్వర మని తెలియవలయు.

—ॐ రక్తగతజ్వరలక్షణము ॐ—

జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మదాలస్య మతిభ్రమాః,
అంగవైకల్యమూర్ఛాచజ్వరోరక్తగతఃస్మృతః. (మాధవనిదానే) 25

తా. జ్వరోష్ణము, విదాహము, మదిచినవానినలె నుండుట, అలస్యము, చిత్తభ్రమ, అంగములు నొచ్చుట, మూర్ఛ - ఈలక్షణములు గలవి రక్తగతజ్వర మని తెలియవలయు.

రక్తనిష్ఠీవనం దాహో మోహశ్చర్ధ్వనవిభ్రమా,
ప్రలాపః పిటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరే నృణామ్. 26

తా. ఉమియునపుడు రక్తమువడుట, దాహము, మోహము, వనునము, భ్రాంతి, వదరుట, పిటికలు, దర్శి - ఈలక్షణములు గలవి రక్తగతజ్వర మని తెలియవలయు.

—ॐ మాంసగతజ్వరలక్షణము ॐ—

అతితీవ్ర జ్వరశ్శ్వాస స్వేదస్తృష్ణాంగకవ్యథా,
తంద్రావిదాహపులకమూర్ఛామాంసగతజ్వరే. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. దూహము, చెమట, చలివెట్టుట, స్నానము జూన నుగుట, హృదయము శూలి-
చుట, కడుపుబ్బరము, మూర్ఛ, శోష, తల కడుపు నొచ్చుట - ఈలక్షణములు గలది
కాలజ్వర మని తెలియవలయు. ఇది మనుజుని కడుశీఘ్రముగా జంపును.

❧ చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము ❧

జ్వరం చర్మగతం యస్య సర్వాంగం శీతమాశ్రయేత్,
దశరాత్రవినిర్ముక్తో నరో జీవేన్ననిశ్చితమ్. (అశ్వినీనిఘంటా) 267

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగా నుండును. అది పదిదినము
లలో నివర్తించినను నివర్తించును, లేక చంకినను చంపును. (పదిదినములను నిదవ జీవించి
యుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

❧ రక్తగతజ్వరకాలప్రమాణము ❧

దేహం పాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్,
నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. (బాహుళే) 268

తా. రక్తగతజ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త శ్లేష్మ
స్రావము తొమ్మిదినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుడు వచించె. (ఈజ్వర
రోగి తొమ్మిదినములకు పై వస్వతనిలయంబునకేగును. అటుగాక దైవికమువలన జీవించి
యుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

❧ మాంసగతజ్వరకాలప్రమాణము ❧

జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృశతా భవేత్,
ద్వాదశే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. 269
(మాధవనిదానే)

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగబారినట్లుండిన రోగి
పన్నెండుదినములలో యమాలయంబున కేగు నని కాలజ్ఞానుడు వచించె. (అటుగాక
దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

❧ రసగతజ్వరలక్షణము ❧

గురుతా హృదయోక్లేశ స్పదనం ఛర్ద్వరోచకా,
రసస్థే తు జ్వరే లింగం దైన్యంచాస్యోజాయతే. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము జడముగ నుండుట, వాంతివచ్చునటు లుండుట, గ్లాని, ఓకర, అపఘ్న
ద్యేవము, మనోవ్యధ-ఈలక్షణములు గలది రసగతజ్వర మని తెలియవలయు.

* శ్లేష్మస్రావ మనగా - తెమడ వెడలుట.

తా. చిత్తశ్రమ, తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నమునం విచ్ఛలేకుండుట, హృదయమున వేదన, శరీరము శుష్కించుట - ఈలక్షణములు గలవి కామజ్వర మని తెలియవలయు.

కామాన్తోహరుచిద్దాహాః ప్రీనిద్రాధీభృతిక్షయః. (బాహుటే)

తా. కామజ్వరమునందు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట, లజ్జ నిద్ర బుద్ధి భైరవము ఇవి లేకుండుట - ఈలక్షణములు కలుగును.

— అసాధ్యజ్వరలక్షణము —

జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం ఊణాంగం హృది శూలినమ్,
సదా శ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం హతానలమ్.

277

తా. సేత్రము లెఱుఁగె యుండుట, శరీరము కృశించుట, అగ్నిమృణాళి శూల, ఎల్లపుడు శ్వాసము, ఎల్లపుడు చెమట, సత్వము అగ్నిదీపము లేకుండుట - ఈలక్షణము గల జ్వరరోగి యమాలయంబున శేగు.

హేతుభి ర్బహుభి ర్జాతో బలహృద్బహులక్షణః,
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమింద్రియనాశనః.

278

తా. అనేక కారణములతో జనించి బలక్షయమును గలుగఁ జేసి స్వేదాద్యనేక దుర్లక్షణములతోఁగూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియశక్తిని నశింపఁజేయుచుండు జ్వరము ప్రాణాంతక మగు.

జ్వరః ఊణస్య శూన్యస్య గంభీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః,
అసాధ్యోబలవాక్యశ్చ కేశసీమంతకృజ్వరః. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము కృశించినవానికిగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండువానికిగాని గల గినిజ్వరము, వాతాదినాడిగమనము నెఱుఁగుట కశక్యముగ నేని, అంతర్వేగముగలదిగ నేని నుండుజ్వరము, దీర్ఘ కాలమువఱకు విడువక వేధించుచుండుజ్వరము, బలవత్తరముగా నుండుజ్వరము, అకస్మాత్తుగా తలమెట్టుకలను పావటగా దీసికొనువానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

ఆరంభాద్విషమోయస్య యస్యహ దైర్ఘ్యరాత్రికః,
ఊణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్.

280

విసంజ్ఞస్తామ్యతే యస్తు శేతే నివతితోపివా,

శీతార్దితోంతరుష్ణశ్చ జ్వరేణ మ్రియతే నరః. (అన్యశాస్త్రే)

281

స్వేదోలలాటే హిమవా న్నరస్య శీతార్దితస్యాతిసుషిచ్ఛిలస్య,
 కంఠస్థితోయస్య సయాతి వక్షో నూనంయమస్యైతిగృహం సమర్థ్యః,
 యస్య స్వేదోతి బహుళః పిచ్ఛిలోయాతి సర్వతః,
 రోగిణశ్శీతగాత్రస్య తదా మరణమాదిశేత్. (మతాంతరే) 291

అ. జ్వరమధ్యమనందు ప్రేతలతోడ మద్యపానముచేసినట్లులేని, కృత్రిమ సేదవబడినట్లులేని స్వప్నముగాంచెడివాఁడు భయంకరమైన జ్వరరోగముగలవాఁడై మరణముచెందును. పూర్వావస్థామునందు బాటక మైనట్లునను, కఫవిహీనమైనదగ్గు, బలహీని, మాంసక్షయముగల జ్వరితుఁడు యమాలయంబునకేగు. అసహ్యహీనందు దాగుణమైన జ్వరము, క్షేప్తముతోఁగూడినదగ్గు, బలహీని, మాంసక్షయము - ఇవిగలజ్వరితుఁడు యమనిం గాంచు. ఆకస్తాత్తుగా జ్వరసంతాపము, దప్పి, మూర్ఛ, బలక్షయము, సంధిశైథిల్యము - ఇవిగల జ్వరితుని మరణము ఆనన్నమైనదని తెలియవలయు. ఉదయకాలములో ముఖమునందు సేదస్రావము, రేపజ్వరవ్యాప్తి ఇవిగలజ్వరితుఁడు జీవించుట దుర్లభము. నుడుట చల్లని చెమటబట్టుట, అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగు నుండుట, నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము అొమ్ములోనికి దిగకుండుట - ఈలక్షణములు గల జ్వరితుఁడు యమాలయంబున కేగు. జిగటగు నుండుచెమట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపించుట, అంగములయందు చలుపపుట్టుట - ఈలక్షణములుగల జ్వరితుఁడు కృతాంతునికడ కేగు.

— సంగమదోషజ్వరలక్షణము —

సంగదోషస్య చిహ్నాని నేత్రరోగశ్శిరోవ్యథా,
 ఊరుపీడోదరేదాహ స్సంధిబంధస్తృషాజ్వరః. (గ్రంథాంతరే) 292

అ. నేత్రము లెఱ్ఱవై నీరు గారుచుండుట, తల తోడను నొచ్చుట, కడుపులో మండుట, సంధులు బంధించి నట్లుండుట, దప్పి (ఆరాటము), జ్వరము - ఈలక్షణములు గలది సంగమజ్వర మని తెలియవలయు. (దీనియందు శుక్లగతజ్వరవిశిష్టచేయవలయు.)

— విషాచిజ్వరలక్షణము —

విషాచికాజ్వరే చ్చర్ది ర్నాడీ మందగతి ర్భవేత్,
 అంతర్దాహో బహిఃశీత మతిసారో జ్వరస్తథా. 293
 తృష్ణాప్రలాపో భ్రాంతిశ్చ విజ్ఞేయా వైద్యపారగైః,
 చతుర్థే జాయతేమృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. 294

పానముతో నేవించి పిదప శీతోచితమును త్రాగిన విఘ్నాచిచ్ఛరము అరుచి నన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించును.

— ౨౭ కమిలాజ్వరలక్షణము ౨౭ —

కృష్ణంపీతం శకృన్స్తూత్రం తంద్రామోహశ్చ ఛర్దనమ్,
దాహోరుచిస్తథానాహో జ్వరస్సన్యద్రక్షనేత్రతా. 300
అసాధ్యశ్వాసకాసాత్తు కామిలాజ్వరలక్షణమ్, (గ్రంథాంతరే)

తా. మలము నల్లగ మూత్రము పసుపుపర్ణముగ పడలుట, తంద్ర, మోహము, శాంతి, దాహము, అరుచి, కడుపుబ్బరము, నేత్రము తెల్లై యుండుట, జ్వరము - ఈ లక్షణములు గలది కామిలాజ్వర మని తెలియవలయు. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగి గుండున యసాధ్యము.

— ౨౮ మేదోగతజ్వరలక్షణము ౨౮ —

భృశంస్వేదస్తృషామూర్ఛా ప్రలాపశ్చర్దిరేవచ.
దౌర్గంధ్యారోచకం గ్లానిర్దేదస్థేచాసహిష్ణుతా, 301
(గ్రంథాంతరే)

తా. కడుచెమట దన్ని మూర్ఛ ప్రలాపము వాంతి శరీరదౌర్గంధ్యము అన్నమునం దరుచి గ్లాని వేదన సహించకుండుట - ఈలక్షణములు గలది మేదోగతజ్వర మని తెలియవలయు.

— ౨౯ మజ్జాగతజ్వరలక్షణము ౨౯ —

తమఃప్రవేశనం హిక్కా కాసః శైత్యం వమిస్తథా.
అంతర్దాహో వహశ్వాసో ముర్తభేదశ్చ మజ్జగే, (మాధవనిదానే) 302

తా. చీకటి కమ్మకొనిన ట్టుండుట, ఎక్కిళ్ళు, కాస, శరీరశైత్యము, ఓకర, అంతర్దాహము, వహశ్వాసము, మృదయము పగిలిన ట్టుండుట - ఈలక్షణములు గలది మజ్జాగతజ్వర మని తెలియవలయు.

— ౩౦ జీర్ణజ్వరలక్షణము ౩౦ —

త్రిస్సప్తాహే వ్యతీతేతు జ్వరో యస్తమతాం గతః.
క్లిహస్మిసాదం కరుతే సజీర్ణజ్వర ఉచ్యతే, (మతాంతరే) 303

తా. ఇరువదియొకదినమువఱకు జ్వరము బలముగా నుండి పిదప సూక్ష్మంబై క్లిహరోగమును అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయునది జీర్ణజ్వర మని తెలియవలయు.

— ౩౧ గంభీరజ్వరలక్షణము ౩౧ —

గంభీరస్తు జ్వరో జ్ఞేయో హ్యంతర్దాహేన తృప్తయా. 304

తా. శరీరమునందు నొప్పి, జ్వరము, కంపము, దహి, శరీరము బరువుగ నుండుట, దుఃఖము, భోభ, అతిచలువ- ఈలక్షణములు గలవి సూతికాజ్వర మని తెలియవలయు. గీనినే కొందఱు సూతికావాత మని చెప్పెదను. (దీనికి వాతరోగ ప్రకరణములలో జెప్పి యుండు వాతవిధ్వంసినిరసమునేని సంజీవనీరసమునేని బడబానలర్పణమునేని ప్రయోగింపవలయు.)

—● స్వేదభేదములు ౧౯ —

జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే. 308
సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ స్వేదోభవతి పంచమః,

తా. జ్వరమువిడుచుచెమట, మలమువిడుచుచెమట, ప్రాణమువిడుచుచెమట, వాతప్రకోపముమీడిచెమట, సన్నిపాతముమీడిచెమట - అని స్వేదములు పంచవిధములు. ఇక వానిలక్షణముల వచించెద.

జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే. 309
ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే ముహూర్తస్థాః,

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగు. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమట కలుగు. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగు. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట ప్రవింపుచుండు.

—● స్వేదచికిత్స ౨౦ —

స్వేదోద్గమే కుభృత్థానాం శ్రుష్టానాం చూర్ణకం తథా. 310

భూనింబత్కారక స్థిక్తా వచాసాన్ పకరజః,
ఉద్ధూళం త్రిదోషోత్థే స్వేదే భిష్యందజజ్వరే. 311

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలపేము, తూరము, కటుక రోహిణి, వస, ఆవాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనమును చేసిన త్రిదోషజనితస్వేదము, అభిష్యందజ్వరజనితస్వేదము హరించును.

హరితకీంవా చణకం సంపిఘోద్వర్తయే న్నరః,
పశ్చాదేవం ప్రకుర్వంతి దేహస్వేదప్రశాంతయే. 312

తా. కరక్కాయలచూర్ణమునేని, లేక నెనగపప్పుచూర్ణమునేని శరీరమునకు లేపనము చేయించి పిదప పొడవత్రకహయమును పానముచేయించిన స్వేదదోషములు హరించు.

—ॐ జ్వరనిదానలక్షణచికిత్సాదయః ॐ—

రక్తపిత్తం తథాకాస హిక్మా మృచ్ఛాలశ్వాసకాః,
మలరోధోఽవిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః. (నిత్యనాథీయే)

తా. వైశ్యునిన సర్వజ్వరములలో చేనియంచేని రక్తముగ్రమ్మట, దగ్గి ఉమ్మి పేయునపుడు రక్తమువెంటి తెనుడ వెడలుట, ఎక్కిళ్లు, రొమ్మనొప్పి, శ్వాస, మల మూత్రములు వెడలకుండుట, అధికముగా భ్రమమంటలాడుట - ఈదుర్గుణములు గలిగి జ్వరము విడువక పేధింపుచుండిన మనుజుని బుపును.

శ్వాసమూర్ఛారుచి చ్చర్దిత్యస్తాతీసార¹విభ్రమాః,
హిక్మాకాసోంగభేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశ. 314

తా. వైశ్యునిన సర్వజ్వరములలో చేనియంచేని శ్వాస, మూర్ఛ, అరుచి, వాంతి, దగ్గి, అతిసారము, చిత్తభ్రమము, ఎక్కిళ్లు, కాస, విడలునొప్పి-అను నీవని యుపద్రవములు గలిగి జ్వరమువిడువక పేధింపుచుండిన మనుజుని బుపును.

కాసశ్వాసశ్చ హిక్మాచ శిరోరోగగళగ్రహకా,
చ్ఛర్దిర్మూర్ఛాస్యతీసారో జ్వరితానాముపద్రవా. (ఆయుర్వేదే)

తా. వైశ్యునిన సర్వజ్వరములలో చేనియంచేని కాస, శ్వాస, ఎక్కిళ్లు, మహా శిరోరోగము, నాలుక లోనికీడ్పుకొనుట, వాంతులు, మూర్ఛ, అతిసారము-అను నీయుప ద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక పేధింపుచుండిన మనుజుని బుపును.

—ॐ జ్వరదశావస్థలు ॐ—

ప్రథమోహి హ్యవస్థారో ద్వితీయం ప్రేతభాషణం,
తృతీయ శ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థం శ్వాసమూర్ఛనమ్. 316

పంచమి చోర్ధ్వదృష్టిశ్చ షష్ఠీచ రతికామనా,
సప్తమ స్త్వంగదాహశ్చ వక్త్రస్పర్శనమప్తమమ్. 317

నవమం స్విన్నగాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. జ్వరమునకు పదియవస్థలు గలవు:—అం దవస్థారము మొదటియవస్థ, ప్రేత సంభాషణము రెండవయవస్థ, చిత్తభ్రమ మూడవయవస్థ, శ్వాసము మూర్ఛ నాలుగవయవస్థ, ఊర్ధ్వదృష్టి విడవయవస్థ, గతికోరికె ఆజవయవస్థ, శరీరములో విదాహము విడవయవస్థ, నాలుక లోనికీగుట ఎనిమిదవయవస్థ, శరీరమునందు చెమట ప్రవించుట తొమ్మిదవయవస్థ-ఇటుల తొమ్మిది యవస్థలు గడచినపిదప పదియవది మరణావస్థ.

❧ జ్వరరోగసాధ్యసాన్యోవద్రవములు ❶ ❧

బలవాక్ స్వల్పదోషశ్చ జ్వరసాన్యోమనుషద్రవః. 318

ఉపద్రవయుతో హంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః, (మాధవనిదానే)

తా. బలవంతుడుగా స్వల్పదోషయుక్తుడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవరహితుడుగా నుండు జ్వరరోగి జీవించును. బలక్షయము ఉపద్రవముల కభివృద్ధి ఇంద్రియనాశము ఇవిగల జ్వరరోగి మృతిచెందును.

నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సోద్యమం భవేత్. 319

ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమాగలా,
శరీరే యస్య నైర్మల్యం సరోగినైవనశ్యతి. (రసరత్నాకరే) 320

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోష్ఠానము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికారముగ శరీరము నిర్మలముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గల జ్వరరోగి జీవించును.

❧ జ్వరదిన ప్రమాణము ❷ ❧

వాతపిత్తకఫే సప్త దశ ద్వాదశవాసరాః,
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాదాం మోక్షాయచ వధాయచ. 321
(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతజ్వరమునకు 7 దినములు, పిత్తజ్వరమునకు 10 దినములు, క్లేష్మజ్వరమునకు 12 దినములు కాలప్రమాణము. అట్లగుటచే యాజ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

ఇత్యగ్ని వేశస్యచ తం హరీతస్యాపిచ స్మృతం,
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా. 322

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ,
శుద్ధాశుద్ధజ్వరేకాలో దీర్ఘమవ్యనువర్తతే. (అగ్నిమతే) 323

తా. వాతజ్వరమునకు 7 దినములు, పిత్తజ్వరమునకు 10 దినములు, క్లేష్మజ్వరమునకు 12 దినములు కాలప్రమాణము. అట్లగుటచే యాజ్వరములు వాని వానికాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములతో నీదియ కాలప్రమాణము. దీనినత్రిక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరమగు, ఇటుల అగ్నివేశుడును హరీతుడును వచించిరి,

వచనము. వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరము లొకరూపములో వెలపట వ్యాపించిన పడు, లేక తొమ్మిదిదినములకు విడుచును. రెండువరూపమున వెలపట వ్యాపించిన పదకొండు, లేక పదమూడుదినములకు విడుచును. మూడవరూపమునగాని నాలవరూపమునగాని వెలపట వ్యాపించిన పదునేను, లేక ఇరువదియొకటవదినమున విడుచును.

సప్తరాత్రం వాతకేసాయ త్తద్రాత్రంచాపి పైత్తికే,

నవరాత్రం కశ్చిదైవ ద్వంద్వజే దశరాత్రకమ్.

324

జ్వరపాకో భవేదత్రహ్యథయాప్యజ్వరంహరేత్, (చింతామణే)

తా. వాతజ్వరము 2 దినములు, పిత్తజ్వరము ౬ దినములు, శ్లేష్మజ్వరము ౯ దినములు, ద్వంద్వజ్వరము ౧౦ దినములు పెక్కింపుచుండును. ఇవియ జ్వరనివృత్తమాణములు. ఈదిన ప్రమాణములలో జ్వరములు పాకముచెందిన హరించు. చెందకుం డిన యాప్యమగు. (అనగా విడువక నిర్ణకాలమువఱకు అనువర్తించియుండును.)

— ౨౭ జ్వరపాక క్రమము ౨౭ —

లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః.

325

బహిర్గతైర్వ్యాధాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియాం,

దోషధానాం ప్రభావం చ జ్ఞాత్వా దద్యాద్చికిత్సకః.

326

ధాతుత్పన్నాశ్చ యేదోషాః అన్యాశోచక్తాయథాక్రమం,

అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః.

327

పునరామాశయగతా జ్వరపాకమవాప్యతే,

తన్నధేయే చాప్యపథ్యాని కురుతే జీర్ణముచ్యతే.

328

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి ఎవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లొకట ప్రశంశించునో అవిధచికిత్సల వైద్యుండు చేయవలయు. అటుల చికిత్సించునెడ దోషధముల ప్రభావము నెఱిగి బ్రయోగింపవలయు. ధాతుజనితదోషము లను ఇతరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతం బులైనను జ్వరరూపంబులగు. బహిర్గతదోషములు మరల నామాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందు. జ్వరపాకమధ్యమున యవధ్యంబుబుసేసిన అజీర్ణరోగము జనించు.

— ౨౮ జ్వరతవ్యలక్షణము ౨౮ —

జ్వరితో జ్వరముక్తివా సాయాహ్నా పథ్యమాచరేత్,

తత్తద్దోషక్షయంకుర్యాదాదౌ దోషప్రవర్ధనమ్. 329

అన్న కా లేన భుంజానః క్షీయతే హస్యతేఽథవా, (నిత్యనాథీయే)

తా. జ్వరితుడేని లేక జ్వరవిముక్తుడేని సాయంకాలమునందు ష్యము నాచరింపవలయు. దానిచే నాయానోషములు క్షయించు. పూర్వాష్టమున ష్యము నాచరించినను, లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిచెందు. ష్యకాలమునందు ష్యము సేయని వానికి శరీరకృశత్వంబేని, లేక మరణంబేని గలుగు.

❖ లంఘన క్రమము ❶ ❖

లంఘనం త్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫే ష్యథ. 330

లంఘనం తూపనాసస్య ల్లంఘనం భోజనం లఘు,

లంఘనం శుష్కపానీయం లంఘనం పరమకాషధమ్. 331

(చింతామణౌ)

తా. లంఘనము వాతపిత్తశ్లేష్మభేదంబులచే మూడువిధంబులు. అందు వాతజ్వర పీడితుడు ఉపవాసము సేయవలయు. పిత్తజ్వరపీడితుడు లఘువుగ భుజింపవలయు. శ్లేష్మజ్వరపీడితుడు పలచనిగంజిని త్రాగవలయు. అట్టిలంఘనమే పరమాషధము.

❖ ష్యక్రమము ❶ ❖

ఔషధేనవినా వ్యాధిః పథ్యాభ్యాసేన జీర్యతే,
నతు పథ్యవిహీనస్య త్వౌషధానాంశత్రైరపి. 332

పథ్యం దేయం యథాసాత్వ్యం తస్తాత్పథ్యం సమాచరేత్,
నతు పథ్యవిహీనస్య భేషజానాంశత్రైరపి. 333

శాకేషు తరుణం పథ్యం దధిపర్యుషితం హితం,
ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసం సద్యోహితం నృణామ్. 334

అశీతేవాంభసాస్నానం పయఃపానం వయస్త్రియః,
ఏతద్ధి మానవం పథ్యం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్. 335

(గ్రంథాంతరే)

తా. ఔషధసేవ చేయకుండినను ష్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రముగా రోగము నివర్తించును. ష్యమును వర్జించి నూఱుఔషధంబులు సేవింపుచుండినను రోగమూ శమించదు. కాబట్టి ష్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన ష్యముల నాచరింపవలయు. నూఱు ఔషధంబులు సేవించినను అవి ష్యముతో సమానంబులు గావు. లేక

❧ పురాణజ్వరములకు మూలిసీవనంతరసము ❧

రసకయుగళభాగం వేల్లజంచైకభాగం
ద్వితయమపిచ ఖల్వే మర్దయేష్ట్యైకేన,
భవతి జ్వరవిముక్తో నింబనీరేణతావత్
జ్వరహర మథ కుర్యా న్నాలినీస్త్రాగ్వసంతమ్. 341
జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేఽతిసారే రక్తాన్వితే రక్తగవిట్స్వరూపే,
జ్వరేఽస్థిగేమాంసగ తే పురాణే వల్లద్వయం దుగ్ధమతీవ పథ్యమ్.
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧ భాగము - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో వైచి వేపచెక్కరసముతో మూడుదినములు బాగుగా మర్దించి ఆఱు గురి గింజలయొత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ, పిప్పళ్లు-వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన జీర్ణ జ్వరము, ధాతుగతజ్వరము, జ్వరాతిసారము, రక్తయుక్తజ్వరాతిసారము, రక్తయుక్తమ లాతిసారజ్వరములు, అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు, పురాణజ్వరములు హరించు. ఇది మూలిసీవనంతరస మనబడు.

❧ పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు ❧

కఫరిం మర్దయేత్త్వైశ్చతురశీతియామకం,
అనంతరం దివారాత్రం మర్దనేనామృతం భవేత్. 343
మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరం హంతి దినార్థతః,
(గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నుంచి ౮౪ రూపములు అవుపాలతో రేయుం బగలు ఎడతెగక మర్దించిన అమృతతుల్యం బగు. పిదప దానిని ఏడుగురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి తేనె, పిప్పలి- వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన పురాణజ్వరములు అర్థదినములో నశించు.

కఫరిం శోధితాం కృత్వా మర్దయేచ్ఛ రసామృతైః. 344
పంచాశదష్ట్రయామాన్వా ఏకమార్గంతు మర్దయేత్,
అనుపానవిశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్.(మతాంతరే) 345

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నుంచి అవుసేతితో ౧౮ రూపములు ఎడతెగక మర్దించి నాలుగుగురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి పిప్పళ్లు, లవంగములు వీని అనుపానముతో సేవించిన పురాణజ్వరములు ఒకరూపములో హరించు.

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి లేనె అపుపాలు పీతినే నలుచనిదినములు రేయంబగలు ఎడ
తెగక మద్దించి ఒకదినము యొడించి ఏడుగురిగింజలులేసి మాత్రలుజేసి లేనె పిష్స
లితో సేవించిన సోమరోగము, జ్వరము ఇవి హరించును.

కఫరిం శిఖితోయేన చతురశీతియామకమ్. 352

అహారాత్రంచ సంమర్ద్య భుంజేత మధుమిశ్రితం
రోగావసానకాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్. 353

యథోక్తం భోజనం కృత్వా దృఢకాయో భవష్యతి,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములూ నునిచి మయూరశిఖికషాయముచే రోగ
ర్థుములు రేయుంబగలు ఎడతెగక మద్దించి ఏడుగురిగింజలులేసి మాత్రలుజేసి యం
దొకదానిని లేనెతో నొసగి జ్వరము విడుచునపుడు యథోక్తముగా భుజింపజేసిన
జ్వరములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ద్ర్యముకూడ గలుగును.

శతవత్సరపర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి. 354

రసం రక్తం త్వచం మాంసం మజ్జా మస్తిగతం హరేత్,

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. వైశిష్ట్య కఫరియోగములను సేవించిన పురాణజ్వరములు, రసము, రక్తము
మాంసము, చర్మము, మజ్జ, అస్థి- వీని నాశ్రయించి యుండు జ్వరములు హరించుటయే
గాక నూరుసంవత్సరములవఱకు వజ్రతుల్యదేహముగలవారై జీవించెదరని సిద్ధరసార్ణవము
నందు శంకరుడు వచియించె. కావున వైశిష్ట్య కఫరియోగములను నాలుగు మాసములు
సేవింపవలయు.

—ॐ కఫరిశుద్ధి ॐ—

కఫరి పలమాత్రంతు చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్. 355

నరమూత్రే సప్తయామాణ్ డోలాయంత్రేపచేత్తతః,

గోమూత్రేణ ద్వియామంప పాచయేచ్ఛుద్ధిమాఘ్నయాత్. 356

అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కఫరిశుచిః,

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముచేసి ప్రాతబట్టలూ మూటగట్టి 2 ర్థుములు
నరమూత్రముచేత, 1 ర్థుములు గోమూత్రముచేత డోలాయంత్రములూ వండి
నను, లేక అవునేతిలూ వైచి ఏడుపొంగులు వచ్చువఱకు వండినను శుద్ధియగు. ఇట్లే
శుద్ధిచేయబడినకఫరిని వైశిష్ట్య యోగములయందును, సర్వాషధములయందును నుప
యోగించు గగు

—ॐ జ్వరమురారి ॐ—

త్రిస్సప్తజంబీరజభావితఖర్పరస్య
చూర్ణం విమర్శ్య నవనీతసమాసచూర్ణమ్,
వల్లద్వయం హరతి శర్కరయానుపానం
సద్యోజ్వరం జ్వరమురారిసమాఖ్య మేతత్. (ఆయుర్వేదే) 357

తా. శుద్ధిజేసిన కఫుని ఖగ్గుములో నునిచి ౨౦ వర్యాయము నిష్పవండ్లరసముచే భావనజేసి పిదప దానిని వెన్నలో సమానముగ నూరి చూర్ణముచేసి యం దాఱు గురి గింజలప్రమాణమును శర్కరాయానుపానముచేగాని, లేనె పిప్పళ్ల వీనియనుపానముచేగాని నేవించిన జ్వరములు హరించు. ఇవి జ్వరమురారి యనఁబడును.

హింగుళంచ విషం వ్యోషం టంకణం నాగరాభయా,
జయపాలసమాయుక్తం సద్యోజ్వరనివారణమ్ (బాహుటే) 358

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినసాళి, త్రికటుకములు, వెలిగారము, శొంఠి, కరక్కాయ-పినిని చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణమును కలిపి నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రలుచేసి అల్లపుస్వరసముతో నిప్పించిన తక్షణ ముననే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మఱియొకవిషయమైన జ్వరమురారి.)

—ॐ సర్వజ్వరాదిహరగుటికలు ॐ—

బాలీఫలం త్రికటుకం త్రిఫలం త్రిజాతం
ఖర్జూరద్రాక్షాగరువాలుకచందనాని,
తక్కిలభాన్యమధుజీరకమశ్వగంధా
చూర్ణం సమం సమనీతం గుళికాం ప్రకుర్యాత్. 359

భుక్తికరోతి సకలజ్వరవైత్యనాశం
శ్వాసం క్షయం హరతి పాండు ప్రమేహరోగాః,
జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం ప్రణాశం

రోగాన్ని హంతి కథితం వరపూజ్యపాదైః. (నిత్యనాథీయే) 360

తా. జాజికాయ 1 త్రికటుకములు, 2 త్రిఫలములు, 3 త్రిజాతకము, ఖర్జూరపు కాయ, ద్రాక్ష, అగరు, కూతురుబుడమ, చందనము, తక్కిలములు, ధనియాలు,

1 త్రికటుకమనఁగా శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు. 2 త్రిఫలము లనఁగా కరక్కాయ, తానికాయ, ఉసిరిక వరుగు. 3 త్రిజాతకము లనఁగా పిలకులు, అపకపత్రి, లవంగపువెక్క.

అతిమధురము, జీలకఱ్ఱ, పెన్నేరుగడ్డ - వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానిని సమముగా శర్కరను పాతుబట్టి యం దాచూర్ణమును కలిపి ఘుటికలుజేసి యందొకదానిని భక్షించిన సర్వజ్వరములు, వైత్యరోగములు, శ్వాస, తీక్షణము, పాండువు, ప్రమేహము, జీర్ణజ్వరము, సతతజ్వరము, సంతతజ్వరము-ఈరోగములు హరించునని శ్రేష్ఠుడగు పూజ్య పాదమహర్షి వచించె.

—ॐ జ్వరరైరివటుకములు ॥—

రసోగంధకనాభీచ బీజముస్తత్తసంభవం,
ద్వేద్వేపలానిచైతాని హ్యేకంశుంతీచ పిప్పలీ. 361

ఏతాని పంచమరిచం మర్దయేద్ధుడవారిణా,
గుంజామాత్రం ప్రకుర్వీత గుడేనైవ ప్రయుజ్యతే. 362

ఉష్ణోదకానుపానేన భేషజం జ్ఞానపారగైః,
జ్వరవైరీతివిఖ్యాతం సర్వజ్వరవినాశనమ్. (ఆయుర్వేదే) 363

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవసనాభి, శుద్ధిజేసిన ఉష్ణేక్ష విత్తులు - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి రెండేసిపలములు, సొంటి, పిప్పళ్ళు-ఇవి దినుసు ఒక టింటికి ఒక్కొక్కపలము, మిరియాలు విదుపలములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి బెల్లపురసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడడు ఉష్ణోదకమును పానముచేయించిన విమవక కేధింపుచుండు నెట్టిజ్వరములైనను నలువదినిములలో హరించు. ఇవి జ్వరరైరి వటుకము లనఁబడు. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపఁజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిఁజెందినవి.

—ॐ జ్వరగజకేసరి ॥—

జలదదరదయుక్తం శుద్ధసూతం సుగంధం
ప్రహరమధుసుపిష్ఠం వల్లయుగ్గంచ దద్యాత్,
జ్వరగజహరిసంజ్ఞం శృంగిబేరోదకేన
ప్రథమజ్వరితదాపే షీరభక్తంచ భోజ్యమ్. (చరకే) 364

తా. తుంగమునైలు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి లేనతో నొకరూము బాగుగా మర్దించి అటుగురిగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తొలుత జ్వరమువచ్చునపుడు, అల్లపురసానుపానముతో నేపించి, అన్నమును షీరమిశ్రముగా భుజించిన సమస్త జ్వరములు హరించును.

—ॐ జ్వరములకు పంచాననరసము ॐ—

రసం గంధం వత్సనాభం టంకణం మాగధీసమం,
దుత్తారమూలజద్రావై ర్ద్ధితం యామయుగ్మకమ్. 365

గుంజాప్రమాణవటుకాన్యసుపానవిశేషతః,
ఖాదేత్సర్వజ్వరం హంతి సన్నిపాతాం స్త్రయోదశ. 366

తత్తజ్జీన విసశ్యంతి విషమం దోషనాశనం
పంచాననరసోనామ శంభునా పరికల్పితః. 367

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి, వెలిగారము, పిష్టిప్లు-
వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉష్ణైత్తవేశ్వరసముచే రెండురూములు మద్దించి
గుంజాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిష్ప్రించిన సర్వజ్వరములు.
౧౩ సన్నిపాతములు తత్తజ్జీనము నశించుటయేగాక విషమదోషములుకూడా మానును.
ఇది శివునిచే నిర్మింపఁబడిన పంచాననరసము.

—ॐ జ్వరగజాంకుశము ॐ—

రసాష్టుసారగంధంచ నేపాళం బీజటంకణం.
ఖజ్జలీనాంచ సంమర్ద్ధ్యం ముద్గమాత్రప్రమాణకమ్. 368

చణమాత్రంచ వాసీతం నాగవల్లీదళాన్వితం,
దేయం సర్వజ్వరం హంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్. 369

పథ్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీరేణ శర్కరా,
పూజ్యపాదమిదంప్రోక్తం సర్వజ్వరగజాంకుశమ్. (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిన అష్టుసారగంధకము, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు,
వెలిగారము-వీనిని ఖల్వములో నునిది కఙ్గలివలె మద్దించి పెసరగింజలంత లేక సెనగగింజ
లంత మాత్రలుచేసి తమలపాకులో నునిచి యిష్ప్రించిన సర్వజ్వరములు, సంతతజ్వరములు,
తరుణజ్వరములు ఇవి నశించును. పెరుగు, పాలు, శర్కర వీనిని పథ్యమునం దుపయో-
గించవలెను. ఇది పూజ్యపాదమనిచేఁ జెప్పఁబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము.

—ॐ సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము ॐ—

నేపాళగంధామృతపారదానాం సచూర్ణకానాం సమభాగయుక్తం,
జ్వరాంతకశ్శర్కరయాసమేతః రసోన్మసిం హేత్యమృతప్రసిద్ధః. 371

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన సేపాళములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధనాభి, శుద్ధిచేసిన పాద రసము-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి పంచదారతోడ నిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము. అమృతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

❧ జ్వరములకు చండభానురసము ❧

సూత్రం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం తీక్షణకం భానునేత్రం
హరితాళం తచ్చతుష్కం గగనమథయగం మారిచం సర్వతుల్యమ్,
ఏతందద్యాన్నిహంతి జ్వరవనదహన స్తామసాహేః ఖగేంద్రః
కాసశ్వాసపహంతాక్షయతరుదహనః పాండురోగః పాంతా. 372
వాతవ్యాధీభింహో హ్యుదర జలనిధే శ్శోషణో బాడబాగ్నిః
నష్టాగ్నేర్దిపకస్సృజ్జతర మలమహాక్షేశమృద్రోగహరీ,
మూలవ్యాధ్యంధకార ప్రశమనతపనః కుష్ఠరోగాపహంతా
నామ్నాయం చండభాను స్ఫులగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః.
(నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి మూడుభాగములు, శుద్ధిచేసిన తాళ కము ౪ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧౯ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చిత్రమూలరసముచే నొకదినము బాగుగా మద్దించి గురిగింజ లు లేసిమాత్రలుజేసి నీడ నెండింపవలయు. జ్వర మనువనమునకు కార్పిచైన్, సన్నిపాత ము లనుసర్వములకు గరుత్తుతుండై, కాసశ్వాసలఁ బోకడచునదియై, క్షయమనువృక్ష మునకు అగ్నియై, పాండురోగములఁజరిపునదియై, వాతవ్యాధులను ఏనుఁగులకు సింహంబై, ఉదరరోగమనునముద్రమును శోషింపఁజేసేబిడబాగ్నియై, నష్టమైన జాతరాగ్నిని జ్వలింపఁ జేయునదియై, జతరాశ్రితమలమువలన జనించిన కడుక్షేశమును తొమ్మునొప్పిని అప హరించునదియై, మూలవ్యాధి యనుయంధకారమును బోకడచుటయందు సూర్యునితో సమానంబై, కుష్ఠరోగమును జంపునదియై, చండభాను అనుపేరం బరగు సీరసము నకల రోగముల హరింపఁజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె. (దీనిని అల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు సన్నిపాతములు, త్రికటుకములతో నొసంగిన కాసశ్వాసములు, లేనె పిప్పలి వీనితో నొసంగిన క్షయరోగములు, జీలకఱ్ఱతో నొసంగిన పాండురోగములు, నెల్లల్లి రసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు, బెల్లము కరక్కాయ వీనితో నొసంగిన ఉదర రోగములు, పిప్పళ్లు ఉష్ణోదకము వీనితో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము, నేలదంతిరసముతో

నొసంగిన మలబద్ధకము, లేనెతో నొసంగిన తొమ్మనొప్పి, త్రిఫలకషాయముతో నొసంగిన మూలావ్యాధులు, లేనె పంచదార పీనితో నొసంగిన కృష్ణరోగములు హరించు జేయును.

❧ జ్వరనాశనరసము ౧ ❧

పారదం నిష్కమాత్రంస్యా ద్దంధకంచ ద్వినిష్కకం,
నిష్కంచ టంకణతౌరం నిష్కంవై తాళకం తథా. 374

ఏలేహం సమభాగాని దంతిబీజాని మద్దయేత్,
నాగవల్లీదశేనైతద్దంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 375

పథ్యం ఊరోదనం దద్యా ద్రసోయం జ్వరనాశనః. 376

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన పారదరసము ౧ * నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ నిష్కములు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన తాళకము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన నేపాళచూర్ణము ౫ నిష్కముల ప్రమాణము - ఇటుల పీనెల్ల ఖల్వములో వైచి అల్లపురసముచే మద్దించి గురిగింజల తేసి మాత్రముచేసి యందొక దానిని తమలపాకులో నునిచి నేపించిన సర్వజ్వరములు హరించు. దీనియందు పాలతో అన్నమును భుజించుట వ్యయము-ఇది జ్వరనాశనరస మనబడును.

❧ తరుణజ్వరాదిరసము ౧ ❧

నైపాలగంధం విషపారదంతు తుల్యం కుమారీస్వరసేన మద్దయేత్,
అస్య ద్విగుంజాహి సితోదకేన ఖ్యాతోరసోయం తరుణజ్వరారిః. 377

దాతవ్యవీహాని పంచమేవా షష్ఠేధవాసప్తమ ఏవవాపి,
జాతేవిరేకే విగతత్వరః స్యా త్పటోలముద్గాన్న నిషేవణేన. 378

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధనాళి, శుద్ధపారదరసము- వీనిని సమభాగాములుగా గ్రహించి కలుబందరసముచే మద్దించి రెండు గురిగింజల ప్రమాణమును శర్కరొదకముతో నిష్పించవలయును. ఇది తరుణజ్వరాదిరస మనబడును. దీనిని జ్వరము కనుపించిన ౫, లేక ౬, లేక ౭ యాదినములయందు నిష్పించవలయును. ఒకసారి విరేచనమైనపిదప పొట్లకాయ, పెసరయన్నము పీనిలి వధ్య మిష్పించిన జ్వరము నివర్తించును.

* నిష్కమన ౨౦ లేక ౩౨ గురిగింజలయెత్తు.

—ॐ నవజ్వరేభసింహారసము ॐ—

శుద్ధసూతం తథా గంధ లాహం తామ్రంచ సీసకం,
మరిచం షిప్పలీ విశ్వం సమభాగానికారయేత్. 379

అర్థభాగం విషం దత్వా మద్దయే ద్వాసరద్వయం,
శృంగి బేరాంబుపానేన దద్యాద్ధుంజాద్వయం భిషక్. 380

నవజ్వరే శుహఃఘోరే ధాతుస్థే గ్రహణీగదే,
నవజ్వరేభసింహాయం సర్వజ్వరకులాంతకృత్. (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిగంధకము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, సీస భస్మము, మరియాలు, షిప్పస్సు, శొంఠి-పిటిని సమభాగాములగా గ్రహించి వీనికి అర్థ భాగము శుద్ధనాభిని చేర్చి రెండుదినములు మద్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు, ధాతు గతజ్వరము, గ్రహణీరోగము-వీనియందు రెండుగురికింజలుప్రమాణము అల్లపురసాను పానముతో నిప్పించిన సమస్తజ్వరములను నశింపఁజేయును. ఇది నవజ్వరేభసింహారసము.

—ॐ నవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము ॐ—

విషటంకబలిష్ఠేచ్ఛదంతీబీజం క్రమాద్భవం,
దంత్యంబుమద్దితంయామం రసస్త్రీపురభైరవః. 382

వల్లం వ్యోమేణ చార్ద్రస్య రసేన సితయాభవా,
దత్తోనవజ్వరం హంతి మాంద్యామానిలశోఘా. 383

హంతి శూలం సవిష్టంభ మర్శాంతీ క్రిమిజ్వా గదా,
పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రసేస్త్రి రోగహరిణి. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిననాభి, వెలిగారము, శుద్ధగంధకము, తామ్రభస్మము, సేపాళ ములు - వీటిని క్రమముగా గ్రహించి దంతివేళ్ళరసముతో ఒకరూము మద్దించవల యును. ఇది త్రిపురభైరవరస మనఁబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకములతో గాని లేక అల్లపురసముతోగాని లేక పంచదారతోగాని నిప్పించిన నవజ్వరములు, అగ్నిమాంద్యము, ఆమము, వాతము, శోఘ, శూల, మలబంధము, అర్శస్సు, కృమి రోగము వీటిని హరింపఁజేయును. రోగహరమైన యీరసమునందు మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు.

—ॐ జ్వరములకు కైవర్ధవీరసము ॐ—

హిమగుళం వత్సనాభంచ చక్రాంగీ కటుక త్రయం,
చిత్రమూలకమాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్. 385

డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్ని ష్పాదితో భవేత్,
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన మాషమాత్రం జ్వరాపహాః. 386

ద్వంద్వజ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరం,
నాశయేదఖిలాన్ ఘోరా న్నామ్నాయం వైష్ణవీరసః. 357

(గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, కటుకరోహిణి, శొంఠి, సింపిళ్ళ, మిరియాలు - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్తమూల కహాయముచే మద్దించి సిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒకర్షణాము వండి ఏడు గురి గింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన జ్వర ములు, ద్వంద్వజ్వరములు, సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు, విషజ్వరములు హరించు టయేగాక భయంకరములుగనుండు సమస్తరోగములుకూడా నివర్తించును. ఇనియ వైష్ణవీరస మనఁబడు.

— సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము —

రసహింశుశగంధంచ నేపాళం మర్దితం త్రిభిః,
దంతీక్వాథేన సంమద్ద్య రసోజ్వరహరః పరః. 388

ఆర్ద్రకస్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్షి కాద్వయం,
నవజ్వరం మహాఘోరం నాశయేద్యామమాత్రతః. 389

శీతతోయం పిబేచ్ఛాను ఇక్షుముద్గరసో హితః,
శీతభంజీరసోనామ్నా సర్వజ్వరకులాంతకృత్. 390

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిఇంగిలీకము, గంధకము, నేపాళము వీటిని దంతి వేళ్లకహాయముచే మూడుదినములు మద్దించి అల్లపుస్వరసములో రెండుగురిగింజలప్రమాణమును కలిపి యిష్పించి శీతోదకము, చెఱుగురసము, పెసరకట్టు వీటిని వెంటడిగా పానము చేయించిన ఒకర్షణాములోపల మిగుల దారుణమైన నవజ్వరములు నశించు. ఇది శీత భంజీరస మనఁబడు. సమస్తజ్వరములను నశింపజేయును.

— ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము —

చారదం రసకం తాళం తుత్థం టంకణ గంధకం,
సర్వమేతత్సమం శుద్ధం కారవేల్లార్ధరసైర్దిగన్మే. 391

మర్దయే త్రేన కల్కేన తామ్రపాత్రోదరం లివేత్,
అంగుళ్యాద్యర్థమానేన తంపచేత్సికతాహ్వయే. 392

యంత్రే యావత్సున్నటంత్యేవ వ్రీహయస్తస్య పృథ్వీతః,
తామ్రపాత్రం సముద్భృత్య చూర్ణయే స్థరిచై స్సమమ్. 393
శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికే జ్వరే,
దాతవ్యం పర్ణఖండేన ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరమ్. 394

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, రసకము, తాళము, మైలుతుత్తము, వెలిగారము, గంధకము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగిపాత్రలో అరయంగుళప్రమాణము దళముగా పూసి * సికతాయంత్రములో నునిచి ఆయంత్రముయొక్క వెనక ప్రక్కయందు పడ్డనువేసి దళముగా ప్రేలునంతఃఘట పాకము వేసి శిదప నాతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సమముగా చేర్చి చూర్ణముచేయ వలయు. ఇది శీతభంజీరస మనబడును. దీనిలో రెండుగురిగింజల ప్రమాణమును వాత జ్వరమునందు తమలపాకులలో నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో జ్వరము నశించును. (ఆరు తులముల ప్రమాణముగల శుద్ధతామ్రముచే నొక తామ్రఖల్వమును చేయించి దానిలో రసాదిద్రవ్యకల్పమును ఒకతుల ప్రమాణము ప్రత్యేకముగా లేజరముచేసి మఱియొక తామ్రపాత్రచే మూసి ఇసుకపిసి పొయిమీఁదనునిచి అగ్నిని జ్వలింపఁజేసి ఆ యిసుకలో పడ్డను వేసి ప్రేలువఱకు పక్షముచేసిన నారసము సిద్ధమగును. పిదప దానిలో ౬ తులములు మిరియములను చేర్చి చూర్ణముచేసి ౨ గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి నిప్పింపవలయునని ఉపదేశము చేయఁబడినది.

— జ్వరమునకు స్వచ్ఛందశైరవము —

సమభాగంచ సంగ్రహ్యం పారదామృతగంధకం,
జాతీఫలంచ భాగార్థం దత్వా కుర్యాచ్చ కజ్జలిమ్. 395

సర్వార్థం మాగధీచూర్ణం ఖల్వయిత్యా నిభామయేత్,
గుంజాద్వయం త్రయంవాపి నాగవల్లీరసేనచ. 396

ఆర్ద్రశివ్వరసేనాపి ద్రోణపుష్పరసేనవా,
శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్యాం విషమజ్వరే. 397

పీనసేచ ప్రతిశ్యాయే జ్వరే జీర్ణే తక్షణవచ,

* సికతాయంత్ర మనగా—నాలుకాయంత్రము.

జ్వరాంకుశోరసోమ్యోష జ్వరమష్టవిధం జయేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మిరియాలు, వెలిగారము, శంఖచూర్ణము, శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి ౧ భాగము వీనినన్నిటినిచేర్చి మద్దించి గురిగింజయెత్తు తమలపాకులూ నిప్పించిన ఎనిమిదివిధములగుజ్వరములు నివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనఁబడును.

❧ విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము ౭౬ ❧

శుద్ధసూతం తథా గంధం కర్షమాణం నయేద్భృథః. 404

మహాషధం టంకణంచ హరితాశం తథా విషమ్,

రసార్ణం మద్దయే త్థల్వే భృంగరాజవసేనతు. 405

త్రిదినం భావనాం దత్వా చతుర్థే వటికాం తతః,

కుర్యాచ్చణకమాత్రంచ పిప్పలీ మధాసంయుతః. 406

ఏషజ్వరాంకుశోనామ విషమజ్వరనాశనః, (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము ఇవి కర్షప్రమాణము, సొంటి, వెలిగారము, శుద్ధసూతము, శుద్ధనాభి ఇవి రసమునకు అర్థభాగము, ఇటుల వీని నన్నిటినిచేర్చి ఖల్వములోపేసి మద్దించి గుంటగలగ రాకురసముతో మూడుదినములు భావనచేసి నాలవదినము నందు సెనగలంతమాత్రముచేసి పిప్పలి, తేనె వీని యనుపానముతో నిప్పించిన విషమ జ్వరములు హరించును ఇది జ్వరాంకుశ మనఁబడును.

❧ భేదిజ్వరాంకుశము ౭౭ ❧

పారదం వత్సనాభంచ ప్రత్యేకం నిష్కృనన్తితమ్. 407

ద్వినిష్కృం గంధకంచైవ టంకణంచ ద్వినిష్కృకం,

మరిచం పంచనిష్కృంస్యా త్తణ్ణిష్కృం దంతిబీజకమ్. 408

సింహీఫలరసైర్నర్ద్యం ద్వియామం శ్లక్ష్యతాం నయేత్,

గుంజామాత్రం వటింకృత్వా ఛామాశుష్కంచ కారయేత్. 409

అర్చికద్రవసంయుక్తం జ్వరేజీర్ణే ప్రయోజయేత్,

సర్వజ్వరహరం శీఘ్రీనామ్నా భేదిజ్వరాంకుశమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి ఇవి దినుసొకటింటికి నిష్కృప్రమాణము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవెలిగారము ఇవి దినుసొకటింటికి ౨ నిష్కృములు, మిరియాలు ౫ నిష్కృములు, శుద్ధిచేసినశేపాళములు ౬ నిష్కృములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి ౨ రూములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మద్దించి గురిగింజములోపేసి మాత్రముచేసి - నీడ నెండించి యం దొకధానిని అల్లపురసానుపానముతో జ్వర

వ్యక్తకాలమునఁ దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించు. ఇది భేదిజ్వరాంతకు మనఁబడు.

❧ జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము ❶ ❧

రసంగంధంవిషంశుల్బం వహ్నినీరేణమర్దయేత్,
గుంజాప్రమాణకంచైవ దత్తం హంతి షణ్ణేజ్వరమ్. 411

తైలాభ్యంగం జలస్నానం తృష్ణార్తా తక్ర సేవనం,
గాత్రే చందనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్. 412

ఇత్తుపావంచ పానీయం దైహానివినిధానిచ.

రాజచండీశ్వరోనామ రసానాము త్తమోత్తమః. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్తమూలరసముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన తక్షణమున జ్వరము హరించు. లేనె పిష్పశ్శతోనొసంగిన పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించు. మఱియు నీయాషధసేవకాలంబున తైలాభ్యంజనము, శీతోదకస్నానము, దస్యి గలిగిన మణ్డిగను సేవించుట, శ్రీగంధలేపనము, తాంబూలసేవన, చెఱఱురసమును పానము సేయుట, శీతోదకపానము, ఇతరదేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజచండీశ్వరరస మనఁబడు. సర్వరసంబులలో కడుశ్రేష్ఠంబు.

❧ జ్వరములకు సూతరాజీయము ❷ ❧

సూతం షోడశతతస్సమోదినకరస్తస్యాధభాగోబలిః

తద్యత్స్నింధుజసూక్త్యచూర్ణమృదితం *షడ్భాగకం టంకణం,

జంబీరస్వరసేన తద్దినకరే తప్తం సుషకర్వం భవేత్

కాసశ్వాససగుల్మశూలముదరం పాండుజ్వరం నాశయేత్. 414

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినపాదరసము ౧౬ భాగములు, తామ్రభస్మము ౧౬ భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకము ౮ భాగములు, సైంధవలవణము ౮ భాగములు, శుద్ధిచేసినవెలిగారము ౬ భాగములు-ఇట్లు వీనినెల్ల గ్రహించి ఏకముజేసి ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి యెండ నెండించిన వ్యక్తంబగును. విదకు దానిని అడ్డకయెత్తుమాత్రలు జేసి లేనె పిష్పశ్శ వీని యనుపానముతోసేవించినను, లేక అల్లపు

* తస్యాంశకం టంకణం అనియు పాతాంతరముగలదు.

రసముతో సేవించినను, కానశ్వాసములు, గుల్మము, ఘోలము, ఉపరసోగములు, పాండువు, పురాణజ్వరములు హరించు.

❧ జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము ❶ ❧

భస్మసూతస్య సంగ్రహ్యం పలమేకం నియోజయేత్,
చతుష్పలం తామ్రభస్మగంధకంచ చతుష్పలమ్. 415

తాళకం పలమేకంతు పలమేకంతు టంకణం,
పలార్థం వత్సనాభంతు జుబీర్నామైనపేషయేత్. 416

చిత్రమూలరసేనాపి మర్దయిత్వా పృథక్పృథక్,
హంసపాదీరసేనాపి మర్దయేద్యామమాత్రకమ్. 417

అయంకాలాగ్నిరుద్రస్యాన్నామ్నా రోగార్తినాశనః,
ప్రీహిమాత్రప్రయోగేణ జ్వరాన్ ఘోరాన్నివర్తయేత్. 418

రసేంద్రో హంతి చ వ్యాధీన్ రసస్సర్వత్ర పూజితః,

(పూజ్యపాదీయే)

తా. రసభస్మము ౧ పలము, తామ్రభస్మము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౪ పలములు, శుద్ధిచేసినతాళకము ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినతననాభి ౪ పలము ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములో నుంచి నివృపండ్లరసము, చిత్రమూల *రసము, హంసపాదియాకురసము-వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొక్కరూము బాగుగా మర్దించి వరిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతోగాని, లేక పిప్పళ్లు, జీలకఱ్ఱ వీనియనుపానముతోగాని సేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించు. మఱియు సీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపజేయుటచే సర్వత్ర పూజితంబుగ నున్నయది.

❧ జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము ❷ ❧

పారదం సంపలవణం నవరత్నసమం సమమ్. 419

మర్దితం తరుణద్రావైః ఖల్వమధ్యే దినద్వయమ్,
కాచకుప్యాంతరే ఊప్త్యా వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 420

షడ్యామాంతే సముద్భృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్,
అనుపానవిశేషేణ స్వరసోగహరం పరమ్. 421

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మిచ్ఛాపథ్యం ప్రధాపయేత్,

ॐ పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనము ॐ

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతమృతకం,
త్రిభిస్తుల్యైర్గవాంక్షీరై మద్దయేదాతవేఖరే. 428

నిర్గుండాశ్చ ద్రవైర్నర్ద్యం దినైకం తచ్చ గోళకం,
త్రియానుం వాలుకాయంత్రే ప్యథ మూషాగతం పచేత్, 429

ఆదాయ చూర్ణయే త్పల్వే హ్యష్టమాంశం విషం ఊషేత్,
త్రిలోచనరసోనామ్నా చేయం గుంజాద్వయం ద్వయమ్. 430

పంచకోలం పిబేచ్ఛానుపథ్యం ఛాగపయస్తథా,
సన్నిపాతం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసాధ్యం న సంశయః. 431

పశుగంధా పూతికర్ణీ సిందువారకచిత్రకం,
మేషశృంగీహ్యపామార్గో గ్రంథికం త్రూషణం వచా. 432

క్వాథ మష్టావశేషం తు సన్నిపాలాన్నిహంతి చ,
త్రయోదశవిధాంశైవ పురాణజ్వరనాశనమ్. 433

మృత్యుంజయకషాయేణ సారకాసానిహంతిచ, (పూజ్యపాదీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వానికిసమముగా ఆవృతపాలుబోసి బాగుగా మర్దించి తీక్షణమైనయెండ నెండించి పిదప వావిలాకురసముచే ౧ దినము మర్దించి ముద్దచేసి మూసలోనుంచి వాలుకాయంత్రమునండిడి మూడుర్ఘాములువండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనుంచి దానికెనిమిదవభాగము శుద్ధిచేసిన నాభినికలిపి మర్దించి చూర్ణముచేసి రెండేసిగురిగింజలయెత్తు ¹పంచకోలకషాయానుపానముతో సేవించిన త్రిదోషమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగ నుండు సన్నిపాతములు నిస్సంశయముగా హరించు. ఇది త్రిలోచనరస మనఁబడు. మఱియు దీనిని నెమలిచెక్క, క్రానుగు, వావిలి, చిత్రమూలము, ²మొక్కము, ఉత్తరేణి, మోడి, త్రికటుకములు, వస-వీనినివేసి అష్టావశేషముగా క్వాచఁబడిన కషాయానుపానముతో సేవించిన పదమూడు సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు, అతిసారము, కాసము ఇది హరించు. ఇది మృత్యుంజయకషాయ మనఁబడు. ఈ యావధ సేవనకాలమునందు మేకపాలను షష్ఠ్యమునగుడు జేర్చికొనవలయును.

1. పంచకోలమనఁగా—పిప్పళ్లు, మోడి, చెవ్వము, చిత్రమూలము, సొంటి.

2. ఇదే వడ్డిచెక్క.

దుష్టాలఘుపుటేపాచ్యా వాలుకాయంత్రమధ్యగా. 439

యంత్రం నిరుధ్య యత్నేన సాంగశీతం సముద్ధరేత్,
చూర్ణం నవజ్వరే దేయం మాషచూత్రం లసస్యవై. 440

కృష్ణాథాన్యసమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరం,
అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్య వాహకః. (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, స్వర్ణభస్మము - ఇవి ప్రత్యేకము సమభాగములు, లోహభస్మము రసములో ౪ భాగము, జైత్రాంతభస్మము లోహభస్మములో ౪ భాగము - ఇటులగ్రహించి గుంటగలగరాకురసముచే మద్దిది పర్పటిరసమును చేర్చి పాకమునుచేసి పిదప దానిని చక్కగా చూర్ణముచేసి, మునగ, అడ్డసరము, వావిలి, వస, చిత్రమూలము, గుంటగలగర, బోడతరము, ద్రాక్ష, తిప్పటిగె, తక్కిడు, మోదుగు, బ్రాహ్మి, చేదుపొట్ట, కలబాద - వీనిరసములచే ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్కదినము మూడుపర్యాయములుభావనచేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలచేస్సిలఘుపుటగలిడి పిదప వాలుకాయంత్రమధ్యములో నునిచి పాకముచేసి సాంగశీతలమున దించుకొని చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణమును పిప్పళ్ళు, ధనియాలు వీనియను పానముతోడ నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్నగిరిరస మనఁబడును. యోగవాహకమైనది.

. — ౧౧ సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము ౧౧ —

రసం గంధం విషం తామ్రం మర్దయేదేకయామకం,
అర్ద్రకస్య రసేనైవ మర్దయే త్సప్తశారకమ్. 442

నిర్గుండాస్య స్వరసే పశ్చాత్తర్దయే త్సప్తవారకం,
గుంజైకార్ద్రకరసేనైవా దత్వా హంతి జ్వరం క్షణాత్. 443

వాతజం పిత్తజం శ్లేష్మ ద్విదోషజమపి క్షణాత్,
సుశీతలజలే స్నానం తృష్ణార్తే క్షీరభోజనమ్. 444

ఆమ్రంచ పనసంచైవ చందనాగురులేపనం,
ఏతత్సమో రసోనాస్తి వై ద్వానాం హృదయంగమః. 445

ఏషచండేశ్వరోనామ సర్వజ్వరకులాంతకృత్, (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, నాభి, తామ్రభస్మము-వీటిని అల్లపురసముచే నొక్కరూపము మద్దించవలయు. ఇటుల నేడుపర్యాయములు మద్దించి పిదప వావిలియాకు సర్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మద్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నిప్పించ

చిన వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము, ద్వంద్వదోషము, వీనివలన జరించిన జ్వరములు అతి శీఘ్రముగా నివర్తించును. మిగులశీతలముగ నుండు జలస్నానము, దప్పిగలిగిన క్షీర పానము, మామిడిపండ్లను, పనసపండ్లను భుజించుట, చందనము, అగరు వీనిలేవనము యీమొదలగువాటిని చేయించవలయు. దీనికి సమమైనరసము లేదు. ఇది వైద్యుల మనస్సును మిగుల సంతోషపఱచును. దీనికి చందేశ్వరరస మని నామము గలదు. ఇది సమస్త జ్వరకులమును హరింపఁజేయును.

— సర్వజ్వరములకు శ్రీ జయమంగళరసము —

హింగూలసంభవం సూతం గంధకం టంకణం తథా. 446

తామ్రవంగం మాక్షికంచ సైంధవం మఝచం తథా,
సమంసర్వం సమాహృత్యద్విగుణం స్వర్ణభస్మకమ్. 447

తదర్థం కాంతలాహంచ రూప్యభస్మాపి తత్సమం,
ఏతత్సర్వం విచూర్ణ్యాకథ భావయే త్కనకద్రవైః. 448

శేఫాలీదళజై శ్చాపి దశమూలరసేనచ,
కిరాతతి క్తకక్వాత్తై స్త్రీవారం భావయేత్సుధీః. 449

భావయిత్వా తతఃకుర్యాద్ధుంజాద్వయమితాంవటిం,
అనుపానం ప్రయోక్తవ్యం జీరకం మధుసంయుతమ్. 450

జీర్ణజ్వరం మహాఘోరం చిరకాలసముద్భవం,
జ్వరమప్తవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపివా. 451

పృథగ్గోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్,
మేదోగతం మాంసగత మస్థి మజ్జాగతం తథా. 452

అంతర్గతం మహాఘోరం బహిఃస్థంచ విశేషతః,
నానాదోషోద్భవం చైవ జ్వరం శుక్రగతం తథా. 453

నిఖిలం జ్వరనామానం హంతి శ్రీశివశాసనాత్,
జయమంగళనామాయం రసశ్రీశివనిర్మితః. 454

బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వరోగనిబర్హణః, (సిద్ధరపార్ణ వే)

తా. ఇంగిలీకములఁగై త్రైబడి శుద్ధిజేయఁబడిన రసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవెలిగారము, తామ్రభస్మము, వంగభస్మము, హేమమాక్షికభస్మము, సైంధవ లవణము, మిరియాల-ఇవి దినుసుకొక్కొక్కభాగము, సువర్ణభస్మము ౨ భాగములు, కాంతభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకొక్కొక్కభాగము, రజతభస్మము ౨ భాగములు.

ములు-ఇటుల వీని నన్నిటిని భిల్లములూ నునిచి చూర్ణముజేసి ఉష్ణైత్తరసము, నల్లవాచి
యాకురసము, *దశమూలముల రసము, నేలవేముకషాయము-వీనిచే ప్రత్యేక ప్రత్యేక
ముగా మూడేసిమారులు భావనజేసి పిదప ౨ గురిగింజలం లేసి మాత్రులజేసి యందొక
దానిని బీలకణ్ణి లేనె వీనియనుపానముతోడ నేపించిన కడుభయంకరమై గీర్ణకాల
ముగా వేధింపుచుండు జీర్ణజ్వరము, సాధ్యాసాధ్యముగనుండు ఎనిమిదివిధజ్వరములు,
వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించినజ్వరములు, ద్వంద్వజ్వరములు, సన్నిపాతజ్వర
ములు, విషమజ్వరములు, మేహోగత మాంసగత అగ్నిగత మజ్జాగతజ్వరములు, కడు
భయంకరమైన అంతర్గతజ్వరములు, బహిర్గతజ్వరములు, నానాదోషములచే జనించిన
జ్వరములు, శుక్రగతజ్వరము - ఈ మొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరునియాజ్ఞచే
హరింపజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మితంబయిన జయమంగళరసము. ఇది బలమును పుష్టిని
గలుగజేయుటయే గాక సర్వరోగములనుకూడా హరింపజేయును.

— సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము —

విషనైర్మళం తథాభాగం మరిచం విప్పలీకణా. 455

గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టంకణస్యవై,
సర్వత్ర సమభాగం స్యాద్ద్విభాగం హింగుళం భవేత్. 456

జంబీరస్య రసేనాత్ర భావ్యం హింగుళశోధితం,
రసశ్చేత్సమభాగంస్యాద్ద్వింగుళం నేష్యతే తదా. 457

గోమూత్రశోధితం చాత్రం విషం పౌరవిశోధితం,
చూర్ణయేత్థిల్లమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటించరేత్. 458

మధునాలేహనం ప్రోక్తం సర్వజ్వరనివృత్తయే,
దధ్యుదకానుపానేన వాతజ్వరనిబర్హణః. 459

అర్చికస్వరసే పానం దారుణే సాన్నిపాతికే,
జంబీరరసయోగేన అజీర్ణజ్వరనాశనః. 460

అజాజీగుడసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః,
జీర్ణజ్వరే మహాఘోరే పురుషే యావనాన్వితే. 461

పూర్ణమాత్రా ప్రదాతవ్యా పూర్ణం వటిచతుష్టయం,
అతిక్షీణేతివృద్ధేష శిశౌచాల్పవయస్యపి. 462

* దశమూల మన—మారేడు, తక్కలి, దుందిలము, గుమ్మడు, కలిగొట్టు,
కలపొన్న, నేలపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లెరు.

తూర్యమాత్రా ప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా,
నవజ్వరే ప్రదానేచ యామైకాన్నాశయేజ్వరమ్. 463

అక్షిణేద కఫాభావే దాహేవా వాతపైత్తికే,
సితాదద్యాత్ప్రియత్నేన నారికేళాంబునిర్భయమ్. 464

అయం మృత్యుంజయోనామ రసస్సగ్వజ్వరాపహః,
అనుపానప్రభేదేన నిహంతి సకలాన్తదాః. (నిత్యనాథీయే) 465

తా. గోమూత్రములు శుద్ధి చేసిననాభి ౧ భాగము, మిరియూలు, పిప్పళ్ళు, మోడి, శుద్ధగంధకము - ఇవి దినమున ౧ భాగము, వెనిగారము ౧ భాగము, సింహు వండ్లరసముచే శుద్ధి చేయబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి ౨ భాగములు ఇటుల వీని నన్నిటిని ఖల్వమునం దునిచి చక్కగా చూర్ణముచేసి పెసరగింబంతమాత్రము చేయ వలయు. దీనియందు నాభి మొదలైనవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చువట్టుముగా ఇంగిలీకమును చేర్చుజనదు. ఈమృత్యుంజయరసమును సమ స్తవ్యరములయందు లేవెణి చాది నాకించవలయును. పెరుగు, ఉదకము వీనియనుసానముతో నిప్పించిన వాత జ్వరము, అల్లపురసముతో నిప్పించిన దారుణమైన నన్నిపాతజ్వరములు, నిమ్మపండ్ల రసముతోడ నిప్పించిన అశీర్ణజ్వరము, జీలకఱ్ఱ యెల్లము వీనియనుసానముతోడ నిప్పించిన విషమజ్వరము ఇవి నివర్తింతురు. దారుణమైన జీర్ణజ్వరమునందు యౌచనవయస్సు గల పురుషునికి సంపూర్ణమాత్రగా (అనగా పెసరగింబంత) పరిమాణముగల నాలుగు మాత్రల నిప్పించవలయును. అతిక్షీణుండు, వృద్ధుండు, శిశువు, స్వల్పవయస్సుగలవారు వీరికి తుర్యమాత్రగా (అనగా పూర్ణమాత్రగా నాలవభాగము) నిప్పించవలయును. నవజ్వరములయం దిప్పించిన ౧ రూపములోపల జ్వరము నివర్తింతురు. వాతపైత్తిమేవలన జనించిన తాపమునందు పంచదారతోను పైమంత్ర నిప్పించి నారికేళోదకమును భయము లేక ప్రయత్నముతో నిప్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరస మనబడును. సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును. మఱియు నిది అనుపానభేదముచే సమస్తరోగములను పోగొట్టును.

— తరుణాదిజ్వరములకు ప్రశయానలదుద్రరసము —

హింగుళోత్థరసంభాగం ద్వాభాగానిచ గంధకం,
బాణభాగాభ్రగోదంతం కాలభాగం మనశ్శిలా. 466

టంకణం నేత్ర భాగంచ రసితం ఋతుభాగికం,
ఏకభాగంచ నేపాళం ద్విభాగంచ హలాహలమ్. 467

- దరదం చార్థభాగంచ లోహం తామ్రంచ భాగికం,
సర్వంఖల్యోదరే స్థాప్యం ఊరేణార్కస్యమద్దయేత్. 468
- సింధువారాగ్నిడుత్తూరజంచీరః కారవల్లికా,
గంధతాళవిషమైచ్చ భాగాగ్రం నిఊవేద్భుధః. 469
- దశమూలకషాయేణ మద్దయే ద్యామయుగ్మకం,
పంచకోలకషాయేణ మద్దయే ద్యామమాత్రకమ్. 470
- నిఊప్య తామ్రపాత్రేణ ద్వాయామా వాలుకాగ్నినా,
సాంగశీతలముద్భృత్య వల్లమాత్రకమేవచ. 471
- యోజయేత్తరుణోపేతే దోషవాతజ్వరేపి చ,
పిత్తవాతగతేచైవ ప్రత్యహం తరుణేపి వా. 472
- చాతుర్ధికత్రిరాత్రేచ అన్యత్ర వివిధజ్వరః,
అమందాద్దీపనం జ్ఞేయో దాహస్వేదోల్బణం జయేత్. 473
- పయశ్శాల్యోదనం పథ్యం దధితక్ర సమన్వితం,
సితయామిశ్రతోయేన నారికేళాంబునా తథా. 474
- కదలీఫలపక్వాని పునస్సర్వేషు నాళితః,
తాంబూలచందనోన్మిశ్రం దేయోఽథద్యా ధ్విషగ్వరైః. 475
- వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకుర్యాద్యథేచ్ఛయా,
ప్రళయానలరుద్రాభ్యో రసఃకోలాగ్నితైరవః. (ఆయుర్వేదే) 476
- తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయఁబడినరసము (అనఁగా బాలరసము) ౧ భాగము, గంధకము ౨ భాగములు, తాళకము అశ్రకము ఇవి ౩ భాగములు, మణిశీల 3 భాగములు, వెలిగారము ౨ భాగములు, ఉల్లిపాషాణము ౬ భాగములు, నేపాళము ౧ భాగము, హలాహల మను విషము ౨ భాగములు, ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, లోహమందూరము ౧ భాగము, తామ్రభస్మము ౧ భాగము - వీనినన్నిటిని శుద్ధిచేసి ఖల్వమునం దునిచి జీర్ణేషుపాలతో మర్దించి సిదప పాచిలాకు, చిత్రమూలము, ఉష్ణైత్త, నిమ్మ, కాకర వీనిరసములతో మర్దించి అందులో గంధకము, తాళకము, నాళి, ఇంగిలీకము వీటిని మునుపుచెప్పిన భాగములచొప్పున చేర్చి దశమూలకషాయముచే ౨ ర్ఘాములు, పంచకోలకషాయముచే ౧ ర్ఘాము మర్దించి తామ్రపాత్రలో నునిచి రెండుర్ఘాములు వాలుకాయంత్రములో పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీని వల్లప్రమాణము నేవించిన తరుణజ్వరములు, దోషజ్వరములు, వాతజ్వరములు

పిత్తవాతజ్వరములు, ప్రత్యహమునుండు తరుణజ్వరములు, చాతుర్థికజ్వరములు, త్రాసాక జ్వరములు, పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్నియు హరించు. మఱియు అగ్ని మాంద్యము, దాహము, మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవికూడా జూరించును. కాల్యన్మమును పాలు పెరుగు మజ్జిగ వీనిసహితముగా భుజించవలయును. పంచదారపానకమునుగాని, నారికేళోదకమును గాని పానముచేయించవలయును. అరటిపండ్లు మొదలగువానినికూడా భుజింపవచ్చును. తాంబూలభక్షణము, చందనలేపనము వీనిని వైద్యుండు చేయించ వలయును. కోనేరు, నయ్యు, తటాకము-వీనియందు యథేచ్ఛగా స్నానము చేయించ వలయును. ఇది ప్రళయానలరుద్రరస మనియు, కాలాగ్నిభైరవ రసమనియు చెప్పఁ బడును.

❧ సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము ❶ ❧

గంధకం టంకణం చాశ్రం నాభిదుష్టానభీజకం,
కృష్ణసర్పస్య గరళం రక్తచందన వంగకమ్. 477

ఏతాని సమభాగాని సర్వత్ర సమహింగుళం,
మాతులుంగరనైర్మల్యం త్రిదినంచ మహామృదు. 478

వటికాకా స్వమాత్రేణ హ్యనుపానవిశేషతః,
తరుణార్కరసోభ్యాత సర్వజ్వరనివారణః. (ఆయుర్వేదే) 479

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము, వెలిగారము, అశ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిననాభి, ఉష్ణైత్త విత్తులు, నల్లత్రాచువిషము, రక్తచందనము, వంగభస్మము-ఇవి సమభాగములు, వీని కన్నిటికిని సమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము - ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి మాదీఫలరసముచే మూడుదినములు మృదువుగా మర్చించి ఆవగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషము లచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది తరుణార్కరస మనబడును.

❧ అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము ❷ ❧

రసం గంధం విషం తామ్రం సమభాగం ప్రక్షూర్ణయేత్,
భావయేత్పంచభిః పిత్తైః క్రమశః పంచవాసరమ్. 480

నిర్లంఢీ స్వరసేనైవ మర్దయేత్సప్తవాసరం,
ఆర్ద్రకస్య రసేనైవ భావయేచ్ఛ త్రిధాచునః. 481

స్వపాభావటీకార్యా ఛాయయా పరిశోషితా,
తతస్స క్షవటీయోజ్యా యావన్న త్రిగుణాభవేత్. 482

వయోగ్నిదోషగం బుధ్వా ప్రయోజ్యాభిషజాంవరైః,

అనుపాసంచోష్ణజలం కజ్జలీపిప్పలీయుతమ్. 483

పానావశేషే ప్రస్వాప్య వస్త్రైరాచ్ఛాదయేన్నరం,
ఘర్తాభ్యాగమనం యావత్తతోరోగాత్పృముచ్యతే. 484

రోగిణం స్వపయిత్వాతు భోజయేత్ససితం దధి,
ఏషకల్పతరుర్నామ రసః పరమదుర్లభః. 485

అసాధ్యం చిరకాలోత్థం జీర్ణంచ విషమజ్వరం,
హంతి జ్వరాతిసారౌచ గ్రహణీం పాండు కామలామ్. 486

నదేయ శ్వాసకాసేచ శూలయుక్తే నరేతథా,
గోషనీయః ప్రయత్నేన నదేయో యస్య కస్యచిత్. 487

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, విషము, తామ్రశస్త్రము-నీటిని శమభాగములుగా గ్రహించి చక్కగ చూర్ణముచేసి పంచని త్రములచే (అనగా మత్స్యము, ఎనుబోతు, నెమలి, ఆడవివంది, మేకబోతు వీనిశిత్తములచే) యథాక్రమముగా అయిదుదినములు భావనచేసి పిదప వావిలిస్వరసముచే ఏడుదినములు, అల్లభుస్వరసముచే మూడుదినములు భావనచేసి మద్దించి అవాలంతమాత్రము చేసి నీడ సెండించ్చిదోషము, వయస్సు, జతరాగ్ని వీని బలము నెఱిగి సమర్థుడగునై యుండు ఏడుమాత్రల నిష్పించి ఉష్ణోదకము, పిప్పలీస్వరసము-వీనిని అనుపాసముచేయించి రోగిని పరుండబెట్టి చెమటకలుగు వఱకు వస్త్రమును కప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార, పెరుగు వీనితోడ షడ్యము నిష్పించవలయును. ఇది కత్తితరురస మనఁబడును. మిగుల దుర్లభమైనది. అసాధ్యజ్వరము, చిరకాలజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, విషమజ్వరము, జ్వరాతిసారము, గ్రహణి, పాండువు, కామిల-వీనిని హరింపఁజేయును. శ్వాసకాసములు శూల వీనితోగూడియుండు జ్వరమునందు దీనిని నిష్పింపఁజనదు. దీని నితరులకు ఇవ్వకుండా మిగుల ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

— జ్వరములకు అర్థసారీశ్వరసము —

గోరీశిలా హింగుళ మధ్రకంచ తారంచ తామ్రంచ బలించసూతం,
విషంచ నేపాళ మదోత్కటంచ వల్లిఫలం కర్పరి మైలతుత్థమ్. 488
సర్వంచ చూర్ణం శిఖమత్స్యపిత్తేసంభావయేత్సన్నిభ వేంద్రవారిణా,
హాలాహలాదంతివ మజ్జతోయై దినేనమర్ద్యం పరిభావశోషయేత్.
అజోత్తరస్తస్యపయోమిళిత్యాయామార్థవామాన్యజ్వరంనిహన్యాత్,

అర్ధంశరీరం వపుభవ్యమన్యే మహాద్భుతం వైద్యవివాదకాలే.
తథామజో దక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేచ పక్షాగతయే జ్వరంహరేత్.
కథితా హ్యజనాథేన రహస్యం చిత్రకారిణా,
అర్ధనారీశ్వరోనామ రసస్సేవ్యో రసాయనః. (ఆయుర్వేదే) 491

తా. శుద్ధిజేసిన గౌరీపాషాణము, ఇంగిలీకము, అభ్రకభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, గంధకము, రసము, నాభి, నేపాళములు, కస్తూరి, మిరియాల, పాల తుత్తము, మైలుతుత్తము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చూర్ణముచేసి నెమరిచేదున, చేపచేదున మద్దించి చిత్రమూలరసము, నాభికషాయము, పెద్దపాపరసము, దురిపేళ్ల రసము, జాజికాయలరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మద్దించి, భావనచేసి యెండించి వైద్య వివాదకాలమునందు మేకకాత్తరపు చనుపాలతో సిప్పించిన నాలుగు ఘడియలకు వామ భాగమునందుండు జ్వరములు మానును. పిదప మేకయొక్కదక్షిణవైపు చనుబాలలో కలిపి యిప్పించిన రెండుపార్శ్వములయందలిజ్వరము మానును. ఇది అజనాథునిచే జెప్పబడిన అర్ధనారీశ్వరరసము. ఇది మిగులశ్రేష్ఠమైనది. ఉత్తరస్తన్య మనఁగా ఎడమ చన్ను, దక్షిణస్తన్యమనఁగా కుడిచన్ను.

రసగంధామృతంచైవ సమం శుద్ధం చ టంకణం,
మర్దయే త్థల్వమధ్యేతు యావత్స్యాత్కజ్జలప్రభమ్. 492
నకులారిముఖే ఊస్తా మృదాసువేష్టయేద్భుషాః,
స్థాపయే స్తృణ్ణయేపాత్రే ఉర్ధ్వాథో లవణం ఊపేత్. 493
భాండవక్త్రం నిరుధ్యాక చతుర్యామం దృఢాగ్నినా,
స్వాంగశైత్యం సముద్భృత్య ఖలేకృత్వాతు కజ్జలిమ్. 494
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సస్యం కర్తణియో జయేత్,
వామభాగే జ్వరం హంతి తత్తణ్ణాల్లోకకాతుకమ్. 495
కుర్యాద్దక్షిణభాగేన చారోగ్యం నిశ్చితం భవేత్,
గోప్యోద్దోష్యతమం ప్రోక్తం గోపనీయం ప్రయత్నతః. 496
అర్ధనారీశ్వరోనామ రసోయం కథితో భువి, (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, గంధకము, నాభి, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము-వీటిని సమ భాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో వైచి యావత్తును కజ్జవలె మద్దించి నకులారి ముఖములోనుంచి వెలపట చీలమన్ను చేసి మట్టికుండలో ఉప్పుపోసి అగ్నిదులోనుంచి మైన ఉప్పుపోసి కుండనోరుమూసి నాలుగురూములు దృఢాగ్ని చే చక్షుముచేసి సాంగశతల

మున దీసి ఖల్వములో నునిచి చక్కగానూరి గురిగించులంత మాత్రలుచేసి యెడమప్రక్క
కొకమాత్రను నస్యముచేయించిన తత్క్షణమే వామభాగమునందుండుజ్వరము నివర్తించును.
కుడిప్రక్కచేయించిన నిశ్చయముగా ఆరోగ్యము గలుగును. ఇది మిగుల రహస్యమైనది.
దీనిని ప్రయత్నముచే రక్షించవలయు. ఇది అర్థనారీశ్వరరస శుభ్రజ్ఞుడును.

— ౨౭ అమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము ౨౭ —

మరిచోగ్రాకుష్ఠమునైః సర్వైరేవ సమం విషమ్. 497

పిష్ట్యాచార్ద్రరసేనైవ వటికా రక్తికామితా,
అమజ్వరే ప్రథమతః శుంత్యాచ మధుపిష్టయా. 498

ఆర్ద్రకస్య రసేనాపి నిర్గుండాశ్చ కఫజ్వరే,
శీనసేవ ప్రతిశ్యాయే ఆర్ద్రకస్యచ వారిణా. 499

అగ్నిమాంద్యే లవంగేన శోభేన దశమూలకః,
గ్రహణ్యాం సహ శుంత్యాచ దశమూలాతిసారకే. 500

సామేచ ధాన్యశుంఠీశ్శ్యాం పక్షేచ కుటజం మధు,
సన్నిపాతజ్వరారంభే పిష్టల్యార్ద్రకవారిణా. 501

కంటకార్త్య రసైఃకాసే శ్వాసే తైలం గుడాన్వితం,
పీత్వా వటివ్యయం రోగి స్వాస్థ్యం సముపగచ్ఛతి. 502

సర్వేషామేవ రోగాణా మామదోషప్రశాంతయే,
అగ్నివృద్ధికరోనామ్నా విఖ్యాతోఽగ్నికుమారకః. (సిద్ధరసార్ణవే) 503

తా. మిరియాలు, వన, చెంగల్వశోమ, తుంగము మైలు-వీనికన్నిటికి సమము నాళి
ఇటుల వీనినిగ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగించుప్రమాణముమాత్రలు చేయ
వలయు. దీనిని అమజ్వరమునందు తొలుత శొంఠి, లేక వీనియనుపానముతోడను, పిదప
అల్లపురసముతోడను, కఫజ్వరమునందు వావిలిరసముతోడను, శీనసము ప్రతిశ్యాయము
వీనియందు అల్లపురసముతోడను, అగ్నిమాంద్యమునందు లవంగములతోడను, శోభ
రోగమునందు దశమూలములతోడను, గ్రహణీరోగమునందు శొంఠితోడను, అతి
సారమునందు దశమూలములతోడను, అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు, శొంఠి వీనియను
పానముతోడను, చక్షుజ్వరమునందు కొడినెవిత్తులు లేనె వీనియనుపానముతోడను, సన్ని
పాతజ్వరారంభమునందు పిష్టశ్లేష్మ, అల్లపురసము వీనియనుపానముతోడను, కాసమునందు
వ్రాకుఢారసముతోడను, శ్వాసమునందు నూనె బెల్లము వీనియనుపానముతోడను ౨
మాత్రల నిష్పించిన రోగికి సౌఖ్యము కలుగును. మఱియు సమస్తరోగములయందును

మదోషము నివర్తించుటకై వీని నిష్పింశవలయును. ఇవి అగ్నికుమారరస మనఃబడును, ఇది జాతరాగ్నిని వృద్ధిజేయును.

— ౭౭ సర్వజ్వరాతిసారముంకు మేఘనాదరసము ౭౭ —

తారం కాంఠ్యం మృతం తామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచ గంధకం,
క్వాథేన మేఘనాదస్య పిష్ట్యా మథ్వా పుశేపచేత్. 504

పద్మిఃపుత్రైర్భవేత్స్థిగ్ధో మేఘనాదో జ్వరాపహః,
భక్షయే త్పర్ణఖండేన విషమజ్వరనాశనః. 505

అస్యమాత్రాద్విగుంజాస్యా త్పథ్యం దుగ్ధాదనం హితం,
నాగరాతి విషాముస్తా భూనింబామృత వత్సకైః. 506

సర్వజ్వరాతి సారఘ్నం క్వాథమస్యానుసాయయేత్,
తరుణం వా జ్వరం జీర్ణం తృష్ణాం దాహంచ నాశయేత్. 507

తా. రజతభస్మము, కంచుభస్మము, తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు, ఈ మూటికి సమము శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని చిట్టికూరకషాయముచే బాగుగా మర్దించి చిల్ల కీసి యెండ నెండించి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్ను ఇచ్చి పుటమువేయవలయు. ఇట్లులే నే నిష్టియాకుకషాయముచే మరల మర్దించి ఐదుపుటములుచేసిన శుద్ధం బగు. పిదప వీనిని కందు గురిగింజలయెత్తు తమలపాకులలో నునిచి సేవించిన విషమజ్వరములు హరించు, వీనిని గొంతి, అతివస, తుంగము నైలు, నేలచేము, తిప్పతీగ, కొడిసె - వీనికషాయానుపాన ముతో సేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు, తరుణజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, దష్టి, డాహము ఇవి హరించు. ఇది మేఘనాదరస మనఃబడు. దీనియందు పాలతోగూడిన యన్నమును సుజించుట పథ్యము.

— ౭౮ చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికాతిరసము ౭౮ —

హరితాళం శీలాతుత్థం శంఖచూర్ణం చ గంధకం,
సమాంశం మర్దయేత్ఫలే కుమారీరససంయంతమ్. 508

శరావసంపుశే కృత్వా దత్త్వా గజపుశేపచేత్,
కుమారికారసేనైన వల్లమాత్రా వటికృతా. 509

దత్తా శీతజ్వరం హంతి చాతుర్థంతు విశేషతః,
మరీచఘృతయోగేన తక్రం పీత్వా చరేద్వటిమ్. 510

ఏతయా వమనంభూత్వా జ్వరస్తప్తాద్విసశ్యతి, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన హరిదళము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, శంఖ చూర్ణము, శుద్ధిజేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నుంచి కలబందరసముచే మద్దించి యెండ నెండించి మూకుళ్లలో నుంచి చీలమున్ను ఇచ్చి గజ పుటంబిడి సాంగశీతలమున గ్రహించి మరల కలబందరసముచే మద్దించి మూడుగురింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన శీతజ్వరములు, విశేషముగా చాతుర్థిక జ్వరములు హరించు. మిరియములచూర్ణమును ఘృతమును మజ్జిగలో కలిపి పానముజేసి పిదప ఒకమాత్రను సేవించిన వమనంబై జ్వరము హరించు.

— సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము —

రసం గంధం మృతం తామ్రం మృతమథం ఫలత్రికమ్. 511

త్ర్యాపణం దంతిబీజం చ సమంఖల్వే విమద్దయేత్,
ద్రోణపుష్పీ రసై ర్భావ్యం శుష్కం తదుపపాలితమ్. 512

చింతామణిరసో హ్యేష త్వజ్జీర్ణే శస్యతే సదా,
జ్వరమప్తవిధం హంతి సర్వశూలనిఘాదనమ్. 513

గుంజైకంవా ద్విగుంజువా దేయమార్ద్రకవారిణా, (గంధాంతరే).

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, శొంతి పిప్పలి మిరియాలు, శుద్ధిజేసినశేపాళములు - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నుంచి తుమ్మిపూలరసముచే మద్దించి దానిరసముచేతనే భావనజేసి యెండించి రోగబలాబలము నెఱిగి ఒకటి, లేక రెండుగురింజలప్రమాణమును అల్లపు రసానుపానముతో సేరించిత అజీర్ణ జ్వరమును, అప్తవిధజ్వరములను, సమస్తశూలలను బోక డచును. ఇది చింతామణిరస మనబడును.

—

— సర్వజ్వరహరకషాయము —

భార్గ్యబ్ద పర్వాటక ధన్వయాసవిశ్వ

భూనింబకుప్థకణింహామృతవాసాకషాయః,

జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం నిహన్యా

వన్యేద్యుకం సహతృతీయచతుర్థకంచ. 515

తా. గంటుభారంగి, తుంగగడ్డలు, హర్పాటకము, * రేగటిదూల, సొంటి, నేల వేమీ, చెంగల్వోష్టు, పిప్పళ్లు, నేలములక, తిప్పలేగ, అడ్డపుసరపుటికెలు-వీనిని సమ భాగములుగా, దంచి కషాయముబెట్టి సేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు.

—౧౩ శీతజ్వరహారకహాయములు ౧౩—

రామలక్షణసీతాశ్చ రావణేన విభీషణః,
కుంభకర్ణసమాయుక్తం కషాయం సముపాచరేత్. 516
జానకీచూర్ణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. నేలవేము, లక్షణపంజి, పర్వాటకము, పెద్దపూము, తానికాయ, బలు
రక్కసి - వీనిని కషాయముబెట్టి అందు సిప్పులిమార్చము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వరము
హరించును.

మత్స్య కూర్మ వరాహాశ్చ నారసింహాశ్చ వామనః. 517
రామో రామశ్చ రామశ్చ బుద్ధకః కల్కిమేవచ,
అవతారేణ సంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్. 518

తా. కటుకరోహిణి, నందివృక్షము, పెన్నేరుదుంపలు, అడ్డపకము, డోడుగు,
తెల్లగరికె, నేలవేము, చిట్టాముదపువేళ్లు (కలుకాచుగు), రావిచిగుళ్లు, చిత్రమూలము-
వీనిని కషాయముబెట్టి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

—౧౪ శీతజ్వరమునకు యుద్ధాదికషాయము ౧౪—

తుద్రాధాన్యకశుంఠిభిః గుడూచీ ముష్తపద్మకైః,
రక్తచందన భూనింబ పటోల వృషపుష్కరైః. 519
కటుకేంద్రయవారిష్టభార్గిపర్పటకైస్సమైః,
క్వాథం ప్రతినిషేవేత సద్యశీతజ్వరచ్ఛిదమ్. 520

తా. వ్రాకుడు, ధనియాలు, సొంటి, తిప్పతీగె, తుంగము నైలు, పద్మకము, రక్త
చందనము, నేలవేము, చేతిపొట్ట, అడ్డపకము, శుష్కరమూలము, కటుకరోహిణి, కొడిసె,
వేప, గంటుభారంగి, పర్వాటకమువీనిని సమభాగములుగా చేర్చి కషాయము కాచి
ఋష్టించిన శీతజ్వరము తక్షణమే నివర్తించు.

—౧౫ సర్వజ్వరములకు భూనింబాదికషాయము ౧౫—

భూనింబదారుదశములమహాష ధాబ్ద
తిక్తేంద్రబీజధనకేథకణాకషాయః,
తంద్రాప్రలాపకసనారుచిదాహమోహ
శ్వాసాదియుక్తమఖిలం జ్వరమాశు హంతి. 521

తా. నేలవేము, చేపదారు, దశములములు, సొంటి, తుంగము నైలు, చేతిపొట్ట,
కొడిసెనిత్తులు, ధనియాలు, ఏనుగుపిప్పళ్లు- వీని కషాయము, తంద్ర, పలవరింత, కాశము

అరుచి, సర్వాంగతాపము, మోహము, శ్వాసము - ఈమొదలగువానితోగూడియుండు దారుణమయినజ్వరములనన్నిటిని అతిశిఘ్నముగా హరింపజేయును.

— విషమజ్వరములకు దావాన్యధికమాయము ౧ —

దార్ద్రదారుకలింగలోహితలతాశమ్యాకపాతాసతీ
శౌండివీరికి రాతకుంజరకణాత్రాయంతికాపద్మకైః,
చక్రాధాన్యకనాగరాక్షసరళాశీఘ్రాంబుసింహీశివా
వ్యాఘ్రీపర్వటదర్భమూలకటుకానంతామృతాచుష్కరైః. 522
ధాతుత్థం విషమం త్రిదోషజనితం ఏకాహికం ద్వ్యాహికం,
వీతోహంతి మహావ్యథం బహురుజం సదశ్చిఃప్రలాపాన్నితమ్. 523

తా. మానిషము, దేవదారు, కొడిసె, రక్తచందనము, కస్తూరి, కేల, విషబొద్ది, కచోరములు, పిప్పళ్లు, పిల్లిపీచర, నేలవేము, ఏనుగుపిప్పళ్లు, కలుక్రానుగు, పద్మకము, చక్రా, ధనియాలు, సొంటి, తానికాయ, సరళదేవదారు, శీఘ్ర, జలము, నేలములక, కరక్కాయ, వ్రాకుడు, పర్వాటకము, దర్భవేళ్లు, కటుకరోహిణి, సుగంధపాల, తిప్పతేగ, పుష్కరమూలము - వీనితోసిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము నిష్పించిన ధాతుజనితము, విషమము, త్రిదోషజనితము, ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము-యీమొదలగుజ్వరములు, పలకరింత, అధికశూల, పీడ వీనితోగూడియుండు దారుణజ్వరములు - ఇవి అతిశిఘ్నముగా హరించును.

— శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకషాయము ౧ —

శాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి బృహతీద్వయగోతురైః,
బిల్వాగ్నిమంథశ్శోణాక కాశ్చరీ పాటలాయుతైః. 524
దశమూలమితిఖ్యాతం క్వధితం తజ్జలం పిబేత్,
విప్పలీచూర్ణసంయుక్తం వాతశ్లేష్మహరం పరమ్. 525
సన్నిపాతజ్వరం హంతి సూతికాదోషనాశనమ్,
ఉత్కంఠగ్రహపార్శ్వార్తి తంద్రా మస్తకశూలహృత్. 526

తా. కొలపొన్న, నేలపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, వల్లేరు, మారేడు, తక్కులి, దుందిలము, నేలగుమ్మడు, కలిగొట్టు-వీనివేళ్లు దశమూలము లనఁబడును. వీని కషాయమును విప్పలిచూర్ణ సహితముగా నిష్పించిన వాతశ్లేష్మజ్వరము, సన్నిపాతజ్వరము, సూతికాదోషము, మెడపట్టు, పార్శ్వశూల, తంద్ర, తలనొప్పి వీటిని శిఘ్నముగా హరింపజేయును.

— ౭౭ కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము ౭౭ —

కట్ఫలాంబుద భార్జీభి ధాన్యరోహిష పర్పటైః,

వచా హరీతకీ శృంగీ దేవదారుమహశాషధైః.

527

క్వాథః కానజ్వరం హంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహణ,

తా. కాయఫలము, తుంగము నైలు, గంటుభారంగి, ధనియాలు, కామంచిగడ్డి, పర్పటకము, వన, కరక్కాయ, కర్కాటకశృంగి, దేవదారు, సొంటి-వీనికషాయము కానయు క్షజ్వరము, శ్వాసము, శ్లేష్మము, మెడపట్టు వీటిని హరింపజేయును.

— ౭౮ కఫాదిజ్వరములకు శృంగాదికషాయము ౭౮ —

శృంగీ దారు నిశాసురాహ్వమభయా భార్జీచ విశ్వోషధం

ముస్తా పర్పట కట్ఫలంచ సవచాకుస్తుంబరం కత్త్రణం,

క్వాథం తౌద్రయుతం పిబేచ్ఛ కఫజే కానే త్తయే వీననే

శ్వాసే వాతయుతే జ్వరేచ వమనే హిక్కా సుపితామయే. 528

తా. కర్కాటకశృంగి, మ్రానికనపు, దేవదారుచెక్క, కరక్కాయ, గంటు భారంగి, సొంటి, తుంగము నైలు, పర్పటకము, కాయఫలము, వన, ధనియాలు, కామంచిగడ్డి-వీనికషాయమును తేనెసహితముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనించిన కానము, త్తయము, వీననము, శ్వాసము, వాతజ్వరము, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, పిత్త రోగము వీటిని శమింపజేయును.

— ౭౯ త్రిదోషజ్వరమునకు త్షుద్రాదికషాయము ౭౯ —

క్షుద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః

కృతః కషాయః కఫమూరుతోత్తరే,

సశ్వాసకాసారుచి పార్శ్వశూలే

జ్వరే త్రిదోషప్రభవే ప్రశస్యతే.

529

తా. వ్రాకుడు, తిప్పలేగ, సొంటి, పుష్కరమూలము - వీటికషాయము శ్లేష్మవాత ప్రకోపము, శ్వాసకాసములు, అరుచి, పార్శ్వశూల, వీనితోఁగూడియుండు త్రిదోష జ్వరమును నివర్తింపజేయును.

— ౮౦ అష్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధక్షుద్రాదికషాయము ౮౦ —

క్షుద్రానింబపటోలచందనఘనై స్త్రిక్తామృతాషడ్వకైః

వాసావేసణశుంఠిపుష్కరజటాభూనింబభార్గ్యాసహ,

బీజంకుష్ఠధమాపకం కృమిరుజం కాసం వమిం కామలం

క్వాథం చాష్టవిధం జ్వరం కఫష్ణుత్పిత్తం సదాహం జయేత్. 530

తా. వ్రాకుడు, వేము, పొట్ట, చందనము, తుంగము నైలు, చేతిపొట్ట, తిప్ప తీగె, పద్మకము, అడ్డనరము, వేసనము, సొంటి, పుష్కరమూలము, జటామాంసి, నేల వేము, గంటుభారంగి, వేగిస, చెంగల్వకోష్ఠ్య, దురదగొండి-వీనికహాయము కృమిరోగము, కాసము, వంటి, కామిల, అష్టవిధజ్వరములు, సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవాతసిత్తము వీనిని నశింపఁజేయును.

—ॐ అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమాలాపంచకకహాయము ॐ—

ఆరగ్వధం గంధకతిక్తముస్తా హరితకీభిః క్వధితః కషాయః,

సామే సకూలే కఫవాతయుక్తే జ్వరేహితో దీపనపాచనశ్చ. 531

తా. రేల, మునగ, నేలవేము, తుంగము నైలు, కరక్కాయ - వీనితో సిద్ధము చేయఁబడిన కహాయము అజీర్ణము, శూల, కఫవాతము వీనితోఁగూడియుండు జ్వరమును హరింపఁజేయుటయేగాక అగ్నిదీప్తిని ఆమపాకమును కలుగఁజేయును.

—ॐ వాతసిత్తజ్వరములకు పంచభద్రకహాయము ॐ—

పర్పటాబ్జామృతావిశ్వా కై రాతం సాధితంజలం,

పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాపి త్తజ్వరాపహమ్. 532

తా. పర్పటకము, తుంగము నైలు, తిప్పతీగె, శొంతి, నేలవేము-వీనితో సిద్ధము చేయఁబడిన కహాయము పంచభద్ర మనఁబడును. ఇది వాతసిత్తజ్వరమును బోకడుచును.

—ॐ వాతజ్వరమునకు శత్యాదికహాయము ॐ—

శతీ పుష్కరమూలం చ భార్జి శృంగీ దురాలభా,

గుడూచీ నాగ రాపాతా కిరాతం కటురోహిణీ. 533

క్షిప్త శత్యాదిజః క్వాథః సర్వవాతజ్వరాపహః,

కాసాదిశోఫయుక్తేషు దద్యాతోస్సద్ర వేషు చ. 534

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, గంటుభారంగి, కర్కాటకశృంగి, దురద గొండి, తిప్పతీగె, సొంటి, వివబొద్ది, నేలవేము, కటుకరోహిణి-వీనితో సిద్ధముచేయఁ బడినకహాయము శత్యాదికహాయ మనఁబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరమును పోఁగొట్టును. కాసము, శోఫ, ఉష్పద్రవములు వీనితోఁగూడియుండు జ్వరమునందు హిత కరము.

— శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్చత్వాదికషాయము ౧ —

శతీపటోలద్వినిశోగ్రగంధా వాసాకిరాతం దశమూలధారా,
సహచరీ భాగ్నివరీ సశృంగీ రాష్ట్రేంద్రబీజం సురదారుశిగ్రుః. 535

దురాలభాధాన్యకశుంఠిపాతా సురేంద్రకల్పం స హరితకీభిః,
త్రాయంతికైంద్రీకటుకాగదంచ కషాయమేషాం విహితస్సవాయశా.
శ్లేష్మజ్వరే కాసనశ్వాసశూలే వాతాధికే రోగిణి శీతకేచ,
చిరజ్వరే దుష్టమలగ్రహేపి నూనం హితోయం సతతం శత్యాదిః.

తా. కచోరములు, పొట్ట, పసుపు, మ్రానిపసుపు, వన, అడ్డసరము, నేలవేము, దశమూలములు, ధారా, ములుగురింట, గంటుభారంగి, సిల్లిపీచర, కర్కాటకశృంగి, పన్నరాస్తుము, కొడిసెవిత్తులు, దేవదారు, మునగ, దురదగండి, ధనియాలు, సొంటి, విషదొడ్డి, సరళదేవదారుచెక్క, కరక్కాయ, కలుక్రానుగు, పెద్దపాపర, కటుకరోహిణి, షెంగల్వకోష్ఠ-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము శత్యాదికషాయ మనఁబడును. ఇది శ్లేష్మజ్వరము, శ్వాసకాసములు, శూల, వాతప్రకోపజ్వరము, శీతజ్వరము, పురాణజ్వరము, దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపఁజేయును.

— వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము ౧ —

పటోలీచ గుడూచీచ ముస్తాచైవధమాసకం,
నింబత్వక్పర్పటం తిక్తా భూనింబ త్రిఫలావృషాః. 536
పటోలాదిరయం క్వాథో వాతజ్వరహరస్తస్మృతః. 539

తా. పొట్ట, తిప్పతీగె, తుంగము నైలు, దురదగండి, వేపపట్ట, పర్పాటకము, చేదుపొట్ట, నేలవేము, త్రిఫలములు, అడ్డసరము-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడినకషాయము పటోలాది యష్టఁబడును. ఇది వాతజ్వరమును హరింపఁజేయును.

— వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాదికషాయము ౧ —

ముస్తా గుడూచీ సహనాగరేణ వాసాజలం పర్పటకం చ పథ్యా,
క్షుద్రాచదుస్పర్శయుతః కషాయః పీతో హితో వాతకఫజ్వరే చ.

తా. తుంగము నైలు, తిప్పతీగె, శొంఠి, అడ్డసరము, పట్టివేరు, పర్పాటకము, కరక్కాయ, దురదగండి, క్రాతుడు-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడినకషాయము నిష్పించిన వాతకఫజ్వరము నివర్తింపును.

— పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము ౧ —

గుడూచీ నింబ ధాన్యాకం పద్మకం రక్తచందనం,

ఏష సర్వజ్వరం హంతి గుహుచ్ఛ్యాదిస్తు దీపనః.

541

తా. తిప్పతీగె, వేము, ధనియాలు, వడ్డుకము, రక్తచందనము-వీనితో సిద్ధము చేయఁబడినకషాయము గుహుచ్ఛ్యాది యనఁబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింపజేయును. అగ్నిని ప్రియి కలుగఁజేయును.

❧ పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము ❧

త్రాయంతీ పర్పటాశీర తిక్తా భూనింబ దుస్సృష్టా,
కషాయో మధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవిनाశనః.

542

తా. కలుక్రానుగు, పర్పటకము, వట్టివేరు, చేదుపొట్ల, నేలవేము, దురదగొండి, వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయమును లేనెసహితముగా నిష్పించిన పిత్తజ్వరము నివర్తించును.

❧ పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయమాణాదికషాయము ❧

త్రాయంతీంద్రయవావాసా ఛిన్నాతిక్తపటోలకైః,
నింబ దుస్సర్పభూనింబ సమ్యక్పిత్తకపర్పటైః,
అష్టావశేషితః క్వాథః పిత్తశ్లేష్మజ్వరాపహః.

543

తా. కలుక్రానుగు, కొడిసె, అడ్డసరము, తిప్పతీగె, చేదుపొట్ల, వేము, దురదగొండి, నేలవేము, వడ్డుకము, పర్పటకము- వీటిని చేర్చి అష్టావశేషముగా కాంచఁబడిన కషాయము పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును నివర్తిజేయును.

❧ విషమజ్వరమునకు వాసాదికషాయము ❧

వాసాత్సుద్రాన్యత్రాముస్తా శుంతీథాత్రిసమాక్షికః,
విప్పలీ చూర్ణసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః.

544

తా. అడ్డసరము, వ్రాకుడు, తిప్పతీగె, తుంగము నైలు, సొండి, ఉసిరికెవరుగు, వీనికషాయమును లేనె విప్పలీచూర్ణసహితముగా నిష్పించిన విషమజ్వరము నివర్తించును.

❧ ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము ❧

పటోలం త్రిఫలా నింబ ద్రాక్షాశమ్యాకవాసకైః,
క్వాథం సితామధుయుతం పిబేదేకాహికజ్వరే.

545

తా. పొట్ల, త్రిఫలములు, వేము, ద్రాక్ష, రేళ, అడ్డసరము - వీనికషాయమును పంచదార లేనె వీనిసహితముగా పానముచేసిన ఏకాహికజ్వరము నివర్తించును.

రోగము - ఈమొదలగు సర్వరోగములు హరించు నని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె, ఇది లవంగాదిచూర్ణము.

(A) పురాణజ్వరక్షయోదలకు ఏలదిచూర్ణము ౧౧ ✓

ఏలా త్వక్ష్వత్ర నాగా మరిచ మగధజా నాగరం కుందురుష్కం
తక్కోలం కోష్ఠజాతీఫలమమృతలతాసార భూనింబవాసాః,
యష్టిద్రాక్షాచోరం మలయజఖదిరం క్షీరవారం ప్రియంగుః
ప్రీతేరం ధాన్యజాతీ శతకుసుమవచాభార్జిముస్తాశ్చ తిక్తమ్. 551

సర్వసమ్యక్సూర్యం సమసితసహితం శ్లేష్మపిత్తజ్వరఘ్నం
పిత్తం వై పాండురోగైశ్చ క్షయమదగుదజారోచకాగుల్మజీర్ణం,
హంతి శ్వాసాదిహిక్మాజ్వరజతరమహాకాసహృద్రోగనాశం
ఏలాద్యం యోగరాజం సకలజనహితం భాషితం పూజ్యపాదైః.

(పూజ్యపాదీయే)

తా. ఏలకులు, * దాచినిచెక్క, ఆకుపత్రి, నాగకేశరములు, మిరియాలు, పీష్టకృష్ణ, కుందురుష్కము, తక్కోలము, చంగల్వకోష్ఠ, జాజికాయ, తిప్పనత్త, నేల వేము, అడ్డసరపుటిసెలు, యష్టిమధుకము, దీపద్రాక్ష, కచోరములు, శ్రీ గంధము, చంద్రచెక్క, మనుబాలవేళ్లు, ప్రేంకణము, కురువేరు, కొలిమెద్దు, జాజీమొగ్గలు, చామంతులు, వసే, గంటుభారంగి, తుంగము సైలు, క్షతుకరోహిణి - వీనిని సమభాగము లుగాగ్రహించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి దానికి సవము పంచదార గలిపి ఉష్ణోదకముతో నేవించిన శ్లేష్మపిత్తజ్వరములు, నిత్రము, పాండురోగము, క్షయరోగము, మదము, మూలవ్యాధి, అరుచి, గుల్మము, పురాణజ్వరములు, శ్వాసకాశలు, ఎక్కిళ్లు, అంతర్గత జ్వరము, మహాశ్వాసము, తొమ్మనొప్పి ఇవి నశించును. ఇది ఏలదిచూర్ణ మనఁబడు. ఈ శ్లేష్మమైనయోగము సర్వజనులకు హితకర మని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె.

౧౧ ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము ౧౧

నింబపత్రవరావోష యవానీ లవణత్రయం,
క్షారోదిగ్వహ్నిరామేషు త్రినేత్రక్రమశోంశకాః.
సర్వమేకం కృతం చూర్ణం ప్రత్యూషే భక్షయేన్నరః,
ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ తథా త్రిదివసజ్వరమ్.

552

553

* ఇదే లవంగపుచెక్క.

ఛాతుర్థకం మహాఘోరం సతతం సంతతం దివా,
ఛాతుష్ఠం చ త్రిదోషోత్థం జ్వరం హంతి న సంశయః.

555

తా. వేపాకు ౪ భాగములు, త్రిఫలములు ౩ భాగములు, శ్రీకటుకములు ౩ భాగములు, ఓమమ్మ ౫ భాగములు, మూడువిధములయిన లవణములు ౩ భాగములు, ఖరము ౩ భాగములు-ఇటుల తీసి నన్నిటి నొకటిగాజేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రాతః కాలమునందు భక్షించిన ఏకాపాక, ద్వాపాక, త్రాపాక, ఛాతుర్థకజ్వరములు, దారు శామైన సతత సంతతజ్వరములు, దివాజ్వరము, ఛాతుగతజ్వరము, త్రిదోషజ్వరము-ఇవి యన్నియు నివర్తింతును.

—ॐ జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము ॐ—

కాలీయకం తు రజనీ దేవదారు వచాఘనం,
అభయాధన్వయాసం చ శృంగీ త్సుద్రా మహాషధమ్.

556

త్రాయంతీ పర్పటం నింబం గ్రంథికం బాలకం శతీ,
పౌష్కరం మాగధీ మూర్వ్యా కుటజం మధుయష్టికా.

557

శిగ్రూద్భవం సేంద్రయవం వరీదార్వీ కుచందనం,

పద్మకం సరలోశీర త్వచం సౌరాష్ట్రీకా స్థిరా.

558

యవాన్యతివిషాబిల్వం మరిచం గంధపత్రకం,

ధాత్రీగుడూచీ కటుకం సచిత్రకపటోలకమ్.

559

కలశీచైత్ర సర్వాణి సమభాగానికారయేత్,

సర్వద్రవ్యస్యచార్ధంతు కై రాలం సంప్రకల్పయేత్.

560

ఏతత్సుదర్శనం నామ జ్వరాంతంతి న సంశయః,

పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్.

561

ప్రాకృతం వైకృతం చాపి సౌమ్యం తీక్ష్ణమథాపి వా,

అంతర్గతం బహిష్ఠం చ నిరామం సామమేవ చ.

562

జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపి వా,

నానాదోషోద్భవం చైవ వారిదోషభవం తథా.

563

విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశు వ్యపోహతి,

స్థిహానం యకృతం గుల్మం హంత్యవశ్యం ననంశయః.

564

యథా సుదర్శనం చక్రం దానవాసాం నిషాదనం,

తథా జ్వరాణాం సర్వేషా మిదమేవ నిగద్యతే.

565

తా. మ్రానిపసుపు, పసుపు, దేవదారు, వస, తుంగము నైలు, కరక్కాయ, దురదగొండి, కర్కాటకశృంగి, వ్రాసుడు, స్రాంటి, కలుక్రాసుగు, పర్వాటకము, వేము, గ్రంథితగరము, వట్టివేరు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, పిష్పత్తు, చాగ, కొడిసె, యష్టిమధుకము, మునగవిత్తులు, కొడిసెపాల, చల్లసిల్లిగడ్డలు, మ్రానిపసుపు, కుచంద నము, పద్మకము, దేవదారు, వట్టివేరు, లవంగపట్టి, కావిరాయి, ముయ్యాయపాన్న, కురాసానిపినుము, అతివస, మారేడు, మిర్యాలు, గంధపత్రి, ఉసికె, తిప్పతీగె, కటురోహిణి, చిత్రమూలము, పొట్టి, నక్కతోకపాన్న-వీని నన్నిటిని సమభాగము లుగా చేర్చి దీనిలో సగము నేలవేమును చేర్చి చూర్ణము చేయవలయును. ఇది సుదర్శన చూర్ణ మనబడు. ఇది ప్రత్యేకదోషములచే జనించిన జ్వరములు, విషమజ్వరము, ప్రాకృతజ్వరము, నిరామజ్వరము, సామజ్వరము, సాధ్యజ్వరము, అసాధ్యజ్వరము, పలు దోషములచే జనించినజ్వరములు, జలదోషమువలన జనించినజ్వరము, విరుద్ధోషధమువలన జనించినజ్వరము, క్షీణము, యకృత్త, గుల్మము-ఈ మొదలగు రోగములను సుదర్శన చక్రము అనురులను నశింపజేసినటువలెనే నశింపజేయును.

— సర్వజ్వరములకు జ్వరచైరవచూర్ణము —

- నాగరంత్రాయమాణా చ పిచుమందం దురాలభా,
పథ్యాముస్తాం వచాదారు వ్యాఘ్రిశృంగీ శతావరీ. 566
- పర్పటం పిప్పలీమూలం విశాలాపమృరం శటీ,
మూర్వాకృష్ణా హరిద్రే ద్వే లోధ్రచందనముత్పలమ్. 567
- కుటజన్యగరం వల్కం యష్టిమధుకచిత్రకం,
శోభాంజనం బలాచాతివిషాచ కటురోహిణీ. 568
- ముసలీపద్మ కాష్ఠం చ యవానీశాలవర్ణికా,
మరిచంచామృతాబిల్వం బాలంపంకస్యపర్పటి. 569
- తేజపత్రం త్వచం థాత్రీ పృశ్నిపర్ణి పటోలకం,
గంధకం పారదం లోహ మశ్రకం చ మనశ్శిలా. 570
- ఏతేషాం సమభాగేన చూర్ణ మేవం వినిర్దిశేత్,
తదర్థం ప్రక్షిపేత్తత్ర చూర్ణం భూనింభసంభవమ్. 571
- మాత్రామస్య ప్రయుంజీత దృష్ట్వా దోషబలాబలమ్,
చూర్ణం భైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాన్తంతి న సంశయః. 572
- పుకగ్ధోహంశ్చ వివిధాక్ సమస్తాక్ విషమజ్వరాక్,

ద్వంద్వజాన్ సన్నిపాతోత్థాన్ మానసానపి నాశయేత్. 573

ప్రాకృతం వైకృతం చైవ సౌమ్యం తీక్ష్ణమథాశ్చ ॥
అంతర్గతం బహిఃస్థం చ నిరామం సామమేవ చ. 574

జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యం న సంశయః,
నానాదోషోద్భవం చైవ వారిదోషభవం తథా. 575

విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశు వ్యపోహతి,
అగ్నిమాంద్య యక్యత్ స్త్రీహ పాండురోగ మరోచకమ్. 576

ఉదరాణ్యంత్రవృద్ధిం చ రక్తపిత్తత్వగామయం,
శ్వయంతుం చ శిరశ్శూలం వాతామయరుజాం హరేత్ 577

జ్వరభైరవసంజ్ఞం తు భైరవేణ కృతం శుభమ్

తా. శొంఠి, కలుకానుగు, వేము, దురదగోండ్డి, కరకాయ, త్తుంగము నైలు, వస, దేవదారు, వాకుడు, కర్కాటకశృంగి, సిల్లిసీచు, పర్వాటకము, మోడి, పాపర, పుష్కరమూలము, కచోరములు, చాగ, సిప్పల్లు, పసుపు, మ్రునిపసుపు, లొడ్డుగు, చంద నము, నల్లకలంప, కొడిసెవిత్తులు, లవంగపట్ట, యష్టిమధుకము, చిత్రమూలము, మునగ, ముత్తపూలగము, అతివస, కటుకరోహిణి, నేలతాటిగడ్డలు, పద్మకాష్ఠము, కురాసాని ఓమము, కోలపొన్న, మిరియాల, తిప్పతీగ, లేతమారేడు, పద్మకము, పర్వాటకము, లేజుత్రము, లవంగపుచెక్క, ఉసిరికె, నేలపొన్న, పొట్ట, శుద్ధిచేసినగంధకము, రసము, లోహభస్మము, అభ్రకభస్మము, మణిశిల-వీని నన్నిటిని సమభాగములుగా చేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి దీనికి అర్ధభాగము నేలవేముచూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా ప్రయోగించిన వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు, ద్వంద్వదోషములు, సన్నిపాతదోషము, విషమజ్వరము, ప్రాకృతము, వైకృతము, సౌమ్యము, తీక్ష్ణము, అంతర్గతము, బాహ్యము, నిరామము, సామము, సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు, నానాదోషములవలన జనించిన జ్వరములు, జల్ల దోషమువలన జనించిన జ్వరము, విరుద్ధోషభమువలన జనించినరోగము, అగ్నిమాంద్యము, యక్యత్తు, స్త్రీహము, పాండువు, ఆరోచకము, ఉదరరోగములు, అంత్రవృద్ధి, రక్త పిత్తము, చర్మరోగము, వాపు, శిరశ్శూల, వాతరోగము వీని నన్నిటిని హరింపజేయును. ఇది భైరవచూర్ణ మనఁబడును. ఇది భైరవునిచే జెప్పఁబడినది.

☞ సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము ☞

ఆమలం చిత్రకం పథ్య పిప్పలీ సైంధవం తథా.

578

చూర్ణితోయం గణోజ్ఞేయః సర్వజ్వరహరః పరః,
భేదీరుచికరణ్ణేష్వహంతా దీపనపాచనః.

579

తా. ఉసిరికె, చిత్రమూలము, కరక్కాయ, పిప్పళ్లు, నైంధవలవణము వీని నన్నిటి నొకటిగఁజేర్చి చేయఁబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోఁగొట్టును. దోషములను భేదించును. రుచిని పుట్టించును. జ్ఞేష్వమును పోఁగొట్టును. అగ్నిదీపనము, జీర్ణము వీటిని కలుగఁజేయును.

❧ దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము ❧

హరీతకీ నింబపత్రం నాగరం నైంధవోవలః,
ఏషాం చూర్ణం సదా ఖాదేద్దుర్బలజ్వరశాంతయే.

580

తా. కరక్కాయ, వేపాకు, శొంఠి, నైంధవలవణము, చిత్రమూలము వీని చూర్ణమును సేవించిన జలదోషమువలన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

❧ దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము ❧

కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుషిప్పలీ విడంగవిశ్వాకటురోహిణీరజః,
నిహంతి లిఙ్గం మధునాతిసత్వరం సుదుస్తరం దుర్బలదోషజం జ్వరమ్.

తా. నేలవేము, తెగడ, నీరుపిప్పళ్లు, వాయువిడంగములు, శొంఠి, కటుక రోహిణి-వీని చూర్ణమును తేనెతో నాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతి శీఘ్రముగా నివర్తించును.

❧ జ్వరములకు లాక్షాదితైలము ❧

లాక్షౌరససమం తైలం తైలాన్తస్తు చతుర్ధణం,
అశ్వగంధనిశాదారు కాంతికుష్ఠాబ్ధచందనమ్.

582

సమూర్వారోహిణీ రాన్నా శత హ్యో మధుకై స్సమం,
సిద్ధం లాక్షాదికం నామ తైలమంగేన లేపితమ్.

583

సర్వజ్వరగ్రహోన్మాద మూర్ఛాపస్తారనాశనం,
యక్షరాక్షసభూతఘ్నం గర్భిణీనాం హితం విదుః

584

తా. లక్క వీసెడుతెచ్చి నాలుగువీసెల ఉదకముపోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయము కాచి వడియగట్టి ఆకషాయమునకు సమము నూనె నాలుగింతలు అవుపెరుగు మోచినీళ్లు నొకబానలొక బోసి పెన్నేరుగడ్డ, మ్రానిడుపు, దేవదారుచెక్క, రేణు కలు, చెంగలవ్విరోష్ఠ, తుంగము నైలు, శ్రీగంధము, చాగగడ్డలు, కటుకరోహిణి, దుంప

రాస్తమ, సదాపాశు, అతిమధురము ఇవి ప్రత్యేకము తులప్రమాణము చూర్ణించి వేసి తైలవ్యమున దిండుకొనవలయును. ఇది లాక్షాదితైల మనబడును. ఇది అభ్యంజనాదులచే సమస్తజ్వరములు గ్రహపీడ ఉన్నాదము మూర్ఛ అపస్తాదము యక్షరాక్షసభూతాది పీడ వీటిని హరింపజేయును. గర్భిణీస్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

❖ శీతజ్వరాదులకు హస్తీకర్ణికతైలము ❖

హస్తీకర్ణి బలాదుస్పృక్షీలీరాన్నాసురద్రుమైః,
గాంధారి సహచేవీ చ తులసీ సింధువారకః. 585

పృథగ్దశపలం తుణ్ణం జలద్రోణే విపాచయేత్,
శతుర్భాగావశేషేస్త్రిక తైలం ప్రస్థద్వయం క్షిపేత్. 586

గాంధారిస్వరసం తైలం తుల్యం తక్రాఢకద్వయం,
లాక్షాయాస్వరసం చైవ తైలం తుల్యం ప్రదాపయేత్. 587

వత్సకాలివిషా ముస్తా రాన్నా కాంతీపటోలికా,
కుష్ఠకైడర్యకృమిజి త్పాతాదార్వీ కటుత్రయమ్. 588

సిప్పలీమూల చవికా లతునం గృహధూమకం,
పృథక్కర్షం విచూర్ణ్యాథ శనైర్నైర్వద్వగ్నినా పచేత్. 589

యాతేనరక్షిత్రోతాయ నవపస్త్రేణ పేషయేత్,
తతైలం శ్రేష్ఠమభ్యంగపానేన నవకర్తసు. 590

శీతజ్వరం నిహంత్యాశు పురాణజ్వరమేవ చ,
ఏకాహికం ద్వాహికం చ త్రాహికం చ చతుర్థకమ్. 591

విషమం చ త్రిదోషం చ హంతి సత్యం న సంశయః,

తా. బలరక్కసి ౪ పీసెలు, ముత్తవపులగము, తీటకసింహ, సీలివేళ్ళు, దుంప రాస్తమ, దేవదారు, తక్కెడ, సహచేవి, తులసి, వావిలి వీటిని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా ౧౦ పలములచొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి నాలుగుపల్లునీళ్ళు పోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయముకాచి దానిలో ౨ ప్రస్థములు నువ్వులనూనె, తక్కెడాకు స్వరసము ౨ ప్రస్థములు, తక్రము ౨ ఆఢకములు, లక్కస్వరసము ౨ ప్రస్థములు వీటిని చేర్చి కాచవలయు. కాగునపు డందు కొడిసెపాలనిత్తులు, అలివన, తుంగము నైలు, దుంప రాస్తమ, రేణుకలు, వెట్టిపొట్ట, చెంగల్వకొమ్మ, కరివేపాకు, వాయువిడంగములు, అగరుసొంట్రి, మ్రానివనపు, త్రికటుకములు (ఓనుము, చిత్రమూలము, లవంగపువెక్క, కటుకరోహిణి, కనోరములు, అగరుచెక్క, మంజిష్ఠి, సబాప, తక్కొలాల, గంటు

భారంగ), మోడి, చవ్వము, వెల్లులి, కరుధూపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్ష ప్రమాణము గ్రహించి చార్టముజేసి వైచి మృచ్ఛగ్నిచే మెల్లగ వర్షముచేసి నూతన వస్త్రముచే వడియకట్టవలయును. ఈతైలము అన్యంగము పానము మొదలగు కర్తల యందు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఇది శీతజ్వరము, పురాణజ్వరము, ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము, త్ర్యాహికము, చతుర్థకము, నిషమము, సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా హరింపఁజేయును.

—ॐ సర్వజ్వరములకు అంగారకతైలము ॥—

మూర్వా లాఠూ హరిద్యే ద్వేమంజిష్ఠా శేంద్రవారుణీ. 592

బృహతీ సైంధవం కుష్ఠం రాస్నా మాంసీ శతావరీ,
ఆరనాభాధకే వైవ తైలప్రస్థం విపాచయేత్. 593

తైలమంగారకం నామ సర్వజ్వరవినాశనం,

తా. చాగ, లక్క, వసుపు, మూనికుసుపు, మంబిష్ఠి, పెద్దపాపర, నేలములక, సైంధవలవణము, చెంగలవ్వికోష్ఠు, దుంపరాస్నము, జటామాంసి, పిల్లిపీచర వీటినిచేర్చి ఆధక ప్రమాణము ఆరనాభముతోడ ఒక ప్రస్థమునూనె పోసి వర్షముచేయవలయును. ఇది అంగారకతైల మనఁబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును.

—ॐ జ్వరములకు లాఠూదితైలము ॥—

లాఠూ హరిద్రా మంజిష్ఠా కల్కై సైలం విపాచయేత్. 594

షడ్గుణేనారనాశేన దాహశీతజ్వరాపహం,

తా. లక్క, వసుపు, మంబిష్ఠ వీటికల్కమును చేర్చి ఆరుభాగములు ఆరనాభములతో తైలమును పోసి వర్షముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని పోగొట్టును.

—ॐ విషమజ్వరములకు మహాఘోషాదితైలము ॥—

లాఠూరసాధకే ప్రస్థం తైలస్య విపచేద్భిషక్. 595

మస్త్యాధకసమాయుక్తం పిష్ట్యాచాత్ర సమారపేత్,
శతపుష్పాం హరిద్రాం చ మూర్వాం కుష్ఠం హరేణుకమ్. 596

కటుకాం మధుకం రాస్నామశ్వగంధాం చ దారు చ,
ముస్తకం నందనం చైవ పృథగక్షసమానకైః. 597

ద్రవ్యైరేతైస్తు తద్విధమభ్యంగాన్తాదుతాపహం,
విషమూఖ్యాః జ్వరాః సర్వాః ఆశ్లేప ప్రశమం నయేత్. 598

కాసం శ్వాసం ప్రతిశ్వాసం కంఠాదార్ధంధ్యగౌఢం,
 త్రికపుష్టకటిశూలం గాత్రాణాం కుట్టణం తథా. 599
 పాపాలక్షీప్తశమనం సర్వగ్రహనివారణం,
 అశ్వీభ్యాం నిర్మితం శ్రేష్ఠం తైలం లాఘాదికం మహత్. 600
 లాఘాయాః షడ్గుణం తోయం దత్త్వైకవింశతివారకం,
 పరిస్రావ్య జలం గ్రాహ్యం కిం వా క్వాధ్యం యథోదితమ్. 601

తా. ఆఘక ప్రమాణము లక్ష్మరసములో నుత్పలనూనె ౧ ప్రస్థముపోసి పెరుగు మీఁదిసీట్లు ఆఘక ప్రమాణముచేర్చి, సదాప, షసుపు, చాగ, చెంగల్వకోష్ఠ, రేణుకలు, కటు కరోహిణి, యష్టిమధుకము, దుంపరాన్నము, పెన్నేరుగడ్డ, దేవదారు, తుంగముపైలు, చందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణము గ్రహించికల్కము చేసి దానిలో చేర్చి షడ్వముచేయవలయును. గీనిని అభ్యంగముచేసికొనిన వాతము, ననుస్తవిషమజ్వరములకు ఇది శిఘ్రముగా శమించును. మఱియు కాసము, శ్వాసము, పీనసము, దురద, దుర్గంధము, గురుత్వము, ముడ్డిపూస వీఱు నడుము పీనియందలికూల, అవయవములయందు పోట్టు ఇవియన్నియు నివర్తించును. పాపము, అలక్షి, నమస్తగ్రహపీడ ఇవియును శమించును. ఇది మహాలాఘాదైల మనఁబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మింపఁబడినది. మిగులశ్రేష్ఠమైనది. లక్ష్మను ఆరుభాగము లధికముగనుండు ఉదకములోవైచి మర్దించి ౨౧ పర్యాయము వడియకట్టిగాని లేక లక్ష్మను నలియగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములో వైచి పాదాపశేషముగా కషాయముకాచిగాని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్ష్మరస మనఁబడును.

— శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము —

సువర్చికానాగరకుష్ఠమూర్వా లాఘానిశాలోహితయష్టికాభిః,
 తైలం జ్వరే షడ్గుణతక్రసిద్ధమభ్యంజనాచ్ఛితవిదాహమత్యాసత్.
 దధ్నస్ససారకస్యాత్ర తక్రం కట్టరమిష్యతే. 603

తా. సువర్చికా, శొంఠి, చెంగల్వకోష్ఠ, చాగ, లక్ష్మ, షసుపు, రక్తచందనము, యష్టిమధుకము, తైలము-వీటిని ఆరుభాగము లధికముగ నుండు మజ్జికలో షడ్వముచేయ వలయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోఁగొట్టును. మీఁడతొఁ గూడిన పెరుగులో నుండి తీయఁబడినమజ్జిక కట్టర మనఁబడును.

— ఏకాహికాదివిషమజ్వరములకు మహాకట్టరతైలము —

శుక్తారనాఘై దధిమస్తుతక్రైః ఫలాంబుభాగేన సమం హి తైలం,

కృష్ణాదికలైర్మృదువహ్నినీధ మభ్యంజనం వాతకఫజ్వరాణామ్.
ఏకాహికద్విత్రిచతుర్థకానాం మాసార్థమాసద్వయమాసికానాం,
నివారణంతద్విషమజ్వరాణాంతై లంతుషట్కట్టరకం మహత్సాత్.

తా. శుక్రము, ఆరనాశము, పెరుగుమీడిమీగడ, మజ్జిగ, త్రిఫలదశము వీటికి సమముగా తైలము-పినినన్నిటిని జేర్చి దానిలో కృష్ణాదికలమును అనగా “కృష్ణా చిత్రకషడ్భృంథా వాసకం వికషాఘనమ్, గ్రంథికైలేచాలివిహ రేణుకంచ కటుత్రయమ్, యహానీ గోస్తనీ వ్యాఘ్రీ భూనింబం బిల్వచందనమ్, భార్గీ శ్యామా శివాధాత్రీ శ్చిరా మూర్ధ్వా స జీరకా, నర్దపం హింగుకటుకీం విడంగంచ సమాంశకమ్, ఏకకృష్ణాదికోనామ గణోజ్వరవిनाశనః.” అనెడివచన ప్రకారము పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, వస, అడ్డసరము, మంజిష్ఠి, తుంగము నైలు, గ్రంథితగరము, వీలకులు, అతివస, రేణుకలు, త్రికటుకములు, కురాసాని ఓమము, ద్రాక్ష, బ్రాహ్మడు, నేలవేము, మారేడు, చందనము, గంటుభారంగి, కరక్కాయ, ఉసిరికె, ముయ్యాకుపాన్న, చాగ, జీలకఱ్ఱ, ఆవాలు, ఇంగువ, కటుకరో హిణి, వాయువిడంగములు వీటిని సమాంశములుగా చేర్చి నల్లనుగంధిపాలకలము పోసి మృద్వగ్నిచేసిధముచేయవలయును. ఇది బృహత్కట్టరతైల మనబడును. దీనిసభ్యంజనము చేసికొనిన వాతకఫజ్వరములు, ఏకాహికము, ద్వాహికము, త్రాహికము, చాతుర్థికము, మాసికము, అర్థమాసికము, మాసద్వయము యీమొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది విషమజ్వరములకు పోగొట్టును.

— విషమజ్వరములకు బృహత్పిష్పల్యాదితైలము —

పిప్పలీ ముస్తకం థాన్యం సైంధవం త్రిఫలా వచా,
యవానీ చాజమోదా చ చందనం పుష్కరాహ్వయమ్. 606

శతీ ద్రాక్షా గవాక్షీ చ శాలిపర్ణీ త్రికంటకం,
భూనింబారిష్టపత్రాణి మహానింబం నిద్ధికా. 607

గుడూచీపృశ్నిపర్ణీ చ బృహతీ దంతి చిత్రకా,
దార్వి హరిద్రా వృక్షాన్ముం పర్పటం గజపిప్పలీ. 608

ఏలేహం కార్షికైః కలైక్ సైలప్రస్థం విపాచయేత్,
దధికాంజితకైశ్చ మాతులుంగరసైస్తథా. 609

స్తేహమాత్రాసమైరేభిశ్శనైర్మృద్వగ్నినా పచేత్,
నీధ మేతత్ప్రయోక్తవ్యం జ్వరమహాహతి. 610

ఏకజం ద్వంద్వజం చైవ దోషత్రయసముద్భవం,
సంతతం సతతాన్వేద్య స్త్రోతీయకచతుర్థకాః.

611

మానజం పక్షజం చైవ చిరకాలానుబంధినం,

స్వాంతస్తా స్వాశయత్యాశు పిష్పల్యాద్యమిదం మహత్.

612

తా. పిష్పిష్ట, తుంగమునైలు, ధనియాలు, సైంధవలవణము, త్రిఫలములు, వస, కురాసానిఘము, అజామోదము, చందనము, పుష్కరమూలము, కచోరములు, ద్రాక్ష, పాపర, కోలపాన్న, పల్లెరు, నేలవేము, వేపాకు, పెనువేప, హ్రాకుడు, తిప్ప తీగె, నేలపాన్న, నేలములగ, దంతి, చిత్రమూలము, మ్రొనివసపు, వృక్షాష్టము, పరాగ బకము, వినగుడిప్పర్లు పీటిని ప్రత్యేకము గర్వప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి శల్కము చేసి ౧ ప్రస్థము తైలములో కలిపి పెరుగు, కాంబికము, మజ్జిగ, మాతులుంగరసము పీటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రస్థముచొప్పునచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే వక్షముచేయ వలయును. ఇది మహత్పిష్పల్యాదితైల మనబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము, ఏకజము, ద్వంద్వజము, త్రిదోషజము, సంతతము, అన్వేద్యక, తృతీయకము, చతుర్థకము, మానజము, పక్షజము, చిరకాలానుబంధి మొదలగు జ్వరము లన్నియు నివర్తించును.

❧ ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షాభూతాంశశతైలము ❧

భూతాఘ్ని స్వరసం ప్రస్థ మజాక్షీరం చ తత్సమం,
భృంగీ నిర్భంజికాచైవ తక్కారీ తులసీద్వయమ్.

613

అశ్వగంధీ కాకజంఘీ హస్తికర్ణి శతావరీ,

లాక్షారసం ప్రయోజ్యం తు బలా తైలాధకం తథా.

614

ఏతేషాం స్వరసం గ్రాహ్యం ప్రస్థ ప్రస్థం పృథక్పృథక్,
శనైర్నైర్వద్వగ్నినా పక్త్వా కల్కద్రవ్యాణి దాపయేత్.

615

కటుకోశీరలశునం చందనం దేవదారు చ,

క్రిమిఘ్నమరిచం ముస్తా పంచకోలం త్రిజాతకమ్.

616

ఏతేషాం కర్షమాత్రాణి తైలయుక్తేన యోజయేత్,

ద్విదండాన్నవ్యవస్థ్రేణ పిష్టస్యాద్భవాలవీడయేత్.

617

పానలేపనసన్దేన పురాణజ్వరనాశనం,

ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ త్ర్యాహికం చ చతుర్థకమ్.

618

పక్షాంతజ్వరమాసాంతం వర్షాంతేలిజ్వరం హరం,

సర్వంతే విషమం హంతి శిశూనాం పరమశాసనమ్.

619

తా. మహావీరాచార్యురసముం ప్రథమము, మేకపాలుం ప్రథమము, గుంటలగ రాకురసముం ప్రథమము, వావిలియాకురసముం ప్రథమము, తక్కిడాకురసముం ప్రథమము, భూతులసివేళ్లకహయముం ప్రథమము, మంచి తులసివేళ్లకహయముం ప్రథమము, పెన్నేరుగడ్డలరసముం ప్రథమము, చీకివెలగాకురసముం ప్రథమము, బలురక్కసిగడ్డలరసముం ప్రథమము, పిల్లిగడ్డలరసముం ప్రథమము, చతుర్థావశేషముగా కాచి వడియబోసు కోబడిన లక్కకహయముం ప్రథమము, చిట్టాముదము ౪ ప్రథమములు - ఇటుల వీనినిన్నిటిని ఒకబాసలో బోసి వ్యవసాయముగా కాచి అందులో కటుకరోహిణి, వట్టివేళ్ళు, తెల్లగడ్డలు, శ్రీగంధము, దేవదారుపట్ట, వాయువిడంగములు, మిరియాలు, తుంగమునైలు, పంచకోలములు, త్రిశాతకములు-ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కతులముచొప్పున కూర్చి తైలపాకముగావండి నూతనవస్త్రముచే వడియగట్టికొని పానము లేవనము నన్యము వీనియందు ముయోగించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము, ద్వాహికము, త్రాహికము, చాతుర్ధికము, పక్షాంతము, మాసాంతము, వర్షాంతము, విషమము-ఈమొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

—ॐ జ్వరములకు హస్తీకర్ణితైలము ॐ—

హస్తీకర్ణి సమూలేన తుణ్ణా ద్రోణాంభసీ పచేత్,
చతుర్థాగావశేషేఽస్తిక కల్మషద్రవ్యాణి దాపయేత్.

620

భారీ ముస్తా పర్పటం చ దుస్పర్శా విశ్వభేషజం,
భూనింబకుప్తయప్త్యాహ్వా గుళూచీ కంటకారికా.

621

శతావరీ హరిద్రా చ ప్రత్యేకం కర్షమాత్రకం,
తైలం ప్రథం పయస్తల్యం ఘటమధ్యే వినియోజేత్.

622

ఖరపాకయుతం తైలం సర్వజ్వరహరం పరం,
పురాణజ్వరమత్యుగ్రం సూతికాజ్వరనాశనమ్.

623

తా. బలురక్కసిగడ్డలుతెచ్చి తునకతునకలుగ తరిగి ఒకద్రోణప్రమాణము. ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కహయముకాచి వడియబోసి, ౧ ప్రథమము నూనె, ౧ ప్రథమము ఆవుపాలు పోసి అందులో గంటుభారంగి, తుంగమునైలు, పర్పటకము, దురదగొండి, కొంతి, నేలవేము, కోస్తు, అభిమధురము, తిప్పతీగె, ములక, పిల్లిగడ్డలు, పసుపు-ఇవి ప్రత్యేకము. తులప్రమాణము చూర్ణించి వేసి ఖరపాకముగా తైలముకాచి నేవించిన సహస్రజ్వరములు, దారుణమైన పురాణజ్వరములు, సూతికాజ్వరము ఇవి నివర్తించును.

ఖట్వవృక్షకణమూలం వాచణం జలవృక్షకం,
తాపనం ధ్రువమూలంచ ద్రవ్యాణ్యేతాని నిక్షిపేత్. 628

ద్రోణే చతుష్టకే తోయే పాచయేద్ధాథపహ్నినా,
తస్మిన్ మధుగుడైస్తుల్యైః పచేత్సూక్ష్మాగ్నినా పునః. 629

కణమూల మజామోదం పిప్పలీ చవ్యనాగరం,
దీప్యచిత్రకకుష్ఠం చ నాగరం గజపిప్పలీ. 630

వ్రణదారువిశంగాని చూర్ణ మేషా సమాంశకం,
దీపాగ్నినా పచేత్తస్మిన్ ఊర్జ్వా మధుసమన్వితమ్. 631

పూర్వవద్ధాన్యమధ్యేతు పుతం దద్యాథ భక్షయేత్,
కర్షమాత్రప్రమాణేన జ్వగం సర్వాణి దాహజిత్. 632

గార్గేయనిర్జితం వాలాసడస్యాల్లేహ్యముత్తమం,

తా. ఎఱ్ఱవాలుడుచెక్క ౧౦౦ పలములు, నల్లఉప్పి ౧ పీసె, చిత్రమూలము ౧ పీసె, త్రికటుకములు ౭ పీసెలు, కానుగచెక్క, తుమ్మచెక్క, ఖట్వవృక్షకణము, మోడి, మొగలింగచెక్క, ఆరెదొండవేళ్ళు - ఇవి దినుసు కొకటింటికి పీసె ౧-ఇటుల నీదినసుల నన్నిటిని బాసలో వేసి యెనమందుము ఉదకమువోసి గాఢాగ్నిచే అష్టావశేషముగా కషాయము కాచి వడియబోసి, అందు పాతబెల్లము ౫౦ పలములు కలిసి సూక్ష్మాగ్నిచే పాకము రానిచ్చి, మోడి, ఓమము, సిగ్గుళ్ళు, చవ్యము, శొంఠి, ఖురాసాని ఓమము, చిత్రమూలము, కోష్ఠ, గజపిప్పళ్ళు, దేవదారుచెక్క, వాయువిడంగములు ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ౨ పలములచొప్పున చూర్ణించివేసి, సూక్ష్మాగ్నిచే పక్వముచేసి, పిదప ౧ పీసె తేనెవోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్షప్రమాణము సేవించిన సమస్తజ్వరములను తాపమును నివర్తించును. ఇది గార్గేయునిచే చెప్పబడిన ఎఱ్ఱవాలుడులేహ్యము.

— సహదేవిఘృతము —

సహదేవీరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్. 633

రోహిణీ చ ప్రకుంచం చ ఊరప్రస్థం విపాచయేత్,
సేవితం విషమం రూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్. 634

సహదేవిఘృతం నామ శరీరబలవర్ధనం,

తా. సహదేవియూతురసము ౧ ప్రస్థము, నెయ్యి ౧ ప్రస్థము, కటుకరోహిణి ౧ కుంచము, పాలు ౧ ప్రస్థము-ఇటుల పీసెనెల్ల కలిపి పాకముచేసి చిక్కణపాకముగ

ద్వి తీ య ప్ర క ర ణ ము

సన్నిపాతనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త “మంగళానీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రధంతే” అను భగవద్దేవతాభ్యుక్తారవచనప్రకారము గ్రంథమధ్యమునందు తన కిష్టదేవత యగు ఈశ్వరసమస్కారాత్మకమంగళమును “కృత్తివాసం పురారాతిం” అనుష్ఠానముచే జేయుచున్నాఁడు:—

కృత్తివాసం పురారాతి సంధ కాసురభంజనం,
భర్తం శైలసుతాధీశం నీలకంఠమహం భజే.

1

తాత్పర్యము. గజచర్మాంబరధరుఁడు, త్రిపురాంతకుఁడు, అంధకాసురసంహారకుఁడు, సర్వలోకపూజితుఁడు, పార్వతీపతియు నగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమాబహవాహ్వయః,
వయ్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథమునందు రెండవ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

—ॐ సన్నిపాతోత్పత్తికారణము ॥—

నిరూపణేన దోషస్య నిదానం కథ్యతే పురః,
పిత్తం తు కటుకాపాద్యం మధురామ్లాన్తరుత్కఫా.

3

సంకరాద్ద్వంద్వరూపం తు స్వజం సన్నిపాతకం,
ఋతుదోషగ్రహవేళ విషదుగ్ధానకోపతః.

4

జన్తర్ల గ్రహపీడాభి రతిపాపానుషంగతః,
గర్భస్రావాచ్చ నారీణాం సన్నిపాతసముద్భవః.

5

తా. తొలుత సన్నిపాతస్వరూపమును వానికారణమును వచించెద—మిక్కుటముగా కారమును నేవించుటవలన పిత్తమును, మధురమును నేవించుటవలన వాతమునూ పులుసును నేవించుటవలన క్లేష్మమును ప్రకొపించు. మఱియు దానిని సంకరముగా నేవించుటవలన ధాతువులకు ద్వంద్వరూపము గలుగు. సర్వరసములను మిక్కుటముగా

కాసశ్వాస విదాహ శైత్య జ్వరితా తృష్ణా శిరోరోధనం
జిహ్వదగ్ధకృశత్య మంగపులకం స్యా తస్మిన్ పాతజ్వరే.

9

(నిద్రవిద్యాభూః)

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట, పగలు కృశించియుండుట, మూర్ఛ, శరీరము నందు కడుదాహము, వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలిచెట్టుట, చెమటపట్టుట, ఆనంగతముగ మాటలాడుట, నదము, నగుట, తొమ్మనొచ్చుట, లేత తొమ్మలా మండుట, శ్వాసకాసలు, విటాహించుట, శరీరము చల్లతైయుండుట, జ్వరము, దప్పి, శిరస్సునొచ్చుట, నాలుక పిడకవలె యెండి కృశించియుండుట, శరీరము గగుర్పడు చుట ఈలక్షణములుగలది సన్ని పాతజ్వరమని తెలియవలయు.

సంధ్యస్థిమూర్ఛిరుద్దాహ శీతతంద్రా రుచిభ్రమాః,
కంతకూజనకణ్ఠార్తిర క్తదృగ్భగ్ననేత్రతా.

10

రక్తనిష్ఠీననం మూర్ఛా తృష్ణా నిద్రాక్షయోనిశి,
జిహ్వదగ్ధాఖరస్పర్శాశ్వామారక్తాంగరోధితా.

11

విపాకే మూఢతాచేతి సన్ని పాతజ్వరాకృతిః, (ఆయుర్వేదే)

తా. కీళ్ల, ఎముకలు, తల నొచ్చుట, దాహము, శైత్యము, తంద్ర, అరుచి, దబ్బర లాడుట, హీనస్వరము, చెవులు గడియలుపడుట, కన్నులకొనలు ఎఱ్ఱినైయుండుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నెత్తురు ఉమియుట, మూర్ఛ, దప్పి, రాత్రులయందు నిదురపట్టుకండుట, నాలుక కాలినట్టుగ బిరుసుగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట, శరీరము బద్ధ గించియుండుట - ఈలక్షణములుగలది సన్ని పాతజ్వరమని తెలియవలయు. మఱియు సీసన్ని పాతజ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరువుగలుగు.

మిశ్రితే లక్షణే జాతే జ్వరస్సన్య తాస్మిన్ పాతికః.

12

క్షణే దాహః క్షణే శీత మస్థిసంధి శిరోరుజా,
సాస్రావే కలుషే రక్తే నిర్భగ్నే చాపి లోచనే.

13

సస్వనో సరుజౌ కణ్ఠౌ కంతశ్శూకై రివావృతః,

తంద్రా మోహః ప్రలాపశ్చ శ్వాసః కాసోఽరుచిర్భ్రమః.

14

ఘరిదగ్ధా ఖరస్పర్శా జిహ్వప్రస్తాంగతాపరం,

స్థీవనం రక్తపిత్తస్య కఫేనోన్మిశ్రితస్య చ.

15

శిరసోలోడనం తృష్ణా నిద్రానాశో హృది వ్యథా,

స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్పశః.

16

కృత్యం నాతిగాత్రాణాం ప్రతతం కంతకూజనం,
 కోతానాం శ్యావరక్తానాం మండలానాం చ దర్శనమ్. 17
 మూకత్వం స్తోతసాంపాతో గురుత్వముదరస్య చ,
 చిరాత్పాకశ్చదోషాణాం సన్నిపాతజ్వరాకృతిః. (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరములలో వాతసి త్తశ్లేష్మసౌకర్యలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాత జ్వరమని తెలియవలయు. వాసిలక్షణము లెవ్వియనిన—ప్రతిక్షణమున దాహము, ప్రతిక్షణమున శీతలము, ఎముకలు కీళ్లు శిరస్సు పీనియందు శూల, కండ్లయందు నీరు గారుట, నేత్రములు కలకబారియుండుట, నేత్రము లెల్లనైయుండుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, లేక నిక్క బొడిచికొనియుండుట, చెవిలో శబ్దము, పోట్లు, పులికెలో ముండ్లు పారినట్లుండుట, తంద్ర, మోహము, వదురుట, క్వాసము, కాస, అరుచి, భ్రమ, నాలుక కాలినబొగ్గువలె నల్లనై బిరుసై ముండ్లుబారియుండుట, శరీరము మిక్కుటముగా వ్రేలుట, రక్తమిశ్రితములేక పిత్తమిశ్రితకఫమును స్వల్పముగా ఉమియుట, తలవిసురుట, దప్పి నిదురపట్టకుండుట, అొమ్ములో వేదన, దీర్ఘకాలముమీఁద చెమట మూత్రము మలము కొంచెముగా వెడలుట, శరీర మధికముగా కృశించుండుట, కడుపొననస్థిరము, మండలాకారందై నలుపు ఎఱుపువర్ణములుగలదద్దులు శరీరమున నగుపడుట, మందముగ మాటలాడుట, లేక మాటలాడకనేయుండుట, చెవులు వివరాకుండుట, నేత్రములకు దృష్టి లేకుండుట, ఆకలి లేకుండుట, వాతసి త్తశ్లేష్మములు దీర్ఘకాలముమీఁద పక్షింబు లగుట - ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయు.

అంగవ్యథా శిరోరుక్స్వాద్ధాహ స్పర్వాంగనేత్రయోః,
 నేత్రే శోణితపీతాభే మూర్ఛాభ్రాంతిప్రలాపకమ్. 19
 హృచ్చాలం గుంభనం హిక్మా కాసస్వాద్రోమహర్షణం,
 సన్నిపాతజ్వరే ఘోరే వైద్యోజానాతి నిశ్చయత్. 20
 (మతాంతరే)

తా. శరీరమునందు వేదన, శిరమునందు పోట్లు, సర్వాంగములు నేత్రములు ముండుట, నేత్రము లెఱుగ లేక పచ్చగనుండుట, మూర్ఛ, భ్రాంతి, వదురుట, అొమ్ము నొచ్చుట *దగ్ధత్తికయుండుట, ఎక్కిళ్ళు, దగ్ధ, గగురొప్పడుచుట—ఈలక్షణములుగలది భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుఁడు తెలిసికొనవలయు.

* దగ్ధత్తిక అనగా గద్దకస్వరముతో మాటలాడుట.

ॐ అసాధ్యసన్ని పాతసామాన్యనాడిలక్షణము ॐ

కాష్ఠభారస్య ముధ్యేతు చుంచూగమనవద్భవేత్,
కుటిలం శిథిలం మందం సూక్ష్మం చ చపలం తథా. 21
సన్నిపాతోద్భవానాడి విజ్ఞేయా సా తథాబుధైః, (చింతామణౌ)

తా. పదమూడుసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి కట్టెల
మోపునడుమ చుంచూగమనటాలను, కుటిలముగను, తెగినటాల ఖండఖండములుగను,
మందముగను, సూక్ష్మముగను, చపలముగను, నడచుచుండిన రోగి మృతిచెందు నని
తెలియచలదును.

ॐ మృత్యుభాతులక్షణము ॐ

నాడి డమరుకాకారా దినే మృత్యుర్దినత్రయే. (మతాంతరే) 22

తా. నడిమి ప్రేలికింద కడవటి ప్రేలికింద నాడి డమరుకమువలె నడచుచుండిన
రోగి ఒకదినములోగాని మూడుదినములలోగాని మృతిచెందును.

ॐ సన్నిపాతజ్వర సామాన్యప్రమాణము ॐ

దోషే విబధ్ధే నష్టేగ్నో నర్వసంపూర్ణలక్షణః,
సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యస్తతోఽన్యథా. 23
సప్తమే దివనే ప్రాప్తే దశమే ద్వాదశేషి వా,
పునర్హోరతరో భూత్వా శమనం యాతి హంతి వా. 24
ఏతైశ్చ ద్విగుణైర్వాపి మోక్షాయ చ వధాయ చ, (నిత్యనాథీయే)

తా. పీతాదిదోషములు మలాదిదోషములు బద్ధగించుట, జాతరాగ్ని నశించుట,
పాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణముగా నుండుట - ఈలక్షణములుగల సన్ని
పాతజ్వరము అసాధ్యం బనియు, దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్నిదీపనము నర్వలక్షణము
లలో కొన్నిలక్షణములు ఇవి మాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యం బనియు తెలియ
వలయు. సన్నిపాతము ౭ లేక ౧౧ లేక ౧౨ దినములకు కడు ఉగ్రంబై కాంతి చెంది
నను జెందును. లేక చంపినను చంపును. అటుకాదేని ౧౪-౨౦-౨౧ దినములకు కాంతి
చెందినను జెందు, లేక చంపినను చంపు.

వాక్యము: మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదము, నిత్యనాథీయము,
వైద్యచింతామణి - వీనియందలి త్రయోదశ సన్నిపాత నిదానంబులను,
వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను, కాలప్రమాణంబును, ఉపద్రవములను,
చికిత్సానుపానంబులను సంగ్రహించెద.

❧ సన్నిపాతనామతత్వాధ్యాసాధ్యములు ❧

సంధిక త్తాంద్రికశ్చైవ దుస్సాధ శ్చిత్తవిభ్రమః. 25

కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వకస్తథా,
కష్టాత్కష్టతరో జ్ఞేయో రుద్దాహో హంతి మానవమ్. 26

అంతకో భుగ్ననేత్రశ్చ రక్తక్ష్మీవీ ప్రలాపకః,
శీతాంగశ్చాప్యభిన్యాస స్వటస్సథ్యా స్సప్తమారకాః. 27

(మాధవనిదానే)

తా. సంధికము, తాంద్రికము, చిత్తవిభ్రమము, కంఠకుబ్జము, కర్ణికము, జిహ్వకము, రుద్దాహము, అంతకము, భుగ్ననేత్రము, రక్తక్ష్మీవి, ప్రలాపము, శీతాంగము, అభిన్యాసము అను నీపదమూడును సన్నిపాతనామములు. అందఱు సాధ్యములు, తక్కినవి ఏడు మారకములు. అందు సంధికము, తాంద్రికము, చిత్తవిభ్రమము ఇవి కష్టసాధ్యములు. కంఠకుబ్జములు, కర్ణికము, జిహ్వకము ఇవి కడుకష్ట సాధ్యములు. రుద్దాహము మారకంబు. తక్కినవి అఱును సాధ్యములు. (ఇంక వాని సాధ్యాసాధ్యముల నెఱుంగుటకు తగినలక్షణముల వచించెద.)

❧ సంధికసన్నిలక్షణము ❧

అంగశోఘో వాయుకఫౌ తంద్రా శూల ప్రజాగరాః,
సంధికాఖ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చ జాయతే. (మాధవనిదానే)

తా. అంగములు వాయుట, వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట, కఫముపడుట, తంద్ర, శూల, నిదురపట్టకుండుట, సత్త్వము క్షయించుట-ఈలక్షణములు కలిగి అంగములు శోభించియుండునది సంధికసన్ని యని తెలియవలయు.

పూర్వరూపకృతశూలసంభవం *శోఘవాతబహువేదనాన్వితం,
క్షేప్తతాపబలహానిజాగరం సన్నిపాతమితి సంధికం వదేత్. 29
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాపు, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, తఱుచుగ పొరలుట, క్షేప్తప్రకోపము, సంతాపము, సత్త్వము క్షయించుట, నిదురపట్టకుండుట - ఈలక్షణములు కలిగి పూర్వరూపజనితశూలతోగూడి అంగములు శోభించియుండునది సంధికసన్నియని తెలియవలయు.

శరీరం పూర్వవచ్ఛాలం శోఘవాతం చ వేదనా,

కథ స్తంద్రామతాపంచ సంధికే సాన్నిపాతికే. (నిత్యనాథీయే) 30

తా. శరీరము పూర్వమువలెనేయుండుట, శూల శోభ గలిగియుండుట, శరీరము నందు వాతోస్తద్రవములు వేదన కథము తంద్ర తాపము ఈలక్షణములుగలది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

సదాస్యం శ్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నాసాతివేదనా,

శోకస్సాన్యల్లక్షణం జ్ఞేయం సంధికే సాన్నిపాతికే. (చింతామణౌ)

తా. ఎల్లప్పుడు నోరు శ్లేష్మపూరితముగ నుండుట, శూల, నాసికములలో కడు వేదన, కన్నులయందు నీరు గారుట ఈలక్షణములుగలది సంధికసన్నియని తెలియవలయు. (ఇందు శుభకరనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము. అశుభకరనాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యము. అశుభాశుభనాడులను అష్టధాతువు నిదానమువలన తఱచుగా నెఱుంగ వలయు.)

— తాంద్రికసన్నిలక్షణము —

తంద్రా శూల జ్వర శ్లేష్మ తృష్ణాచ ఛర్ది కంఠరూక,

ఉత్కణ్ఠాస్సాన్య దనశసం తాంద్రికే శ్వాసకః కఫః. (మాధవనిదానే)

తా. తంద్ర, శూల, జ్వరము, శ్లేష్మము, దష్పి, వాంతులు, మెడవాచియుండుట, బొంగుపోయినటుల మాటలాడుట, అన్నమునం దిచ్చలేకుండుట, శ్వాసము, తెమడ వెడలుట - ఈలక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియ వలయు.

ప్రభూతా తంద్రార్తి జ్వర కఫ పిపాసాకులతరో

భవేచ్ఛామూ జిహ్వ పృథులకఠినా కంటకవృతా,

అతీసార శ్వాసః క్లమభ పఠితాప శ్మృతిరుజో

భృశం కంఠేజాడ్యం శయనమనిశం తాంద్రికగదే. (ఆయుర్వేదే) 31

తా. అధికముగా తంద్ర, శూల, జ్వరము, తెమటవెడలుట, దష్పివలన రోగి కడుపీడితుడుగ నుండుట, నాలుక నల్లనై దళమై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట, అతి సారము, శ్వాస, బడలిక, శరీరముమండుట, చెవి వినరాకుండుట, మిక్కుటముగా కంఠము వందు జడత్వము, రేయుంబగలు కరుండియుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువ కుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

అతితంద్రా జ్వర శ్వాస శ్మృమస్తాపోఽతీసారత్వట్,

స్థూలకణ్ఠాయతిశ్వామా జిహ్వ కఠినకంటకా.

శ్రుతిస్వల్పకఫశ్చేతి తాంద్రికేసాన్నిపాతికే, (నిత్యనాథీయే)

తా. విడువనితంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్ళు మండుట, అతిసారము దష్టి కుతిక బొంగురుపోవుట, నాలుక నలుపువర్ణముగలవై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట, చెవుడు, పొడిదగ్గు-ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు.

బద్ధప్రలాపస్తంద్రాచ జిహ్వశ్వామా సకంటకా. 35

కఠినా నిర్ద్రివా శుష్కం సంతాప శ్వాతిసారకః,

శ్వాసః కంఠూ ర్వివర్ణశ్చ తోయం ప్రవతి లోచనే. 36

జ్వరమత్యుత్కటం చైవ తాంద్రికేసాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. వదురుట, తంద్ర, నాలుక నల్లవై ముండ్లుబారి కఠినమై ద్రవము లేకుండుట, శరీరము శుష్కించుట, తాపము అతిసారము శ్వాస శరీరమునందు దురద, నేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగనుండుట, కన్నులయందు నీరుగారుట, తీవ్రజ్వరము-ఈలక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు.

— ప్రలాపసన్నిలక్షణము —

ప్రలాపకంపరుక్పిష్టా నాశవైకల్యోభ్రమాః. 37

ప్రలాపః ప్రాణహంతాచవిలాపోగ్రజ్వరాదిభిః, (మాధవనిదానే)

తా. ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమైయుండుట, తబ్బి బ్బులాడుట, ఏడ్పుట, శరీరమునందు బొటమెలు, ఉగ్రజ్వరము-ఈలక్షణములు గలిగి ఏడ్పుచు వదురుచు నుండిన ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయు. ఇది ప్రాణములను హరించును.

కంపప్రలాప¹ పరితాపనకంతపీడా

²శోఫప్రవాతప్రతికః పపమానచింతా,

ప్రజ్ఞాప్రణాశవికలః ప్రచురప్రవాదః

క్షీప్రం ప్రయాతి పితృపాలపదం ప్రలాపీ. (ఆయుర్వేదే) 38

తా. శరీరము వణుకుట, ప్రలాపించుట, సంతాపము, కుతికనొచ్చుట, శోఫ, శరీరము వాతపూరితముగనుండుట, గాలినిశోరుట, ప్రజ్ఞావిహీనతచే శరీరము గురు తెరుగ

1 పరితాపనకీర్ణపీడా=కపాలమునందు పీడగలుగుట. 2 పౌష్ఠప్రభావపపమానహోన్యచింతా=గంభీరముగా మాటలాడుట, తనసుఖమునుగోరి పరులదుఃఖమునకు వ్యసనపడుట.

కుండుట, అధికముగ వదురుట-ఈలక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు వదురుచు నుండిన ప్రలాపనన్ని యని తెలియవలయు. ఇది గలవాఁడు కడుస్పృహగా నిత్యలోకమున కేగును.

ప్రలాపకంపా భ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోఽతితాపవాః,

పాదశోభాంగపీడా చ వికలః ప్రతివాదితాః.

39

జ్ఞేయం ప్రలాపకేచిహ్నం సన్నిపాతో నికృంతకః, (నిత్యనాథీయే)

తా. వదురుట, శరీరము పణకుట, భ్రమహుటలాడుట, అజ్ఞానము, అతితాపము, పాదములు పోలిండుట, శరీరము నొచ్చుట, శరీరము గురుతెరుగ కుండుట, ప్రతివాదిండుట - ఈలక్షణములు గలది ప్రలాపనన్ని యని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

కంపప్రలాపసంతాపా వాతశ్లేష్మప్రజాయతే.

40

హిక్మా తాపజ్వరశ్చైవ ప్రలాపే సాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. శరీరము పణకుట, వదురుట, సంతాపము, శరీరము నొచ్చుట, దగ్ధ, ఎక్కిణ్ణు, తాపజ్వరము-ఈలక్షణములు గలది ప్రలాపనన్ని యని తెలియవలయు.

❧ చిత్తవిభ్రమనన్నిలక్షణము ౨౯ ❧

ప్రలాపో నర్తనం హాస్యం నాసాపీడా మదభ్రమాః.

41

వైకల్యం కోపనం గానం దుస్సాధ శ్చిత్తవిభ్రమః,

(మాధవనిదానే)

తా. ప్రలాపించుట, నృత్యము నలుపుట, నగుట, ముక్కు నలుచుకొనుట, మద మెక్కియుండుట, తబ్బిబ్బులాడుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట, కోపము, పాడుట ఈలక్షణములు గలిగి యెల్లప్పుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తవిభ్రమనన్ని యని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

మదో మోహో భ్రమ స్తాపో హాస్య గీత ప్రలాపనమ్.

42

నృత్యం వికలతా పీడా వికటాక్షో విచక్షణః,

లక్షణై స్సన్నిపాతోఽయం జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః. (ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము మదమెక్కుట, మోహము, భ్రమ, తాపము, నగుట, పాడుట, వదురుట, అడుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట, శరీరపీడ, వెట్టిచూపుట, తెలివిగల వాని వలె నుండుట - ఈలక్షణములుగలది చిత్తవిభ్రమనన్ని యని తెలియవలయును.

యది కథమపి పుంసాం జాయతే కాయపీడా

భ్రమ మద పరితాపా మోహా వైకల్యభావా,

వికటనయనహాసో నృత్తగీత ప్రలాపా

హ్యభిదశతి ససాధ్యం కేహి చిత్తభ్రమాఖ్యమ్. (నిత్యనాథీయే) 41

తా. ఉష్ణైత్తకాయనినినవానివలె శిచ్చిమాటలాడుట, భ్రమ, శరీరము మదమెక్కుట, సంతాపము, మోహము, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, ఉఱిమిచూచుట, నగుట, అడుట, పాడుట, వదురుట-ఈలక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనం,
భ్రమమోహా భ్రుకుటిలో గీతసృత్యప్రలాపనమ్. 45
మహాఘోరస్సన్ని పాతో జ్ఞాతవ్యశ్చిత్తవిభ్రమః. (చింతామణౌ)

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును జెందియుండుట, వాతపిత్తములు ప్రకోపించుట, భ్రమ, మోహము, కనుబొమలు ముడిపడుట, పాడుట, అడుట, వదురుట-ఈలక్షణములు గలది కడుభయంకరమైన చిత్తవిభ్రమసన్ని యని తెలియవలయు.

❧ జిహ్వకసన్నిలక్షణము ❸ ❧

శ్వాసకాస పరితాప విహ్వలో మిలితాక్షీచ కఘావృతం శుఖం,
నిశ్శ్వాసక బధిరమూకలక్షణ శ్యాంతకృద్భవతి యస్సజిహ్వకః. 47
(మాధవనిదానే)

తా. శ్వాసకాసలు, సంతాపము, మతిచాంచల్యము, నేత్రములు మూతలుపడుట, నోట కఘము వెడలుట, నిట్టూర్పు, వాతము వెడలుట, చెవుడు, మూగతనము-ఈలక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లు పారియుండునది జిహ్వకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

శ్వాసనకాసపరితాపవిహ్వలః కఠినకంటక వృతాచ జిహ్వకా,
బధిరమూకబలహానిలక్షణో భవతి కష్టతరసాశ్శ్యజిహ్వకః. 48
(ఆయుర్వేదే)

తా. కాసశ్వాససంతాపములచే మతిచాంచల్యము, నాలుక కఠినమై ముండ్లు పారియుండుట, చెవుడు, మూకత్వము, సత్వము క్షయించుట-ఈలక్షణములుగలది జిహ్వకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

కంటకాకఠినాజిహ్వ కాసశ్వాసాతివిహ్వలః,
మూఠో బధిరతాతాపో బలహాని ర్విలక్షణైః. 49
జిహ్వకస్సన్ని పాతోఽయం కష్టసాధ్యం విబుర్బుధాః,
(నిత్యనాథీయే)

తా. నాలుక కనినమై ముండ్లు పారియుండుట, కాసశ్వాసలు, మతిచాంచల్యము, మూకత్వము, చెవుడు, తాపము, సత్వక్షయము, మరణచిహ్నములు - ఈలక్షణములు గలిగి నాలుక కనినమై ముండ్లు పారియుండునది జిహ్వాకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

నిశ్శ్వాసో వేగసంతాపౌ కాసః కఠినజిహ్వాకా. 50

కంటకా శ్వామవగ్గా చ మూకత్వం బధిరో జడః,
జిహ్వాకసన్నిపాతోఽయ మసాధ్యం చ వినిర్దిశేత్. (చింతామణౌ)

తా. డోర్ధ్వశ్వాసము, తాపము, దగ్గు, నాలుక కఠినమై నల్లనై ముండ్లు పారి యుండుట, స్వల్పముగ మాటలాడుట, లేక మాటలాడకనేయుండుట, చెవుడు, జడ త్వము-ఈలక్షణములుగలది జిహ్వాకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

—● కర్ణి కసన్నిలక్షణము ౨—

జ్వరోగ్రతాపకర్ణార్తి గ్రంథిః క్రోధః ప్రలాపనం,
శ్వాసకాసప్ర నేకాస్స్యః కర్ణి కః కృచ్ఛ్రసాధ్యకః. 52

(మాధవనిదానే)

తా. ఉగ్రజ్వరము, తాపము, చెవికొనలు వాచుట, గ్రంథులుపుట్టుట, కోపము, వదురుట, శ్వాసకాసలు, నోటిలో నీరుగారుట - ఈలక్షణములుగలిగి కర్ణమూలముల యందు వాపుకలిగియుండునది కర్ణి కసన్నియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

ప్రలాప శ్రుతి హాసకంఠగ్రహంగ
వ్యధా శ్వాసకాసప్ర నేకప్రభావం,
జ్వరం తాపకర్ణాంతయో ర్లక్షణా
బుధాః కర్ణి కం కష్టసాధ్యం వదంతి. (ఆయుర్వేదే) 53

తా. వదురుట, చెవుడు, మతికబట్టికొనినట్టుండుట, శరీరమునందు వ్యధ, శ్వాస, దగ్గు, జొట్టుకారుట, జ్వరము, సంతాపము, చెవి చెక్కుళ్లు పీనిమూలములయందు వాపు-ఈలక్షణములుగలది కర్ణి కసన్నియని తెలియవలయు. దీనిని పండితులు కష్టసాధ్య మని వచించెదరు.

జ్వరః కర్ణాంతశోఘా చ శ్వాసకంఠప్రలాపనం,
స్వేదఃకంఠగ్రహస్తాపౌ హృల్లాసోఽంగవ్యధాపి చ. 54

కర్ణి కే సన్నిపాతే చ లక్షణాని చ పండితైః.

(నిత్యనాథీయే)

తా. జ్వరము, కర్ణమూలములయందు వాపు, ఉబ్బసము, శరీరకంపము, వదురుట, చెమట, కంఠమువట్టికొనినట్టుండుట, తాపము, ఓకరపచ్చునట్టుండుట, శరీరమునందు నూదులచే బొడుచునటుల వ్యధ-ఈలక్షణములుగలది కర్ణి కసన్నియని వండితులు తెలిసికొనవలయు.

ప్రలాప జిహ్వస్ఫుటన హిక్మా కాసాంగకంపనమ్. 55
కర్ణాంతశోఘస్తావశ్చ కర్ణి కేసాన్ని పాతీకే, (చింతామణౌ)

తా. వదురుట, నాలుక పగిలియుండుట, ఎక్కిళ్ళు, దగ్గు, శరీరకంపము, చెవి కొనలు వాచుట, తాపము, పలుమారులేచుట - ఈలక్షణములుగలది కర్ణి కసన్నియని తెలియవలయు.

— శూరోక్తసన్ని పాతసాధ్యనాడీలక్షణము —

సువ్యక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవ చ. 56
అచంచల మమందత్వం సర్వం సల్లక్షణం శుభం, (ఆయుర్వేదే)

తా. ప్రజ్ఞేష్టుబడిన నాలుకనన్ని పాతములలో నాడి స్వస్థానము విడనాడకను, నిర్మలముగను, కొటిల్చరహితంబుగను, సూక్ష్మతావిహీనంబుగనుండిన యాసన్ని పాతములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

— సాధ్యసన్ని పాతవివరణము —

సంధిక స్తాంద్రికశ్చైవ ప్రలాప శ్చిత్తవిభ్రమః. 57
జిహ్వకః కర్ణికశ్చైవ పటాన్యధ్యాశ్చ ప్రకీర్తితాః, (గ్రంథాంతరే)

తా. సంధికము, తాంద్రికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము, జిహ్వకము. కర్ణికము-అను నీయాఱునన్ని పాతములు సాధ్యంబులు. (అట్లగుటచే వానికి చికిత్సజేయవలయు.)

— అసాధ్యసన్ని పాతవివరణము —

రుద్ధాహ మంతకో భుగ్న నేత్రం స్యా త్కంఠకుబ్జకః. 58
రక్తక్టీవీ శీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చ దారుణాః,
సన్ని పాతా ఇమే సప్తా ప్యసాధ్యాః పరికీర్తితాః. (గ్రంథాంతరే)

తా. రుద్ధాహము, అంతకము, భుగ్న నేత్రము, కంఠకుబ్జము, రక్తక్టీవి, శీతాంగము, అభిన్యాసము-అను నీయేడుసన్ని పాతములు అసాధ్యంబులు. (అట్లగుటచే వానికి తలుచుగా చికిత్సజేయంజనదు.)

— రుద్దాహసన్నిలక్షణము ౪౯ —

శోభ ప్రలాప మోహాగ్నిమాంద్యం త్రాంతిస్తృషా భ్రమః,
రుద్దాహే శ్వాసశూలౌచ కంఠమన్యారుజా తథా. 60
(మాధవనిదానే)

తా. శరీరమువాచుట, ప్రలాపము, మోహము, అగ్నిమాంద్యము, బడలిక, దప్పి, తబ్బిబ్బులాడుట, ఊబ్బసము, శూల, మెడ పెడతలనరము పీనియందు వేదన-ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహసన్ని యని తెలియవలయు.

మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యథాకంఠే భ్రమః క్షమః,
వేదనాతితృషా జాడ్యం శ్వాసస్త్యేతైశ్చ లక్షణైః. 61
కష్టాత్కష్టతరం జ్ఞేయం రుద్దాహసాన్నిపాతికే, (ఆయుర్వేదే)

తా. మోహము, తాపము, వదురుట, కుతిక పగిలి నొచ్చుట, శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట, బడలిక, పొరలుట, కడుదప్పి, శరీరజాడ్యము, శ్వాస - ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహ మాంద్యశ్రమాః
పరిభ్రమణ వేదనావ్యధితకంఠమన్యారుహసుః,
నిరంతరతృషాకర శ్వాసన శూల హిక్మాకులః
సకష్టతరసాధనో భవతి హంతి రుద్దాహకః. (నిత్యనాథీయే) 62

తా. వదురుట, సంతాపము, కడుమోహము, అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట, శ్రమ, శరీరము తిరుగుట, కంఠము పెడతలనరము చెక్కిళ్ళు పీనియందు వేదన, ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్ళు - ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలియుండునది రుద్దాహసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగిని జంపును.

ప్రలాపతాపౌ మోహశ్చ కంఠే వై వేదనాభ్రమః,
వేదనాతితృషాకాసో జాడ్యకంఠప్రలాపనమ్. 63
స్వేదో లలాటకంఠే చ రుద్దాహసాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. వదురుట, తాపము, మోహము, కుతికపగిలి నొచ్చుట, శరీరము తిరుగుట, పొరలుట, కడుదప్పి, కాసము, శరీరజాడ్యము, శరీరకంఠము, మొరజెట్టుట, లలాటము కుతిక పీనియందు చెమట-ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

అంతకసన్నిలక్షణము ౧౭

అంతర్దాహ శిరఃకంప హిక్మా రోచనవిభ్రమాః. 64

తమంతకం విజానీయా దసాధ్యశ్చప్రతిక్రియః, (మాధవనిదానే)

తా. కడుపులోదాహము, శిరఃకంపము, ఎక్కిళ్లు, విడ్డుట, తబ్బిబ్బులాడుట - ఈలక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుమంటలు గలగియుండునది-అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము. ఆట్లగుటచే దానికి చికిత్సయే లేదు.

దాహ మోహ శిరఃకంప హిక్మా కాసాంగ కంపనమ్. 65

సంతాపశ్చాత్తనోజ్ఞేయ శ్చాంతకే సన్నిపాతకే. (ఆయుర్వేదే)

తా. దాహము, మోహము, శిరఃకంపము, ఎక్కిళ్లు, దగ్గు, వర్షింపు వణిగుట, అత్తకు సంతాపము-ఈలక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుతాపము గలగియుండునది అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

దాహం కరోతి పరితాపనమాతనోతి

మోహం దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకంపం,

హిక్మాం కరోతి కసనం చ సమాతనోతి

జానీషి తం విబుధనర్జితమంతకాఖ్యమ్. (నిత్యనాథీయే) 67

తా. దాహము, సంతాపము, మోహము, తలవణిగుట, ఎక్కిళ్లు, చాంతి - ఈ లక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

సదాహ మోహ స్తావశ్చ శిరఃకంపః ప్రలాపనం,

వాంతిర్నిక్మాజ్వరశ్చైవ హ్యంతకే సన్నిపాతకే. (చింతామణౌ)

తా. దాహము, మోహము, సంతాపము, తలవణిగుట, వదరుట, చాంతి, ఎక్కిళ్లు, జ్వరము - ఈలక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్న నేత్రసన్నిలక్షణము ౧౮

అక్షిభంగ శ్శ్రుతేర్భంగః ప్రలాప శ్వాసవిభ్రమాః,

భుగ్నదృష్టిం విజానీయా దసాధ్యం కంఠశోషవత్. 69

తా. నేత్రములయందు మిటిమిటిచూపు, చెవులు వివరాకుండుట, ప్రలాపము, శ్వాసము, తబ్బిబ్బులాడుట, కంఠశోష - ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు క్రుంగియుండునది భుగ్ననేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

జ్వరబలాపచయ శ్రుతిశూన్యతా

శ్వసనభుగ్నవిలోచనమోహితాః,

ప్రలపన భ్రమ కంపన శోకవాక్

త్యజతి జీవితమాశు సభుగ్నదృక్.

(ఆయుర్యేచే) 70

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము, చెవులు వినరాకుండుట, నిట్టూర్పు, వాతము విడుచుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, మోహము, వదరుట, శరీరము దిరుగుట, శరీరకంపము, దుఃఖించుట-ఈలక్షణములుగలది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగి కడుఃస్థిముగా ప్రాణాబులు విడుచును.

శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వరాధికం,

మోహ ప్రలాపనా కంపా భ్రమో నిద్రాపి లక్షణైః.

71

జ్ఞాతవ్యో భుగ్న నేత్రోయం సన్నిపాత స్పందారణః,

(నిత్యనాథీయే)

తా. శ్వసన, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, చెవులు వినరాకుండుట, జ్వరాధిక్యము, మోహము, ప్రలాపము, శరీరకంపము, భ్రమ, మైకము - ఈలక్షణములుగలది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్నం విలోచనద్వంద్వం బాష్పం ప్రవతి సంతతమ్.

72

నిరీషణేన రహితం ప్రలాపభ్రమకంపనం,

జ్ఞాతవ్యో భుగ్న నేత్రోయం సన్నిపాత స్పందారణః.

73

(చింతామణౌ)

తా. నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నేత్రములయందు యెల్లప్పుడు నీరుగారుట, నేత్రములకు చూపులేకుండుట, వదరుట, భ్రమయుట, వణకుట-ఈలక్షణములు గలది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

— కంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము —

హనుకంఠశిరశ్శూలో మోహ కంప జ్వరానిలాః,

మూర్ఛా దాహ ప్రలాపాస్పృశిత్యాద్యాః కర్ణకుబ్జకే.

74

(మాధవనిదానే)

తా. చెక్కిళ్ళను మెడయు శిరమును శూలించుట, మోహము వణకుట జ్వరము ఊర్ధ్వశ్వసనము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము- ఈలక్షణములుగలిగి మెడ కుదియబడి యుండునది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

హిక్మాత్థాన శ్రమణ దవధు శ్వాస సంజ్ఞాప్రణాళాః,
 శ్యామారక్తాధికతరసనా మండలోత్థానరూపా
 రక్తక్ష్మీవీ నిగదిత ఇహప్రాణహంతా ప్రసిద్ధః. (ఆయుర్వేదే) 80

తా. రక్తముగ్రమ్మట, జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ శూల అతిసారము ఎక్కిళ్లు కడుపుబ్బరము, శరీరము చక్రాకారముగదిరుగుట, సంతాపము, శ్వాస, తెలివితేకుండుట, నాలుక నల్లగగాని ఎఱ్ఱగగాని లేక మండలములుగలదిగగాని యుండుట-ఈలక్షణములు గలది రక్తక్ష్మీవినన్నియని తెలియవలయు. ఇది ప్రాణహానిని చేయుటయందు ప్రసిద్ధి చెందినది.

రక్తక్ష్మీవన సంమూర్ఛా జ్వర మోహ తృషా శ్రమః,
 వాంతిర్హిక్మాతీసారశ్చ సంజ్ఞానాశో వ్యథాశ్వసః. 81
 మండలా శ్యామరక్తాశ్చ దాహస్వల్లక్షణాని తై,
 జ్ఞాతవ్య సన్నిపాతోఽయం రక్తక్ష్మీవీతిహుతుకః. (నిత్యనాథీయే)

తా. రక్తముగ్రమ్మట, మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి, శరీరము తిరుగుట, వాంతి ఎక్కిళ్లు అతిసారము, తెలివితేకుండుట, *వ్యధ, శ్వాస, శరీరమునందు నల్లగ గాని ఎఱ్ఱగగానియుండు మండలములు, జనించుట, దాహము-ఈలక్షణములుగలది రక్తక్ష్మీవి సన్నియని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జుపును.

జిహ్వోవృత్తసోఫీటనా చైవ రక్తంస్రవతి వేగతః,
 జ్వరతృష్ణా మోహమూర్ఛా హిక్మాతీసారవిభ్రమాః. 82
 కాసశ్చిరోభ్రమః కంపా జిహ్వ శ్వామా సకంటకా,
 రక్తక్ష్మీవీ సన్నిపాతో విజ్ఞేయ శ్వాతిభీషణః. (చింతామణౌ) 83

తా. నాలుక పెదవులు పగిలి తీవ్రముగా రక్తముగారుట, జ్వరము దప్పి మోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్లు అతిసారము దగ్గు, తబ్బిబ్బులాడుట, తలతిరుగుట, వణకుట, నాలుక నల్లనై ముండ్లు పారియుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తక్ష్మీవినన్నియని తెలియ వలయు. ఇది కడుభయంకరమైనది.

— శీతాంగసన్నిలక్షణము —

ఉగ్రతాపక్లమశ్చైత్త్యం ఛర్ద్యతీసారవేగవాః,
 శోకకంపభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాద్యపర్రవాః. (మాధవనిదానే)

* వ్యధ అనగా - సూదులచే బొడుచునటుల శరీరమునందు పేదన.

తా. లోన ఉగ్రమైనతాపము లేక కడుతైత్త్యము బడలిక వాంతి, అధికముగా విరేచనములగుట, శోకము వణకు భ్రమ ఎగయూపిరి - యామొదలగులక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు.

హిమసదృశశరీరో వేషధుశ్వాసహిక్మా
శ్శిథిలితసకలాంగః ఖన్ననాదః ప్రలాహః,
క్షమథదవధుకాసచ్ఛ్చ్యవతీసారశోకా
స్త్వరితమరణహేతు శీతగాత్రప్రభావాత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట, శరీరము వణకుట, శ్వాస ఎక్కిళ్ళు, సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట, స్వరభంగము ప్రలాహము అనాయాసముగా శ్రమ లోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతిసారము దుఃఖము - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు. దీనియందు శరీరము శీతలముగానుండుటచే ఇది త్వరిత మరణమునకు హేతుకరంబగును.

శరీరం హిమశీతం చ ఛద్వ్యవతీసారకంపనం,
క్షీణనాడ్యంగతాపశ్చ హిక్మాశ్వాసస్థమశ్రమా. 87
సర్వాంగశిథిలో వాంతి శీతాంగస్సన్ని పాతకః, (నిత్యనాథీయే)

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట, వాంతి అతిసారము వణకు నాడి క్షీణించియుండుట, శరీరతాపము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస బడలిక శ్రమ, సర్వాంగములు శిథిలముచెందుట - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

సర్వాంగం చంద్రవచ్ఛీతం కాసశ్వాసశ్చ జాయతే. 88
హిక్మా సర్వాంగతైథిల్యం వాంతి సంతాపమూర్ఛనం,
అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగే సన్ని పాతకే. (చింతామణౌ)

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట, కాసశ్వాసలు ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములయందు తైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీరకంపము - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు.

❖ అభిన్యాససన్నిలక్షణము ❖

కరపాదతలే దాహః ప్రజ్ఞాహనిశ్చ జాయతే,
జానీయాత్తమభిన్యాసమాయుర్వేదవిశారదః. (మాధవనిదానే)

తా. అరికాన్లు అనిచేతులు మంట, తెలివిలేకుండుట - ఈలక్షణములుగలది అభి
న్యాసనన్నియని అయుర్వేదపేత్రయగువాఁ డెఱుంగవలయు.

దోషత్రయస్థిగ్ధముఖత్వనిద్రా వైకల్యనిశ్చేష్టనకష్టవాచః,
బలప్రణాశ శ్శ్వసనాదినిగ్రహోఽభిన్యాసఉక్తో నను మృత్యుకల్పః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు ప్రకృతించి పలుసూరెగిరెగిరినడుచుట, ముఖము
నిగనిగలాడుట, నిదురపట్టకుండుట, చేష్టలుండిగియుండుట, కడుకష్టముమీఁద మాట
లాడుట, బలిమికొరవడుట, శ్వాసాదులు 'వడలక' బిగబట్టుట - ఈలక్షణములు గలది
అభిన్యాసనన్నియని తెలియవలయు. ఇది మృత్యుకల్పముగ నుండు.

త్రిదోషం చ ముఖం స్థిగ్ధం నిద్రావైకల్యకంపనే,
నిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్నిబలహీనయః. 92
మృత్యుకల్పం హ్యభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేత్,
(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగ నడుచుట, ముఖము మెఱయుట, నిదుర
పట్టకుండుట, వణకుట, చేష్టలే లుడిగియుండుట, అతిశ్వాస అగ్నిహింద్యము బలము
క్షయించుట - ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాసనన్నియని తెలియవలయు. ఇది మృత్యు
కల్పమని ఊహింపవలయు.

దోషత్రయం జ్వరశ్వాస సిగ్ధాస్యమతినిద్రతా.
అంగవైకల్యతాపశ్చ బలహీని స్తృషాజటః,
అతుష్టతట సన్నిపాతో హ్యభిన్యాస స్సుదారుణః. 94
(చింతామణౌ)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులుగలసి ప్రకృతించుట, జ్వరము, శ్వాస, ముఖము
మెఱయుట, అధికనిద్ర, అంగములయందునొప్పి, తాపము, బలముక్షయించుట, దస్మి,
జాడ్యము - ఈలక్షణములుగలిగి భయంకరముగ నుండునది అభిన్యాసనన్నియని తెలియ
వలయు. ఇది యసాధ్యము.

— సన్నిపాతభేదములు —

తద్విధా దాహశీతాది దాహాద్యాష్టభావరే,
అభిన్యాసో భవేదేశ సన్నిపాతాస్త్రయోదశ. (శారీరే) 95

తా. సన్ని పాతములు దాహాదిశీతాదిభేదములచే ద్వివిధము. అందు దాహాదిలక్షణములతోగూడిన సన్ని పాతములు ఆఱు. శీతాదిలక్షణములతోగూడిన సన్ని పాతములు ఆఱు. అభిన్యాసం బొకటి. అని సన్ని పాతములు పదమూడు.

— ౧౭ శీతానిసన్ని పాతవివరణము ౧౭ —

సంధిక స్తాంద్రికో జిహ్వ కర్ణిశ్చ ప్రలాపః,
చిత్తవిభ్రమక శ్శీతాః కఫవాతోత్తరాః స్మృతాః. 96

తా. సంధికము, తాంద్రికము జిహ్వకము, కర్ణికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము-అను నాఱుసన్ని పాతములు శీతాదిలక్షణముల క్రిందలై శ్లేష్మవాతప్రకోపములు గలవిగనుండు. అట్లగుటచే నవి సాధ్యములు.

— ౧౮ దాహాద్యుగ్రసన్ని పాతవివరణము ౧౮ —

భుగ్నాక్షో రక్తనిష్ఠివీ శీతాంగోఽంతక ఏవ చ,
కణ్ఠకుబ్జశ్చ రుద్దాహా దాహాద్యాభూతపిత్తకాః. 97

తా. భుగ్ననేత్రము, రక్తనిష్ఠివి, శీతాంగము, అంతకము, కంఠకుబ్జము, రుద్దాహము-అను నాఱుసన్ని పాతములు దాహాదిలక్షణములతోగూడి కేవల పిత్తాధిక్యము గలవై యుండు. ఈ ఆఱు ససాధ్యములు.

అంతర్దాహా బహిశ్శీతో నిహంత్యేష త్రయోదశ,

తా. అంతర్దాహ బహిశ్శీతములుగలవి అభిన్యాససన్ని పాతము. ఇది పదమూడవ సంఖ్యగలదిగ నుండు. ఇది మనుజుని జంపును.

త్రయోదోషా స్సమాక్షిప్య చేష్టాభగ్నైవచేతసా.
అభిన్యాసే ప్రకుప్యంతి తేన జంతుర్మృతోపమః, 98

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు మూడును. బ్రతోపించి సమానములైన చేష్టావిహీనములై మనస్సుతోగలసిక్రమముచు దప్పియుండునది అభిన్యాససన్ని యని తెలియవలయు. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని జంపును.

— ౧౯ సన్ని పాతదినప్రమాణము ౧౯ —

సంధిక స్పృహదీపస మంతకో వాసరాన్ దశ, 99

రుద్దాహా వింశతిం వారాన్నిభ్రమస్తేకవింశతిం,
పక్షమేకం శీతగాత్ర స్తాంద్రికః పంచవింశతిమ్. 100

అథవా వాసరాన్ సప్త కంఠకుబ్జస్త్రయోదశ,
త్రిమాసం కర్ణికశ్చైవ భుగ్ననేత్రో దినాష్టకమ్. 101

ర క్తస్థీవీ దశదినం ప్రలాపస్యా చ్చతుర్దశ,
జిహ్వకష్టోదశదిన మభిన్యాసోఽర్థమాసకమ్.

102

ఇత్థంహి సన్నిపాతానాం ప్రమాణం పరికీర్తితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. సంధికసన్నికి 2 దినములు, అంతకసన్నికి ౧౦ దినములు, రుద్దాహసన్నికి ౨౦ దినములు, చిత్తవిభ్రమసన్నికి ౨౧ దినము, శీతాంగసన్నికి ౧౫ దినములు, తాంద్రికసన్నికి ౨౫ దినములు లేక 2 దినములు, కంఠకుబ్జసన్నికి ౧3 దినములు, కర్ణిక సన్నికి 3 మాసములు, భుగ్గునేత్రసన్నికి ౮ దినములు, రక్తస్థీవిసన్నికి ౧౦ దినములు, ప్రలాపసన్నికి ౧౪ దినములు, జిహ్వకసన్నికి ౧౬ దినములు, అభిన్యాససన్నికి ౧౬ దినములు కాలప్రమాణంబు. (అట్లగుటచే సంధికము, తాంద్రికము, ప్రలాపము, చిత్త విభ్రమము, జిహ్వకము, కర్ణికము అను నాఱుసాధ్యసన్నిపాతములు వైఠిష్యబడిన కాలక్రమముగా నివర్తించినను నివర్తించు. లేక చంపినను చంపు. అంతకము, రుద్దా హము, శీతాంగము, కంఠకుబ్జము, అభిన్యాసము, రక్తస్థీవి, భుగ్గునేత్రము అను నేడు అసాధ్యసన్నిపాతములు వానివాని కాలక్రమముగా తలుచుగ జంపును.)

● త్రయోదశసన్నిపాతవిశేషములు ౨ ●

ఏకోబ్బణాస్త్రయస్తేషు ద్వియబ్బణాశ్చ తథేతి షట్. 103

త్ర్యుబ్బణాశ్చ భవేదేకో విజ్ఞేయః సకుసప్తమః,
ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపి త్తకస్తైశ్చషట్. 104

సన్నిపాతజ్వరస్యైవం స్యుర్విశేషాస్త్రయోదశ,
విస్ఫారకశ్చాశుకారీ కంపనో బభ్రు సంజ్ఞకః. 105

శీఘ్రకారీ తథాభల్లః సప్తమః పుటపాలకః,
సమ్మోహకః పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచిత్రత్వసి. 106

తతః కర్కటకః ప్రోక్తస్తతో వై దారికాభిధః,

తా. వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము, పిత్రాధిక్యముగల సన్నిపాతము, క్షేష్టాధి క్యముగల సన్నిపాతము, వాతపిత్రాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతక్షేష్టాధిక్యముగల సన్నిపాతము, పిత్రక్షేష్టాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతపిత్రక్షేష్టాధిక్యముగల సన్ని పాతము, వాతము వృద్ధిచెంది పిత్రము సమముగ కఫము తీణముగనుండు సన్నిపాతము, వాతము సమముగ పిత్రమువృద్ధిచెంది కఫము తీణించియుండు సన్నిపాతము, వాతము తీణించి పిత్రము వృద్ధిచెంది కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము, వాతము వృద్ధిచెంది పిత్రముతీణించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము, వాతము సమముగ

పిత్తము క్షయించి కఫము వృద్ధిచెందియుండు సన్నిపాతము - ఇటుల సన్నిపాతములు ౧౩ విధంబులగుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము ఆశుకారి కంఠసము బభ్రు శీఘ్రకారి భల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రకచము కర్కటకము వైదారికము అని నామంబులు గలవు.

❧ విస్ఫారకసన్నిపాతలక్షణము ❶ ❧

శ్వాసః కాసో భ్రమో మూర్ఛా ప్రలాపో మోహవేచధూ. 107

పార్శ్వస్య వేదనా జృంభా కషాయత్వం ముఖస్య చ,
వాత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 108

ఏషవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాత స్సదారుణః,

తా. శ్వాసము, కాసము, భ్రమము, మూర్ఛ, పలవీరింత, మోహము, పణస, ప్రక్కశూల, ఆవులింత, నోరు వగరుగునుండుట-ఈలక్షణములు వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది విస్ఫారకసన్నిపాత మనఁబడును. మిగుల దారుణమయినది.

❧ ఆశుకారిసన్నిపాతలక్షణము ❷ ❧

అతిసారో భ్రమో మూర్ఛా ముఖపాకస్తథైవ చ. 109

గాత్రే చ బిందవోరక్తా దాహోఽతీవ ప్రజాయతే,
పిత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 110

భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయ మాశుకారి ప్రకీర్తితః,

తా. అతిసారము, భ్రమ, మూర్ఛ, ముఖపాకము, శరీరమునందు రక్తబిందు వుల్క, సర్వాంగములయందు అధికతాపము-ఇవి పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది ఆశుకారిసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పఁబడును.

❧ కంఠసన్నిపాతలక్షణము ❸ ❧

జడతా గద్గతా వాణీ రాత్రౌ నిద్రా భవత్యపి. 111

ప్రస్తభే నయనే చైవ ముఖమాధుర్యమేవ చ,
కఫోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 112

మునిభి స్సన్నిపాతోఽయ ముక్తః కంఠససంజ్ఞకః,

తా. జాడ్యము, గద్గదభాషణము, రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు శేత్రములు స్తబ్ధములగు నుండుట, నోరు తియ్యగనుండుట-ఈలక్షణములు కఫాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది కంఠసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పఁబడును.

— ౧౭ బ్రహ్మసన్నిపాతలక్షణము ౧ —

వాతపిత్తాధికో యస్త్వ సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి. 113

తస్యజ్వరో మదస్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమీలకః,
ఆగ్ధానారుచితం ద్రాశ్చ కాసశ్వాస శ్రమశ్రమాః. 114

మునిభిర్బభ్రునామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః,

తా. వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము, మదము, దష్టి, నోరు ఎండుట, తంద్ర, కడుపుబ్బరము, అరుచి, కాసశ్వాసములు, భ్రమ, శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బ్రహ్మసన్నిపాతమని ఋషులచేఁ జెప్పబడును.

— ౧౮ శీఘ్రకారి సన్నిపాతలక్షణము ౨ —

వాతశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి. 115

తస్య శీతజ్వరో మూర్ఛా తుత్తృష్ణా పార్శ్వనిగ్రహః,
శూలమస్విద్యమానస్య తద్రాశ్వాసశ్చ జాయతే. 116

అసాధ్య స్సన్నిపాతోఽయం శీఘ్రకారీతి కథ్యతే,
నహి జీవత్యహోరాత్ర మేతేనావిష్టవిగ్రహః. 117

తా. శీతజ్వరము, మూర్ఛ, ఆకలి, దష్టి, పార్శ్వములయందు వట్టు, శూల, చెమటలేకుండుట, తంద్ర, శ్వాసము-ఇవి వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది శీఘ్రకారిసన్నిపాత మనఁబడును. చికిత్సయం దసాధ్యము. ఒక ఆహారాత్రములలోపల మనుజుని జంపును.

— ౧౯ భల్లసన్నిపాతలక్షణము ౩ —

పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి,
అంతర్దాహో బహిశ్శీతం తస్యతృష్ణా ప్రవర్ధతే. 118

తుద్యతే దక్షిణేపార్శ్వే ఉరశ్శీర్షగళగ్రహః,
స్థీవతిశ్లేష్మపిత్తం చ కృచ్ఛాత్కోతశ్చ జాయతే. 119

విడ్భేదశ్వాసహిక్యాశ్చ వర్ధంతే న ప్రమీలకాః,
ఋషిభిర్బల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః. 120

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము, మైభాగమునందు శీతము, విశేషదష్టి, కుడిపార్శ్వమునందు పోట్లు, అొమ్ము శరము కంఠము పీనియందు వట్టు, శ్లేష్మపిత్తము, కారీయమియుట, కోఠమునందు నొప్పి, మలబంధము, శ్వాసము,

ఎక్కిష్ట, తంద్ర-ఇవి పితృష్టాధిక్యముగల సన్ని పాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్లసన్ని పాతమని ఋషులచేఁ జెప్పబడును.

—౧౩ కూటపాలకసన్ని పాతలక్షణము ౧౩—

సర్వదోషోల్బణో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి,
త్రయాణామపి దోషాణాం తస్యరూపాణి లక్షయేత్. 121

వ్యాధిభ్యో దారుణైః చ వజ్రశస్త్రాగ్నిసన్నిభః,
కేవలోచ్ఛ్వాస పరమస్తస్థాంగస్తస్థిభలోచనః. 122

త్రిరాత్రాత్పరమేతస్య జంతోర్హరతి జీవితం,
తదవస్థం తు తం దృష్ట్వా మూఢో వ్యాహరతేజనః. 123

ధర్మితో రాక్షసై ర్నూన మవేళాయాం చరంతి యే,
అంబయాబ్రువతే కేచిత్ యక్షిణ్యా బ్రహ్మరాక్షసైః. 124

పిశాచై ర్దుహ్యైశ్చైవ తథాన్యైర్నస్తకే హతం,
కులదేవార్చనాహీనం ధర్మితం కులదైవతైః. 125

నక్షత్రపీడామవరే గరకర్తృతిచావరే,
సన్నిపాతమిమం ప్రాహు ర్భిషజః కూటపాలకమ్. 126

తా. వాతాది త్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు ప్రకోపించి యుండు వాతాది త్రిదోషములక్షణము లన్నియు కలిగియుండును. ఇది అన్ని వ్యాధుల కంటె మిగుల దారుణమయినది. గీనియందు పెద్దయూపిరి, విశేషమైనదప్పి, అవయవము లును నేత్రములును స్తబ్ధములుగనుండుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండు. ఇది మూడుదిన ములలోపల రోగియొక్క ప్రాణమును హరింపఁజేయును. ఈసన్నిపాతము కలిగియుండు వానిని చూచి కొందఱు మూఢులు ఆకాలములో సంపరించునట్టి రాక్షసగ్రహములు సోఁగినవనియు, కొందఱు చాముండాదిగ్రహములు సోఁగినవనియు, కొందఱు బ్రహ్మ రాక్షసగ్రహములు సోఁగినవనియు, కొందఱు పిశాచగ్రహము సోఁగినవనియు, కొందఱు యక్షగ్రహము సోఁగినవనియు, కొందఱు కులదేవతలను పూజింపకుండుటవలన జనించిన చేష్టయనియు, కొందఱు నక్షత్రపీడయనియు, కొందఱు విషప్రయోగమువలన జనించిన దనియు, మఱికొందఱు మారణాదిప్రయోగమువలన జనించినదనియు వచించెదరు. ఇది కూటపాలకమను సన్నిపాతమని వైద్యకాస్త్రవేత్తలు వచించెదరు.

—౧౪ సంమోహసన్ని పాతలక్షణము ౧౪—

ప్రపృథమధ్యహీనైస్తు వాతపితృకపైశ్చయః,

తేనరోగాస్త వవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః. 127

ప్రలాపాయాస సంమోహ కంప మూర్ఛారతి భ్రమాః,
ఏకపక్షాభిఘాతశ్చ తత్రావ్యేతే విశేషతః. 128

ఏషసంమోహకోనామ్నా సన్నిపాత స్సదారుణః,

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై సిక్తము సమముగా కఫము క్షయించినదిగా నుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింత, ఆయాసము, మోహము, మణకు, మూర్ఛ, ఆరతి, భ్రమము, ఏకపార్శ్వమునందు చూల-ఇవి బసించియుండును. ఇవి సమైహాససన్నిపాత మనఁబడును. మిగుల దారుణమయినది.

❧ పాలకసన్నిపాతలక్షణము ❶ ❧

మధ్యప్రవృద్ధహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః. 129

తేనరోగాస్తవవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,
మోహప్రలాపమూర్ఛస్య ర్మన్యాస్తంభః శిరోగ్రహః. 130

కాసః శ్వాసో భ్రమతంద్రా సంజ్ఞానాశో హృదివ్యధా,
భేభ్యోరక్తంవిసరతి సంరక్తస్తబ్ధనేత్రతా. 131

తత్రావ్యేతేవిశేషాస్సర్వైత్యుర్ధర్వాక్ త్రివాసరాత్,
భిషగ్ని సన్నిపాతోఽయం కథితః పాలకాభిధః. 132

తా. వాతము సమముగానుండి సిక్తము వృద్ధిచెంది కఫము క్షయించియుండు సన్నిపాతమునందు మూర్ఛ, పలవరింత, మోహము, మన్యాస్తంభము, తలనొప్పి, కాసము, శ్వాసము, భ్రమము, తంద్ర, ప్రజ్ఞాహీని, త్రిమునొప్పి, నేత్రాదీంద్రియ ద్వారములనుండి రక్తమువెడలుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ స్తబ్ధముగనుండుట - ఈలక్షణములు గలుగును. ఇది పాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పఁబడును. ఇది మూడు దినములలోఁదల మరణమును కలంగఁజేయును.

❧ యామ్యసన్నిపాతలక్షణము ❷ ❧

హీనప్రవృద్ధమధ్యైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః,
తేనరోగాస్తవవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః. 133

హృదయం దహ్యతేచాస్య యకృత్ప్లిహంత్రపుష్పసాః,
పంచత్యత్తర్కమూర్ధ్వాధః పూయశోణితనిర్గమః. 134

శీర్ణాదంతాశ్చ మృత్యుశ్చ తత్రావ్యేతద్విశేషతః,
భిషగ్ని సన్నిపాతోఽయం యామ్యానామ్నా ప్రకీర్తితః. 135

ఏషకర్కటకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. నాతము సమముగా పిత్రము జ్ఞయించినదిగా కఫము వృద్ధిచెందినదిగా నుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల బారులమైన అంతస్తాపము, ముఖము విశేషముగా నెఱ్ఱగనుండుట, యెంతకార్యముమీసినను కఫము పెడలకుండుట, హృదయము బాణముచే కొట్టబడినట్టు విశేషమునొప్పితో గూడియుండుట, కండ్లు చెక్కుకొనిపోవుట, ఎక్కిళ్ళు అడుగడుగుకు వృద్ధిచేసుచుండుట, నాలుక నిప్పుతోకాల్పబడినట్టుకు కఠినస్పర్శముగల దిగనుకుండుట, కంఠము ముండ్లచే కప్పబడినటులుండుట, శ్వాసము పెడలనుపుడు సావుర నిట్టకబ్బమువలె కంఠమునందు ధ్వనిగలుగుట, నోరు కఫముచే పూరింపబడి లోదాడ వేదవి యొడి రక్తవర్ణముగనుండుట, తంద్ర, అధికనిద్ర, మాటలు గాయటికిరాకుండుట, శరీరమునందు కాంతి తగ్గియుండుట, ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట, అఖ్యవప్తపుల యందు విశేషముగా నిచ్చగలుగుట, కాగియుమియునపుడు రక్తము స్వల్పస్వల్పముగ పడుట - ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ఇది కర్కటకు మనఃబడును. మిగుల దారుణమైనది.

—ॐ వైదారికసన్నిపాతలక్షణము ॐ—

హీనమధ్యప్రవృద్ధైస్తు వాతపితృకఫైశ్చయః. 145

తేనరోగాస్తపవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,
అల్పశూలం కటితోదో మధ్యేదాహో రుజాభ్రమః. 146

భృశంక్లమః శిరోవస్తి మన్యాహృదయవాగ్రుజః,
ప్రమీలక శ్వాసకాస హిక్కాజాడ్యవిసజ్జతాః. 147

ప్రథమోత్పన్నమేనం తు సాధయంతి కదాచన,
ఏతస్మిన్ సన్నివృత్తే తు కర్ణమూలే సుదారుణః. 148

పిటకో జాయతే జంతో ర్యథాకృచ్ఛ్రిణ జీవతి,
సవైదారికసంజ్ఞోఽయం సన్నిపాత స్సుదారుణః. 149

త్రిరాత్రాత్పరమేతస్య వ్యర్థమాషధకల్పనం,

తా. వాతము జ్ఞయించి పిత్రము సమమై కఫము వృద్ధిచెందియుండు సన్నిపాతమునందు గ్బల్పశూల, నడుమునొప్పి, తొమ్మునందు శూల, భ్రమ, విశేషముగా బడలిక, శిరము వస్తి పెడతల పెద్దనరము హృదయము నోరు వీనియందు శూల, తంద్ర, శ్వాసకాసములు, ఎక్కిళ్ళు, జడత్వము, ప్రజ్ఞలేకుండుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండును. ఇది జరించినతోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడు శమించును. శమించినతోడనే కర్ణమూలమునందు ధారుణమయిన పిటకజనించును. దీనిచేత ప్రాణాంత్యమయినకష్టముకలు

— విషమనీచదోషలక్షణము ౧ —

నినే ద్విత్రిచతుర్వారం ముహూర్ణితం ముహూర్జ్వరః,
దాహో మోహా శ్శిరోరుక్ష్ణ జిహ్వో కఠినకంటకా. 180
దోషం విషమనీతం వై జాసీయావై ద్విద్యపారగః, (గ్రంథాంతరే)

తా. జనదినములో నేడు మూడు నాలుగు వర్షాయములు చలి, జ్వరము
చచ్చుట, దాహము మోహము శిలగొప్పి గలుగుట, నాలుక కఠినమై ముండ్లుసారియుం
డుట-ఈలక్షణములుగలది విషమనీచదోషమని వైద్యునే తయగువాఁ డెఱుంగవలయు.

— సీతజిహ్వకదోషలక్షణము ౧ —

జిహ్వోపీతా సోఫీటశుష్కా గ్రంథికా జ్వరవిభ్రమాః. 181
* మూర్ఛామూకత్వగుంభం చ పీతజిహ్వకలక్షణం, (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుక చచ్చగనుండుట, నాలుక ముండ్లుసారియుండుట, చెవులనంధు
లలో గడ్డలుకట్టుట, జ్వరము, తబ్బిబ్బిలాడుట, మూర్ఛ, మూగతనము, దగ్గుతికపడుట-
ఈలక్షణములుగలది సీతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

— రక్తజిహ్వకదోషలక్షణము ౧ —

జిహ్వోచ రక్త వర్ణస్సాస్య త్కంటకద్రవసంయుతా. 182
జ్వరతృష్ణా విదాహం చ రక్తజిహ్వకలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. నాలుక ఎఱుగనుండుట, నాలుక ముండ్లుసారి ద్రవయుక్తముగనుండుట,
జ్వరము, దప్పి, శరీరతాపము-ఈలక్షణములుగలది రక్తజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

— కృష్ణజిహ్వకదోషలక్షణము ౧ —

కృష్ణాజిహ్వో చ కఠినా కంటకా దాహవిభ్రమా. 183
శ్వాసఃకంఠూర్చదస్తృష్ణా స్యా ద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః,
(మాధవనిదానే)

తా. నాలుక నల్లవై కఠినమై ముండ్లుసారియుండుట, తాపము, తబ్బిబ్బి
లాడుట, శ్వాసము, శరీరమున దురద్ర, శరీరము గురు తెరుగనుండుట, దప్పి-ఈలక్షణములు
గలది కృష్ణజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

— శ్వేతజిహ్వకదోషలక్షణము ౧ —

జిహ్వోశ్వేతా సోఫీటగళ శ్చాంగవై కల్యకంపితా. 184

* మూర్ఛగుంభనహిక్మాశ్చ పీతజిహ్వకలక్షణమ్—మూర్ఛ, దగ్గుతిక, ఎక్కిళ్లు
గలుగుట.

భ్రమస్వేదాతిసారాశ్చ హ్యుద్యోగశ్చిత్తవిభ్రమః,
క్షణేక్షణే మతిర్ధూర్ఘా శ్వేతజిహ్వకలక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట, గొంతులో ఉడికి పగిలినట్టుండుట, శరీరము నొచ్చుట, వణకుట, భ్రమ, చెమట, అతిసారము, ఓకర, చిత్తభ్రమ, ప్రతిక్షణమునందు మఱపు, మూర్ఛ-ఈలక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

— సప్తవిధదోషాని ప్రమాణము ౧౭ —

ఇతిసప్తవిధాదోషాః ప్రమాణం చార్థమాసకం,
అథవా సప్తవిధసం విజానీయాస్మిషగ్వరః. (మాధవనిదానే) 136

తా. వైద్యులుండిన సప్తవిధదోషములకు పరిమైదుసినములుగాని ఏడుసినములుగాని కాలప్రమాణమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయు. (ఆకాలము గడచినపిదప రోగి జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు. ఆ సప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన ఏడుసినములకు జనింపును. తరుణము గతించినపిదప జనించిన పరిమైదుసినములకు జనింపును. అట్లగుటజేసి ఏడుసినములుగాని, పరిమైదుసినములుగాని గతించిన పైవలలము గలవారకు జీవించినను జీవించెదరు.)

— ఔషధప్రయోగ కాలము ౧౮ —

క్షణాద్దోషాద్యవస్థాయాం కుర్యాద్భేషజయోగకృత్,

తా. దోషించినపుడే ఔషధం బియ్యవలయును.

— సప్తవిధదోషమాత్రోవద్రవములు ౧౯ —

హీనస్వరో గుదభ్రంశః కాసశ్వాససమాకులః. 187

హృదిశోభో భవేత్తస్య కుక్షిశూలో స జీవతి, (గ్రంథాంతరే)

తా. హీనస్వరము * గుదభ్రంశము, కుతికళా శ్లేష్మము అడ్డపడుట, శ్వాస, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, అొమ్మువాచుట, కడుపులో ప్రబలమైన శూల - ఈలక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన అట్టిరోగి యమాలయమున కేగు నని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

యోహృష్టరోమా రక్తాక్ష స్పహిక్కశ్శ్వాసశూలవాక్. 188

విభ్రాంతలోచనం మూఢం జ్వరితం పరివర్జయేత్, (సిద్ధరసాష్టవే)

తా. రోమములు గగుర్పొడుచుట, నేత్రములు రక్తొద్దిక్తములుగ నుండుట, ఎక్కిళ్ళు, ఎగయూపిరి, కడుపులో ప్రబలమైనశూల, నేత్రములు చక్రాకారముగ దిరు

* గుదభ్రంశ మనగా - అస్థనము బైటికి వెడలట.

గుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట - ఈలక్షణములు పదమూడుసన్ని పాతములలోను సప్త విధదోషములలోను కలిగియుండిన రోగి యమమందిరమున కేగునని తెలియవలయు.

రాత్రోతాపా దివాశీతం వాతార్తిర్హ్యల్పజల్పకః. 189

కృష్ణాజిహ్వతిరక్తవా శిరస్తోదో నశస్యతే, (పూజ్యపాదీయే)

తా. శరీరము రాత్రులయందు తాపయుక్తముగ నుండుట, పగటియందు చల్లగ నుండుట, ధనుర్వాతము, స్వల్పముగా మాటలాడుట, నాలుక నల్లగగాని కడు ఎఱ్ఱగగాని నుండుటయేగాక ముండ్టాపాని నిడకచ తినుండుట, శిరము నిలువకుండుట - ఈలక్షణములలో ఒకటిగాని కొన్నిగాని సప్తవిధదోషములలోను పదమూడు సన్ని పాతములలోను కలిగియుండిన రోగి బీబిండుట దుర్లభమని యెఱింగి చికిత్సచేయం జనదు.

భగ్నగ్రీవా తథాసోఫటో మూర్ఛా వాతః క్షణేక్షణే. 190

డౌర్భ్యశ్వాసో భవేద్యస్య కఫః కణ్ఠే న జీవతి, (మాధవనిదానే)

తా. మెడ నిలువకుండుట, కుతికలో పగిలియుండుట, ప్రతిక్షణమునందు మూర్ఛ, ధనుర్వాతము, పగయూసిరి, కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డుపడుట-ఈలక్షణములు సప్త విధదోషములలోను పదమూడు సన్ని పాతములలోను కలిగియుండిన రోగి బ్రతుకడని తెలియవలయు.

అంగుళీనాం నఖానాం చ దంతానాం పక్షణాం తథా. 191

నాస్తిచేద్రక్తవర్ణత్వం తస్య మృత్యుర్నసంశయః,

తా. ఏరోగమునందు ప్రేళ్ళకు, గోళ్ళు, పండ్లచిగుళ్లు, చెప్పలు నీనియందు రక్తములేకుండునో అట్టిరోగి నిశ్చయముగా మృతిచెందునని తెలియవలయు.

అంగకంపా గతేర్భంగో ముఖం కుంకుమసన్ని భమ్. 192

ముఖే నారిచ నిశ్వాస స్సచ యాతి యమాలయం,

చిరాత్ప్రవృద్ధరోగస్తు భోజనేవ్యసమర్థకః. 193

భగ్నగాత్రో భవేద్యస్తు సద్యస్త్యాజ్యో భిషగ్వరైః,

ఇత్యేవం లక్షణం జ్ఞాత్వా చికిత్సాం కారయేద్భుధః. 194

తా. శరీరము వణకుట, నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట, ముఖము ఎఱ్ఱగనుండుట, నోట నీరుగారుట, శ్వాస - ఈలక్షణములు గలరోగి యమాలయంబున కేగు. మఱియు రోగికి రోగములు క్రమముగా వృద్ధిచెందుచుండుట, అన్నము దిగకుండుట, శరీరము

శిథిలముచెందుట - ఈలక్షణములుగల రోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు. ఇటుల రోగ సాధ్యసాధ్యంబుల నెఱిగి బుద్ధిమంతుఁ డగువాఁడు చికిత్సజేయవలయు.

అనిలోయాతి పిత్తే చ పిత్తంయాతి కఫాలయే,

కఫశ్చ కంఠమాయాతి దుష్టభం తస్యజీవితమ్. (నిత్యనాథీయే) 195

తా. నాభికి క్రిందిభాగముననుండు హతము ప్రకోపించి నాభికి వైభాగమున నుండు పిత్తస్థానమునుచెందును. అందువలన పిత్తము ఉద్రిక్తమై అగ్నిమునందుండుక్షేప్త స్థానమును చెందు. అందువలన క్షేప్తము ప్రకోపించి మతిక నడ్డగించును. దానివలన రోగి మరణము చెందును.

క్షీణేంద్రియస్య చాతత్వ కాసశ్వాసోద్గమస్య చ,

జ్వరాదౌ విషమో యస్య యస్య దీర్ఘాశ్చ రాత్రయః.

196

తీక్షణవేగార్తిరూక్షస్య తం ఘ్నంతిజ్వరితం ధృవమ్. (భైరవకల్పే)

తా. సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను చక్షురాది చంచీంద్రియ క్షయము, బలహీని, ఎగయూపిరి, నుతికలో క్షేప్తప్రతిబంధము, లోలత విషమజ్వరము తీవ్రవేగము, రూక్షకలిగి దీర్ఘకాలమువఱ కనువర్తించియుండిన రోగి మరణము చెందు నని తెలియవలయును.

❧ సన్ని పాతసప్తవిధదోషమృత్యునాడిలక్షణము ❧

చాంచల్యం దోషదుష్టత్వం కఠినస్య మతిమందతా.

197

వక్రత్వ మతిశూక్తత్వం స్వస్థానత్యాగ ఏవ చ,

యన్యైతాని చ దృశ్యంతే సయాతి యమమందిరమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. పదమూడుసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి చంచలముగ త్రిదోషసంకరముగ కఠినముగ అతిమందముగ వక్రముగ, లేక అతి సూక్ష్మముగ నడుచుచు స్వస్థానమును నిడవాడియుండిన రోగి యమాలయమున కేగునని తెలియవలయు.

❧ అసాధ్యరోగచికిత్సావశ్యకత్వము ❧

యావత్కంఠగతాః ప్రాణాః యావన్నశ్యంతిచేంద్రియం,

తావచ్చికిత్సా కర్తవ్యా కాలస్య కుటిలాగతిః. (నిత్యనాథీయే)

తా. ఈశ్వరేచ్ఛాకర్తగతుల నెఱుఁగుట కెవ్వారికి నశక్యముగానుండుటచే ప్రాణములు కంఠగతం బగువఱకును ఇంద్రియములు నశించువఱకును అసాధ్యరోగములయందు కూడా చికిత్సజేయవలయు.

❧ సద్వైద్యలక్షణము ❧

వ్యాధే స్తత్వపరిజ్ఞానం వేదనాయాశ్చ నిగ్రహః,

ఏతదై వ్యద్యస్య వైద్యత్వం స వైద్యః ప్రభురానుమః. 200

తా. వైద్యుడను రోగశుద్ధినుజేరిన రోగమువలనజనించిన వేదసలను పోకడు చుట్టయందు సమర్థుడ డగునేకాని ఆయువున నంగుటను సమర్థుడను కానేరడు.

— సప్తవిధోపనన్ని పాతసాంఘ్యలక్షణములు —

భిషగ్భేషజయోన్మయ్య గ్విశ్వాసస్త్యంగకేశుచిః,
నిర్రుసౌఖ్యం ప్రీతిహర్షా శరీరం సోద్యమం భవేత్. 201

ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని సరోగీ వైవ సశ్యతి,
సౌమ్యవృష్టిర్భవేద్యస్య శ్రీత్రీ వక్షోచ స్వచ్ఛతా. 202

పాణిపాదం భవేదుష్ణం జిహ్వ యస్యచ కోమలా,
స్వేదహీనో జ్వరో యస్య * కాసశ్వాసో న వర్తతే. 203

శంతోఽపి కఫహీనస్తు స రోగీస్తైవ సశ్యతి,
ప్రేతస్యం సకలం య్య గంధస్వాదస్సుఫిటం భవేత్. 204

సర్వపూరితకంఠస్తు స జీవతి న సంశయః,
ఏతాని విరహితాని యస్య స్యుర్న స జీవతి. 205

తా. వైద్యునియందు రోగమునందు శ్రద్ధ, శరీరశుచి, నుఖముగా నిద్ర బట్టుట, వస్తువులయం దాసక్తి సంతోషము, రోగ్యములయందు ప్రవృత్తి, పంచేంద్రి యములకు పటుత్వము - ఈలక్షణములుగలరొగి జీవించునని తెలియవలయు. మఱియు సౌమ్యవృష్టి, చెవులు బాగుగా వినిపించుట, నోరు దోషరహితమై నిర్మలముగనుండుట, కాష్ఠ చేతులు ఉష్ణముగనుండుట, నాలుక మృదువై ద్రవయుక్తముగనుండుట, బంక చెమట లేకుండెడిబ్బరము, రోగశ్వాసలు లేనుండుట, కుతికణి తెమడలేకుండుట, సర్వాంగ ములయందు ఎటుకగలిగియుండుట, ముష్టి న కఠిమశ్చద్రవ్యములవాసన తెలియవచ్చుట, కంఠస్వరము చెడక బాగుగానుండుట - ఈలక్షణములుగలరి నాడి స్వస్థగతిగా నడుచు చుండిన ఆరోగి నిశ్చయముగా జీవించునని ఎఱింగి చికిత్సజేయవలయు. మఱియు వైద్యుని లక్షణములకు విపరీతలక్షణములు కలిగియుండిన ఆరోగి వై పస్వతనిలయంబున కేగునని యెఱింగి చికిత్స జేయంబునను.

— సన్నిపాతసప్తాధిదోషములకు కాలహూటరసము —

రుద్రసంఖ్యామృతంచైవ త్రిభాగం సూతమేవ చ,
గంధకం పంచభాగం చ శిలాయాముతుభాగకమ్. 206

* నాసాశ్వాసః ప్రవర్తతే.

తామ్రభస్మచతుర్భాగం ఋషిభాగం చ టంకణం,
తాళకం నవభాగం చ వహ్నిమూలం తథైవ చ. 207

త్రిఫలా చ త్రికటుకం దశద్వాదశకం తథా,
హింగుభాగైకసంఖ్యాన ముగ్రగంధా తథైవ చ. 208

ఏవం ఖల్వేవ సంస్థాప్య హ్యర్ధగ్రామకం వహ్నిమూలకం,
జంబీరలశునంచైవ శార్దూలగ్రవర్కమూలకమ్. 209

లాంగలీ హంసపాదేన సింధుర్నాగదశేన చ,
ఱంకోలశిగుమూలాని ప్రత్యేకం యామమాత్రకమ్. 210

పంచకోలకపాద్యేణ పంచమూలేన మద్దయేత్,
గుంజామాత్రం వటిం కృత్వా శృంగిబేరం పిబేదను. 211

అసాధ్యం సన్నిపాతం చ సర్వజ్వరహరం పరం,
సప్తదోషావినాశశ్చ సన్నిపాతకులం హరేత్. 212

న్నానంకుర్యాత్ప్రియత్నేన శ్రీగంధం లేపమాచరేత్,
పథ్యం దధోద్దానం చైవ ఖర్జూరాదిఫలైరపి. 213

తాంబూలచర్వణం కుర్యాత్ప్రమేణైవం సమాచరేత్,
కాలకూటరసోనామ్నా త్వీశ్వరేణైవ భాషితమ్. 214

భిషగ్వరాశ్చకుర్వీరక్ రోగాణాం కులనాశకృత్, (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసిన నాభి ౧౧ భాగములు, శుద్ధిజేసిన పాదరసము ౩ భాగములు, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౫ భాగములు, శుద్ధిజేసిన మణిశిల ౬ భాగములు, తామ్రభస్మము ౪ భాగములు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ౬ భాగములు, శుద్ధిజేసిన తాళకము ౯ భాగములు, చిత్రమూలము ౯ భాగములు, త్రిఫలములు ౧౦ భాగములు, త్రికటుకములు ౧౨ భాగములు, ఇంగువ ౧ భాగము, వస ౧ భాగము-ఇట్లుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి అల్లము, చిత్రమూలము, నిమ్మపండ్లు, వెల్లుల్లి, బండిగురువెండచెక్క, కాలుమునగ, జల్లేడువేళ్లు, చన్నుచర్లగడ్డ, హంసపాదీయాకు, వావిలాకు, తమలపాకులు, ఊడుగువేళ్లు చెక్క, మునగ వేళ్ళు చెక్క-వీనిరసములచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నొక్కొక్క రూపము బాగుగామర్చించి పిదప పంచకోలకహయముతో నొకదినము పంచమూలకహయముతో నొకదినము మర్చించి గురిగింజలం లేసిమాత్రములేసి యందొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో నేపించిన అసాధ్యసన్నిపాతములు, సప్తవిధదోషములు, సర్వజ్వరములు, సన్నిపాతసమూహము నశించు. మణియు దీనియందు శీతోదకస్నానము, శ్రీగంధ

లేవము, పెరుగన్నమును భుజించుట, ఖడ్గరాదిఫలభక్షణము, తాంబూలచర్మణము-
వీనిని క్రమముగా నాచరింపవలయును. ఇవి ఈశ్వరునిచే వచింపఁబడిన కాలకూటరసము.
దీనిక్రమము నెఱిగి వైద్యోత్తములు ప్రయోగించిన సన్నిపాతాదిరోగసమూహమును
నశింపఁజేయును.

—ॐ సన్నిపాతశైలవము ॐ—

తాళకం గంధకం సూతం వత్సనాభం త్రిభిస్సమమ్. 215

శిలాచ టంకణం చైవ సర్వత్ర సమహింగుళం,
మద్దితం చిత్తజుబీరే శార్దూలేన దినత్రయమ్. 216

అనుపానవిశేషేణ సన్నిపాతకృతైరవం,
త్రిదోషంచాతిసారం చ కఫపాంశుమరోచకమ్. 217

కుక్షిశూలముదావర్తసన్నిపాతనికృంతనం,

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము, గంధకము, రసము-ఇవి సమభాగములు, వీనికిసమము
నాభి, మణిశిల, పరిగారము - ఇవి తాళకముతో సమము, వీసికన్నిటికి సమము ఇంగి
లీకము. వీటిని చిత్తమూలరసముతో నొకదినము నివ్వుపండ్లరసముతో నొకదినము అల్లపు
రసముతో నొకదినము మద్దించి మినఁగించుట మూత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో
నిష్పించిన త్రిదోషాతిసారములు కఫపాండువు అరోచకము కుక్షిశూల ఉదావర్తము సన్ని
పాతములు ఇవి హరించును. ఇదియ సన్నిపాతశైలవము.

—ॐ సన్నిపాతాదులకు అపుటాగ్నికుమారము ॐ—

రసస్యభాగా శ్చత్వారో వంగంచాష్టప్రకల్పయేత్. 218

చత్వారో మరిచం గంధం విషకం చ త్రిభాగకం,
ద్వాదశశ్శుటికం గ్రాహ్యం సర్వంచూర్ణం ప్రకల్పయేత్. 219

అపుటాగ్నికుమారోఽయం దీయతే గుంజమాత్రకం,
అర్దగ్రీకస్వరసస్యాద్యం సన్నిపాతజ్వరాపహమ్. 220

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౪ భాగములు, వంగభస్మము ౬ భాగములు, మిరి
యాల ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసిన వసనాభి ౩ భాగ
ములు, చటిక ౧౨ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి అల్లపురసముతో మద్దిం
చి గురిగించుట చేసి మూత్రలుచేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన ౧౩ సన్నిపాతములు
సప్తవిధదోషములు నశింపు. ఇది అపుటాగ్నికుమార ఘనఁబడు.

❧ సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము ❧

- రసం గంధామృతం తుల్యం త్రిక్షౌరౌదుంబరస్సహా,
హంసపాదిద్రవే ఖల్వే మద్ధితం దివసత్రయమ్. 221
- కాచకుపాఞ్మం నివేశ్యాక విలేప్య వస్త్రమృత్తికాం,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యా రసైర్వద్వగ్నినా తతః. 222
- ద్విషడామం సమధృత్య చూర్ణయే న్నాపమాత్రకం,
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన సర్వరోగా నిహంతి చ. 223
- రసోహ్యగ్నికుమారాఖ్యో యోగోఽయం రసభూపతిః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, గంధకము, వనసాభి-ఇవి సమభాగములు. త్రిక్షౌరములు, మేడి వీనిని మైజెప్పిన వస్తువులకు సమముగాగ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిచే ౧-౨ ర్ఘాములుపండి సాంగశీతలమునదీసి నూరి చూర్ణము చేసి మాషప్రమాణము అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతజ్వరములు సమస్తరోగములు హరించును. ఇదియ రాజాగ్నికుమార మనబడును.

❧ సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్నికుమారము ❧

- సంశుద్ధపారదం తుల్యం భస్మలోహాష్టకం సమమ్. 224
- అర్కమూలకపాయేణ మద్ధితం దినవంచకం,
కూపికాయాం నివేశ్యాక విలేప్య వస్త్రమృత్తికామ్. 225
- మృద్వగ్నినా వాలుకాభి ద్వాదశప్రహరం పచేత్,
సాంగశీతలముద్ధృత్య మద్ధితం చూర్ణయేత్తతః. 226
- గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సర్వరోగో వివశ్యతి,
సన్నిపాతోఽతిశీఘ్రేణ సర్వజ్వరహరం పరమ్. 227
- ప్రఖ్యాతం నవలోహాఖ్యం రసో హ్యగ్నికుమారకః,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, సువర్ణభస్మము, రజితభస్మము, వంగభస్మము, లోహాభస్మము, నాగభస్మము, తామ్రభస్మము, కంచుభస్మము, ఇత్తడిభస్మము-వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో వేసి జిల్లేడువేశ్యకపాయముచే అయిదుదినములు మద్ధించి గాజాకుప్పెలోదెట్టి చీలమన్ను చేసి వాలుకాయంత్రమునం దుంచి మృద్వగ్నిచే ౧-౨ ర్ఘాములు పండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురిగింజయెత్తును అనుపానవిశేషముచే నిచ్చిన సమస్తరోగములు హరించును. సన్నిపాతములు సర్వజ్వరములు - ఇవి అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. ఇది నవలోహాగ్నికుమారరస మనబడును.

సన్నిపాతములకు ప్రతాపాగ్నికుమారము ౨౦

పారదం శుల్బభస్మం చ విషం మణిచ నాగరమే. 228

త్రిక్షారం పంచలవణాన్యేభిర్నద్యాద్ధ్రగ్ధ్రవైః,
కాచకుప్యాంతరే ఊర్ధ్వ మృదాచాలేపయేద్భుహిః. 229

ఏష మృద్వగ్నినా పాచ్యః వాలుకాయంత్రకే దినే,
సాంగశీతలముద్భృత్య దశమాంగం విషం ఊపేత్. 230

సూక్ష్మమాట్టికృతం ఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
సన్నిపాతం నిహంత్యాశు ఆర్ధగ్ధ్రనసంయుతమ్. 231

ప్రతాపాగ్నికుమారోఽయం స్వర్వరోగహరం పరం,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, తా. శుద్ధిచేసిన ము, నాభి, మిరియాలు, సొంటి, త్రిక్షారములు, పంచలవణము - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఆల్పపురసముచే మర్దించి గాజుకుపైలోఁబెట్టి నీలమన్నపున వాలుకాయంత్రమున దిడి ఒకదినము మెల్లనిమంటను వండి సాంగశీతలమున దీసి దీని పదియవపాలు నాభిచేర్చి మెత్తగానూరి గురిగింజప్రమాణమును ఆల్పపురసముతో నిచ్చిన సన్నిపాతములను శీఘ్రముతో నశించును. ఇది సర్వరోగములను హరింపజేసెడి ప్రతాపాగ్నికుమారము.

దివ్యాగ్నికుమారము ౨౧

హరవీర్యం విషంతుల్యం ముద్ధ్యం వహ్నికషాయకే. 232

మూషాయాం భూధరేపాచ్యం వాలుకాయంత్రకే దినం,
సాంగశీతలముద్భృత్య కటుతై లేన భావయేత్. 233

పాదాంశమమృతం ఊర్ధ్వ మర్దితం నీలికాద్రవైః,
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం సర్వేషాం సన్నిపాతమత్. 234

సుదివ్యాగ్నికుమారోఽయం ప్రాణీసాం ప్రాణదాయకః,

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, వసనాభి - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చిత్రమూలవేళ్ల కషాయముచే నూరి గుటికలుచేసి మూలలోబోసి వాలుకాయంత్రమున దిడి ఒకదినము భూధరపుటముపేసి సాంగశీతలమున దీసి సొంటి పిప్పలి మిరియాలు వీనిలో తైలముతీసి దానిచేమర్దించి ఔషధమునకు నాలవపాలు నాభిచేర్చి నీలియాకురసముచే మర్దించి రెండుగురిగింజప్రమాణమునిచ్చిన సమస్తసన్నిపాతములు హరించును. ఇది దివ్యాగ్నికుమారము. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణము నిచ్చును.

❧ సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము ❧

అభ్రకం గంధకం తామ్రం టంకణం నాగ వంగుమ్. 235

మాక్షికం లోహభస్మం చ మాక్షికం చ ఫణిర్విషం,
జాంబూనదోన్నతబీజం ప్రవాళం రక్తచందనమ్. 236

తపక్షిరీ చ కస్తూరీ సరోహిరమనశ్శిలా,
ఏతత్సర్వం సమాంశాని సర్వతుల్యం తు నాభకమ్ 237

సర్వేతదర్థవర్ధంస్యా త్తత్సర్వరూపస్య హింగుళం,
సర్వం ఖల్వే వినిక్షిప్య మాతులుంగరసేన చ. 238

మర్దయే త్త్రిదినం ఖల్వే నవనీతసమం మృదు,
మూలకస్య చ బీజాని మాత్రాద్వంద్వం ప్రయోజయేత్. 239

ఉద్ధతాన్ వినిహంత్యాశు సన్నిపాతాన్ స్త్రయోదశ,
ఘంసాంతు జనితాన్ దోషాన్ స్త్రీణాం దోషం చ నాశయేత్. 240

సర్వరోగా విసశ్యంతి హ్యనుసానవిశేషతః,
మహాతరుణార్కనామాయం బాలదోషప్రశాంతిక్యత్. 241

తా. అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, నాగభస్మము, పంగభస్మము, హేమమాక్షికము, లోహభస్మము, ముత్తైపు భస్మము, త్రాచునివము, సువర్ణభస్మము, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్రవిత్తులు, వగడభస్మము, రక్తచందనము, తపక్షిరీ, కస్తూరి, శుద్ధిచేసిన రక్తమనోశిల - ఇవి సమభాగములు. వీనికి సమము శుద్ధిచేసిన నాభి, నాభికిసమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము - ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వమునందునిచి మాదీఫలరసముచే మూడుదినములు వెన్నవలె మృదువుగా మద్దించి ముల్లంగి గింజలంతమాత్రముచేసి ౨ మాత్రలను అనుసానవిశేషములతో నిచ్చిన ప్రశోపించియుండు ౧౩ సన్నిపాతములు మానును. మఱియు పురుషులకు జనించుండు దోషములు స్త్రీలకు జనించుండుదోషములు సూరించును. ఇది మహాతరుణార్క మనఁబడును. ఇది బాలరోగములనుకూడా శమింపజేయును.

❧ సన్నిపాతములకు సమగరళతరుణార్కము ❧

గోదంతం హింగుళం తుల్యం ద్వయోస్తుల్యం హలాహలం,
త్రయాణాం గరళం తుల్యం గరళం కృష్ణసర్పజమ్. 242

మాతులుంగరసై ర్ద్రవ్యం దినమేకం తు కజ్జలీ,
ముద్గప్రమాణవటికాన్నారికేభోదకేన చ. 243

దాతవ్యం సన్ని సాతాత్తై తతన్వైత్యముపాచరేత్,
తరుణార్కరసో నామ మృత్యుం జయతి నిశ్చయః.
మృత్యువక్త్రగతంవాపి రోగిణం జీవయేద్ధృవం,

244

తా. తాళకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము-ఇది సమభాగములు; ఈరెంటికిసమము హలాహలమనువిషము. ఇది దొరకనియెడల నాభి; ఈమూటికి సమము గరళము, నల్లత్రాచువిషము. వీనిని మాదీఫలరసముచే నొకదినము మద్దించి కజ్జనిచేసి పెనరగింజలంతమాత్రముచేసి కొబ్బెరకాయసిరుతో నొసంగి వైత్యోపచారము చేయుచుండిన సకల మయిన సన్నిపాతములు హరించును. ఇది తరుణార్కరస మనబడును. ఇది మృత్యువును నిశ్చయముగా హరింపజేయును. మరణముచెందినవానినికూడా శివునిముగా జీవించజేయును.

— ౨౭ సన్ని సాతాదులకు అమృతసంజీవనీరసము ౨౭ —

శుద్ధసూతం విషం గంధం హింగుళం కటురోహిణీ.

245

భృంగరాజస్య నీరేణ మర్దయే ద్విసత్రయం,

మాషమాత్రాం సటీం కుర్యా ద్ద్యౌకస్యాచుపానతః.

246

దేయంహ్యమృతసంజీవిరసోఽయం సన్ని సాతనుత్,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన పసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, కటుకరోహిణి - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి గుంటగలిజే రావరసముచే 3 దినములు బాగుగా మద్దించి 1 మాషప్రమాణము మాత్రముజేసి, యం దొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన ౧3 సన్నిపాతములు, సప్తవిధ దోషములునశించు.

— ౨౮ సన్ని సాతాదులకు అనందభైరవము ౨౮ —

హింగుళం చ విషం వ్యోమం మరీచం టంకణం కణాః,

247

మాతులుంగరసై ర్నర్ద్యం రసమానందభైరవం,

కాసశ్వాస త్తయే గుల్ఫే ప్రమేహే విషమజ్వరే.

248

తృష్ణాయాం గ్రహణీరోగే వ్యజీర్ణే సన్ని సాతకే,

గుంజైకం తు ప్రదాతవ్యం రసమానందభైరవమ్. (మాధవకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిననాభి, 2 త్రికటుకములు, మిరియాలు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి మాదీఫల

1 మాషమన—ఎనిమిది, లేక నడుగురిగింజలయెత్తు.

2 త్రికటుకములనగా—సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు.

రసముచే నాలుగురూపములు బాగుగా మద్దించి గురిగించుటయే మహత్రముచేసి యందొక దానిని అల్లపురసముతో నేపించిన కాసక్తాసములు, త్తయములు, గుల్లములు, ప్రమేహములు, విషమజ్వరములు, దప్పి, గ్రహణిరోగము, అజీర్ణము, గతి సన్ని పాతములు, సప్తవిధదోషములు నశించు.

హింగుళం చ చతుర్భాగం టంకణం వసుసమ్మితం,
కణాచ వత్సనాభం చ ప్రత్యేకమిన్ద్రుణ్యయా. 250

అర్చకస్యరసేనైవ దినాని శ్రీణి మర్దయేత్,
అర్చకస్యరసేనైవ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 251

సర్వేషు సన్ని పాతేషు రసమానందభై రవం, (నిత్యవాఢీయే)

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము ర భాగములు, వెలిగారము ర భాగములు, సిప్పుట్ల గ-
భాగములు, నాభి గ-భాగములు - ఇటుల నీనిని భిల్వములోనుంచి అల్లపురసముచే
మూడుదినములు మద్దించి గురిగించుతమాత్రముచేసి అల్లపురసముచే నిచ్చిన సమస్తసన్ని
పాతములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవరస మనఃబడును.

— సన్ని పాతములకు బ్రహ్మస్త్ర రసము —

ద్వితుత్థం శ త్రిపాహణం గంధకం చ శిలావిషమ్. 252

నేపాళం దరదం చాభ్రం సైంధవం మరిచం బిడం,
త్రితౌరం టంకణం హింగు సర్వతుల్యం తు పారదమ్. 253

జ్యోతిష్కత్యాస్తు తై లేన మర్దయే ద్దినపంచకం,
దోలాయంత్రే దినే పాచ్యా నీత్వా ఖల్వే విమర్దయేత్. 254

మయూర మహిషీ మత్స్య వారాహ చాగ పన్నగాః,
శశకా జంబుకా శ్వాన ఏభిఃపితైస్తు భావయేత్. 255

గుంజామాత్రం తురేభిత్వా బ్రహ్మద్వారే వినిక్షిపేత్,
నశ్యంతి తత్త జేనైవ సన్ని పాతం సుదారుణమ్. 256

మూకాపస్థార బధిరా హిక్మా శ్వాస విచాశనం,
బ్రహ్మస్త్రాయం రసో ఖ్యాత స్సన్ని పాతకులాంతకః. 257

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతు త్తము, పాలతు త్తము, ఉల్లిపాహణము, గోరీపాహణము,
దొడ్డిపాహణము, గంధకము, మణిశిల, నాభి, నేపాళములు, ఇంగిలీకము, అభ్రక
భస్మము, సైంధవలవణము, మిరియాలు, బిడాలవణము, సర్పతౌరము, యవతౌరము,

సజ్జికారము, పరిగారము, నింగువ - వీనిని ముందు శుద్ధి చేసిన పావరసము, వీనినన్నిటిని ఖల్వములో నునిచి పక్కనునిత్తల తైలముతో గల చినములు మద్దించి దోలాయం త్రవ్వనచుండి మరల ఖల్వములో నునిచి నెయ్యి, ఎరువోతు, రోనితమును మత్స్యము, పండి, పెంక, పూగు, చెవులపిల్లి, పిక్కు, శుభగము - వీని చేరులచే వెవ్వేరుగ మద్దించి కత్తితో బ్రహ్మరంధ్రమునుగీర్చి పైరసమును గుంజామాత్రమునునిచిన తత్తణువుననే దారుణమైన సన్నిపాతములు పూనినను. ముఖము నుంగతనము, అపస్తానము, చెవుడు ఎక్కినప్పు, శ్వాసము-వీనినిపూర్వము హరించుచున్నను. ఇది బ్రహ్మరంధ్రము మనఃబదు. సన్నిపాతకులమును సళించుచున్నను.

— సన్ని పాతాదిఃస్వరోగములకు శీతాంశురసము —

- కునటి శుద్ధతాళం చ తద్యుగ్మం వోన్మషకం భవేత్,
మర్దయేన్నింబనీరేణ గుంజాయుగ్మం తు సేవయేత్. 258
- అనుపానం మధుపథ్యా పుష్పవారి తథార్హకం,
శీతజ్వరం సన్నిపాతం కామిలా దంచగుల్మకే. 259
- సర్వం శ్వాసం చ కాసు చ హ్యుదరే పూర్వరోగజిత,
సన్నిపాతం తథాచర్ది మణీతేహతపై జ్జికే. 260
- శూలం శూకా జీర్ణశూలం నాభౌ కుక్షౌ చ విద్రధిం,
ఆధ్తానానాహ విష్టంభం తాపం సర్వాంగదాహాకమ్. 261
- జంగమస్థావరవిషం హిక్కాం దీప్తేష్వ కారణం,
శోఫం చ భ్రమ మూర్ఛాంచ తిమిరం చానువిధ్యతి. 262
- మర్దితం నింబతోయేన లేపితం గజచర్మకం,
విసర్పి మణ్డలేచైవ తుషాచర్మవ్యపోహతి. 263
- నేపితం లేపితం కుర్యా ద్వేధితం గ్రంథి మర్బుదం,
లేపితం దంతరోగాంశ్చ జిహ్వ నేత్రరుజ స్తథా. 264
- అర్కపత్రరసైః కణ్ఠే కర్ణరోగస్య నాశనం,
నిర్ధుండీ మిశ్రితం నస్య మపస్తారం శిరోరుజామ్. 265
- అంజనం స్వమాత్రం చ నేత్రరోగవినాశనం,
మాషం చ సన్నిపాతానాం కామిలా జ్వరశీతకే. 266
- ధనుర్వాతం తథాభూతం శేషరోగే చ కా కథా,

భాషితం రేవణేనైవ రసం శీతాంశునామకమ్. (రేవణసిద్ధభాష్యే)

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళమణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము ఇవి దినుసు కొక్కొక్క భాగము, త్రికటుకములు ౨ భాగములు - ఇటుల వీనిని భల్లములో నునిచి వేపచెక్క రసముతో బాగుగా మద్దించి ౨ గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యం దొకదానిని లేసె, కరక్కాయచూర్ణము, ఉష్ణోదకము, అల్లపురసము వీని యనుపానముతోడ సేవించిన శీతజ్వరములు, సన్నిపాతపాండువు, కామిల, విడుగులములు, సమస్తకాశకాస్తాసలు, ఉదరరోగపూర్వరూపములు, సన్నిపాతములు, వాంతి, ఎనుబదివాతములు, నలువది పిత్తరోగములు, శూల, శూకరోగము, పరిణామశూల, నాభికుక్షలయందు జనించెడి బల్లలు, కడుపుబ్బరము, ఆనాహవాతము, విష్టంభము, తాపము, సర్వాంగముల దాహము 1 స్థావర 2 జ్వగమవిషములు, ఎక్కిళ్ళు, అగ్నిమాంద్యము, శోఫ, భ్రమ, మూర్ఛ, తిమిరరోగము హరించు. మఱియు దీనినే వేపాకురసముతో చాచి లేపనము చేసిన గజచర్మము, విసన్ని, మండలకుష్మము, శరీరమున పొట్టువలె చర్మము ఊడెడి రోగము హరించు. మఱియు గ్రంథులు, అర్బుదము-వీనియందు కత్తివాట్లువేసి వేప రసముతో నూరి లేపనము జేయుటయేగాక దానిసేవననుకూడా జేయుచుండిన గ్రంథులు అర్బుదము హరించు. మఱియు వేపరసముతో నూరి దంతరోగములయందు లేపనము చేసిన దంతరోగములు, జిహ్వరోగములు, నేత్రరోగములు హరించును. బిల్వేడాకురసముతో నూరి చెవిలోబోసిన కర్ణరోగములు, వావిలూకురసముతో నూరి నస్యముచేసిన అపస్తావము (కాకిసోమాల), శిరోరోగములు-నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి ఆవగింజంత కన్నులయందు కలికముచేసిన నేత్రరోగములు, మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నొసంగిన ౧౩ సన్నిపాతములు, సప్తవిధదోషములు, కామిలలు, శీతజ్వరములు, ధనుర్వాతము, భూతచేష్టలు హరించు. ఇట్టి ప్రబలరోగములనే హరింపఁజేయుచుండగా తక్కినరోగములనుగుఱించి వచింపనేల? ఇది రేవణసిద్ధునిచే చెప్పబడిన శీతాంశు రసము.

— సన్నిపాతములకు మృతోత్థాపనరసము ౨ —

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం శిలా చ విష హింగుళం,
మృతకాంతాభృతామ్రాయః తాళకం మాక్షికం సమమ్. 268
అమ్మ వేతన జంబీర చాంగేరీణాం రసేన చ,

1 స్థావరవిష మనఁగా—వననాభి-మొదలగువానివిషము. 2 జంగమవిష మనఁగా - పాము, లేళ్ళు, ఎలుకలు, సారెపురుగు మొదలగువానికాటుచే జనించువిషము.

- నిర్గుండి హస్తీశుండోశ్చ ద్రవైర్నద్యం దినత్రయమ్. 269
 రుద్ధ్వాతు భూధరే సాచ్యో దినాంతే తం సముద్ధరేత్,
 చిత్రకస్య కషాయేణ మర్దయే త్ప్రహరద్యయమ్. 270
 మాషమాత్రం ప్రదాతవ్యం హింగువోష్ఠార్ద్రకద్రవైః,
 సకర్పూరానుపానంస్యా స్మృతసోష్ఠ్యాపనరసే. 271
 వీడితం సన్నిపాతేన గతంవాపి యమాలయం,
 తత్తతా జ్ఞేవయత్యేష పథ్యం ఊరైః ప్రయోజయేత్. 272

(గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, శుద్ధిచేసిన మణిశీల, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, కాంతభస్మము, అభ్రక భస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన తాళకము * హేమమాఢీకభస్మము - ఇవి దినము కొక్కొక్కభాగము. ఇటుల వీనినెల్ల ఇల్వములో నునిచి పుల్లప్రస్థలి, నిమ్మపండ్లు, పులి చింతాకు, పావిత్రీ, హస్తీశుండి-వీనిరసములతో మూడడుదినములు మర్దించి బిళ్ళచేసి ఎండించి మూడుశ్చలో నునిచి నీలమన్ను లేపనముజేసి భూధరయంత్రమున ౧ దినము పాకము జేసి దినాంతమున సాంగశీతలమున గీసి చిత్రమూలకషాయముచే ౨ రూములు మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకచూనిసి నేవంపవలయు. నేవంచునెడ హింగు పత్రి, త్రికటుకములు, అల్లము-వీనికల్కములతో పచ్చకర్పూరము గలిపి నేవంపవలయు. ఇది మృతోష్ఠాపనరస మనబడు. ఇది సన్నిపాతముచే వీడింపబడుచుండురోగిని, లేక మృతుడైనరోగిని ఊణమాత్రములో నజీవునిగ జేయును. గీనియందు పాలను పథ్యముగా గ్రహింపవలయును.

— సన్నిపాతములకు మృతసంజీవిరసము —

- శుద్ధసూతం ద్వితీయాగంధం ఖల్వే తత్కజ్జలీకృతం,
 అభ్రలోహకయోర్భస్మ తామ్రభస్మ సమంసమమ్. 273
 విషం తాళం వరాటీ చ శిలా హింగుల చిత్రకం,
 హస్తీశుండి చాతివిషా త్ర్యాషణం హేమమాఢీకమ్. 274
 చూర్ణం విమర్దయేద్ద్రావై రార్ద్రకస్య దినత్రయం,
 నిర్గుండి విజయాద్రావై స్త్రీదినం మర్దయేత్పునః. 275

1 హేమమాఢీక మనఁగా—వెండినిష్ఠా.

తతఉద్ధాట్య తన్మద్రా ముపరిస్థరావకాత్,
 సంలగ్నో యోభవేద్ధూమః తం గృష్ణీయాచ్ఛనైశ్శనైః. 297
 వాయుస్ఫురో యథానస్య తతఃకూప్యాం నివేశయేత్,
 యావత్సూచ్యాముఖే లగ్నం కూప్యానిర్యాతి భేషజమ్. 298
 తావన్తాత్రో రసో దేయో మూర్ఛితే సన్నిపాతని,
 తురేణ ప్రచ్ఛితే మూర్ఛి తత్రాంగుళ్యా చ ఘర్షయేత్. 299
 రక్తభేషజసంసర్కా న్మూర్ఛితోఽపి హి జీవతి,
 తదైవ సర్వదష్టోఽసి మృతావస్థోఽపి జీవతి. 300
 యదా తాపో భవేత్తస్య మధురం తత్రదీయతే,

తా. శుద్ధిచేసిన విషము గ పలము, రసము గ కాణము-ఇట్లు వీనిని చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రమిదవైన ప్రమిద ముని వానిపై కాచవృత్తికను పూసి యెండించి పొయిమిదనునది ౨ యూములవఱకు మెల్లమెల్లగా నిష్కను జ్వలింపఁజేసి సిదప దానిగ గ్రహించి వైన పూసియుండుమట్టిని తీసివేసి మైప్రమిదెలో నంటియుండుపొగను గాలి సంబంధములేకుండా మెల్లగా నెత్తి ఉంచుకొని నూదికొనచే నెత్తిన యెంతవచ్చునో అంతప్రమాణముగల ఔషధమును మూర్ఛితోఁగూడియుండు సన్నిపాతరోగియొక్క శిరమునందు కత్తితోగీరి ఔషధము నునచి నేల్పచే రాచవలయును. ఔషధము రక్తముతో సంబంధించినతోడనే దాటణమయిన మూర్ఛను గలంగజేసియుండు సన్నిపాత రోగము తత్క్షణమే నివర్తించును. పాముకాటుచే మరణావస్థ జెందియుండువానికి ఔషధమును పూర్వోక్తప్రకారము ప్రయోగించినవాఁడు తత్క్షణమే జీవించును. శిరమునందు మంట గలిగినతోడనే మధురౌషధమును ప్రయోగింపవలయును.

— సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్రరసము —

సూతస్యశుద్ధస్యపలం పలంతామ్రమయో రజః. 301
 అభ్రం నాగం పలం వంగం పలం గంధక తాళకం,
 పలం శుద్ధవిషం చూర్ణం సర్వమేకత్ర కారయేత్. 302
 మర్దయే త్కాకమాచ్యాశ్చ పత్రసార రసేన చ,
 మత్స్య వారాహ మాయూర ఛాగ మాహిషపిత్తకైః. 303
 మర్దయే ద్భిన్నభిన్నం చ త్రికటారంబుభిస్తథా,
 ఆర్ద్రకస్యరసైః పశ్చాత్ శతవారా న్మహుర్మహాః. 304
 సిద్ధోఽయం రసరాజేంద్రో ధన్వంతరి ప్రకాశితః,

గుంజామాత్రం రసం దద్యాత్సురసా రససంయుతమ్. 305

మేఘధారాప్రవాహేన ధారితం వారిమస్తకే,
అనివారో యదా దాహ స్తదా దేయా చ శర్కరా. 306

భోజనం దధిసంయుక్తం వారమేకం తు దాపయేత్,
ఈశ్వరేణ హతః కామః కేశవేన చ దాసవః. 307

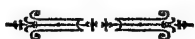
పావకేన హతం శీతం సన్నిపాతరసస్తథా.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, అశ్రుకభస్మము, నాగ
భస్మము, మగభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తాళకము, శుద్ధిచేసిన నాభి-ఇవి వినును
కొక్కొక పలము. వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి కాకమాచిరసము, మత్స్యములు,
పంది, నెమలి, మేక, బట్టె-వీని పిత్తములచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నూరి పిదప త్రికటు
కషాయముచేతను, అల్లపున్నరసముచేతను పలుమారు భావనచేయవలయును. ఇని భన్వం
తరిచే జెప్పబడిన రసరాజేంద్ర మనబడును. దీనిని గురిగింజప్రమాణము తులసీరస
సహితముగా నిష్పింపవలయును. దానిని వర్షధారలయందు నిలిపియు తాపము శమింప
కుండిన శర్కరను ఇష్పించవలయును. ఒకపూట పెరుగన్నమును భుజింప జేయవల
యును. ఈశ్వరుడు మన్మథుని, విష్ణు వసురులను, అగ్ని శితమును నాశముజేసినటుల
సీరసము సన్నిపాతములను నాశముచేయును.

ద్వితీయ ప్రకరణమ్.

తృతీయ ప్రకరణము

కాయదోషమనోదోషమూత్రపవీతౌక్రమలక్షణాదయః

అవతరణిక. ఇప్పుడు గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమమునందు తనకిష్టదేవత యగువీర భద్రునకు నమస్కారార్థక మంగళమును “దక్షయజ్ఞాకహారం చ” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు. —

దక్షయజ్ఞాకహారం చ సర్వదేవనుదాపహం,
వీరచూడామణిం వీరం వీరభద్రమహం భజే.

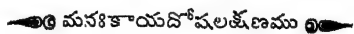
1

తాత్పర్యము. దక్షయజ్ఞసంహారకుఁడు, ఇంద్రాది సర్వదేవతలనుదాపమును బోకడ చినవాఁడు, శూరాగ్రగణ్యుఁడు, స్రభాకలితుఁడు నగు వీరభద్రుని నేను భజింపు చున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవహ్వయః,
వత్సామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి తీరసముద్రమునను చంద్రుఁడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథమునందు మూడవప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

కాయస్య దోషా వాతాద్యా మనసస్తు రజస్తమః,
దోషా ఏవహి సర్వేషాం రోగాణామేవ కారణమ్.

3

* రాగాదయో మనోరోగాః కాయరోగా జ్వరాదయః,

(మాధవనిదానే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు దేహజనితంబులు. రాజసతామసములు మనోజనితంబులు, దేహజనిత వాతపిత్తశ్లేష్మములు, మనోజనిత రజస్తమోగుణములు-ఇవి సర్వ ప్రాణులకు ద్వివిధరోగములకు కారణభూతంబులు. రాగాదులన మనోరోగంబులు, జ్వరాదులన దేహజరోగంబులు.

❧ వాతస్థానములు ❶ ❧

పక్వాశయ కటి స్పృశిత్రాస్థి స్పర్శనేంద్రియమ్. 4

స్థానం వాతస్య తత్రాపి పక్వాధానం విశేషతః,

తా. పక్వాశయము, పిఱుడు, తొడలు, చెవులు, అడ్డులు, త్వగింద్రియము - ఇవి వాతమునకు స్థానంబులు. అయినను వాతర బధికముగా పక్వాశయముననే నెలకొని యుండుటర జేసి పక్వాశయమే వాతమునకు ముఖ్యస్థానము.

❧ పిత్తస్థానములు ❷ ❧

నాభి రామాశయ స్వేదో లసికా రుధిరం రసః. 5

దృక్స్పర్శనం చ పిత్తస్యం నాభిరత్ర విశేషతః,

తా. బొడ్డు, ఆమాశయము, చెమట, చొంగ, రక్తము, రసధాతువు, శీతోష్ణ జ్ఞానసహితనేత్రములు - ఇవి పిత్తమునకు స్థానంబులు. అయినను పిత్తం బధికముగా నాభి యందే నెలకొనియుండుటం జేసి నాభియే పిత్తమునకు ముఖ్యస్థానము.

❧ క్షేష్ణస్థానములు ❸ ❧

ఉరః కంఠ శ్శిరః క్లోమాపర్వాణ్యా మాశయాద్రసః. 6

మేదోఘ్రిణం చ జిహ్వ చ కఫస్య సుత రామురః,

తా. హృదయము, కంఠము, శిరము, మెదడు, కీళ్లు, బొడ్డుకుపైననుండు రసము, క్రొవ్వు, నాసికము, నాలుక - ఇవిక్షేష్ణమునకు స్థానంబులు. అయినను క్షేష్ణం బధికముగా హృదయముననే నెలకొనియుండుటం జేసి హృదయమే క్షేష్ణమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

❧ వాతాదిధాతువుల అవస్థావిశేషము ❹ ❧

చయోవృద్ధిస్వధామ్యేవ కోపస్తూన్తార్ల గామితా. 7

శమస్వస్థానసమతా తత్రైవావచయః త్షయః,

తా. వాతపిత్తక్షేష్ణములు తమతమస్థానములయందు వృద్ధిజెందుట చయావస్థ య నియు, వృద్ధిజెందినస్థానము విడనాడి నాడులయందు ఊర్ధ్వముగా నడుచుచుండిన ప్రకోపావస్థ యనియు, తమతమస్థానములయందు సమముగనుండిన శమావస్థ యనియు, తమతమ స్థానములయందు హీనదశనుజెందిన త్షయావస్థయనియు జెప్పబడును.

❧ వాతాదిదోషాద్యవస్థాలక్షణము ❺ ❧

స్త్రోతోరోఢో బలభ్రంశో గౌరవానిలమూఢతే. 8

అలస్యాపక్తి నిష్ఠీన మలసంగారుచిక్లమాః,

లింగం మలానాం సామాన్యం నిరామాణాం వివర్యయః. 9

తా. నాడీద్వారములు బంధించుట, బలము తగ్గించుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, వాతము బాగుగా స్థానింపకుండుట, ఆలస్యము, అజీర్ణము, కారయమియుట, మలబద్ధము, అరుచి, బడలిక-ఇవి నుష్టమైన వా లాదులకు సామాన్యలక్షణములని తెలియ నలయును. వా లాదులు నిర్దుష్టగుణులుగ నుండున వైలక్షణములు లేకయుండును.

❧ వాతవికారములు ❧

స్రంసతాపవ్యథాస్వాసా స్సానరుక్తోద భేదనం,
సంగేచ భంగస్సంకోచో వర్జితప్రానదర్శనమ్. 10

పారుష్యకంపౌ వాతస్య శోషస్పృంధన వేష్టనం,
స్తంభః కషాయరసతా న్నర్త శ్యామోఽరుణోపి వా. 11

తా. శరీరము స్థూలుట, ముండుట, నూదులచే బొడిచినటులుండుట, నిదుర, శరీర కృశత్వము, శోషాదిరోగములు, వేదన, శరీరము నలియగొట్టినటులు నొచ్చుట, సంభోగ మున భంగపడుట, శరీరము సంకోచమును జెందుట, కనులెప్పకొనలు విఱివియై నీరు గ్రమ్ముట, శరీరమునందు వణగు పరుసవనము, శరీరము ఎండుట, శరీరము కదలుట, శరీరము చుట్టికొనుట, శరీరము స్తంభించుట, నోరు ఒగరుగనుండుట, శరీరము నలుపు వర్ణముగానని ఎఱ్ఱగానని యుండుట - ఈలక్షణములుగలిగిన వాతవికారములని తెలియ వలయును.

❧ పిత్తవికారములు ❧

పిత్తస్య దాహరోగోష్ణా భుక్తాశనవిపాకతా,
న్వేదః ఖేదః స్మృతిః క్రోధ శ్శమనం మూర్ఛనం మదః. 12
కటుకామరసో వక్త్రే పాండుర స్త్వచి వర్ణతః,

తా. దాహము, ఉష్ణాధిక్యరోగము, భుజించినయన్నము పక్షముగాకుండుట, ఖేమట, శరీరమునందు బడలిక, స్మృతి, కడుకోపము, శరీరమైత్వము, మూర్ఛ, మదము, నోరు కారముగాని పుల్లగాని యుండుట, శరీరము *పాండురవర్ణముగనుండుట - లక్షణములుగలిగిన పిత్తవికారములని తెలియవలయును.

* తెలుపు చచ్చున గలరంగు.

శ్లేష్మవికారములు

శ్లేష్మణ స్నేహ కఠినస్య కంఠా శీతత్వగౌరవమ్. 13

బంధోపలేప స్తైమిత్వ శోఫో వర్షణి నిన్దితం,
వర్ణశ్చైత్యో రసస్వాదు ర్లవణం చిరకారితా. 14

తా. శరీరము మెఱయుట, కఠినమైయుండుట, దురదగొనుట, శరీరము చల్లగ బరువుగా నుండుట, శరీరము ధాతుసంధులు దృఢమై గట్టిగ నుండుట, శరీరము జిగురుగ నిశ్చలముగ నుండుట, శరీరము చాచుట, నిదుర, శరీరము తెల్లనైయుండుట, నోరు తీసిగ నేని ఉప్పుగ నేని యుండుట, మందముగ పనిసేయుట - ఈలక్షణములు గలిగిన శ్లేష్మ వికారములని తెలియవలయును.

దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము

ఇత్యజేషామయవ్యాపి యదుక్తం దోషలక్షణమ్,
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నైస్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్, 15

తా. వైద్యుఁడైన క్రమప్రకారము సకలరోగవ్యాపక దోషలక్షణములను దర్శన స్పర్శన ప్రశ్నలచే నెఱుంగందగును.

ఋతుభేదమువలన వాతాదులకు అవస్థావిశేషము

చయప్రకోపప్రశమా వాయోద్గ్రీష్టాదిషు త్రిషు,
వర్షాదిషు చ పిత్తస్య శ్లేష్మణ శ్శిశిరాదిషు. 16

తా. గ్రీష్మముమొదలు మూడుఋతువులయందు వాతమునకు క్రమముగా చయ ప్రకోప శమనావస్థలు గలుగు. వర్ష ఋతువుమొదలు మూడుఋతువులయందు పిత్తము నకు క్రమముగా చయ, ప్రకోప, శమనావస్థలు గలుగు. శిశిరఋతువుమొదలు మూడు ఋతువులయందు శ్లేష్మమునకు క్రమముగా చయ, ప్రకోప, శమనావస్థలు గలుగు.

శరీరజిరోగముల కౌషధభేదవివరణము

శోధనం శమనంచేతి సమాసాదౌషధం ద్విధా,
శశీరజానాం రోగాణాం క్రమేణ పరమౌషధమ్. 17

తా. సర్వరోగములకు ఔషధము, శోధనము, శమనము అనీ ద్వివిధములు, అందు శరీరజిరోగములకు ఈరెండును క్రమముగా పరమౌషధములు.

వస్త్రీ ర్విరేకో నమనం తథా తైలం ఘృతం మధు,

తా. 1వ స్త్రీ, 2వ రోచనము, 3వ మనోవయస్కు ఔషధములు, శోధనాషధంబులు. నూనె, నెయ్యి, లేనె-ఇవి శమనాషధంబులు. ఈరంటిని శరీరజనిత రోగములయందు ఉపయోగింపవలయును. (మనోజనిత రోగములయందు బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ధైర్యము నవలంబించి రోగియొక్క యభిప్రాయము నెఱిగి తదనుగుణముగా చికిత్స చేయవలయు.)

—ॐ వాతాదిదోషచికిత్సాభేదవివరణము ॐ—

ద్విధాచోపక్రమస్తేషాం తర్పణం చాపతర్పణమ్. 18

బృంహణం లంఘనంచేతి తత్పర్యాయముదాహృతం,

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మరోగములయందు ద్వివిధచికిత్సలఁ జేయవలయును. ఎట్లన్న తర్పణము, అపతర్పణము అను రెండుక్రియలను, బృంహణము, లంఘనము అను నీరెండు క్రియలను క్రమముగా జేయవలయును.

బృంహణం యద్బృహత్వాయ లంఘనం లాఘవాయ చ. 19

బృంహణం లంఘనం ప్రైవ వాయోః పిత్త కఫస్య చ,

తా. పుష్టికొఱకు బృంహణక్రియను, లఘువుకొఱకు లంఘనక్రియను జేయించవలయు. మఱియు వాతపిత్తశ్లేష్మములయందు బృంహణలంఘనముల జేయించవలయును.

1 వ స్త్రీ యనఁగా—చివ్వునగొట్టములలో తైలాదిరూపాషధముల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యమభాగమున బంధింపఁబడి అష్టభాగమునందు కర్ణికాకారముగా, అందాకర్షింపఁబడిన తైలాదుల వెలిపఱచుటకై అగ్రభాగమునందు గుండ్రముగా నిర్మింపఁబడి చివ్వునగ్రోవిలో బంధింపఁబడియుండుదండమే వస్త్రీయనఁబడును. ఆవస్త్రీకర్త అనువాసనము, నిరూహము అని ద్వివిధంబులు. అందు ఘృతతైలాది స్నేహములను చివ్వునగ్రోవితో గొట్టుట అనువాసనవస్త్రీకర్త యనియు, కషాయము పాలు తైలము వీనిని చివ్వునగ్రోవితో కొట్టుట నిరూహవస్త్రీ యనియు జెప్పఁబడును.

2 ఐక్వావక్వంబులగుండు నన్నాదుల వచనముజేసి వెలిపఱచెడి తెల్లతెగడ మొదలగునవి విరేచనాషధ మనఁబడును.

3 ఆవక్వరూపముగనుండు పిత్తశ్లేష్మముల హృదయమున నడ్డగించి వానియందలి దోషసంబంధమైన జలాదుల డోర్ధ్వముఖముగా వెలిపఱచెడి మ్రంగకాయ మొదలగునవి శమనాషధ మనఁబడును.

4 బృంహణమున—శరీరమునకు ఔషధాదులచే పుష్టిని గలగజేయుట.

చతుర్థ ప్రకరణే

క్షయరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

ఆవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుశృంగంక గలవాడై తనచే క్షేయం బడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందునిమిత్తము గ్రంథమధ్యమమున తన కిష్టదేవతయగు పరమేశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “బ్రహ్మవిష్ణుసురాధీశ” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు. —

బ్రహ్మవిష్ణుసురాధీశ సేవ్యపాదసరోరుహం,
పరాత్పరతరం దేవం నీలకంఠమహం భజే.

1

తా. చతుర్ముఖుండు, విష్ణువు, దేవేంద్రుండు అనువారలచే నేమింపబడునట్టి పాదపద్మములుగలవాఁడును, హిరణ్యగర్భునకంటె పరుండును, స్వయంప్రకాశస్వరూపుండునగు పరమేశ్వరుని నేను భజింపుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథమునందు నాలుగవ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

—ॐ క్షయరోగోత్పత్తికారణము ॥—

రసరక్తగతం మాంస మజ్జాగోఽస్థిగతో జ్వరః,
ఏతన్నభ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తపోచ్యతే.
ధాతుగచ్ఛేత్వపథ్యాని కురు తే తత్త యో భవేత్,

3

(ఆయుర్యేదే)

తా. రసగత, రక్తగత, మాంసగత, మజ్జాగత, అస్థిగత జ్వరములు జనించిన నట్టితరి నవధ్యంబులుసేసిన నవి ధాతుగతంబు లగును. ధాతుగతంబున నవధ్యంబులు సేసిన క్షయరోగము జనించు. (అక్షయరోగము రసగత, రక్తగత, మాంసగత, మజ్జాగత, అస్థిగతములన నైదువిధంబులు. అందు శరీరాశ్రితరసము క్షయించుచుండిన రసగత

క్షయమనియ్య, రక్తము క్షయించుచుండిన రక్తగతక్షయమనియు, మాంసము క్షయించుచుండిన మాంసగతక్షయ మనియు, మజ్జ క్షయించుచుండిన మజ్జాగతక్షయమనియు, అస్థులు క్షయించుచుండిన అస్థిగతక్షయమనియు తెలియవలయును.)

— ౧౭ క్షయరోగకారణీభూతపాపములు ౧౭ —

స్త్రీహత్యా గురుహత్యాభిగతైవ బ్రహ్మహత్యయా. 4
సజ్జనానాం విరోధేన రాజయత్త్వా ప్రజాయతే, (కర్తవిపాకే)

తా. స్త్రీహత్య, గురుహత్య, బ్రహ్మహత్య, సజ్జననిరోధము అనుచానివలన పదకొండుక్షయరోగములు కలుగుచున్నవి కర్తనిపాక మను గ్రంథమున జెప్పబడి యున్నది.

— ౧౮ క్షయరోగస్వరూపము ౧౮ —

అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః. 5
రాజయత్త్వా క్షయశ్శోషో రోగరాజ ఇతి స్మృతః,

తా. అనేకరోగంబులతోఁగూడి తనకు ముం ననేకరోగంబులు గలదై నకల రోగంబులకు ప్రభువై పొందునదియే ¹ రాజయత్త్వయని, ² క్షయమని, ³ శోషమని చెప్పబడును.

— ౧౯ క్షయరోగప్రవాహము ౧౯ —

క్షయరోగే జ్వరో రాజా తస్య పత్నీ తు కామిలా. 9

చమూపతిః పాండురోగో రక్తపిత్తం తు పుత్రకః,
సఖ్యా శోషాతిసారౌ చ మంత్రిణౌ శ్వాసకాసకౌ. 7

గూఢచారౌ వాతపిత్తే వాజినౌ వాంతికారుచి,
గ్రహణ్యరోష్ణి గుల్మశూలా గాయకా స్తూర్యవాదకాః. 8

అనేకరోగానుగతో బహురోగపురస్సరః,
ఏవంవిధప్రకారేణ క్షయో భవతి రోగరాట్. 9

అసాధ్యోఽయం మహారోగో సహస్రదివసావధి, (ఆయుర్వేదే)

తా. జ్వరము రాజుగ, ఆరాజుకు కామిలారోగము భార్యగ, పాండురోగము

1 సర్వరోగములకు రాజుగనుండుటవలన రాజయత్త్వ యనంబడును. 2 శరీరము నందలి శాతరాగ్నియొక్క సర్వక్రియల క్షయించునట్లయిటవలన క్షయ మనంబడును. 3 రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, మజ్జ, అస్థి, శుక్రము అను సప్తధాతువుల శోషించునట్లయిటవలన శోష యనంబడును.

సేనాధిపతిగ, రక్తపిత్తము పుత్రుడుగ, శోఫాలిసారములు స్నేహితులుగ, శ్వాసకా
సలు మంత్రులుగ, వాతపిత్తములు గూఢచారులుగ, వాంత్సరుములు అశ్వములుగ,
గ్రహణ్యర్థస్థులు గుల్మశూలలు గాయకులుగ, వాద్యములు వాయించువారుగ గలదై
అనేకరోగములతోఁగూడి తనను ముందనేకరోగంబులు గలదై రోగాధిపతియై యుండు
నదియే క్షయరోగమని తెలియవలయును. ఇది ఆసాధ్యము. అట్లగుటంజేసి దీనికి వెయ్యి
దినములు ప్రమాణము.

అథ ప్రకారాంతరక్షయరోగోత్పత్తికారణము

వేగరోధాత్తయాచైవ సాహసాద్విషమాశనాత్.

10

త్రిదోషో జాయతే యత్తా గదో హేతు చతుష్టయాత్,

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వాతమూత్రపురీషాదివేగము నడ్డగించుట, అతిమైథునము, ఉపవాసము,
అనూయ, దుఃఖము ఈమొదలగువానివలన ధాతువులు క్షయించుట, బలిష్ఠమై యుద్ధా
దులచే క్షోభగలుగుట, నానావిధాన్నపానముల విషముముగ భుజించుట ఈనాలుగు
కారణములవలన త్రిదోషములు ప్రకోపించి ఒక యత్సరోగమును జనింపజేయును.
(మైశ్రేణ్యిన వేగరోధాది నాలుగుకారణములవలన వాతము ప్రకోపించును. దానివలన
అగ్నిదుష్టంబై పిత్తశ్లేష్మముల బ్రకోపించుచేయును. మఱియు మైశ్రేణ్యబడినవేగరోధాది
నాలుగుహేతువులవధ్యములలో అసంఖ్యాతీతమైన హేతువులు అంతర్భావమును జేంది
యుండును.

కఫప్రధానైర్దోషైస్తు రుద్ధేషు రసవర్తను.

11

అతివ్యవాయినోవాపి క్షీణోరేతస్యనంతరాః

క్షీయంతే ధాతువస్సర్వే పతశ్శుష్కతి మానవః.

12

తా. కఫమే ముఖ్యముగగల వాతాదిదోషములు రసవాహినులగు ధమనుల నడ్డ
గించుటవలన రసము హృదయమునుజేరి యచ్చటనే దుష్టంబై నోటిమార్గముగ బైలు
వెడలును. అందుచే రసధాతువు, రసధాతువువలన రక్తము, రక్తధాతువువలన మాంసము,
మాంసధాతువువలన మేదస్సు, మేదోధాతువువలన మజ్జ, మజ్జాధాతువువలన అస్థులు,
అస్థులవలన శుక్రము క్రమముగ క్షయించి అనులోమక్షయమును గలుగజేయును.
మఱియు అతిమైథునమువలన పురుషునికి శుక్రము, శుక్రమువలన అస్థులు, అస్థులవలన
మజ్జ, మజ్జవలన మేదస్సు, మేదస్సువలన మాంసము, మాంసమువలన రక్తము, రక్తమువలన
రసము క్షయించి ప్రతిలోమక్షయమును గలుగజేయును. పిదప నరుడు శుష్కించును.
కార్యభూతమయిన శుక్రము క్షయించుటవలన కారణభూతములైన మజ్జాదిధాతువులును

క్షయించును. ఎట్లనఁగా:—కాలిన ఇనుపగుండును తడిఘమియందునుచుటచే దానికి చుట్టునుండునడివి యది శోషింపఁజేయుచుండునను శుక్రము క్షయించుటవలన వాతము ప్రకోపించి నమోపముననుండు మజ్జాదిఘాతువుల శోషింపఁజేయును.

—ॐ త్తయరోగ హాపములు १ॐ—

భక్తద్వేషో జ్వర శ్వాసః కాన శ్శోణితదర్శనం,
స్వరభేదశ్చ జాయేత షష్ఠ్రపం రాజయత్క్షణి. 13

తా. అన్నద్వేషము, జ్వరము, దగ్గు, నిల్బసము, నెత్తురుగ్రమ్మట, స్వరభేదము అన నీయాలును రాజయత్క్షణి షష్ఠ్రపంబులు.

—ॐ రాజయత్క్షణిక్షణము १ॐ—

అంసపార్శ్వభితావశ్చ సంతాపః కరపాదయోః,
*సత్త్వహానిశ్చ దౌర్బల్యం రాజయత్క్షణి లక్షణమ్. 14

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. భుజశిరఃపార్శ్వముల సంతాపముగలుగుట, చేతులు కాళ్ళ మందుట, సత్త్వము క్షయించుట, దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములు గలది రాజయత్క్షణిని తెలియవలయును.

అగ్నిమాంద్య బలహీనతా జ్వరా శ్వాసకాన కృశదేహితాశ్వసః,
పాకహాని గురు వాంతి రేచనం రోగ రాజపరిపాకలక్షణమ్. 15

(మాధవనిదానే)

తా. అగ్నిమాంద్యము, బలహీని, జ్వరము, శ్వాసకాసలు, శరీరకృశత్వము గలుగుట, నిట్టూర్పు వాతము నెడలంటు, భుజిగ చినయన్నము జీర్ణముగఁతుండుట, శరీరము బరువుగనుండుట, వమన రేచనంబు లగుట—ఈలక్షణములచే త్తయరోగము ముదిరినదని తెలియవలయును.

—ॐ వాతక్షయలక్షణము १ॐ—

సంకోచ్చ స్క్రంధపార్శ్వనాం స్వరభేదజ్వరభ్రమాః,
వాతజే యత్క్షణి జ్ఞేయం లక్షణం చాతశీతతా, (చరకే) 16

తా. భుజపార్శ్వములు నొచ్చుట, స్వరము హీనమగుట, జ్వరము భ్రమగలుగుట, శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలది వాతక్షయమని తెలియవలయును.

* జ్వరస్వర్వాంగగతైచ్చ లక్షణం రాజయత్క్షణః = సర్వాంగములజ్వరముగలది రాజయత్క్షణిని తెలియవలయును.

❖ పితృక్షయలక్షణము ❖

జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తవాంతిశ్రమోమహాః,
వీర్యస్తంభో రతిఃక్షీణా లక్షణం పితృజేక్షయే. (సిద్ధరసార్ణవే) 17

తా. జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట, సెత్తురుగ్రక్కుట, మిక్కుట ముగ ఆలసటగలుగుట, వీర్యము స్తంభించుట, రతిక్రియలు క్షయించుట ఈలక్షణములు గలది పితృక్షయమని తెలియవలయును.

❖ శ్లేష్మక్షయలక్షణము ❖

గురుత్వం శిరస శ్చర్ధి కాసః కంఠే తథారుచిః,
ఊర్ధ్వశ్వాసశ్చ విజ్ఞేయం లక్షణం కఫజేక్షయే. (మాధవనిదానే) 18

తా. తలనొచ్చుట, వమనంబగుట, మతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట, అరుచి, ఎగ ఊపిరిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయును.

❖ సన్నిపాతక్షయలక్షణము ❖

వాత పితృ కఫై ర్యస్య లక్షణై స్సంయుతో యదా,
సన్నిపాతాన్నితో జ్ఞేయః కష్టసాధ్యః క్షయస్తథా. 19
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాత, పితృ, శ్లేష్మ, క్షయలక్షణంబులు గలది సన్నిపాతక్షయమని తెలియ వలయును. ఇది కష్టసాధ్యములు.

❖ వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము ❖

స్వరభేదః కఫః కంఠే శూలం శ్వాసశ్చ ఛర్దనం,
వాతశ్లేష్మభవో యత్క్షాంత్యైవం తు చికిత్సయేత్. 20
(మాధవనిదానే)

తా. స్వరభేదముగలుగుట, కంఠములో శ్లేష్మముకట్టుట, కడుపులో శూలగలు గుట, ఎగఊపిరిగలుగుట, వమనంబగుట ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయును.

❖ వాతపిత్తక్షయలక్షణము ❖

స్వరభేదో జ్వరో దాహో శూలం ఛర్దిహ్యరోచకం,
వాతపిత్తాత్త్యో యత్క్షా రాజరోగో మహాబలః. (సిద్ధసంగ్రహే) 21

తా. స్వరభేదము జ్వరము దాహము కడుపులో శూల వమనము అరోచకము

కలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపితృక్షయమనియు కడుబలిష్ఠమైన రాజయత్నయనియు తెలియవలయును.

❖ పితృక్షయలక్షణము ❖

అలస్యం బహునిద్రా చ స్వల్పనాహా శ్రమో జ్వరః,
వాంతి శోణితపూర్ణృ విశ్లేష్ణోష్ణవేక్షయే. (భేషజకల్పే) 22

తా. అలస్యము కడునిద్ర యుక్తిహాసము శ్రమ జ్వరముగలుగుట, నెత్తురు గ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది పితృక్షయమని తెలియవలయును.

❖ రక్తపితృక్షయలక్షణము ❖

స్వరభేదోఽనిలశ్శూలం సంకోచశ్శౌర పాచ్ఛయోః,
జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తపితృక్షయక్షణమ్. 23

తా. కంఠస్వరము చెడుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, కడుపులో శూలగలుగుట, లోతోడలు పార్శ్వములు నొప్పుట, జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట, నెత్తురుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది రక్తపితృక్షయమని తెలియవలయును, (ఇది అసాధ్యము.)

❖ క్షతక్షయలక్షణము ❖

వక్త్రే విభంగ స్వరభంగయోగ స్వల్పజ్వరః పాణిపదేషు దాహః,
రక్తాన్వితఛర్ద్యతిసారముక్తః ప్రోక్తృచ్ఛయక్షాక్షతలక్షణశ్చ. 24
(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. నోరు పొక్కియుండుట, లేక మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట, కంఠ స్వరము చెడుట, స్వల్పజ్వరము గలుగుట, చేతులు కాళ్లు మండుట, రక్తయుక్తముగ గ్రమ్మట, పారుట - ఈలక్షణములుగలది క్షతక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

❖ రోగరాజక్షయలక్షణము ❖

అగ్నిమాంద్యం జ్వరం శైత్యం ఛర్ది శోణిత పూయయోః,
సత్వహానిశ్చ దౌర్బల్యం రోగరాజ్యలక్షణమ్. (సిద్ధరసాన్లవే) 25

తా. అగ్నిమాంద్యము జ్వరము శైత్యము గలుగుట, రక్తమునేని పీమునేని గ్రమ్మట, సత్వము క్షయించుట, దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది రోగరాజక్షయమని తెలియవలయును, (ఇది అసాధ్యము.)

—ॐ రక్తక్షయలక్షణము ॥—

మందాగ్ని శ్చర్ధనం మోహ రక్తత్విష్ణాత్రనేత్రకః,
మాంసగ్రంథ్యద్బుధగ్రంథి ముఖదౌర్గంధ్యమేచచ. 26
కంఠశ్శుష్కతి మాంసం చ రక్తక్షయీ యమాలయమ్,

తా. మందాగ్నిగలుగుట, పమనంబగుట, మోహమగలుగుట, మూత్రము రక్త
వర్ణముగనుండుట, నేత్రముల నెత్తురు ఉట్టిబడుట, మాంసగ్రంథులు జనించుట, నోరు
దుర్గంధముగనుండుట, కంఠము శోషించుట, శరీరమాంసము కృశించుట ఈలక్షణములు
గలది రక్తక్షయమని తెలియవలయును. ఇదిగలరోగి యమాలయంబున కేగును.

—ॐ చతుర్విధక్షయలక్షణము ॥—

త్రివిధస్యాత్మ యో దోషై ర్దుష్టైర్హైతుచతుష్టయాత్. 27
ధాతుక్షయాద్వేగరోధా త్సహసాద్విషమాశనాత్,
ఆగంతుకక్షయో జ్ఞేయ శ్చతుర్థో వైద్యపారగైః. 28
తస్య రూపాణి వైస్వర్యం కాసశ్శ్వాసోఽరుచిర్జ్వరః,
బల మాంస క్షయః పార్శ్వ శిరోరుక్రేచనం వమిః. 29
కంఠపార్శ్వరుజానాహ రక్తశ్చ చ్ఛర్ది పీనసః,
నిహంతి పూయనిష్ఠీవో హ్యతిసారో హతిస్వరః. (సిద్ధవిద్యాధూః)

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతవైశ్యక్తేష్వములు ప్రకౌపించి వాత
క్షయము, పిత్తక్షయము, శ్లేష్మక్షయము అని మూడువిధములైన క్షయరోగము గలుగం
చేయును. ధాతుక్షయము, మలమూత్ర ప్రతిబంధము, సాహసము, * విషమాశనము అను
నాలుగుకారణములవలన ఆగంతుకక్షయమును జనించు. ఈఆగంతుకముతోడ క్షయ
రోగములు నాలుగువిధంబులని సిద్ధవిద్యాభివనెడు గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది.
వానియందు స్వరహీనము, కాసశ్వాసములు, అరుచి, జ్వరము, బలక్షయము, మాంస
క్షయము, పార్శ్వములయందు నొప్పి, మిక్కుటముగ శిరమునందు నొప్పి, వమనము,
కుఠికయొక్క పార్శ్వములయందు నొప్పి, కడుపుబ్బరము, రక్తమును గ్రక్కుట,
పీనసము, దగ్ధనపుడు చీముపడుట, అతిసారము, హీనస్వరముగలుగుట ఈలక్షణములతోఁ
గూడియుండెడి నాలుగువిధములైన క్షయరోగములు రోగిని జంపును.

—ॐ వికాదశక్షయలక్షణములు ॥—

సాహసో వేగ సంక్రోధ శ్శుక్లాభిన్నేహనం క్షయః,

* విషమాశనమన—నానావిధాన్న పానముల విషమముగ నేవించుట.

- అన్నాహారవిధేస్త్రాగ శృత్వారో రాజయత్క్షణః. 31
- రూపం భవిష్యతస్తత్ర ప్రతిశ్శాయస్తు సంక్షయః,
ప్రసావే ముఖసూధుర్యం తపనం నహ్ని నాశనమ్. 32
- స్త్రాల్యరోగస్తథానాహ శోభావప్యశుభే క్షణం,
మక్షికాత్మణకేశాది ప్రాణవాయుస్త్యపానగః. 33
- హృల్లాసశృద్ధిరహచీ రసతోఽపి బలక్షయః,
పాణోశ్చ శోభాపదయో శోషశ్చ క్షీణశుక్లా తా. 34
- బాహ్యప్రమానభిజ్ఞానం కాయే భీభత్సవర్చనం,
పీనస శ్వాసకాసాది మూఢస్వర రుజారతిః 35
- ఊర్ధ్వవిస్త్రంసనం శోభా రక్షిత్యున్మత్కోష్ఠగః,
యోనిపార్శ్వగుడే సూలం సంధికో భవతి జ్వరః 36
- ఏకాదశసూరూపాణి జాయంతే రాజయత్క్షణమ్, (సిద్ధరస్వాత్మవే)

తా. సాహసము చేయబుంచుట, కార్యములయందు కడు పేగముగలుగుట, శుక్లము క్షయించుట, లేక చమురువలెగోరుట, అన్నమునగు టున్న లేకుండుట - ఈనాలుగును ముందుగలుగబోయెడి పదకొండువిధములైన రాజయత్క్షణము పూర్వరూపంబులు. అవి జరించినదివలన పడినెము, మూత్రస్పృశ్యముగలుగుట, నోరు తీపిగనుండుట, శరీరము విదాహించుట, అగ్నినశించుట, స్థూలరోగము, కడుపుబ్బరముగలుగుట, ముఖము వాచుట, వికారముగజూచుట, వెంట్రుకలు మక్షికాత్మణవర్ణ సమానంబులగు నుండుట, ప్రాణవాయువు అపానవాతముతోగలియుట, హిమర, లేక ఎక్కిళ్లు పొంది అరుచి గలుగుట, రసధాతుక్షయమువలన సత్త్వము క్షయించుట, కాంక్షచేతులు వాచుట, శరీరము శోషించుట, శుక్లము క్షయించుట, శరీరమున స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట, శరీరము ఘోరముగ గనుపించుట, పీనసము, శ్వాసకాసాలగులుగుట, జలనొచ్చుట, కుతికలా నొచ్చుట, దేనియం దివ్వములేకుండుట, నోట మలమువెడలుట, శరీరము వాచుట, నెత్తురు గ్రస్కుట, కోష్ఠవాతముగలుగుట, యోనిపార్శ్వములగు దుష్ఠలము శూలించుట, సంధివాతము జ్వరము గలుగుట ఈలక్షణంబులన్నియు ఏకాదశక్షణములకు గలవని తెలియవలయును.

— ఊయరోగలక్షణము —

మందాగ్నిర్బలహీనతా కృతమశ్చ శ్వాసశ్చ కాసభ్రమః
హృచ్చూలం వమనం ప్రవాహస్వరదుక్కుంప స్త్యజీర్ణం తృషా,

దాహో విస్తృతహస్తీమూత్రగళరుక్ష్మీతం శిరోర్విర్జ్వరః
మూర్ఛార్విస్తభపీనసం జడగతి హ్యేతత్తయే లక్షణమ్. (చరకే)

తా. మందాగ్నిగలుగుట, సత్వములేకుండుట, శరీరము కృశించుట, కాసశ్వాసములు భ్రమ తొమ్మనొప్పి వాంతులు అతిసారము స్వరభేదము వణకు అజీర్ణము దప్పి దాహము గలుగుట, ఏనుగుమూత్రమువలెనే మూత్రం బధికముగ వెడలుట, కుతి కలో నొచ్చుట, చలవగలుగుట, తలనొచ్చుట, బ్బరము మూర్ఛ పీనసము జడత్వము గలుగుట-ఇవియన్నియు క్షయరోగలక్షణములని తెలియవలయును.

—ॐ క్షయోపద్రవములు ॐ—

సీ. క్షయకుపద్రవ మతిసారంబు గృశమైన
దేహంబు గన్నులు దెల్ల నగుట
కడువెండి వెన్నునఁ గలయుట మోహంబు
నట్టేంద్రియంబు ప్రణాలుగలుగు
దగ్ధును శూల యూర్ధ్వశ్వాసస్వరహీన
మై కాశ్మీవాచుట మఱియు దాన
నంగమెల్లను శుష్క మగుట ముక్కున నెత్తు
రోలుకుట ధాతుక్షయోర్చి యగుట

గీ. క్షయలకెల్లను నీరోగజాల మున్న
నదిప్రయాసంబు భవ్యంత్రికై నఁగాని
మాన్వరా దనిచెప్పెఁ బల్తాటు నీల
కంఠకొట్టూరువైద్యసంఘం బెఱుంగ.
అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రసృతం నరం,
నారీం శోఫముఖీం హంతి కుక్షిగుహ్యవృభావః. (నిత్యనాథీయే)

తా. ఏపురుషునికి క్షయరోగముతోడ అనేకోపద్రవములుగూడి కాశ్మీయందు వాపు, స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు, స్త్రీపురుషులకు కడుపు, మర్తస్థలము అను వాని యందు వాపుగలిగియుండెడినో, అట్టివారు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును.

జ్వరాతిసారశోఫానాం శ్వయథౌ చ తథా క్షయే,

అనసం హస్తపాదం చ విశేషాద్యస్యశుష్కతి.

39

స్వయోనావపి దేహే చ సామాన్యాద్యాని సంచతాం,

(నిత్యనాథీయే)

తా. ఊయరోగములలో జ్వరానిసారంజేసి శోఫయేని ముదిరినను, లేక ముఖము కాళ్లు చేతులు శుష్కించి యోని శరీరము వాచియుండినను, అట్టిక్షయరోగి మరణము జేందునని తెలియవలయును.

నాసికాచ్యుతరక్తశ్చ మేహపాండ్వామయీక్షయా. 40

సద్యోపి ముంచతిప్రాణాన్ సత్యమేవ న సంశయః, (మతాంతరే)

తా. మేహ, పాండు, ఊయరోగముగలవారికి ముక్కుచెదిరి రక్తముగారు చుండిన వారు నిస్సంశయముగ తక్షణమున ప్రాణముల విడిచెదరు.

శోషోదరారోగీ గ్రహణీ జ్వరగుత్తా హ్యుపద్రవాః. 41

తా. ఊయరోగంబులలో శోష, ఉదరము, మూలవ్యాధి, గ్రహణి, జ్వరము, గుల్మము అను నుపద్రవములు గలిగినవారికి మృతిజేందునని తెలియవలయును.

విషూచీ శ్లేష్మ హీనాంగ మతిసార ప్రసీడితం,
శూల శుష్కోదరం చైవ యత్క్షౌణం పరివర్జయేత్. 42

ఊర్ధ్వశ్వాసాతిశుక్లాక్షి భిన్న కాంస్యహతస్వరః,
అతిమేహః కృశో మందో హీనబుద్ధిబలేంద్రియః. 43

వ్రణాంగశోషహిక్షావాక్ ఊయీ యాతి యమాలయం,
తథాస్వాపి ప్రకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి. (మాధవనిదానే) 44

తా. విషూచి, కఫము, అంగహీనము, అతిసారము, శూల, శుష్కోదరము, ఎగయూసిరి, నేత్రములు తెల్లనై రక్తవిహీనములుగనుండుట, స్వరము పగిలినకంఠపాత్ర ధ్వనితో తుల్బముగనుండుట, కడుమేహము, శరీరకృశత్వము, శరీరమాంద్యము, బుద్ధిమాంద్యము, బలక్షయము, ఇంద్రియక్షయము, వ్రణములు, శరీరము ఎండుట, ఎక్కిళ్లు అను నుపద్రవములలో జీవితోనేని, లేక అనేకరోగంబులతోనేని గూడియుం డెడిక్షయరోగి యమాలయంబునకేగును. ఐనను ఊయరోగి జీవించియుండువఱకు చికిత్సం జేయవలయును.

— ఊయవికాదశరూప పద్యూస, త్రిదోష, శోషవివరణము —

స్వరభేదోనిలాచ్ఛాలం సంకోచశ్చాసపాశ్చయోః,
జ్వరో దాహోఽతిసారశ్చ పితృద్రక్తస్య చాగమః. 45

శిరసోఽస్యతిథారశ్చాప్యభక్తచ్ఛంద ఏవ చ,
కాసః కంఠస్యచోద్ధ్యంసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః. 46

ఏకాదశభిరేతై ర్వా పడ్భిర్వాపి సమన్వితం,

కాసాతిసారపార్యావృత్తి స్వరభేదారుచిజ్వరైః.

47

త్రిభిర్వా పీఠం లింగై ర్జ్వరకాసాస్తృగామయైః,

జిహ్వచ్ఛేదార్థితం జాతుమిచ్ఛం సు విపులం యశః. (ఆయుర్వేదే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మసంకరమువలన జనించు సన్నిపాతము సర్వలక్షణసంపూర్ణముగ నుండుచుండుట, సన్నిపాతమువలన జనించిన క్షయరోగము సర్వలక్షణ సంపూర్ణముగ నుండును - అందు వాతప్రకోపమువలన స్వరభేదము, శూల, భుజపార్యములు ఈడ్చికొనుట, పిత్తప్రకోపమువలన జ్వరము, దాహము, అతిసారము, రక్తము గ్రక్కుట, శ్లేష్మప్రకోపమువలన శిరోభారము, అన్నద్వేషము, దగ్గు, కంఠమున నొప్పి అన నీవదకొండులక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతోఁ గూడియుండు క్షయరోగిని, లేక కాసము, అతిసారము, పార్యములు ఈడ్చికొనుట, స్వరభేదము, అరుచి, జ్వరము అను నీత్రయలక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతోఁ గూడియుండు క్షయరోగిని, లేక జ్వరము, దగ్గు, రక్తముగ్రక్కుట - అను నీమూడులక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతోఁ గూడియుండు క్షయరోగిని మిక్కుటముగ యశమునుగోరడి వైద్యుఁడు వర్ణింపవలయును.

— సర్వరోగభేదవివరణము ౪౮ —

ఏకేనైవ చ దోషేణ త్రయో ద్వ్యాభ్యామపి త్రయః,

త్రిదోషైరపి చైకస్యా దేతైస్సప్తః ధో గదః.

49

తా. సర్వరోగములు ఏకదోష, ద్విదోష, త్రిదోషజనితము లన నేడువిధములు. అందు వాత, పిత్త, శ్లేష్మములవలన ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జనించినవి ఏకదోషజనితములు. వాతశ్లేష్మ, వాతపైత్య, పిత్తశ్లేష్మములవలన జనించినవి ద్వంద్వదోషజనితములు. వాత పిత్తశ్లేష్మములవలన జనించినవి త్రిదోషజనితములు.

— రోగసాధ్యాసాధ్యములు ౫౦ —

ప్రయోగశ్శుమయేద్వ్యాధి మన్యామయమువీరయేత్,

సానాపశుద్ధశ్శుద్ధస్తు శమయేన్న సమీరయేత్. (నిత్యనాథీయే) 50

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధభాగము (అనఁగా ఏకదోషజనితభాగము) లను హరింపఁ జేయు నేగాని యితరరోగముల గలుగఁ జేయకుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనఁగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) ఔషధము ప్రయోగించిన ఇతర రోగములు జనించును. అట్లుగుటఁ జేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సఁ జేయవలయును. అశుద్ధ రోగములు కుదురుట దుర్లభం బగుటచే వానికి చికిత్స జేయఁజనదు.

—ॐ యయగోగములను తాళకసిందూరము ॐ—

- శుద్ధతాళస్య భాగం చ సుధాచూర్ణం సమాంశకం,
రక్తకార్పాససారేణ మర్దయిత్వా దినత్రయమ్. 51
- మూషాయాన్నిక్షిపేత్సర్వం సప్తవారం పుటం భవేత్,
సిందూరం హరితాళస్య చేంద్రగోపప్రభం భవేత్. 52
- ఏతత్సర్వం సమాలోడ్య నానారోగేషు యోజయేత్,
పత్రసల్లీరసైర్యుక్తం శ్లేష్మక్షయవినాశనమ్. 53
- గోక్షురస్వరసైర్యుక్తం రక్తక్షయవినాశనం,
నారికేళరసైర్యుక్తం వాతశ్లేష్మవినాశనమ్. 54
- హరితకీచూర్ణయుక్తం శ్వాసక్షయవినాశనం,
విప్పలీచూర్ణయోగేన కాసక్షయవినాశనమ్. 55
- సితయా మధునా యుక్తం వైత్రక్షయవినాశనం,
నిర్గుండిచూర్ణసంయుక్తం కఫజ్వరవినాశనమ్. 56
- నవనీతేన సంయుక్తం హిక్కాఛర్దినివారణం,
మంజరీసారసంయుక్తం చాతుర్థికవినాశనమ్. 57
- అర్జునత్వక్చూర్ణయుక్తం శుక్లమేహవినాశనం,
కార్పాసబీజచూర్ణేన బహుమూత్రం ప్రణశ్యతి. 58
- శంఖచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీసారనాశనం,
ఉన్నత్రసారసంయుక్తం క్రిమికుష్ఠం వినశ్యతి. 59
- అశామార్దస్య సారేణ గుడరోగో వినశ్యతి,
వృశ్చికాళిరసైర్యుక్తం మేహం కృచ్ఛం వినశ్యతి. 60
- ధూపచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీదోషనాశనం,
శుక్లకందేన సంయుక్తం గ్రహణీ శూలనాశనమ్. 61
- దాడిమీనుమసారేణ హిక్కా గ్రహణీనాశనం,
ఏతత్సమాంశకం చూర్ణం మయోక్తం భాషితం తథా. 62
- తాళసిందూరయోగేన నానారోగహరం పరం, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము, సున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున నుంచి వైడిప్రత్తిపువ్వలరసాన మూడుదినములు మర్దించి వజ్రమూషలో నునిచి 2 లఘుపుటములుచేసిన తాళకము ఆరుద్రపురుగులవలె శ్లేష్మగ సిందూరించును. విదవ

నావజ్రమాషలోని సిందూరమును గీచి యెత్తుకొని నర్వరోగములయం ముఖయోగింప వలయును. మఱియు నాసిందూరములో రెండు * చిన్నములయెత్తును దుద్రజఘాకు రసముతో నొసంగిన క్షేష్ణక్షయమును, ఏనుగుబల్లెదరసముతో నొసంగిన రక్తక్షయమును, బెంకాయనీరుతో నొసంగిన వాతక్షేష్ణక్షయమును, కిరక్కాయచూర్ణముతో నొసంగిన శ్వాసక్షయమును, పిప్పలిచూర్ణముతో నొసంగిన కాసక్షయమును, చీనాపంచ దారతోనేని లేనెతోనేని నొసంగిన వైశ్యక్షయమును, నల్లవాచిలియాకుచూర్ణముతో నొసంగిన క్షేష్ణజ్వరమును, వెన్నతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళును వాంతులును, తులసియాకు రసముతో నొసంగిన చాతుర్వికజ్వరమును, మద్దిచెక్కచూర్ణముతో నొసంగిన శుష్క మేహమును, ప్రత్తివిత్తులచూర్ణముతో నొసంగిన బహుమూత్రమును, శంఖచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణి అతిసారములును, ఉష్ణైత్తరసముతో నొసంగిన క్రిమి కష్టరోగములును, ఉత్తరేశిరసముతో నొసంగిన గుదరోగమును, లేలముణియాకు రసముతో నొసంగిన మేహరోగమును మూత్రకృచ్ఛమును, అగరుగంధపుచెక్క చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణిదోషమును, అతివసచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణి శూలులును, దానిమృపువృలరసముతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళతోఁ గూడియుండు గ్రహణి రోగమును నశించును. వైయనుపానములను సిందూరమునకును సమముగ నుంచుకొనవలయును. మఱియు నీతాళకసిందూరము నానారోగముల హరింపఁజేయుటయందు కడు శ్రేష్ఠమైనదిగ నున్నది.

— ౯ క్షయపాండుకామిలకు శ్రీమదగ్నికుమారము ౧౯ —

తుల్యో గంధకపారదావమృతకం శుల్బం చ తుల్యోంశకం
ఖల్వే హంసవదీరనే దినయుగం సంమర్ద్య యత్నా త్తతః,
కృత్వా కాచమయే ఘటే చ వటికా స్సంతాప్య సూర్యాంశుభిః
తద్రద్ధానన మంగుళీపరిమితం చేలం మృదా వేష్టయేత్. 64
భాండే వాలుకయా త్రిభాగభరితే క్షీప్త్వా క్షీవేద్వాలుకాం
భాండాస్యం తు నిరుధ్య వాసరయుగం గాఢాగ్నిముద్ధీపయేత్,
ఉత్తార్థ స్వశరీరశీతల మతో వేదాంశతుల్యామృతం
తుల్యోంశైశ్చ మరీచచూర్ణనికరై స్సంయోజ్య గుంజామితమ్. 65
దేయం నాగలతాదశేన సహితం చూర్ణం తథా ఖాదయే
చ్ఛ్చిమానగ్నికుమారకో రసవరో నిశ్శేషరోగాఽహః,

* చిన్న మన నాలుగుగురివెందగింజలయెత్తు.

శ్వాసకాస త్తయ పాండు కామిలా శూల వాత వమిరోగభూపతి,
సన్నిపాత మతిదారుణజ్వరాక్ హంతి హంత రసభూపతిః క్షణాత్.
(చింతామణౌ)

తా. శుద్ధి చేసిన గంధకము, శుద్ధి చేసిన వసనాభి, తామ్రభస్మము - వీనిని సమ భాగములుగ భల్లుమున నునిచి రెండునినములు హంసపాచియూతురనముచే తాగుగ మద్దించి మాత్రలు చేసి ఎడ నెండించి గాజున ప్వెలో బోసి దానిమూతిని బలపు విరడచే మూసి ఏడుచీలమున్ను చిచ్చి ఎడించి కుండకు మూడుభాగములు యిసుక పోసి అం దాగాజుప ప్వె నునిచి దానిపై మరల నిసుకబోసి వాలుకాయంత్రమున రెండు దినములుపండి సాంగగీతలమున గీసి దానికి నాలుగవపాలు శుద్ధి చేసినవసనాభి, వసనాభికి సమము మిరియపుచూర్ణము కలిపి యందొక గురింజ ప్రమాణమున తమలపావలో నునిచి నేవించిన శ్వాసకాసలు, త్తయరోగములు, పాండువులు, కామిల, శూల, వాతములు, వాంతులు, సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు (అష్టవైత్యములు, శోఫలు) మొదలగు సర్వరోగముల నని తత్క్షణమున నిశ్శేషముగ బోకడుచును. ఇవి క్రిమదగ్ని సుమార మనియు, రసభూపతియనియు జెప్పబడును.

—ॐ క్షయూదినర్వరోగములకు పూర్ణ చంద్రోదయము ॐ—

పలం మృదుస్వర్ణదళం రసేంద్ర పలాష్టకం షోడశగంధకస్య,
శోణైస్సుకారాసపభవైః ప్రసూనైస్సర్వవిమద్యాభకుమారి కాఙ్ఘిః.
తత్కాచకుంభే నిహితం ప్రగాఢే *మృత్పర్పటీభి ద్విపత్రయం చ,
పచేత్క్రమాగ్నౌ సికతాఖ్యయంత్రే తతోరజః పల్లవర్యాగరమ్యమ్.
నిగృహ్యచైతచ్చ పలం పలం చ చత్వారి కర్పూరరజస్తథైవ,
జాతీఫలం శోషణమింద్రపుష్పం కస్తూరికాయా ఇహ శాణమేకమ్.
చంద్రోదయోదయం కథితోఽస్యమాషోభుక్తోహివల్లీదళమధ్యవర్తి,
మహోత్కటానాం ప్రమవాశతానాం గర్వాధికత్వంశ్లభయత్యకాండే.
ఘృతం ఘనీభూతమతీవ దుగ్ధం †మృదూనిమాంసాని సమండకాని,
మాషాన్నపిష్టాని భవంతి పథ్యా న్యానందదాయాన్యపరాణిచాత్ర.
వలీ పలితనాశనస్తసుభృతాం వయస్తంభన
స్సమస్తగదఖండనః ప్రచురరోగపంచాననః,
గృహేషి గృహభూపతిర్భవతి యస్య చంద్రోదయ

* మత్కూర్పిటైస్తద్విపత్రయంచ.

† గురూణి మాంసాని సమస్తకాని.

స్ప పంచశరదర్పితో మృగదృశాం భవేద్వల్లభః. 72

రతికాలే రతాంతేవా నేవితవ్యో రసోత్తమః,
మానహానిం కరోత్యేష ప్రమదానాం సునిశ్చితమ్. 73

కృత్రిమం స్థావరం చైవ జగమంచాపి యద్విషం,
నవికారాయ భవతి సాధకేంద్రస్య వత్సరాత్. 74

యథామృత్యుంజయాభ్యాసా స్తృత్యుంజయతి దేహీనాం,
తథాయం సాధకేంద్రస్య జరామరణనాశనః. 75

ఇంద్రపుష్పం లవంగం స్యాత్కర్పాసకుసుమద్రవం,
తంత్రాంతరే ప్రసిద్ధోఽయం మకరధ్వజనామతః. (గ్రంథాంతరే) 76

తా. శుద్ధిచేయఁబడి సూక్ష్మముగ కత్తిరించఁబడిన కుందనపురేకులు ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౮ పలములు, శుద్ధిచేసిన ఆమ్లసార శిలాగంధకము ౧౬ పలములు. ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి ఎఱ్ఱప్రత్తిపువ్వులరసమున ఒకదినము బాగుగ మర్దించి పిదప మఱియొకదినము కలబందరసముచే మర్దించి నెనగగింజలం లేసి సూత్రలుచేసి ఎండించి గాఙుకుప్పెలో బోసి చీలమన్ను లేపనముచేసి వాలుకాయంత్రమున నునిచి మృదు, తీక్ష్ణ, గాఢాగ్నులచే మూడుదినములువండి సాంగశితలమునదించి యందలి యాష ధమును దీసి చూచిన యది చిగురుటాకువర్ణ తుల్యముగ నుండవలయును. అటు లుండిన వక్ష్వంబైన దని యెఱింగి యందు దినము కొక్కపలముచొప్పున పచ్చకర్పూరమును, జాజికాయలను, పిప్పళ్లను, లవంగములను *కాణప్రమాణము కస్తూరిని గలిపి మర్దించ వలయును. ఇదియ పూర్ణచంద్రోదయ మనంబడును. దీనిని మాషప్రమాణము తమలపా కులో నునిచి సేవించిన మదించిన నూరుగురు స్త్రీలగర్భము నణచుటయందు శక్తిగల వాఁడుగ నగును; మఱియు నిది ముదిమిని సమస్తరోగములను బోకడలి వయస్తంభనమును గలుగఁజేయుటయేగాక బలివృద్ధమైన క్షయారోగములనే పినుగులకు సింహముగ నుండును. ఈపూర్ణచంద్రోదయము గృహవతి గృహమును రక్షింపుచుండుచందంబున శరీరమును రక్షింపుచుండును. మఱియు దీనిని సేవించువాఁడు కామముచే గర్భితుఁడై స్త్రీలకు మిగుల సంతోషమును గలుగఁజేయుచుండును. మఱియు దీనిని సుత కాలంబునగాని సుర తాంతమునగాని సేవించెడువాఁడు మదించిన స్త్రీలయొక్కగర్భమును నిశ్చయముగ బోకడుచును. మఱియు దీనినొకసంవత్సరమువఱకు సేవించెడివానికి కృత్రిమస్థావరజంగమ విషములవలన యెవ్విధవికారంబును గలుగకుండును. మృత్యుంజయరససేవనవలన

* కాణ మన ౪ మాషములయొక్కట్లు

మృత్యువు గలుగకుండుచుండగబున నీనిసేవనవలన బహుమరణములు గలుగకుండును. దీని
యందు పేరిన సెయ్యి, అధికముగ పాలు, మృదుకరమాంసములు, మిగడ, మాహాన్నము,
శింధివంటలు పెంచుటకు నీవనిష్ఠపర్యాయముల సేమిచుట వ్యర్థకరము.

— శ్లోకములును మహాదగ్నితుమారము —

- గంధకేన ద్వికర్షణ శుద్ధసూతేన తావతా,
విధాయ కజ్జలీం శ్లఙ్ఘా మేకవాసరమగ్ధనాత్. 77
- కర్షమాత్రం విషం దత్వా మధయిత్వా దృఢం తథా,
హంసపాదినం దత్వా స్తోకం స్తోకం ముహుర్ముహుః. 78
- కుడవార్థమిదం పశ్యా ద్దోళీకృత్య విచక్షణః,
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య శుల్బంచాస్త్రిక ప్రదాపయేత్. 79
- దేవీశాస్త్రే పునఃప్రోక్షం చూర్ణితం కాంచనం విషం,
ఉద్ధాప్యథో గోళకానాం హి కాచకుప్యాం వినిక్షిపేత్. 80
- నిక్షిపేత్కజ్జలీమగ్ధ్య యథా శ్వాసో న జాయతే,
తతశ్చ ద్వ్యంగుళేనైవ మృదా కుప్యం విలిప్య చ. 81
- విశోష్య వాలుకాయంత్రే సూత్రస్థానప్రకాశితే,
అథోముఖం ఘటీం ఊర్జ్వా ఊపేదుపరి వాలుకామ్. 82
- నిరుధ్య భాండవక్త్రం చ చుల్యా మారోప్య యత్నతః,
వహ్నిం ప్రజ్వాలయేత్సార్ధదినం క్రమవివర్ధితమ్. 83
- సాంగశీతం సమాకృప్య సహతామ్రేణ మద్దయేత్,
పలార్ధం మారిచం సూక్ష్మం కర్షార్ధం వత్సనాభకమ్. 84
- వినిక్షిప్య విమర్ద్యాక ఊపేద్ద్రవ్యం కరండకే,
నందినాక సమాదిప్తం రసతుల్యం మరీచకమ్. 85
- వత్సనాభం చ కర్షార్ధం మిశ్రయే త్ప్రీతిచూర్ణితమ్. 86
- నిర్దిష్టోఽగ్నికుమారకో రసవరో దేయస్తథా నందినా
సద్యో వైద్యయశః ప్రభూతఫలదస్సర్వామయధ్వంసనః,
నిత్యం పాచపడిపనో రుచికర శ్శీఘ్రం గుణోత్కర్షకృ
చ్ఛాలీభోజన తోయభక్ష సుఖద శ్రేష్ఠో రసానాం ప్రభుః. 87
- మందాగ్నిం కఫవాతజ్జాయగదం నిశ్శేషశూలామయం
శ్వాసం కాసగదం తథాస్త. సురుజ్జ్వర్తిం చ పాండుం తథా,

శోషం నాతగదాస్తహాకఫరుజః కంఠామయం సర్వశః
సామాం చ గ్రహణిం హరేత్థలు రతిం కుర్యాచ్చ పల్లాన్వితః. 88

*కణయాసితయాజ్యేన దాతవ్యోఽయం మహారసః,
వాయుముఖ్యేషు రోగేషు వాయుసంస్థకేష్వపి. 89

నందినాథే పునఃప్రోక్త స్తత్తద్రోగహరః పరః,
నిహంతి సకలాన్ రోగా నచుపానవిశేషతః. 90

రసజనితవిదాహే శీతతోయాభిషేతో
మలయజఘనసారైర్లెవనం మందవాతః,
తరుణరధిచయక్తం నారికేళస్య నీరం
మధురశిశిరవాతశ్శీతమన్యచ్చ శస్తమ్. (దేవీశాస్త్రే) 91

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ కర్షములు, శుద్ధిచేసినరసము ౨ కర్షములు-ఇటుల
వీనిని గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి ఒకదినము కఙ్గలిగ మద్దించి అందు కర్షప్రమాణము
శుద్ధిచేసిన వసనాభిని కలిపి మరల దృఢముగ మద్దించి హంసపాదియూకుసరమును
కుడవార్ధపరిమితముగ జేకొని కొంచెకొంచెముగ వేయుచు పలఁమారు మద్దించి
మాత్రలుచేసి యెండించి పిదప గాజుకుప్పెలోపల దేవకాంచనపు చూర్ణమును,
శుద్ధిచేసిన వసనాభిచూర్ణమును వైచి, దానిపై నామాత్రల నునిచి ఆమాత్ర
లకు నడుమ తామ్రభస్మమును, మరల దానిపై దేవకాంచనపు చూర్ణమును, శుద్ధిచేసిన
వసనాభిచూర్ణమును వైచి, నందులేకుండునటుల దానిమూతిని బలవపురాలిచే మూసి
రెండంగుళముల దళప్రమాణము చీలమన్ను లేపనముచేసి ఎండించి దేవీశాస్త్రము
యొక్క సూత్రస్థానమున జెప్పబడిన వాలుకాయంత్రములో నునిచి దానిపై నిసుక
బోసి ఒకకుండను దానిపై బోద్దించి ఆరెండుకుండలమూతులు బంధించి చీలమన్ను లేప
నముచేసి యెండించి కడుకాగరూకతతో పొయిమీఁద నునిచి మృదు తీక్షణ గాఢాగ్ను
లచే క్రమముగ ౧-౨ రూములు పాకముచేసి చల్లారినపిదప నందలిగాజుకుప్పెను
దీసికొని తామ్రభస్మముతోడ ఖల్వమున మద్దించి అందు మిరియములచూర్ణము అర్ధ
పలము, శుద్ధిచేసిన వసనాభిచూర్ణము అర్ధకర్షప్రమాణము కలిపి ఒకభరణియం దునిచి
కొనవలయును. ఇటుల రసమునకు సమముగ మిరియములచూర్ణమును, అర్ధకర్షము
శుద్ధిచేసిన వసనాభిని కలుపుటచే నిర్దుష్టంబై శ్రేష్ఠంబుగ నుండు మహాదగ్నికుమార

మను నీరసము తమలపాతుతోడ సేవింపబడిన పాపనము, అగ్నిదీపనము, రుచి, గుణాధిక్యము అనువానిని గలుగఁజేయు ననియు, అగ్నిమాంద్యము, కఫవాతజనితక్షయ రోగములు, శూల, క్వాసము, కానము, కఫము, వాతరోగములు, పొండువు, శోష, ఎనుబదివాతములు, క్షేచ్ఛరోగములు, కంఠరోగము, ఆమయుక్తగ్రహణి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపఁజేయుటవలన తత్కాలమునందే వైద్యులకు యశస్సును గలుగఁజేయు ననియు, పిష్పశ్శుచార్థము పంచదార, నెయ్యి, అనువానితో సేవింపబడుటవలన వాతమే ముఖ్యముగ గలరోగముల వాతసంబంధమువలన జనించినరోగముల హరింపఁజేయు ననియు, మఱియు అనుపానవిశేషములవలన సకలరోగముల హరింపఁజేయు ననియు, నందినాగ్నియ మను గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది. ఈరససేవకాలముల సంతాపము జనించిన శీతోదకస్నానము, పచ్చకర్పూరముతోగూడి శీతకరముగ నుండు చందనలేపనము, ఒకింత వాతసేవన, నూతనమైన పెరుగు, టెంకాయనీరు, మధురద్రవ్యములు, శీతకరద్రవ్యములు, ఇతర శీతలద్రవ్యములు అనువానిని సేవించుట హితకరం బగును. ఇదియ మహదగ్నితుమార మనంబడును. ఇది సకల రసములలో కడుశ్రేష్ఠంబు. దీనియందు మంచితాల్పమును, మంచి ఉదకములను, మంచిభక్ష్యములను, పథ్యముగ గ్రహింపవలయును.

— ౭౭ మండూరగుణము ౭౭ —

మండూర కఫవాతఘ్నం శోఢ పాండు క్షయూపహమ్. 92
(మాధవనిదానే)

తా. మండూరమును తేనె, పిష్పిలితో సేవించిన క్షేష్ణము, వాతము, శోఢ, పాండువు, క్షయరోగము హరించును.

— ౭౮ క్షయూదులకు జీర్ణమండూరచూర్ణము ౭౮ —

జీర్ణం మండూరచూర్ణం పశుసలిలయుతం భృంగరాజార్కవాసా
మతస్యక్షీ మేఘనాదేక్షురకులిశలతాబ్రహ్మమూర్వామృతానాం,
వర్షాభూ శిగు నీలీ హపుష బహుదళా శేఫకనాన్దికానాం
భృష్టం శ్రేష్ఠం రసేన త్రికటువరనిశా దారు దార్వ్యగ్నివేత్తైః. 93
ఏభిస్తుల్యం సమాంశం దధి మధు పయసా శోష్టు తోమార్ద్రానీరైః,
ప్రాతఃపీత్యానిహన్యాత్మ యకసనశుభశ్వాసపాండ్యగ్నిమాంద్యాన్.
(అశ్వినీకల్పే)

తా. పాతచిట్టెము నెఱ్ఱగ కాల్చి గోమూత్రములతో ఏడుమారులు చల్లార్చిన

నది శుద్ధియగును. పిదప దానిని దంచి చూర్ణముచేసి గుంటగలగర, జిల్లేడానులు, అడ్డనర పాకు, పొన్నగంటియాకు, చిఱ్ఱియాకు, నీరుగొలిమిడి, నల్లేరు, మండుకబ్రష్టి, చాగవట్టలు, తిప్పతీగె, గలిజేరు, మునగచెక్క, నీలియాకు, బోడతరము, సంబ రేణు, చావిలి, కలబంద, అల్లము, దుప్పపాకు, వసపు అను వానిరసముతో ప్రతి దానిచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ రుద్ది ప్రతిదానిచే నైదేసిపుటంబులచొప్పున నూలు పుటంబు లిడవలయును, ఇటుల నూలుపుటంబులిడిన నది శుద్ధం బగును. పిదప సొంటి, పిప్పలి,మిరియాలు, కరక తాండ్ర యుసికెలు, వసపు, మ్రానివసపు, దేవదారు, చిత్ర మూలము, వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములగ చూర్ణముచేసి దానికిసమముగ వైమంధూరమును గలిపి ప్రతిదినము పదిచిన్నములయెత్తును పెరుగు, పాలు, పోష్టు, కల్కము, అల్లపురసము, అనువానితో చేనితోనేని ప్రాతఃకాలమున నేవింపుచుండిన క్షయరోగములు, కాసము, శోఫ, శ్వాసము, పాంచువు, అగ్నిమంద్యము హరించును. (ఈమంధూరము క్షయ, పాండు, శోఫల హరింపంజేయటయందు కడుప్రసిద్ధిం జెందినది.)

❧ సర్వక్షయములకు కాంతపల్లభరసము ❧

- కాంతం షోడశభాగం చ చతుర్దశమయోరజః,
కిట్టం చ ద్వాదశం చైవ దశభాగం తు టంకణమ్. 95
- మనశ్శిలాప్తభాగం చ షడ్భాగం చ శిలాజతు,
సర్వేణ చ సమం సూత్రం గంధకంచాపి తత్సమమ్. 96
- అద్రిమూషోదరే న్యన్య వాలుకాయంత్రకే క్షిపేత్,
పాచయేత్సప్తరాత్రం తు సంగ్రహ్యం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 97
- సేవితం మధునాయుక్తం నిష్కార్ధేన సమన్వితం,
పాండురోగ క్షయం గుల్మ గ్రహణీరోగనాశనమ్. 98
- కాసం శ్వాసం జ్వరం ఛర్ది స్తీహోదర మరోచకం,
మందాగ్ని కుష్ఠరోగం చ మూలరోగం భగందరమ్. 99
- వాతశూలహరం వృష్య మత్యంతమలిదీపకం,
తుష్టిపుష్టికరం కాంతివర్ధనం బలవర్ధనమ్. 100
- కాంతపల్లభనామ్నాయం విష్ణునా నిర్మితం పురా,
సర్వపాండు క్షయంచైవ లోకస్యారోగ్యకారణమ్. 101

(నిత్యనాశీదే)

తా. కాంతభస్మము ౧౬ భాగములు, ఉక్కురాపొడి ౧౪ భాగములు,
 * మండురము ౧౨ భాగములు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౧౦ భాగములు, శుద్ధిచేసిన
 మణిశిల ౮ భాగములు, శుద్ధిచేసిన కర్పూరశిలాజిత ౬ భాగములు, శుద్ధిచేసిన పాద
 రసము ౬౬ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౬౬ భాగములు - ఇటుల పీనినెల్ల
 ఖల్వమున నునిది నిశ్చపండ్లరసముతో బాగుగ మర్చించి † అర్చిమూషలోగాని గాజు
 గుప్పెలోగాని ఉసిచి చాలుకాయంత్రమున విడుదినములు వండి సాంగశితలమున ఖల్వ
 మున నునిది వర్చించి చూర్ణముచేసి యిది దర్శనిష్కప్రమాణమును ప్రత్యహము ప్రాత
 స్నాయంతకాలముల లేనెతో నేనింపుచుండిన పాండువు, త్తయరోగము, గుల్మము,
 గ్రహణీరోగము, కాసశ్వాసలు, య్వరము, వాంతులు, స్తీహాదరము, అరుచి, అగ్ని
 మాంద్యము, శుష్మపు, మూలవ్యాధి, భగంబరము, వాతశూల హరించుటయేగాక కడు
 వీర్యవృద్ధి, అగ్నిదీపనము, మనస్సంతోషము, శరీరస్పృష్టి, కాంతి, బలము అనునవి సహా
 గలుగును. ఇది విష్ణువుచే నిర్మింపఁబడిన కాంతవల్లభరస మనంబడును. మఱియు నిది
 సర్వపాండువుల, త్తయముల హరింపఁజేసి లోకమున కారోగ్యము గలుగఁజేయు
 చుండును.

—అర్చితయరోగములకు లోకనాథరసము ౨—

- వరాట తుల్యమండురం తదర్థం తీక్ష్ణలోహకం,
 తత్పాదాంశం మృతం సూతం సూతద్విగుణగంధకమ్. 102
- ఖల్వోద్ధరే వినిక్షిప్త మర్దయే ద్దీపసత్రయం,
 వర్షాభూ మూలసారేణ వజ్రవల్లీరసేన చ. 103
- వాసాసాతలకేనాపి చిత్రమూలేన మర్దయేత్,
 గోళకంచాతపే శోష్యం దినాంశం తు వినిక్షిపేత్. 104
- శరావేణ చ మృద్వగ్నో కుక్కుటిపుటవద్భవేత్,
 సూక్ష్మచూర్ణం తతః కృత్వా తత్సమం మారిచం రజః. 105
- భావనానంతరం ద్రవ్యం నాగవల్లీరసార్ద్రకం,
 భృంగరాజం చ నిర్దుండి ముండి శిగురసస్తథా. 106
- త్రిఫలారసభావేన ఛాయాశుష్కం తు కారయేత్,

* మండుర ఘన—ప్రాతచిట్టైము.

† అర్చిమూష యన—అవము (నూళ్)లో నుంచని మూస.

నిష్కార్థం మధునా లేహ్యం యామేయామే చ భక్షయేత్. 107

క్షయం క్షయకృతం వ్యాధీ వాతపిత్తకఫోద్భవాత్,
కాసశ్వాస ప్రతిశ్వాస శోభ పాండు గదాదికాత్. 108

హలీమకంచాస్థిగతం వినిహంతి చ సత్త్వరం,
దీపనం వీర్యవృద్ధిం చ కారయేన్నాత్ర సంశయః. 109
లోకనాథరసో నామ శంభునా పఠికీర్తితః, (పూజ్యపాదీయే)

తా. గవ్యభస్మము ౧ భాగము, మంచూరము ౧ భాగము, లోహభస్మము ౪ భాగము, రసభస్మము, లేక శుద్ధిచేసిన రసము ౭ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౧ భాగము - ఇటుల వీనినెల్ల భల్వమున నునిచి గలిజేరువేళ్ళు, నల్లెరు, అడ్డసరము, సంబరేణు, చిత్రమూలము అనువానిరసములచే మూడుదినములు బాగుగ మర్దించి నెనగగింప లంఠేసి మాత్రలుచేసి ఒకదినము ఎండించి మూకుడులో నునిచి దానిపై నొకమూకుడు మూసి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముచేసి కుక్కుటపుటం బిడవలయును. లేక ఒకరూము వఱకు పోయిమీఁదనై నావండవలయును. పిదప నామాత్రల సాంగశీలమునదీసి చూర్ణము చేసి దానికి సమముగ మిరియములచూర్ణము కలిపి తమలపాకు, అల్లము, గుంటగలగ రాకు, వాబిలి, బోడతరము, మునగచెక్క, కరకతాండ్రయసిరికెలు అనువాని రసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ భావన చేసి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి తేనెతో ప్రతిరూమున సేవింపుచుండిన క్షయరోగము, క్షయము వలన జనించిన శరీరకృతత్వము, వాతపిత్తశ్లేష్మమువలన జనించిన కాసశ్వాసలు, పీనసము, శోభ, పాండువు మొదలగు రోగములు, హలీమక, అస్థిగతజ్వర, అగ్నిమాంద్య రోగముల నిస్సంశయముగ హరింపఁజేసి వీర్యవృద్ధిని సహా గలుగఁజేయును. ఇది శివునిచే జెప్పబడిన లోకనాథరస మనంబడును. (వైఁజెప్పిన యౌషధముల నన్నింటిని సర్వక్షయ రోగములయం దుపయోగింపవలయును. తాళకసిందూరము నొసంగునెడ దానియనుపానముల నెఱింగి ప్రయోగింపవలయును.)

—ॐ క్షయరోగములయందు షోఢ్యము ॐ—

పురాణశాస్త్రోదనముద్దయూషా ఘృతామృతే వాస్తుకమేఘనాదా,
కూక్తాండశిగ్రూ లఘురుచ్యభోజ్య క్షయేషుషభ్యంసముదాహరంతి.

తా. ప్రాతరాజనపుబియ్యపువంటకము, పెసరకట్టు, మేకనెయ్యి, మేకపాలు, చక్రవర్తపుకూర, చిట్టికూర, ముదురుగుమ్మడికాయ, మునగకూర, లఘువై రుచికరముగ నుండు ద్రవ్యములు క్షయరోగులకు షోఢ్యకరంబులు.

కుళుత్థయూషోనిలహః శర్కరాత్పరిభేదనః,
తూని ప్రతూని నిరసో గుల్మ మేహ త్షయాపహః.

111

తా. ఉలవకట్టు పాతరోగము, శర్కరాత్పరి, తూని, ప్రతూని గుల్మరోగము, మేహరోగము, త్షయరోగము గలవారలను పథ్యకరణములు.

—ॐ త్షయరోగములయం దపథ్యములు ॐ—

పర్జయేల్లనణం హింగు గవాంతక్రం సదాపయేత్,
క్షీరమాజ్యదధిక్వాథ పథ్యవర్గ త్షయేఽహితః.

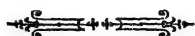
112

తా. లవణము, ఇంగువ, ఆపుచల్ల (అనుమజ్జిగ), పాలు, నెయ్యి, పెరుగు, వగరుగలద్రవ్యములు, త్షయరోగుల కష్టములు.

చ తు ర్థ ప్ర క ర ణ మే.

పంచమ ప్రకరణే

పాండురోగనిదానలక్షణవిశిష్టాదయః

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుళ్యశంకగలవాడై తనచే జేయబడు సిగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందుటకై తనికిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మకమంగళమును “నందీశ శేషశీతాంశు” అను శ్లోకముచే జేయు చున్నాడు.—

నందీశ శేష శీతాంశు సింహ కర్పూర సారసైః,

చందనేన చ తుల్యాంగం నీలకంఠమహం భజే.

1

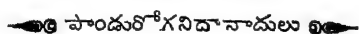
తా. నందీశ్వరుండు, ఆవిశేషుండు, చంద్రుండు, సింహము, కర్పూరము, సారస పక్షి, చందనము అనువానితో తుల్యశరీరముగల నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,

వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి ఊరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సిగ్రంథముయొక్క యైదవ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పాండురోగాః స్త్రుతాః పంచ వాతపిత్తకఫై స్త్రయః,

చతుర్థ సన్నిపాతేన పంచమో భక్షణాన్త్యదః.

3

వ్యాయామో లవణం చాఘ్న మతితీక్ష్ణం చ మృత్స్నగా,

సేవనాచ్చ దివాస్వాపా జ్ఞాయతే పాండురస్త్యచి.

4

అపక్వం మూత్ర విటీర్షితం మృత్తికా భక్షణాధికం,

నిష్ఠివనం త్వచి స్ఫోటో విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణమ్. (అయుర్వేదే)

తా. పాండురోగములు వాత, పిత్త, క్షేష్ఠ, సన్నిపాత, మృతాండువులన నైదువిధంబులు. మిక్కుటముగ సంఘారాదులు సేయుటవలన, ఉష్ణ, పులుగు కడు తీక్ష్ణద్రవ్యములు, మృత్తిక, కల్లు అనువానిని మిక్కుటముగ సేవించుటవలన, పగటి నిద్రవలన, రక్తముద్రవ్యంబై చర్మము పాండురవర్ణముగ నగును. అందుభుజించినయన్నము

జీర్ణము గాక విరేచనంబు లగుట, మలమూత్రములు పచ్చగ వెడలుట, అధికముగ నున్న దినుటయం దిచ్చ గలుగుట, కాలి ఉపయోగింప, శరీరము ఎండి చర్మము పీడుట, లేక శరీరము గాచరై (కుండుట) ఈలక్షణములు ముందుగలగబోయెడి పాండురోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

— ౭౭ వాతపాండురోగలక్షణము ౭౭ —

త్వజ్జూత్ర నయనాదీనాం రౌక్ష్యం కృష్ణారణాభతా,
వాతపాండ్వామయే కంఠతోదానాహ భ్రమాదయః. 6
(మాధవనిదానే)

తా. చర్మము మూత్రము నేత్రములు మొదలగునవి రూక్షగ నేసి, నల్లగ నేసి, ఎఱ్ఱగ నేసి యుండుట, వణక, సూదులచే బొడుచునట్లుల పేదన, కడుపుబ్బరము, భ్రమ మొదలగునవి గలుగుట ఈలక్షణములు గలది వాతపాండు వని తెలియవలయును.

— ౭౮ పిత్తపాండురోగలక్షణము ౭౮ —

పీత మాత్ర శక్యన్నేత్రోదాహ తృష్ణా జ్వరాన్వితః,
భిన్నవిటోక్తిపీలాభః పిత్తపాండ్వామయీ నరః. 7
(మాధవనిదానే)

తా. మూత్రము మలము నేత్రములు పచ్చగ నుండుట, దాహము దప్పి జ్వరము గలుగుట, అధికముగ మలము వెడలుట, శరీరము కడుపచ్చగ నుండుట ఈలక్షణములు గలది పిత్తపాండు వని తెలియవలయును.

— ౭౯ శ్లేష్మపాండురోగలక్షణము ౭౯ —

కఫ ప్రసేక శ్చయథు తంద్రాలస్యాతిగౌరవైః,
పాండురోగీ కఫాచ్ఛుక్తై స్త్వజ్జూత్ర నయనానైః. 8
(మాధవనిదానే)

తా. తెమడవెడలుట, వాపు తంద్ర ఆలస్యము గలుగుట, శరీరము కడుబరువుగ నుండుట, చర్మము మూత్రము నేత్రములు తెల్లగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మ పాండువని తెలియవలయును.

— ౮౦ సన్నిపాతపాండురోగలక్షణము ౮౦ —

జ్వరారోచక హృల్లాస తృష్ణా ఛర్ది క్షమాన్వితః,
పాండురోగీ త్రిభిర్దోషై స్త్యాజ్యః క్షీణోహంతేద్రియః. 9
(గ్రంథాంతరే)

తా. జ్వరము అరుచి ఓకర దప్పి వాంతి బడలిక గలుగుట, వైఃశిష్ణుబడిన వాత, పిత్త, క్లేష్మ పాండురోగలక్షణము లన్నియు గలిగియుండుట, శరీరము తీయించుట, ఇంద్రియములు స్వస్వవిషయగ్రాహక శక్తివిహీనములుగ నుండుట ఈలక్షణములు గలిది నన్ని పాతపాండు వని తెలియవలయును. ఇవిగలరోగికి చికిత్స చేయంజనదు. ఏనను చక్షురాదీంద్రియములకు స్వస్వవిషయగ్రాహకశక్తి గలిగియుండిన చికిత్స చేయవలయును.

1690

— మృత్యాండురోగలక్షణము —

మృత్తికాదనశీలస్య పాండురోగస్సదుస్సహః,
జాయతే క్రిమికుష్ఠం చ హ్యతిసారస్సకృత్కఫః. 10
శూనాక్షీ కూటగండభ్రూ శూనహస్తాది మేహనః,
అతిశ్వేతోఽతిదగ్ధాంగ శ్శర్ది మూర్ఛా తృషాన్వితః. 11

615-85 BAS (మాధవ దాసే)

తా. మిక్కుటముగ మన్నభక్షించుటవలన పాండురోగము జనించును. అందు పురుగులు కుప్పపు అతిసారము గలుగుట, ఒకానొకపుడు తెమడవెడలుట, కనురెప్పలు చెక్కిళ్ళ కనుబొమలు హస్తములు తొడలు పాదములు నాభి మేహనము ఉబ్బియుండుట, శరీరము తెలుపుబారియుండుట, శరీరము మండుట, వాంతులు మూర్ఛ దప్పి గలుగుట ఈలక్షణములు గలిది మృత్యాండు వని తెలియవలయును. ఇవి అసాధ్యము.

— ప్రకారాంతరపాండురోగలక్షణము —

నయనధవళ కాంతి స్వేదనం జాడ్యరూపం
శ్వేయథు వమన మాంద్యం చాంగశోషాతిసారం,
అరుచి జఘనజాడ్యం క్లేష్మ నిద్రాతిపిత్తం
శ్రమ భ్రమణ విదాహం షోడశై తాని పాండా. (నిత్యనాథీయే)

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట, చెమట, శరీరజాడ్యము, వాపుగలుగుట, వమనంబగుట, శరీరము వాతపురీతముగ నుండుట, శరీరము శోషించుట, అతిసారము అరుచి గలుగుట, విఘ్నదులయందు జాడ్యముగలుగుట, దగ్ధ నిద్ర కడువైత్ర్యము అలసట గలుగుట, శరీరము దిరుగుట, కడుదాహము గలుగుట ఈషడహరు లక్షణములు గలిది పాండురోగ వని తెలియవలయును.

నయనధవళ కాంతి స్వేదనం జాడ్యరూపం
ఘనపదకరాగ్నిత్వంగశోషస్తజైవ,

అరుచిరసలమాండ్యం శ్లేష్మనిద్రా ప్రయుక్తిః

భ్రమణ మతివిదాహో ద్వాదశై తాని పాండా. (సిద్ధరస్యవే)

తా. శేత్రములు తెల్లగనుండుట, చెమట శరీరజాడ్యము గలుగుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, కాళ్ళు కేతులు మండుట, శరీరము వాచుట, అరుచి అగ్ని మాండ్యము దగ్గు నిద్ర ప్రమ గలుగుట, శరీర మధికముగ మండుట ఈపన్నెండులక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

వివర్ణతా శరీరస్య శ్వయంభుః కార్మ్యమేవ చ,

సత్స్వహానిస్తథాలస్యం పాండురోగస్య లక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము వివర్ణముగ నుండుట, శరీరము వాచుట, శరీరము కృశించుట, సత్స్వము లేకుండుట, ఆలస్యము గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

నిస్సార శ్శిథిలేంద్రియోఽల్పవచనం శూనాక్షికుటస్తథా

శ్వాసః కర్ణరవోగ్ని సాధనయుతో హ్యక్ష్యప్రమేదస్తవః,

కాసో దృష్టి విహీనతా నిశి తనౌ కార్మ్యం చ నిష్ఠీవనం

థాతూనాం శిథిలత్వ మంగగురుతా పీతాన్వితః పాండురః. 15

(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము నిస్సత్తువగ నుండుట, ఇంద్రియములు క్షయించుట, మాటలాడుటకు శక్తి లేకుండుట, కనురెప్పలు ఉబ్బుట, శ్వాసము గలుగుట, చెవిలో గింగురింపు మగుట, అగ్నిమాండ్యముగలుగుట, శేత్రముల నీరు పుసి గారుట, దగ్గుగలుగుట, రాత్రుల శేత్రములకు దృష్టి లేకుండుట, శరీరము కృశించుట, తఱచుగ ఉమియుట, సప్తధాతు పులు శిథిలంబు లగుట, శరీరము వాచుట, శరీరము వసపుపొరియుండుట ఈలక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

— పూర్వోక్తవచనపాండురోగమారకోపద్రవములు —

తంద్రా దాహో రుచి శ్శుద్ధి మూర్ఛాఘ్నాతిసారవాక్,

పాండుదం తేక్షణసఖః పాండుసంఘాతదర్శనః.

16

ఏభిశ్చలక్షణైర్మృక్తం వర్జయేత్పాండురోగిణం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. తంద్ర దాహము అరుచి పాంతులు మూర్ఛ కడుపుబ్బరము అతిసారము గలుగుట, దంతములచిగుళ్లు శేత్రములు గోళ్లు పాండురవర్ణముగ నుండుట, సర్వ

వస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగుపడుట-ఈలక్షణములు వైఃశిష్ఠిన మంచవిధపాండు రోగములలో దేనియందు గలిగియుండినను ఆ పాండురోగిని వర్జింపవలయును.

పాండుదంతనఖోయస్తు పాండునేత్రశ్చ యో భవేత్. 17

పాండుసంఘాతదర్శి చ పాండురోగీ వినశ్యతి, (చింతామృతౌ)

తా. దంతములచిగుళ్ళు గోళ్ళు నేత్రములు అనునవి రక్తహీనంబులై పాండుర వర్ణముగనుండినను, లేక సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ గనుపించినను, ఆపాండు రోగి వైవస్వతనిలయంబున కేగు నని తెలియవలయును.

పాండురోగే శ్వయంధుమాన్ వీతాతీనఖనాంస్తథా. 18

తంద్రా దాహోఽరుచిశ్చర్దిః పాండురోగీ వినశ్యతి,

(పూజ్యపాదీయే)

తా. శరీరము వాచియుండుట, నేత్రములు గోళ్ళు పసపుపారియుండుట, తంద్ర తఱుచుగ దాహము అరుచి గలుగుట, వమనం బగుట ఈ లక్షణములుగల పాండురోగి యమధర్మరాజును గాంచు నని తెలియవలయును.

నాసికాస్మృతరక్తశ్చ మేహపాండ్వామయీ త్తయా 19

సద్యో విముంచతి ప్రాణాన్ సత్యమేవ న సంశయః,

తా. మేహ, పాండు, త్తయరోగములయందు ముక్కుబెదిరి రక్తము గారు చుండిన రోగి నిస్సంశయముగ తత్క్షణమున ప్రాణంబుల విడుచును.

నిస్సారతాతినిష్ఠీన శ్రమశూనాక్షీకూటతాః. 20

థాతునాం శిథిలత్వం స్యా దసాధ్యం పాండులక్షణం,

(రసరత్నాకరే)

తా. శరీరము సత్వవిహీనమై యుండుట, తఱుచుగ నుమియుట, అలసట గలు గుట, కనురెప్ప లుబ్బియుండుట, సప్తథాతువులు శిథిలంబులై యుండుట ఇవి అసాధ్య పాండురోగలక్షణము లని తెలియవలయును.

థాతుక్షయసమాయుక్త శ్చర్ది శోషాద్యుపద్రవః. 21

వీతభాసా సమాలోకః పాండురోగీ త్యజేదసూక్, (ఆయుర్వేదే)

తా. సప్తథాతువులు క్షయించుట, వమనంబు లగుట, శరీరము వాచుట, శరీ రము పసపుపారియుండుట, సర్వవస్తువుల పచ్చగఁగాంచుట ఈ లక్షణములు గల పాండు రోగి ప్రాణముల విడనాడు నని తెలియవలయును.

ఉ. ఇంద్రియనష్టి ధాతువులు హీనతః బొందుట పాండురోగముల్
తంద్రయరోచి ఛర్దియును దాహము మూర్ఛయుఁగండ్లుపండులుకా
సాంఘ్యము తెల్పు పచ్చయతిసారము ముక్కున నెత్తురోల్కుటల్
చంద్రునకైన మాన వివి సత్యము చెప్పెదఁ దాకెనేనియున్.

— ౧౮ రోగసాధ్యసాధ్యవివరణము ౧౮ —

ప్రయోగశ్శమయేద్వ్యాధి మన్యామయముదీరయేత్. 22
నాసావశుర్ధశ్శుద్ధస్థ శమయేన్న సమీరయేత్, (నిత్యనాశీయే)

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనఁగా ఏకదోషజనితరోగము)లను హరింపఁజేయునేగాని ఇతరరోగముల గలుగఁజేయవండును. మఱియు అశుద్ధరోగములను (అనఁగా ద్వంద్వరోగములను త్రిదోషజనితరోగములను) ఔషధముఁ బ్రయోగించిన ఇతర రోగములు జనించును. అట్లుగుటఁజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సఁజేయవలయును. అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభంబగుటచే వానికి చికిత్సఁజేయఁజనదు.

— ౧౯ పాండురోగచికిత్సారంభక్రమము ౧౯ —

పాండ్వామయే పిబేత్సర్పిరాదౌ కల్యాణకాహ్వయమ్. 23
ఉద్ధ్వశుద్ధిమధశ్శుద్ధింవిధ్యుక్తం త్వాచరేత్తతః, (శారీరనిఘంటా)

తా. పాండురోగికి తొలుత కల్యాణస్మృతమును పానము చేయించి సిద్ధప వసున విరేచనంబుల కొసంగి శాస్త్రోక్తముగ ఔషధసేవలను జేయింపవలయును.

— ౨౦ వాతపాండువునకు రససిందూరభూషణము ౨౦ —

శుద్ధసూతం స సిందూరం పల్లెకైకం విమర్దయేత్. 24

వాసారసేన యామైకం తలేకుర్యా చ్చ చక్రికాం,
అపక్వాం కారయేన్నాపా మున్నతాం ద్వాదశాంగుళామ్. 25

తన్నధ్యే గంధకం శుద్ధం షీపే త్వలచతుష్టయం,
పూర్వోక్తాం చక్రికాం వక్త్రే దత్త్వా రుద్ధా పుటే లఘు. 26

జీర్ణే గంధే సముద్భృత్య చక్రికాం తాం విచూర్ణయేత్,
చూర్ణాద్దశగుణం యోజ్యం మృతలోహం చ మర్దయేత్. 27

లశునస్య దశాంశేన చణ్ణమాత్రా వటికృతా,
వాతపాండుహరస్సిద్ధో రససిందూరభూషణః. (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, సిందూరము - వీనిని దినుసు కొక్కొకపలము చొప్పున భల్లమున నునిచి అక్షరరపురసము చే నొకరూపము మర్దించి అణచేలిలా

శ్మశ్నే పన్నెండంగుళములపొడవుగల ¹అవక్ష్వమూషను గ్రహించి దానిలోఁబల నాలుగు లములు శుద్ధిచేసిన గంధకమును వైచి దానిపై ఈవిశ్కనునిచి మూషయొక్కమూతిని లవపువిశ్కతో మూసి చీలమన్ను లేసనముచేసి మూసయందలి గంధకము జీర్ణం బగు ఊకు లఘుపుటంబిడి యావిశ్కను² దీసి ఖల్వమున నునిచి చూర్ణముచేసి దానికి షడింతలు గోహాభస్మము గలిపి ఈ యావధమునకు పనియవభాగము వెట్టుల్లిపాయల గలిపి మద్దిచి నగగింజలం లేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన వాతపాండువు నారించును. ఇది రససిందూరభూషణ మనంబడును.

మండూరం చూర్ణితం శ్లక్ష్యం గోమూత్రేఽష్టగుణే పచేత్,
త్ర్యాషణం త్రిఫలా ముస్తా విశంగం చవ్య చిత్రకమ్. 29

దార్ద్ర గ్రంథీ దేవదారు తుల్యం సర్వం విచార్ణయేత్,
చూర్ణం మండూర తుల్యం చ పాకకాలే విమిశ్రయేత్. 30

భక్షయే త్కర్షమాత్రం చ జీర్ణాంతే తక్రభోజనం,
పాండు శోఫ హలీమం చ హ్యార్యస్తంభం చ కామిలామ్. 31

అర్ఘాంసి హంతి శీఘ్రం చ హంసమండూర కావ్యాయం,
(అన్యశాస్త్రే)

తా. ¹మండూరమును దంచి మృదువుగ చూర్ణముచేసి దాని కెనిమిదింతలు గోమూత్రము పోసి పాకము చేయవలయును. పాకకాలంబున త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, తుంగముపైలు, వాయువిడంగములు, చవ్యము, చిత్రమాలము, స్త్రానిపనపు, దేవదారు అను వానిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముచేసి పై మండూరమునకు సమముగ వైచి బాగుగ కలియజెట్టి పాకముచేసి కర్షప్రమాణము మాత్రలుచేసి సేవంపవలయును. సేవించిన యావధము జీర్ణంబైనపిదప మణిగ అన్నమును భుజింపవలయును. ఇటుల చేసిన పిత్తపాండువు, శోఫలు, హలీమకము, ఊరు స్తంభవాతము, కామిలాగోగము, మూలవ్యాధి శిఖ్యముగ నశించును. ఇదియ హంసమండూర మనంబడును.

—ॐ శ్లేష్మ పాండువుకు మండూరపటుకములు ॥—

నిశాదార్ద్రత్వచం చవ్యం గ్రంథికం దేవదారు చ. 32

వ్యోమం చ నవకంచైతచ్చార్ణయే ద్ద్విగుణం తతః,
మండూరం చాంజననిభం సర్వతోఽష్టగుణే షీపేత్. 33

పృథజ్నివచ్య గోమూత్రే వటకీకరణక్షమే,

1 అవక్ష్వమూషయన—అద్భ్రమూష. 2 మండూరమన—స్రాత ఇనుపచిట్టెము.

ప్రక్షిప్త నటికాః కుర్యాత్తాం ఖాచే త్తక్రభోజనమ్. 34

ఏతామంధూరవటికా అగదాః పాండురోగినాం,

కుష్మాస్యగ్రజకం శోఘా మూరుస్తంభ మరోచకమ్. 35

అర్ఛాంసి కామిలాం మేహం స్థిహానం శమయంతి చ, (మతాంతరే)

తా. మంధూరమును కాటుకవలె చూర్ణముచేసి యామంధూరమునకు ఈ క్రిందజేప్పబడు ద్రవ్యములచూర్ణమునకును ఎనిమిదితలు గోమూత్రముపోసి మాత్రలు జేయుటకు పక్షింబగువఱకు పాకముజేసి అందు పనపు, మ్రానిపనపు, లవంగపుచెక్క, చవ్వము, కానుగచెక్క, దేవబూరుచెక్క, త్రికటుకములు అనువానిని సమ భాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి వై మంధూరమున కర్థభాగము కలిసి రేగుపండ్లంత మాత్రలుచేసి నేవింపుచుండిన పాండువులు, కుష్టువులు, శోఘలా, రజశ్శూలలు, ఊరు స్తంభనాతము, అరుచి, మూలరోగము, కామిల, మేహము, స్థిహారోగము హరించును. ఇవియు మంధూరకవటకము లనంబడును. నేవించిన యాషధము జీర్ణంబైనపిదప మజ్జిగ యన్నమును భుజింపవలయును.

—౧౧ మృత్యాండువును స్వయమగ్నిముఖమంధూరము ౧౧—

మంధూరం ద్వాదశశలం గోమూత్రేఽష్టగుణే పచేత్. 36

పంచకోలం దేవదారు ముస్తం వోష్ఠ్యపం ఫలత్రయం,

విడంగం పలమాత్రం తు పాకాంతే చూర్ణితం ష్టివేత్. 37

పాయయే దక్షమాత్రం తు తక్రేణ సహబుద్ధిమాకా,

పాండు మందాగ్ని గ్రహణీ శోఘా ర్ఛాంసి హలీమకమ్. 38

ఊరు స్తంభం క్రిమిస్థిహ గళరోగం చ నాశయేత్,

అసాధ్యం శ్వయంభుం హంతి పాండురోగం చిరోద్భవమ్. 39

స్వయమగ్నిముఖం నామ మృత్యాండౌ చ ప్రశస్తకం,

(గ్రంథాంతరే)

తా. ౯౬ పలముల గోమూత్రములో సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేయఁబడిన ౧౨ పలముల మంధూరమును వైచి పాకముచేసి అందు *పంచకోలములు, దేవదారు, తుంగ మునైలు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, వాయువిడంగములు - అనువానియొక్క చూర్ణమును దినుసు కొక్కొక పలము చొప్పున పాకాంతమున వైచి కలియఁబెట్టి గచ్చ కాయలంఠేసి మాత్రలుజేసి యం దొకదానిని మజ్జిగతో నేవింపుచుండిన మృత్యాం

* పంచకోలమన—విప్పళ్ళు, మోడి, చెవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి.

వైచి కమాయము కాది పద నిర్మితి నాది .. నిర్మితమార్థము పరిపి నేదించిన మునిషి
పాండిత్యము, విద్యము, సాహిత్యము ముహుగుని గాఢములు.

— ౩౭ సార్వ సాంసృతిక లభ్యమిదాచిలేహ్యము ౩౭ —

చించాపత్ర తులూ మృద్ధతులూం కృష్ణలోహశకలానాం,
ద్వివ్రోణేంబుని వివచే ద్వసుఖగ్రతేవ గుడపలాన్యత్ర. 45
ప్రక్షిప్త్య పంచదశేతి మాన్యశకలాని ఖండశపలాని,
వృత్తికవరదశరసం ప్రస్థం విహవ్యం సాన్తతరం తత్ర. 46
త్రికటుక జీరక చూర్ణం చతుష్పలం తత్సరం చ మండూరం,
దత్వానతార్యథాన్యే నిఘాయ పక్షం యథానలం లీఢమ్. 47
వినిహంతి సాండు శోభ గ్రహణీ మేహస స్థి హాచాహాక,
అయసుశ్విభ్యం ద్వివ్రో హస్వశ్చించాచిలేహ్యకస్యమ్యక్. 48

(లశ్వినీకల్పే

తా. చింతాకు ౧౦౦ పలములు, ఇరువత్తుగ్గల ౧౦ పలములు-ఇటుల వీని
నొకభాండమున వైచి అనియు, ఎకమండును ఈరకలతో, ద్వివ్రోణము 'వేషించునట్లు
చిక్కగ నేమాయము గాచి పడియగట్టి అందు బెల్లము ౨౫ పలములు, ప్రవృత్తిరతీత
అల్పపుతునకలు, ౧౬ పలములు, లేనినుశిరయానగమం ౧ కుంచెద, త్రిఫల కడు
యము ౧ కుంచెద వైచి లేహవ్యముగ గాని యిదిగల సొంతి, పప్పు, మిరియాలు
జీలకఱ్ఱ అనువాచిని దివను కొక్కపలముచొప్పున చూర్ణము చేసివైచి అందు ౪
పలములు మాన్యముగ చూర్ణము నేనుగొడిన మంగురమును కలిపి పొయిమిదనుండి
నింది చల్లార్చి ౧౫ దినములు ఘన్యరూపియగు ధునిచి యునుండి నీసి అగ్నిబలానుగుణ్య
ముగ నేదిపుచుండిన పండితపాండిత్యములు, విద్యలు, గ్రహణీకములు, మేహములు,
స్థి హారోగము, కష్టగ్రంథము పంపియను. ఇదిగల అశ్వినీకేవలతలే యేర్పబడిన లభ్య
చించాచిలేహ్యము. (ఇది సాండు, త్రిఫల పంపియంజేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధి
జెందినది.)

— ౩౮ సాండుపులకు ప్రకారంతరలభ్యమిదాచిలేహ్యము ౩౮ —

పాదాంశై ర్లోహశకలై శ్చించాపత్రతులూంసహ,
వచేజ్జలేదప్రగుణితే తస్మిన్ పాదానశేషితే.
పక్షే గుడతులూం సమ్యక్ సార్థప్రస్థార్థకాన్వితాం,
అతపే జీరకం వ్యోమం ప్రత్యేకం పలపంచకమ్.

తత్సమగచాపి మండూరం ఔద్రం ప్రస్థం చ నిఘ్నీవేత్,
 లఘుచించాపిలేహోఽయం సర్వపాండు నిబర్హణః. 51
 అనాహ మరుచిం శోఘ కాసశ్వాస మహోదరం,
 హలీమకం కామిలాం చ స్వంచైవ వ్యపోహతి. (అశ్వినికల్పే)

తా. చింతాకు ౧౦౦ పలములు, ఇనుపతునకలు ౨౫ పలములు - ఇటుల వీనిని నొకభాండములో వైచియం దిసిమిదింపలు ఉదకముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాచి వడియకట్టి అందు ౧౦౦ పలములు బెల్లము, వైపాట్టుతీసిన అల్లపుతునకలు ౨౪ పలములు వైచి లేశ్యునవ్వముగా తాచి అందు బీలకట్ట, పొంగి, పిప్పరి, సురి యాలు అనువానిని దినుసు ఒకటింటికి గీ పలములలో పున చూర్ణము జేసివైచి కలియఁ బెట్టి అందు ౨౦ పలములు శుద్ధమంగూరమును కలిపి చల్లాచి నిద్రప నందు కుంచెడులేసే పోసి బాగుగ కరియఁబెట్టి ౧౫ దినములు ధాన్యరాశియం దునిది ప్రతి దినము నాలుగుపండులయెత్తు లేహ్యమును సేవింపుచుండిన ఘనస్తపాండువులు, కడు పుబ్బరము, అరుచి, శోఘ, కాసశ్వాసములు, మహోదరము, హలీమకము, కామిలలు హరించును. ఇదియ లఘుచించాదిలేహ్య మనబడును. మతియు నిది పాండువు, వాపు, కామిల, హలీమకము అను నీరోగముల బోకడచును.

— సర్వపాండువులకు మహాచించాదిలేహ్యము —

చించాపత్రతులార్థ మాయసరజో వహ్నిస్తథైవార్ద్రాకిం
 తస్యార్థం పృథగే తదర్థమునితం దేవం చ పానర్షణం,
 పాతానాయకపుంఖ ధాన్యకుటజ ద్రాక్షాః పృథక్ ప్రస్థకాః
 చవ్యగ్రంథి దశాంఘ్రియశ్చ ఋడపః క్వాథే తురాస్తీ గుడమ్. 52
 చాజ్లేరీదళ మాతులుంగ రసయోః ప్రస్థం తథా పాచయేత్
 వేల్లత్ర్యుషణ జీరకం త్రుటి శటి త్వక్పత్రకం పాలికం,
 మండూర ద్విపలాయస త్రపలికే ఔద్రేణ యోజ్యం తథా
 నేవోఽయం చిరపాండు శోఘ శమన శ్చించాదిలేహ్యోమహాః.
 (గ్రంథాంతరే)

తా. చింతాకు ౧౦౦ పలములు, ఇనుపకాపాడి, చిత్రమూలము ఇవి దినుసుకు ౫౦ పలములు, అల్లము, దేవదారు, గలిజేరుకేళ్ళు, చిరుబొద్దికేళ్ళు ఇవి దినుసుకు ౨౫ పలములు, ములువెంకలకేళ్ళు, కొతిమెర్లు, కొడిసెపెక్క, ద్రాక్షపండు ఇవి దినుసుకు ౧౬ పలములు, చవ్యము, పిప్పలీమూలము ఇవి దినుసుకు ౪ పలములు, దళమూలములు

దినును ఒకటిటికి ౪ ఫలములు-ఇటుల వీనిని గ్రహించి వీనికన్నిటికి నాలుగింతలు (అనగా వైద్యసంప్రదాయప్రకారము ముప్పండుము) నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ చిక్కగ కషాయము కాచి వడియగట్టి అందు ౧౦౦ ఫలములు బెల్లము కలిపి వడబోసి అందు పులిచింతాకురసము కుంచెడు, మానీఫలరసము కుంచెడు పోసి బాగుగ కలిపి లేహ్యపాకముగ వండి అందు వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, బీలకట్ట, పీలకులు, కచోరములు, దాచినెక్క, తాళినెత్తి అను వానియొక్క చూర్ణము దినును కొక్కొక ఫలము, మంఘరము ౨ ఫలములు, లోహభస్మము ౩ ఫలములు లేహ్యపాకమున వైచి సాంగశతలమున తేనె కలిపి నేనిందిన మునిగిన పొండుపు పోషలు హరించును. ఇదియ మహాచించాదిలేహ్య మనంబుడును.

— ౧౦ పొండుపులకు పక్షాకర్మాదులు ౧౦ —

ద్వ్యంగు శేఽథః కూర్పరతో దహే త్తామ్రశలాకయా,
చించాదిలేహ్యద్వితయం ప్రయోజ్యం పాండురోగిణామ్. 55
(గ్రంథాంతరే)

తా. పాండురోగముల మోఁచెయ్యకి రెండంగుశములకుదిగువ తామ్రశలాకతో రక్షలు పేయుటయే కాక లోనికి చించాదిలేహ్యమునేని, మహాచించాదిలేహ్యమునేని నొసంగవలయును.

— ౧౧ హలీమకవివరము ౧౧ —

వాతశి త్త సముద్భూతః పాండురోగో హలీమకమ్. 56
తా. వాతశిత్తములచే జనించిన పాండువు, హలీమక మని చెప్పబడును.

— ౧౨ హలీమకలక్షణము ౧౨ —

యదాతు పాండుర్వర్ణస్యా ధృత శ్వావపీతకః,
బలోత్సాహాయ స్తంద్రా మందాగ్నిత్వం మృదుర్బలః 57
స్త్రీష్వహర్షోఽంగమర్దశ్చ దాహ తృష్ణార్చుచిర్భ్రమాః,
హలీమకం తదా తస్య విద్యాదనిలపిత్తతః. (గ్రంథాంతరే)

తా. పాండురోగమధ్యమున శరీరము ఆకుపసుపువర్ణము, కపిలవర్ణము, లేక పసుపువర్ణముగలదై బలము, ఉత్సాహము అనునవి నశించి తంద్ర, అగ్నిమాంద్యము, స్వల్పజ్వరము, స్త్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట, ఒడలు నొప్పి, దాహము, దష్టి, అన్న ద్వేషము, భ్రమ అనునవి గలిగియుండిన వాతశిత్తములచే జనించిన హలీమక మని తెలియవలయును.

❖ పాండువులకు త్రిఫలాయసచూర్ణము ❶ ❖

త్రిఫలా ద్వికరంజాగ్ని కుండలీ చూర్ణ సంయుతం,
పాండురోగీ విభేల్లోహ రజస్తక్తేణ మండలమ్. (లోహతంత్రే)

తా. కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, క్రానుగ చెక్క, నెమలిచెక్క, చిత్రమూలము నల్లఉప్పిచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి యందు తగుమాత్రము లోహ భస్మము కలిపి మణ్ణగతో ఒకమండలము నేమించిన పాండువు, శోఫలు హరించును.

❖ పాండువులకు సహాయసచూర్ణము ❷ ❖

వ్యోమాగ్ని వేల్ల త్రిఫలా తుల్యం భసితమాయసం,
సహాయసమిదం చూర్ణం ప్రశస్తం పాండుశోభినమ్. 60
(చింతామణౌ)

తా. త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ లోహభస్మము కలిపి, యందొక తులమును ప్రతిదినము మణ్ణగతో నేమిపుచుండిన పాండువు, శోఫలు హరించును. (క్షయరోగ ప్రకరణమున జెప్పబడిన కాంతశిల్పభరసము నేని, లోకనాభరసము నేని సర్వపాండువులయందు బ్రయోగింపం దగును.)

❖ సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము ❸ ❖

ద్వికర్షం శుద్ధసూతం చ గంధకం చ ద్వికర్షకం,
లోహభస్మ పలంచాభ్రం జారితం చ పలాశకమ్. 61

ద్వితోలం రజతం చైవ వంగభస్మ ద్వికర్షకం,
సువర్ణం తోలకం చైవ తామ్రం కాంస్యం చ తత్సమమ్. 62

జాతీఫలం చేంద్రపుష్ప మేలాం భృంగం చ డీరకం,
కర్పూరం వనితా ముస్తం కర్ణం కర్ణం పృథక్పృథక్. 63

సర్వం ఖల్వతలే క్షిప్త్వా కన్యారసవిచుర్దితం,
భాసయిత్వా వరితోయై రుబుకానాం రస్తైస్తథా. 64

ఏరండపత్రై స్సంవేప్త్య థాన్యే రాత్రిం దివోషితం,
ఉద్ధృత్య మద్దయిత్వా తు వటికాం వల్లసమ్మితామ్. 65

ఖాడేచ్చ వటికా మేకాం పర్ణఖండేన సంయుతాం,
సర్వవ్యాధివినాశాయ కాశీనాథేన నిర్మితః. 66

పూర్ణచంద్రరసో నామ్నా సర్వరోగేషు యోజయేత్,

బలో రసాయనో వృష్యో వాజీకరణ ఉత్తమః. 67

అయమష్టలికాం హంతి కాసశ్వాస మరోచకం,
ఆనుకూలం కటిశూలం హృచ్చూలం పంక్తిశూలకమ్. 68

అగ్నిమాంష్య మజీర్ణం చ గ్రహణీం చిరజాం పరాం,
ఆమహతం చాన్లుపిత్తం భగంశమపి ద్రుతమ్. 69

కామిణాం సాంఘికరోగం చ ప్రమేహం వాతశోణితం,
వాతపతనం ప్రస్థో విద్యతే వాజికర్తణి. 70

రసస్యాచ్య త్రసాచివ సరో భవతి నిర్దహః,
మేధాం చ లభతే వాగ్మీ తుష్టిపుష్టిసమన్వితః. 71

మదస్య సమాకాంతిర్న దస్య సమం బలం,
గీయతే మదనే నైవ మదనస్య సమం వపుః. 72

ప్రియాం హైవ రతిప్రియాం పశ్యేచ్ఛ మదనాకులం,
స్త్రీణామవ్యయత్యానాం దుష్పలానాం చ దేహినామ్. 73

క్షీణానా మల్పశుక్రాణాం వృద్ధానాం వాతరేతసాం,
ఓజస్తేజస్కరశ్చాయం స్త్రీషు కామవివర్ధనః. 74

అభ్యాసేన నిహంతి మృత్యువలీతం సర్వామయధ్వంసనః,
వృద్ధానాం మదనోదయోదయకరః ప్రాధాంగనాసంగమే,
నిత్యానందారస్తథాతిసుఖదో భూవై స్సదా సేవ్యతే
దృష్ట స్సిద్ధిఫలం రసాయనవరః శ్రీపూర్ణ చంద్రో రసః. 75

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ఇవి దినుసునును రెండుకర్షములు, లోహభస్మము, జారణము చేయబడిన అభ్రకభస్మము, ఇవి దినుసు కొక్కొక పలము, రజతభస్మము - ౨ తులములు, సంగభస్మము - ౨ కర్షములు, సువర్ణభస్మము, తామ్రభస్మము, కంచుభస్మము - ఇవి దినుసుకొక్కొకతులము, జాజికాయ, లవంగములు, ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, జీలకఱ్ఱ, వచ్చుకర్పూరము, వనితా, తుంగమునైలు - ఇవి దినుసు కొక్కొకపలము - ఇవిల పీనికెల్ల భిల్వమున నునిచి కలబందరసముతో మర్దించి పిదప విల్లిపీచరము, ఆముదపువేళ్లు అనువానిరసములలో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ భావనచేసి మద్దచేసి ఆముదపాకులలో చుట్టి ధాన్యరాశియం దొక తేయంబగ లునిచి పిదప దానిని యంగదుండి తీసి మరల మర్దించి పల్లప్రమాణము మాత్రముజేసి యందొకదానిని శమలపాకుల నునిచి సేవించిన సర్వరోగములు హరించును.

ఇదియ దివోదాసునిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్రరస ఘనంబడును. దీనిని సర్వరోగముల బ్రయోగింపం దగును. ఈ రసాయనము బలమును, వీర్యవృద్ధిని, మైథునశక్తిని గలుగం జేయుటయే గాక అస్థిలికావతము, కాసశ్వాసలు, ఆరుచి, అవశూల, కటిశూల, అగ్నిమౌఢ్యము, పంక్తిశూల, అగ్నిహింసము, అజీర్ణము, చిరకాలముగ నుండు గ్రహణి రోగము, అమవాతము, అప్లుపిత్తము, భగందరము, కామిల, పాండువు, ప్రమేహము, వాతరక్తము అను వానిని సగా కడుశుష్కముగ పోకడుచును. *వాజీకరణమునకు దీనికన్న శ్రేష్ఠంబైన యాహుభృత్యైర్దైయులేదు. ఈరస సేవనవలన నరుండు సర్వరోగవిముక్తుం డగుటయే గాక ఘోష, వాక్పటుత్వము, సంతోషము, శరీరపుష్టి, మన్దగ్రహణితో సమాన మైన శరీరకాంతి, బలము గలవాఁడుగ సగా నగును. మఱియు వానికి స్త్రీలయం దప్యై సక్తియు, వానియందు స్త్రీలకు కడు ఆసక్తియు గలుగును. *దీనిని గోడ్రాలుగ నుండు స్త్రీ సేవించిన సంతానంబును, దుర్బలులుగ నుండువారు సేవించిన బలంబును, శరీరకృశ త్వము, అల్పశక్తివృద్ధాప్యము, వాతదుష్టశుక్రము గలవారు సేవించిన ఓజస్సు, లేజస్సును గలుగును. దీనిని స్త్రీలు సేవించిన వారికి కామోద్రేకము గలుగును. మఱియు దీని సేవనవలన మరణము, ముదిమి, సర్వరోగములు హరించి వృద్ధులు కామోద్రేకము గలవారై ముదిచిన స్త్రీలను సురతమున తృప్తిపరచెదరు. మఱియు నీరసమును రాజులు ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన వారికి కడుసౌఖ్యము వాటిల్లును. ఈరసము నిశ్చయముగ ఫలమును గలుగంజేయును.

— పాండురోగము శోషానుకరణము —

తామ్రపత్రం త్రిభాగేన రసగంధేన లేపయేత్,
నింబద్రవేణ సంయోజ్య సూర్యతాపే వినిక్షిపేత్. 76

ఉద్ధృద్ధో గంధకం దత్వా పాచయే దతియత్నతః,
మత్స్యాక్షీ మర్చితం కృత్వా మృద్ధాండే వాలుకే షిషేత్. 77

యామమాత్రం చ పక్తైవం సాంగశీతలముద్ధరేత్,
గుంజామాత్రం వటిం కృత్వా ప్యభయా గుడుసంయుతామ్. 78
ఆర్ద్రాకస్య రసేనాపి శోష పాండు విభేదనం,

* వాజి శుక్రం తదస్మాస్తీలివాజీ అవాజీవాజీ క్రియలే పురుషోనేనేతి వాజీ కరణమ్. శ్లో. యేన వారీష సామర్థ్యం వాజీవల్లభలే నరః, యేన వాప్యధికం వీర్యం వాజీ కరణమేవ తత్.

శోభాంకుశరసో నామ్నా లోకానాం హితకారకః.

79

(జాతుకర్మ నిఘంటౌ)

తా. శుద్ధిజేసిన రాగిరేనులు 3 భాగములు, శుద్ధిజేసిన రసము 3 భాగములు, శుద్ధిజేసిన గంధకమును గ్రహించి పేపానుభములు బాగుగ మర్చించి లేపనముజేసి ఎండనొడించి మూతుటిలో నుంచి వానికి డోర్దాస్వగోభాగముల గంధకము నుంచి చీల మన్ను వ్రాసి పాకము జేసి మరల పొన్నగంటియామరసముతో మర్చించి మూత్రలు జేసి యందొకదానిని కరంక్రయహార్యము, బిల్లము అనునవితోగాని, అల్లపురసముతోగాని నేవించిన శోభ, పొండుపులు పొందించును. ఇదియే శోభాంకుశరస మనబడును.

— ౧౭ శోభముద్గరరసము ౧౭ —

రసం గంధం మృతం తామ్ర పథ్యా వాలుకగుగ్ధులు,

సనుమాజ్యేన సంయుక్త గుళికాః కారయేత్తతః.

80

ఏకై కాం నేపయేద్వైద్య శ్శోభసాండ్వపనుత్తయే,

నీతలం చ బలం దేయం తక్రంచాయం విసర్జయేత్.

81

శోభముద్గరనామ్నాయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, కరంక్రయలు, కూతురుబుడమ, శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నేతలతో బాగుగ మర్చించి విష చిన్నములయెత్తుమూత్రలు జేసి యందొకదానిని నేవించిన పింస నీతోదక మును పానముజేసిన శోభ, పొండుపులు పొందించును. ఇదియే పూజ్యపాదసచే నిర్మితమనబడిన శోభముద్గరరస మనబడును. దీనియందు మజ్జిగను, పులుసును పెద్దింపవలయును.

— ౧౮ శుష్కపాండులక్షణము ౧౮ —

పాంకురోగే భవేత్కార్య్యం శుష్కపాండుం వినిర్దిశేత్.

82

(మాధవనిదానే)

తా. పాండురోగములలో శరీరము ఎండియుండిన శుష్కపాండు పని తెలియ వలయును.

— ౧౯ శుష్కపాండుపులకు కాలవిధ్వంసనరసము ౧౯ —

పారదం త్రిఫలం దత్వా గంధకే త్రిపలాత్కే,

పచేద్ద్యమం చ చుల్యాం తు చూర్ణయిత్వా తతః పునః.

83

గుళూచీ పారమాథాయ శుష్కం సప్తపలాత్కే,

మర్దయిత్వా తతస్సర్పం మధునా గుళికాకృతమ్.

84

వాసాపత్రైస్సమాబధ్య మధుభాండే వినిక్షిపేత్,
వృక్షై కాం భక్షయేన్నిత్యం శుష్కపాండువివాశనః. 85
కాలవిధ్వంసనో నామప్యసాధ్యం శ్వయంధుం జయేత్,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 3 భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము 3 భాగములు ఇటుల వీని సేకముజేసి మద్దించి మూతుళ్ళలో నునిచి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి ఒకరూము వండి సాంగశీతలమున చూర్ణముజేసి యందు తిప్పనత్తు 2 భాగములు కలిపి లేనెతో మద్దించి మూత్రముజేసి అడ్డసరపాకులతో నునిచి బంధించి లేనెకుండయందునిచి యందు దొక్కొకమాత్రచొప్పున ప్రత్యహము ప్రాతస్నాయంకాలముల సేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు, అసాధ్యశోఫలు వారింతును. ఇనియ కాలవిధ్వంసనరస మనఁబడును.

శుష్కపాండుక్షయలకు త్రైలోక్యసుందరరసము 90

భాగారసస్య చత్వారో గంధకస్య చ పంచ చ. 86

ముసలీ త్రిఫలాచైవ త్రికటుర్తోచ సంజ్ఞకః,

గుళూచి సత్వకంచైవ పంచ పంచ పృథక్పృథక్. 87

అభ్రకస్య పడప్టౌ చ లోహస్య పరికీర్తితాః,

చూర్ణయిత్వా చ తత్సర్వం భావయే దతియత్నతః. 88

చతుష్షష్టికవారం చ త్రిఫలాక్వాథతప్తథా,

తదర్థం భృంగరాజస్య తదర్థం శిగ్రుమూలతః. 89

ద్రవేణ చిత్రమూలస్య తదర్థం గృహకన్యయా,

అర్ద్రకస్య ద్రవేణాపి భావనా పరికీర్తితా. 90

త్రైలోక్యసుందరోనామ్నా శుష్కపాండుక్షయాపహః,

అష్టవల్లం ప్రదద్యాత్ప దశ ద్వాదశరాభిషక్. 91

మధునాసితయావాపి ఘృతేన కణయాపివా,

ఏవంచించాసమాయుక్తం శోఫ పాండు వివాశనమ్. 92

పథ్యం మృగాంకవద్దద్యా ద్భక్ష్యం సర్వం వివర్జయేత్,

(ఆయుర్యేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ భాగములు, నీలతాటిగడ్డలు, కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, కొంతి, పిప్పలి, మిరియాలు, బూరుగ, ప్పునత్తు అనువానిచూర్ణము దినుసు కొకటింటికి ౫ భాగములు, అభ్రకసింధూరము ౬ భాగములు, లోహభస్మము ౮ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల కలవమున వైచి చూర్ణము

తేసి త్రిఫలాకమాయము చే ౭౪ భావనలు, గురుగలగరావకమాయముచే ౩౨ భావనలు, మునగవేళ్ళరసముచే ౧౬ భావనలు, చిత్తమూలము, కలలుగద, అల్లము అను నానిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఎనిమిది భావనలుచేసి దసవ ఎనిమిది, లేక పది, లేక పన్నెండు వల్లముల ప్రమూలము నుత్తరమిది యిందొకటాసిన లేక, పంచదార, ఘృతము అను పానీతో గేసి, చింతామణియు దివ్యతో గేసి సేవామృతమిడిన శుక్లపాండువు, నీలమణియు, పాపూల పాపిడు, ఇటులు త్రిఫలాకమాయమిడిన సునంబదము. దీనియందు సర్వభిక్ష్యముల మిగిలి మృదాంతరంగా త్రావబడిన పశ్యము గావరింపవలయును.

గంధకం టంకణా సూత్రం త్రికటు త్రిఫలా సారమ్. 93

సనద్ద బ్యుణి ధైతాని లోవా కట్టం సమూహకం,
గోమూత్ర ద్విగుణే పక్ష్యా తత్సేనుం మిశ్రితం గుడమ్. 94

భక్షయే త్కలసూత్రం తు శాల్యం తక్రభోజనం,
అసంతగుణమంతరం త్తయపాచువిసశనమ్. (అస్య శాస్త్రే) 95

తా. ౯౩ భాగములు చిత్తైస్సమూర్ణములు ౩౨ భాగములు గోమూత్రము పోసి కాది అందు శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన పరిగారము, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు అనుచానగుర్తము నిలువ కొక్కొకభాగముచొప్పున ౯౪ భాగములు, ప్రాశబిల్లము ౧౮ భాగములు వైది సాకముచేసి లేగుడుదంత మాత్రలుచేసి సేవింపుచుండిన త్తయము, పాండువు పోనించును. ఇదియే అసంతగుణమంతరము. పశ్యము - దీనియందు మర్జితమున్న మును భుజింపవలయును.

— ౯౬ పాండుర భాగములయందు పశ్యము —

భోజనం సాత్త్వికం శాలి యవ గోధూమ ముద్దకం,
జాంగలాని చ మాంసాని గోపయో మాహిషం ఘృతమ్. 96

వృష్ణా పటోలం వేత్రం చ వప్పటం శాక ప్రక్షికం,
దాడిమంచాపి ఖర్జూరం ఫలాన్యామలకాని చ. 97

పంచమూలం సింధువారి పిబేద్వాతాటికే తథా,
సర్వేషాం పాండురోగాణాం మాహిషం తు ఘృతం హితమ్. 98

(మాధవనిదానే)

తా. శరీర ప్రకృతికనుగుణముగనుండు భోజనము, ప్రాశవడ్డు, యవలు, గోధుమలు, పెసలు, జాంగలమాంసము, ఆవుపాలు, బనెట్టెయ్యి, అడ్డసరము, పొట్లకాయ,

విదురుగొఱ్ఱు, పర్వాటకము, తోటకూర, ద్రక్షిణపండు, దానిచ్చుపండు, భిర్యూరపండు, ఉసిరికపండు, మారేడు, నెల్లికూర, గుమ్మడుబద్ద, దూచిలము, కలిగొట్టు, నగిజలము - ఇవి నాతాచి సర్వపాండురోగములయందు షష్ఠ్యకరములు.

— పాండురోగముల పథ్యావస్థములు 98 —

గురుద్రవ్య విదాహాని తిలం ముద్ధాన్నమేవ చ,
గ్రామ్యాముపాతకీంచాపి మాంసాని పరివృజ్యేత్. 99

సర్వేషాం పాండురోగాణాం మాహిషంతు ఘృతం హితం,
ఇతి సామాన్యతః ప్రోక్తం పాండురోగే చికిత్సకైః. 100

తా. గురుద్రవ్యములు, విదాహకరవస్తువులు, నువ్వులు, పులగము, ఊరబచ్చలి కూర, మాంసములు ఇవి పాండురోగములయందు అపవ్యక్తరంబులు. సర్వపాండురోగముల బట్టెనెయ్యి హిశకరము. ఇటుల పాండురోగముల చికిత్సకులచ్చేవధ్యావస్థరంబులు సామాన్యంబుగ జెప్పబడియె.

— పాండురోగచికిత్సావిధానము 99 —

పాండురోగేషు కుశల శ్శోభోక్తం చక్రయాక్రమమ్. 101

తా. బుద్ధిమంతుఁడగువైద్యుఁడు పాండురోగములయందు సగా శోభచికిత్సలనే జేయవలయును.

— శోఫనిదానము 100 —

సీత్యానిలో రుధిరపిత్తకఫాః ప్రదుష్టో
బాహ్యస్పిరాః ప్రకుపితాః సచ తైర్నిరుద్ధః,
త్వజ్ఞాంస సంశ్రయమలం వితనోతి శోఫం
సోత్సేధసంహతమథోకిల శోఫమాహుః. 102

కర్మవ్యాధిశ్చైత్యతీక్ష్ణలవణాయోష్ణశీతాశనా
చోఽఛక్వన్నసురాతిమాంసరతిస్సగ్ధోభణాద్వాహనాత్,
ఊర్ధ్వాధశ్చ సిరాసురోధకుపితః స్థిత్యానిలో మధ్యగః
సోత్సేధం పరిరంభిణం వితనుతే శోఫం చ సర్వాంగగమ్ 103
శ్వయభుర్యస్య పాదస్థో ఘనఃపాదౌ నిషీడయేత్,
శోఫస్థగ్ధిని వైషమ్యం తం భిషక్పరివర్జయేత్. (అశ్వినీకల్పే) 104

తా. సర్వకారణముచే దుష్టమైనవాతము రక్తపిత్తకఫముల దోషయుక్తంబులుగ జేసి వైటిసిరల జెందునటులంజేయును. సిదప వాతము పూర్వోక్తరక్తపిత్తకఫములచే నడ్డ

గింపబడినదై త్వష్టాంసములయం దున్నతముగ, కఠినముగ నుండువాపురు గలుగఁజేయును. ఇనియ శోభరోగ మనంబుడును. మఱియు ప్రారబ్ధకర్మమువలన వ్యాధిచే జనించెడి కృశత్వమువలన అత్కుష్టము, లఘణము, కారణము, ఉష్ణము, శీతలముగల పదార్థసేవనవలన శోకము, నిద్ర, కడుమద్యపానము, కడుమాంసభక్షణము అనువానిసేవనవలన, శోరికలవలన, శరీరశ్రమవలన, అధికముగ భారమును మోయుటవలన వాతము సిరలయొక్క డోర్ధాస్థిప్రదేశములయందు పూర్వోక్తరక్తసిత్తశములచే నడ్డగింపబడుటజేసి ప్రకోపించినదై శరీరమంతట వ్యాపించి ఉన్నతమైశోభము గలుగఁజేయును. మఱియు ఎవనికి పాదములయందు వాపు దిగి గట్టియై వేదనను గలుగఁజేయుచు మరల తొడలయందు వ్యాపించుచు నుండెడినో, అట్టివానిని వైద్యుఁడు వర్ణింపవలయును.

రక్తసిత్తకఫావాయుద్వష్టోదుష్టా బహిస్సిరాః,
నీత్వా రుద్ధగతిస్తైర్వి కుర్యాత్త్వష్టాంససంశ్రయమ్. 105
సోత్సేధం సంహతం శోభం తమాహుర్నిచయాదతః,

(గ్రంథాంతరే)

తా. వాతము దుష్టంబై స్వకారణముచే దుష్టంబులైన రక్తసిత్తకఫముల బాహ్య సిరల బెండునటులంజేసి వానిచే నడ్డగింపబడిన గతిగలదై త్వష్టాంసాశ్రితముగ నుండు వాపురు గలుగఁజేయును. అవాపు పాదపుగ, కఠినముగ నుండును. మఱియు నిది రక్తయొక్కత్రిసోషసంబంధముగలదిగ నుండుటజేసి నన్నిపాతాత్తక్తమని చెప్పబడును.

— శోభవిభాగము —

సర్వం హేతువిశేషైస్తు యావభేదాన్నవాత్తక్తమ్. 106
దోషైః పృథగ్ద్వయై స్సర్వై రభిఘాతాద్విపాదసి,

తా. అవాపు కారణభేదజనిత కార్యభేదములవలన వాత, పిత్త, క్లేష్మ, వాత పిత్త, పిత్తక్లేష్మ, క్లేష్మ వాత, నన్నిపాత, అభిఘాత విషసంబంధమువలన తొమ్మిది విధంబులుగ నగును.

— శోభకార్యరూపము —

తత్సర్వరూపం దవధు స్సిరాయామోఽంగగౌరవమ్. 107

తా. సంతాపము గలుగుట, సిరలు ఈడ్చినటుల నొచ్చుట, శరీరజడత్వము గలుగుట ఈక్షణములవలన వాపు జనించు నని తెలియవలయును.

— శోభకారణము —

శుద్ధ్యామయా భక్తకృశా బలానాం మౌరాప్లుతీష్ణోష్ణగురూపసేవా,

దధ్యామమృచ్ఛాః విరోధి దుష్టగరోపపృష్టాన్న నిషేచనం చ. 108
అర్కాంస్యచేష్టా నచ దేహశుద్ధి ర్నర్హోపఘాతో విచమాప్ర సూతిః,
విఘ్నోపచారః ప్రతికర్తృణాం చ నిజస్య హేతుశ్శ్వయభోః ప్రదిప్టుః.

తా. వమనవిరోధకాది శోధనము, జ్వరాదిరోగములు, విరుద్ధభోజనము, ఉప
వాసము ఈ మొదలగువానివలన కృశించినవారలు, మఱియు సత్వక్షయముగలవారలు,
ఉష్ణ, పులుసు, కారము, ఉష్ణము, జడముగల పదార్థముల సేవించుటవలనను, పెరుగు
అవశ్యద్రవ్యములు, మృత్తిక, ఆకుకూరలు, క్షీరమత్యాది విరుద్ధపదార్థములు, దుష్టా
న్నము, విషసంబంధముగల అన్నము ఈ మొదలగువానిని సేవించుటవలనను, మూల
వ్యాధి, సంచారాదులు సేయకుండుట, వమనవిరోచనములచే శోధనార్హం బగుదోషముల
శోధింపకుండుట, హృదయాది మర్మస్థలముల దోషములు కుపితంబగుటచే ఉష్ణమాతము
గలుగుట, ఆమగర్భప్రసవము, విరుద్ధప్రసవము, వమనాదికర్మలయందు విరుద్ధోపచారం
బులు సేయుట ఈ మొదలగువానివలనను వాపు జనించును.

— ౧౦ శోధసామాన్యలక్షణము ౧౧ —

సగౌరవం స్యాదనవస్థితత్వం సోత్సేధమాష్టాథ సిరాతనుత్వం,
నలోమహర్షశ్చ వివర్ణతా చ సామాన్యలింగం శ్వయభోః ప్రదిప్టుమ్.

తా. శరీరజడత్వము చంచలచిత్తము శరీరమున ఉబ్బు దాహము గలుగుట, నర
ములు ఉబ్బుట, గగుర్పొడుచుట, శరీరము వివర్ణముగ నుండుట ఈలక్షణములు శోఫల
యందు సామాన్యముగ గలిగియుండునని తెలియవలయును.

— ౧౧ వాతజ్వోఫలక్షణము ౧౨ —

చలస్తనుత్వోక్పరుషోఽరుణోఽశీత
స్పృశుష్టిహర్షార్ధియుతోఽనిమిత్తతః,
ప్రశామ్యతి ప్రోన్నమతి ప్రవీడితో
దివాబలీ స్యాచ్ఛ్వయభుస్సమీరణాత్.

111

తా. వాపు చంచలముగ చర్మము పలచగ కఠినముగ ఎఱ్ఱగ లేక నల్లగ నుండుట,
స్పృశ్యజ్ఞానము లేకుండుట, జిలజిల యను వేదనగాని గగుర్పొటుగాని గలిగి కారణము
లేకనే శమించుట, అణచిన తత్క్షణమున మైకిలేచుట, ఖగటియందు వాపు ప్రాబల్యముగ
నుండుట ఈలక్షణములుగలది వాతజ్వోఫ యని తెలియవలయును.

— ౧౨ పిత్తజ్వోఫలక్షణము ౧౩ —

మృదు స్సగంధోఽనిత శీత రాగవాణ

భ్రమ జ్వర న్యేన తృపా మదాన్వితః,
యశ్చయతే సుర్భరుగక్షీరాగక్య
త్సపి త్తశోభో భృశవాహపాకవాన్.

112

తా. మృదువుగ, చికింత గంభయుక్తముగ, పల్లగ, చనవుగ, ఎల్లగ నుడుట,
భ్రమ, జ్వరము, చెమట, నప్పి, ఉన్నాదము, తాపముగలుగుట, తాకిన నొచ్చుట,
నేత్రము రెల్లగనుడుట, కడుముంటులు, సావముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తజ్వోభ
యని తెలియవలయును.

—ॐ ద్వేషజ్వోభలక్షణము ॐ—

గురుః స్థిరః పాండుగరోచకాన్వితః
ప్రనేకనిద్రానమిసహ్నిమాంద్యకృత్,
సకృచ్ఛృజన్తప్రశమో నివీడితో
సచోన్నమేద్రాత్రిబలీ కసాత్తకః.

113

తా. బడముగ, స్థిరముగ, పాండుగవర్ణముగ నుడుట, అన్నద్వేషము గలు
గుట, బొట్టుకాగుట, నిద్ర, సేవర, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, చిరకాలముమీదట
ఉత్పత్తి నాశనముల జెందుట, అణచిన మైకలేవనగుడుట, కఠము రాత్రులయందు వృద్ధిని
జెంది నాడుల నడ్డగించి లోగికి చేపట్టిననును, పట్టాదిహీనతను గలుగఁజేయుటనలసి
వాపు బలవత్తరముగ నుండుట, చగటియందు కఠమునను బలము లేనందుటఁజేసి ప్రోత
స్సలత ప్రతిబంధము, పట్టాదిహీనత లేకుండుట-ఈ లక్షణములుగలది ద్వేషజ్వోభ యని
తెలియవలయును.

—ॐ ద్వంద్వజ, సన్నిపాతజ్వోభలక్షణము ॐ—

నిదానాకృశీసంసర్గా చ్ఛ్వయభుస్సృద్విదోషజః,
సర్వాకృతిస్సర్వీ సాతా చోభో వ్యామిశ్రలక్షణః.

114

తా. రెండురెండు దోషవికారములు, లక్షణములు గలిగియుండిన ద్వంద్వ
జ్వోభ యనియు, వాతాదిసర్వదోషలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాతజ్వోభ యనియు
తెలియవలయును.

—ॐ అభిఘాతజ్వోభలక్షణము ॐ—

అభిఘాతేన శస్త్రాది ఛేదఛేదక్షతాదిభిః,
హిమానిలోదధ్యనిలై ర్భల్లాతకపిశచ్చుజైః.
రసైశ్శూకైశ్చ సంస్పర్శాచ్ఛ్వయభుస్సృద్విసర్పవాక్,

115

భృశోష్ణలోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః. 116

తా. కాష్ఠాదులచే ప్రహరించుట, శస్త్రాదులచే ననుకుట, బ్రద్ధలునేయుట, లేక గాయపఱుచుట, చలిగాలి, నముద్రపుగాలి, జీడిగింజరసము, దురదగొండరసము, ముల్లు అను వాని సంబంధమువలన శరీరమున వాపు జనించి కడుదాహము, ఎఱుపువర్ణము, తఱుచుగ పిత్తశోఫలక్షణములు గలిగియుండుట ఈలక్షణములు గలవి అభిమాతశోఫ యని తెలియ పలయును.

❧ విషజస్వోఫలక్షణము ❶ ❧

విషజస్వవిషప్రాణి పరిసర్పణమూత్రణాత్, దంష్ట్రాదంతనఖాఘాతా దవిషప్రాణినామపి. 117

విష్ణా త్రశుక్రోపహత మలవద్వస్త్రసంకరాత్, విషవృతానిలస్పర్శా ద్ధరయోగావచూర్ణసాత్. 118

మృదుశ్చలోవలంబీచ శీఘ్రోదాహరుజాకరః,

తా. విషజంతువులు శరీరముపైఁ బరుగిడుటచేనేని, లేక వానిమూత్రము శరీరముపైఁ బడుటచేనేని, లేక విషవిహీనజంతువులయొక్క గోరలు, లేక దంతములు, నఖములు అనువాని అభిమాతముచేనేని, లేక విషప్రాణులయొక్క మల, మూత్ర, శుక్లములచే తడి సిన వస్త్రమును ధరించుటచేనేని, లేక విషవృత్త విషవాత స్పర్శచేనేని, లేక విషసంబంధముగలవస్తువును శరీరముపై పూయుటచేనేని విషశోభ జనించును. ఆశోభ మృదువుగను, చంచలముగ, వ్రేలునదిగ, శీఘ్రోత్పత్తి, దాహము, పీడ గలదిగ నుండును.

❧ వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోభోత్పత్తిక్రమము ❷ ❧

దోషాశ్వయధు మూర్ధ్వం హి కుర్వంత్యామాశయస్థితాః. 119

పక్వాశయస్థా మధ్యేతు పర్చస్థానగతాస్త్యధం, కృత్స్న దేహమనుప్రాప్తాః కుర్యన్సర్వసరంతథా. 120

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు ఆమాశయగతంబులైన అొమ్ముకువైభాగమున, పక్వాశయగతంబులైన అొమ్ము, పక్వాశయము అనువానికి మధ్యభాగమున వాపును గలుగంజేయును. మఱియు మలాశయగతంబులైన పక్వాశయము మొదలు పాదపర్వంతము వాపును గలుగంజేయును. మఱియు శరీరమంతట వ్యాపించిన సర్వాంగముల వాపును గలుగంజేయును.

❧ అసాధ్యశోఫలక్షణము ❸ ❧

శ్వాసః పిపాసా ఛర్దిశ్చ దౌర్బల్యం జ్వరయేవ చ,

యస్యచాన్నేరుదిర్నాస్తి శోభనం పరివర్జయేత్.

121

తా. శ్వాసము, దస్య, ఓకర, కౌర్బల్యము, జ్వరము, అన్నదోషముగల శోభ రోగిని వర్జింపవలయును.

ఆననం హస్త పాదం చ పుంసి శోభః ప్రవర్తతే,

పునఃపునః ప్రకారేణాప్యసాధ్యః పరికీర్తితః. (నిత్యనాథీయే) 122

తా. వీపురుపునికి ముఖము, కాళ్లు, చేతులు అనువానియందు వాపు జనించి నివృత్తింపుచు మరల వాచుచునుండెడినో, అట్టిరోగియొక్క శోభ యసాధ్యంబని తెలియ వలయును.

ఆననం హస్త పాదం చ కుక్షి గుహ్య వృభావపి,

స్త్రీణాం శోభః ప్రవర్తతే హ్యసాధ్యః పరికీర్తితః. (నిర్ధనంగ్రహే)

తా. స్త్రీకి ముఖము, చేతులు, కాళ్లు, కడుపు, మర్మస్థలము అనువానియందు వాపు జనించినను, లేక నివృత్తించి మరల వాచినను, అట్టియొక్క శోభ యసాధ్యం బని తెలియ వలయును.

గౌరవం చ జ్వరం తృష్ణా మద స్వేదోఽగ్నిమందతా,

మూత్రకృచ్ఛాత్రిసారం చ ఛర్దిశ్చ శ్వయథౌ భవేత్. 124

(అశ్వినీకల్పే)

తా. శరీరము బరువుగ నుండుట, జ్వరము దస్యి గలుగుట, శరీరము గురుతెఱుగ కుండుట, చెమటపట్టుట, అగ్నిమాంద్యము, మూత్రకృచ్ఛము, అరిసారము, వాంతి గలుగుట ఈక్షణములు గలవావులు అసాధ్యములని తెలియవలయును.

— శోభమారోపద్రవములు —

అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రసృతం నరం,

నారీం శోభ మఖిం హంతి కుక్షి గుహ్య వృభావపి. (మతాంతరే)

తా. వీపురుపునికి శోభరోగముతోడ అనేకోపద్రవంబులు గూడి కాళ్లయందు వాపు, స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు, స్త్రీపురుషులకు కడుపు, మర్మస్థలము అనువానియందు వాపు గలిగియుండెడినో, అట్టివారు మరణముజెందుదురని తెలియవలయును.

జ్వరాతిసార శోఘానాం శ్వయథౌ చ తథాక్షయే,

ఆననం హస్త పాదం చ విశేషాద్యస్యశుష్కత్యతి. 126

స్వయోనావపి దేహే చ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్,

(నిత్యనాథీయే)

తేనెతో నేవించిన ఘాలరోగము, అరుచి, శిశ్నిసూంద్యము, శోఫ, పాండువులు, ప్లీహ రోగము, గ్రహణిరోగము, మూలరోగము, కనుపుబ్బరము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాస, కఫ రోగము, వాతరోగము, కృమిరోగము, యకృచ్ఛోగము, హూల, జీర్ణజ్వరము, సమస్త వాతకఫములచే బనించినరోగములు, త్రిదోషజనితరోగములు కడుగింపుముగ హరించును ఇదియ మండూరమైవగ్రంథమున జెప్పబడిన శోఫారస మనంబడును.

— ౧౭ శోఫలకు చజ్రమండూరము ౧౭ —

సూక్ష్మచూర్ణం తు మండూరం గోమూత్రే పాచయే ద్దినం,
వజ్రవల్లిం సమాంశం చ చించా త్వక్తారసంయుతమ్. 133
భక్షితంచాక్షమాత్రం తు హ్యసాధ్య శ్వయంభుం జయేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. మండూరమును సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములొవైచి ఒకదినము వండి పిదప నామండురమును గ్రహించి దానికి సమముగ నల్లెరుబూడిదెను, చింత చెక్కలబూడిదెను కలిపి గచ్చకాయలంతటి మత్తలుజేసి నేవింపుచుండిన అసాధ్య శోఫలు హరించును. మఱియు పాండురోగమున జెప్పబడిన బింబాదికషాయమున నహి శోఫరోగములలో నేవింపం దగును.)

— ౧౮ శోఫలకు కిట్టాదికషాయము ౧౮ —

కిట్టామలకషాయేణ పాండుం శోఫం చ కామిలామ్. 134
చించా కిట్ట కషాయేణ శోఫ పాండు గదం హరేత్,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ప్రాతచిట్టమును, ఉసిరికెవ్వును కషాయము గాచి అందు సిందూరము గలిపి నేవించిన పాండువు, శోఫ, కామిల హరించును. మఱియు చింతాకును, ప్రాతచిట్టమును కషాయముగాచి యందు సిందూరముగలిపి నేవించిన పాండువు, శోఫ హరించును. (మఱియు పాండురోగములయందు జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము, లోకనాథ రసము, మండూర కల్పములు, లోహాభిన్నము, చించాదిలేహ్యము అనువానిలో దేనినేని నేవించిన శోఫలు హరించును.)

— ౧౯ శోఫలకు తింత్రిణీమండూరము ౧౯ —

తింత్రిణీ కణసంయుక్తం మండూరం యోజయే త్తతః. 135
పీత్వా చ హరతే శీఘ్రం శోఫ పాండు క్షయాదికం, (బాహు)

తా. చింతాకు రసము పావుసేరు, పిష్పళ్లు ఒకవరహాయెత్తు, మండూరము ఒక

- అంగభ్రమణకం చైవ మలబద్ధం చ గుల్మకం,
మూత్రబద్ధం బాహుకంపం స్కంధవాతం తక్షణైవ చ. 7
- ఆఢ్యవాతం ధూమవాతం విధూమం భోగవాతకం,
కటివాతం తు తద్వచ్చ శుక్లవాతం చ పాంశుకమ్. 8
- సంధివాతం గృధ్రవాతం గుల్ఫవాతం తక్షణైవ చ,
మందవాతం జానువాతం జంఘావాతం చ పాదకం. 9
- కంఠరంచాంగుళీవాత మనులోమం విలోమకం,
సుప్తవాతం కోష్ఠవాతం వస్త్రీవాతం చ శుష్కకమ్. 10
- స్థానవాతం కుక్షీవాత మస్థివాతం చ మజ్జకం,
ఏకాంగకం క్షీణవాత వసావాతకసంజ్ఞకమ్. 11
- మధువాతం తుధావాతం శృంఖలం సోఢీటవాతకం,
స్నాయు ప్రసూతివాతం చ హ్యజీర్ణాతపవాతకమ్. 12
- అగ్నివాతం తథానామ్నా స్వరహీనం చ ఖంజకం,
కళావాతం దండవాతం క్షతవాతం చ పంగుకమ్. 13
- దధివాతం తథోన్మాద మశీతిర్వాతసంజ్ఞికాః,

తా. ఊర్ధ్వవాతము, శిరోవాతము, పక్షిణాతవాతము, పార్శ్వవాతము, అధ్వాంగ
వాతము, కంఠవాతము, ఊరు ప్రంభవాతము, కిక్కునవాతము, రక్తవాతము, ఆమ్లవాతము,
కఫవాతము, సాధ్యవాతము, ధనుర్వాతము, తిమిరవాతము, కంఠవాతము, కాకవాతము,
శితవాతము, నయనవాతము, ఉదరవాతము, నానావాతము, ముఖవాతము, అపయవాంగ
వాతము, బిహ్వంగవాతము, నరవాతము, కర్ణవాతము, ఆమ్లవాతము, త్వగ్వాతము, అణ
వాతము, అంగభ్రమణవాతము, మలబద్ధవాతము, గుల్మవాతము, మూత్రబద్ధవాతము,
బాహుకంపవాతము, స్కంధవాతము, ఆఢ్యవాతము, ధూమవాతము, విధూమవాతము,
భోగవాతము, కటివాతము, శుక్లవాతము, పాంశువాతము, సంధివాతము, గృధ్రవాతము,
గుల్ఫవాతము, మందవాతము, జానువాతము, జంఘావాతము, పాదవాతము, కంఠర
వాతము, అంగుళీవాతము, అనులోమవాతము, విలోమవాతము, సుప్తవాతము, కోష్ఠ
వాతము, వస్త్రీవాతము, శుష్కవాతము, స్థానవాతము, కుక్షీవాతము, అస్థివాతము, మజ్జా
వాతము, ఏకాంగవాతము, క్షీణవాతము, వసావాతము, మధువాతము, తుధావాతము,
శృంఖలవాతము, సోఢీటవాతము, స్నాయకవాతము, ప్రసూతివాతము, అజీర్ణవాతము,
అతపవాతము, అగ్నివాతము, నామ్నావాతము, స్వరహీనవాతము, ఖంజావాతము, కళావాతము, దండ

వాతము, క్షతవాతము, పంగువాతము, దధివాతము, ఉన్నాదవాతము అని ఐతరోగములు ఎనుబదివిధంబులు.

— ౧౦ వాతాని ప్రసోపింశకరోగోద్భేదములు ౧౦ —

న వాతేన వినా శూలం న కండుః స్లేష్మనా వినా. 14

న పిత్రేన వినా ఛర్దిః నాజీర్ణేన వినా జ్వరః,

తా. వాతము ప్రసోపించకనే శూలయ్యు, స్లేష్మము ప్రసోపించకనే కండుయ్యు, పైశ్యము ప్రసోపించకనే ఛర్దియ్యు, అజీర్ణము లేకనే జ్వరమును గలుగదని తెలియ వలయును.

— ౧౧ వాతరోగ నిలూనము ౧౧ —

రూక్షశీతాల్పలఘ్వన్న వ్యవాయాతి ప్రజాగరైః. 15

విషమాదుషచా రాచ్చ దోషాస్పృశ్చాచణాదపి,

లంఘన స్థననాత్వద్వవ్యాయామాతివిచేష్టనైః. 16

థాతూనాం సంక్షయాద్వింతా శోకరోగైర్గాతికర్మనాత్,

వేగసంధారణాదామాదభిఘాతాదభోజనాత్. 17

మగ్నబాధాద్దజోష్ట్రాశ్చ శీఘ్రియానాదినేననాత్,

దేహేస్తోతాంసి రిక్తాని పూరయిత్యానిలో బలీ. 18

కరోతి వివిధాన్ ప్యాథీన్ సర్వాంగైశ్చాంగసంశ్రయే,

సంకోచః పర్వణాం స్తంభో భంగోష్ఠాం పర్వణామపి. 19

రోమహర్షః ప్రలాపశ్చ పాణిపృష్ఠశిరోగ్రహః,

ఖాంజ్యపాంగుల్యకుబ్జత్వం శోభోంగానా మనిద్రతా. 20

గర్భశుక్లరజోనాశ స్పృందనం గాత్రసుప్తతా,

శిరోనాసాక్షి జత్త్రణాం గ్రీవాయాశ్చాపి హుండనమ్. 21

భేదస్తోదార్తిచాక్షేపో మోహశ్చాయాస ఏవ చ,

మోటనంచైవ గ్రీవాయా శ్చాస్వసస్సర్వాంగతోదనమ్. 22

ఏవంవిధాని రూపాణి కరోతి కుషితోఽనిలః,

తత్ర కోష్ఠాశ్చిలే దుష్టే నిగ్రహో మూత్రవర్చసోః. 23

హేతుస్థానవిశేషాచ్చ భవే ద్రోగవిశేషకృత్,

1 క్లవనాత్వద్వవ్యాయాసాదతివిచేష్టనైః. 2 ముహుశ్చాయాసఏవ చ.

3 పార్శ్వశూలం భ్రమో మోహః; కరోతి కుషితోఽనిలః.

సుస్మి దైస్సుఖయేద్ధేహం సోష్ణస్నేహం చ పాయయేత్. 24

యూషైస్తైర్మైత్స్యైస్సామైః పయోభిస్సర్వరసైః,
భోజయేద్రేచయేత్స్విద్యే వృదుస్నేహ క్తభేషజైః. 25
క్షీరైర్వాతారితైలం వా పిబేచ్ఛుద్ధిక్షరం భవేత్, (మాధవనిదానే)

తా. రూక్ష, శీతలము, అల్పప్రమాణము, లఘుత్వముగల యన్నమును భుజించుట, కడుమైథున, జాగరణ, విషమోపచారముల సేయుట, దోషము అనఁగా—కఫ పిత్త మలమూత్రాదులను, రక్తమును స్రవింపజేయుట, దాఁటుట, నదులయందీడుట, మిక్కుటముగ మేర్గము నడుచుట, (కడు ఆయాసముజెందుట), దుముకుట మొదలగు కడువిరుద్ధచేష్టలుసేయుట, రసరక్తాదిధాతువులు క్షయించుట, చింత, దుఃఖము, రోగము అనువాసని జెందుట, మిక్కుటముగ కృశించుట, మలమూత్రముల బంధించుట, ఆమమన—రసధాతువు దుష్టంబై వాతసార్గము నడ్డగించుట, కాష్ఠాద్యభిఘాతము నెందుట, ఉపవాసము సేయుట, హృదయాదిమర్మములయందు దళిఘాతము గలుగుట, ఏనుగు, ఒంటె, గుఱ్ఱము మొదలగువానిపైనుండి భూమిపైఁబడుట - ఈ మొదలగు కారణములవలన వాతము ప్రరోపించి బలిష్ఠమై శరీరమునందలి రక్తములైన నాడుల పూరింపజేసి సర్వాంగమునేని, లేక ఏకాంగమునేని నాశ్రయించి నానావిధ వాతరోగముల జనింపజేయును. మఱియు సంధులయందు సంకోచము, స్తంభనము, అస్థిసంధులయందు భిన్నం బగునటుల పీడ, గగుర్పాటు, తబ్బిబ్బుమాటలు, చేతులు, పీళ్లు, శిరము అనువానియందు కట్టు, కుంటితనము, పిచ్చుకుంటితనము, కుబ్జత్వము, అంగములయందు వాపు, నిద్రాభంగము, గర్భము ధరించుకొండుట, శుక్ర రజోరక్తములు నశించుట, శరీరము వణకుట, శరీరము మొద్దుపారియుండుట, కేశప్రదేశము, కణ్ఠ, లలాటము అనువానియందు పెగులుట, పూణేంద్రియము నశించుట, నేత్రములదృష్టి లేకుండుట, తొవ్వుడుచుకొనుట, మెడ స్తంభించుట, పెదవులు, దంతములు, కంఠము మొదలగు వానియందు పగులుట, సూదులచే బొడుచునటుల పీడ, ఆక్షేపవాతము, మోహము, ఆయాసముగలుగుట, మెడ యాడ్చికొనుట, క్వాసము, సర్వాంగము వేదన, (పార్శ్వములయందు శూల, మోహము) గలుగుట—ఈలక్షణములు వాత ప్రకోపము వలన గలుగును. కోష్ఠాశ్రితవాతము దుష్టంబైన మలమూత్రముల నడ్డగించును. మఱియు ప్రరోపించిన వాతము కారణస్థానభేదములవలన నానావిధ వాతరోగముల గలుగజేయును. వాతరోగికి కోమలములగు ద్రవ్యములచే శరీరసౌఖ్యమును గలుగజేయుటయేగాక - ఉష్ణములగు స్నేహద్రవ్యములపానమును, * యూషము, తైలము,

* యూష మన పెసలు, ఉలవలు మొదలగువానికట్టు.

ఘృతము, పుల్లనిప్రవృత్తులు, సాలు, స్వరసములు, రసవిశేషద్రవ్యములు అనువాని భోజనమును, స్వేదనక్రియయును, ద్బుధిసకర ప్రవృత్తులు, స్నేహము అనువాని లేపనమును, రేచనమును, క్షీరము, వాతారితైలము అనువాని సేవనము జేయువలయును. ఈ ఉపచారముల చే వాతరోగము శమించును. ఇవియ వాతరోగమునకు సామాన్యోపచారములు.

❖ వాతసాధ్యసాధ్యములు ❶ ❖

పార్శ్వస్థానవిశేషాచ్చ భవే ద్రోగవిశేషకృత్. 26

ధనురాదిరసాధ్యస్తు ద్వంద్వలక్షణకస్తథా,
స్థాననామానురూపేణ లింగభేదా ద్వినిర్దిశేత్. 27

శుద్ధవాతహతం పక్షం కృచ్ఛసాధ్యతమం విదుః,
హనుస్తంభార్దితాక్షేప పక్షఘాతాపతానకాః. 28

కాలేన మహతా సాధ్యా హ్యసాధ్యాశ్చ విరంగతాః,

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఒకపార్శ్వము నాశ్రయించియుండువాతము, ధనురాదివాతములు, ద్వంద్వవాతములు, స్థాననామానుగుణమువలన లక్షణములవలన అసాధ్యము లనియు, శుద్ధవాతము (అనగా ఏకదోషజనిత వాతరోగము) వలన జనించిన పక్షవాతము కష్టసాధ్యమనియు, హనుస్తంభము, అర్దితము, ఆక్షేపము, పక్షఘాతము, అపతానకము అను వాతరోగములు కాలక్రమముమీదట సాధ్యము లనియు, కడుదీర్ఘకాలమునుండిన అసాధ్యము లనియు తెలియవలయును. (ఇంక జ్వరముతోగూడిన ఏకాదశ వాతలక్షణముల వచించెదను.)

❖ ధూమవాతలక్షణము ❷ ❖

విషూచికా వాంతి విదాహకాశ్చ జ్వరోతి తృష్ణాప్యతిసారకశ్చ,
పిత్తంచ మూర్ఛాభ్రమణంవికారో ధూమంచ వాతంతు వదంతితద్దాః.
(మాధవనిదానే)

తా. విషూచి, వాంతులు, శరీరమున విదాహము, కడుదప్పి, అతిసారము గలుగుట, పిత్తము ప్రకోపించుట, మూర్ఛ, భ్రమగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గూడి శరీరము తెలుపుపారియుండిన ధూమవాత మని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెదరు. (దీనియందు పంచవక్తరసమును సేవింపవలయును.)

—ॐ ధూమవాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము ॐ—

ఏరండతైలం త్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రకం విషం,
ఏకమాసం ఘృతైః పానం ధూమవాతం వినాశయేత్. 30

తా. కరక్కాయ, తానికాయ, ఉసిరికెపప్పు, చిత్రమూలము, అరివన వీనిని నమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఆముదము, గోమూత్రము, నెయ్యి అనువానిలోగలిపి ఒకమాసము నేవించిన ధూమవాతము హరించును.

—ॐ విధూమవాతలక్షణము ॐ—

శరీరే తు విదాహశ్చ జ్వరస్యోత్కటసంభవః,
శిరశ్శూలం రక్తనేత్రం విధూమం వాతకం విదుః. 31

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము విదాహించుట, శిరము నొచ్చుట, నేత్రము తెఱ్ఱగ నుండుట, ఈలక్షణములతోడ ఉత్కృష్టమైన జ్వరము గలిగి శరీరమున తెల్లని పొట్టురాలుటయ్యే విధూమవాతమని తెలియవలయును.

—ॐ విధూమవాతమునకు వాతాదిరసము ॐ—

అష్టాభాగా రసస్యాపి విషం తిందో స్తథైవ చ,
గంధకస్య తథైవాష్టా కటుత్రయ ఫలత్రయమ్. 32

వహ్ని పత్రక ముస్తానాం వచాశ్వగంధయోరపి,
రేణుకా విష కుష్మానాం పిప్పలీమూలకస్య చ. 33

ఏకైకం తు భవేద్భాగ మింద్రదారోస్తథైవ చ,
చతుర్వింశద్దండేచాత్ర వటకా చణకాకృతిః. 34

వాతారిరస నామాయం విధూమవాతనాశకమ్. 35

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము ర భాగములు, కలిలో మూడిదినములు నానబెట్టి ఎండించి విషముష్టిగింజలు ర భాగములు, శుద్ధిజేసిన గంధకము ర భాగములు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక్కాయలబెరడు, తానికాయలబెరడు, ఉసిరికెపప్పు, చిత్రమూలము, అకుపత్రికె, తుంగమునైలు, వన, * డొమ్మడోలగడ్డ, రేణుకలు, శుద్ధిజేసిన వననాభి, చెంగల్యకోస్తు, పిప్పలీ మూలము, పాపటవేరు, అనువానిచూర్ణము దినును ఒకటింటికి ఒక్క-కభాగము-ఇటుల వానినెల్ల గ్రహించి యందు బెల్లము అర భాగములువైచి బాగుగ మద్దించి సెనగగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యం దొకదానిని ఆవు

* డొమ్మడోలగడ్డ యన పెన్నేరుగడ్డ.

నెయ్యి, మిరియములచూర్ణము, అనువాని యనుపానముతో నేవించిన విఘ్నహారము హరించును. ఇనియ వాతారిరస మనంబుడును. (మఱియు నీరస మే ఎనుబదివాతముల హరింపఁజేయునని గ్రంథములయందు జెప్పఁబడియున్నయది.)

❧ ఏకాంగవాతలక్షణము ❧

వాతాధికం జ్వరవిదాహా వికార కంపం
దేహాతిదుఃఖ గతిపీడిత నాంతిదోషం,
శుష్కాంగకం చ శరీరసో భ్రమణం తుతం చ
నిష్ఠీచనం మలనిరోధనకుక్షిదాహమ్. (మాధవనిదానే) 36

తా. వాతము ప్రకోసించుట, శరీరము మండుట, శరీరమున వికారము గలుగుట, శరీరము వణుగుట నొచ్చుట, నడుచుటను శక్తిలేకుండుట, వాంతిగలుగుట, అవయవములు ఎండుట, తల దిరుగుట, తున్నులు గలుగుట, కారి యుమినేయుట, మలము నెడల కుండుట, కడుపులో మండుట, ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి శరీరములో సగము వాతపూరితముగ నుండునదియే ఏకాంగవాతమని తెలియవలయును. (ఇని అసాధ్యము.)

❧ ఏకాంగవాతమునకు స్పర్శారిరసము ❧

రసభాగో భవేదేకో గంధకౌ ద్విగుణో మతః,
ద్వాదశబ్రహ్మబీజానాం విషతిందో స్తథైవ చ. 37
త్రిదినం కాంజికే క్షిప్త్యా శోధయే ద్విషతిందుకాః,
ఏకీకృత్య తతశ్చూర్ణం మధునా లోడయే త్తతః. 38
స్నిగ్ధభాండే నిధాయాథ ధాన్యరాశౌ వినిక్షిపేత్,
మాసాదూర్ధ్వం తత స్తస్య ఖాదయే ద్దులికాద్వయమ్. 39
ఏకాంగవాతమత్యర్థం ఖంజకం చ వివర్జయేత్,
షణ్ణానేన తు నేవేత రసం స్పర్శారికాహ్వయమ్. 40

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, మోదుగ విత్తులు ౧౨ భాగములు, కలిలో మూడువినములు నానబెట్టబడిన ముప్పిరింజలు ౧౨ భాగములు-ఇటుల పీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి చూర్ణముజేసి తేనెలో కలిపి నున్నని త్రొత్త కుండలో నునిచి ధాన్యరాశిలో నొకమాసం బిడి పిదప నందు రెండుగుళికలచొప్పున ఆరు మాసములు నేవించిన ఏకాంగవాతము, ఖంజకవాతము హరించును. ఇదియ స్పర్శారిరస మనంబుడును. (మఱియు నీనియందు వాతారిరసమునేని రసకర్పూరమునేని నేవింపందగును.)

❀ కఫవాతలక్షణము ❀

దేహశోఘో జ్వరఃకార్య్యం కాశశ్చ హ్యల్పభాషితా,
దేహస్థూలం చ వహతి కఫవాతస్య లక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము వాచుట, శరీరము కృశించుట, హీనస్వరము గలుగుట, శరీరము స్థూలించుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరము దగ్ధ గలుగుటయే కఫవాత మని తెలియ వలయును.

❀ కఫవాతారసము ❀

మృతసూతం తీక్ష్ణకాంతం తాళం మాక్షిక గంధకం,
తుల్యంశం మద్దయేత్థల్వే వాతారేర్దాద్భ్రాకోద్భవైః. 42

భృంగజైః కాకమాచ్యుతైః గరికణ్ణా ద్రవైర్ద్రినం,
మర్దితం భాండగం రుధ్వా పచేన్తందాగ్నినా దిసమ్. 43

వ్యోమోగ్నిగంధకవిషం సూరాణాభయటంకణం,
సమాంశం చూర్ణితం మిశ్రం తుల్యంశం పూర్వపాచితమ్. 44

ప్రిదినం మద్దయేద్ద్రావై ద్దుండి నిర్దుండి భృంగజైః,
అష్టగుంజామితం ఖాదే త్కఫవాత నికృంతసమ్. 45

తా. రసభస్మము, లోహభస్మము, శాంతభస్మము, శుద్ధిజేసిన తాళకము, హేమ మాక్షికభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున నునిచి ఆముదపువెట్టు, అల్లము, గుంటగలగర, కాచాకు, తెల్లగంటెన అనువాని రసములతో ఒక్కొకదినము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ మర్దించి ముద్దచేసి కుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి క్రమక్రమము మందాగ్నిలో ఒకదినము వండి సాంగశితలమున దీసి ఖల్వములో వైచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శొంతి, పిప్పలి, మిరియాల, చిత్ర మూలము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిననాభి, కంబగడ్డ, కరక్కాయ, శుద్ధిజేసిన వెలి గారము అనువాని చూర్ణమునుకలిపి బోడతరము, వావిలి, గుంటగలగర అనువాని రసము లతో మూడుదినములు మర్దించి ఎనిమిదిగురిగింజలం లేసి మూత్రలాజేసి యందొకదానిని అనుపానవిశేషములతో నేవించిన కఫవాతము హరించును.

❀ జిహ్వంగ వాతలక్షణము ❀

జిహ్వంగబంధనం దోషో జ్వర తృష్ణా పరిభ్రమం,
మూకబాధిర్యతాపం చ జిహ్వంగవాతలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. దప్పిగలుగుట, తప్పిబ్బులాడుట, మూగవనముగలుగుట, చెవులు వినరాకుండుట, తానము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నాలంక లోనికిడ్చి కొనుటయే జీహ్వంగవాతమని తెలియవలయును.

— ౭౭ జీహ్వంగవాతాంతరసము ౭౭ —

సూతం పంచపలం ప్రోక్షం పలంస్థా త్రామ్రభస్మకం,
జంబీరాణాం ద్రవై పిష్టం సూతతుల్యం చ గంధకమ్. 47

నాగవల్లీరసైః పిష్టం కాచే పిష్టం ప్రకల్పయేత్,
రుధ్వా లఘుపుటే పాచ్యం త్రామ్రాణేన సు మిశ్రితమ్. 48

జీహ్వంగకంపవాతారో భక్షయే తద్విగుంజకం,

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౫ పలములు, త్రామ్రభస్మము ౧ పలము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౫ పలములు-ఇటుల వీనిని గ్రహించి నిమ్మచుట్టరసముతోను, తమలపాకుల రసముతోను మద్దించి గాఢము పెట్టినది చీలమున్న త్రేమముజేసి లఘుపుటంటిడి సాంగ శీతలమునదీసి భిల్లముననుచి మరల మద్దించి దానికిననుముగ తొంకి, పిప్పలి, మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును కలిపి యందు కందుగురిగించలయుత్తును నేమిచిన జీహ్వంగవాతము, కంపవాతము నశించును.

— ౭౮ స్కంధవాతలక్షణము ౭౮ —

సతాపం దృష్టిహీనాంగం శిరోభ్రమణాకంపనమ్. 49
సజ్వరం శూలికంతశ్చ స్కంధవాతస్య లక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము వెచ్చగనుండుట, నేత్రములు కనువడకుండుట, అంగములు హీనములై యుండుట, తలచిరుగుట, శరీరము వణకుట-ఈ లక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి కంతము శూలించుటయే స్కంధవాతమని తెలియవలయును.

— ౭౯ కంధరవాతలక్షణము ౭౯ —

దాహ శుష్కాంగ సోఘం చ తంద్రా నిద్రా మతిభ్రమః. 50
జ్వరతృష్ణా వికారోఽయం వాతకంధరలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. తాపము గలుగుట, శరీరము కృశించుట, అవయవములు వాచుట, తంద్ర, నిదురగలుగుట, తప్పిబ్బులాడుట, దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము గలిగి మెడ కొంకులు నొచ్చుటయే కంధరవాతమని తెలియవలయును.

— ౮౦ స్కంధవాతమునకు వాతముద్గరరసము ౮౦ —

శుద్ధసూతం విషం గంధం టంకణం చ మనశ్శిలా. 51

తా. రసభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, హేమమాక్షికభస్మము, కర్పూరములు, కర్పూరకశ్యంగి, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, నెల్లి, శుద్ధిచేసిన వెల్గూరము నీసిని పహంగాములంగ భల్వమున నునిచి బోడతరంగి, నాచిలి అనువానిరసములతో ఒకనికము బాగుగ మర్చించి రెండు గురిగించుట లేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషముతో నేవెప్పుచుండిన పాదవాతము హరించును. (మఱియు నీవాతమున రసకర్పూరము, ఉప్పు, పరంగిచెక్క అనువానియొగ నునుకూడ నేవింపదగును.)

— ౨౭ మధువాతలక్షణము ౨౭ —

జ్వరః పాండుశ్చ హిక్కా చ నాసికాకుసుమం తథా. 58
దేహ కంఠా శ్విరః కంఠూః కఫస్యాన్యధునాతకే,
(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట, యెక్కిళ్లు గలుగుట, ముక్కున నెత్తురు గారుట, శరీరమున శిరమున దుగ్ధగలుగుట, నగ్ధగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము గలిగి నోరు తీగనుండుటయే మధువాతమని తెలియవలయును.

— ౨౮ మధువాతహరణుటికలు ౨౮ —

పిప్పలీ పిప్పలీ మూలం హింగుళం చ శిలీబుజతు. 59
గుగ్గులుం వర్ధమానం వా మాక్షికేన గుడేన వా,
పథ్యా శుంఠ్యమృతా క్వాభ పిప్పలీచూర్ణమి శ్రితమ్. 60
భక్షయేన్నిష్కమాత్రం తు మధువాతం వినాశయేత్,

తా. పిప్పలి, మోడి, శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము, కన్నురశిలీబుజ్జు, శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము, అముదమునీసిని సమభాగములంగ భల్వమున వైచి అందు లేనేగాని బెల్లము గాని కలిపి మర్చించి నిష్కప్రమాణము లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ, శొంఠి, తిప్పలీచేగ అనువాని కహాయూసుపానములతో పిప్పలిచూర్ణముకలిపి నేవెచ్చిన మధు వాతము హరించును.

— ౨౯ వస్త్రీవాతలక్షణము ౨౯ —

సజ్వరంచాగ్నిమాంద్యం చ నిద్రాభంగవిదాహకృత్. 61
మహావరోధనం దుఃఖం శిరోభంగః పరిభ్రమః,
అతిమూర్ఛాతిశీతం చ వస్త్రీవాతస్య లక్షణమ్. (మాధవనిదానే) 62

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, లేక కడుపులో మండుట, నిద్ర రాకుండుట,

వాంతి ర్హిక్కా చ విసోఢీట శృంఖలవాతలక్షణమ్.

67

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, శరీరము కృశించుట, నిదురపట్టకుండుట, తలనొచ్చుట, వాంతులు, ఎక్కిళ్ళుగలుగుట - ఈలక్షణములతోడ శరీరమున కంతులు, కట్టుటయే శృంఖలవాతమని తెలియవలయును.

శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాభ్యురసము ౭౭

శుద్ధసూతం విషం గంధం చాభ్రకం చాప్లువేతనం,
ద్విదినం భావయే త్థల్వే హంసపాదిరసై స్తథా.

68

కాచకుప్యాన్ని వేశ్యాభ కుక్కుటీ పుటపాచితం,
భావితం మత్స్యపి త్రేన ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా.

69

అనుపానవిశేషేణ శృంఖలవాతనాశనం,

పథ్యం ఊరోదనం దేయం నారికేళజల్యతమ్.

70

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన పసనాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, అభ్రకభస్మము, ఆప్లువేతనము - దీనినెల్ల సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసమున రెండుదినములు మద్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశితలమున దీసి మరల భల్వములో నునిచి చేపచేగున భావనచేసి రెండుగురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వనశహాయముతో నేని, ఒరగొమ్మచెక్కిరసము, మిరియములు, అనువానితో నేని నేవించిన శృంఖలవాతము హరించును. దీనియందు పాలు అన్నమును, టెంకాయరసముతో తడుపఁబడినయన్నమును భుజించుట పథ్యకరంబును. (మఱియు నీశృంఖలవాతమున రసకర్పూరమును అనుపానముగ గ్రహింపవలయును.)

విసోఢీటవాతలక్షణము ౭౮

దేహస్య భ్రమణం చైవ హిక్కాతీవ శిరోభ్రమః,

నేత్రశూలం మహరోగో విసోఢీటవాతలక్షణమ్.

71

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము తిరుగుట, ఎక్కిళ్ళు గలుగుట, మిక్కుటముగ తలతిరుగుట, నేత్రములు కూలించుట, కడుపీడగలుగుట - ఈలక్షణములతోడ శరీరమున మంటలు, చెమట కూయలు గలుగుటయే విసోఢీటవాతమని తెలియవలయును. (వాతము హరించుటకై శృంఖలవాతచిక్షనే జేయవలయును. మఱియు రసఉబ్బవేయవలయును.)

❧ స్నాయుకవాతలక్షణము ❧

దేహస్యస్ఫుటితం పుంసాం హ్యంగవై కల్యపీడనం,

దేహశోఘో నేత్రశూలం స్నాయువాతస్యలక్షణమ్.

72

(మాధవనిదానే)

తా. అంగములు నొచ్చుట, శరీరమున పీడగలుగుట, శరీరము వాచుట, నేత్రములు నొచ్చుట-ఈలక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే స్నాయుకవాతమని తెలియవలయును.

❧ స్నాయుకవాతమునకు పంచానకలవము ❧

మృతంసూతం తథాగంధం కాంతం చాభ్రకమేవ చ,

తామ్రభస్మమృతం సమ్యక్ నిష్కార్ధం శిఖితుత్థకమ్.

73

సింధువారస్య భృంగస్య పత్రచూర్ణం పలత్రయం,

ఖాదిరం ద్విపలం చైవ సర్వం సంచూర్ణ్య నిక్షిపేత్.

74

స్నిగ్ధభాండే వినిక్షిప్య ద్వికాలం భక్షయేత్సుధీః,

నిష్కార్ధమాత్రం సేవేత్ పథ్యం తక్రౌదనం హితమ్.

75

లవణ తూరకాష్ఠాని వర్జయిత్వా నిషేవయేత్,

చిరకాలసముమ్భాతం వాతం స్నాయుకసంజ్ఞితమ్.

76

సాశయేన్నాత్ర సందేహో ముక్తకంచూరగా ఇవ,

తా. రసభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, కాంతభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధ తామ్రభస్మము ఇవి దినుసొకటింటికి నాలుగేసితులములు, శుద్ధి జేసిన మైలుతుత్తము అర్ధనిష్కప్రమాణము, వావిలియాకుచూర్ణము, గుంటగలగరాకు చూర్ణము, చంద్రచెక్కచూర్ణము ఇవి దినుసొకటింటికి ౨ పలములు ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి మర్దించి నున్ననిక్రొత్తకుండలో నునిచి సాయంప్రాతఃకాలముల అర్ధనిష్కప్రమాణము చొప్పున ఉష్ణోదకముతో సేవింపుచుండిన చిరకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకంతులు హరించి శరీరము కూసమువిడిచినపామువలె నగును. దీనియందు ఉష్ణ, కారము, పులుసు, మైథునము మొదలగు వానిని వర్జించి మజ్జిగయన్నమును భుజించుట షభ్యకరములు.

❧ స్నాయుకవాతమునకు భుజగరాజచూర్ణము ❧

తాపసద్మమమూలస్య త్వక్చోష్ణ్యా చూర్ణితా పునః,

77

క్రమాత్తదర్థం మరిచం తదర్థం చ లవంగకం,

సర్వం సమాంశికం చూర్ణం శర్కరౌ సహితం భజేత్. 78

ఉష్ణోదకేన సంమిశ్ర మఖవా ఘృతసంయుతం,
నవాతపిటకా హంతి వినీధా వాతసంభవాన్. 79

నాశయేన్నాత్ర సందేహో స్తు క్షకంచూరగాఢన,

తా. గారవేష్ట చూర్ణము చ శేన, మిరియపుమార్జము య శేన, లవంగపుమార్జము పావుశేన - ఇటుల వీనినెల్ల సేవించి నవమూలక పంచమూలగలిపి సాయంప్రాతః కాలముల పూటన ఒకటిన్నరవరకును దోష్టన ఉష్ణోదకముతో నేని, లేక ఆవునెతితో నేని నేవిపుముడిగా నాతమునలనదబట్టిన నూనా దోష్టనాతపిటకలు హంతి శరీరము హాసము విడిచినపామునల నగును. (కంబియొ సుమార్జ సేవన కాలమున పూటన పంచమమలయెత్తు పచ్చపర్పసమును గలిపి నేవించవలయును.)

— ౧౦ గృథ వాతలక్షణము ౧౦ —

స్థలనం వాత శోభో చ కరపాద విదాహకృత్. 80

స్వేదో మూర్ఛ భ్రమత్ప్రక్షా గృధ్రవాతస్యలక్షణం,
(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, శరీరము వాచుట, చేతులు, కాళ్లు ముండుట, చెవులు, మూర్ఛ, తన్నిబ్బుమంటలు, పష్పిగులుగుట - ఈలక్షణములతోడ ఇంద్రియము స్థలనంబగుటగా గృథ్రవాతముని తెలియవలయును. (నీనియందు పూర్ణ చంద్రోదయమునేని, చిత్రావళిసమునేని నేవించవలయును.)

— ౧౧ గృథ్ర సూతమునకు ద్రాక్షాదిఘటకలు ౧౧ —

ద్రాక్షా యష్టిక కర్జూర మేలా త్వక్ష్వత్ర కేసరమ్. 81

మధు కులీ చందనం చ ముసలీ కండమేవ చ,
ప్రియాళి మజ్జాసంతుల్యం సర్వాంశం జాతికాఫలమ్. 82

సిందూర మష్టభాగం చ నవనీలేన మిశ్రితం,
మహావీర్యకరో వృద్ధిం వనితాశతసంగమమ్. (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. ద్రాక్షపండ్లు, అతిమధురము, భిష్టరపండ్లు, ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రిక, నాగకేసరములు, లేనె, తంగెడుపత్తులు, శ్రీగంధము, నేలతాటిగడ్డలు, మొరలిబంక - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ జాజికాయలు, ప్రైవానికన్నిటి కెసిమిదపభాగము సిందూరము గలిపి ఖల్వమున మర్దించి అసిందూర ములా ప్రాతఃకాలమున చిన్నప్రమాణము సాయంకాలమున చిన్నప్రమాణం బుండు

నటుల మాత్రములేని వానిని ఆప్రవేశముతో ఒకసంవత్సరము సేవింపుచుండిన నష్టవీర్య దోషము హరించి వీర్యవృద్ధిని, దండవృద్ధిని, నూలుగురు స్త్రీలతో రమించుశక్తిని గలుగం జేయును. (మఱియు దీనిని సేవించునపుడు ఆవనూనె, పులుసు, స్త్రీసంగమము ఈ మొదలగు వానిని వర్జించి మధురాహారముల సేవింపవలయును.)

❧ పాంశువాతలక్షణము ❧

స్థలసం పాయు మేధో చ కరపాద విదాహకృత్,
స్వేదో మూర్ఛాశ్చ మస్తృష్ణా పాంశువాతస్య లక్షణమ్. 84

తా. చేతులు కాళ్ళు మండుట, చెమట, మూర్ఛ గలుగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, దష్టిగలుగుట-ఈలక్షణములతోడ ఆననమేధ)ముల వీర్యము స్తమించుటయే పాంశు వాతమని తెలియవలయును. (ఈవాతమునందు వాతగజాంతుశరణమునేని, వాతారిశమునేని, సిందూరమును జిబిలికెవేళ్ళ రసముతోనేని సేవించిన నది హరించు నని నిత్యనాథీయమున జెప్పబడియున్నది. స్త్రీసంగమమున వీర్యము స్థలతమై శరీరము చలువ గొనుట, చెమట, మూర్ఛ, బుగులుగలుగుట, శరీరము వణకుట, కాళ్ళుతీనట - ఈలక్షణములుగలది స్థలనవాత మని తెలియవలయును. దీనియందు వాతగజాంతుశరణమునేని, వాతారిశమునేని బ్రయోగింపవలయును.)

❧ శుక్లవాతలక్షణము ❧

ఇంద్రియం పుంస్త్యవర్జ్యం చ విదాహం చ వికారితాం,
అంతర్వాయః ప్రకుర్వీత శుక్లవాతస్య లక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము మండుట, శరీరమున వికారము గలుగుట, అంతర్వాతము ప్రకోపించుట - ఈలక్షణములతోడ శుక్రము లోన నింకిపోవుటయే శుక్లవాత మని తెలియవలయును.

❧ శుక్లవాతమునకు ఫణిపత్తిరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం చాభ్రకం లోహభస్మకం,
తామ్రభస్మ సమం మర్ద్యం జంబవీరేణ సంయుతమ్. 86

ద్విదినం గుళికా కార్యా కాచకుఘ్నం వినిక్షిపేత్,
విలేప్య మృత్తికావస్త్రం వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 87

షడ్వాహంతే సముద్భ్రత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
అనుపానవిశేషేణ శుక్లవాతం నిహంతి చ, 88

తా. శుద్ధి చేసిన పాదరసము, శుద్ధి చేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము-నీనిని సమభాగములుగఁ జూపియును నునిచి నిష్పవంష్టరసముతో రెండుగినములు మద్దించి ముద్దచేసి గాజునఁజేసి నునిచి వీలమన్ను లేపనము జేసి ఎండించి హలకాయంత్రమున నునిచి ఆలంకారములు వండి సాంగశీతలమున దీసి ఒక గురిగింజయిత్తు జౌషధమును తీసికొనిలపేళ్ళ చూర్ణముతో నేసి, లేక నెయ్యి, మిరియపు చూర్ణముతో నేసి నేనించిన శుక్లవాతము హరిగదును.

❧ నష్టేంద్రియమునకు ❶ ❧

ఉష్ణద్రవ్యాణి పథ్యాని హ్యుష్ణవీర్యం చ జాయతే,
వీర్యేణ తేన మేహశ్చ మేహరోగ స్స ఉచ్యతే. 89
మేహ౨పి వీర్యనాశశ్చ చికిత్సాం కరుతే భిషక్,
పూర్ణచంద్రోదయం నీయం క్షీణరేతోహరం పరమ్. 90

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు శరీరమున కుష్ణకరములు. పానిపలన ఉష్ణవీర్యమును, ఉష్ణవీర్యమువలన మేహరోగమును, మేహరోగమువలన వీర్యనష్టమును గలుగును. ఈ వీర్యనష్టమునకు పూర్ణచంద్రోదయమును విశిష్టవర్షణము నేనించిన నది హరించును. (మఱియు ఇంద్రియస్థలనము గలిగిడి నర్హవాతములయందును పూర్ణచంద్రోదయమును నేనింపవలయును.)

❧ నష్టేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము ❷ ❧

హేమూర్క కాంత లోహభ్రం సూతభస్మ చ గంధకం,
వైక్రాంతం విద్రుమం చైవ తారం తాళసమన్వితమ్. 91
సుముహూర్తే ఖల్వమధ్యే చిత్రమూలస్య చ ద్రవైః,
చతుర్థ్యమం చ సంమర్ద్యం ఛాయాశుష్కం చ కారయేత్. 92
కుక్కుటీ పుటపాకేన సాంగశీతలముద్ధరేత్,
ఇదం చ చూర్ణితం శ్లక్ష్యం తదర్థం సూతభస్మకమ్. 93
సూతతుల్యం మృతం తాళం స్వయం ఖల్వే విమర్దయేత్,
చిత్రకార్ద్రకనీరేణ నిర్ధండి వారుణీ ద్రవైః. 94
వాసాజంబకనీరేణ సప్తభావ్యం పృథక్పృథక్,
గుంజామాత్రప్రయోగేణ కణా మథ్వాజ్యసంయుతమ్. 95
సుప్తవాతం వాతశూలం వేదనా వాతమేవ చ,
స్నాయు కంపం గాత్రభంగం పటఘాతం హనుగ్రహమ్. 96

వాయోర్ధూర్ధ్వం చ తిమిరం వాతాశీతం చ నాశయేత్,
 వంధ్యా చ లభతే గర్భం నష్టం వీర్యం ప్రశస్యతే. 97
 వాతాంతకరసో నామ్నా సర్వరోగనివారకః,
 లోకోపకరణార్థాయ హ్యశ్వినీదేవనిర్జితః. (ఆయుర్వేదే) 98

తా. సువర్ణభస్మము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము, లోహభస్మము, అశ్రుక
 భస్మము, రసభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, వైశ్రాంతభస్మము, వగడభస్మము, రజితభస్మము,
 తాళకభస్మము-వీనిని సవభాగములగు మంచిముహూర్తమున ఖల్వమున నుంచి నాలుగు
 ర్షాములు చిత్తమూలరసముతో మర్దించి బిళ్ళజేసి నీడనెండించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగ
 శీతలమున దీసి సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి దానికి అర్ధభాగము రసభస్మము, తాళకభస్మము
 కలిపి చిత్తమూలము, అల్లము, వావిలి, చాగ, అడ్డసరము, నిమ్మకాయ అనువాని రస
 ములలో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమార్లు మర్దించి ఏడేసిమార్లు భావనజేసి గురిగింజలంలేసి
 మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పిప్పలిచూర్ణముతో నేని, తేనెతో నేని, నేతితో నేని యొసం
 గిన సుప్రవాతము, వాతశూలము, వేదనావాతము, స్నాయుకవాతము, కంపవాతము,
 గాత్రభంగవాతము, పక్షిఘాతవాతము, హనుగ్రహవాతము, మూర్ఛావాతము, తిమిర
 వాతము ఈ మొదలగు ఎనుబదివాతములు నశించుటయేగాక గొడ్డాగ సుండుస్త్రీ గర్భ
 మును ధరించును. మఱియు నష్టవీర్యము సగా శాంతింజెందును. ఇది లోకోపకరమునకై
 అశ్వినీదేవతలచే సర్వరోగనివారణార్థంబై నిర్మింపఁబడిన వాతాంతకరసము.

— సూతికావాతలక్షణము —

అంగమర్దో జ్వరఃకంపో పిపాసా గురుగాత్రతా,
 శోకశ్శోభోఽతిశీతం చ సూతికావాతలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 99

తా. శరీరమంతయు నొచ్చుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, దస్విగలుగుట, శరీ
 రము బరువై యుండుట, కండ్లనీరు గారుట, శరీరమున శోభగలుగుట, శరీరము కడుచల్లగ
 నుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి జ్వరమును, కంపమును గలిగేయుండుటయే సూతికావాత
 మని తెలియవలయును.

— సూతికావాతమునకు బడబానలరసము —

శుద్ధసూతం చైకభాగం తామ్రభస్మ చ తత్సమం,
 ద్వీభాగం గంధకం చైవ త్రిభాగం చ కటుత్రయమ్.
 వహ్ని నామాచైకభాగం శోష్ణభాగం చ తత్సమం,

జ్వాలాముఖిరసైర్యం బదరాస్థిప్రమాణకమ్.

101

బడబాసలనామాయం సూతికావాతనాశనః

102

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, త్రికటుకములు ౩ భాగములు, చిత్రమూలము ౧ భాగము, చెంగల్వతోష్ణ ౧ భాగము-ఇటుల నీరునల్ల భావ్యమున నునిచి సేమలిచెక్కరసమున ఒక దినము మద్దిచి రేగుగిరిబలాలేసి సుశ్రుతుజేసి యిదిదొకదానిని మినుపకట్టు, వెల్లుల్లి రసము, అనువాసి యనుపానముతోనేసి, లేక తీటుకశిరిద పిళ్ళరసానుపానముతోనేసి, లేక ములచెలగచెక్కరసము, మియ్యపు పుచ్చనూతోనేసి సేవించిన ప్రసూతిసంజము హరించును. (మూత్రము ప్రాసవ్యరసమునుగాని, లేక సంభవరసమునుగాని సేవించిన ప్రసూతి వాళము హరించును.)

— సూతికావాతమునను వాతవిస్ఫోరణక రసము —

రసం గంధకం నాగ వంగం చ లోహం

తథా తామ్రజం వ్యోమనిశ్చంద్రకం చ,

కణా టంకణం చోషణం నాగం వై

పుకగ్భాగమేకం ఊవే త్థల్వమధ్యే.

103

తతో వత్సనాభం చతుష్కార్థభాగం

దృఢం మర్దయే ద్వోవ్యవజైశ్చ త్రివారం,

నరాచిత్రకైర్దార్ద్రకుష్మేస్త్రీవారం

పుకగ్భావయే *స్పింధువారార్ద్రవాసైః.

104

తథా మోహినీజంబనీరైః పుకగ్వై

మహాన్ వాతవిధ్వంసకోఽయం రసశ్చ,

సమీరేచ శూలేతథా శ్లేష్మరోగే

గ్రహణ్యాం తథా సన్నిపాతే చ మూకే.

105

అపస్తార మాంద్యే చ శీతే చ సితే

క్లిహాద రే కుష్మరోగే చ దద్యాత్,

స్త్రియస్సూతికా వాతరోగే తజైవ

ద్విగుంజం ప్రదద్యాదిమం సూతరాజమ్. (మాధవనిదానే) 106

* స్పింధువారార్ద్రవాసైః.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, సీసభస్మము, తగరభస్మము, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము, తగరము లేని అభ్రకభస్మము, పిష్పశ్మ, శుద్ధిజేసిన వెలి గారము, మిరియాలు, శొంఠి-ఇవి దినుసుకొక్కభాగము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి ౪౪ భాగము-ఇటుల పీనిని ఖల్వమున నుంచి శొంఠి, పిష్పశ్మ, మిరియాలు అనువాని కషాయ ములతో మూడుపర్వాయములును, నేలతాటిగడ్డలరసము, చిత్రమాలరసము, గుంటగలగ రాకురసము, చెంగల్వొకోష్ఠకషాయము అనువానితో మూడుమాడ్లును, వావిలియాకు, అల్లము, అడ్డసరము, గంజాయాకు, నిమ్మపండ్లు అనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకము గను వర్ధించి భావనజేసి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందు చెండుగురిగింజలయెత్తును అనుపానవిశేషములతో నేవింపుచుండిన వాతరోగము, శూల, జ్వేష్మరోగము, గ్రహణి, సన్నిపాతము, మూకవాతము, ఆపస్మారము, అగ్నిమాంద్ర్యము, శీతశీత్రము, క్షీహోదరము, కృష్ణపు హరించును. (లేక నక్కపీటాకురసములతో పిష్పలిగలిసి నేవింపుచుండిన ప్రసూతి వాతము హరించును.) ఇదియ రసములలో శ్రేష్ఠమయిన వాతవిధ్వంసక రసము.

—ॐ త్వగ్వాతలక్షణము ॐ—

దేహస్ఫోటనసర్వాంగ పాదమూల విదారణం,

కరపాద విదాహశ్చ త్వగ్వాతస్యచ లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 107

తా. సర్వాంగములు కాళ్ళు పగులుట, చేతులు కాళ్ళు మండుట- ఈలక్షణములతోడ శరీరముపగులుటయే త్వగ్వాతమని తెలియవలయును. (దీనియందు రసకర్షణమునేని, బోడతరపాకురసముతో వాతారిరసమునేని నలువది దినములు నేవింపవలయును.)

—ॐ భోగవాతలక్షణము ॐ—

విధూమం చ విదాహశ్చ హ్యిష్ఠకంపశ్చ దేహీనాం,

విస్పృష్టం వాయుకోపశ్చ హ్యంగవై కల్యకారితా. 108

నేత్రశూలం శిరఃశూలం భోగవాతస్య లక్షణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. పులిలేనుపులువచ్చుట, శరీరము విదాహించుట, శరీరము పులుసుకంపువేసుట, శరీరము పణకుట, వాయువు ప్రకోపించుట, అంగములు నొచ్చుట, నేత్రములు శిరము శూలించుట-ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము సర్పమువలె మడుచుకొనుటయే భోగవాతమని తెలియవలయును.

—ॐ భోగవాతమునకు పిరండమూలచూర్ణము ॐ—

స్థూలైరండకమూలస్య కర్షం ఘృష్టా జలైః పిబేత్.

భోగవాతవికారం చ సర్వవాతం చ నాశయేత్,

తా. పెద్దామువపువేళ్ళను చంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమాణములు ప్రాచీనీశ్వలో కలిపి నలువదిదినములు సేవించిన భోగవాతము, సర్వవాతములు హరించును. (గీదియందు కాలాన్నిరుద్ధరసమును సగా సేవింపందగును.)

❧ భోగవాతమునకు రసకర్పూరము ❶ ❧

రసకర్పూరమమృతం వాతాశీలివినాశనమ్.

110

తా. రసకర్పూరము అమృతశుల్కంబగుటచే ఎనుబదివాతముల హరింపం జేయు నని సర్వకాస్త్రములు జెప్పుటంజేసి భోగవాతమున సేవింపవలయును.

❧ కిక్కినవాతలక్షణము ❷ ❧

కటిప్రదేశశూలం చ మహాశూలావరోధనం,

పాదే పీడా శిరో ఘ్రాణే కిక్కినవాతలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 111

తా. శరీరమంతట శూలించుట, లేక శరీరమంతట పట్టుకొనుట, పాదములు నొచ్చుట, తల శూలించుట, ముక్కునొచ్చుట - ఈలక్షణములుగలిగి మొలచుట్టు శూలించుటయే కిక్కినవాతమని తెలియవలయును.

❧ కిక్కినవాతమునకు మహాకర్పూరము ❸ ❧

రసకర్పూరమమృతం వాతాశీలివినాశనం,

మహాకర్పూరనేవేయం కిక్కినవాతనాశనమ్.

112

తా. రసకర్పూరము అమృతసమానంబగుటచే ఎనుబదివాతముల హరింపం జేయును. అట్లుగుటంజేసి కిక్కినవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయును. మఱియు రసకర్పూరము వేయవలయును.

❧ కటివాతలక్షణము ❹ ❧

కటిభంగో వికారశ్చ మహాశూలం చ క్రోధకృత్,

అపస్తారీ చ దుర్భాషీ కటివాతస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 113

తా. మొలచుట్టు పగులగొట్టునటుల నొచ్చుట, శరీరవికారము, కడుకోవము, అపస్తారము గలుగుట, దుర్భాషలరాదుట - ఈలక్షణములు గలిగి మిక్కుటముగ నడుము శూలించుటయే కటివాతమని తెలియవలయును.

❧ కటివాతమునకు వాతకేసరీరసము ❺ ❧

సింగుళం వత్సనాభం చ చక్రాంగీం త్రికటుం వచాం,

చిత్రమూలకపాద్యేణ సమభాగం విమర్దయేత్.

114

డోలాయంత్రే పచేద్యామం కటివాతా నిహంతి చ,

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిన పసనాభి, కటుకరోహిణి, త్రికటుకములు, వన - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున నునిచి చిత్రమూలకపాద్యముతో ముద్దించి ముద్దజేసి డోలాయంత్రమున ఒకర్థము వండి సేవన లేవనముల సేయుచుండిన కటివాతము హరించును. (ఈకటివాతము హరించుటకై కిక్కినవాత చికిత్సలను సగా చేయవలయును.)

— మలబద్ధవాతలక్షణము ౧ —

పక్షస్యారావగ్నితాపో మూత్రబంధ ఇతిస్పృతః.

115

అనాహశ్చ శిరఃకంఠో మలబద్ధస్య లక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. తోమ్మ తోడలు మండుట, మూత్రము వెడలకుండుట, కడుపుబ్బుట, తల వణకుట ఈలక్షణములుగలిగి మలము బంధించుటయే మలబద్ధవాతమని తెలియవలయును. (ఇది 1యావ్యము.)

— మలబద్ధవాతమునకు వాకుచ్ఛాదిచూర్ణము ౧ —

శతశోభావితం మూత్రం భావయేత్తేనవాకుచీమ్.

116

శలద్వయం శారిబా చ తథా కృష్ణతిలాన్వితం,

తైడర్యం శంఖపుష్పీ చ సమభాగం విచూర్ణయేత్.

117

ఉష్ణోదకే పిబేచ్ఛూర్ణం మలబద్ధం వినాశయేత్,

తా. భావంచిత్రలు ౨ ఫలములు, గూడపాల, నల్లనువ్వులు, ²వెద్దప్రాను చెక్క, కట్టచెక్క వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి అనేకమారులు వడియ కట్టబడిన పేకమూత్రముతో భావనజేసి ఉష్ణోదకముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మలబద్ధవాతము హరించును.

— మూత్రబద్ధవాతలక్షణము ౧ —

అనీహతా మూత్రవిదాహికాచ కంఠావరోధో గుదకీలకం చ,

అథ్థానము క్తంహృదయావరోధో మూత్రం విబద్ధంత్యితి వాతవిద్భిః.

(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము వెలవెలబారుట, మూత్రద్వారము మండుట, మెడ పట్టుకొనుట,

1 యావ్య మన— శరీరముండువఱకు మానకుండురోగములు.

2 ఇది గుమ్మడులేకు అనియు జెప్పబడును.

మూలవ్యాధి గలుగుట, తొలివ్యాధివలన - ఈలక్షణములతోడ కడుపుబ్బి మూత్రము వెడలయిండుటయే మూత్రబద్ధవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యాధ్యము.)

—ॐ మూత్రబద్ధవాతమునకు వాతవిద్రావణరసము ॐ—

సూతాభ్ర తామ్ర తీక్ష్ణం చ మృతం తాళక గంధకం,
భాస్తి శుంఠీ వచా ధాన్యా కట్ఫలం చాభయావిషమ్. 119

మద్ద్యం పర్పటకద్రావై ర్విష్కేకం భక్షయే ద్వటేం.
మూత్రబద్ధవినాశాయ సర్వవాతప్రశాంతయే. 120

తా. రసభస్మము, అభ్రభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, తాళక భస్మము, శుద్ధి చేసిన గంధకము, గంటుభారంగి, తొంఱి, వచ, కొలిమిద్రు, * పెద్ద గుమ్మడు, కరక్కాయలు, అతివచ దీనిని సమభాగములంగ భిక్షించుననుచి పర్పటక రసముతో నికనినము మద్దించి నిష్కృప్తమూలమున మూత్రముచేసి నేనించిన మూత్రబద్ధవాతము, సర్వవాతములు హరించును.

—ॐ షోధ స్తంభవాతము ॐ—

ఊరు స్తంభశ్చ మేఘే చ గుదే పాదే చ శూలకం,
రక్తవాంతిర్నఖే శూల మూరువాతస్య లక్షణమ్. 121

తా. మేఘము గుదము పాదములు శూలించుట, కెత్తురు గ్రమ్మట, గోళ్లు నొచ్చుట - ఈలక్షణములతోడ తొడలు స్తంభమువలె కదలక శూలించుటయే ఊరు స్తంభవాతమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

దేహం చ పాండురం మూత్రం దేహనేత్రే చ కంపనం,
శరీరే చ వికారోయ మూరువాతః ప్రకీర్త్యతే. (గ్రంథాంతరే) 122

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట, శరీరము వణకుట, నేత్రములు తిరుగుట, శరీరము వికారముగ నుండుట, ఈలక్షణములుగలిగి తొడలు కదలక శూలించుటయే ఊరువాతమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము. ఈవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును నేవించవలయును.)

—ॐ ఊరు స్తంభవాతమునకు వాతగజాంశశరసము ॐ—

అష్టభాగారసస్యాపి విషతిందోస్తథైవ చ,
గంధకస్య త్రిభాగం చ కటుత్రయపలత్రయమ్. 123

* ఇది గుమ్మడులేకు అనియు జెప్పబడును.

గుంజామాత్రం వటీం ఖాదే దశీతివాతనాశనం,
వాతగజాంకుశో నామ్నా హ్యూరుస్తంభం నిహంతి చ. 124

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ర భాగములు, మూడుదినములు కలిలో నానఁబెట్టిన దిష్ఠముష్టిగింజలు ర భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ర భాగములు, త్రికటుకములు ౩ భాగములు, త్రిఫలములు ౩ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముతో బాగుగ మర్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందు మూడుమాత్రలను నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణానుపానముతో నొసంగిన ఊరుస్తంభవాతము మొదలగు ఎనుబది నాతములు హరించును.

❧ తిమిరవాతలక్షణము ❶ ❧

దేహం తిమిరయుక్తం చ గజదేహోపసంభవేత్,
దేహతాపశ్చాన్తగళోహో తిమిరవాతలక్షణమ్. (మాధవకల్పే) 125

తా. శరీరము ఏనుగుచర్మమువలె నుండుట, శరీరము మండుట, అంగములు శోషించుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరమున చీమలు ప్రాకినటుల తిమిరి గలుగుటయే తిమిర వాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము. మఱియు పంగవాతప్రకరణమున జెప్పఁ గిన ప్రభావతిపటికముల నల్లకాచాకు రసముతోనేని లేక ఉస్తాదప్రకరణమున జెప్పఁ గుండగంధకపిష్టమునేని ఆరునెలలు సేవించిన తిమిరవాతము హరించును.)

❧ కంపవాతలక్షణము ❷ ❧

కరపాదతలే కంపా దేహభ్రమణ దుఃఖితే,
నిద్రాభంగో మతిః క్షీణా కంపవాతస్య లక్షణమ్. 126

తా. చేతులు కాళ్లు పణకుట, శరీరము తిరుగుట, కడుదుఃఖము గలుగుట, నిదుర పట్టకుండుట, జ్ఞానము లేకుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము పణకుటయే కంపవాత మని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము.)

❧ కంపవాతమునకు విజయశైవరసము ❸ ❧

మృతసూతం మృతం తామ్రం మర్ద్యం గోకంటకరవైః,
ఏకవింశతివారం చ శోష్యం పేష్యం పునఃపునః. 127
చణమాత్రవటీం కుర్యాత్క్రమేనాతం విनाశయేత్,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి యరువేళ్లరసముతో మర్దించి ఎండింపవలయును. ఇటుల ౨౦ దినము మర్దించి ఎండించి

శనగగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి సుగవరాన్నముతో గాని, నెయ్యి, మిరియపుమార్గముతో గాని, ఆరసెలలు సేవించిన కంపనాతము హరించును. (గీనియందు చప్పిడినధ్యము నాచరించవలయును.)

— ౧౭ బాహుకంపవాతలక్షణము ౧ —

ఏకబాహుప్రకంపశ్చ వికారశ్చాపి దేహినామ్. 128

మహాదుఃఖం దివారాత్రౌ బాహుకంపస్య లక్షణం,

తా. శరీరదికారముగలుగుట, కేయలంబగుట కడుదుఃఖము గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి ఒకతెయ్యి నణమటయు బాహుకంపనాతమున తెలియవలయును. (ఇది యాఘ్యము.)

— ౧౮ బాహుకంపవాతమునకు మాన్వత్తైలము ౧ —

మాన్వప్రస్థే హ్యసామస్తా పాకేస్తి పాదశేషితే. 129

జీవనీయ మిశీవోష్ఠ రాస్నా యస్త్వాహ్యసైంధవైః,

ఆత్తగుప్తాయుతం తైలం ప్రస్థం క్షీణం చతుర్థణమ్. 130

వస్తికం చాపబాహుం చ బాహుకంపం వినాశయేత్,

తా. ౪ శేర్డు మినుముల నొకభాండములో వైచి దానికెనిమిదింతలు నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ కాచి అందు పాలహార, పిన్నసదాప, త్రికటుకములు, దుంపరాన్నము, యష్టిమధుకము, సైంధవలనణము, దూలగొండివిత్తులు అనువానిచూర్ణము దినునుట పావు శేరు, నూనె ౪ శేర్డు, పాలు ౧౬ శేర్డు కలిపి చిక్కగ కాచి శరీరమునకు మర్దనచేయుచుండిన వస్తిచాతము, అపబాహునాతము, బాహుకంపవాతము హరించును.

— ౧౯ బాహుకంపవాతమునకు కార్వాసత్తైలము ౧ —

కార్వాసాసి కుళుక్థానాం క్వాథం తైలం పయోన్వితమ్. 131

సైంధవం చిత్రకాభ్యాం చ స్నిగ్ధం తదపబాహుకే,

(గ్రంథాంతరే)

తా. ప్రత్తివిత్తులు ౪ శేర్డు, ఉలవలు ౪ శేర్డు, వీనిలో 3౨ శేర్డు ఉదకము పోసి ౪ శేర్డు మిగులునటుల కషాయము కాచి అందు నూనె ౪ శేర్డు, పాలు ౧౬ శేర్డు కలిపి చిక్కగవండి దించునపుడు సైంధవలనణము, చిత్రమూలము అనువానిచూర్ణము దినునుట పావుశేరువంతున కలిపి శరీరమునకు లేపనము సేయుచుండినను, (లేక ఈతాకును మేళింపాలలో వైచి కాచి ఒకసంవత్సరమువఱకు సేవింపుచుండినను) అపబాహుకవాతము హరించును.

శీతవాతలక్షణము ౧౭

దేహేతిశీతలం మార్చా నేత్రభ్రమణమేవ చ. 132

కంఠశ్చూలం శిరశ్చూలం శీతవాతస్య లక్షణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. మార్చగలుగుట, నేత్రములు శరీరము తిరుగుట, మెడ శిరము శూలిండుట-
ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము కడు శీతలముగ నుండుటయే శీతవాతమని తెలియవలయును.
(ఇది యాప్యము.)

శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము ౧౮

సూతభస్త్రకభాగం చ శుల్భభస్త్ర తథైవ చ. 133

విషం చ తేత్సమం గ్రాహ్యం గంధకం ద్విగుణీకృతం,

త్రికటు త్రిఫలాచైవ సర్వమేకత్ర మద్దయేత్. 134

నిర్లంఢీ ధావనీ వహ్ని వ్యాఘ్రీ పాతాళకం తథా,

కర్కోటీ కాకమాచీ చ ఇంద్రం వారుణికా తథా. 135

ఏతేషాం స్వరసం గ్రాహ్యం భావయే దేకవింశతి,

రసోహ్యాగ్నికుమారాఖ్యః ప్రత్యక్షం పరమేశ్వరి. 136

సన్నిపాతే త్రిదోషే చ శీతాంగే వాతబంధనే,

యమాలయస్య కర్తవ్యం సూచికాగ్రప్రమాణకమ్. 137

సన్నిపాతహరం చైవ శీతజ్వరనివర్తకం,

తా. రసభస్త్రము, తామ్రభస్త్రము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి ఇవి దినుసు కొక్కొక
భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, త్రికటుకములు ౧ భాగము, త్రిఫల
ములు ౧ భాగము-ఇటుల వీని ఖల్వమునం దునిచి వావూరు, నేలములకవేళ్ళు, చిత్ర
మూలము, ఎఱ్ఱ ఆముదపువేళ్ళు, దూసరితీగె, గొడ్డుకాకర, నల్లకాచాన, పాపటవేళ్ళు
అనువానిరసములతో ఇరువదియొకమారు మద్దించి భావనజేసి మినుచుంజలంత మాత్రలు
జేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన సన్నిపాతము, త్రిదోషము, శీతాంగవాతము, వాతపట్టు
హరించును. మఱియు సన్నిపాత శీతజ్వరములవలన యమాలయమున కేగుటకు ఉన్నట్లుం
డుగ నుండువానియొక్క నడినెత్తియందు వెంట్రుకలు తీసి ఈయగ్నికుమారమును సూచ్య
గ్రప్రమాణంబునిచి సెత్తురుతో గలియువఱకు నేలతో బాగుగ రుద్దిన వాడు జీవించును.
ఈఅగ్నికుమారరసము పరమేశ్వరునిచే పార్వతికిఁ జెప్పబడియెడిది. (మఱియు దీనిని
నెయ్యి మిరియపు చూర్ణానుపానముతో నేని లేక శొంఠి గుడానుపానముతో నేని లేక
కారుమునగగడ్డరసానుపానముతో నేని లేక సొంటి వెల్లుల్లిరసానుపానముతో నేని నేవించి

నను లేక మైత్ర్యప్రకరణమున జేసింబడు బసవగొన్నిరచనములు సేవించినను శీతవాతము హరించును.)

— ౧౩౮ సిరావాతలక్షణము ౧౩౮ —

సార్యాంగం చ సిరాదుఃఖం శరీరంచ చరాచరమ్. 138

దేహః పాండుశ్చ పీతశ్చ సిరావాతస్య లక్షణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. అవయవములు నొచ్చుట, శరీరము చోర్బల్యముగ నుండుట, శరీరము పాండు రవర్ణముగ గాని, పచ్చగ గాని నుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి నరములు నొచ్చుటయే సిరా వాతమని తెలియవలయును. (గీనియును పాతగజాంకుశసము సేసి, రసకర్పూరము సేసి సేవింపవలయును.)

— ౧౩౯ సిరావాతమునకు విరంధాగికసాయము ౧౩౯ —

ఏగండమూలం లశనం శుంఠీ దార్ద్రీ పునర్నవా. 139

సశిప్పలీ కృతక్వాథం సిరావాతహరం పరం,

తా. ఆముసపువేళ్లు, వల్లర్లపాయలు, పొంతి, మ్రొంగిపప్పు, గలిజేయపేళ్లు, నిష్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ చంచి కషాయము గాచి సేవించిన సిరావాతము హరించును.

— ౧౪౦ సిరావాతమునకు దేసదూర్వాగికసాయము ౧౪౦ —

దేసదారు బలావిశ్వ సై రేణ్వై స్సాధితం జలమ్. 140

పాయయే తైలపిశ్తం తు సిరావాతవికారమత్,

తా. దేసదారు, ముత్తపపులగము, పొంతి, ములుగోరింట వీనిని సమభాగములుగ కషాయము గాచి వడియకట్టి అందు నాలుగుదినముపులు ఆముదము కలిపి త్రాగిన సిరా వాతము హరించును.

— ౧౪౧ నయనవాతలక్షణము ౧౪౧ —

నయనే కంపరోగశ్చ శిరోభ్రమణమారతమ్. 141

ఉష్ణాశ్రుసహితం నేత్రం నయనే వాతలక్షణం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. నేత్రములు ఆదరుట, తల తిరుగుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, నేత్రములు మండుట, నేత్రముల నీరుగారుట-ఈలక్షణములు గలిగి నేత్రములు నొచ్చు టయే నయనవాతమని తెలియవలయును. (మఱియు పరంగిచెక్కను, సాయంప్రాతఃకాల ముల సేవింపుచు తియ్యనికూరలు, అన్నము, కందివప్పు వీనిని భక్షింపుచుండినను లేక రస కర్పూరమును సేవింపుచుండినను నయనవాతము హరించును.)

నాసావాతలక్షణము ౭౭

పూరితం కుసుమం ఘృణే నిర్వేదన మహాభయమ్. 142

శిరోభ్రమణా పిత్తం చ నాసావాయా ప్రకీర్తితం,

తా. శరీరము దుర్బలముగ నుండుట, కడు భయముగలగుట, తల వణకుట, శరీరము పిత్తాధిక్యముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి నాసికము పూరించి నెత్తురుగారుటయే నాసావాతమని తెలియవలయును (ఇది హరించుటకై మజ్జియూడలచూర్ణమును సస్యము సేయవలయును).

నాసావాతమునకు నస్యము ౭౮

శర్కరా తిల కల్కాభ్యాం నాసాఘ్రాణం ప్రయోజయేత్. 143

గఘ్నాఞ్చాః పుటపాకం తు నిష్పిడ్యానేననావయేత్,

నాసాయాం చ శిరోహృద్యం నాసావాయుర్విసశ్యతి. 144

తా. పంచదార, సువ్వులు వీనిని కల్కముగపండి దానిని బట్టలో నునిచి నస్యము చేసినను లేక తిప్పతీగెను కుమ్ములోకుక్కి యందు రసముతీసి ముక్కులోపిండినను నాసావాతము, శిరోవేదన హరించును.

నాసారక్తమునకు నస్యము ౭౯

గుడ నాగరయోః కల్కా శోష్ణతోయేననావనం,

స్వరసైర్భృంగరాజస్య త్ర్యాషణేనచనావనమ్.

145

నాసావాతే శిరోమధ్యే లేప్యం రక్తం వినశ్యతి,

తా. నాసావాతమున దెల్లము, సొంటి వీనిని ఉష్ణోదకముతోనూరి కల్కముచేసి నస్యముచేసినను, లేక సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు - వీనిని గుంటగలగరాకు రసముతోనూరి నస్యముచేసినను, లేక శిరోమధ్యమున లేపనముచేసినను నాసారక్తము హరించును.

ముఖవాతలక్షణము ౮౦

నిష్ఠీవనం కృశత్వం చ ముఖనాసాత్కఘస్య చ.

146

దేహకంఢూశ్చ శ్వాసశ్చముఖవాతః ప్రకీర్తితః, (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము కృశించుట, శరీరమున దురద, ఉబ్బనము గలగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నోట తెమడగారుటయే ముఖవాతమని తెలియవలయును.

ముఖవాతమునకు చక్షుర్దుభిరసము ౮౧

మృతసూతాభ్రకం తుత్థం రాజావర్తం శిలాజతు.

147

గుడ్గులుశ్చ శిలాపై సమ సమాంశం మధుమిత్రతం
భక్షయే న్నాపమేకం తు ముఖవాతప్రశాంతయే.

148

తా. రసభస్మము, ఆశ్రకభిన్నము, శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము, కలుపురాయి, శుద్ధి
చేసిన శిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము, శుద్ధిచేసిన ముగిళిల వీనిని సమభాగములుగా తేనెలో
మర్దించి మాషప్రమాణములేని మాత్రలుచేసి భక్షించిన ముఖవాతము శమించును.

—ॐ ముఖవాతమునను విశంగాదిచూర్ణము ॐ—

విశంగ హింగ్వపామార్గ బీజ నక్షిహ్వపర్వతైః,
అగ్నింపురస్తా నిక్షిప్త్య ముఖనాతే చ ధూపయేత్.

149

తా. పాయువుపగుములు, బొగువ, అత్తరేణిచిత్తులు, అవాల-వీనిని చూర్ణము
చేసి అగ్నిలో పేసి బొంగుబట్టిన ముఖవాతము హరించును.

—ॐ ఉదరవాతలక్షణము ॐ—

ఉదరం శూలబద్ధం చ బాహుకంప శ్శిరోవ్యథా,
నిద్రానాశోఽతిపీడా చ ఉదరవాతలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. పేదలు పణుట, శీలనొచ్చుట, నిదురపట్టకుండుట, శరీరమున పీడ
గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి కడుపు శూలించి బంధించుటే ఉదరవాత మని తెలియ
వలయును.

—ॐ కుక్షివాతలక్షణము ॐ—

కుక్షిశూలం శోఢ సాంధు శిరోభ్రమణకం తథా,
నేత్రభ్రమో నాభిశూలం కుక్షివాతస్య లక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

151

తా. శరీరము వాచుట, శరీరము పొంగురవర్ణముగ నుండుట, తల నేత్రములు
తిరుగుట, బొడ్డుక్రింద శూలించుట - ఈలక్షణములు గలిగి కడుపు శూలించుటయే కుక్షి
వాతమని తెలియవలయును. (ఉదర, కుక్షివాతములకు నికచికిత్సం జేయవలయును.)

—ॐ అశీతివాతములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము ॐ—

శుద్ధసూతం విషం గంధ మజామోదం ఫలత్రయం,
సర్జితౌరం యవతౌరం వహ్ని సైంధవజీరకమ్.

152

సౌవర్చలం విశంగాని టంకణం చ కటుత్రయం,
విషముష్టి స్సర్వసమో జంబీరై ర్నర్దయే ద్దీనమ్.

153

మరీచమాత్రవటికా హ్యగ్నిమాంబ్యం ప్రణాశయేత్,

అశీలివాతజ్జ్వరోగ్యా గుల్మంచ గ్రహణీ గదాన్.

154

రసః కాలాగ్నిరుద్రోఽయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః,

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, అజా మోదము, త్రిఫలములు, సర్వతౌరము, యవతౌరము, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ, సావర్చలవణము, వాయువిడంగములు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, త్రికటుకములు, వీనిస్థైర్య సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ మూడుదినములు కలిలో నానబెట్టబడిన విషముష్టివిత్తల చూర్ణమును కలిపి ఖల్వమున నిమ్మపండ్లరసముతో ఒక దినము మర్దించి మిరియపుగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణము అను పాని యనుపానముతో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము, కుక్షీవాతము మొదలగు ఎనుబది వాతములు, గుల్మము, గ్రహణీ హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే వచింపబడిన కాలాగ్నిరుద్రరసము.

—ॐ అదీర్ఘవాతలక్షణము ॐ—

మలస్యబంధోఽవయవేన దుఃఖం జంఘాదిపాదే శిరశ్శూలశోషం,

మందాగ్నియోగో హ్యరుచి క్షయం చ హ్యజీర్ణిరీవాతం ప్రవదంతి
తద్ధాః. (మూఢవనిదానే)

తా. మలము బద్ధకించుట, అవయవములు నొచ్చుట, షిక్కులుమొదలు పాద ములవఱకు శూలించుట, తల నొచ్చుట, శరీరము ఎండుట, అగ్నిమాంద్యము, అరుచి, బడలిక గలుగుట—ఈలక్షణములుగలిగి భుజించినయన్నము అరిగి అరగకుండుటయే అదీర్ఘ వాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసమునేని, లేక రసభస్మ మునేని సేవింపవలయును.)

—ॐ అష్టవాతలక్షణము ॐ—

అరుచిశ్చాష్టువాతశ్చ మందాగ్నిర్నా భిశ్శూలనం,

గురూకరత్యపీడా చ హ్యష్టువాతస్య లక్షణమ్. (మూఢవనిదానే)

తా. అరుచిగలుగుట, అన్నము అరగకుండుట, బొడ్డులో శూలించుట, శరీరము బరువుగనుండుట, శరీరమునొచ్చుట - ఈలక్షణములుగలిగి పులిలేనుపులు వచ్చుటయే అష్ట వాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై త్వియప్రకరణమున జెప్పబడిన శ్రీ మదగ్నికుమారమును సేవింపవలయును.)

—ॐ అష్టవాతమునకు విషతిందుకత్తైలము ॐ—

విషతిందుకవృక్షస్య ఫలసారస్య ప్రభకం,

ద్యావ్యథకే నారనాశేన సంమిత్రాలోడ్య యత్నతః. 157

జంబీరనీరం ద్విప్రస్థం ప్రస్థం తక్షీజమాన్యకం,
ప్రస్థ మేరండతైలం చ ద్విప్రస్థం తిలతైలకమ్. 158

తానత్కమాయం తతైలం నవవస్తేన హోలితమ్. 159

సర్వాంగసంధ్యస్థిగతామ్లనాయు కస్థామయేచానిలఘోరహూలే,
విలోమహాయానసులోమహాయా స్తంభే ధనుర్వాతృతి ప్రశస్తమ్.

తా. నాలుగు సేర్ల విషముట్టినిత్తులలో నూనెను పొందు సేర్లు జొన్నలకనిపొసి ౧౨ సేర్లకహాయము లాది ప్రస్తప్రస్థమున పడయగట్టి అందు నిష్పసంక్షరసము లా సేర్లు, విషముట్టినిత్తుల చూర్ణము ౪ సేర్లు, ఆముదము ౪ సేర్లు, నుప్పులనానె ౩ సేర్లు కలిపి, తైలవత్సముగ కాచి, శరీరమున లేచుటకు బేముమండిన సర్వాంగ వాతము, సంధివాతము, అస్థివాతము, అస్థిరాతము, కఫవాతము, ఘోరమైన వాతసంస్థలు, విలోమవాతము, అనులోమవాతము, హింసించుభవాతము, ధనుర్వాతము మొదలగునవి హరించును.

—౧౭ అనులోమ వాతలక్షణము ౧౭—

శిరః కంఠాశ్చ దేహాశ్చ పాండురశ్చునం భ్రమః,
స్వేద మూర్ఛా భయం వైవ ధాతుశోషో వికారకృత్. 161
హాస్యం నిద్రాతశ్వాసశ్చ హ్యనులోమస్య లక్షణం,
(ఆయుర్వేదే)

తా. శిరమున నుండు గలుగుట, శరీరము * పాండురవర్ణముగ నుండుట, వాంతి, భ్రమ, చెమట, మూర్ఛ, భయము గలుగుట, ధాతువులు బ్రష్మించుట, శరీరవికారము, నగవు, కంపనిద్ర, కడుశ్వాసము గలుగుట—ఈలక్షణములతోడ వసుకకు పంగదీయుటయే అనులోమవాతమని తెలియపలయును. (దీనియందు తీవ్రమైనతీవులు గలిగిన రోగి మృతి జేందుననియు, మెల్లసతీవులు గలిగిన రోగి జీవించుననియు తెలియపలయును.)

—౧౮ అనులోమవాతమునకు వాతసమైహనరసము ౧౮—

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం వ్యోషం గంధక టంకకమ్. 162
సైంధవం ధూర్తబీజం చ తుల్యం తుల్యం విచూర్ణయేత్,
త్రిదిసం మర్దయే త్థల్వే కారవల్లీరసేన చ. 163
వజ్రమూహంతరే షిప్త్యా కాచకుప్యా మథాపి వా,
హాలుకాయంత్రకే పక్త్యా ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్. 164

* పాండురవర్ణమున—తెలుపువర్ణు, లేక తెలుపు పచ్చన గలరంగు.

ఏతత్సర్వం సమాదాయ శుశ్శ్శపిత్తేన భావయేత్,
మాషమాత్రం నిషేవేత హ్యనులోమం నిహంతి చ.

165

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, శుద్ధిచేసినపసనాభి, అభ్రకభస్మము, త్రికటుకములు, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు- పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నునిచి కాకరాకురసముతో మూడు దినములు మద్దించి వజ్రమూషలోగాని గాజుకు ప్లేగోగాని నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్హాములు పండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చేపచేదుతో భావనజేసి మాషప్రమాణములేసి మాత్రముచేసి యందొకదానిని తీటకనింపవేళ్ళ రసముతో నేని, వావిలాకురసముతో నేని నేవించిన ఆయుష్మవవతము హరించును.

❧ విల్వమేమవాతలక్షణము ❧

ఆతితంద్రాప్యతిశ్వాసః పాండుతా నేత్రపూలకృత్,
స్వేదో హిక్మాతివాంఛిశ్చ విలోమవాతలక్షణమ్.

166

తా. కడుతంద్ర, కడుశ్వాసము గలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, నేత్రములు కూలించుట, చెమట, ఎక్కిళ్ళు, వాంతి గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి ముందరికి పంగదీయుటయే విలోమవాత మని తెలియవలయును. (మఱియు దీనియందు తీపులు తీవ్రముగ నుండిన రోగి వృత్తిజెందు ననియు, మెల్లగ నుండిన జీవించు ననియు తెలియవలయును.)

❧ విలోమవాతమునకు సిహనాదరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం సమం మణిశిలారసం,
దంతిబీజం సమంఖల్వే మర్దయే ద్దీవసద్వయమ్.

167

కారవల్లిరసై స్సమ్యక్ కృటపాకే చ యోజయేత్,
ఉద్ధృత్య చూర్ణయే త్త్వల్వే ద్వియామంచానుపానతః.

168

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం విలోమవాతనాశనం,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసినపసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసినమణి శిల, శుద్ధిచేసిన కఫరి ఇవి సమభాగములు-పీనికి సమముగ నేలదంతిబీజములచూర్ణము కలిపి ఖల్వమున నునిచి కాకరాకురసముతో రెండుదినములు మద్దించి యర్హాములు నాలుకాయంత్రమున పాకముచేసి పాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో చూర్ణముచేసి గురిగింజ

ప్రమాణమును వాచిలూపరసముతోనేసి, తీటపసింపరసముతోనేసి సేవింపుచుండిని విలీనము వాతము హరించును.

— ౧౭ ధనుర్వాతలక్షణము ౧౭ —

ధనుశ్చ కంపనం మూంఘ హ్యగ్నిమాంద్యం ప్రలాపకమ్. 169
మృత్యుతుల్యాని చిహ్నాని ధనుర్వాతస్య లక్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. వణకుట, మూంఘ, అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో నుండి, ప్రలాపము గలుగుట, మృతిజెందినటుల కనుపించుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము విల్లువలే వంగి యుండుటయు ధనుర్వాతమని తెలియవలయును. (ఇది జానాభ్యుత్తమం.)

— ౧౮ ధనుర్వాతమునను అగ్నిసర్వానివిశిష్ట ౧౮ —

శరీరం జాయతే ఘోర మగ్నివైద్యం చకారయేత్. 170
పాదాదికంతపర్యంతం సుధిదేశే శలాకయా,
ఏరండతైలత్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రికం విషమ్. 171
మాషకస్య ఘృతైః పానం ధనుర్వాతం వినాశయేత్,

తా. వైద్యులబడిన ధనుర్వాతమున శరీరము మహాఘోరముగ నుండును. కావున పాదము మొదలు కంతమువఱకు సంగ్రహదేశముల శలాకుతో అగ్నివైద్యమును సేయుటయుగాక త్రిఫలములు, చిత్తమూలము, అతిపస అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు ఆముదిము, గోమూత్రము కలిపి సేవించినను, లేక మినపకట్టలతో నేలిన కలిపి సేవించినను ధనుర్వాతము హరించును.

— ౧౯ కంతవాతలక్షణము ౧౯ —

సద్యోమృత్యుః కంతవాత శ్శిరోభంగః ప్రలాపనమ్. 172
వాంతీరక్తస్య కంపశ్చ కంతవాతస్య లక్షణం,

తా. ప్రలాపించుట, నెత్తురుగ్రమ్మట, శరీరము వణకుట-ఈలక్షణములు గలిగి కంతము, తలబ్రద్దలుచేసినటుల నొచ్చుటయు కంతవాతమని తెలియవలయును. ఇది జనించునపుడే రోగిని చంపును. (దీనియందు వాతగజాయశరసమును సేవింపందగును.)

— ౨౦ పక్షిభూతవాతలక్షణము ౨౦ —

శిరస్యః పాదపర్యంత మర్థాంగే పాశ్చ్యశూలకృత్. 173
మహాశూలం దివారాతౌ, పక్షిభూతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము మొదలు పాదవర్జంతమును, ఒక పార్శ్వమున హులింతుట, రేయుంబగులు శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క అర్ధపార్శ్వము వగులగొట్టునటులనొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియలయును. (ఇది యాప్యము.)

పార్శ్వమర్ధం శరీరస్య కంపస్యా త్కుక్షిశూలనమ్. 174

నేత్రమయవిరోధశ్చ భంగస్యా త్పక్షఘాతకః, (ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరాధ్ధపార్శ్వము వణకుట, కడుపుఁగో హులింతుట, నేత్రరోగము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క అర్ధపార్శ్వము వగులగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యాప్యము. మఱియు పీనితోడ జ్వరమును సంబంధించియుండిన రోగి మృతిజెందును. జ్వరము సంబంధించకుండిన చికిత్సగ జేయవలయును. చికిత్సించునెడ రసకర్పూరమును సేవింపఁ జేయవలయును. రసఉబ్బను వేయవలయును)

❧ పక్షఘాతవాతమునకు కాలకంఠరసము ❶❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం మరీచం టంకణం కణా. 175

ధూర్తబీజం చ త్రిఫలా సమభాగం చ ఖల్వకే,

తిందుకో బృహతీ ఫల్ల సోమవల్లీ కపిత్థకః. 176

అర్ద్రకం భృంగరాజం చ ద్రవైర్భావ్యం దినత్రయం,

కాచకుప్యాం విలేప్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 177

యానుద్వయం చ మందాగ్నౌ సాంగశీతలముద్ధరేత్,

వారాహ ఛాగపిత్తే చ భావయేచ్ఛ దినద్వయమ్. 178

గుంజామాత్రం ప్రహతవ్యం పక్షఘాతం వినాశయేత్,

త్రికటు త్రిఫలా క్వాథ మనుపానం విజేత్సదా. 179

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు, ఉమ్మైత్తపెత్తులు, త్రిఫలములు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి ఖల్వములో నునిచి నల్లతుమికి, పెద్దములక, బ్రహ్మచేడి, భావంచి విత్తులు, వెలగ, అల్లము, గుంటగలగర అనువానిరసములతో మూఁడుదినములు మర్చించి భావనచేసి ముద్దజేసి గాజుకుట్టెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున రెండురృహములు మూదాగ్నితో వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమున నునిచి అడవిబంది, మేక అనువానిచేదులతో రెండుదినములు భావనచేసి గురిగింజలం లేసి

మాత్రలుజేసి యుండోకొనిన త్రికిటుకములు త్రిఫలములు, అనుగాని పరమాను
పానుముతో సేవించిన పక్షపూజనము హరించును. (నెంతయు జెప్పఁగలమును ఒకవత్స
రందేసి, అరుహసములేసి సేవించి పాతలలోగఁగులు హరింప వని శాస్త్రములయందు
జెప్పబడియున్నయెడ.)

— ౧౭ అర్థాంగపాతలక్షణము ౧౭ —

అర్థాంగం బాహుఃకంశ్చ నిద్రానాశనసేవ చ,
పౌదయాగ్నిచ్చలంబద్ధ మ్భాంగమాతలక్షణమ్.

180

తా. పాదపాదములు నలుగురు, నిదుర పట్టునుండుట, కడుపుతో మంట, మలము
బాధించుట - ఈలక్షణములు గలిగి నెంతయును అర్థాంగము ఈష్టకొనియుండుటయే
అర్థాంగమాతమని తెలియునుండును. (ఇది యాశ్రమము. సేవించుటను పక్షపూజనాతదిశిష్ట
అం జేయవలయును.)

— ౧౮ పార్శ్వపాతలక్షణము ౧౮ —

దేహస్య శీతలం పార్శ్వే పుష్ట్యానిశ్చ శిరోశ్రమః,

కర్ణనేత్రే చ విస్ఫిటః పార్శ్వవాతస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 181

తా. ఉష్ణాపము గలగుట, తల తిరుగుట, చెవులు, నేత్రములు నొచ్చుట - ఈ
లక్షణములు గలిగి శరీరములో అర్థ పార్శ్వము పుట్టినందునందుటయే పార్శ్వవాతమని తెలి
యవలయును. (ఇది యాశ్రమము. దీనియందు పాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయును.)

శిరఃపార్శ్వే చ శూలం చ నేత్రకర్ణే తు మంధతా,

కర్ణాంతరే మహాశూలం పార్శ్వశూలాదిదోషకృత్.

182

తా. శిరముయొక్క ఒకపార్శ్వము శూలించుట, నేత్రములకు చూపులేకుండుట,
చెవులు వినరాకుండుట, చెవిలో మినుక్కుటముగ బిట్టుపొడుచుట-ఈలక్షణములు గలిగి
శరీరముయొక్క ఒకపార్శ్వమున శూలాదిదోషములు కలగుటయే పార్శ్వవాతమని
తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై పాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయును.)

— ౧౯ ఆతపవాతలక్షణము ౧౯ —

పాండుశ్చ దృష్టి ర్భ్రమణం వికారః

ప్రాణస్యహానిర్భయతాపసంభవః,

దుఃఖాలిపీడా కుటిలం వ్యథా చ

శరీరఞ్చత్యాతపవాతలక్షణమ్. (మాధవకల్పే)

183

ఏకవింశతివారం వై శోష్యం వేష్యం పురఃపునః. 187

చణమాత్రాం వటిం ఖాదే త్వర్వాంగేచాగ్ని వాతకే,
స్వర్ణక్షీరీ విషా నహ్నిన్ వారిణా వేషయేత్సమమ్. 188

ఈషస్తాత్రఘృతే సాచ్యం లేపాద్వాతో వినశ్యతి,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము - నీనిని ఖల్వముగా నునిచి వల్లేరువేళ్ళరసముతో మద్దించి ఎండింపవలయును. ఇటులు భిగువనియునమాదు మద్దించి ఎండించి శవగ గింజలులెసి మంత్రలుజేసి నేనించుటయు కాక గడ్డినానబ్రాలు, అతివస, చిత్తమూలము అనుగానిని సమభాగములుగ ఖల్వముగా నునిచి ఉదకముతో నూరి అందు ఒకింత ఘృతము కలిపి పాకము చేసి తరించుచును లేవనముజేసిన అగ్ని వాతము నశించును.

— ఆధ్యవారాలక్షణము —

వర్షాణి జఠరే దాహ శ్శిరో నేత్రే భ్రమస్తథా. 189

పాదశూలం కర్ణ శూల మాఘ్యవాతపృథులక్షణం,

(మాధవనిదానే)

తా. కడుపులో మండింపుట, తల చగురుట, కన్నులు తెరుగుట, కాళ్ళయందు శూల, చెవిలో పోట్టుగలుగుట - ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరమున గాఢలంకట్టుటయే ఆధ్య వాతమని తెలియవలయును.

— ఆధ్యవాతమునకు ప్రభావతీవటికములు. —

భాగమేకం తు కర్పూరం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్. 190

తత్సమాని విడంగాని జాతీపత్రలవంగకం,

జాజీఫలం తథాచైలా వ్యోషంచాపి సమంసమమ్. 191

శ్లోక్షచూర్ణమిదం సర్వ మర్థయే ద్యామమాత్రకం,

గుడేన మాషమాత్రం తు వటికాం కారయేద్బుధః. 192

ఇయం ప్రభావతీ నామ్నా హ్యధ్యవారాతవినాశకృత్. 193

తా. రసకర్పూరము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౪ భాగము, వాయు విడంగములు ౪ భాగములు, లవంగము, జాజీపత్ర, జాజీకాయ, ఏలకులు - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము, త్రికటుకములు ౧ భాగము - ఇటులు వానిస్వల్ప గ్రహించి చూర్ణముచేసి అందు బెల్లము కలిపి ఒకరూము మద్దించి మాషప్రమాణమంటేసి మాత్రలుజేసి సాయాస్రాతకకాలములయం దొక్కొక్కమాత్రచొప్పున నాలుగుమాసములు నేతితో నేవించుచుండిన ఆధ్యవాతము హరించును.

శుష్క-వాతలక్షణము ౧౮

దేహశ్చ పాండు శ్రమమూరుతౌ చ
మూర్ఛాతికంప భ్రమ తాపయుక్తః,
స్వేదశ్చ తృష్ణా బధిరత్వయోగ
శుష్కం చ వాతం ప్రవదంతి తద్భావః. (మాధవనిదానే) 194

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, బడలిక, శరీరమున వాతోపద్రవములు, మూర్ఛ, వణకు, భ్రమ, తాపము, చెమట, దష్టిగలుగుట, చెవులు వినరాకుండుట- ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము ఎండియుండుటయే శుష్క-వాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఆధ్యవాతచికిత్సనేని వాతగజాంకుశరసము సేవననేని చేయవలయును.)

సుప్తవాతలక్షణము ౧౯

భయం బీభత్సతా రౌద్రం శోషః కర్ణాంతరుగ్భవేత్,
మూర్ఛా కంప భ్రమ స్వేదా స్సుప్తవాతం వినిర్దిశేత్. 195
(మాధవనిదానే)

తా. భయపడుట, చిత్తవికారము, శోషము గలుగుట, శరీరము ఎండిట, చెవి కొనలయందు పీడ, మూర్ఛ, వణకు, భ్రమ, చెమట గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి స్ఫుర్భజ్ఞానము లేకుండుటయే సుప్తవాతమని తెలియవలయును.

సుప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము ౨౦

శుద్ధం చ పారదం శుల్బం గంధకం టంకణం కణా,
కాకజంఘా కషాయేణ దినమేం తు మర్దయేత్. 196
డోలాయంత్రే పచే ద్యామం సమ్యక్తీవ్రాగ్నినా తతః,
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన మాషమాత్రం పిబేదను. 197
సుప్తవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాతనికృంతనః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, సింపుట్ట-పీనిని సమభాగములుగ భిల్వములొ నుంచి వెలమనందివేళ్ల కషాయముతో ఒకదినము మర్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రమున ఒకరూము గాఢాగ్నితో పండి మాషప్రమాణమును అల్పపురసముతో నేవించిన సుప్తవాతము హరించును. (మఱియు దీనినే శుష్క-వాతము నందురు. ఎనుబదివాతములయందును నేవించవలయును.)

—౧౭ సంధివాతలక్షణము ౧౭—

శరీరం గంధలిప్తం చ శూలం వాఃకుప్రశోషతః. 198

చేహే చ వికృతిశ్చైవ రోమహర్షో విలాసనం,
అంగసంధిషు పీడా చ సంధివాతస్య లక్షణమ్. 199

తా. శరీరము గంధముచే పూసబడినటు గాంచుట, వాతప్రశోషమువలన శూల
గలుగుట, శరీరమున గాఢలుకట్టుట, గగుర్పొడుచుట, ప్రలాపించుట - ఈలక్షణములు
గలిగి అవయవసంధులు నొచ్చుటయు సంధివాతమున తలచువలయును.

—౧౮ సంధివాతమునకు ర్శుగర్భసోపాదీనము ౧౮—

శుద్ధసూతం విషం గంధం హింగుళం కటురోహిణీ,
లోహ తామ్ర మయోభస్మ తాళకం చ మనశ్శిలా. 200

అర్కమూలకషాయేణ మర్దితం పటకీకృతం,
కాచకుప్పాంతం నివేశ్యాథ లేపయే ద్వస్త్రమృత్తికామ్. 201

త్రియాయం వాలుకాయంత్రే పచేత్ స్వస్వగ్నినా తతః,
గుంజామాత్రం ప్రయుంజీత సంధివాతం నిహంత్యలమ్. 202

తా. శుద్ధచేనరసము, శుద్ధచేసినచననాభి, శుద్ధచేసిన గంధకము, శుద్ధచేసిన ఇంగి
లీకము, కటుకరహిణి, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, మంగుళము, శుద్ధచేసిన తాళ
కము, శుద్ధచేసినమణిలింపిలపీసని సమభాగములంగ భల్లములొ నునిచి జిల్లేడుపేళ్ళ కషాయ
ముతో ఒకదినముమర్దించి గాజానప్పెనొ నునిచి చీలుమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలు
కాయంత్రమున నూడుదుర్భాసులు మృద్వగ్నిలోపండి యం దొక గురింజప్రమాణ
మును నెయ్యి, మిరియపు చూర్ణముతోనేని, లేక ఓషధము పస అనునాని కషాయముతో
జేసి సేవించిన సంధివాతము హరించును.

—౧౯ సాధ్యవాతలక్షణము ౧౯—

రోమహర్షణకంచైవ శిరోభ్రమణ శూలకం,
కర్ణబాధిశ్చ మజ్జానం సాధ్యవాతం నినిద్దిశేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. గగుర్పొడుచుట, తలతిరుగుట, శరీరము శూలించుట, చెవులు వినరాకుం
డుట, అజ్ఞానము గలగుట-ఈలక్షణములు గలవి సాధ్యవాతమని తెలియవలయును. (ఇది
యావ్యము. దీనియందు పూర్వోక్తసంధివాతచికిత్స సే చేయవలయును.)

—౨౦ శిరోవాతలక్షణము ౨౦—

శిరోవాతే చ హస్తచూలం రోమహర్షో విశోషణం.

దాహ స్వర్వాంగనేత్రే చ శిరోవాతస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. తొమ్మనొచ్చుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట, శరీరము ఎండుట, సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట - ఈలక్షణములు గలిగి తలనొచ్చుటయే శిరోవాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమునేని కాలాగ్నిర్మద్రసమునేని పేవించవలయును.)

— స్వరహీనవాతలక్షణము —

ఆతపో దేహశుష్కత్వం స్వరహానిశ్చ కంఠనం,
పరిభ్రమః కర్ణశూలం స్వరహీననిరీక్షయేత్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము ఉడుకుట, శరీరము శుష్కించుట, శరీరము పణకుట, తబ్బిబ్బు బాడుట, చెవిలో శూలగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి స్వరహీనమై పలుకుటయే స్వరహీన నాతమని తెలియవలయును.

— స్వరహీనవాతమునకు వాతశూలంతకత్తైలము —

రసం గంధ శిలా తాళ చూర్ణం మద్ధ్యం చ కాంజికైః,
లిప్త్యా వస్త్రే కృతాం వర్తిం తైలాక్తాం జ్వాలయేన్ముఖాత్. 206

స్రావయే ద్ద్రావయే తైల మధఃపాత్రే ఘృతైస్సహ,
తతైలం లేపయేత్పత్రే నాగవల్యాస్తు భక్షయేత్. 207

స్వరహీనవికారఘ్నం సర్వవ్రణహరం పరం,

తా. రసము, గంధము, శిలాజిత్తు, తాళకము-వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నుంచి కలితో మర్దించి వస్త్రమునకు లేపనము జేసి ఎండించి వర్తిజూట్టి నూనెలోతడిపి నీపము ముట్టించి దానిక్రింద నొకపాత్ర నుంచిన అందు నూనె వడియును. పిదప దానిలో అప్పునెయ్యి కలిపి తమలపాకునకు లేపనముజేసి భక్షించిన స్వరహీనవాతమును, లేపనముజేసిన సర్వవ్రణములును హరించును.

— రక్తవాతలక్షణము —

రక్తవాంతిశ్చ హిక్మా చ మూర్ఛా దాహశ్చ కంఠనమ్. 208

దేహకాంతిహర స్వేదో రక్తవాతస్య లక్షణం,

తా. నెత్తురు గ్రక్కుట, ఎక్కిళ్లు, మూర్ఛ, దాహము గలుగుట, శరీరము పణకుట, శరీరకాంతి నశించుట, చెమటగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి నెత్తురుగ్రక్కుటయే రక్తవాతమని తెలియవలయును.

॥ రక్షణ ప్రసంగము చాతాంతకరసము ॥

శుద్ధసూత్రం విషం చాత్రం విషం త్రికటుకం సమమ్. 209

చిత్రమూలకమాయేణ దిశం మర్ద్యం చ వాసయా,
అర్కమూలకమాయేణ దిశం జంబీరనీరక్షైః. 210

ఘోరాయంత్రే యామమాత్రం మాషమాత్రం చ భక్షయేత్,
క్షీణవాతం విహంత్యాశు రక్షవాతం వినాశయేత్. 211

తా. శుద్ధిజేషునకును, శుద్ధిలేకునకును, అశ్రికభిన్నము, అభిసస, త్రికటుక ములు-పీసిని సుపరిధి "గములుగ భిల్లములు" నుండి చిత్రమూలకమాయేణము, అర్కమూలకము రసము, చిత్రమూలకమాయేణము అనువాదము. ప్రతిదానిచే నిర్మితమైనవియు, నిష్పపండ్ల రసముతో నికరించునవియు నుద్దించి మర్దించి ఘోరాయంత్రములు నికరించునవియు పాకము చేసి మాషమూలకములతో మూత్రము చేసి ఘోరాయంత్రములను నికరించునవియు కషాయము పానముతో నికరించునవియు రక్షవాతమును, జ్వరమును, విషమును మూర్ఛమును నొసంగిన క్షీణవాతమును హరించును.

॥ క్షీణవాత లక్షణము ॥

క్షీణే చ వాతే శిరసోన్యథా చ నాసానభే దుఃఖితమంగశూలం,
దివా చ రాత్రౌ చ విసప్తనిద్రః కపాలనేత్రే చ వివృద్ధశూలమ్. 212

తా. తలనొచ్చుట, నాసినము నొప్పి కుండుట, అంగములునొచ్చుట, తేయుం బగులు నిదురపట్టకుండుట, కపాలము నేత్రములు మిక్కుటముగ నొచ్చుట - ఈలక్షణ ములు గలిగి శరీరము కృశించుటయు క్షీణవాత మని తెలియవలయును. (క్షీణ శిరోవాత ములు హరించుటకై రక్షవాతదిగ్విశేషి, లేక రసకర్పూరసేవనసేసి చేయవలయును.)

॥ ఖంజావాతలక్షణము ॥

జాగరశ్చ దివా నిద్రా హ్యజీర్ణిశ్చాగ్నిమాంద్యకం,
అంగవైకల్యనిశ్చేష్టం ఖంజావాతస్య లక్షణమ్. 213
(అయుర్యేదే)

తా. రాత్రులు నిదురపట్టకుండుట, పగలు నిద్రించుట, అన్నము జీర్ణముగా కుండుట, అగ్నిమాంద్యము, లేక కడుపులో మంటగలుగుట, అంగములు నొచ్చుట, శరీరము గురుతెరుగకుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి కుంటితనము గలుగుటయే ఖంజావాత మని తెలియవలయును.

ॐ ఖంజావాతమునకు వాతవజ్రరసము ॥

అధ్రకం గంధకం సూతం విష వ్యోషక సైంధవం,
హింగుళం చ విళంగం చ పిప్పలీమూల చిత్రకమ్. 214

దినం హంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితం,
చూర్ణం కృత్వా తతో దేయం హ్యనుపానవిశేషతః. 215
మాషమాత్రం చ నేవేత ఖంజావాతం వినాశయేత్,

తా. అధ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినపసనాళి, త్రికటుకములు, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, వాయువిడంగములు, మోడి, చిత్రమూలము-నీనిసినమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాచియాకురసముతో ఒక దినము మర్చించి కుక్కుటపుటం బిడి సాగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందొకమాష ప్రమాణమును నెయ్యితో నేని, మిరియపుచూర్ణముతో నేని, దుంపరాన్నపు చూర్ణముతో నేని సేవించిన ఖంజావాతము హరించును. (మఱియు దీనినే కళావాతమునందును సేవింపదగును.)

ॐ కళావాతలక్షణము ॥

శరీరం పాండురంచాన్యే వైవర్ణ్యం రక్తనేత్రతా. 216
కృష్ణజిహ్వ చ శూలం చ కళావాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట, ముఖము వివర్ణమైయుండుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ, నాలుక నల్లగనుండుట, శరీరము శూలించుట - ఈలక్షణములుగలిగి స్త్రీ రజస్సును, శుక్రమును జెరుపునదియే కళావాత మని తెలియవలయును.

ॐ కళావాతమునకు వాసాదితైలము ॥

వాసా గళూచీ చతురంగుళానా మేరండతై లేన పిఠేత్కషాయం,
క్రమేణ సర్వాంగవిమర్దనం చ కళాఖ్యవాతస్య వినాశకంస్యాత్. 217

తా. అడ్డనరము, తిప్పతీగె, రేల-నీనిరి కషాయముకాచి యందాముదము కలిపి సేవించుటయేగాక శరీరమునకు లేవనము సగాజేసిన కళావాతము హరించును. (మఱియు దీనియందు ఖంజావాతచికిత్సమహూడ జేయందగును.)

ॐ అవయవాంగవాతలక్షణము ॥

అవయవాంగే వాతశూలం దేహేచ్ఛాగ్నివిదాహకం,
మలమూత్రవినాశశ్చ నిద్రానాశ శ్విరోవ్యథా. 218

తా. శరీరమంతట నొచ్చుట, శరీరమంతయు మండుట, మలమూత్రములు వెడల

పండుట, నిదురపట్టకుండుట, నలభి చప్పుట... ఈ లక్షణములు గలిగి సర్వాంగములు నొచ్చు పయి అవయవముగా నాతమని తెలియవలయును.

— ఆనయవాంగ నాతమనిన వై రేచనకల్పము —

పయనై రండజంత్రై లం విచే ద్దోషహరం పరం,
హరితక్యాస్త్రయోభాగా భాగస్సై స్సంధవకృష్ణయోః. 219

ఏతదుస్థాంబునా పీతం చూర్ణమాశు విరేచయేత్,
అవయవాంగం సన్నిపాతం వాతశూలహరం పరమ్. 220

తా. ఆవుసాలం, అమృతమనీని నేకముజేసి త్రాగినను, లేక కరక్కాయలు 3 భాగములు, సైంధవలహూము, సింధుస్థ ఇవి నినునను ఒక్కొక్కభాగము - ఇట్లుల వాని నేకముజేసి ఉష్ణోగ్రతముతోనొలి త్రాగినను, శిశువుగ విరేచనంబులై అవయవాంగ వాతము, సన్నిపాతము, వాతశూల హరించును. (మఱియు ఈ అనుపానములతో అను వాతమున జెప్పబడిన పంచవక్త్రరసమును నేపించిన అవయవాంగవాతము హరించును.)

— స్త్రావనవాతక్షణము —

మహావాతం భవే ద్దేహే దివారాత్ర చ శూలనం,
సదా నిరశనం స్వేద స్త్రావనవాతస్య లక్షణమ్. 221

తా. వాతము అధికముగ ప్రవేశించుట, తేమింబగలు మిక్కుటముగ అంగములు శూలించుట, ఎల్లప్పుడు ఆరతిలేయండుట, చెమట గలుగుట - ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరసంధులు శూలించి ఆలస్యమును గలుగగ జేయునదియు స్త్రావనవాతమని తెలియవలయు.

— స్త్రావనవాతమునకు వాతోస్త్రావనరసము —

శుద్ధసూతం విషం గంధం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమం,
పంచకోలకపాయేణ మర్దయే ద్దీవసద్వయమ్. 222

మూషయో ర్భూధరే పాచ్యం సాంగశీతం విచూర్ణయేత్,
మత్స్యపిత్తే భావయేచ్చ మర్దయే ద్దీవసద్వయమ్. 223

పంచకోలకపాయేణ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
స్త్రావనవాతం హరేచ్ఛీఘ్రం సర్వవాతవికారసుత్. 224

తా. రసము, వసనాభి, గంధకము - వీనిని శుద్ధిచేసి వానికి సమముగ శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవీర్తుల చూర్ణమును కలిపి ఖల్వములో నునిచి పంచకోలకపాయముతో రెండు దిన

ములుమద్దించి మూసలోనునిచి దానిపై మరియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి భూధరయంత్రముతో పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి చేపచేదుతో రెండుదినములు భావనచేసి మద్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి పంచకోలకపాయానుపానముతో సేవింపుచుండిన స్త్రావవాతము, సర్వవాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించును.

❧ గుల్ఫవాతలక్షణము ❧

శరీరం పాండువర్ణం చ కటిదేశే చ తాపనం,
శిరశ్శూలం నేత్రశూలం గుల్ఫశూలం విదాహికా. 225
తన్నిద్రాం నాశయేద్రాత్రై గుల్ఫవాతస్య లక్షణమ్,

(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట, మొలచుట్టు మండుట, శిరము నేత్రములు శూలించుట, శరీరము విదాహించుట, రాత్రులయందు నిదురకట్టకుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి చీలమండలు వాచి కడుశూల గలుగుటయే గుల్ఫవాత మని తెలియ వలయును. (ఇది హరించుటకై రసఉబ్బ పేయవలయును. మఱియు రసకర్పూరమును సేవింపవలయును.)

❧ గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము ❧

రసం విషం విషం చాభ్రం గంధకం చ మనశ్శిలా. 226
మద్దితం పర్పటద్రావై ర్వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్,
భూధరే పుటపాకం చ సాంగశీతలముద్ధరేత్. 227
ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య మత్స్యజశిఖిసితైః,
భావితం యామమాత్రం తు గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 228
గుల్ఫవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాతవికారనుత్,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, అతివస, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసినమణిశిల - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పర్పటక రసముతో రెండుదినములు మద్దించి వజ్రమూషలో నునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతల మునదీసి ఖల్వములోనునిచి చేప, మేక, సెమలి, అనువాని చేదులతో ఒకర్పూము భావన జేసి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన గుల్ఫవాతము. సర్వవాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించును.

—ॐ అంగుళీయ తలక్షణము ॥—

జేహే తాప శ్చాంగుళీనాం బాహశ్చ కరపాదయోః.

299

అంగుళ్యః కబ్జరూపేణ హ్యంగుళీవాతలక్షణం,

అ. ఇంగుళము మొదలుట, చేతులప్రక్కమునను వొళ్ళప్రక్కముందు మంటలు బోట్లు గలగుట, శరీరమునందు గలిగి వ్రుత్తి కబ్జరూపము తెలిగుటయు అంగుళీవాత మని తెలియవలయును. (ఇది మంగుళులైన బాతగవంతులరసమునెని, రసకర్మా అనువానికమాయానావంశములో గాని, లేక సీనుగ బుద్ధియుండునను, బలకల్ల అనువానితో గాని సేవింపవలయును. మఱి ఇం రసమును పురమున గాని, లేక సేవప్రకారమున జెప్పరాదు వికల్పమున గాని.) ఇంగుళమును కలిగిగాని సేవింప వలయును. ఆకరగి వికల్పమున గాని సేవింప వలయు జేప్పరాదు వికల్పముల నాచ రింపవలయును.)

—ॐ జానుశాలక్షణము ॥—

జాను శుష్కత్వ కంపాచ సూరిర్నూర్నా పరిభ్రమః.

230

హృద్ధాహో జానుశూలం చ జానువాతం వినిర్దిశేత్,

అ. మోః శిష్ట ఎదుట, శరీరము నడుగుట, హంతులు మోర్చ గలగుట, తబ్బిబ్బలాదుట, అంఘ్రములు మోడుట-ఈలక్షణములు గలిగి మోర్చాస్థి నొచ్చుటయు జాను వాతమని తెలియవలయును. (ఇది నిష్పత్తి ముట్టైన బాతగవంతులరసమునెని, రసకర్మా రమునెని సేవింపవలయును.)

—ॐ బంధూవాతలక్షణము ॥—

భీతభీతం చాతిహూలం రోమహస్తా నిరీక్షణమ్.

231

భూమధ్యే హూలనం మూర్ఖా జంభూవాతస్య లక్షణం,

అ. కడుభీతిగలుగుట, శరీరమున బోట్లుపొడుచుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, రెప్పపాటుసేయక చూచుట, కనుబొమలనడుచు చూచుట, మూర్ఖిల్లుట-ఈలక్షణ ములు గలిగి విక్రలు చూచుచుటయు బంధూవాతమని తెలియవలయును.

—ॐ బంధూవాతమునగు లక్షణము ॥—

శుద్ధసూతం విషం గంధం నేపాళం దురదం సమమ్.

232

చిత్రమూలకమాయేణ డోలాయంత్రే దినం వచేత్,

మత్స్యపి తేన సంశోభ్య ద్వియామం చ విమర్దయేత్.

233

స్నూహి క్షీరే దినం మర్ద్యం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,

జంఘావాతం నిహంత్యాశు హ్యనుపానవిశేషతః,

234

తా. రసము, వసనాభి, గంధకము, నేపాశములు, ఇగిలీకము-వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి ఖల్వములో నుంచి ఒకదినము చిత్రమూలకమాయముతో మర్చించి డోలాయంత్రమున ఒకదినము వండి సాంగశీతలమున గీసి మరల ఖల్వములో నుంచి చేప చేదుతో 'ఛండురూములును, బ్రహ్మజేముడుపాలతో ఒక దినమును మర్చించి, 'ఛండుగురిగంజలం తేసి మాత్రలుజేసి ఆరుమాసములు బోడతరపాకురసములో మిరియపుచూర్ణమును గలిపి సేవింపుచుండిన జంఘావాతము హరించును.

అస్థివాతలక్షణము ౨౭

దేహస్యకంఠనం మూర్ఛా న్వేద దాహగ్నిమాంద్యకం,

శ్రోతేతిబధిరత్వం చ హ్యస్థివాతస్య లక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే) 235

తా. శరీరము వణిగుట, మూర్ఛిల్లుట, చెమట, తాపము, అగ్నిమాంద్యము, చెవుడుగలుగుట-ఈలక్షణములుగలది అస్థులు మిక్కిలముగ నొచ్చుటయే అస్థివాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఒకవత్సరమువఱకు వైశిష్ణంబడు గంధకకల్పము నేని వాతగజాంతుశరసము నేని సేవింపవలయును.)

కాకవాతలక్షణము ౨౮

హస్తేపాదే చ కంపశ్చ శిరోభ్రమణకం తథా,

నేత్రభ్రమణకంచైవ కాకవాతస్య లక్షణమ్. (పారిజాతే) 236

తా. చేతులు, కాళ్లు వణిగుట, 'తల, నేత్రములు దిరుగుట-ఈలక్షణములు గలిగితలదిరిగి భూమిపైబడుటయే కాకవాతమని (కాకిసోమాలని) తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వైశిష్ణంబడు గంధకకల్పమునేని, బెంకాయనీరులో సిందూరము కలిపి యేసి, సిందూరము, కానుగవిత్తులు, పిప్పలి అనువాని చూర్ణమునేని, ఆరుమాసములు సేవింపవలయును.)

భ్రమణవాతలక్షణము ౨౯

భ్రమణే మారుతే శీఘ్రం మూర్ఛా తృష్ణా వికారకృత్,

అంగశోభోదరం గుల్మం దేహశోషశ్చ లక్షణమ్. (కౌముద్యామ్)

తా. దప్పిగలుగుట, శరీరము వికారముగఱ్ఱనుండుట, అంగములు వాచుట, ఉదరగుల్మరోగములు గలుగుట, దేహము తుష్కించుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము తిరిగి మూర్ఛిల్లుబిడ్డుటయే భ్రమణవాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఒకవత్సరము వఱకు గంధకకల్పమును సేవింపవలయును.)

దీర్ఘాయః కుంజరబలో దివా పశ్యతి తాచకాః. 245

దివ్యదేహో బలీభూత్వా భేచరత్వం ప్రపశ్యతే,
తస్య మూత్రపురీషాణి శుల్బం భవతి కాంచఃమ్. 246

హంత్యస్తాదశకుపాని గ్రహణీశ్చ చతుర్విధాః,
మందాగ్ని మతిసారం చ గుల్మ మష్టవిధం తథా. 247

అశీతిం వాతరోగాంశ్చ హ్యర్కాంస్యష్టవిధాని చ,
మనుష్యాణాం హితార్థాయ పూజ్యపాదేన నిర్మితః. 248

తా. శుద్ధిజేసిన ఆఘ్రసారశీలగంధకము ౬ పలములు, త్రిఫలములు, వాయువిడం
గములు, శొంఠి, మిరియములు, పిప్పల్లు అనువాసిచూర్ణము దినుసుపికటిరిటికి ౬ నిష్క-
ములు, చిత్రమూలపువార్ణము ౧ పలము-ఇటుల పీనినెల్ల వస్త్రగాలితం బొనర్చి నేకము
జేసి యందొక నిష్కప్రమాణంబునేసి, రెండునిష్కముల ప్రమాణంబునేని, ఆవుపాలు,
ఆవునెయ్యి, శర్కర అనువాసిలో దేనితో నేని ఆరుమాసములవఱకు సాయంప్రాతః
కాలముల సేవింపుచుండిన సర్వరోగవిముక్తుండై సింహముతో సమానమైన పరాక్రమము
దీర్ఘాయువు, ఏనుగుతో సమానమైనబలము, వగటియందు నక్షత్రముల గూచితగినదృష్టి,
సుందరమైన దేహము, శరీరదార్ధ్యముగలవాడై ఆకాశమున పరించువాడుగ, రాగిని,
బంగారును ఉత్పత్తిజేయఁదగిన మూత్రపురీషముల విసర్జించువాడుగ నగును. మఱియు
నీగంధకకల్పసేవనవలన ౧౮ కుష్ఠపులు, ౪ విధగ్రహణులు, అగ్నిమాంద్యము, అతి
సారము, ౮ విధగుల్మరోగములు, ౮౦ వాతరోగములు, ౮ విధమూలరోగములు హరిం
చును. దీనిని మనుష్యులహితార్థంబై పూజ్యపాదుఁడు వచించెను. (దీనియందు చప్పిడి
యన్నము, ఆవుపాలు, ఆవుచల్ల అనువాసిని సేవించుట పథ్యకరములు.)

— పంగువాతలక్షణము ౭ —

గృహీతోరుద్వయః పంగౌ గతిభంగశ్చ వాతకే. 249
(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. రెండుతోడలు బంధింపఁబడి నడుచుటకు శక్తిలేకుండుటయే పంగువాతమని
తెలియవలయును. దీనినే కొండలు చచ్చువాత మనియు వచించెదరు. (ఇది నివర్తించుట
కై గంధకకల్పమును ఆరునెలలు సేవింపవలయును.)

— పంగువాతమునకు ప్రభావతీవటికలు ౭ —

హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచాని చ,
విడంగం భద్ర ముస్తా చ జీరకం విశ్వభేషజమ్. 250

చిత్రకం సైంధవం కృష్ణం నిషం పాణా హరితకీ,
వీతాని సమభాగాని వ్యాజామూత్రేణ వేషయేత్. 251

చణప్రమాణాచటకా ఇన్ధురూగుమ్మోశ్చ కారయేత్,
ఏకాహ్యుష్ణాన్వీక్ష్య వీతా వహుంతు చ వ్యసహతి. 252

లూశవిస్ఫోటభేదే చ గోమూత్రేణ సేవయేత్,
ఉషాపూలేన వీతా దే తస్యవస్థవిషం వారేత్. 253

మహే నిక్షిప్తమహే చ శ్రీగంధేన సమం విభేత్,
అగ్నక్షీరేణ సంలిప్తా నృశ్చిక్వ విషం హరేత్. 254

వాంతి పుష్పం చ పటలం శరంభాకింసరసాన్వితా,
కాకమాచీరస్తే వీతా తునురాణి వినాశయేత్. 255

నీలికాయా రస్యే రక్తే రక్తక్షీరస్యం వినాశయేత్,
గుడేన భక్షితాస్తన వాతరిగం వినాశయేత్. 256

భృంగ రాజరస్యై వీతా తిరిహూం హరేష్ఠశం,
తండులోచకసంయుక్తా కాసం కృచ్ఛ్చిం వినాశయేత్. 257

గోమూత్రేణ యుతా వీతా ప్లిహరిగం వినాశయేత్,
ఛాగక్షీరసమాయుక్తా చటకా సాశ్వగంధికా. 258

వీతా మండలపర్యంతం రాజయజ్ఞవినాశిని,

అ. బసవ, పరిచిత్తపాన, పిష్టిర్లు, మిరియాలు, హాయువిడంగములు, తుంగ
ముదైలు, జీలకఱ్ఱ, సొంటి, చిత్రమూలము, ప్రొంగపలము, చెంగల్వతోష్ఠ, అతివస,
శిరుబొడ్డి, కరక్కాయలు-వీనిని సమభాగములుగ చుర్చముజేసి ఖల్వములో నునిచి మేక
మూత్రముతో నాలుగుద్రాములు మద్దింది, శనగగింజలుగతో మూత్రముజేసి నీడనెండించి
యందొకదానిని ఉష్ణోదకముతో సేవించిన విషాదియ, గోమూత్రముతో నూరి
లేపనముజేసిన లూత, విస్ఫోటకప్రణామమును, నాగురుపేరంగంధముతో సేవించిన
సర్పవిషములును, శ్రీగంధముతో సేవించిన ప్రమేహములును, కునుమటోగములును,
జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన లేకుకఱచిన విషంబును, అరటిగడ్డరసముతో నూరి
నేత్రముల కంజనముజేసిన కంటిపుష్పమును, పటలములును, నల్లకాఛాకురసముతో
సేవించిన నేత్రములయందు బనించు తిమిరరోగంబును, నీలియాకురసముతో నూరి నేత్ర
ముల కంజనముజేసిన రక్తోద్రేకమును, నేత్రదోషంబును, బెల్లముయొక్క అనుపానముతో

— ౧౭ వసుధైశ్చివలన పరిహరించినవ్యము —

కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఖాస్తత్త్వవికారసుత్,
శిరోఽస్త్రమహారం శ్రేష్ఠం నస్యం వై నాత్ర సంశయః, 262

లా. కుంకుమపుష్పము శ్రేష్ఠం అని నస్యము అనెను మూర్ఖు, తైత్వవికారము, తల
తిరుగుట నస్యంశయముగా భావించును.

— ౧౮ దాతృత్వములను ప్రకటించినవ్యము —

త్రూక్షణం చిత్తకం వృక్షం లాంగులీ చంద్రవారుణీ,
నచా మధుకబీజాని తత్ర పాతా నదీఫలమ్. 263

తాళకం నత్సనాభం చ ఆంబోల తారయగ్ధకం,
ఏనం పంసన్మలేణాని సుసంభాగాని కారయేత్. 264

సూక్ష్మమార్గకృత్తవ నిర్మిందీ తింత్రీణీనైః,
అద్భుతస్వరసై ర్నద్యైః త్రివిధైశ్చ విచక్షణాః. 265

ఏనం నస్యం ప్రహతన్య ముర్క-మూలనసేన చ,
అపస్తారం చ హృద్రోగం వాతసంకులమేన చ. 266

ధనుర్వాతం భ్రమం హంతి హ్యన్తాదం సన్నిపాతకం,
పూజ్యపాదకృతో యోగోన రాణాం హితకామ్యయా. 267

(పూజ్యపాదీను)

లా. త్రికటుకములు, చిత్తములము, చెన్నచెర్లగడ్డ, పావరజేర్లు, వన, ఇష్ట
గింజలు, శిరుబొద్దిపేర్లు, నమూద్ర పాలచిత్తాలు, శుద్ధి చేసిన తాళకము, శుద్ధి చేసిన వననాభి,
పోడుగకొనలు, నర్మతారము, యపహారము - ఈవని హేనునినునులను నమభాగములుగ
జేకొని సూక్ష్మముగ మార్గముచేసి దాచిరి, చింతకు, అల్లుము అనువానిరసములతో ఒక
దినము మద్దించి శనగగింజలలతోనే మూత్రముచేసి ఎండవెండించి యందొకదానిని జిల్లేడు
పేర్లరసముతో నూరి వస్యముచేసిన అపస్తారము, హృద్రోగము, వాతరోగముచేత శరీరము
గురుతెరుగక వడేరోగములు, ధనుర్వాతము, భ్రమణవాతము, ఉన్తాదము, సన్నిపాతము
నశించును. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదమనిచే నిర్మింపబడియెను.

— ౧౯ దండవాతలక్షణము —

దండవత్ స్తంభతే యస్మిన్ మందాగ్ని శ్చౌతిశీతతా,
అపస్తారశ్చ తంద్రా చ కఫః పాండుశ్చ స్వాపితా. 269
ఉదరం గంధలేవేన శూలం వాయుశ్చ దండకః,

తా. అగ్నిమాంధ్యము, కడుదైత్యము, అవస్థారము, తంద్ర, దగ్గుగలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, నిమగ్నగలుగుట, ఉదరమున శ్రీగంధము పూసికొనినటులనే వాసనవచ్చుట, శూల గలుగుట-ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము దండమువలె స్తంభించి యుండుటయే దండవాతమని తెలియవలయును.

❧ దండవాతమునకు విజయభైరవరసము ౨ ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం మరీచం నాగరం సమమ్. 269

త్రితూరం పంచలవణం పేషయే దార్ద్రకద్రవైః,
కాచకుప్యంతరే క్షిప్త్వా శనై ర్మృద్వగ్నినా పచేత్. 270

సాంగశీతం సముద్ధృత్య దశమాంశం విషం క్షిపేత్,
సూక్ష్మచూర్ణం కృతం ఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 271
ఆర్ద్రకద్రవసంయోక్తం దండవాతం వినాశయేత్,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, మిరియాలు, సొంటి, నర్జత్కారము, యవత్కారము, టంకణత్కారము, *పంచలవణములు - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నుంచి అల్లపురసముతో ఒకదినము మద్దించి గాజు కుప్పెలో నుంచి చీలమున్ను లేవనముజేసి ఎండించి మూడుజాములు మృద్వగ్నిలో వండి సాంగశీతమున దీసి మరల ఖల్వములో నుంచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిజేసిననాభి కలిపి బాగుగ మద్దించి గురిగింజుత అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన దండవాతము (అమవాతము, అజీర్ణ వాతము) హరించును.

❧ మందవాతలక్షణము ౩ ❧

పాండురశ్చ భ్రమో మూర్ఛ స్వేదః కంఠే పరిభ్రమః. 272

వాంతిదోషో వికారశ్చ మందవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, తబ్బిబ్బులాడుట, మూర్ఛ, కుతికే యందు చెమట గలుగుట, శరీరము తిరుగుట, వాంతి, ఓకరకలుగుట - ఈలక్షణములు గలది మందవాతమని తెలియవలయును.

❧ మందవాతమునకు కాలకంటకరసము ౪ ❧

శుద్ధసూతం మృతం గంధం చాభ్రకం తీక్ష్ణతామకమ్. 273

హంసపాదిగన్ధైర్మృత్త్యం కాచకుప్యాం నివేషయేత్,

* పంచలవణములు—నైంధవలవణము, సోవర్పలవణము, బిడాలవణము, కాచలవణము, సముద్ధలవణము అనునవి.

వాలుకాయంత్రకే సావ్యం షడ్వామాంతే సముద్ధరేత్. 274
మాషమాత్రప్రయోగేణ నుండవాతో వినశ్యతి,

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, అత్రకభస్మము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వముతో నునిచి హంసపాదయోగురసముతో ఒకదినము మద్దిచి గాఢాకస్మికా నునిచి నీలమన్ను లేవనముచేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున అబ్జిహ్నములు పండి సాంగభిక్షురసము నీటి సూప్తప్రమాణమును మినుక కట్టు, వెల్లుగ్గిరసము అనువాద ఆననసాహాయ్యో నేనించిన మందవాతము సారించును.

—ॐ కోష్ఠవాతలక్షణము ॐ—

దేహాక్షయో హరిత్రాచ న్వేదో హీనమలస్తభా. 275
అగ్నిమాంద్యం వికారశ్చ కోష్ఠవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము కృశించుట, శరీరము చుట్టుపర్చముగ నుండటం, తెనుట, అగ్నిమాంద్యము, కడుపులో వికారవంగలుగుట - రాలన్నలులు గలిగి అల్పముగ మలము వెడలుటయే కోష్ఠవాతమని తెలియవలయును.

సతతం చాగ్నిమాంద్యం చ శోభోతీసారసంభవః. 276
దేహం చ పాండురం మూత్రం కోష్ఠవాతస్య లక్షణం,
(గ్రంథాంతరే)

తా. ఎల్లప్పుడూ అగ్నిమాంద్యముగలుగుట, శరీరము పాచుట, అతీసారముగలుగుట, శరీరము పాండురపర్చముగ నుండటం, మూత్రము పాండురపర్చముగ వెడలుట - ఈలక్షణములుగలవి కోష్ఠవాత మని తెలియవలయును.

—ॐ కోష్ఠవాతమునకు న్యచ్చుగదైరసరసము ॐ—

శుద్ధసూతం విషం గంధం నేపాళం విష చిత్రకమ్. 277
అర్కమూలకషాయేణ నుర్దయే ద్యానుమాత్రకం,
ఊలాయంత్రే పచేవ్యామం గుంజాసూత్రం ప్రదాపయేత్. 278
కోష్ఠవాతవినాశస్య త్వస్యవాతవికారమత్,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసిన నేపాళములు, అతివన, చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ భిల్వముతో నునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో ఒకరహము మద్దిచి ఊలాయంత్రములో గ రహము వండి గురిగింజ ప్రమాణము నేనించిన కోష్ఠవాతము, నర్వవాతములు నశించును.

శ్లో గుల్మవాతలక్షణము ౧౭

అజీర్తిర్భోజనే భంగో కుక్షిశూలం శిరోవ్యథా. 279

ధాతుశోషో వికారశ్చ గుల్మవాతస్య లక్షణం,

తా. అన్నము అరగకుండుట, భోజనమునం దిచ్చలేకుండుట, తలనొచ్చుట, ధాతువులు శోషించుట, శరీరము వికారమును జెందుట. ఈలక్షణములు గలిగి కడుపులో శూలిండుటయే గుల్మవాత మని తెలియవలయును.

శ్లో గుల్మవాతమునకు త్రివిక్రమరసము ౧౮

శుద్ధసూతా మృతం తామ్రం శిలాతాళం చ గంధకమ్. 280

కుప్తం మహాబలాపథ్యా శిఖకంఠం వివారికా,
ఏరండతైలం సంయోజ్య దినమేకం తు మర్దయేత్. 281

పునర్నవాద్రవేణైవ హ్యనుపానేన వై తథా,
గుంజామాత్రం వటిం ఖాదే ద్గుల్మవాతం నిబర్హణమ్. 282

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినపసనాభి, తామ్రధస్తము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసినతాళకము, శుద్ధిచేసినగంధకము, చెంగల్వోష్ట, ముత్తపపులగపువేళ్లు, కరక్కాయలు, శుద్ధిచేసిన మయిలకు త్రము, నేలగుమ్మచుగడ్డ - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి ఆముదముతో ౧ దినము మర్దించి గురిగింజుత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని గలిజేయరసానుపానముతో సేవించిన గుల్మవాతము హరించును.

శ్లో సర్వాంగవాతలక్షణము ౧౯

సర్వాంగశోభః కంపశ్చ హిక్కావై ఛర్దనం తథా.
తీవ్రభ్రమణశూలం చ మజ్జావాతస్య లక్షణమ్. 283

తా. సర్వాంగములు వాచుట, శరీరము వణకుట, ఎక్కిళ్ళు, వాంతి గలుగుట, శరీరము తిరుగుట, శూలగలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి ఎముకలలోని క్రొవ్వు శోషించుటయే మజ్జావాత మని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతారిరసమునేని, వాతగణాంకుశరసమునేని సేవింపవలయును.)

శ్లో తుతవాతలక్షణము ౨౦

ఆనాహా మూత్రకృచ్ఛ్చం చ హ్యంగదాహశ్చ కంపనం,
నాభిశూలం కుక్షిశూలం తుతవాతస్య లక్షణమ్. 284

తా. కడుపుబ్బుట, మూత్రము చిక్కొకబొట్టుగ వెడలుట, ఆవయవములు ఘం

దుట, శరీరము నణింపట - శరణాశ్రయములు గలిగి బ్రహ్మ, కడుపు భూరించుటయే తత
వాతమని తెలియవలయును.

— ౧౧ వసావాతలక్షణము ౧౧ —

గాత్రే శోషశ్చ నేత్రే న నిద్రాభంగశ్శిరోవ్యథా,
నాసాశూలం శిరశ్శూలం వసావాతస్య లక్షణమ్. 285

తా. శరీరము చూచుట, నేత్రములు కట్టుట, నిద్రుం రావండుట, తలనొచ్చుట,
ముక్కు, తల భూరించుట-రాలక్షణములు గలిగి భూరించుటాని నోవున శోషించుటయే
వసావాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటయైన వాతాగ్నిరసము నేని, వాతగజాంకుశ
రసము నేని సేవించుటయగును.)

— ౧౨ అణువాతలక్షణము ౧౨ —

అణువాతే కుబ్జరూప మంగేషు పరిపీడనః,
గాత్ర భేదో గతేర్భంగో వ్యాణువాతస్య లక్షణమ్. 286

తా. శరీరము వ్యల్పమగుట, కుంభాకారము గలుగుట, అనయవములు నొచ్చుట,
శరీరము నిటిబిగింపట, నడుచుటకు కష్టమందుట-రాలక్షణములు గలిగి నడుచుమునలావ
లికి పరిగణించుటయే అణువాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము. ఇది హరించుట
యైన వాతగజాంకుశరసము, విషతియింక తైలలేవనమును చేయుచుండవలయును.)

— ౧౩ నగ్నివాతలక్షణము ౧౩ —

అక్షిశూలం కర్ణశూలం నాసాశూలం శిరోభ్రమః,
హిక్మాతిసారకంఘ్రైవ దధివాతస్య లక్షణమ్. 287

తా. నేత్రములు కర్ణములు ముక్కు, భూరించుట, తల తిరుగుట, ఎక్కిళ్ళు.
అతిసారము గలుగుట-రాలక్షణములు గలిగి దధివాత మని తెలియవలయును.

— ౧౪ దధివాతాగ్నిరసము ౧౪ —

రస గంధక నేపాళం సమం ఖల్వే విమర్దయేత్,
చిత్తమూలకపాయేణ డోలాయంత్రేణ పాచయేత్. 288
గుంజామాత్రం పాయయేత్తు దధివాతం వినశ్యతి,

తా. రసము, గంధకము, నేపాళములు-వినిన శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వము
లో నునిది చిత్తమూలకపాయముతో ఒకదినము మర్చించి డోలాయంత్రమున వండి ఒక
గురిగింజయెత్తును సేవించిన దధివాతము హరించును,

❧ కర్ణ వాతలక్షణము ❧

కర్ణవాతే చ బాధిర్యం మహాశూలేన పీడనమ్.

289

అహోరాత్రం చ దుఃఖంస్యా ద్వేహశోషః ప్రకీర్తితః,

తా. చెవులునొచ్చుట, తేయింబగలు దుఃఖించుట, శరీరము కృశించుట-ఈలక్షణములు గలిగి చెవులు వినరాకుండుటయే కర్ణ వాతముని తెలియవలయును.

❧ కర్ణ వాతహర్తైలము ❧

శేషాష్టుతిలకై రండ కుమారీ కులమిశ్రితైః,

290

తతో నిరూహో వాతఘ్నః కల్కస్నేహైర్నిరూహయేత్,

కర్ణవాతం నిహంత్యాశు బాధిర్యం చ వినాశయేత్.

291

తా. నల్లవావిలి, ఆష్టువేతనము, సువ్వులనూనె, ఆముదము, కలబందగుజ్జు, వాకుడు-వీనిని కల్కముగ నుండి చెవిలో * నిరూహప స్త్రీసంస్కారము చేసిన కర్ణవాతము, చెవుడు కడుశీఘ్రముగ హరించును.

❧ బధిరవాతలక్షణము ❧

వాతేన బధిరో జాతః తథా శ్రోత్రధ్వనిర్భవేత్,

కర్ణవాతహరం తైలం ప్రయోక్తవ్యం పలాయతే,

292

తా. వాతమువలన చెవుడు, చెవులయందు ధ్వని గలిగిన బధిరవాత మని తెలియవలయును. ఇది హరించుటకై వైఃజిప్పబడిన కర్ణవాతహర్తైలమును బ్రయోగింపవలయును.

❧ కర్ణ వాతమునకు దశమూలతైలము ❧

క్వాథశ్చ దశమూలాలానాం ఛాగక్షీరం చ తత్ప్రమం,

తిలతైలం ద్వయోస్తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషితమ్.

293

తత్తైలం నిక్షిప్తేత్ బాధిర్యం నాశయేద్ధృవం,

తా. దశమూలములు (అనఁగా మారేడు, గుమ్మడు, తక్కులి, కలిగొట్టు, దుండిలము, కోలపొన్న, నేలపొన్న, నేలములక, పెద్దములక, వల్లెరు) అనువాని వేళ్ళను దంచి కషాయముకాచి వడియఁగట్టి దానికీసముగ మేకపాలుగలిపి ఈరంటికిసమముగ సువ్వులనూనె కలిపి తైలముపాకముగ (అనఁగా తైలము శేషించువఱకు) వండి దానిని చెవిలో బోసిన చెవుడు, ధ్వని కడుశీఘ్రముగ హరించును.

* నిరూహ మన-కషాయము, పాలు, తైలము అనువానిని చిమ్మనగొట్టముతో చిమ్ముట.

— ౨౭ కర్ణాపూలం పతలక్షణము, తచ్చినిత్స ౨౭ —

కర్ణాపూలం పవనజం ఊపేచ్చోత్తే రసాశస్యమ్.

294

వాతఘ్నుసాధితం సర్పిః కోష్ఠం కర్ణం చ పూరయేత్,
మహతః పంచమూలస్య కాష్ఠాత్మేమేన వేష్టితాత్.

295

తైలసిక్తాత్ప్రదీప్తాగ్నే స్నేహస్పద్యోరుజాపహః,

తా. వాతమువలన చెల్లెలయందు పూల గలుగును. దానియందు అన్నరసమును, ఆవునెయ్యిని విడిచి చెవిలోకి భోషింపను, లేక వాతహరద్రవ్యము క్షముగ కాంచరబడిన ఘృతమును చెవిలోకి భోషింపను, లేక మారేచము, చిత్రములము, పెద్దస్రూను, గుమ్మడు, కలిగొట్టా అను మనఃపరిచమూలములయొక్క కాష్ఠములను నట్టుచు స్త్రము చుట్టి నూనెతో తడిపి జ్వాలగ నీచము ముట్టించి అందున ప్రమిచెడితైలమును చెవిలోకి భోషింపను చెవిసొప్పి తక్షణమున పోయిచును.

— ౨౮ ఉన్నాదవాతలక్షణము ౨౮ —

ప్రలావకృత్తథాకోపీ భూతావేశవికారకృత్.

296

దిగంబరస్త్వనితీగ్రంశ ఉన్నాదస్యాస్య మారుతః,

తా. వదరుట, కోపగించుకొనుట, దయ్యముట్టినట్టుగ దిగంబరడుగ నుండుట, స్త్రుతి లేకుండుట - ఈలక్షణములును, ఉన్నాదమున గలిగియుండుటయే ఉన్నాదవాత మని తెలియవలయును. (ఇది సారిలచుటకై ఉన్నాదప్రకరణమునఁ జెప్పంబడు విజయ గుళికలనేని, పర్వతీరసమునేని సేవింపవలయును.)

— ౨౯ ఊర్ధ్వవాతలక్షణము ౨౯ —

ఉపరోధో మలం బద్ధ ముచ్ఛ్వాస శ్వాసకానకౌ.

297

అన్నం ఊణం చ మందాగ్ని రూర్ధ్వవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము బద్ధకరిచుట, మలము బంధించుట, అన్నమునం దిచ్చ లేకుండుట, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట - ఈలక్షణములతోడ ఉచ్ఛ్వాసము, లేక శ్వాసకానలు కలుగుటయే ఊర్ధ్వవాత మని తెలియవలయును. (ఇది ఆసాధ్యము.)

— ౩౦ ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతాగ్నిరసము ౩౦ —

క్రమోత్తరగుణం శుద్ధం రసం గంధ ఫలత్రయమ్.

298

చిత్రకం గుగ్గులం మర్ద్యం పంచైరండకతైలజైః,

పుష్పాగం బృహతీయ్యం దేవదారు సుచార్ణకమ్.

299

ఏతత్పూర్వోషధసమం మర్దయే ద్యావమాత్రకం,

కర్షం ఖాదే త్విపే త్క్వాథం నాగరై రండమూలజమ్. 300

అభ్యంగై రండతై లేన పృష్ఠే స్వేదం చ-కారయేత్,
విరేచనం భవేత్తేన స్నిగ్ధముష్ణం చ భోజయేత్. 301

రసోవాతారినామాయ మూర్ధ్వవాతం చ నాశయేత్,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ మాడయెత్తు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ మాడయెత్తు, కరక్కాయలు 3 మాడయెత్తు, తానికాయలు ౪ మాడయెత్తు, ఉసిరికపప్పు ౫ మాడలయెత్తు, చిత్రమూలము ౬ మాడలయెత్తు, శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము ౭ మాడలయెత్తు-ఇటుల నీనినెల్ల ఖల్వముగో నునిచి ఐదుమాడలయెత్తు అముదముపోసి మద్దించి పిదప దానికి నమముగ సురపొన్న, నేలములక, వాకుడు, చేపదారు అనువానిచూర్ణమును కలిపి మరల ఒకర్పూసువఱకు మద్దించి కర్షప్రమాణమంటేసి మాత్రలు చేసి యందొకదానిని శొంఠి, ఆముదపువేళ్లు అనువానికహయూసుపానముతో నేవనను, అముదముతో అభ్యంజనమును, స్వేదస్నానము గలుగునటుల విపునందు మద్దనను చేయించిన ఊర్ధ్వవాతము హరించును. మఱియు నీయాషధసేవనవలన ఒకమారు విరేచనమగును. పిదప స్నిగ్ధమై ఒకింత ఉష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపంజేయవలయును.

— ఆమవాతలక్షణము —

దేహం చ పాండురం మూత్రం తృష్ణా ఛర్దిశ్చ నేత్రకమ్. 302

కీటనల్లం భవే దుష్ణ మామవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము, మూత్రము పాండురపర్ణముగ నుండుట, దర్శి, చాంతి గలుగుట, నేత్రములు పచ్చగ, శరీరము ఉష్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది ఆమవాతమని తెలియవలయును.

జంఘోరు త్రికసంధీనాం వ్యథా హృన్నాభిపాదకే. 303

తృష్ణా శోషో విషూచిశ్చ ప్యామవాతస్య లక్షణం,

(గ్రంథాంతరే)

తా. పిక్కలు, తొడలు, ముడ్డిపూస, సంధులు, హృదయము, నాభి, పాదములు అనువానిమందు వేదన గలుగుట, దర్శి గలుగుట, శరీరము ఎండుట, విషూచి గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఆమవాతమని తెలియవలయును.

— ఆమవాతనివర్తకోపాయము —

పంచవక్తరసో దేయో ద్విగుంజం తత్ప్రశాంతయే. 304

నద్యాదేరండ్లై లేవ రసంబాణారి మేన చ,

అ. పైఠెప్పెయ్యము ముసవక్త్యరసములా? కండుగుగింజల ప్రమాణమును
సేపించినను, లేక అనునబులు? పాటానికెప్పుడు గలది సేపించినను అమవాళము
హరించును.

— ౨౭ అమవాళమునకు ముసవక్త్యరసము ౨౭ —

శుద్ధసూతం సమం గంధం మరీచం టంకణం కణా. 305

మర్దయే ధూర్జజద్రావై ద్దిన సీకం విశోషయేత్,
పంచవక్త్యరసో నామ్నా ద్విగుంజం సన్నిపాతబిత్. 306

అర్కమూలకషాయం చ సవ్యాపమనుసాయయేత్,

అ. శుద్ధి చేసినరసము, శుద్ధి చేసినగంధము, మిఠునూలు, శుద్ధి చేసిన వెలిగారము,
విన్నద్య నీనిని సమభంగములగు ఖల్వనం? ముసది ట్టెప్పెప్పరసముతో ఒకసినము మర్దించి
ఎండించి కెండుగుగింజల ప్రమాణమును కట్టేడు వట్టేకనూలుము, త్రికటుకమార్తము అను
బాని యుచు పాపముతోడ సేపించిన అమవాళము, పన్ని పాపము హరించును.

— ౨౮ అమవాళమునకు ఏరండ్లద్రావణము ౨౮ —

అమవాతగజేంద్రస్య శరీరపనచారిణః. 307

ఏకపవాగ్రజీర్ణంతా ఏరండ్లన్నేహకేసరి,

అ. శరీరమును పనముచ పంచుచుచుట్టి అమవాతమును సేయగును అనుడ మను
సింహము సశింహు జేయుచున్నది.

— ౨౯ ఒంగువాతమునకు చికిత్స ౨౯ —

సీ. పెనువజ్రనీలియు నీరము గురిజాకు

రసము మిర్యము సూనె రవిదినమున

నొక్కటి రేగొట్టి చెక్క మిర్యము ద్రాగి

తెరలగా విడెము సంధిల్ల నొకటి

తగు గువ్వగుత్తాకు ర్రవమును మిరియంబు

గోఘృతంబున నేవఁ గూడ నొకటి

మేదిని నీలాకు మేకపాలును గాచి

చెన్నుమీఱంగ నేవఁ జేయ నొకటి

గీ. నమలి చెక్కయుఁ చిప్పలి నమరఁ ద్రాగి
యొరుగుదిక్కున గంధంబు నొరయ నొకటి
రమణతో బుడ్డకాచాకురసము నెయ్యి
మిరియముల మానుచుండుఁ దా నొరుగు వాయు.

❧ వాతప్రకోపలక్షణము ❧

పార్శ్వసంకోచ శూలాత్తి స్సంధిభంగోఽతిశీతతా. 308
అంగశోఢః ఖరశ్శ్యామ స్వాసో వాతాత్ప్రజాయతే,

తా. శరీరపార్శ్వము సంకోచమును జెందుట, శూల గలుగుట, కీర్ణ నొప్పుట, శరీరము చల్లగనుండుట, అంగములు వాచుట, అంగములు బిరుసై నల్లగనుండుట, నిమర గలుగుట-ఈలక్షణములవలన వాతము ప్రకోపించిన దని తెలియవలయును.

❧ వాతశమనోపచారములు ❧

స్వేదాభ్యంగైః కటుక్షారైః స్నేహైర్వా భోజనైర్ఘృతైః. 309
తైలై రసోషణైర్ద్రవ్యై ర్ధారుతం నాశయేద్భిషక్,

తా. మఱియు వాతప్రకోపమును, స్వేదస్నానము, అభ్యంగనము, ఘృతము, క్షారము, స్నేహము, ఉష్ణాన్నభోజనము, వాతోపహృత్కృతములు, తైలములు రసోషణములు-ఈమొదలగు వానివలన వైద్యుండు పోకడచవలయును.

❧ సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందభైరవము ❧

శుద్ధసూతం మృతం లోహం తాప్యం గంధక తాళకమ్. 310

పథ్యాగ్నిమంథనిర్గంఢీ త్రాప్యషణం టంకణం విషం,
తుల్యాంశం మర్దయేత్థల్వే దినం నిగండికాద్రవైః. 311

ముండిద్రావై రేకదినం ద్విగుంజం పటకీకృతం,
భక్షయేత్సర్వవాతారో నామ్నా స్వచ్ఛందభైరవః. 312

రాస్నా మృతా దేహదారు శుంఠీ వాతారితుల్యకం,
గుగ్గులుం సర్వతుల్యాంశం కుట్టయేద్ధృతపాచితమ్. 313

కర్షం చ భక్షయేచ్ఛాను సర్వవాతహరం వరం,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, లోహభస్మము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, కరక్కాయ, వెల్లి, వావిలి, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి వావిలాకురసముతో నొకదినము, బోడతరపాకురసముతో నొకదినము మర్దించి రెండు గురికింజలం లేసి

మాత్రలు చేయవలయును. ఇనియ న్నవ్యుండవలెనను మనంబుడును. నంపరాన్నచూర్ణము, లిప్యతీగచూర్ణము, దేవదూరుచూర్ణము, శిరిరసచూర్ణము, అముదము అనువానిని నమ భాగములుగ గ్రహించి గునిక సమముగ శుద్ధి చేసి గుగ్గిలపుచూర్ణమును వైచి అందు పెండ్లి గలిపి నండి కన్న ప్రమాణమును జేసిని గునిక * పై న్నవ్యుండవలెననును గలిపి "రెండు ముండలములు సేవింపుచుండినను, లేక (రసక్కు నేటినను) నగ్నవోడిముం హరించును.

— ౨౭ చితివాచ సమాప్తలక్షణము ౨ —

అశీతివాచతోగాళ్ళ జాయంతే వాతకోపతః.

314

రుద్ధిదభేదసంకోచ శోష వేష్టనలక్షణాః,

(శారీరనిఘంటు)

తా. విసర్జనాద్యభేదలక్షణ వాతవృద్ధి గురించి * ఎనుబడివాతముల గలుగం జేయును. అందు పిద, పోట్లు, బద్దలు సేయవలయు. నేదన, శరీరసాకోచము, శరీర శూన్యము, శరీరము మెరువడట తలచుటలు గలంగును.

— ౨౮ మతానాశనానీతివాతములలో బలవత్తనవృద్ధి వాతములు ౨ —

అనూమద్వయదండకార్థిత హనుప్రంస ప్రణాయా మరు

జ్జహ్వస్తంభకళాయఖంజవికృతిస్సా గృధ్రసీ విశ్వచిః,

ఖల్లిస్యాదపతంత్ర తానకగదా పంగుశ్చ ఖంజః క్రమా

దూరుస్తంభ శిరోగ్రహవపి తథాక్షేపాంఘ్రిదాహమయాః. 3.5

వాతకంఠకగదోపబాహుకం క్షోష్టుశీర్షమఖసాదహర్షకు,

పక్షిపూతమఖిలాంగవాతప జ్ఞానతేషు బలవత్తరా ఇమే. 316

తా. అంతరాయామము, అహారాయామము, దండకము, అద్ధితము, హను ప్రంసము, ప్రణాయామము, జహ్వస్తంభము, కళాయఖంజము, గృధ్రసీ, విశ్వచి ఖల్లి, అపతంత్రకము, తానకగదా, పంగుశ్చ, ఖంజము, శిరోగ్రహము, అక్షేపకము, పాదగ్రహము, అంఘ్రిదాహము, అక్షోష్టుశీర్షము, పాదహర్షకము, పక్షిపూతము, సర్వాంగవాతము అను నీరుపయ్యెదను అశీతివాతములలో బలవత్తరము లని తెలియవలయును.

* ఈవాతప్రకరణమునం చితివాతహను లక్షణములు జేప్పంబడియెను. వినను వానికి మతాంతరమువలన నామ, లక్షణభేదములు గలిగియున్నయవి. వానిలో ఇందు జేప్పంబడని గోచితలక్షణముల నెచట నుదహరించిన గ్రంథవిస్తరం బగునను భీతిచే జేప్పంబడవలెయ్యెను. కావున వాని నామ, లక్షణముల శారీరనిఘంటు మొదలగు గ్రంథములవలన తెలిసికొనవలయును.

— ౨౭ బలవత్తరవాతలక్షణములు ౨ —

సూత్రమ్. వేగైరంతరానమితాంగోఽంతరాయామః. వేగైర్భూ
హిరానమితాంగో బహిరాయామః. తేన దశరాత్రం నజీవతి. మందవేగే
న తు జీవేత్. దండవత్ స్తబ్ధసర్వాంగో దండకః, తం భిషగ్నర్జయేత్.
వక్రితవక్త్రార్థోద్ధితః స్రస్తహనుర్వానుస్రంసః. వ్రణప్రకోపాదంతర్భహి
శ్చ వేగై రానమితాంగో వ్రణాయామః, తే భిషక్పరివర్జయేత్. దండ
వత్ స్తబ్ధజిహ్వోజిహ్వస్తంభః. ముక్తసంధిప్రబంధనః కళాయఖంజః,
గృహీతైకచరణో గృధ్రసీ, సా బాహుచేద్విశ్వాచిః పాదే బాహుచ
ఖ్లీ, అంతర్భహిశ్చ వేగైర్భూమితాంగోపతంత్రః, తేన దశరాత్రం నజీ
వతి, మందవేగేనతు జీవేత్. అపతంత్రకవదపతానకః, తంత్రాయం విశే
షః, హృద్యనిలేషిముక్తే సుఖభవేత్. సతుసాధ్యః; గృహీతసంక్లిద్యయః
పంగుః, గృహీతైకసంక్లిః ఖంజః, దండవత్ స్తబ్ధోరుః ఊహస్తంభః, గృహీ
తగ్రీవా శిరశ్శిరోగ్రహః. అనుక్రమం వేగైః పరితస్సమాక్షిప్తాం ఆత్మే
పకః. పాదదాహకత్వాదంఘ్రిదాహః, సగంటకగమనో వాతకంటకః.
అథోముఖ బాహుహపబాహుకః. జానుమధ్యాదికరుజాశోఘః క్రొష్ట
శీర్షకః సుప్తావృష్టపాదః పాదహర్షః. హస్తైకపక్షః పక్షఘాతః. భగ్న
సర్వాంగ స్సర్వాంగవాతః. (శారీరసూత్రస్థానే) ౩17

తా. వాతము అక్రమనాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగతీయునది అంత
రాయామవాత మనియు, వీపు నాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగతీయునది బహి
రాయామవాతమనియుఁ జెప్పబడును. ఇవి రెండిన పదిదినములకు రోగి మృతిజెందును.
అయినను వానియందు తీపులు మందముగనుండిన రోగి జీవించును. శరీరమును కఱ్ఱవలె
స్తంభింపజేయునది దండకవాత మనంబడును. ఇది అసాధ్యమగుటజేసి దానియందు
వైద్యుఁడు చికిత్స జేయఁజనదు. వాతము మ.ఖము నాశ్రయించి నగమునోరును వంక
రగఁజేయునది అర్ధితవాతమనియు, దవడలనాశ్రయించి వానిని జారునటులం జేయునది
హనుస్రంశవాతమనియుఁ జెప్పబడును. వ్రణప్రకోపమువలన శరీరమును లోనికిఁగాని,
బెలుపలికిఁగాని, వంగతీయునది వ్రణాయామవాతమనంబడును. ఇది అసాధ్యమగుటజేసి
వైద్యుఁడు వర్జింపఁబయును. వాతము వాగ్వాహినీసీరలయందుఁ బ్రవేశించి నాలుకను

దండమువలె స్తంభింపఁజేయునని యిష్టమై ప్రసంగవృత్త మనియు, శరీరసంధుల వదలించి శరీరమును, కాళ్ళను నలుకరింపుదు యింబటివట్టువలె నుకరగ నడుచునటులం జేయునని కళాయంభుంభువృత్త మనియు, ఒకపాదముయొక్క సిగల నాశ్రయించి కదలక నింధింపఁజేయునని గృహస్థీయమనియు, ఒకపాదముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు బ్రవేశించి హస్తమును కదలక బంధింపఁ జేయునని విశ్వాదిపాతమనియు, కాళ్ళ నేతులయందు బ్రవేశించి పీటలను గలుగఁ జేయునని ఖగ్గీయవృత్త మనియు జెప్పఁబడును. పాతము షోడ్యముభుంభు ౧౦౮౮౮ వలకుల వేదనను, తాపమును గలుగఁజేయును శరీరమును చుంగఁగియునని అపతంత్రకవృత్త మనఁబడును. ఇది గలవాడు మనదనములను మృతీచేయును. అయినను మృతీయందు మెల్లని తీపులు గలిగియుండిన పాదంబు జీవింపును. అపతంత్రకవృత్తములు గలదే అపతంత్రక వృత్త మనఁబడును. అయినను బునియొకటి అపతంత్రకవృత్తమనిన దీని జీవింపును. ఇది లాసాధ్యము. పాతము షోడ్యముభుంభు ౧౦౮౮౮ వలకుల వేదనను, తాపమును గలుగఁజేయును శరీరమును చుంగఁగియునని అపతంత్రకవృత్త మనియు, ఒకపాదముయొక్క సిగల నాశ్రయించి కదలక నింధింపఁజేయునని గృహస్థీయమనియు, ఒకపాదముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు బ్రవేశించి హస్తమును కదలక బంధింపఁ జేయునని విశ్వాదిపాతమనియు, కాళ్ళ నేతులయందు బ్రవేశించి పీటలను గలుగఁ జేయునని ఖగ్గీయవృత్త మనియు జెప్పఁబడును. పాతము షోడ్యముభుంభు ౧౦౮౮౮ వలకుల వేదనను, తాపమును గలుగఁజేయును శరీరమును చుంగఁగియునని అపతంత్రకవృత్త మనియు, ఒకపాదముయొక్క సిగల నాశ్రయించి కదలక నింధింపఁజేయునని గృహస్థీయమనియు, ఒకపాదముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు బ్రవేశించి హస్తమును కదలక బంధింపఁ జేయునని విశ్వాదిపాతమనియు, కాళ్ళ నేతులయందు బ్రవేశించి పీటలను గలుగఁ జేయునని ఖగ్గీయవృత్త మనియు జెప్పఁబడును. పాతము షోడ్యముభుంభు ౧౦౮౮౮ వలకుల వేదనను, తాపమును గలుగఁజేయును శరీరమును చుంగఁగియునని అపతంత్రకవృత్త మనియు, ఒకపాదముయొక్క సిగల నాశ్రయించి కదలక నింధింపఁజేయునని గృహస్థీయమనియు, ఒకపాదముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు బ్రవేశించి హస్తమును కదలక బంధింపఁ జేయునని విశ్వాదిపాతమనియు, కాళ్ళ నేతులయందు బ్రవేశించి పీటలను గలుగఁ జేయునని ఖగ్గీయవృత్త మనియు జెప్పఁబడును. పాతము షోడ్యముభుంభు ౧౦౮౮౮ వలకుల వేదనను, తాపమును గలుగఁజేయును శరీరమును చుంగఁగియునని అపతంత్రకవృత్త మనియు, ఒకపాదముయొక్క సిగల నాశ్రయించి కదలక నింధింపఁజేయునని గృహస్థీయమనియు, ఒకపాదముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు బ్రవేశించి హస్తమును కదలక బంధింపఁ జేయునని విశ్వాదిపాతమనియు, కాళ్ళ నేతులయందు బ్రవేశించి పీటలను గలుగఁ జేయునని ఖగ్గీయవృత్త మనియు జెప్పఁబడును.

❖ బలవత్తరవాతోపచారము ❖

ఏతేదాహక్రియాసాధ్యా అగ్నివైద్యమతఃపరమ్.

318

తా. వైద్యులచేసిన వాతములు అగ్నికర్మమున సాధ్యములు. అట్లుగుటంజేసి అగ్నికర్మల నచింతెదను.

అం. అంతర్యామీను జహింత్యామహం తామలయంను సిరావేధనను, వమనమును జేయుచువలయును.

మాత్రమ్. త్వత్కాంక్షాశోణితగతేష్వనిలేషు శృంగైరస్రం విస్తావయేత్. 321

అం. త్వత్కాంక్ష, మాంసగత, రక్తగత, వాతశూలయంనీను శృంగములతో రక్తమును ప్రవింపజేయవలయును. (కంటియుక్తమల్లగుడ్డు నొండుకడగోలుచు కంటికి ముందు అనుమముడుగావలసిన కంటియొక్క క్రియ యెవ్వకమీద కదురుతో నడ్డముగ రక్షవేయవలయును. అప్పుడు ఏడ్వగలిగిన చీలమండలయొక్క చీలముక చంద్రాశరముగ రక్షవేయవలయును. అందులకు, మొదెయ్య, ముందెయ్య అనునవిలో జేసినందేని బావుగలిగియుండును. అందువల్లించి విషవశమొందెదట్టి దానిపై అగ్నికర్మ నేయవలయు. వాడెవనియెడలను సామంతస్థానములందు లోనికర్మ నేయవలయును. సోమ్యుగల కంటి యొక్కతనబుద్ధియును నామస్థానమున కర్మమున పాదభూత కదురుతో అడ్డముగ రక్షవేసిన నేత్రము శల్లప్రసవోట్టు పొడుచుదు సీమ చుడుచు నేత్రవాతము హరించును. నుడికన్న తెల్లగ ఆవిర్భవించు గారుచు నొప్పుతో నుండి కన్నమును నుడుచుచును ఎడమ కాలయొక్క నిమగ్నశృంగాశ్రయించి యుండునశృంగమును, ఎడమకన్న అనునయెడల కడికాలయొక్క నిమగ్నశృంగయందుండు నీళ్ళయందును అడ్డముగ రక్షవేయవలయును. గుడ్డుపు మోర్లకు బిట్టెడుకొలిచినందుతో అడ్డముగ రక్షవేయవలయును. దబురుకవాతమున వెలుగుచునారతో త్రాడువేసి దానిని కాగిననూనెలోముంచి మోకలికి రుదంగుశములవ్రజే శమున రక్షవేయవలయును. ముత్యము దబురుకమైన మోకాలయొక్క వెలువడికంటికి విదగుశములకు దిగువరక్ష వేయవలయును. ముత్యము దబురుకమైన కాలయొక్క చీల మండనగలలో అడ్డముగ కదురుతో చంద్రాశరముగ రక్షవేయవలయును.)

[శుద్ధిజేసిన వాని, ముందెయ్య అనునది, ఏదియును వీనిని దినును వాకటింటికి ఒకతలముచొప్పున భిక్షములలో నునిచి కరివేసాకువనముతో మర్చించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని దినుచివ్వుములకరివేసాకువనముతో నేమించిన ఒరుగు వాతము, సర్వవాతములు, మూర్ఖ హరించును.]

ఉ. మేలుచికిత్స గోరి విను మేరిని బ్రహ్మజ్ఞులందుండుబాలునుక నాలుగుసేరు లాముదము నాలుగు సేరులు గూర్చి యందులో నేలపుదంకెడాకుపాడి నీరులిగడల సర్వ నేరునుం

గ్రాలగఁ దైలపాకముగఁ గాఁచియు వాతశరీరనొప్పిపైఁ
దాలిమిఁ బూసి కాఁచినను దత్తణమాత్రన మాను నిమ్ముగన్.

❧ సర్వవాతములకు అర్కాదితైలము ❧

అర్కక్షీర మజాక్షీరం నిర్గంధీ తిం త్రిణీరసః,
తిలతైలసమాయుక్తం వాతాశీతివినాశనమ్.

322

తా. జిల్లేమపాలు, మేకపాలు, వావిలాపురసము, చింతాపురసము, నూనె వీనిని సమభాగములుగ కలిపి ఒకకుండలో బోసి తైలవ్యముగ కాచి శరీరమునకు లేపనముచేసి మర్దింపుచుండిన ఎరుబదివాతములు హరించును.

❧ తైలపాకలక్షణము ❧

నాంగుళి గ్రాహితా కల్లే నన్నే హేగ్నా చ శబ్దితా,
వర్ణాఽకం పంచ యదా తదైతచ్ఛిఘ్రమాహరేత్.

323

తా. కల్కము ప్రేళ్లకు అంటుకొనకుండుట, అగ్నియందు వైచిన చటచటశబ్దము లేకుండుట, విశాతీయశబ్దస్పర్శవర్ణరసగంధములు గలుగుట-ఈలక్షణములవలన తైలము వ్యవహరించిన దని యెఱింగి దానిని శిఘ్రముగ దించవలయును.

పాకస్తు త్రివిధో మందః చిక్కణః ఖరచిక్కణః,
మందః కల్కసమే కిట్టే చిక్కణో మదనోపమే.
కించిత్ప్రీదతి కృష్ణే చ వర్తమానేతు పశ్చిమః,

324

తా. తైలపాకము మందము, చిక్కణము, ఖరచిక్కణము అన మూడు విధం బులు. అందున్నేహకిట్టము కల్కముతో సమముగనుండిన మందపాకమనియు, మైనముతో సమముగనుండిన చిక్కణపాకమనియు, ఒకింత చెడినను లేక నలుపువర్ణమును జేరినను ఖరచిక్కణపాకమనియు తెలియవలయును.

ఖరోమణిరవః కాంస్యే మృదుః పిచునివ ర్తికా.

325

చిక్కణస్స స్పర్శమాత్రేణ నిమ్నభావం ప్రపద్యతే,

మృదుర్నస్యే ఖరోఽభ్యంగే పానే వస్తా చ చిక్కణః.

326

(మతాంతరే)

తా. మఱియు స్నేహకిట్టమును ఉంటగజేసి కంచుపాత్రముపైవైచిన మణివలెనే ధ్వనికలిగిన ఖరపాకమనియు, ప్రేళ్లతోనలిపిన వర్తియొక్క ఆకారమును జేరిన మృదు పాక మనియు, ఉంటచేసి ప్రేళ్లతోనడిమిన పల్లమువడిన చిక్కణపాక మనియు తెలియ

పలయను. తైలమును సస్యమునకు మృదువుగను, అభ్యంజనమునకు భరముగను, పానవత్తి కర్మలను చిక్కినముగను పానము సేయవలయును.

❧ చాతరోగములయందు షష్ఠ్యము ❧

కూళ్ళొండ మాష వార్తాక బృహతీ కారవేల్లకం,
వాస్తుకం కాస మద్దం చ పృశ్నికాలి పున్నవమ్. 327

కృష్ణాః కుళుత్థా గోధూమా నైలం తిక్తకటోలకం,
మూలకం వత్సకం చైవ డుండుకం కతకం తథా. 328

తక్కారీ సూరణీ ముండి మిసీ జీరకరామతం,
పురాణధాన్యమభ్యంగం మిత్రనర్గోఽనిలామయే. 329

తా. బూడిదగుడ్డుపంకాయ, మినుములు, సుంకాయ, ములసకాయ, హాకరకాయ, చక్రవర్తిసూర, కసిపెండవూర, తూటిహూర, గలిజేనహూర, నల్లకలవలు, గోధుమలు, నూసె, చేతిదొడ్డు, చుల్లంగి, కొడిసెకాయ, గునిలపుకాయ, మొక్కపుకాయ, తక్కులి, కంఠ, బోడకరము, పెద్దపంట, జీలకల్లి, ఇంగువ, ప్రాచీన్యము, అభ్యంజనన్నానము ఇవి చాతరోగములయందు షష్ఠ్యకరములు.

❧ చాతరోగములయందు షష్ఠ్యములు ❧

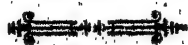
శీతా. బు శాకలః కండ త్రస్ర సాలాబు ముద్గకం,
గురూణి చాభిష్యంధీని నిష్పావోర్వాయస్వపమ్. 330

కరీరాణి తథా నింబో నవధాన్యం చ లంఘనం,
మృణాలీ ఝరసీ నింబ తిక్తబింబం హిమాలయః. 331

కోశాతికీడ్వయంచైవ పవనాశీలిశత్రవః.

తా. శీతోదకము, మూడుగులగడ్డ, దోసకాయ, అనపకాయలు (అనగా సూరకాయ), పెసలు, గురుకర్పవృక్షములు, కఫకరపదార్థములు, అనుములు, నక్కదోసకాయ, అవలు, పెదురుములకలు, వేపపండ్లు, క్రొత్తధాన్యము, ఉపవాసము, తామరతూడ్డు, చాతలాసిహూర, కరివేము, చేదుదొండకాయ, శీతలవ్రదేశము, వీరకాయ, నేతివీరకాయ ఇవి యిం చాతరోగములయందు షష్ఠ్యములు.

ష ష ఠ ప్ర క ర ణ మ్.

సప్తమప్రకరణే

పితృరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. గ్రంథకర్త తనచే జేయంబడునీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును పఠించు బూని నిర్విఘ్నముగ పఠనమాత్తిజెందుటకై తనశిష్యదేవతయగు ఈశ్వరసమ స్కారాత్మకమంగళమును “శూలినం మేరురోదండం” అనిష్టోకముచే జేయుచు చున్నాఁడు:—

శ్లో. శూలినం మేరురోదండం పద్మలోచనసాయకం,

త్రిపురాసురసంహారం నీలకంఠమహం భజే.

1

తాత్పర్యము. శూలహస్తుడై మేరుబర్హుడమే ధనస్సుగ గలవాడై శ్రీమహా విష్ణువే బాణముగ గలవాడై త్రిపురముల జయించిన నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిషంధ్రమా బసవాహ్వయః,

వత్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠమంశమునెడి షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అనిపేర్కొనంబడిననేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును పఠించుచున్నాఁడను.

— చతుర్వింశతి వైత్యవివరణము —

ఆవర్ణం చ వివర్ణం చ సూర్యవర్ణం చ కామిలా,

ఆఘ్నం రక్తం చ న్వేదశ్చ మృన్మస్తత్తం పౌండ్రసర్పికమ్.

3

కరపాదం చ శీతం చ మూర్ఛా మధుర కుసుమకం,

క్రోధశ్రంశశ్శిరః క్షుచ్ఛ తృష్ణా దుర్భాచవర్తణీ.

4

దుర్గంధం మదనం సిత్తం చతుర్వింశతివైత్తకం,

పూర్వాచార్యైరిదం ప్రోక్తం శాస్త్రమార్గవిచారణాత్.

5

(మాధవనిదానే)

తా. ఆవర్ణవైత్యము, వివర్ణవైత్యము, సూర్యవర్ణవైత్యము, కామిలావైత్యము, ఆఘ్నవైత్యము, రక్తవైత్యము, న్వేదవైత్యము, ఉర్దాదవైత్యము, పౌండ్రకవైత్యము, విసర్పివైత్యము, కరపాదవైత్యము, శీతవైత్యము, మూర్ఛావైత్యము, మధురవైత్యము, కుసుమ

వైశ్యము, బ్రాహ్మవైశ్యము, శ్రామిణ్యవైశ్యము, శిరవైశ్యము, సామ్రాజ్యవైశ్యము, వృక్షవైశ్యము, సుర్యావైశ్యము, చర్మవైశ్యము, నిర్దంధవైశ్యము, పంచనవైశ్యము, అన వైశ్యురొగములు అన విధములు అని వైశ్యకాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి.

స్వేదః కాంతిహరం తృష్ణా పృతిదుర్గంధచేహతా,
చేహస్తు పీతస్సర్వాంగ మావర్ణం ప్రైత్యమాదితేత్.

6

(మాధవనిదానే)

తా. చెమట, దుష్పిగులుగుట, శరీరము పచ్చగ నుండుట, సర్వాంగముల కంటులు గట్టుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము కాంతిహరినముగ నుండుటయు అపర్ణప్రైత్య మని తెలియవలయును.

అంగదాహ శిరో దాహః పాదదాహ శ్శిరోభ్రమః,
పూర్వా భ్రమో మనస్తాసో హృది సంతాపవేదనమ్. 7
కంఠస్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషః క్లేశో ముహూర్త్యయం,
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణప్రైత్యలక్షణమ్. (చరకే) 8

తా. శరీరము, శిరము, పాదములు నుండుట, తల తినుగుట, మూర్ఛ, భ్రమ, మనస్తాపముగలుగుట, శిరోస్థూలమునందుండుట, ముక్కునొచ్చుట, కుతికెగ్రద చెమటపట్టుట, శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట, శోష స్థైర్యము గలుగుట, సలుమాన భయపడుట, ప్రత్యక్షేత్ర తిన్వీమాత్రేంద్రియ హింసితపాటి సాయుగుహ్యేంద్రియములను దశేంద్రియములు దౌర్బల్యమును జెందుట. (అనగా సర్వేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవులలో ధ్వనులుగలుగుట, చెవులు గణియలుపడుట, చెవుడుగలుగుట, స్వగింద్రియ దౌర్బల్యమున చర్మమునుండుట, శరీరము ఆనురుట, శరీరము ఊబుట, శరీరమున పట్టువలె రాలుట, శరీరము పగులుట, శరీరమున చీరద గలుగుట, సేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున సేత్రములు మండుట, నిదుర పట్టునుండుట, దృష్టిసంభ్రమగుట, బహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున నాలుక పనునలేక బిసవైయుండుట, బాంధి, అరుచి, ఉములుగలుగుట, సూక్ష్మేంద్రియదౌర్బల్యమున ముక్కున నీరుగారుట, కుమ్ములు గలుగుట, సర్వము బంధించుట, దురద గలిగి కణ తలు నొచ్చుట, వాగింద్రియదౌర్బల్యమున వాక్కున బడత్యము ఆవలింతలు గలుగుట, తేనువులు వచ్చుట, పాచేంద్రియదౌర్బల్యమున కాళ్ళయందు సత్వములేకుండుట, కాళ్లు తీయుట, కాళ్లుపొళించుట, పాశేంద్రియదౌర్బల్యమున చేతులుమండుట, తరతరలాడుట, పాంశ్వంద్రియదౌర్బల్యమున బొడ్డు గుండె వీనిమధ్యమున గుఱులుజనించి కడుపు కుతికె ఫీనియందు మెదలుట, ఉబ్బునమువలన కుతికె పట్టుకొనుట, కడుపు ఊబుట, మలము

బుధింబుట, మూత్రంబధికముగ వెడలుట, గుహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున వీర్యము స్థలనంబగుట)- ఈలక్షణమునకులది ఆవర్ణవైశ్య మని తెలియనలయును. (ఇది ఊర్ధ్వగతమైన రెండువత్సరంబులేని, లేక మూడువత్సరంబులేని శరీరమున వెలకొని బాధింపుచుండును.

❧ ఆవర్ణాదివైశ్యములకు వైశ్యాంతకరసము ౧౧ ❧

- మృతసూతాశ్రముండార్క తీక్షణం మాక్షిక తాశకం,
గంధకం మర్దయే త్తుల్యం యష్టి ద్రాక్షమృతద్రవైః. 9
- జలమంటపకః పాతాద్రవైః క్షీరవిదారికా,
మర్దయేచ్ఛ దినం ఖల్వే సితా క్షౌద్రయుతానటి. 10
- నిష్కమాశ్రీ నిహంత్యాశు పిత్తం పిత్తజ్వరం క్షయం,
దాహ తృష్ణా శమశోషం హంతి పిత్తాంతకో రసః. 11
- సితాక్షీరం పిబేచ్ఛాను యష్టిక్వాళం సితాన్వితం,
పిబేద్వా పిత్తశాంత్యర్థం శీతతోయేన వాలుకమ్. 12

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, ఇనుపభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిన మాక్షికము, శుద్ధిజేసిన తాశకము, శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నుంచి యష్టిమధుకము, ద్రాక్షపండు, తిప్పతీగె, *సిరుకూటు, విషబొద్ది, పాలుగల నేలగువ్వుడిగడ్డ అనువానిరసములతో ఒక దినము మద్దించి నిష్కప్రమాణమంత పటికములు జేసి యందొకదానిని సుచదారతో గాని లేక లేనెతో గాని లేక సుచదార పాలు అనువానితో గాని లేక సుచదారతో గూడియుండు యష్టిమధుక కషాయముతో గాని లేక కూతురుబుడమ చూర్ణములలో శీతోదకమును కలిపి దానిని సేవించిన ఆవర్ణవైశ్యము మొదలగు ఇరువదినాలుగు వైశ్యములు, పిత్తజ్వరము, క్షయరోగము, దాహము, దష్టి, శోష హరించును. (మఱియు ఆవర్ణవైశ్యము ఊర్ధ్వగతం బైనదాని నివారణార్థంబై ఈవైశ్యాంతకరసమును ఒక వత్సరంబేని లేక ఆరుమాసములేని సేవింపవలయును.)

❧ ఆవర్ణాదివైశ్యోపచారము ౧౨ ❧

- తత్ప్రిందూరం వినిక్షిప్య గుంజామాత్రప్రమాణకం,
వాలుకం శీతతోయేన హ్యశువర్ణాదివై త్యజత్. 13

తా. కూతురుబుడమను శీతోదకముతో నూరి పావుసేరురసమును పిడిచికొని అందు

ఇదే నీళ్ళమీఁద బలిసిన పాకెడుకూర యనియు జెప్పబడును.

సూరింబయ నీ యానము కలది నానందకరమునందు నుంచిన ఆనందము పైత్యములు శివు) ముగ హరిన మును.

— ౧౭ ముగ్ధులక్షణము ౧౭ —

రోమనాశ శ్విరఃకంప స్ఫుర్వాంగం స్ఫురితం భవేత్,
రోమహర్షణకం సూలం వివర్ణం పైత్యమావిశేషే. 14
(మాధవనిదానే)

తా. రోమనములు నవించుట, కల నానందము, కలయందు పరులు, గరుగోష్ఠిదు చుట, పడుపుతో కుంచించుట-గలక్షణములు గలిగి శరీరము వివర్ణము యుంచుటయే వివర్ణపైత్యమని తెలియవలయును.

— ౧౮ ముగ్ధులక్షణమున బహుగ్నిరసము ౧౮ —

పారదం గంధకంబుల భస్మలోపశ్చకం సమం,
కుమారీ స్థగ నేనైవ మర్దితం యూమమాత్రకమ్. 15
గుంజామాత్రం ప్రచాతవ్యం నిరర్ణపిత్తనాశనం,
నిహన్యా త్వగ్విత్తార్థి యోగోన్యం బడబాగ్నికః. 16

తా. కుంభిచీన సమము, కుంభిచీన గంధకము, లోపశ్చ-భస్మము, ఇయశ్చ-భస్మము, శగర భస్మము, నాగభస్మము, రుగభస్మము, కుమార్తభస్మము, తామ్రభస్మము, లోపభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున నుంచి కలయించినపుడో గ యూమ మర్దించి సూరింబ లుంటేని మాత్రము పేసి యుంచొనగానిని విస్తరితో నేవించిన సర్వపైత్యములు, వివర్ణ పైత్యము హరించును. ఇదియే బహుగ్నిరస మనలగును.

— ౧౯ ముగ్ధులక్షణము ౧౯ —

నాభికాసాశయస్నేహః పైత్యమార్ధగతం స్మృతమ్. 17

తా. బొట్ట, గుండ వీని మధ్యనున్న చెరుటగలిగిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమై న దని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై బహుగ్నిరసమునేని, పైత్యులక్షణమునేని, పాణి బద్ధరసమునేని నాలుగురసములు నేవించవలయును.)

— ౨౦ ముగ్ధులక్షణము ౨౦ —

సూర్యోదయేచ దృష్ట్యాం భ్రమణంపైవ మూర్ఛనం,
అతితీవ్రగతిర్దాహ స్ఫూర్ణవర్ణో చ పైత్యకే. (చరకే) 18

తా. మూర్ఛ, పలయము దాహము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి సూర్యోదయ మును చూచినతోడనే శత్రుములు తిరుగుటయే మూర్ఛవర్ణపైత్య మని తెలియవలయును.

ॐ సూర్యవర్ణపైత్యమునకు మృగజరసము ॥

శుద్ధసూతం సమం గంధం టంకణం చ మనశ్శిలా,
ఏలా తక్కిల జాజీ చ సమభాగం చ ఖల్వకే. 19

శతావరీకపామేణ దివసం మద్దయే ద్దృఢం,
శర్కరా మధుసంయుక్తం సూర్యవర్ణం నిహంతి చ. 20

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, ఏలకులు, తక్కిలపుట్టు, జాజికాయ-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముతో నునిచి పిల్లి పీచరవేళ్ల కషాయముతో ఒకదినము మద్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి యందొక దానిని జీలకఱ్ఱ పంచదార ఆనువానితో నేని, లేక లేసె చక్కెరతో నేని సేవించిన సూర్య వర్ణపైత్యము హరించును.

ॐ కామిలాపైత్యలక్షణము ॥

ముఖే హరిద్రావర్ణశ్చ చతుషో రతిపాండుతా,
మలం నిరశనం తృష్ణా కామిలా పైత్తలక్షణమ్. 21

తా. ముఖము పచ్చగుండుట, మలము నెడలకుండుట, ఆకలి లేకుండుట, దష్టి గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి నేత్రములు పాండురవర్ణముగ నుండుటయే కామిలాపైత్య మని తెలియవలయును.

యచ్ఛంఖం యేనదృష్టంస్యా త్తచ్ఛంఖం పీతమాఘ్నయాత్,
తదేవ కామిలాత్వం చ ఏవముక్తం పురాతనైః. (గ్రంథాంతరే)

తా. శంఖమును పచ్చగ గాంచెడువాఁడు కామిలారోగియని పూర్వము వచించిరి.

ॐ కామిలాపైత్యమునకు కషర్దకరసము ॥

రసభస్మ సమం గంధ మేళా వాలుక టంకణం,
అమృతోశీరకుష్మాభాకా సమభాగం విచూర్ణయేత్. 23

ఆర్ద్రాకస్య రసైః ఖల్వే ద్వియామాంతం విమర్దయేత్,
జీరకస్యకపామేణ ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా. 24

కామిలా పిత్తనాశాయ దాహశాంతిహరః పరః,

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, ఏలకులు, కూతురుబుడమ, శుద్ధిచేసిన వెలి గారము, తిప్పునత్తు, వట్టివేళ్ళు, చెంగల్వకోస్తు, తుంగగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వముతో నునిచి అల్లపురసముతో రెండుర్యూములు మద్దించి ౨ గురిగింజ

అంత మూత్రలు పీచి యందునోగదానిని బేలనల్లకమాయముతో నేమిదిన కామిలపైత్యము, హాహము పొరించును.

—ॐ అష్టప్రశ్నలక్షణము ॐ—

అష్టోద్ధారస్తథా తృష్టా షష్ఠిరుచి స్వరహీనతా. 25
నిహ్యవాత్పురిదోషశ్చ హాస్యమ్మపై తస్య లక్షణం,

అ. దష్టె, ఆదించి, పింపనవరముగలుగుట, నాలుక పోరు కంపువేయట-ఈలక్షణములు గలిగి పులిచీమపులు పచ్చుటయు అష్టప్రశ్నమని తెలియవలయును.

—ॐ అష్టప్రశ్నమునను సుఖానిధానము ॐ—

గంధకం సారదం చాభ్ర మేవా గ్రంథిక కేసరమ్. 26
సమభాగయుతం ఖల్వే చీరకేణ చ మర్చితం,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ ద్వియామంతు తుహగ్నినా. 27
సాంగశీతలమృద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,
శర్కరా మధుచగయుక్త మాఘ్నపై త్రవికారసుత్. 28

అ. శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన రసము, అభ్రకభస్మము, ఏలగులు, గ్రంథికేసరము, నాగకేసరములు-మీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చీలకల్లరసముతో ఒకదినము మర్చించి, గాజురపెల్లలో నునిచి టాముకమంటలో ౨ యాములు వండి సాంగశీతలమున నీటి ౨ గురిగింపబడెత్తెను త్రేనెగోగాని, లేక వంచదారగోగాని నేమిదిన అష్టప్రశ్నము పొరించును.

—ॐ స్వేదప్రశ్నలక్షణము ॐ—

అతిస్వేదం చ దౌర్బల్యం దేహేఽంగం జలపూరితం,
అగ్నిమాంద్యం దృఢాపీడౌ స్వేదప్రై త్తం వినిర్దిశేత్. 29

అ. శరీరము దౌర్బలముగ నుండుట, అంగముల నీరుపూరించి యుండుట, అగ్నిమాంద్యము, శరీరమున మిక్కుటముగ పీడ గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరమంతట మిక్కుటముగ చెమట ప్రసించుటయు స్వేదప్రశ్నమని తెలియవలయును.

—ॐ స్వేదప్రశ్నమునను అమృతేశ్వరరసము ॐ—

రసం గంధం వత్సనాభం వాసా త్రికటుకం వచా,
జీరకం చిత్రకం శుంఠీ త్రిఫలా చ సమంసమమ్. 30
తతస్తత్త్వమధ్యస్థం త్రియామం మద్దయే ద్భిషక్,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ త్రిదినం మందపహ్నినా. 31

❖ ఉచ్చాపదైత్యమునకు సంపదైతరవరసము ❶ ❖

రసభస్మ త్రయో భాగా హేమభస్మైకభాగకం,
టంకణం రవిచంద్రేన సర్వం తుల్యం చ ఖల్వకే. 37

ద్వియామం నుర్దయే త్వమ్య గుర్భత్య గోళకం తథా,
కాచపూర్ణం నివేశ్యాభ సప్తనస్త్రం మృదా లిపేత్. 38

వాలుకాయంత్రమధ్యస్థా ద్వియాహం మందనహ్నినా,
సాంగశీతలముర్భత్య ద్విరంజం నటకీకృతమ్. 39

శర్కరా మధురంయుక్త మున్నతైపై తనాశకృత్,

తా. రసభస్మము 3 భాగములు, హేమభస్మము 1 భాగము, శుద్ధియైన వెలిగారము 1 భాగములు-ఇట్లు మిది ఖల్వమునకు మిది నిల్పేమ హలతో చెండురూములు మద్దింది ఉంటేనే గాబూన స్వల్పం నెరిచి నిడునీలవర్షు లిచ్చి వాలుకాయంత్రమున మందాగ్నితో చెండురూములు మంచి సాంగశీతలమున దీని చెండుగురింజలయెత్తున మంచదారతోగాని, లేక తేనెతోగాని నీరించిన ఉచ్చాపదైత్యము హరించును.

❖ ఉచ్చాపదైత్యమునకు విష్ణుగోష్ఠితము ❷ ❖

షిష్టలీ ద్విగుణం సర్పి స్సర్పిహే ద్విగుణం సీతా. 40

సీతాయా ద్విగుణం తౌద్రం తౌద్రస్యాష్టగుణం పయః,
ఏతద్ధి పాచితంపైన ప్రాతరుత్థాయ భక్షయేత్. 41

ఉచ్చాదం చ విదాహం చ సర్వపై త్తేవికారుసుత్,

తా. వెల్లు - 1 భాగములు, తేనె 1 భాగములు, పాలు 2 భాగములు-ఇట్లు వాని నేకముతోని సూత్యగ్నితోనండి పృథము తేనె వక్రమగునపు డందు షిష్టలిమార్జము 1 భాగము, పంచదార 1 భాగములు కలిపి దించుకొని ప్రాతఃకాలమున ఒకటి న్నరతులముచొప్పున నేరింపుచుండిన ఉచ్చాపదైత్యము, విదాహము, సర్వపైత్యములు హరించును.

❖ పుండరీకపైత్యలక్షణము ❸ ❖

దేహమాంతం పుండరీకం రోమహర్షణకండుతా. 42

ఉష్ణాతిశయనం తృష్ణా పుండరీకే చ పై త్తకే,

తా. గగుర్పొడుచుట, శరీరమున దురద గలుగుట, శరీరము కడు ఉష్ణముగ

నుండుట, దష్టిగలుగుట-ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున తెల్లదామరపువ్వువంటి దద్దులు గలుగుటయే పుంశరీకవైత్యముని తెలియపలయును.

❧ పుండరీకవైత్యమునకు విశ్వమూర్తిరసము ❧

శుద్ధసూతం సమం గంధం తామ్రభస్మ మనశ్శిలా. 43

చందనం త్రిఫలా వాసా కుష్ఠ జీరక దీప్యకం,
ఏతాని సమభాగాని హంసపాచిరనేన చ. 44

తతస్సర్వం ఖల్వచుధ్యే త్రిదినం మర్దయే ద్భిషక్,
తతస్తు గోళకం కృత్వా వజ్రమూషాంతరే ఊపేత్. 45

భూధరేయంత్రకే పాచ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్,
ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం పుంశరీకవైత్యనాశనమ్. 46

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, శ్రీగంధము, త్రిఫలములు, ఆడ్డనరము, చెంగల్వకోష్ఠు, జీలకఱ్ఱ, ఓమము-వీనిని సమభాగములగ ఖల్వములలో నునిచి హంసపాచియాకురసముతో 3 దినములు మర్దించి ఉంటున్నచో వజ్రమూసలతో నునిచి భూధరేయంత్రమున పుటుచిడి సాంగశీతలమున దీసి రెండు గురిగింజలయెత్తును ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన పుండరీకవైత్యము హరించును.

❧ కరపాదపిత్తలక్షణము ❧

కరపాదవిదాహశ్చావయవానాం చ శోషకృత్,
మధ్యే పిత్తస్య తృష్ణా చ కరపాదే చ వైత్రకే. 47

తా. అవయవములు ఎండుట, దష్టిగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి అరికాళ్లు అరిచేతులు మండుటయే కరపాదవైత్యముని తెలియపలయును.

❧ సర్వవైత్యములకు పాణిబద్ధరసము ❧

గంధకం పారదంచైవ భస్మలోహాష్టకం సమం,
జీరకస్య కషాయేణ మర్దితం యామమాత్రకమ్. 48

కుప్పికాయాం వినిక్షిప్య వాలుకాగ్నిప్రయోజితం,
గాఢాగ్నో త్రిదినంచైవ సాంగశీతలముద్ధరేత్. 49

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం పైత్రే పాచకరే స్మృతం,
నిహన్యా త్వర్వపిత్తార్తిం యోగోఽయం పాణిబద్ధకః. 50

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన రసము, ఉక్కుభస్మము, తగరభస్మము, రజతభస్మము, నర్మర్ణభస్మము, ఇనుపభస్మము, నాగభస్మము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము-వీనిని

సమభాగములంగ భల్వములో నునిచి బీలకల్లకహాయముతో ఒకరేఘము వద్దించి గాజుకు
పెట్టెనునిచి నాలుకాయంత్రమున ముడుచునులు గాజుగ్నిలో నుండి సాంగతీతలమున
దీసి గురిగించుటయెత్తును లేనె, పిప్పలిచూర్ణముతోనేసి, లేక ఉసిగెరసము, పంచదార
వీనితోనేసి నేవించిన కరహుచప్రైశ్యము మొదలగు సర్వప్రైశ్యములు హరించును.

— శీతప్రైశ్యలక్షణము ౧౯ —

అరుచి శీతనంగేఘ మందాగ్ని ర్భ్రమ కోపితా,
మహాపిత్తం చ మూర్ఛా చ శీతపిత్తం పినిర్దిశేత్. (చరకే) 51

తా. అరుచి, అగ్నిమూర్ఛము గలుగుట, తద్విఘ్నలాదుట, కోపము, కడు
ప్రైశ్యము, మూర్ఛలగుట-ఈలక్షణములు గలగి శరీరము కడుశీతలముగ నుండుటయే శీత
ప్రైశ్యమని తెలియవలయును.

— శీతప్రైశ్యమునను భూర్జాశ్రవసము ౧౯ —

శుద్ధసూతం సమం గంధ మశ్రకం చ మనశ్శిలా,
మర్దితం నరుణా ద్రావై ర్నర్దయే ద్విపసద్వయమ్. 52
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకేఘచేత్,
షడ్యాహంతే సముద్భ్రత్య సూక్ష్మచూర్ణం తు కారయేత్. 53
ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం శీతపైత్తనివారణం,

తా. శుద్ధజేసిన రసము, శుద్ధజేసిన గంధము, అశ్రకభస్మము, శుద్ధజేసిన చురిశిల-
వీనిని సమభాగములంగ భల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి ఉలిమిచెక్కనముతో కండు
దినములు వద్దించి 'గాజుకుపెట్టె' నునిచి నాలుకాయంత్రమున ఒ ర్ఘములు వండి
సాంగతీతలమున దీసి వద్దించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి కండు గురిగించుటయెత్తును లేనె,
పిప్పలితోనేసి, లేక నెయ్యి, మిరియపు చూర్ణముతోనేసి ప్రతిదినము నేవించుచుండిన శీత
ప్రైశ్యము హరించును. (మఱియు శీతప్రైశ్యము హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేసి, లేక
పాణిబద్ధరసమునేసి, స్వయమగ్నిరసముచేసి నేవించవలయును.)

— మూర్ఛాప్రైశ్యలక్షణము ౧౯ —

అతిమూర్ఛాశీతం చ మూర్ఛం నచ ప్రతీక్షణమ్. 54
అతితృష్ణాంగశోషశ్చ మూర్ఛాపిత్తే చ విభ్రమః, (చరకే)

తా. కడుమూర్ఛలగుట, శరీరము కడుచల్లగనుండుట, కడుదస్పిలగుట, అంగ

ములు శోషించుట, భ్రమగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ప్రతిక్షణమున మూర్ఛ గలుగుటయే మూర్ఛాప్రైత్యమని తెలియవలయును.

❧ మూర్ఛాప్రైత్యాంకుశ్చరసము ❧

శుద్ధపారద గంధం చ టంకణం చాభ్రభస్మకమ్. 55

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
భద్రముస్తకషాయేణ మద్దయే త్రిదినం తథా. 56

కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య పుటమేకం తు భూధరం,
సాంగశీతలముస్థృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 57

మూర్ఛాపిత్తవినాశాయ సర్వప్రైత్తనివారణం,

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము, ఆభ్రక భస్మము-పీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వములోనునిచి తుంగము స్తైలకషాయముతో మూడు దినములు మద్దించి గాజాకుప్పిలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములో నునిచి తుంగము స్తైలకషాయముతో మద్దించి గురిగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని నారికడపుకాయనీరుతో సేవించిన మూర్ఛాప్రైత్యము, సర్వప్రైత్యములు హరించును. (సింహూగమును నారికడపుకాయ నీరుతో సేవించిన మూర్ఛాప్రైత్యము హరించును.)

❧ మధురప్రైత్యలక్షణము ❧

అరుచి ర్మధురోద్రేక ఉషఃకాలే చ కోపితా. 58

శిరోశ్రమణమాధుర్యం ఛర్ది రోష్ణాం చ హర్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. నోరు రుచిలేకుండుట, ఉషఃకాలమున కోపముగలుగుట, తలతిరుగుట, వాంతిగలుగుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట-ఈలక్షణములు గలిగి నోరు తీక్షగనుండుటయే మధురప్రైత్యమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని, పాణిబద్ధరసమునేని సేవింపవలయును.)

❧ మధురప్రైత్తమునకు ప్రైత్యకజాంకుశ్చరసము ❧

శుద్ధగంధక టంకం చ తాళకం చ మనశ్శిలా. 59

సర్వం హంసః ద్రావై ద్దినమేకం విమద్దయేత్,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం షడ్భామాంతం నిరుధ్య చ. 60

దేయూ గుంజానుపానేన మధుసిత్తం వినాశయేత్,

తా. గంధకము, పెరిగారము, తాళకము, చుడిశిల-వీసిన శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ బల్లములలో నునిచి *హంసపాదియాకురసములో* ఒకదినము మద్దించి గాజుకుప్పెలలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున ౬ రోగాములు చండి గురిగినిబరుత్తును అనుపానవిశేషములతో నేవించిన మధురపిత్తము హరించును.

—ॐ కుసుమవైశ్యలక్షణము ॐ—

ఆతాపో నాసికా రక్త మతితృష్ణా ప్రవీడనమ్.
కృచిచ్చోఽఞ్చితవాహశ్చ కుసుమం శీర్ష సంభవం,

61

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శరీరము మండుట, పడుచున్న గలుగుట, దిశానాశపుడు పోటనండి నెత్తురు పెడలుట-ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నెత్తురు గారుటయు కుసుమవైశ్య మని తెలియవలయును. ఇది శరీరమున జనించును.

—ॐ నాసికాకుసుమవైశ్యవివరణము ॐ—

శిరశ్శూలే తు సంజాతే వాతాద్ధ్వాగ్నిశోదస్పక్రస్వేత్.
దాడిమీపుష్పదూర్వాశ్చ రసకర్పూరమాక్షికం,
సమం దుగ్ధం శిరోభ్యంగే నన్యే పానే సితా మధు.
దాపయే త్ప్రత్యరోగాచ్చ శిరశ్శూలేతు దారుణే, (అశ్వినీకల్పే)

62

63

తా. తలనొచ్చి ముక్కున నెత్తురుగారుటయు వాతకుసుమవైశ్యమనియు, శరీరము పంటగలిగి శరీరము శూలించి ముక్కున నెత్తురుగారుటయు వైశ్యకుసుమవైశ్యమనియు తెలియవలయును. వానియందు దాసిష్టప్రవృత్తులను, గలకపేళ్ళను పాలలో నూరి రసము విడిచివీని అందు రసకర్పూరము, శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము అనువానిని సమముగ కలిపి అభ్యంజనము, నన్యము సేయుటయు కాక పంచదారను, లేనను కలిపి నేవించిన రెండువిధములైన కుసుమవైశ్యములు హరించును.

—ॐ నాసికాకుసుమములకు ఉదంబరాక్షికము ॐ—

ఉదంబరఫలం పక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతమ్.
ఏలా మరద సిందూరై ర్భక్తం స్యాద్ర క్తశాంతయే, (చరకే)

64

తా. మేడిపండ్లు, పంచదార, నిలకులు, మిరియాలు అనువాని చూర్ణములలో ఆపు నెయ్యి కలిపి వండి అందు సిందూరమునునిచి నేవించిన నాసికాకుసుమములు హరించును.

* హంసపాదియాకు—అనగా చెప్పుకట్టాకు.

❧ నాసికాకుసుమములకు గజకేసరీరసము ❸ ❧

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం గంధకం హింగు తాళకమ్. 65

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
మద్దయే ద్భృంగనీరేణ కాచకుప్యాంతరే షివేత్. 66

వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా,
సాంగశీతలముద్భృత్య చణమాత్రం చ భక్షయేత్. 67

సుమపిత్తవినిశాయ సర్వపిత్తవిచాళకః, (సిద్ధవిద్యార్థూః)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినవసనాభి, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిన తాళకము-నిసిని సమభాగాములంగ ఖల్వముగా నునిచి గుంటగలగరాచురసముతో ఒకనెలము మద్దిచి గాజుకుప్పెనా నునిచి ఒకదినము మందాగ్నిలో చాలుకాయంత్రమున పండి సాంగశీతలమున దీసి శనగగింజలప్రమాణమును లేనేతోగాని, లేక నేతితోగాని నేమిచిన కుసుమపైత్యములు, సర్వపైత్యములు హరించును.

❧ నాసికాకుసుమములకు నస్యము ❹ ❧

నస్యం దాడిమపుష్పాంత్రో రసో దూర్వా భవోఽభవా. 68

ఆమ్రాస్థితః పలాండ్వోర్వా నాసికాచ్యుతరక్షజిత, (బాహుః)

తా. దానిమ్మపువ్వు, గరికెపేళ్ళు అనువానినిగాని, లేక గరికెపేళ్ళు, మామిడి పళ్ళు అనువానినిగాని, (లేక ఇష్టపువ్వు, తెల్లనీరుల్లిగడ్డ అనువానినిగాని) చనుబాల్తో నూరి నస్యము చేసినను, లేక తెల్లనీరుల్లిగడ్డకు కమ్మతో తుక్కి ఉడికించి రసముతీసి నస్యముచేసినను నాసికాకుసుమములు హరించును. (లేక జమ్మి నలను మూడు మిరియపు గింజలను ఉదకముతో నూరి నస్యముజేసినను, లేక పట్టుబట్టకాల్చినమసిని, గవ్వలభస్మమును, వైడిప్రత్తిపువ్వులరసముతో నూరి నస్యముచేసినను, లేక నాసికావాతచిక్రిత్పలం జేసినను నాసికాకుసుమములు హరించును.)

❧ క్రోధప్రైత్యలక్షణము ❺ ❧

సదాచ తామసాచారో దుర్భాషా తీవ్రతాగుణః. 69

శిరోభ్రమణదోషశ్చ క్రోధసిత్తం వినిర్ధితేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. దుర్భాషలాడుట, అన్నిపనులయందు తీవ్రముగ నడుచుట, తలతిరుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ఎల్లప్పుడు తామసక్రియల నేయుచుండుటయు క్రోధప్రైత్యమని తెలియవలయును.

శ్రోత్రవైశ్యమునకు నారాచరసము ౭౦

రసభస్మ సమం గంధం విషం మరిష నాగరమ్. 70

త్రిక్షౌరం పంచలవణం సమభాగం చ ఖల్వకే,
జీరకస్య కషాయేణ ద్వియామాంతం విచర్షయేత్. 71

కాచకుప్యాంతరే క్షిప్త్యా వాలుకాయంశ్రకే పఞ్చత్,
శనై ర్మృన్ద్యగ్నినా పాచ్యం సాంగశీతలముద్ధ రేత్. 72

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శ్రోత్రపిత్తం విసశ్యతి,

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవాళి, మిరియాల, తాంబూలములు, పంచలవణములు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముగా నునిచి జీలకఱ్ఱ కషాయముతో గుండుకొనుములు ముద్దించి గాజుపప్పుతో నునిచి వీలమచ్చులేకునముచేసి వాలుకాయంశ్రమున శుభ్రపర్చినితో 'ర' ర్పూజులు మెల్లగపూడి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజప్రమాణమున లేవేతోగాని, లేక జీలకఱ్ఱ, పంచదార అనువాని యనుపానముతోగాని నేవించిన శ్రోత్రవైశ్యము వారించును. (మఱియు దీనినే అర్జునవైశ్యమునందును నేవించువగును.)

శ్రోత్రవైశ్యలక్షణము ౭౧

అపశ్రంశో మలిస్తంభ స్పదాచింతా నిరీక్షణమ్. 73

సంభాషణమతిశ్రోథా ద్భ్రంశపిత్తస్య లక్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. ఎరుగనటులుండుట, నదాచింతించుట, రెప్పసాటువేయక చూచుట, కడు కోముగ మాటలాడుట - ఈలక్షణములుగలది తబ్బిబ్బలాడుటయే శ్రంశపిత్తమని తెలియవలయును.

శ్రోత్రవైశ్యమునకు భృంగరాజచూర్ణము ౭౨

భేకరాజరసే ప్రథే సాధితం మరిచాంజలిమ్. 74

అభయా పిప్పలీభార్గ్య సైంధవం పుష్కరాహ్వయం,

అక్షప్రమాణకం చూర్ణం మిశ్రయిత్వా మధుప్లుతమ్. 75

భక్షయేత్ప్రతిరుత్థాయ భ్రంశపిత్తం నియచ్ఛతి,

తా. అంజలిప్రమాణముగల మిరియాలను ఒకప్రథమ గుంటగలగరాకు రసముతో భాషనజేసి ఎండించి చూర్ణముచేసి అందు కరక్కాయలు, పిప్పళ్ళు, గంటుభా

రంగి, నైంధవలవణము, పుష్కరమూలము అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును అక్ష
ప్రమాణము గలిపి గచ్చకాయంతచూర్ణమును ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన
భ్రంశపిత్తము హరించును.

— శిరోపిత్తలక్షణము —

శిరోభ్రమణ సంతాప మరుచ్యాప్యతిపీడనమ్. 76

ఆమ్లైద్ధారశ్చ హృద్రోగ శ్శిరఃపిత్తస్య లక్షణం,

తా. శరీరతాపము, కడు అరుచిగలుగుట, పులికేసుపులు పచ్చుట, అిొమ్మ
నొమ్మట-ఈలక్షణములుగలిగి తలతిరుగుటయే శిరఃపైత్యమని తెలియవలయును.

— శిరఃపిత్తమునకు ప్రైత్యకాలాపకరణము —

శుద్ధసూతం సమం గంధం నేపాళం దరదం విషమ్. 77

ఖల్వచ ధేన్య వినిక్షిప్య వహ్నిమూలకషాయకే,
మర్దితం తద్ద్వియామం చ షోలాయంత్రే దినం పచేత్. 78

స్నుహీక్షిరే విమర్ద్యాకథ ద్వియామం ఖల్వమధ్యకే,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శిరఃపిత్తం నిరుచ్ఛతి. 79

తా. రసము, గంధకము, నేపాళములు, ఇరిగిలీకము, నాభి-వీనిని శుద్ధి
జేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్తమూలకషాయముతో రెండురూములు
మర్దించి చిత్తమూలకషాయముతోనే ఒకదినము షోలాయంత్రమున వండి బొంత
జెముడుపాలతో రెండురూములు మర్దించి గురిగింజంతమాత్రముజేసి యందొకదానిని
ఆవునెయ్యి నున్నపులేటనీరు అనువానితోగాని, లేక బొల్లిబూసురకషాయము, పిప్పలి
అనువానితోగాని, లేక జీలకఱ్ఱ, పంచదార అనువానితోగాని సేవింపుచుండిన శిరః
పైత్యము హరించును.

— తుధాపైత్యలక్షణము —

తుధా శీఘ్రాతిభుంజీత దేహమాంతం విదాహికా,
నేత్రశూలం తథా హికా తుధాపిత్తస్య లక్షణమ్. 80

తా. కడుశీఘ్రముగ మిక్కుటముగ భుజించుట - శరీరమంతట విదాహించుట,
నేత్రములు శూలించుట, ఎక్కిళ్ళుగలుగుట, ఈలక్షణములు గలిగి మిక్కుటముగ ఆకలి
గలుగుటయే తుధాపైత్యమని తెలియవలయును.

— తుధాపైత్యమునకు పిత్తభంజనరసము —

రస గంధాభ్రకం తుల్యం దినమేకం విమర్దయేత్,

భృంగరాజరనే ఖల్వే వజ్ర మూషాంతరే టివేత్, 81
కుక్కుటిపుటపాకే చ సాంగశీతలమున్నరేత్,

అద్వికస్యానుపానేన గుంజామాత్రం పిబేత్తథా. 82
తుథాపి త్తవినాశస్యై త్వర్వపి త్తవినాశః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, అశ్రితభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భల్వములా నునిచి గుట్టగలగ రానురసముతో ఒకదినము మద్దించి వజ్రమూషాగాని, గాజానప్పెలాగాని నునిచి సత్కుటపుటపాకే సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజప్రమాణమును బల్లపురసముతో నేనించిన శుభ్రాపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించును.

— శృష్టాపైత్యమునను ॥ —

ఉషఃకాలేచాతితృష్ణా శీతలస్య సమున్నయః. 83
కుక్షౌ కంఠే విదాహశ్చ తృష్ణాపైత్యై త్వర్వై లక్షణం,

తా. చలువపుట్టుట, కడుపు, కంఠము నీనియందు విదాహించుట - ఈలక్షణములు గలగి ప్రాణకాలమున కడువస్తుగలుగుటయు శృష్టాపైత్యముని తెలియపలయును.

— శృష్టాపైత్యమునను వైశ్యహింసకరసము ॥ —

విషం మణిశిలా సూతం గంధకం టంకణం కణా. 84

ధూర్తబీజం సనుం ఖల్వే దిసం హంసపదీరనే,
మద్దితం కజ్జలీం కృత్వా శరావసంపుటే పచేత్. 85

స్నుహీక్షీరేణ సంమర్ద్యం గుంజామాత్రం పిబేదను,
సర్వపై త్తవినాశస్యై త్తృషాపి త్తం చ నశ్యతి. 86

తా. శుద్ధిచేసిన నాళి, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన పేలిగారము, సిప్పళ్ళు, శుద్ధిచేసిన ఉమ్మైత్తలిత్తులు - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములా నునిచి హంసపాదీయారసముతో ఒకదినము కజ్జలిగ మద్దించి మూకుళ్ళలా నునిచి చీలమున్ను లేవనముచేసి పాకముజేసి సాంగశీతలమున దీసి మరల భల్వములా నునిచి బొంతజెముడుపాలతో మద్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కురువేరు కపాఠ్యానుపానముతోగాని, లేక ఉసిరికెరసముతోగాని నేనించిన శృష్టాపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించును.

— శృష్టాపైత్యమునను నారికేళయోగము ॥ —

నారికేళస్య తోయేన సంమిశ్రం కదలీఫలం,

భ్రమ తృష్ణా జ్వరహరం వృష్యం చతుష్కము త్తమమ్. 87

తా. నారికడపునీరులో అరటిపండును కలిపి సేవించిన భ్రమ, తృష్ణాసిక్తము, జ్వరము హరించుటయేగాక వీర్యవృద్ధి నేత్రములకు హితము నగా గలుగును.

— తృష్ణావైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము ౧౮ —

ధాన్యకం కుప్త పిష్ఠం చ నారికేళజలం సితా,
వీతం వై త్తవికారే తు తృష్ణావై త్తవినాశనమ్. 88

ధారోష్ణం శర్కరాయుక్తం పిబేత్సోతర్నరో యది,
కామిలా దాహశమనం రూక్షౌ తృష్ణాహరం తథా. 89

తా. కొతిమెట్లు, చెంగల్యకొట్టు - వీనిని చూర్ణముజేసి నారికడపుకాయనీరులో కలిపి అందు శర్కరవైచి పానముచేసిన తృష్ణావైత్యము హరించును. లేక ధారోష్ణముగో శర్కర కలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన కామిల, దాహము, రూక్ష, తృష్ణా వైత్యము హరించును.

— దుర్భావవైత్యలక్షణము ౧౯ —

శరీరకార్శ్యయు క్తశ్చ సర్వసంగవిచర్జితః,
స్వప్నో భ్రంశో వపుశ్చీర్ణ దుర్భావవై త్తకం విదుః. 90

తా. శరీరము కృశించుట, విచస్త్రవయం దానక్తిలేమండుట, దుస్వప్నముల గాంచుట, శరీరము తైథిల్యమును జెందుట - ఈలక్షణములు గలిగి దుర్భావలాడుటయే దుర్భావవైత్యమని తెలియపలయును. (ఇది హరించుటకై ఆవర్ణాదివైత్యచికిత్సలం జేయ వలయును.)

— చర్మవైత్యలక్షణము ౨౦ —

జిహ్వోగే చర్మ శీర్ణత్వం కరపాదోష్ఠకాదికే,
శీఘ్రకిండ్యబలం హిక్కా చర్మపిత్తస్యదోషజాః. 91

తా. నాలుక, శరీరము, చేతులు, కళ్ళు, పెదవులు మొదలగుచనియందు చర్మము వూడుట, శరీరమున కడుదురద గలుగుట, సత్వములేకుండుట, ఎక్కిళ్ల గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి చర్మమువూడుటయే చర్మవైత్యమని తెలియపలయును. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయును. మఱియు రసఉబ్బును వేయ వలయును.)

— చర్మవైత్యమునకు సిత్తపిత్తసంసారము ౨౧ —

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం త్యూషణం గంధ టంకణం,

ధూర్జపీజం సైంధవం చ తుల్యం తుల్యం విచూర్ణితమ్. 92

ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్త్య కటిల్లద్రవమద్దితమ్,
వజ్రమూషా గతం కృత్వా వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 93

ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మాష మేవానుపానతః,
భక్షయే చ్చర్మవై త్తే తు సర్వవై త్తనివారణమ్. 94

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన నాభి, అర్ధకభస్మము, త్రికటుకములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెంగారము, శుద్ధిచేసిన ఉమ్మై త్తవిత్తులు, సైంధవలవణము - వీరిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి కాకరాకురసముతో మద్దించి కుమ్మెలో బెట్టి వాలుకాయంత్రమున గొడుగులములు వండి సాంగశీతలమున దీసి మాషప్రమాణమును హంసపాదీయూకురసము, పాపునేరునెలకాను, తులము మేక నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణము అనువాసితోగాని, లేక బోడతరపామరసముతోగాని, లేక తేనె, పంచదారతోగాని సేవించిన చర్మపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించును.

— ౯౩ దుర్గంధపైత్యలక్షణము ౯౩ —

దేహం దుర్గంధ మలినం తథా స్వేదశ్చ సాండురం,
కుక్షౌప్రప్లవం బహిశ్శీతం దుర్గంధే పిత్తకే విదుః. 95

తా. శరీరము కడుమలినముగ నుండుట, చెమట గలుగుట, శరీరము పాండుర స్వర్ణముగ నుండుట, కడుపులో మందుట, వెలవట శీతలముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము దుర్గంధముగ నుండుటయే దుర్గంధపైత్యమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వైత్యార్థకరసమునుగాని, లేక బడబాగ్ని రసమునుగాని సేవింప నలయును.)

— ౯౪ మదనపైత్యలక్షణము ౯౪ —

దేహస్య మరసం మూర్ఛా స్వేదస్యా చ్చర్మవీడితం,
శిరోనేత్రభ్రమశ్చైవ మదనపిత్తలక్షణమ్. 96

తా. మూర్ఛ, చెమట గలుగుట, చర్మమువ్రాడుట, తల, నేత్రములు తిరుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము మదమెక్కినట్లుండుటయే మదనపైత్యమని తెలియవలయును.

— ౯౫ మదనపైత్యమునకు శ్రీరామబాణరసము ౯౫ —

శుష్కసూతం విషం చాథ్రం దిసం ఖల్వే విమర్దయేత్,
కాకజంఘా కషాయేణ డోలాయంత్రే ద్వియామకమ్. 97

అర్ధగ్రకస్యానుపానేన మదనవైత్తనాశనమ్.

93

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, అభ్రకభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నుంచి ఒకదినము వెలుమసంధికామయముతో మద్దించి డోలాయంత్రములో రెండురృణాములు వెలుమసంధికామయముతోడనే వండి గురిగించి ప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతో సేపించిన మదనవైత్త్యము హరించును.

❧ విసర్పివైత్త్యలక్షణము ❸ ❧

సిద్ధం చ సర్వాంగగ మభ్రసర్జః క్రోధోఽతికంధూరరుచి ర్తహీయసీ,
చిరప్రవృత్తి ర్బలహీనతా చ విసర్పిసి త్తం తవసాధ్యకం విదుః. 99
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము మెరయుట, కోపము, శరీరమున కడు దురద, కడు అరుచి, చనుల యం దాలస్యముగలుగుట, సత్వములేకుండుట - ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట తోలు శిబ్బమువలె రాలుటయే విసర్పివైత్త్యమని తెలియవలయును. ఇది ఆసాధ్యము.

వి స్తీర్ణమండలై స్సాన్ద్రైః ఖండాభి శ్శీఘ్రతప్రభైః,
శీతపిత్తం విజానీయా త్తచ్చికిత్సితముచ్యతే. (నిత్యనాథీయే) 100

తా. శరీరమున వెడలుపాటి మండలములుగలిగి దక్మై దురదతోగూడి ఎత్తువై యుండుటయే శీతపిత్తవిసర్పి యని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము.) ఇంక దానికి చికిత్సను వచించెదను.

❧ విసర్పివైత్త్యమునకు పిత్తకులాంతకరసము ❹ ❧

రస గంధామృతం తీక్ష్ణం తుల్యమౌదుంబరం సమం,
హంసపాదరసైః ఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్. 101

కాచకుప్యాం నివేశ్యాభ విలేఘ్య వస్త్రస్పృత్తికాం,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం శనైర్మృద్వగ్నినా తథా. 102

ద్వియామం చ సముద్భృత్య చూర్ణయే న్నాషమాత్రకం,
జీరకస్యానుపానేన విసర్పివైత్తనాశనమ్. 103

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి, ఉక్కుభస్మము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నుంచి హంసపాదరసముతో మూడుదినములు మద్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున రెండురృణాములు మృద్వగ్నిలో వండి సాంగతితలమున దీసి భిల్వములో నుంచి మోడుగచెక్కరసముతో మద్దించి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి అందొక

దానిని బీలకట్టకహాయానుపానముతో గాని, లేక చంద్రచక్రారసముతో గాని లేక చంద్ర
చెక్క తగరంచివిత్తులు అనువాసికహయముతో గాని నాలుగుమాసములు సేవింపుచుండిన
శీతపైత్యవిసర్పి హరించును. (మఱియు నీనిసి తేనె షిట్టలతో సేవించిన గుబులు గల
పైత్యములు హరించును.)

❧ శీతపైత్యవిసర్పికి లేపనములు ౧❧

తొరసింధూతైలేన గాత్రాభ్యంగం ప్రయోజయేత్,

శీతపైత్తనినాశాయ యోగోఽయం కథితో బుధైః.

104

తా. యనతొరము, నర్జునారము, నైంధఃపలణము, నూనె కలిపి శరీరమునకు
లేపనము సేయుచుండిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించును.

అభ్యంగం తి క్తతైలేన శీతసోష్ణాంబుభిర్ని శి.

105

తా. చేతివీరవిత్తుల తైలమునీసి శరీరమునకు లేపనముచేసిగాని రాత్రులయం దుష్ట
దశమలలో న్నానముచేసిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించును.

సిద్ధానరజనీకల్పం ప్రపున్నాటలిలైస్సహ,

తి క్తతైలేన సంమిశ్రం పిత్తోద్వర్తనకే హితమ్.

106

తా. ఆవాయి, పసపు, తగరంచివిత్తులు, నువ్వులనూనె-వీనిని సమముగ కల్పము
చేసి అందు చేతివీరవిత్తుల తైలమును కలిపి మూడుసెలలు లేపనము సేయుచుండిన శీత
పిత్తవిసర్పి హరించును.

కపిత్థ శిగ్రువత్రం చ నవనీతం సమంయుతం,

ముహూరుద్వర్తతం చైవ శీతపిత్తహరం పరమ్.

107

తా. వెలగాకురసము, మునగాకురసము, వెన్న వీని సేకముచేసి శరీరమునందు
వలుమారు లేపనముసేయుచుండిన శీతపిత్త విసర్పి హరించును. (ఇది హరించుటకై గంధక
కల్పమును సగా సేవింపదగును.)

❧ రక్తపైత్యలక్షణము ౧❧

అథాన్యత్సంప్రవత్యోమి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమం,

ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మిన్ రక్తపిత్తం నిగద్యతే.

108

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రక్తపిత్తలక్షణమును సంక్షి
ప్తముగ వచించెదను.

ఉష్ణాష్టు లవణ తొర కటుభిః పిత్తదూషణైః,

యకృత్ప్రీహశ్రితం రక్తమార్ధ్వంచాధఃప్రవర్తతే. (ఆయుర్వేదే).

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు, పులుసు, ఉప్పు, యవతొరము, నర్జతొరము, కారము, పిత్తవికారద్రవ్యములు - ఈ మొదలగువాని సేవనవలన 1యకృత్తు స్థిహములయందు రక్తము ప్రవేశించి ఊర్ధ్వాసోముఖములుగ వెడలుటయే రక్తపైత్య మని తెలియవలయును.

— రక్తపైత్యవర్జవివరణము ౧ —

వాతే శ్యామారుణం రూక్షే శోణితం తనుశేనిలం,
కఫజ స్నిగ్ధ మాసాండు పిచ్చిలం బహుళం తథా. 110

తా. వాతజనితరక్తము నలుపుగ, ఎఱ్ఱగ, పిత్తజనితరక్తము నూత్నమైన మరుగుగలదిగ, స్నిగ్ధముగ, శ్లేష్మజనితరక్తము చిక్కగ, ఒకింతతెలుపుగ, బంకగ అధికముగ నుండును.

— రక్తపిత్తసాధ్యాసాధ్యములు ౧ —

అథోగమానిలం యాప్య మసాధ్యం శ్లేష్మమూర్ధ్వగం,
కఫానిలసముద్భూతం దుశ్చికిత్స్యం ద్విమూర్ధ్వగమ్. 111

తా. వాతజనితరక్తము గుదద్వారమువలన వెడలును. ఇది యాప్యము. శ్లేష్మజనితరక్తము నోటివలన వెడలును. ఇది సాధ్యము. ఏకకాలంబున వాతశ్లేష్మములు ప్రకోపించి గుదము, నోరు అనువానిమూలముగ వెడలును. ఇది అసాధ్యము.

— రక్తపిత్తనివర్తకోపాయములు ౧ —

విధేయం రక్తపిత్తే చ యథాశక్తివిలంఘనం,
అథోగే వమనం శస్త్ర మూర్ధ్వగేతు విరేచనమ్. 112

తా. రక్తపైత్యము నివర్తించుటకై శక్త్యనుగుణముగ లంఘనమును, రక్తము అధోముఖముగ బ్రవర్తించిన వమనమును, ఊర్ధ్వముగ బ్రవర్తించిన విరేచనమును జేయింపవలయును.

— జ్వరాదులయందు చికిత్సాసాధకాలము ౧ —

జ్వరే తథాతిసారే చ రక్తపైత్యే దృగామయే,
ఆదౌ నప్రతికర్తవ్యం వ్యాధివేగశ్చ దుర్జయః. (చరకే) 113

తా. జ్వరము, అతిసారము, రక్తపిత్తము, నేత్రరోగము ఇవి జనించునపుడు వానియందు వేగం బధికముగ నుండుటవలన తొలుతనే చికిత్స జేయంజునదు.

1 యకృత్తన కడుపులోని క్షోమముక్రింద నుండెడి నల్లనిమాంసదళము. 2 స్థిహమున హృదయమునకు వామభాగమునందుండెడి పచ్చనిమాంసము.

—ॐ ప్రకారాంతరరక్తపైత్తలక్షణము ॐ—

ఘర్త వ్యాయామ శోకాభ్య వ్యవాయై రలిసేవితైః,
తీక్ష్ణోష్ణ తూర లవణై రమైః కటుభిరేవ చ. 114

పిత్తం విదగ్ధం స్వగుణై ర్విదమాత్యాశు శోణితం,
తతః ప్రవర్తతే రక్త మూర్ధ్వవాధో ద్విధాపి వా. 115

(నిత్యనాథీయే)

తా. మిక్కుటముగ ఎండలో సంపరించుట, ఆయాసము జెందుట, దుఃఖం
చుట, మార్గము నడచుట, మైథునము సేయుట, మిరపకాయలు మొదలగు తీక్ష్ణపదా
ర్థములను, అగ్నితాపమును, యవతౌరము, ఉష్ణ, పులుసు, కారము గలద్రవ్యము
లను మిక్కుటముగ సేవించుట, వీనివలన పిత్తము ప్రకోపించి తీవ్రముగ ద్రవించి దుగ్ధం
ధయుక్తమై తీవ్రముగ రక్తమును తపింపజేసి ఉర్ధ్వమార్గమువలనగాని, లేక అధో
మార్గములవలనగాని, లేక ఇరుమార్గములవలనగాని ప్రవించుచుండును.

—ॐ ఉర్ధ్వార్ధోగత రక్తపిత్తలక్షణము ॐ—

ఉర్ధ్వం నాసాక్షికర్ణాన్త్యైర్దేహ్యోయానిగుదైరధః,
కుపితం రోమకూపై శ్చ సమస్తైస్తత్ప్రవర్తతే. 116

తా. మఱియు రక్తపిత్తము, ఉర్ధ్వగతంబైన ముక్కు, నేత్రములు, చెవులు,
నోరు అనువానివలనను, అధోగతంబైన మేధాని, యోని, గుదము అనువానివలనను,
మిక్కుటముగ కుపితంబైన సర్వరోమకూపములవలనను రక్తము ప్రవించును.

—ॐ వాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము ॐ—

సాంద్రం సపాండు సన్నేహం పిచ్ఛిలం చ కఘాన్వితం,
శ్యామారుణం సఘేనం చ తనురూక్షం చ వాతకమ్. 117

రక్తపిత్తం కషాయాభం కృష్ణ గోమూత్రసన్నిభం,
మేచకాగారధూమాభ మంజనాభం చ పైత్తికమ్. 118

సంస్పృష్టలింగం సంసర్గా త్రిలింగం సాన్నిపాతకం,
ఉర్ధ్వగం కఘసంస్పృష్ట మధోగం మారుతానుగమ్. 119

ఉర్ధ్వం సాధ్య మధో యాప్య మసాధ్యం యుగపద్ధతం,
యేనచోపహతో రక్తం రక్తపిత్తేన మానవః. 120

సశ్శేష్ఠశ్శ్చ విదుచ్ఛాపి తచ్ఛాసాధ్యమసంశయమ్, (చరకే)

తా. రక్తపిత్తమున రక్తము దట్టముగ, ఒకింత పాండురవర్ణముగ, చమురుతో¹ తుల్యముగ, బంకగ నుండిన క్లేష్మయుక్తరక్తపిత్తమనియు, నలుపుగ, ఎఱ్ఱగ, ఒకింత నురుగుతో గూడినదిగ, లేటగ, రూక్షముగ నుండిన వాతీకరక్తపిత్తమనియు, మట్టి పాదరి అనువాని కషాయవర్ణముగ, నల్లగ, గోమూత్రముతో తుల్యముగ, నెమలియొకె, లేక కరుదూపము, లేక కాటుక అనువానితో తుల్యముగ నుండిన పైత్తికరక్తపిత్తమనియు, రెండువర్ణములుగలదిగ నుండిన ద్వంద్వజనితరక్తపిత్తమనియు, మూడువర్ణములు గలదిగ నుండిన త్రిదోషజనితరక్తపిత్తమనియు తెలియవలయును. మఱియు ఊర్ధ్వముగ రక్తము వెడలిన క్లేష్మగుణమనియు, అసోముఖముగ వెడలిన వాతగుణమనియు తెలియవలయును. మఱియు రక్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలిన సాధ్యము. అసోముఖముగ వెడలిన *యాభ్యము. ఊర్ధ్వస్థాసోముఖములుగ వెడలిన అసాధ్యము. మఱియు రక్తపిత్తమువలన పీడితుడుగ నుండు మానవుడు ఘటపటాది వస్తువులను, ఆకాశమును ఎఱ్ఱగ గాంచిన వానియొక్క రక్తపిత్తము నిస్సంశయముగ అసాధ్యమని తెలియవలయును.

—౧౭ ప్రకారాంతరరక్తపిత్తలక్షణము ౧౭—

వాంతీరక్తస్య హిక్మా చ తాంబూలస్య చ వర్జనమ్. 121

దృఢాస్యా ద్వేహపీడా చ రక్తవైత్తవికారకే, (అశ్వినీకల్పే.

తా. నెత్తురు గ్రుక్కట, ఎక్కిళ్లు గలుగుట, తాంబూలమునం దిచ్చలేకుండుట శరీరమున దృఢమైనపీడ గలుగుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తవైత్తమని తెలియవలయును.

—౧౮ మేఢ్రీమున స్రవింపుచుండు రక్తపిత్తమునకు ఉపచారము ౧౮—

రక్తాతిసారకర్తాణి ప్రయోజ్యాని భిషగ్వరైః,

రక్తప్రవాహికే కృత్స్నం మేఢ్రీగే సన్నియోజయేత్. 122

తా. మేఢ్రీమున రక్తము స్రవింపుచుండిన రక్తాతిసారచికిత్సలం జేయవలయును.

—౧౯ అస్యగ్దరోగవివరణము ౧౯—

అపత్యమార్దగం స్త్రీణాం రక్తపిత్తమస్యగ్దరం,

తదేవ ప్రదరం ప్రోక్తం క్రియాకార్యాప్రపైత్తకే. (మతాంతరే)

తా. స్త్రీలకు రక్తవైత్త్యము యోనిమార్దమగ వెడలించుండిన అస్యగ్దరమనియు ప్రదలమనియు జెప్పబడును. ఇదిహరించుటకై రక్తవైత్త్యరోగచికిత్సలం జేయవలయును.

—౨౦ సర్వరక్తవైత్త్యములకు రక్తమాచేశ్వరరసము ౨౦—

సూతం గంధం మృతం స్వర్ణం రసం సిందూర కాంతకం,

* యాభ్య మన-సాధ్యాసాధ్యము.

అభ్రకం సర్వద్విగుణం తామ్రభస్మ ద్విభాగకమ్. 124

వంగం నాగం తథా రాప్యం ప్రత్యేకం సూతసామ్యకం,
లోహభస్మ త్రిభాగం చ ముండసిందూరకం తథా. 125

సర్వం ఖల్వే వినిశ్చిష్య మర్దయే దతియత్నతః,
ఋద్ధూర యష్టికా ద్రాక్షా మధుపుష్పశతావరి. 126

లోధ్ర కాశ్చర్య పీఠేఽపేర పద్మ కేసరపద్మకం,
మృణాల చందనోశీర నీలోత్పలఘనం సమమ్. 127

శ్రీగంధం వాలుకం కుశ్మం బలా శాల్మ లిమూలకం,
రంభా కందం గోక్షురకం మాధవీసహదేవికా. 128

పరూషణ కషాయేణ భావయే చ్ఛతవారకం,
వల్లప్రమాణకం వైస శర్కరామృతశర్కరైః. 129

భక్షయే ధృతమిశ్రం తు రక్తపిత్తహరం పరం.
సర్వవైత్తహరో నృణాం రక్తమారేశ్వరో రసః. 130

తా. శుద్ధి చేసిన రసము, శుద్ధి చేసిన గంధకము, సువర్ణ భస్మము, రససిందూరము, శాంతభస్మము - ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము, అభ్రకసిందూరము ౧౦ భాగములు, తామ్రభస్మము ౨ భాగములు, వంగభస్మము, నాగభస్మము, రజతభస్మము ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము, లోహభస్మము, ఋణువభస్మము ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ౩ భాగములు - ఇట్లుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి ఋద్ధూరపండు, యష్టిమధుకము, దీపద్రాక్ష, ఇష్పపువ్వు పిల్లిపీచరవేళ్ళు, లాద్దుగచెక్క, కవ్వపుగుమ్మడుచెక్క, కురువేరు, తామరఆగురులు, పద్మకాష్ఠము, తామరతూడ్లు, రక్తచందనము, వట్టివేళ్ళు, నల్లకలువగడ్డలు, తుంగమునైలు, శ్రీగంధము, కూతురుబుడమ, చెంగల్వకొప్పు, ముత్తనపులగపువేళ్ళు, బూరుగవేళ్ళు, అరటిగడ్డ, పల్లేరువేళ్ళు, పువ్వులగురివెండ, సహదేవి, పేరిత అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి దీనిచే నూరుమార్లు మర్దించి ఎండించి నూరుమార్లు భావన చేసి రెండుపల్లములంటేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార, తిప్పనత్తు, ఆవునెయ్యి అనువానియనుపానముతోడ నేవించిన రక్తవైత్యము, సర్వవైత్యములు హరించును. (మఱియు నిది అవర్ణవైత్యమునకు ప్రసిద్ధ మగుటంజేసి దానియందు సగా బ్రయోగించందగును.)

— రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము —

తత్సిందూరం వినిశ్చిష్య గుంజామాత్రప్రమాణకం,

మృద్వికేన సితాయుక్తం రక్తపిత్తహరం పరమ్.

131

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. సిందూరము, దీపద్రాక్షవండు, పంచదార అనువాని నేకముచేసి మద్దించి సేవించినను (లేక ఈయనుపానముతోడనే పూర్ణచంద్రోదయమును సేవించినను) రక్తపైత్యమును హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము ❖

రసభస్మకనిష్కం చ షడ్భాగం మృద్వికాసితా,
క్షయ కాస తృషా ఛర్ది రక్తపిత్తవికారజిత్.

132

తా. రసభస్మము నిష్కప్రమాణము, దీపద్రాక్ష, పంచదార ఇవి ౬ నిష్కములు- ఇట్లుల పీనిని మద్దించి ౩౦ మాత్రముచేసి యందొకదానిని అడ్డసరపాకురసము, లేనె అను వానితో సేవించిన క్షయ, కాస, దోష్, వాంతి, రక్తపైత్యము హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునకు వైత్యముద్గరరసము ❖

పారదం హింగులీకం చ హ్యార్ధ్యయంత్రే చ మేళయేత్,
కుక్కుటాండరసో భాగో టంకణ త్తొరమేవ చ.

133

గంధకస్య తథా భాగో మృతేన పరిమర్దయేత్,
సిద్ధం రసం సమాధాయ జీరతోయేన దాపయేత్.

134

మాషత్రయం ప్రతిదినం గ్రహణీ రక్తదోషనుత్,
జ్వరదాహవినాశశ్చ రక్తపిత్తనిబర్హణః.

(చరకే) 135

తా. రసము, ఇంగిలీకము-పీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి మద్దించి ఊర్ధ్వయం త్రములో నునిచి రెండుయ్యూములు పాకముజేసిన రసము వైకుండయందు వ్యాపించును. ఇట్టిసంస్కారముచే శుద్ధమైన పాచరసమును సాంగశీతలమున గ్రహింపవలయును. అట్టి పాదరసము, కోడిగుడ్డరసము, టంకణత్తొరము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి పీనిని సమభాగములుగ భల్లములోనునిచి బాగుగమద్దించి మూడుమాషములం లేసి మాత్రము జేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱకషాయముతోగాని, లేక దీపద్రాక్ష, లేనె, పంచదార అనువానితోగాని, లేక ఖర్జూరపండు, లేనె అనువానితోగాని సేవించిన గ్రహణి, రక్తదోషము, జ్వరము, దాహము, రక్తపైత్యము హరించును.

❖ రక్తపిత్తములకు మహాచంద్రకరోరసము ❖

ప్రత్యేకం తోలమానేన * సూతకాంతాభ్రభస్మకం,

* సూతకం తామ్రభస్మకమ్=రసము, తామ్రభస్మము.

సమంసమం గంధకం చ కృత్వా కజ్జలికాం తథా. 136

ముస్తా మాలతి దూర్వాభిః కేతకీస్తనవారిణా,
సహదేవ్యాః కుమారాశ్చ పర్పటస్య చ వారిణా. 137

మృణాళస్య శతాహ్వయా శ్శతావర్యారసేన చ,
భావయిత్వా ప్రయత్నేన దివసేదినసే పృథక్. 138

క్షిపే ద్ధుళూచికా సత్వం పగ్నటాశీర మాగధి,
శ్రీగంధం శారిబై లేషాం సమాంశం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 139

ద్రాక్షాదికకషాయేణ సప్తథా పరిభావయేత్,
ఛాయాయాం పరిశోష్యాథ వట్యః కార్యాశ్చణోపమాః. 140

అయం చంద్రకళా నామ రసేంద్రః పరికీర్తితః,
సర్వవై త్తగదధ్వంసీ వాతవై త్తగదాపహః. 141

అంతర్బాహ్యమహాదాహ విధ్వంసోఽయం మహారసః,
గ్రీష్మకాలే శీరత్కాలే విశేషేణ ప్రశస్యతే. 142

కురుతే నాగ్నిమాంద్యం చ మహాతాపజ్వరం హరేత్,
శోషం మూర్ఛాం హరత్యాశు స్త్రీణాం రక్తం మహాస్రవమ్. 143

ఊర్ధ్వాధో రక్తపిత্তం చ రక్తవాంతిం విశేషతః,
మూత్రకృచ్ఛాణి సర్వాణి నాశయేన్నాత్ర సంశయః. 144

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, కాంతభస్మము, అల్పకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము - పీసిన సమభాగములుగ భల్లములూ నునిచి కాటుకతో సమానముగ మద్దించి పిదప భద్ర ముస్తైలు, విశాజిపువ్వులు, గరికెవేళ్ళు, మొగలించున్న, సహదేవి, కలబంద, పర్పట కము, తామరతూండ్లు, అడవిసదాప, పిల్లపీచరవేళ్లు అనువాసని శీతోదకముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగ దంచి రసముతీసి ప్రతిదానితో ఒక్కొక్కదినము మద్దించి అందు తిప్పనత్తు, పర్పటకము, పిట్టవేళ్ళు, పిప్పళ్లు, శ్రీగంధము, గూడపాల అనువానిని సమ భాగములుగ చూర్ణముజేసి కలిపి దీనిని ద్రాక్షపండు, భర్జూరపండు, పంచదార, ఇప్పు టువ్వు, లేసె, తపక్షిరి, యష్టిమధుకము అనువానికషాయముతో విడుదినములు భావన జేసి నీడనెండించి శనగగింజలు లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని దీపద్రాక్షపండు, లేసె అనువానియనుపానముతోడ ఆరు మాసములు సేవించిన సర్వవైత్ర్యములు, వాతపిత్త బునితరోగములు, కడుపులూ మంట, వెలపట తారము, కడుగూహము, అగ్నిమాంద్యము,

కడుతాపజ్వరము, శోష, మూర్ఛ, అనురోగములును, శాచికాయల చూర్ణయుక్తముగ పాకముచేయఁబడిన గోఘృతానుపానముతోడగాని, లేక మామిడిచెక్కరసములో నున్నపునీరు మూడుసూనె బొట్టు కలిపిగాని, సేవించిన కుసుమరోగములును, ఖడ్జూర చండు, లేన లేక గుమ్మడుపండు, లేన అనువానిలో దేనితోగాని సేవించిన డోర్ధ్వ గత, అఘోగతరక్తవైత్యములును, రక్తవాంతులును, మూర్ఛయు, సర్వమూత్రకృచ్ఛములును, గుబులుగలవైత్యములును, అస్థిస్థావరోగములును హరించును. ఈచంద్రకళారసము రక్తపిత్తముల బోకడుచుటయందు కడుప్రసిద్ధి జేందియున్నది. మఱియు నీరసము గ్రీష్మశరత్కాలములయందు విశేషముగ ప్రశస్తంబులు. (మఱియు దీనిని లవంగపుచూర్ణయుక్తముగఁ జేయఁబడిన చిన్నంగినమూలము, ఇంగువ, కరక్కాయ అనువానికషాయముతోడగాని, లేక లవంగపు చూర్ణయుక్తముగఁ జేయఁబడిన చిన్నంగియాకులరసముతోడగాని, లేక రేలగంధము, పేల్చినఇంగువ, సైంధవలపణము, మిరియాలు, శొంఠి - అను వానిచూర్ణముతోడగాని, లేక జీడిగింజల చూర్ణముతోడగాని ఆరు నెలలు భక్షించిన గుబులుగల వైత్యములు హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు వేణుపత్రాచికషాయము ❧

వేణుపత్రోశీరముస్తాః కేశీదాడిమవాలుకం,

క్వాథోనాగరమిశ్రస్తు రక్తపిత్తనిబర్హణః.

145

తా. వెదురాకు, వట్టివేళ్ళు, తుంగగడ్డలు, కరువేరు, దానిమ్మకాయ, కూతురు బుడమ-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి అందు శొంఠి చూర్ణము గలిపి పానముచేసిన రక్తవైత్యము హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు అలక్తకల్పము ❧

అలక్తకరసం ఔద్రం రక్తవాంతిహరం భవేత్.

146

తా. లక్కు, లేనె కలిపి సేవించిన రక్తవైత్యము హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్వాదిచూర్ణము ❧

పుష్యార్కే కాకతుండ్వాస్త మూలం గోక్షీరభావితం,

రక్తవాంతిహరం వేయం ప్రత్యహం నిష్కనిష్కకమ్.

147

తా. పుష్యమీనక్షత్రము అదివారము కూడిన దినమునందు బండిగురిజవేరు చెక్కను దెచ్చి చూర్ణముజేసి ఆపుపాలతో విడుమారులు భావనచేసి ప్రతిదినము నిష్కప్రమాణమును సేవింపుచుండిన రక్తపిత్తము హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునకు చందనాదిఘృతము ❶ ❖

చందనసారకషాయవివక్ష్యం శారిబయా మధుకేన సుసర్పిః,

శర్కరయా మధుకేన చ మిశ్రం శోణితపిత్తమహాహతి సద్యః. 148

తా. రక్తచంపన కషాయములో సుగంధిపాల, ఇప్పటప్రవృలు, నెయ్యి కలిపి ఘృతవక్ష్యముగ వాచి అందు శర్కర, తేనె కలిపి నేలించిన తక్షణము రక్తపిత్తము హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునకు ఉశీరదానిచూర్ణము ❷ ❖

ఉశీరం తగరం శుంఠీ కంకోలం చందనద్యయం,

లవంగం పిప్పలీమూలం తృణైలా నాగకేసరమ్. 149

ముస్తామలకకర్పూరం తపక్షిరీ చ పత్రకం,

కృష్ణాగరుసమం చూర్ణం సితాస్యాదప్తమాంశకమ్. 150

రక్తవాంతిం హృదస్తాపం నాశయేన్నాత్ర సంశయః,

తా. వట్టివేళ్లు, గ్రంథితగరము, శుంఠి, కంకోలములు, శ్రీగంధము, రక్తచందనము, లవంగములు, మోషి, పిప్పళ్లు, వీలకులు, నాగకేసరములు, తుంగమునైలు, ఉసిరికపప్పు, కర్పూరము, తపక్షిరీ, ఆకుపత్రిక, కృష్ణాగరు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము చేసి దాని కెనిమిదపభాగము పంచదార గలిపి సిల్లియడుగంత భక్షించిన రక్తవాంతి, తొమ్మిది మంట నిస్సంశయముగ హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునందు ష్యములు ❸ ❖

ముద్గ గోధూమ పప్తికాశాలీ జాంగలజామిషమ్. 151

పక్వకూక్తాండవత్తూర పటోలం తండులీయకం,

ద్రాక్షా దాడిమ ఖర్జూరం థాత్రీ ఫలఘృతం మధు. 152

ప్రదరే రక్తపిత్తే చ పథ్యవర్గ ఉదాహృతః,

తా. వెనకట్టు, గోధూమలు, అరువైదినములకు ఫలించినవడ్లు, జాంగలమారసము, ముదురుగుమ్మడుకాయ, పొన్నగంటిహార, పొట్టకాయ, చిట్టిహార, ద్రాక్షపండు, దానిమ్మపండు, ఖర్జూరపండు, ఉసిరికపప్పు, అవునెయ్యి, తేనె ఇవి రక్తపైత్యరోగులకు, కుసుమరోగులకు పథ్యకరములు.

❖ రక్తపిత్తమునం దపథ్యములు ❹ ❖

కట్వమ్మ లవణ తూరం మత్స్య మద్య విదాహినః.

153

మాషానిష్పావతిలజ కుళుత్థ లశునం దధి,
ప్రసరేరక్త పిత్తే చ హ్యపథ్యమితి కథ్యతే.

154

తా. కారము, పులుసు, ఉప్పు, తేరము, మత్స్యములు, మద్యము, విదాహకర ద్రవ్యములు, మినుములు, అనుములు, అవాలు, నూనె, ఉలవలు, పెల్లుల్లి, పెరుగు-ఇవి రక్తవైక్యరోగులకు, కుసుమరోగులకు అపథ్యకరములు.

అష్టపైత్యలక్షణము ౧౯

అథాన్యత్సంప్రవత్యౌమి సంక్షిప్తం సూక్తము త్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మి న్నాన్లుపిత్తం నిగద్యతే. 155
విరుద్ధదుష్టాన్లువిదాహి పిత్తప్రకోపి పానాన్నభుజో విదగ్ధం,
పిత్తం స్వహేతుపచితం పురాయ తదాన్లుపిత్తం ప్రవదంతి సంతః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము అష్టపిత్తోత్పత్తిని సంక్షిప్తముగ వచించెదను. విరుద్ధక్షీరమత్స్యాద్యాహారములు, పులుసు, విదాహకరద్రవ్యములు అనువానిసేవనవలన, వర్షాదిబుతువులవలన, పిత్తము ప్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు జీర్ణముగాక పులితేనువులు వచ్చుటయే అష్టపైత్యమని తెలియవలయును.

అన్లుత్పిత్తాచ్ఛిరో ర్విజ్వరిత తనువపుః కోష్ఠ హృత్కంఠదాహా
స్వేదో మూర్ఛా పిపాసా కఫసహిత వమిశ్చాన్లుశేషో రసస్య,
వాచా ఘ్రాణేన తస్మిన్ జతరముపగతే చాన్లుశేషస్యవాంతి
స్తిక్తాన్లుద్ధార కంఠా బహువిధపిటకా మండలాన్లుపిత్తే. 157

తా. తలనొచ్చుట, జ్వరము గలుగుట, శరీరము కృశించుట, లోకడుపు, హృదయము, మెడ అనువానియందు తాపము గలుగుట, చెమట, మూర్ఛ, దప్పి గలుగుట, స్వేదమును పులుసును గ్రక్కుట, కడుపులో వ్యాపించిన అష్టపిత్తమువలన నోరు ముక్కు అనువానియందు పులుసు వెడలట, చేదుగ పుల్లగ తేనువులు వచ్చుట, దురద, పలువిధపిటికలు మండలములు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలవి అష్టపైత్యమని తెలియవలయును.

అవిపాకక్లమోక్లేశతిక్తాన్లుద్ధారగౌరవైః,
అరుచిః కంఠత్పదాహ మోహ మూర్ఛాః క్వచిద్భ్రమః. 158
తిక్తాన్లు కటుకోద్ధార శ్వాసహృల్లాసతాపత్వట్,
పలాపః కుక్షిరోధశ్చ హ్యన్లుపిత్తస్థలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. అన్నము బీర్ణము గాకుండుట, ఆయాసము గలుగుట, శరీరము పగులుట, చేదుగ, పుల్లగ లేనపులు వచ్చుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, అరుచి గలుగుట, కంఠము ఎండుట, తాపము, మోహము, మూర్ఛ, ఒకానొకప్పుడు భ్రమగలుగుట, చేదుగ, పుల్లగ, వగరుగ వమనము సేయుట, శ్వాస, ఓకర గలుగుట, ప్రలాపించుట, కడుపులో శూలించుట-ఈలక్షణములు గలవి ఆఘృతప్రత్యమని తెలియవలయును.

ఆఘ్నాద్ధా రాఘవమనం శిరోర్ద్ధిష్టవీర్యతం సపుః,
ఆఘ్నపిత్తస్య లింగాని స్వేద తృష్ణా విమూర్ఛనమ్. 160
తత్త్వచ్చ సాధ్యం ప్రత్యగ్రం దుశ్చికిత్సం పురాతనం,
(చికిత్సాసారసంగ్రహే)

తా. పులిసేనుపులు గలిగి పులుసును గ్రహుట, తలనొచ్చుట, జ్వరము, చెమట, దప్పి, మూర్ఛ గలుగుట - ఈలక్షణములు గలవి ఆఘృతప్రత్యమని తెలియవలయును. ఇది లేతగ నుండిన కష్టసాధ్యము. మునిరి చాత, పిత్త, క్లేష్మయుక్తంబై జ్వరయుక్తంబై యుండిన అసాధ్యము.

—ॐ ఊర్ధ్వాఘ్నోముఖాఘ్నపిత్తమునకు ఉపచారము ॥—

ఊర్ధ్వాఘ్నపిత్తే వమనం విరేచనమథాగతే. 161

సర్వత్రానశనం శస్త్రం నిరూహం చ ప్రశస్యతే,

కఫపిత్తాప్రశమనం యచ్చ పానాన్న భేషజమ్. 162

తా. ఆఘ్నపిత్తము ఊర్ధ్వముఖంబైన వమనమును, అఘ్నోముఖంబైన విరేచనమును, ఊర్ధ్వాఘ్నోముఖంబైన లంఘనమును, నిరూహవస్త్రకర్తమును, మఱియు క్లేష్మపిత్తరక్తశమనోపయుక్తపానాన్న సేవనను చేయించి దానిని టోగడవలయును.

—ॐ ఆఘ్నపిత్తమునకు సంజీవరసము ॥—

రస గంధక తామ్రం చ కాంతభస్మ సమాంశకం,
ముసలీరస సంమర్ద్యం కాచకుప్యాం వినిక్షిపేత్. 163

పాచయే ద్వాలకాయంత్రే ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్,
సిందూరం త్రిఫలా వ్యోషం తూరం లవణపంచకమ్. 164

హింగు గుగ్గులు వహ్ని చ కుబేరాక్షశ్చ టంకణం,
దీప్యత్రయం చ జాతిశ్చ సూరణం విశ్వవత్సకమ్. 165
శిగుద్వయం తథాపుంఘి వ్యాఘ్నే త్రయకటోలకం,

రాక్షసీ వజ్రవల్లీ చ కటభిక్షురపీలుకమ్. 166

సమభాగాని సంచూర్ణ్య ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
గృంజనస్య శృంగజేర జంబీరసభావనా. 167

నిష్కార్థం మధునా లేహ్యం యామేయామే చ భక్షితం,
అప్లుపిత్తం నిహంత్యాశు సర్వవ్యాధిహరః పరః. 168

కుర్యాత్ప్రాణపరిత్రాణం సంజీవరసఉత్తమః,

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము పీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డ రసముతో మద్దించి మాత్రలుచేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో బోసి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు వండి సాంగశితలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి అందు సిందూరము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, త్రిక్షౌరములు, పంచలవణములు, ఇంగువ, శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి, గుగ్గలము, చిత్రమూలము, గచ్చుపలుకులు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము, ఖురాసాని, ఓమము, మంచి ఓమము, అజామోదము, జాజికాయలు, అడవికండ, అడవియల్లము, కొడిసెపాల, మునగ గడ్డ, కారుమునగగడ్డ, ములుపెంపలపేళ్లు, నేలములకపేళ్లు, పెద్దములకపేళ్లు, రామములకపేళ్లు, చేతిపొట్ట, బలరక్కసిగడ్డ, నల్లెరు, ఒరగమ్మ, నేలగొలిమిడి, గాడిదె గడపరపేళ్లు అనువాని చూర్ణమును ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ రసప్రమాణము కలిపి మద్దించి వెల్లుల్లిపాయలరసము, అల్లము, నిమ్మపండ్లు అనువానిరసములలో ప్రతిదానితో మూడుమార్లు భావనజేసి ప్రతిరూమునందు అర్ధనిష్కప్రమాణమును తేనెతోగాని, లేక తమలపాకుతోనేని భక్షించి ఉష్ణోదకమును పానము చేసిన అప్లువైత్యము, గ్రహణి, అజీర్ణము, గుల్మకాల మొదలగు సర్వరోగములు శీఘ్రముగ హరించును. ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే సంజీవరస మనఃబుడును. (దీని సేవనవలన నీరు వెడల కుండిన దొండాకురసమును పానము సేయవలయును.)

❧ అప్లుపిత్తమునకు పితృభంజనరసము ❧

పారదం గంధకం ఆమ్రం ముసలీరసమద్దితమ్. 169

కాచకుప్త్యాం వినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రకే తథా,
పచేద్భిషక్చ సంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్. 170

త్రిక్షౌరం పంచలవణం హింగు గుగ్గులు కుష్ఠకం,
కటుత్రయం చ త్రిఫలా గంధారీ జాతికద్యయమ్. 171

దీప్యత్రయం త్రి ఫేనం చ ముసాంబ్రం విషవత్సకం,
ఏలాద్యయం చ సౌభాగ్యం కుబేరావహ్నిమూలకమ్. 172

తంత్రిత్రణీ ఫలగ్రంథీ చ చూతం దాడిమఖం పలం,
సమభాగాని సంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్. 173

భావయే త్సప్తవారం చ శృంగతేర రసేన చ,
నిష్కార్థం మధునాలేహ్యం యామేయామే చ భక్షయేత్. 174

ఆప్లుపిత్తం నిహంత్వాశు గ్రహణీ చ వినశ్యతి, (చరకే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి సేలతాటిగడ్డలరసముతో మద్దిచి మాత్రలుజేసి ఎడించి గాజుకుప్పెలో చొసి వాలుకాయుత్రమున రెండురూములు వండి సాంగతిలమున దీసి అందు త్రిక్షారములు, బుచలవణములు, నేతితోపొంగించిన ఇగువ, శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి, గుగ్గిలము, చంగల్వకోస్తు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, గంజావిత్తులు, జాజికాయలు, జావత్రి, ఓమము, ఖురాసాని ఓమము, అజామోచము, పిండుకాయ, గసగసాలు, నల్లమంద, ముసాంబ్రము, అలిపస, కొడిసెపాల, ఏలకులు, బొంతయేలకులు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, గచ్చులకులు, చిత్రమూలము, చింతయీసెలు, మయూఫలములు, కాచు, మోడి, మామిడిపప్పు, బాసిపప్పుకాయ అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి కలిపి విడుమార్చి అల్లపురసముతో భావనచేసి అర్చిచిక్కుప్రమాణమును ప్రతిరూమున లేనెతో నేవంపుచుండిన ఆప్లుపైత్యము, గ్రహణి (చర్ది, అజీర్ణము) వారిండును.

—ॐ ఆప్లుపైత్యమునకు లీలావిలాసప్రసము ॥—

శుద్ధసూతం తథా గంధం మృతతామ్రాభరుచ్యకమ్. 175

తుల్యంశం మర్దయేద్యామం రుద్వా సాచ్యం లఘూపుటే,
అక్షం ధాత్రిం చ పథ్యాం చ క్రమవృద్ధ్యా విపాచయేత్. 176

జలేనాష్టగుణేనైవ గ్రాహ్య మప్తావశేషితం,
అనేన భావయేత్పూర్వం పక్వసూతం పునఃపునః. 177

పంచవింశతివారం చ తావతాభృంగజైర్ద్రవైః,
సంశోష్య భక్షయేద్రావైః పంచగుంజం మధుస్థలమ్. 178

రసాలీలావిలాసోఽయ మాప్లుపిత్తం నియచ్ఛతి, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, సౌవర్చలవణము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి నిక్షిపండ్లరసముతో ఒక

ర్హాము మద్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి లఘుపుటంబిడి పిదప ౧ భాగము గచ్చుటలకు లును, ౨ భాగములు ఉసిరికపప్పును, 3 భాగములు కరక్కాయలును దంచి వా నికెసిమి దింతలు నీళ్ళుపోసి అష్టాశ్వముగ కషాయముకాచి యాకషాయముతో ౨గి మార్లును, గుంటగలగరాకురసముతో ౨గి మార్లును వైయావధమును ఖల్వములో మద్దించి ఎండించి చూర్ణముజేసి అందు ౫ గురిగింజలయెత్తులో గురిగింజయెత్తుసిందూరము, లేనె కలిసి సేవించిన కడుదుర్బటమైన ఆష్టవైశ్యములు హరించును.

— ఆష్టవైశ్యమునకు ప్రాణేశ్వరరసము ౧ —

- గంధకాభ్రం సమం సూతం వారాహీ రసమర్దితమ్. 179
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య ముఖం ఖండేన రోధయేత్,
పాచితం వాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్. 180
సిందూరం వత్సనాభం చ త్రిఫలా వ్యోష చిత్రకం,
త్రిక్షౌరం పంచలవణం హింగు గుగ్గులు దీప్యకమ్. 181
అజామోదం చంద్రయవం పృథగ్రసమైర్వృతం,
అర్ధశక్త్య ద్రవేణైవ భావయే త్సప్తవారకమ్. 182
ద్విమాషమనుపానేన ద్విపలేనోష్ణవారిణా,
అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాన్ వినాశయేత్. 183
అభిన్యాసం చాఘ్నివిత్రం గ్రహణీ పాండు గుల్మజీత్,
కాసశ్వాసం చ స్లీహం చ జ్వరాతీసారమేవ చ. 184
వాతశూలం చ మందాగ్నిం సర్వజ్వరవినాశకమ్,
కుర్యా త్స్పృణపరిత్రాణ మయం ప్రాణేశ్వరో రసః. 185

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన రసము-వీనిని సమభాగములగ ఖల్వములోనునిచి నేల తాటిగడ్డలరసముతో మద్దించి మాత్రలుచేసి గాజుకుప్పెలో పోసి బలపపుబిల్లచే దానిమూతినిమూసి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్హాములు వంద సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి అందు సిందూరము, శుద్ధిచేసిననాభి, త్రిఫలములు త్రికటుకములు, చిత్రమాలము, త్రిక్షౌరములు, పంచలవణములు, ఇంగువ, శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షిగుగ్గలము, ఓమము, ఖురొసానిఓమము, కొడిసెపాల-అనువానిలో ప్రతి దానిమార్లుమును రసమెత్తు కలిపి ఆల్లపురసముతో 2 మార్లు భావనచేసి రెండు మాషములయెత్తును లేనెతో సేవించినను లేక తమలపాకులో నునిచి భక్షించి చేరెడు ఉష్ణ

దకమును త్రాగినను, ఆభివ్యాసము, ఆష్టవైత్యము, గ్రహణి, పాండువు, గుల్మము, కాస శ్వాసలు, స్త్రీహారోగము, జ్వరాతిసారము, వాతశూలులు, అగ్నిహూంద్యము, సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే ప్రాణేశ్వరరసమని చెప్పబడును.

— ఆష్టవైత్యమునకు మహాప్రాణేశ్వరరసము —

గంధకాభ్రం సమం సూతం వారాహీ రసమర్చితం,
హంసపాదర సేనాపి మర్దయే త్త్రిదినం మృదు. 186

కాచకుప్యాంతరే షీప్తా తన్మృఖం చ నిరుధ్య చ,
పాచయే ద్వాలుకాయంత్రే తథా యామచతుష్టయమ్. 187

సాంగశీతలమాదాయ మర్దయేదేభిరౌషధైః,
పంచకోలం చ త్రిక్షారం జీరకద్వయ దీప్యకమ్. 188

మరీచాఙ్ పంచలవణం గుగ్గులుం చ విషద్వయం,
త్రిజాతకం లవంగం చ వరారాస్నాశ్యగంధికా. 189

జంబీరార్ద్ర కిభృంగాణాం రసై స్సంమర్దయేత్పుంశక్,
సప్తరాత్రం తతో గుంజాప్రమాణం వటకీకృతమ్. 190

తత్తద్ద్రోగైశ్చనుపానేన సేవయేత్సర్వరోగజితీ,
సన్నిపాత మభివ్యాసం ధనుర్వాతం చ తాంద్రికమ్. 191

కాసశ్వాసాగ్నిహూంద్యం చ పాండుకామలిషీనసాఙ్,
శోఘం గుల్మం తథార్శాంసి క్షయం చ గ్రహణీ గదాఙ్. 192

జ్వరకుష్ఠ ప్రమేహం చ నాశయేన్నాత్ర సంశయః,
సర్వేషాం పిత্তరోగాణాం మహాప్రాణేశ్వరో రసః. (శారీరే)

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినరసము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్లములో నునిచి నేలతాటిగడ్డలరసము, హంసపాదీయాశురసము వీనితో మూడు దినములు నున్నగమర్చించి గాజాకుప్పెలోనునిచి దానిమూతినిమూసి వాలుకాయంత్రమున ౪ ర్ముములవండు సాంగశీతలమునదీసి అందు పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి, నర్దక్షరము, యవక్షరము, టంకణక్షరము, బీలకణ్ణ, నల్లబీలకణ్ణ, ఓమము, మిరియాలు, పంచలవణములు, శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి, గుగ్గిలము, శుద్ధిజేసిన నాభి, అతివస, లవంగపుచెక్క, వీలకుళ, లవంగపత్రిక, లవంగములు, త్రిఫలములు, దుంపరాన్నము, డొమ్మడోలుగడ్డ అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు సమముగ కలిపి నిమ్మపండ్లు, అల్లము, గుంటగలగర అనువాని రసములలో ప్రతిదానిలో ఏడుదిన

ములు మద్దించి గురిగించుట తేసి మాత్రము జేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన నన్ని పాతము, అభివ్యాసము, ధనుర్వాతము, తాంధ్రకనన్ని, కానకాద్వయము, అగ్నిమాంధ్యము, పాండువు, కామిల, పీనసము, శోభ, గుల్మము, మూలద్వాధి, క్షయరోగము, గ్రహణి, జ్వరము, కుమ్రువు, ప్రమేహము, ఆమ్లవైశ్యము మొదలగు సర్వవైశ్యరోగములు హరించును.

❧ ఆమ్లవైశ్యమునకు రసభస్మాదికల్పము ❧

మృతసూతార్కలోహానాం తుల్యం పథ్యాం విమాల్లయేత్,
మాషత్రయం లిపేత్తద్రేణాన్లుపిత్తప్రశాంతయే. 194

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసు కొక్కొకతులము, కరక్కాయలు 3 తులములు-ఇట్లు చాని నేకముజేసి తేనెలో కలిపి మూడుమాషముల యెత్తున సేవించిన ఆమ్లవైశ్యము హరించును.

❧ ఆమ్లవైశ్యమునకు అశ్రుకాదికల్పము ❧

మృదాభ్రకం మృతం లోహం డ్రేర్దిహ్యద్విద్విగుంజకం,
ఫలత్రయం పటోలం చ తిక్త్వా క్వాథం సితాయుతమ్.
ఆమ్లపిత్తహరంచాశు పిఠేచ్ఛర్దిం జ్వరం జయత్,

తా. అశ్రుకభస్మము, లోహభస్మము-వీనిని తేనెతో సేవించినను లేక త్రిఫలములు, చేతిపొట్ట, కటుకరోహిణి - వీనిని కషాయముకాచి పంచదార కలిపి త్రాగినను, ఆమ్లవైశ్యము, ఛర్ది, జ్వరము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ ఆమ్లవైశ్యమునకు తామ్రాదికల్పము ❧

మృతతామ్రంవైకగుంజం మధునా సహ భక్షయేత్.
ద్రాక్షం పథ్యాం సమం ఖాదేన్మధునాచామ్లపిత్తజిత్,

తా. గురిగించుత తామ్రభస్మముగాని, లేక ద్రాక్షపండు, కరక్కాయ అను వానిని సమముగ చూర్ణముచేసిగాని తేనెతో సేవించిన ఆమ్లవైశ్యము హరించును.

❧ * ఛర్దినిదానము ❧

దుష్టైర్దోషైః పృథక్సర్వైర్భిభత్సాలోకనాదిభిః. 197

ఛర్దయః పంచవిజ్ఞేయాస్తాసాం లక్షణముచ్యతే,
అతిద్రవై రతిస్థిగై రహృద్వై ర్గవజై రపి. 198

* అన్నపానాదులయందు ద్వేషము గలిగి వమనం బగుటయే ఛర్దిరోగ మనంబును.

అకాలేచాతిమాత్రైశ్చ తథా సాత్వైశ్చభోజనైః,

శ్రమాద్భయాదథోద్వేగా వజ్జిర్ణాత్కృమిదోషతః.

199

నార్యాశ్చాపస్తనస్తవ్యాయా స్తథాతిద్రుతమశ్నతః, (ఆయుర్వేదే)

తా. కడుద్రవము, స్నిగ్ధముగలపదార్థములు, మనస్సుకు ఇంపుగాని పదార్థములు, లవణపదార్థములు అనువానిసేవనవలన, అకాలభోజనము, లేక అధికభోజనము, లేక శరీరప్రకృతికుగుణముగాని భోజనము అనువానివలన, శ్రమ, భయము, దుఃఖము, అజీర్ణము, క్రిమిదోషము, గర్భిణీస్త్రీలకు గలుగు గర్భపీడ, అతితీవ్రభోజనము అనువానివలన వాత పిత్త క్లేష్మములు ప్రకోపించి వాతఛర్ది, పిత్తఛర్ది, క్లేష్మఛర్ది, ఆరోచకఛర్ది, అగంతుకఛర్ది అన విదువిధ ఛర్దల గలుగంజేయును.

❧ ఛర్దిపూర్వరూపము ❶ ❧

హృల్లాసోద్ధారసంరోధో ప్రసేవో లవణస్తనుః.

200

ద్వేషోన్నపానే చ భృశం వమీనాం పూర్వలక్షణం,

తా. ఓకరగలుగుట, తేనుపులు పచ్చుట, మలమూత్రములు వెడలకుండుట, నోట నీరుగారుట, నోరు కొంచెము ఉప్పుగ నుండుట, అన్నపానములయందు మిక్కుటముగ ద్వేషము గలుగుట-ఈలక్షణములవలన ఛర్దిరోగము జనించు నని తెలియవలయును.

❧ ఛర్దలయందు సామాన్యోపచారము ❷ ❧

అస్యాం చ లంఘయే త్పూర్వం ముహూః కార్యం విరేచనమ్.

తా. ప్రాజెష్టుబడిన అయిదువిధ ఛర్దలయందు తఱచుగ లంఘనమును, విరేచనమును చేయించవలయును.

❧ వాతఛర్దిలక్షణము ❸ ❧

ఛర్దిర్భవేత్కృష్ణకషాయఃఫేనై

ర్దుహుర్దుహు శ్శూలకకుక్షిదాహౌ

వాతోద్భవాం ఛర్దిషిమాం బ్రువంతి

వక్త్రే చ శోషోఽశ్శ్వినిముఖ్యి వైద్యాః. (ఆయుర్వేదే)

202

తా. నల్లగ, పగరుగ, నురుగుగ గ్రుక్కుట, పలమూరు శూల, కడుపులో మంట గలుగుట, నోరు ఎండుట - ఈలక్షణములు గలవి వాతఛర్ది యని అశ్వినీదేవతలు వదించెదరు.

❧ వైశ్యచర్మిలక్షణము ❶ ❧

మూర్ఖాపిపాసాముఖశోషశీర్ష తాల్వక్షిసంతాపమోహభ్రమాత్తః,
పీతం భృశోష్ణం హరితంసతిక్తం ధూమ్రంచ పిత్రేనవమేత్సదాహమ్.

తా. మూర్ఖ, దష్టి గలుగుట, ముఖము వాడియుండుట, తల, దవడలు, నేత్రములు మండుట, అజ్ఞానము, భ్రమ గలుగుట; పచ్చగ, కడుఉష్ణముగ, ఆపవనరువర్ణముగ, వగరుగ, ఊదావర్ణముగ, దాహయుక్తముగ గ్రక్కుట - ఈలక్షణములు గలది వైశ్యచర్మి యని తెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మచర్మిలక్షణము ❷ ❧

వాంతోఽరుణో యత్రవర్ణః పిచ్చిలః పూతిశీతలః,
శ్లేష్మాచర్మివికారోఽయం మునిభిః పరిశీర్తితః. (సిద్ధసంగ్రహే) 204

తా. ఎఱ్ఱగ, బంకగ, దుర్గంధముగ, చల్లగ వమనంబగుట - ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మచర్మి యని తెలియవలయును.

❧ ఛర్మ్యరుచిలక్షణము ❸ ❧

హృచ్ఛూల పీడనయుతం వమనేన పితౄ
త్తృద్దాహ శోష బహుళం సతతం ప్రలాపః,
శ్లేష్మాధికం హ్యరుచికం వనిరోగకేతు
వైవర్ణ్యమోహజడతాగురుకంఠనం. చ. 205

తా. పితృప్రకోపమువలన వమనంబై టొమ్మునొచ్చుట, దష్టిగలుగుట, ఎల్లప్పుడు శరీరము మండుట, శోష, కడుప్రలాపము, శ్లేష్మాధిక్యము, అరుచి గలుగుట, ముఖము వెల్లబోవుట, మోహము, జడత్వము, మిక్కుటముగ వణకు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఛర్మి అరోచక మని తెలియవలయును. (ఛర్మిరోగము త్రివోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన అసాధ్యము. ద్వంద్వలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన యావ్యము. ఏకవోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన సాధ్యము.)

❧ ఆగంతుకచర్మిలక్షణము ❹ ❧

బీభత్సజాదౌ హృదజాఽమజాచ
యాఽసాత్మ్యజావా కృమిజాచ యాహి,
సా పంచమీ తాం చ విభావయేత్తు
దోషోచ్చయేజైవ యథోక్తమాదౌ.

తా. రోతపదార్థవర్ణనము, వేవిర్భు, అజీర్ణము, శరీరమున కనుగుణ్యముగాని భోజనము, గర్భస్థిములు - అను నీయైదుకారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రళాపించి నిద్రవది యగు అగంతుకభగ్నిని గలుగఁజేయును. మృతీయు దీనియందు వాతాదిభగ్నలక్షణములే గలిగియుండును.

❧ అసాధ్యభగ్నిలక్షణము ❧

విఘ్నేదమాత్రాంబువహాని వాయుః
స్రోతాంసి సందుష్య యదోర్ధ్వమేతి,
ఉత్పన్నదోషస్య సమాచితం తం
దోషంసముద్భూయ నరస్యకోష్ఠాత్.

207

విఘ్నాత్రయో స్తత్సమగంధవర్ణం
తృటీశ్వాసకాసార్తియుతం ప్రసక్తం,
ప్రచ్ఛర్దయే ద్దుష్టమిహాలివేగా
త్తమార్దితశ్చశు వినాశమేతి.

208

తా. వాయువు - పురిషము, స్వేదము, మూత్రము, ఉదకము అనువానిని పహింపుచుండు స్రోతస్సుల నడ్డగించి ఉర్ధ్వముఖంబై మలమూత్రసమానగంధవర్ణములు గలదై దప్పిరి, శ్వాసమును, దగ్ధును గలుగఁజేయునదియై నరునియొక్క కోష్ఠములోనుండి లేచి కఫమునుగాని, లేక పిత్తమునుగాని పలుమారు కడువేగముగ వమనం బగునటుల జేయుచున్నయది, ఇట్టివమనముచే పీడితుఁడుగ నుండువాఁడు కడుశిఘ్రముగ నశించును.

❧ వాతభగ్నియందు ఉపచారము ❧

క్షీరోదకసమావీతా ఛర్దిర్వాతేన సంభవా,
స నైంధవం విజేత్సర్పి ర్వాతభగ్నినిసారణమ్.

209

తా. పాలు, నీళ్లు, పసుపువర్ణము - వీనివలె వమనంబైన వాతభగ్ని యని తెలియ వలయును. ఇది నివర్తించుటకై నెయ్యిలో నైంధవలవణమును కలిపి సేవించ వలయును.

❧ వాతభగ్నికి విశంగాదిచూర్ణము ❧

విశంగం నైంధవోపేతం సౌవర్చులకటుత్రయం,
భక్షయేత్తథునా చైవ వాతభగ్ని చిదంజనః.

210

పటికాం ఛాయయా శుష్కాం భాండమధ్యే వినిపేక్షిత్,
కాచకుప్యాం వినిషీష్య వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్. 217

దీపాగ్నౌ చ ద్విషడాద్యమం సాంగశీతం సముద్ధరేత్,
కపిత్థ మూలసారేణ త్రిదినం మర్దయే త్క్రమాత్. 218

బిల్వమూలకషాయేణ మర్దయే త్రిదినం పునః,
చాతుర్జాతకర్పూర లవంగకుసుమాన్వితమ్. 219

సర్వం రససమంచైవ మేళయిత్వాథ చూర్ణకం,
లాజమూర్ణసితామిశ్రం మధునా సహ సేవయేత్. 220

వల్లద్వయమితం సూతం వమన స్తోభనం తథా,
కాసాదిపంచఛర్దీనాం హ్యరుచేర్నాశక స్తథా. 221

హృద్రోగం స్వరభంగం చ మందాగ్నిం చ నివారయేత్,
పూర్ణచంద్రోదయో నామ నిర్మితశ్శూలపాణినా. 222

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ భల్వముల నునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో మూడుదినములు మర్దించి పటికములుచేసి నీడ సెండించి గాజుపప్పెలో నునిచి కుండలో నినుకచేసి బానిపై కుప్పె నునిచి వన్నెండు యాములు దీపాగ్నితో వండి సాంగశీతమున దీసిచూచిన యది సింహారించును. సిదప దానిని భల్వముల నునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో 3 దినములు, మారేడువేళ్ళకషాయముతో 3 దినములు మరల మర్దించి అందు సింహారమునకు సమముగ విలకులు, ¹లవంగపుచెక్క, ²ఆకుపత్రిక, నాగకేసరములు, పచ్చకర్పూరము, లవంగములు అనువాని చూర్ణమును కలిపి రెండువల్లముల ప్రమాణమును పేలపుసత్తు, పంచదార, లేనె వీనితో సేవించిన వమనము, కాసత్వాసములు, పంచఛర్దలు, అరుచి, హృద్రోగము, స్వరభంగము, మందాగ్ని హరించును. ఇదియ శూలపాణిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము.

❖ ఛర్దులకు డోషణాదిచూర్ణము ❖

డోషణా చ కపిత్థాబ్ద త్వగేలాపత్రకం సమం,
సత్కౌద్రం చ రసోరాగ స్పృష్టైతే ఛర్దినాశకాః. 223

1 ఇదే దాచినిచెక్కయనియు జెప్పబడును. 2 ఇదే లవంగపత్రియనియు జెప్పబడును.

తా. పిష్టశ్శు, వెలగపండ్లగుఱ్ఱు, తుంగము నైలు, దాచినిచెక్క, ఏలకులు, ఆకు పత్రికై, సింధూరము అను నీ విడుద్రవ్యముల చూర్ణముచేసి లేనెతో సేవించిన వాంతి హరించును.

❧ చర్దులకు లాజాదికల్పము ❧

లాజచూర్ణం సితాయుక్తం సింధూరం మధునా సహ,
లిహ్యత్సకలరోగేషు ఛర్దిస్తేన విసశ్యతి.

224

తా. పేలపుసత్తు, పంచదార, సింధూరము వీనిని లేనెతో సేవించిన సర్వమైత్య వికారములు, వాంతి హరించును.

❧ సర్వచర్దులకు బిల్వాదిలేహ్యము ❧

త్రింశత్పలం బిల్వమూల మర్ధకుంభాంభసా పచేత్,
అష్టభాగావశేషేఽస్త్రిక్ ఓషాయమపతారయేత్.

225

త్రింశత్పలం గుడం దత్వా కించిత్పక్వం చ కారయేత్,
త్రిపలం శృంగిజేరస్య మరీచస్య చతుష్పలమ్.

226

పిప్పల్యాః కుడవార్ధం చ చవినాయాః ప్రకుంచకమ్,
ముష్టిం తాళీసపత్రస్య ముష్ట్యర్ధం కేసరస్య చ.

267

ద్విపలం పిప్పలీమూలం చిత్రకస్య పలం తథా,
పృథక్త్రీజాతఃం చైవ కర్షం జీరపలద్వయమ్.

228

చూర్ణం తస్త్రిక్ వినితీప్య యుక్త్వా పుష్పరసం షీపేత్,
ఏతద్బిల్వాదికం లేహ్యం సర్వచర్దినివారణమ్.

229

హృద్రోగ కామిలా గుల్మ గ్రహణ్యరుచి పీనసం,
హిక్కా కాస క్రిమి శ్వాస స్తీహానాహ గరామయాన్.

230

అర్ఛాంసి పాండురోగం చ హన్యాత్కాలే నిషేవితః,

తా. ముష్టిపలములు మారేడువేళ్ళను చిదియగొట్టి ఒకభాండములో వైచి తూమెడునీళ్ళుబోసి ఎనిమిదవభాగముగ కషాయము కాచి అందు బెల్లము 30 పలములు కలిపి చిక్కగ కాచి పిదప నందు శొంఠిచూర్ణము 3 పలములు, మిరియాలచూర్ణము ౪ పలములు, పిప్పలిచూర్ణము ౨ పలములు, చవ్యపుచూర్ణము ౧ పలము, తాళినె పత్రిచూర్ణము ౧ పలము, నాగకేసరములచూర్ణము ౪ పలము, మోడిచూర్ణము ౨ పలములు, చిత్రమూలచూర్ణము ౧ పలము, ఏలకులచూర్ణము ౧ పలము, లవంగపుచెక్క చూర్ణము ౧ పలము, ఆకుపత్రికచూర్ణము ౧ పలము, జీలకఱ్ఱచూర్ణము ౨ పలములు

వైచి బాగుగ కలియదెట్టి కించిదుష్టముగ నుండునపు డందు లేనెబోసి బాగుగ కలిసి యుతోక్తకాలమున నేవింపుచుండిన సర్వభర్తలు, హృద్రోగము, కామిల, గుల్మము, గ్రహణి, ఆరుచి, పీనసము, ఎక్కిళ్లు, రాసము, క్రిమిరోగము, శ్వాసము, స్త్రీహారోగము, కడుపుబ్బరము, విషదోషము, మూలరోగము, పొండువు హరించును.

—● సర్వభర్తలకు లఘుబిల్వానిలేహ్యము ॥—

బిల్వార్ధాధకమంభసోర్ధకలశే పక్వా చతుర్థాంశకం
తస్మిన్ జీర్ణగుడం చ పోడశపలం మిశ్రీకృతం చూర్ణితం,
కర్ణాంశం ఘనధాన్యజీరకతృటి త్వక్సేసరస్త్వాషణం
లీడం భర్త్యరుచి ప్రనేకశమనం శ్వాసాగ్నిమాంద్యం జయేత్. 231

తా. ముప్పరిండుపలములు మారేడు వేళ్ళను దంచి తూమెడునీర్లు బోసి నాలప భాగముగ కషాయము కాచి అందు ప్రాతబెల్లము ౧౬ పలములు కలిపి లేహ్యవ్యవస్థముగ కాచి అందు తుంగము నైలు, కొతిమిడ్లు, డీలకట్టి, ఏలకులు, దాచినిచెక్క, నాగకేసరి ములు, త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును దినుగుకు ౧ పలముదాప్పున వైచి బాగుగ కలియదెట్టి నేవించిన సర్వజాంతులు, అరుచి, ఎల్లప్పుడు నోట నీరు గారట, శ్వాసము, అగ్నిమాంద్యము హరించును.

—● భర్తలకు కృష్ణావికల్పము ॥—

కృష్ణా లాజ కపిత్థాన్లు కోల మజ్జా త్రిజాతకైః,
వాసా పుష్పోద్భవం వారి గుడూచీ కాండజం జలమ్.
సక్షోద్రస్సాధితో యోగ సర్వభర్తి నిబర్హణః, 232

తా. అడ్డసరపు పువ్వులరసములోగాని, లేక తిప్పలీగెరసములోగాని, పిప్పళ్లు పేలపుసత్తు, వెలగగుజ్జు, రేగుపప్పు, ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రికె అనువాని చూర్ణమును లేనెను కలిపి నేవించిన సర్వభర్తలు హరించును.

—● భర్తలకు కారాసాస్థికల్పము ॥—

కారాసాస్థి తృటి కృష్ణా రాజచూర్ణేన శర్కరామ్. 233
లిహ్యోచ్చర్ది వినాశాయ రహస్యమిదముత్తమం,

తా. ప్రత్రిగింజలపలుకులు, ఏలకులు, పిప్పళ్లు, పేలపుపిండి - వీనిచూర్ణమును సుమభాగములుగకలిపి నేవించిన భర్తి హరించును. ఇది రహస్యమైన క్రియ (తెల్లనిజాన్ను నులి వమనం బగుచుండిన శుద్ధిచేసినహరిదళమును ఆపువేన్నతోనూరిన స్త్రమునకు పట్టించి

ఓర్తిజేసి దీపము ముట్టించిన యందు తైలము స్రవించును. దానిని తమలపాకునందు లేపనము జేసి భక్షించిన తెల్లనిజున్నువలె పమనంబగుట హరించును.)

— ౨౭ ఛర్దలయందు లేపనము ౨౭ —

గీ. నెమలియీకలమసియును విమలముగను
వసుధఁ జెంగల్వక్రోష్టపు మసియుఁ గూర్చి
గన్వబూడిదె దేనెయుఁ గలిపి కంఠ
మందుఁ బూసిన వాంతులు మానునపుడు.

— ౨౮ ఛర్దియం దనుపానములు ౨౮ —

జాతీ లవంగకం లాజ మధుకం శర్కరా మధు. 234

పథ్యా గుళూచికా సత్వ మేలా వై కాంజికం తథా,
మాతులుంగం కపిత్థం చ తిల్వమాలం కరంజకమ్. 235
ఏతాని హంతినాశాయ రసరాగాసుపానతః, (నిత్యనాథీయే)

తా. జాడికాయలు, లవంగములు, పేలాలలు, యష్టిమధుకము, పంచదార, లేసె, కరక్కాయలు, తిప్పనత్తు, ఏలకులు, కలి, మాగీఫలరసము, వెలగపండు, మారేడుపేరు, కానుగచెక్క-పీనిని సిందూరసేవనకాలంబున ఛర్దిరోగములయందు దనుపానములుగ నునిచి కొనవలయును.

— ౨౯ ఛర్దలకు ఏలాదిచూర్ణము ౨౯ —

ఏలా లవంగ గజకేసర కోల మజ్జా
లాజ ప్రియంగు ఘనచందన * పిప్పలీనాం,
చూర్ణం తథా చ మధునా సహ సేవ్యమానం
ఛర్దిం నిహంతి కఫమూరుతపి త్తజాతామ్. 237

తా. ఏలకులు, లవంగపత్రి, నాగ కేసరములు, రేగుపలుకులు, పేలపునత్తు, ప్రేం కణము, తుంగము నైలు, చందనము, పిప్పల్లి దీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి లేసెతో సేవించిన క్షేప్తవాతపిత్తములవలన జనించిన ఛర్ది హరించును.

— ౩౦ ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీలేహ్యము ౩౦ —

ఘృతే కుస్తుంబరీచూర్ణం పాచయే చ్చర్కరాయుతం,
ఏలామరిచసంయుక్తం ఖాదేదరుచిశాంతయే. 238

* చంద్రహాసమ్-చూర్ణీకృతం-పచ్చకర్పూరము.

తా. కొతిమెట్ట, ఏలకులు, మిరియాల-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి, పంచదార నెయ్యి గలిపి లేహ్యపర్వముగ వండి నేనించిన అరోచకభగ్గి హరించును.

❧ ఛర్ద్యరోచకహరయోగములు ❶ ❧

శ్రుష్టకుస్తుంబరికం చ నిస్తుషం శర్కరాయుతం,
ఖాదేదరుచిశాంత్యర్థ మార్ద్రకం వాసమాక్షికమ్.

239

(మూధవనిదానే)

తా. పొట్టుతీసివేయుచిన కొతిమెట్ట-చూర్ణములలో పంచదార గలిపి నేనించినను లేక అల్లపుముక్కలను తేనెలో నానబెట్టి భక్షించినను అరుచి ఛగ్గి హరించును.

❧ ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యకలేహ్యము ❷ ❧

ధాన్యకం జీరక నితా ఘృత మగ్నివిపాచితం,
అరుచే ర్ద్రోషశమనం వాంతిపిత్తవిగాశనమ్.

240

తా. కొతిమెట్ట, జీలకఱ్ఱ-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార అవు నెయ్యి కలిపి లేహ్యపర్వముగ వండి నేనించిన చర్ద్ర వాంతి పిత్తము హరించును.

❧ * ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖాదార్ద్రకలేహ్యము ❸ ❧

విత్వగార్ద్రకఖండాంశ్చ సూక్ష్మైక పశ్చాచ్ఛ కారయేత్,
పలపోడశకం యావ ద్దవ్యసర్పిషి భర్జయేత్.

241

పలద్వాదశకే యావద్దారవర్ణం భవేత్తతః,
చూర్ణ మావాప్య మారీచం నిష్కుద్వాదశశమానతః.

242

కృష్ణాష్టనిష్కుం తన్మూలం చతుర్నిష్కుం సమావవేత్,
వంశాఖ్యజాతిఫలయోస్తృటిశుంఠోఽః పృథక్ పృథక్.

243

చిత్రకం రసనిష్కుంస్యా త్పశ్చాత్థండస్య పోడశ,
పలాని సమ్యగాలోడ్య ఛూర్ణా ఉద్భృత్య తత్పనః.

244

ప్రాతఃకాలేచైకకర్షం ఘాన్యా చ్ఛర్ది మరోచకం,
దీపనస్యక్షయం హన్యా త్పాచనం పుష్టివర్ధనం.

245

రాజ్ఞం చ సుకుమారాణాం ప్రశస్తం చామిషి త్తేకే.

తా. పదియాయుపలములు పొట్టువొలిచిన సూక్ష్మ అల్లపుతునకలను ౧౨ పల

* ఈలేహ్యపాకకాలంబున తొలుత పంచదారను పాకుబట్టిన సిదప వేయించిన అల్లపుతునకలను, తక్కినవానిచూర్ణమును వైచి వండి పొయిమీదనుండి దించి నెయ్యి ప్రాగ్ని బాగుగ కలియఁబెట్టవలయును.

మలయాపునేతితో నెఱ్ఱగ వేయించి అందు మిరియములమార్గము ౧౨ నిష్కములు, పిప్పళ్ళమార్గము ౮ నిష్కములు, మోడిచూర్ణము ౪ నిష్కములు, వెదురుబియ్యము లేక వెదురుపప్పు, జాడికాయ, ఏలకులు, శొంతి అనువానిచూర్ణము దినుసుకు ౪ నిష్కములు, చిత్రమూలపు చూర్ణము ౧౧ నిష్కములు, పంచదార ౧౬ పలములు గలిపి లేహ్యపక్వముగఁపండి దాగుగ కలియబెట్టి ప్రాతఃకాలమున కర్ణప్రమాణమును సేవింపుచుండిన ఛర్ద్యరోచకము, అగ్నిమాంద్యము, వాంతి, ఆస్తికత్తము హరించుటయే గాక పాదసము, బలము సహక గలుగును. ఇవి రాజులకు సుకుమారులకు ప్రశస్తములు.

—౨౨ మూర్ఛానిదానము ౨౨—

క్షీణస్య బహుదోషస్య విరుద్ధాహారనేవినః. 246

వేగాఘాతాదభీఘాతా స్థిరసత్వస్య వా పునః,
కరణాయతనేఘాగ్రా బాహ్యేష్వాభ్యంతరేషు చ. 247

నివిశంతే యదా దోషా తథా మూర్ఛంతి మానవాః,
సంజ్ఞావహాసు నాడీషు పిహితా స్వనిలాదిభిః. 248

తమోఽభ్యుపైతి సహసా సుఖదుఃఖస్యపోహకృత్,
సుఖదుఃఖస్యపోహశ్చ సరః పతతి కాష్ఠవత్. 249

మోహో మూర్ఛతి తామాహు ష్షడ్విధా సా ప్రకీర్తితా,
వాతాదిభి శ్శీఢితేన మద్యేన చ విషేణ చ. 250

షట్స్వప్యేతాసు పిత్తం తు ప్రభుత్వేనాపత్తివత్,

తా. క్షీణుడై పలుదోషములతోఁ గూడియుండునరుడు విరుద్ధాహారముల సేవించుటవలన మలమూత్రముల బంధించుటవలన, కాష్ఠాదులచే నభీఘాతము జెందుట వలన లేక సత్వగుణాయముగల నరునియొక్క ప్రీతాది బాహ్యేంద్రియముల యందు, అభ్యంతరమనోవహనాడులయందు, లేక కరేంద్రియజ్ఞానేంద్రియములయందు, వాతాదిదోషములు ప్రవేశించుటవలన, మనుజుఁడు మూర్ఛించెంది సుఖదుఃఖజ్ఞానరహితుడై భూమిపై కాష్ఠమువలె ద్రెళ్ళెను. (మూర్ఛ యనఁగా సంజ్ఞావహనాడులయందు వాతాదిదోషము లావరించుటవలన సుఖదుఃఖజ్ఞానమును నష్టపరచెడి అజ్ఞాన మకస్తాత్మగ ప్రాప్తంబగుటయ. ఇది వాతజమూర్ఛ, పిత్తజమూర్ఛ, శ్లేష్మజమూర్ఛ, రక్తజ మూర్ఛ, విషజమూర్ఛ, మద్యజమూర్ఛ, అన ఆరువిధంబులు. ఈ ఆరుమూర్ఛలయందును పిత్తము రాజుగ నుండును.

—౧౭ పూర్వరూపము ౧౭—

హృత్పీడా జృంభణం గ్లాని స్సంజ్ఞా దౌర్బల్యమేవ చ. 251

సర్వాసాం పూర్వరూపాణి యథాస్వం చ విభావయేత్,

తా. హృదయమున పీడ, ఆవనింతలు, వమనము, నిశలక భ్రాంతి అనునవి సర్వమూర్ఖులకు పూర్వరూపములు. ఈమూర్ఖులక్షణముల వాతాదిభేదములవలన తెలియవలయును.

—౧౮ వాతజమూర్ఖులక్షణము ౧౮—

నీలం వా యది వా కృష్ణ మాకాశమథవారుణమ్. 252

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి శీఘ్రం చ ప్రతిబుధ్యతే,
వేపథుశ్చాంగమద్గచ్ఛ ప్రపీడా హృదయస్య చ. 253

కార్య్యంశ్చామారుణాఢాయా మూర్ఛాయే వాతసంభవే,

తా. ఆకాశమును నీలవర్ణముగ, నల్లగ లేక ఎఱ్ఱగ గాంచుట, మూర్ఛిల్లుట, కడు శీఘ్రముగ తెలివినచుట, శరీరము పటగుట, దిశలు విరుచుట, మిక్కుటముగ అఱిష్టునొచ్చుట, శరీరము కృశించుట, శరీరవస్థయు నల్లగగాని, లేక నీలముగగాని ఉండుట - ఈలక్షణములు గలది వాతజమూర్ఖుని తెలియవలయును.

—౧౯ పితృజమూర్ఖులక్షణము ౧౯—

రక్తహరితవర్ణం వా వియత్పితమథాపి వా. 254

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి సస్వేదశ్చప్రబుధ్యతే,
ససిపాన స్ససంతాపో రక్తపీతాకులేక్షణః. 255

సంభిన్నవర్షాః పీతాభో మూర్ఛాయే పితృసంభవే,

తా. ఆకాశమును ఎఱ్ఱగ, లేక ఆకుపసుపు వర్ణముగ లేక పసుపువర్ణముగ గాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లుట, తెలివిగలుగునపుడు చెప్పి, సంతాపము గలుగుట, నేత్రములు ఎఱ్ఱగ, లేక పసుపువర్ణముగ నుండుట, మలము వచ్చుగ వెడలుట, శరీరకాంతి పసుపువర్ణముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది పితృమూర్ఖుని తెలియవలయును.

—౨౦ కఫజమూర్ఖులక్షణము ౨౦—

మేఘసంకాశ మాకాశ మావృతం వా తనోఘనైః. 256

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్ఛ ప్రతిబుధ్యతే,
గురుభిః ప్రాశ్నతై రంగై ర్యతై వాచ్యైః చర్షణా. 257

సప్రసేకస్పృహ్యల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే,

తా. మేఘములచేగాని, లేక చీకటిచేగాని గఘ్నబడినటుల ఆకాశమును గాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘ కాలముమీఁద తెలివిని జెందుట, శరీరముపై దట్టమైన వస్త్రముగాని, లేక పచ్చి చర్మముగాని, కఘ్నబడినటు లుండుట, ముఖమువలన చొంగకారుట, వాంఠివచ్చునటు లుండుట - ఈలక్షణములు గలది కఫజమూర్ఛ యని తెలియవలయును.

❧ సన్నిపాతజమూర్ఛలక్షణము ❧

సర్వాకృతిస్సన్నిపాతా దపస్తారథివాగతః.

258

స జంతుం సాతయత్యాశు వినా బీభత్సచ్ఛేప్తితైః,

తా. వాతశిత్తక్షేప్తలక్షణయుక్తంబై నోట నురుగుకారుట, పండ్లకొరుకుట, నేత్రములు త్రిప్పట - ఈమొదలగు అపస్తారలక్షణవిహీనంబై రెండవ అపస్తారమువలె నుండునది సన్నిపాతమూర్ఛ యనంబడును. (ఇది వాతాదిమూర్ఛలలో అంతర్భావము జెందియుండుటచలన అరుగ గణనము చేయఁబడియెను.)

❧ రక్తమూర్ఛా సంప్రాప్తి ❧

పుథివ్యాపస్తమోరూపం రక్తగంధస్తదన్వయః.

259

తస్తాద్రక్తస్యగంధేన మూర్ఛంతి భువి మానవాః,

ద్రవ్యస్వభావశ్చ త్యేకే దృష్ట్వా యదభిముహ్యతి.

260

తా. పుథివి, ఉదకములు తమోగుణవిశిష్టములు, మఱియు రక్తముయొక్క గంధమును పుథివి ఉదకసంబంధము గలదిగ నుండుటం జేసి తమోగుణవిశిష్టంబు, దానం జేసి తామసప్రాధాన్యము గలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛంజెందెదరు. రక్తగంధము రాక రక్తమును చూచినమాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్యస్వభావగుణ మని కొందఱు వచించెదరు.

❧ విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము ❧

గుణాస్తీవ్రతరత్వేన స్థితాస్తు విషమద్యయోః,

తవసతస్తాదాభ్యాంతు మోహౌ స్యాతాం యథేరితౌ.

261

తా. తైలదులయందు (స్థో. లఘురూక్షమాశునిశరం వ్యవాయితీక్షణం వికాసి సూక్ష్మం చ, ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విషంతల్ జ్ఞేయః) అనఁగా లఘు, రూక్ష, ఆశు, విశద, వ్యవాయ, తీక్షణ, వికాసి, సూక్ష్మ, ఉష్ణ, అనిర్దేశ్యరసము లగు నీవదిగుణంబు

లలో కొన్ని తీవ్రముగ నుండుటవలన ఘోర్ప గలుగకుండును. మఱియు మైజెప్పబడిన పదిగుణములు విషమద్యములయందు కడుతీవ్ర ప్రకరములుగ నుండుటవలన మైజెప్పబడిన ప్రకారము మోహము గలుగును. విషమద్యములలో విషము జీర్ణము జేందకుండును. దానంజేసి నిషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వదలక పాధింపుచుండును. మద్యము జీర్ణముజేందును. దానంజేసి విషమద్యమువలన జనించిన మోహము స్వాభావికముగ శాంతముజేందును.

— ౨౭ రక్షణానియంతర్భూతము ౨౭ —

స్తభాంగదృష్టి స్వప్రజాగూఢో చ్ఛావసశ్చ మూర్ఛితః,
మద్యేన విలపక తే తే నష్టవిభ్రాంతమానసః. 262

గాత్రాణి విక్షిపక భూమా జరాం యావన్నయాతి తత్,
వేపథు స్వప్నతృష్ణాస్య స్తమశ్చ విషమూర్ఛితే. 263
భేదితస్యం తీవ్రతరం యథాస్యం విషలక్షణైః,

తా. శరీరము శేత్రములు ప్రళించుట, శ్వాసము అస్పృష్టముగ పడెటలుట, మద్య పానమువలన తలుచుగ మాటలాడుట, నిద్రించుట, స్త్రుతి లేకుండుట, భ్రమించుట, మద్యము జీర్ణము కాకుండువఱకు ఖరమివైబడి కాళ్ళకు పేతులనుగొట్టుట - ఈలక్షణములుగలది రక్షణమూర్ఛమని తెలియవలయును. కంఠము, నిద్ర, దిష్టి, అజ్ఞానము అను వానితో గూడినదై సుద్రుతకల్పస్థానమున చెప్పబడిన మూల, పత్ర, తీరాది నేవనవలన జనించెడి విషలక్షణము క్తంబై యుండునది విషజమూర్ఛ యనంబడును.

— ౨౮ మూర్ఛా, భ్రమ, తంద్ర, నిద్ర అనువానిభేదములు ౨౮ —

మూర్ఛా పి త్తతమః స్రాయా రజః పిత్రానిలాద్భ్రమః. 264
తమోవాతకసా తంద్రా నిద్రా క్షేప్తతమో భవా,

తా. మూర్ఛారోగమున పిత్త, తమోగుణములు ప్రణలముగ నుండును. రజోగుణపిత్తవాతములవలన భ్రమ గలుగును. తమోగుణవాతకఫములవలన తంద్ర గలుగును. కఫము, తమోగుణము అనువానివలన నిదుర గలుగును.

— ౨౯ తంద్రాలక్షణము ౨౯ —

ఇంద్రియాధేక్ష్యసంప్రాప్తి ర్గౌరవం జృంభణం క్షమః. 265
నిద్రార్తస్యేనయస్యైతే తస్య తంద్రాం వినిర్దిశేత్,

తా. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయగ్రాహికశక్తివిహీనత, శరీరగౌరవము, ఆపరింతలు, బడలికి అనునవి నిద్రార్తపురుషునికి గలుగునటుల జాగ్రదవస్థయందుండువానికి

గలిగిన తంద్ర యని జెప్పబడును. (చరకే. “జ్ఞో. యదా తు మనసి క్షాంతే కర్తా త్తానః క్షమాన్వితాః, విషయేభ్యో నివర్తంతే తదా స్వపితి మానవః.” అనఁగా నెప్పుడు మనస్సు ఇంద్రియములు బడలి విషయగ్రాహకశక్తివిహీనములుగ నుండెడినో అప్పుడు నిదుర గలిగిన దని తెలియవలయును. (భృమయైక్మలక్షణము ప్రసిద్ధం బగుటచేనిచట జెప్పబడదయ్యెను.)

దోషేషు మదమూర్ఛాద్యా గతవేగేషు దేహినామ్. 266

స్వయ మేవోపశామ్యంతి సన్ధ్యాసేనాషధై ర్వి నా,

తా. దోషములయొక్కవేగము శమించిన మదమూర్ఛాదులు తమంతటతామే శమించును. మూర్ఛాది వ్యతిరిక్తసన్ధ్యాసమునందైతేనో దోషములయొక్కవేగము దోష ధము లేకయే శమించ నేరదు.

— సన్ధ్యాసలక్షణము ౨ —

వాగ్దేహమనసాం చేష్టా ఆక్షిప్త్యాతిబలామలాః. 267

సన్ధ్యస్యంత్య బలం జంతుం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః,

సనాసం న్యాససంన్యస్తః కాష్ఠీభూతో మృతోపమః. 268

ప్రాణై ర్విముచ్యతే శీఘ్రం ముక్త్యా సద్యఃఫలాం క్రియాం,

తా. కడుబలిష్ఠమైన దోషము వాగ్దేహ మనోవ్యాపారములకు ప్రతిబంధమును గలుగఁజేసి హృదయమున నెలకొని దుర్బలులైనవారిని మోహింపఁజేయునది సన్ధ్యాస మనంబడును. దీనివలన వీడితిరుడుగ నుండువాఁడు భూమితై కాష్ఠమువలె చెట్లైను. దీని యందు నూదులతో పొడుచుట, యంత్రములతో త్రిప్పట, దీపపువ్వుత్తినిముట్టించి దానిపొగను నాసికాద్వారములయందునుచుట - యీమొదలగు చికిత్సలను చేయవల యును. అట్లు చేయనియెడల శిఘ్రముగా మృతిజెందును.

— సర్వమూర్ఛలకు శిరీషబీజాద్యంజనము ౩ —

శిరీషబీజం సింధూర్థం వచా మారీచా మాగధి. 269

మనశ్శిలాం సమంచైవ బస్తమాత్రేణ వేషయేత్,

తత్కల్పేనాంజయేన్దూర్ఛాం సన్నిపాతోద్భవాం జయేత్. 270

తా. దిరిసెనపువ్వులు, సైంధవలవణము, వస, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, రక్తమణి శిల-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి గొట్టెయ్యూత్రముతో మర్దించి కల్కము చేసి కన్నులఁబెట్టె శిన్నిపాతమూర్ఛ హరించును.

—ॐ వాతాదిస్వస్థాస్థస్థతాలక్షణము ॐ—

దోషాయు క్తశ్చ సుఖకృద్దోషాయుక్తో సుఖావహాః,
హృదయే నాభిమధ్యే చ జాయతే పితృకోపతా. (ఆయుర్వేదే) 271

తా. వాతసి త్తక్షేష్ణములు తమతమ స్థానములయందుండిన శరీరము సుఖకరముగ నుండును లేక ఒకటితోనొకటి గలసియుండిన అనేకరోగముల గలుగంజేయును. అొమ్ము, బొడ్డుపీచినడును గుబులుజనించిన పిత్తము ఊర్ధ్వగత మైనవని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము. (ఇది నివర్తించుటకై బడహగ్నిరసమునుగాని, లేక ప్రాణిబద్ధరసమునుగాని, లేక వైత్యాంతకరసమునుగాని, లేక ఆముఁము, లిప్పసత్తు, మిరియమునుగాని లేక గచ్చపలుకులనుగాని లేక చిన్నంగిరసములలో నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణము, చింతపులుసు అనువానిని కలిసిగాని సేవింపవలయును. మఱియు దీనియందు పితృంతకరసము, మహాద్రాక్షాదిచూర్ణమును ప్రసిద్ధముగాన సేవింపవలయును.)

—ॐ పితృప్రకోపకారణము ॐ—

అతికట్వస్థుః తీక్ష్ణోష్ణ శుష్కశాకాత్పురాన్నతః,
విషమాశనక్రోధాగ్నిధూమఘర్తాధ్వసేవనాత్, 272

శరద్ధిష్టోద్ధమే పితృప్రకోపో జాయతే నృణాం,
వాంతిభ్రాంతిక్లమామూర్ఛాప్రలాపోఽతిశిరోరుజా. 273

దాహోఽరుచిస్తృషాదోషాః పితృస్వ్వరతిదారుణాః,
శీతలైర్దధురాహలైస్సాన్నినపానైరుపాచరేత్. 274

తా. కడుచేదు, పులుసు, తీక్ష్ణవదార్థములు, ఉష్ణవదార్థములు, ఎండినకూరలు, దుష్టాన్నము అనువానిసేవనవలన, విషమాశనము, కడుకోపము, అగ్నితాపము, పొగ, ఎండ, మార్గము నడుచుట అనువానివలన, శరద్ధిష్టకాలములవలన, వైత్యము ప్రకోపించి వాంతి, భ్రాంతిలు, బడలిక, మూర్ఛ, ప్రలాపము, తలనొప్పి, తాపము, అరుచి, దప్పి అనులక్షణములతో గూడినదై దారుణములగు అర వైత్యరోగముల జనింపంజేయును. వానియందు శీతలద్రవ్యసేవన, మధురద్రవ్యములయొక్కసేవన, సాన్నిపానములు హితకరంబులు.

శిరోర్దిమూర్ఛానమిదాహమోహాఃకంపోఽతిశోషారుచిపర్యభేదాః,
ఉన్నిద్రతాతృడ్భ్రమిరోమహర్షజృంభాతివాక్పాపి మదశ్చపిత్తే.
(మతాంతరే)

తా. తలనొప్పుట, మూర్ఛ, వాంతి, మోహము, కంపము, కడుకోప, అరుచి గలుగుట, శ్రేష్ఠగణువులు నొచ్చుట, నిదుర పట్టకుండుట, (మిత్రులముగ ఆకలి గలు

గుట) దప్పి, భ్రమ గలుగుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, అవలంతలు గలుగుట, త్వరపడి మాటలాడుట, శరీరము గురుతెరుగుండుట-ఈలక్షణములుగలది వైత్త్యరోగమని తెలియ నలయును. (వైద్యశాఖ్యబుడిన పిత్తరోగనిదానామల భాగుగా నెఱింగి చికిత్సించవలయును.

❧ వాతవైత్త్యగుణులు గలరోగములకు త్రివిక్రమరసము ❶ ❧

సూతం గంధం మృతం తామ్రం శిలా తాళం చ శోధితం,
కృష్ణా నాగబలా పథ్యా శ్రీఖండం చ విదారికా. 276
ఏరండం మర్దయే త్తుల్యం ద్రవై శ్చాగ్నిపునర్నవైః,
నిష్కమాత్రం వటీం ఖాదే ద్వాతపి త్తహరం భవేత్. 277
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన శిలా జీత్తు, శుద్ధిచేసిన తాళకము, సింహశృంగ, జిబ్బికపేర్లు, కరక్కాయలు, శ్రీగంధము, నేల గుమ్మడుగడ్డ, అముదపువేరు - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి చిత్రమూల రసముతోను, గలిజేరువేళ్ళరసముతోను మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి తేనెతో సేవించిన వాత పిత్త సంకలితరోగములు, గుణులుగలరోగము హరించును. (లేక ఇది నివర్తించుటకై వైత్తాంతకరసమునుగాని, లేక ద్రాక్షాదిచూర్ణమునుగాని సేవించవలయును.)

❧ వాతవైత్త్యమూర్ఖులకు ప్రచండజైరవరసము ❷ ❧

పలాని పంచ సూతస్య పలం వై తామ్రచూర్ణకం,
జంబీరాణాం ద్రవైః పిష్టం సూతతుల్యం చ గంధకమ్. 278
నాగవల్లీద్రవైః పిష్టం తామ్రపాత్రే ప్రదాపయేత్,
రుద్ధ్వా లఘుపుటే పాచ్యం త్రూషణై స్సమమిశ్రితమ్. 279
అర్థాంగకంపవాతారో భక్షయేత్తు ద్విగుంజకం,
దాహ సంతాప మూర్ఛాసు వాయుపి త్తసమన్వితే. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౫ భాగములు, తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ భాగములు-ఇటుల వీనిని భల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసము, తమలపాకు రసము వీనితోమర్దించి తామ్రపాత్రలోగాని (లేక కుప్పెలోగాని) నునిచి దానిమూతిని మూసి లఘుపుటంటిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికుటుకచూర్ణమును గలిపి రెండు గురిగింజలయెత్తును సేవించిన అర్థాంగవాతము, కంపవాతము, దాహము, శరీరతాపము, మూర్ఛ, వాత వైత్త్య సంకలితరోగములు (గుణులుగలరోగములు) హరించును,

❧ చాత, శ్లేష్మ సంకలితమునకు గగనగర్భికారణము. ❧

సూతాభ్ర తీక్ష్ణ తామ్రం చ మృత తాళక గంధకం,
భారీ శుంఠీ వచా ధాన్యా కట్ఫలం చ విషా భయమ్.

281

మద్ద్యం పర్పటికాద్రావై ర్నిష్కం వై భక్షయే ద్వటిం,
వాతశ్లేష్మహరత్యాశు వటిగగనగర్భికా.

282

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, ఉన్నభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, గంటభారంగి, సొంటి, వస, కొతిసెర్దు, గుముడు లేకు, శుద్ధిచేసిన నాళి, కరక్కాయలు - వీనిని సమభాగములుగ భిక్షముగా నునిచి పర్పటికరసముతో మద్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రముచేసి లేనెతో నేవించిన వాత శ్లేష్మ సంకలితరోగములు హరించును.

❧ వాతవైత్త మూర్ఖహరకల్పములు ❧

క. కాసుగవిత్తులు పిప్పలి, వేసీళ్లను నూరి ద్రాగ వేగమే మఱి దా
మేననునంటినమూర్ఖుల, నానాటను సంహరించు నయగుణశీలా.

గీ. బొడ్డుకాకరగడ్డయుఁ బొడియుఁ జేసి
గలిపి నీటను ద్రావంగఁ గడిదియైన
మూర్ఖగణముల నిర్మూలముగ హరించు
నగ్ని మిడతలుఁడి మ్రగ్నినట్లు వేగ.

క. శ్రీగంధ రేలగంధము
బాగుగ మఱి చారెడేసి భక్షణసేయక

నాగాభరణనికృపచే

వేగంబున మాను మూర్ఖవితతులు ధాత్రిన్.

[మణుగు నమిలివేళ్ళచెక్క, మణుగు వాచిలివేళ్ళ, ఆయాకు, అడ్డెడు తెల్ల ఉల వలు-ఇవి కూడా కుండనుబెట్టి నలుతూములనీళ్ళుపోసి అస్థివశేషముగా కషాయముగాచి అది వడియబోసి అందు రెండుసేర్దు నూనెపోసి అది లేహముగానువండి ముప్పాతికయెత్తు వెల్లుల్లిపాయలముగ్ధ కలిపి ఆరునెలలు నేవించేది. మూర్ఖు, కుండేటితెల్లులు, తీపుగల వాతములు మానును. ఆకుగీసిన ఉలపపప్పు, మునుగకూర, కందిపప్పు నేవించేది.] ఈయోగము మాను లభించిన గ్రంథములయందు సంస్కృత శ్లోకవిహీనంబై ఔషధ సిద్ధిగ ననుగుణ్యంబై గన్నట్టుచూడినను గ్రంథస్థబగువాని వడలనేరక యిందు ముద్రిం పించినారము.

❧ పైత్తరోగములయందు షష్ఠ్యము ❧

పురాణశాలి గోధూమ పటోలం తండులీయకం,
ధాత్రీ వయస్థా యురసీ ద్రాక్షా దాడిమ చందనమ్. 288
చతుర్వింశతివై త్తే తు సేవితం చ హితం సదా,

తా. ప్రాతవద్దు, గోధూమలు, పొట్టికాయ, చిట్టిహార, ఉసిరికపప్పు, పొన్న
గంటిహార, చాతలాసిహార, ద్రాక్షపండు, దానిమ్మపండు, శ్రీగంధము-ఇవి ౨౪ పైత్త
రోగములయందు షష్ఠ్యకరంబులు.

❧ పైత్తరోగములయందు షష్ఠ్యము ❧

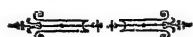
దధి క్షీర గుడం సర్పి ర్క్షాప నిష్పావ సర్వమ్.
విదాహి గురువస్తూని వ్యాయామః క్రోధ ఆతపః,
చతుర్వింశతివై త్తే చ హ్యవధ్యం సముదాహృతమ్. 290

తా. పెరుగు, పాలు, బెల్లము, నెయ్యి, మినుములు, అనుములు, ఆవలు,
విదాహకరద్రవ్యములు, గురుకరద్రవ్యములు, సంచారము, క్రోధము, ఉద్యమము, ఎండనేవ.
ఇవి ౨౪ పైత్తరోగములయందు షష్ఠ్యకరంబులు.

సప్తమప్రకరణమ్.

అష్టమ ప్రకరణమ్

అవతరణిక. ఇప్పుడు గ్రంథకర్త విఘ్నభాహుశ్యశంకగలవాడై తనచే జేయంబడు సీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తిచెందుటకై గ్రంథమధ్యమున తనకిష్టదేవతయగు ఈశ్వరునియొక్క నమస్కారాత్మక మంగళమును “ఖట్వాంగధారిణం రుద్రం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు:—

శ్లో. ఖట్వాంగధారిణం రుద్రం చంద్ర సూర్యాగ్నిలోచనం,
విష్ణుగల్గభ మీశానం దేవదేవమహం భజే. 1

తాత్పర్యము. ఖట్వాంగమే యాయుధముగ గలవాడు, చంద్ర సూర్యాగ్నిలే నేత్రములుగ గలవాడు, విష్ణువునకు ప్రియకరుడు, సకలైశ్వర్యసంపన్నుడు, సర్వదేవతలకు ప్రభువు నగు ఈశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడిక్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సీగ్రంథముయొక్క అష్టమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

—౯. కాసరోగనివాసము ౯—

ధూమోపఘాతాద్రజస ప్తదైవ వ్యాయామరూక్షాన్నసిషేవణాచ్చ,
విమార్శగత్వాదపి భోజనస్య వేగావరోధాత్తవధో స్తథైవ. 3
ప్రాణోహ్యుదానానుగతః ప్రదుష్టస్సంభిన్న కాంస్యస్వనతుల్యమోషః,
నిరేతివక్త్రాత్సహసా సదోషో మనీషిభిః కాసశ్చితి ప్రదిప్టః. 4
(ఆయుర్వేదే)

తా. ముఖ, నాసికాద్వారముల పొగ దమ్ము ప్రవేశించి శ్వాసము నడ్డగించుట, మిక్కుటముగ సంచారము మొదలగు వానిని సేయుట, గూఢాన్నముల ప్రతిదినము సేవించుట, కడులీచ్రముగ భుజించుటవలన అన్నము విరుద్ధమార్గమున జెరుగుట, (అనగా కొరబోవుట) మలమూత్రముల తుమ్ముల నడగించుట—ఈకారణములవలన ప్రాణవాయువు

మిక్కుటముగ దుష్టులై ఉదాసనాతమును దోషయుక్తముగ జేసి దానితోడంగలసి కఫ
పిత్తయుక్తంబై చగిలినకంచుపాత్రతో తుల్యమైన శబ్దము గలదై వాద్వాదరంజననుండి
ఆకస్మాత్తుగ బైలువెడలను. దీనినే విద్వజ్జనులు ¹కాన మని వచించెదరు.

— ౧౭ కానరోగభేదవివరణము ౧౭ —

పంచకాసాః స్ఫుతా వాత పిత్త శ్లేష్మ త్తత త్తయైః,
క్షయా యోపేక్షితాస్సర్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్. 5
(మాధవనిదానే)

తా. కానరోగము, వాత, పిత్త, శ్లేష్మ, త్తత, త్తయమువలన నైడువిధంబులు.
వానియం దొషభోవచారము సేయబడకుండుటచే సర్వభాతువులు క్షయించి ఒకదాని
కన్న నొకటి బలవత్తరముగ నగును. (అనఁగా వాతకాసాపేక్ష యాపిత్తకాసము, పిత్త
కాసాపేక్ష యాశ్లేష్మకాసము, శ్లేష్మకాసాపేక్ష యాత్తతకాసము, త్తతకాసాపేక్షయో
క్షయకాసము జనించు ననుట.)

— ౧౮ కానరోగ పూర్వరూపములు ౧౮ —

పూర్వరూపం భవేత్తేషాం శూకపూర్ణగళాస్యతా,
కంఠే కంఠూశ్చ భోజ్యానా మసరోధశ్చ జాయతే. 6
(నిత్యనాథీయే)

తా. కంఠము, నోరు, వీరియందు ముండ్లుబాగుట, కంఠములో దురదగలుగుట,
కంఠములో అన్నముదిగకుండుట-ఈలక్షణములవలన కానముజనించునని తెలియవలయును.

— ౧౯ వాతకాసలక్షణము ౧౯ —

వాతకాసే కంఠశూలం మూర్ఛి పారోశ్చిదరేఽపి చ,
క్షౌమాననం బలక్షీణం భిన్న కాంస్యస్వరస్తథా. 7

తా. కంఠము, శిరము, పార్శ్వములు, కడుపు శూలించుట, ముఖము కృశిం
చుట, సత్వము క్షయించుట, సర్వము చగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యముగ నుండుట-ఈలక్ష
ణములు గలది వాతకాస మని తెలియవలయును.

— ౨౦ వైశ్యకాసలక్షణము ౨౦ —

ఉరోదాహా శివక్త్రశోష స్తిక్తాస్యత్వం జ్వరస్తృషా,
కటుతిక్తం వమిశ్చోష్ణం పీతం చ పిత్తకాసకే. (మాధవనిదానే) 8

1 కాన మనదగ్గు. 2 కంఠే కంఠూర్థవైచైవ భుక్తా రోధశ్చ జాయతే
3 రక్తశోషరక్తము శోషించుట.

తా. టొమ్మలో మండుట, నో రెండుట, నోరు చేదువేయుట, జ్వరము, దష్టి గలుగుట, కారముగ ఒగ్గుగ ఉష్ణముగ పచ్చగ వాంతి యగుట, చకారమువలన శరీరము పొండురవర్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది పిత్తకాసమని తెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మ కాసలక్షణము ❧

శిరో ర్దికఫపూర్ణాస్యం హృద్దాహా గురుతారుచి,
కానే సాంద్రకఫః కంఠా శ్లేష్మకాసస్య లక్షణమ్. 9

తా. తల నొచ్చుట, ముఖము కఫముచే పూయంబడినటు లుండుట, టొమ్మలో మండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, అరుచిగలుగుట, దగ్గిన చట్టముగ కఫము వెడలుట, శరీరమున దురద గలుగుట- ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మ కాస మని తెలియవలయును.

❧ క్షత కాసలక్షణము ❧

వర్షభేద జ్వర శ్వాస తృష్ణా వై స్వర్యపీడితః,
స పూర్వం కాసతే శుష్కం తతః స్థీవతి శోణితమ్. 10
పారావతిభివాకూజకా కాసవేగాత్తు తోద్భవే, (ఆయుర్వేదే)

తా. వేళ్ళగణుపులు నొచ్చుట, జ్వరము, ఉబ్బనము, దష్టి గలుగుట, బొంగుపోయినటుల మాటలాడుట, తొలుత పొడిదగ్గుగలిగి పిదప రక్తము నుమియుట, క్షతజకాస వేగమువలన పావురపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దమును జేయుట- ఈలక్షణములు గలది క్షతకాస తెలియవలయును.

❧ క్షయ కాసలక్షణము ❧

గాత్రతూలం జ్వరో దాహా మోహః ప్రాణక్షయ శ్శ్వాసన్. 11
శుష్కం నిష్ఠీవయే త్కృచ్ఛా త్వపూయం శోణితం చ యః,
ఇత్యేష క్షయజః కాస స్సాధ్యో బలవతాం క్వచిత్. 12
క్షీణానాం దేహనాశాయ సవవా సాధ్యతాం వ్రజేత్,
(మూఢపనిదానే)

తా. శరీరము నొచ్చుట, జ్వరము, తౌషమ, మోహముగలుగుట, ప్రాణవాతము క్షయించుట, వాతప్రకోపమువలన మిక్కుటముగ నిట్టూర్పువాయువు వెడలుట, పొడి దగ్గు గలుగుట, కష్టముమీఁద చీము నెత్తురులో గూడియుండుకఫమును ఉమియుట- ఈలక్షణములు గలది క్షయకాస మని తెలియవలయును. ఇది సత్వముగలవారిలో ఒక నొకనికి సాధ్యం బగును. సత్వము లేకుండువానికి అసాధ్యం బగును.

॥ కానరోగసాధ్యసాధ్యములు ॥

కాసః పంచవిధస్త్రుః శుష్కో వాతాత్మకే మతః. 13

వైత్తికే దాహసంయుక్తశ్లేష్మికే వీనసాన్వితః,
క్షతేభిః సుతాదురసి క్షయజన్తు క్షయాకృతిః. 14

యాప్యః క్షతసముద్భూతః క్షయకాసో న సిద్ధ్యతి,

తా. వైత్తికము అనెను ప్రకారము కానరోగము గల నిధములు. అందు వాతకాసమున పొడిదగ్గుగాని, లేక శరీరస్పృశ్యముగాని గణియుండును. (ఇవి సాధ్యము.) చిత్తకాసమున సర్వాంగములయందు తాపము గలుగును. (ఇవి సాధ్యము) శ్లేష్మకాసమున వీనస గలుగును. (ఇవి సాధ్యము.) క్షతకాసమున అభిసృతమువలన క్షయమునందలి రక్తము చెడి దగ్గు గలుగును. ఇవి యాకృతి. క్షయకాసమున క్షయరోగలక్షణములు గలుగును. ఇవి అసాధ్యము.

॥ పంచకాసాయులన అవృత్తాంకరసము ॥

రస గంధ త్రికటుకం గ్రంథికం చవ్యచిత్రకమ్. 15

అమృతం లవణం తుల్యం భృంగస్వరసమర్థితం,
గుంజామాత్రాశ్చ షటికాః పంచకాసాకా వినాశయేత్. 16

అమృతాంకరసో నామ్నా వింశతి శ్లేష్మరోగజిత్,
అశీతివాతరోగాంశ్చ నాశయేన్నాత్ర సంశయః. (మాధవనిదానే) 17

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, త్రికటుకములు, మోడి, చవ్యము, చిత్రమూలము, శుద్ధిజేసిన నాళి, పైంధవలవణము-పీనిని సమభాగములుగ భల్వములతో నునిచి గుంటగలగ రాకుండుముతో బాగుగ మద్దించి గురిగింజుత మాత్రలుజేసి యం దొక దానిని లేనె, పిష్టులితో నేవించిన గి కాసములు, 10 శ్లేష్మరోగములు, 10 వాతరోగములు, చక్కారమువలన గళరోగము, తాలరోగము, శిరోరోగము, కర్ణము, నాసారోగము నిస్సంశయముగ హరించును.

॥ తిలాచిలేహ్యము ॥

తిలా భల్లూతకం పథ్యా గుడంచేతి స మాంశకం,
దుర్నామ శ్వాసకాసఘ్నం ప్లీహ పాండు రుజాపహమ్. 18

(నిత్యనాథీయే)

తా. ఎఱ్ఱనువ్వులు, శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు, కరక్కాయలు - పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానిని సమముగ జెల్లమును గ్రహించి పాకుబట్టి యండా

చూర్ణమును గలిపి లేహ్యచక్షుముగ వండి ప్రత్యహము నాలుగుమాడల యెత్తునుగాని, లేక ధరణమెత్తునుగాని, లేనెతో సేవింపుచుండిన మూలరోగము, శ్వాసకాసలు, స్త్రీహారోగము, పాండువు హరించును. (లేక ఈగ్రంథములో జ్వరప్రకరణమునందు జెప్పబడిన చండభానురసమునుగాని, లేక సూతరాజీయ మను రసమునుగాని సేవించిన కాస శ్వాసములు హరించును.

❧ చిత్త్రాచిలేహ్యము ❧

- చిత్త్రకం పిప్పలీమూలం వ్యోషం ముస్తా దురాలభా,
శతీ పుష్కరమూలం చ శ్రేయసీ సురసా వచా. 19
- భార్జ్య ఛిన్నరుహః రాన్నా కర్కటాఖ్యాచ కర్షికా,
కల్కొగ్నిదగ్ధద్వితులం కషాయే పలవింశతిః. 20
- మత్స్యండికాయా దశవా సర్పిషః కుడవం పచేత్,
సిద్ధే శీతే పృథక్తౌద్ర పిప్పలీ కుడవాన్వితమ్. 21
- చతుః పలం తు గాక్షీర్యా శ్చూర్ణం తత్ర ప్రదాపయేత్,
లేహాయే త్కాస హృద్రోగ శ్వాస గుల్మ నివారణమ్. 22
- (ఆయుర్వేదే)

తా. చిత్త్రమూలము, మోడి, త్రికటుకములు, తుంగము నైలు, *దురదగొండి వేరు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, కర్కాయలు, తులసి, వస, గంటుభారంగి, తిప్పలీగి, సన్నరాన్నము, కర్కటకశృంగి-వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి అందు ౨౦౦ పలములయెత్తు నీళ్ళుపోసి ౨౦ పలములు శేషించునటుల కషాయము కాచి ఎడియగట్టి అందు ౧౦ పలములయెత్తు ఖండ శర్కర, కుడవప్రమాణము నెయ్యి. కలిపి లేహ్యచక్షుముగ వండి చల్లారినపింప లేనె ౧ కుడవము, పిప్పలిచూర్ణము ౧ కుడవము, వెదురుప్ప ౪ పలములు వైచి కలియఁ బెట్టి సేవించిన కాసము, తొమ్మునోప్పి, శ్వాసము, గుల్మము హరించును.

❧ అగస్త్యహరీతక్యపలేహ్యము ❧

- దశమూలీ స్వయం గుస్తా శంకపుష్పీ శతీ బలా,
హస్తిపిప్పల్యపామార్గ పిప్పలీమూలచిత్త్రకమ్. 23
- భార్జ్య పుష్కరమూలం చ ద్విపలాంశం యవాధకం,

* ఇదే తీటకసింధ, మఱియు ఇదే దూలగొండి యనియు జెప్పబడును.

హరితకీ శతం వై వ జలే పంచాధకే పచేత్. 24

యవేస్విన్నేకసాయే చ పూతేతచ్ఛాభయాశతం,
పచేద్ధడతులాం దత్వా కుడఁం చ పృథగ్మృతమ్. 25

తైలం పిప్పలిచూర్ణం చ సిద్ధే శీతే చ మాక్షికం,
లిహ్యద్వేచాభయే నిత్య మతః ఖాచేద్రసాయనమ్. 26

వలిం చ పలితం హన్యా ద్విత్యాయుర్మలవర్ధనం,
పంచకాసాన్ ఊయాన్ శ్వాసాన్ హిక్మాం చ విషమజ్వరాన్. 27

హన్యాత్తథాగ్రహణ్యిర్హృద్రోగారుచిషీనసాన్,
అగస్త్యఃపితం ధన్య మిదం శ్రేష్ఠం రసాయనమ్. 28

తా. దశమూలములు, దుర్యుగోండివిత్తులు, శంఖపుష్పి, కచ్చారములు, ముత్తవ
పులగపువ్వేళ్ళు, పిచగపిప్పిళ్ళు, ఉత్తరేణి, మోస, చిత్రమూలము, గంటుభారంగి,
పుష్కరమూలము-ఇవి దినసు ఒకటింటికి ౨౨ పలములు, యవభాస్కము అధకప్ర
మాణము, కరక్కాయలు ౧౦౦ పలములు - ఇటుల పీచునెల్ల నొకభాండములో వైచి
అందైదు అధకములప్రమాణము నుగళము పోసి కషాయము కాచవలయును. అభండ
మందలి యలలు పక్వమైనతోడనే కషాయమును పడియగట్టి యందు కరక్కాయలు
౧౦౦ పలములు, డెల్లము ౧౦౦ పలములు, నెయ్యి ౪ పలములు, నూనె ౪ పల
ములు, పిప్పలిచూర్ణము ౪ పలములు కలిపి లేహ్యుద్విముగ వండి దించుకొని చల్లాన్ని
పిచవ ౪ పలములు లేనె పోసి బాగుగ కలియజెట్టి నేతితో మాగినకుండయందునిచి
ప్రత్యహము రెండుకరక్కాయల సేవింపుచుండిన ముగిమి, పంచకాసములు, ఊయ
రోగము, శ్వాసము, ఎక్కిళ్ళు, విషమజ్వరము, గ్రహణి, మూలరోగము, తొమ్మి
నొప్పి, అరుచి, పీనసము - ఇవి వలించుటయేగాక శరీరహంతి, అయుర్వృద్ధి, బలము
నహా గలుగును. ఈ హరితకీలేహ్యరసాయనము అగస్త్యులచే జెప్పబడియెను.

— ఇంద్రవారుణికాదిచూర్ణము —

ఇంద్రవారుణికా సూతం దేవదారు కటుత్త్రయం,
శర్కరాసహితం ఖాచే చాఘ్వానకాసహరం పరమ్. 29

(మాధవనిదానే)

తా. పాచరకేరు, దేవదారు, త్రికటుకములు, పంచదార - వీని చూర్ణమును
దినసు ఒకటింటికి ఒకటిన్నర తులముచొప్పున గ్రహించి అందు రసభస్మము ౧౦ చిన్న
ములయెత్తు కలిపి ౨౦ దినములు లేనె, పిప్పలి పీనియనుపానముతో సేవింపుచుండిన
శ్వాసలు కాసలు హరించును.

—● స్వయమగ్నిరసము ॥—

- శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం కుర్యాత్థలే చ కజ్జలిం,
తయోస్సమం తీక్ష్ణచూర్ణం ¹మర్దయే త్కన్యకాద్రవైః. 30
- ద్వియామాంతే కృతం గోళం తామ్రపాత్రే వినిక్షిపేత్,
ఆచ్ఛాద్యైరండపత్రేణ ²యామాంతేఘృష్ణతాం వ్రజేత్. 31
- ధాన్యరాశ్యో న్యసేత్పశ్చాద్ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్,
సంవేష్య గాలయేద్వస్త్రే సద్యోవారితరం భవేత్. 32
- త్రికటు త్రిఫలాచైలా జాతీఫల లవంగకం,
⁴ఏతేషాం నవభాగానాం సమం పూర్వోదితం భవేత్. 33
- సంచూర్ణ్య లోడయే త్తైద్రై ర్భక్ష్యం నిష్కద్యయం తథా,
స్వయమగ్నిరసో నామక్షయకాసనిశ్చంతకః. 34
- ఇంద్రవారుణికామూలం భృంగీకృష్ణా తిలైస్సహ,
భక్షయే త్తయకాసారో నిష్కమాత్రప్రశాంతయే. 35

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఈరెంటిని ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి దానికి సమముగ ఉక్కుభస్మము కలిపి కలబంద రసముతోగాని, లేక ఇండుపుకాయరసముతోగాని, రెండురూములు మర్దించి మద్దజేసి రాగిసంపుటములో నునిచి దానిపై ఆముదపాకులుజాట్టి ఒకరూమువఱకు నునిచిన ఉష్ణం బగును. పిదప దానిని ధాన్యరాశియందు రెండురూములుగాని (లేక రెండుదినములుగాని) ఉంచి యందుండి తీసి ఖల్వములో మెత్తగ నూరి వస్త్రగాళితముజేసి నీళ్ళపై వైచిన నది తేలును పిదప ఈలోహచూర్ణమునకు సమముగ త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఏలకులు, జాణికాయ, లవంగములు అను నీతోమ్మిది శస్త్రువులయొక్క చూర్ణమును గలిపి తేనెలో వైచి కలియబెట్టి రెండు నిష్కములయెత్తును సేవింపుచుండినను, లేక నిష్కప్రమాణమున వెఱ్ఱిపుచ్చవేరు, గుంటగలగర, పిప్పళ్లు, నువ్వులు అనువాని అనుపానముతోడ సేవింపు చుండినను క్షయకాసము హరించును.

1 మర్దయే త్కత్తకద్రవైః. 2 యామాంతేఘృష్ణతా భవేత్. 3 ద్విదివాంతే.

4 ఏషాం చ పరభాగానాం సమం పూర్వరసోభవేత్ - ఇటులను పాఠాంతరములు గలవు.

ॐ వాతకాసమునకు భూతాంకుశరసము ॥

శుద్ధసూతస్య భాగైకం ద్విభాగం శుద్ధగంధకం,
భాగత్రయం మృతం తామ్రం మరీచం దశభాగకమ్. 36

మృతాభస్య చతుర్భాగం భాగమేకం విషం ఊపేత్,
భూతాంకుశస్య భాగైకం సర్వమాస్లేన 'మద్దయేత్. 37

2యామం భూతాంకుశోనామ మూషైకం వాతకాసజిత్,
అనుపానం లిహేత్తాద్రే విభీతకఫలత్వచః. 38

వ్యోసాత్వామలకీభాగ్ని వ్యాఘ్రీభిః క్షుధితం జలమ్,
కాసానశేషాంశ్చ చిరా త్పితమాశు వ్యపోహతి. 39

మూషైకంచ లిహేత్తాద్రే, రక్తకాసం నియచ్ఛతి,

(ఆయు ర్వేదే)

తా. శుద్ధిశీలన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిశీలన గంధకము ౨ భాగములు, తామ్రభస్మము 3 భాగములు, మిరియాలు ౧౦ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౪ భాగములు, శుద్ధిశీలన నాభి ౧ భాగము, భూతాంకుశము ౧ భాగము - ఇటుల వీనినెల్ల భల్లములలో నునిది నిష్కపూర్ణరసముతో నొకరూపము మద్దించి మాషమెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకచూసిని లేనెతో నేవించి మెబడిగ తానికాయలబెరడు, త్రికటాకములు, ఉసిరిక పరుగు, గంటుభారంగి, నేలములకక్షేప్త అనువానికహయమును త్రాగిన దీర్ఘకాలముగ బాధించుచుండు వాతకాసము మొదలగు సర్వకాసములు క్షిప్రముగ హరించును. మఱియు నీభూతాంకుశరసములలో మాషప్రమాణమును లేనె (సిగ్గులి) తోడ నేవించిన రక్త కాసము హరించును.

ॐ వింశతి శ్లేష్మరోగవివరణము ॥

పూర్వోకాసః క్షయః కాసో రక్తకాసశ్చ చిష్పికా. 40

వాతకాసః పైత్తకాస క్షతకాసశ్చ శుక్తికా,

ఆమకాసః సాండుకాసః కృష్ణకాస స్తదైవ చ. 41

శ్లేష్మకాసో దధికాసః కాసశ్చ శ్లేష్మజిహ్వకః,

కంఠజిహ్వోపజిహ్వో చ హంఠిజిహ్వకాసకః. 42

ఊర్ధ్వకాస శ్లేష్మభంగ శ్లేష్మకుష్మశ్చ సంజ్ఞితః,

ఇత్యేతే వింశతిః కాసాః వక్ష్యామి విధివత్క్రమాత్. 43

(మాధవనిదానే)

తా. పూర్వకాసము, క్షయకాసము, రక్తకాసము, చిష్పికాకాసము, వాత కాసము, వైశ్యకాసము, క్షతకాసము, శుక్తికాకాసము, ఆమకాసము, పాండు కాసము, కృష్ణకాసము, శ్లేష్మకాసము, దధికాసము, శ్లేష్మజిహ్వకాసము, కంఠజిహ్వక కాసము, ఉపజిహ్వకకాసము, జిహ్వకకాసము, (ఇది చంపును) ఊర్ధ్వకాసము, శ్లేష్మ భంగాళికాసము, శ్లేష్మమృతకాసము - అన నీయిరువదియు శ్లేష్మరోగము లని తెలియ వలయును.

శ్లేష్మకాసలక్షణము ౪౯

జ్వరప్రభృత్యవీర్యం చ సతతం కాసపీడనం,
అనారోగ్యం ప్రభాతే చ పూర్వకాసస్యలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 44

తా. కాసము జనించినది మొదలు ఇంద్రియములకు సత్వము లేకుండుట, ఎల్ల పుడు బిగ్గు కలిగియుండుట, లేక మూల్గుచుండుట, ప్రాతఃకాలమున మిక్కుటముగ దగ్గు గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది పూర్వకాస మని తెలియవలయును.

శ్లేష్మకాసమునకు కాసకర్తరీరము ౫౦

అమృతం పారదం గంధం నేపాళం చ సమాంశకం,
అర్కమూలకషాయేణ మద్దయేద్యామమాత్రకమ్. 45
డోలాయంత్రే ద్వియామాంతం పాచితం చ సముష్ణరేత్,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం పూర్వకాసం నియచ్ఛతి. 46

తా. నాళి, రసము, గంధకము, నేపాళములు - పిరినెల్ల శుద్ధిజేసి సమభాగము లుగ ఖల్వములో నునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో నొకర్పూము మర్చించి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతోడనే రెండుర్పూములు డోలాయంత్రమున వండి గురిగింజలం లేసిమాత్రలు జేసి యందొకదానిని లేసె, పిప్పలితో నేవింపుచుండిన పూర్వకాసము హరించును.

క్షయకాసలక్షణము ౫౧

దేహం శుష్కం చాంగ శుష్క మన్నం క్షీణం చ పాండుతా,
శిరోభ్రమశ్చ హిక్మా చ క్షయకాసస్య లక్షణమ్. 47
(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము శుష్కించుట, శరీరము కృష్ణరోగము పట్టినట్టులుండుట, అన్న మునం దిచ్చలేకుండుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, తలదిరుగుట, ఎక్కిళ్ళు గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ దగ్గును గలిగియుండిన క్షయకాస మని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

దేహం శుష్కతీ శూలరోగసహితం కుక్షివ్యథారోచకం
హిక్మా శుక్లవినాశగద్గదగళం కంపాగ్నిమాంద్యం జ్వరః,
శ్లేష్మగ్రంథి నిభశ్చ దుఃఖవిపులం మాంసస్య నిష్ఠీచనం
శ్వాసశ్చ క్షయకాసలక్షణమిదం వై వర్ణ్యత్యష్టాన్వితమ్. 48
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము కృశించుట, శూల గలుగుట, కడుపు నొచ్చుట, అరుచిగ నుండుట, ఎక్కిళ్ళు గలుగుట, శుక్లము నశించుట, దగ్గు త్రికవడుట, శరీరము చూకుట, అగ్ని మాంద్యము, జ్వరము గలుగుట, కఫము ఉంటులుగట్టి వెడలుట, చకారమువలన కఫము కంపువేయుట, కడుపీడగలుగుట, ఉసుసిన నెత్తురు గడ్డులుగట్టి వెడలుట, శ్వాసము గలుగుట, శరీరమున కాయితీ లేకుండుట, దుష్పి గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది క్షయకాస మని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. (నినను దీరియందు స్వయమగ్ని రసమును బ్రయోగింపదగును.)

❧ రక్తకాసలక్షణము ❶ ❧

శోణితశ్లేష్మయుక్తాస్త్రివః హృద్ధూహః కాంతహీనతా,
ఉష్ణాతిశయరూక్షే చ రక్తకాసే బలక్షయః. (చరకే) 49

తా. దగ్గిన కఫమువెంట నెత్తురుపడుట, ముక్కున నెత్తురు గారట, తొమ్ములో నుండుట, శరీరమున కాయితీ లేకుండుట, శరీరము కడు ఉష్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది రక్తకాసమని తెలియవలయును (దీసియందు జ్వరము, బలక్షయము గలిగియుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము. ఈరక్తకాసము హరించుటకై వైద్యశాస్త్రబడిన ఘృతాం కుశరసములూ మాషప్రమాణమును లేనె, సిఫ్ఫలితో సేవింపవలయును.)

❧ పృష్ణాటికహయము ❷ ❧

వృషాషభాభ్యాం వృషపిప్పలీభ్యాం
వృషోషణాభ్యాం చ కృతాకా కషాయాకా,
క్రమేణ వాతాదిసముద్భవేషు
రక్తే చ కాసే సముదాహరంతి. 50

తా. అడ్డసరము, శొంఠి, అనువానికహయము వాతరక్తకాసములను, అడ్డ సరము, సిఫ్ఫిల్లు అనువానికహయము పిత్తరక్తకాసములను, అడ్డసరము, మిరియాలు అనువానికహయము శ్లేష్మరక్తకాసములను హరింపజేయును. (మేక, అవు అనువాని కించితములను రెండు అడ్డల ప్రమాణము గ్రహించి అందు రేలకెక్క ౧౦ పలములు,

చంద్రపేరుచెక్క ౧౦ పలములు వైచి చాతుర్భాగము కషాయము గాచి పడియగట్టి అందు త్రికటుకములు, చవ్యము, గంటుభారంగి, అక్కలకట్టి, దుంపరాస్తుము, లవంగములు, త్రిఫలములు, కలబందదుంపలు, అభ్రకభస్మము - అనువాని చూర్ణమును దిను నును సస్మాని (రెండుడబ్బుల) యెత్తుగలిసి లేవ్యావస్థముగ వండి సాంగశీతలమున తగు మాత్రము తేనెపాసి బాగుగ కలియబెట్టి సాయుప్రాతఃకాలముల ఉసినికకాయంత సేవింపుచుండిన రక్తకాసము హరించును.)

❧ చిప్పికాకాసలక్షణము ❸ ❧

వక్త్రే దుర్గంధతా కాంతి రరుచి ద్దరుగాత్రతా,
దేహకాంతిహారః కుష్ఠో మందాగ్నిశ్చిప్సికాసకే. (చరకే) 51

తా. నోరు కంపువేయుట, శరీరము మెఱయుట, అరుచి గలుగుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, శరీరకాంతి చెడుట, శరీరము కుష్ఠమోగము చట్టినటు లుండుట, అగ్ని మాంద్యము గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ దగ్గులు గలిగియుండిన చిప్పికాకాస మని తెలియవలయును. (దీనియందు ధాతుక్షయము ప్రధానముగ నుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము.)

❧ చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందరరసము ❹ ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం శుద్ధతాళక మాక్షికం,
ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్. 52

హంసపాదిరసేనైవ ద్వియామం మర్దయేద్దృఢం,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాః ప్రపూరయేత్. 53

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,
చిప్పికాసం నిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి. 54

సర్వాంగసుందరో హేమ రోగరాజనికృంతనః,
దశభిర్చరిచై ర్యుక్తం పథ్యాం షిష్ట్యాంభసా తథా. 55

నాభిజానాతి కాసం చ నిద్రా సుఖకరం పరం,

తా. రసము, నాభి, గంధకము, తాళకము, *హేమమాక్షికము-వీనినెల్ల శుద్ధి చేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసముతో రెండురూములు బాగుగ మర్దించి గాఢుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు మృద్వగ్నితో వండి సాంగశీతలమున దీసి యందు రెండుగురింజలయెత్తును పదిమిరియాల, ఒక

* హేమమాక్షిక మన-బంగారునిష్ఠు.

కరక్కాయ అనునానిని ఉపకముతో గూరి బానియనుపానముతోడ సేవించిన చిష్టి కాకాసము, సర్వకాసములు, త్తయరోగము హరించును. మతియు నీయాషధసేవన వలన శాస్త్రోక్తవరహితుండై సుఖముగ నిద్రించును. (కరక్కాయచూర్ణము ౪ సేరు, ఉప్పు ౪ సేరు, అక్కలకట్టి, దుంపరాన్నము, పంచభోలములు అనువానిచూర్ణము దిను నును ౧౪ తులము ఇటుల వానినెల్ల సేకముజేసి గుంటగలగరాకురసముతో మర్దింపి * భావనజేసి ప్రతిదినము ఉసిరికకాయంతచూర్ణమును లేసెతో సేవింపుచుండిన చిష్టి కాకాసము హరించును.)

మండూరం కఫవాతఘ్నం దీపనస్య వివర్ధనమ్.

56

తా. మండూరమును గంజితోడత్రాగిన వాతకాసము హరించుటయేగాక అన్ని దీపనము సహా గలుగును.

❧ వాతకాసలక్షణము ❧

హృచ్చంఖమూర్ధోదరపార్శ్వశూలీ టౌమాననః క్షీణబలస్వరాజాః,
ప్రసక్తవేగస్తు సమీరణేన భిన్నస్వరః కాసతిశుష్కమేవ.

57

(ఆయుర్వేదే)

తా. హృదయము, కణత, శిరము, ఉదరము, పార్శ్వములు వీనియందు శూల గలుగుట, నో రెండుట, బలము, స్వరము, ధాతువులు వీనియొక్క తేజస్సు త్తయించుట, వలుమారు దగ్గుట, స్వరభేదము, పొడిచగ్గు గలుగుట-ఈలక్షణములు గలవి వాతకాస ? తెలియవలయును.

❧ రుద్రపర్వతీరసము ❧

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం సంమర్ద్యం లోధజర్ద్రవైః,

వాతాదిరార్ద్రకం భృంగీ కాకమాచీ ద్వికర్ణికా.

58

దినైకం మర్దయే త్తల్వే పాచయే త్పర్పటిం తథా,

ద్వయోః పాదం మృతం తామ్రం క్షిప్త్వా మృద్వగ్నినాపచేత్.

59

రక్తవర్ణం భవే ద్దాన త్తావద్ధర్వాప్య ప్రచాలయేత్,

ప్రక్షిపే త్కదళీపత్రే స్థాప్యస్నిగ్ధపుటే పునః.

60

ఆచ్ఛాద్య తేన యోగేన ప్యాథశోర్ధ్వం చ గోమయం,

దగ్ధం విచూర్ణయే త్పశ్చాచ్ఛూర్ణపాదం విషం క్షిపేత్.

61

రుద్రపర్వతికా హ్యేషా దేయాగుః జాద్యయం ద్వయం,

* భావన యన- ఊరబెట్టుట.

చూర్ణితం కటునిర్గుండాన్య మూలం నిష్కద్యయం విజేత్. 62

భృంగరాజరసేనైవ లిచేద్వా మధునా సహ,
వాతకాసం నిహంత్యాశు సర్వధైవ న సంశయః. 63

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఈరెంటిని కాటుకవలె నూరి లొడ్డుగచెక్కరసము, ఆమువపువేళ్ళు, అల్లము, గుంటగలగర, కాచియాకు, తెల్లగంటెన, నల్లగంటెన-ఆనువాని రసములతో ఒకదినము ఖల్వములలో మర్చించి సన్నగ విశృంజేసి అన్నిపై నునిచి అప్పడమువలె కాల్చి దానికి నాలవభాగము తామ్రభస్మము గలిపి మర్చించి చూర్ణముజేసి మూకుటిలో నునిచి మందాన్నిని ఎత్తిగ నగు వఱకు గరిటెతో పేయించి లేత అరటియాకుతో నునిచి పొట్లము గట్టి గోమయములలో పొదిగి లఘుపుటబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి దానికి నాలవభాగము శుద్ధిచేసిన నాళి గలిపి మర్చించి రెండుగురిగింజలయెత్తును రెండుసార్లుములయెత్తు చేతిపొట్ల, వానిని పేరు-అనువాని చూర్ణానుపానముతోడగాని లేక గుంటగలగరాకు రసానుపానముతోడగాని లేక లేనె యనుపానముతోడగాని సేవించిన వాతకాసము నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ వైశ్యకాసలక్షణము ❧

ఉరోవిదాహ జ్వరవక్త్రశోమై రభర్ధ్విత్ స్తిక్తముఖస్త్రపార్శ్వః,
పిత్తేనసీతాని వమేత్కటుని కాసేనపాండుః పరిదహ్యమానః. 64
(చరకే)

తా. ఊర్ములలో మండుట, జ్వరము గలుగుట, నోరెండుట, నోరు చేదుగనుండుట, కడుదప్పి గలుగుట, పచ్చగ కారముగ వమనం బగుట, దగ్ధ గలుగుట, శరీరము పొండురవర్ణముగ నుండుట, శరీరమున తాపము గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది వైశ్య కాస మని తెలియవలయును.

రిరఃకంపా భ్రమ స్వేద శ్చర్ధ్విదోషశ్చ క్షీణతా,
తృష్ణా చ శ్లేష్మశమనం మూర్ఛా వై పైత్తకాసకే. 65
(గ్రంథాంతరే)

తా. తల వణకుట, తబ్బిబ్బులాడుట, చెమట, వాంతి గలుగుట, సత్వములేకుండుట, దప్పి గలుగుట, ఒకింతదగ్ధ, మూర్ఛగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది వైశ్యకాసమని తెలియవలయును.

— విజయభైరవసము ౭ —

రసభాగో భవేదో గంధకో ద్విగుణో మతః,
త్రిభాగా పిప్పలీ గ్రాహ్యో చతుర్భాగా హరితకీ. 66

విభీతః పంచభాగస్తు వాసా షడ్గుణికామతా,
భార్జ్య సప్తగుణా గ్రాహ్యో త్వేతచ్ఛూర్ణం ప్రకల్పయేత్. 67

బర్హరక్వాభమావాయ భావయే దేకవింశతి,
విభీతకీప్రమాణేన మధునా గుళికాక్రియా. 68

ఏతై కాం భక్షయే త్ప్రతిః కాసగ్నాసవినాశినీ,
బ్రహ్మణా నిర్మితో హ్యేష రసో విజయభైరవః. (రసరత్నాకరే) 69

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు, పిప్పళ్ళు 3 భాగములు, కరక్కాయలు ౪ భాగములు, తానికాయలచెరడు ౫ భాగములు, అడ్డ సరపుతానెలు ౬ భాగములు, గంటుభారంగి ౭ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చూర్ణముజేసి వాయంటాకు కషాయముతో ౨౧ మారు భావనచేసి తానికాయ గింజలంత మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున లేనెతో సేవించిన సర్వకాసగ్నాసములు హరించును. ఇది బ్రహ్మచే నిర్మింపఁబడియెను.

— త్రినేత్రకరసము ౭ —

భస్మతామ్రాభ్రతీక్షణానాం కాసమర్ధవరీరపైః,
మునిజై ర్వేతసాష్టేన దినం మర్ద్యం సుపిండితమ్. 70

*నిష్కార్ధం పిత్తకాసారో సర్వకాసం నియచ్ఛతి, (పూజ్యపాదీయే)

తా. తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, ఇనుపభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి కసివెండ, పిల్లిపీచరపేళ్ళు, అవికామ, పుల్లప్రభృతి అనువాని రసముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి రెండుగురిగింజలంతగాని, లేక అర్ధనిష్కప్రమాణముగాని మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని సేవించిన వైశ్య కాసము, సర్వకాసములు హరించును.

— శ్మతకాసలక్షణము ౭ —

అతివ్యవాయ భారాధ్వ యుద్ధాశ్వగజనిగ్రహైః. 71

రూక్షసోగ్ధిరఃక్షతం వాయు ర్గృహీత్వా కాసమూపహేత్,

* ధ్వగుంజం పిత్తకాసారో భక్షయేచ్ఛ త్రినేత్రకమ్. ఇటులను పాఠాంత రము గలదు,

సపూర్వం కాసతే శుష్కం తతఃస్థివేత్సశోణితమ్. 72

కంలేన రుజతాత్యర్థం విభిన్నేనైవ చోరసా,
సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభిస్తుద్యమానేన శూలినా. 73

దుఃఖస్పర్శేన శూలేన భేదపీడాభితానినా,
పర్వభేదజ్వరశ్వాస తృష్ణా వై స్వర్గ్యపీఠితః. 74

పారావతేభివాకూజ న్కాసవేగాత్తు తోద్భవాత్. (సిద్ధరసాన్తవే)

తా. అలిమైధునముజేయుట, కడుభారముచు మోయుట, మిక్కుటముగ మార్గము నడచుట, మల్లయుద్ధముసేయుట, గుఱ్ఱము ఏరుగు మొదలగునవి పరుగులిడునపుడు వాని నడ్డగించివట్టుట- ఈకారణమువలన రూక్షగలపురుషునియొక్క అొమ్ముపగిలి దాని యందు వాతము ప్రకోపించి చుగ్గుచు గలుగఁజేయును. ఈకాసరొగము జనించుటకు ముందు పొడిదగ్గు గలిగి సిదప రక్తయుక్తముగ కఫమువడుట, కంఠము మిక్కుటముగ నొచ్చుట, అొమ్ము పగిలిన ట్టుండుట, అొమ్ములో నూదులచే బొడుచునటుల శూలగలుగుట, శూలవలన అొమ్ములో స్ఫుర్ణసహనము లేకుండుట, పార్శ్వములయందు గొడ్డలితో గొట్టునటుల తాపయుక్తమైన శూల గలుగుట, సంధులు పగిలినటు లుండుట, జ్వరము, శ్వాసము, చప్పి, స్వరభేదము గలుగుట, శ్మశజన్యకాస వేగమువలన పావురపుట్టివలె గుద్దురుశబ్దముసేయుట- ఈలక్షణములు శ్మశకాసమున గలుగును.

శ్మశకాసమునకు తాలేశ్వర రసము ౭౭

రసపాదం మృతం తారగ శిలాతాప్యం చతుర్థణమ్. 75

ఇతువాసా రసాభ్యాంచ మద్దయే తృహరద్వయం,
ద్వియామం వాలుకాయంత్రే స్వేద్యమాదాయ చూర్ణయేత్. 76

గుంజాద్వయం నిహంత్యాశు కాసం శ్వాసం శ్మతోద్భవం,
రసస్తాలేశ్వరోనామ్నా హ్యనుపానంచ కథ్యతే. 77

వచాకుష్ఠహరిద్రాభి సైన్ధవం టంకణం విషం,
సాతాచ లాంగలీ'వ్యోషం చాక్షం ప్రత్యేకభాగకమ్. 78

భావితం భృంగసారేణ దినైకం తంచ భక్షయేత్,
మాషం తాలేశ్వరోనామ్నా హిక్కావై స్వర్గ్యకాసజితే. 79

దాడిమం త్రిఫలా వ్యోషం త్రయాణాంచ సమం గుడం,
చూర్ణితం భక్షయేత్కర్షం శ్మశకాసాపనుత్తయే. (ఆయుర్వేదే)

శ్మశభవం ధృవమ్.

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, రజతభస్మము పాతికభాగము, శుద్ధిజేసినమణిశిల
 ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము ౨ భాగములు- ఇటుల వీనిని ఖల్వమునా
 నునిచి చెఱున, అద్దసరము అనువాని రసముతో రెండు ఝూములు మద్దించి గాఢా మ్మె
 లో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండు ఝూములు పండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణము
 జేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును వస, చెంగల్వతోష్ఠ, చపపు, సైంధవలనణము, వెలిగారము,
 అతివస, చిరుబొద్ది, చెన్న చెట్లగడ్డ, త్రికటుకములు అనువానిని అక్షప్రసూదము ప్రత్యేక
 ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి గుంటగలగరాకురసముతో ఒకదినము భావనజేసి ఈ చూ
 ర్ణానుపానముతోడ సేవించిన ఊతమువలన జనించిన కాసహ్వసములు హరించును. మఱి
 యు దీనిని మాషప్రమాణము వై మనుపానముతోడ సేవించినను ఎక్కిళ్లు, స్వరభంగము,
 కాసము హరించును. మఱియు బూడిసెరెరడు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు అనువానిని
 చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ దెల్లము కలిసి కర్షప్రమాణానుపానముతోడ వై తాలేశ్వర
 రసమును సేవించిన ఊతకాసము హరించును.

—ॐ శుక్తికాస లక్షణము ॐ—

శుక్తికానేచ మందాగ్నిః కంఠేచ శ్లేష్మసంస్థితిః,

అంగానాంశ్చైవ వైకల్యం శుక్తికాసం విదుర్భుధాః.

81

(మాధవనిదానే)

తా. అగ్నిమాంఘ్యము గలుగుచు, మతికలో తెనుడనిలుచుట, అసయవములు శిథి
 లంబులగుట- ఈలక్షణములు గలది శుక్తికాకాస మని జెలియవలయును.

—ॐ సూర్యరసము ॐ—

రసమేకం ద్విభాగంధం త్రితాస్యం పంచతాళకం,

సర్వశుద్ధం విచూర్ణాశ్చ చతుర్భాగం మృతాభ్రకమ్.

82

వచా కుష్ఠ మౌరిద్రాగ్ని టంకణం సైంధవం విషం,

పాతాచ లాంగలీ వ్యోషం సర్వం ప్రత్యేక కర్షకమ్,

83

భావితం భృంగసారేణ దినైకం తంచ భక్షయేత్,

మాషం సూర్యరసోనామ * శుక్తికా సంజయేత్తతః.

84

పిష్పల్యాసహ నిర్ఘండాః క్వాథంచానుప్రపాయయేత్,

అష్టగుంజామితాభక్ష్యో విఖ్యాతా రసవర్షటి.

85

* హిక్మా-వైస్వర్యకాసజిత్ = ఎక్కిళ్లు, స్వరభంగము, శుక్తికాకాసము
 హరించును.

— పాండుకాసలక్షణము ౭౭ —

దేహేచ పాండురచ్ఛాయా రాత్రౌ శ్లేష్మసముద్భవః. 90

దివా శ్లేష్మనినాశశ్చ పాండుకాసస్య లక్షణా. (మతాంతరే)

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గు గలుగుట, పగటియందు దగ్గు లేకుండుట - ఈలక్షణములు గలవి పాండుకాస మని తెలియవలయును.

— పాండుకాసమునకు కాససంహారభైరవము ౭౮ —

మృతసూతం సమంచాత్రం హింగుళం విషతాళకమ్. 91

తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే క్షిపేన్దర్ద్యం దినద్వయం,
హంసపాదికపాయేణ కుక్కుటిఫుటపాచితమ్. 92

చూర్ణీకృతం చ తత్సమ్యక్ జ్ఞాపమాత్రం ప్రదాపయేత్,
పాండుకాసవినాశస్య త్వర్వకాసక్షయో భవేత్. 93

శ్రీమద్దహసనాథేన కాససంహారభైరవః,
రసోఽయం నిర్దితో యత్నాల్లోకరక్షణహేతవే. 94

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, అస్త్రధస్మము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిళికము, శుద్ధిచేసిన నాళి, శుద్ధిచేసిన తాళకము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకు కషాయముతో రెండుదినములు మద్దిచి కుక్కుటపుట బిడి సాంగశీతలమున గీసి చూర్ణము జేసి మాషప్రమాణమును లేసె, వెప్పలితో నేవించిన పాండుకాసము, సర్వకాసములు హరించును. ఇది గహననాగునిచే లోకహితార్థమై నిర్దింపబడియెను.

— కృష్ణకాసలక్షణము ౭౯ —

రాత్రౌ శ్లేష్మప్రకోపశ్చ నిద్రాభోగవిసర్జితః,
రాత్రౌ దుఃఖం చ కృష్ణత్వం కృష్ణకాసస్య లక్షణమ్. 95

(పూజ్యపాదీయే)

తా. రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గు గలుగుట, నిదుర పట్టకుండుట, రాత్రులయందు దుఃఖము గలుగుట, శరీరము నలుపుబొరియ్యుండుట - ఈలక్షణములుగలవి కృష్ణకాస మని తెలియవలయును.

— కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘటిక ౮౦ —

విషసూతాత్రకం గంధం వ్యోషం హింగుళ సైంధవం,

లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్దయేత్. 96

దినం హంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితమ్,
చూర్ణీకృతం తతో దేయం మాషమాత్రం భిషగ్వరైః. 97

కృష్ణకాసం నిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి,

తా. శుద్ధిజేసినాళి, శుద్ధిచేసినరసము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము, త్రికుటకములు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, సైంధవలనము, లవంగములు, మోష- వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి హంసపాదీయామరసముతో నొకదినము మర్దించి కుక్కుటపుటంబుడి సాంగశీతలమున దీని చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును లేనె, పిప్పలతో నేవించిన కృష్ణకాసము, సర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించును.

శ్లేష్మకాసలక్షణము ౧౦

శ్లేష్మప్రకోపితః కంఠ స్సతతం రోగవిగ్రహః. 98

దివారాత్రప్రకోపశ్చశ్లేష్మకాసం వినిర్దిశేత్, (బాహులు)

తా. కంటికలో తెనుడకట్టుట, ఎల్లప్పుడు శరీరమున శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట, తేయుంబగలు పగ్గు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలవి శ్లేష్మవాత మని చెలియవలయును.

శ్లేష్మకాసమునకు బోళబద్ధరసము ౧౧

రసభస్మ విషం తుల్యం బోళాద్యం ద్విగుణం మతమ్. 99

బోళలౌళక పాతాగ్నికర్కోటీ మాత్రీకం నిశా,
కంటకారి యవక్షారం లాంగలీ జీర సైంధవమ్. 100

మధూకసారం సంచూర్ణ్యం సప్తాహం చార్ద్రకద్రవైః,
ఛాయాయాం భావయే త్పశ్చాత్సప్తాహం చిత్రకద్రవైః. 101

గుటికాబద్రాకారా శ్లేష్మకాసాపనుత్తయే,
భక్షయే ద్బోలబద్ధోఽయం రసస్యాచ్ఛాప్తసండుజితే. 102

కటుత్రయం పావకదేవదారు రాన్నావిడంగ త్రిఫలామృతానాం,
చూర్ణం సమాంశం సితయాసమేతం కాసంజయేద్విష్ణుగదేవదైత్యాకా.
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసినాళి ఇవి సమభాగములు - బోళము, శుద్ధిచేసిన హరిదళము, చిరుబొద్ది, చిత్రమూలము, చేతివీరవిత్తులు, శుద్ధిజేసిన హేమమూక్షికము,

వసపు, వ్రాసుడు, యవతొరను, చన్నచర్లగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, నైంధన లవణము, యష్టిమధకము అనువానిచూర్ణము దినుకుతు రెండుభాగములు- ఇవిల వీనిని ఖల్వములో నుంచి అల్లపురసముతో నేడుచినములు మద్దించి నీడ నెండించి నిండు విడుదినములు చిత్రమూరసముతో భావనజేసి రేగుగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని త్రికటకములు చిత్రమూలము, దేవదారు, దుర్బుగిరాగ్నిము, వాయువిడుదినములు, త్రిఫలములు, తిప్పలీగ అనువానిని రెండుభాగములుగ చూర్ణముజేసి, టాసికి నమముగ పంచదార గడ్డి ఈయనుపానముతోడ నేవించిన శిష్టముూ త్రియోక్తగదానీలధము వైత్యుల నిర్మూలము జేయుభంగి శ్లేష్మకాసము, శ్వాసము, పారశువు వీనిని నిర్మూలము జేయును.

—ॐ దధికాసలక్షణము ॐ—

శ్లేష్మద్రేకశ్చ రోగేచ దధిభుక్తివివర్జితః,

రాత్రౌ శ్లేష్మా దివా నిద్రా దధికాసస్యలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. దగ్గు గలుగుట, పెరుగునం దిచ్చు లేకుండుట, రాత్రులయం దధికముగదగ్గు, పగటియందు నిద్ర, గలుగుట- ఈలక్షణముగలని దధికాస మని పిలియవలయును.

—ॐ దధికాసముగతు కాసవిధూననరసము ॐ—

రస గంధక పిష్పల్యో హరీతక్యక్షవాసకం,

యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణం బర్బరక్వాభభావితమ్, 105

ఏనం పింశతివాగేణ భావయిత్వా విచూర్ణయేత్,

భక్షయే న్నధునాచైవ దధికాసం వినాశయేత్. 106

విధూననరసోహ్యేష మహాదేవే భాషితః,

తా. శుద్ధి చేసినరసము, శుద్ధి చేసినగంధకము, పిప్పళ్ళు, కరక్కాయలు, గచ్చపలుకులు, అడ్డసరము, యష్టిమధకము-వీనిని సునుభాగములుగ చూర్ణముజేసి వామింటాకు కషాయముతో అం మారులు భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముజేసి మాడయెత్తున లేనతో నేవించిన దధికాసము హరించును.

—ॐ శ్లేష్మజిహ్వక కాసలక్షణము ॐ—

జిహ్వచాపి సమండలా సపిటికా దేహేచ కంఠూర్భవేత్

తిక్తశ్లేష్మవివర్ణశీర్ణతనుతా పీడా హ్యసంభాషితా,

నిర్నిద్రత్వ మహర్నిశం చ చలతా కర్ణేచ బాధిర్యకం

ఏషశ్లేష్మకజిహ్వకస్తు గదితః శ్చైవహ్యసాధ్యో భవేత్. 107

(అయుర్వేదే)

తా. నాలుకయందు మండలములు, పొక్కులు గలుగుట, శరీరమున దురద గలుగుట, కఫము ఒగరుగ వెడలుట, శరీరము వివర్ణముగ శిథిలముగ నుండుట, మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట, నిదురపట్టుకుండుట, జేయిలు దిరుగుచుండుట, చెవులు వినరాకుండుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజీహ్వక కాస మని జెలియవలయును. ఇది ఆసాధ్యము.

శిలాతాళకరసము ౧౮

త్రికంటకిరసైర్భావ్యం తాళకంచ మనశ్శిలా,
దినం వాసారసైః పిష్ట్యా వాలుకాయత్రంపాచితమ్. 108

ద్వియామాంతే సముద్భృత్య తత్తుల్యం చ కటుత్రయం,
నిర్లంఢీమూలచూర్ణం చ త్రూషతుల్యం విచూర్ణయేత్. 109

శిలా తాళరసో నామ్నా మూషైకం శ్లేష్మజిహ్వకే,
వైజయంతీజయాక్వాభ మాషీకేనైవ కాసజితే. 110

త్రిశూలీమూలజక్వాభ త్రికటోస్సౌచ్య కాసజితే.

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసినమణిశిల-పీసినీ సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి అడ్డసరపాకురసముతో నొకదినము మర్చించి పల్లెరుపేళ్ళరసముతో ఒకదినము భావనజేసి గాజుతుప్పెలొనునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండురూపములు వండి సాంగ శీతలమునదీసి ఖల్వములొనునిచి చూర్ణముచేసి దానికిసమముగ త్రికటుకచూర్ణము, త్రికటుకచూర్ణమునకు సమముగ వావిలిపేళ్ళచూర్ణము గలిపి మర్చించి యందు మాషప్రమాణమును తక్కిలి, కరక్కాయ - అనువాని కషాయములొ లేనె గలిపి ఈయను పానముతోడగాని లేక పల్లెరుపేళ్ళకషాయములొ త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి ఈయనుపానముతోడగాని నేమిచిన శ్లేష్మజీహ్వక కాసము వారించును.

కంఠజిహ్వక కాసలక్షణము ౧౯

గరళాజిహ్వకా శ్లేష్మావాంతి ర్హారాః పరిశ్రమః 111

నిద్రాభంగో విహారశ్చ కంఠజిహ్వకలక్షణం, (అశ్వినీనిఘంటా)

తా. నాలుక విషతుల్యముగ నుండుట, దిగు గలుగుట, వాంతి, మూర్ఛ, బడలిక గలుగుట, నిదుర పట్టుకుండుట, తిరుగులాడుచుండుట - ఈలక్షణము గలది కంఠజిహ్వక కాస మని జెలియవలయు.

భృంగ రాజగుటికలు ౨౦

భృంగ రాజస్య పత్రంతుచూర్ణితం మధునా సహ.

112

గోళకం ధారయే ద్వస్త్రే కంఠజిహ్వం వినాశయేత్,

తా. గుంటగలగోరూతుచూర్ణమునా తేనె గలది ముద్దజేసి బానిని నోటిలో నుంచికొని రసమున్మింగుచుండిన కంఠజిహ్వకాశము హరించును.

— ౧౧౭ దంఠిభూమిపానము ౧౧౭ —

దంఠిమూలస్య ధూమం వా నిర్గంఢీంచాపి యోజయేత్. 113

కంఠజిహ్వం నిహంత్యేన ధూమసానేన తక్షణాత్,

తా. నేలనంతివేల్చునుగాని, చాచి దూమముగాని ఎఱుంగిది చూర్ణముజేసి అగ్నిలో వైచి పొగను పానముజేసిన తక్షణమున కంఠజిహ్వకాశము హరించును.

— ౧౧౮ జిహ్వకాశమునకు ౧౧౮ —

జిహ్వపరి తథా జిహ్వో జ్యన్న తీణస్తజ్జైవచ. 114

రాత్రోన్లేష్వప్రకోపశ్చ పుష్కరజిహ్వకలతక్షణం, (ఆ.ముల్లేదే)

తా. నాలుకపై నాలుక మొలచిన ట్టుండటం, అన్నమును భుజించుటకు శక్తి లేకుండుట, రాత్రులయందు మిక్కుటముగ జగ్గు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఉప జిహ్వకాశ మని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై కృష్ణకాశమునకు జెప్పబడిన రసేంద్రస్ఫుటికను అరుసెలలు సేవింపవలయును. మఱియు ఉపజిహ్వకాశము పురుషునికి జనించినయెడల తుడిచివేల్చు మొనకు మూడు ప్రశ్నక్రింద చంకలోరేక్ష వేయవలయును. స్త్రీకైనయెడల ఎడమచున్న మొనకు మూడు ప్రశ్నక్రింద చంకలో రేక్షవేయవలయును. లేక చిత్రమూలపువేళ్ళచూర్ణము చచ్చి కట్టగగట్టి దానిపై కొట్టలపిండిని మెత్తి బానిపై రావియాకులవిస్తగిని బొదిగి దానిపై పుట్టుమన్ను మెత్తి ఎండించి పుట్టుమన్ను ఇటికె నగువఱకు పుటంబిడి దీసి యందలిపిండిని ప్రతిదినము సేరిపుచుండిన నాలుగుమాసములలో ఉపజిహ్వకాశము హరించును.

— ౧౧౯ జిహ్వకాశమునకు ౧౧౯ —

న్లేష్వలేపశ్చ జిహ్వయాః తీణవాక్క్రశతా తథా. 115

నిద్రా హాని ర్నిశే న్లేష్టా జిహ్వో కాసస్య లక్షణం, (చరకే)

తా. నాలుక కఫముచే పూయంబడినటు లుండుట, మాటలాడుటకు శక్తి లేకుండుట, శరీరము కృశించుట, నిద్రుర కట్టుకుండుట, రాత్రులయందు దగ్గుగలుగుట-ఈలక్షణములుగలది జిహ్వకాశమని తెలియవలయు.

— ౧౨౦ జిహ్వకాశమునకు నీలకంఠరసము ౧౨౦ —

సూతకం గంధకం లోహం విషం చిత్రకపత్రకమ్. 116

వరాంగం రేణుకా ముస్తా గ్రంథికం నాగకేసరమ్,
 ఫలమ్రకం త్రికటుకం శుల్బం తుల్యం తథైవచ. 117
 ఏతాని సమభాగాని గుడో ద్విగుణముచ్యతే,
 సమద్వ్య గుటికాం కృత్వా భతుయే చ్చణమాత్రకమ్. 118
 జిహ్వకానే తథాగుల్లే ప్రమేహే విషమజ్వరే,
 మూత్రకృచ్ఛే మూఢగర్భే వాతరోగేచ దారుణే. 119
 నీలకంఠరసో నామ శంభునా నిర్మితస్త్వయమ్,

తా. శుద్ధిజేసినగంధము, శుద్ధిజేసినగంధకము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిననాళీ
 చిత్తమూలము, ఆకుపత్రిక, లఘుగములు, రేణుకలు, తుంగమునైలు, మోడి, నా
 గకేసరములు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, మూత్రకృచ్ఛము ఇవి సమభాగములు-వీనికని
 టికి రెండింతలు ద్రెల్లము-ఇట్లు నేకముచేసి బాగుగ మర్చించి నెనగలంతమాత్రము శె
 నేదించిన జిహ్వకాసము, గల్లుము, ప్రమేహము, విషమజ్వరములు, మూత్రకృచ్ఛ)వ
 మూఢగర్భము, దారుణమైన వాతరోగము- వీనిని హరింపఁజేయఁ ను ఈనీలకంఠ
 మును ఈశ్వరుఁడు స్వయముగ గల్పించెను.

❧ ఊర్ధ్వకాసలక్షణము ❧

ఆకర్షణంచ తీవ్రేణ వాయునా శ్లోష్ట్రస్తథా. 1
 మహామేఘాశ్శత్రవస్స్వరూర్ధ్వశ్లోష్ట్రప్రవీడితః, (చర

తా. తీవ్రమైనవాతము శ్లోష్ట్రము నాకర్షించుట (అనగా ఉబ్బునము గలుగు
 మేఘము లాపరించియుండునపుడు మిక్కుటముగ ఉబ్బునముగలుగుట - ఈలక్షణావ
 గలది ఊర్ధ్వకాస మని చెలియవలయును. (దీనినే కొందఱు మేఘరంజి యనియు న
 చెదరు.)

❧ ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరివటికములు ❧

గంధం త్రికటుకం చాభ్రం రోహిణీ తాళకం సమమ్.
 పంచకోలకపాయేణ మర్దయే ద్దివసత్రయం,
 మూషయే ద్భూధరే పాచ్యం సాంగశీతం సముద్ధరేత్,
 మధునాచానుపానేన హఝ్యార్ధ్వకాసం వినశ్యతి,

తా. శుద్ధిజేసినగంధము. త్రికటుకములు, ఆభ్రకభస్మము, కటుకరో
 శుద్ధిజేసినతాళకము - వీనిని సమభాగములిగ భిల్లములో నుంచి పంచకోలక

ముతోఁ మూడుదినములు మర్దించి మూసఁగో నునిచి చీలమున్ను లేవనము జేసి భూధర
యంశ్రమున పుటుబిడి సాంగపితలమునదీసి గుఱిబుతయెత్తును తేనెతోఁ ఒకసంవత్సరము
సేవింపుచుండిన ఊర్ధ్వకాసము (అనఁగా ఊబ్బనము) హరించును.

—ॐ ఊర్ధ్వకాసమునకు అర్ధశాలాచూర్ణము ॐ—

అంకోలస్య పలాన్యప్టౌ త్రిగుణైర్వర్జితైస్సహ.

123

తథాలిహ్యచ్చ తచ్చార్థం మధురాచోర్ధ్వకాసకే,

తా. ఊడుగచెక్క ౮ పలములు, మిఠూలు ౨౪ పలములు - వీరిని దంచి
చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన ఊబ్బనము హరించును.

అ. ఉసిరికాయపప్పు నొప్పగునల్లేరు

సిందురంబుఁ గూర్చి చెలువు మీఱ

దాని నొక్కయేఁడు పూని సేవించిన

సకలరోగనమితి సనుసహివు.

(బాహుము)

క. బలురక్కసి నల్లేరును

జెలువుగ మఱి యుప్పుఁ గూర్చి సేవించినచో

సెలపాటుమేఘురంజని

కులమెల్లను వేగ నడఁచు గోవతిగమనా.

ఆ. సొంటి పంచదార సున్న పురాళ్ళలో

బట్ట ముల్లెఁ గట్టిపెట్టి నీరు

వోసి వండి దించి పూని సిందూరంబు

సేవఁ జేయ మాను శీఘ్రముగను.

—ॐ శ్లేష్మభంగ శీలక్షణము ॐ—

అవిః శ్లేష్మలకంతా దింగే పీతం చ నేత్రయోః.

124

బాధిర్యం శ్లేష్మణాప్రోక్షం భ్రమ మూర్ఛా శ్రమ క్షమాః,

స్వాద్రూపం శ్లేష్మణాజిహ్వ భంగాలిశ్లేష్మకే తథా. (అన్యశాస్త్రే)

తా. నోట మేకతెమడవలెవెళ్ళుట, శరీరము నేత్రములు పచ్చగ నుండుట, శ్లేష్మ
ప్రకోపమువలన చెవుడు గలగుట, తబ్బిబ్బలాడుట, మూర్ఛ, శ్రమ, ఆయాసము
గలుగుట, నాలుక శ్లేష్మముతో పూయంబడినటు లుండుట - ఈలక్షణములు గలవి శ్లేష్మ
భంగాలి యని చెలియవలయును.

సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి ౧౭

శుద్ధసూతం సమం గంధం మృతశుల్బం తయోస్సమమ్,
అభ్ర లోహక యోర్భస్త్వ కాంతభస్త్వ సుచర్ల జమ్. 126

రాజతం చ విషం సామ్యకృష్ణకూసతసమం భవేత్,
హంసపాదీరసైర్త్వస్త్వం చినమేకం వటికృతమ్. 127

కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య మృదా సంలేపయేద్భూషిః,
శుష్కా సా వాలుకాయంత్రే శనైర్త్వద్వగ్నినా పచేత్. 128

చతుర్థంజామితం దేయం పిష్పల్యాద్విద్రవేతు,
క్షయం త్రిదోషజం హంతి సన్నిపాతాం స్త్రయోదశ. 129

ఆమవాతం ధనుర్వాతం శృంగిలావాతమేవచ,
ఆఢ్యవాతం పంగువాతం కఫవాతాగ్నిమాంద్యనుత్. 130

కటివాతం సర్వశూలం నాశయేన్నాత్ర సంశయః,
గుల్మశూలముదావర్తం గ్రహణీమతిదుస్తరామ్. 131

ప్రమేహ ముదరం సర్వా మత్తరీం మూత్రవిద్యోహం,
భగందరం సర్వకుష్ఠం విద్రధిం మహతీం తథా. 132

శ్వాసం కాస మజీర్ణంచ జ్వర మప్తవిధం తథా.
కామిలాం పాండురోగం చ శిరోరోగం చ నాశయేత్. 133

అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగా నివినాశయేత్,
యథా సూర్యోదయే నశ్యేత్తమస్సర్వగతం తథా. 134

సర్వరోగవినాశాయ సర్వేషాం స్వర్ణభూపతిః, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసనరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసనగంధకము ౧ భాగము, తామ్ర భస్మము ౨ భాగములు, ఆభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, కాంతభస్మము, స్వర్ణ భస్మము, రజతభస్మము, శుద్ధిజేసనవసనాభి- ఇవి దినుసొకటింటి కొక్కొకభాగము- ఇటుల వీనినెల్ల భల్వములో నునిచి హంసపాదీయాకురసముతో ఒకదినము మర్చించి ముద్దజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి దాసీపై చీలమన్న లేవనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రములో నునిచి మందాగ్నితో పెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును పిష్పల్ల, అల్లిపురసము అనువాని యనుపానముతోడ నేనించిన నన్ని పాతక్షయము, ౧౩ సన్నిపాతములు, ఆమవాతము, ధనుర్వాతము, శృంగిలావాతము, ఆఢ్యవాతము, పంగువాతము, కఫవాతము, అగ్నిమాంద్యము. కటివాతము, సర్వశూలు,

గుల్మహూల, ఉదావర్తము, కడుబలీష్ఠములున గ్రహణీరోగము, ప్రమేహము, సర్వ ఉదరరోగములు, అశ్మరీరోగము, మూత్రకృచ్ఛము, మలబద్ధము, భగంబరము, సర్వ కష్టములు, బలీష్ఠమైన నిద్రస్థులు, శ్వాసము, కంఠము, అబేర్ణము, రా విధములైన జ్వరములు, కామిల, పాండురోగము, శిరోరోగము, “సూర్యుడుబయింతుటవలన అంధకారము నశించుభంగి” నిస్సంగయముగ నశించుటయేగాక అనుపానవిశేషములవలన సర్వరోగముల నశింపజేయును.

శ్లోకేష్టభింగాళీకాసమునకు సిద్ధింపించు ప్రియము ౧౩౬

నిదిగ్ధికామాయలకాగ్ధికం చ హింగూషణాభ్యాంమధునాచయుక్తం,
లిహ్యన్నరశ్చాసనపీడితశ్చష్టాభిభంగం వినిహంతి శీఘ్రమ్, 136

తా. రామములకపండు, ఉసికకనబ్బ, ఇంగువ, పిప్పిల్లి - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణ చేయుచి తనెతో నేమించిన మూలలోగము, శ్లేష్మభింగాళీకాసము శీఘ్రముగ హరించును.

శ్లోకేష్టకాసమునకు అగ్నిరసము ౧౩౭

అత్యుద్ధృతోఽవ్యనాకారో ప్యంగవైకల్యదుఃఖితా,
కంఠాశ్చ దేహపాండుశ్చ శ్లేష్మకుష్ఠస్య లక్షణమ్. 137
(మాధవనిదానే)

తా. ఉలికిపడుట, ఆకారముచెడుట, అంగములు నొచ్చుట, శరీరమున దురద గలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలవి కుష్ఠకాస మని తెలియవలయును.

శ్లోకేష్టకాసమునకు అగ్నిరసము ౧౩౮

శుద్ధసూతం విషం గంధం శిఖి తుత్థంచ టంకణమ్,
దరదం తాళకంచైవ సమభాగాని కారయేత్, 138
పునర్నవామూలరసై ర్ద్రుతితం ప్రహరత్రయమ్,
పాచయే ద్యామమాత్రంతు డోలాయంత్రేచ బుద్ధిమాన్. 139
గుంజాద్వయం తథా నిత్యం శ్లేష్మకుష్ఠవిनाశనః,
భక్షయేన్నధునా హంతి కాసమగ్నరసోఽప్యామ్. 140
(రసరత్నాకరే)

తా. రసము, గంధకము, మైలుతుత్తము, వెలిగారము, ఇంగిలీకము, తాళకము- వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ భల్వముతో నునిచి గలజేరుపళ్ళరసముతో మూడు

రూపములు మద్దించి గరిజేటవేళ్ళరసముతో డోలాయంత్రమున నొకరూపము వండి
రెండుగురిగింజలయెత్తును లేనెటో బ్రతిదినము సేవింపుమండిన కుష్మకాసము హరించును.

శ్లో సర్వకాసములకు ఘృద్రాదిలేహ్యము ౧౩౭

వ్యాఘ్రిశతంస్యా దభయాశతంచ ద్రోణేజలస్యప్రపచేత్కషాయమ్,
తులాప్రమాణేన గుడేన యుక్తం పక్వాభయాభి స్సహతాభిరత్ర.
శీతేక్షివేత జ్ఞధునః పలాని పలానిచ త్రీణిట్యుత్రయస్య,
త్వక్పత్రకైలాగరుకేసరాణాం చూర్ణాత్పలంచేతి విదేహదృష్టః. 142
ఘృద్రావలేహః కఫజాన్వికారాన్ సశ్వాసశోషానపి పంచకాసాన్,
హింక్మామురోరోగమవస్మృతించ హత్వా విన్మథ్నిం కురుతేనలస్య.
(మాధవనిదానే)

తా. నేలములకవేళ్ళు ౧౦౦ పలములు, కరక్కాయలు ౧౦౦ పలములు -
ఈ రెంటిని చిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము సీళ్లు పోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి
వడియగట్టి అందు ప్రాశబ్దెల్లము ౧౦౦ పలములు గలిపి వైకషాయములోని కరక్కా-
యల నిందువైచి వ్యవముజేసి చల్లాగినపిదప యందు లేనె ౬ పలములు, త్రికటుక
చూర్ణము ౩ పలములు, లవంగపట్ట, ఆకుపత్రిక, వీలకులు, ఆగరు, నాగకేసరములు
అనువానిచూర్ణము దినసుకొక్కొక పలముచొప్పున గలిసి లేహ్యవ్యవముగ వండి సేవింపు
చుండిన శ్లోష్ట్రోగములు, ౫ శ్వాసములు, శోష, ౫ కాసములు, ఎక్కిళ్లు, రొమ్మనొప్పి,
అపస్తారము వీనిని నశించజేసి అగ్నిదీప్యవమును గలుగజేయును.

శ్లో సర్వకాసములకు మహాఘృద్రాదిలేహ్యము ౧౩౮

వ్యాఘ్రిమూలం తులాచైవ పంచకోలం తదర్ధకం,
తదర్ధం గ్రంథికంచైవ భార్గ రాస్నా పృథక్పలమ్. 144
హరీతక్యా శ్శతంచైవ ద్విక్వంభం జలమేవచ,
వాసాభృగం చ నిర్గుండి కురంట ఘృద్రమేవచ. 145
స్వరసం ప్రస్థ మేకైకం ప్రస్థం గో ఛాగమూత్రయోః,
పురాణగుడమాదాయ తులామేకాం నిధాపయేత్. 146
త్రికటు త్రిఫలా గ్రంథి చాతుర్జాతకస్తైంధవం,
ద్విత్వారం పంచలవణం టంకణం రామతం పృథక్. 147
పలంపలం వినిక్షేప్యం కాసానాం వింశతిం జయేత్,
మహాఘృద్రాదికోనామ లేహ్యరాజో న సంశయః. (మథంతరే)

తా. నేలములకవేళ్లు ౧౦౦ పలములు, 1 పంచకాలములు గల పలములు, మోడి - ౨౫ పలములు, గంటుభారంగి, దుంపరాన్నము - ఇవి దినుసుకొక్కొక పలము, కరక్కాయలదెరడు ౧౦౦ పలములు - ఇటుల పీనినెల్ల నేకముడేసి ౨ కుంభముల నీళ్లు పోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి అందు అడ్డపరపాకు, గుంటగలగరాలు, వావిలి యాకు, ములుగోరింటాకు, నేలములకసేళ్ళు అనువానిరసముల దినుసుకటిగిటి కొక్కొక ప్రస్థము, ఆవుపాచితము, మేకపంచితము దినుసుకొక్కొక ప్రస్థము, ప్రాతబెల్లము ౧౦౦ పలములు గలిపి పక్వంగానపుడు ల్లికటుకములు, త్రిఫలములు, మోడి, చాతుర్జాతకములు, సైంధవలవణము, యవతారము, సర్వతారము, పంచలవణములు, పేప్పినవెలి గారము, పేప్పినయింగువ అనువానిని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి దించుకొని నేవించిన ౨౫౦ కాసములు హరించును. ఇది సర్వలేహ్యములలో శ్రేష్ఠమైనది.

— మేఘరంజిదగ్గనకు చికిత్స ౨౭ —

క. చేదయినబీరవిత్తుల, మోదంబున వేడినీళ్ళ ముద్దుగనూరక

వేదన నొందక త్రాగిన, భేదించును మేఘరంజి పీనసమానున్. 148

తా. శరీరదార్ధ్యముగలవారు ౨౫౦ చేదుబీరవిత్తులగాని, లేక ౧౬ చేదుబీరవిత్తులగాని, ఉష్ణోదకముతోనూరి ఉబ్బసము గలిగినప్పుడు త్రాగిన వమనంబులై విత్తులు పడును. పిదప శౌంతియుక్తముగ మణిగయన్నమును భక్షించిన వాంతులు నిలుచును.

— అసాధ్యశ్లేష్మరోగోపద్రవములు ౨౮ —

కపాల జిప్సొకా శూలం జ్వరః పాండుశ్చ నేత్రయోః,

రోమహర్షః ప్రతిశ్వాసోఽప్యసాధ్యో నాస్తి భేషజమ్. 149

(ఆయుర్వేదే)

తా. కపాలము నాలుక తూలించుట, జ్వరము గలుగుట, నేత్రములు పాండురవర్ణముగ నుండుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట, మిక్కుటముగ శ్వాసము గలుగుట - ఈలక్షణములు గల కాసరోగి జీవించుట దుర్లభమని చెలియవలయును.

1 పంచకాలము లన పిప్పలి, మోడి, చవ్వము, చిత్రములము, శౌంతి. 2 చాతుర్జాతకము లన విలకులు, లవంగపుచెక్క, అకుపత్రిక, నాగకేసరములు. 3 పంచలవణము లన సైంధవలవణము, కాచలవణము, సముద్రలవణము, సౌవర్ణలవణము, భిడాలవణము.

—ॐ కాసములకు కదళీఫలయోగము ॐ—

వికారశ్లేష్మణా జాతే భక్షయే త్కదళీఫలం,
మర్దితై ర్మరిచైస్సార్థం హంతి శ్లేష్మచిరంతనమ్.

150

తా. అరటిపండులో మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవించిన దీర్ఘకాలముగ నుండు
కాసరోగములు హరించును.

—ॐ కాసరోగములయందు పథ్యము ॐ—

శాలిషష్టిక గోధూమ మాష ముద్గ కుళుత్థకాః,
ఛాగ్యాః పయోర్ఘృతం చింబీ వార్తాకం బాలమూలకమ్.

151

కాస మర్దక జీవంతి వాస్తుకం బీజపూరకం,
గోస్తనీ లళుసం లాజా వ్యోష ముష్ణోదకం మధు.
పథ్య మేతద్యథా దోష ముక్తం కాసగదాతురే,
(ఆయుర్వేదే)

152

తా. ౬౦ దినములకు ఫలించిన ధాన్యము, గోధుమలు, మినుములు, పెసల
బప్పు, ఉలవలు, మేకపాలు, మేకనెయ్యి, దొండకాయ, లేతపంకాయ, లేతముల్లంగి,
కసిమెద, పాలకూర, చక్రవర్తపుకూర, మాడిఫలము, ద్రాక్షపండు, వెల్లుల్లి, పేబాలు,
త్రికటుకములు, ఉష్ణోదకము, లేనె - ఇవి కాసరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

పటోల మిసి ర్ఘిల్లీక వాస్తుకం బాలమూలకమ్.

ఝరనీ తిక్తకంచైవ బాలంచ కదళీఫలం,

కుటజం పక్వనూశ్లాండం కషాయ కటు తిక్తకమ్.

154

మధూకం తండులీయంచ పయో వింశతికాసినాం,

(మాధవనిదానే)

తా. పొట్టకాయ, పిన్నసదాప, కొయ్యతోటకూర, చక్రవర్తపుకూర, లేత
ముల్లంగి, చాతలాసికూర, చేతిదీర, లేతఅరటికాయ, కొడిసెకాయ, ముదురు గుమ్మడు
కాయ, ఓగరు, కారము, చేదుగలపదార్థములు, ఇష్పపువ్వు, చిట్టికూర, పాలు - ఇవి ౨౦
కాసములయందు పథ్యకరంబులు.

—ॐ కాసరోగములయందు దపథ్యము ॐ—

మైథునం స్నిగ్ధ మధురం దివా స్వాపః పయో దధి.

155

పిష్టాన్నం పాయసాదీని కాసీధూమంచ వర్జయేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. స్త్రీసంగము, జీగట గల పదార్థములు, మధుర పదార్థములు, పం
యందు నిద్రించుట, పాలు, వెదుగు, పిండివంటకములు, పాయసము మొదలగునవి,
పొగయందుండుట - ఇవి కాసరోగములయందు దవఱ్యకరములు. అట్లుగుటజేసి వీని
నివర్తింపవలయును.

మత్స్యాలాబు చ వార్తాకం కందాన్లుం తిలత్రైలకమ్. 156

ఉపోతకి దధి క్షీరం నుహిషం శుష్కరూక్షకం,

తథా వింశతీకానేషు త్యజే ద్ధ్రివ్యాణి బుద్ధిమాన్. 157

(మాధవనిదానే)

తా. మత్స్యములు, ¹అనుపకాయ, పంకాయ, కందగడ్డ, పులుసు, నూనె,
బచ్చలికూర, బఱ్ఱ పెరుగు, బఱ్ఱపాలు, ఎండిన ద్రవ్యములు, రూక్షపదార్థములు - ఇవి
అం కాసములయందు దవఱ్యకరములు. కావున వీనిని వర్జింపవలయును.

— ౨ శ్వాసనిదానము ౨ —

మహోర్ధ్వచ్ఛిన్నతమక తుద్రభేదైస్తు పంచథా,

భిద్యతే సమహావ్యాధి శ్వాసయోగోఽపి శేషతః. 158

(ఆయాశ్చేదే)

తా. ఒకశ్వాసరోగమే మహత్తు, ఊర్ధ్వము, చిన్నము, తమకము, తుద్రము
అన ధైదువిధములుగ నగును.

— ౩ శ్వాసరోగపూర్వరూపములు ౩ —

ప్రాగ్రూపం తస్య హస్తీడా శూల మాథ్మానమేవచ,

ఆనాహో వక్త్రవైరస్యం శంఖనిస్తోదవచ. 159

తా. హృదయమున పీడ, శూల గలుగుట, కడు పుబ్బుట, కడు పీడ్చుట, నోరు
చేదుగ నుండుట, కణతయందు బొడుచునటుల పీడ గలుగుట-ఇవి శ్వాసరోగమునకు
పూర్వరూపములు.

— ౪ మహాశ్వాసలక్షణము ౪ —

ఉద్ధూయమానహతోయ శ్శబ్దవద్ధుఃఖతో నరః,

ఉచ్చైశ్శ్వసితి సంరుద్ధో మత్తర్షభభివానిశమ్. 160

ప్రణప్తజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతిలోచనః,

విస్తభాత్స్యాననో బద్ధ మూత్ర వర్షా విశీర్ణవాక్. 161

దీనః ప్రశ్వసితంచాస్య దూరా ద్విజ్ఞాయతే భృశం,
మహాశ్వాసోపసృప్తు త్క్రిప్త మేవ విషద్యతే. (మాధవనిదానే) 162

తా. వాతము మైకి ఈడుచుబడుటవలన మనుజుడు కడుదుఃఖితుడై “మదిం చిన నృపభమును బంధించుటవలన గొప్పశబ్దమును చేయుమాడ్కి” శ్వాసమును విడుచుచు జేయుం బగలు శ్వాసమువలన పీడితుడుగ నుండుట, తాప్తము, కాస్తాధనిశ్చయము నశించుట, ఒకానొకపుడు నేత్రములు లిరుగుట, నేత్రములు, నోరు తెరచి కొని జడముగ నుండుట, జలమలములు నెడల కుండుట, మాట్లాడుటకు శక్తి లేకుండుట, లేక మాట్లాడినను సీనస్వరముగ మాటలాడుట, మనస్సు ఖిన్నం బగుట, దూరముగ నుండునపుడే శ్వాసవేగము తెలియవచ్చుట - ఈలక్షణములు గలది మహాశ్వాస మని తెలియవలయును. ఇది గలనాడు నశించును.

❧ ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము ❧

ఊర్ధ్వం స్వసితయో దీర్ఘం నచ ప్రత్యాహరత్యధః,
శ్లేష్థావృతముఖ స్రోతాః క్రుద్ధగంధవహర్దితః. 163
ఊర్ధ్వదృష్టి ర్విపశ్యంశ్చ విభ్రాంతాక్షితస్తతః,
ప్రముహ్యస్వేదనార్తశ్చ శుష్కసోమ్యైరతిషీడితః. (ఆయుర్వేదే)

తా. దీర్ఘ శాలమువఱకు ఊర్ధ్వశ్వాసము వెడలుచుండుట, ఊర్ధ్వశ్వాసమును దించుటకు శక్తి లేకుండుట, నోరు, నేత్రములు, నానికారంధ్రములు, కర్ణరంధ్రములు కఫముచే నడ్డగింపబడుట, వాతప్రకోపమువలన పీడితుడై పొడవుగజూచుచు చంచలమైన దృష్టితో ఇటు అటు చూచుట, మూర్ఛ, వేదన అనువానివలన కడుపీడితుడుగ నుండుట, నోరెండుట, ఎల్లపుడు దేనియం దాన శ్మిలేకుండుట - ఈలక్షణములు గలది ఊర్ధ్వశ్వాస మని తెలియవలయును.

❧ శ్వాసాసోముఖసిషేధకారణము ❧

ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్శ్వాసో నిరుధ్యతే,
ముహ్యతస్తామృతశోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హంత్యసూక్. 165

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసముప్రకోపించుటవలన అధశ్శ్వాసము నడ్డగింపబడును. (అనగా హృదయమునందే నడ్డగింపబడు ననుట) లేక శ్వాస మనఁగా నధోముఖమును జేదకుండును. దానివలన రోగి మోహమును, బడలికను జెందును. ఈయూర్ధ్వశ్వాసము ప్రాణముల హరింపజేయును.

❧ ఛిన్నశ్వాసలక్షణము ❧

- యస్తు శ్వసీతి విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన పీడితః,
 నవాశ్వసీతి దుఃఖారో మర్త్యచ్ఛేదరుగర్థితః. 166
- అనాహ స్వేద మూర్ఛారో దహ్యామానేన వస్తిరా,
 విప్లుతాక్షః పరిక్షీణ శ్వాసా రక్తైకలోచనః. 167
- విచేతాః పరిశుష్కాస్యో విగర్జః ప్రలవన్నరః,
 ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్పశీఘ్రం విజహత్యసూక్. 168

తా. నిలిపి నిలిపి శ్వాసములు విడుచుట, శక్తికొలదిశ్వాసమును విడువయత్నించి నను సాధ్యపడ నుండుట, లేక శ్లేశమును బెది శ్వాసమును విడుచుట, అొమ్ములో గొడ్డ తిలో భేదించునటుల పీడ గలుగుట, కడుపుబ్బరము, చెనుట, మూర్ఛ అనువానితో పీడి పబుడుట, పొత్తికడుపునందు ముండుట, నేత్రములను గిరిగిరి త్రిప్పుట, లేక సత్వహీ నుడై నేత్రములు చలించక నిట్రబొడిచికొనుట, శ్వాసమును పలుమారు విడుచుటవలన క్షయించుట, ఒకనేత్రము ఎఱ్ఱగ నుండుట, మనస్సు ఖిన్న మగుట, నోరెండుట, కాంతి చెడుట, వదురుట, సంధిబంధములు శిథిలంబు లగుట-ఈలక్షణములు గలది ఛిన్నశ్వాస మని తెలియవలయును. ఇది గలవాఁడు కడుశీఘ్రముగ ప్రాణముల విడుచును.

❧ తమకశ్వాసలక్షణము ❧

- ప్రతిలోమం యదావాాయు స్సోతాంసి ప్రతిపద్యతే.
 గ్రీవాంశిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్యచ. 169
- కరోతి పీనసం తేన నిరుద్ధో ఘుర్ఘురం తథా,
 అతీవ తీవ్ర వేగంచ శ్వాసం ప్రాణప్రపీడకమ్,
 ప్రతామ్యతి సవేగేన త్రస్యతే సన్నిరుద్ధ్యతే,
 ప్రమోహం కాసమానశ్చ సగచ్ఛతి ముహూర్తవః. 170
- శ్లేష్మణ్యముచ్యమానేతు భృశం భవతి దుఃఖతః,
 తస్యైవచ విమోక్షాంతే ముహూర్తం లభతే సుఖమ్. 172
- తథాస్పృగ్ధ్వం సతేకంతః కృచ్ఛాచ్ఛ్నోతి భాషితుం,
 సచాపి నిద్రాం లభతే శయాన శ్వాసపీడితః. 173
- పార్శ్వే తస్యావగృహ్లాతి శయానశ్చ సమీరణః,
 ఆసీనో లభతే సౌఖ్య ముష్ణంచైవాభినందతి 174
- ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్పృగ్యతా భృశమార్తిమాన్,

విశుష్కాస్యో ముహుశ్వాస్యో ముహుశ్చైవావధమ్యతే. 175

మేఘాంబుశీతప్రాగ్వాతై శ్లేష్మైశ్చ వివర్ధతే,
సయాపృష్ఠస్తమృకశ్వాస స్సాఘోవ్యావాస్యాన్నవోద్ధితః. (చరకే) 176

తా. వాతము మెడ, శిరము అనువాని నాశ్రయించి అసోముఖముగ ప్రోతో
మార్గములం జేరిది కఫమును బ్రకొపింపజేసి కఫమువలన నడ్డగింపఁ బడినదై పడినె
మును, గొంతులో గురగురశబ్దమును గలుగంజేయుచు కడుతీవ్రవేగయు క్షమైనహృదయ
ప్రసీదకమైన శ్వాసమును గలుగంజేయుట, దాని వేగమువలన మోహమును జేరిది
మిక్కుటముగ దుఃఖించుట, నిశ్చేష్టితుం డగుట, పలుమారు దగ్గుటవలన మోహమును
జేదుట, కఫము వెడలకుండునపుడు కడుసీడం జెందుట, కఫము వెడలిన పిదప కొంత
కాలము సుఖముగ నుండుట, మరల కంతములో కఫము చేరుటవలన దురద గలుగుట,
కడుకష్టముచే మాటలాడుట, శ్వాససీడవలన పరుండినను నిదుర రాకుండుట, పరుండి
యుండినను వాతము ఇరుపార్శ్వముల నీడ్చుట, తూర్పుండియుండిన సుఖముగ నుండుట,
ఉష్ణపదార్థసేవనవలన సుతోషమును జేదుట, కం డ్లుబ్బుట, నుదుట చెమటపట్టుటవలన
కడుసీడం జేరినటుల తోచుట, నోరెండుట, పలుమారు శ్వాసము వెడలుట, వినుగుపై
గూర్చుండియుండువాని శరీరము కవలనటుల పలుమారు కదలుట, మేఘములు, వర్షము,
చలి, తూర్పుగాలి, కఫకరపదార్థసేవన అనువానివలన శ్వాసము వృద్ధిజెందుట-ఈ
లక్షణములు గలది తమకశ్వాసమని తెలియవలయును. ఇది యాఘ్యము. నూతనముగ జనిం
చిన సాధ్యము.

శ్మద్రశ్వాసలక్షణము ౧౯

రూక్షాయాసోద్భవః కోష్ఠే త్సుప్రోవాత ముదీరయేత్,
త్సుద్రశ్వాసోనసోత్యర్థం దుఃఖేనాంగప్రబాధకః. 177

హీనస్తి నసగాత్రాణి నచ దుఃఖో యథేతరే,
సచ భోజనపానానాం నిరుణద్యుచితాంగతిమ్. 178

నేంద్రియాణాం వ్యథాంచాపి కాంచిదాపాదయేద్రుజం,

తా. రూక్షపదార్థసేవన, ఆయాసము వీరివలన ఒకీంత శ్వాసము జనించి కోష్ఠగత
వాతము నూర్ధ్వముగ జేసి కడుదుఃఖమును, శరీరమున కెవ్విధమైన బాధను, ప్రాణవియో
గమును, ఊర్ధ్వశ్వాసాదులయందు గల దుఃఖములను గలుగంజేయక భోజనపానాదిక
ములగతిని నిరోధింపక, ఇంద్రియముల కెవ్విధమైన వృధయును గలుగంజేయక
నుండునది త్సుద్రశ్వాస మనంబుడును.

శ్లోకానసాధ్యసాధ్యవిచారము ౧౬

ససాధ్యుడొకొ బలిన స్సర్వేచావ్యక్తలక్షణాః. 179

క్షుద్రస్సాధ్యతమ క్షేపాం తమకః కృచ్ఛగ్రాహ్యతే,
త్రయశ్శ్వాసా న సిద్ధ్యంతి తమకో దుర్బలస్యచ. (అయుర్వేదే) 180

తా. క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. మఱియు సత్త్వముగలవానియొక్క మహా శ్వాసాదులు అల్పలక్షణయు క్తంబులుగనుండిన సాధ్యంబు. అందు క్షుద్రశ్వాసము కడు సాధ్యంబు. మఱియు తమకశ్వాసము కష్టసాధ్యంబు. మహాత్ము, ఊర్ధ్వము, ఛిన్నము అను సీమాడుశ్వాసములు సుపూర్ణలక్షణ యుక్తంబులుగ నుండిన అసాధ్యంబులు. మఱియు దుర్బలనికి జనించిన తమకశ్వాసము నగా అసాధ్యంబు.

శ్లోకానసంప్రాప్తి, తల్లక్షణములు ౧౭

యదా ప్రోతాంసి సంరుద్ధ్య మారుతః కఫపూర్వకః,
విష్యగ్వ్రజతి సంరుద్ధ స్తహదాశ్వాక కరోతి సః. 181

ప్రణప్త జ్ఞాన విజ్ఞాన స్థూ విభ్రాంతలోచనః,
ఊర్ధ్వం శ్వసితి యో దీర్ఘం నచ ప్రత్యావారత్యధః. 182
స్థేష్టావృతముఖ ప్రోతా హ్వాన్యర్థవదృష్ట్యాచ పశ్యతి,
అనాహస్వేదమూర్ఛారో భృశంభవతిదుఃఖతః (మాధవనిదానే). 183

తా. వాతము కఫయుక్తమై ప్రాణాన్నోపకముల వహించు ప్రోతోమార్గముల నడ్డగించి విరుద్ధమార్గముగలవై సర్వశరీరమునవ్యాపించి శ్వాసరోగమును గలుగఁజేయును. అందు శాస్త్రజ్ఞానము, శాస్త్రార్థజ్ఞానమునశించుట, నేత్రములు దిరుగుట, దీర్ఘకాలము వఱకు ఎగయూపిరి విడుచుట, ఎగయూపిరిని దించుటకు శక్తి లేకుండుట, నోరు, కర్ణ నాసికారొద్దములు, నేత్రములు వీలియందు స్థేష్ఠము వ్యాపించియుండుట, పొడవుగ జూచుట, కడు పుబ్బుట, చెమట, మూర్ఛ, కడుదుఃఖము గలుగుట-అను నీలక్షణములు గలుగును.

శ్లోకానసామాన్య లక్షణములు ౧౮

శ్వాసః పంచవిధస్తత్ర మహాశ్వాసో మహాస్వనః,
ఊర్ధ్వశ్వాస శోషార్థవదృష్టి శ్చిన్నో విచ్ఛిన్నసంజ్ఞకః. 184

తమోభ్రమ ఘనశ్చైవ క్షుద్రాభ్యో మందవేదనః,
క్షుద్రస్సాధ్య స్తమో యావ్య శ్చేపాః ప్రాణహరా స్త్రయః. 185
(అయుర్వేదే)

తా. పూర్వోక్తమచవిధశ్వాసములలో మిక్కుటముగ శబ్దము గలది మహాశ్వాస మనియు, ఊర్ధ్వదృష్టి గలది ఊర్ధ్వశ్వాస మనియు, నిలిచి నిలిచి శ్వాసమువచ్చునది ఛిన్నశ్వాస మనియు, నేత్రములు గనుపడక భ్రమసిన ట్టుండునది తమకశ్వాస మనియు, స్వల్పముగ నొప్పిగలది క్షుద్రశ్వాసమనియు తెలియవలయును. అందు క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. తమకశ్వాసము యాప్యము. మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వశ్వాసము, ఛిన్నశ్వాసము అను సీమాడు మృత్యుప్రదంబులు.

శ్వాసోపద్రవములు

కాసవృద్ధ్యా భవే చ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపలైః,
ఆమాతిసార వమథు తృష్ణా పాండు జ్వరై రపి. 186

ఉరస్త కురుతే శ్వాసో హ్యమాశయసముద్భవః,
ప్రాగ్రూపంచ భవేత్తేషాం పార్శ్వశూల మరోచకమ్. 187

ఆనాహ శ్శంఖభేదశ్చ తత్రాయాసశ్చ భోజనే,
ప్రేరితః ప్రేరయే క్షుద్రం స్వయం నశమయేన్నరుత్. 188

ఆతీవ తీవ్రవేగశ్చ శ్వాసః ప్రాణిప్రక్షిడనః,
ప్రశామ్యతి నవేగశ్చ హ్యంతర్యేగనిషీడితః. 189

పూర్వరూపీ భవేచ్ఛ్వాసః స్సన్యధః కృశదేహితా
త్రయశ్శ్వాసా నసిధ్యంతి చైతవన హ్యుపద్రవాః. 190

తా. కాసము వృద్ధిచెందుటవలనగాని, లేక వాత, పిత్త, శ్లేష్మములు ప్రకోపించుటవలనగాని, శ్వాసము జనించి ఆమాతిసారము, ఓకర, దప్పి, పాండువు, జ్వరము అనువానితో గూడి తొమ్ము నాశ్రయించి ఆమాశయములలోనండి శ్వాసమును గలుగంజేయును. వానిపూర్వరూపంబు లెవ్వి యనిన.—ప్రక్కశూల, అరోచకము, కడుపుబ్బరము గలుగుట, కుతికలో శ్లేష్మముగట్టి పగిలినటుల నొచ్చుట, శ్వాసమువలన అన్నమును కుడువలేక యుండుట, వాతదుష్టంబై తొలుత క్షుద్రశ్వాసమును గలుగంజేసి తాను శమింపకుండుట అనునవియు—ఈపూర్వరూపములతోడ శ్వాసము వృద్ధిచెంది శరీరము గృశించియుండినను, లేక కడుతీవ్రవేగముగల శ్వాసము జనించి ప్రాణుల పీడించుచుండినను, లేక శ్వాసవేగము శమింపక అంతర్యేగము గల శ్వాసము గలిగి యుండినను ఈలక్షణములుగలమూడుశ్వాసరోగములు అసాధ్యములని చెలియవలయును. (ఈలక్షణములు లేకుండెడిశ్వాసరోగములే సాధ్యములు యెఱిగి చికిత్సింపవలయును.)

ఆతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ,

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతివ్యవాయినః. 191

ఆసాం యాసా సముత్పన్నా హిక్మా హంత్యాశు జీవితం,
సర్వేషు రోగినాశాయ హిక్మేయం శీఘ్రకారిణి. 192

హిక్మా శ్వాసో యదాతో ద్వా మృత్యుకాలే కృతాలయా,

తా. కడుసంచిత దోషము గలవానికి, అన్న ద్వేషమువలన గృహించినవానికి, పలు
విధరోగమువలన శరీరక్షయముగలవానికి, వృద్ధునికి, మిక్కిలముగ మైథునముసేయు
వానికి, సాధ్యహిక్మలలో గేది జనించినను అది వానిని శీఘ్రముగ జంపును. మఱియు
సర్వరోగములయం చెక్కిల్కొన్నజనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందును. మఱియు ఎక్కి
ళ్లు, శ్వాసము అను నీరెండును మృత్యుకాలమునందే జనించును.

❧ ఊర్ధ్వశ్వాసమునను సూర్యావర్తరసము ❧

సూతార్థం గంధకం మర్ద్యం యామైకం కన్యకాద్రవైః. 193

ద్వయోస్తుల్యం తామ్రపత్రం పూర్వకల్పేన లేపయేత్,
ద్వినైకం హండికాయంత్రే పక్వమాదాయ చూర్ణయేత్. 194

సూర్యావర్త రసోనామ ద్విగుంజం శ్వాసజిచ్ఛవేత్,
ఇంద్రవారుణికామూలం దేవదారు కటు*త్రయమ్. 195

శర్కరాసహితం ఖాదే దూర్ధ్వశ్వాసప్రశాంతయే,
నిమ్మైకాం లేపయేద్వాపి త్వాద్రేణ కటురోహిణిమ్. 196

శ్వాసం చారోచకం హంతి మరిచం దాడిమం గుడం,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౪ భాగము ఈరెం
టిని ఖల్వములో నుంచి కలుబందరసముతో నొకరూము మద్దించి ౧౪ భాగము శుద్ధి
జేసిన తామ్రపురేకులకు లేపనముజేసి ఎండించి హండికాయంత్రమున ఒకదినము వండి
సొంగళిజలమున దీసి ఖల్వములో నుంచి చూర్ణముజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును సేవించి
న శ్వాసమును, పావరవేరు, దేవదారు, త్రికటుకములు, వంచదార అనువాని చూ
ర్ణానుపానముతోడ సేవించిన ఊర్ధ్వశ్వాసమును, నిమ్మరసమాణము కటుకరోహిణి
చూర్ణము, లేసె అనువాని యనుపానముతోడగాని, లేక నిమ్మరసమాణము మిరి
యూలు, దాడిమి*త్రులు, బెల్లము అనువానిని నూరి దాని యనుపానముతోడగాని సేవించి
న శ్వాసమును, అరోచకమును హరించును.

శ్లో సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము ౧౯౭

ధాన్యాభ్రం సూతకం గంధం శ్వేతాపామార్గజద్రవైః. 197

తుల్యంశం మర్దయే చ్చాయఃపాత్రే పాతనకే పచేత్,
ఊర్ధ్వలగ్నం తతో గ్రాహ్యం రసో హ్యుదయభాస్కరః. 198

శ్వాసం ఓంచవిధం హంతి ¹ గుంజామాత్రం పిబేదను,

తా. ధాన్యాభ్రకము, రసము, గంధకము-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ భల్వమున నునిచి తెల్లయు త్రవణరసమునో నొకదినము మర్దించి ఇనుపపాత్రలో నునిచి పాతనాయంత్రమున పాకముచేసిన నది యూర్ధ్వయంత్రమున కేగయును. దానిని దీసికొని యందొకగురిగింజయొత్తును నిష్కప్రమాణము కట్టకరోహిణి, లేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని, నిష్కప్రమాణము మిరియాలు, దాడిమవిత్తులు, డెల్లము అనువానిని నూరి ముద్దచేసి దానితోడగాని సేవించిన గి శ్వాసములు, అరోచకము హరించును.

శ్లో శ్వాసములకు గంధకయోగము ౧౯౮

గంధకం మరిచం సాజ్యం పిబే ² చ్చాస్త్వనకఫాపహమ్. 199

గంధకం ఘృతపానేన శ్వాసక్షతక్షయాపహం,

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, మిరియాలు వీనిని నేతితో నూరి సేవించిన శ్వాస కాసలు హరించును. శుద్ధిచేసిన గంధకమును నేతితోడ సేవించిన శ్వాసము, క్షతక్షయము హరించును.

శ్లో శ్వాసములకు భార్య్యాదికషాయము ౧౯౯

భార్యీ వచా భాను శివా హరిద్రా

వాసామృతా నాగర ధాన్యకానాం,

శ్వాభోజయేచ్ఛాస్త్వసమిమం ప్రసిద్ధం

తథాచ నిద్రా సుఖమాపుయాచ్ఛు. 200

తా. గంటుభారంగి, వస, జిల్లేడుజేరు, కరక్కాయలు, వసపు, అడ్డసరపుయానలు, తిప్పతీగె, శొంఠి, కొతిమెర్లు-వీనిని సమభాగములుగ చంచి కషాయముగాచి సేవించిన శ్వాసములు హరించుటయేగాక నిద్రాసుఖమును గలుగును.

శ్లో శ్వాసములకు విభీతకాదికషాయము ౨౦౦

విభీతభాస్వగ్ని చవిశ్వభార్య్యా కణాభయా ముస్తకృతఃకషాయః

వమింహారేచ్ఛాస్వమిమంపి బేచ్ఛప్రవృద్ధకాసంప్రబలాంచహిక్కామ్.

తా. తానికాయలు, జీల్లేడువేరుపట్ట, చిత్రమూలము, శొంఠి, గంటుభారంగి
పిప్పళ్ళు, కరక్కాయలు, తుంగముపైలు- వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము
గాచి నేవించిన దాంతి, శ్వాసము, ప్రబలమైనకాసము, ప్రబలమైనఎక్కిళ్ళు హరించును.

— శ్వాసాదులకు కంటకార్యావలేహము ౧ —

కంటకారీ తులాం ద్రోణ నీరే పక్త్వా కషాయకం,
పాదశేషం గృహీత్వా చ తస్మింశ్శూర్ణానిదాపయేత్. 202

పృథక్పలాని చైతాని గుడూచీ చవ్యచిత్రకాః,
ముస్తం కర్కట శృంగీచ త్రూషణం ధన్వయాసకః. 203

భార్జి రాస్నా శతీచైవ శర్కరా పలవింశతిః,
ప్రత్యేకంచ పలాన్యప్తౌ ప్రదన్యా ధృతతైలయోః 204

పక్త్వా లేహత్వ మానీయ శీతే మధుపలాప్టకం,
చతుఃపలంతుగాక్షీర్యాః షిషులీనాం చతుఃపలమ్. 205

తా. నూరు పలముల వ్రాకుడువేళ్ళుచుంచి ద్రోణ ప్రమాణము గల నుదకమునందు
వైచి నాలవభాగము మిగులనట్లుల కషాయము గాచి వడియగట్టి అందు తిప్పతీగె, చవ్య
ము, చిత్రమూలము, తుంగముపైలు, కర్కటకశృంగి, త్రికటుకములు, దురదగొండి,
గంటుభారంగి, * నన్నరాన్నిము, కచ్చారములు అనువానిచూర్ణము దినసొకటింటి
కొక్కొకపలము, పంచదారి ౨౦ పలములు, నెయ్యి ౮ పలములు, తెల్లఱపనూనె ౮
పలములు గలవీ లేహ్యవక్త్రముగ పండి చల్లారినపిదప లేనె ౮ పలములు, వెదురుప్పు ౪
పలములు, పిప్పలీచూర్ణము ౪ పలములు గలవీ మంచిమట్టిపాత్రలో నునిచి నేవించుచుం
డిన ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస, కాసములు నిశ్శేషముగ హరించును.

— సర్వశ్వాసములకు భాజ్జీగుడము ౧ —

శతం సంగృహ్య భార్జ్యస్త్రు దశమాల్యాస్తథా శతం

శతం హరితకీనాంచ పచేత్తోయే చతుర్ధణే. 207

పాదావశేషే తస్మింస్తు రసే వస్త్రనిషీడితే,
అల్పోడ్యచ తులాం పూతాం గుడస్యాప్యభయాం తతః. 208

పునఃపచేత్తు మృద్వగ్నో యావల్లేహత్వమేతి తత్,
శీతే చ మధున స్తత్ర పట్టులాని వినిషీవేత్. 209

త్రికటు త్రిసుగంధంచ పలమాత్రం పృథక్పృథక్,
యవతౌరం కర్షయుగ్తం సంచూర్ణ్య ప్రక్షిపే త్తతః. 210

భక్షయే దభయా మేకాం లేహస్యార్థపలం తథా,
శ్వాసం సుదారుణం హంతి కాసం పంచవిధం తథా. 211

అర్శాంస్యరోచకం గుల్మం శక్పద్భేదం క్షయం తథా,
స్వరవర్ణప్రదోహ్యేష జతరాగ్నేః ప్రదీపనః. 212

నామ్నా భార్జీ గుడః ఖ్యాతో భిషగ్భిస్సకలైర్తతః. (నిత్యనాథీయే)

తా. గంటుభారోగి, దశమాలములు, కరక్కాయలు. వీనిని చినునును ౧౦౦
*పలము. చొప్పున నొకభాండములోపైచి ౧.౨౦౦ పలములు సేపుచుండి నాలపభాగము
మిగులునటుల కషాయము గాచి వడియగట్టి యందు డెల్లము ౫౦ పలములు, కరక్కాయలు
౫౦ పలములు వైచి మరల మందాగ్నితో చిక్కగనగువఱకు పాకముజేసి చల్లా
రినపదప లేనే ౬ పలములు, త్రికటుకములు, దాచినెచ్చెక్క, ఆకుపత్రిక, వీలకులు
అనువాని చూర్ణము చినును కొక్కొకపలము, యవతౌరచూర్ణము ౨ కర్షములు కలిపి
లేహ్యమును సిద్ధపఱచి యందర్థపలమును, ఒకకరక్కాయను ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాల
మున సేవించిన భయంకరమైన శ్వాసము, ౫ విధకాసములు, మూలవ్యాధి, ఆరోచకము,
గుల్మము, అతిసారము, క్షయము-వీనిని నశింపజేయుటయేగాక స్వరము, వర్ణము, అగ్ని
దీపనము అనువానినినహా గలుగంజేయును. ఈభాగ్యార్థాదిగుడము సకలవైద్యసమృతము.

— శ్వాసములకు వాసాద్యవలేహము ౨ —

వాసా తులామష్టగుణేచ నీరే విపాచ్యతాం పాదజలేనపాకం,
తుణ్ణాధకంతద్విపచేచ్ఛివానాంఖండాఃప్రయోజ్యాస్యకలస్యతుల్యాః.
తతస్సముత్తార్య పలానిచాప్తా తౌద్రస్యచ ద్వ్యేకిల వంశజాయాః,
క్షిపేత్తథా మాగధికా పలార్థం పలంచతుర్జాతభవంప్రయోజ్యమ్.
యోజ్యం పలార్థం శ్వసనేచకానే క్షయేస్రపిత్తే కఫపీనసేచ,
హృద్రోగకార్యేకిల విద్రధౌచ హ్యురఃక్షతేశోణితవాంతికోపే.

(ఆయుర్వేదే)

తా. నూరుపలముల అడ్డసరములలో ౧౦౦ పలములు సీట్లపాసి చతుర్థాంశముగ కమాయము గాచి అందు కరకమార్గము ఆధకప్రమాణము గలిపి గట్టియగువఱకు మరల పాకముచేసి దానిని దించి చట్టారినపిదప తేనె ౮ పలములు, పెరురుప్పుచార్లము ౨ పలములు, పిప్పలిచార్లము ౪ పలము, చాతుర్థాంశకమార్లము ౧ పలము కలిపి అగ్ధపలమును సేవించుచుండిన శ్వాస కాసములు, జ్వరము, రక్తశీత్రము, కఫము, కీనసము, హృద్రోగము, కృశత్వము, విద్రుధి, ఉరకక్షతము, రక్తవాంతి వీనిని హనింపజేయును.

— ౨౨ సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాశేశ్వరరసము ౨ —

మృతంచంగం మృతంలోహం మృతార్కం మృతమభ్రకమ్,
శుద్ధసూతం తథా గంధం మాక్షికం హింగుళం విషమ్. 217

జాతీఫలం లవంగం చ త్వగేలా నాగకేసరం,
ఉన్నత్తకస్య బీజాని జైపాలం రాత్రీదుర్లభమ్. 218

ఏతాని సమభాగాని మరిచం హరనేత్రకం,
సర్వం తద్వ్యాఙ్గీవే త్థల్వే లోహదండేన మద్దయేత్. 219

తావచ్ఛాస్త్రీకృతం ధీమాకా యావత్సుతం సదృశ్యతే.
శక్రాసరస్య స్వరసే ర్భావనాచైకవింశతిః. 220

ద్విగుంజాఘృతమామాత్రా హ్యౌర్ధ్వకస్యపైర్యుతా,
తపర్థం బాలవృద్ధేషు పథ్యం దేయం తథోచ్యతే. 221

పంచశ్వాసాకా జ్వరం కాసం రాజయత్సనివారణం,
శ్వాసకాశేశ్వరో నామ దేవానామపి దుర్లభః. 222

తా. పంగభస్మము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, ఆభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాక్షికము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినపసనాభి, జాడీకాయ, లవంగములు, దాచినిచెక్క, ఏలకులు, నాగకేసరములు, శుద్ధిజేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు, పసపు, కచోరములు ఇవి సమభాగములు, మిరియాల 3 భాగములు - వీనినెల్ల భిల్వములో నుంచి రసము దెలియకుండువఱకు లోహదండముతో మద్దించి కొడిసెరసముతో ౨౧ మారు భావన జేసి వయోవంతులు రెండుగురిఃజలయెత్తును, బాల పృథ్వులు ఒక గురింజయెత్తును, అల్లపుసరసముతో సేవించి ష్యముగ నుండిన ౫ విధశ్వాసములు, శరీరజ్వరము, కాసము, రాజయత్స వీనిని నశింపజేయును. ఈశ్వాసకాశేశ్వరరసము లభించుట దేవతలకు సహదుర్లభంబు.

❧ హిక్కాసిదానము ❧

విదాహి గురు విష్టంభి రూఢాభిష్యంది భోజనైః,
శీతపానాశనస్నానైర్హిక్కా భవతి థావనాత్.

223

(మాధవనిదానే)

తా. దాహజనకద్రవ్యములు, జడకర ద్రవ్యములు, మలబద్ధకర రూక్షకరద్రవ్యములు, జీగటగలవదార్థములు వీసెసి భుజించుటవలన, శీతాన్నపానముల సేవించుటవలన, శీతోదకముల సేవనము జేయుటవలన, వసుగులిడుటవలన ఎక్కిళ్ళు జనించును.

❧ హిక్కాశ్లేప, తత్సంప్రాప్తి ❧

అన్నజాం యమలాం త్సుప్రాం గంభీరాం మహతీం తథా,
వాయుఃక ఫేనానుగతం పంచహిక్కాః కరోతి హి.

224

తా. వాతము కఫముతో గలసి అన్నజహిక్క, యమళహిక్క, త్సుప్రహిక్క, గంభీరహిక్క, మహాహిక్క అన నైదువిధములైన హిక్కుల గలుగఁజేయును.

❧ హిక్కాపూర్వరూపములు ❧

కంఠో రసో ద్ధరుత్వంచ పదనస్య కషాయతా,
హిక్కానాంపూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోపవచ. (ఆయుర్వేదే)

తా. కంఠము, తొమ్ము అనువానియందు బడత్వముగలుగుట, నోరు పగురుగ నుండుట, కడుపులో ఆరాటము గలుగుట-ఇవి హిక్కుకు పూర్వరూపములు.

❧ అన్నజహిక్కలక్షణము ❧

పానాన్నిరతిసంభుక్తై స్సహసా వీడితోఽనిలః,
హిక్కయత్యుర్ధ్వగో భూత్వా తాం విద్యా దన్నజాం భిషక్.

226

తా. అన్నపానాదుల మిక్కుటముగ సేవించుటవలన వాతం బకస్తాత్తుగ వీడింపఁ బడినచై ఊర్ధ్వగతంబై ఎక్కిళ్ళను గలుగఁజేసిన అన్నజహిక్క యని తెలియ వలయును.

❧ యమళహిక్కలక్షణము ❧

చిరేణ యమలై ర్వేగై ర్వా హిక్కా సంప్రవర్తతే,
కంపయంతీశిరోగ్రీవాం యమలాంతాం నిర్దిశేత్.

(మాధవనిదానే)

తా. చిరకాలముమీఁద ఎక్కిళ్ళు శిరండుగ గలసి కడుతీవ్రముగ వచ్చుట, శిరము

ॐ తుద్రహిక్కాలక్షణము. ॐ

ప్రకృష్టకాలై ర్యావేగై ర్నందై స్సమభిసర్తతే,
తుద్రహిక్కాలానామ సా హిక్కా జత్తుమూలాత్ప్రధావతి, 228
(నిత్యనాథీయే)

తా. చిరకాలముమీద ఎక్కిళ్ళ మందవేగముగ వచ్చుట, * జత్తుమూలముల లోనుండి జనించుట-ఈలక్షణములు గలవి తుద్రహిక్క యని తెలియవలయును.

ॐ గంభీరహిక్కాలక్షణము. ॐ

నాభిప్రవృత్తా యా హిక్కా ఘోరా గంభీరనాదిని,
అనోపద్రవవతీ గంభీరానామ సా స్తృతా. 229

తా. ఎక్కిళ్ళ బొడ్డువద్దనుండి లేచి గంభీరశబ్దమును గలుగజేయుట, దప్పి, జ్వరము మొదలగు యి నువద్రవములతోడగూడి భయంకరముగ నుండుట - ఈలక్షణ ములుగలవి గంభీరహిక్క యని తెలియవలయును.

ॐ మహాహిక్కాలక్షణము. ॐ

మర్త్యాణ్యుత్పీడయంతీవ సతతం యా ప్రవర్తతే,
మహాహిక్కేతి సాజ్ఞేయానర్వగాత్రప్రకంఠిని. (ఆయుర్వేదే) 230

తా. అొమ్మ, నాభి, పొత్తికడుపు మొదలగు మర్త్యస్థలములయందు పీడగలుగుట, ఎల్లపుడు ఎక్కిళ్ళవచ్చుట, సర్వాంగములు వణకుట-ఈలక్షణములు గలవి మహా హిక్క యని తెలియవలయును.

ॐ హిక్కాస్వరూప తత్సాధ్యసాధ్యములు. ॐ

యమశా యుగళై ర్వేగై ర్నహతి మహాతీధ్వనిః,
గంభీరానాభిసంభూతా తుద్రాఖ్యా మందవేగిని. 231
అన్నజాపి తదైవస్యా త్పూర్వాస్తిస్రోవివర్జయేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఎక్కిళ్ల వేగముతోగూడి జంటగ వెడలిన యమశహిక్క యనియు, మహా ధ్వనితో గూడి వెడలిన మహాహిక్క యనియు, నాభినుండి వెడలిన గంభీరహిక్క యనియు, మందవేగముతో గూడి పలుమారు వెడలుచుండిన తుద్రజహిక్క యనియు, అన్నపానాదులవలన ఎక్కిళ్ల జనించిన అన్నజహిక్క యనియు తెలియవలయును. అందు యమశహిక్క, మహాహిక్క, గంభీరహిక్క అన నీమూడు ససాధ్యంబులు. తుద్రహిక్క, అన్నజహిక్క అన నీరెండును సాధ్యంబులు.

* జత్తుమూలము లన మెడకొంతులు,

అసాధ్యహిక్కులక్షణము ౧౭౭

ఆయుష్యతే హిక్కుతో యస్య దేహో
దృష్టిశ్చోర్ధ్వం తామ్యతే యస్య నిత్యం,
క్షీణోన్నద్విత్తౌతి యశ్చాతిమాత్రం
తౌ ద్వా చాంత్యో వర్జయే ద్దిక్కుమానా. 232

తా. ఘృద్రజ, అన్నజములను సాధ్యహిక్కులలో సగా ఎక్కిళ్ల వేగమువలన నేత్రములు విస్తరించి ఉర్ధ్వదృష్టి గలిగి ఎల్లపుడు మోహమునుజెందుచుండు హిక్కు రోగిని, శరీరక్షయము అన్నద్యేషము పలుమారు ఎక్కిళ్ళు గలహిక్కురోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ,
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతివ్యవాయిః, 233
ఆసాం యాసా సముత్పన్నా హిక్కు హంత్యాశు జీవితమ్,
(గ్రంథాంతరే)

తా. కడుసంచితదోషముగలవానికి, అన్నద్యేషమువలన కృశించినవానికి, పలువిధ ములైన రోగములవలన శరీరకృశ్యముగలవానికి, వృద్ధునికి, అతిమైథునముసేయువానికి సాధ్యహిక్కులలో నేదిజనించినను యది వానిని శిఖ్రిముగు జుపును.

హిక్కులకు మేఘుడంబరరసము ౧౭౮

తంక్షలీయద్రవైః పిప్లం సూతతుల్యంచ గంధకమ్. 234
*వజ్రమూషగతం పాచ్యం భూధరేంద్రం సముద్ధరేత్.
దశమూలకపాయే భావయే త్ప్రహరద్వయమ్. 235
గుంజాద్యయం హరత్కేష హిక్కుం శ్వాసం జ్వరం కిల,
అనుసానేన దాతవ్యో రసోఽయం మేఘుడంబరః. 236
నాగరం పిప్పలీ భార్జి పుష్కరం కర్షకం శతీ,
శర్కరాష్టగుణం చూర్ణ మనుపానం ప్రకల్పయేత్. 237
(మాధవనిదానే)

తా. రసము, గంధకము వీసని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి చిఱివేళ్ళరసముతో వర్జించి వజ్రమూషలలో నునిచి భూధరయంద్రమున పుటంబిడిన

వజ్రమూషగతంచైవ భూధరే భస్మతాం ప్రజేత్.

నవి భస్మంబగును. వీధున దానిని సాంగశీతలమున దీసి మఱల ఖల్వములో నునిచి వశమూల కషాయముతో రెండురూపములుభావన జేసిరెండుగురింజలయెత్తుచుకొని, విష్ణుభృగ్, గంధు భారాగి, పుష్కరమూలము, (దీనియభావమున నేలములక వేళ్లు) కచ్చారములు - వీనిని వినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి దీనికెనిమిదవపాలు మంచదార గలిసి యాయచుపానముతోడ నేమిచిన ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, జ్వరము హరించును. (మఱియు నీరసమును చిట్టివేళ్ల రసముతో నేమిచిన యమశోక హరించును.)

❧ హిక్కులకు యోగవాహకరసము ❧

రసస్యతుల్యభాగేన తామ్రభస్మప్రకల్పయేత్,
జంబీరోద్ధ్రవైర్నర్ద్యం దినాంతే తత్సముద్ధరేత్. 238

బద్ధ్వా వస్త్రోటికాయంత్రే తుల్యం గంధేన పాచయేత్.
ఏవంతు షడ్గుణం కార్యం తతః పిప్లవం సముద్ధరేత్. 239

పాషాణభేదిమత్యాక్షి ద్రవైః పిప్లవంతు మద్దయేత్,
తద్దోళం లేపయేచ్ఛిష్యం కల్లే పాషాణభేదినః. 240

మత్యాక్ష్యాశ్చ ఘనం లేప్యం దత్వా పాతనయంత్రనే,
స్వేదయే ద్యాచమాత్రంతు రసోఽయం యోగవాహకః. 241

గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం హిక్మా వైస్వర్యశ్వాసజిత్.
దశమూలం విజేచ్ఛాను కుళుత్థంచ కషాయకమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నిమ్మచుడ్డరసముతో నొకదినము మద్దిచి బట్టలో మూటగట్టి వేష్టికాయంత్రములో నునిచి ఆరింతలగంధకము జీర్ణంబగువఱకు పుటాబిడి ఖల్వములో నునిచి * కొండపిండివేళ్లు, పొన్నగంటివేళ్లు వీనిరసములతో ప్రత్యేకముగ మద్దిచి ముద్దజేసిదాసపైకొండపిండిదాకును నూరి లేపనముజేసి ఎండనెండించి పాతనాయంత్రమున నొకరూపము పుటాబిడి సాంగ శీతలమున దీసి రెండుగురింజలయెత్తుచు దశమూలకషాయముతోగాని, ఉలవకషాయము తోగాని నేమిచిన యమశోక హిక్కు మొదలగు సర్వహిక్కులు, స్వరభంగము, శ్వాసము హరించును.

❧ హిక్కులకు గంధామృతరసము ❧

రసం గంధక తైలేన మద్దయే త్వాదటంకణం,
తత్పిండం బంధయే ద్యస్తే గంధకార్యంచ పూర్వవత్. 243

* ఇదే పిండిబండయనియు జెప్పబడును.

మూర్ఖం వై వేష్టికాయంత్రే యావజ్జీవ్యతి పద్ధంఠం,
అయంగంథామృతో నామ్నా రసో హిక్మావిశాళకః. 244
గుంజాత్రయం లిహేత్తాదైః కషాయంచ చ పిబేదను,
అమృతాగ్నికుళుత్థానాం పాయయేత్కృత్తైర్జ్వలైః. 245
(ఆయుర్యేవే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము గంధకతైలముతో మర్దించి పిదప రసమునకు నాలవభాగము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము గలిపి మరల మర్దించి బట్టతో నురిచి మూటగట్టి దీనిని శుద్ధిజేసిన గంధకములొకటి వేష్టియంత్రమున అరింతలగంధకము జీర్ణంబగువఱకు పుటుంబిడి మూడుగురిగింజలయెత్తురు లేనెతో సేవించి తోడనే తిప్పలీగ, చిత్రమూలము, ఉలవలు అనువాని కషాయమును ద్రాగిన ఎక్కిళ్లు హరించును.

— హిక్మలకు సిద్ధికి కానియోగము —

సిద్ధికి కాం చామలకప్రమాణాం
హింగూ కణాభ్యాం మధునాచ యుక్తాం,
లిహ్యన్నరశ్శ్వాసనపీడితశ్చ
హిక్మాం జయత్యేష బలాశ్చ జేన. 246

తా. ఉసిరికకాయంత్ర వ్రాసుడువేళ్లముద్దలొ పేల్చిన ఇంగువ, పిప్పళ్ళు అను వానిచూర్ణమును, తేనెను గలిపి సేవించిన శ్వాసము, ఎక్కిళ్లు తల్క్షణమున హరించును.

— హిక్మలకు కుళిరాదికషాయము —

కుళీర మధుకం థాన్య మేలాచోశీర క్రోలకం,
వరా చిల్వయుతం క్వాథం హిక్మా ఛర్ది నివారణమ్. 247

తా. కర్కాటకశృంగి, యష్టిమధుకము, కొలిమెద్దు, ఏలకులు, వట్టివేరు, తక్కోలపుట్టు, త్రిఫలములు, మారేడువేరు-ఏరిరి సమభాగములుగ దరిచి కషాయము గాచి సేవించిన ఎక్కిళ్ళు, వాంతి హరించును.

— హిక్మలకు విభీతకాదికషాయము —

విభీతకాబ్దామలవిశ్యభార్జీ కణాభయాసాధిత మంబుషీతం,
సమీరణ శ్వాస వమిం హరేచ్ఛ ప్రబద్ధకాసం ప్రబలాంచ హిక్మామ్,

తా. తానికాయలు, తుంగముపైలు, ఉసిరికపప్పు, శొంఠి, గంటుభారంగి, పిప్పళ్లు

కరక్కాయలు-వీసిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి సేవించిన వాతము, శ్వాసము
చాంతి, ప్రబలమైన కాసములు, ఎక్కిళ్ళు హరించును.

❧ హిక్కలకు వ్యాసూర్విదికషాయము ❧

వ్యాసీ దురాలభా భారీ బిల్వ మజ్జా త్రికంటకైః,

కషాయశ్వానుపానం చ ఔద్రం హిక్కాతిశ్వాసజితమ్. 249

తా. ములకవేళ్లు, రేగటిదూలవేళ్లు, గంటుభారంగి, మారేడుగుఱ్ఱ, పల్లెరు-వీసిని
సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి యం దొకింతతేనె వైచి సేవించిన ఎక్కిళ్ళు,
ప్రబలమైన శ్వాసము హరించును.

❧ హిక్కలకు మయూరసింఘయోగము ❧

మయూరసింఘస్తాపి మధుకంచ కణాయతం,

కుభీరరక్తే సంమర్ద్య మధునా వాసితాయతమ్. 250

గంధూషం కురుతే త్రిప్రం హిక్కామాశు వినాశయేత్,

(మాధవనిదానే)

తా. నెమలియాకలభస్మము, యష్టిమధుకము, పిప్పళ్ళు - వీసిని సమభాగములుగ
ఖల్వములొనుచి ఎండ్ర కాయరక్తముతో మర్దించి తేనె గాని లేక పంచదారగాని కలిపి
గంధూషముజేసిన ఎక్కిళ్ళు శిఘ్రిముగ హరించును.

❧ హిక్కాహరయోగములు ❧

కర్కటీసలిలం యష్టి మయూరస్యచపింఛజమ్.

251

భస్మభ్రమరగేహంచ వ్యాపామాన్య బీజకం,

మధునా యోజితం దేయం హిక్కామాశు వినాశయేత్. 252

తా. ఎండ్ర కాయబొక్కలలోని యుదకము, యష్టిమధుకము, నెమలియాకల
భస్మము, తుమ్మెదలగూడు, ఉత్తరేణివిత్తులు ఆనువానిలో దేనినో తేనెతోగూర్చి సేవించిన
ఎక్కిళ్ళు శిఘ్రిముగ హరించును.

క. వెలిగార మాకుపత్రిక, నీల దాచినిచెక్క కోష్ఠు వేలకిచూర్ణం
బులుచేసి తేనెతోడను, నెలమిని నేవింప హిక్కలెల్లనుమానున్. 253

❧ హిక్కలకు మధూచ్ఛిష్టాధూమపానము ❧

మధూచ్ఛిష్టం స్వరసం ఘృతం మనశ్శిలాసమం,

ధూమపానే హరే ధీక్మాం ధూమైర్వా శిఖిపక్షజైః. 253
(మాధవనిదానే)

తా. మైనము, గుగ్గిలము, మణిశిల - వీనిని సమభాగములుగ గాని, లేక నెమలి యాకలుగాని, అవునేతిలోదడిపి నిష్పల్లోవైచి దానిపొగను ద్రాగిన ఎక్కిళ్ళుహరించును.

క. గోశృంగంబును భుజగపు
కూసంబును నెమలితెక్క గుగ్గులమును మే
ల్వాసిపన పగరుగంధము
గోసర్పల ధూమ్ర సేవఁ గూలును హిక్కల్.

తా. అవుకొమ్మ, శాముకూసము, నెమలియాకలు, గుగ్గిలము, పసపు, శ్రీగంధము, కృష్ణాగరు-వీనిని అవునేతిలో దడిపి అన్నిల్లోవైచి దానిపొగను ద్రాగిన ప్రబలమైన ఎక్కిళ్ళు హరించును.

❧ హిక్కలయందు షడ్భ్యము ❶ ❧

కచోరం పుష్కరం యోషం మాతులుంగాల్లువేతసం,
శాలిషష్టిక గోధూమ యవ ముద్గ కుళుత్థకమ్. 254
నిద్రా హిక్మా శ్వాస కాస పిపాసాశ్చ వినాశయేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, త్రికటుకములు, మాదీఫలము, పుల్లప్రబ్బలి ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్లు, గోధుమలు, యవలు, పెసలు, ఊలవలు, నిద్ర-ఇవి హిక్మా శ్వాస కాస తృష్ణారోగములయందు షడ్భ్యకరుబులు.

❧ హిక్కయందు షడ్భ్యము ❷ ❧

విష్టంభీరి విదాహీని రూక్షాణి కఫదాని చ. 255
నిష్పానమాష పిణ్యాక వారిజానూపమామిషం,
అవిదగ్ధం దంతకాష్ఠం వస్త్రీ మత్స్యైంశ్చ సర్వపాన్. 256
ఆమ్ల తుంబీఫలం కంఠం తైలభ్రష్ట ముపాతేకిం,
గురుశీతం చాన్నపానం హిక్మారోగి వివర్జయేత్. 257

తా. మలబద్ధకరద్రవ్యములు, వెదురు మొలక, మద్యము, మరీచము మొదలగు విదాహకరద్రవ్యములు, రూక్షకరద్రవ్యములు, కఫకరద్రవ్యములు, అనుములు,

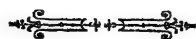
మిరుములు, తెలికపిండి, నీటిలో జనించిన ద్రవ్యములు, ఊటభూమిలో జనించిన జాతు మాంసము, వక్షము చేయబడని ద్రవ్యములు, దుతకాష్టము, *వస్త్రీకర్త, మత్స్యములు, ఆవాలు, పులుసు, ఆనుగపుకాయ, గడ్డలు, నూనెతో వేయించబడిన ముట్టబచ్చలి కూర, జడముగ శీతకరముగ నుండు అన్నపానములు - వీనిని ఎక్కిళ్ళుగలవారు వర్జింప వలయును.

అష్టమ ప్రకరణమ్.

* చివ్వునగొట్టములలో తైలాదుల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యభాగమున బంధింపబడి నభోభాగంబున కర్ణికలవలెను, అం దాకర్షింపబడిన తైలాదుల బైలుపరుచుటకైన నగ్రభాగంబున గుండ్రముగను నిర్మింపబడి చివ్వునగొట్టములలో బంధింపబడి యుండు దండవే వస్త్రీ యనంబడును. కావున దానిలో రోగోపయుక్తతైలాదుల నాకర్షించుకొని గుదమేథముల బ్రయోగించుటయ వస్త్రీకర్త యనంబడును.

న వ మ ప్ర క ర ణ మ్

మేహరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. సర్వజ్ఞం సచ్చిదానందం లోకనాథం జగద్గురుం,
వ్యోమకేశం భవానీశం రాజభూషమహం భజేః. 1

తాత్పర్యము. సర్వజ్ఞుఁడు, సచ్చిదానందస్వరూపుఁడు, లోకేశుఁడు, జగద్గురువు, ఆకాశమే కేశములుగఁ గలవాఁడు, పార్వతికి ప్రభువు, శిరమున చంద్రుడే భూషణముగఁ గలవాఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠమంశ మనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథముయొక్క నవమప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

— మేహరోగనిదానము ౨ —

నవాన్న దధి మద్యాంబు గుడ ధూమ నిషేవణాత్,
దూషయంతి పలం మేద శ్శుక్లం మజ్జాం రసం రజః. 3

జాయంతే వింశతిర్దేహా దశసాధ్యాః కఫోద్భితాః,
పిత్తోద్భితాశ్చ షడ్సాధ్యా శ్చతురో మూఁసా త్త్యజేత్. 4

సాధ్యా యావ్యా నసాధ్యాంశ్చ క్రమేణోష్ఠం వినిర్దిశేత్,
(ఆయుర్వేదే)

తా. స్త్రీత్రయన్నము, పెరుగు, మద్యము, ఉదకము, లెల్లముతో జేయఁబడిన ద్రవ్యములు, పొగ అనువానిని మిక్కుటముగ సేవించుటవలన మూంసము, మేదస్సు, శుక్లము, మజ్జ, రసము, రక్తము దుష్టంబులై ఇరువదిమేహముల జనింపఁ జేయును. అందు పదిమేహములు శ్లేష్మజనితంబులు. ఆరు వైశ్యజనితంబులు. నాలుగు వాతజనితంబులు. అట్లగుటంజేసి శ్లేష్మమువలన జనించిన పదిమేహములు సాధ్యంబులు. వైశ్యమువలన జని

అసాధ్యంబులు. ఈ క్రమానుగతముగ మేహరోగముల సాధ్య కష్టసాధ్య అసాధ్యత్వముల నెఱుంగదగును.

ఆస్యాసుఖం స్వప్నసుఖం దధీని గ్రామ్యోదకానూపరసాపయాంసి,
నవాన్నపానం గుడవైకృతం చ ప్రమేహమేతాః కఫకృచ్ఛసర్వమ్.
(మతాంతరే)

తా. సుఖముగ కూర్చుండుట, నిద్రాసుఖమును జేందుట, పెఱుగును ద్రాగుట, ఊర, ఉదకము అనువానియందలి ప్రాణయొక్క మాంసరసమును, పాలను, క్రొత్తయన్నమును, క్రొత్తయదకమును, బెల్లముతో జేయఁబడిన భక్ష్యములను, లేక బెల్లముయొక్క వికారముగల పదార్థములను, కఫకర సర్వపదార్థములను మిక్కుటముగ నేమిచుట - ఈకారణములవలన ప్రమేహము జనించును.

—● కఫాదిమేహసంప్రాప్తి —●

మేదశ్చ మాంసం చ శరీరజం చ క్షేదం కఫో వస్తిగతః ప్రదూష్య,
కరోతి మేహ స్సముదీర్ణ ముష్ణైస్తానేవ పిత్తం పరిదూష్యచాపి. 6

క్షీణేశుదోషేష్వవకృప్యథాతూన్సందూష్యమేహంకురుతేఽనిలశ్చ,
సాధ్యాః కపోత్థాదశపిత్తజాష్ట్రాప్యానసాధ్యంపవనాచ్చతుష్కమ్.
సమక్రియత్వాద్విషమక్రియత్వాన్మహాత్యయత్వాచ్చయథాక్రమంతే,
(నిత్యనాథీయే)

తా. వస్తిగతకఫము మేదస్సును, మాంసమును, శరీరమునందలి క్షేదమును జెరచి క్షేష్ణమేహమును గలుగఁజేయును. ఇవిధంబున ఉష్ణపదార్థసేవనవలన పిత్తము ప్రకోపించి మైఁజెప్పఁబడినమేదాదులం జెరచి పిత్తమేహమును గలుగఁజేయును, పిత్తక్షేష్ణములు క్షయింపుచుండ వాతము వసామజ్ఞాదిధాతువుల నాకర్షించిఁగొని వానిం జెరచి వస్తియొక్క ముఖమునందు జేర్చి వాతజమేహమును గలుగఁజేయును. అందు పదిమేహములు కఫజనితంబులు. అవి సమక్రియ (అనఁగా కఫముయొక్క కటుతిక్తాదిక్రియలు, మేదస్సు మొదలగు వానియొక్క కటుతిక్తాదిక్రియలు, వ్యాధిభజము సమానంబులుగా నుండుటచే సమక్రియత్వము) గలవి యగుటంజేసి సాధ్యంబులు. ఆరుమేహములు పిత్తజనితంబులు. అవి విషమచికిత్సలవలన (అనఁగా పిత్తమును హరింపఁజేసెడి శీతమధురాది ద్రవ్యములవలన మేదస్సును, మేదోవృద్ధిని హరింపఁజేసెడి ఉష్ణకటుకాది ద్రవ్యములవలన పిత్తమును) వృద్ధిచెందుటచే క్రియావైషమ్యముగలవి యగుటంజేసి యాప్యంబులు. నాలుగుమేహములు వాతజనితంబులు - అవి గంభీరములైన మజ్జాది

ధాతువుల నాకర్షించి కడుపీడను గలుగఁ జేయుటవలన, విషక్రియగలది యగుటవలన, అసాధ్యములు.

❧ మేహరోగభేదములు ❧

ఉదకేతు సాంద్ర సురా సికతా శుక్ల శీతశం,
పిష్ట లాలాతిమూత్రం చ ఊర హరిద్ర రక్తకమ్. 9

మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చ వసా మజ్జా మధుత్థితం,
హస్తిమేహో వింశతిస్సుష్ణరాత్వా వర్ణేన లక్షయేత్. 10

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఉదకమేహము, ఇక్షుమేహము, సాంద్రమేహము, సురామేహము, సికతామేహము, శుక్లమేహము, శీతమేహము, పిష్టమేహము, లాలామేహము, బహుమూత్రమేహము, ఊరమేహము, హనిద్రామేహము, రక్తమేహము, మంజిష్ఠామేహము, నీలమేహము, కాలమేహము, వసామేహము, మజ్జామేహము, మధుమేహము, హస్తిమేహము అని మేహములు ఇరువదివిధములు. వానిలక్షణముల వర్ణనమువలన దెలియవలయును.

క ఖ జ ని త ద శ మే హ ము లు

❧ ఉదకమేహలక్షణము ❧

స్వచ్ఛం బహుసితం శీతం నిర్గంధ ముదకోపమం,
1జ్జేయశ్చోదకమేహో2యం కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్. 11

తా. మూత్రము నిర్మలముగ, అధికముగ, తెల్లగ, చల్లగ, గంధవిహీనముగ, ఉదకతుల్యముగ, చికింత కలగినట్లుగ, జీగటగ వెడలిన ఉదకమేహమని తెలియవలయును.

❧ ఇక్షుమేహలక్షణము ❧

ఇక్షోరసమివాత్మ్యం మధురంచేతుమేహత,

తా. మూత్రము చెఱుకురసతుల్యంబై కడుమధురముగ వెడలిన ఇక్షుమేహమని తెలియవలయును.

❧ సాంద్రమేహలక్షణము ❧

సాంద్రీభవే త్వర్యపితం 2సాంద్రమేహం తదుచ్యతే. 12

1 మేహతుల్యదకమేహేన కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్. 2 సాంద్రమేహేన మేహం.

తా. మూత్రము విడిచిన నొకరూమునకు పేరిన సాంద్రమేహ మని తెలియ
పలయును.

— శుక్లమేహాలక్షణము —

సురామేహీ సురాతుల్య ముపర్యచ్ఛ మథో ఘనం,

తా. మూత్రము కల్లువలె¹ వెడలుట, మూత్రముపై నిర్మలముగ, అడుగునగట్టిగ
నుండుట - ఈలక్షణములగలది సురామేహ మని తెలియపలయును.

— సికతామేహాలక్షణము. —

మూత్రాణున్నికతామేహీ సికతారూక్షణో మలాన్. 13

తా. మూత్రకణములు ఇనుకవలె² వెడలిన సికతామేహ మని తెలియపలయును.

— శుక్లమేహాలక్షణము —

శుక్లాభం శుక్లమిశ్రం వా శుక్లమేహీ ప్రమేహతి,

తా. మూత్రము శుక్లమువలెగాని, లేక శుక్లయుక్తముగగాని వెడలిన శుక్ల
మేహ మని తెలియపలయును.

— శీతమేహాలక్షణము —

శీతమేహీ సుబహుశో మధురం¹ చాతిశీతలమ్. 14

తా. మూత్రము మాధుర్యము, కడుశీతలము గలవై పలుమారు వెడలిన శీతమేహ
మని తెలియపలయును.

— విష్టమేహాలక్షణము —

సంహృష్టరోమాపిష్టేన విష్టవద్భహుశం నితం,

తా. మూత్రము కలిపినపిండివలె దట్టమై శెల్లిగ వెడలుట, మూత్రోత్సర్జనకా
లంబున రోమములు నిట్రపొడిచి²నుట-ఈలక్షణము గలది విష్టమేహ మని తెలియ
పలయును.

— శనైశ్చైహాలక్షణము —

శనైశ్చనై శ్చనైరైహీ మందం మందం ప్రమేహతి. 15

తా. మూత్రము పెల్లగ పెల్లగ, మందమందముగ వెడలిన శనైశ్చైహమని తెలియ
పలయును.

1 భృశశీతలమ్. 2 విష్టమేహ మన పిచ్చిలమేహము.

❧ లాలామేహలక్షణము ❶ ❧

లాలాతంత్రుయుతం మూత్ర లాలామేహేన విచ్ఛిలం,

తా. మూత్రము చొంగవలె తంత్రుయుక్తముగ, జీగటగ నెడలిన లాలామేహ మని తెలియవలయును.

❧ బహుమూత్రలక్షణము ❷ ❧

శోషస్తాపోగకార్యస్య చ బహుమూత్రం తృషాభ్రమః. 16

అస్వాస్థ్యసర్వగాత్రేషు మేహోఽయం బహుమూత్రకః,

తా. శోష, తాపము గలుగుట, మూత్రము అధికముగ నెడలుట, దప్పి, భిను గలుగుట, సర్వావయవముల సత్త్వములేకయుండుట - ఈలక్షణములు గలది బహుమూత్ర మేహ మని (గ్రంథాంతరేణ శస్త్రైశ్చేహ మని) తెలియవలయును.

వి త్త జ ని త ప జ్ఞే హ ము లు

❧ ఊరమేహలక్షణము. ❸ ❧

గంధవర్ణరసస్వరైః ఊరేణ ఊరతోయవత్. 17

తా. మూత్రము ఊరోదకమువలె గంధ, వర్ణ, రుచి, స్పర్శలు గలదిగ నెడలిన ఊరమేహ మని తెలియవలయును.

❧ హరిద్రమేహలక్షణము ❹ ❧

హరిద్రమేహీ కటుకం హరిద్రా సన్నిభం దహత్,

తా. మూత్రము కారముగ, పసపుష్కముగ, తాపయుక్తముగ నెడలిన హరిద్రా మేహ మని తెలియవలయును.

❧ రక్తమేహలక్షణము ❺ ❧

విస్ర ముష్ణం స లవణం రక్తాభం రక్తమేహతః. 18

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ, ఉష్ణముగ, ఉప్పుగ, రక్తమువలె నెఱుగ నెడలిన రక్తమేహ మని తెలియవలయును.

❧ మంజిష్ఠామేహలక్షణము ❻ ❧

విస్రం మాంజిషమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోపమం,

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ, మంజిష్ఠాగఱాయమువంటి ఛాయగలదిగ నెడలిన మంజిష్ఠామేహ మని తెలియవలయును.

—ॐ నీల, కాలమేహలక్షణములు ॥—

నీలమేహేన నీలాభం కాలమేహీ మపీనిభమ్.

19

తా. మూత్రము నీలవర్ణముగ నెడలిన నీలమేహ మనియు, బొగ్గువలె నల్లగ నెడలిన కాలమేహ మనియు తెలియవలయును.

వా త జ ని త చ తు ర్నే హ ము లు

—ॐ మజ్జామేహలక్షణము ॥—

మజ్జాభం మజ్జిమిశ్రంవా మజ్జామేహీ మువచుర్నుహః,
వసామేహచికిత్సాయా తాం చికిత్సాం చ కారయేత్.

20

తా. మూత్రము మజ్జితో సమానవర్ణముగగాని, లేక మజ్జాయుక్తముగగాని పలుమారు నెడలిన మజ్జామేహ మని తెలియవలయును. దీనియందు వసామేహచికిత్సం చేయవలయును.

—ॐ వసామేహలక్షణము ॥—

వసామేహీ వసామిశ్రం వసాభం మూత్రయేన్నుహః,

తా. మూత్రము శ్రోవ్యతో గలసిగాని, శ్రోవ్యతో సమానముగగాని, పలుమారు నెడలిన వసామేహ మని తెలియవలయును.

—ॐ హస్తిమేహలక్షణము ॥—

హస్తిమత్తైవాజస్రం మూత్రం వేగవివర్జితమ్.

21

సలనీకం విబద్ధం చ హస్తిమేహీ ప్రమేహతి,

తా. మూత్రము మదించిన యేఁగుమదముతో సమానంబై ఎల్లప్పుడు వేగరహితముగ, త్వష్టాంసమధ్యగతరసయుక్తముగ, నిలచినిలచి నెడలిన హస్తిమేహ మని తెలియవలయును.

—ॐ మధుమేహలక్షణము ॥—

మధుమేహీ మధుసమం మధునా తేస్యలక్షణమ్.

22

తా. మూత్రము తేనెవలె నెడలుట, చీమలు ఈగలు ఆవరించుట - ఈలక్షణములు గలది మధుమేహ మని తెలియవలయును.

కషాయమధురం రూక్షం ఔద్రమేహం వదేద్బుధః. (మతాంతరే)

తా. మూత్రము ఒగరుగ, మధురముగ, బంకగ నెడలిన ఔద్రమేహ మని తెలియవలయును.

❧ విశలిమేహపూర్వరూపములు ❶ ❧

శీతప్రసక్తం గళతాలుశోషో మాధుర్యమాన్యోకరపాదదాహః,
భవిష్యతో మేహగుణస్వరూపం మూత్రే భిధావంతి షిషీలికాశ్చ,
అనిష్టాహారచేష్టాభ్యాం స్యాన్యేహమయవిశలి. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శీతలపదార్థములయం దిచ్చ గలుగుట, కంఠము, దవడలు ఎండుట, నోరు
తీసిగ నుండుట, చేతులు కాళ్లు మండుట, మూత్రము విడచినస్థలమునందు గండుచీమలు
ప్రాకుట-ఇవి గలుగఁబోయెడి మేహరోగమునకు లక్షణములు. వైఁడెప్పఁబడిన ఇరువది
మేహములు విరుద్ధాహారచేష్టలవలన జనించును.

❧ వాతాదిమేహవిభాగము ❷ ❧

చత్వారో వాతజా మజ్జా వసా త్కౌద్రేభసంజ్ఞికాః,
క్షారహారిద్ర మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చ రక్తజమ్. 24
తోయేక్షుసికతా పిష్ట శుక్లసాంద్ర సురా శినైః,
శీతలం బహుమూత్రత్వం దశమేహః కపోద్భవాః. 25

తా. మజ్జామేహము, వసామేహము, మధుమేహము, హస్తీమేహము అను
నాలుగు మేహములు వాతజాతములు. క్షారమేహము, హారిద్రమేహము, మంజిష్ఠా
మేహము, నీలమేహము, కాలమేహము, రక్తమేహము అను నారుమేహములు పిత్తజని
తములు. ఉదకమేహము, ఇక్షుమేహము, సికతామేహము, పిష్టమేహము, శుక్లమేహము,
సాంద్రమేహము, సురామేహము, శనైరేహము, శీతమేహము, బహుమూత్ర (లాఘా)
మేహము అను ఐదిమేహములు క్లేష్టజనితములు.

❧ క్లేష్టమేహోపద్రవములు ❸ ❧

అవిపాకోఽరుచచ్ఛర్ది జ్వరః కాస స్పీషణః,
ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహానాం కఫజన్తనామ్. 26

తా. భుజించినయన్నము జీర్ణము గాకుండుట, అరుచి, వాంతి, జ్వరము, కఫ
ముతోగూడిన దగ్గు, పడిసెముగలుగుట - ఈయుపద్రవములు కఫజనితమేహములయందు
గలుగును.

❧ వైశ్యమేహోపద్రవములు ❹ ❧

నస్తి * మేహనయోస్తోదో ముష్కాభదరణం జ్వరః,
దాహస్తృష్ణామేహమూర్ఛా విద్యేదః పిత్తజన్తనామ్. 27

* మేహనయోశ్శూలమ్.

తా. పొత్తికడుపు, మేఘము అనువానియందు నూడులచే బొడుచునటుల వీధి గలుగుట, పృథవిములయందలి చర్మముపండి వగులుట, జ్వరము, తాపము, దష్టి గలుగుట, పుట్టని తేనుపులు వచ్చుట, మూర్ఛ గలుగుట, మలము ద్రవముగ వెడలుట-ఈయుపద్రవములు పిత్తమేహములయందు గలుగును.

❧ వాతమేహోపద్రవములు ❧

వాతజానా ముదావర్త కంఠహృద్గ్రహలోలతాః,
శూలమున్నిద్రతాశోషః కాసశ్వాసశ్చ జాయతే.

28

తా. ఉదావర్తరోగము గలుగుట, కంఠము తొమ్ము బుధింపబడినటు లుండుట, సర్వరసభక్షణమునం దిచ్చు, శూల, సిద్రాభంగము, శోష, పాడిచగ్గు, శ్వాసము గలుగుట - ఈయుపద్రవములు వాతజమేహములయందు గలుగును.

❧ అసాధ్యమేహలక్షణము ❧

యథోక్తోపద్రవావిప్లో హృతిస్సత ¹వేరనా,
పిటికా పీడితం ఘోరం ప్రమేహో హంతి మానవమ్.

29

తా. వైడేభుంబడిన అవిపాకాద్యుపద్రవయుక్తుడై, మూత్రమును మిక్కిలముగ, వేదనాయుక్తముగ విసర్జించువాడై, ఉత్తరోత్తరజెన్నుంబడు శరావికాదిపిటికాయుక్తుడైయుండు మేహరోగి మృతి జెందు నని తెలియవలయును.

❧ మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష ❧

వాతపిత్తకఫమేహసముత్థం మూత్రమగ్నిక్వధితం ఋషికాత్,
పంచసప్తవభాగతః క్రమాత్కల్కముదభవతి చేత్తదసాధ్యమ్.

30

(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతమేహరోగియొక్క మూత్రమును వెడల్పుమూతిగల పెంకులాబట్టి నన్నుపునెగను మాడకుండా కల్కమువలె గాచిన చిక్కనై ఐదవభాగము శేషించి కరగు వలెనుండిన అసాధ్యంబనియు, పిత్తమేహరోగియొక్కమూత్రము ఏడవభాగము శేషించి బెల్లపుకరగువలె నుండిన అసాధ్యంబనియు, క్లేష్టమేహరోగియొక్కమూత్రము తొమ్మిదవ భాగము శేషించిన అసాధ్యం బనియు తెలియవలయును.

❧ మూత్రపరీక్ష ❧

అతిరక్తం మేహరోగే జ్వరే హరిద్రవణ్ణకం,

జ్వరే వా మేహరోగే వా పృసాధ్యం బహుమూత్రకమ్. 31
(నిత్యనాథీయే)

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగం బనియు, పచ్చగవెడలిన జ్వరరోగం బనియు, జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహుమూత్రము గలిగిన అసాధ్యం బనియు తెలియవలయును.

యస్యమూత్రం స్రవేత్తైలం నుధుమధ్యం స్రవేత్తదా,
యమేన నీయతే శీఘ్రం కారితః పశుపాలకః. (సిద్ధసార్థవే) 32

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము, లేనె, కల్లువలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడుశీఘ్రముగ మృతిజెందు నని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యమేహోషద్రవములు ౨❧

అరుచిశ్చాంగమర్దశ్చ తృష్ణా కాస భ్రమస్తథా,
శూలేన పిటికా కంఠాః ప్రమేహాణా ముషద్రవాః. 33
(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. అరుచి గలుగుట, శరీరము నొచ్చుట, దష్టి దగ్గు గలుగుట, భ్రమమాటలాడుట, పొక్కులు జనించి శూల మరద గలుగుట-ఇవి అసాధ్యమేహోషద్రవము లని తెలియవలయును.

❧ మేహరోగపూర్వరూపములు ౨❧

స్వేదోఽంగగంధ శ్శిథిలత్వగంగే శయ్యాసనస్వప్న సుఖాభిలాషః,
హృన్నేత్రజిహ్వశ్రవణోపదాహా ఘనాంగతాకేశనఖాతివృద్ధిః,
శీతప్రియత్వంగళతాబుశోషోమాధుర్యమాన్యే కరపాదదాహాః,
భవిష్యతో మేహగ్గుణస్యలింగం మూత్రే భిధావంతి పిపీలికాశ్చ.
తృష్ణాప్రమేహోమధురస్సపిచ్ఛో మధూపమస్వాద్వినిధోవికారః.
(మూధవనిదానే)

తా. శరీరమున చెమటకట్టుట, వాసనవేయుట, చర్మమూఢుట, పడక ఆసనము నిద్ర అనువానియందు దిచ్చగలుగుట, హృదయము, నేత్రములు, జిహ్వ, చెవులు అను వానియందు తాపము, శరీరమున ఒకింతజడత్వము గలుగుట, వెంట్రుకలు, గోళ్లు వృద్ధింజెందుట, శీతపదార్థములయందు దిచ్చ, గొంతు, లోదొడ అనువానియందు శోష గలుగుట, నోరు తీసిగ నుండుట, చేతులు, కాళ్లు మండుట, మూత్రమున చీమలుగాని, లేక ఈగలుగాని వ్యాపించుట, దష్టి గలుగుట, మూత్రము తీక్షణ, జిగురుగ నుండినదై లేనెతో

తుల్యం దైన చలువిధ వికారములతో గూడియుండుట - ఇవి కలుగబోయెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

ఆన్యే స్వాదు స్తృషా దాహో దంతేషు మలసంచయః,
దేహేచిక్కిణతా వాపి విదాహః పాణిపాదయోః.

37

ప్రభూతనీలమూత్రత్వం మేహలక్షణమగ్రజం, (ఆశ్శిసీ)

తా. నోరు తీసిగ నుండుట, చప్పి గలగుట, శరీరము మండుట, దంతములు కడు పాచి గలగుట, శరీరము మినమనలాడుట, కాళ్లు చేతులు మండుట, మూత్రము నీల వర్ణము గలదై మిక్కుటముగ వెడలట - ఈలక్షణములు గలగబోయెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

— మేహపిటికోవద్రవములు —

ముఖేపాయకా చ మేధ్యే చ హస్తే పాదే తథైవ చ. 38

హృన్తస్తకే పృష్ఠదేశే పిటికా మంత్రాంతికం, (పూజ్యపాదీయే)

తా. ముఖము, గుదము, మేధ్యము, హస్తము, పాదము, అంగుష్ఠము, మస్తకము, నీచ్రు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించి ఆయా మేహకోవద్రవములతో గూడి వేధింపుచుండిన అట్టిమేహరోగి మృతిజెందు నని తెలియవలయును.

— ప్రమేహపిటికాభేదము —

శరావికా కచ్చపికా జాలినీ వినతాలజీ. 39

మసూరికా సర్వపికా పుత్రిణీ సవిదారికా,
విద్రధిశ్చేతి పిటికాః ప్రమేహోపేక్షయాదశ. 40

సంధిమర్దసు జాయంతే మాంసలేషుచ' ధామసు, (పూజ్యపాదీయే)

తా. మేహరోగము నుపేక్షించుటవలన శరావిక, కచ్చపిక, జాలినీ, వినత, అలజీ, మసూరికా, సర్వపిక, పుత్రిణీ, విదారిక, విద్రధి - అని దశవిధమేహ *పిటికలు, సంధులు మర్దస్థలము, మాంసస్థానము అనువానియందు జనించును.

— సర్వపిటికాలక్షణములు —

అంతోన్నతౌ చ తద్రూపా నిమ్మమథ్యాశరావికా. 41

సదాహంకూర్త సంస్థానాజ్ఞేయాకచ్చపికా బుధైః,

జాలినీ తీవ్రదాహో తు మాంసజాలసమావృతా. 42

అవగాధరుజోత్క్లేదా పృష్ఠేవాఘ్రదరేపి వా,

* పిటిక యన భాక్కులు.

మహతీ పిటికా నీలా సా బుధై ర్వివతాస్తృతా. 43

రక్తాసికా సోఘటవతీ దారుణాత్వలజీభవేత్,

మసూరదళసంస్థానా విజ్ఞేయా తు మసూరికా. 44

గౌరసర్వపసంస్థానా తత్ప్రమాణా చ సర్వపీ,

మహాత్యలృచితాజ్ఞేయా పిటికాచాపి పుత్రిణీ. 45

విదారకందవద్యృత్తా కఠినా చ విదారికా,

విద్రధే ర్లక్షణైర్వృత్తా జ్ఞేయా విద్రధికాతు సా. 46

తా. చుట్టూ మూకుడువలె మబ్బుగ, మధ్యమున గుండ్రముగ నుండుపిటిక శరాపికయనియు, తాఁజేటినిఁపువలెనుండినదై మంటలతో గూడియుండునది కచ్చపికయనియు, తీవ్రమైన మంటలతోగూడి మాంసజాలములతో వ్యాప్తమైయుండునది జాలినియనియు, వీచువైనగాని, లేక కడుపువైనగాని లోతుగ పిటికలు జనించి పీడతో గూడినవై గొఱ్ఱువై నీలవర్ణముగలవై యుండునవి వినతయనియు, ఎఱ్ఱవై, లేక తెల్లవై నన్నపిటికలతో వ్యాప్తమై భయంకరముగనుండునది అలజీయనియు, ఁఱుసెనగపప్పుతో సమానముగనుండునది మసూరికయనియు, తెల్లటివాలయొక్కసమాహమువలె జనించి తత్ప్రమాణతల్యంబుగనుండునది సర్వపికయనియు, ఒకటి పెద్దకురుపై దానిచుట్టు నన్నని కురుపులుగలది పుత్రికయనియు, నేలగుమ్మడుగడ్డవలె గుండ్రముగ, కఠినముగ నుండునది విదారికయనియు, విద్రధిలక్షణంబులుగలది విద్రధికయనియు జెప్పబడును.

అసాధ్యపిటికాలక్షణము ౧౭

పిటికామర్తహృత్పృష్ఠస్థానాం సగుద మూర్ధ్ని వా,

వర్షపాదకరస్థాశ్చ ఘ్నంతి తీవ్రం ప్రమేహినమ్. 47

తా. అొమ్మ మొదలగు మర్తస్థానములు, వీచు, భుజశిరస్సులు, గుదము, శిరము, చేష్ట, పాదములు, ముంజెయ్యి, చకారమువలన చండ్లు, ముఖము అనువానియందు మేహ పిటికలు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందునని తెలియవలయును.

మేహపిటికాదికీర్తన ౧౮

అన్యస్థానోత్థితాం చైవ జలూకాభిర్వరేదస్మక్,

పక్వాని పాట్య మతిమా న్వగ్రవత్సముపాచరేత్. 48

తా. వైదజేష్టుబడిన స్థానములయందుగాక ఇతరస్థలముల మేహపిటికలు జనించిన జలగలచే రక్తమును స్రవించుచున్న *పంచపల్లవముల నూరి దానిపై గట్టుకట్టు

* పంచపల్లవము లన ముండి, రావి, మట్టి, బ్రహ్మమేడి, జువ్వి అనువానిచిగుళ్లు.

చలయును. మఱియు నాపిటికలు వక్ష్వంబులైన చానిని భేదించి మేహవ్రణమువలెనే చికిత్సం జేయవలయును.

చ. శిరమునఁ జండ్ల వీఁపునను జేతులఁ గాళ్ళచు గీళ్ళయందున
న్నురమున నంసయుగ్గమున నొయ్యన మోమున మేధ్రమందునం
జిటుచిటుపొక్కు లుబ్బినను జెన్నుగ మేహము మానదంచు ను
స్థిరముగ నీలకంఠకుల శేఖరుకొట్టురుచెప్పె తస్సగన్.

— అసాధ్యమేహలక్షణములు ౭ —

జాతః ప్ర మేహీ మధుమేహీ నా యో వసాధ్యరోగస్సహిబీజదోషాత్,
ఏచాపి కేచిత్కులజావికారాభవంతితాంశ్చ ప్రవదంత్యసాధ్యాన్. 49
(ఆయుర్వేదే)

తా. మధుమేహివలన జనించిన పురుషునికి మేహరోగము గలిగిన నది బీజ దోషమువలన అసాధ్యం బగును. (ఇచట మధుమేహును శబ్దము సామాన్యమేహపర్యాయం బని తెలియవలయును.) మఱియు వంశపరంపర జనించు కుష్ఠాదిరోగములు సగా అసాధ్యంబులు.

— మర్తస్థానవివరణము ౭ —

భూమధ్యే మూర్ధ్నిమధ్యే చ కంఠే చ శిరసస్తథా,
హృదయే నాభిమధ్యేచా వ్యక్తిర్వృషణయోరపి. 50
గుల్ఫయో ర్జంఘయోః కట్యాం పాదాంగుష్ఠేవ్యవస్థితం,
తర్జన్యాం బాహుమూలే చ మర్తస్థానం చతుర్దశ. 51

తా. కనుబొమలమధ్యప్రదేశము, శిరోమధ్యప్రదేశము, కంఠము, శిరము, హృదయము, నాభిమధ్యప్రదేశము, నేత్రములు, వృషణములు, చీలమండ, పిక్కలు, నడుము, కాబొట్టనల్లెలు, జుట్టనల్లెలు, చంక అనునీపదునాలుగును మర్తస్థానంబులు. అట్లగుటం జేసి వానియందు మేహాపిటికలు జనించిన అసాధ్యంబులు.

— మేహకులాంతకరసము ౭ —

సూతం నంగం మృతం తుల్యం మృతాశ్రం సూతికాత్రిధా,
లశునం సర్వతుల్యస్యాన్నిస్త్యగేత్ర మర్దయేత్. 52
బదరాభాం వటీం కుర్యాన్నామ్నా మేహకులాంతకః,
లశునం హ్యజమాత్రం చ తద్వయం హ్యనుదాపయేత్, 53
(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, పంగభస్మము ౧ భాగము, అభ్రకభస్మము ౩ భాగములు, వెల్లుల్లిపాయలు ౫ భాగములు-ఇటుల ఏని సేకముజేసి మర్దించి రేగుగింజ లంక మాత్రముజేసి యుదొకదానిని వెల్లుల్లిపాయలరసము, మేకమూత్రము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సర్వమేహములు హరించును.

❧ మధుమేహమునకు లోధా¹ కిహయము ❶ ❧

లోధ్ర ముస్తాభయం తుల్యం కట్ఫలం చ జలైస్సహ,
క్వాథయిత్వా పిబేచ్ఛాచు మధునా మధుమేహజిత్.

54

తా. లోద్ధగచెక్క, తుంగముపైలు, కరక్కాయలు, గుమ్మడు లేకు - ఏనిని కనుభాగములుగ దంచి కిహయము గాచి యం దొకింత లేనె గలిగి సేవించిన మధు మేహముశమించును.

❧ సర్వమేహములకు హరగౌరీసృష్టిరసము ❷ ❧

శుద్ధసూతం చతుర్భాగం సూతార్థం ¹మృతమభ్రకం,
గంధకం చ ద్వయోస్తుల్యం మస్తునా మద్దయేద్దినమ్.

55

గోళకం బంధయేద్వస్త్రే ²వాలుకాయంత్రగం పచేత్,
మందాగ్నినాపచేత్తావద్యాన త్తప్తాశ్చ వాలుకాః.

56

స్పృష్టం సశక్వాస్తప్తాస్తా స్తదుద్భృత్య విచూర్ణయేత్,
థాత్రీ ఫలరసేభావ్యం సప్తథా గోతురస్య చ.

57

శ్లేష్మచూర్ణం తతఃకృత్వా వింశద్భాగాన్సృశిల్పయేత్.
భాగైకం పూర్వజం చూర్ణం సర్వం క్షీరేణ గోళయేత్.

58

నిమ్బద్వయవటీం కుర్యాద్భృతమధ్యే విపాచయేత్,
సాంగశీతాం తథా ఖాదేత్ప్రిత్యహం పాచితాం ఘృతైః.

59

మహిషీక్షీరకరైక మనుపానం చ సర్వదా,

హరగౌరీసృష్టిరస స్సర్వమేహకులాంతకః.

60

దుగ్ధోదనం ఘృతం పథ్యం శాకం బింబఫలం భవేత్,

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౪ భాగములు, అభ్రకభస్మము (లేక తామ్రభస్మము) ౨ భాగములు, శుద్ధిచేసినగంధకము ౬ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి పెరుగుమీడి మోగడతో నొకదినము మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలో మూటగట్టి వాలుకా

యంత్రమునం దిడి ఇసుకనుతాకిన దానియుష్టము జేలికి సహింపకుండువఱకు మందాన్నిని వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునం దిడి చూర్ణముజేసి ఉసిరికెండ్లరసముతో 2 దినములు, వల్లేరురసముతో 2 దినములు భావనజేసి సూక్ష్మచూర్ణముగావించి దానిని ఇరువదిభాగములుగ విభజించి యందు ప్రతిభాగమును పాలలో గలిపి యుంటలుజేసి ఘృతముతో వండి సాంగశీతలమున రెండునిష్క్రములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము బట్టెపాల యనుపానముతోడ ప్రతిపూట నేమించిన సర్వమేహములు హరించును. దీనియందు పాలయన్నము, నెయ్యి, దొండకాయహార పీసిని భుజించుట వ్యభిచరములు.

❖ మేహములకు చంద్రప్రభావటికములు ❖

మృతసూతం చ కాసీస మేలా జాతీఫలం జటా. 61

మధుకం మధుయష్టి చ థాత్రీ దాడిమ శర్కరా,
కర్పూరం ఖాదిరం సారం శతాహ్వ కంటకారికా. 62

అష్లువేతసతుల్యాంశం దినైకం లాంగలీద్రవైః,
భావయే నైషద్ధుగ్ధైశ్చ నాగవల్యా దినం దినమ్. 63

వటికా బదరాకారా నామ్నా చంద్రప్రభావటీ,
భక్షయే త్రిప్ర¹మేహార్త సర్వమేహకులాంతకః. 64

థాత్రీఽటోల² నింబానాం కషాయం పా ఘృతాన్నితం,
సత్కౌద్రం పాయయేచ్ఛాను సర్వమేహాపను త్తయే. 65

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసిన అన్నభేది, ఏలకులు, జాజికాయ, జటామాంసి, ఇష్టుపువ్వు, యష్టిమధుకము, ఉసిరికెపప్పు, దాడింబయెలుపు, చంచదార, కర్పూరము, చంద్రబంక, సదాప, వ్రాకుడు, పుల్లప్రబ్బలి - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో శునిచి చన్నచెర్లగడ్డరసముతో నొకదినము, మేకపాలతో నొకదినము, తమలపాకు రసముతో నొకదినము భావనజేసి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఉసిరికెపప్పు, పొట్ట, వేము అనువానికషాయములో నొకింత నెయ్యిగాని లేక లేనెగాని గలిపి నేమించిన సర్వమేహములు హరించును.

❖ హరిద్రమేహమునకు మేహహరరసము ❖

.మృతసూతం మృతంతామ్రం తారభస్మ చ హాటకం,

1 మేహార్త మేహాక్ హంతి నుదుస్తరాక్. 2 పత్రాణాం.

హంసపాదిగనేనైవ సమభాగం చ ఖల్వకే. 66

ద్వినైకం మర్దయే ద్దోళం కాచకుప్త్యాం నివేశయేత్,
వాలుకాయంత్రకే చైవ ద్వియామం చ విపాచయేత్. 67

సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
పంచాంగం నింబతుల్యానాం కషాయమనుపాయయేత్. 68
హారిద్రమేహం సంహంతి సర్వమేహకులాంతకః,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, వెండిభస్మము, స్వర్ణభస్మము - వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియూకురసముతో నొకదినము మర్దించి ముద్దజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు, వండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింబయెత్తును వేపాకు, వేపపువ్వు, వేపకాయలు, వేపచెక్క, వేపవేరు అనువానికషాయానుపానముతోడ నేమించిన హారిద్రామేహము, సర్వమేహ ములు హరించును.

❧ మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగీశ్వరసము ❧

శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం విష టంకణ గంధకమ్. 60

మృతలోహాష్టకంచైవ కర్షమాత్రం చ ఖల్వకే,
జంబీరోన్నతైవాసాభి స్త్రికటు త్రిఫలేన చ. 70

యామమాత్రం తు ప్రత్యేకం మర్దయిత్వా తు గోళకం,
కాచకుప్త్యాం నివేశ్యాథ సప్తవత్త్రం ఘృదా బహిః. 71

లవణపూరితయంత్రే చ త్రిదినం మందపిన్నానా,
సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 72

ఆర్ద్రాకస్యానుపానేన మంజిష్ఠాయా నికృంతనం,
విద్యావాగీశ్వరోనామ్నా రసేంద్రగి పరికీర్తితః. (రసరత్నాకరే) 73

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, అభ్రకభస్మము, అతివస, పేల్చిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, స్వర్ణభస్మము, వెండిభస్మము, తామ్రభస్మము, వంగభస్మము, సీసభస్మము, కాంతభస్మము, ఉక్కుభస్మము, ఇనుపభస్మము-వీనిని దిన సౌకటింటికి కర్షప్రమాణముచొప్పున ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లు, ఉమ్మెత్త అడ్డనరము, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు అనువానిరసముతో ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కరూము మర్దించి ముద్దజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి విడుచీలమున్ను లిచ్చి

లవణపూరితయంత్రమున మూడుదినములు మందాగ్నితో వండి సాంగశీతలమున దీసి గురింజయెత్తుచు అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన మంజిష్ఠామేహము హరించును. ఇది సర్వరసములలో కడు శ్రేష్ఠమైనది.

— ౭౪ నీలమేహమునకు హరిశంకరరసము ౭౪ —

మృత¹తామ్రాభ్రకం తుల్యం థాత్రీపలనిజైర్దగ్ధైః,
సప్తాహం భావయే త్థల్వే యోగో²యం హరిశంకరః. 74

మాషమేకం వటిం ఖాదే న్నీలకాలప్రశాంతయే,
మహానింబస్య బీజాని ²మర్దయే త్తండులోదక్షైః. 75

సఘృతం పాయయేచ్ఛాను హ్యసాధ్యం సాధ్యయేత్తతాత్,
అనేనైవానుపానేన ³పంచవక్త్రరసోహితః. 76

తా. తామ్రభస్మము (లేక రసభస్మము), అశ్రకభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి ఉసికికపండ్లరసముతో నేడుదినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల పెద్ద వేపవిత్తుల బియ్యపుకడుగుతో నూరి నేటిలో గలిపి యాయనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యమైన నీలమేహము, కాలమేహము తల్క్షణమున హరించును. ఈమేహములయం దీయనుపానముతోడనే పంచవక్త్రరసమునకుడ సేవించదగును.

— ౭౫ రక్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము ౭౫ —

రసభస్మ త్రిభాగం చ భాగైకం తారభస్మకం,
మృతమృత్రం చ లోహం చ కాసీసంతు మనశ్శిలామ్. 77

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
నిర్ధండి ముసలీ వాసా జయ్యాజైరగ్నిమంథజైః. 78

అభయార్ద్రగిజైర్దగ్ధ్యం సప్తాహం చ పృథక్పృథక్,

1 సూతాభ్రకం. 2 పూర్వప. 3 పంచవక్త్రరసము-“క్షో. శుద్ధమాతం సమం గంధం మరీచం టంకణం కణాః, మర్దయేద్ధూర్తజద్వాజైర్దినమేకం చ శోషయేత్, పంచవక్త్రరసోనామ ద్విగుంజం సర్వమేహజిత్.” తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, మిరియాల, పేల్చిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి ఉష్ణేత్తాకురసముతో నొకదినము మర్దించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొకదానిని సేవించిన సర్వమేహములు హరించును.

తద్దోళం కూపికాయంత్రే షడ్భామం తు తుహగ్నినా. 79

ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం రక్తమేహప్రశాంతయే,
నింబబీజకషాయం చ బోళయుక్తం పిబేదను. 80

వేదవిద్యారసోనామ్నా రక్తమేహకులాంతకః, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రసభస్మము 3 భాగములు, రజశభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, కాసీసము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల - ఇవి దినుసు నొక్కొక భాగము - ఇటుల వీని నెల్ల భిల్వములలో నునిచి వావిలి, నేలతాటిగడ్డలు, ఆడ్డనరము, తక్కిలి, నెల్లి, కరక్కాయ, అల్లము అనువానిరసముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము మర్చించి ముద్దజేసి కూపికాయంత్రములో నునిచి ఉముకమంటను ౬ రోజులు వండి సాగశితలకున దీసి రెండుగురిగింజలయెత్తును వేపవిత్తులు, బోళము అనువానికషాయాను పానముతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన రక్తమేహము హరించును.

❖ మేహబద్ధరసము ౨ ❖

భస్మసూతం మృతంకాంతం శీతీక్షణభస్మ శిలాజతు. 81

తుత్థం తాప్యం శిలా వ్యోషం త్రిఫలాం కోలబీజకం,
కపిత్థం రజనీచూర్ణం భృంగరాజేన భావయేత్. 82

వింశద్వారం విశోష్యాథ మధుయుక్తం లిహేత్సదా,
నిమ్మమాత్రం హరేన్దేహే నైహబద్ధరసో మహాః. 83

మహానింబస్యబీజాని శిష్ట్యా పట్నస్త్రితానిచ,
పలతండులతోయేన ఘృతనిమ్మద్వయేన చ. 84

ఏకీకృత్య పిబేచ్ఛాను హంతి మేహం చిరంతనం,

తా. రసభస్మము, కాంతభస్మము, ఉక్కుభస్మము (లేక ఇనుపభస్మము), శుద్ధిచేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసిన కర్పూరీతుత్థము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఊడుగవిత్తులు, వెలగపంటిదేనము, పసుపు మార్గము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములలో నునిచి గుంటగల రాకురసముతో ౨౦ మార్లు భావనజేసి ఎండించి తేనెతో నిమ్మప్రమాణమును సేవించి వెంబడిగ ఆదునిమ్మములయెత్తు పెద్దవేపవిత్తులను పలమెడుబియ్యపు కడుగుతో నూరి యందు రెండునిమ్మములయెత్తు నెయ్యిగలిసి సేవించిన చిరకాలముగనుండు మేహము హరించును.

1 కాశీసమున అన్నభేది. 2 మూడ. 3 తుల్వం భావ్యం తు భృంగిణా. 4 పక్షి పేషితాని చ. 5 సర్వమాక్షిక మన బంగారుగడ్డు.

❧ సర్వ మేహములకు వేదవిద్యావటికములు ❧

పాపదాత్రక కాంతానాం నాగభస్మసమం సమమ్. 85

దినం బ్రహ్మరసై ర్నర్ద్యం స్వేద్యం తస్యకషాయకైః,
దినైకం వాలుకాయంత్రే వస్త్రే బధ్వా విపాచయేత్. 86

ఉద్భృత్య చూర్ణయేత్ శ్లఙ్ఘం ¹రాజావర్తం శిలాజతు,
తాప్యం మండూర వైక్రాంతం కాసీసం తుల్యమేవ చ. 87

²సమం పూర్వరసం కృత్వా సర్వం చూర్ణం ప్రకల్పయేత్,
ముస్తా చందన పున్నాగ నారికేళస్య మూలకమ్. 88

కపిత్థ రజనీ దార్ద్ర చూర్ణం సర్వం సమం భవేత్,
జంబీరాణాం ద్రవైర్నర్ద్యం ద్వియామం వటికీకృతమ్. 89

వేదవిద్యావటినామ్నా ³భక్షణాత్సర్వమేహజిత్,
మధు ధాత్రీరసంచాను త్నౌద్రైః క్వాఢో గుళూచికా. 90

అంకోలస్య తు బీజానాం రాత్రౌ దాహహరం పిబేత్,

తా. రసభస్మము, అత్రకభస్మము, కాంతభస్మము, నాగభస్మము- వీనిని సమ భాగములుగ భల్వములో నునిచి మోదుగచెక్కరసముతో నొకదినము మర్దించి ముద్దచేసి బట్టలోగట్టి మోదుగకషాయముతోడనే డోలాయంత్రమున నొకదినము వండి ఎండించి గాఢపమైలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున మరల నొకదినము వండి సాగశీతలమున దీసి మరల భల్వములో నునిచి సూక్ష్మముగ చూర్ణము గావించి యండు రాజవర్తము, శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తుభస్మము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, మండూరము, వైక్రాంతము, కాసీసము అనువానిలో ప్రతిదానిని వై రసభస్మమునకు సమముగ గలిసి చూర్ణముజేసి దీనిలో తుంగమునైలు, శ్రీగంధము, సురపాన్న, నారికెడపువేళ్ళు, వెలగ, పసపు, మ్రాసిపసపు అనువాని చూర్ణమును సమభాగములుగ గలిసి నిమ్మపండ్ల రసముతో రెండురృహములు మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని లేనె, ఉసిరికపండ్ల రసము అనువాని యనుపానముతోడగాని, లేక తిప్పతీగె కషాయములో లేనె గలిసి యాయనుపానముతోడగాని సేవించిన సర్వ మేహములు హరించును. రాత్రులయందు శరీరమున తాపము గలిగిన యది హరించుటకై డోడుగవిత్తులకషాయము గాచి పానముసేయవలయును.

1 జారిత్వాప్రం. 2 సర్వం సర్వసమంచూర్ణం కల్పయేచ్ఛ తతఃపునః. 3 భక్షణాదిత్సమేహజిత్.

శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘటికలు ౭౭

మృతనాగస్య భాగైకం భాగైకేన వృషాభయా. 91

*దార్య్యంకోలఫలం థాత్రీ హ్యక్షబీజం పలంపలం,
కనకస్యఫలద్రావైః పిష్టై తద్గుళికాకృతా. 92

నాగేంద్రఘటికా ఖ్యాతా తక్రైః పీతా చ మేహజిత్,
నిశామృతా ద్వినిష్కం చ మధునా శేహయేదను. 93

వేదవిద్యావటివాత్ర హ్యనుపానం చ యోజయేత్,
(పూజ్యపాదియే)

తా. సీసభస్మము, అడ్డసరము, కరక్కాయలు, మ్రానిపసపు, ఊడుగవిత్తులు, ఉసికికపప్పు, గచ్చపలుకులు - వీనిని దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున ఖల్వములో నునిచి మోదుగుకాయలరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యండుకదానిని మజ్జితోగాని, లేక రెండునిష్కములప్రమాణము పసపు, తిప్పతీగె అనువాని చూర్ణమును తేనెతో గలిపి యీ యనుపానముతోగాని నేవించిన శీతమేహము హరించును. లేక మైదెప్పఁ బడిన వేదవిద్యావటికములను ఈయనుపానముతోనే నేవించిన శీతమేహము హరించును.

పిష్టమేహమునకు మేహరీరసము ౭౮

వంగభస్మ మృతంసూతం తుల్యం ఔద్రై ర్విమర్దయేత్. 94

ద్విగుంజం శేహయేన్నిత్యం హంతి మేహంచిరంతనం,
గుంజామూలం పిబేచ్ఛాను క్షీరైరేవ ప్రశామ్యతి. 95

తా. వంగభస్మము, రసభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తేనెతో మర్దించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యండుకదానిని నేవించి వెంట డిగ గురిజవేరుచెక్కను పాలతోనూరి త్రాగిన దీర్ఘకాలముగ నుండు పిష్టమేహము శమించును.

శుక్లమేహమునకు మేహద్విరదసింహరసము ౭౯

పారదాభ్రకయో ర్భస్మ మృతలోహాష్టకం సమం,
టంకణం చైవ మధ్వాజ్యం ప్రత్యేకం సూతతుల్యకమ్. 96

చండాలీరాక్షసీపుష్పై ర్ద్విగుంజం నిరుధ్య చ,

మూషాయాం ¹భూధరేష్వరం దినైకం తంచ చూర్ణయేత్. 97

మేహద్విరదసింహా²యం రసఃశ్చ దైర్ఘ్యమాషకం,
లిహేచ్ఛానుపిబేత్త కై ర్నిష్కైకం టంకణం సదా. 98

పంచవక్త్రసోప్యత్ర దేయశ్శుక్రప్రమేహజిత్, (మాధవకల్పే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, స్వర్ణభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, వంగభస్మము, కాంతభస్మము, ఉప్పుభస్మము, లోహభస్మము, పేల్చిన వెలిగారము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి లేసె, నెయ్యి, నీలి, బలురక్తసింధువులు అనువానిరసములతో నొక్కదినము మర్చించి ముద్దజేసి ఎండించి మూసలతో పెట్టి ఒకదినము భూధరపుటబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణము జేసి యందు రెండుమాషములయెత్తును ప్రతిదినము లేసెతో సేవించినతోడనే సిమ్మమెత్తు వెలిగారమును మజ్జితో నూరి త్రాగిన శుక్లమేహము హరించును. ఈశుక్లమేహము హరించుటకై పంచవక్త్రరసమునైనను సేవించదగును.

— సాంద్రమేహచికిత్స —

థాత్రిఫలరసంవాథ హరిద్రామాక్షికాన్వితమ్. 99

దార్ద్రముస్తా దేవదారు త్రిఫలా క్వాథితే జలే,
యోజయే దనుపానేన మేహబద్ధరసోపి వా. 100

దేయశ్చ సాంద్రమేహం తు నాశయే న్నాత్ర సంశయః,

తా. వైచ జెప్పబడిన మేహబద్ధరసమును ఉసిరికపండ్లరసము, పచ్చివస, లేసె అనువానియనుపానముతోడగాని, లేక మ్రానివసపు, తుంగమునైలు, దేవదారు, త్రిఫలములు అనువాని కషాయానుపానముతోడగాని సేవించిన సాంద్రమేహము నిస్సంశయముగ హరించును.

— సురామేహమునకు మృగమాలరసము —

మూరితంత్రపుసంసీసం ²దగ్ధం హరిణశృంగకమ్. 101

కా రాస్పదీజమజ్జా చ తుల్య మంకోలబీజకం,
పేషయేన్దహిషీతే త్రై ర్దినైకం వటకీకృతమ్. 102

మాషద్వయం సదాఖాదే న్మృగమాలా ప్రమేహజిత్,
అక్షపాతాభయాదార్ద్రకషాయ మనుపాయయేత్. 103

తా. పంగభస్మము, సీసభస్మము, ఇజ్జితకొమ్మభస్మము, ప్రత్తిపలుకులు, ఉడుగ

పలుకులు - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి బత్తెమజ్జితో నొకదినము మర్చించి రెండుమాషములంత మాత్రముజేసి యందొకదానిని గచ్చపలుకులు, శిరుబొద్ది, కరక్కాయలు, మ్రునిపసపు అనువాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిన సురా మేహము హరించును.

❧ లాలామేహమునకు నిత్యారోగ్యైశ్వరసము ❧

సూతం మృతాశ్ర వంగాభ్యాం తుల్యభాగం ప్రకల్పయేత్,
మహానింబోత్థపంచానాం చూర్ణం యోజ్యం త్రిభిస్సమమ్. 104

మధునా లేహయేన్నాపం లాలామేహస్యశాంతయే,
సత్కాద్రరజనీంవాత్ర లిహ్యన్నిష్కృత్రయం సదా. 105

అసాధ్యం నాశయే నైహం నిత్యారోగ్యైశ్వరో రస,

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. రసభస్మము, అశ్రుకభస్మము, పంగాభస్మము ఇవి సమభాగములు - ఈ మూడింటికి సమము పెద్దపేపచెక్క, దాసివిత్తులు, దాసిపువ్వులు, దాసియాకులు, దాని పేరు - వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును లేనెతో సేవించిన శీతమేహము హరించును. మఱియు మూడుసిమ్మములయెత్తును ఒకరూ పాయయెత్తు చనపువూర్ణము, లేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యమేహములు హరించును.

❧ లాలామేహచికిత్స ❧

శీతమేహస్తు బహుశో మధురచ్ఛాతిశీతలః. 106

ద్విగుంజం దాపయేదత్ర రసమానందభైరవం,
పాతార్జునం విడంగానాం కషాయం మధుసంయుతమ్. 107

అనుపానం ప్రయుజేత్ శీతమేహస్యశాంతయే,

తా. శీతమేహము బహుశముగ, మధురముగ, కడుశీతలముగ ప్రవించును. ఇది నివర్తించుటకై రెండుగురిగింజలయెత్తు *ఆనందభైరవరసమును శిరుబొద్ది పిటిమద్ది వాయువిడంగములు అనువానికషాయములో ఒకింత లేనెగలిపి సేవింపవలయును.

*ఆనందభైరవము - "శ్లో. హింశుళం చ విషం వ్యోషం గంధకం టంకణం సమమ్, జంభీరఫలజద్రావైరర్ద్రం యామచతుష్టయమ్, గుంజైకం చ ప్రదాతవ్యం రసో హ్యనందభైరవః." తా. శుద్ధిచేసిన ఇళిగిలీకము, శుద్ధిచేసిన నాభి, త్రికటు కములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, వెలిగారత్నారము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నాలుగురూములు మర్చించి గురిగింజంత మాత్రముచేసి సేవింపవలయును.

❖ బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వరసము ❶ ❖

మృతసూతం మృతంవంగం మృతంలోహాభ్రకం సమమ్.

మద్దయే న్నధునాచాహ్ని రసోఽయం తాళకేశ్వరః,

¹మాషమేకం లిహేత్తైద్రై ర్భహుమూత్రాపనుత్తయే.

ఉదంబరఫలం పక్వం చూర్ణితం కర్ష మాత్రకం,

సంలిహేన్దధునాసార్ధ మనుపానం సుఖావహమ్.

110

ముద్గామలకమూషేణ పథ్యం దేయం సతక్రకం,

తా. రసభస్మము, మగభస్మము, లోహభస్మము, ఆభ్రకభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్లములో నుంచి తేనెతో నొకదినము మర్చించి మాషమెత్తు మాత్రలు జేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము మేడిపండ్లచూర్ణము, తేనె అనువానియనుపానము తోడ సేవించిన బహుమూత్రము హరించును. మఱియు పెసలు, ఉసిరికపప్పు అనువాని ²యూషమును తక్రయుక్తముగజేసి సేవించుట ఘ్నకరంబులు.

❖ బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాదిపుటపాకము ❷ ❖

ఆకుల్యాయాః ప్రవాళాశ్చ ముకుళాస్సమఘాగకాః.

111

రంభా కేసరసంయుక్తా స్సంవేప్య కదలీదళైః,

కృష్ణమృత్తికయాలిప్య పుటపాకే విపాచితమ్.

112

కదుష్ణకల్కం సంమర్ద్య తైలమధ్యే వినిక్షిపేత్,

కుక్కుటాండప్రమాణం తు భక్షయే న్నధునా సహ.

113

మాసమాత్రప్రయోగేణ మూత్రరోగం నిహంతి చ,

(నిత్యనాథీయే)

తా. నేలతంగేడుచిగుళ్ళు, నేలతంగేడుమొగ్గలు, అరటికేసరములు - వీనిని సమ భాగములుగ నూరి ముద్దజేసి అరటియాకులో నుంచి దానివై రేగటిమన్ను మెత్తి మాడ కుండా పుటంబిడి ఒకంత యుష్ణముగనుండునపు డంమండి తీసి మర్చించి ముద్దజేసి తైల యావనూనెలో నుంచి కొడిగుడ్డంతప్రమాణమును తేనె యనుపానముతోడ ఒకమాసము వఱకు ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించును.

❖ బహుమూత్రచికిత్సలు ❸ ❖

సీ. తనరారు నవభాగమును మాషపిష్టంబు

గుర్వ షడ్భాగంబు పూర్వగుడము

క్రముకంబు లక్కలకట్టయు రెండేసి
భాగము ల్గూర్చి యింపార గున్న
చింతగింజలపొట్టు చెన్నొంద నొక్కొక్క
భాగంబు మఱియుఁ బర్పాటకంబు
సురలవంగంబులు సొంపుగ నభయంబు
నొక్కొక్కభాగంబు నునిచి కల్వ

గీ. మందు భల్లాతకీబీజ మమరఁ గూర్చి
త్రొక్కి యుంటలుచేసియుఁ దలము నరయు
ననుభవము చల్లయన్నంబు నారగింప
మహిని బహుమూత్రవ్యాధులు మానుచుండు.

సీ. ప్రాచినీరును శుభ్రభస్మంబు దలమెత్తు
దగ మూడుదినములు ద్రాగవలయు
మఱియు జీతలపచ్చి బెఱడు గంధము నావు
పాలతో మూన్నాళ్లు గ్రోవలయుఁ
బెనుజీడిగింజల బెల్లము మూడేసి
నేరులు గూరిచి చెన్నుమీఱఁ
గను రసకర్పూరమును నేడు చిన్నాల
నఱిత్రొక్కి నేయియు నాముదంబుఁ

గీ. దైలమును నేరు బావులు దేనెఁ గూర్చి
క్రమము దప్పక లేహ్యపాకముగ వండి
తులము భక్షింప బహుమూత్రములు దొలంగు
భుజగరిపుఁ జూచి పాములు పోవునట్లు.

మ. మొదల నోవ్వుమము జీడిగింజ లభయమ్ము నైండుభాగమ్ములుం
బదిభాగంబులు నింబఁర్ణ వితతు ల్పాత్రంబున న్నండి యిం
పాదవం జూర్ణముచేసి యశాషధము సంభోగింపఁ బథ్యంబుచే
విదితంబై బహుమూత్ర జాలగదము ల్విఖ్యాతిగా మానదే.

సీ. భాండంబులొ నావుపాలువోసియుఁ బాత
వస్త్రంబుగట్టి తద్వస్త్రమందుఁ

దిలపిష్టచూర్ణంబు దీరుగా జెన్నంగి
 యాకుముద్దను వేడ్కు నమరఁగాను
 నుంచి పాకముచేసి యొనర యారసముతోఁ
 బంచదారయు వంగభస్మమునను
 జేర్చి నేవించియు జెన్నొండఁ బభ్యంబు
 నాపిష్టమును నన్న మనుభవింప

- గీ. వాసికెక్కిన బహుమూత్రవర్గములును
 దేహతాపంబుచే గల్లు దాహములును
 శాంతిఁ బొందును నత్యంతసమ్మదంబు
 నై సుఖంబున నుండుదు రనుదినంబు.
- క. మరి నాగరంబు నే రం
 తరదామరపాకుచూర్ణతతియుఁ దులంబున్
 వరగోక్షీరంబులతోఁ
 బరిపాకతఁ గ్రోలఁ బోవు బహుమూత్రంబుల్.
- క. చెలువార వంగభస్మము
 వెలిగారముఁ దేనెతోడ వెలయఁగఁ గ్రోలన్
 నల కందికట్టుచే లో
 పలికిం గొన మానిపోవు బహుమూత్రంబుల్.
- సీ. పరగ విష్ణుక్రాంత పసిగడ్డుతో నూరి
 జీలకఱ్ఱయు శీతవారిసేవ
 మదనబుడుతలము మఱి గడుగున నూరి
 జీలకఱ్ఱయు శీతవారిసేవ
 వరసురాకారంబు ధర నింబఫలసార
 మునఁ ద్రాగ మానును మూత్రకృచ్ఛ
 మరయ కవ్వపుగుమ్మడాకుపిసికిననీళ్ళు
 పంచదారయుఁ బెట్టి పాన మొకటి
- గీ. యమరఁ జిన్నంగియాకు శీతాంబుచింత
 బెరడు గంధంబు నచ్చంపుబట్టెనెయ్యి

మేహరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

జూనిచే నొక్కొకరూము మద్దించి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ప్రాతః కాలమున వెన్నతో సేవించిన సర్వ మేహములు హరించును. మఱియు దీనియందు పరివంట కము, పొట్లకాయ, చిట్టిహార, చక్రవర్తిహార, పొన్నగంటిహార, వెసరకట్టు, అరటికాయ అనువానిని భుజించుట ఐద్యకరము. మఱియు నీరహాషధ సేవనవలన మూలరోగము, సుగ్రహణి, మూత్రకృచ్ఛము, అశ్మరి, కామిల, పొండుపు, వాపు, అపస్తారము, క్షత క్షయము, రక్తకాసము హరించును.

❖ సర్వ మేహములకు చంద్రోదయరసము ❖

అభ్రకం గంధకం సూతం వంగభస్మ సమాంశకం,
వల్ల శిలాజతుంచైవ రంభాసారేణ మర్దయేత్. 143

ప్ర మేహా నిర్మూలం హన్యాత్కామిలా పిత్తనాశనః,

తా. అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన రసము, వంగభస్మము, ఏలకులు, శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తువీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములతో నునిచి అరటి గడ్డరసముతో మద్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన ౨౦ ప్ర మేహములు, కామిల, పిత్తరోగము హరించును.

❖ మేహశూలకు ❖

క. తాళకపువంగభస్మము, క్రాలగ దంగేడు పంచకంబును ధరణిక్ గ్రోలంగ శుద్ధకట్టులు, కూలారిన మేహశూలకులముదొలంగున్.
పంచపాదిచంపకమాలికః—

ఉలిమెడు చేళ్లు పల్లెరును నొప్పగుకొమ్మనఁ బిండివేరునుక
వెలసినభూమి ధాత్రి ములవేరులనాములు దోసవిత్తులుక
బలుపసిగడ్డతో మరియు బాగుగ మద్దనచేసి శీఘ్రముక
జెలుపుగ వంగభస్మమున సేవను మానును శుద్ధకట్టులుక
బలుమటు మేహదోషములు పాయు నిజంబుగ ధారుణీస్థలిన్.

❖ ఆసాధ్య మేహపిటికాలక్షణము ❖

గుదే హృది శిరస్యంనే పృష్ఠే మర్తసు చోత్థితాః. 144
సోపద్ర వాదుర్బలాగ్నిః పిటికాః పరివర్జయేత్, (మాధవనిదానే)

తా. గుదము, హృదయము, శిరము, భుజిరస్సులు, పీపు, మర్మస్థలము అను నానిపై మేహపిటికలు జనించి “శ్లో. తృట్కూసమాంశసంశోచా మేహహిక్మామద జ్వరాః, విపర్ణమర్తసంశోధాః పిటికానాముషద్రవాః.” అనగా దప్పి, పొడిదగ్గు,

మాంససంకోచము, మోహము, ఎక్కిళ్లు, మజ్జరము, విసర్పి, మర్మస్థలములయందు పట్టు అను నుపద్రవములు గలవాడై అగ్నిదీపములేకుండెడి పిటికారోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును. (మఱియుతంత్రాంతరసములయందు “శ్లో” రజస్వ్ర సేకాన్నారీణాం మాసి మాసి విశుద్ధ్యతి, కృత్సం శరీరం దోషాంశ్చ న ప్రమేహాంత్యతస్త్రియః.” అనగా స్త్రీలు ప్రతిమాసమునందు ఋతువగుటవలన సర్వశరీరదోషములు శుద్ధంబులగును. దానం జేసి స్త్రీలకు ప్రమేహము జనించుట లేదనియు, జనించుచుండుట నిదివఱ కెవ్వరికి ననుభవసిద్ధంబుగ లేదనియు, తదితరరోగములు జనించుట అసంభవములనియు జెప్పించి యున్నయది. ఐనను నీవిషయము వాదాస్పదముగ నున్నయది. దీనినెవ్వరు విశదముగ నిర్ణయము జేయలేదు.)

మర్మణ్యం నే గుదే పాణ్యో స్తనే సంధిషు పాదయోః.

145

పిటికా యది జాయంతే ప్రవహీ నచ జీవతి,

తా. మర్మస్థలములు, భుజశిరస్సులు, గుదము, చేతులు, స్తనములు, కీళ్లు, పాదములు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించిన ఆమేహరోగి జీవింపఁ దని తెలియవలయును.

— మేహపిటికాచికిత్సాక్రమము —

శరావికాదిపిటికా శోభవత్సముపాచరేత్.

146

అపక్వప్రణవత్సం సాక్షాత్ప్రాప్తమేవ చ,

పిటికా స్సంధిజాతాశ్చ త్వరయా రక్తముద్ధరేత్.

147

జాలాకాలాబుశ్శంకైర్వా పచనైర్వా చికిత్సకైః, (ఆయుర్వేదే)

తా. శరావికాది మేహపిటికల శోభనతనే చికిత్సంపవలయును. పిటికలయందపక్వప్రణవూర్ధ్వరూపములే గలిగియుండును. సంధిజనితపిటికలయందు జలగలు, సారకాయబుట్టలు, కొమ్ములు అనువానిచే కీఘ్రముగ రక్తమునైన స్రవింపం జేయవలయును. లేక వానిని పడునటులంజేసియైన చికిత్సంపవలయును.

— మేహప్రణచికిత్స —

అరుష్కరాఖ్యబీజాని చాతుర్జాతం సమంతథా.

148

రసభస్త తదర్థం చ గంధకం ఔద్రమర్దితం,

ఖాద్యం ఘృతే సనిష్కార్థం మేహప్రణప్రశాంతయే.

149

తా. జీడిపలుకులు, ఏలకులు, దాచినిచెక్క, అకుపత్రిక, నాగకేసరములు ఇవి దినుసుకు సమభాగములు-వీనికర్ధభాగము శుద్ధిజేసిన రసభస్తము, శుద్ధిజేసిన గంధకము - ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్లములనునిచి లేనెతో మర్చించి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి

మందును కొంచెకొంచెముగ మూత్రమువెడలిన నీ త్తజమూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును.
దీనియందు శీతోదకమునా గ్గుంచుట, శీతలవదార్థముల సేవించుట హితకరము.

— శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧౭ —

వస్త్రా లింగే గురుత్వం చ మూత్రే పిచ్ఛిలతాకఫాత్,
శ్ల్యయథుశ్చ భవేత్కృచ్ఛం వమనస్వేదనం జయేత్. 158
(రసరత్నాకరే)

తా. పొత్తికడుపు, మేఘము చాచి జడముగనుండుట, మూత్రము దిగటగ వెడ
లుట - ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజమూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును. దీనిని వమనస్వేదన,
క్రియలచే శమింపజేయవలయును.

— శుక్లమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧౮ —

ఆధ్వానవాతం శూలం చ మూత్రసంగం కరోతి చ,
అశ్లేరీహేతుకం పూర్వం మూత్రాఘాతోహ్యయం భవేత్. 159
సశుక్లం మూత్రయేత్కృచ్ఛా దిదంచాశ్శరిలక్షణం,

తా. వెన్నునగుదెయిచీయుట, లేక కడుపుబ్బుట, మేఘములూ శూలగలుగుట,
మూత్రోత్సర్జనము గానుండుట, ఈమూత్రాఘాతము అశ్లేరీరోగోత్పత్తికి కారణంబుగ
నగుట, మూత్రములోడ శుక్రధాతువు కొంచెకొంచెముగ ప్రవించుట ఈలక్షణములు
గలది శుక్లమూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును. మఱియు సరిలక్షణము లే అశ్లేరీకృచ్ఛము
నందు సగా గలిగియుండును.

— వాతకుండలిమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧౯ —

మూత్రమల్పంచ రంధ్రార్ధిరాధ్వానం గురుకండుతా. 160
సరుజం మూత్రరోధశ్చ కృచ్ఛోఽయం వాతకుండలీ,
(మాధవనిదానే)

తా. మూత్రద్వారమున మూత్రము వెడలునపుడు చురుకుగలిగి ఒక్కొక్క
బొట్టుగ ప్రవించుట, వెన్నున గుదెయిచీయుట, జడత్వము, దురదగలుగుట, పొత్తికడుపు
నందు వాతవేదన, మూత్రప్రతిబంధము గలుగుట - ఈలక్షణములుగలది వాతకుండలి
మూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును.

— శల్మజమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౨౦ —

మూత్రవాహిషు శల్మేన తతే స్వభిహతేషు చ.
మూత్రకృచ్ఛం తదా ఘాతా జ్ఞాయతే భృశదారుణం, 161

వాతకృచ్చేణ తుల్యాని తస్యలింగాని లక్షయేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. మూత్రమును వహించు ప్రోతస్సలయందు శల్యము బ్రవేశించుటవలన గాయముగాని, లేక చెబ్బుగాని గలుగుటచే కడుదారుణమైన మూత్రకృచ్చిముజనించును. ఇదియు శల్యజమూత్రకృచ్చి మనఃబరఁగు. దీనియందు వాతమూత్రకృచ్చి లక్షణంబులే గల్గియుండును.

—ॐ పురీషజమూత్రకృచ్చిలక్షణము ॐ—

శక్తతన్తు ప్రతీఘాతా ద్వాయుర్విగుణతాంగతః,
అద్ధానం వాతసంగంచ మూత్రసంగం కరోతి చ.

163

తా. మలము బంధించుటవలన వాతము వికారమునుజేంది అద్ధానము, వాతశూల, మూత్రప్రతిబంధము అనువానిని గలుగఁజేసిన పురీషజన్యమూత్రకృచ్చి మని తెలియవలయును.

—ॐ సన్నిపాతమూత్రకృచ్చిలక్షణము ॐ—

వాతపిత్తకఫే చిహ్నం వాదుక్తంచ పృథక్పృథక్,
తత్సమస్తంభవేద్యత్ర సకృచ్చిస్సన్నిపాతికః. (నిత్యనాథీయే)

తా. వాత పిత్త క్షేష్ట మూత్రకృచ్చిములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకంబుగ జెప్పంబడిన లక్షణంబులన్నియుం గలవి సన్నిపాతమూత్రకృచ్చిమనఁబడును. కడువేగముగలదై మూత్రం బొక్కొకబొట్టుగ వెడలుట, మూత్రము వెడలునపుడు మేఘములలో నొచ్చుట, పొత్తికడుపులో గడ్డలుకట్టి మెదలుట, పచ్చగగాని, ఎఱ్ఱగగాని, మూత్రమువెడలుట, మేఘములలో పోట్టుపొడుచుట, దప్పిగలుగుట, తఱుచుగ మూత్రము కొంచెకొంచెముగ వెడలుట, మేఘము వాచుట, అన్నము జీర్ణము గాకుండుట, శరీరమువాచుట, వమనంబు లగుట - ఈలక్షణంబులుగల మూత్రకృచ్చిరోగి యమాలయంబున కేఁగునని తెలియవలయును.

అష్టస్యర్థాత్రకృచ్చాణి రూక్షా తీక్ష్ణోష్ణఖాదనాత్,
వాతాత్సశూలం స్రవతి మూత్రం పితైన దాహకృత్.

165

కఫేన శీతలం సాంద్రం దుశ్చికిత్సన్యం త్రిదోషజం,
రక్తజం రక్తసంస్రావి శుక్లసంస్రావి శుక్లజమ్.

166

అశ్వాశ్చరీ వస్తిగతా భిన్నా సా శర్కరాశ్చరీ. (ఆయుర్వేదే)

తా. తీక్ష్ణద్రవ్యములు, రూక్షద్రవ్యములు, ఉష్ణకరభోజనము - వీనినిసేమించుట శుభం ఎనిమిదివిధములగు మూత్రకృచ్చిములు జనించును. అందు మేఘమున శూల గలిగి

యందొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల నొకమాసమువఱకు సేవించుచుండిన మేహ పిటికలు హరించును. వ్యభిచారి: చప్పిడియున్నము, ఆవుపాలు, ఆవుమజ్జిగ పీనిని సేవింప వలయును.

మ. పాసగక్ష్ణేచ్ఛము నాపు వెన్నయును దాంబూలీసహదేవియు
న్నోసగక్ష్ణ బంగరు ప్రత్తియాకురసము న్నింపార మర్దించియున్
వసుధ స్తేలుభిరంగిచెక్కుతునుక ల్వన్వంబుగాఁ బోకలున్
వసగాఁగేడును రెండునేర్లు నిడి యాభాగాలు మిశ్రించి సం
తస మొందఁ విడియంబు నేయఁ జనుగాత స్నేహగ్రంథ్యాదులున్.

క. వెలుమసంథ్యాకురసమును

దిలసారము రెండుఁ గూర్చి తెలివిగఁ ద్రాగ్

నెలకొన్న మేహవ్రణములు

దొలఁగును రవిగన్నఁ దమము దొలఁగినరీతిన్.

— ౩ మేహములయందు వ్యభిచారి —

పురాణశాలి గోధూమ పక్ష్టీ జాంగలజామిషం,
పిణ్యాకం తిలజం తక్రం నవనీతముపాదకీ. 150

తండులీయక ధుత్తూరం జీవంతీ శిగ్రుపల్లవం,
ముద్గ మాషా మృతా థాత్రీ పటోలం వత్సకం మధు. 151

బొదుంబరఫలం బాల మపక్వం కదళిఫలం,
రంభాప్రసూనం గాంగేరీ యరసీ డుండుకం తథా. 152

కపిత్థం మేషశృంగీ చ ముష్కకం కతకం తథా,
కారవల్యాఖికర్ణి చ తిక్తవర్గాణియానిచ. 153

వ్యాయామస్నానమభ్యంగం ప్రమే హేషు హితం సదా.

(మాధవనిదావే)

తా. ప్రాతబియ్యము, గోధూమజ, ఒందినములకు ఫలింపెడివడ్డు, జాంగల మాంసము, తెలికపిండి, మజ్జిగ, వెన్న, బచ్చలికూర, చిట్టికూర, పొన్నగంటికూర, మనుబొలకూర, లేతమునగకూర, పెసరకట్టు, తిప్పలీగ, ఉసిరికకాయ, పొట్లకాయ కొడిసెకాయ, తేనె, మేడికాయ, లేతఅరటికాయ, అరటిపువ్వు, పులిచింత, చాతలా సీకూర, దుందిలపుకాయ, వెలగపండు, వడ్డికూర, మొక్కపుకాయ, ఇండుపుకాయ.

కాశరకాయ, ఎలకచెవికూర, చేదుగలవదార్థములు, సంచారము, అభ్యంజనస్నానము, వీనిని సేవించుట సేహరోగములయందు వ్యభిక్తరూపులు.

— ౧౭ సేహములయం దవ్యము ౧౭ —

దధి మధు గుడసర్పిః క్షీర మామ్లంచ హింగు

లవణ లశున నిద్రా సంగమం మత్స్యమాంసం,

తిలసర్వ పశుంతీ నారికేలాంబు పిష్టం

బృహతి పనస కందం మేహినాం శత్రువర్గః.

154

తా. పెరుగు, కల్లు, బెల్లము, నెయ్యి, పాలు, పులుసు, ఇంగువ, ఉప్పు, వెల్లుల్లి, నగటినిద్ర, స్త్రీసంగమము, మత్స్యమాంసము, నువ్వులు, ఆవాలు, శొంతి, టెంకాయసీరు, పిండిపంటకములు, ములకకాయలు, పనసపండు, కందగడ్డ - ఇవి మేహరోగములయం దవ్యభిక్తరూపులు.

— ౧౮ మూత్రకృచ్ఛానిదానము ౧౮ —

వ్యాయామ తీక్షణ రూక్షాచ్చ మద్య మత్స్యాతిసేవనాత్,

అజీర్ణదతివేగాచ్చ మూత్రకృచ్ఛాప్టకం భవేత్. (చరకే)

తా. మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట, తీక్షణము, రూక్షముగలవదార్థములు, కల్లు, మత్స్యములు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట, అన్నము జీర్ణము గాకుండుట, గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి కడువేగముగ సంచరించుట - ఈకారణములవలన ఎనిమిది విధములైన మూత్రకృచ్ఛములు జనించును.

— ౧౯ వాతమూత్రకృచ్ఛలిక్షణము ౧౯ —

మూత్రాస్త్రీలాద్భవేత్పిదా కష్టాస్తూత్రాయతే ముహుః,

మేఘవంతే వేదనా చ కృచ్ఛో వాతాధికో భవేత్. 156

తా. కడువేదనాయుక్తమై కడుకష్టము మీఁద పలుమారు కొంచెకొంచెముగా మూత్రము వెడలుట, మేఘము, అండసంధులు, చకారమువలన పొత్తికడుపు, మూత్రాశయము అనువానియందు తీవ్రమైనవేదన గలుగుట - ఈక్షణములుగలది వాతమూత్రకృచ్ఛ మని చెలియవలయును.

— ౨౦ వైత్రమూత్రకృచ్ఛలిక్షణము ౨౦ —

పీతం రక్తం సరుద్దాహం మూత్రకృచ్ఛిం చ పిత్తశం,

శీతలే చావగాహశ్చ పిత్తే యోజ్యం సుశీతశమ్. 157

తా. పొట్లతోగూడి వచ్చనివర్ణముగాని, లేక ఎఱ్ఱనివర్ణముగాని గలదై నిష్కవళె

మూత్రం బొక్కొకబొట్టుగ వెడలిన వాతమూత్రకృచ్ఛి మనియు, మూత్రము వెడలు నపుడు మేఘమున నగ్నివలె మండుచుండిన మైత్ర్యమూత్రకృచ్ఛి మనియు, మూత్రము చల్లగ దట్టముగ వెడలిన క్లేష్మమూత్రకృచ్ఛి మనియు తెలియవలయును. త్రిదోషమూత్ర కృచ్ఛి బసాధ్యంబు. రక్తజమూత్రకృచ్ఛి మన రక్తము స్తవించును. శుక్లజమూత్ర కృచ్ఛి మన శుక్లముగాని, లేక మూత్రము శుక్లవర్ణముగగాని స్తవించును. పూర్తికడుపు నందు రాళ్ళు జనించి మూత్రద్వారము నడ్డగించిన మూత్రకృచ్ఛాశ్శరి యనియు, ఇసుకవలె మూత్రమువెడలిన శర్మరాశ్శరిమూత్రకృచ్ఛి బనియు తెలియవలయును. కావున ఈయెనిమిదివిధములైన మూత్రభేదములవలన, తల్లక్షణములవలన వానిసాధ్యా సాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సజేయవలయును.

ప్రయోగశ్శమయేద్వాస్యధి మన్యామయముదీరయేత్, 167
వ్యాధినాశావశుద్ధస్తు శమయేన్న సమీరయేత్, (సిద్ధసంగ్రహే)

తా. ఔషధప్రయోగమువలన ఏకదోషజనితరోగములు హరించును. మఱియు ద్వంద్వ, త్రిదోషజనితరోగములయం డౌషధమును బ్రయోగించిన తదితరరోగములు జనించును. అట్లగుటంజేసి ఏకదోషజనితంబులగు వాత, పిత్త, క్లేష్మ, మూత్రకృచ్ఛిము లకే చికిత్సం జేయవలయును. ద్వంద్వ, త్రిదోషజనితమూత్రకృచ్ఛిములు కుదురుట దుర్లభం బగుటచే వానియందు చికిత్స జేయంజనదు.

— వాతమూత్రకృచ్ఛి మనకు మూత్రకృచ్ఛాంతకరసము —

1 మృతంశూతం తామ్రభస్మ శిఖతుత్థం చ టంకణమ్. 168

శతావరీరసేనైవ దినైకం మర్దయేద్బుధం,
తద్దోశం సార్వ పేతై లే పాచ్యం యామం చ చూర్ణయేత్. 169

మూత్రకృచ్ఛాంతకః టాద్రై ర్దేయం గుంజావతుష్టయం,
భక్షణాన్నాత్ర సందేహో మూత్రకృచ్ఛిం నిహంత్యలమ్. 170

తులసీ తిలపిణ్యాకం బిల్వం మూలం తుషాంబునా,
క్షరైకమనుపానేన శివాతకృచ్ఛాంతకోభవేత్. (మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలతుత్తము, పేల్చిన వెలిగ రిము - వీనిని సమభాగములంగ ఖల్వములో నునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళరసముతో నొకదినము

1 శతావరీరసేపిష్టా మృతసూతంచ తామ్రకమ్, శిఖతుత్థం చ తుల్యాంశం దినైకం మర్దయేద్బుధమ్. 2 సురయావాసువర్చలైః.

బాగుగమర్చించి ముద్దజేసి ఆపనూనెతో నొకర్పూమువరకు పండి చూర్ణముజేసి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును తేనెతో నేవించిన మూత్రకృచ్ఛములు హరించును. లేక ఈమూత్ర కృచ్ఛాంతకరసమును తులసియాకు, గానుగపిండి, మారేడుపేరుపట్ట అనువానిని కర్ణప్ర మాణము గ్రహించి ఉమకసీటితో ద్రోక్కి *నాటాకు ప్రమాణము రసము దీసి ఈ యనుపానముతోడ నాలుగుమాసములు నేవించుచుండిన వాతమూత్రకృచ్ఛముహరించును.

❧ వైశ్యమూత్రకృచ్ఛమునకు లఘుఃకేశ్వరరసము ❧

రసభస్మ చ భాగై కంచతుష్కం శుద్ధగంధకం,
పిష్ట్యా వరాటికాః పూర్వాన్య రసపాదం చ టంకణమ్. 172

క్షీరేణ పిష్ట్యా రుధ్వాస్యం భాండే రుధ్వా పుటే పచేత్,
స్వాంగశీతం పిచూర్ణ్యాథ లఘులోకేశ్వరోరసః. 173

చతుర్థంజో ఘృతై ర్దేయో మరీచైకోననింశతి,
ధాత్రీమూలం పల్లెకం తు హ్యజాక్షీరేణ పాచయేత్. 174

శర్కరాభావితంచానుషీతం కృచ్ఛహరం పరం, (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధజేసిన గంధకము ౪ భాగములు - ఇటుల వీసిన ఖల్వములో నునిచి మర్చించి గవ్వలలోనునిచి పాదరసమునకు ౪-వ భాగము వెలిగారమును మేకపాలతో నూరి గవ్వలమూతులపై మెత్తి గట్టికుండలో నునిచి దాని మూతి మూతుడుచే మూసి చీలమన్న లేవనముజేసి మాడకుండా లఘుపుటంబిడి సాంగ శీతలమన దించి యందలిగవ్వల దీసి మర్చించి చూర్ణముజేసి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి, ౧౯ మిరియములు అనువానియనుపానముతోగాని, లేక ఒకపలము ఉసిరిక పేళ్ళను నూరి పావుసేరు మేకపాలలో గలిపి కాచిగాని, లేక శర్కరతో భావన జేసిగాని నేవించిన పిత్తమూత్రకృచ్ఛము హరించును.

❧ పిత్తమూత్రకృచ్ఛమునకు యష్టాదికషాయము. ❧

యష్టి గోక్షురకం పథ్యా విదారీచ కశేరుకమ్. 175

కషాయం సనితా ఔద్రం రసభస్మయుతం పిఠేత్,
మూత్రకృచ్ఛం హరత్యాశు సప్తాహాత్పిత్తసంభవమ్. 176

తా. అతిమధురము, పల్లెరు, కరక్కాయలు, నేలగుమ్మడు, నెమ్మటములు అను వానికషాయములో శర్కర, తేనె రసభస్మము గలిపి ఏడుదినములు ద్రాగిన పిత్తజ

మూత్రకృచ్ఛము శీఘ్రముగ హరించును. (నీరుకట్టువ్యాధియందు నాలుగు గురిగింజలయెత్తు లఘులోకేశ్వరరసమును, కమికెడు అందుగాకు, పాలెడు ఉసిరికపప్పు, నొటాకుప్రమాణము జీలకఱ్ఱ అనువానికషాయానుపానముతోడ సేవించిన నీరుకట్టువ్యాధి హరించును.

❧ శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛమునకు చక్రధరరసము ❧

సూతం స్వర్ణంచ వైక్రాంతం మృతం తుల్యం వినుద్దయేత్,
చాండాలీ రాక్షసీద్రావైర్ద్వియామాంతం చ గోళకమ్. 177
శుష్కం బద్ధా పుటేచ్చాహః కరిష్యాగ్నౌ మహాపుటే,
మాషమాత్రం లిపేత్సైద్రా ద్దూత్రకృచ్ఛిం ప్రశాంతయే.
జయంతీవాజయాం శ్లేష్మకృచ్ఛిమ త్తండులోదకైః,

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, స్వర్ణభస్మము, వైక్రాంతభస్మము - వీనిని సమభాగములగా ఖల్వములో నునిచి వీని బలరక్కుసిగడ్డ అనువానిరసములతో రెండుఝాములు మర్దించి యుంటజేసి నీడ నెండించి దానిని మూసలో నునిచి చీలనున్ను లేచనము చేసి ఏఱు పిడకలతో నొకదినము పెద్దపుటంటిడి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన మూత్రకృచ్ఛము, లేక తక్కులివేరునుగాని, కరక్కాయనుగాని బియ్యపుకడుగుతో నూరి ఈయనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛము హరించును.

❧ శుష్కమూత్రకృచ్ఛమునకు చికిత్స ❧

రసః పాషాణభేదీచ రజనీ గుడకాంజికైః. 179

అనేనై వాసుపానేన మూత్రాఘాతాశ్చరీ ప్రణుత్,

తా. ఉత్తరోత్తరజెష్టుంబడు పాషాణభేది యరురసమును పసుపుమార్గము, దెల్లము, కలి అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన మూత్రఘాతము, శుక్తాశ్చరీ హరించును.

❧ మూత్రకృచ్ఛమునకు తిలాదిక్షారము ❧

తిలాపామార్గ కదలి పాలాశ యవసంభవః. 180

దగ్ధ్వా తద్భస్మ చాదాయ వస్త్రఘాతజలైః కురు,

జలే శుష్కేతు తత్క్షారం ద్వినిష్కం మూత్రకృచ్ఛినుత్. 181

(ఆయుర్వేద్యే)

తా. నవ్వులదంటు, ఉత్తరేణు, ఆరటి, మెదుగ, యవలదంటు - వీనిని సమ భాగములగా గాల్చి బూడిదజేసి నీళ్ళలో గలిపి వస్త్రగాతజము చేసి నీరిగురువర కెండించి

యందు రెండునిష్కములయెత్తును పాచినీళ్ళతో సేవించిన వాతకుండలి మూత్రకృచ్రము హరించును.

—ॐ సన్ని పాతమూత్రమునకు ద్రాక్షాదికషాయము —

ద్రాక్షా శలీ బలా యష్టి క్వాథం చందనసంయుతం,
వైక్రాంతభస్మ సంపీత్వా కృచ్రంహంతి త్రిదోషజమ్. 182

తా. ద్రాక్షపండు, నల్లయలివన, ముత్తవపులగము, యష్టిమధుకము, శ్రీగంధము- వీనిని సమభాగములగ కషాయము గాచి యందు వైక్రాంతభస్మము గలిపి సేవించిన సన్ని పాతమూత్రకృచ్రము హరించును. (మూత్రకృచ్రమునుహరించుటకైవైక్రజేష్ఠబడిన చంద్రకళారసమును సగా సేవింపదగును.)

—ॐ మూత్రకృచ్రములయందు షణ్మము १—

పటోలం మత్స్యక్షీ దధి మధుర బింబీఫలగుడం
కుమారీ కూశ్మాండం త్రపుసమథవోర్వారుకఫలం
సితా రంభాపుష్పం ఘృతపనసథా త్రీద్రుమఫలం
సముద్ధాజీవంతీహిమ మఖిలకృచ్రేషు విహితమ్. (మాధవనిదానే)

తా. పొట్లకాయ, పొన్నగంటికూర, ఆవు పెరుగు, మధురపదార్థములు, దొండకాయ, బెల్లము, కలబంద, ముదురుగుమ్మడుకాయ, ములుదోస, నక్కదోసకాయ, పంచదార, అరటిపువ్వు, నెయ్యి, పనసపండు, ఉసిరికకాయ పెసలు, పాలకూర, శీతోదకము ఇవి సర్వమూత్రకృచ్రములయందు షణ్మకరంబులు.

—ॐ మూత్రకృచ్రములయం దషణ్మము १—

తిల సర్పప పిణ్డాకం సలైలం బృహశీద్వయం.
అత్యుష్ణం హింగు లవణ మాతపం మత్స్యసూరణమ్. 184
ఆమ్లం షడ్యవిదాహ్యన్నం కరీరం మిసిమాషకం,
పునర్నవం సతాంబూలం కృచ్రే వింశతిశత్రవః. 185

తా. నవ్వులు, ఆవాలు, తెలికపిండి, నూనె, చిన్నములక, పెద్దములక, అత్యుష్ణకరపదార్థములు, ఇంగువ, ఉప్పు, ఎండ, మత్స్యములు, కందగడ్డ, పులుసు, మద్యము, విదాహకరమైన యన్నము, పెదురుమొలక, సదాప, ఉడ్డులు, గలిజేరు, తాంబూలము అను నీయిరువదియు మూత్రకృచ్రములయం దషణ్మకరంబులు.

—ॐ మూత్రాఘాతనిదానము १—

జాయంతే కుపితై ర్దోషై ర్ఘాతాఘాతా స్త్రయోదశి,

ప్రాయో మూత్రవిఘాతాద్యైర్వాతకుండలికాదయః.

186

(అయుర్వేదే)

తా. మూత్ర, పురీష, శుక్రాదివేగముల నడ్డగించుట, రూక్షాన్నాదుల భుజించుట-వీనివలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతకుండలికాది పదమూడువిధములైన మూత్రాఘాతముల గలుగఁజేయును.

— ౧౭ వాతకుండలికాలక్షణము ౧ —

రూక్ష్యాద్యైగవిఘాతాద్వా వాయుర్వస్తౌ సవేదనః,

మూత్ర మావిశ్య చరతి విగుణః కుండలీకృతః.

187

మూత్రమల్పాల్పమథవా సరుజం సంప్రవర్తతే,

వాతకుండలికాం తాం తు వ్యాధిం విద్యాత్సుదారుణమ్.

188

తా. రూక్షకరపదార్థముల సేవించుటవలనగాని, లేక మల మూత్ర శుక్రవేగముల నడ్డగించుటవలనగాని, వాతము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వేదనను గలుగఁజేయుచు మూత్రమును ప్రతిబంధించి వృత్తస్వప్తముగలదై కుండలాకారముగ దిరుగుచు మూత్రము కొంచెకొంచెముగ చురుకుయుక్తముగ వెడలించఁజేయునది వాతకుండలీమూత్రాఘాతమని తెలియవలయును. ఇది భయంకరమైనది.

— ౧౮ అష్ఠీలాలక్షణము ౧ —

అథ్థాపయన్ వస్తి గుదం రుధ్వా వాయుశ్చలోనశాం,

కుర్యాత్తివ్రాద్రిమష్ఠీలాం మూత్రమార్గావరోధినీమ్.

189

తా. వాతము పొత్తికడుపు నుబ్బింపఁజేసి గుదము నడ్డగించి చంచలముగ, ఉన్నతముగనుండు అష్ఠీలమును గలుగఁజేసి మూత్రమార్గము నడ్డగించిన వాతాష్ఠీలయని తెలియవలయును.

— ౧౯ వాతవస్తిలక్షణము ౧ —

వేగం విదారయేద్యస్తు మూర్ఘస్యా ద్వాన్యకలోనరః,

నిరుణాద్ధి ముఖం తస్య వస్తేర్వస్తిగతోఽనిలః.

190

మూత్రసంగో భవేత్తేన వస్తి కుక్షీ నిషీడితః,

వాతవస్తి సువిజ్ఞేయో వ్యాధిః కృచ్ఛప్రసాధనః. (నిత్యనాథీయే)

తా. మూర్ఘుడై నమనుజుఁడు మూత్రమును బంధించుటవలన పొత్తికడుపు కందలివాతము వస్తిముఖము నడ్డగించి మూత్రమును ప్రతిబంధించి వస్తి కుక్షీ అనువాసీ యందు పీడను గలుగఁజేయుచుండిన వాతవస్తియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

—ॐ మూత్రాతీతలక్షణము ॐ—

చిరం దారయతో మూత్రం త్వరయా నప్రవర్తతే,
మేహమూసస్య మందంవా మూత్రాతీతస్య ఉచ్యతే.

192

తా. దీర్ఘ కాలమువఱకు మూత్రమును బంధించి యుంచుటవలన శిశువుముగ వెడలక మెల్లమెల్లగ వెడలిన మూత్రాతీతమని తెలియవలయును.

—ॐ మూత్ర జతరలక్షణము ॐ—

మూత్రస్య వేగేభిహతే తదుదావర్తహేతుకః,
అపానః కుపితో వాయు రుదరం పూరయేద్భృశమ్.

193

నాభేరధస్తాదాత్మానం జనయే త్తీవ్రవేదనం,
తన్మూత్రజతరం విద్యా దధోవస్తినిరోధజమ్

194

తా. మూత్రవేగము నడ్డగించుటవలన ఉదావర్తరోగమునకు కారణభూతమైన యపానవాతము బ్రకొపించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరమును, బొడ్డుక్రింద ఆధ్వానమును గలుగంజేయుట, మిక్కుటముగ వేదనను గలుగంజేయుట, అసోవస్తివేగము నడ్డగించుట - ఈలక్షణములు గలది మూత్రజతరమని తెలియవలయును.

—ॐ మూత్రోత్సంగలక్షణము ॐ—

వస్తావాప్యథవా నాశే మణౌవా యస్య దేహినః,
మూత్రంప్రవృత్తం సజ్జత సరక్తంవా ప్రవాహతః.

195

సప్రవేద్యనైరల్పమల్పం సరుజంవాథ నీరుజమ్,

విగుణానిలజో వ్యాధి స్సమూత్రోత్సంగసంజ్ఞితః. (మాధవకల్పే)

తా. దుష్టమైనవాతము వెడలినమూత్రమును వస్తిమధ్యమునందు గాని, లేక మేఢ్రమునందుగాని, లేక మేఢ్రముయొక్క యగ్రభాగమునందుగాని జేర్చుటచే ముక్కిముక్కి బల్బాత్కారముమీఁద మూత్రమును వెడలింపంజేయుటవలన వాతము వస్తిని జనించి మెల్లమెల్లగ, కొంచెకొంచెముగ, * దాహాయుక్తముగ, లేక దాహవిహీనముగ, రక్తమును స్రవింపంజేసిన మూత్రోత్సంగమని తెలియవలయును.

—ॐ మూత్రక్షయలక్షణము ॐ—

రూక్షస్యక్లాంతదేహస్య వస్తిగౌ పిత్తమారుతౌ,
మూత్రక్షయం సరుద్దాహం జనయేతాం తదాహ్వయమ్,

197

* దాహ మన చురుకు,

తా. రూక్ష మలినదేహముకల పురుషునియొక్క వస్తియందుండు వాతపిత్తముల వలని మూత్రము క్షయించి చురుకు మంటల గలుగంజేయుచుండిన మూత్రక్షయ మని తెలియవలయును.

—ॐ మూత్రగ్రంథిలక్షణము ॐ—

అంతర్వస్తిముఖే నృత్తః స్థిరోఽల్ప స్సహసా భవేత్,
ఆశ్చ రీతుల్యదుగ్ధంధి ర్దూత్రగ్రంధి స్స ఉచ్యతే.

198

తా. వస్తియొక్క ముఖమునందు గుండ్రముగ, స్థిరముగ, చిన్నవిగ నుండుగ్రంథి యకస్మాత్తుగ జసింది అశ్చరితో తుల్యమైన పీడను గలుగం జేయుచుండిన మూత్రగ్రంథి యని తెలియవలయును.

—ॐ మూత్రశుక్రలక్షణము ॐ—

మూత్రతస్య స్త్రియం యాతో వాయునా శుక్రముద్ధతం,

స్థానాద్యతం మూత్రయతః ప్రాప్తశ్చాన్ద్యా ప్రవర్తతే.

199

భస్మోదకప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే, (మూధవనిదానే)

తా. మూత్రము వచ్చినపుడు దానిని విశ్ఛింభక స్త్రీసంగమము సేయుటవలన వాతము శుక్రము నెగరగొట్టి స్థానభ్రష్టముజేసి మూత్రము వెడలనపుడు తొలఁతగాని, లేక కడవటగాని, సీశ్వలో భస్మము గలవఁబడినచందంబున వెడలింపంజేసిన మూత్ర శుక్ర మని తెలియవలయును.

—ॐ ఉష్ణవాతలక్షణము ॐ—

వ్యాయామాధ్వాతపైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యనిలాయతమ్.

200

వస్తిం మేధ్యం గుదంచైవ ప్రదహేత్సావయేదధః,

మూత్రం హరిద్రమథవా సరక్తం రక్తమేవ వా.

201

కృచ్ఛాత్పునః పునర్జంతో రుష్ణవాతం వదంతి తం,

తా. మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట, మార్గమునడుచుట, ఎండలోనంచ రిండుట - ఈకారణములవలన పిత్తము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వాతముతోడం గలసి వస్తి, మేధ్య, గుదములయందు మంటను గలుగంజేయుచు కష్టముమీఁద మూత్రమును పలుమారు వచ్చుగ, లేక రక్తయుక్తముగ, లేక ఎఱ్ఱగ వెడలింపంజేసిన ఉష్ణవాత మని తెలియవలయును.

—ॐ మూత్రసాదలక్షణము ॐ—

పిత్తం కిఫోవా ద్వ్యావాపి సంహన్యేతేఽనిలేన చేత్.

202

కృచ్చాన్మూత్రం తదా పీతం రక్తం శ్వేతం ఘనం సృజేత్,
సదాహం రోచనా శంఖచూర్ణవర్ణం భవేత్తు తమ్.

204

శుష్కం సమస్తవర్ణంవా మూత్రసాదం వదంతి తం,

తా. వాతము పిత్తమునుగాని, లేక కఫమునుగాని, లేక పిత్తకఫముల రెంటినిగాని గట్టిగ జేయుటవలనమూత్రము శుష్కించి స్వల్పమై పసపుగ, లేక ఎఱ్ఱగ, లేక తెలుపుగ, కష్టముమీద వెడలుట, మూత్రమును విడుచునపుడు మండుట, మూత్రము భూమిపై బడి యెండిన గోరోచనము, శంఖచూర్ణము అనువానివర్ణముతో సమానముగగాని, లేక సర్వ వర్ణములుగలదిగగాని యుండుట-ఈలక్షణములుగలది మూత్రసాదమని తెలియవలయును.

—౨౫ విడ్విఘ్నాశలక్షణము ౨—

రూక్ష దుర్బలయో ర్వాతే నోదావర్తం శక్యద్యదా.

మూత్రప్రోత్రోఽనుపద్యేత విడ్విఘ్నస్తం తదా నరః,

విడ్డంధం మూత్రయేత్కృచ్చా ద్విడ్విఘ్నాశం వినిర్ది శేత్.

205

తా. రూక్ష, దుర్బలము గల పురుషునియొక్క వాతమలముల సూర్యముఖం బుగజేసి మూత్రవాహినులగు నాడులం జెందించి మూత్రమార్గమువలన మలముయొక్క వాసనగలమూత్రమును కడుకష్టముమీద వెడలింపజేసిన విడ్విఘ్నాశ మని తెలియ వలయును.

—౨౬ వస్తికుండలలక్షణము ౨—

ద్రుతాధ్వలంఘనాయానై రభిగాతాత్ప్రసీడనాత్,

స్వస్థానాద్వస్తిరద్వత్త ఘాలస్తిషతి గర్భవత్.

206

శూలస్పందనదాహారోబిందుబిందుం స్రవత్యపి,

పీడితస్తు సృజేద్ధారాం సంరంభోద్వేష్టనార్తిమాన్.

207

వస్తికుండలమాహుస్తం ఘోరం శస్త్రవిషోపమం,

పవనః ప్రబలం ప్రాయో దుర్నివార మబుద్ధిభిః.

208

తస్మిన్ పిత్తాన్నితే దాహ శూలం మూత్రవివర్ణతా,

శ్లేష్మణా గౌరవం శోఫ స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్.

209

శ్లేష్మరుద్ధబిలో వస్తిః పిత్తోద్వేగేన సిద్ధతి,

అవిశాంతబిలస్సాధ్యో న చ యః కుండలీకృతః.

210

స్వాద్యస్తా కుండలీభూతే తృణోహశ్వాస ఏవచ, (ఆయుర్వేదే)

❧ వాతగ్రహణిలక్షణము ❶ ❧

కంఠశోషశ్చ హృత్పిడా తృష్ణా కాస విషూచికే,
అన్నే జీర్ణే సదాధ్యానం భుక్తే రుగ్వంక్షణే భవేత్. 6
చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఘోషవత్,
పునఃపునస్సృజేద్వర్చః కాసశ్వాస మజీర్ణతా. 7
గ్రహణీ వాతజా జ్వేయా దీపనై స్తా ముపాచరేత్,

(నిధివిద్యాభూః)

తా. కంఠము శోషించుట, హృదయపీడ, దిష్టి, దగ్ధ, విషూచిగలుగుట, అన్నము జీర్ణముగాకుండునపుడు భుజించుటయం దిచ్చ గలుగుట, గజ్జలలో వేదన గలుగుట, మలము ద్రవముగ, శుష్కముగ, అల్పముగ, అమయుక్తముగ, శబ్దము, నుఱుగు అనువాని యుక్తముగ, సావకాశముమీఁద పీడతోగూడి పలుమారు వెడలుట, కాసము, శ్వాసము, అజీర్ణముగలుగుట- ఈలక్షణములుగలది వాతగ్రహణియని తెలియవలయును. దీనియం దగ్నిదీపకమును గలుగంజేసిడి చికిత్సలం జేయవలయును.

❧ వైశ్యగ్రహణిలక్షణము ❷ ❧

పూత్యం మ్లోద్ధార హృత్కంఠ దాహః స్తృట్యాశ్చ సరుక్లమాః. 8
అజీర్ణం పీతనీలాభం విత్తాద్వై ¹ప్రవతి ద్రవం,
సమయే ద్రేచయేత్కృత్వైః విత్తొత్థాంచ ప్రవాహికామ్. 9
మధురై శీతలై ర్ద్వివై ర్నాతియాతై రుపాచరేత్,

తా. దుర్గంధముగ పులితేనుపులువచ్చుట, తొమ్మ, మతిక అనువానియందు మంచుట, దిష్టి, శ్వాసము, శ్రమ, అజీర్ణముగలుగుట, మలము వచ్చుగ, నల్లగ, ద్రవముగ వెడలుట- ఈలక్షణములుగలది వైశ్యగ్రహణియని తెలియవలయును. దీనియందు వమన రేదనకర కషాయముల నివ్వందగును. మఱియు మధురము శీతలము గల ద్రవ్యములూ, కడురూక్షవిహీనద్రవ్యములు అనువానిచే నుపచరింపవలయును.

❧ క్షేప్తగ్రహణిలక్షణము ❸ ❧

కాస నిష్ఠీవనం ఛర్దిః మధురాస్య మరోచకమ్. 10
భిన్నా మ ²క్షేప్తమిశ్రంచ సార్యతేచోదకంగురు,
దుష్టోమధురఉద్ధారః ³పీనసశ్చ కఫాదికే. 11

1 సార్యతే ద్రవమ్. 2 క్షేప్తసంస్పృష్ట గురువర్చః ప్రవర్తనమ్. 3 కదనం క్షీప్త హర్షణమ్-అచఃగాశరీరము శిథిలంబగుట. స్త్రీయం దిచ్చలేకుండుట,

అకృతస్యాపి దౌర్బల్య మాలస్యంచ కఘాత్తకే,
 స్లేష్మకే పంచశర్వాణి కర్తవ్యాణి బలాధికే.

12

బలహీనేనకర్తవ్యం దీపనైః పాచనైర్వీరితం,
 ఏతాని వై ద్యనాథేన రోగిక్లేశ ప్రశాంతయే

(ఆయుర్వేదే)

తా. దగ్గియుమియుట, మమనంబగుట, నోరు తీసిగనుండుట, అరుచిగలుగుట, మలము భిన్నంబై ఆమశ్లేష్మయుక్తంబై యుదకమువలె ద్రవముగ, జడముగ వెడలుట, వికారముగ, మధురముగ, ఓకరింతలుగలుగుట, పీనసగలుగుట, శరీరము కృశించకయే దౌర్బల్యము, ఆలస్యముగలుగుట - ఈలక్షణములుగలది స్లేష్మగ్రహణియని తెలియవలయును. దీనియందు రోగికి బలముగలిగియుండిన పంచకర్తలను, బలము లేకుండిన దీపనపాచనకరకర్తలనుచేయుట హితకరంబు. అట్లుగుటజేసి, వైద్యశ్రేష్ఠులగువారు రోగశమనార్థంబై వై-ద్యబంధుని చికిత్సలం జేయవలయును.

—ॐ ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీ లక్షణములు ॥—

మిశ్రితే ద్వంద్వజ్ఞా జ్ఞేయా త్రిదోషే సర్వరూపిణి.

14

తా. వాతపిత౯ది ద్వంద్వలక్షణములంగలది ద్వంద్వగ్రహణియనియు, వాత పిత౯ శ్లేష్మలక్షణములంగలది త్రిదోషగ్రహణియనియు తెలియవలయును. (ఇవి యసాధ్యములు.)

—ॐ అమవాతగ్రహణీలక్షణము ॥—

సుప్తిః పార్శ్వార్థితాయస్య గళజ్వలఘటధ్వనిః,

ప్రవర్తతే ఘటీయంత్రా తృశబ్దం మందవేదనమ్.

15

ద్వాత్రింశద్విససాద్వాపి పక్షాన్తాసాచ్చ వాసరాత్,

అమస్రావస్స ఫేనశ్చ స్నిగ్ధం శుద్ధం ఘనం స్రవేత్.

16

దివా కోషో నిశా శాంతి శ్శుష్కకంపాంగకృద్భవేత్,

గ్రహణీ హ్యమవాతేన దుశ్చికిత్సాన్య భిషగ్వరైః.

(చరకే)

తా. నేత్రములు మసకగనుండుట, ఒకపార్శ్వమున శరీరము గదలకయుండుట, మలము వెడలుటకుముందు కడుపులో గడబిడయను శబ్దముగలిగి కుండలతో గుమ్మరించు గట్టుల శబ్దముగలదై కొంచెముగ వేదనగలదై అధికముగ వెడలుట, ముఖ్విది రెండుదినము లకుగాని, అపిశబ్దమువలన పదిదినములకుగాని, లేక ౧౫ దినములకుగాని, లేక ఒకమాసము ముఖ్విదిగాని. చకారమువలన ప్రతిదినముగాని, లేక ఎనిమిదిదినముల కొకమారుగాని,

ఆము నులుగుతోగూడి దట్టముగ, నిర్మలముగ, విరుసుగ వెడలట, పగటియందు బ్రసాది రాత్రులయందు శాంతిజెందుట-ఈలక్షణములతో శరీర మెండి పణువుచుండిన ఆమువాత గ్రహణియని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. (ఇది వాతగ్రహణిలో నంత ర్భావమును జెందియుండును.)

❧ గ్రహణీభేదములు ౧౮ ❧

సప్తాగ్నిద్వీపి తై ర్దోషైః పృథక్సర్వైశ్చతుర్విధా,
గ్రహణ్యాలక్షణం తాసాం చికిత్సాచాతిసారవత్.

18

తా. వాత, పిత్త, క్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ దుష్టములై గాని, లేక త్రిదోషములు దుష్టములై గాని, జాతరాగ్నిని జెరచి నాలుగువిధ గ్రహణుల గలుగఁజేయును. వీని లక్షణములను వైఃశేష్ట్యబహిని ప్రకారము తెలియవలయును. మఱియు దీనియందతిసార చికిత్సలే జేయవలయును.

❧ గ్రహణిరోగోపచారక్రమము ౧౯ ❧

గ్రహణ్యా మబలోఽగ్నిర్హి న తస్య గ్రహణీబలం,
తస్మాదతిప్రయత్నేన వహ్ని మేవ ప్రదీపయేత్.

(బాహుః) 19

తా. అగ్నిచౌర్ధ్వల్యమువలన గ్రహణి జనించును. గ్రహణి యగ్నికి బలకరము కానేరదు. (అనగా గ్రహణివలన మిక్కుటముగ యగ్నిమాంద్యము గలుగుట) కావున గ్రహణిరోగమున సర్వప్రయత్నములచే యగ్నిదీపమును గలుగఁజేయవలయును. (ద్వంద్వదోషములవలన జనించిన గ్రహణులు కష్టసాధ్యములు. త్రిదోషగ్రహణులు అసాధ్యములు.)

❧ అతిసారనిదానము ౨౦ ❧

విరుద్ధాతిగురు స్నిగ్ధ రూక్షోష్ణాద్యశనాదిభిః.

అగ్నిం హత్వా తథా దోషై రతిసారః ప్రవర్తతే.

20

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. విరుద్ధపదార్థములు, కడుజడకరపదార్థములు, జిగటగలపదార్థములు, రూక్ష కరపదార్థములు, ఉష్ణకరపదార్థములు మొదలగువానిని సేవించుటవలన వాత, వైశ్య, క్లేష్మములు ప్రకోపించి జాతరాగ్నిని జెరచి అతిసారమును గలుగఁజేయును.

❧ అతిసారభేదములు ౨౧ ❧

ఏతైశ్చ సమస్తైస్తు దోషైశ్శోకాద్భయాదపి,
షడ్విధతైః పంచోద్ధవ్యైః స్తస్య లక్షణముచ్యతే.

21

తా. వాతాతిసారము, పితృతిసారము, శ్లేష్మతిసారము, సన్నిపాతాతిసారము, శోకాతిసారము, భయాతిసారము అన ఆతిసారములు అఱువిధంబులు. వాసలక్షణంబు తెలియనిన:—

❧ వాతాతిసారలక్షణము ❧

* అరుణం ఘేనిలం రూక్ష మల్పమల్పం ముహుర్ముహుః,
సామం సశూలశబ్దశ్చ సాశోవాతాత్పవేర్తతే. (సిద్ధసంగ్రహే) 22

తా. మలము ఎఱ్ఱునై నులుగుతోగూడి యుష్ణముగ, బుక, శూల, శబ్దము అను వాసయంతముగ, చలుమారులు కొంచెకొంచెముగ వెడలిన వాతాతిసార మని తెలియ వలయును.

❧ వైత్యాతిసారలక్షణము ❧

అరుణం హరితం పీతం నీల దుర్గంధసంయుతం,
శూల సంతాప సాకాశ్చ తాపశ్చ కరపాదయోః,
మూర్ఛా స్వేద విపాసాశ్చ పితృతిసారలక్షణమ్. 23

(మాధవనిదానే)

తా. మలము దుర్గంధమై ఎఱ్ఱుగగాని, లేక అమవసరువర్ణముగగాని, లేక వనపు వర్ణముగగాని, లేక నీలవర్ణముగగాని వెడలుట, శూల, శరీరతాపము, ఆసనమున పాకము గలుగుట, చేతులు, కాళ్లు మండుట, మూర్ఛ, చెమట, దప్పి గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది పితృతిసారమని తెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మతిసారలక్షణము ❧

శుక్లం సాంద్రం సకఢం శ్లేష్మణాతు
విస్రంశీతం హృష్టరోమా మనుష్యః. 24

తా. మలము తెల్లగ, గట్టిగ కఢమిక్రితముగ, అమగంధయుక్తముగ, చల్లగ వెడలుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట - ఈలక్షణములుగలది కఫాతిసారమని తెలియ వలయును.

❧ సన్నిపాతాతిసారలక్షణము ❧

వారాహస్నేహ మాంసాంబు సదృశం సర్వరూపిణం,

* శ్లో. అరుణం ఘేనిలం రూక్ష మల్పమల్పం ముహుర్ముహుః, శకృదామం సరు క్షుణ్ణ మారుతేనాతిసార్వతే. ఇట్లును పారాశరము గలదు.

కృచ్ఛ్రసాధ్య మతీసారం విద్యా దోషత్రయోద్భవమ్.

25

తా. మలము పండిత్రోవ్యుతో తుల్యముగ గాని, లేక మాంసముగఁగిసిన నీళ్ళవలె గాని వెడలుటయేగాక వైడేఘ్నబడిన వాతాదిదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన సన్నిపాతాతిసారముని తెలియవలయును. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

శోకాతిసారలక్షణము ౨౬

తైస్త్రిక్భావై శ్శోచతోఽల్పాశనస్య బాష్పోష్టావైవహ్నిమావిశ్యజంతోః.
శోష్ఠంగత్వా త్తోభయే త్తస్యరక్తం తచ్చాధస్తాత్కాకణంతీప్రకాశమ్.
నిర్దచ్చేద్వైవిధ్యమిశ్రంహ్యచిడ్వా నిర్గంధంవా గంధవద్వాతిసారః,
(ఆయుర్వేదే

తా. ధనబంధునాశనాదికములచే దుఃఖించుటవలన అర్జుము హీనమై దానివలన ధాతుక్షయముగలవానియొక్క శరీరమునందలి యూష్ణము సేత్రనాసాగళాదులయందు వ్యాపించియుండు జలముతోడంగలసి శోష్ఠగతంబై జాతరాగ్నికి మాంధ్యమును గలుగంజేసి రక్తమును త్తోభవరచి (త్తోభయనంగా రక్తమునందు ఉష్ణద్రవత్వముల గలుగంజేసి) గురిగించవలె నెఱుగనుండు రక్తమును మలమిశ్రితముగ గాని, లేక మలరహితమై గంధ విహీనముగ గాని, లేక దుర్గంధయుక్తముగ గాని స్రవించుకొనెను శోకాతిసారముని తెలియవలయును. ఇది వాతపిత్తములవలన జనించు నని ఆయుర్వేదవేత్త లగువారందఱు వచించెదరు.

శోకాతిసారకృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము ౨౭

శోకోత్పన్నో దుశ్చిత్స్యోఽతిమాత్రం

రోగో వైద్యైః కష్టవష ప్రదిష్టః.

27

తా. శోకాతిసారమున శోకము శాంతిజెందుటకు ముందు ఔషధమువలన శాంతి గలుగనేరదు. అట్లుగటంజేసి దీనిని కష్టసాధ్యముని వైద్యులు వచించెదరు.

శిశ్నాతిసారలక్షణము ౨౮

పిత్తకృంతి యద త్యర్థం ద్రవ్యాణ్యశ్నాతి వైత్తికే,
తదోషజాయతేఽభీక్ష్యం రక్తాతీసారః.

28

తా. పిత్తాతిసారిముగలిగి యుండునపుడుగాని, లేక పిత్తాతిసారపూర్వలక్షణంబులు గలిగియుండునపుడుగాని, పిత్తకరద్రవ్యముల మిక్కుటముగ గాని, లేక ఎల్లప్పుడు గాని సేవించుటవలన, బలిష్ఠమైనరక్తాతిసారము జనించి కలుమారు వెడలును. ఘటియు నది వాతాదిదోషములవలన ఎఱుపు, నలుపు మొదలగువర్ణములకు వెడలునని కొందఱు

వచించెదరు. (ఈరక్తాతిసారము నేడవదిగవచించిన పట్టవసంఖ్యకు బాధకముగలుగును. దానంజేసి దీనిని పిత్తముయొక్క అవస్థాభేదమని జెప్పించగి యున్నది.)

— ౩ ఆమాతిసారలక్షణము —

అన్నాజీర్ణాత్పై ద్రుతాః షోభయంతః
కోష్ఠం దోషా ధాతుసంఘాత మహంశ్చ,
నానావర్ణం నైకశస్సారయంతి
శూలోపేతం షషమేనం వదంతి.

29

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుటవలన త్రిదోషములు స్వహార్గమును విడనాడి కోష్ఠగతంబులై షోభను గలుగఁజేసి రక్తాదిధాతువులను, పురిమదులను పలుమారు గుడ ద్వారమువలన ననేకవర్ణములుగ ప్రవింపఁజేయుచు కడుపును విశేషముగ నులియ పెట్టుచునుండునది ఆమాతిసార మనంబడును. ఇది ఆరవసంఖ్యగలదిగ నుండును.

ఆతిసారే జ్వరేచైవ రక్తపిత్తే దృగామయే,
ఆదా నప్రతికుర్వీత వ్యాధివేగో హి దుస్తరః.

30

(మాధవనిదానే)

తా. అతిసారము, జ్వరము, రక్తపిత్తము, నేత్రరోగము-ఇవి జనించునపుడే చికిత్స జేయఁజనదు. అటుజేసిన నది ప్రబలంబులై చికిత్స కన్వర్తంబులగును.

— ౪ ఆసాధ్యాతిసారలక్షణములు —

జ్వరాతిసార శ్శోభాంతే శ్వయథా చ తథా షయే,
దుర్బలస్య విశేషేణ కాయే సంతాపీడనమ్.

31

హస్తపాదాంగులీసంధి ప్రవృద్ధిర్ధూత్రనిగ్రహః,
అథ్వానంచ తృషా ఛర్దిః పురిషస్యాతిచోష్ణతా.
విశేషేణ నరం వృద్ధ ముష్ణాతీసారిణం త్యజేత్,

32

తా. జ్వరము, శోభ, వాపు, షయము అనువానియంతమున గ్రహణ్యాతిసారములు జనించినను, లేక దుర్బలనికి గ్రహణ్యాతిసారములు జనించినను, లేక గ్రహణ్యాతిసారములు గలిగియుండునపుడు శరీరతాపము, చేతులు, కాళ్లు, ప్రేళ్లు, సంధులు అను వానియందు వాపు, మూత్రప్రతిబంధము, కడుపుబ్బరము, దిష్టి, వాంతి, మలమువెడలునపుడు కడుమంట గలిగియుండినను, లేక వృద్ధునికి గ్రహణ్యాతిసారములు జనించినను, లేక గ్రహణ్యాతిసారములు ఉష్ణముగ వెడలుచుండినను ఆసాధ్యంబు. అట్లగుటచేవారిని

క్షౌద్రస్నేహమపి త్వారతోయపూయేన మాంసకృత్. 33

నానావర్ణోత్కటం పూతి శక్యన్కార్యే నసిద్ధ్యతి,

(సిద్ధసాగసంగ్రహే)

తా. లేనె, స్నేహము, ఉప్పునీరు, చీము, మాంసము అనువానితో తుల్యముగ గాని, నానావర్ణయుక్తంబై దుర్గంధముగగాని, మలము వెడలెడి గ్రహణ్యతిసారములు అసాధ్యంబులు.

మిశ్రంచ కృష్ణవర్ణంచ బహువర్ణంతు రక్తమ్.

34

దుర్గంధం జ్వరయుక్తంచాప్యసాధ్య మతిసారకం,

తా. మలము మిశ్రవర్ణముగగాని, లేక నల్లగగాని, లేక నానావర్ణములుగగాని లేక రక్తవర్ణముగగాని వెడలుట, దుర్గంధము వేయుట - ఈలక్షణములుగల అతిసారముతోడ జ్వరమును గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

ఏరండలైలవర్ణంచ మాంసమాక్షికయోస్తథా.

35

స్వసారంచ దుర్గంధ మసాధ్య మతిసారకం.

(చింతామణి)

తా. మలము అమృదము, మాంసముగడిగిననీళ్లు, లేనె - అనువానివర్ణములతో సమానమై శబ్దియుక్తమై వెడలుట, మలము కడుదుర్గంధమువేయుట - ఈలక్షణములుగల అతిసారము అసాధ్యంబు.

పక్వజాంబవసంకాశం యకృత్ప్రిండనిభం తను.

36

ఘృత తైల వసా మజ్జా వేసవార పయో దధి,

మాంసథావన తోయాభం కృష్ణం నీలారుణప్రభమ్.

37

మేచకం కర్బురం స్నిగ్ధం చంద్రకోపగతం ఘనం,

కుణపం మస్తులుంగాభం దుర్గంధం కుఢితం బహు.

తృష్ణా దాహారుచి శ్వాస హిక్కా పార్శ్వాస్థి శూలినం,

సంమూర్ఛారతినంమోహాయుక్తం పక్వసభీగుడమ్.

39

ప్రలాపయుక్తంచ భిష గర్వర్జయే దతిసారిణం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. చండిన సేరేడుపండువర్ణముగ, యకృత్ప్రిండమతో సమానముగ, (అనగా నల్లగ, ఎఱ్ఱగ) నెయ్యి, నూనె, క్రొవ్వు, మజ్జ, * వేసవారము, పాలు, పెరుగు, మాంసము గడిగిననీరు అనువానివర్ణములుగలదిగ, పిత్తాతిసారమునందు దఘ్న తక్కినయ

* వేసవార మన-మాంసమునందుండు నెముకలదిసి దుచి పెరుగు, పాలు, ఏలకులు వేసి చేసెడిపదార్థము.

సారములలో కాటుకవలె నల్లగ, నీలవర్ణముగ, ఎఱ్ఱగ, మృదంగమునకు పూసెడికాటుక వలె నలుపుకొనివర్ణముగ, మెటయుచు బలువిధవర్ణములగలదిగ, ధాతువులయొక్క చమురు శ్రమించుటవలన నెమలిఱిక్కలతో సమానమైన ఛాయగలదిగ, గట్టిగ, శవము వలె దుర్గంధముగ, మస్తకమునందుడు చమురుతో తుల్యముగ, తుళ్ళిపోయినటుల దుర్గంధముగలదిగ నుండినదై విశేషముగ మలమువెడలుట, దప్పి, తాపము, అన్న ద్వేషము, ఉబ్బసము, ఎక్కిళ్లు, ప్రక్కటెముకలయందు పోట్లు, మనోమోహము గలుగుట, దేనియందిచ్చలేకుండుట, ఇంద్రియములకు మోహముగలుగుట, గుడము చెరచి కొనియుండుట, పదరుట-ఈలక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును.

అసంవృతగుదం ఊణం దురాధ్ధానముపద్రుతమ్.

40

గుదే పక్షే గతోష్ణాణమతిసారిణ ముత్సృజేత్, (మాధవనిదానే)

తా. అసనము తెరచికొనియుండుట, బలము, శరీరవృద్ధిలేకుండుట, మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరము, శోభాద్యుపద్రవములు గలుగుట, గుడపాకారంభకపిత్తము గలిగియుండునపుడునగా శరీరము చల్లగనుండుట, లేక అగ్నినప్తమైయుండుట-ఈలక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును.

శోభం శూలం జ్వరం తృష్ణా శ్వాసం కాసమరోచకమ్.

41

చర్దిం మూర్ఛాంచ పిశ్కాంచ దృష్ట్యాతీసారిణం త్యజేత్,

తా. వాపు, శూల, జ్వరము, దప్పి, శ్వాసము, దగ్గు, అన్నద్వేషము, వాంతి, మూర్ఛ, ఎక్కిళ్లు గలయతిసారరోగిని వర్ణింపవలయును.

శ్వాస శూల పిపాసార్తం ఊణం జ్వరనివీడితమ్.

42

విశేషేణ నరం వృద్ధ మతిసారో వినాశయేత్,

తా. శ్వాసము, శూల, దప్పి గలవానికి, సత్స్వక్షయముగలవానికి, జ్వరమువలన కడుపీడితుండుగ నుండునానికి, వృద్ధునికి అతిసారము జనించిన వారలు మృతి జెందెదరు.

ద్విధా సర్వాతిసారశ్చ స్యాదామః పక్ష్యత్కృత్యపి.

43

మజ్జతేద శక్యత్రోయే పక్ష్యం తత్త్వవ తేంద్రుని,

(సిద్ధసారసంగ్రహే)

తా. అమ, పక్ష్యాతిసారములన అతిసారము రెండువిధములు. అం దామాతి మలమును నీళ్ళలాపేసిన ముసుంగును. ఇది అసాధ్యము. పక్ష్యాతిసారమున మల పక్ష్యములాపేసిన లేలును. ఇది సాధ్యము.

❧ ఆతిసారసామాన్యోపచారము ❸ ❧

తత్రాదౌ వమనం కార్యం లంఘనం చ యథాబలమ్. 44

లంఘితాయ హితం పేయం తక్రం వై విశ్వసాధితం,

తా. ఆతిసారమునందు తొలుత వమనమును, సత్వానుగుణ్యముగ లంఘనమును జేయించి పిదప శొంఠియుక్తముగ కాచబడినచల్లను పానము చేయించవలయును.

❧ గ్రహణ్యతిసారోపచారవిధి ❹ ❧

గ్రహణ్యామతిసారేచా వ్యఘ్నం మాతృవత్పుషేత్. 45

తా. గ్రహణ్యతిసారరోగులను నల్లమందు తల్లివలె బోషించుచుండుగావున నల్ల మందుగలసిన యకాషధములవలననే గ్రహణ్యతిసారముల వారింపంజేయవలయును.

❧ వాతగ్రహణికి బడబాముఖరసము ❺ ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతతామ్రాభటంకణం,
సాముద్రంచ యవక్షౌరం సర్జానైంధవ నాగరమ్. 46

అపామాన్యనృచ క్షౌరం పాలాశం వరుణద్వయం,
ప్రత్యేకం శూతతల్యాంశం చుక్లికాష్లేప మర్దయేత్. 47

హస్తీశుండాద్య ద్రవైశ్చాహ్ని మర్దయిత్వా పచేల్లఘు,
మాషైకం భక్షయేన్నిత్యం రసోఽయం బడబాముఖః. 48

పాతా త్రికటు పథ్యాగ్ని శారిబా బృహతీద్వయం,
త్రిక్షారేంద్ర యవా జాజీతుల్యం లవణపంచకమ్. 49

ఆరనాళైః పిబేచ్ఛాను వాతోత్థాంగ్రహణీం జయేత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, టంకణక్షౌరము, సముద్రలవణము, యవక్షౌరము, సర్జక్షౌరము, నైంధవలవణము, శొంఠి, ఉత్తరేణుక్షౌరము, మోదుగక్షౌరము, ఉలిమిడి, పాపర వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి పులిచింతరసముతో నొకదినము, హస్తీశుండీరసముతో నొకదినము మర్దించి లఘుపుటాబిడి మామెత్తును చిరుబొద్ది, త్రికటుకములు, కరక్కాయ, చిత్రమూలము, గూడపాల, సిన్ధుములక, పెద్దములక, సర్జక్షౌరము, యవక్షౌరము, టంకణక్షౌరము, కొడిసె పాల, జాజికాయ, పంచలవణములు - అనువానిని సమభాగములుగ కలిపి నూరి యాయనుపానముతోడ నేవించిన వాతగ్రహణి హరించును.

❧ వాచగ్రహణికి వజ్రకవాటరసము ❧

మృతసూతాశ్రకం గంధం యవతూరం సటంకణమ్. 50

అగ్నిమంథం వచాం కుర్యా త్సుతతుల్యానిమా స్సఫీః,
తతో జయంతీ జంబీర భృంగద్రావై ర్విమద్దయేత్. 51

త్రివాసరం తతో గోశం కృత్వా సంశోష్య ధారయేత్,
లోహపాత్రే శరావంచ దత్వోపరి విముద్రయేత్.
అథోవహ్నిం శనైః కుర్యా ద్యామార్థం తత ఉద్ధరేత్,
రసతుల్యా మతివిషాం దద్యా న్తోచరసం తథా. 53

కపిత్థవిజయాద్రావై రాభవయే త్సప్తథా పృథక్,
థాతకీంద్రయవా ముస్తా లోధ్రప్రతివిషావృతాః. 54

ఏతద్ద్రావై రాభవయిత్వా దినైకంచ విశోషయేత్,
రసో వజ్రకవాటాభ్యో మూషైకం మధునా లిపేత్. 55

వహ్నిం శుంతీ విడం బిల్వం లవణం చూర్ణయేత్సమం,
పిబేదుష్టాంబునాచాను * వాతజాం గ్రహణీం జయేత్. 56

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, యవతూరము, టంకణ తూరము, కూరనెల్లి, వస-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి తక్కిడ, నిమ్మ పండు, గుంటగలగరాకు అనువాని రసములతో మూడుదినములు మద్దించి ముద్దజేసి ఎండించి ఇసుపగిన్నెలో నునిచి దాపివై మూకుడు మూస్కీచీలమున్ను లేపనముజేసి మదా గ్నితో రూముపఱుకు మెల్లగవండి సాంగశీతలమునదీసి మరల భిల్వములోనునిచి రస భస్మ ప్రమాణము అతివసన, బూరుగబంకను కలిపి వెలగ, గంజావియూకు అనువాని రసములతో గేడుమార్డు ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా భావనలుజేసి పిదప ఆరెళువ్వు, కొడి నెపాల, తుంగము వైలు, లొడ్డుగ, అతివస, తిప్పతీగ అనువానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొనినము భావనజేసి యెండించి మాషప్రమాణమును లేనెతో నే వ్దించి పెంబడిగ చిత్త్రమాలము, శొంతి, వాయువిడంగములు, మారేడుబెరడు, సైంధవల వణము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఉష్ణోదకముతో నూరి త్రాగిన వాత గ్రహణి నశించును.

* సర్వజాం.

❧ పైత్యగ్రహణికి చిత్రాంబరసము ❶ ❧

శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం గంధకం మద్దయే త్సమం,
లోహపాత్రే ఘృతాభ్యక్తే క్షణం మృద్వగ్నినా పచేత్. 57

చాలయే ల్లోహదండేన త్వవతార్యనిభావయేత్,
త్రిదినం జీరకక్వాఢై ర్ధామైకం భక్షయే త్సదా. 58

గ్రహణీ శాంతి మాయాతి సర్వోపద్రవసంయుతా,
రసః చిత్రాంబరోనామ గ్రహణీగ్రహపౌన్నతః. 59

శమయే దనుపానేనా ప్యామశూలం ప్రవాహికాం,

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, అర్ధకభస్తము, శుద్ధిజేసినగంధకము-వీరిని సమభాగములు గ ఖల్వములోనుంచి మర్దించి నెయ్యిపూసిన ఇమచి న్నెలోనుంచి మృద్వగ్నిని నొకక్షణమువండి ఇచువకాడతో బాగుగ గలియబెట్టి దించి జీలకఱ్ఱకషాయముతో 3 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును ఎల్లపుడు సేవించుచుండిన సర్వోపద్రవములతోగూడి యుండు పిత్తగ్రహణి హరించును. మఱియు సీరసము అను పానవిశేషమువలన ఆమశూల, ప్రవాహిక ఆనువానినిసగా హరింపజేయును.

❧ శ్లేష్మగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వరసము ❷ ❧

శుద్ధసూతం పలం మద్ద్య మర్కఙ్గీరై ర్దినావధి. 60

ద్విపలం గంధకంచాభ్ర మహాశంఖం పలాష్టకం,
ద్వయం పహ్నిరనై ర్భావ్యం శోష్యం వేష్యం దినత్రయమ్. 61

మేళయే త్పూర్వసూతేన సర్వాధ్ధం టంకణం ఙ్గీపేత్,
అర్కఙ్గీరైః పునస్సర్వం యామైకం మద్దయే ద్దృఢమ్. 62

తచ్ఛుష్కంచ నివేశ్యాభ్ర భాండే రుథ్వా పుటే పచేత్,
చతుర్థంజామితం ఖాదే న్దరిచాజ్ఞేన సంయుతమ్. 63

అర్కలోకేశ్వరోనామ గ్రహణీ రోగనాశకః,
దేయం దివోదనం పథ్యం విజయా సగుడం నిశి 64

తా. పలప్రమాణము శుద్ధిజేసినరసమును ఖల్వములోనుంచి జీర్ణేషుపాలతోనొక దినము మర్దించి పిదప ౨ పలములు శుద్ధిజేసినగంధకము, ౮ పలములు పెద్దశంఖమును చూర్ణముజేసి చిత్రమూలరసముతో 3 దినములు భావనజేసి ఎండించి మూడుదినములు మర్దించి, మర్దించియునిచిన మైరసముతోడంగలిపి అన్నిటికి సగము వెలిగారమును జేర్చి

జీర్ణేషుపాలతో నొకర్థము బాగుగమద్దించి ఎండనెండించి కుండలలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి లఘుపుట్రుబిడి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును ప్రాతఃకాలమున మిరియపుహర్జము, నెయ్యి అనువానియనుపానముతోడను, రాత్రులయందు గంజాపి యాకు, బెల్లము అనువానియనుపానముతోడను సేవించిన శ్లేష్మగ్రహణి హరించును. దీని యందు చగటియందుమాత్ర మున్నమును భుజింపవలయును.

— శ్రి దోషగ్రహణికి కుటజావ్యవలేహ్యము ౪౯ —

కుటజత్వక్వలశతం జలేద్రోణే విపాచయేత్,
అష్టభాగావశేషం తు కషాయ మవతారయేత్. 65

వస్త్రపూతం పునఃక్వాథం పచే శ్లేహత్వ మాగతం,
భల్లాతకవిడంగాని త్రికటు *త్రీఫలా తథా. 66

రసాంజనం చిత్రకంచ కుటజస్యఫలానిచ,
వచా మతివిపాం చిల్వం ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్. 67

త్రింశత్పలం గుడంచైవ చూర్ణీకృత్వ నిధాపయేత్,
మధునఃకుడవం దద్యాద్ధృతస్యకుడవం తథా. 68

లేహోఽయం శమయత్య్రోశ్చ యస్యరక్తసముద్భవం,
వాతికం పైత్తికంచైవ శ్లేష్మికం సాన్నిపాతికమ్. 69

యేచ దుర్నామజా రోగాస్తాన్ సర్వాన్నాశయత్యపి,
అన్లుపి త్తమతీసారం పాండురోగ మరోచకమ్. 70

గ్రహణి మార్తనం కార్ష్యం శ్వయంభుం కామిలామపి,
అనుపానం ఘృతం దద్యాద్ధృతక్రం జలం పయః. 71

అనేకరోగనాశాయ కాటజో లేహ్యఉచ్యతే,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. సూరపలముల కొడిసెచెక్కునునంచి యందు ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుపోసి, యష్టపశేషముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి మరల దానిని చిక్కగకాచి అందు శుద్ధి జేసిన బీడిగింజలు, వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, రసాంజనము, చిత్రమూలము, కొడిసెపండ్లు, వస, అతివస, మారేడుబెరడు, అనువానిచూర్ణము దినును

* హరితక్వా ప్రయోభాగా శివా ద్వాదశభాగికా, మధ్యాగాస్సృగ్విభీతస్య త్రిఫలేయం ప్రకీర్తితా, అనగా కరక్కాయలు 3 భాగములు, ఉసిరికవఱ్ఱు ౧౦ భాగములు, తానికాయ ౬ భాగములుచేరిన త్రిఫలము లనంబడు ననుట.

కొక్కొక్కచలము, బెల్లము 30 పలములు, తేనెకుడవము, నెయ్యికుడవము కలిపి
లేవ్యాకర్షణముగవండి నాలుగుసూడలయెత్తును సేవించుచుండిన రక్తార్థస్సు, వాత, పిత్త,
శ్లేష్మ, సన్నిపాతములవలన జనించిన మూలరోగములు, మూలరోగమువలన జనించిన
తదితరరోగములు, ఆమ్లశక్తిము, అతిసారము, పాండువు, అరుచి, గ్రహణి, రజస్సుం
బంధములవలన జనించినరోగము, కృశత్వము, వాపు, కామిల హరించును. మఱియు
దీనిని నెయ్యి, తేనె, మజ్జిగ, ఉడకము, పాలు అనువాని యనుపానములతోడ సేవిం
చిన తదితరసర్వరోగములు హరించును.

అమవాతగ్రహణికి గ్రహణ్యాంకుశరసము ౭౭

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతార్థం మృత మృతమ్. 72

మర్దయే న్నాతులుంగాచ్ఛిః పేష్యం శోష్యంచ సప్తథా,
త్రూషణం నీలికామూలం దుత్తూరస్యచ బీజకమ్. 73

ప్రత్యేకం సూతతుల్యం స్యాత్సర్వం తద్విజయోద్రవైః,
శ్వేతాపరాజితాకన్యా మతస్యక్షి కాకమాక్షికా. 74

ఆర్ద్రకం పర్పటీవహ్ని ర్దుసలీచ రుదంతికా,
ద్రవై ర్దినత్రయం భావ్యం మాషమాత్రంచ భక్షయేత్. 75

గ్రహణ్యాంకుశకోనామ్నా హ్యసాధ్యంచాపి సాధయేత్,
ద్విఫలం జీరకక్వాభ మనుపానంచ పాయయేత్. (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి దినుసుకొక్కొక్కభాగము, అర్ద్రక
భస్మము 4 భాగము-ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనుండి మాదీఫలరసముతో నేడుమార్డు
మర్దించి ఏడుమా డ్లెండించి అందు త్రికటుకములు, నీలివేళ్ళు, ఉమ్మెత్తకత్తులు అనువాని
చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక్కభాగము చొప్పున కలిపి గంజావిరూకు, తెల్లగంజెన,
కలుబంద, పొన్నగంటి, కాచిరూకు, అల్లము, పర్పటికము, చిత్రమూలము, నేల
తాటిగడ్డలు, రుదంతి అనువానిరసములతో మూడుదినములు భావనజేసి మాషప్రమాణ
మును రెండుపలముల జీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యగ్రహణి
హరించును.

అమకుతారరసము ౭౮

జాజీఫలం త్రికటుకం టంకణం రస గంధకం,

నిర్యాసం పత్సినాభంచ ముస్తా కుటజ చిత్రకమ్.

పరాచాతివిహారోచ నిర్వాసమౌరరామతం,

సర్వం సంమర్ద్య విజయా స్వర సేన దినత్రయమ్.

78

వల్లప్రమాణవటికాం శుంతీద్రావానుపానతః,

ఆమశూల మతీసారం గ్రహణీంచ చిరంతనామ్.

79

ఏష ఆమకుతారాభ్యో రస స్తైలోక్యపూజితః,

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. జాజికాయ, త్రికటుకములు, పేచ్చినవెలిగారము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవల్లముందు, శుద్ధిజేసినవసనాభి, తుంగమునైలు, కొడిసెపాల, చిత్రమాలము, త్రిఫలములు,, అతివస, బూరుగబొక, యవతైరము, నేతిలో పొంగించిన ఇంగువ వీనిని సమభాగములుగ భల్వములొనునిచి గంజావియాపరసముతో 3 దినములు మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుచేసి శొంఠికషాయానుపానముతో నేవించిన ఆమశూల, అతిసారము, చిరకాలముగనుండు గ్రహణి హరించును. ఈ ఆమకుతారరసము త్రిలోకములయందు శ్రేష్ఠమైనదిగ నున్నది.

—౧౭ గ్రహణలకు ఆనందరసము ౪—

జాతీఫలం హింగుళ సైంధవంచ వరాట శుంతీ విష హేమబీజమ్. 80

సపిప్పలీకం వటికాం ప్రకుర్యాద్దత్తారమూలస్వర సేన మర్ద్యం,

గుంజాప్రమాణం జతరామయఘ్నం నిహంతి వాతం కఫశూలకంచ.

ఆమాతిసారం గ్రహణీవికారం నిహంతి శుష్కం సితయాసమేతమ్,

రసోఽయ మానందఇతి ప్రదిప్తః గ్రహణీగదానాం యమపాణిదండః.

(చరకే)

తా. జాజికాయ, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, సైంధవలవణము, గవ్వలభస్మము, శొంఠి, శుద్ధిజేసినవసనాభి, ఉష్ణైక్తవిత్తలు, పిప్పళ్లు, - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములొనునిచి ఉష్ణైక్తవేళ్ళరసముతో మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి నేవించిన జతరరోగము, వాత, కఫ, శూలలు హరించును. మఱియు దీనిని పంచదార యనుపానముతోడ నేవించిన ఆమాతిసారము, గ్రహణీవికారము, శరీర కార్మ్యము హరించును. మఱియు నీది గ్రహణలకు యమునిదండమువలెనే భయంకరమైయుండును.

పితృధికగ్రహణ్యాంతు కసిత్థాష్టకమిష్యతే,

కఫవాతోత్తరాయాం తు పాతాతక్రం హరీతకీ.

83

తా. వైత్యో ద్రేకగ్రహణుల హరింపజేయుటయందు కసిత్థాష్టకమును, శ్లేష్మ వాతోద్రేకగ్రహణులయందు పాతాతక్రహరీతకియును శ్రేష్ఠములు.

❧ పితౄధిక గ్రహణి కపిత్థాష్టమ ❸ ❧

యవానీ పిప్పలీమూల చాతుర్జాతక నాగరం,
మరిచాగ్నిజలం జాజీ ధాన్యసౌవర్చలం సమమ్. 81

ద్విగుణం జలకాంబస్తా సమం గావరకాత్వచం.
పృత్యైష్టుధాతకీ కృష్ణా బిల్వ దాడిమ దీప్యకమ్. 85

త్రిగుణం షడ్గుణానితం కపిత్థాష్టగుణీకృతం,
చూర్ణాతిసారగ్రహణీ త్షయగుల్మార్ గళామయాన్ 86

* కాసక్వాసాగ్నిమాంద్యార్థః పీనసారోచకం జయేత్,

తా. ఓమము, మోడి, ఏలకులు, ఆకుపత్రిక, చాచినెక్క, నాగకేసరములు, శొంఠి, మిరియాలు, చిత్రమూలము, కురువేరు, జీలకఱ్ఱ, కొలిమెద్దు, సౌవర్చలవణము - ఇవి దినుసుకొక్కకభాగము, తుంగముపైలు, శిరుబొద్ది, ముత్యవృక్ష, లవంగపుచ్చెక్క - ఇవి దినుసుకు రెండుభాగములు, పులిచింత, ఆరెపువ్వు, పిప్పల్లు, మారేడు, దాడింబకాయ, ఖురాసాని వోమము ఇవి దినుసొకటింటికి 3 భాగములు, చంచదార ౭ భాగములు, వెలగపండ్ల గుఱ్ఱు ౮ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి నేవించిన అతిసారము, గ్రహణి త్షయము, గుల్మము, కంఠరోగము, కాసక్వాసములు, అగ్నిమాంద్యము, మూలవ్యాధి, పీనస, అరుచి హరించును.

❧ గ్రహణులకు తక్రాభయము ❹ ❧

పాతాకరంజ యుగ్మాగ్ని శరపుంఖా పునర్నవా. 87

కృష్ణనింబ మహానింబ లళునం బర్బరం పచేత్,
పృథగ్దశవలం ద్రోణే జలే పాదావశేషితమ్. 88

కాంస్యపాత్రం దధివటు ప్రస్థం ద్విప్రస్థకాంజికం,
క్షిప్త్వా తన్తథ్యఖండాని పథ్యా త్వక్ష్వ శతద్వయమ్. 89

తద్వచ్చ నాగరం తైలం ఘృతంచ కుడవద్వయం,
సుసిద్ధే లేహ్యతాం యాతే యవానీ జరకద్వయమ్. 90

హింగు వోష్య యవ యౌరం ద్విపలంచ పిచూర్ణితం,
సమవాప్య తతః ఖాదే త్తక్రేణాలోడ్యవా పిచేత్. 91

ఇయం తక్రాభయా హంతి సకలాన్ గ్రహణీ గదాన్,
షడ్విధానప్యతీసారా నజీర్ణాన్ వివిధానపి. 92

* కాసక్వాసాదుపి హిక్మాః కపిత్థాష్టమిదం జయేత్.

అగ్నిమాంద్యంచ గుల్మంచ శీఘ్రం హన్యాన్న సంశయః,

(మాధవనిదానే)

తా. శిరుబొద్దివేరు, క్రాసుగ చెక్క, నెమలిచెక్క, చిత్తమూలము, ములువెంపలి జేరు, గలిజేరువేరు, కరివేపాకు, పెద్ద మ్రనుచెక్క, వెల్లుల్లి, వామింట - వీనిని దిను సొకటింటికి పదిపలములచొప్పున గ్రహించి దంచి ద్రోణ ప్రమాణము నీళ్లుపోసి నాలవభాగము శేషించునటుల కషాయముగాచి పడియగట్టి అందు పెరుగొక ఆధకము, పైంధపలవణము ఒక ప్రస్థము, దియ్యపుకడుగు ౨ ప్రస్థములు, ౨౦౦ కరక్కాయలబెరుడు చూర్ణము కరక్కాయలససమముగ శొంఠిచూర్ణము కలిపి పిదప తెల్లఆవనూనె, నెయ్యి, రెండుకుడ పములువైచి మృద్వగ్నిలో లేవ్యావర్ణముగ కాచి అందు ఓనుము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, నేతితో పొంగించిన ఇగువ, త్రికటుకములు, యవతైలము అనువానిచూర్ణమును దినుసుప ౨ పలముచొప్పున కలిపి ఒక పాత్రలోనుంచి ప్రతిదినము కర్ణమెత్తును అను పానరహితముగాగాని, లేక చల్లయొక్క యనుపానముతోడగాని నేపించిన సర్వగ్రహణులు, ఆరు విధములైన అతిసారములు, సర్వాజీర్ణములు, అగ్నిమాంద్యము, గుల్మము శీఘ్రముగ హరించును.

— గ్రహణీరోగోపచారవిశేషములు —

దీపనీయాని సర్వాణి చూర్ణానిష్టఘృతానిచ.

93

ప్రవిభజ్య యథావస్థం యోజయే ద్గ్రహణీగదే,

తా. దీపనకరసర్వచూర్ణములు, ఆంజములు, ఘృతములు - వీనిని గ్రహణీరోగములయం దవస్థాంతరభేదముల నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును.

— సర్వాతిసారములకు పథ్యాదిపటికములు —

పథ్యా విశ్వపున ర్న వాగులికణా పూలీకయుగ్మం ఝషా

వారాపాటలికా కలాయ కదళం పుంఖిజలప్రస్థకే,

క్వాథే హింగుక దీప్యకం త్వతివిషా వ్యోషం పలాధం పృఖిక్

క్షిప్త్యా మాక్షికపాద మాథకయుగం తక్రంచ యోజ్యం తతః.

తద్వద్యోజ్యపలాప్తకంచ కుటజం షష్ఠిం క్షివేచ్ఛాభయాః

చూర్ణీకృత్యపుత్రంసుయోజ్య కుడవంతద్వచ్చ తైలం క్షివేత్,

తద్వన్నాగరచూర్ణ కేససహితం వాలంచ జాతీఫలం

మారీంచ పలంపలం సువిపచేత్పూగ ప్రమాణావటిః

లిహ్యన్నిత్యమిమాం వటింతు మధునా సర్వాతిసారాంజయేత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. కరక్కాయ, శొంకి, గలిజేరు, తంగేడు, పిచ్చుళ్లు, నెమలిచెక్క, క్రానుగు, జీబిలికపేళ్ళు, నేలతాటిగడ్డలు, కఠిగొట్టు, సెనగాను, ములువెంబలిపేళ్ళు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి ప్రస్థప్రమాణ ముదకముపొసి చిక్కగకషాయముకాచి వడియగట్టి అందు ఇంగువ, ఓమము, అతివస, త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణము దినుసుకు అరవలము, లేనె కషాయమున నాలవభాగము, మజ్జిగ ౨ ఆధకములు, కొడిసె చూర్ణము ౮ పలములు, ౬౦ కరక్కాయలచూర్ణము, నెయ్యి ౧ కుడవము, ఆవనూనె ౧ కుడవము, శొంకిచూర్ణము ౧ కుడవము, వట్టిపేరు, జాజికాయ, మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున కలిసి పాకముజేసి దోకలంతమాత్రముజేసి యందొకదానిని లేనెతో సేమించిన సర్వాతిసారములు (గ్రహణులు) హరించును.

— గ్రహణులకు పూలికాచియోగము ౨౬ —

పూలిక శర పుంఖాగ్ని శుంతి చవ్య పునర్నవైః,
బిల్వ ముస్తాలుకకణా మూలపాతారసోన్మకైః. 96

నక్తమాలకళాశ్రివా కైడర్యక్షుద్రకంటకైః,
క్వాథ మష్టావశేషంతు లవణం మథితం తథా. 97

థాన్యాష్టుమాధకం పథ్యా శతం సింధుపలాష్టకం,
పునారసాంతం విపచే ద్ధౌదశాహం విచక్షణః. 98

సుచూర్ణితైః ప్రతీవాత్య ప్రత్యేకం కర్ష సప్తితం
త్వక్పత్రవహ్నివ్యోమాబ్ధ పాతా దీప్యకథాన్యకైః 99

కర్కోట హింగుళం వైలా నిశా ద్విక్షారజీరకైః,
మోచాహ్వో బర్బరీ దంతి వచా తిందుక సైంధవైః. 100

భక్షయే త్ప్రతిరత్నాయ భుక్తాంతేచ మితాశనః,
సర్వశూల గ్రహణ్యిరోఽపి వహ్నిమాంద్య మఘోచకమ్. 101

జాతరం క్రిమిజాలంచ పాండురోగం కఫాత్తకం,
ఆనాహ శూల స్త్రీహంచ హఠీ చక్రమివాసురాన్. 102

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. * నెమలిచెక్క, ములుపెంపలివేళ్లు, చిత్రమూలము, సొంటి, చవ్వము, గలిజేరువేరు, మారేడు, తుంగము నైలు, తంగేడు, అగరులు, మోడి, శిరుబొద్ది, వెల్లుల్లిపాయలు, క్రానుగచెక్క, పెద్దగురిజవేరు, పెద్దమ్రానుచక్క, నేలములక-వీనిని సమభాగములుగ దంచి మణుగుసిరుపోసి ఎనిమిదవభాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందు ఉప్పు, మజ్జిగ, పులిగడుగు అనువానిని దినుసొకటింటికి ఆంధ్రకప్రమాణము-౧౦౦ కరక్కాయలచెరడు, ౮ పలములు సైంధవలవణము గలిపి ౧౧ చినములు చిక్కవండి దించిపొసి యందు ఆపవత్రిక, చిత్రమూలము, త్రికటుకములు, తుంగము నైలు, శిరుబొద్ది, పీనుము, కొలిమెర్లు, ఆకార, ఇంగువ, ఏలకులు, వనపు, సర్వకైరము, జీలకఱ్ఱ, బూరుగబుక, వామింట, నేలదంతి, వన, ముచ్చుతుమికి, సైంధవలవణము అనువానియూర్ణమును దినుగుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున కలిపి నాలుగుమాడలయెత్తున ప్రాతకాలమున నేపించి పిదప మితముగ నన్నమును భుజించిన సర్వశూలలు, గ్రహణులు, మూలవ్యాధులు, అగ్నిమాంద్యము, అరోచకము, ఉదరమునందలి క్రిములు, పొండుపులు, కఫరోగము (అనగా చగ్గు), ఆనాహము, పార్శ్వశూల, స్త్రీహారోగము - వీనిని “విష్ణుచక్రము నగురుల నాశనముజేయుభంగి” నాశనముజేయును.

❧ గ్రహణ్యతిసారములకు అగ్నికర్తృధి ❧

శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి దేవత్వం కథయ స్సుమే,
అగ్నివై ద్య మతఃకార్యం శృణుష్వాంతలోచనే. 103
ఇత్యాదేశేన మతిమాక దహేల్లోహశలాకయా,
వీణాస్థిమూలే శక్రాభం నాభేచ్ఛ ద్వ్యంగుళాదధః. (శారీరే) 104

తా. వైయాకథముల సేవనవలన గ్రహణ్యతిసారములు నివర్తింపకుండిన అగ్నికర్తృను జేయవలయునని ఈశ్వరుడు పార్వతి కువదేశించినందున ఇనుపశలాకనుకాల్చి ముడ్డిపూసటెముకతిరుగువారల చక్రాకారముగను, బొడ్డుకుచెండు ప్రేళ్ళక్రింద నడ్డముగను రక్షవేయకలయును (శూలపుట్టి గ్రహణ్యతిసారములు నివర్తింపకుండిన బొడ్డుదిరుగువార రక్షవేయవలయును. ఈ గ్రహణ్యతిసార సాధ్యాసాధ్యముల నెఱింగి అం దసాధ్యములగు వానిని వర్జించి సాధ్యంబులగువానికే చికిత్సంజేయవలయును.

❧ వాతాతిసారమునకు కనకసుందరరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మరీచం టంకణం కణా,

* ఇదే నెమలడుగుచెక్క.

స్వర్ణబీజం సమం మర్ద్యం భృంగిద్రావై ద్విసార్థకమ్. 105

సూతతుల్యం విషం యోజ్యం రసః కనకసుందరః,
దేయం గుంజాద్యయం హంతి వాతాతీసారమద్భుతమ్. 106

దధ్యన్నం దాపయే తృప్త్య మాజువాథ గవాందధి,
(మాంధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, మిరియాల, వెలిగారము, పిప్పళ్ల, శుద్ధిజేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు, శుద్ధిజేసిననాభి - వీని సమభాగములగు భిల్వములూ నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో ౨ ఝాములు మర్దిచి రెండుగురిగింజలులేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని లేపి, పిప్పలితో నేపించిన వాతాతీసారము హరించును. పథ్యము - మేక పెరుగన్నమునుగాని, లేక ఆవుపెరుగన్నమునుగాని భుజింపవలయును.

❧ వాతాతీసారహితకర్ద్రవ్యములు ❧

భంజీ శాల్మలి రక్తాక్షి కపిత్థం దాడిమాన్యథ. 107

స్లేష్మాటో బదరివాథ క్షీరిణీవాకుచీశివా,
తక్కూరీవా బలీచై షాం బాలపత్రాణి వా పునః. 108

పక్వాని వ్యంజనార్థాయ యోజయే దతిసారిణామ్. 109

తా. భారంగి, బూరుగ, గుగ్గిలము, వెలగ, దాడింబ, విరిగి, జేగు, పాల చెట్టు, భావంచి, కరక, తక్కుడ వీనిలేతయాకులనుగాని, లేక ముదిరినయాకులనుగాని యథా రోగ్యముగ కూరగవండి భుజించుట వాతాతీసారమునందు హితకరము.

❧ సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు మృతసంజీవనీరసము ❧

కర్పూరం రసగంధకంచ దరదం తీక్ష్ణోద్భవం భస్మకం
కాలేయేంద్రయవాజమోద హుతేభుక్ష్మిచాస్థికం ధాతకీ,
ఏలామాంసి లవంగ శాల్మలి మలం జాతీఫలం టంకణం
నీకాసింధుభవం విషం సమమిదం ప్రత్యేకనిష్కాన్వితమ్. 110

సర్వేషాం సదృశంచ బిల్వఫలకం కాంతాభ్రసిందూరకం
సిందూరంచ సఫేనకంచ తులితం దుత్పూరబీజం క్షిపేత్,
భంగాపత్రక కోకిలాక్షసహితం సర్వంచ చూర్ణిక్వతగ
దుత్పూరస్వరసేన సంతతమిదం సప్తయేద్యామకమ్. 111

జంబీరస్వరసేన మర్దితమిదం గుంజాప్రమాణావటీ
నేవ్యాచేన్నధునా జయేద్భృశమిమం రక్తాతిసారం పరం,

సర్వంచ గ్రహణీగ దేవు సహజే మ్వామాలినారేవుచ
తద్వచ్చాబలయంతాంశ్చ దుస్తరతరా నానాలినారాజయేత్.

(సిద్ధరసాన్త వే)

తా. కర్పూరము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, ఇనుపభస్మము, కస్తూరిపసుపు, కొడిసెపాల, అజామోదము, చిత్రమూలము, చింతగింజలు, ఆరెపువ్వు, వీలకులు, జటామాంసి, లవంగములు, బూరుగబంక, జాబీకాయ, వెలిగారము, సముద్రఫలపురిత్తులు, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిననాభి - ఇవి దినుసుకొటింటికి నిష్కప్రమాణము - వీరికన్నిటికిననుము మారేడుబేసము, కాంతభస్మము, అశ్రుకసిందూరము, రససిందూరము, శుద్ధిచేసిననల్లమందు, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు, శుద్ధిచేసిన గంజావియాకు, నీరుగొలిమిడివిత్తులు అనువానిచూర్ణము - ఇటుల వీనినెల్ల భల్వములొనునిచి ఉష్ణైత్త వేళ్ళరసముతో నొకర్పూము, నిమ్మపండ్లరసముతో నొకర్పూము వర్ధించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తేనెతో సేవించిన రక్తాతిసారము, సర్వగ్రహణులు, సహజాతిసారము, అమాతిసారము, కూలతోగూడి అసాధ్యములుగనుండు కలావిధాతిసారములు హరించును.

◀◀ గ్రహణులకు మరీచపటికములు ▶▶

దుత్తూరమూలజం కల్కం మరీచ్యాచ సమన్వితం,
ఇమాం గుంజద్వయాం మాత్రాం తైలయుక్తేవయేన్నరః. 113
మలవేగం రుణధ్యేత తేనైతుబంధఇవోదధిం,

తా. ఉష్ణైత్తవేళ్ళ కల్కమునకు సమముగ మిరియపుచూర్ణముగలిపి మర్చించి రెండు గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి తెల్ల ఆవనూనెతో సేవించిన “సముద్రమును శ్రీరాములు వారధి కట్టినభంగి” గ్రహణ్యుతిసారములు బంధించును.

◀◀ గ్రహణ్యుతిసారాదులకు మదవారణసింహరసము ▶▶

సురభిపారదహింగుళచిత్రకా గగనభ్రష్టసుటంకణజాతికా,
కనకబీజమథోఽతివిషా కటుత్రయ హరితకీభస్మసుదీప్యకా. 114
గరళ బిల్వ కపిత్థ కళింగకా నలదమోచక దాడిమ థాతకీ,
జలదశాల్తలి పిచ్చయుతా సమాకనకసామ్యమఘేనమిదందృఢమ్.
కనకపత్రరసైః పరిమర్దయే న్దరిచ మానవటీ మధుసంయుతా,
వినిహారేద్దగ్రహణీగదముత్కటం జ్వరయుతామసతించవిషూచికామ్.

అగ్నిమాంద్య మథ శూల విబంధకం
గుల్మశూల మథ పాండు మమందకం,
సరుధిరామమతీవ సముత్కటం

గ్రహణికా మదవారణసింహాశః. (ఆయుర్వేదే) 117

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, చిత్రమూలము, ఆభ్రకభస్మము, పేప్పినవెలిగారము, జాడికాయలు, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవత్తులు, అతివస, త్రికటుకములు, కర్కాయమునీ, పీమము, శుద్ధిచేసిన నాభి, మారేడుగజ్జ, వెలగబేసము, కొడిసెకాయ, పట్టివేరు, అరటిదుంప, దాడింబకాయ, ఆరెపువ్వు, తుంగమునైలు, బూరుగబంక, శుద్ధిచేసినల్లమందు - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములతో నునిచి ఉష్ణైత్తానారసముతో మర్దిచి మిరియపురింజలుత మాత్రలుచేసి తేనెతో నేమించిన ప్రబలమైన గ్రహణులు, జ్వరముతోగూడి దుష్టముగనుండు విషూచి, అగ్నిమాంద్యము, శూల, మలబద్ధము, సర్వగుల్మశూలలు, తీవ్రమైన పాండురోగములు, దారుణమైన రక్తస్రావముతోగూడియుండు ఆసుము - వీనిని హరింపంజేయును.

— సర్వగ్రహణ్యతిసారమాలకు లోకనాశరసము ౧౮ —

శుద్ధసూతం విషం గంధం టంకణం లోహభస్మకమ్,
జాతీఫలం ధాతకీచ వరాంగం చిత్రమూలకమ్. 118

జీరకం నాగరం సింధు చూతబీజం సపిప్పలీ,
మోచాపిచ్చం బిల్వ మజ్జా ముస్తాచాతివిషా పృథక్. 119

సప్తభాగ మఫేనంచ సర్వతుల్యం మృతాభ్రకం,
దుత్తూరత్వక్ష్మాయేణ మర్దితం యామమాత్రకమ్. 120

బదరాస్థి సమం ఖాదే ద్వన్నాదీష్టికరం పరం,
అనుపానవిశేషేణ గ్రహణీచ చిరంతనామ్. 121

సర్వాజీర్ణప్రశమన మనుపానంచ మాక్షికం, (సిద్ధరస్నాన వే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, వెలిగారము, లోహభస్మము, జాడికాయ, ఆరెపువ్వు, లవంగపువెక్క, చిత్రమూలము, జీలకజ్జ, కొంతి వైంధవలవణము, మామిడిపప్పు, పిప్పళ్లు, బూరుగబంక, మారేడుబేసము, తుంగమునైలు, అతివస - ఇవి దినుసు కొక్కొక భాగము, శుద్ధిచేసినల్లమందు 2 భాగములు, వీనికన్నిటికీసమము ఆభ్రకభస్మము-ఇటుల వీనినెల్ల భల్వములతోనునిచి నల్లఉష్ణైత్త వేళ్లకట్ట కషాయముతో నొకర్థముమర్దించి రేగుపండంత మాత్రలు జేసి అనుపాన

పాపవిశేషములతో నేవించిన అగ్నిమాంద్యము, చిరకాలముగ నుండు సర్వ గ్రహణులు (ఆతి సారములు) హరించును. మఱియు దీనిని తేనెతో నేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించును.

— ౧౭ కనకసుందరరసము ౧౭ —

హింగుళం మరిచం గంధం పిప్పలీ టంకణం విషమ్. 122

కనకస్యచ బీజాని సమాంశం విజయాద్రవైః,
ముద్దయే ద్యామమాత్రంతు చణమాత్రా వటికృతా. 123

భక్షణాద్గ్రహణీం హంతి రసః కనకసుందరః,
అగ్నిమాంద్యం జ్వరం తీవ్ర మతీసారంచ నాశయేత్. 124
దధ్యన్నం దాపయే తృభ్యం తథా తక్రోదనం చరేత్,

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, మిరియాలు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, పిప్పళ్లు, వెలి గారము, శుద్ధిచేసిన నాభి, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ ముఱానునిచి గంజావియాసురసముతో నొకర్థము మర్దిచి సెనగగింజలంత మాత్రలు జేసి నేవించిన అగ్నిమాంద్యము, తీవ్రజ్వరము, సర్వాతిసారములు, గ్రహణులు హరించును. దీనియందు పెరుగు లేక మజ్జిగయన్నమును భుజించుట ష్యకరము.

— ౧౮ గ్రహణీగజకేసరిరసము ౧౮ —

పారదం వ్యోమ గరళం హింగుళం సురభిర్బలిః. 125

ఆయసం టంకణంపైవ ధూర్తబీజం సవత్సకం,
వ్యోమ చిత్రకజాడీచ వయస్థా దగ్ధభస్మచ. 126

అజామోదా ప్రతివిషా కుబేరాక్షీ తక్షైవచ,
కషిత్థ విల్వ పైశాచ మేతేచ సమభాగినః. 127

ఏతత్సమ మఫేనంచ దుత్తూరసమర్దితం,
వాసరం మర్దితం కల్కం మరిచస్య ప్రమాణతః. 128

మాక్షికేణ లిహేదేవం శుంఠీరససమన్వితం,
జ్వరాతిసార గ్రహణి గుల్మ శూల మజీర్ణకమ్. 129

రక్తాతిసార ప్రదరం విషూచీ పాండురోగనుత్,
దీపనం కురుతేతీవ గ్రహణీ గజకేసరీ. (ఆయుర్వేదే) 130

తా. శుద్ధిజేసినరసము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన నాభి, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, ఉష్కభస్మము, వెలిగారము, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు, కొడిసెపాలు,

త్రికటుకములు, చిత్రమాలము, జాజికాయ, కరక్కాయలముసి, అజామోదము, అతి
వస, గచ్చపలుకులు, వెలగపంటిబేసము, మారేడుబేసము, లేక మారేడుసింకలం, బూరుగ
బొక - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి భల్వమున నునిచి దానికి సమముగ శుద్ధి
జేసిన నల్లమందుగలపి ఊమైత్తవేశ్వరముతో నొకదినము ముద్దించి మిరియపుగింజలంత
మాత్రముజేసి యపదొకదానిని తేనెతోగాని, లేక శొంఠిరసముతోగాని నేమించిన
జ్వరము, అతిసారము, గ్రహణులు, గుల్మము, కృమి, అజీర్ణము, రక్తాతిసారము, ప్రద
రము, విషాచి, పాండువు వీనిని హరింపంజేసి మిక్కుటముగ అగ్నిదీపనమును గలుగం
జేయును.

— ౧౭ అతిసారాదులయందు షణ్మము ౧ —

పటోల కుటుబా జాజీ చుక్రికా కదళీఫలం,
బిల్వం దధిచ ఛాగ్యాశ్చ తైల కైడర్య వాస్తుకమ్. 131

నిద్రాకరంచ శాకం చ కపిత్థం తువరీరసం,
అతిసారే గ్రహణ్యాంవా రంభాపుష్పం హితం విదుః. 132

(మాధవనిదానే)

తా. పొట్లకాయ, కొడిసెకాయ, జాజికాయ, పులిచింత, అరటిపండు, మారేడు
కాయ, మేకపెరుగు, తెల్లఅపసూనె, పెద్దమ్రుచువెక్క, చక్రవర్తికూర, నిద్ర, క్రాసు
గచినట్లు, వెలగపండు, కంఠకట్టు, అరటిపువ్వు-ఇవి గ్రహణ్యతిసారములయందు హిత
కరములు.

— ౧౮ అతిసారాదులయందు షణ్మము ౧ —

తిల నిష్పావ కూశ్మాండ కర్కోటక ముపోదికీ,
అలాబు కండ పూపంచ మాంసం మద్యం గుడం హిమమ్. 133

అల్లూంబుపాన తాంబూలం స్నానం జాగర సంగమం,
గ్రహణీష్వతిసారేషు త్యాజ్యం మానం గురూణి చ. 134

తా. నువ్వులు, అనుములు, గుమ్మడుకాయ, కాకరకాయ, బచ్చలికూర, అను
గపుకాయ, కందగడ్డ, పిండివంటకములు, మాంసము, కల్లు, బెల్లము, శీతకరవస్తువులు,
పులుసు, మిక్కుటముగ వీరు ద్రాగుట, తాంబూలము, స్నానము, జాగరణము, స్త్రీ
సంగమము, కొవము, జడకరపదార్థములు - వీనిని గ్రహణ్యతిసారములయందు వర్జింప
వలయును.

ద శ మ ప్ర క ర ణ మ్.

ఏ కాదశప్రకరణము

ఉదరరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో శంకరం నిర్వలాకారం బాలచంద్రకళాధరం,
స్థాణుం చోమాపతిం శర్వం భజేహం మల్లికార్జునమ్. 1

తాత్పర్యము. సుఖకరుఁడు, నిర్వలస్వరూపుఁడు, బాలచంద్రకళాధరుఁడు, అచం
చలుఁడు, పార్వతీవల్లభుఁడు, శర్వుఁడు నగుమల్లికార్జునుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్స్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజుని పేర్కొ
నంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము
యొక్క ఏకాదశప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

—ॐ ఉదరనిదానము ॐ—

రోగాస్పర్యేపి మందేఽగ్నై సుతరా ముదరాశిచ,
ఆజీర్ణాన్తల్లినై శాచినై ర్జాయంతే మలసంచయాత్. 3
(ఆయుర్వేదే)

తా. అగ్నిమాంద్యము త్రిదోషజనితంబగుటచే సర్వరోగములు జనించుటకు
కారణంబుగ నుండును. అందు ఉదరహం ముఖ్యముగ జనించును. మఱియు ఆజీర్ణము, మలి
నాన్నము (అనఁగా విరుద్ధాద్యశనాదికములు), మలసంచయము (అనఁగా దోషపురీషా
దులసంచయము) అనువానివలనకూడా ఉదరరోగము జనించును.

—ॐ ఉదరసంప్రాప్తి ॐ—

రుథ్వా స్వేదాంబువాహీని దోషా స్సోతాంసి సంచితాః,
ప్రాణాగ్న్యపానా స్సందూష్య జనయంత్యుదరం నృణామ్. 4

తా. వాతాదిదోషములు స్వేదము, ఉదకము అనువానిని పహించుచుండు
స్రోతస్సులయందు సంచితంబులై వృద్ధిజెంది ప్రాణవాయువు, అగ్ని, అపానవాయువు
అనువానిని కడుదుష్టయుక్తంబుగ జేసి పునుజులకు ఉదరరోగమును గలుగం జేయును.

❧ ఉదరరోగసామాన్యరూపము ❧

ఆధ్వానం గమనే శక్తిర్దౌర్బల్యం దుర్బలాగ్నితా,
శోఫస్పదనమంగానాం సంగో వాతపురిషయోః. 5
దాహస్తంద్రాచ సర్వేషు జఠరేషు భవంతిహి, (మాధవనిగానే)

తా. కడుపుబ్బట, నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట, దౌర్బల్యము, అగ్నిమాంద్యము, జ్వర, అంగములయందు గ్లానిగలుగుట, వాతము, మలము బద్ధగించుట, తాపము, తంద్ర గలుగుట - ఈలక్షణములు సర్వోదరములయందు గలుగును.

❧ ఉదరసామాన్యలక్షణము ❧

యేన శుష్యతి సర్వాంగం జఠరం వర్ధతే భృశమ్. 6
ఉదరం తు విజానీయా త్తదష్టవిధముచ్యతే, (శారీరే)

తా. సర్వాంగములు కృశించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బిన ఉదరరోగమని తెలియ వలయును. ఆ యుదరరోగములు ౮ విధములు.

❧ ఉదరరోగవిశేషలక్షణములు ❧

పుకద్ధోమైస్సమస్తైశ్చ స్థిహబద్ధక్షతోదకైః.
సంభవంతుద్దరాణ్యష్టే తేషాం లింగం పుకఃకృష్ణు,
క్షతమూర్ధ్వమథోబద్ధ ముదకంతు సమంతతః. 8
నాభేః స్థిహో వామపార్శ్వే దోషజం దోషలక్షణం,
సాధ్యం స్థిహౌ చైకదోషం శేషం త్యాజ్యం చతుష్టయమ్. 9

(ఆయుర్వేదే)

తా. వాతోదరము, పిత్తోదరము, క్లేష్తోదరము, త్రిదోషోదరము, స్థిహోదరము, బద్ధోదరము, క్షతోదరము, జఠోదరములన ఉదరరోగము ౮ విధములు. వానిలక్షణముల ప్రత్యేకముగ వచించెద వినుము. బొడ్డుకు ప్రైభాగమున జనించునది క్షతోదరమనియు, బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున జనించునది బద్ధోదరమనియు, బొడ్డుకు చుట్టూ జనించునది జఠోదరమనియు, బొడ్డు కెడమ పార్శ్వమున జనించునది స్థిహోదరమనియు, వాత పిత్త క్లేష్టములవలన జనించునది దోషజోదరములనియు, వాతపిత్తక్లేష్టలక్షణయుక్తంబై జనించునది త్రిదోషోదరమనియు తెలియవలయును. అందు స్థిహోదరము, వాత, పిత్త, క్లేష్టోదరములు అనునీనాలుగును సాధ్యములు, తక్కినవి నాలుగును అసాధ్యములు.

— ౧౬ ఉదరరోగ సామాన్య చికిత్స ౧ —

ఉదరరాణి మలం భృత్వా బహుశో రేచనం హితం,
లశునాదిక మేరండతైలం తత్ర ప్రశస్యతే.

10

(సిద్ధరసాల్లవే)

తా. వైఃజేష్ణుబడిన యెనిమిదియుదరములు మలాధిక్యమువలన జనించును. అట్లు గుటుజేసి వానియందు తఱచుగ లశునాద్యేరండతైలమువలన విరేచనము చేయించుట ప్రశస్తంబు.

— ౧౭ వాతోదరలక్షణము ౧ —

తత్ర వాతోదరే శోఘః పాణి పన్నాభి కుక్షీషు,
కుక్షీ పార్శ్వోద్వదర *కటి సవ్యథంచ కృశాంగతా.
ముహుర్దుహుశ్చ సంతాపో శుష్కకాసేన లక్షయేత్,

11

(మతాంతరే)

తా. మీజేతులు, మీగాట్లు, నాభి, కుక్షి అనువానియందు శోఘగలుగుట, కుక్షి, పార్శ్వములు, కడుపు, కటి ప్రదేశము అనువానియందు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట, శరీరము కృశించుట, పలుమారు సంతాపము, పొడిదగ్గు గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది వాతోదర మని తెలియవలయును.

— ౧౮ వైష్కోదరలక్షణము ౧ —

జ్వరో మూర్ఛాచ తృష్ణాపాకా కటుకాస్యంచ జ్వంభణమ్. 12
భ్రమోఽతిసార స్వేదశ్చ పిత్తజ్వోదరలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరము, మూర్ఛ, దక్ష్షి, తాపము గలుగుట, నోరు చేదుగ నుండుట, ఆవలింతలు గలుగుట, తద్బిబ్బలాడుట, అతిసారము, చెమటగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది పిత్తోదర మని తెలియవలయును.

— ౧౯ క్లేష్టోదరలక్షణము ౧ —

శ్వయంధు ర్గౌరవం నిద్రా కాసశ్వాసశ్చ పాండుకృత్. 13
ఉదరం స్తిమితం స్నిగ్ధం శీతస్పర్శః కఫోదరే,

తా. వాపు గలుగుట, శరీరము జడముగ నుండుట, ఎల్లప్పుడు నిదురగలుగుట, దగ్గు, ఉబ్బసముగలుగుట, చర్మాదులు తెల్లగ నుండుట, కడుపు కదలక మెరియుచుండుట, కడుపుదాకిన చల్లగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది క్లేష్టోదరమని తెలియవలయును.

* కటి పృష్ఠరూపభేదనమ్.

— సన్నిపాతోదరలక్షణము ౧౧ —

త్రిదోషలక్షణైర్వ్యక్తం సన్నిపాతోదరం భవేత్. 11
దేహంచ పాండురం మూత్ర మగ్నిరక్షణము త్తమం,
(మాధవనిదానే)

తా. వాత, పిత్త, క్లేష్టలక్షణము లన్నియుగలది సన్నిపాతోదరమని తెలియ
వలయును. దానియందు శరీరము, మూత్రము, పాండువర్ణముగ నుండును. మఱియు
“రాగాస్పర్శ్వేఽపి చుండేగ్నా సుతరా ముదరాచిచ” అను పచనప్రకారము ఉదరమునకు
మదాగ్నియే ప్రధానము. అట్లగుటచేసి దీనియందు ముఖ్యముగ నగ్నిదీప్తికరములగు
నౌషధముల నొసంగవలయును.

— జలోదరలక్షణము ౧౨ —

ఉదరం సజలం యస్య వర్ధతే శ్వయంధుస్తథా.
హస్తపాదే కృశత్వం చ స్యాజ్జలోదరలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. ఉదరంబంతయు జలయుక్తమై మిక్కుటముగ పెరుగుట, బొడ్డువాయుట,
చేతులు కాళ్లు కృశించుట-ఈలక్షణములుగలది జలోదరమని తెలియవలయును.

— స్త్రీహోదరలక్షణము ౧౩ —

స్త్రీహోదరంకీర్తయతో నిబోధవిదాహ్యభిష్యందిరతస్యజంతోః,
ప్రనుష్టమత్యర్థమస్కంఘశ్చ స్త్రీహోభివృద్ధిం కురుతః ప్రవృద్ధౌ. 16
స్త్రీహోతృమేతజ్జరం పదంతి తద్వామపార్శ్వే పరివృద్ధిమేతి,
విశేషతస్సీదతిచాతురోఽత్ర మంసజ్వరాగ్నిః కఫపిత్తలింగైః. 17
ఉపద్రుతః క్షీణబిరోఽతిబాండుః స్త్రీహోదరం సాధ్యమితిబ్రువంతి.

తా. స్త్రీహోదరలక్షణమును వచించెదను వినుము. 1 విదాహకరపదార్థముల 2 అభిష్యంది
పదార్థముల ఎల్లపుడు సేవించుటవలన రక్తకఫములు మిక్కుటముగ ధుమ్మములై వృద్ధిజేసి
అదమపార్శ్వమున స్త్రీహోభివృద్ధిని గలుగఁజేయును. దీనినే స్త్రీహోదరమని వచించెదరు.
అందు మిక్కుటముగ శరీరతైధిల్యము, స్వల్పజ్వరము, అగ్నిమాంద్యము, కఫపిత్తోదర
లక్షణములు, బలక్షయము, శరీరమున తెలుపువర్ణము గలుగును. ఈస్త్రీహోదరము
సాధ్యము.

1 విదాహి యన - పంశకరీరాదులు. 2 అభిష్యంది యన-దధ్యాదిజిగటపదార్థ
ములు.

స్థిహానాం పృష్ఠదేశేచ రక్తస్రావం చ కారయేత్.

18

(రసరత్నాకరే)

తా. స్థిహాదరమున పీఠునందు రక్తస్రావము జేయింపవలయును.

❧ బద్ధగుదోదరలక్షణము ❧

యస్యాంత్రమన్నైరుపలేపిభిర్వాబాలాశ్చ భిర్వాపిహితంయథావత్,
సంచీయతే తస్యమలస్సదోష శ్శనైశ్శనైస్సంకరవచ్చనాఢ్యామ్. 19
నిరుధ్యతే తస్యగుదేవురీషం నిరేతి కృచ్ఛాదతిచాల్పమల్పం,
హృన్నాభిమధ్యే పరివృద్ధిమేతి తస్యోదరం బద్ధగుదం వదంతి. 20
(ఆయుర్వేదే)

తా. జిగటగుండు అన్నశాకశాలాకాదిపదార్థసేవనవలన, సూక్ష్మమైనతాళ్ళు
ఉదరమున ప్రవేశించుటవలన మలవాహినులగు ప్రేగులడ్డగింపబడి దానివలన వాతపిత్త
క్షేమములు దుష్టంబులై వానితోడ మలముకలసి గుదస్థానమునందుండు బోలునరముల
యందు ఊడవడబడిన కుప్పవలె క్రమముగ నుచితంబై కడుకష్టముమీఁద కొంచెకొంచె
ముగ బైలువెడలును. దానివలన నుదరము, హృదయము, నాభి అనువాని మధ్యమున
(అనఁగా అన్న పాకస్థానమున) వృద్ధిజెందును. దానినే బద్ధగుదోదరమని వచించెదరు.

❧ ఊతోదరలక్షణము ❧

శల్యం తథాన్వేషహితం యదంత్రం భుక్తంభినత్త్యాగతమన్యథావా,
తస్మాత్సుత్రోంత్రాత్సలిలప్రకాశస్రావస్తప్రవేదైర్గుదతస్తుభూయః.
నాభేరధశ్శోదరమేతి వృద్ధిం నిస్తుద్యతేదాల్యతిచాతిమాత్రం,
ఏతత్పరి స్రావ్యుదరంప్రదిప్తం ఊతోదరంకీర్తయతో నిజోధ. 22

తా. శల్యములన కంటకశర్కరాదు లన్నముతోడఁగలసి పక్వాశయగతంబైయం
దుండి బైలువెడలునపుడు నాడులయం దడ్డముగ ప్రవేశించుటవలనగాని, లేక ఆవలిం
తచేగాని మిక్కిటముగ భుజించుటవలనగాని ప్రేగులు భిన్నంబులై వానిభిద్రములవలన
పలుమారు ప్రవిచేడునీరు గుదము, ప్రేగులు అనువానియందు పూరితంబై బొడ్డుకుక్రింద
ఉదరమును గలుగఁజేయును. ఇచే ఊతోదరమనియు, పరిస్రావ్యుదరమనియు, గ్రంథాం
తరేణ ఛిద్రోదరమనియు జెప్పబడును. దానియందు సూదులతో బొడుచునటుల, బద్ధలు
సేయునటుల మిక్కిటముగ వేదనగలుగును. దీని నుపేక్షించుటవలన నిదియ శిఘ్రముగ
జలూదరంబగును.

తా. బద్ధగుదోదరము గాని దినములకు వివిధ సాధ్యంబగును. ఇత్రైతింగుననే సర్వోదరములు నీరై నయెడల మృత్యువు ప్రదంబులగును. మఱియు ఛిద్రాంత్రోదరము తఱుచుగ నుత్పన్నమగును. వివరము ఏకానాకపుడు¹ శల్పచికిత్సవలన గాని, లేక శస్త్రచికిత్సవలన గాని ఉచితపూరితం బగు ఛిద్రాంత్రము, బద్ధగుదము సాధ్యంబులగును.

— ౨౭ ఉదరాసాధ్యలక్షణములు ౨౭ —

గూనాక్షం కుటిలోపస్థ ముపక్లిన్నతనుత్వచం,
బల శోణిత మాంసాగ్ని పరిక్షీణం చ వర్జయేత్.

తా. నేత్రములుబ్బట, శీర్షము వంకరగనగుట, చర్మము స్లేపయుక్తమై పల్లగ నుండుట, సత్వము రక్తము మాంసము జాతరాగ్ని క్షయించుట - ఈలక్షణములుగల యుదరరోగిని వర్జింపవలయును.

పార్శ్వభంగాన్నవిద్యేష శోభాతీసారవీడితం,
²బలశోణిత మాంసాగ్ని క్షీణం చోదరిణం త్యజేత్.

(మతాంతం.)

తా. పార్శ్వములు పగిలినటులుండుట, అన్నద్యేషము, వాపు, అతిసారము గలుగుట, సత్వము, రక్తమాంసములు క్షయించుట, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట - ఈలక్షణములుగల యుదరరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

— ౨౮ వాతోదరమునకు అగ్నితమారసము ౨౮ —

శుద్ధసూతం సమంగంధం శుద్ధతాళం మనశ్శిలా,
తుల్యాంశం చిత్రమూలం చ కియామం దుత్తూరజైర్ద్రవైః.
ఞంబీరైశ్చ తథా మద్ద్యం తదోశం శ్రావసంపుటే,
దుధ్వా బహిర్దాపపిష్టై స్తయోగ్లేప్యం చ సంపుటమ్.
గోధూరుపిష్టికావాళ విలేస్యావస్త్రమృత్తికా,

1 బహువిధములగుతృణములు, కావ్యములు, పాషాణములు, లోహములు, మంగడలు మొదలగునవి శరీరమునుండి వెడలకుండిన వానిని యంత్ర, శస్త్ర, ఊరాగ్ను వలన వెలికింపియు నుపాయంబును ప్రణిశ్చయమును బోధించునది శల్ప. మనంబడు ఈశల్పచికిత్స సుక్రతమున జెప్పబడియున్నది. చూడుడు.

2 విక్షంతచాపురరిణం పూర్వమాణం వివర్జయేత్ = విరోచనముజేయించిన పిఠాగూళదుపుట్టుట. 3 యవమాసూరజైర్ద్రవైః.

విశోష్య పాచదోద్యంత్రే ద్విషద్యామం సువాలుకే. 30

క్రమవృథ్యాగ్నినా పాచ్యం స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
దశమాంశం విషం దత్వా విషాంశం మృతతామ్రకమ్. 31

జ్వాలాముఖీద్రవై స్ఫుర్వం భావయిత్వా త్రిసప్తథా,
త్ర్యంషణంచ సహైవార్ద్రా ద్రవైర్భవ్యం త్రిసప్తథా.
రసోహ్యగ్నికుమారోఽయం సేవ్యం గుంజాద్యయం సదా,
తాంబూలపత్రసంయుక్త ముదరం వాతగుల్మజీత్. 33
కాకజంఘా కషాయంచ హ్యనుపానం సదాపిజేత్,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసినమణి
శీల, చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఉష్ణైత్తాకు, నివృతండు
అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కరూము మద్దిచి ముద్ధజేసి మూకుళ్లలో
నునిచి వానిచుట్టు మినుపపండినిగాని, లేక గోధుమపిండినిగాని మెత్తి పినిప వానిచుట్టు
పిలమన్ను లేవనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమునందునిచి మృదు, మధ్య, గాఢా
న్నలతో క్రమముగ ౧౨ రూములుపండి సాగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి
వానికి పరియవభాగము శుద్ధిజేసిననాభి, నాభికిగమముగ తామ్రభస్మము గలిపి జ్వాలా
ముఖరసముతో ౨౦ మారుభావనజేసి అందుత్రికటుకచూర్ణముగలిపి అల్లపురసముతో
౨౦ మారు మరల భావనచేసి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి
నీవించి తోడనే వెలుమసంధిపెరుకషాయమునుద్రాగినవతోదరము, గుల్మము హరించును.

❧ వాతోదరమునకు వ్యోషాదిగణచూర్ణము ❧

కటుత్రయం వచా హింగు యవక్షౌరం విషద్వయమ్. 34

చవ్య తిక్త విడంగాని గజాహ్వలవణాని చ,
గ్రంథిబిల్వాజనోదంచ గణోవ్యోషాదికస్తథా. 35

ఏతాని సమభాగాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్,
లేహ్యా మేరండతై లేన తచ్ఛూర్ణం బుద్ధిమాన్సరః. 36

బిడాలపత్రకంచైవ పిబేద్వాళోష్ణవారిణా,
వాతోదరవినాశాయ సర్వోదరవినాశకృత్. 37

తా. త్రికటుకములు, వస, ఇంగువ, యవక్షౌరము, అలివన, శుద్ధిజేసిననాభి,
చవ్యము, చేదుపొట్ట, వాయువిడంగములు, పినుగపిప్పలి, కుంభలవణములు, గ్రంథితగ

రము, మారేడు, ఓమము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బిడాలపతక ప్రమాణమును ఆముదముతోగాని, లేక యొకింత ఉష్ణోచకముతోగాని సేవించిన వాతోదరము; సర్వోదరములు హరించును.

❧ వైత్యోదరమునకు త్రైలోక్యసుందరసము ❧

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం మృతాశ్రం సైంధవం విషం,
కృష్ణజీరం విడంగంచ గుడూచీ సత్వమేవచ.

*వాసాచైవ యవతూరం ప్రత్యేకం స్యాద్రసార్థకం,
నిర్గుండికాద్రవైశ్చాపి బీజపూరరనైర్ద్దినమ్.
మర్దయే చోఽపయే తోషయం రసస్త్రైలోక్యసుందరః,
గుంజాద్వయం ఘృతైర్లహ్యం వై త్యోదరకులాంతకమ్. 40

పలైకం చిత్రకం శ్లక్షణం ద్విగోమూత్రశక్తృజ్జలైః,
పాచ్యం పాదావశేషం చ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్. 41

పలైకం చ యవతూరం క్షిప్త్వా పక్వావతారయేత్,
తత్కార్షికం పిబేచ్ఛాను స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్. 42

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, అశ్రిక భస్మము, శుద్ధిజేసిన సైంధవలవణము, శుద్ధిజేసిన నాభి. నల్లజీలకఱ్ఱ, వాయువిడంగములు, తిప్పనత్తు, అడ్డనరము, లేక వస, యవతూరము ఇవి దినసుకర్థభాగము - ఇటుల వీని నెల్ల భిల్లములూనునది వావిలియాకురసముతో నొకదినము, మాదీఫలరసముతో నొక దినము మర్దించి ఎండించి రెండుగురిగింజలయెత్తును నేతితో సేవించి తోడనే ఒక పలము చిత్రమాలమును సూత్రముగ చూర్ణముజేసి ౨ పలములు గోమూత్రము, ౨ పలములు గోమయరసము గలిపి నాలవభాగముగ గాబి అందు ప్రస్థప్రమాణము ఘృతము, ౧ పలము యవతూరము గలిపి పాకముజేసి దించుకొని కర్షప్రమాణమును పాకముజేసిన వైత్యోదరము హరించును. మఱియు స్నిగ్ధమై యుష్ణముగ నుండునన్నమును భుజింప కలయును.

❧ శ్లేష్మోదరమునకు వైశ్వానరీవటికములు ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతార్కాయశ్శిలాజతు,
రసాయనం ప్రకర్తవ్యం రసస్య ద్విగుణం విషమ్.

త్రికటు శ్చిత్రకం కుష్ఠం నిర్గుండీ ముసలీరజః,
 ఆజమోదాం విషాంశేన ప్రత్యేకంచ ప్రకల్పయేత్. 44
 పంచాంగ నింబక్వాథేన భావనాచైకవింశతిః,
 భృంగరాజరసై స్సప్త దత్వా ఔద్రేణ లోడయేత్. 45
 భక్షయేద్భదరీమాత్రం వటికాం తాం దివానిశి,
 క్షేప్తాదరం నిహంత్యాశు నామ్నా వైశ్వానరీవటి.
 దేవదార్వగ్నిమూలస్య కల్కం క్షీరేణ పాయయేత్,
 భోజనం వ్యోషదుగ్ధేన కుళుశస్య రసేన వా. (ఆయుర్యేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసినకీలాజిత్తు - ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, శుద్ధిజేసినచాభి, త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, చుగల్వకొప్పు, వావిలి, నేలతాటిగడ్డలు, పసుపు, ఓమము - ఇవి దినుసు కొకటింటికి. పెండుభాగములు - ఇట్లుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి వేపదెక్క, దాని పువ్వులు, కాయలు, ఆకులు, వేళ్లు అనువానికహయముతో ౨౧ మారులు, గుంటగల గరాకురసముతో ౭ మార్లును భావన జేసి తేనెగలిపి కలియబెట్టి రేగు పుడంకమాత్రలు జేసి యందొకదానిని దేవదారు, చిత్రమూలము అనువానిలో పాలుపోసి కల్కముగ గాచి యాయనుపానముతోడ సాయంప్రాతఃకాలములయందు సేవించుచుండిన క్షేప్తాదరము హరించును. భోజనమునందు త్రికటుకయుక్తముగ గాచబడిన పాలునుగాని, ఉలవ కట్టునుగాని జేప్పికొనవలయును.

— ౪౪ సన్ని పాతోదరమునకు బృహదగ్నిమఖమార్గము —

సర్జతౌరం యవతౌరం భల్లాతం గజపిప్పలీం,
 ఆజమోదా వచా ముస్తా దేవదారు విశంగకమ్. 48
 పాతాదారు నిళా హింగు థాత్రీ దాడిమ పుష్కరం,
 వృద్ధదారు త్రివృచ్చించా యవానీ జీరకద్వయమ్. 49
 కర్పూరం నాగరం భార్జి మరిచం చాఘ్నవేతసం,
 మండుర మభయా శుంఠీ చాతుర్జాతకరంజకమ్. 50
 ఆరగ్వధం తథా పంచలవణాని విమార్శయేత్,
 శిగుబ్రహ్మత్వచాతౌరం వారుణీపత్రచించికామ్.
 తిలకాండం కోకిలాక్షం తౌరంచై వాపమార్గజం,
 తుల్యాంశం మాతులుంగామై ర్భావనాత్రయభావిశమ్. 52

ముస్తాక్వాదై స్త్రిధా భావ్య మార్ద్రకోత్థదవైస్త్రిధా,
బృహదగ్ని ముఖోనామ్నా కర్నైకముదరాపహమ్.

53

గోమూత్రైర్వా సురాభిర్వా హ్యైరనాతైరథాపివా,
సన్నిపాతోదరంచైవ గుల్మం హంతి త్రిదోషజమ్.

(మాధవనిదానే)

తా. సర్జితౌరము, యవతౌరము, శుద్ధిజేసినజీడివత్తులం, ఏనుగపిప్పళ్లు, అశామోసము, వస, తుంగము దైలు, దేవదారు, వాయువిడంగములు, శిరుబొడ్డి, మ్రానిపసపు, పసపు, ఇంగువ, ఉసిరికపరుగు, దాడిమచెరడు, పుష్కరమూలము, వృద్ధదారు, (బొడ్డియాకు) తెగడ, చింతచెక్కలతౌరము, ఓమము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, కర్పూరము, శొంఠి, గంటుభారంగి, మిరియాలు, పుల్లప్రబ్బలి, చిట్రైపుపాడి, కరక్కాయ, శొంఠి, చాతుర్జాతకములు, క్రాసుగుచెక్క, రేలచెక్క, పంచఃపణములు, కారుమునగతౌరము, మోదుగచెక్కతౌరము, అడవికలిగొట్టాకుతౌరము, చించాతౌరము, నువ్వులతౌరము, గోలిమిడితౌరము, ఉత్తరేణుతౌరము - వీనిని సమభాగములంగ చూర్ణముజేసి మాదీఫలరసము తుంగము స్థైలకషాయము, అల్లపురసము అనువానితో ప్రతిదానిచే మూడేసిమార్లు భావన జేసి కర్షప్రమాణమును గోమూత్రముతోగాని, సురతోగాని సేవించిన సన్నిపాతోదరము, త్రిదోషజనితగుల్మము వారించును.

స్నుహీక్షీ రేణ సంభిన్నం విప్పలీచూర్ణభక్షణం,
సస్తాహే శమనం యాతి చిరజాతం జలోదరమ్.

55

తా. విప్పలీచూర్ణమును బొంతజముడుపాలతో తడిపి ఎండించి గి చిన్నముల యొత్తును బియ్యపుకడుగుతో 2 దినములు సేవించిన చిరకాలముగనుండు జలోదరము వారించును.

❖❖❖ జలోదరమునకు వహ్నివీర్యరసము ❖❖❖

చతుస్సూతంచ గంధోష్ఠై రజసి త్రిఫలా శిలా,
ప్రత్యేకంచ ద్విభాగంస్యా త్రివృన్నే పాలచిత్రకమ్.
ప్రత్యేకంచ త్రిభాగంస్యా త్ర్యూషణం జీరదంతికా,
ప్రత్యేక మష్టభాగంస్యా దేకీకృత్య విచూర్ణయేత్.

56

57

జయంతిస్సుకృయోభృంగీ వహ్ని వాతారితైలకైః,
ఏకైకేన క్రమాద్భావ్యం సప్తవారం పృథక్పృథక్.
వహ్నివీర్యరసోసామ నిష్కముష్ణజలైః పితైః,

58

విరేచనం భవేత్తేన తక్రభుక్తం ససైంధవమ్.

59

దినాంతే దాపయే త్వధ్యం వర్జయే చ్చీతలంజలం,

సర్వోదరహరః ప్రోక్తో మూఢవాతహరః పరః. (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౪ భాగములు, శుద్ధిజేసినగంధకము ౮ భాగములు, పసపు, త్రిఫలములు, శుద్ధిజేసినమణిశిల ఇవి దినుసుకు ౨ భాగములు: శుద్ధిచేసినతేగడ, శుద్ధిచేసినసేపాళములు, చిత్రమూలము ఇవి దినుసుకు 3 భాగములు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు జీలకఱ్ఱ, నేలదంతికెక్కఇవి దినుసుకు ౮ భాగములు-వీనినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి తక్కురి, బొంతజేయుదుపాలు, గుంటగలగర, చిత్రమూలము, ఆమదము ఆమవానిరసములలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు క్రమముగభావనజేసి నిష్క్రప్రమాణమును ఉష్ణోదకములో నేవించిన విరేచనమై జలోదరము, సర్వోదరములు, మూఢవాతము హరించును. పథ్యము మూడవరూపమున మజ్జిగలో స్రౌధవలవణమును గలిపి దీనితోడ నన్నమును భుజింప వలయును. మఱియు నీయౌషధసేవనకాలమున శీతోదకమును వర్జింపవలయును.

❧ స్త్రీహోదరమునకు పంగేశ్వరరసము ❧

సూతభస్మ పంగభస్మ పలైకైకం ప్రకల్పయేత్,

మృతం తామ్రం గంధకంచ ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్.

61

అర్కుక్షీరైర్ద్విశం మద్ద్యం సర్వం తస్థోశకీకృతం,

రుధ్వాధ భూధరే పాచ్యం పుటైకేన సముద్ధరేత్.

62

ఏష పంగేశ్వరోనామ స్త్రీహగుల్తోదరం జయేత్,

ఘృతైర్లంజాద్వయం లేహ్యం నిష్కం శ్వేతపునర్నవామ్.

63

గవాంమూత్రంపిబేచ్ఛాను రజనీంవా గవాంజలైః,

పంచాంగం దేవదారోస్తు చూర్ణం కర్షం శివాంబునా.

64

మాషమూత్రం పిబేద్ద్యస్తు స్త్రీహస్తస్య కరోతి కిం,

తా. రసభస్మము, పంగభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలలో నొకదినము మద్దించి మద్దజేసి మూకుళ్ళలోనునిచి క్రింద, మైన చీలమున్ను లేపనముజేసి భూధరపుటంటిది సాంగకీతలమునదీసి రెండుగురిగింజలయెత్తును నేతితో నేవించి తోడనే నిష్క్రప్రమాణము తెల్ల గలిజేర్చువేరు చూర్ణమునుగాని, లేక పసపుచూర్ణమునుగాని గోమూత్రములోగలిపి నేవించిన స్త్రీహోదరము, గుల్మము హరించును. లేక కర్షప్రమాణముదేవదారు* పంచాంగముల

* పంచాంగములన-ఆకు, వేరు, విత్తులు, పువ్వులు, పట్ట ఆనునవియ.

చూర్ణమును ఉసిరికపండ్లరసముతో గలిపి మాషప్రమాణము వై నౌషధమును గలిపి సేవిం
చిన క్షీరహోదరము హరించును.

— ౨౭ సర్వోదరములకు బ్రహ్మవటికములు ౨౭ —

విడంగం దాడిమం కుష్ఠం ¹నింబత్వ గ్ధహనం వచా. 65

త్రూషం పాతా దేవదారు నిశా వ్యాఘ్రానఖాభయా,
రేణుకం రోహిణీచైలా త్రివృత్ప్రత్యేకకార్షికమ్. 66

నేపాళబీజచూర్ణంచ దంతిమూలం పలంపలం,
బ్రహ్మదండిరసప్రస్థం ప్రస్థమాజ్యం పురాతనమ్. 67

పూర్వకల్మయుతం పాచ్యం మృద్వగ్నైశ్చ సుపాచితం,
భక్షయే ద్బదరాకారాం నిత్యబ్రహ్మవటిం శుభామ్. 68

చతుష్పష్ట్యుదరవాగ్ధీకా సాధ్యాసాధ్యాన్నిహంత్యలం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. వాయువిడంగములు, దాడిమవరుగు, చెంగలవ్విత్తోష్ఠ, వేపపట్ట, చిత్రమూల
ము లేక శ్రీగంధము, వస, త్రికటుకములు, శిరుబొడ్డి, దేవదారు, వసపు, ²వ్యాఘ్రనఖ
ము, కరక్కాయలు, రేణుకలు, కటుకరోహిణి, ఏలకులు, తెగడ- వీనిని దినుసుకు కర్షప్ర
మాణముచొప్పున ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి ౧ పలము శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణము
ను, ౧ పలము నేలదంతివేళ్ళచూర్ణమును, ఒక ప్రస్థము బ్రహ్మదండివేళ్ళరసముతో నూరి
కల్మము చేసి వైచూర్ణముతోగలిపి ౧ ప్రస్థము ప్రాతఃనైయసి చేర్చి మృద్వగ్నితో షక్వ
ముగవండి రేగుపండంత ప్రతిదినముసేవించుచుండిన సాధ్యాసాధ్యోదరములు, గుల్మము,
శూల, విద్రధి మొదలగు ౬౪ ఉదరరోగములు హరించును.

— ౨౮ ఉదరములకు కదళీయోగము ౨౮ —

గోదుగ్ధే కదళీపత్రం పిష్టమ-తఃపుటం పచేత్. 69

తద్భస్మాదకపానేన సనుస్తోదరనాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. అరటివరుగును అవుచాలతోదడిసి ముద్దగనూరి పుటంబిడిన భస్మంబగును.
అభస్మమును నుదకములో గలిపి త్రాగిన సర్వోదరములు హరించును.

— ౨౯ ఆనాహరోగనిదానము ౨౯ —

ఆమంశకృద్ధ్యా నిచితం క్రమేణ భూయోవిబద్ధం విగుణానిలేన,

ప్రవర్తమానంనయథాస్వమేనంవికారమానాహముదాహరంతి.

తస్మిన్భవంత్యామసముద్భవేతు తృష్ణాప్రతిశ్చాయశిరోవిదాహః,
 ఆమాశయేశూలమథోగురుత్వంహృత్తన్మంభడ్ధారవిఘాతసంచ.
 స్తంభకటీ ప్లవ్యపురీషమూత్రే శూలంచ మూర్ఛాశతృతశ్చ ఛర్దిః,
 శ్వాసశ్చ పక్వాశయజే భవంతి తథాలసోక్తానిచ లక్షణాని. 72
 (ఆయుర్వేదే)

తా. దుష్టవాతమువలన ఆమముగాని, లేక పురీషముగాని, క్రమముగ సంచితంబై
 వలముారు బద్ధగింపఁబడినదై స్వమార్గమునందు బాగుగా బ్రవర్తించక వికారమును గలు
 గఁజేయుచుండునది ఆనాహ మనంబడును. ఆమమువలన జనించిన ఆయానాహమునందు
 దష్టి, పడిసెము, తలయందుతాపము, ఆమాశయమున శూల, జడత్వము, తోగొమ్మడచుట,
 లేనుపులు వెడలకుండుట, నడుము, వీపు, మలము, మూత్రము స్తంభించుట. శూల, మూ
 ర్ఛ గలుగుట, మలమును గ్రమ్ముట, శ్వాసము-ఈలక్షణములు గలుగు. పక్వాశయమున
 జనించిన ఆనాహమునందు ఆలసరోగోక్తలక్షణములుగలుగును. (ఆలసరోగలక్షణము
 లేవియనిన—“శ్లో. కుక్షిరానహ్యతేత్సర్థం ప్రతామ్యేత్పరికూజతి, నిరుద్ధో మారుత
 వైచ్చవం కుక్షౌపుపరిధావతి, వాతవర్షిరోధశ్చ యస్యాత్సర్థం భవేదసి, తస్మాల్లసకమాచ
 ప్తే తృష్ణాద్ధారౌతు యస్యచ.” అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్కలు స్తంభించుట, ప్రక్షా
 విహీనుడై భూమిపైఁబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుట, వాతమున కశోముఖిన్యాప్తిలేక
 నడ్డగింపఁబడుటవలన కుక్షిపైభాగము, హృదయము, కంఠము, మొదలగువానియందు
 వాతము సంచరించుట, వాతము, మలము బంధింపఁబడుట, మిక్కుటముగ దష్టి, లేనుపులు
 గలుగుట- ఈలక్షణములుగలది ఆలసక మనంబడుననుట.)

ఆనాహమత్యుగ్రరుజంసశబ్దంకృత్వానిలోఽంత్రేద్వయమార్గరోధాత్,
 అపూపయుక్తో జతరోయతిన్యా దానాహమాద్యాఃపరిచక్ష తేచ. 73
 (చరకే)

తా. విరుద్ధములగు నన్నపానాదిసేవనవలన వాతము ప్రకోపించి ఊర్ధ్వారో
 మార్గప్రతిబంధముగలవై ప్రేగులయందు శబ్దమును, కడుపుయంకరమైనకొప్పి గలుగఁజే
 యుచు అపూపాకారముగ గడుపును నుబ్బునటులంజేయునది ఆనాహరోగమని పెద్దలు
 వదించెదరు.

—ॐ ఉదావర్తనిదానము —

రూక్షైః కోద్రవముద్గమార్జ చక్షైః కుద్ధోఽనిలోధస్సిరాన్
 రుద్వా వర్త్యమలంచ శోష్యకురుతే షణ్మాత్రసంగం తతః,

హృత్పృష్ఠేవ్యథ వ స్తిమ స్తకరుజం సశ్వాసకాసజ్వరం

గచ్ఛన్నూర్ధ్వమసౌహి శూనమరుచిః కంఠాహల్యదావ ర్తకృత్.

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. రూక్షకర్ద్రవ్యములు, కొఱ్ఱలు, పెనలు, జొన్నలు, సెనగలు, అనువానిని మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము ప్రకోపించి అసోగతసిరలబంధించి మలము నూర్ధ్వముగ జేసి ఎండించి మలమూత్రముల నడ్డగించి తొమ్మి, వీపు, కణతలు, పొత్తి కడుపు, శల అనువానియందు నొప్పిని, శ్వాసము, క్వాసము, జ్వరము, శోఫ, అరుచి, కంఠమున నవ (అనగా ఓకరింతలు) అనువానిని గలుగఁజేసి యూర్ధ్వముఖంబై ఉదావర్త రోగమును గలుగఁజేయును. (ఉదావర్త మన మలము నోటినుండి వెడలుట.)

వాయుః కోష్ఠానుగోరూక్ష కషాయ కటుతి క్తకైః,

భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తం కరోతిచ. 75

వాతమూత్రపురీషాశ్చ కఫమేదోపహానినై,

స్రోతాంస్యదావర్తయతి పురీషంచాతివర్తయేత్. 76

తతోహృద్వస్తి శూలారో హృల్లావార్త్యతిషీడితః,

వాతమూత్రపురీషాణి కృచ్ఛ్రేణ లభతే సరః. 77

శ్వాసకాస ప్రతిశ్ఛాయ దాహ మోహ తృషా జ్వరా,

వమి హిక్మా శిరోరోగ మనశ్శ్రవణవిభ్రమాన్. 78

బహునన్యాంశ్చలభతే వికారా న్వాతకోపజాన్, (మతాంతరే)

తా. రూక్ష, వగరు, కారము, చేదుగలపదార్థముల భుజించుటవలన శోష్ణకత వాతము ప్రకోపించి తక్త జమున ఉదావర్త రోగమును గలుగఁజేయును. మఱియు వాతము మూత్ర, మల, అశ్రు, కఫ, మేదస్సుల వహించుచుండు స్రోతోమార్గములయందు వ్యాపించి మలమును శోపింపజేసి ఉర్ధ్వముగ వెడలింపజేయును. దానివలన హృదయము, పొత్తి కడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల, ఓకర, అస్వాభ్యము గలిగి మల మూత్ర వాతములు కడుకష్టముమీఁద వెడలుటయేగాక శ్వాసము, దగ్ధ, పడిసెము, తాబము, మోహము, దిష్టి, జ్వరము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, శిరోరోగము, మనస్సనకు భ్రాంతి, మందముగ వినుట - ఈమొదలగు పలువిధ కారములు వాతప్రకోపమువలనగలుగును.

— ఉదావర్తాసాధ్యులక్షణము ౭౯ —

తృష్ణార్దితం పరిక్లిష్టం క్షీణం శూలై రుషదుతమ్.

శక్యద్వమంతం మఱిమా నుదావ ర్తినముత్స్పజేత్,

తా. దష్టి, వ్యేతము, తయము, కూల అనువానివలన వీడితుండై మలమును పను నము సేయునట్టిఉదావ ర్తతోగిని బుద్ధిమంతుడగువైద్యుఁడు వర్తింపవలయును.

ఆనాహవదుదావ ర్తం విధినా సముపాచరేత్. 80

ద్వయేహితం విశేషేణ చూర్ణమగ్నిముఖం సదా,

తా. ఆనాహచికిత్సలనే ఉదావ ర్తమునందునగా జేయందగును. మఱియు ఆనా హోదావ ర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరము.

— ౭౭ అగ్నిముఖచూర్ణము ౭౭ —

చిత్రకాతివిషా కుష్ఠ హింగు సౌవర్చలం వచా. 81

మాగధీ పౌష్కరం భార్యి యవానీ విశ్వభేషజం,

యవక్షౌరం విడంగాని మరిచం గంధిశౌండికమ్. 82

ఏతాని సమభాగాని సర్వతుల్యా హరితకీ,

ఏతదగ్నిముఖంనామ చూర్ణమాశు సుభావహమ్. 83

శుంత్యంబునా కోష్ఠజలైః ప్రాతస్సేవ్యం ఘృతేనవా,

హన్యాదజీర్ణమానాహం జ్వరోదావ ర్తకుండలి. 84

అర్ఘాంసి గ్రహణీదోషం స్థిహృద్ధానంచ దారుణం,

హిక్మాంశ్వాసం జయేత్కాసం దీపయేచ్ఛ హుతాశనమ్. 85

వస్త్రీ హృన్నాభి కోష్ఠస్థం మహంతం దోషసంచయం,

నిర్హరేద్వివిధంచాన్నం భస్మీభవతి తత్తతాత్. 86

తా. చిత్రమూలము, అతివన, చెంగల్మవోష్ట, ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, వన, కిష్కత్తు, పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున నేలములకవేళ్ళు) గంటుభారంగి, ఆము, శొంఠి, యవక్షౌరము, వాయువిడంగములు, మిరియాలు, మోడి, గజకిష్కత్తు వీనిని సమ భాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కరక్కాయలచూర్ణము గలిపి ఒకటి, లేక రెండుమాడలయెత్తును శొంఠిరసముతోగాని, లేక ఉష్ణోదకముతోగాని, లేక అవు నేతితోగాని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన అజీర్ణము, ఆనాహము, పురాణజ్వరములు, ఉదా వ ర్తము, వాతకుండలి, అర్శస్సు, గ్రహణి, భయంకరమైన స్థిహోదరము, కడుపుబ్బరము, ఎక్కిళ్ళు, శ్వాసకాసములు, పొత్తికడుపు, తొమ్మ, నాభి, కోష్ఠము అనువానియందు వాత పిత్త క్షేష్ణసంకలితములవలన జనించురోగములు, అగ్నిమాంద్యము వీనిని హరింపజేసి

పలువిధాన్నముల భక్షించునను తత్త్వజమున భస్మంబగునటులంజేయును. ఇది అగ్నిముఖ చూర్ణ మనంబడును. దీనిసేవనవలన కడుసుఖము గలుగును.

అనాహారదావర్తములకు యోగసారరసము ౭౯

సూతం గంధం విషం తామ్రభస్మ నేపాళ తాళకం,
తౌరత్రయం పటోలంచ పంచకోలం సరామతమ్. 87

శంఖచూర్ణం సమాలోడ్య జంబీరాష్ట్రేన మర్దయేత్,
లశునస్య కషాయేణా ప్యక్ష జేనగ సేనచ. 88

తాంబూలవల్లి నిర్లుంఢీ మాతులుంగార్ద్రక ద్రవైః,
తతశ్చ పటికాం మాషమాత్రాం కృత్వా ప్రయోజయేత్. 89

సర్వగుల్లేషు శూలేషు శ్వాసకాసోదరేషుచ,
అనాహారాప్యదావర్తే సన్నిపాతేచ దారుణే. 90

యోగసారసోహ్యేష జాతుకర్ణేన నిర్మితః, (జాతుకర్ణే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసిననాభి, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిననేపాళములు, రేకులుగ నొలిచి శుద్ధిజేసినతాళకము, యవతౌరము, సర్పతౌరము, టంకణ తౌరము, చేనుపొట్ట, పంచకోలములు, ఇంగువ, శంఖభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునొలిచి నిమ్మపండ్లరసము, వెల్లుల్లిపాయలకషాయము, గచ్చవిత్తులరసము, తమలపాకురసము, వావిలాకురసము, మాదీఫలరసము, అల్లపురసము అనువానితో బాగుగమర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించినసర్వగుల్మములు, శూలలు, శ్వాసకాసములు, ఉదరములు, అనాహము, ఉదావర్తము, దారుణమైనసన్నిపాతము నశించును. (తవ్వెడుజొన్నకలిలో మూడుబొట్లు ఉష్ణైత్రావరసము గలిపి త్రాగిన ఇరువాయికట్లక మాత్రము వెడలుటయేగాక రక్తమాత్రమునగాహరించును. ఈతవేళ్ళకషాయము గిద్దెడు, కొమ్మనపిండివేళ్ళరసము తవ్వెడు, ములుదోసవిత్తులు సోలెడు-వీనినెల్ల నేకముజేసి సోలెడురసములొ సస్కానియెత్తు పంచదార, ఒకతులము జీలకఱ్ఱ, ఒకతులము ఏలకులు, మాడయెత్తు శుద్ధిచేసిన నేపాళపుగింజలుగ్రహించి యుదకముతో నూరిగలిపి పేరు రసమును త్రాగిన బంధింపబడినమలమూత్రములు వెడలును.)

ఉదావర్తే సమభ్యజ్య స్విన్నగాత్రముపాచరేత్. 91

అనాహార తథాకార్యం వస్త్యానరైశ్చ కర్ణణా,

తా. ఉదావర్తము, అనాహము అనువానియందు శరీరమునకు చమరు బట్టించి గాచి చెమటను స్రవంపంజేయుటయేగాక వస్త్రకర్పణజేసి పిదప అననములొ భేదనవర్తిస్తోంది మలములు వెడలింపంజేయవలయును.

ఉద్వారస్యావరోధేతు సైంహికం ధూమమాచరేత్. 92

ఛర్ది నిగ్రహసంజాతే వమనం లంఘనం హితం,
విరేచంచాత్రమతం తైలేనాభ్యంజనం హితమ్ 93
వస్తిశుద్ధికరై స్స్నిగ్ధం చతుర్ధణజలంపయః, (మతాంతరే)

తా. తేనువుల నడ్డగించుటవలన జనించిన ఉదావర్తమున స్నిగ్ధవదార్థము నన్నియందువైచి దానిధూమము పానముసేయవలయును. వాంతిని నడ్డగించుటచే జనించిన ఉదావర్తమున వమనము, లంఘనము, విరేచనము, తైలాభ్యంజనము అనువానిని మఱియు వస్తిశుద్ధికరౌషధయుక్తముగ గాచబడిన కషాయములో నాలవభాగము పాలుగలిపి దాని సేవనను జేయించవలయును.

— ఉదావర్తమునకు నారాచమార్దము ౨ —

ఖండంపలం ప్రవృత్తాక్షః కృష్ణాకర్షద్వయంచూర్ణం,
ప్రాగ్భోజనస్యవధునా బిడాలపతకం నరాలిహ్యేత్. 94
ఏతద్దాధపురీషే జ్ఞేయంవిజ్ఞేయదావర్తే,

మధురం నరపటియోగ్యం చూర్ణం నారాచకంచామ. (చరకే) 95

తా. ఖండశర్కర ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన తెగడచూర్ణము అక్షప్రమాణము, పిప్పలి చూర్ణము ౨ కర్ణములు- ఇటుల వానినెల్ల సేకముజేసి భోజనాత్పూర్వము బిడాలపతకమును (అనగా ఒకరూపాయయెత్తును) లేనెతో భక్షించిన మలబద్ధమును, ఉదావర్తమును హరించును. ఇవి మధురముగ నుండుటచే భూపతులకు యోగ్యంబు.

— ఫలచూర్ణము ౩ —

ఫలంచమూలంచవిరేచనోక్తంహింగ్వర్కమూలందశమూలమగ్ర్యం,
స్సుక్ష్మిత్రకశ్చేతిపునర్నవాచ తుల్యాని సర్వైర్లవణాని పంచ. 96
స్నేహైస్సముద్రైస్సహ జ్వరాణి సశంఖంధౌ విపచేత్సులిప్తే,
పక్వం సువిప్లవం లవణంతదన్నైః పానైస్తథానాహారుజామయఘ్నమ్.

తా. రేచనకరములైన ఫలములు, లేక వేళ్ళు, ఇగువ, జిల్లేడుపేరు, దశమాలములు, త్రిఫలములు, జెముడు, చిత్రమూలము, గలిజేరు ఇవి సమభాగములు, వీనికి ననుము పంచలపణములు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి శంఖమునందునిచి దానిసంఘటకు ఉప్పు పేలాలును నేతితోనూరి పూని పుటంబిడి సాంగశీలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అన్నముతోడగాని, లేక యుదకముతోడగాని సేవించిన అనాహము హరించును.

— ౧౭ తుంబురుచూర్ణము ౧౭ —

తుంబురుశ్చాభయా హింస పాష్కరం లవణత్రయం,
యవానీచ యవతైరం విడంగేన సమానిచ. 98

త్రిపుత్తిగుణితం చూర్ణం పిబేదుష్ణేనవారిణా,
ఆనాహముదరాణ్యస్తౌ విడ్బంధంచాపి నాశయేత్. 99

తా. ధనియాలు, కరక్కాయ, ఇంగువ, పుష్కరమూలము నైంధవలవణము, బిడాలవణము, కాచలవణము, ఓమము, యవతైరము, వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన తెగడచూర్ణము గలిపి ఉష్ణోదకముతో నేవించిన ఆనాహము, సరోద్దరములు, మలబద్ధము నశించును.

— ౧౮ భేదనవర్తి ౧౮ —

గోమూత్రచర్దఫలరామరదంతికై శృకంకుష్ఠనైర్దవబిడై శృగుడప్రగాడైః,
ఆగారధూపసహితై రితివస్త్రలేపా ద్వర్తిర్లుదేగ్గ ధితపిడ్వటికామయఘ్నుః.
(అన్యశాస్త్రే)

తా. మ్రంగపండు, ఇంగువ, నేలదంతికైక్క, కంకుడుపండు, నైంధవలవణము, బిడాలవణము, బెల్లము, కరుధూపము-వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో నూరి కోకబట్టకుపట్టించి వర్తిజేసి ఆసనమునం దునిచిన ఉంటగట్టి వెడలకుండెడిమలము సగా వెడలును.

త్రిపుత్కృష్టా హరితక్య స్త్రిచతుః పంచభాగతః,
గులికాగుడతుల్యాస్యా ద్విడ్బంధనగదాఽహా. 101

తా. తెగడ 3 భాగములు, పిప్పళ్ళు 4 భాగములు, కరక్కాయలు 5 భాగములు-ఇటుల వానిని కలితోనూరి గుడద్వారమునకు దగినటుల యుంటజేసి ఆసనములో నునిచిన బంధింపఁబడియుండుమలము వెడలును.

— ౧౯ విద్రధినిదానము ౧౯ —

త్వగ్రక్తమాంసమేదాంసి ప్రదూష్యాస్థిన మ్మాశ్రితాః,
దోషాశోథంశవైర్ఘ్నోరం జనయంత్యుచ్చితాభృశమ్. 102

మహాకూలం రుజావంతం వృత్తంవాప్యథవాయతం,
సవిద్రధిరితిఖ్యాతో విజ్ఞేయషడ్విధశ్చ సః 103

పుథగ్దోషై స్సమస్తైశ్చ తేనాప్యసృజాతథా,
షణ్ణామషిహి తేషాంతు లక్షణం సంనిగద్యతే. (ఆయుర్వేదే) 104

తా. వాతాదిదోషములు కడుదుష్టములై అస్థులనాశ్రయించి త్వక్, రక్త, మాంస, మేదస్సుల జెఱచి ఉత్పత్తియగునపుడే కడుపూల పీడతోగూడి అస్థిపర్యంతము వ్యాపించియుండు మూలమునగులక్షణ గుండ్రముగగాని, లేక నిడుపుగగానియుండు భయం కరమైనవావును మెల్లమెల్లగ గలుగఁజేయును. ఇదియ విద్రధియనంబును. ఇది వాత, పిత్త, క్షేష్ణ, సన్నిపాత, ఉత్త, రక్తములన నారవిధములు. ఇంక వాని లక్షణముల వచిం చెదను.

— ౧౭ వాతవిద్రధిలక్షణము ౧౭ —

కృష్ణోరుణోవా విషమో భృశమత్సర్థవేదనః,
చిరోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిర్వాతసంభవః.

తా. నల్లగగాని, ఎఱ్ఱగగాని, విషమమన ఒకానొకపుడు నన్నగ, ఒకానొకపుడు లావుగ నుండినదై కడువేదనాయు క్తమై జనించిన పలువిధములైన ఉత్పత్తిపాకములతో గూడియుండునది వాతవిద్రధియని తెలియవలయును.

— ౧౮ పిత్తవిద్రధిలక్షణము ౧౮ —

పక్వోదుంబరసంకాశ శ్యామలో జ్వరదాహవాక్,
క్షీప్రోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిః పిత్తసంభవః. (చరకే) 106

తా. పండినయ త్రిపండువలెగాని, లేక నలుపువర్ణముగగాని నుండినదై జ్వరదాహ ములతోడంగూడి తీవ్రమైన ఉత్పత్తిపాకములు గలవి పిత్తవిద్రధియని తెలియ వలయును.

— ౧౯ క్షేష్ణవిద్రధిలక్షణము ౧౯ —

శరావసదృశః పాండు శ్శీతస్నిగ్ధోఽల్పవేదనః,
చిరోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిః కఫసంభవః. 107

తా. మూకుడుతో సమానమైనయోకారము, పాండురవర్ణము, శీతలము, స్నిగ్ధశ్వ ము, అల్పవేదనగలదై సావకాశముమీద ఉత్పత్తిపాకములు జెందునది కఫవిద్రధియని తెలియవలయును.

— ౨౦ పండిన విద్రధియొక్కస్రావము ౨౦ —

తనుపీతసితాశ్చైషామాస్రావాః క్రమశః స్పృతాః, 108

తా. వైదజ్ఞుఁడైన వాత, పిత్త, క్షేష్ణవిద్రధులు పండినయెడల వానియందు వాతాదిక్రమముగ, నన్నగ, పసపువర్ణముగ, తెల్లగ స్రావము గల్గును.

— ౨౧ సన్నిపాతవిద్రధిలక్షణము ౨౧ —

నానావర్ణరుజా స్రావో ఘంటాలో విషమోమహాక్,

విషమం పచ్యతేచాపి విద్రధిస్సాన్నిపాటికః.

109

(మూఢవనిదానే)

తా. చలువిధముపై నవీడ, స్రావముగలుగుట, గంటపలెనుండుట, చిన్నదిగగాని, విష ముముగ (అనఁగా అసాధ్యముగనుండుట) పెద్దదిగనుండుట, విషమపాక మన (కొంతభాగ ము చిరకాలముమీఁద మఱికొంతభాగము తీవ్రముగ, గంభీరముగ, ఉత్తానముగ, పొడవు గ క్రిందుగ పండుట) ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతవిద్రధి యని తెలియవలయును.

— అభిఘాతజవిద్రధిలక్షణము ౧ —

తైస్త్వి రాభివై రభిఘితేక్షతేవా పథ్యకారిణః,

క్షతోష్ణావాయువిసృత స్సరక్తం పిత్తమిరయేత్.

110

జ్వరిస్తృష్ణాచ దాహశ్చ జాయంతే తస్య దేహినః,

అగంతువిద్రధిర్జ్వల్యే పిత్తవిద్రధిలక్షణః.

111

తా. కాష్ఠలోష్ణపాషాణాదికములవలన అభిఘాతముగాని, లేక గాయముగాని గలిగియుండునపుడు అపథ్యము చేయుటవలన వాతము బ్రకోపించి తన్మాంబున వృద్ధిజే దిన క్షతోష్ణరక్తసహితంబై, పిత్తమును బ్రకోపించుజేసి జ్వరము, దర్శి, తాపము అనువా నిని గలుగఁజేయుచు పిత్తవిద్రధిలక్షణము క్తంబైయుండిన అభిఘాతజవిద్రధియని జెలి యవలయును.

— రక్తవిద్రధిలక్షణము ౨ —

కృష్ణాస్ఫోటావృతశ్శ్యావస్తీవ్రదాహరుజాకరః.

పిత్తవిద్రధిలింగస్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే.

112

తా. నల్లనిస్ఫోటకములతో వ్యావృతై శ్యామపర్ణము, స్తీవ్రమైనతాపము, పోటు, జ్వరము గలదై పిత్తవిద్రధిలక్షణయుక్తంబైయుండునది రక్తవిద్రధి యనబడును.

మననేస్తనసిరా స్సంవృతాః ప్రాప్యయోషితాం,

శూతానాం గర్భిణీనాంతు సంభవే ఛ్యవయథుర్ధనః.

113

స్తనేః స్త్రియస్సదుగ్ధేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః,

నాడీనాంసూక్ష్మవక్త్రత్వాత్కన్యానాం నసజాయతే. (అయుర్వేదే)

తా. ప్రసవించిన స్త్రీలయొక్కగాని, లేక గర్భిణీస్త్రీలయొక్కగాని పాలతోగూ డియుండు స్తనములయందు వాతము బ్రకోపించి సిరలంజెంది వానిముఖముల సంకుచితం బులుగ చేసి బాహ్యవిద్రధి లక్షణంబులుగల కఠినమైనవాపును గలుగఁజేయును. ఇదియు

స్తవవిద్రాధియనంబడును. కన్యకలయొక్క స్తనసాదేముఖములు సూక్ష్మంబులుగ నుండుటవలన వారలకిష్టవిద్రాధి జనింపకుండును. (ఇవి వాతావిద్రాధులయందే అంతర్భావమును జెప్పెయ్యుండును.)

❧ అంతర్విద్రాధిలక్షణము ❶ ❧

పృథక్సంభూయవాదోపాః కుశితా గుల్మరూపిణం,
వల్త్రీకవత్సమున్నద్ధ మాతఃకుర్వంతి విద్రాధిమ్. 115

తా. శరీరమధ్యమున వాతావిదోషములు ప్రత్యేకములుగగాని, లేక ఒకటిగచేరిగాని ప్రకోపించి గుల్మరూపంబై పుట్టవలెపెరిగి విద్రాధిని గలుగజేయును. ఇదియ అంతర్విద్రాధి యనంబడును.

❧ విద్రాధిస్థానములు ❷ ❧

గుదేవ స్తిముఖేనాభ్యా కుక్షౌవంక్షణయోస్తథా,
వృక్కయోఃస్థిష్ఠియకృతి హృదయేక్లోమ్నిచాన్యథ.
ఏషాముక్తాని లింగాని బాహ్యవిద్రాధిలక్షణైః,
గుదేవాతనిరోధస్తు వస్తా కృచ్ఛాల్పమూత్రతా.
నాభ్యాం హిక్మా తథాటోఃః కుక్షౌ మారుతకోపనం,
కటిపృష్ఠ గ్రహస్తీవో వంక్షణోత్థేచ విద్రాధౌ.
వృక్కయోః పార్శ్వసంకోచ స్థిహ్నుశ్చాఘ్నసాహరోధనం,
సర్వాంగప్రగ్రహస్తీవో హృది కంపశ్చ జాయతే. 119
శ్వాసో యకృతి హిక్మాచ క్లోమ్ని వే వీయతే వయః,

(మాధవనిదానే)

తా. గుదము, మూత్రద్వారము, బొడ్డు, కుక్షి, అండసంధులు, కుక్షిపిండము, స్థిహము, యకృత్తు, హృదయము, క్లోమము (పిపాసాస్థానము) అను నీ స్థలములయందు విద్రాధి జనించి బాహ్యవిద్రాధిలక్షణయుక్తంబైయుండు విద్రాధి గుదమధ్యమున జనించిన వాతమునకు ప్రతిబంధముగలుగును. పొత్తికడుపుమధ్యమునజనించిన కష్టముమీఁద కొంచె కొంచెముగ మూత్రముజెడలు. నాభిమధ్యమునజనించిన ఎక్కిళ్ళు రుజాపూర్వకమైనతో భగలుగును. ప్రక్కలయందు జనించిన వాతము బ్రకోపించును. గజ్జలమధ్యమున జనించిన నడుము, పీచు ఇవి బలముగనీళ్ళును. కుక్షిపిండమధ్యమున జనించిన పార్శ్వములయందీడు పుగలుగును. స్థిహస్థానమునజనించిన ఎగయూపిరి నడ్డగింపంబడును. హృదయమునజనించిన

నర్వాంగముల నీడుపు కంఠము గలుగును. యకృత్తుమధ్యమునజనించిన శ్వాసము, ఎక్కిళ్ళు గలుగును. శ్లీమస్థానమునందు జనించిన పలుమారు ఊడకపానమునం దిచ్చగలుగును.

❧ విద్రధిసావనిర్గమనము ౧౮ ❧

నాభేరుపరిజాః పక్వా యాంత్యార్థ్యమితరేత్వధః. 120.
అధస్రు తేషు జీవేత్సు స్రు తేషూర్ధ్వం న జీవతి,

తా. నాభికి వైరజనించినవిద్రధిపండినయెడల ముఖమువలన సాప్రావముగలుగును. (నాభికిక్రిందుగ జనించినవిద్రధియందు గుడద్వారమువలన సావముగలుగును. నాభియందు జనించినవిద్రధియందు దిరుమార్గములుగ సావముగలుగును) విద్రధియందు దశోభాగము వలన సావముగలరోగి జీవించుననియు, ఊర్ధ్వభాగమువలన సావము గల రోగి మృతి జెందునని తెలియవలయును.

❧ విద్రధిసాధ్యాసాధ్యములు ౧౯ ❧

హృన్నాభివ స్తివర్జ్యంయే తేషు భిన్నేషు బాహ్యతః. 121
జీవేత్కదాచిత్పురుషో శేతరేషు కథంచన,
సాధ్యావిద్రధయః పంచ వివర్జ్య సాన్నిపాతికః.
ఆచుపక్వవిద్రధత్వం తేషాంశోభవదాదితేత్,

తా. అొప్పు, నాభి, పొత్తికడుపు అను నీస్థానములయందుగాక తక్కినస్థానముల (అనగా ప్లిహము, క్లోమము మొదలగుస్థానముల) విద్రధి జనించి వెలపట పగిలినయెడల ఒకానొకపుడు రోగి జీవించు. హృన్నాభివస్తువులయందైనయెడల రోగి మృతి జెందును. మఱియు మైజెప్పబడిన వైదువిద్రధులు సాధ్యములు. నన్నిపాతవిద్రధి అసాధ్యము. వానిలో ఆచు, పక్వ, విదగ్ధావస్థలు మూడును వాపువంటివని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యవిద్రధిలక్షణము ౨౦ ❧

ఆధ్వాతం బద్ధనిష్యందం ఛర్ది హిక్మా తృషాన్వితమ్. 123
రుజా శ్వాససమాయుక్తం విద్రధి ర్నాశయేన్నరం,

తా. విద్రధియందు కడుపుబ్బరము, మూత్రప్రతిబంధము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, దప్పి, పోట్లు, శ్వాసము అనునవి గలిగిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

కోష్ఠే బహిర్వా హితరు కోభో విద్రధిరుచ్యతే. 124
విద్రధిర్నంతి హిథ్థావాన్ శ్వాసవాన్ నాభిదేశతః,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. శోష్ణమునకు లోనగాని, లేక వెలుపలగాని కడునొప్పి, వాపు గలిగిన విద్రధి యనఁబడును. దీనియందు ఎక్కిళ్ళు, క్వాసము, నాభిలోనుండి జనించిన రోగి మృతిజెందును.

❧ విద్రధిసామాన్యచిక్తృ ❶ ❧

గుడే వాతనిరోధంతు వస్తా కృచ్ఛాల్పమూత్ర తామ్. 125

కురుతే విద్రధిః పుంసాం తస్యాదౌ రక్తమోక్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. గుడము, వస్త్రీ అచుష్థలముల పురుషునికి జనించిన విద్రధియందు వాత ప్రతిబంధము, అల్పమూత్రత్వము క్రమముగ గలుగును. దానియందు తొలక రక్తస్రావములు చేయింపవలయును.

❧ వాతవిద్రధిచిక్తృ ❷ ❧

క్వాథే వరుణవల్కుల్య పిజేద్వా సైంధవం తథా, 126

శిలాజతుసమం హింగు మసాధ్యం విద్రధిం జయత్,
(మాధవనిదానే)

తా. సైంధవలవణము, శిలాజిత్తుభస్మము, ఇంగువ - వీనిని సమభాగములుగ నునిచిశిం ఉలివిడిచేళ్ళకహయముతో నేవించిన అసాధ్యవిద్రధులు హరించును.

క్వాథం శిగ్రోర్వచాయాశ్చ హింగు సైంధవచూర్ణకైః. 127

సంయుక్తం సాయయే చ్ఛాంత్యై విద్రధిరోగపీడితం,

తా. ఇంగువ, సైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ముసగ చెక్క, వస అనువాని కహయములొగలిపి నేవించిన విద్రధిహరించును.

❧ చిత్రకాదిలేహ్యము ❸ ❧

చిత్రమూలస్య త్వక్పంచాధక ధన్వయాసవాసాపౌతాచ,

ఉగ్రాపునర్నవాద్యయ శిగ్రు త్వగ్భలాభూషీలునిర్దండ్యః.

శవ్యారూషేంద్రయవఖదిరసార కింశుకత్రిఫలా,

ద్వికరంజం త్రివృథం త్రిపుష్కరకణమూలసహపరైరండాః.

పుథకృలాన్యేషాం సప్త దశమూలకస్య పృథగ్ద్విపలంచ,

సర్వమిదం ద్వాదశద్రోణే జలేచ సాచయేద్విధినా. 128

అష్టాంశేనశేషితే తస్మి న్నవవస్త్రపరిస్మరం భవతి,

క్వాథేతథావైర్విశతపలం గుడంచ నిక్షిపేత్సమ్యక్. 131

కోశామృతాకుమారీ తపస్విని మధుహంతభుక్పథ్యాచ,
ఆర్ద్రకరజనీపునర్నవాగోమయరసంచ మిశ్రయేత్తత్ర. 132

గవాంమూత్రం సర్పిస్తైలంచ పృథక్పృథక్పిష్ఠంచాదాయ,
అభయానాంచసహస్రంగోమూత్రస్విన్నంజన్యురితంలోడ్యశనైర్భూయః,
ఏతద్దర్శ్యాలోడ్య ఏవచే దవతార్యహింగు శుంతీ మరీచకణానాం,
పృథక్ప్రిపలానాం చూర్ణమయోరజపక్షుప్తలాని తత్రావపేత్, 134
శీతేతతోమధునః ప్రస్థచతుష్కుం తద్ధాన్యేనిధావయేత్పక్షం,
ఏతత్కాంకాయనేన కథితోయం కబలగ్రహం లేహయేత్పాతః
ఏతద్గుల్తాః పరంచ నిహన్యాద్వివిధాని దారుణాని,
శూలాన్యస్థీలానాహతాయ విషమజ్వరతృప్తిద్రధీంశ్చాపి. 136
(ఆయుర్వేదే)

తా. చిత్తమూలపుసట్ట ౫ ఆహకములు, రేగటిదూల. అడ్డసరము, శిరుబొడ్డి, వెల్లుల్లి, తెల్లగలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, మునగపట్ట, ముత్తపపులగము, ముచ్చుతుమికి, వాచిలి, చవ్వము, నల్లజీడి, కొడిసెపాల, కాచు, ములుమోడుగ, త్రిఫలములు, క్రాసుగచెక్క, నెమలిచెక్క, తెగడ, నేలదుంతి పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున ఆముదపువేళ్లు), మోడి, గోరింట, ఆముదపువేళ్లు-ఇవి దినుసుకు ౭ పలములు, దశమూలములు (అనగా మారేడు, గుమ్మడు, తక్కురి, కలిగొట్టు, కోలపొన్న, నేలములక, నక్కపొన్న, పెద్దములక, పల్లెరు) ఇవి దినుసుకు ౨ పలములు - ఇటుల వానిస్థల దంచి ౧౨ ద్రోణముల యౌదకముపోసి ఎనిమిదవభాగముగ కషాయముగాచి శ్రోత్రవస్త్రములో వడియగట్టి అందు ౨౦౦ పలముల బెల్లము, నేలివీర, తిప్పతీగ, కలబంద, తపసివేరు, ఇప్పపువ్వు, చిత్తమూలము, కరక్కాయలు, అల్లము, పసపు, గలిజేరు అనువానిచూర్ణము, గోమయ రసము, గోమూత్రము, నెయ్యి, తెల్లఆవనూనె, - ఇవి దినుసుకు ౪ నేరులు గలిపి పిదప ౧౦౦౦ కరక్కాయలను విత్తులుదీసి గోమూత్రములో నానబెట్టి ఎండించి వైదానిలో బాగుగగలిపి గరిటెకాడతో గలియబెట్టుచు పాకముజేసి దించునపుడు ఇంగువ, శొంఠి, మీరియూలు, పిప్పళ్లు అనువానిచూర్ణము దినుసుకు ౩ పలములు, ఉక్కుపొడి ౬ పలములు గలిపి సాంగశీతలమున ౪ ప్రస్థములు లేనెపోసి ధాన్యరాశియం దొకపక్షంబునిచి ప్రాతఃకాలమున ఒకరూపాయయెత్తును సేవించిన గుల్తము, దారుణమైన పలువిధశూలలు, అష్ఠిలము, ఊయము, విషమజ్వరము, దప్పి, విద్రధి హరించును. ఇది కాంకాయనునివలన జీష్ణంబడియెను.

విద్రావౌ ప్రణవత్సర్వం కర్తౌ కుర్యాద్భిషగ్వరః.

137

తా. విద్రావరోగమును ప్రణమువలెనే చికిత్సొపపలయును.

— రక్తవిద్రాధియం దుపచారము ౧ —

రక్తాధికస్థితౌ వస్త్యాం పిత్తవిద్రాధివత్క్రియా,
స్యస్రోధస్యత్వచశ్చైవ మంజిష్ఠాయాః కషాయకమ్.

138

ఆరగ్వధకషాయేణ నిశావహ్నినికుంభకం,
షిష్ట్యా ఖాదే జ్వయే తేన విద్రాధించ రజోఽధికమ్.

(మాధవనిదానే)

తా. పాత్తికడుపునందు జగించు రక్తవిద్రాధియందు పిత్తవిద్రాధి చికిత్సంజేయ పలయును. మట్టిపట్ట, మంజిష్ఠ అను సీరెంటిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి త్రాగినను, లేక ఘనపు, చిత్రమూలము, పెద్దమ్రానుచెక్క అనువానిని చేలచెక్కకషాయ ముతోనూరి త్రాగినను రక్తవిద్రాధి హరించును.

— పిత్తవిద్రాధియం దుపచారము ౨ —

కటుకం వత్సరోశీర భూనింబౌతివిషాకణా,
ముస్తాచందనదార్వాంచ భూనింబౌశీరవత్సకమ్.

140

పద్మా దురాలభా శుంఠి వత్సకత్వగ్విపాచితం,
రక్తా పిత్తాతిసారఘ్నం పిత్తవిద్రాధిచాశనమ్.

141

తా. కటుకరోహిణి, కొడిసెపాల, వట్టివేరు, అతివన, నేలవేము, షిష్టాష్ట-పీనని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి త్రాగినను, లేక తుంగము నైలు, క్రీగంధము, మ్రానిఘనపు, నేలవేము, వట్టివేరు, కొడిసెపాల, పద్మకాష్ఠము, దురదగొండి, కొంకి, కొడిసెచెక్క-పీనని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి త్రాగినను, రక్త, పిత్తాతి సారములు, పిత్తవిద్రాధి హరించును.

— శ్లేష్మవిద్రాధికి త్రిపుతాదితైలము ౧ —

త్రిపుతాప్యగ్ని సింధూకం దంతి బిల్వకుళుత్థకం.
కర్ణాంశం ప్రథగోమూత్రే తిలతైలం చతుష్ఫలమ్.
పాచ్యం తైలావశేషంతు కఫజే లేపనం హితం,

142

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన తెల్ల తెగడ, చిత్రమూలము, వావిలి, నేలదంతి, మారేడు, ఉల పలు-ఇవి దినుసుకొక్కకర్ణము, గోమూత్రము ౧ ప్రథమ, నువ్వులనూనె ౪ పలు

ములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలము శేషించువఱకుగాచి విద్రధులయందు లేప నముజేసిన స్థేష్ఠ విద్రధి హరించును.

—ॐ ఆరిమేదాదిఘృతము ॐ—

అంజలిశ్చారిమేదత్వక్సాధ్యాప్యస్తగుణేఽంభసి.
కుడవం తత్ర వై థాత్రీ స్వరసః క్షీరకం ఘృతం,
కర్షాశం కల్మితం తిక్తా త్రాయంతీ ధన్వయాసకః.
ముస్తాచామలకీచైవ జీవంశీ చందనోత్పలం,
పచేదేకత్ర సుయోజ్య తద్భృతం పాయయేజ్జయేత్.
విద్రధించ సగుల్మంచ దాహ మోహ జ్వరం తథా,
తృణార్చా చర్ది హృద్రోగాః పిత్తరక్తం సకామలమ్.

146

తా. ఒకఅంజలిప్రమాణము నల్లతుమ్మచెక్కను దంచి ౮ అంజలిప్రమాణము నీళ్లలో వైచి కహాయముగాచి అందు ఉసిరికపండ్లరసము, అవుపాలు, అవునెయ్యి అను వానిని దినుసుకొక్కొకటడవమును, చేతిబీర, కలుక్రాసుగువేరు, రేగటిదూల, తుంగ ముస్తైలు, ఉసిరికపప్పు, మనుబాల, శ్రీగంధము, కలువగడ్డలు అనువానికల్కమును దినుసుకొక్కొక కర్షప్రమాణమును గలిపి చక్కగ (అనగా ఘృతవ్యముగ) వండి నేవించిన స్థేష్ఠవిద్రధి, గుల్మము, చకారమువలన వినర్పి, తాపము, మోహము, జ్వరము దప్పి, మూర్ఛ, వాంతి, తొమ్మనొప్పి, పిత్తరక్తము, కామిల హరించును.

—ॐ ఉదరరోగములయందు షణ్మము ॐ—

కుళుత్థావాస్తు బృహతీ ద్విపటోలం పునర్నవా,
ష్వకూక్తాండకతక మిసీ హింగు సజీరకమ్.
గవ్యం తక్రం పృశ్నికాళీ ముండి నారంగ బీల్వకం,
శ్రీహస్తీలోదరానాహ గుల్మ విద్రధిమిత్రకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఉలవకట్టు, తోటకూర, లేక చక్రవర్తికూర, ములకకాయ, పొట్లకాయ చేతిపొట్ల, గలిజేరుకూర, ముదిరిన గుమ్మడుకాయ, ఇండుపుకాయ, సదాప, ఇంగువ జీలకఱ్ఱ, అవుచట్ల, కోలపొన్న, బోడతరము, నారంజిపండు, మారేడుపండు - ఇవి శ్రీహమ, అస్త్రీము, ఉదరము, ఆనాహము, గుల్మము, విద్రధి అనువానియందు షణ్మ కరములు.

—ॐ ఉదరరోగములయం దవ్యము ॐ—

నింబథాన్యాని నిష్పావ శాలూరం పిష్టవైకృతం,
తథా పిండాలపిణ్యాక మాంసం మధురసంభవమ్.

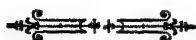
149

అలాబూ దధిచామ్లాని కలుషాణి గురూణిచ,
స్థీహాస్థీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశ త్రవః.

150

తా. వేచపండు, కొతిమెట్లు, అనుములు, కలువగడ్డలు, పిండిపంటకము, *చార
కంద, తెలికపిండి, మాంసము, మధురజనితమద్యవిశేషములు, అనుగచ్ఛకాయ, పెరుగు,
పులుసు, కల్తషద్రవ్యములు, గురుకరద్రవ్యములు - ఇవి స్థీహము, అస్థీము, ఉదరము,
ఆనాహము, గుల్మము, విద్రధి అనువానియం దవ్యకరంబులు.

ఏ కా ద శ ప్ర క రణమ్.

ద్వాదశ ప్రకరణము.

తృష్ణారోగనిదానలక్షణచిత్పాదయః

శ్లోకః. నీలకంఠం మహాదేవం తారకం కరుణార్ణవం,
దేవేశం భక్తమందార మప్తమూర్తిమహం భజే.

1

తా. మహాదేవుఁడు, సంసారతారకుఁడు, కరుణారసపరిపూర్ణుఁడు, సర్వదేవతలకు ప్రభువు, భక్తులతోక్కా సిద్ధిర్బువఁడు, అప్తమూర్తిస్వరూపుఁడు నగునీలకంఠుని నేను భజించుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,

వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి తీరశముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములుగా కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క దాద్యశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

—౧౩ తృష్ణానిదానము ౧—

భయశ్రమాభ్యాంబలసంక్షయోద్వాహూర్ధ్వంచితంపి త్తవివర్ధనైశ్చ,
పిత్తసంవాతంకుపితంసరాణాం తాలుప్రపన్నంజనయేత్పిపాసాత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. భయము, శ్రమ, బలక్షయము, పిత్తమును ప్రకోపించునట్లేనెడి క్రోధము, ఉపవాసము మొదలగువానివలన స్వస్థానమున జేరియుండు పిత్తవాతములు ప్రకోపించి ఊర్ధ్వగతంబులై లోదాడను (అనఁగా పిపాసస్థానమును) జెంది దష్ఠిని గలుగఁజేయును.

—౧౪ తృష్ణాసామాన్యలక్షణము ౧—

జిహ్వ బహిర్గమన కర్కశ కంఠజిహ్వ

కాంతి ప్రలాపముఖశోషజూభిలాషా,

ద్వేష్యాశనేంద్రియమనస్స్వరహానితంద్రా

సామాన్యలక్షణమిదం కథితం తృప్తోస్యాః.

4

తా. నాలుక బయటెడలుట, కంఠము, నాలుక బిరుసుగ నుండుట, కాంతి జెడుట, ప్రలాపించుట, నోరెండుట, నీరుద్రాగుటయం దిచ్చగలుగుట, అన్న ద్వేషము.

గలుగుట, పంచేంద్రియములు సత్వవిహీనములుగ నుండుట, మనస్సు, కంఠస్వరము చెడుట, తంద్రగలుగుట - ఇవియ తృష్టారోగసామాన్యలక్షణములు.

— వాతజ్వష్టలక్షణము ౧౬ —

హృమాస్యతామారుతసంభవాయాం తోదస్తథాశంఖశిరస్సుచాపి,
స్రోతోనిరోధో విరసంచవక్త్రం శీతాభిరద్భిశ్చ వివృద్ధిమేతి. 5
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ముఖ మొండి పినుఁ దగుట, కణతి, మస్తకము అనువానియందు సూదులతో బొడుచునటుల పీడగలుగుట, రసవాహిని నాడులు, ఉదకవాహిని శాడులు అడ్డగింపంబడుట, ముఖము విరసంబగుట, శీతోదకమును ద్రాగిన దప్పి వృద్ధిజెందుట, చుకారము వలన నిదురకట్టకుండుట - ఈలక్షణములుగలది వాతజ్వష్టయని చెరియవలయును.

— పిత్తజ్వష్టలక్షణము ౧౭ —

మూర్ఛాన్నవిద్వేష విలాపదాహో రక్తక్షణత్వం ప్రతతశ్చశోషః,
శీతాభిలాషో ముఖతిక్తతాచ పిత్తాత్తికాయాం షరిదూయనంచ.

తా. మూర్ఛ, అన్న ద్వేషము, తఱుచుమాటలా, తాపము, నేత్రములయలఁచెఱుపు వర్ణము, కడుశోష, శీతవదార్థములయందు దిచ్చగలుగుట, ముఖము చేదుజేయుట, సంతాపముగలుగుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్తజ్వష్టయని తెలియవలయును.

— కఫజ్వష్టలక్షణము ౧౮ —

బాష్పావరోధాత్కఫసంప్రతేగ్నౌ తృష్టాబలానేనభవేత్తథాతు,
నిద్రాగురుత్వం మధురాస్యతాచ తృష్టార్దితశ్శుష్యతిచాలిమాత్రమ్.
(మాధవనిదానే)

తా. స్వకారణమువలన బ్రశోషించినకఫము జాతరాగ్ని నాచ్ఛాదించుటచే దాని పేడిమి నడ్డగింపఁబడినదై అగ్నిముఖంబై ఉదకమును వహించుచుండు స్రోతస్సుల శోషింపఁజేసి కఫత్వష్టన గలుగఁజేయును. దానియందు నిద్ర, జడత్వము గలిగి నోరు తీసిగనుండును. ఈత్వష్టవలన పీడింపఁబడినవాఁడు కడుశోషం జెందును.

— క్షతజ్వష్టలక్షణము ౧౯ —

క్షతస్యరుగ్భోజితనిర్గమాభ్యాం తృష్టాచతుర్థిక్షతజామతాతు,

తా. శస్త్రాదికములవలన క్షతముగలవానికిపీడ, రక్తస్రావము గలుగును. వాని వలన క్షతజ్వష్ట జనించును. ఇది నాలుగవదిగ నుండును. (క్షత మన గాయము.)

—౧౭ త్తయజత్పష్టాలక్షణము ౧౭—

రసక్షయాద్యాక్షయసంభవాసా తయాభిభూతస్తు నిషాదినేషు. 8
 వేషీయతేఽంభస్సుఖంనయాతి తాంసన్ని పాతాదితికేచిదాహుః,
 రసక్షయోక్తానిచ లక్షణాని తస్యామశేషేణ భిషగ్వ్యవస్యేత్. 9

తా. రసక్షయమువలన జనించునది త్తయజత్పష్టయనంబడును. దానివలన వీడి తుడుగునుండువాడు తేయుంబగులు పలుమారు నీరుద్రాగినను తృప్తిజేదకుండును. ఇది నన్ని పాతజనితుంబని కొందఱు వచించెదరు. దీనియందు రసక్షయమున జెప్పబడియుండు లక్షణములన్నియు గలుగునని వైద్యుఁడు చెలిసికొనందగును. (రసక్షయమున హృదయమునందు పీడ, మబ్బు, శోష, చెవుడు, చీమలు శరీరముపై బారునటులుండుట, దస్మి అను నుపద్రవములు గలుగునని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నయిది.)

—౧౮ ఆమజత్పష్టాలక్షణము ౧౮—

త్రిదోషలింగామసముద్భవాతు హృచ్ఛాలనిష్ఠీచనసాదక ర్త్రి,
 (మాధవకల్పే)

తా. త్రిదోషలక్షణములు, హృదయమున శూలగులుట, జొల్లుకారుట, బడలి కగనుండుట-ఈలక్షణములుగలది ఆమజ (అనగా అజీర్ణ) తృష్ణయనిచెలియవలయును.

—౧౯ అన్నజత్పష్టాలక్షణము ౧౯—

స్నిగ్ధం తథాప్లుం లవణంతు భుక్తం గుర్వన్న మేవాశుతృప్తం కరోతి.

తా. స్నిగ్ధము, పులుసు, జడము, లేక మూత్రాధికము గలయన్నమును భుజించుట వలన శీఘ్రముగ జనించునది అన్నజత్పష్టయనంబడును.

—౨౦ ఉపస్వర్గజత్పష్టాలక్షణము ౨౦—

దీనస్వరఃప్రత్యాం దీనాననశుష్కహృదయగళతాఱుః,
 భవతిఖలు సోపసర్గాత్తృష్టా సా శోషణీకష్టా,
 జ్వరమోహక్షయకానశ్వాసాద్యుపసృష్టదేహానామ్. 11

(మాధవీయే)

తా. తృష్ణయొక్క యుపద్రవమువలన దీనస్వరము, మోహము, మనఃక్లాంతము గలుగుట, ముఖమువాడుట, హృదయము, గొంతు, దవడలు ఎండుట-ఈలక్షణములు గలది ఉపస్వర్గజత్పష్టయని చెలియవలయును. మఱియు శరీరముకృశించిజ్వరము, మోహము క్షయము, దగ్గు, శ్వాసము, ఆదిశబ్దమువలన అతిసారము మొదలగు నుపద్రవములతో గూడియుండు తృష్ణారోగము కష్టసాధ్యంబు.

❧ అసాధ్యతృష్ణాలక్షణము ❶ ❧

సర్వాస్త్యతిప్రసక్తా రోగకృతానాం వమిప్రసక్తానాం,
ఘోరోపద్రవయుక్తాస్తృష్ణా మరణాయ విజ్ఞేయాః.

12

తా. వాతజాదిసర్వతృష్ణారోగములు మిక్కుటముగ వృద్ధిజేసినను, లేక తృష్ణారోగమువలన శరీరము కృశించినను, లేక వాంతివలన దిక్ష్విగలిగినను, ఇట్టిభయంకరమైన సుషద్రవములతోగూడియుండు తృష్ణారోగి మృతిజేయ నని చెలియవలయును.

దాహనిదానము

❧ మధ్యజన్యదాహలక్షణము ❷ ❧

త్వచం ప్రాప్త స్పృశానోష్ఠా పిత్తగక్తాభిమూర్ఛితః,
దాహం ప్రకురుతే ఘోరం పిత్తవత్తత్ర భేషజమ్.

13

(ఆయుర్వేదే)

తా. మధ్యపానమువలన పిత్తము ప్రకౌశించి దానియొక్కయూష్మము పిత్తరక్తమువలన వృద్ధిజేసి చర్మగతంబై భయంకరమైన దాహమును గలుగజేయును. దానియందు పిత్తశమనకరాషధముల సేవింపదగును.

❧ రక్తజ, పిత్తజదాహలక్షణము ❸ ❧

కృత్స్న దేహానుగం రక్త ముద్రిక్తం దహతి ధ్రువం,
సముష్మతే తృష్మతేచ తామ్రాభ స్తామ్రలోచనః.

14

లోహగంధాంగవదనో వహ్ని నేవాఽకిర్యతే,

పిత్తజ్వరసమః పితౌ తృచాప్యసవిధిఃస్మృతః

15

తా. సర్వదేహమునందు రక్తము ప్రకౌశించి కడుదాహమును గలుగజేసిన రక్తజదాహ మనంబును. దానియందు రోగికి అగ్నివద్దగూర్చుండియుండునటుల తాపము, దిష్ణి, శరీరనేత్రములయం దెఱుపువర్ణము, శరీరము, నోరు అనువానియం దినుముతో తుల్యమైనవానన, శరీరముపై నిప్పునుజల్లినటుల వేదనగలుగును. మఱియు పిత్తాధిక్యమువలనను దాహముజనించును. దానియందు పిత్తజ్వరచికిత్సం జేయవలయును.

❧ తృష్ణానిరోధజదాహలక్షణము ❹ ❧

తృష్ణానిరోధాదభూతా క్షీణేతేజస్సముద్ధతం,

సబాహ్యభ్యంతరం దేహం ప్రదహే న్నందచేతనః,
సంశుష్కగళతాల్వోష్టో జిహ్వాం నిష్క్రమ్య వేపతే,
(సిందూరః ణిగర్వణే)

16

తా. దప్పి నడ్డగించుటవలన ఉదకరూపమైన ధాతువు త్తయించి దానివలన
సిత్తోష్ణము వృద్ధింజెంది శరీరమునకు లోపల, వెలపల దాహమును గలుగంజేయును. దానం
జేసి రోగి జ్ఞానశూన్యండగుటయే గాక గొంతు, లోదోడ, పెదవి అనువానియందు శోష
గలవాడై నాలుకను బైటికిదీసి కదలించుచుండును.

— శస్త్రపూతజదాహలక్షణము ౧ —

అస్పృశాపూర్ణకోష్ఠస్య దాహోన్యస్సాస్యత్సదుస్సహః.

17

తా. శస్త్ర ప్రహారమువలన రక్తము కోష్ఠమున (అనగా హృదయాదులయందు)
నిండి దాహమును గలుగంజేయును. ఇదియే శస్త్రజ్వరదాహ మనంబడును. ఇది కఠు
నసాధ్యము.

— ధాతుక్షయజ్వరదాహలక్షణము ౧ —

ధాతుక్షయోత్థో యోదాహస్తేన మూర్ఛా తృష్యాన్వితః,
తామస్వరః క్రియాహీన స్సచీదే ర్భృశపీడితః.

18

తా. రసాదిధాతువులు త్తయించుటవలన దాహము జనించును. దానియందు
మూర్ఛ, దప్పి, స్వరభంగము, నిశ్చేష్టత, కడుపీడ గలవాడై వృతిజెందును.

— త్తజదాహలక్షణము ౧ —

క్షతజోనశ్చ తశ్చాన్య శ్శీచతోవాప్య నేకథా,
తేనాంతర్దహ్యతేఽత్యర్థం తృష్ణా మూర్ఛా ప్రలాపవాన్.

19

తా. త్తతమువలన జనించినదాహములో అన్న ద్వేషముగలుగును. లేక పలువిధము
లుగ దుఃఖించుటవలన లోపల మిక్కుటముగ దాహముజనించును. దానియందు దప్పి,
మూర్ఛ, తఱచుచుమాటలు గలుగును.

— మర్దాభిఘాతజదాహలక్షణము ౧ —

మర్దాభిఘాతజోప్యస్తి సోఽసాధ్య స్సప్తమోమతః,
సర్వవచః వర్జాస్సుయ శీతగాత్రస్య దేహిణః.

20

తా. మర్దముపై చెబ్బదగుటవలన దాహముజనించును. ఇది అసాధ్యము. ఈ
దాహము ఏదవసంఖ్యగలదిగనుండును. సర్వదాహములయం చెవసేశరీరము వెలపటచల్లగ
నుండెడినో, అట్టివానియొక్క సర్వదాహముల వర్జింపవలయును.

❧ తృప్తకు పునర్జవాచికల్పము ❧

పునర్న వాహ్యసామార్థమూలకం జీ కన్వయం,
తక్రపిష్టం పిబేచ్ఛాపి ముఖతోషప్రశాంతయే. 21
(చిత్తాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. గలిజేరువేరు, ఉత్తరేణివేరు, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ-వీనిని సమభాగములుగ మజ్జితోనూరి ద్రాగిన దక్షిహరించును.

పర్పటి మాగధీమూలం పిచుమందార్ద్రకద్రవైః,
మర్దయిత్వా వటికార్యా ముఖశోషప్రశాంతయే. 22
(మాధవనిదానే)

తా. పర్పటకము, మోడి - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వేపొక్క, అల్లము అనువానిరసములతోనూరి మాత్రలుజేసి నేవించిన దక్షిహరించును.

❧ తృప్తకు ఖడ్జురారాచికహయము ❧

¹ఖడ్జుర యష్టి కాశ్చీర మృద్వికాః షడ్చక్రేసరం,
ధాత్రీపరూపం వ్యాప్రిచ బలా ²ద్వయంచ చందనమ్. 23

మధూకపుష్పకాశ్చ రక్షం తోయైశ్చైవ చతుర్థవైః,
పక్వం పర్యషితం రాత్రాస్థితౌ భాండేనవేద్యభే. 24

లాజాచూర్ణప్రతీవాపం శర్కరా మధుసంయుతం,
తృప్తా దాహహరం పానే జాతీపుష్పాధివాసితమ్. 25

మూర్ఛా దాహ భ్రమం హంతి దీప్తం గృహ మివాంబునా,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ఖడ్జురపండ్లు, యష్టిమధుకము, కుంకుమపువ్వు, ద్రాక్షపండ్లు, తామరయగరులు, ఉసిరికపప్పు, పెద్దయోత, పెద్దములక-పిన్నములక, ముత్తవపులగము, పెద్దముత్తవపులగము, శ్రీగంధము, ఇప్పపువ్వు, గుమ్మడు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి నాలుగింతలు నీళ్ళుపోసి నాలవభాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి కొత్తపండ్లలో నునిచి అందు పేలపునత్తు, పంచదార, తేనె గలిపి జాజిపూలుపై చికిరాత్రియునిచి నేవించిన "అన్నిచే దహింపంబడుచుండు గృహము నుదకమువలన శాంతిజెందుచందంబున" దప్పి, తాపము, మూర్ఛ, భ్రమ అనునవి శాంతి జెందును.

1 ఖడ్జురోశీరమృద్వికం షడ్చక్రేసరమ్, 2 యష్టిక.

—౧౭ తృష్టకు వాలుకాచిలేహ్యము ౧౭—

ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః పలైకం వాలుకం పచేత్. 26
పాదశేషం వస్త్రపూతం లాజాసక్తుసితామధు,
యుక్తం లేహ్యం నిహంత్యాశు దాహ తృష్టా మదాత్యయాన్.

తా. ౩౨ ఫలముల నుదకములలో నొకఫలము కూతురుబుడమనునైచి యారవభాగముగ కషాయమునుగాచి చడియగట్టి అందుపేలపునత్తు, పంచదార, తేనె గలిపి లేహ్య షక్యముగపండి సేవించిన తామము, దప్పి, మదాత్యయరోగము శీఘ్రముగ హరించును.

—౧౮ దాహమునకు నైంధవకల్పము ౧౮—

నిష్క్రైకం నైంధవం చూర్ణం సురాపలచతుష్టయం,
పిబేత్సద్యశ్శమయాతి మద్యపానోత్థదాహాకమ్. 28

తా. నిష్క్రమణము నైంధవలవణమును ౪ ఫలముల కల్లులలోగలిపి సేవించిన మద్యపానమువలన జనించిన తామము తల్క్షణమున హరించును.

—౧౯ తృష్టకు దధిమస్తుకల్పము ౧౯—

దధిమస్తు గుడం ఊద్రం మద్యంనైవాన్లుకాంజికైః,
సఘృతై స్సక్తుభి స్తృష్టాం ప్రాతఃపానాత్త్యహాజ్ఞయేత్. 29

తా. పెరుగుమీడిమీగడ, బెల్లము, తేనె, మద్యము, పులిసినకలి, నెయ్యి, పేలపు నత్తు-వీనిని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మూడుదినములలో దప్పి హరించును.

—౨౦ యవనస్తుకల్పము ౨౦—

యవబీజోత్థసక్తానాం సనైంధవసువర్చలం,
సజీరకం జలం పీతం పానాత్యయహారం పరమ్. 30

తా. యవలపేలపునత్తు, నైంధవలవణము, సోపవృలవణము, జీలకఱ్ఱ-వీనిని సమ భాగములుగ నుదకముతోనూరి ద్రాగిన మద్యపానమువలన జనించినదాహము హరించును.

—౨౧ వాతతృష్టకు బదర్భాదికల్పము ౨౧—

కొల దాడిమవృక్షాన్లు మాతులుంగద్రవం పృథక్,
పలైకం హపుషా శుంతీ యవానీ జీరకస్సమమ్. 31

స్తోకం క్షిప్త్వా పిబేచ్ఛామై హతతృష్టాత్యయం హరేత్,

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. రేగుపండు, దాడిమపండు, చింత, మాదీఫలము-అనువానియొక్కరసమును

దినునః కౌక్కికపలముచొప్పున గ్రహించి అందు బోదకరము, శొంకె, ఓసుము, బీలకణ్ణి
ఉనువానిచూర్ణమును దినుసుకర్కలముచొప్పున గలిపి సేవించిన వాతత్పృష్ఠ హరించును.

❧ వైశ్యత్పృష్ఠకుశికాదికల్పము ❧

సీతా దాడిమ ఖర్జూర ద్రాక్షో చవ్య పరూషకమ్. 32

ప్రతిచూర్ణంతు కర్షకం పలమాత్రంతు సత్తుకం

ఉదకం మదిరాచైవ ప్రతియోజ్యం పలత్రయమ్. 33

పిత్తతృష్ణాత్యయంచాశు పిబే చాఘంతి మవాఘ్నయాత్,

తా. పంచదార, దాడిమకుండు, ఖర్జూరపండు, ద్రాక్షపండు, చవ్యము, చిట్టికపం
డు అనువానిని దినుసుకు కర్ష ప్రమాణముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి ఒకపలము పేలపు
సత్తు గలిపి అందు నీళ్ళు, కల్లు, మూడుమూడుపలములు గలిపి సేవించిన పిత్తతృష్ఠ శీఘ్ర
ముగ హరించును.

❧ శ్లేష్మజత్పృష్ఠకు శారిబాదికహయము ❧

శారిబా థాన్యకం ద్రాక్షో వాలుకం చందనం సమమ్. 34

సర్వతుల్యం భవేల్లాజా స్వర్వం తోయై శ్చతుర్థతైః,

పాదశేషం పచేత్పితం ససితం శ్లేష్మజాం జయేత్. 35

తా. మనుబాల, కొలిమెద్దు, ద్రాక్షపండు, కూతురుబుడను, శ్రీగంధము-వీసిని
సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పేలపుసత్తుగలిపి యాయన్నిద్రవ్య
ములకు నాలుగింకల నీళ్ళతోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి పంచదారగలిపి త్రాగిన
శ్లేష్మజత్పృష్ఠ హరించును.

❧ తృష్ణకు చందనాదికల్పము ❧

చందనం శారిబా ద్రాక్షో ముస్తా బదరకం సమం,

సర్వతుల్యా స్తథాలాజా ద్విగ్రష్టగుణితైర్జలైః. 36

అష్టావశేషకం పాచ్యం సీతా త్పాద్రయుతం పిబేత్,

ఛర్దిం తృష్ణాం నిహంత్యాశు త్పాద్రైర్వామక్షికామలమ్. 37

అత్యంతమప్యపానేన తంహరే ద్దాహమేవహి,

తృష్ణాం భ్రాంతిం క్షమం శోషం తథా పానాత్యయం హరేత్. 38

(ఆయుర్వేదే)

తా. శ్రీగంధము, గూడపాల, ద్రాక్షపండు, తుంగమునైలు, రేగుపండు-ఇవి దిను
సుకొక్కభాగము, పేలాలు ౫ భాగములు, ఉదకము ౧౬౦ భాగములు - ఇటులవాని

మిఁమాలు ౩ భాగములు, పంచదార ౩ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి, ఔత్తగానూరి ౩ గురిగింజలయెత్తును ప్రాళకాలమున నేమిచి నెంబడిగ ఒకరాత్రి యుంచ బడినను వ్రాగిన అత్తంతమైన దప్పి హరించును. ఇది ఆక్స్సిసిజేవలచే ప్రకటించబడి యెను.

❧ తృష్ణాహరయోగము ౭౭ ❧

రోగోపసగ్గజాతాయాం థాన్యాంబుససితం మధు,
వటప్రరోహయప్త్యావ్యా కణా మధుకృతా వటీ. 44
ముఖస్థాచిరకాలోద్ధౌ తృష్ణాం హన్యా త్నుదుస్తరాం,

తా. రోగమువలన దప్పిగలిగిన ఫనియాలసిళ్ళలో తేనె, మంచదార గలిపిత్రాగవల యును. లేక మట్టిచిగుళ్ళగుగాని, లేక లేతమట్టియూదలు, అతిమధురము, పిప్పళ్ళు అను వానినిగాని నూరి యుంటజేసి పుక్కిలియం దునిచివోసి దానిరసమును మ్రింగుచుండిన చిరకాలముగ జనించి యసాధ్యంబుగనుండు దప్పి హరించును.

❧ తృప్తాదిగంధూషము ౭౮ ❧

సత్కౌద్రమామ్ర జంబూత్థం పిబే త్క్వాథం సుఖోష్ణకమ్. 45
సత్తృష్ణో మధునా కుర్యా ద్గంధూషాన్ సలిలాశ్రితం,

తా. మామిడి, నేరేడు, అనువానిసమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి తేనె వైచి చల్లాన్ని త్రాగినను, లేక తేనెలోసిళ్ళుగలిపి పుక్కిలించి యుమిసిననుదప్పిశమించును.

❧ దాహమునకు చంద్రకళారసము ౭౯ ❧

గగనదరదయుక్తం శుద్ధసూతంచ గంధం
ప్రహరమధుసపిష్టం వల్లయుక్తం నరోద్యాత్
జ్వరహరగదసింహా శృంగజేరోదకేన
ప్రళమజనితదాహం తక్రభుక్తంచ భోజ్యమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. అచ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధ కము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తేనెతో నొకరూము మర్దించి రెండు వల్లముల యెత్తును అల్లపురసానుపానముతో నేమిచి వాతప్రకోపమువలన గలిగిన దాహ ము, జ్వరము శమించును. పథ్యము మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయును. ఇది గదసింహ రస మనియు జెప్పబడును.

❧ రసానిగుటికలు ౮౦ ❧

రసబలిఘనసారచందనానాం సనలదనేవ్యవయోదఢీవనానామ్,

అపహరతిగుటిముఖస్థితేయం సకలసముత్థితదాహమాశ్రయేత్తామ్.

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, ఉచ్చకర్పూరము, చందనము జటా మాంసి, వట్టివేరు, తుంగము నైలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతిలోగలిపి యుంటలుజేసి నోటియందునిచికొనిన త్రిదోషమువలనజనించిన దాహము హరించును. శావున నీరసాచిగుటికలను ఎల్లపుడు నోటియందునిచికొనవలయును.

—ॐ మృతసంజీవనీగుటికలు ॥—

మధుయష్టి లవంగంచ శిలాజతు తృటిస్తథా,

సహస్రభావనా కార్యా నవతండులవారిణా.

48

యామమాత్రం దృఢం మద్ద్య వటీకోల సమాస్తృతా,

కృష్ణకార్పాసనీరేణ తృష్ణా దాహ జ్వరా జగ్మేత్.

49

మూర్ఛాద్యముగ్రరోగంచ వాతం పిత্তంచ నాశయేత్,

మృతసంజీవనీ ప్రోక్తా పూజ్యపాదై రుదీరితా. (సిద్ధరసార్ణవే) 50

తా. అతిమధురము, లవంగములు, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, ఏలకులు అనువానిననుభాగములుగ చూర్ణముజేసి కొత్తబియ్యపుకడుగుతో 1000 మార్లు భావనజేసి పిదప నొకరూపము బాగుగమర్చించి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నల్లప్రత్తి యూరసానుపానముతో నేపించిన దప్పి, దాహము, జ్వరము, మూర్ఛ మొదలగు భయంకరరోగములు, వాతజ, పిత్తజరోగములు నశించును. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియెను.

—ॐ ఖర్జూరాదిచూర్ణము ॥—

ఖర్జూరామలబీజాని పిప్పలీచ శిలాజతు,

ఏలా వధుక పామాణ చందనోర్వారుబీజకమ్.

51

ధాన్యకం శర్కరాయుక్తం పాతవ్యం యష్టివారిణా,

అంగదాహం లింగదాహం గుదజం క్షీణశుక్రజమ్.

52

శర్కరాశ్చ రి శూలఘ్నం వృష్యం బలకరం పరం,

నాశయే స్తూత్రరోగాంశ్చ తథా శుక్రభవానపి.

53

తా. ఖర్జూరము, ఉసిరికవరుగు, పిప్పళ్ళు, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, ఏలకులు, అతి మధురము, కొండపిండివేరు, చందనము, దోసవిత్తులు, కొలిమెద్దు, మంచదార - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అతిమధురకషాయానుపానముతోడ త్రాగిన శరీరము, మేఢము, గుదము అనువానియందలితాపము, శుక్రక్షయముకలన జనించిన తాపము,

- తచ్చూర్ణం తైలమధ్యేచ నిక్షిపే త్పాచయే త్సుఫీః,
మేహారికాప్తయ క్షేన పాచయే త్కొమలాగ్ని నా. 62
- సుపక్వం తైలముధృత్య రాత్రాఃసంగంచ మద్దయేత్.
అంగశూలం చాంగదాహః స్నేత్రరోగా స్సపీససాక్ష. 63
- పాండు కామల ముష్ణాని సూతికా సన్నిపాతజిత్,
కరదాహః న్వాదదాహః స్తంద్రాం కటి సమీరజాక్ష. 64
- క్షయ కుష్ఠాంశ్చ కంఠాంశ్చ గజకర్ణాదికం తథా,
శిరోరోగా స్సృమా నిత్తం నేత్రాణాం దృష్టిగోచరమ్. 65
- తథైవామృతతుల్యంచ జ్వరాణాం జీర్ణినామపి,
అస్థిగంతు జ్వరంచైవ మేహజ్వరప్రళాంతయే. 66
- సర్వాంగే మద్దనం చైవ మంగళస్నానమాచరేత్,
శివోదితమిదం తైల మశ్విభ్యాం గోచరీకృతమ్. 67
- స్వరోగహరంచైవ దుర్లభం భిషజాం భువి,
సాధయేద్ధరుముఖేనైవ సిద్ధిర్భవతి నాన్యథా, 68
- (పూజ్యపాదీయే)

తా. ౪౦౦ రూపాయలయెత్తు తెల్లగల్లేరువేరును, ౨౫౬ రూపాయలయెత్తు నల్లపునెయ్యి, నల్లపుపాలు అనువానితో నూరి అందు నువ్వులనూనె ౪౦౦ రూపాయల యెత్తు, కరుభూపము ౧౬ రూపాయలయెత్తు, మిరియాలు, లవంగపుచ్చెక్క ౮ భాగములు, కచోరములు, వట్టివేరు, కురువేరు, మంజిష్ఠ, కాచు, చందనము, రక్తచందనము, కృష్ణాగరు, రుద్రాక్ష అనువానిచూర్ణము దినసాకటింటికి ౪ రూపాయలయెత్తుచొప్పున గలిపి మేహారికాప్తములతో మందాగ్నితో తైలపక్వముగ గాచి దించుకొని రాత్రుల సర్వాంగ మునందు మద్దనముజేసికొని మంగళస్నానముజేసిన అంగశూల, అంగతాపము, నేత్ర రోగములు, పడినెము, పాండురోగము, కామిల, శరీరమునందలియుష్ణము, బాలింశరో గము, సన్నిపాతము, చేతులు కాళ్ళు మండుట, తంద్ర, కటివాతము, క్షయము, కుష్ఠము, దురద, గజకర్ణము, మస్తకరోగము, భ్రమ, పిత్తము, నేత్రరోగము, దృష్టిరోగము, జీర్ణ జ్వరము, అస్థిగతజ్వరము, మేహజ్వరము-వీనిని హరింపంజేయును. ఈతైలము పూర్వమున ఈశ్వరునిచే జెప్పబడియెను. దాని నశ్వినీదేవతలు ప్రసిద్ధపఱచిరి. మఱియు నీతైలము సర్వరోగముల హరింపంజేయును. ఇదిభూమియందుండు వైద్యులకులభించుట దుర్లభము.

ఈతైలమును గురుముఖముగ నెఱిగిన ఔషధస్థిగలుగును. తద్విపరీతమున సిద్ధి
లంగనేరదు.

సర్వాంగే చందనాలేప శృంధ్రకస్తూరికాయుతః,
సితనీరజలేపోవా ధారాగారనివేశనమ్.

69

తా. పచ్చకర్పూరము, కస్తూరి అనువానితోగూడియుండు శ్రీగంధమును పూసి
కొనినను, లేక తెల్లతామరపువ్వుల ధరించినను, లేక బలయౌత్రములు గలగృహమున
ఁవసించుచుండినను తాపము హరించును.

❀ తృష్ణారోగములయందు పథ్యము ❀

భృష్టముద్వైర్నసూరైర్వా చణకైర్వా కృతోరసః,

రంభాపుష్పం తక్రకూర్చం ద్రాక్షౌ పర్పట వాలకమ్.

70

కపిత్థం మాలికా కోలం కూళ్ళాండక ముపాదికా,

ఖర్జూరం దాడిమం ధాత్రీ కర్కటీలదంబుచ.

71

జంబీరం కిరమర్దశ్చ బీజపూరో గవాంపయః,

మధూకపుష్పం ప్రీబేరం తిక్తాని మధురాణిచ.

72

బాలతాళాంబు శీతాంబు పయః పేయ ప్రపానకం,

మాక్షికం సరసీతోయం శతాహ్వ నాగకేసరమ్.

73

ఏలా జాతీఫలం పథ్యా కుస్తుంబరి కుచందనం,

ఘనసారో గంధసారః కౌముదీ శిశిరోఽనిలః.

చందనార్ద్రప్రియాశ్లేషో ముక్తాభరణధారణం,

గాహనం లేపనంచాస్య పథ్యమేతత్తృషాతురే.

75

(మూధవనిదానే)

తా. వేయించిన పెసలు, చిఱునెనగలు, నెనగలు అనువానిలూ చేనితోనైనను
జేయబడినకట్టు, అరటిపువ్వు, మణ్డిగ, జున్ను, ద్రాక్షపండు, పర్పటకము, పట్టికేరు,
వెలగపండు, పువ్వులదండ, రేగుపండు, గుమ్మడుకాయ, బచ్చలికూర, ఖర్జూరపండు,
దాడింబపండు, ఉసిరికపండు, దోసకాయ, పాచేనీరు, సిమ్మపండు, ఓకఫలము, మాదీఫలము,
అవుపాలు, ఇచ్చపువ్వు, కురువేరు, చేదుగలరసము, మధురరసము, లేకతాటినీరు, శీతో
దకము, పాలు, పానకము, లేనె, చెరువులోనీనీరు, చల్లకీల్లిగడ్డలు, నాగకేసరములు,
ఏలకులు, జాబికాయ, కరక్కాయ, కొతిమెర్లు, రక్తచందనము, పచ్చకర్పూరము, కచో
రములు, వెన్నెల, చల్లనిగాలి, చందనముపూసికొనిన స్త్రీలయొక్కయాలింగనము,

ముత్యాలహారముల ధరించుట, నదులయందు స్నానముజేయుట, లేవనము-ఇవి తృప్తి
రోగమునందు వ్యర్థకరములు.

— తృప్తిరోగమునం దవధ్యము ౨ —

స్నేహంజనం స్వేదనధూమపానం వ్యాయామనస్యాతపదంతకాష్ఠం,
గుర్వన్నమష్టం లవణం కషాయం కటుత్రికం దుష్టజలానితీక్షణమ్. 76

తా. శరీరమునకు తైలముపూసికొనుట, ఆంజనమువేసికొనుట, చెమటచీయుట,
ధూమపానముసేయుట, మిక్కుటముగ సంచరించుట, నస్యముసేయుట, ఎండలోదిగుగుట,
చెడ్డదంతకాష్ఠము, జడాన్నము, పులుసు, ఉప్పు, ఒగరుగలరసములు, శొంఠి, పిప్పలి,
మిరియాలు, చెడ్డనీరు, కారము అనువానిసేవ జేయుట-ఇవి యన్నియు తృప్తిరోగమునం
దవ్యర్థకరములు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

— దాహరోగమునందు వ్యర్థము ౩ —

శాలయష్ణష్టికా ముద్గా మసూరా శృణకా యవాః,
ధన్వమాంసరసాలాజా మండంవై సక్తువాసితా. 77

శతధాతం ఘృతం దుగ్ధం నవనీతం పయోభవం,
కూక్తాండం కర్కటీ మోచా పసన స్వాదు దాడిమమ్. 78

పటోల పర్పటీ ద్రాక్షా ధాత్రీఫల పరూషకం,
బింబీ తుంబీ తథావేఠః ఖర్జూరం ధాన్యకం మిసీ. 79

బాలతాలం ప్రియాళంచ శృంగాటంచ కనేరుకం,
మధూకపుష్పం పీఠేరం పథ్యా తీక్తాని సర్వశః. 80

సితాప్రదేహీ భూవేశ్వ నేకోఽభ్యంగానగాహనం,
ఘల్లోత్పలడళక్షౌమ శయ్యాశీతలకాననమ్. 81

కథావిచిత్రాగీతాని వాద్యం మంజుళభాషణం,
ఉశీరచందనోలేప శ్చీతాంశు శ్చిశిరోఽనిలః. 82

ధారాగృహం ప్రియాస్పర్శ ప్రతీరం హిమవాలుకం,
సుధాంశురశ్చయస్నానం మణయో మధురోరసః. 83

పూర్వోక్తాని విధేయాని పితృహరిణి తానిచ,
ఇతి దాహవతాం నృణాం పథ్యవర్గ ఉదాహృతః. 84

(మాధవనిదానే)

తా. ౬౦ వినములకు ఫలించెడివద్దు, పెసలు, చిఱుసెనగలు, సెనగలు, యవలు, మిట్టభూమియుందలి జంతుమాంసరసము, ౫ జమండము, పేలపిండి, పంచదార, సూరు మార్డు ఉదకముతో గడుగఁబడినఘృతము, పాలు, పాలయందు తీయఁబడిన వెన్న, బూడిదగుమ్మడుకాయ, దోసకాయ, ఆరటిపండు, పనసపండు, తీగిలదాడిమపండు, పొట్లకాయ, వర్షాటకము, ద్రాక్షపండు, ఉసిరికయొలుపు, పెద్దయారపండు, దొండకాయ, ఆచుకాయ, అల్లము, భిక్షారపండు, ధనియాల, సవూర, లేతతాటిముంజలు, సారపప్పు, పరికెగడ్డ, నెమ్మటములు, పంచదార, శీతపదార్థలేజనము, భూగృహము, సేచనము, ఆభ్యంజనస్నానము, వికిసింఁచిన కమలములయొక్క శయ్యపై వసించుట, పట్టుపై త్రవ్వకపండుట, చల్లనితోట, చిత్రకఫలను, సంగీతమును, వాద్యమును వినుట, మంచుమాటలాడుట, వట్టివేరువినకఱ్ఱలయొక్కగాలిని సేవించుట, చందనమును బూసిపోనుట, వెన్నెల, చల్లనిగాలి, జలగృహము, స్త్రీలయొక్కయాలింగనము, ఏటిగట్టునందు గూర్చుండుట, పచ్చకర్పూరము, చంద్రకిరణము, స్నానము, రత్నధారణము, మధురరసము, పూర్వోక్తపిత్తనాశనకరయోగములు ఇవియన్నియు దాహరోగమునందు వ్యభి కరములు.

౨౭ దాహరోగమునందువ్యభిము ౨౭

విరుద్ధావ్యన్న పానాని క్రోధో వేగవిదారణం,
శ్రమవ్యవాయ మాత్థానం తౌరం పిత్తకరాణిచ. ౮౮
వ్యాయామ మాతపం తక్రం తాంబూలం మధురామతం,
వ్యవాయి కటు తీక్ష్ణోష్ణా దాహవా పరివర్జమేత్. 86

తా. క్షీరమత్సూదివిరుద్ధమును, విరుద్ధాపానమును సేవించుట, క్రోధమును జెందుట, మలమూత్రాదులవేగము నడ్డగించుట, శ్రమ, స్త్రీగమనము, కడుపు నువ్విించెడి పదార్థములు, తౌరము, పిత్తకరవస్తువులు-వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట, మిక్కుటముగ సంచారముసేయుట, ఎండ, మజ్జిక, తాంబూలము, లేనె, ఇంగువ, చేదు, కారము, ఉష్ణము గలపదార్థములు వీనిని సేవించుట-ఇవి దాహరోగమునందు వ్యభిక్రమములు. ఆ ట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

1 లాజమండ మన—ఒకభాగము పేలాలలో ౧౪ భాగములనీరుపోసి పేలాల ద్రవించి గండిగనగువఱకు నుడికించుటయ. 2 సేచన మన— శీతోదకము మొదలగు వానిని శరీరముపై జీలకరించుటయ.

—ॐ హృద్రోగనిదానము ॐ—

అత్యుష్ణాష్లుకమాయంచ హ్యతిస్త్రీవ్యసనం తథా,
హృది బాధాం ప్రకుర్వంతి హృద్రోగం తం ప్రచక్షతే. 87
(మాధవనిదానే)

తా. అత్యుష్ణము, పులును, ఓగరుగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ సేపించుట, మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగముసేయుట-వీనివలన అొప్పునందు పీడజనించును. ఇదియ హృద్రోగ మనంబడును. (హృద్రోగ మన అొప్పునొప్పి.)

—ॐ హృద్రోగభేదములు ॐ—

హృద్రోగః పంచథా దోషైః పృథక్సర్వైశ్చ జుతుభిః,
వాతాత్సరూలం హృదయం పిత్తాద్దాహసమన్వితమ్. 88
కఫతోఽతిగురు స్తన్బం సర్వత స్సర్వలక్షణం,
సత్యాజ్యః క్రిమిభిశోఽప్థో హ్యతికంఠాసమన్వితః 89

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతజ, పిత్తజ, క్లేష్టజ, నన్ని పాతజ్యకృమిజములన నైదువిధములైన హృద్రోగములనుగలుగంజేయును. అందు వాతమువలన జనించిన హృద్రోగములో అొప్పునందు నొప్పి గలుగును. పిత్తమువలన జనించినదానిలో అొప్పులోతాపము గలుగును. క్లేష్టమువలన జనించినదానిలో వాత, పిత్త, క్లేష్టలక్షణంబులు గలిగియుండును. ఇది అసాధ్యము. * క్రిములవలన జనించినదానిలో మిక్కుటముగ దురదగలుగును. (ఏకదోషమువలన జనించిన హృద్రోగములే సాధ్యంబులు. ద్విదోష, త్రిదోషములవలన జనించిన హృద్రోగములు అసాధ్యంబులు.)

మారుతాద్భృదయం యస్య స్ఫుటితం చాలివేదనం,
పిత్తాస్తూర్చాక్లమస్వేదో ముఖశోషః ప్రజాయతే. 90
శ్రమోఽపచిత్త మందాగ్నిః కఫస్రావః కఫాధికే,
మిశ్రితం ద్వంద్వజం జ్ఞేయం సర్వలింగం త్రిదోషజమ్. 91

తా. వాతజహృద్రోగమున అొప్పు పగిలినటుల మిక్కుటముగ నొప్పును. పిత్తజహృద్రోగమున మూర్ఛ, బడలిక, చెమట గలిగి ముఖము చాలి నట్లుండును. క్లేష్టజహృద్రోగమున శ్రమ, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము గలిగి నోటినుండి కఫము వెడలును. ద్వంద్వజహృద్రోగమున రెండేసిదోషలక్షణంబులు గలిగియుండును. త్రిదోషజహృద్రోగమున వాత, పిత్త, క్లేష్టలక్షణంబు లన్నియు గలిగియుండును. (ఇది అసాధ్యము.)

* క్రిములన పురుగులు.

❧ కృమిహృద్రోగలక్షణము 93 ❧

విద్యాత్రిదోషంత్యపిసర్వలింగం తీవ్రాద్రితోదం క్రిమిజంసకండుకమ్.
ఉల్లేగదష్టిననగ తోదశూలం హృల్లాసకస్తమః,
ఆరుచి శ్వాసనేత్రత్వం శోషశ్చ కృమిజే భవేత్. 93

తా. తీవ్రమైనఃద, శూల, మరల గలుగుట, నోటిలో నేరుగుట, ఉమియుట, నూడులతో బొడుచునటుల పేద గలుగుట, పేరింకల గలుగుట, ఆరుచి, నేత్రముల యందు నలుపువర్ణము, శోష గలుగుట- ఈలక్షణములు క్రిమిజహృద్రోగమునగలుగును.

❧ హృద్రోగోషద్రవములు 94 ❧

క్లోషసాదో భ్రమశ్శోషో జ్వేయాస్తేషా ముపద్రవాః,
క్రిమిజే క్రిమిజాతీనాం క్షైష్టికాణాం చ యేమతాః. 94
సంస్తంభ స్సజ్వరం ఘోరం రూక్ష స్పర్శా సహం గురు,
ఆధ్వాన కుక్షీ హృక్కంఠ వాతవిచ్ఛాత్రోరోధతా. 95
తంద్రారోచకశూలాని తస్య లింగాని నిర్దిశేత్,

తా. పిపాసాస్థానమున బడలిక, భ్రమ, శోష గలిగిన హృద్రోగోషద్రవము లని తెలియవలయును. మఱియు క్రిమిజహృద్రోగమున “క్లో. హృల్లాసమాస్యప్రవణమతి పాకమరోచకమ్, మూర్ఖాభగ్ది తృషానాహ కార్మ్యశ్వయభుక్షీనసాః.” (అనగా పిరింకలు, నోట నీరుగారుట, అన్నము పాకముగాకుండుట, ఆరుచి, మూర్ఛ, వాంతి, దప్పి, కడుపుబ్బరము, శరీరకృశత్వము, వాపు, పీనసము అన కఫజక్రిమిరోగోషద్రవంబు లును, శరీరస్తంభనము, భయంకరమైనజ్వరము, హృదయమున రూక్ష, జడత్వము గలిగి యుష్ణస్పర్శను నహింప లేకుండుట, కడుపుబ్బరము, కడుపు, అొమ్ము, కంఠము, అపానవాతము, మలమూత్రములు ఆడ్డగింపబడుట, తంద్ర, ఆరుచి, శూల అను నుపద్రవంబులును గలుగును.

❧ హృద్రోగమునకు రసాయనము 96 ❧

రసగంధాభ్రభస్మాని పార్థవృక్షత్వగంబునా. 96
ఏకవింశతిథా ఘృతే భావితాని విధానతః,
మాషమాత్రమిదం చూర్ణం మధునాసహ లేహయేత్. 97
వాతజం పిత్తజం శ్లేష్మ సంభూతం వా త్రిదోషజం,
క్రిమిజుచాపి హృద్రోగం నిహంత్యేవ నసంశయః. 98

(అయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, గంధకభస్మము, అభ్రకభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి ఎండయందునిచి మద్దిచెక్కరసముతో ౨౦ మారు భావనజేసి మాషప్రమాణమును లేనెతో సేవించిన వాత, పిత్త, క్లేష్ట, త్రిదోష, క్రిమిజహృద్రోగములు నిస్సంశయముగ హరించును.

—ॐ వైత్తహృద్రోగమునకు పంచసారరసము ॥—

శుద్ధసూతం సమంగంధం ధాత్రిఫలద్రవైద్దినం,
యష్టి ఖర్జూర ద్రాక్షాణం క్వాథేన మద్దయేద్దినమ్ 99
పంచసారరసోనామ భక్షయే స్వాషమాత్రికం,
ధాత్రిచూర్ణం సితాచాను పిత్రహృద్రోగశాంతయే. 101
(మతాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరస, గంధకములను సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి ఉసిరికపండ్లరసముతో నొకదినము, యష్టిమధుకము, ఖర్జూరపండు, దీపద్రాక్ష అనువాని కషాయముతో నొకదినము మద్దించి మాషమెత్తుమాత్రలు జేసి ఉసిరికపప్పుచూర్ణము, పంచదార అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన వైత్తహృద్రోగము హరించును.

—ॐ క్లేష్టహృద్రోగమునకు హృదయార్ణవరసము ॥—

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతం తామ్రం ద్వయోస్సమం,
మద్దయే త్రిఫలాద్రావైః కాకమాచీద్రవైద్దినమ్. 101
చణమాత్త్రం వటీం ఖాదే ద్రసోఽయం హృదయార్ణవః,
కాకమాచీఫలం శుష్కం త్రిఫలాఫలసంయుతమ్. 102
ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః క్వాథ మష్టావశేషకం,
అనుపానం పిబేచ్ఛాంత్యై హృద్రోగేచ కఫాత్థితే. 103
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము-ఇవిసమభాగములు, ఈ రెంటినిసమము తామ్రభస్మము-ఇట్లు వానినేకముజేసి త్రిఫలములు, నల్లకాచాకు అనువానిరసములతో నొకదినము మద్దించి సెనగగింజలుత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఎండిన నల్లకాచి పండ్లు, త్రిఫలములు అనువానిని దినుసుకొక్క క పలముచొప్పున దంచి 3౨ పలములు నీళ్ళుపోసి అష్టావశేషముగ కషాయముగాచి యీయనుపానముతోడ సేవించిన క్లేష్టహృద్రోగము హరించును.

— హృద్రోగమునకు గుజాభద్రరసము ౧ —

నిష్కృత్రయం శుద్ధసూతం నిష్కృద్వాదశగంధకం,
గుంజాబీజంచ షష్ఠ్యష్కం నింబబీజం జయూతథా. 104

ప్రత్యేకం నిష్కృమాత్రంతు సమం నేపాళబీజకం,
జయా జంబీర ధుత్తుర కాకమాచీ ద్రవైర్ద్విమ్, 105

మద్ద్యం సర్వం రసం కుర్యా ధ్వైతైర్గంజాద్వయం లిహేత్,
గుంజాభద్రరసోనామ హింగు సైంధవసంయుతమ్. 106

శమయత్యేవ కించిత్ర మురస్తుంభంచ దుస్సహం,
అర్కక్షీరేణ సింధూత్థం లేహోవక్షసి దాపయేత్. 107

పద్మకేసరకం ద్రాక్షా నింబబీజం జయూతథా,
తుల్యం చతుర్గుణం క్షీరం క్షీరాత్తోయం చతుర్గుణమ్, 108

క్షీరావశేషంచ పచే త్సత్తోద్రం పాయయేద్భిషక్,
ఉదరాణి క్షతంచైవ హృద్రోగం రక్తపిత్తనుత్. 109

(ఆయుర్వేదే)

శుద్ధిజేసినరసము 3 నిష్కములు, శుద్ధిజేసినగంధకము ౧౨ నిష్కములు, గురి
గింజలు ౬ నిష్కములు, వేపవిత్తులు ౧ నిష్కము, తక్కులివిత్తులు ౧ నిష్కము, శుద్ధి
జేసిననేపాళములు ౧ నిష్కము-ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వముగోనునిచి తక్కులి, నిష్కపండు,
ఉష్ణైత్తాన, నల్లకాచాప అనువానిరసములతో నొకనినము మర్చించి రెండు గురిగింజలంత
మాత్రముజేసి నెయ్యి, ఇంగువ, సైంధవలవణము అనువానియనుచానముతోడ సేవించిన
కడుదు స్తరమైన హృద్రోగము హరించును. మఱియు సైంధవలవణమును బిల్వేడుపాలతో
నూరి తొమ్మిగందు లేపనము జేసిన దుస్తరమైన హృద్రోగము హరించును. తామరకేస
రములు, ద్రాక్షపండు, వేపవిత్తులు, తక్కులి అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి
పానికి నాలుగింతలు ఆవుపాలు, ఆవుపాలకు నాలుగింతలు నీళ్ళుపోసి పాలుకేషించు
నటులగాది అందొకింతలేసి, రెండుగురిగింజలయెత్తుడొప్పదమునుగలిపి సేవించిన ఉదరము,
గాయము, హృద్రోగము, రక్తపిత్తము హరించును.

— హృద్రోగమునందు ష్యము ౧ —

స్వేదో విరేకో వమనంచ లంఘనం వస్తిర్విలేప శ్చిరరక్తశాలయః,
మృగాపిజం జాంగలసంజ్ఞయాన్వితం యూషారసాముద్గకుళుత్థసంభవాః.
పురాణకూక్ష్మాండరసానదాఢిమం శమ్యాకశాకంతు పటోలకంచ,

ఏరండతైలం గగనాంబునైంధవ మాజావితక్రంచ పురాతనోగుడః,
శుంఠీ యవానీ లశునం హరితకీ కుష్ఠంచ కుస్తుంబరు కృష్ణమార్ద్రకం,
సావీరశుక్లం మధువారుణీరసః కస్తూరికా చందనకం ప్రమాణమ్.
తాంబూలమప్యేషగణస్సఖాభవేన్ద్యర్తస్యహృద్రోగనిషీడితాత్మనః,
(మాధవనిదానే)

తా. చెమటదియుట, విరేచనము, పమనముజేయుచుట, లంఘనమువేయుట, వస్త్రీ
కర్తంజేయుట, లేపనములజేయుచుట, కడుప్రాతనెఱ్ఱవియ్యపువంటకము, అడవియందుండు
పశుపక్షులమాంసము, పెసరకట్టు, ఊలవకట్టు, ప్రాతగుమ్మడుకాయ, మామిడికాయ,
దాడిమపండు, తేలాకు, పొట్టికాయ, ఆముదము, వాసనీరు, నైంధపలవణము, మేక,
గొఱ్ఱె అనువానిమజ్జిగ, ప్రాతబెల్లము, శొంఠి, ఓమము, వెల్లుల్లి, కరక్కాయ, చెంగల్వ
కోస్తు, కొలిమెర్లు, మిరియాల, అల్లము, కలి, తెల్లనితేనె, సారాయి, కస్తూరి, చంద
నము, తాంబూలము, అనునవి హృద్రోగమునందు పథ్యకరంబులు.

—౧౦ హృద్రోగమునం దపథ్యము ౧—

తృట్కర్దిమూత్రానిలశుష్కకాసోద్గారశ్రమశ్వాసవిడ శ్రువేగాః,
సింధ్విందువింధ్యాద్రినదీజలాని మేషీపయోదుష్టజలంకషాయం.

తా. దఱ్ఱి, వాంతి, మూత్రము, వాతము, పొడిదగ్గు, తేనుపు, శ్రమ, శ్వాసము,
మలము, రోచనము అనువానివేగము నడ్డగించుట, సింధునది, హిమాలయము, వింధ్య
పర్వతము అనువానియొక్క జలము, బఱ్ఱెపాలు, దుష్టజలము, ఒగరు (ఉప్పు, కారము,
దంతకాష్ఠము, రక్తమోక్షణము) ఇవి హృద్రోగమునం దపథ్యకరంబులు.

—౧౧ విషాచీలక్షణము ౧—

వివిధైర్వేదనాభేదై ర్వాయుర్వై భృశకోపితః. 114
సూచీభీవ గాత్రాణి విధ్యతీలి విషాచికా, (మాధవనిదానే)

తా. వాతము మిక్కుటముగ బ్రకోపించుటవలన పలువిధ వేదనాభేదములు
గలిగి సూదులతో బొడుచునటుల శరీరమును వేధించునది విషాచి యనంబడును.

—౧౨ వాతవిషాచీలక్షణము ౧—

తత్ర శూల భ్రమానాహ కంపస్తంభాదయోఽనిలాత్. 115

తా. కడుపునొచ్చుట, భ్రమగలుగుట, కడుపుబ్బుట, శరీరము వణకుట. శరీరము
స్తంభించుట-ఈలక్షణములు గలవి వాతవిషాచి యని చెలియవలయును,

ॐ వైత్తవిషాచీలక్షణము ॐ

పితృజ్యోరోఽతీసారశ్చ తంద్రా తృప్తులపాదయః,

తా. జ్యోరము, అతీసారము, తంద్ర, దష్టి గలుగుట, వదరుట - ఈలక్షణములు గలవి వైత్తవిషాచి యని తెలియవలయును.

ॐ క్షేష్టవిషాచీలక్షణము ॐ

కఫాచ్ఛద్యంగ గురుతా వాక్సంగః క్షీననాదయః. 116

విషాచ్యా మతివృద్ధామూం పార్ణిదాహః ప్రశస్యతే,

సదాహశ్చపదాచ్ఛైవం విధివచ్ఛివచారయేత్. 117

తా. వమనంబు లగుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, నోరు బంధించుబడి మాట బాడుటకు శక్తిలేకుండుట, నోట జొల్లు గారుట - ఈలక్షణములుగలవి క్షేష్టవిషాచియని తెలియవలయును. విషాచి ఓక్కుటముగ వృద్ధిజేరిన మడమలుమొదలు పాదముల వఱకు రక్ష వేసి యథావిధిగ చికిత్సించవలయును.

ॐ విషాచ్యుపద్రవములు ॐ

నిద్రానాశో రతిః కంపా మూత్రాఘాతో విసంజ్ఞతా,
అమీ ఉపద్రవా ఘోరా విషాచ్యాం పంచదారుణాః. 1 8

తా. నిద్రాభంగము, విషదార్ధమునం దిచ్చలేకుండుట, చణుక, మూత్రప్రతిబంధము, మూర్ఛ-అనునీయైనవి విషాచియందు దారుణోపద్రవము లని తెలియవలయును.

ॐ అసాధ్యవిషాచీలక్షణము ॐ

శూలం విరేక వమన మానాహో దాహ తాపనం,
విషాచ్యాం పట్ప్రకారేణ మృత్యురేవ నసంశయః. 119

(ఆయుర్వేదే)

తా. వైచెప్పించిన విషాచులలో శూల, విరేచనము, వాంతి, కడుపుబ్బరము, దాహము, తాపము అను నాఱుపద్రవములు గలిగిన రోగి నిస్సంశయముగ మృతిజేందును.

రసేనాదంతనఖాధరకృష్ణతా నయనమజ్జనకంపశ్చుతిక్షయః,

స్మృతివినాశనకం శిథిలాంగ తా మరణకారణమేతి విషాచికా.

(మాధవకల్పే)

తా. నాలుక, దంతములు, గోళ్ళు, పెదవులు నల్లగ నుండుట, నేత్రములు గుంటుపడుట, శరీరము వణకుట, చెవులు చిగురాకుండుట, స్మృతి లేకుండుట, అథయవ

ములు శిథిలంబులగుట-ఈలక్షణములు విఘ్నాచారోగమునందు గలగిన మరణము గలుగునని తెలియవలయును. (ఈదుర్లభములు లేకుండెడి విఘ్నాచారే సాధ్యంబులని యెఱింగి చికిత్సించవలయును.)

—ॐ అలసకలక్షణము ॐ—

కుక్షిరాసహ్యతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్పరికూజతి,
నిరుద్ధోమారుతశ్చైవం కుక్షౌ పుపరిభావతి.
వాతవరోఽనిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి,
తస్యాలసకమాచప్తే తృప్తోద్ధారాతు యస్యచ.

121

(ఆయుర్వేదే)

తా. మిక్కుటముగ కడుపుబ్బుట, మోహమును జెందుట, దీనముగ శబ్దించుట, అజీర్ణమువలన వాతం బహోముఖప్రతిబంధము గల దై హృదయకంఠాదులయందు సంఘరించుట, వాత మలములు మిక్కుటముగ బంధించబడుట, దక్షిణ, లేనుపులు గలుగుట-ఈ లక్షణములు గలది అలసకరోగమని తెలియవలయును.

—ॐ విలంబికాలక్షణము ॐ—

దుష్టంతు భుక్తం కఫమూరుతాభ్యాం
ప్రవర్తతేనోర్ధ్వమధశ్చ యస్యాం,
విలంబికాంతాం భృశదుశ్చిక్త్యా
మాచక్షతే శాస్త్రవిదః పురాణాః.

123

తా. కఫ, వాతములవలన భుజించినయన్నము దుష్టంబై ఊర్ధ్వముగగాని, లేక అహోమార్గముగగాని, వెడలకుండిన విలంబికయని తెలియవలయును. దీని నాయుర్వేద వేత్తలు అసాధ్యమని వదించెదరు.

—ॐ అసాధ్యవిఘ్నాది, అలసకలక్షణము ॐ—

యశ్శూన్యవదంతోష్ఠనఖోల్పసంజ్ఞో వమ్యుద్దితోఽభ్యంతరయాతనేత్రః,
క్షౌమస్వరస్వరవిముక్తసంధి ర్ద్రావాన్నరోసౌపురరాగమాయః.

తా. దంతములు, పెదవి, గోళ్ళు నల్లనగుట, ఒకింత తెలివిగలిగియుండుట, వాంతి గలుగుట, నేత్రములు లోనికేగుట, హీనస్వరముగలుగుట, స్వరసంఘటనై శిల్పమును జెందుట-ఈలక్షణములుగల విఘ్నాది, అలసకరోగులు మృతిజెందెదరు.

—ॐ విఘ్నాచారకు చికిత్స ॐ—

విఘ్నాచ్ఛామతివృద్ధాయాం * మస్తుదేయం ముహుర్ముహుః,

* తక్రం దధిసమం జలమ్.

దధి తక్రం సదా శీఘ్రం వేయం జీవనహేతవే.

125

(మాధవనిదానే)

తా. ఆధికముగవృద్ధిజెందిన విషాచులయందు పెరుగుమీఁదీసికొని, పెరుగు, చల్ల అనువానితో జేసినిగాని పలుమాఱు త్రాగిన రోగి జీవించును.

గాఢం ప్రచ్ఛన్నం ప్రాశ్నలవణ సలిలై ర్భృంగతోయేనసస్యం
చించాపత్రంభసా సత్రికటు పటుయుతేనాగ్నినా పారి దాహః,

కల్మం శుంఠీ కణానామపి శృతసలిలైః వేయమగ్ని ప్రకోఽః

బుంగామైర్వ్యవనక్రాహ్వాయఫలరజనీత్యంజనంస్యాద్విషాచ్యామ్.

తా. విషాచులయందు తొలుక గాఢముగ వమనముచేయుచి విదవ సైంధవలవణమును నీళ్ళతో నూరి గుంటగలగరాకురసముతో గలిపి నస్యముజేయించినను, లేక చింతాకురసముతో త్రికటుకములు, సైంధవలవణము గలిపి నస్యము జేయించినను, లేక మడమలయందు రక్షలువేసినను విషాచి హరించును. మఱియు త్రికటుకములను నూరి కల్మముజేసి ఉష్ణోదకముతో గలిపి త్రాగిన విషాచి హరించి అగ్నిదీపము గలుగును. త్రికటుకములు, క్రానుగపిత్తులు, పసపు- పీనిని మాదీఫలరసముతో నూరి అంజనమువేసిన విషాచి హరించును.

— ౭౭ అగ్నిముఖరసము ౭౭ —

సూతం గంధం పిషం తుల్యం మర్దయేదార్ద్రక ద్రవైః,

అశ్వత్థచించాపామార్ద్ర తౌరః తౌరౌచ టంకణమ్.

127

జాతీఫలం లవంగంచ త్రికటు త్రిఫలాసమం,

శంఖతౌరం పంచపట్కం హింగు జీరం ద్విభాగకమ్.

128

మర్దయే దప్లుయోగేన గుంజామాత్రం వటికృతా,

పాచనీ దీపనీ సద్యో జీర్ణశూల విషాచికాః.

129

హిక్మాం గుల్మం చోదరంచ నాశయే న్నాత్రసంశయః,

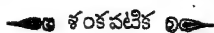
రనేంద్రసంహితాయాంచ నామ్నా వహ్నిముఖో రసః.

130

(నిత్యనాథీయే)

తా. రసము, గంధకము, వసనాభి-పీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి అల్పపురసముతో మర్దించి, అందు రావి, చింత, ఉత్తరేణు అనువాని తౌరములను, యవతౌరము, సర్వతౌరము, వెలిగారతౌరము, జాజికాయ, లవంగములు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, శంఖభస్మము, యవతౌరము అనువాని చూర్ణములను, పుష్కర

కూలము, సర్వతొరము, మోదుగు, నువ్వులదంటు, యవలు అనువానితొరములను ననుభాగములుగ గలిపి దానితో ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ అనువానిని 2 భాగములు జేసి నిష్క పండు, పులిచింత మొదలగు పుల్లనిద్రవ్యములరసములతో మర్దించి గురుగింజుతమాత్రలు జేసి సేవించిన అజీర్ణము, శూల, విషాచిక, ఎక్కిళ్లు, గుల్మము, ఉదరము అను వానిని నిస్సంశయముగ హరింపజేసి పాచన దీపనముల గలుగజేయును.

చించాశ్వత్థ స్నుహి తొర మపామార్గార్కకం తథా,
లవణం పంచ సంగృహ్య తతో లవణపంచకాః. 131

పైంధవాద్యాక్ సమాదాయ సర్వమేతత్పలద్యయం,
ద్వాకర్షాచ పృథక్కార్ష్యా తథావై శంఖచూర్ణతః. 132
ఫలత్రయాచ్చ కర్షైకం ద్వికర్షంతు లవంగకం,

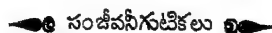
ఏతత్సర్వం సమాసాద్య క్షణ్ణచూర్ణిక్యతం శుభమ్. 133

భావయే దప్లుయోగేన సప్తథాచ ప్రయత్నతః,
రసశ్శంఖవటీనామ సేవిత సర్వరోగజిత్. 134

గుంజామాత్రమిమంఖాదే ద్భవే ద్దీపనపాచనం,
అజీర్ణం వాతసంభూతం పిత్తశ్లేష్మభవంతథా. 135

విషూచీం శూలమానాహం హన్యా దత్ర న సంశయః,
(మాధవనిదానే)

తా. చింత, రావి, జెముడు, ఉత్తరేణు, జిల్లేడు అనువానితొరములు, పంచలవణములు- ఇవి దినుసు కెసిమిది రూపాయలయెత్తు, శంఖభస్మము ౨ రూపాయలయెత్తు, త్రిఫలములు ౧ రూపాయలయెత్తు, లవంగములు ౨ రెండురూపాయలయెత్తు-ఇటుల వీని నెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో నేడుమార్లు భావనజేసి ఒక గురిగింజుయెత్తును సేవించిన సర్వరోగములు, వాత, పిత్త, కఫములవలన జనించినఅజీర్ణము, విషాచిక, శూల, అనాహము- వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయుటయేగాక దీపన, పాచనము లనగా గలుగజేయును.

విడంగం నాగరం కృష్ణా పథ్యా వహ్ని విభీతకాః. 136

వచా గుడూచీ భల్లాత విషంచాత్ర ప్రయోజయేత్,
ఫలాని సమభాగాని గోమూత్రేణైవ వేషయేత్, 137

గుంజాభాం వటికాం కుర్యా ద్దవ్యాద్వాక్యజైరసైః,
ఏకామజ్జిన్య క్తస్య ద్వేవిషాచ్యాం ప్రదాపయేత్. 133

తిస్త్రోభుజంగదష్టస్య చతస్రస్సన్నిపాతినః,
గుటికా జీవనీనామ్నా సంజీవయతి మానవమ్. 139

తా. వాయువిడంగములు, కొంకి, పిప్పలి, కరక్కాయ, చిత్రమూలపుష్పి, తాని
కాయ, వస, తిప్పతీగె, జీడి, అతివస-వీసిని సమభాగములుగ. దుచి చూర్ణముజేసి
నోమూత్రముతో భిల్వమున మద్దింది గురింజంకమాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొక
మాత్రను సేవించిన అజీర్ణమును, రెండుమాత్రలు సేవించిన విషాదిని, మూడుమాత్రలు
సేవించిన సర్పవిషమును, నాలుగుమాత్రల సేవించిన సన్నిపాతమును హరింపజేయును.
ఇది మనుజునకు సుజీవిత్యులగు నుడుటచే సంజీవని యని జెప్పబడును.

❧ విలంబిక, అసలక చికిత్స ❧

విలంబికాలసకయో రూర్ధ్వాధశ్శోధనం హితం,
నాశేన ఫలవర్త్యైవ తథా శోధనశ్శుభైః. 140

దండాద్యలసకేష్ట్యైః చ రయమేవ క్రియాక్రమః,

తా. విలంబిక, అసలకము అను నీరెండురోగములయందు వమనము, విరేచనము
చేయుచుట హితకరంబు. మఱియు ఫలవర్తి, శోధనౌషధము హితకరంబు. మఱియు
దండాద్యలసకరోగమునదుకూడ ఈచికిత్సలనే జేయవలయును.

❧ అగ్నిమాంద్యనిదానము ❧

మంద స్తీక్ష్ణోఽథ విషమ స్సమశ్చేతి దతుర్విధః. 141

కఫపిత్తనిలాధిక్యాత్తత్సామ్యాజ్ఞాతరోఽనలః, (మాధవనిదానే)

తా. కఫ, పిత్త, వాతాధిక్యమువలనగాని, లేక వానిసమత్వమువలనగాని, జాత
రొగ్నికి నాలుగవస్థలు గలుగును. అజ్వీయమైన—కఫమువలనమాంద్యావస్థ, పిత్తమువలన
తీక్ష్ణావస్థ, వాతమువలన విషమావస్థ, త్రిదోషసమత్వమువలన సమావస్థ అనునవియ.

❧ అగ్నిమాంద్యస్వరూపము ❧

విషమో వాతజాః రోగాః తీక్ష్ణం పిత్తనిమిత్తజాః. 142

కరోత్యగ్నిస్తథా మందో వికారాః కఫసంభవాః,

తా. విషమాగ్ని వాతజన్యములైన రం రోగములయందు జ్వలనవోకరోగమును,
సామాన్యజ్వరాతిసారములను గలుగజేయును. తీక్ష్ణాగ్ని పిత్తజన్యములైన రం రోగములు

యందు ఓమ, చోహాదికరోగములలో దేనినేని గలుగంజేయును. మందాగ్నికఫజన్యము
తైన ౨౦ రోగములయందు దాలస్యాదుల గలుగంజేయును.

— ౧౦ సమాగ్నిదిలక్షణము ౧౦ —

సమాసమాగ్నేశితా మాత్రాసమ్యగ్విపచ్యతే. 143

స్వల్పాపి నైవ మందాగ్నే ర్విషమాగ్నేస్తు దేహినః,
కదాచి తృచ్యతే సచ్య క్కదాచి న్న విపచ్యతే. 144

మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖం యస్య విపచ్యతే,
తీక్ష్ణాగ్నిరితి తం విద్యా త్సమాగ్నిశ్రేష్ఠ ఉచ్యతే. 145

తా. సమాగ్నియందు భుజించినయాహారము బాగుగ పచనంబగును. మందాగ్ని
యందు అల్పాహారమును భుజించినను పచనము గావండును. విషమాగ్నియందు దొకపుడు
బాగుగ పచనంబై మఱియొకపుడు పచనము గావండును. తీక్ష్ణాగ్నియందు మిక్కిటముగ
భుజించినను సుఖముగ పచనంబగును. కావున సర్వాగ్నులలో సమాగ్నియే శ్రేష్ఠంబు.
(భస్మక మనునన్ని తీక్ష్ణాగ్నికి వ్యతిరేకంబు. కడుతీక్ష్ణాగ్నియే భస్మక మనుపేరం బరగు నని
చరక గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది). ఎట్లనిన—

— ౧౦ తీక్ష్ణాగ్నిలక్షణము ౧౦ —

నరే ఊణకఫే పిత్తం కుపితం మారుతానుగం,
సోష్ణణా పాచకస్థానే బలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి. 146

తదాలబ్ధబలౌ దేహం రూక్షయే త్సానిలోనలః,
అభిభూయ పచత్యన్నం తైష్ఠ్యేదాశు ముహుర్దుహః 147

పక్త్వాన్నం సతతో ధాతు౯ శోణితాదీ౯ పచత్యపి,
తతో దౌర్బల్య మాతంకం మృత్యుంచోపానయేత్పరమ్. 148

భుక్తేఽన్నే లభతే శాంతిం జీర్ణమాత్రే ప్రతామ్యతి,
తృట్కాన దాహ మోహస్సృష్ట్యాధయోఽత్యగ్ని సంభవాః.

(చరకే)

తా. కఫము తయించుటవలన ప్రకోపించినపిత్తము వాతముతో గలసి ఊష్ణ
సహితముగ వర్తమానపాచకస్థానమును జెంది అగ్నికి బలమును గలుగంజేయుచుండ
అయగ్ని వాతసహాయమువలన ప్రబలి శరీరమున రూక్షను గలుగంజేయును. మఱియు అగ్ని
తనతీవ్రమువలన భుజించిన యన్నమును శీఘ్రముగ పచనముజేసి తదనంతరము రక్తాది

భాతువులను పలుమారు పచనము చేయును. దానివలన నత్వహిని, రోగము, మరణము నగా గలుగును. మఱియు నన్నము పచనమైనతోడనే మరల భుజించిక సుఖకరముగ నుండును. ఏనను అన్నము జీర్ణమైనతోడనే మూర్ఛ జెందు ఈయత్వన్నియందు మూర్ఛ, దగ్ధ, దాహము గలుగును.

అథానం శిరసో జాడ్యం సైమిత్యం ఛర్ద్యరోచకం,

అలస్య మాస్యవై వస్యం సర్వంచై వాగ్నిహంద్యజమ్. 150

(మాధవనిదానే)

తా. కడుపుబ్బుట, తలలో జాడ్యముగలుగుట, శరీరము మ్రానువలెనుండుట, వాంతి, అరుచి, అలస్యముగలుగుట, ముఖము వివర్ణంబగుట - ఈలక్షణములన్నియు నగ్నిహంద్య మువలన గలుగును.

అజీర్ణ రోగభేదములు

ఆమం విదగ్ధం విప్లవం కఫపిత్తానిలై స్త్రిభిః,

అజీర్ణం కేచి దిచ్ఛంతి చతుర్థం రసశేషతః.

151

అజీర్ణం పంచమం కేచి న్నిర్దోషం దినపాకిచ,

వదంతి షష్ఠంచాజీర్ణం ప్రాకృతం ప్రతివాసరమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. కఫ, పిత్త, వాతములవలన క్రమముగ అమాజీర్ణము, విదగ్ధాజీర్ణము, విప్లవాజీర్ణము అన మూడు అజీర్ణములు జనించును. మఱియు అహారరసశేషమువలన నాలవ యజీర్ణము జనించు నని కొందఱు వచించెదరు. మఱియు జేయింబగళ్లలో పచనం బగు నపుడు కడుపుబ్బరము మొదలగునవి లేకుండిన విదవయజీర్ణమని కొందఱిమతము. మఱియు బ్రతిదినము స్వాభావికముగ (అనగా వికృతిజన్యముగాక) నుండునది ఆరవది యని కొందఱు వచించెదరు. (భుజించినయన్నము పచనంబగుననిమిత్తము నుక్రమమున జెప్పంబడి యుండు కొన్నియారముల ప్రతిదినము లక్షక నాచరింపవలయు నని బోధించెడినిమిత్తము ఈయారవయజీర్ణము జెప్పంబడియె. ఆ వెన్ని యనినః—(“శ్లో. భుక్త్యా శతపదం గచ్ఛే ద్వామపాత్యేన్వ నంభికేత్ । శబ్దరూపరసస్పర్శగంధాంశ్చమచనః ప్రియాత్ । భుక్తవా నువసేవేత తేనాన్నం సాధు తిష్ఠతి.” అనగా భోజనానంతరము నూరు అడుగుల నడచి ఎడమపార్శ్వముగ వరుండుట. మనస్సుకు ప్రియకరమైనశబ్ద, రూప, రస, స్పర్శ, గంధాదుల సేవించుట - వినివలన అన్నము బాగుగ పచనమును జేందుననుట.)

—ॐ ఆజీర్ణ కారణము ॐ—

అత్యంబుపానాద్విషమాశనాశ్చ సంధారణాత్స్విన్నవిపర్యయాచ్చ,
కాలేషి సాత్త్వ్యం లఘుచాపి భుక్త మన్నం నపాకం భజతే నరస్య.
ఈర్ష్యాభయక్రోధపరీక్షితేన లుబ్ధేనశుద్ధైస్త్వనిషీడితేన,

ప్రద్యేషయుక్తేనచ సేవ్యమాన మన్నం నసమ్యక్పరిపాకమేతి. 154

తా. మిక్కుటముగ సీరు ద్రాగుట, ఆకాలమున భుజించుట, మలమూత్రాని
పేగముల నడ్డగించుట, ఒకటియందు నిద్రించుట - ఈకారణములవలన భోజనకాలమున
స్నిగ్ధోష్ణాదుగుణయుక్తంబై శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యంబై చులకనగ నుండునన్నమున
భుజించినను బాగుగ పచనము జెందకుండును. మరియు *ఈర్ష్య, భయ, క్రోధముల
యొక్క వ్యాప్తివలన, లోభ, శోక, దైన్యములయొక్క పీడవలన మత్సరయుక్తఁడుగ
నుండువాఁడు భుజించినయన్నము బాగుగ పచనముగాకుండును. (ఈర్ష్య, భయ, క్రోధా
దులు మానసికదోషాజీర్ణ విషయమై జెప్పుబడియున్నవని కొందఱు వచించెదరు.)

—ॐ ఆమాజీర్ణ లక్షణము ॐ—

తత్రామే గురుతోక్తేద శ్శోధో గండాక్షిరూటగః,
ఉద్ధారశ్చ యథాభుక్త మవిదగః ప్రసర్తతే. 155

తా. శరీరమున జడత్వము, ఉక్లేదము గలుగుట, చెక్కిళ్లు, నేత్రములు అనువాని
యందు వాపుగలుగుట, భుజించినటుల తేనుపులు వచ్చుట - ఈలక్షణములు గలది ఆమా
జీర్ణ మని తెలియవలయును.

—ॐ విదగ్ధాజీర్ణ లక్షణము ॐ—

విదగ్ధేభ్రమ తృణ్మూర్ఛాః పిత్తాచ్చ వివిధా రుజః,
ఉద్ధారిశ్చ సధూమాప్లు స్వేదో దాహశ్చ జాయతే. 156

తా. భ్రమ, దష్ఠి, మూర్ఛగలుగుట, పిత్తమువలన పలువిధ ఓష చోషాదికపీడలు
గలుగుట, పొగయుక్తముగ, తేనుపులువచ్చుట, శరీరమున చెమట, దాహము గలుగుట -
ఈలక్షణములు గలది విదగ్ధాజీర్ణ మని తెలియవలయును.

—ॐ విప్లవాజీర్ణ లక్షణము ॐ—

విప్లవే శూల మద్ధానం వివిధా వాతవేదనాః,
ఘలవాతాప్రవృత్తిశ్చ స్తంభో మోహోఽంగపీడనమ్. 157

* ఈర్ష్య మన-ఓకనిమేలు నోర్వకుండుట.

తా. శూల, కడుపుబ్బరము, పలువిధవాతభేదాదిరూపవేదనలంగలుగుట, మలము, వాతము బంధించుట, శరీరము స్తంభించుట, మోహము, అంగశీడనము (అనఁగా ఆమ వాతలక్షణము) గలుగుట - ఈలక్షణములు గలవి విష్ణుభ్రాజీర్ణ మని చెలియవలయును.

— ౧౧ రసశేషజీర్ణ లక్షణము ౧౧ —

రసశేషేఽన్నః ద్వేషో హృదయా శుద్ధిగౌరవే. 158

తా. అన్న ద్వేషము, హృదయమున అస్వస్థత, శరీరజడత్వముగలవి రసశేషజీర్ణ మని తెలియవలయును.

— ౧౨ వాతాజీర్ణ లక్షణము ౧౨ —

విష్టంభో వమనం భ్రాంతిర్హృద్దాహః పూతిగంధతా,
ముఖే శోషస్తృషార్శ్మి వాతాజీర్ణస్య లక్షణమ్. 159
(మూఢవనిదానే)

తా. మలబద్ధము, వాంతి భ్రమ, అొమ్మలో మంట, ముఖమున దుర్గంధము, శోష, చర్మి, పీడ గలిగిన వాతాజీర్ణ మని తెలియవలయును.

— ౧౩ పిత్రాజీర్ణ లక్షణము ౧౩ —

రేచనం జతరే శూలం వమనంచ ముహూర్తసూచి,
హస్తపాదాతిసంకోచః పైత్తాజీర్ణస్య లక్షణమ్. 160

తా. విరేచనములు, కడుపులో శూల, పలుమారు వమనము, హస్త పాదముల యందు సంకోచము గలిగిన పిత్రాజీర్ణ మని చెలియవలయును.

— ౧౪ శ్లేష్మాజీర్ణ లక్షణము ౧౪ —

వాంతిర్భ్రాంతిర్మథే న్వేదో జడతా నీతతా తథా,
కాఠవజ్జయతే దేహః కఫాజీర్ణస్య లక్షణమ్. 161

తా. వాంతి, భ్రమ, ముఖమునందుచెమట, జడత్వము, శీతలముగలుగుట, శరీరము కొయ్యబారుట - ఈలక్షణములు గలిగిన శ్లేష్మాజీర్ణ మని చెలియవలయును.

— ౧౫ అజీర్ణోపద్రవములు ౧౫ —

మూర్ఛా ప్రలాపో వమథుః ప్రసేక స్పదనం శ్రమః,
ఉపద్రవాభవం త్యేతే మరణంచాప్యజీర్ణతః. 162

తా. మూర్ఛ, తటచుమాటలు, ఓకర, నోటనీరూరుట, శరీరశైథిల్యము, బడలిక - అను నీయుపద్రవములు అజీర్ణమువలన గలుగును. మఱియు అజీర్ణము మిక్కుటముగ బ్రకృపించుటవలన మరణము నగా గలుగును.

—ॐ అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము ॐ—

అనాత్మ వంతః పశువన్ముంజలే యేఽప్రమాణతః,
రోగానీకస్య తే మూల మజీర్ణం ప్రాప్నువంతి హిః.

163

తా. అత్యాశ చే జ్ఞానశూన్యుడై పశువువలె మిక్కుటముగ 'తినుటవలన అనేక రోగములకు మూలంబైన అజీర్ణరోగము జనించును.

—ॐ అజీర్ణహరయోగములు ॐ—

లవణం కాంజికంచైవ గుడం జంబీరపల్లవం,
పిఠేదజీర్ణశాంత్యర్థం వజ్రతొరం యథాజలైః.
నింబ కౌసుంబత్రైలేన మర్దనంచ ప్రశస్యతే,

164

(మాధవనిదానే)

తా. ఉప్పు, కలి, బెల్లము, నిమ్మగుళ్లు-వీనిని సమభాగములుగ నారి భక్షించి నను, లేక బ్రహ్మజేముడుబూడిదను నీళ్ళలోగలిపి త్రాగినను, లేక వేపవిత్తులనూనెనూని, లేకకుసుమవిత్తులనూనెనూని, శరీరమునకు లేపనము జేసినను అజీర్ణములు హరించును.

—ॐ అజీర్ణహరకల్పము ॐ—

లాజాచూర్ణయుతం ఘోద్రం పథ్యాదేయం ప్రయత్నైః.
జాతీఫలస్య సంచూర్ణం ద్విగుంజం పర్పటీరసం,
పిఠేచ్ఛీతలతోయేన తథాఽజీర్ణప్రశాంతయే.

165

166

తా. పేలపుసత్తు, లేనె, కరక్కాయలు అనువానిని సేవించినను, లేక జాజికాయ చూర్ణములూ రెండుగురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమునుగలిపి శీతోదకముతోడ సేవించినను అజీర్ణము హరించును.

—ॐ అజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము ॐ—

పథ్యా పలత్రయం చూర్ణం త్రికటుంచ పలత్రయం,
పలైకం పిప్పలీమూలం త్వగేలాపత్రకం పృథక్.
కర్నాంశం చూర్ణితం యోజ్యం పంచవింశత్పల్లైర్గుడైః,
పలార్ధపటికాం ఖాదే త్వర్వాజీర్ణప్రశాంతయే.

167

168

తా. కరక్కాయలు 3 పలములు, త్రికటుకములు 3 పలములు, మోడి ౧ పలము, లవంగపట్ట, పిలకులు, ఆకుపత్రిక-ఇవి దినుసుకొక్కకర్పము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణము జేసి ఖల్వములూ నునిచి ౨౫ పలముల బెల్లము గలిపి మర్దించి అరపలిమెడుచొప్పున మాత్రలుజేసి సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించును.

❧ సర్వాజీర్ణములకు అగ్నికుమారరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం ప్రతిసిష్క్మత్రయం త్రయం,
మరిచం సర్వతుల్యంస్యా త్కంటకారీఫలద్రవైః. 169

మర్దయే ద్భావయే త్తేన భావనాపైకవింశతిః,
దేయాగుంజాద్యయం ఖాదే త్వర్వాజీర్ణప్రళాంతయే. 170
విషూచికాం నిహంత్యాశు రసోహ్యగ్నికుమారకః,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము-ఇవి దినుసుకు 3 నిష్క్రములు, మిరియాలు ౯ నిష్క్రములు-ఇటుల వీరిని ఖల్వములో నునిచి నేలములక పండ్లరసముతో ౨౧ మారు మర్దన, భావనలుజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును అల్లపురసము తో సేవించిన సర్వాజీర్ణములు, విషూచి శిఘ్రముగ హరించును.

❧ అగ్నికుమారరసము ❧

రసేంద్రగంధౌ సహటంకేన సమంవిషంయోజ్యమిహాత్రిభాగమ్.
కపద్ధికం శంఖమిహాత్రిభాగం మరిచకుత్రాప్యగుణంప్రదేయం,
సుపక్వజంబీరరసేనఘ్రం సిద్ధోభవేదగ్నికుమారపషః.
1 విషూచికారోచకసన్నిపాతే 2 దేయాద్విగుంజావటికాస్త్యజీర్ణే,
శ్రీపర్ణఖండేన యథా బలంచ శీతంజలంచానుపిబేత్సరంభి.

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, పేల్చినవెలిగారము - ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము, శుద్ధిచేసిననాభి, గవ్వలభస్మము, శంఖభస్మము - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి 3 భాగములు, మిరియములచూర్ణము 2 భాగములు - ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి బాగుగపండిన నిమ్మపండ్లరసముతో నొకదినము మర్దించి రోగబలాను గుణ్యముగ రెండుగురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి భక్షించి వెంబడిగ చారెడు శీతోదకమును త్రాగిన విషూచి, అరుచి, సన్నిపాతములు, అజీర్ణములు హరించును.

❧ క్రవ్యాదరసము ❧

ద్విపలం గంధకం శుద్ధం ద్రావయిత్వా వినిక్షిపేత్,
పారదం పలమానేన మృతశుల్బాయశీ పునః.
తేన మానేన సంమిశ్ర్య పంచాంగుళదళే షిపేత్,

1 'విషూచికాజీర్ణ సమీరణాచై' - మఱియు 'దద్యాద్విబంధేగ్రహణీగదేచ, అనియు పాతాంతరములు గలవు. 2 దద్యాద్విపల్లం పటికాస్త్యజీర్ణే.

తతో విచూర్ణ్య యత్నేన నిక్షిప్తాయసపాత్రకే. 175

ఛుల్యా నివేశ్య యత్నేన జ్వాలయే స్పృదుచాలనం,
ప్రథమాత్రం రసం సమ్యగ్జంబీరస్య ప్రయోజయేత్. 176

సంమర్ద్యం చంచకోలోత్థైః కషాయై స్సాష్లువేతసైః,
భావనాఖలు దాతవ్యా పంచాశత్ప్రమితాస్తథా. 177

భృష్టటంకణచూర్ణేన తుల్యేన సహ మేళయేత్,
తదర్థం కృష్ణలవణం సర్వతుల్యం షరీచకమ్. 178

సస్తథా భావయే త్పిశ్చ చ్చణకక్షౌరవారిణా.
తతస్సంశోష్య సంపిష్య కుప్యాస్తు జతగే షీపేత్. 179

అత్యర్థగుదుమాంసాని గుశుభోజ్యాన్యనేకశః,
భక్షిత్యా కంతపర్యంతం చతుర్వల్లవితం రసమ్. 180

కట్వమ్మతక్రసహితం పిబేత్తదనుపానతః,
షీప్రం తజ్జీర్యతే భుక్తం జాయతే దీపనం పునః. 181

రసః క్రవ్యాదనామాయం ప్రోక్తోమగధానభైరవైః,
సింహలక్షోణిపాలస్య భూరిమాంసప్రియస్యచ.

దష్టకోమాంసమాసాద్య భైరవానందయోగినా,
కుర్యాద్దీపనముద్భృతంచ పవనం దుష్టామయోచ్ఛృషణం

తుండస్థాల్యనిబర్హణం గదహతిం మూలార్తిఖూలాపహం,
గుల్మశ్లీహావినాశనం గ్రహణికా విధ్వంసనం ప్రంసనం

పాతగ్రంథిమహోదరాపహరణం క్రవ్యాదనామారసః 183

(భైరవకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసి కరగించిన అష్టసారగంధకము ౨ పలములు, శుద్ధిచేసినరసము ౮ పలము, తామ్రభస్మము, ఇనుపభస్మము-ఇవి దినుసుకొక్కోకపలము. ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి ఆముదపాకులోజాఱి ఇనుపపాత్రలో నునిచి వానిపైమఱి యొకయినుపపాత్రముమాసిపొయిమీదనునిచి మృద్వర్తిలో పాకముజేసిఅందోక ప్రథమ నిష్పకండ్లరసముపోసి ఇగురునటులగాచి మరల మర్దించి పంచకోలముల దినుసుకొక్కోక తులముచొప్పున దంచి కషాయముగాచి దానితోడను, పుల్లప్రబ్బలి రసముతోడను మర్దనభావనలు చేయవలయును. ఇటుల యాభై మర్దనలు, భావనలుజేసి దానికినముగ శేల్మిన కెలిగారమును, వీనికిన్నిటికినము మిరియములచూర్ణమును గలిపి, నెనగబూడిద

సిద్ధిలో నేడుభావనలుజేసి విదవనూరి ఎండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి పాకముజేసి నాలుగువల్లములయెత్తును నైంధవలవణము, పురిసినచల్ల అనువానియనుపానముతోడ నేమిచి కంఠవర్షంబుము మిక్కుటముగ గురుమాంసముల, అనేక గురుభోజనముల భక్షించిన నవి కీఘ్రముగజిర్తించై ఆగ్నిదివనము గలుగును. ఈశ్రవ్యాదరసము మంత్రాన ధైర్యసిచేఁజెప్పఁబడియెను. మఱియు దీనిని వైరవానంబయోగి బహుమాంస ప్రయోగముండగు సింహుఁడొకప్పురాజుకుంజెప్పెను. ఇయ్యది ఆగ్నిదీవనమును గలుగంచేయుటయేగాక ప్రకోపించిన వాతమును, దుష్టరోగములను, కడపు పెరుగుట, శరీరతాపము, మూలరోగము, శూల, గుల్మము, ప్లిహము, గ్రహణి, ప్రంసము, వాతగ్రంథులు, మహోదరము అనురోగములను హరింపజేయును.

❖❖ అగ్నిముఖయోగము ❖❖

కుడవద్వయంకణాయాః మరీచాశ్చ త్వారిచ కుడనాని,
కుడనత్రయం కృతానో నై న్నంధనస్యకుడవచతుష్టయంహరీతకాఢ్యః.
విశౌష్ణపథ సౌవర్చల బిడాలకానాం పృథగ్ద్వికుడవం,
కుడవాష్టతకాంజికే ఊష్టా సాంద్రం యథాభవేద్విపచేత్. 185
దథాగ్నిముఖనామాయం ప్రియమజ్ఞేగ్నిమాంద్యశూలహరః.

తా. విష్ణుష్ట ౨ కుడవములు, మిరియాలు ౪ కుడవములు, చిత్రమాలము 3 కుడవములు, నైంధవలవణము 3 కుడవములు, కరక్కాయలు ౪ కుడవములు, శొంఠి, సౌవర్చలవణము, బిడాలవణము - ఇవి మినుసాకటింటికి ౨ కుడవములు- ఇటుల వానినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి అందు ౧౦౮ కుడవములు కలిపి పోసి ముద్దయగు నటుల పాకముజేసి నేమించినఅజీర్ణము, అగ్నిమాంధ్యము, శూల-వీనిని హరింపజేయును.

❖❖ అగ్నికుమారరసము ❖❖

శుద్ధసూతం విషం గంధం త్రితౌరం పటుపంచకం,
దశకం తుల్యతుల్యంశం భర్జితా విజయాఘృతైః.
దశానాం తుల్యభాగానాం తస్యార్థం శిగుర్రమూలకం,
తత్సర్వవిజయాద్రావై శిగుర్రచిత్రకభృంగజైః. 188
ద్రవైర్దినద్వయం మర్ద్యం రుథ్వా భాండే పచేల్లఘ్నం,
దీపాగ్నినాతు యామైకం శుద్ధపక్వం సముద్ధరేత్. 189
సప్తథాచార్ద్రకద్రావై శ్చిత్రకై ర్భావయేద్భిషక్,
దీప్యతోఽగ్నికుమారోఽయం నిష్క్రైకం మధునా లిపేత్. 190

ప్రతికర్షం గుడం శుంతీ మనుస్యాదగ్ని దీపనః,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిచేసినసాళి, శుద్ధిజేసినగంధకము, త్రితూరములు, పంచలవణములు, దశమూలములు (అనగా మారేడు, పెద్దగుమ్మడు, తక్కులి, కలిగొట్టు, దుందిలము, కోలపొన్న, నక్కపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లెడు అనువానిమూలములు) ఇవి సమభాగములు, దశమూలములకు సమము నేతితో పేయించిన గంజావియాకు, దానిలోనగము మునగవేళ్లు ఇటుల వానిసెల్లు భిల్వములూ నునిచి గంజావియాకు, మునగ, చిత్రమూలము, గుంటగలగర అనువానిరసములతో రెండువిధములు మర్దించి కుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దీప్తాగ్నితో నొకయూము లఘుఘటబిడి సాగశీతలమునదీసి భిల్వములూనునిచి అల్లము, చిత్రమూలము అనువానిరసములతో విడేడుమార్లు భావనచేసి నిష్క్రమణమును లేసేతో నేనించి వెంబడిగ బెల్లము, శొంతి అనువానిని కర్షప్రమాణము చొప్పున నూరి కల్కముచేసి త్రాగిన అగ్నిమాంద్యము హరించును.

❧ అగ్నిమాంద్యవటికములు ❧

మృతసూతం విషం గంధ మజామోదా ఫలత్రయమ్. 191

సృష్టతౌరం యవతౌరం నహ్ని సైంధవజీరకం,

సువర్చలం విడంగాని సాముద్రం త్రూషణం సమమ్. 192

విషముష్టిం సర్వతుల్యం జంబీరాష్లేన వేషయేత్,

మరిచాభాం వటిం ఖాదే ద్వహ్నిమాంద్యప్రశాంతయే. 193

పథ్యా శుంతీ గుడంచానుపలార్థం భక్షయేత్సదా,

అగ్నిమాంద్యవటిం ఖాదే త్వర్వాజీర్ణప్రశాంతయే. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, శుద్ధిజేసినసాళి, శుద్ధిజేసినగంధకము, ఓమము, త్రిఫలములు, సర్వతౌరణం, యవతౌరము, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ, సౌవర్చలవణము, వాయువిడంగాములు, సముద్రలవణము, త్రికటుకములు - ఇవి సమభాగములు వీని కన్నిటికి సమము పెనుముష్టిచెక్క-ఇటుల వీనిసెల్లు భిల్వములూ నునిచి నిష్క్రమణ రసముతో మర్దించి మిరియపుగింజలంత మాత్రుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ, శొంతి, బెల్లము, అనువానిని సమభాగములుగా నూరి అర్ధపలము ముద్దజేసి యాయన పానముతోడ ప్రత్యహము సేవించుచుండిన అగ్నిమాంద్యము, సర్వాజీర్ణములుహరించును.

❧ అగ్నిమాంద్యముపకు ఔరాచివటికములు ❧

త్రితూరం పంచలవణం మరీచం పంచకోలకం,

అజామోదం తథా హింగు మాతులుంగరైవై సమమ్.

కోలదాడిమతోమైర్వా మర్దితం గోళశీకృతం,

కర్నంచ భక్షయేన్నిత్యసప్తాహం వహ్నిదీప్తయే.

196

తా. సర్జితౌరము, యవతౌరము, టంకణతౌరము, పంచలవణములు, మిరియాల, పిప్పళ్ళు, మోడి, చవ్వము, చిత్తమూలము, శొంఠి, హిమము, ఇంగువ-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి మాడిఫలరసముతో మర్దించి పిదప రేగుపండ్లరసముతోగాని, లేక దాడింబపండ్లరసముతోగాని మర్దించి కర్నప్రమాణము మాత్రముజేసి ఏడుదినములు నేవించిన అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయును.

❧ అగ్నిమాంద్యమునకు తామ్రభస్మయోగము ❧

మృతతామ్రం కణాచూర్ణం తుల్యం త్రైదైర్విమిశ్రితం,

నిష్కార్థం భక్షయేన్నిత్యం దుప్తవహ్నిం ప్రదీపయేత్.

197

తా. తామ్రభస్మము, పిప్పళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెలో గలిపి అర్ధనిష్కప్రమాణమును ప్రత్యహము నేవించుచుండిన దుప్తమైన అగ్నిమాంద్యమును హరింపఁజేయును.

❧ అగ్నిమాంద్యమునకు అర్ధగ్రీకకల్పము ❧

అర్ధగ్రీకస్య రసం త్రైరం పలమాత్రం పితేదను,

యథేష్టం ఘృతమాంసాని సద్యో భవతి పావకః.

198

తా. ఒకపలము అర్ధపురసములలో నొకపలము తేనె గలిపి నేవించి పిదపయథేష్టముగ నేలిన, మాంసమును భక్షించిన తత్క్షణమున అగ్నిదీపమును గలుగఁజేయును.

గోమూత్రే భృంగవాసానాం స్వరనేషు పృథక్పృథక్,

సప్తవారంచ మండూరం భృష్ట్యా సంచూర్ణ్య సూక్ష్మమ్

తచ్ఛూర్ణం వ్యోషమాణ్ణైస సంమాశేన ఘృతాన్వితం,

కేవలంవా నిషేవేత శీతలంచాశు నాశయేత్.

జీర్ణజ్వరం పాండురోగం శోభంచానలసాధనం,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. ప్రాతచిట్రైమును చూర్ణముజేసి కొలిమిలో నునిచి యూది గోమూత్రము, గుంటగలగర, అడ్డసరము అనువానిరసములలో ప్రతిదానిలో నేడేసిమార్లు వైచి పిదప దాని నెండించి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణము గలిపి

గాని, లేక కలవక గాని నేతితో నేవించిన శీతలము, పురాణజ్వరము, పాండువు, శోఫ..
వీనిని హరింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపమును గలుగంజేయును.

— చింతామణిరసము ౧ —

రసం గంధం మృతం శుల్బం మృతమృతం ఫలత్రికమ్. 201

త్రూషణం జమపాలంచ సమం ఖల్వే విమర్దయేత్,
ద్రోణపుష్పీరసే భావ్యం శుష్కం తద్వస్త్రగాలితమ్, 202

చింతామణిరసో హ్యేష హ్యజీర్ణే శస్య తే సదా
జ్వరమష్టవిధం హంతి సర్వశూలహరః పరః. 203

గుంజైకంవా ద్విగుంజంవా హ్యేష మవాతహరఃపరః, (ఆయుర్యేదే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, అగ్రికభస్మము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన నేపాళేచిత్తులు - వీనిసెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి తుమ్మిపూలరసముతో మర్దించి భావనజేసి ఎండించి వస్త్రగాలితము జేసి యొకగురిగింజయెత్తునుగాని, లేక రెండుగురిగింజలయెత్తునుగాని నేవించిన సర్వాజీర్ణములు ఎనిమిదివిధములైన జ్వరములు, సర్వశూలలు, ఆమవాతము హరించును.

— ఆనిత్యరసము ౨ —

దరదంచ విషం గంధం త్రికటు త్రిఫలాసనుమ్. 204

జాతీఫలం లవంగంచ లవణానిచ పంచవై,
సర్వమేకీకృతంచూర్ణ మప్లుయోగేన సప్తథా. 205

భావయిత్వా వటీ కార్యా గుంజార్ద్రప్రమితాబుధైః,
రసోహ్యదిత్యసంజ్ఞోఽయ మజీర్ణక్షయకారకః. 206

భుక్తనూత్రం పాచయతి జఠరానలదీపనః,

తా. శుద్ధిచేసిన ఇగిలీకము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, జాజికాయ, లవంగములు, పంచలవణములు, - వీనిసెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి * అప్లువర్గరసముతో నేడుమార్లు భావనజేసి అరగురిగింజయెత్తును నేవించిన అజీర్ణమును హరింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపమునుగ గలుగంజేసి దేనిని భక్షించినను పచనంబగునటులంజేయును.

— అజీర్ణ బలకాలానలరసము? —

ద్విపలం శుద్ధసూతంచ గంధకంచ సమంమతమ్. 207

* అప్లువర్గమన రేగు, ధాడిమ, ఫులిదంత, పుల్లప్రబ్బలి, మాదీఫలము అనునవి.

- భావం తామ్రం హరితాశం విషం తుష్ణం సవంగకం,
పలప్రమాణంచ పృథగ్లవంగం టంకణం తథా. 203
- దంతిమూలం త్రిపుచ్చూర్ణ మేకైకం పలసమ్మితం,
అజామోదా యవానీ చ ద్విత్వారలవణానిచ. 209
- పృథగర్థపలం గ్రాహ్య మేకీకృత్యచ భావయేత్,
ఆర్ద్రకస్వరసేనైవ వింశతిః పంచకోలజైః. 210
- దశథా భావయేత్త్రయై ర్గుడూచీనాం రసైర్దశ,
సర్వార్థం మరచం దత్వా కాచకుప్యాంచ థారయేత్,
చణమూత్రం వటిం కృత్వా ఛాయాయాం పరిశోషయేత్,
రసోఽజీర్ణబలకాలానలవిష ప్రకీర్తితః.
అనేక కాలనష్టాగ్నే ర్దీపనః పరమస్త్వృతః,
ఆమవాతకులధ్వంసీ స్లిహాపాండుగదాపహః.
ప్ర. మేహానాహవిష్టంభ సూతికాగ్రహణీ హరః,
శ్వాసకాసప్రతిశ్యాయ యత్క్షుడువినాశనః. 214
- ఆమ్లసిత్తంచ శూలంచ భగందర గుదోద్భవౌ,
అష్టోదరాణి స్థీహంచ యకృతం హంతి దారుణమ్. 215
- ఆకంఠం భోజయిత్వాతు ఖాదయేచ్ఛ రసోత్తమౌ,
ఆర్ధయామేన తత్సర్వం భస్తిభవతి నిశ్చితమ్. 216
- చతుర్విధరసోపేతం మహాభోజనమిచ్ఛతః,
భోజస్య నృపతేః కాంతౌ భోజనే కృపయా కృతః. 217
- గహనానందనాథేన సర్వలోకహితైషికా,

తా. శుద్ధి చేసినరసము ౨ పలములు, శుద్ధి చేసినగంధకము ౨ పలములు, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధి చేసిన తాళకము, శుద్ధి చేసిన నాభి, శుద్ధి చేసిన మైలుతుత్తము, తగరభస్మము, లవంగములు, పేప్పినవెలిగారము, దంతివేరు, శుద్ధి చేసిన తెగడ-ఇవి దినుసు కొక్కిలకపలము, అజామోదము, హిమము, సర్జత్వారము, యవత్వారము, పంచలవణములు ఇవి దినుసు కర్థపలము - ఇటుల వానికెల్ల ఖల్వముగా నునిచి ఆత్మపురసముతో ౨౦ భావనలు, పంచకోలములరసముతో ౧౦ భావనలు తిప్పటికెగరసముతో ౧౦ భావనలుజేసి ఈ యాషధమున కర్థభాగము మిరియపుదార్జముగలిపి సెనగలంత మాత్రముజేసి గాజాపాత్ర లోనునిచి నీడవెండించి యందొకదానిని నేమించిన చిరకాలముగనుండు అగ్నిమాంద్యము,

అమవాతము, స్త్రీహము, పాండువు, ప్రమేహము, అనాహము, మలబద్ధము, సూతికాగ్రహణి, కాసము, శ్వాసము, పడిసెము, క్షయరోగము, శరీరకృతత్వము, అష్టసిత్తము, కూల, భగందరము, మూలరోగము, ఎనిమిదివిధములైన యుదరములు, దారుణమైనయకృష్ణీకాములు - వీనిని హరింపజేయును. మఱియు నివి తృప్తిగ భుజింపబడిన యన్నము సంతయు అర్ధరూపములొకట జీర్ణము గావించును. మఱియు సీరసము భక్ష్య భోజ్య, లేహ్య, శోష్య, రసయుక్తమైన మహాభోజనమునం దిచ్చగల భోజనుహారాజు మిక్కుటముగ భోజనేచ్ఛును గలుగంజేయుటకై సర్వలోకహితమును గోరునట్టి గహనానందనాథునిచే జెప్పబడియెను.

శంఖద్రావకము ౨౦

లవణాని తథా ఘోరాః ప్రత్యేకం పంచభాగకాః. 218

కాసీసం టంకణం తుత్థం గంధకం నింబకద్రవం,
తిలాపామార్దజం ఘోరం ప్రత్యేకం వేదభాగకమ్. 219

నవసాగర సారాస్త్రీ నిర్జికా నేత్రభాగికాః,
ఏతత్సర్వం సమాలోఢ్య భావ్యం జంబీరనీరతః. 220

సరంద్రే నలికాయంత్రే యామయుగ్గం విపాచయేత్,
శంఖద్రావో భవేదేష స్పర్వాజీర్ణనికృంతనః. 221

లోహపాషాణశంఖానాం ద్రావకో2యం న సంశయః,

తా. షంచలవణములు, 1సర్వక్షారములు - ఇవి దినుసుకు ౫ భాగములు, శుద్ధిజేసిన అన్నభేది, వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, నిమ్మపండ్లరసము, నువ్వులక్షారము, ఉత్తరేణుక్షారము-ఇవి దినుసుకు ౪ భాగములు, నవాసాగరము, పటికారము, లేక తొవరిమన్ను, సర్వక్షారము-ఇవి దినుసుకు ౨ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్చించి రుద్రముతోగూడియుండు నళికాయంత్రమున రెండురూపములు పాకముజేసిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగును. ఇది

1 సర్వక్షారములన—మొక్కము, కొడిసె, మోమగ, విసి, దేవదారు, తాడి, కేల, జిల్లేడు, బొంతజెముడు, కలిగొట్టు, క్రాయగ, అడ్డనరము, అరటి, చిత్రమాలము, నేలమడుగుమ్రాసు, ఎఱ్ఱకాంచనము, ఏడామలయరటి, కూరనెల్లి, పూసగురుమింద, నీర అనువానివేళ్ళు, ఫలములను, ఆకులను, కొమ్మలను ప్రత్యేకముగ కాల్చి బూడిద జేయవలయు ననుట.

సర్వాజీర్ణముల నశించి చేయుటయే గాక ఇనుము, కాలు, శంఖము అనువానినినగా నిస్సంకయముగ ప్రపింపజేయును.

అజీర్ణములయందు చిక్షుము ౧౯

జైష్టికే వమనంపూర్వం వైత్తికే మృదురేచనం, 222

వాతికే స్వేదనంవాథ యథావస్థం హితంచ తత్, 223

నానాప్రకారవ్యాయామో దీపనాని లఘూనిచ. 223

బహుకాలసముత్పన్నా ముద్గా లోహితశాలయః, 224

విలేపో లాఙ్ఘమండశ్చ మండో ముద్గరసప్తధా, 224

ఏణోబర్హి శ్శశోలావః క్షుద్రమత్స్యాశ్చ సర్వశః, 225

శాలిం శాకంచ వేత్తాగ్రం వాస్తుకం బాలమూలకమ్. 225

లశునం వృద్ధకూష్మాండం నవీనం కదళీఫలం, 226

శోభాంజనం పటోలంచ వార్తాకం లలదంబుజమ్. 226

కర్కోటకం కారవేల్లం బార్హతంచ మహార్ద్రకం, 227

ప్రసారణీచచాంగేరి తక్రైవ సువిషణ్ణకమ్. 227

థాత్రీఫలం నాగరంచ దాడిమం యవ పర్పటాః, 228

ఆమ్లవేతస జంబీర మాతులుంగాని మాక్షికమ్. 228

నవనీతం ఘృతం తక్రం సౌవీరక తుషోదకం, 229

థాన్యాష్టం కటుతైలంచ రామతం లవణం తథా. 229

యవానీ మరిచం మేంధీ థాన్యకం జీరకం దధి, 230

తాంబూలం తప్తపిలం కటుతిక్తో రసోపివా. 230

మందానలేప్యజీర్ణేచపథ్యమేతన్నృణాంభవేత్, (మూధవనిదానే)

తా. జ్వేష్టాధిక్యమువలన అగ్నిమాంష్యము, అజీర్ణము, విహృది, భిక్షకము అను నవి జనించును. వినస వానియందు తొలుత వమనము జేయించవలయును. మఱియు పితృ ధిక్యమున మృదువుగ రేచనమున కొనగవలయును. వాతాధిక్యమున స్వేదనక్రియం జేయవలయును. ఇటులం జేసిరహితకరంబుగ నుండును. మఱియు పక్షవిధములైన* వ్యాయామములు, దీపన లఘుకర శాకాదికములు, దీర్ఘకాలముమీఁద ఫలించెడి పెసలు, ఎఱ్ఱబియ్యము, పేలాలమండము, పెసల మండము, బింక, నెమలి, కుందేలు, లావుకపక్షి, సన్నజాతిమత్స్యములు అనువానిమాంసము, గొలుగుకూర, పెడురుగొమ్మ, చక్రవర్తపుకూర,

* వ్యాయామ మన-సంచారము.

లేతముల్లంగిగడ్డలు, వెల్లుల్లి, పండినగుమ్మడుకాయ, కొత్తఅరటికాయ, మునగకాయ, పొట్లకాయ, పుకాయ, తామరయగరులు, నక్కదోసకాయ, కాకరకాయ, బ్యాతము, అల్లము, గొంతెమగోరుకూర, పులిచింత, సువిష్ణుకము, ఉసిరికకాయ, పొన్న, నూనె, యవలు, పర్పాటకము, పుల్లప్రబ్బలి, నిమ్మపండు, మాదీఫలము, తేనె, వెన్న, సెయ్యి, వజ్జిగ, రేగుపండు, కలి, ఖాటిసీళ్లు, కారము, నూనె, ఇగువ, లవణము, ఓషము, మిరియాలు, మొత్తులు, కొతిమెద్దు, జీలకఱ్ఱ, పెరుగు, తాంబూలము, కాచినసీస, చేదు, ఒగరుగలరసము ఇవి అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము అనువానియందు వ్యర్థకర్మములు.

—ॐ అజీర్ణములయం దవ్యము ॐ—

విరేచనాని విఘ్నాశ్ర వాతవేగవిధారణమ్. 231

అతిరిక్తంచాధ్యశనం జాగరం విషమాశనం,
రక్తస్రవం శింబిధాన్యం మత్స్య మాంస ముపాదకమ్, 232

జలపానంచ విష్టంభం జాంబవత్సర్వశాలకం,
కూర్చికాం మోరటం క్షీరం కిలాటి దుష్టవారిచ. * 233

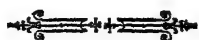
విరుద్ధాపాత్త్యపానానాం విష్టంభీని గురూశిచ,
అగ్నిమాంద్యేష్యజీర్ణేచ సర్వాణి యివర్జయేత్. 234

తా. రేచనము, మల మూత్ర అపానవాతముల బంధించుట, అధికముగ భుజించుట, జాగరణము, విషమాశనము, రక్తస్రావము, శింబిధాన్యము, మత్స్యమాంసము, బచ్చలికూర, జలపానము, సెనగలుమొదలగు కడుపునుబ్బించెడి వదార్థములు, నేరేడు, కలవదుంపలు మొదలగుసర్వదుంపలు, ఈనిని యేడువినములకుపిదప పితుకబడినయావు పాలు, జాన్ను, విరిచినపాలు, విరుగుడుజాన్ను, దుష్టమైనసీరు, విరుద్ధమైన అన్నపానములు, మలబద్ధకరద్రవ్యములు, జడవదార్థములు, అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము అనువానియం దవ్యకరంబులు.

ద్వాదశ ప్రకరణమ్.

త్రయోదశ ప్రకరణము.

కుష్ఠ రోగ నిదాన లక్షణ చికిత్సా దయః

శ్లో. మహాదేశం మహాత్మానం దేవేశం శేషభూషణం,
శంకరం ప్వాతీనాథం నీలకంఠమహం భజే. 1

తాత్పర్యము. దేవకలలో పెద్దవాఁడు, మహాత్ముఁడు, దేవకలకు ప్రభువు, నాగా భరణుఁడు, భక్తులకు సుఖమునిచ్చువాఁడు, పార్వతీవల్లభుఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజియించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేరొనఁగ బడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమను సిగ్రంథముయొక్క త్రయోదశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాఁడను.

ॐ కుష్ఠనిదానము ॐ

విరోధీన్యన్నపానాని ద్రవస్నిగ్ధగురూణిచ,
భజతా మాగతాం ఛర్దిం వేగాంశ్చాన్యార్థా ప్రతిఘ్నతామ్. 3

వాక్యాయామ మతిసంతాప మతిభుక్త్వా నిషేవినాం,
శీతోష్ణోష్ణలంఘనాహారాక్ శ్రమం ముక్త్వా నిషేవినామ్. 4

ఘర్షశ్రమభయార్తానాం ద్రుతం శీతాంబుసేవినాం,
అజీర్ణాధ్యశనానాంచ పంచకర్తాపచారిణామ్. 5

నవాన్నదధిమత్స్యని లవణామ్లనిషేవినాం,
మాషమూలకపిష్టాన్న తిలక్షీరగుడాశినామ్. 6

వ్యవాయంచాప్యజీర్ణైశ్చేన్నే నిద్రాంచ భజతాం దివా,
విప్రాక్ గురూక్ ధర్షయతాం పాపం కర్షచ కుర్వతామ్. 7

వాతాదయస్త్రయోదుష్టా స్త్విగ్రక్తం మాంసమంబుచ,
దూషయంతి సకుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసంగ్రహః. 8

అథః కుష్ఠాని జాయంతే సప్తచైకాదశైవచ, (ఆయుర్వేదే)

తా. క్షీరమత్యాదివిరుద్ధాన్న పానములు, ద్రవము, స్నేహము, జడత్వముగల
యన్న పానములు సేవించుట, వాంతి మూత్రపురీషాదివేగముల నడ్డగించుట, భుజించి
తోడనే మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట, ఎండలోదిరుగుట, శీతలము, ఉష్ణ
ముగలయాహారములను, లంఘనమును చెప్పబడిన క్రమమునకు విరుద్ధముగ సేవించుట,
వేడి, శ్రమ, భయము అనువానివలన పీడితుడై తత్క్షణమునశీతోదకమును ద్రాగుట,
అపక్వమైన యన్నమును భుజించుట, భుజించినతోడనే మరల భుజించుట, వసున,
విరేచన, వస్త్రీ, స్వేద, నస్య, పంచకర్తల జేయునపుడు పచారముజేయుట, నవీనాన్నము,
పెరుగు, మత్స్యములు, ఉప్పు, పులుసు, ఉద్దలు, ముల్లంగి, పిష్టాన్నము, నువ్వులు,
పాలు, బెల్లము, అనువానిని సేవించుట, భుజించినయన్నము జీర్ణమగుటకుముందు మైథు
నము సేయుట, చగటియందు నిద్రించుట, గురుబ్రాహ్మణుల దిరస్కరించుట, పాపకర్తలు
సేయుట-ఈకారణమువలన వాతాదిదోషములు ప్రకొపించి దుష్టంబులై త్వగ్రక్త
మాంసోదకములం జెఱచి కుష్టురోగమును గలుగంజేయును. మఱియు కుష్టురోగము జని
ంచుటకు వాత, పిత్త, క్లేష్మములు, త్వగ్రక్తమాంసోదకములు ఆను నీయేడును ముఖ్య
కారణభూతంబులు. అట్లగుటచే పదునెనిమిదికుష్టువులు జనించుచున్నయవి. అందు మహా
కుష్టువులు 2, తుద్రకుష్టువులు. ౧౧.

— కుష్టురోగపూర్వరూపము ౨ —

అతిశ్లక్ష్యఖరస్పర్శ స్వేదా స్వేదవివర్ణతాః.

9

దాహః కంఠాస్త్యచిచ్ఛాప స్తోదః కోఠోన్నతిః క్లమః,

వ్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః.

10

రూఢానామపి రూక్షత్యం నిమిత్తేత్వేపి కోపనం,

రోమహరో సృజః కార్ష్యం కుష్టలక్షణమగ్రజమ్.

11

తా. కుష్టురోగము గలుగబోయెడిస్థలమునుదాకిన మిక్కిలి నున్నగఱాని, లేక
గరగరయనిగాని యుండుట, ఆస్థానమున చెమటబట్టుట, లేకపట్టకండుట, అస్థలము
వివర్ణంబై తాపము, దురదగలుగుట, చర్మమున న్నుర్మజ్జానము లేకుండుట, పొడిచి
నటుల పీడగలుగుట, కంఠిరిగగరచినటుల దద్దులులేచుట, ఆయాసమునుజెందకనే శ్రమ
గలుగుట, వ్రణమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట, వ్రణము శీఘ్రముగ జనించి చిర
కాలంబుండుట, పుట్టినవ్రణము రూక్షగనుండుట, ఒకరితనిమిత్రమువలన ప్రకొపించుట,
రోమాంచముగలుగుట, రక్తము నల్లగనగుట-ఇవియకుష్టురోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

❧ కుష్ఠరోగశ్లేషములు ❧

పుండరీకం సవిస్ఫోటం పామాన్యం గజచర్తకం,
కాకణం కచ్చకం ఋశ్యజిహ్వకం చాష్టమం స్ప్రతమ్. 12

గళితంచ మహాకుష్ఠం కాపాలం చాప్యదుంబరం,
మండలంచ విచర్పఖ్యం వైపాదీ కీర్తిభం తథా. 13

చర్తదద్రు తథా సిద్ధ శతారుప్యం దశాష్టకం,
శ్వేతి కాఖ్యం విసర్పంచ విశద్భేదాః ప్రకీర్తితాః. 14

(నూధవనిదానే)

తా. పుండరీకకుష్ఠము, విస్ఫోటకకుష్ఠము, పామాన్యము, గజచర్తకుష్ఠము, కాకణకుష్ఠము, కచ్చకకుష్ఠము, ఋశ్యజిహ్వకకుష్ఠము, గళకుష్ఠము అన నీయైసమిదియు మహాకుష్ఠములు. కాపాలకుష్ఠము, ఉదుంబరకుష్ఠము, మండలకుష్ఠము, విచర్పకకుష్ఠము, వైపాదీకకుష్ఠము, కీర్తిభకుష్ఠము, చర్తదద్రుకుష్ఠము, సిద్ధకుష్ఠము, శతారుప్యకుష్ఠము అనకుష్ఠరోగములు ౧౮ విధములు. మఱియు శ్వేత్రకుష్ఠము, విసర్పకుష్ఠము అన సీరెంటితోడ కుష్ఠరోగము ౨౦ విధములు.

❧ పుండరీకకుష్ఠలక్షణము ❧

పుండరీక 1దశా కాగం శ్వేతం రక్తాష్టనం గురు,
2క్లేదం కంఠా స్పరాగంచ పుండరీకం కఫాదికీ (నూధవనిదానే). 15

తా. తామరరేకులవలెనుండుట, రక్తమువ్యాపించియుండువఱకు తెలుపుగ, దట్టముగ, బరువుగ నుండుట, నీరుగారుచుండుట, దురదగలుగుట, మధ్యమున రక్తవర్ణముగనుండుట-ఈలక్షణములుగలవి పుండరీకకుష్ఠమని చెలియవలయును. ఇది కఫాధిక్యము ఫలన జనించును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

❧ విస్ఫోటకకుష్ఠలక్షణము ❧

స్ఫోట కఠూ తీవ్రదాహ మరుణం స్నిగ్ధ సాండురం,
పాణి కుక్షి రుజాక్లేదం కుష్ఠవిస్ఫోటలక్షణమ్. 16

తా. స్ఫోటకము, దురద, తీవ్రదాహముగలుగుట, ఎఱ్ఱిగనుండుట, మెఱయుచుండుట, సాండురవర్ణముగనుండుట, చేతులు, కడుపు అనువాసీయందు పీడగలుగుట, నీరుగారుట-ఈలక్షణములుగలవివిస్ఫోటకకుష్ఠమని చెలియవలయును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

— ౧౭ పామాకుష్ఠలక్షణము ౧ —

సూక్ష్మాశ్చ బహ్వ్యిః పిటకా స్ప్రావవతోఽగృణాన్పితాః,
దాహః కంఠాః కఫాజ్జ్వాలా పామేత్యుక్త్వా చికిత్సయేత్. 17

(మాధవనిదానే)

తా. సూక్ష్మమైన పిటికలు మిక్కుటముగ గలిగియుండుట, పిటికలయందు తెల్లని పుల్లినీరుగారుట, తాపము, దురదగలుగుట-ఈలక్షణములుగలది పామాకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది కఫమువలన జనించును. (ఇది మహాకష్ఠము.)

— ౧౮ గజచర్మకష్ఠలక్షణము ౧ —

¹అస్వేదం ఘనకంఠాశ్చ యన్యత్స్యశకలోపమం,
²బహుళం హస్తీచర్మాభం తత్కృష్టం గజచర్మకమ్. 18

(మాధవనిదానే)

తా. చెమటఁట్టునుండుట, మిక్కుటముగ ఉదరముగలుగుట, మత్స్యపురుగునకు వలె నధికముగనుండుట, ఏనుగచర్మముతో సమానముగ నలుపువర్ణముగనుండుట-ఈలక్షణములుగలది గజచర్మకష్ఠమని తెలియవలయును. (ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించును. ఇది మహాకష్ఠము.)

— ౧౯ కాకశ్ఠలక్షణము ౧ —

యత్కాకచంచుకావర్ణం సపాకం తీవ్రవేదనం
త్రిదోషలింగం తత్కృష్టం కాకణం నైవసిద్ధ్యతి. 19

(మాధవనిదానే)

తా. కాకిముక్కుతో సమానమైన వర్ణముగలదిగనుండుట, ఒకింతపాకము, తీవ్రవేదనగలుగుట, త్రిదోషలక్షణయుక్తముగనుండుట - ఈలక్షణములుగలది కాకశ్ఠమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. (ఇది మహాకష్ఠము.)

— ౨౦ కచ్చత్వక్కుష్ఠలక్షణము ౧ —

రక్తం స్నిగ్ధం ఘనం శ్వామి మతికంఠా కఫోద్భవం,
ఘోరు కక్ష కటిష్ఠేషు కచ్చత్వక్కుష్ఠకాహ్వయమ్. 20

(మాధవనిదానే)

తా. ఎఱ్ఱనై మెరియుచుండుట, ఘనమైన నల్లగనుండుట, కడుదురదగలుగుట, తొడలు, చంక, మొల అనువానియందు జనించుట-ఈలక్షణములుగలది కచ్చత్వక్కుష్ఠమని తెలియవలయును.

1 అస్వేదనం మహావాస్తు. 2 తదేవకష్టగుర్రాఖ్యం బహుళం హస్తీచర్మవత్.

❖ ఋష్యజీహ్వపష్టలక్షణము ❶ ❖

కర్కశం రక్తపర్యంత మంతశ్శ్యామం సవేదనం,
యద్దృశ్యజిహ్వ సంస్థాన మృశ్యజిహ్వం తదవచ్చతే. 21

తా. కఠినముగనుండుట, చుట్టూ నెత్తిగనుండుట, మధ్యనల్లగనుండుట, వేదనతో గూడియుండుట, దుష్ఠినాలుకవంటి యా కారముగలది. నుండుట - ఈలక్షణములు గలది ఋష్యజీహ్వకకుష్ఠ మని తెలియవలయును. (ఇది మహాకృష్ణము.)

❖ గళకుష్టలక్షణము ❷ ❖

జిహ్వకా కృష్ణవర్ణాయా హంతి సత్యం త్రిమాసకే,
పాదయోశ్చ తథా తాపో వలిత్య్ర్యంగులీకాపివా. 22
నాసాప్రస్వరభంగంచ గళత్కుష్ఠం త్రిదోషజం,
(మాధవనిదానే)

తా. నాలుక నల్లగనుండుట, కాళ్ళయందు తాపము గలుగుట, పూడంగుళముల ప్రమాణము పళ్ళలుగలిగియుండుట, ముక్కున నెత్తురుగారుట, స్వరము జెడుట - ఈలక్షణములుగలది గళకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే మూడుమాసములలో నిశ్చయముగ జుప్తును. (ఇది మహాకృష్ణము.)

❖ కపాలకుష్టలక్షణము ❸ ❖

కృష్ణారుణకపాలాభం యద్రూక్షం కర్కశంతనం. 23
ఽవాతోత్థతోదబహుళం కాపాలకుష్ఠమిదృశం,
(మాధవనిదానే)

తా. నల్లనిచుచ్చలు, ఎత్తినిచుచ్చలు గలుగుట, రూక్షముగ, బిరుసుగ, నూత్నముగ నుండుట, నూదులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట - ఈలక్షణములు గలది కపాలకుష్ఠ మని తెలియవలయును. (ఇది ఆసాధ్యము.) ఈకుష్ఠము వాతాధిక్యము వలన జనించును.

❖ ఔదుంబరకుష్టలక్షణము ❹ ❖

రుద్ధాహ రాగ కంఠూభిః పిత్రోత్థం లోమపింజరమ్. 24
ఉదుంబరఫలాభాసం కుష్ఠమౌదుంబరం వదేత్, (మాధవనిదానే)

తా. కూల, మంట, ఎఱుపువర్ణము, దురద అనువానితో వ్యాప్తమైయుండుట,

వెంట్రుకలు *పీతరక్తాధిక్యముగ నుండుట, మేడిపండుచాయవలెనుండుట-ఈలక్షణములు గలవి జ్ఞానబరహస్యమని తెలియవలయును. ఇది పితృధిక్యమువలన జనించును.

— మండలకృష్ణలక్షణము ౧ —

శ్వేతం రక్తం స్థిరం స్త్రావనం స్నిగ్ధముత్పన్నమండలమ్. 25
కృచ్చ్ర మనోవ్యసంగ్యం క్తం కుష్ఠం మండల ముచ్యతే,
(మాధవనిదానే)

తా. తెల్లగ, ఎఱ్ఱగ, కఠినముగ, దట్టముగ, స్నిగ్ధముగ, మండలాకారముగనుండుట, మండలము లాకదానితోనొకటి సూడియుండుట-ఈలక్షణములు గలవి మండలకృష్ణమని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము-ఈమండలకృష్ణము కఫాధిక్యమువలనజనించును.

— ప్రసూతికృష్ణలక్షణము ౧ —

అంగతోదో మండలాశ్చ దేహస్పర్శ నవిందతి. 26
తథా మారుతపితృత్థం కుష్ఠం ప్రసూతికా క్వచిత్,
(మాధవనిదానే)

తా. అంగములలో సూదులతో బొడుచునటుల పేదన, మండలము గలుగుట, శరీరమున స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట-ఈలక్షణములుగలవి ప్రసూతకృష్ణమని కొందఱు వచించెదరు. ఇదే గ్రంథాంతరేణ మహాద్రష్టమని జెప్పబడును. ఇది వాతపితృప్రశోషము వలన జనించును.

— విచర్పికృష్ణలక్షణము ౧ —

శ్వేత రక్తా ఘనా క్లిన్నా వాతవై త్యోద్భవా బహు. 27
సకంఠా దాహసంయుక్తజ్వరం కుష్ఠం విచర్పికా,
(మాధవనిదానే)

తా. దట్టమైన మచ్చలుగలిగి తెల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట, నీరుగారుచుండుట, దురద, మంట గలుగుట- ఈలక్షణములుగలవి విచర్పికృష్ణమని తెలియవలయును. ఇది కఠిమగ వాతపితృధిక్యమువలన జనించును.

— వైపాదికృష్ణలక్షణము ౧ —

శ్వేతవాతోద్భవం కుష్ఠం స్ఫుటితం తీవ్రవేదనమ్. 28
రూక్షరూణం పాణిపాదం ఖ్యాతం వైపాదికం వచేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. చక్రిలియుండుట, తీవ్రమైన వేదనగలుగుట, చేతులు కాళ్ళు ఉష్ణముగ
బ్రష్టగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది వైషాదికకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది వాత
క్షేష్ణాధిక్యమువలన జనించును.

❧ క్షిప్తిభవవృక్షణము ❶ ❧

శ్వాపం కిణం ఖరస్పర్శం సకందూ చరుషం ఘనమ్. 29

వాతశ్లేష్మాధిభవం శ్వాతం కిష్టిభం కుష్ఠమిదృశం,

(మాధవనిదానే)

తా. మచ్చలు సెలవర్ణముగ విరుసుగనుండుట, దురదగలుగుట, రూక్షగ దళముగ
నుండుట-ఈలక్షణములుగలది క్షిప్తిభవవృక్షణమని తెలియవలయును. ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యము
వలన జనించును.

❧ చర్మదళవృక్షణము ❷ ❧

రక్తం శూలం ఖరం కందూః క్లేదస్ఫీటం దళత్యసి. 30

స్పర్శం సహ్యం ఘనం స్నిగ్ధం కుష్ఠం వై చర్మకం వదేత్,

(మాధవనిదానే)

తా. ఎఱ్ఱరిమచ్చలుగలుగుట, శూలయు క్తమై విరుసుగనుండుట, దురదగలుగుట,
పిరుగారుట, బొబ్బలులేచుట, చగులుట, తాఁకిన వేదనలేకుండుట, దట్టముగనుండుట,
మెఱియుట-ఈలక్షణములుగలదిచర్మదళవృక్షణమని తెలియవలయును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

❧ దద్రుకుష్ఠలక్షణము ❸ ❧

కందూమద్భి స్సరాగైశ్చ గండై రలసకంచితమ్. 31

పిటికా మండలాశ్శుభ్రా దద్రూః పిత్తకఫోద్భవం,

(మాధవనిదానే)

తా. వ్రణములు దురదతోగూడి ఎఱ్ఱగనుండుట, అలసకమువలెనే వ్యాపించి
యుండుట, పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగనుండుట-ఈలక్షణములుగలది దద్రుకుష్ఠమని
తెలియవలయును. ఇది కఫపిత్తప్రకోపమువలన జనించును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

❧ సిద్ధకుష్ఠలక్షణము ❹ ❧

శ్వేతం తామ్రంచ తనుయద్రబోఘృష్టం విముంచతి. 32

* వాతశ్లేష్మాధిభవం సిద్ధ మలాబుకుసుమోపమం,

(మాధవనిదానే)

తా. తెలుపు, ఎఱుపుగలిగిన సూక్ష్మమచ్చలుగలుగుట, ఒరిసికొనిన పిండివలె

* ప్రాయోగోరసి తత్సిద్ధ.

రాలంట, అనుగవువులతో సమానముగనుండుట (తఱుచుగ తొమ్మనంచే జనించుట). ఈలక్షణములు గలది సిద్ధకృష్ణ మని తెలియవలయును. (ఇది వాత్సేష్టాధిక్యమువలన జనించును.)

— శతారుష్యకృష్ణలక్షణము ౧౬ —

రక్తశ్యామం ఘనం క్లేదం స్నిగ్ధం కంఠ్వాత్రిదాహకమ్. 33

పిత్తశ్లేష్మోత్థితం కృష్ణం శతారుష్యం బహువ్రణం,

(మాధవనిదానే)

తా. మచ్చలెఱుపుగ, నలుపుగ, దట్టముగనుండుట, నీరుగారుచుండుట, మెఱయుచుండుట, దురద, శూల, మంట, అనేకస్రణములుగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది శతారుష్యకృష్ణమని తెలియవలయును. ఇది పిత్తశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించును.

— శ్వేత్రకృష్ణలక్షణము ౧౭ —

శంఖవర్ణం భవేచ్ఛ్విత్రే సాధ్యం సర్వాంగగోపివా. 34

శుష్కంవై కృచ్ఛసాధ్యంచ గుహ్యాపాణితలాసుగం,

అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథా వర్జ్యం చిరంతనమ్. 35

(మాధవనిదానే)

తా. *శ్వేత్రకృష్ణము శంఖవర్ణముగలవై సర్వాంగముల వ్యాపించి యుండిన అసాధ్యంబనియు, శరీరమంతట వ్యాపించి శరీరముకృశించియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు, గుహ్యము, అరచెయ్యి అనువానియందు జనించి అగ్నివలె మండుచుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయును. మఱియు చిరకాలముగనుండు కష్టమైనగా అసాధ్యము. (ఇది వాత్సేష్టాధిక్యమువలన జనించును.)

— కృష్ణరోగసాధ్యసాధ్యములు ౧౮ —

ఉదంబరం తత్సదృశం శ్వేత్రంస్యా చ్ఛంఖసన్నిభం,
కాకణం పక్ష్యగుంజాభం చర్తాఖ్యం గజచర్మవత్. 36

పుండరీకం స్వసంజ్ఞాభం ఋశ్యజిహ్వం తథైవచ,
బహువ్రణం శతారుష్య మేకాఖ్యం మత్స్యశుక్తివత్. 37

పాణిభేద శ్చర్మదశం పాదభేదో విపాదికా,
దశైతాని ససాధ్యంతే శేషాణ్యప్తౌచ సాధ్యవత్. 38

కపాల మసితం రూక్షం విసఫ్ఫిటాఖ్యం విసర్పవత్,
కిట్టిభం కిణవచ్ఛాద్యమం దద్రుస్సాస్త్రి త్వచివాకితా. 39

* శ్వేత్రకృష్ణ మన-శిబ్బము.

తుంబీపుష్పనిభం సిద్ధ స్నిగ్ధం స్యా న్నండల స్థిరం,
విస్ఫోటదారుణా పామా సామస్తావా విచర్చికా.

40

తా. ఉదుంబరకష్ణపు మేడికండువర్ణముగ, శ్వేత్రకష్ణపు శంఖివర్ణముగ, కాకణకష్ణపు పండిన గురివిదనర్ణముగ, గజచర్మకష్ణపు ఏనుగుతోలుతో సమానముగ, పుండరీకకష్ణపు తెల్లతామరపువ్వుతో సమానముగ, ఋశ్వజీహ్వకష్ణపు దుష్పినాలుకతో సమానముగ, శతాదావ్యకష్ణపు బహువ్రజాయుక్తముగ, ఏకాభ్యుపకష్ణపు మోసుచిప్పతో సమానముగ, చర్మదశకష్ణపు నరచేతులు దశమై పోలినట్లుగ, వైపాదికకష్ణపు కార్ణవర్ణినిట్లుగ నుడును ఈక్షయి నసాధ్యంబులు. కపాలకష్ణపు నల్లకైరూక్షముగ, విస్ఫోటకష్ణపు విస్ఫోతో సమానముగ, క్షిప్తిభకష్ణపు మచ్చలతోగూడి నల్లగ, దద్రుకష్ణపు పొక్కులతో గూడినదిగ, సిద్ధకష్ణపు సారపువ్వుతో సమానముగ, మండలకష్ణపు మెరుపు, కాకినముగలదిగ, పామాకష్ణపు దాదలామైన పొక్కులతోగూడి నదిగ, విచర్చికాకష్ణపు పుంసెరును కార్మనదిగనుడును. ఈ యెనిమిదియు సాధ్యంబులు.

— ౪౦ కుష్ఠరోగచికిత్సాక్రమము —

స్నిన్నస్నిగ్ధస్యమోక్షవ్యాః కుష్ఠినో బలిసస్సిరాః,
కుష్ఠీ వక్షః క్షతం పాత్యం శృంగాలాబు జలూకక్రైః.
పునఃపునశ్చ వమనం రేచనంచ ముహూర్తహః,

41

తా. సర్వకష్ణవులయందు దార్ద్ర్యముగలవానికి శరీరమున జెనుట దీసి చమురు బట్టించి సిరాజేధనుగాని, లేక తొమ్మర గత్తివాట్లుజేసి కొమ్ములు, సారకాయబుట్టులు, జలగలు అనువానితో రక్తస్రావమునుగాని జేయించవలయును. మరియు కుష్ఠరోగమున పలుమారు వమన విరేచనంబుల కొసంగవలయును.

సర్యేషాం కుష్ఠినామాదౌ పంచకర్త సమాచరేత్.
పక్షేపక్షేచ వమనం మాసేమాసే విరేచనం,
షణ్ణాసేచ సిరామోక్షః నస్యం సప్తదినాంతరే.
ఇదం చిరస్థిరే కారం లేపనంచ త్ర్యహం చరేత్,

42

43

తా. చిరకాలముగనుడు సర్వకష్ణవులయందు తొలక పంచకర్తలు అనగా, ప్రతిపక్షమునకొకతూరి వమనంబును, ప్రతిమాసమునకొకతూరి విరేచనంబును, ఆరుమాసములకొకతూరి * సిరామోక్షణమును, ఏడుదినములకొకతూరి నస్యంబును, మూడుదినములకొకతూరి లేపనమును చేయవలయును.

❖ వాతాదిభేదకుష్టలక్షణము ❶ ❖

వాతజం సక్రిమిశ్యామం వేదనారుణవర్ణవత్. 44

సదాహం స్వేదసంయుక్తం రక్తం కుష్ఠంతు పిత్తజం,
స్నిగ్ధకం పిచ్చిలం గౌరం కంఠూయుక్తంచ శీతలమ్. 45

లక్షణం కఫకుష్టస్య సంమిశ్రంతు త్రిదోషజం,

తా. వాతమువలన జనించిన కుష్టువు క్రియలతోగూడి వేదనాయుక్తమై నల్లగా గాని, లేక ఎఱ్ఱగాని యుండును. పిత్తజకుష్టువు తాపము, చెమట, ఎఱ్ఱపువర్ణముగలదిగ నుండును. స్నేహజకుష్టువు మెరుపు, బుక, గౌరవర్ణము, నవ, శీతలముగలదిగ నుండును. త్రిదోషజ కుష్టువు వాత, పిత్త, కఫలక్షణయుక్తంబుగ నుండును. (అవి అసాధ్యము.)

❖ కుష్ఠరోగసాధ్యసాధ్యంబులు ❷ ❖

సాధ్యం త్వగ్రక్తమాంసస్థం వాతశ్లేష్మాధికంచ యత్. 46

మేదసి ద్వంద్వజం యావ్యం వర్జ్య మజ్జాస్థి సంశ్రితం,
క్రిమి హృల్లాస మందాగ్ని సంయుక్తం యత్త్రిదోషజమ్. 47

ప్రభిన్నం ప్రస్తుతాంగంచ రక్తనేత్రం హతస్వరం,
పంచార్కగుణాతితం కుష్ఠంహంతిహకుష్ఠినమ్. (ఆయుర్వేదే) 48

తా. త్వక్, రక్త, మాంసధాతువులవలన వ్యాపించియుండుకుష్టువును, వాతకఫములు ప్రధానంబుగ నుండు కుష్టువును సాధ్యంబులు. మఱియు మేదోధాతుగతకుష్టువు, ద్వంద్వజకుష్టువు యావ్యంబులు. మఱియు మజ్జ, అస్థులవలన వ్యాపించియుండుకుష్టువు, శుక్రధాతుగతకుష్టువు, మఱియు క్రిమి, హృల్లాసము, మందాగ్ని అనువానితో గూడి యుండు కుష్టువు, త్రిదోషజకుష్టువు అసాధ్యంబులు. కుష్టము పగిలి నీరుగారుచుండుకుష్టు రోగియు, ఎఱ్ఱనినేత్రములుగాని, లేక హీనస్వరముగాని గలకుష్టురోగియు, పమనవిరేచనాదిపంచర్కల కనర్హుండగు కుష్టురోగియు మృతిజేయదలరు.

❖ అసాధ్యకుష్టలక్షణము ❸ ❖

గుహ్యపాణితలోష్ఠేషు జాతేమప్యచిరంతనం,
వర్జనీయం విశేషేణ కిలాసం సిద్ధిమిచ్ఛతా. 49

తా. గుహ్యము, అరచెయ్యి, పెదవి అనువానియందు కుష్టువు తత్కాలమున జనించినను దానిని విశేషముగ వర్జింపవలయును. మఱియు యశస్సుగోరెడువైద్యుడు కిత్తానకుష్టువునుబా వర్జింపవలయును.

ద్విలింగంచ భవేత్కుష్మం విశేషేణ త్యజేద్భిషక్,
బహూపద్రవసంయుక్త మసాధ్యమునితం బుధైః.

50

తా. మఱియు ద్వంద్వలక్షణముతో గూడియుండు కుష్మవులను తైష్యము వర్జించవలయును. మఱియు ఇలు ఉపద్రవములతో కూడియుండు కుష్మరోగం బసాధ్యుని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెనరు.

— ౧౭ సంస్కరణజరోగములు ౧౭ —

ప్రసంగా ద్ధాత్రసుస్పృశ్యాన్ని శ్వాసాత్సహ భోజనాత్,
సహశయ్యాసనాచ్ఛాపి వస్త్రమాల్యానులేపనాత్.

కుషంజ్వరశ్చ శోషశ్చ నేత్రాభిష్యందవసచ,

ఔషసర్గిరోగాశ్చ సంక్రామంతి నరాన్నరమ్. (మాధవనిదానే) 52

తా. కుష్మవు జ్వరము, ధాతుశోష, నేత్రరోగముగలవారితో సాంగత్యము చేయుట, వాకిశరీరమును దాతుట, వానియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు సోఁకుట, ఏక పాత్రలో భుజించుట, ఒకటిగ పరుండుట, ఒకయోసనమున నేకముగ గూర్చుండుట, వారుధరించిన వస్త్రములను, పుష్పములను ధరించుట, వారు తాకిన గంధమును బూసి కొనుట-ఈ కారణములవలన పూర్వోక్తకుష్మారోగములు ఒకనివద్దనుండి మఱియొకని కంటును.

— ౧౮ శ్వేతకుష్మవును భృగ్యదిమార్గము ౧౮ —

భృంగీ వహ్ని త్రిఫలా వచాకణా వాకుచీ బ్రహ్మశుంఠీ సకొష్ఠం,
భల్లతాచాశ్వగంధా శిఖగరకవిశాషోడశీభస్మ సూతమ్.

53

కాంస్యేపాత్రేరజశ్చ త్రిఫలజయుతం ప్రాతరుత్థాయ వీతం,

షణ్ణాసాద్రోగహారీ ఫలితపలితహృత్స్వస్థ దేహీ శరీరీ.

54

(చింతామణౌ)

తా. గుంటగలగర, చిత్తమూలము, త్రిఫలములూ, వస, పిప్పళ్ళు, భావంచవిత్తులు, మండుకబ్రహ్మ, మలయాళపుశొంఠి, చెంగల్వకోష్ఠ, శుద్ధిజేసినజీడిగింజలు, పెన్నేరుగడ్డ, శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము, శుద్ధిచేసిననాభి, పసపు, రసభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి త్రిఫలకషాయముతో భావనజేసి ఎండించి కాంతపుగిన్నెలోనుంచి ప్రాతఃకాలమున ప్రత్యహము ధరణమెత్తుమార్గమును నేమిచి వెంటడిగ చారెడు త్రిఫలకషాయమును పానమునీయవలయును. ఇటుల నారుమాసములు

సేయుచుండిన శ్వేతకుష్టువు, వలీపలితములు హరించి బంగారుఛాయతో తుల్యమైన శరీరము గలుగును.

— శ్వేతకుష్టువునకు పశుపతి మార్గము ౧ —

సురతరుక్మతమాళా వ్యాలదారుర్వరాచ
తపనకనకపుష్పీచాసి గౌరీవిశాలా,
సమకృతశశిరేఖా సూతభస్మాభి భుక్త్వా
పశుపతికృతచూర్ణం శ్వేతకుష్టుం నిహంతి. (మాధవనిదానే) 55

తా. దేవదారు, రేల, చిత్రమూలము, త్రిఫలములు, జీడిగింజలు, నేలకంఠేడు, నమూలము - ఇవి పావుసేరు, పసపు నొటాకు, పావరవేరు నొటాకు, వీనికన్నిటికి ననుము క్రాసుగ ద్వివిత్తులు - ఇటుల వీనినెల్లదూచి చూర్ణముజేసి యొకతులము చూర్ణములూ వీని మెత్తురసభస్మముగలిపి ఆవునేతితో ప్రతిదినము సేవించుచుండిన నారుమాసములకు శ్వేత కుష్టువు హరించును. ఇది శివునిచే జెప్పబడియెను.

గీ. తామ్రభస్మంబు తెలగాచు తపనదుగ్ధ
మునను మర్దించి యచ్చోటఁ బూయవలయు
మేడయెటు వాముదపుకాయమీఁదిపొట్టు
సెగనుగాచిన మానును శ్వేతకుష్టు.

— పుండరీకకుష్టుమునకు సర్వాంగసుందరరసము ౧ —

విష్ణుక్రాంతా దేవదాలీ సర్పాక్షి తండులీ మునిః,
నీలీ బ్రహ్మీ పలాశంచ యథాలాభం ద్రవం హరేత్,
ద్విత్వాణామేవ నిర్యాసై స్సూతకం మద్దయే ద్దినం,
సూతైకం ద్విగుణం గంధ మేకీకృత్య త్షణం పచేత్. 56
లోహపాత్రేధృతం యావ త్తథా శుల్బాభ్రకామృతం,
కర్పూరంచైవ ప్రత్యేకం సూతపాదాంశకం ష్టిపేత్. 57
పుండరీకం హరేన్నిష్క మనుపానవిశేషతః. (ఆయుర్వేదే) 58

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౨ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతము, డావరడంగి, సర్పాక్షి, చిట్టి, అవినె, నీలి, మండుకబ్రహ్మి, మోడుగ అనువానిలో దొరకినవానిని గ్రహించి రసమునీసి ప్రతిదానిలో నొక్కొక్కదినము మర్దించి అందు మైఁజెప్పబడిన వృక్షములలో రెండు, లేక మూడువృక్షములయొక్క బంకనువైచి మగల మర్దించి ముద్దజేసి ఇనుకగిన్నెలోనునిచి

షణ్కాలము పాకముజేసి ఖల్వములో నుంచి అందు తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిననాళి, కర్పూరము, అనువానితో ప్రతిదాసిని రసమునకు నాలవభాగము గలిపి ముద్దించి నెమ్మల్రమాణము మాత్రముజేసి భాషిపాకరసముతో (ఒకటిన్నరవస్పరము) సేవించుచుండిన పుండరీకపద్మము హరించును.

◀ ౭ ఉదుంబరకుష్ఠమునకు కనకసంతోచరసము ౭ ▶

మృతతామ్రభ్రకం తుల్యం ద్వయోస్సూతం చతుర్థణమ్. 59

యామైకం మర్దయే త్థల్వే రాష్ట్రవిష్టంచ గోళకం,

త్రిభిస్తుల్యం శుద్ధగంధం లోహపాత్రాంతరే షీవేత్. 60

తస్య ధ్యే గోళకం పాచ్యం యావజ్జీర్ణంతు గంధకం,

తావన్నద్వగ్నినా యత్నా త్సముద్భృత్య విచూర్ణయేత్. 61

గుగ్గులుం నింబ పంచాంగం త్రిఫలాచ మృతం విషా,

ఘటోలం ఖాదిరంసారం వ్యాధిఘాతం సమంసమమ్. 62

చూర్ణితం మధునాలేహ్యం నిష్కఃకూదుంబరాపహం,

(మాధవనిదానే)

తా. తామ్రభస్మము ౧ భాగము, అభ్రకభస్మము ౧ భాగము, రసభస్మము ౧ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి విష్ణుక్రాంతము, చావరడంగి, నర్సాక్షి, చిట్టి, అవిసె, నీలి, ముడూకబ్రహ్మి, మోమగ, అనువానిరసముతో నొక్కొక్కరూము ముద్దించి యుంటజేసి ౧౦ భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకమును ఇరుచున్నెలోపైచి దానిపై యుంటనునిచి దానిపై మరల గంధకమువైచి జీర్ణంబగువఱకు మృద్వగ్నితోపండి సాంగ శీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షిగుగ్గులము, వేపపువ్వు, తానికాయలు, దానియాప, దానిపట్ట, దానిపేరు, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసిననాళి, అతి వస, చేతిపొట్ట, కాచు, రేల అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గలిపి నెమ్మల్రమాణమును తేనెతో (సాయంప్రాతఃకాలములయందు ౧౦ మాసములు) సేవించిన ఉదుంబరకుష్ఠము హరించును.

◀ ౮ శ్విత్రకుష్ఠమునకు చంద్రప్రభావరసము ౮ ▶

శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం మర్ద్యం నింబమయ్యాయోః. 63

ద్వయోద్ద్రావై స్సగోమూత్రై ద్దినం వాకుచికాద్రవైః,

ముస్తా పిండితకం షీప్త్యా తం రుధ్వా భూధరే పుటేత్. 64

సాంగశీతం సముద్భృత్య చూర్ణాద్ధశగుణం షీవేత్,

తథాచ వాకుచీవీజం గోమూత్రే మద్దయే ద్దినమ్ 65
 ద్వినిష్కాం వటికాం ఖాదే చ్చిత్తస్థవినాశిని,
 ఖ్యాతాచంద్రప్రభాహ్యేషా కుర్యాత్తక్రేణ భోజనమ్. 66
 కాకోదుంబరికామూలం జలైర్ఘృష్టం పిబేదసు, (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౨ భాగములు. ఇటుల వీనిని
 ఖల్వములొనునిచి వేప, నెమలియాకు అనువానిరసములతో నొక్కొకదినము మద్దించి పిదప
 గోమూత్రముతోను, భావంచాతురసముతోను మద్దించి, తుంగమునైలు మ్రంగవేళ్లు అను
 వానిచూర్ణమును గలిపి, భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదిసి ఖల్వములొనునిచి చూర్ణము
 జేసి దానికివదింతలు భావంచివత్తులచూర్ణముగలిపి గోమూత్రముతో నొకదినము మద్దించి
 రెండునిష్కములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేపించి మెబడిగ బ్రహ్మపేడివేరు
 నుదకముతోనూరి దానిరసమును ద్రాగిన ౧౦ మాసములకు శ్వేతకుష్టువు హరించును.
 షడ్వ్యము మణిగన్నమును భుజింపవలయును. (మఱియు చిత్రమూలమును నిష్కండు
 రసముతో గంధముదిసి సురాకారముగలిపి లేపనముజేసిన శ్వేతకుష్టువును నశించును.)

— ౭౭ కాకణకుష్టుమునకు సూర్యకాంతరసము ౭ —

పలత్రయం వృతం తామ్రం సూతమేకం ద్విగంధకమ్. 67
 త్రికటు త్రిఫలాచూర్ణం ప్రత్యేకం స్యాత్పలంపలం,
 నిర్దుండిచార్ద్రకద్రావై ర్వహ్నిద్రావై ర్విమద్దయేత్. 68
 దినైకం తం నిరుధ్యాభ తుషాగ్నౌచ పచేద్దనం,
 సముద్ధృత్య విసూర్ణ్యాభ వాకుచీతైలమర్దితమ్. 69
 త్రిదినం భావయేత్తేన నిష్కమాత్రంచ భక్షయేత్,
 కుష్ఠంచ కాకణం హంతి సర్వకుష్ఠం నిహంత్యలమ్. 70

తా. తామ్రభస్మము 3 పలములు, శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన గంధ
 కము ౨ పలములు, త్రికటుకములు ౧ పలము, త్రిఫలములు ౧ పలము. ఇటుల వీనిన్ని
 చూర్ణముజేసి ఖల్వములొనునిచి వావిలాకు, అల్లము, చిత్రమూలము అనువానిరసము
 లతో నొక్కొకదినము మద్దించి ఇనుపగిన్నెలొనునిచి వైరమూసి పరియుముకతో నొక
 దినము పాకముజేసి సాంగశీతలమునదిసి మరల ఖల్వములొనునిచి భావంచివత్తుల తైల
 ముతో మద్దించి మూడుదినములు భావనచేసి నిష్కప్రమాణముచొప్పున ౧౦ మాస
 ములు నేపించుచుండిన కాకణకుష్టుము మొదలగు సర్వకుష్టువులు హరించును.

❖ కాకణఘట్టపునకు కరంజతైలవిలేపనము ❶ ❖

తైలం కరంజబీజోత్థం వమ్మి సైంధవగాహితం,
చూర్ణితం లేపయే ధంతి శీఘ్రమీనతు కాకణమ్. 71

తా. చిత్రమాలము, సైంధవలవణము అనువానిచూర్ణమును క్రాశుగవిత్తులతైలములొ గలిపి లేపనము సేయుచుండిన కాకణఘట్టపు శీఘ్రముగ హరించును.

❖ గజచర్మఘట్టపునకు లంకేశ్వరరసము ❷ ❖

పల్లెకం శుద్ధసూతంచ కర్షకం శుద్ధగంధకం,
గంధతుల్యం మృతం తామ్రం సూతాంశం మద్దయేద్విషమ్. 72

సర్వతుల్యం పునర్గంధం దద్వా కింఽద్విమద్దయేత్,
ఘృతాభ్యతైలోహపాత్రే పచేద్ద్యమం సముద్ధరేత్. 73

రంభపత్రే పుటీచాథ పాచయే త్పర్పటీం యథా,
మాషైకం చూర్ణితం ఖాదే ద్దజచర్మ నియచ్ఛతి. 74

నిష్కైకం వాకుచీం తౌ ద్రై ర్లేహ్యోఽయం గజచర్మణి,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౧ కర్షము, తామ్రస్వము ౧ కర్షము, శుద్ధిచేసిననాభి ౧ పలము-ఇటుల వీనిస్వల్ప భిల్వములొ నునిచి మర్దించి దీనినిసమముగ గంధకముకలిపి ఒకింత మరల మర్దించి నెయ్యిపూసినయినుపగిన్నెలొ నునిచి యొకరూమువండి దించికొని సాయంత్రమున అరటియాకులొబిళ్ళజేసి యునిచి నన్ను మంటు నప్పుడమువలె గాల్చి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును సేవించి పెంబడిగ నిష్కైకప్రమాణము భావించి విత్తులమార్ణములొ లేనెగలిసి సేవించుచుండిన గజచర్మ ఘట్టపు హరించును.

❖ విచర్మికాకుష్ఠాతకరసము ❸ ❖

శుద్ధసూతం విషం గంధం తుల్యం తాప్యం శిలాజతు. 75

శుల్బం తీక్ష్ణం మృతం లోహం సర్వం మద్ద్యం దివత్రయం,
కాకమాచీ దేవదాభ్యోః కర్కోటస్యద్రవైర్దృఢమ్, 76

శోషయే మ్భాధరే పాచ్యం త్రిదినంతు తుషాగ్నినా,
ఆదాయ భావయేచ్ఛాహ సైలైర్వాకుచింభవైః. 77

నిష్కార్థం లేహయేత్తౌ ద్రైః రసః కుష్ఠనికృంతనః,
భల్లాత వాకుచీ పథ్యా విడంగం చిత్రకం తథా. 78

శీరకం బదరీమూలం కటుతై లేంగు దేనతు,

భక్షయే దనుపానేన హంతి కుష్టం విచర్షికామ్. (ఆయుర్వేదే) 79

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినస్వర్ణమాక్షి కము, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, తామ్రభస్మము, ఉక్కుభస్మము, ఇనుపభస్మమువీనిని సమ భాగములుగ భల్వములోనునిచి నల్లకాచాకు, దావరడంగి, గొడ్డుకాకర అనువానిరస ములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున 3 దినములు మద్దించి ఎండించి మూసల నునిచి ఉనుకతో మూడుదినములు భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి భావించివిత్తులైతలముతో నొకదినము భావనజేసి అర్ధనిమ్మ ప్రమాణము తేనెతో సేవించి మెంబడిగ శుద్ధి జేసిన జీడిగింజలు, భావంచివిత్తులు, కరక్కాయ, వాయువిడంగములు, చిత్రమూలము, జీలకఱ్ఱ, రేగువేరు అనువానిచూర్ణములతో తెల్లఅవనూనెగాని, * కటుతైలముగాని, ఇంగుదీతైలముగాని గలిపి సేవించిన ౧౮ మాసములకు విచర్షికకుష్టువు వారించును.

❧ ఋష్యజిహ్వకకుష్టువునకు తైలేంద్రరసము ౭ ❧

శుద్ధసూతం సమం గంధం కాంతభస్మ విషం తథా,

వాకుచీ త్రిఫలచూర్ణం నింబ వహ్ని గుళూచిజైః. 80

దినం భృంగీద్రవై ర్నర్ద్యం వాకుచ్యాశ్చ కషాయతైః,

భక్షయే ల్లోహపాత్రస్థం కర్పూరం జహ్వికాప్రణుత్. 81

గుంజాభల్లాతతైలాభ్యాం నిమ్మం వాకుచిచూర్ణకం,

లేపయే దనుపానేన సర్వకుష్టువినాశనః. (పూజ్యపాదీయే) 82

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, కాంతభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి, భావంచివిత్తులచూర్ణము, త్రిఫలచూర్ణము - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములోనునిచి వేము, చిత్రమూలము, తిప్పతీగ, గుంటగలగర అనువానిరసములతో ప్రతిదానితోడను, భావించివిత్తుల కషాయముతోడను, ఒక్కొకదినము మద్దించి ఇనుపగిన్నెలోనునిచి అర్ధ కర్ణమును సేవించుటయేగాక గురిగింజవిత్తులు, జీడివిత్తులు అనువానితైలములతో నిమ్మ ప్రమాణము భావంచివిత్తులచూర్ణముగలిపి శరీరమునకు లేపనముజేసిన ఋష్యజిహ్వక కుష్టువు మొదలగు సర్వకుష్టువులు వారించును.

* కటుతైలమున—శ్లో. పృథ్వీకామూల జీమూతా దంతీ కవచ శిశురమ్, నింబాశనీకరంజార్క హస్తికర్ణింగుదీ భవమ్, శంఖనీ నింబకం తైలం తైలం జ్యోతిష్క తీకృతమ్, కుసుంభసర్ప పోద్మాభతం తైలం సౌవర్ణలం తథా. (ఇదియ కటుతైలములు.)

దీనికి నాలుగింకలు గుంటగలగర, తిప్పతీగె, మనుబాల, సేలగుమ్మడు అనువానికహయమును గలిపి అది జీర్ణంబై ఘృతము శేషించువఱకు మరల గాచి సేవించిన కచ్చుకఘృతమహించును.

— ౧౦ మండలకుఘృతము సర్వేశ్వరరసము ౧ —

శుద్ధసూతం చతుర్థంధం పలం యామం విమర్దయేత్.

మృతతామ్రాభ్రలోహనాం హింగుళంచ పలంపలమ్.

90

జంబీరోన్న త్తవాసాభి స్సుహ్యార్కముష్టిజైర్ధ్రైః,

మర్ద్యం హయారిజద్రావైః ప్రత్యేకంచ దినందినమ్.

91

ఏవం సప్తదినం మర్ద్యం తద్దోళం వస్త్రవేష్టితం,

వాలుకాయంత్ర¹కే పాచ్యం త్రిదినం లఘునాగ్నినా.

92

ఆదాయ చూర్ణయేచ్ఛక్ష్ణం పలైకం యోజయేద్విషం,

ద్విపలం పిప్పలీచూర్ణం మిశ్రం సర్వేశ్వరో రసః.

93

హిమగంజం లేహయేత్తైద్రై²స్సుప్తమండలకుష్ఠనుత్,

దినం భృంః దేవదారుంచ కర్ణమాత్రం విచూర్ణితమ్.

94

భక్షయే ండతై లేన చానుపానం సుఖావహం,

(మాధవనిదానే)

గుంజాభ

శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౪ పలములు - ఈరెంటిని

లేవయ్యే ప్రనిచి ఒకర్పూము మర్దించి అందు తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహ

తా. శుద్ధి శుగిలీకము అనువానిని దినుసుకొక్కపలముచొప్పున గలిపి నిష్ప

భావించివిత్తులమార్గమున మర్దనము, అడ్డసరపామరసము, బొంతజెముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు,

వేము, చిక్లములము, తిప్పతీగెనిరసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము వంతున

భావించివిత్తుల కహయముతోడను, దానిదానివైచిలమున్న లేవనముచేసి లఘుగ్నితో

కర్ణమును సేవించుటయేగాక గురిగింజవిత్తులు, జీర్ణ యందుండితీసి మరల ఖల్వములో

ప్రమాణము భావించివిత్తులమార్గముగలిపి శరీరమునకు కలపము, పిప్పలి చూర్ణము

కుఘృత మొదలగు సర్వకుఘృతముల మారించును.

కర్ణప్రమాణము

* కటుతైలమన—క్లో. పృథ్వీకామూల జీమూతా దంతీకవచ శ్రియందు

నింబాకనీకరంజార్క హస్తీకర్ణింగుదీ భవమ్, శంఖనీ నింబకం తైలం తైలం జ్యోతిష్మి

తీకృతమ్, కుసుంధసర్పపీడ్యూతం తైలం సౌవర్చలం తథా. (ఇవియ కటుతైలములు.)

ముప్పాతికయెత్తు బెల్లయు గలిసి బాగుగనూరి రేగగోకి పటుదామెరపై లేపనముజేసినను,
పటుదామెర మానును. ఈక్రియల నొకమండలమువఱకు జేయవలయును.

— విసర్వమునందు షష్ఠ్యము ౭౭ —

పురాణ యవ గోధూమ కంగు షష్ఠికళాలయః,
ముద్గా మసూరా శ్చణకా స్తువర్యో జాంగలోరసః. 245

నవనీతం ఘృతం ద్రాక్షౌ దాడిమం కారవేల్లకం,
వేత్రాగ్రం కులకం థాత్రీ ఖదిరో నాగకేసరః. 246

ద్రాక్షౌ శిరీష కర్పూరం చందనం తిలలేపనం,
యథాదోషం పథ్యమిదం నేవితవ్యం విసర్పిభిః. (మాధవనిదానే)

తా. ప్రాతయవలు, గోధూమలు, కొఱ్ఱలు, ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్లు,
పెసలు, చిరుసెనగలు, కందులు, జాంగలమాంసరసము, పెన్న, నెయ్యి, ద్రాక్షపండు,
దాడిమపండు, కారకాయ, వెదురుగొమ్ము, చిట్టితుమికికూర, ఉసిరికపండు, చండ్ర,
నాగకేసరములు, ద్రాక్ష, దిరిసెనము, కర్పూరము, చందనము, నువ్వులు అనువానిలే
నము దోషానుగుణ్యముగ విసర్పిరోగమునందు షష్ఠ్యకరంబులు.

— విసర్వమునందు షష్ఠ్యము ౭౮ —

వ్యాయామ మహ్నిశయనం సురతిం ప్రవాతం
శ్రోధం శుచం వమనవేగవిధారణంచ,
గుర్వన్నపాన మఖిలం లశునం కుభుత్థాన్
మాషాం స్తిలాన్ సకలమాంసమజాంగలంచ. 248

స్వేదం విదాహి లవణామ్ల కటుాని మద్య
మర్కప్రభామపి విసర్పగదీ త్యజేత్తత్,

తా. సంచారము, పగలునిద్ర, మైథునము, గాలి, శ్రోధము, దుఃఖము, వమన,
మల మూత్రవేగధారణము, జడాన్నము, జడకరమైనపానము, వెల్లుల్లి, ఉలవలు, మిను
ములు నువ్వులు, ఆరణ్యమునందలి సర్వజంతుమాంసము, చెమటదీయుట, విదాహకర
ద్రవ్యములు, ఉప్పు, పులుసు, కారము, మద్యము, ఎండ - పీనిని విసర్పరోగములవారు
వర్జింపవలయును.

సీ. వాయువిడంగ లవంగము లేలకుల్ జాపత్రి కాచును జాజికాయ
ప్రాతకొబ్బెరకడుఁబ్రాతబెల్లంబును బోఁకలు త్రికటంబువోమపొట్టు
పిప్పలిమూలంబు వెనజీడిగింజలు గుఱుతై నయట్టి యాకొడిసెపాల

యన్నియును సమకూర్చి యన్నియు సమభాగములు గూర్చి త్రొక్కియుఁ
గీ. లమరఁజేసియు మండలం బవనియందు [బొసఁగమాత్ర]
శ్వేతరోగంపుమనుజులు నేనఁజేసి
పరఁగఁ బథ్యంబు లుండినఁ బాటిపోవుఁ
బ్రళయమేఘుని వాయువు తొలచునట్లు.

—ॐ విసోస్థిటకనిదానము ॐ—

కట్వష్టు తీక్ష్ణోష్ణవిదాహి రూక్ష తౌరైరణ్డీర్ఘాధ్యశనాతపైశ్చ,
తఖర్తుదోషేణ విచర్యయేణ కుష్యంతి దోషాః పవనాదయస్తు.
త్వచమాశ్రిత్య తే రక్త మాంసాస్థీని ప్రదూష్యవ,
ఘోరాః కుర్వంతి విసోస్థిటాః సర్వాః జ్వరపురస్సరాః. 250
(మాధవనిదానే)

తా. కారము, పులుసు, తీక్షణము, ఉష్ణము, విదాహము, రూక్ష, తౌరము గల
రసముల సేవించుటవలనగాని, లేక అణ్డీర్ణమువలనగాని, లేక అధికముగ భుజించుటవలన
గాని, ఎండ ఋతువివర్ధయదోషము అనువానివలనగాని, వాతాదిదోషములు దుష్టంబులై
చర్మము నాశ్రయించి రక్త, మాంసము, అస్థులం జెరచి కడుభయంకరమైన కురుపుల గలు
గఁజేసిన విసోస్థిటక మనంబడును. దానియందు జ్వరము గలిగియుండును. (సర్వవిసోస్థిట
కములకు రక్తపిత్తములే ముఖ్యకారణంబులు.)

—ॐ విసోస్థిటకస్వరూపము ॐ—

అగ్నిదగ్ధనిభా సోస్థిటా స్సజ్వరా రక్తపిత్తజాః,
క్వచిత్సర్వత్రవా దేహే విసోస్థిటా ఇతి తే స్త్రుతాః. 251

తా. రక్తపిత్తమువలన గలిగిన సర్వవిసోస్థిటకములయందు తొలుత జ్వరముగలిగి
అగ్నివలన గాల్చుబడినట్టి కాంతిగల విసోస్థిటకములు శరీరమయొక్క నొక ప్రదేశము
నందుగాని, లేక సర్వశరీరమునందుగాని జనించును. దీనినే విసోస్థిటక మనియెదరు.

—ॐ వాతవిసోస్థిటకలక్షణము ॐ—

శిరోరుక్మాంబు భూయిష్ఠం జ్వర తృట్పర్వభేదనం,
సక్రష్ణవర్ణతాచేతి వాతవిసోస్థిటలక్షణమ్. 252

తా. కపాలము నొచ్చుట, కురుపులయందు కడుకూలగలుగుట, జ్వరము, దష్టి
గలుగుట, సంఘటనగలవలన నొచ్చుట, కురుపులు నల్లగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది
వాతవిసోస్థిటక మని తెలియవలయును.

❧ పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము ❶ ❧

జ్వర దాహ రుజా స్రావ పాక తృష్ణాభిరన్వితం,
పీత లోహిత వర్ణంచ పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణమ్.

253

తా. జ్వరము. దాహము, పోట్లు, స్రావము, పాకము, దప్పి గలుగుట పచ్చగ
గాని, రేక ఎఱ్ఱగ గానియుండుట-ఈలక్షణములు గలది పిత్తవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

❧ కఫవిస్ఫోటకలక్షణము ❷ ❧

ఛర్ద్యరోచక జాడ్యాని కంఠా కాశిన్య పాండుతాః,
ఆవేదన శ్చిరాత్పాకీ సవిస్ఫోటః కఫాత్తకః.

254

తా. వాంతి, అరుచి, జడత్వము, దురద, కాశిన్యముగలుగుట, తెల్లగనుండుట,
అల్పవేదన, చిరకాలముమీఁద పాకము - ఈలక్షణములుగలది కఫవిస్ఫోటకమని తెలియ
వలయును.

❧ కఫపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము ❸ ❧

కంఠూర్దాహో జ్వర శ్చర్ది రేతైస్తు కఫవైత్తికః.

255

తా. దురద, దాహము, జ్వరము, వాంతి గలిగిన కఫపిత్తవిస్ఫోటకమని తెలియ
వలయును.

❧ వాతపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము ❹ ❧

వాతపిత్తకృతో యస్తు కురుతే తీవ్రవేదనాం,

తా. మిక్కుటముగ పోట్లుగలిగిన వాతపిత్తవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

❧ కఫవాతవిస్ఫోటకలక్షణము ❺ ❧

కంఠూ నైమిత్త్య గురుభి ర్జానీయా త్కఫవాతకమ్.

256

తా. దురద, స్తబ్ధత్వము, జడత్వముగలది వాతకఫవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

❧ సన్నిపాతవిస్ఫోటకలక్షణము ❻ ❧

నుధ్యే నిమ్నోన్నతోఽంతేచ కఠినోఽల్పప్రపాకవాన్,
దాహ లాలా తృషా మోహ ఛర్ది మూర్ఛార్జుజో జ్వరః
ప్రలాహో వేపథు స్తంద్రాసోఽసాధ్యశ్చ త్రిదోషజః,

257

తా. మధ్యప్రదేశమువల్లముగ, చుట్టూ మిట్టగ, కఠినముగ గాని, లేక యొకింతపం
డినట్టుగగాని యుండిన త్రిదోషజవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును. దానిసంబంధమువలన
దాహము, జొల్లుగారుట, దప్పి, మోహము, ఓకర, మూర్ఛ, పోట్లు, జ్వరము, తలు
చుమాటలు, కంఠము, మబ్బు అనునవి గలుగును. ఈవిస్ఫోటక మసాధ్యము.

—ॐ రక్తజ విసోస్ఫిటకలక్షణము ॐ—

రక్తారక్తసముత్థానా గుంజా ఫలనిభా స్తథా. 258

వేదితవ్యాస్తు రక్తేన వై త్రికేనచ హేతునా,
నతే సిద్ధిం సమామూంతి సిద్ధైర్లోగశతైరపి. 259

తా. గురిగింజవలె నెఱ్ఱవై పిత్తదోషయుక్తంబై రక్తదూష్యంబై యుండునది రక్తజవిసోస్ఫిటకమని తెలియవలయును. దీనియం దనేకోకచారములంజేసినను సాధ్యంబు గాకుండును.

—ॐ విసోస్ఫిటకసాధ్యసాధ్యలక్షణము ॐ—

ఏకదోషోత్థిత స్సాధ్యః కృచ్ఛసాధోఽన్య ద్విదోషజః,
సర్వయాపాన్వితో ఘోర స్త్వసాధోఽన్య భూయ్యపద్రవః. 260

తా. ఏకదోషవిసోస్ఫిటకము సాధ్యము. ద్విదోషజవిసోస్ఫిటకము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజనితంబై యనేకోపద్రవయుక్తంబై భయంకరముగనుండు విసోస్ఫిటక మసాధ్యము.

• —ॐ విసోస్ఫిటకోపద్రవములు ॐ—

వాక్కా శ్వాసోఽరుచి స్తృష్ణా * చాంగసాదో హృదివ్యథా
విసర్ప జ్వర హృల్లాసా విసోస్ఫిటానా ముపద్రవాః. 261

తా. ఎక్కిళ్ళు, ఉబ్బువము, అరుచి, దప్పి, ఒడలు గృశించుట, తొమ్మునొప్పి, విసర్పము, జ్వరము, నోట కారముగ నీళ్ళూరుట-ఇవి విసోస్ఫిటకోపద్రవము లని తెలియవలయును.

—ॐ విసోస్ఫిటకమునందు సామాన్యోపచారము ॐ—

తత్రాదౌ లంఘనం కార్యం వమనం షడ్వభోజనం,
యథాదోషం బలం వీక్ష్య ప్రోక్తం యుక్తంచ రేచనమ్. 262
(ఆయుర్వేదే)

తా. విసోస్ఫిటకమున తొలుత లంఘనముజేయించి విదప వమనమున కొసరిగ షడ్వ కరమైన భోజనముల భుజింపంజేయవలయును. మఱియు, విసోస్ఫిటకదోషబలము నెఱిగి యథాయోగ్యముగ విరేచనము జేయించవలయును.

—ॐ ద్విపంచమూలాదికషాయము ॐ—

ద్విపంచమూలం రాస్నాచ దార్ద్ర కీరం దురాలభాం,
సామృతం ధాశ్యకం ముస్తాం క్వాథయిత్వా కృతం పితేత్. 263

* చాంగమర్దో.

విస్ఫోటం వాతసంభూతం హంత్యేతన్నాత్ర సంశయః,

తా. దశమూలములు, సన్నరాస్త్రము, మ్రానివసపు, వట్టివేరు, దురదగొండి, తిప్పతీగ, ధనియాలు, తుంగము నైలు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి త్రాగిన వాతవిస్ఫోటకము నిస్సంశయముగ నశించును.

—ॐ ద్రాక్షాదికషాయము ॐ—

ద్రాక్షా కాశ్మర్య ఖర్జూర పటోలారిష్టవాసకైః.

264

లాజా కుళక దుష్పిల్లైః క్వాథ శర్కరయా యుతః,

విస్ఫోటం పిత్తజం హంతి సోపద్రవ మసంశయమ్.

265

తా. ద్రాక్ష, గుమ్మడు, ఖర్జూరము, చేతిపొట్ట, వేప, అడ్డనరము, పేలలు, చిట్టికుమికి, దురదగొండి-వీనిని కషాయముగాచి అందు శర్కరగలిపి త్రాగిన ఉపద్రవ ముతోగూడియుండు పిత్తవిస్ఫోటకము నిశ్చయముగ హరించును.

—ॐ భూనింబాదికషాయము ॐ—

భూనింబ నింబ యాసాశ్చ త్రిఫలేంద్రసవాసకాః,

పిచుమందః పటోలీప క్వాథ మేషాం సశర్కరమ్.

266

వీత్వా విముచ్యతే నూనం కఫవిస్ఫోటకా న్నరః,

తా. నేలవేము, వేము, దురదగొండి, త్రిఫలములు, కొడిసెపాలవిత్తులు, అడ్డనరము, కటునింబ, చేతిపొట్ట, వీనిని కషాయము గాచి అందు పంచదారగలిపి త్రాగిన కఫ విస్ఫోటకము హరించును.

—ॐ ద్వాదశాంగకషాయము ॐ—

కిరాత తిక్తకారిష్ట యష్టాహ్యంబుద పర్పలైః.

267

పటోల వాసకోశీర త్రిఫలా కౌటజై శ్శృతం,

ద్వాదశాంగం నరః వీత్వా విస్ఫోటేభ్యో విముచ్యతే.

268

ద్వంద్వజేభ్య త్రిదోషాత్థ రక్తజేభ్యో హితాశనః,

తా. నేలవేము, వేము, ఆతిమధురము, తుంగము నైలు, పర్పటకము, చేతిపొట్ట, అడ్డనరము, వట్టివేరు త్రిఫలములు, కొడిసెపాలవిత్తులు, వీనిని కషాయము గాచి త్రాగిన ద్వంద్వ, త్రిదోష, రక్తదోషములవలనగలిగిన విస్ఫోటకము హరించును. మఱియు దీని యందు లఘుకరముగ నుండుపదార్థముల సేపించుట పుష్కలము.

—ॐ ఆమృతాదికషాయము ॐ—

ఆమృతవృషపటోలం ముస్తకం సప్తపర్ణం

ఖదిరసనితవేత్రం నింబవేత్రం హరిద్రే,

శృతమితి సవినర్పాః కుష్ఠ విసోఫీట కంధూ
రపనయతి మసూరిం శీతపిత్తజ్వరంచ.

269

తా. తిప్పతీగె, అడ్డసరము, చేతిపొట్ట, తుంగము నైలు, ఏడాకులరటి, చంద్ర
వెదురుగొమ్మ, వేపాకు, పసపు, నూనిపసపు-వీనిని కషాయము గాచి పంచదార గలిపి
త్రాగిన విసర్పి, కుష్టువు, విసోఫీటకము, దురద, మసూరిక, పిత్తజ్వరము హరించును.

— పటోలాదికషాయము ౨ —

పటోలామృత భూనింబ వాసారిష్టక పర్పతైః,
ఖదిరాష్టయుతైః క్వాథో విసోఫీటజ్వరశాంతయే.

270

తా. చేతిపొట్ట, తిప్పతీగె, నేలవేము, అడ్డసరము, వేము, పర్పాటకము, ఖది
రాష్టకము-వీనిని కషాయముగాచి త్రాగిన విసోఫీటకము, జ్వరము హరించును. (ఖదిరాష్ట
కమున—చంద్ర, త్రిఫలములు, చేతిపొట్ట, తిప్పతీగె, అడ్డసరము, వేము అనునవి.)

— విసోఫీటకములయందు షణ్మము ౧ —

విసోఫీటక హితార్థాయ సేవయేచ్ఛ యవాదిభిః,
ముద్గాధకి ముసూరాణాం రసైర్వా విశ్వసంయుతైః,

271

సునిషణ్ణకవేత్త్రాగ్రం తండులీయకటిల్లకైః,

కులకా భీరుకై రేభి స్సచర్పటసతీనకైః.

272

తిక్తయూషసమాయుక్తై ర్భోజనం సంప్రయోజయేత్,

(నూధవనిదానే)

తా. యవలు, పెసలు, కందులు, చిఱునెనగలు-వీనికట్టుతో శొంఠిమార్జమును
గలిపిగాని, చెంచలిహార, వెదురుగొమ్మ, చిట్టిహార, కాకరకాయ, చిట్టికమ్మకు,
పిల్లిపీచర, పర్పాటకము, లంకలనెడువడ్డు, చేదుగలయూషము అనువానినిగాని విసర్పి
రోగమునందు భుజించుట షణ్మకరము.

— విసోఫీటకములయందు షణ్మము ౨ —

తిలాన్తాషాః కుశుత్థాంశ్చ లవణాన్లు కటూనిచ.

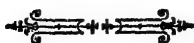
273

విదాహి రూక్ష ముష్ణంచ విసోఫీటీ పరివర్జయేత్.

తా. నువ్వులు, ఉడ్డులు, ఉలవలు, ఉక్కు, పులుసు, కారము, దాహకరపదార్థ
ములు, రూక్ష, ఉష్ణము-వీనిని విసోఫీటకరోగముగలవారు వర్జింపవలయును.

త్రయోవశ ప్రకరణమ్.

చతుర్దశ ప్రకరణము.

శ్లో. శ్రీజంగమేశపాదాబ్జభృంగం శుద్ధం మహేశ్వరం,
సర్వజ్ఞం సకలాధారం బసవేశ మహం భజే.

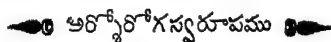
1

తాత్పర్యము. జంగమేశ్వరుని పాదపద్మముల నేవించువాఁడు, శుద్ధుఁడు, మహేశ్వరుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సకలజగత్తున కాధారభూతుఁడు నగు బరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వై ద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి త్తీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిననేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథముయొక్క చతుర్దశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాఁడను.

అర్ఘ్యాంసి శుకజిహ్వశ్చ కౌక్కుటం జలుకస్తథా,
ప్లటౌదుంబరసంకాశా న్యేతాన్యర్ఘ్యాంసి పంచచ.

3

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. కొన్నిమూలరోగములు చిలకనాలుక, కొడిజుట్టు, జలగ, జువ్వికాయ, మేడికాయ అనువానితో తుల్యములుగనుండును. ఇట్లు మూలరోగం వైదుషిధంబులు.

బింబీ కర్కంధు ఖర్జూర కార్పాసీ ఫలసన్నిభాః,
కేచిత్కదంబపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః.

4

బఘుస్రా వీచోష్ఠజిహ్వ శంబూకావర్తతుల్యభం,
భేషజయోరశస్రాగ్ని *సాధ్యానాంచ ప్రశస్యతే

5

తా. మఱియు మూలరోగములు దొండపండు, రేగుపండు, ఖర్జూరకాయ, ప్రత్తికాయ, అనువానితో తుల్యములుగ, కొన్ని కడిమిపువ్వులతో తుల్యములుగ, మఱి కొన్ని ఆవాలతో తుల్యములుగ, ఎల్లపుడు స్రావముగలవిగ, లాటిసిటనాలుకతో

* సాధ్యత్వం యావ్యమచ్యతే.

సమానములుగ, న త్తగుణ్యతో సమానమైనవలయుములు గలవిగ నుండును. అందు సాధ్యంబు లుగ నుండు అర్హ్యోగముల డోషధ, ఔర, శస్త్రాగ్నికర్తృలవలన జికిల్పింపవలయును.

❖ శస్త్రోపయు క్తయంత్రలక్షణము ❖

బాలానాం గోస్తనాకారం యంత్రకం చతురంగుళం,
సహి పంచాంగుళం పుంసాం ప్రమదానాం షడంగుళమ్. 6

ద్విచ్ఛిద్రమర్కసాం వేధే వ్యేకచ్ఛిద్రంతు కర్తణి,
అథస్థం త్ర్యంగుళం చిద్ర మంగుష్ఠోదరవిస్తృతమ్. 7

తా. మూలరోగోపయు క్తయంత్రము గోస్తనాకారముగలదై చట్టికొనుటకు క్రిందిభాగమున మూడంగుళములపొడవు అంగుష్ఠోదరప్రమాణమైన వెడల్పుగలదై రెండుఛిద్రములుగలదిగ నుండవలయును. మఱియు నాలుగంగుళములపొడవుగల యంత్ర ముతో బాలరకును, విదంగుళములపొడవుగలదానితో పురుషులకును, ఆరంగుళముల పొడవుగలదానితో స్త్రీలకును చికిల్పింపవలయును. మఱియు రెండుఛిద్రములుగలయంత్ర మును మూలరోగమును వేధించుటయందును, ఒకఛిద్రముగలదానిని శస్త్రకర్తయి దును నుపయోగింపదగును.

❖ అర్హ్యోగసామాన్యగుణములు ❖

అరోచకాగ్నిమాంద్యంచ హ్యంత్రకూజనమేవచ,
గుల్మం క్లీహంచ శ్వయంతు ర్నేత్రే కర్ణధ్వనిర్భ్రమః. 8

అస్థీలక ముదావర్తో మలబంధస్తథైవచ,
కట్యూరు వంక్షణి శూలం జ్వరమన్నేచ ద్వేషితా. 9

శోషా వివర్ణతా దేహే హ్యర్కసాం లక్షణం విదుః,

తా. ఆరుచి, అగ్నిమాంద్యము, ప్రేగులరచుట, గుల్మము క్లీహము, నేత్రముల యందు వాపు, చెవిలో ధ్వనిగలుగుట, ఒడలుదిరుగుట, అస్థీలికావాతము, ఉదావర్తము గలుగుట, మలము బద్ధించుట, నడుము, తొడలు, గజ్జలు అనువానియందు శూలగలు గుట, జ్వరము, అన్నద్వేషము, శోష, శరీరవైవర్ణ్యము గలుగుట-ఇవియ సమూలరోగ మున సామాన్యలక్షణంబులు.

❖ అర్హ్యోగభేదములు ❖

అర్కాసి షట్ప్రకారాణి రక్తదోషా త్రిదోషతః. 10
జాయంతే మారుతా త్పితౄ త్కఫాద్ధ్వంద్వాద్వలిత్రయే,
(మాధవనిదానే)

తా. రక్తార్కస్సు, త్రిదోహార్కస్సు, వాతార్కస్సు, పిత్రార్కస్సు, శ్లేష్మార్కస్సు, ద్వంద్వార్కస్సు అను మూలరోగ మారువిధంబులు.

—ॐ అస్థిరోగసాధ్యసాధ్యములు ॐ—

ఏకదోషోత్థితం బాహ్యం సుఖసాధ్యం తథాచిరాత్. 11

ద్వంద్వజం యాప్యకంచైవ కృచ్ఛ్రసాధ్యం భిషగ్వరైః,
అంతర్వర్తి త్రిదోషోత్థా న్యసాధ్యార్కాని తానిచ. 12

కుర్వంతి సర్వరోగాంశ్చ తస్మాద్యత్నేన తజ్జయేత్,

తా. మూలరోగము ఏకదోషమువలనగాని, లేక పేలవటివళియందుగాని జనించి యుండినను, మఱియు జనించి చిరకాలముగాకయుండినను సుఖసాధ్యంబు. ద్వంద్వ దోషమువలన జనించిన మూలరోగము కష్టసాధ్యం బగుటచే యాప్యంబు. అంతర్వళి యందు జనించిన మూలరోగంబును, త్రిదోషమువలనజనించిన మూలరోగంబును అసాధ్యంబులు. మఱియు మూలరోగము సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబగుటచే దానిని సర్వ ప్రయత్నములవలన హరింపంజేయవలయును.

—ॐ అస్థిరోగపూర్వరూపము ॐ—

విప్లంభో జతరాటోప శ్చార్కాని గ్రహణీతథా. 13

కార్య్య ముద్ధారబాహుశ్యం పూర్వలక్షణముచ్యతే,

తా. అన్నము, జీర్ణముగాకుండుట, కడుపుబొగుడగుడశబ్దముగలుగుట, గ్రహణీ రోగముగలుగుట, శరీరము కృశించుట, మిక్కుటముగ ఓకరింతలుగలుగుట-ఇవియ అస్థిరోగపూర్వలక్షణములు.

—ॐ వాతార్కస్సునకు కారణము ॐ—

కటు తిక్తకషాయైశ్చ రూక్షతీక్ష్ణతిశీతలైః. 14

భోజనైర్లంఘనైర్వాపి మద్యమైఘనసేవనైః,

జాయంతే హ్యంకురైశ్చామైశ్చృష్కార్కానిచమారుతాత్.

తా. కారము, చేదు, వగరు, రూక్ష, తీక్ష్ణము, కడుశీతలముగల పదార్థముల భోజించుట, ఉపవాసముసేయుట, మిక్కుటముగ మద్యపానము, స్త్రీసంభోగముసేయుట-ఈకారణములవలన నల్లనైశుష్క-మైన మొలకలతో గూడియుండు వాతార్కస్సు జనించును.

—ॐ వాతార్కస్సులక్షణము ॐ—

చింబ సర్వప కార్వాస బీజవ త్పుటితాననః.

సశబ్దధూమసంయుక్తం స్తోకంవాళ ప్రవాహికా

16

విష్టంభదాహకం శూలం నానారోగాశ్చ మూరుతాత్,

(ఆయుర్వేదే)

తా. మొలకలు దొండపండు, ఆవాలు, ప్రత్తిగింజ అనువాసితో సమానంబై పగిలియుండుట, గుదమున శబ్దముగలుగుట, పొగవెడలుచుండుట, పలుమారు కొంచె కొంచెముగ విరేచనము లగుట మలము బద్ధగించుట, మంటలు, శూల, పలువిధరోగములు గలుగుట. ఈలక్షణములుగలది వాతార్యస్థుని దెలియవలయును.

❖ వాతార్యకారణ తల్లక్షణములు ❶ ❖

కట్వప్లు లవణోష్ణాని వ్యాయామాగ్న్యాతపశ్రమాః.

17

సేవనా తస్యైవతే రక్తం నీలవీతోష్ణవర్చసః,

రక్తానీలా స్సితాః పీతా మృదవశ్చాంకురాస్తథా.

18

దాహ పాక జ్వర స్వేద తృణారాఘాః పిత్తజ్వరసాం,

(చరకే)

తా. కారము, పులుసు, ఉప్పు, ఉష్ణము, వ్యాయామము, అగ్ని, ఎండ, శ్రమ అనువాసిసేవనవలన రక్తముగారుట, మలము నల్లగ, పచ్చగ, ఉష్ణముగవెడలుట, ఎఱ్ఱగ, నల్లగ, తెల్లగ, పచ్చగ, మృదువుగ నుండు మొలకలు జనించుట, మంట, పాకము, జ్వరము, చెమట, దప్పి, మూర్ఛ, కలుగుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్తార్యస్థుని తెలియ వలయును.

❖ శ్లేష్మార్యనిదాన, తల్లక్షణములు ❷ ❖

అతిశీతగురుస్నిగ్ధ తౌరామ్యస్య నిషేచణాత్.

19

శ్లేష్మోల్బణాత్ స్థిరం శుభ్రం పితౄర్మః గోస్తనోపమం,

స్పర్శే కంఠ్యాః ప్రియం స్నిగ్ధం నానారోగకరం కిల.

20

వసాభసకఫప్రాయః పురిషా స్సప్రవాహికాః,

జ్ఞేయాశ్లేష్మార్థసాహ్యేషాం రక్తమోక్షాత్సఖావహమ్.

21

శ్లేష్మార్థసాంగుదే పార్శ్వే రక్తమోక్షం జలూకయా,

కృత్వాచార్కరస్థైర్యేష్యం దాహశ్చాత్రాపి శస్యతే.

22

(సిద్ధవిద్యార్థాః)

తా. కడుశీతలము, జడము, స్నిగ్ధము, తౌరము, పులుసుగలవదార్థముల సేవించుటవలన శ్లేష్మము బ్రహ్మించి కఠినముగ, తెల్లగ, పచ్చగ, గోస్తనాకారముగ నుండు మొలకల గలుగంజేయుట. తాఁకిన నవ శమించుట, మెఱయుచుండుట, పలువిధరోగ

ములకు గారణంబుగ నుండుట, మలము మాంసముకొవ్వతో సమానముగ ఆమయుక్తముగ నీరుతో సమానముగ వెడలుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మార్కస్సని దెలియవలయును, దీనియందు రక్తస్రావమును జేయించుట సుఖకరము. మఱియొక దీనియందు గుదపార్శ్వమున జలగలతో రక్తస్రావమును జేయించుటయే గాక బిల్లిడుపాలలేపనమును, దాహకర్మను సహజేయుట ప్రశస్తంబు.

—ॐ అర్యోభేదలలితము १ॐ—

గుదద్వారా తృప్తదేశే జాయంతే పాండురాంకురాః,
లలితాస్తే విశువ్యంతే మూలరోగస్య లక్షణమ్.
శ్లేష్మార్కసామయం భేదో హన్యాల్లెపరసాయనైః,

23

(పూజ్యపాదీయే)

తా. గుదమునకు మైథౌగమున మృదువైన తెల్లని మొలకలు జనించి తుష్కించును. ఇదియ మూలరోగలక్షణము, ఇది శ్లేష్మార్కస్సలో భేదముగలదిగ నుండును. దీనిని తేవన రసాయనములచే హరింపజేయవలయును.

—ॐ ద్వంద్వ, త్రిదోషార్కలక్షణము १ॐ—

మిశ్రితే ద్వంద్వజం జ్ఞేయం సర్వరూపం త్రిదోషజమ్.
నస్రవంతే నభిద్యంతే స్నిగ్ధపాండుత్వగాదయః, (మాధవనిదానే)

24

తా. రెండుదోషలక్షణములుగలది ద్వంద్వజార్కస్సనియు, వాత, పిత్త, శ్లేష్మలక్షణయుక్తంబై స్రావభేదనరహితంబై చర్మాదులు మెఱయుచు, పాండురవర్ణముగ నుండిన త్రిదోషార్కస్సనియు తెలియవలయును.

—ॐ రక్తార్కలక్షణము १ॐ—

రక్తోల్బణ గుదే కీలాః పిత్రోక్పత్రిసమన్వితాః.
శృంగద్వైశ్శోణితస్రావో హ్యథో వాయు ర్నగచ్ఛతి,
వాతపిత్తకఫాహ్నత్ర ద్వంద్వజాశ్చ త్రిదోషజాః
లక్షణైః పూర్వవద్ధాత్వా చికిత్సా శోణితార్కసాం,

25

26

(భేషజకల్పే)

తా. గుదమున రక్తము స్రవించుట, మొలకలు పిత్రార్కలక్షణయుక్తంబులుగ నుండుట, వాత మథోముఖముగ సంచరింపకుండుట, పూర్వోక్తవాత, పిత్త, శ్లేష్మ, ద్వంద్వ, త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తార్క స్సని దెలియవలయును. దీనియందు కొమ్ములు, సారకాయబుట్టులు మొదలగువానిచే రక్తస్రావమును

జేయించుటయేగాక వాత,పిత్త,క్షేష్ణ,ద్వంద్వ, త్రిదోషార్హచికిత్సలనుసహా జేయవలయును.

❧ అర్హోరోగసామాన్యలక్షణములు ❧

మాంసకీలాని గుదజా న్యర్హాని మునయో విదుః. 27

తదస్రజంచ సహజం దోషజం సాన్నిపాతికం,
సామాన్యలక్షణం తేషాం మలస్రంసోఽగ్నిమందతా. 28

నిస్సారతా వివర్ణత్వం సకలామయసంభవః, (మతాంతరే)

తా. గుదమున మాంసపు మొలకలుజనించిన అర్హస్సుని మునులు వచించెదరు, అది రక్తజ,సహజ,పిత్తజ,వాతజ,క్షేష్ణజ,సన్నిపాతజములన నారువిధంబులు. అందు మలము కల చగవెడలుట, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, సత్త్వములేకుండుట, శరీరము వివర్ణంబగుట, సర్వరోగోత్పత్తికి గారణంబుగనుండుట - అనునవి సామాన్యలక్షణములు.

దోషజం రక్తజం సాధ్యం శిష్టేద్వేతు పరిత్యజేత్. 29
(మతాంతరే)

తా. అం దేకదోషమువలన జనించిన అర్హస్సు రక్తార్హస్సుసాధ్యంబులు. ద్వంద్వజ త్రిదోషార్హస్సులు అసాధ్యంబులు.

❧ అసాధ్యార్హోపద్రవములు ❧

హస్తపాదేముఖేనాభౌశోభావృషణయోర్ధదే,
హృత్పార్శ్వశూలమోహంచ ఛర్దిస్తృష్ణాజ్వరారుచి. 30
రక్తాతిసారోరుక్మార్శ్యమర్హానిమారయంతి తం,
(బాహుకే)

తా. చేతులు, కాళ్లు, ముఖము, నాభి, వృషణములు, గుదము అనువానియందు పాపుగలుగుట; తోమ్య, పార్శ్వములు శూలించుట; మోహము, వాంతి, దగ్ధి, జ్వరము, ఆరుచి, రక్తాతిసారము, పీడ, శరీరకృశత్వముగలుగుట-ఈయుపద్రవములు గల అర్హోరోగులు మరణము జెందెదరు.

సహజాని త్రిదోషాణియానిచాభ్యంతరాం వలిమ్. 31
జాయంతేఽర్హాని సంక్రిత్య తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్,

తా. జననకాలము మొదలు స్వాభావికముగ గలిగియుండు అర్హస్సు, త్రిదోశ్మ, తానివశులయందు జనించుయుండు అర్హస్సు అసాధ్యంబులు.

హృత్పార్శ్వశూలం సంమోహ శృద్ధి రంగస్య రుజ్జ్వరః. 32
తృష్ణా గుదస్య పాకశ్చ నిహన్యు ర్గుదజాతురం,

తా. హృదయ పార్శ్వములయందు శూల, ఇంద్రియమనస్సులయందు మోహము, వాంతి, శరీరశూల, జ్వరము, దప్పి, గుదప్రణము-ఈలక్షణములతో గూడియుండు మూలరోగి మృతిజెందును.

తృష్ణారోచక తూలార్త మతిప్రసృతశోణితమ్. 33
శోఘాతిసారసః క్షయ క్త మర్చాసి క్షపయంతి హి,

తా. దప్పి, ఆరుచి, శూల, కడురక్తస్రావము శోఘ అతిసారముగల మూలరోగి మృతిజెందును.

❧ అర్ఘ్యరోగసుఖసాధ్యలక్షణము ❧

బాహ్యయాంతు వలౌ జాతా న్యేకదోషాల్పణానిచ. 34
అర్చాసి సుఖసాధ్యాని నచరోతృతితానిచ,

తా. వెలపటివళియందు జనించిన మూలరోగము, ఏకదోషప్రకృష్టమువలన జనించిన మూలరోగము, ఒక సంవత్సరకాలము గతించుకుండెడి మూలరోగము సుఖసాధ్యంబులని తెలియవలయును.

❧ అర్ఘ్యరోగకృచ్ఛసాధ్యలక్షణము ❧

ద్వంద్వజాని ద్వితియాయాం వలౌ యాన్యాశ్రితానిచ. 35
కృచ్ఛసాధ్యాని తాన్యావళిః పరిసంవత్సరాణిచ,

తా. ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన అర్ఘ్యస్సు, రెండవవళియందు జనించిన అర్ఘ్యస్సు, ఒకసంవత్సరకాలము గతించిన అర్ఘ్యస్సు కష్టసాధ్యంబులని తెలియవలయును. (మఱియు వెలపట ద్విదోషప్రకృష్టమువలన జనించిన అర్ఘ్యస్సు, మఱియు ఏకదోషప్రకృష్టమువలన రెండవవళియందు జనించిన అర్ఘ్యస్సు కష్టసాధ్యంబులు.)

❧ అర్ఘ్యత్వత్తిక్తి స్థానాంతరము ❧

మేఘాదిష్యపి వక్ష్యంతే యథాస్వం నాభిజాన్యపి. 36
గంఢూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూనిచ,

తా. మేఘము, నాసిక, కర్ణములు, మొదలగువానియందు దోషభేదమువలన అర్ఘ్యస్సు (అంకురము) జనించుచున్నదని ముందుగ జెప్పెందగియున్నది. అత్రైతంగుననే నాభియందునహా అర్ఘ్యస్సు జనించి ఆడు ఎఱ్ఱముఖముతో సమానముగ, బీగటగ, మృదువుగ నుండును.

—౧౬ వాతార్కస్సనకు అర్హఃకథారసము ౧—

శుద్ధసూతం పత్రైకంతు ద్విపలం శుద్ధగంధకమ్. 37

మృతం తామ్రం మృతం లోహం ప్రత్యేకంచ పలత్రయం,
త్రూషణం లాంగలీ దంతీ చిత్రకం ¹పీలుకం తథా. 38

ప్రత్యేకం ద్విపలం యోజ్యం యవతొరంచ టంకణం,
ఉభే పంచపలే యోజ్యే సైంధవం పలపంచకమ్. 39

ద్వాత్రింశత్పలగోమూత్రం స్నహీక్షిరంచ తత్సమం,
²మృద్వగ్నినా పచే త్సమ్యక్థ్వా ³స్థానాం యావత్సుసిండితమ్. 40

మాషద్వయం సదాఖాదే ద్రసో హ్యర్క కుఠారకః,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౨ పలములు, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకు 3 పలములు, త్రికటుకములు, చెన్నచర్లగడ్డ, నేల దంతి, చిత్రమూలము, దొండ, లేక పుష్కరమూలము-ఇవి దినుసుకు రెండేసిపలములు, యవతొరము, టంకణతొరము-ఇవి ౧ పలములు, సైంధవలవణము ౧ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వములో నునిచి నూరి చూర్ణముజేసి గోమూత్రము 3౨ పలములు, బొంత జెముడుపాలు 3౨ పలములు గలిపి మృద్వగ్నితో ముద్దయగువఱకు బాగుగవండి రెండు మాషములయెత్తును ఎల్లపుడు సేవించుచుండిన మూలార్హము హరించును.

వచా హింగు విశంగాని సైంధవం జీర నాగరైః. 41

మరీచం పిప్పలీ కుప్థం పథ్యాచ మ్నాజ్జమోదకం,
క్రమోత్తరగుణం చూర్ణం సర్వేషాం ద్విగుణం గుడమ్. 42

అక్షం ముద్దజలైశ్చాను పిబే ద్వాతార్కసా జయేత్,

తా. వన ౧ భాగము, ఇంగువ ౨ భాగములు, వాయువిడంగములు 3 భాగములు, సైంధవలవణము ౪ భాగములు, జీలకఱ్ఱ ౧ భాగములు, శొంఠి ౬ భాగములు, మిరియాలు ౭ భాగములు, పిప్పళ్ళు ౮ భాగములు, చెంగల్వకోష్ఠ ౯ భాగములు, కరక్కాయ ౧౦ భాగములు, చిత్రమూలము ౧౧ భాగములు, ఓషము ౧౨ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి దీనికిరెండింతలు బెల్లముగలిపి మద్దించి అక్షప్రమాణమును భక్షించి వెంటడిగ పెనరుసీరుత్రాగిన వాతార్కస్స హరించును.

1 పుష్కరంతథా. 2 మృద్వగ్నినా పచే త్సర్వం యావత్తచ్చ సుసిండితమ్.

—ॐ పితౄర్మన్యనకు రాజవల్లభరసము ॐ—

లోహభస్మ విశంగాని త్రిఫలాని శిలాజతు. 43

స్వ్యామణం సిప్పలీమూలం చవ్యం కృష్ణతిలాస్సమం,
లోహస్య త్రిగుణం వహ్ని ర్లోహః ధృల్లాతకీ తథా. 44

చాతుర్జాతంచ లోహంశం సర్వస్య ద్విగుణం గుడం,
కర్షం భుక్త్వా నిహంత్యాశు హ్యరోష్ణ మందాగ్ని పాండుకమ్.

శ్వాసం భగందరం కాసం శ్వయంధుంచ వినాశయేత్,

తా. లోహభస్మము, వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసినశిలాజిత్తు, త్రికటుకములు, మోడి, చవ్యము, నల్లనువ్వులు-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, చిత్రమాలము 3 భాగములు, శుద్ధిచేసినజీడివత్తులు 3 భాగములు, వీలకులు, లవంగములు, ఆపవత్రిక, నాగకేసరములు-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణమును నాలుగు మాసములవఱకు సేవించుచుండిన పితౄర్మన్య, అగ్నిమాంద్యము, పాండువు, శ్వాసము, భగంధరము, కాసము, వాపు వీనిని హరింపజేయును.

—ॐ సామాన్యచికిత్స ॐ—

సూరణం కాసమర్ధంచ శిగ్రు వార్తాక వాలుకమ్. 46

సుపక్వం యోజయేచ్ఛాకం పథ్యో గోధూమ తండులం,
కుసుంభ మృదుపత్రాణి హ్యోరనాశేన వేషయేత్. 47

భక్షయేచ్ఛాకవచ్చంత్రై స్వయమగ్నిరసస్తథా,
నిష్కృత్రయంత్రయం నిత్యం గుంజంవానందభైరవమ్. 48

(రసరత్నాకరే)

తా. కండగడ్డ, తీటకసింధ, మునగ, వంకాయ, కూతురుబుడమ-వీనిని పక్వముగ వండి భుజింపవలయును. పథ్యము-గోధూమలను, బియ్యపువంటకమును భుజింపవలయును. మఱియు లేతకుసుంబబిగుళ్ళను కలితోనురి శాకమువలెనే భక్షింపవలయును. మఱియు మూడునిష్కములయెత్తు స్వయమగ్నిరసమునుగాని, లేక గురిగింజయెత్తు ఆనందభైరవము నుగాని ప్రత్యహము సేవింపవలయును.

కాకతుండింద్ర వాదుర్యోద్ధివదాశ్యాశ్చ బీజకం,
సగుడం గుడలేపేన మూలరోగహరం ఘరమ్.

తా. పెద్దగురిజవేరు, పావర, డావరడంగివిత్తులు, బెల్లము-వీనిని నూరి గుడము నందు లేపనము చేసిన మూలర్హోగము హరించును.

—ॐ సూరణాదిలేపనము ॐ—

సూరణం రజనీ వహ్ని టంకణం గుడమిశ్రితం,
పిష్టావనాశతై ర్లేహో హంత్యర్హాంసి మహాంత్యసి. 50

తా. కంద, పసపు, చిత్తమూలము, వెలిగారము, బెల్లము-వీనిని కలితోనూరి లేపనము చేసిన త్రిదోహర్షస్సు మొదలగు బలిష్ఠములైన అర్హస్సులు హరించును.

—ॐ నింబాదిలేపనము ॐ—

నింబాశ్వత్థస్య పత్రాణం లేహో దుర్నామనాశనః,
అరనాశేనవాహన్యా త్సగుడాశటుతుంబికా. 51

తా. వేపాకు, రావియాకు-వీనిని నూరి లేపనము చేసినను, లేక చేదుసొరకు, బెల్లము-వీనిని కలితోనూరి లేపనము చేసినను మూలస్యధి హరించును.

—ॐ స్నుహ్యోదిలేపనము ॐ—

స్నుహ్యోగ్నిలాంగలీ దంతిమూలై ర్లేహోఽర్హసాం హితః,

తా. బొంతజెముడుపాలు, చిత్తమూలము, చెన్నచర్లగడ్డ, దంతివేరు - వీనిని నూరి మూలర్హోగమునందు లేపనము చేయుట హితకరంబు.

—ॐ అర్కాదిలేపనము ॐ—

అర్కం పయ స్సుధాకాండం కటుకాలాబుపల్లవాః. 52

కరంజో బస్తమాత్రేణ లేపనం శ్రేష్ఠ మర్హసాం,

తా. జిల్లేడుపాలు, జెముడుపాలు, కటుకరోహిణి. చేదుసొరచిగుళ్ళు, క్రాసుగ విత్తులు - వీనిని మేకమూత్రముతోనూరి మూలర్హోగమునందు లేపనము చేయుట కడు శ్రేష్ఠకరంబు.

—ॐ న్యగ్రోధపత్ర పము ॐ—

దధ్వా న్యగ్రోధపత్రాణి తై లేన సహ లేపయేత్. 53

తా. మఱియొకటలగాల్చి బూడిదజేసి నూనెతో మర్దించి లేపనము చేసిన మూల ర్హోగము హరించును.

—ॐ దేవదాల్యాదిలేపనము ॐ—

దేవదాల్యాశ్చ బీజాని సైంధవేన సుచూర్ణితం,

ఆనాశేన లేహోఽయం మూలరోగనివృత్తయే. (శారీరే) 54

తా. డావరడంగివిత్తులు, సైంధవలవణము - వీనిని కలితో నూరి లేపనముజేసి మూలరోగము హరించును.

—ॐ త్రిదోషార్హస్సునకు వైక్రాంతాఖ్యరసము ॥—

మృతసూతాభ్ర వైక్రాంత కాంత తామ్రం సమంసమం,
సర్వతుల్యేన గంధేన మద్ద్యం భల్లాతకాన్వితమ్. 55

దినైకం తద్వైరై రేప వటీం కుర్యా ద్విగుంజకాం.
భక్షయే ద్దుదబాణ హంతి ద్వంశ్వజంచ త్రిదోషజమ్. 56

ప్రత్యష్టముసలీ వహ్ని భాగాః కుష్ఠస్య షోడశ,
షిప్పలీ షిప్పలీమూలం ఊపే ద్భాగద్వయం ద్వయమ్. 57

చతుష్కంతు విడంగస్య మరిచం కటుశుంతికా,
బ్రహ్మదండి తత్రైకైకం చూర్ణితం ద్విగుణం గుడమ్. 58

కర్నాంశం భక్షయేచ్ఛాచు హ్యరోరోగప్రశాంతయే,
వైక్రాంతాఖ్యో రసోనామ సాధ్యాసాధ్యార్హశాంతయే. 59

(రసరత్నాకరే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, వైక్రాంతభస్మము, కాంతభస్మము, తామ్ర భస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భల్వములలో మనిచి వీనికి సమముగ శుద్ధిచేసినగంధక చూర్ణము, శుద్ధిచేసినజీడిగింజలచూర్ణము కలిపి జీడివిత్తులతైలముతో నొకదినము మర్దించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని నేలతాటి గడ్డలు ౮ భాగములు, చిత్రమూలము ౮ భాగములు, చెంగల్వకోస్తు ౬ భాగములు, షిప్పళ్ళు, మోడి, రెండేసి భాగములు, వాయువిడంగములు ౪ భాగములు, మిరియాలు, చేలిబీర, శొంఠి, బ్రహ్మదండి - ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్ణప్రమాణానుపానముతో నేవించిన అర్హస్సు, ద్వంద్వార్హస్సు, త్రిదోషార్హస్సు, సాధ్యాసాధ్యార్హస్సులు హరించును.

—ॐ అభ్రకహరితక ॥—

మృతాభ్రకపలం వింశ స్తృతలోహస్య పంచకం,
గంధకస్య పలం పంచ త్రిభి ర్ద్విగుణమాక్షికమ్. 60

పథ్యా శతపలం యోజ్యం ధాత్రీపలశతద్వయం,
సర్వమేకత్ర తచ్ఛూర్ణం జంబీరై రాభవయే ద్దినమ్. 61

భృంగీ పునర్నవాద్రావైః *కుమారైర్దృఢసంయుతైః,
 భల్లాతవహ్నికోరంఘైర్నాస్తిశుండితు లాంగలి. 62
 క్షీరిణీ జలకుంభీచ ప్రత్యేకం ప్రత్యహం ద్రవైః,
 భావయే స్వర్ణయేదిత్యం మథ్వాజ్యాభ్యాం విలోలయేత్. 63
 స్నిగ్ధభాండే స్థితం ఖాదే స్నిత్యం నిష్కద్వయం ద్వయం,
 సిద్ధశాబరయోగోఽయం త్రిదోషార్హస్యం నాశయేత్. 64

(మాధవనిదానే)

తా. అశ్రుకభస్మము ౨౦ పలములు, లోహభస్మము ౫ పలములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ పలములు, స్వర్ణమాక్షికము ౬౦ పలములు, కరకబెండు ౧౦౦ పలములు, ఊసిరికపవ్వు ౨౦౦ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి నిమ్మపండ్లరసముతో ౧ దినము భావన చేసి యెండించి పిదప గుంటగలగర, గలిజేరు, కలబంద, బెల్లము, జీడిపలుకులు, చిత్రమూలము, గోరింట, హస్తీశుండి, ఏనుగుపిప్పళ్లు, చెన్నచర్లగడ్డ, తవక్షీరి (ఆడవిబ్బాపాలు), చేదానుగ అనువానిరసములతో ప్రతిదాసించే నొక్కొకదినము మర్దించి భావన చేసి తేనె, నెయ్యి, గలిపి నేతితో మాగిన కుండలోబెట్టి ప్రతిదినము రెండునిష్కముల యెత్తును సేవించుచుండిన త్రిదోషార్హస్య హరించును. ఈయోగము సిద్ధశాబరనిచే జెప్పబడియెను.

— అర్హోరోగములకు పూరణవటికములు —

పలాని పంచ పథ్యాయాః పలం మరిచకం తథా,
 పిప్పలీ పిప్పలీమూల చవ్య చిత్రక నాగరమ్. 65
 పలవృద్ధిత్రమేణైవ యవతౌరం పలత్రయం,
 సూరణాస్య పలాన్యస్తౌ తథా భల్లాతకస్యద. 66
 గుడేన గులికాం కుర్యా దక్షమాత్ర ప్రమాణామ్,
 సా భక్షితా హరత్యర్థ శ్చామృతక్రానుపానతః. 67
 కాంకాయనేన కథితం శస్త్రయోరాగ్నిభీరుణః,

తా. కరకబెండు ౫ పలములు, మిరియాలు ౧ పలము, పిప్పళ్లు ౧ పలము, మోడి ౨ పలములు, చవ్యము ౩ పలములు, చిత్రమూలము ౪ పలములు, శొంఠి ౫ పలములు, యవతౌరము ౪ పలములు, కందగడ్డ ౮ పలములు, శుద్ధిచేసినజీడిగింజలు ౮ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల దంచి చూర్ణముచేసి బెల్లముగలిపి త్రొక్కి అక్షప్రమాణము

* పాతాళగరుడాకులైః=దూసరితీగ, నేలతంగేడు.

మాత్రలుచేసి పుట్టనిచట్టతో నొకవత్సరముఁజూప నేమిచుచుండిన అర్హ్యోరోగము హరించును. ఈయోగమును కాంక్షా యనుఁడనువాఁడు శస్త్రతౌరాగ్నికర్తలకు భయపడువారి నిన్నిత్తమై వచించెను.

— అర్హ్యోరోగచికిత్స —

అరుష్కురే మూలరోగే చిత్రకం వాప్యరుష్కురమ్. 68

తా. చిత్రమూలమునుగాని, లేక శుద్ధిచేసినజీడిగింజలనుగాని సేవించిన వేదనతో గూడియుండు అర్హ్యోరోగము హరించును. (లేక నేలగొలిమిడిమార్గము ౧ భాగము, చానమల్లెచూర్ణము ౧ భాగము, పిప్పళ్ళు ౪ భాగము, మోడి ౪ భాగము-ఇటుల వీనినెల్ల సేకముచేసి సేవించినను, లేక పుల్లకందనునూరి వెన్నతో సేవించినను వేదనతో గూడియుండు అర్హ్యోరోగము హరించును. పథ్యము పుల్లకందవంటకమును భుజింపవలయును. మఱియు చానమల్లెను నేతితో వేయించి దానితోడ కమికెడన్నమును భుజింపవలయును.)

— రక్తార్శస్యనకు భల్లాతకామృతము —

భల్లాతక చతుష్టప్తిపలం దుగ్ధంచ తత్సమం,
దుగ్ధా చ్చతుర్ధణం వారి పాచ్యం దుగ్ధావశేషకమ్. 69

దుగ్ధతుల్యం ఘృతం యోజ్యం ఘృతపాదం నితాం ఊవేత్,
మధు ధాత్రీ సితాతుల్యం సితార్ధ మభయారజః. 70

మృతలోహం గుడూచ్యాశ్చ ప్రత్యేక మభయార్ధకం,
ఊవే త్త్విగ్ధఘృతే సర్వం ధాన్యరాశౌ నివేశయేత్. 71

సప్తాహాదుద్భృతం తత్తు ఖాదే న్నిష్కృత్రయం త్రయం,
భల్లాతకామృతంనామ హంతి రక్తార్శసాం కిల. 72

తౌరతీక్షణం నభోక్తవ్యం త్రైలాభ్యంగంచ వర్జయేత్,
(సూత్రస్థనే)

తా. శుద్ధిచేసిన ౬ర పలముల జీడిగింజలలో ౬ర పలములపాలు, ౨గిల పలముల నీళ్ళుపోసి పాలు మిగులునటుల కాచి ఆ పాలకు సమముగ నెయ్యి, నేతికి నాలవ భాగము పంచదార, పంచదారయెత్తు లేనె, ఉసిరికపప్పు, పంచదార కర్ధభాగము కరక్కాయలపొడి, కరకపొడి కర్ధభాగము లోహభస్మము, లోహభస్మమునకు సమము తిప్ప తీగ చూర్ణముగలిపి నేతితో మాగినకుండలో నునిచి ధాన్యరాశిలో ౭ దినంబు లిడి మూడేనినిష్కములయెత్తును సేవించుచుండిన రక్తార్శస్సు హరించును. దీనిసేవనకాలంబున

ఉష్ణ, తీక్ష్ణద్రవ్యము, త్రైభృంజనము అనువానిని వర్ణింపవలయును. (రక్షావృష్ణ హరించుటకై యోగరాజగుగ్గులమును సగా సేవింపవలయును.)

— అర్శ్యోగోగోపచారము —

అర్శ్యస్సు చ గుడంచైవ కాకోదుంబరికాన్వితమ్. 73

ముండాన్వర్జకరసంచైవ ఖాచిరం చ ప్రయోజయేత్,

తా. బెల్లము, బ్రహ్మమేడికాయలరసము అనువానిలోగాని, లేక బోడతరరసము, అల్లపురసము అనువానిలోగాని, లేక చంద్రచెక్కరసములోగాని సింధూరము గలిపి సేవించిన అర్శ్యోగము హరించును.

— ఔషధసేవనకాలనియమము —

క్షయార్శ్య శ్శూలరోగే చ గుల్మే మాస చతుష్టయమ్. 74

తా. క్షయము, అర్శ్యస్సు, శూల, గుల్మము గలవారలు తత్తద్రోగోక్తౌషధముల ర మాసములవఱకు సేవింపవలయును. (వై: జెప్పబడిన ఔషధములవలన అర్శ్యోగము మానకుండిన మాడయెత్తు గౌరీపాహణమును, కమికెడు మంచివేవకొనలను ఉదకము తో ర ర్షూములు నూరి ౮ దినములు పట్టించి అగ్నియందుకాచిన అర్శ్యస్సులు ఊడి పడును. పిదప వేపాకు నుడికించి కట్టిన వ్రణము మానును.)

— గౌరీపాహణలేపము —

గౌరీపాషాణైకకర్షం స్నుహీకాండే వినిక్షిపేత్,
పాచయే త్పుటపాకేన తత ఈధృత్య యత్నతః. 75

రేవాచినీచ కువ్ధం చ కల్మీకృత్య త్రయం సమం,
లేపయే త్తేనచార్యాంసి నివార్యంతే న సంశయః. 76

తా. జెనుడుకాడలయం దొకకర్షప్రమాణము గౌరీపాహణము నునిచి *పుటపాకముతో ఘర్షముజేసి పిదప దానితోడ రేవల్చిన్ని, చెంగలవ్వికోట్టు, సన్నరాన్నము అను వానిని సమభాగములుగ జేర్చి మర్దించి కల్మముజేసి లేపనముచేసిన మూలరోగము నిస్సంశయముగ హరించును.

* పుటపాక మన—పచ్చివనస్పతులను దంచి ముద్దజేసి దానిని గుమ్ముడు, మట్టి, నేరేడు మొదలగువానియాకులలో దేనిచేనైనను జాట్టి రెండంగుళముల ప్రమాణంబైనను, అంగుళ ప్రమాణంబైనను మన్ను లేపనముజేసి యది యెఱ్ఱగనగువఱకు పిడకలపుటంబున నునిచి పిదప దానియందుండి తీసి మైమంటిని ఆకులను నూడతీసి లోపలిముద్దను చినికి రసమును దీసికొనుట యగును.

—ॐ అర్ఘ్యోరోగహరణము ॐ—

అర్కమూలం శమిపత్రం నృకేశా స్సర్పకంచుకః,
మార్జాలచర్తసాజ్యం చ గుదే ధూపోఽర్చసా హితః. (చరకే) 77

తా. జిల్లేడువేళ్ళు, జమ్మియాకు, మనుజునిమోటుకలు, నాగుబాముకూసము, పిల్లి
చర్తము - వీనిని చూర్ణముజేసి నేతితోదడిపి ౪౦ దినములు ఆసనమున పొగవేసిన అర్ఘ్య
రోగములు హరించును. మఱియు ఎండిన ఏడుపందికొమ్మలచర్తము, సోలెడు మంచివే
టవీళ్లు, తులముతాళకము - వీనిని చూర్ణముచేసి కానుగకాయలగాల్చి నిప్పుజేసి దానిపై
నీచూర్ణమును వైచి ౭ దినములు రేపుమాపు ఆసనమున పొగవేయుచుండిన అర్ఘ్య
రోగములు మానును. పిదప గచ్చకొనల నాముదముతో దడిపి పెచ్చజేసి రేపుమాపు ఆసన
మున కట్టుగట్టవలయును. మఱియు నాసనమునువసపునీళ్ళతో గడుగుచుండవలయును. నేల
గొలివిడియాకురసముఁగో మిరియపు చూర్ణము, అవుసెయ్యి గలిపి త్రాగవలయును.
చప్పిడియన్నము, అవుపాలు - వీనిని షడ్భ్యమునం దునిచిగొనవలయును. మఱియు పందిపురీ
షమును పొగవేసిన అర్ఘ్యోరోగము హరించును.

—ॐ కపిత్థాదియోగము ॐ—

కపిత్థ బిల్వ మజ్జాశ్చ శుంఠీ సైంధవకం సమం,
విజే తక్రేణ చార్ఘాసి ప్రవాహం గ్రహణీ జయేత్. 78

తా. వెలగగుజ్జు, మారేడుగుజ్జు, శొంఠి, సైంధవలవణము - వీనిని సమభాగము
లుగ చల్లతోనూరి నేపించిన అర్ఘ్యము, అతిసారము, గ్రహణి హరించును.

—ॐ మూలరోగమునందుషభ్యము ॐ—

కతకకందపటోలపునర్నవం తక్రమాజ్యనవనీతరామతం,
మరిచకం సురదాగుఫలంతథా పటుబృహతీద్వయజీవనీవచా. 79
సుమసివవ్యముదుంబరవాస్తుకం ఇతిహితం గుదకీలగ దేషు చ. 80

తా. ఇందుపుకాయ, కందగడ్డ, పొట్లకాయ, గలిజేరుకూర, అవుపల్ల, అవు
సెయ్యి, అవువెన్న, ఇంగువ, మిరియాలు, దేవదారుకాయలు, సైంధవలవణము, చిన్న
ములకకాయలు, పెద్దములకకాయలు, మనుబాలకూర, వస, చేతలానీకూర, లేతమేడి
కాయ, చిట్టికూర - ఇవి అర్ఘ్యోరోగమునందు షభ్యకరంబులు.

—ॐ మూలరోగమునం దషభ్యము ॐ—

పిండాల మాష పిణ్యాక దధీ మత్స్యాతిశీతలం,
అలాబూ వార్తకంచైవ పిష్ట బిల్వ ముపోదకీ. 81

హిమాంబు సూపమాంసాని కతినం కుక్కుటాసనం,
అశ్వాద్యారోహణం స్నాన మపథ్యం ప్రాహురర్హసామ్. 82

తా. చారకంద, మినప్పప్పు, తేలికపిండి, పెరుగు, మత్స్యములు, కడుశీతకర
ద్రవ్యములు, ఆనుగభుకాయ, మంకాయ, సిండిపంటకము, మారేడుకాయ, బచ్చలిహార,
క్షీరోదకము, పప్పు, మాంసము, కతినపదార్థములు, గొంతుగూర్చుండుట, గుఱ్ఱము మొద
లగువాని నెక్కుట, స్నానము - ఇవి అర్హ్యోగమునం దపథ్యకరంబులు.

❧ * ఉపదంశరోగనిదానము ❸ ❧

హస్తాభిఘాతాన్నఖదంతఘాతా దథావనాద్రత్యతిసేవనాద్వా,
యోనిప్రదోషాచ్చ భవంతి శిశ్నే పంచోపదంశావివిధాపచారైః.
(నిత్యనాథీయే)

తా. చేతులతో బిసుకుట, గోళ్ళతో గీచుట, దంతములతో గొరుకుట - ఈమొద
లగువానియొక్క యభిఘాతమువలన మరతానంతరము మేఢ్రమును గడుగక నుపేక్షిం
చుట, కడుమైథునముసేయుట, యోనిదోషము, చకారమువలన దుర్లంధముగల యుదక
ముతో గడుగుట - ఈకారణముల వలన శిశ్నమున గి విధములైన ఉపదంశరోగములు
జనించును.

శేఫోపర్యుపదంశస్సాస్య త్వచ పంచవిధస్తన్వితః,
స్తబ్ధమేఢ్రోఽతిరుగ్వాతా త్పితాద్రక్తాతిదాహవాన్. 84
కఫాత్కాతిన్యకండువాక్ రక్తజః పిత్తలక్షణః,
సర్వలింగస్త్రిదోషాఖ్య స్సతు లింగవిశాళకః. (మతాంతరే) 85

తా. మేఢ్రముమీఁద వాత, పిత్త, క్లేష్మ, రక్త, త్రిదోషజములన నైదువిధము
లైన యుపదంశరోగములు జనించును. అందు వాతోపదంశమున మేఢ్రము పూనుపడి
కడునొప్పితో గూడియుండును. వైర్మ్యోపదంశమున మేఢ్రము ఎఱ్ఱచై మంటలతోగూడి
యుండును, క్లేష్మోపదంశము నమేఢ్రము కతినమైదురదతోగూడియుండును. రక్తోపదంశమున
వైర్మ్యోపదంశలక్షణయుక్తంబుగ నుండును. త్రిదోషోపదంశమున మేఢ్రము నశించును.
(ఇది ఆసాధ్యము.)

❧ వాతోపదంశలక్షణము ❹ ❧

సతోదభేదస్ఫురణై స్సకృత్తై స్సోస్ఫుటైర్వ్యవస్థేత్సేవనోపదంశం,

తా. మేఢ్రమున నల్లనికురుపులు జరించి సూదులతో బొడుచునటుల వేదన,
చగుళ్లు, చలనము అనునవి గలిగియుండిన వాతోపదంశ మని తెలియవలయును.

* ఉపదంశ మన కొరుకుజాడ్యము.

❖ పితృ, రక్షోపదంశలక్షణములు ❖

వీతై ర్భవముక్తేదయుతై స్సద్దాహైః పితృనరక్తాత్పిశితావభానైః. 86

తా. పనువువర్ణముగలకురుపులు జనించి కడుస్రావము, మంటలు గలిగియుండిన పిత్రోపదంశ మనియు, మాంసమువంటి ఎఱ్ఱనికురుపులు జనించిన రక్షోపదంశ మనియు చెలియవలయును.

❖ కఫోపదంశలక్షణము ❖

సకండురై శ్శోభయంతైర్న హద్భి శ్శుక్తైర్నానస్రావయుతైః కఫేన,

తా. దురద, వాపు అనువానితోడంగూడి తెల్లనివర్ణముగల పెద్దకురుపులవలన వ్యాధులై గట్టిగ చీమును గార్చుచుండిన కఫోపదంశమని చెలియవలయును.

❖ సన్నిపాతోపదంశలక్షణము ❖

నానావిధస్రావరుజోపపన్న మసాధ్యమాహుస్త్రిమలోపదంశమ్. 87

తా. చలువిధస్రావవేదనలంగలది సన్నిపాతోపదంశ మని చెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

❖ అసాన్ధ్యోపదంశలక్షణము ❖

విశీర్ణమాంసం కృమిభిః ప్రజగ్ధం ముష్కావశేషం పరివర్జయేత్తు,

తా. శిథిలమై మాంసముగల ఉపదంశరోగిని, క్రిములవలన మేధ్రము భక్షింపబడి వృషణములుమాత్రము శేషింబియుండు ఉపదంశరోగిని వైద్యుఁడు వర్జింపవలయును.

సంజాతమాత్రే నకరోతిమూఢః క్రియాం నరోయోవిషయేప్రసక్తః.

కాలేన శోభ క్రిమి దాహపాకై ర్విశీర్ణశిశ్నోమియతే సతేన,

తా. ఉపదంశరోగము జనించినతోడనే చికిత్సంజేసికొనక విషయాసక్తుడై యుండు మూర్ఖ పురుషునియొక్క మేధ్రము కొంతకాలమునకు పిదప వాపు, పురుగులు, తాపము, పాశము అనువానితోడంగూడి శిథిలం బగును. దానివలన ఆయుపదంశరోగి మృతిజెందును.

❖ లింగవర్తిలక్షణము ❖

అంకురై రివ సంఘాతై రుపర్యుపరి సంస్థితైః,

క్రమేణ జాయతే వర్తి స్తామ్రచూడశిఖోపమా.

‘కొశస్యాభ్యంతరే సంధౌ సర్వసంధిగతాపి వా,

— ౧౭ మాంసపాకలక్షణము ౧౭ —

శీర్షంతే యస్యమాంసాని యస్యసర్వాశ్చ వేదనాః,
విద్రావ్యతం మాంసపాకం తు సర్వదోషకృతం భిషక్. 137

తా. శూకదోషమువలన మేధ్రమునందలి మాంసము కుళ్ళి ఊడిపడి పలువిధ పీడల గలుగఁజేయుచుండిన మాంసపాక మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౧౮ విద్రావ్యలక్షణము ౧౮ —

విద్రావ్యం సన్నిపాతేన యథోక్త మభినిర్దిశేత్,

తా. శూకదోషమువలన జనించి విద్రావ్యోగనిదానమున జెప్పబడిన సన్నిపాత విద్రావ్యలక్షణతుల్యుండై యుండునది విద్రావ్య యనంబడును.

— ౧౯ తిలకాలకలక్షణము ౧౯ —

కృష్ణాని చిత్రాణ్యథవా శూకాని సవిషాణి తు. 138

పాతీతాని పచంత్యాశు మేధ్రం నిరవశేషతః,

కాలాని భూత్వా మాంసాని శీర్షంతే యస్యదేహినః. 139

సన్నిపాతసముత్థాంస్తు తాన్విద్యా త్తిలకాలకాః,

తా. నల్లగ లేక చిత్రవిచిత్రమైన ఛాయగలవిగనుండు విషశూకముల లేపనము చేయుటవలన తక్షణమున మేధ్రబంతయు పండి అందలిసర్వమాంసము తిలవలె నల్లనై రాలిన తిలకాలక మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౨౦ అసాధ్యశూకదోషలక్షణము ౨౦ —

తత్ర మాంసార్బుదం యచ్చ మాంసపాకశ్చ యస్త్వృతః. 140

విద్రావ్యశ్చ న సిద్ధ్యంతి యేచ స్యు స్తిలకాలకాః,

తా. శూకదోషములూ మాంసార్బుదము, మాంసపాకము, విద్రావ్య, తిలకాలకము అనునవి అసాధ్యంబులు.

— ౨౧ శూకదోషచికిత్స ౨౧ —

హితం చ సర్పిషః పానం పథ్యంచాపి విరేచనమ్. 141

హితశ్శీతమోక్షశ్చ శూకరోగేషు దేహినాం,

తా. శూకరోగమున శ్మృతపానము, విరేచనము, రక్తమోక్షణము హితకరంబులు.

— ౨౨ సార్వపచికిత్స ౨౨ —

ఉల్లిఖ్య సార్వపి తిలపత్రేణాథ ప్రలేపయేత్. 142

తందుక త్రిఫలా లోఁదై గోమూత్రపరివేషితైః,

తా. సార్వజనులకు శూకదోషమున నుత్పలయామతో *లేఖనక్రియ జేసి తుమికి త్రిఫలములు, లాద్దుగచెక్క అనువానిని గోమూత్రముతో నూరి లేపనము జేయ వలయును.

—ॐ అష్టిలికాచికిత్స ॐ—

అష్టిలాయాం హృతే రక్తే శ్లేష్మగ్రంథిక్రియాం చరేత్. 143

తా. అష్టిలికమును శూకరోగమున రక్తస్రావముజేయించి శ్లేష్మగ్రంథివలెనే చికిత్సించవలయును.

—ॐ గ్రంథికాచికిత్స ॐ—

స్వేదయే ద్గ్రంథితం యచ్చ నాడీ స్వేదేన బుద్ధిమాన్,
సుఖోష్టై రుపనాహైశ్చ వ్రణోక్తై రుపనాహయేత్. 144

తా. గ్రంథికమును శూకదోషమున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు గొట్టముతో కాక మునిచ్చి చెమటను దీయఁటయేగాక వ్రణమునకై జెప్పఁబడియుండు కట్టను సుఖోష్ణముగ దీనియందును గట్టవలయును.

—ॐ కుంభికాచికిత్స ॐ—

కుంభికాయాం హరేద్ రక్తం పక్వాయాం శోధితే ప్రణే,
తందుక త్రిఫలా లోఁదై రేప సైలం చ రోపణమ్. 145

తా. కుంభికమును శూకదోషమున రక్తమును దీయవలయును. అది పండినయెడల ప్రణాళోధనక్రియ జేసి పిదప తుమికి, త్రిఫలములు, లాద్దుగచెక్క అనువానిలేపనమును, మఱియు నాద్రవ్యములతో సిద్ధముజేయఁబడిన తైలలేపనమును జేసిన వ్రణము మానును.

—ॐ అలజికాచికిత్స ॐ—

అలజ్యాం హృతరక్తాయాం పూర్వవక్రియా క్రమః,

తా. అలజి యను శూకదోషమున మైజెప్పఁబడిన ప్రకారము రక్తమును దీసి కుంభికమువలెనే చికిత్సించవలయును.

—ॐ అవమంథచికిత్స ॐ—

క్రియేయ మవమంథేపి రక్తం శోధ్యం యథోభయోః. 146

* లేఖనక్రియ యన రుద్ధట.

తా. ఆవమంధమను శూకరోగమున పూర్వోక్తమంభిక ఆలజీవతేనే రక్తస్రావమును జేయింపవలయును.

—ॐ పుష్కరీమూఢపిటికాచికిత్స ॐ—

క్రమః పి త్తవిసర్వోక్తః పుష్కరీ మూఢయో ర్హితః,

తా. పుష్కరికము, మూఢపిటికము అను నీరెండు శూకదోషములయందును పిత్తవిసర్గమునకై జెప్పబడిన చికిత్సం జేయవలయును.

—ॐ ఉత్తమాశ్వాంతరంగచికిత్స ॐ—

ఉత్తమాశ్వాంతం తు పిటికాం సంస్వేద్య బహుశో ఘృతైః. 147

కల్కచూర్ణైః కషాయైశ్చ తౌ ద్రయైశ్చ రుపాచరేత్,

తా. ఉత్తమాశ్వుమను శూకరోగమున విశేషముగ నొత్తడమునిచ్చి పిదప ఘృతకల్కచూర్ణకషాయములలో మద్యమునుజేర్చి దానితో నుపచరించవలయును.

—ॐ శతపోనకచికిత్స ॐ—

రసక్రియా విధాతవ్యా లిఖితే శతపోనకే. 148

పుణకృష్ణాద్విదిభి స్సిద్ధం తైలం దేయ మనంతరం,

తా. శతపోనకమును శూకరోగమున తొలుత లేఖనక్రియంజేసి పిదప పారదక్రియను జేయుటయేగాక కాలివర్ణి మొదలగు వానియుక్తముగ సిద్ధము జేయఁబడిన తైలము నొసంగవలయును.

—ॐ త్వక్వాక, స్ఫుర్గహాని, మృదితములకు చికిత్స ॐ—

త్వక్వాకే స్ఫుర్గహానౌ చ సేచయే న్నృచితే పునః. 149

బలాతై లేన కోష్ఠేన మధురై శోషనాహయేత్,

తా. త్వక్వాకము, స్ఫుర్గహాని, మృదితము అను శూకరోగములయందు మందోష్ణముగల బలాతైలమువలన సేచనక్రియంజేసి వానిపై మధురౌషధముల నునిచి కట్టుగట్టు వలయును.

—ॐ తిలకాలకచికిత్స ॐ—

తిలకాలం సముల్లిఖ్య త్సురేణ లఘుపాణినా. 150

భిషజా ధాత్రిక ర్తవ్య స్పద్యోవ్రణవినిర్హితః,

తా. తిలకాలకమును శూకరోగమును మంగలకత్తితో లఘువుగ గీచి సద్యోవ్రణచికిత్సం జేయవలయును. (ఇటులనే మాంసార్బుదము, మాంసపాకము, విద్రధి అను వానిని సగా చికిత్సించుదగును.)

—ॐ ఉపదంశములయందు షడ్భ్యము ॥—

ఛర్దిర్విరేకో ధ్వజమధ్యనాడీ వేధోజలూకా పరిపాతనం చ,
నేకఃప్రలేపో యవశాలయశ్చ ధన్వామిషం ముర్ధరసో ఘృతాని.
కటిల్లకం శిగ్రుపలం పటోలం శాలిం చ శాకం నవమూలకం చ,
లిక్తంకషాయం మధుకూపవారిత్రైలం చ హన్యా దుపదంశరోగమ్.

తా. పమనవిరేచనముల జేయుంచుట, లింగమధ్యమున నుండు సిరను వేధించుట, జలగల నంటించుట, సేచన లేపనములజేయుట, యవధాన్యము, అరణ్యసంబంధమైన మాంసము, పెసరకట్టు, నెయ్యి, కాకరకాయ, మునక్కాయ, పొట్లకాయ, వరియన్నము, * శాకము, లేతముల్లంగి, చేద, వగరు, లీపిగలరసములు, బావినీళ్ళు, నూనె-ఇవి యుపదంశరోగమున షడ్భ్యకరంబు లగుటచే ఉపదంశరోగమును హరింపజేయును.

—ॐ ఉపదంశాదులయందు దష్ఠ్యము ॥—

దివానిద్రా మాత్ర వేగం గుర్వన్నం మైథునం గుడం,
వ్యాయామ మష్టుం తక్రం చ వర్షయే దుపదంశవాక్. 153

తా. పగలునిద్రించుట, మాత్ర వేగము నడ్డగించుట, జడాన్నమును సేవించుట, మైథునముసేయుట, బెల్లమును భుజించుట, వ్యాయామముసేయుట, పులుసు, మజ్జిగ అనువానిని సేవించుట-ఇవి యుపదంశరోగమునందు దష్ఠ్యకరంబు లగుటచే వానిని వర్షింప వలయును.

—ॐ అండ్వృద్ధినిదానము ॥—

క్రుద్ధోనూర్ధ్వగతి ర్వాయు శ్శోభశూలకర శ్చరక్,
ముమ్మో వంక్షణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభివాహినీః. 154
ప్రవీడ్య ధమనీర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః,

తా. అన్నపానాది కైవల్యమువలన అధోముఖముగ సంచరించువాతము దుష్టంబై వృషణములయందు వ్యాపించి వాపులు, శూలము గలుగఁజేయుచు గజ్జలమూలముగ వృషణకోశములయందు వ్యాపించెడి నాడుల దుష్టంబులుగ జేసి వృషణములయందలి 'విత్తుల' నొకటివైనను, లేక రెంటివైనను, వృద్ధిజేయుచున్నయది.

*శాక మన—బచ్చలిమొదలగు ఆకుకూరలు, అరటిమొదలగు వానిపువ్వులు, పెదురుగొమ్మ మొదలగువన, ములక, లవంగము మొదలగువానిపట్టలు, గుమ్మడు మొదలగువానికాయలు, కంద మొదలగువానిగడ్డలు, పులిచింత మొదలగువానిచిగుళ్ళు, శండులు మొదలగువానిపప్పు, హస్తీశాకము మొదలగువానికాడలు అనునవి.

అంశవృద్ధిభేదములు ౧౦

దోషాస్తమేదో మూత్రాంత్రై స్పృశ్యస్పృష్టభా గదః. 155
మూత్రాంత్రజావప్యనితా ద్దేతు భేదస్తు కేవలం,

తా. అంశవృద్ధి వాతజము, పిత్తజము, క్లేష్మజము, రక్తజము, మేదోజము, మూత్రజము, ఆంత్రిజము, (అనఁగా నరములు దిగబడుట) అని యేడువిధములు. అందు మూత్రజము, ఆంత్రిజము అన నీ రెండువృద్ధులు వాతమువలన జనించును. ఐనను కారణముమూత్రము వేరుగ నుండును.

వాతాద్యంశవృద్ధిలక్షణము ౧౧

వాతపూర్ణదృతిస్ఫురోఽర్హాక్షో వాతా దహేతురుక్. 156

పక్వోదుంబరసంకాశః పితృద్వాఙ్మోష్ఠ పాకవాన్,
కఫాచ్ఛితో గురుస్త్రిగ్ధః కంఠామూర్ఛ కఠినోఽల్పరుక్. 157

కృష్ణసోఢటావృతః పితృవృద్ధలింగశ్చ రక్తజః,
కఫవస్తేదసోవృద్ధి ర్మృదుస్తాలఫలోపమః. 158

తా. వాయువువలన పూరింపబడినతిత్తిని దాకిన యెట్టిస్ఫుర్గులుగునో, అట్టి స్ఫుర్గుతో దుల్బుంబై రూక్ష, నిష్కారణముగ నొప్పి గలదై యుండునది వాతజవృద్ధియని యు, మేడిపండుతో సమానంబై తాపము, ఉష్ణము, పాకము అనువానితోడంగూడి యుండునది పిత్తజవృద్ధి యనియు, గల్లగ, జడముగ, నునుపుగ, దురదగ, కాన్తిస్యముగ, అల్పవేదనగలదిగ నుండునది క్లేష్మజవృద్ధియనియు, నల్లనికురువులతో వ్యాజ్ఞంబై పిత్త వృద్ధిలక్షణయుక్తంబై యుండునది రక్తజవృద్ధియనియు, కఫలక్షణయుక్తంబై మృదువుగ, పండిన తాళఫలమువలె నల్లనిఛాయగలదిగ, గుండ్రముగ నుండునది మేదోజవృద్ధి యనియు తెలియవలయును.

మూత్రవృద్ధిలక్షణము ౧౨

మూత్రధారణశీలస్య మూత్రజస్సతు గచ్ఛతః,
అంభోభిః పూర్ణదృతివ త్త్తోభం యాతి సరుజ్జృదుః. 159
మూత్రకృచ్ఛ్రమథస్యాస్య చలయస్ఫుకోశయోః,

తా. మూత్రము నడ్డగించెడి యభ్యాసముగలవానియొక్క అంశము నడుచు చుండునపుడు రక్తముతో నిండింపబడిన తోలుతిత్తివలె ఊభ, ఒకింతనొప్పి, చేతితో దాకిన మృదుశ్చముగలదై మూత్రము సాధారణముగ వెడలక అంశతిత్తులయందు పూరితంబై ఇటునటు చలించుచుండిన మూత్రవృద్ధి యని చెల్లియవలయును.

కస్యాపి, జడము, అముము గలయన్నమును సేవిచుటవలన వృద్ధిచెందినదోషము లయొక్క సంఘలయందు గంటువలె వాపును గలుగఁజేయుచున్నయది. దాని న జ్వరము, పోట్లు, శరీరమున జీలజీల అనునవి గలుగును. ఈహోగమును వర్ణమని యచెదరు.)

❧ దార్వాత్యచిహ్నము ❶ ❧

చూర్ణం దార్వాత్య హరిద్రాయా గవాంమూత్రేచ నిష్కం,
పితే చ్చిరోద్ధితాం హంతి చాంత్రవృద్ధిం న సంశయః. 165

తా. చూరనివసపు, చనపు - పీనిని చూర్ణముజేసి నిష్కప్రమాణమును గోమూ మలలో గలిపి త్రాగిన చిరకాలముగనుండు ఆంత్రవృద్ధి హరించును.

❧ వృద్ధినాశనరసము ❷ ❧

రసగంధా సమా తాభ్యాం ద్విగుణం హేమమాక్షికం,
పథ్యారసేన త్రిదినం రుబుతై లేన వాసరమ్.
మర్దితం సిద్ధిమాయాతి రసేంద్రో వృద్ధినాశనః, 166

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధి చేసినగంధకము-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, శుద్ధి న స్వర్ణమాక్షికము ౨ భాగములు-ఇటుల పీనిని ఖల్వములో నునిది కరక్కాయకషా ముతో 3 దినములు, అముదముతో నొకదినము మర్దించి సిద్ధముజేసి దానిని సేవిం గ అండవృద్ధి నశించును.

❧ అజాజ్యదిలేపము ❸ ❧

అజాజీ హపుషా కుష్ఠం గోమయం బదరాన్వితమ్.
కాంజికేన తు సంపిష్టం కుర్యా ద్విశ్కప్రలేపనం, 167

తా. జీలకఱ్ఱ, సోపు, చెంగల్వకోష్ఠు, ఆవుపేడ, రేగు-పీనిని కలితో నూరి లేప ముజేసిన అండవృద్ధి, ముష్కరోగము, ఆంత్రవృద్ధి హరించును.

❧ లాఠాదిలేపము ❹ ❧

లాఠా కరంజబీజంద శుంఠీ దారు సగైరికమ్.
కుందరంచ సమం కృత్వా చూర్ణయే స్తతిమాణ్ భిషక్,
కాంజికేన తు సంపేథ్య ముష్కశ్వయభునాశనః. 169

తా. లక్క, క్రానుగవిత్తులు, శొంతి, దేవదారు, కావిరాయి - ఇవి సమభాగ ము-పీనికి సమము కుందురుగడ్డిచూర్ణమును గలిపి కలితో మర్దించి కించిదుష్టముజేసి యముజేసిన అండవృద్ధి నశించును.

❖ అసాధ్యం త్రవృద్ధిలక్షణము ❖

వృద్ధి స్సప్తవిధా జ్ఞేయా ఫలకోశవిదూషణాత్,
ఆం త్రణాద్ధాతవ స్తిసాన్యచాన్యసహులౌనః ధృతి. (మాధవనిదానే)

తా. అపానవాతము ప్రకోపించిన సప్తవృద్ధుల గలుగఁజేయును. అపానవాతము అంధములయందు వ్యాపించి దోషయుక్తంబుగజేసి వస్త్రీయందు ప్రేగుల నుద్బింబింపజేసె శ్వాస, శూల అనువానిని గలుగఁజేసినను ఆం త్రవృద్ధిరోగము అసాధ్యము.

లశునాదిక మేరండతైలం వృద్ధివినాశనం,
స్రావయే స్తూత్రజాం వృద్ధి మాం త్రవృద్ధిం దపేద్ధిషక్. 171
(మాధవనిదానే)

తా. లశునాద్యేరండతైలము సర్వవృద్ధుల హరింపఁజేయును. మాం త్రవృద్ధియందు శలాకుతోడఁబొడిచి నీరును స్రవింపఁజేయవలయును. ఆం త్రవృద్ధియందు రక్తకేయ వలయును.

పిత్తే రక్తం స్రావయేచ్ఛ జలూకాభి ర్విశేషతః, (శారీరే)

తా. పిత్తమువలనజనించిన ఆం త్రవృద్ధియందు జలగలచేత రక్తమును బైలుపు వలయును. (పాదములయందు శూలజనించి పాదములయొక్క వెనుకటిపార్శ్వముగ భుజమునందు వ్యాపించి యందుండి వృషణములం జొచ్చి ఆవృషణసరముల ఎఱ్ఱలవరి జొక్కికొనునటులంజేసి వానినుద్బింబించిన పాదవృద్ధి యనంబడును. శిరమునం దొకపార్శ్వమున శూల జనించి భుజములమూలముగ వృషణములందు జొచ్చి ఒకబీజమును ప్రక్క వాటుగ నొరగదీసిన పార్శ్వవృద్ధి యనంబడును. ఒకవృషణం బుద్బి శరాలించిన ఒరబీజ మనంబడును.)

❖ సప్తవృద్ధిచికిత్సలు ❖

సప్తవృద్ధిషు కర్తవ్యం కరంజార్క పునర్నవైః.
పురందరలతాభిర్వా లేపనం శోభనాశనం, 172

తా. క్రానుగాకు, జిత్తేడాకు, గలిజేరాకు అనువానినిగాని, లేక పాపరపేరుకు గాని నూరి సప్తవృద్ధులయందు లేపనముజేసిన వాపు హరించును.

మూలై రేరండనిర్లంఘీ నాసౌరేయశృతం జలమ్.
నైంధవై రండతైలాఢ్యం సప్తవృద్ధిషు పాయయేత్, 173

తా. చిట్టాముదపువేరు, వానిలివేరు, ములుగోరింటువేరు - వీనిని సమభాగములుగా

గీ. వెలయ నీచేతరాసియు వేశ్యరసము

మిరియమునుగూర్చి వేగమ మెసంగ నొకటి

చెలగి దుశ్చేరుగంధంబు నేవతూడి

యాకు కబళాన బుడ్డలు నడగిపోవు.

కర్నైకం తిలతైలం తు పత్నైకః చాన్ద్రీకద్రవం,

యఃపితే తస్మైతరుత్థాయ తస్యాంత్రవృద్ధిహృద్భవేత్. 180

(మాధవనిదానే)

తా. కర్న ప్రమాణము నూనెలో ఒకపలము అల్లపురసము గలిపి ప్రాతఃకాలమున
త్రాగిన ఆంధ్రవృద్ధి హరించును.

గోమూత్ర మేరండతైలం భాగమాంసరసస్తథా,

త్రిఫలా క్వాథ తుల్యాంశం తైలశేషం విపాచయేత్. 181

త తైలంతు పితే త్కర్న మాంధ్రవృద్ధిప్రశాంతయే,

తా. గోమూత్రము, మేకమాంసరసము, త్రిఫలములు-పీసిని సమభాగములగ
కషాయముగాచి దీసికీ సమముగ నాముదము గలిపి చిక్కగ గాచి కర్న మెత్తును సేవించిన
ఆంధ్రవృద్ధి హరించును.

ఆంధ్రవృద్ధౌ మహావృద్ధౌ శస్యతేచ పునర్నవా. (శారీరే) 182

తా. ఆంధ్రవృద్ధి, మహావృద్ధులయందు గలిజేరాకు నుడికించి ఆరునెలలు కట్టు
గట్టుట ప్రశస్తంబు. (లేక ఆంధ్రవృద్ధియందు చక్రాకారముగ రక్ష వేయవలయును. మూత్ర
వృద్ధియందు దానిం జించి కార్చవలయును. ఆసనపుష్కణములమధ్యమున నడ్డముగ రక్షవే
సిన బుడ్డ హరించును. మఱియు బీజముయొక్కనరము ఎఱ్ఱవలె జుట్టుకొని దిరుగుచుండిన
దానియందును రక్ష వేయవలయును.

ఆంధ్రవృద్ధిహరం పానం మాయూరై స్తీత్తిరిద్రవైః,

వాతాంత్రై కౌక్కుటం పాచ్యం తద్రసం పానభోజనే. 183

యోజయే దాంధ్రవృద్ధ్యాంత్రో శమనూప్సీతి నాన్యథా,

(మాధవనిదానే)

తా. సెమలి, తిత్తిరిపక్షి అనువాసిరసములం త్రాగిన ఆంధ్రవృద్ధి హరించును
మఱియు శోడిరసమును పానభోజనములయం దుమయోగించుకొనిన వాతాంత్రవృద్ధి
శమించును.

షడ్జాసం సేవయేన్నిత్యం సప్తవృద్ధిహరం పరమ్.

184

తా. మైత్రేయబుడిసె యాషఢముల నారుమాసములు ప్రత్యహము సేవించును కనిశములం గట్టుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించును.

అంత్రవృద్ధియందు షోడశము ౧౬

సంశోధనం వ స్తికస్యగ్విమోక్ష స్సేవ్యదఃప్ర లేపోఽరుణశాలయశ్చ,
ఏరండతైలం సురభీజలంచ ధన్వామిషం శిగు ఫలం పటోలమ్, 185
పునర్న వాగోతుర.కాగ్నిమంథ తాంబూలపథ్యారసనారసోనం,
వాంతి స్తథాగృంజనకంమధూని కౌంభంఘృతంత ప్రజలంచతక్రమ్.
అర్ధాకృతిర్వంత్.ణయోశ్చదాహోవ్యత్యాసతోబాహుసిరావ్యధశ్చ,
యథామయంశస్త్రవిధిశ్చవర్గో దుర్వర్త్యవృద్ధ్యామయినాంసుఖాయ.

తా. విరేచనముజేయించుట, వ స్తికర్తంజేయుట, రక్తముదీయుట, చెమటనుదీయుట, లేపము, ఎఱ్ఱబియ్యము, ఆముదము, గోమూత్రము, సిద్ధలప్ర దేశమునందలి జంతు మాంసము, మునగకాయ, పొట్లకాయ, గలిజేరు, పల్లెరు, కూరనెల్లి, తాంబూలము, కరక్కాయ, సన్నరాన్నము, వెల్లుల్లి అనువానిని సేవించుట, వసునముసేయించుట, ఎఱ్ఱ ఉల్లిగడ్డ, లేనె, కుండలోనినెయ్యి, ఉష్ణోచకము, మణ్ణిగ అనువానిని సేవించుట-అండ సంధులయం దర్ధచంద్రాకారముగ గొట్టువేయుట, కుడితేట్టు వృద్ధిజేదియుండిన ఎడమచేతియొక్కసిరను వేధించుట, ఎడమతట్టును కుడివార్చ్యము చేతియొక్కసిరను వేధించుట, శస్త్రముజేయుట-ఇవి వర్త, అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు.

అంత్రవృద్ధియం దషోడశము ౧౬

అనూపమాంసానిదధీనిమాషాః పిష్టాన్న దుష్టాన్న ముపాదీకాంచ,
గురూణిశుక్రోత్థితవేగరోధ స్ఫుర్వర్త్యవృద్ధ్యామయినామమిత్రమ్.

తా. జలముగలప్రదేశమునందుండు జంతుమాంసము, పెరుగు, ఉడ్డులు, పిష్టాన్నము, దుష్టమైన యన్నము, బచ్చలికూర, గురుకరపదార్థములు అనువానిని సేవించుట, శుక్రవేగము నడ్డగించుట-ఇవి వర్త, అండవృద్ధి అనువానియందు దహికరంబులు.

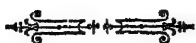
వేగాహతిః పృష్ఠయానం వ్యాయామం మైథునం తథా,
అత్యాశనమథాథ్వాన ముపవాసం పరిత్యజేత్. (మతాంతరే)

తా. మలమూత్ర వేగము నడ్డగించుట, గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి సంచరించుట, శ్రమనుజ్ఞించుట, మైథునముసేయుట, మిక్కుటముగ భుజించుట, మార్గమునడుచుట, ఉపవాసముసేయుట-వీనిని అండవృద్ధిగలవారు శ్రేష్ఠిపవలయును.

చతుర్థ ప్రకరణమ్.

పంచదశ ప్రకరణము.

శ్లో. సర్వజ్ఞం జగదాధారం శూలహస్తం నగేశ్వరం,
ముక్తిప్రదాయకం దేవం నీలకంఠ మహం భజే.

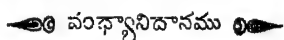
1

తా. సర్వజ్ఞుడు, జగత్తున కాధారభూతుడు, శూలహస్తుడు, కైలాసవర్సక
మునకధిపతి, ముక్తిప్రదాత, స్వయంప్రకాశభూతుడు నగునీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వయోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి తీరగముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొ-
నబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును సిగ్రంథము
యొక్క పంచదశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

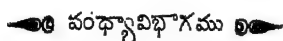

అష్టదోషా స్త్రియః పుంసాం నవమీ శుక్లహీనతా,
రక్తపిత్తమరుచ్ఛిష్ట సన్నిపాతాభిచారకృత్.

3

దేవగ్రహకృతాదోషారేతోహీనస్తతఃపుమాః, (నిత్యనాథీయే)

తా. స్త్రీపురుషులకు రక్తదోషము, పైత్యదోషము, వాతదోషము, శ్లేష్మదోషము,
సన్నిపాతదోషము, అభిచారదోషము, దేవద్రోహదోషము, గ్రహకోపదోషము అను నీ
యెనిమిదిదోషములు నశుబంబుగ జనించును. ఐనను పురుషులకు మాత్రము తొమ్మిదవది
యగు శుక్లహీనతదోషం బొకటి యధికంబుగ జనించును.

మృతవంధ్యా జన్మవంధ్యా కాకవంధ్యాతు మోచికా.

4

గర్భస్థావీతి గీయంతే దోషైరేతైర్దృతః స్త్రియః,

తా. మృతవంధ్య, జన్మవంధ్య, కాకవంధ్య, కదళీవంధ్య అన వంధ్యలు నాలు
గువిధంబులు. (అందు సంతానముగలిగి మృతిజెందిన మృత్యువంధ్యయనియు, సంతా
నమే గలుగకుండిన జన్మవంధ్యయనియు, చెండుసంతానములంబడసి గొడ్డలైన స్త్రీ కాక
వంధ్యయనియు, ఒకసంతానముం బడసి గొడ్డలైన స్త్రీ కదళీవంధ్యయనియు జెప్పం
బడును) కుటీయు పూర్వోక్తదోషములవలన స్త్రీకి గర్భస్థావమును గలుగును.

ఏతద్దోషాంశ్చ నిజ్ఞాయ తతఃకర్త సమాచరేత్

5

తా. వైవాతాదిదోషముల నెఱింగి చికిత్స చేయవలయును.

❧ వాతదుష్టార్థవలక్షణము ❶ ❧

అతిస్వచ్ఛతరం రక్తం తస్వదంభోజసన్నిభమ్,
కటిశూలం భవేద్భస్మా యోనిశూలంచ సజ్వరమ్.

6

మారుతస్య వికారోఽయ మాషధం తత్ర కఘ్రతే,

తా. ఋతుకాలమున వెడలెడు రక్తము సెర్పలమై ఎఱ్ఱతామరపువ్వువంటి వర్ణము గలదైయుండుట, రొంటిశూల, యోనిశూల, జ్వరము గలుగుట-ఈలక్షణములతో గూడి యుండునది వాతజదోషముని తెలియవలయును. దానికి గౌషధమును వచించెదను.

❧ వాతార్థవమునకు త్రిపుదాదియోగము ❷ ❧

త్రిపుదేరండమాతానాం మూలం క్షీరేణ పాయయేత్.

7

సంచాహం సప్తరాత్రంవా యావత్ప్రసరి శోణితమ్,

తా. శుద్ధిజేసినతెగడ, ఆముదపువేరు, మామిడివేరు - వీరిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ప్రత్యహము ర మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి ౫ దినములుగాని, లేక ౭ దినములుగాని, లేక, స్రవించెడురక్తము నిలుచువఱకుగాని సేవించుచుండిన యోని శుద్ధంబగును.

❧ వాతదుష్టార్థవచికిత్స ❸ ❧

వాతాద్యోనౌ విశుద్ధాయాం లక్షణా క్షీరసంయుతా.

8

నస్యపానేచ దాతవ్యా తేన సా లభతే సుతమ్,

పురుషం దక్షిణే ఘ్రాణే వ్యామే కన్యాం మనోహరాం.

9

యస్య వాతాహతం పుష్పం ఫలం తస్యా న విద్యతే,

తా. వైయాషధసేవనవలన యోనిగతవాతదోషము శుద్ధంబైనపిదప లక్షణ పంజినమూలమును చూర్ణముజేసి నస్యమునర మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి పాన మును జేయించవలయును. శుడిముక్కునందు నస్యముజేయించిన పురుషశిశువును, ఎడమ ముక్కునందు నస్యముజేయించిన సౌందర్యవతియైన స్త్రీశిశువును గనును. వాతదోషము వలన పుష్పము హతమైనస్త్రీకి సంతానము గలుగనేరదు.

❧ శ్లేష్మదోషలక్షణము ❹ ❧

ఏవంశ్లేష్మణి వాతేన తస్య రూపం నిగద్యతే.

10

పిచ్చిలం బవళుళం రక్తం నాభిశూలం తు దారుణమ్,

తా. వైఠిష్ణవబడిన వాతదోషలక్షణంబు లే క్షేష్ణదోషమునందును గలిగియుండును. ఐనను క్షేష్ణదోషమున ఋతుకాలరక్తము బంకగ, అధికముగ, బొడ్డులో దారుణమైన శూలయుక్తముగ ప్రవించుచుండును.

— శ్లేష్ణదోషమునకు అర్కమూలాదియోగము ౧ —

అర్కమూలం ప్రియంగుశ్చ కుంకుమం నాగకేసరమ్. 11

బలాచాలిబలా ఛాగీ క్షీరం సీత్యా దినత్రయం,
విశుద్ధాయాం తథా యానా దద్యాన్నాత్రే మహశాషధమ్. 12

తా. జీల్లేడువేరుపట్ట, ప్రేంకణపుపువ్వు, కుంకుమపువ్వు, నాగకేసరములు, ముత్తవపులగము, పెద్దముత్తవపులగము - పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మేకపాలలో గలిపి 3 దినములు త్రాగిన యాని శుద్ధంబగును. పిదప శొంతిని గోమూత్రముతో నూరి నేరింపవలయును.

లక్షణాం గోపయాయుక్తాం నన్యే పానే ప్రదాపయేత్,
తేన స్త్రీ లభతే పుత్రం లక్షణాధ్యం సుపండితమ్. 13

తా. లక్షణపండి సమూలమును చూర్ణముజేసి నాలుగుమాడలయెత్తురు ఆవుపాలలో గలిపి త్రాగుటయేగాక ఈచూర్ణమునే ఆవుపాలతో నన్యముజేసిన గొడ్డాలైనను లక్షణవంతుడు, సుపండితుడగు కొవరునింగనను.

— పిత్తదోషలక్షణము ౧ —

పక్వజంబూఘలాకారం కృష్ణం స్రవతి శోణితం,
కటిశూలేన సంతాపా హ్యేతత్పిత్తస్య లక్షణమ్. 14

తా. ఋతు కాలంబున రక్తము నేరేడువలే నల్లగ ప్రవించుట, నడుము నొచ్చుట, శరీరము ముండుట - ఈలక్షణములుగలది వైశ్యరక్తదోష మని చెలియవలయును.

— పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాదియోగము ౧ —

ఉత్పలం తగరం కుష్ఠం యష్టినుధుక చందనం,
అజాక్షీరేణ సంవేష్య దాపయే త్పంచవాసరమ్. 15

తా. నల్లకలువగడ్డ, గ్రంథికగరము, చెంగల్వకోష్ఠ, యష్టిమధుకము, శ్రీగంధము - పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మేకపాలలోగలిపి ౫ దినములుగాని, లేక రక్తస్రావము నిలుచువఱకుగాని, త్రాగుటయేగాక నన్యముగా చేసిన వైశ్యరక్తదోషము కూరించును.

జాతీ నింబ పటోలపత్ర కటుకా దార్వీ నిశా శారిబా
మంజిష్ఠాభయ తుఫ్థ సిక్థ మధుకై ర్మక్తాహ్వబీజై స్సమైః,
సర్పిస్సిద్ధమనేన సూక్ష్మవదనే యోనౌ సదా స్త్రావిణీ
దుర్గంధశ్చ రుజా వ్రణానిచ గదా శ్శుద్ధ్యంతి లేపనచ. 82
నిత్యం ప్రత్యేళితం కుర్యా ద్యోనిదుర్గంధనాశనమ్,

తా. జాపత్రి, మంచిపేపకొనలు, చేతిపొట్టాకు, చేతిపీరపలుకులు, స్త్రానిపసపు,
పసపు, గూడపాల, మంజిష్ఠ, కరక్కాయలు, మైలుతుత్తము, మైనము, యష్టిమధుకము,
క్రానుగవిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగగూర్చి నేతనిపండి యోనియందుబూసిన యోనిసం
కుచితదోషము, సదా యోనియందు స్త్రావము, యోనిదుర్గంధము, యోనికూల, యోని
వ్రణము శుద్ధులై మానును. కావున ప్రతిదినమును గడిగి లేపనము జేయవలయును.
(యోగరాజగుగ్గులమును సేవింపవలయును.)

— ౧౩ గుదభ్రంశచికిత్స ౧౩ —

గుదభ్రంశం ఘృతాభక్తం వాతమై రుపసాహయేత్. 83

తా. వాతదోషము గుదగతంబైన గుదభ్రంశము గలుగును. దానియందు నెయ్యి
చరిమి లోనికి ద్రోసి వాతహరమైన యాకులం గట్టవలయును. (లేక బ్రహ్మమేడికాయల
గాని, ఆంతరదామరనుగాని, కాలువడి త్రొక్కి యుడికించి కట్టుగట్టవలయును. ఈ
యుపచారములచే గుదభ్రంశము హరించును.

— ౧౪ పుష్పావరోధనిదానము ౧౪ —

వాతోల్బణాచ్చ యోనిస్థం పుష్పస్థానచలం భవేత్,
పుష్ప రోధనమిత్యుక్తం తన్నామ మునిపుంగవైః. 84

తా. వాతము ప్రకోపించి యోనిగతంబై పుష్పస్థానమును తొలగించి నొప్పిగి
గలుగఁజేసిన పుష్పావరోధనముని మునులు వచించెదరు.

లాంగలీకందచూర్ణంచ మూలం వాహ్యపమూర్గజమ్,
ఇంద్రవారుణికామూలం యోనిస్థం పుష్పరోధనుత్. 85
(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. చెన్నచర్లగడ్డ, ఉత్తరేణుజేరు, పావరవేరు-వీనిలో దేనిచేని నూరి ముద్ద
జేసి యోనియందు నిచికొనిన పుష్పావరోధము నివృత్తించును.

తిలమూలకషాయేణ బ్రహ్మదండియమూలకమ్,

యష్టి త్రికటుకం చూర్ణం క్వాథయుక్తంచ పాయయేత్. 86

పుష్పరోధే రక్తగుల్లే స్త్రీణాం పథ్యం ప్రశస్యతే, (మాధవనిదానే)

తా. బ్రహ్మదండివేళ్ళను నువ్వులవేళ్ళకషాయముతో నూరి పుష్పవరోధనము నందు లేపనము చేయుటయేగాక నువ్వులవేళ్ళకషాయములో యష్టిమధుకము, త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణమునుగలిపి సేవించిన పుష్పవరోధము, రక్తగుల్మము నివృత్తించును.

తిలక్వాథే గుడం వ్యోషం తిలభార్జ్యయుతేఽపివా. 87

పాతేరక్తస్రవే గుల్లే నష్టపుష్పే చ పాయయేత్, (అశ్వినీకేల్పే)

తా. నువ్వులకషాయములో దెల్లము, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు అనువానినిగాని, లేక నువ్వులు, గంటుభారంగి అనువానిలో దెల్లమును, త్రికటుకచూర్ణమునుగాని గలిపి సేవించిన గర్భపాతము, రక్తస్రావము, గుల్మము, పుష్పవరోధనము నివృత్తించును.

చణకానాం రసంచైవ శృతం ఊరఘృతేనవా. 88

శర్కరా మధుసంయుక్తం రక్తదోషహరం విభేత్,

తా. సెనగకట్టుతో పాలు, నెయ్యి గలిపి కాచి పంచదారగాని, తేనెగాని కలిపి సేవించిన రక్తదోషము (పుష్పవరోధము) హరించును.

షణ్డాసం సేవయేన్నిత్యం పుష్పరోధో నివర్తితే. 89

తా. పుష్పవరోధము నివర్తించుటకై ఆరుమాసములవఱకు పూర్వోక్తావధముల సేవింపవలయును.

—ॐ గర్భిణీజ్వరచికిత్స ॐ—

వయస్థా శారిబా పాతా తోయతోయద నాగరైః,

శృతం శీతం విభేద్వారి గర్భిణీజ్వరనాశనమ్.

తా. కరక్కాయలు, గూడపాల, శిరుబొడ్డి, మరువేరు, తుంగమునైల, శొంఠి వీనిని నమముగ దంచి కషాయముగాచి చల్లార్చి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీజ్వరము హరించును.

—ॐ గర్భిణ్యాతిసారచికిత్స ॐ—

దురాలభా బలాపాతా నాగరాంబుద సంశృతమ్,

గర్భిణీం పాయయేత్తోయమతిసారేషుసర్వదా, (మాధవనిదానే)

తా. దురదగండి, ముత్తవపులగము, శిరుబొద్దివేరు, తుంగమునైలు, శొంతి-
వీనిని కషాయముగాచి త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీ అలిసారము హరించును.

— ౧౭ గర్భిణీశోఫచికిత్స ౧౭ —

పునర్నవార్ద్రకక్వాథం సత్తీర మనిశం విజేత్,
శోభోదావర్త గుల్కాస్య శ్వాంత్యర్థం గర్భిణీ నిశి. 92

తా. గలిజేరువేరు, అల్లము-వీనిని కషాయముగాచి అందు పాలుగలిపి రాత్రుల
యందు త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీశోఫ, ఉదావర్తము, గుల్కము, అర్కస్సు హరించును.

వర్షాభూమూల నిర్వాసం సఘృతం గుడసంయుతం,
గర్భిణీం పాయయే దేతచ్ఛోభోదావర్తనాశనమ్. 93

తా. గలిజేరువేరును కషాయముగాచి నెయ్యి, బెల్లము కలిపి త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీ
శోఫలు, ఉదావర్తము హరించును.

— ౧౮ గర్భిణీకాసరోగచికిత్స ౧౮ —

చూర్ణం వై మరిచానాంతు సీతా త్కౌద్ర ఘృతై స్సహ,
లిహ్య త్కాసహరం సభక్తం గర్భిణీనాం ప్రశస్యతే. (మాధవకల్పే)

తా. మిరియపుచూర్ణము, వంచదార-వీనిని లేనెలగాని, నేతిలోగాని గలిపి
సేవించిన గర్భిణిస్త్రీదగ్గ హరించును.

— ౧౯ గర్భిణీశ్వాసచికిత్స ౧౯ —

స్వరసం మాతులుంగస్య పిప్పలీ మరిచాన్వితం,
గర్భిణీం పాయయే ద్యుక్త్యా శ్వాసహృద్రోగ కాసహృత్. 95
(ఆయుర్వేదే)

తా. మాదీఫలరసముతో పిప్పలిచూర్ణము, మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవించిన
గర్భిణిస్త్రీశ్వాసము, హృద్రోగము, కాసము హరించును.

శృంగీ భార్జ్యవచా వ్యోషా గిరిమృత్కటుకాభయాః,
గర్భిణీశ్వాసకాసస్య విజేత్సఘృతమాక్షికాః. (ఆయుర్వేదే)

తా. కర్కాటకశృంగి, గంటుభారంగి, వస, త్రికటుకములు, కావీరాయి,
కటుకరోహిణి, కరక్కాయలు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి కల్కముజేసి అందు
నెయ్యిగాని, లేక తేనెగాని కలిపి సేవించిన గర్భిణిస్త్రీ కాసశ్వాసలు హరించును.

—ॐ గర్భిణీరక్తపిత్తచికిత్స ॐ—

ద్రాక్షా స్థిరా బలా ధాత్రి వాసా మధుక వాలుకం,
క్వాథః క్షీర యవాగూర్వా గర్భిణ్యా రక్తపిత్తజిత్. 97

తా. ద్రాక్షపండు, ముయ్యాకుపొన్న, ముత్తవపులగము, ఉసిరికపప్పు, అడ్డసరపు టీనెలు, యష్టిమధుకము, కూతురుబుడవ-వీనిని కషాయముగాచి గాని, లేక ఆద్రస్యముల దంచి పాలుపోసి యవాగుగాచిగాని సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ రక్తపిత్తము హరించును.

—ॐ గర్భిణీనాసారక్తచికిత్స ॐ—

ఉదంబరఫలక్వాథం ఘృతైః షక్యం సితాయుతం,
శులా మరిచ సేవ్యైశ్చ తోయతోయదనాగరైః. 98
శృతమేతత్ప్రబేద్వారి గర్భిణీనాసరక్తజిత్,

తా. మేడిపండుకషాయముతో నెయ్యి, పంచదార గలిపి షక్యముజేసిగాని, లేక విలవలు, మిరియాలు, వట్టివేరు, కురువేరు, తుంగము నైలు, శొంఠి - వీనిని కషాయముగాచిగాని సేవించిన గర్భిణీస్త్రీలకు ముక్కున గారెడిరక్తము హరించును.

—ॐ గర్భిణీఛర్దిచికిత్స ॐ—

చిల్వ లాజాంబుసేవ్యైశ్చ పిబేచ్ఛర్దిషు గర్భిణీ. 99

తా. మారేడువేరు, పేలాలు, కురువేరు, వట్టివేరు - వీనికల్కములు త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ వాంతులు హరించును.

మధుకోశీరసిద్ధంవా ద్రాక్షా మధుకసాధితం,
షీతం సశర్కరం స్త్రీణాం ఛర్దిం దాహరుజాం జయేత్. 100
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. యష్టిమధుకము, వట్టివేరు అనువాని కషాయములగాని, లేక ద్రాక్ష పండ్లు, యష్టిమధుకము అనువాని కషాయములగాని పంచదారగలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ వాంతులు, దాహము హరించును.

—ॐ గర్భిణీఆగ్నిమాంద్యచికిత్స ॐ—

అజామోదాశ్వగంధాభ్యాం జీరకం పిప్పలీద్వయం,
సత్తౌద్రం సగుడం లేహ్యం గర్భిణ్యా వహ్నిదీపనమ్. 101
(మాధవనిదానే)

తా. ఓనుము, పెన్నేరుగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, పిప్పలి, మోడి - వీనిని సమభాగములుగ కూర్చుముజేసి లేనె, బెల్లము గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీలయొక్క

అగ్నిమాంద్యము హరించును. (స్త్రీకి ప్రసవించినపిదప అగ్నిమాంద్యము తఱచుగ జనించును. తన్ని వారణార్థంబును, గ్రహణ్యతిసారములు జనించిన తన్ని వారణార్థంబును ఆఙ్ఘ్రైత్యమునకై జెప్పబడిన మహాసంజీవనరసమునుగాని, లేక ప్రాణేశ్వరరసమునుగాని సేవింపవలయును. దీనిచే బాలింతరోగములు హరించును.)

❧ గర్భిణీవాతచిక్రిత్య ❶ ❧

బిల్వాగ్ని మంథపక్వంవా పాటలీ నాగరేణవా,
సిద్ధం క్షీరం రసోవాపి గర్భిణీవాతరోగనుత్.

102

(సిందూరమశిదర్పణే)

తా. మారేడువేరు, కూరనెల్లి అనువానినేని, లేక కలిగొట్టు, శొంతి అనువాని నేని పాలయుక్తముగ కాచిగాని, లేక కల్కముజేసిగాని సేవించిన గర్భిణీస్త్రీవాతరోగము హరించును.

అథవా దశమూలాంబు విశోష్ణణసమాయుతం,

దేవదారు బలా రాస్నా శుంత్వైరండక సాధితమ్.

103

సలిలం తైలసంమిశ్ర మనిలార్తా సదాపితే,

తా. మారేడు, కూరనెల్లి, గుమ్మడు, తక్కలి, కలిగొట్టు, దుండలము, కొల పొన్న, నక్కపొన్న, పెద్దములక, నేలములక - అను దశశమూల కషాయములొ శొంతి, పిప్పలిమార్గము గలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ వాతనొప్పులు హరించును. లేక దేవ దారు, ముత్తవపులగము, దుంపరాస్నము, శొంతి, అముదపువేరు-పీనిని కషాయము గాచి యం దాముదపుబొట్టు గలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ వాతనొప్పులు హరించును. (ఇత ప్రసవానంతరముగలుగు వాతములకు ఓకిత్య వచించెదను.)

❧ సూతికావాతమునకు బడబానలరసము. ❷ ❧

శుద్ధసూతస్య భాగస్యా తామ్రచూర్ణంచ తత్సమమ్.

104

ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయం,

వహ్నితత్పరభాగైకం కుప్తం భాగసమన్వితమ్.

105

జ్వాలాముఖీరపై ర్నద్యం బదరాస్థి ప్రమాణం,

బడబానలకః ప్రోక్తః ప్రసూతివాతనాశనః. (రసరత్నాకరే)

106

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౩ భాగములు, శొంతి, పిప్పలి, మిరియాల, చిత్తములము, చెంగల్వొక్ష్మ ఇవి దినుసుకొక్కభాగము.-ఇట్లు పీనినెల్ల ఖల్వములొనునిచి జ్వాలాముఖీరసముతో ర ఝాములు మర్దించి రేగువిత్తంత వటికముజేసి యందొకదానిని అవునెయ్యి, మిరియ పుహర్ణము అనువానితోగాని, లేక మినుపకట్టు, వెల్లుల్లిరసము అనువానిలొ నూనెతో

బొట్టు వైచి ఈయను పానముతోడగాని, లేక నీరుగొలిమిడాకురసము, మిరియపుచూర్ణము అనువానితోగాని సేవించిన ప్రసూతివాతము హరించును. (లేక ప్రసూతివాతమున వాత విధ్వంససీరసమునైనను సేవించదగును.)

— ౧౮ గర్భిణీస్త్రీలకు షడ్వ్యము. —

ముద్గ గోధూమ షష్టికశాలి జాంగలజారసాః,
బిల్వ కూళ్లాండ పత్తూర షటోలం బాలమూలకమ్. 107

కారవేల్లక వార్తాక జీవంతి తండులీయకం,
ద్రాక్ష దాడిమ ఖర్జూరం క్షీరం తక్రం ఘృతాన్నితమ్. 108
లఘుపథ్యంచయద్ద్రవ్యంగర్భిణ్యాహితముచ్యతే (మాధవనిదానే)

తా. పెసలు, గోధూమలు, ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్లు, జాంగలమాంసరసము, మారేడుకాయ, ముదురుగుమ్మడుకాయ, పొన్నగంటికూర, పొట్లకాయ, శేతముల్లంగి గడ్డలు, కాకరకాయ, వంకాయ, మనుబొలకూర, చిట్టికూర, ద్రాక్షపండు, దాడింబ పండు, ఖర్జూరపండు, ఆవుపాలు, చల్ల, నెయ్యి, లఘుకరద్రవ్యములు, మఱియు షడ్వ్య కరద్రవ్యములు-ఇవి గర్భిణీస్త్రీలకు షడ్వ్యకరంబులు.

— ౧౯ గర్భిణీస్త్రీలకు అషడ్వ్యము. —

అతివ్యాయామ నిద్రాచ భారస్య వహనం పరమ్. 109

అథ జాగరణం స్వప్నః కఠినే కుక్కుటాసనం,
శోక శ్రోధ భయం వేగం పీడా వమన రేచనే. 110

ఉపవాసశ్చ తీక్ష్ణోష్ణం గురువిష్టంభిభోజనం,
రక్తం నిశ్వసనం శ్వభ్రే శయనం మద్యమాహిషమ్. 111

ఉత్తానశయనం యచ్చ గర్భిణీతు త్యజేత్సదా,

తా. మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట, పగలు నిద్రించుట, కడుభారమును మ్రోయుట, జాగరణసేయుట, కఠినాసనమున నిద్రించుట, గొంతుగూర్చుండుట, విడ్చుట, కోపమును జేందుట, భయపడుట, మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట, పీడంజేందుట, వమనవిరేచనములకు సేవించుట, ఉపవాసము సేయుట, ఎండలో దిరుగుట, నిష్పన్నెగ యం దుండుట, గురుకరద్రవ్యములను, మలబద్ధకరద్రవ్యములను సేవించుట, రక్తమును దీయుట, నిట్టూర్పువాతమును విడుచుట, పల్లములో గూర్చుండుట (నేలపై బరుండుట), కల్లును, బజ్జెపెరుగును ద్రాగుట, జెల్లకిల బరుండుట-ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కషడ్వ్యకరంబు లగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

పంచదశ ప్రకరణమ్.

పోడ శ ప్రక ర ణ ము.

అస్పృగ్ధరరోగనిదానలక్షణచికిత్సా-----

శ్లో. శంభుం పినాకినం బాలచంద్రభూషం కృపాల్లవమ్,
సర్వపాపహరం నిత్యం నీలకంఠ మహం భజే.

1

తా. సుఖస్వరూపుడు, పినాక మరుధుస్సు ధరించినవాడు, చంద్ర శేఖరుడు, కరుణాపరిపూర్ణుడు, సర్వ పాతకముల బోకడచువాడు, అద్యంతరహితుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్స్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సీగ్రంథము యొక్క పోడశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

❖ అస్పృగ్ధరనిదానము. ❖

శాకోపవాసా దతిమైథునాచ్చ విదాహిభి శ్చాస్రమతీవదుష్టమ్,
ప్రపర్తతేయోనిషునాదశాలిహ్యస్పృగ్ధరంతంప్రబలంహివిద్యాత్
(ఆయుర్వేదే)

తా. మిక్కుటముగ కూరల భుజించుట, ఉపవాసముసేయుట, అతిమైథునము సేయించికొనుట, దాహకరద్రవ్యముల సేవించుట-ఈ కారణములవలన రక్తము మిక్కుటముగ జేడి శబ్దముతో గూడి యోనిమూలముగ స్రవించును. ఇదియే అస్పృగ్ధర మనంబడును. (అస్పృగ్ధర మన కుసుమరోగము.)

❖ వాతాద్యస్పృగ్ధరలక్షణము. ❖

వాతాత్సశూలం సంజాతం సఖేనం కింశుకం భవేత్,
పిత్తాచ్చ రక్తం కృష్ణం వా రక్త ముష్ణం ధృతజ్వరమ్.
పాండువర్ణం కఫాద్రక్తం పిచ్చిలం బహుశం స్థిరం,
త్యజే మ్హారాఘ్నజ్వరయుతం త్రితయం సాన్నిపాతకమ్.

4

5

(ఆయుర్వేదే)

తా. కూలగలుగుట, రక్తము నుబుసుతోగూడి మోదుగపువ్వువర్ణముగ వెడలుట-
 ఈలక్షణములుగలది వాతాస్పృగ్ధరమనియు, రక్తము ఎఱ్ఱగ, లేక నల్లగ వెడలుట, ఉష్ణ
 ముగ, రూక్షముగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది పితౄస్పృగ్ధర మనియు, రక్తము పొండుర
 వర్ణమై జిగటగ, విస్తారముగ, గట్టిగ వెడలిన శ్లేష్మాస్పృగ్ధర మనియు, వాత, పిత్త, శ్లేష్మ
 స్పృగ్ధరలక్షణములం గలది సన్నిపాతాస్పృగ్ధర మనియు తెలియవలయును. ఈసన్నిపాతాస్పృ
 గ్ధరం బసాధ్యము. ఈనాలుగువిధములైన అస్పృగ్ధరములలో దేనియందేని మూర్ఖ
 జ్వరము గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

వాతాత్సశూలం దుధిరం పితై నీలం జ్వరాన్వితమ్,
 కఫాత్పిచ్ఛం త్రిలింగంతు త్యజే త్సర్వం జ్వరాన్వితమ్.

6

అపథ్య వర్తగం స్త్రీణాం రక్తపిత్త మస్పృగ్ధరమ్,
 శాల్యన్నం పయసః పానం శీతం శస్త్రం విరేచనమ్.

7

(మాధవనిదానే)

తా. యోని కూలించి రక్తము వెడలిన, వాతాస్పృగ్ధర మనియు, నీలముగ, ఉష్ణ
 ముగ వెడలిన పితౄస్పృగ్ధర మనియు, బంకగవెడలిన శ్లేష్మాస్పృగ్ధర మనియు, వాత, పిత్త,
 శ్లేష్మాస్పృగ్ధరలక్షణంబులం గలది సన్నిపాతాస్పృగ్ధర మనియు తెలియవలయును. ఈసన్ని
 పాతాస్పృగ్ధరం బసాధ్యము. కుసుమరోగములయం దపథ్యము సేయుటవలన రక్తపి
 తౄస్పృగ్ధరము జనించును. (మఱియు జ్వరముగాని, లేక క్షయముగాని, లేక శ్వాసము
 గాని, లేక క్షయోవద్రవంబులుగాని గలకుసుమరోగిని వర్జింపవలయును.) కుసుమరోగ
 మున శాల్యన్నమును, పాలును సేవించుట పథ్యకరంబు. మఱియు కుసుమరోగమున
 చక్షుః విరేచనమున కొసంగవలయును.

అపథ్యదోషితే స్త్రీణాంవై రక్తపిత్తమస్పృగ్ధరం,

తదేవ ప్రదరం ప్రోక్తం క్రియాకార్యాప్రపైత్తకే. (నిత్యనాథీయే)

తా. అస్పృగ్ధరరోగములలో స్త్రీలు అపథ్యంబులుజేసిన రక్తపితౄస్పృగ్ధరము
 జనించును ఇదియే ప్రదరరోగ మనంబడును. ఇది హరించుటకై రక్తపిత్తచిక్షం జేయ
 వలయును.

— అస్పృగ్ధరచిక్షు —

సనీతం చైలనిర్యాసం వీతం తండులవారిణా,

అస్పృగ్ధరం నిహంత్యాశు సుపర్ణ ఇవ పన్నగాన్.

9

తా. మాడయెత్తు శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, పంచదార - ఈరెంటిని బియ్యపుకడుగుతో నూరి త్రాగిన “గరుత్తంతునిచే సర్వములు హతంబు లగుచందంబున” కుసుమరోగములు హతంబులగు . (లేక నేటివీరాకురసముతో రాయపురిపంచదార, జీలకఱ్ఱచూర్ణము గలిపి త్రాగిన కుసుమరోగములు హరించును.)

పద్మకేసరసంస్మృష్టం నవనీతం సహోధ్రకం,

సీతా సనాథం జయతి మహావేద మస్మగ్ధరమ్.

10

తా. తామరయగరులు, లాద్దుగచెక్క-వీనిని నూరి ఆవువెన్న, పంచదార గలిపి సేవించిన ప్రబలమైన కుసుమరోగములు హరించును.

గీ. ఆరెచెక్కలయూటయు నందుఁ బంచ
దారయును నూనెఁ జేరిచి త్రాగ నొకటి
జాతిఫలములఁ దగ నాపునేత వండి
కడఁగి నేవింపఁ గుసుమరోగములు మాను.

సీ. శ్రీకరంబుగ గొల్లజిడ్డియాకురసంబు బట్టెపెద్దన ననుపాన మొప్పు
నరుదొండపులి నేరు నాకురసంబుచు బట్టెపెద్దన ననుపానమొప్పుఁ
జేకొని దుచ్చేరునాకురసంబును బట్టెపెద్దన ననుపానమొప్పు
రక్తమండలపాకు రససంయుతముచేసి బట్టెపెద్దన ననుపానమొప్పు

గీ. రమణతోఁ బొట్ల బెండాకురసముపెరుగు
సరవిగా రావిచెక్కరసంబు పెరుగు
పథ్యముగ నారగింపంగ భవ్యముగను
గామినీజాలకుసుమరోగములు మాను.

సీ. వెండియు కొమ్మనపిండివేళ్ళెరసంబు దగఁ బంచదారతోఁ ద్రాగవలయు
నరయఁగఁ జిన్నంగియాకురసంబును దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు
సన్నపావలిముగ్ధజొన్నలకడుగును దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు
వెలగయాకురసంబు వెసజీలకఱ్ఱయుఁదగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు

గీ. మేలుగా రేగుకంతులు మేకపాలు
చౌటపరిఘాకురసమును ఛాగదుగ్ధ
పానములు నేయునప్పుడు పథ్యమున్నఁ
గామినీజాలకుసుమరోగములు మాను,

—ॐ ప్రదరాంతకరసము १—

శుద్ధసూతం తథా గంధం శుద్ధ వంగక రూప్యకం,
ఖర్పరంచ వరాటంచ శాణతోలం పృథక్పృథక్. 11

తృతీయతోలకం గ్రాహ్యం లోహచూర్ణం దదేత్సుధీః,
కన్యానీరేణ సంమర్ద్య దినమేకం భిషగ్వరః. 12

అసాధ్యప్రదరం హంతి భక్షణా న్నాత్ర సంశయః, (చరకే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తగరభస్మము, రజతభస్మము, శుద్ధి
జేసిన కఫరి, గవ్వలభస్మము - ఇవి దినుసొకటింటికి కాణప్రమాణము, లోహభస్మము
తులములూ మూడవభాగము - ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములూ నునిచి కలబంద
రసముతో నొకదినము మర్దించి మాత్రలుజేసి సేవించిన అసాధ్యప్రదరము నిస్సంశ
యముగ హరించును.

—ॐ కుసుమములకు బాలసూర్యోదయము २—

సూతం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం భానుతీక్ష్ణంచనేత్రం
ఆరూఢం తచ్ఛతుర్థం గగనశరయుతం మారిచం సర్వతుల్యం,
ఏతం దద్యాన్నిహంతి జ్వరవనదహనం శ్వాసకాసంచ ఛర్దిం
పాండుప్లేహప్రమేహంక్షయగుదజరుజంలింగదోషంచ పుంసామ్. 13
నారీణాంయోనిదోషం బహువిధప్రదరాంమూత్రకృచ్ఛించసర్వం,
నామ్నాయం బాలసూర్యోదయ కుసుమహరగిఖ్యాపితోఽయం
మునీంద్రైః. (చరకే) 14

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౩ భాగములు, శుద్ధి
జేసినవసనాభి ౩ భాగములు, తామ్రభస్మము, ఉక్కుభస్మము - ఇవి దినుసుకు ౨
భాగములు, ఇంగువ ౪ భాగము, అభ్రకభస్మము ౫ భాగములు, మిరియాలు ౧౬౪
భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములూ నునిచి చూర్ణముజేసి ఐదుచిన్నములయెత్తును
(ఆవునేతితోగాని, లేక జాజికాయచూర్ణముతోగాని, లేక మేడిచెక్కరసముతో
గాని, లేక ఆరచెక్కరసముతోగాని, లేక తత్తద్రోగానుగుణ్యానుపాన విశేషములతో
గాని) సేవించిన జ్వరము, శ్వాసకాసములు, వాంతి, పాండువు, ప్లేహములు, ప్రమే
హము, క్షయము, మూలవ్యాధి, ఉపదంశాదిలింగరోగములు, యోనిదోషము, ప్రద
రము ఘ్నెదలగు కుసుమరోగములు, సర్వమూత్రకృచ్ఛములు - వీనిని హరింపుంజేయును.

(మఱియు సేవాలసూర్యోదయమును తామరయగర్వలు, అభుజెన్ను, పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన కనుమరోగము హరించును.

— చంద్రకళారసము —

ప్రత్యేకం ¹కర్షమాత్రం స్యా త్సూతం ²తామ్రం తథాభ్రకం,
ద్విగుణం గంధకం చైవ కృత్వా కజ్జలికాం శుభామ్. 15
ముస్తా దాడిమదూర్వోత్తైః కేతకీ సైనజద్రవైః,

సహదేవ్యాః కుమారాశ్చ పర్పటస్యాపి వారిణా. 16

రామశీతలికాతోయై శ్వతాపర్యారసేన చ,
భావయిత్వా ప్రయత్నేన దివసే దివసే పృథక్. 17

తిక్తా గుడూచికా సత్త్వం పర్పటోశీర మాగధీ,
శ్రీగంధం శారిబాచైషాం సమాంశం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 18

ద్రాక్షాదికకషాయేణ సప్తథా పరిభావయేత్,
తతో ధాన్యాశ్రయం కృత్వా వట్యః కార్యాశ్చతోపనూః. 19

ఆయం చంద్రకళానామ్నా రసేంద్రః పరికీర్తితః,
సర్వపితృగదధ్వంసీ వాతపితృగదాపహః. 20

అంతర్బాహ్యే మహాదాహ విధ్వంసన మహాఘనః,
గ్రీష్మకాలే శరత్కాలే విశేషేణ ప్రశస్యతే. 21

కురుతే నాగ్నిమాంద్యం చ మహాతాపజ్వరం హరేత్,
భ్రమం మూర్ఛాం హరత్యాశు స్త్రీణాం రక్తం మహాస్రవీమ్. 22

ఊర్ధ్వాధో రక్తపిత్తం చ రక్తవాంతిం విశేషతః,
మాత్రకృచ్చాఘ్ని సర్వాణి నాశయేన్నాత్ర సంశయః. 23

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, తామ్రభస్మము, లేక కాంతభస్మము, అభ్రకభస్మము-ఇవి దినుసుకు కర్షప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన అష్టశిలగంధకము ౬ కర్షములు- ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములొ నునిది కాటుకవలె మర్దించి పిదప భద్రమునైలు, దాడిమపండు, గరికవేళ్ళు, మొగలించును, సహదేవి, కలబంద, పర్పటకము, తామరతూగడ్లు, అడవిసదాప, పిల్లి పీచర అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి దానికి సమముగ చేతిబీర, తిప్పనత్తు, పర్పటకము, వట్టివేరు, పిప్పళ్ళు, శ్రీగంధము, గూడపాలవేరు అను

1 లోలమాదాయ సూతం. 2 కాంతం.

వానిని సమభాగములుగ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గలిపి సింహప ద్రాక్షపండు, ఖర్జూర పండు, చుంచదార, ఇష్పపువ్వు, లేసె, తవతీరి, యష్టిచుఘకము అనువానికషాయముతో నేడుదినములు భావనజేసి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి ౧౫ దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ద్రాక్షపండు, లేసె అనువానియనుపానముతోడ నేవించిన సర్వసిత్తరోగములు, వాతసిత్తరోగము, లోన మిక్కుటముగ తాపము, వెలుపటితాపము, అగ్నిమాంద్యము, కడుతాపజ్వరము, భీమ, మూర్ఛ, అధికమైన స్రావముగల కుసుమరోగములు, ఊర్ధ్వ శోగతరక్తసిత్తములు, రక్తపువారి, సర్వమూత్రకృచ్ఛములు-వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపం జేయును. మఱియు నీరసముచు గ్రీష్మ శరత్కాలములయందు నేవించుట కడు ప్రశస్తంబు. లేక ఈరసమును జాచికాయ, నెయ్యి- వీనిని నేతితో వండి యియనుపానముతోడగాని, లేక ఖర్జూరపండు, లేసె అనువానితోగాని, లేక గుమ్మడుపండు, లేసె అనువానితోగాని నేవించిన కుసుమరోగములు, అస్థిస్రావము, రక్తసిత్తము, హరించును. లేక కర్కాయచూర్ణము, అభ్రకభస్మము, చుంచదార, సిందూరము-వీనిని నేవించినను, లేక పూర్వోక్త బాలసూర్యోదయరసమునకు మహాచంద్రశారసము ననుపానముగ జేసి నేవించినను, అస్పృగ్ధరము, అస్థిస్రావము-వీనిని హరింపంజేయును. మామిడిచెక్కరసములో 2 నూనెబొట్లు, ౪ సున్నపుబొట్లు గలిపి త్రాగిన యెట్టికుసుమరోగమైనను హరించును.

— ౨౭ సిందూరాదివటికములు ౨ —

సిందూరం గోస్తనీ తౌద్రం భక్ష్యతే మాసవంచకం,

అస్పృగ్ధరాస్థిప్రదరం శామ్యతేనాత్ర సంశయః. (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. దీపద్రాక్షపండు, చందిరము (అనగా సిందూరము) వీనిని లేసెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి ౫ మాసములు నేవించిన కుసుమరోగము, అస్థిస్రావము-వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయును.

— ౨౮ పాతాదిఘృకము ౨ —

పాతాగైరికమోచదాడిమ మహానింబప్రియంగ్వంబుదైః

ద్రాక్షోదుంబరచందనాగరువిషాలోధ్రాంబుజంబృన్ధిభిః,

హపుష్పైస్తైర్ధుసలీమృణాలకదలీకందాన్వితైస్సాధయేత్

సతీరం తు జపారనే ఘృతమిదం స్త్రీణాం మహాశోణితమ్. 28

(మాధవనిదానీ)

తా. శిరుబొద్ది, కావీరాయి, బూరుగబంక, దాడింబపండు, పెద్దపేపచెక్క, ప్రేంకణము, కరువేరు, ద్రాక్షపండు, మేడిచెక్క, శ్రీగంధము, అగరు, అతివన, లాడ్డుగు

చెక్క, పట్టివేరు, నేరేడుపలుకులు, బోడపరసాకు, నేలతాటిగడ్డలు, తామరతూండ్లు, ఆరటిమంపలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానికి నాలుగింకలు దాసానిపువ్వులు గలిపి వీని కన్నిటికి రెండింకలు ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి గలిపి పక్వముగ నుడి నాలుగు మాడలయెత్తును సేవించిన కుసుమరోగములు హరించును.

❧ జంబూద్విఘ్నతము ❶ ❧

ఆదాయ శుష్కం జంబూనా మాఢకం సాధుకుట్టితం,
వల్కలస్య ద్రోణజలే పక్త్వా పాచావశేషీతే. 26

దధిమస్తు గుడంచైవ ఘృతం పాతాళగారుడం,
ప్రస్థంప్రస్థం ప్రదాతవ్యం కల్కం కుడవ మావపేత్. 27

బిల్వం స మధుకం లోధ్ర మోచం పద్మం సకేసరం,
ద్రాక్షా కుటజబీజాని థాతకీ కుసుమం తథా. 23

ఖర్జూరం నాగపుష్పం చ సమంగా దాడిమీఫలం,
పాతా ముస్తాజమోదం చ చూత జంబూఫలం తథా. 29

కశేరుక కపిత్థం చ కారభిః పృశ్నిపల్లకా,
ఏతైః పక్త్వా శుభ్రే భాండే ప్రయోజ్యం భిషగుత్తమైః. 30

రక్తపిత్తమతీసారం సరక్తంచాప్యస్పృగ్రం,
యోనిదోషాస్థినిస్రావం రక్తార్కశ్చవినాశయేత్. (పూజ్యపాదీయే)

తా. ఆఢకప్రమాణ మొడిసిన నేరేడుపట్టుకు జిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్లు పోసి నాలువభాగముగ కషాయము గాచి అందు పెరుగుమీడిమీగడ, చెల్లము, ఆవు నెయ్యి, దూసరతీకెరసము అనువానిని దినుసు కొక్కికప్రస్థము చొప్పున గలిపి పిదక నందు మారేడుపరుగు, ఇప్పపువ్వు, లొద్దుగచెక్క, బూరుగుబంక, తామరయగదులు ద్రాక్షపండు, కొడిసెపాలబిత్తులు, ఆరెపువ్వులు, ఖర్జూరపండు, సంపంగిపూలు, ముజిష్ఠ దాడింబపండు, శిరుబొడ్డి, తుంగమునైలు, అజామోదము, మామిడిపరుగు, నేరేడుపలుకులు, నెమ్మటములు, వెలుగపండు, ఇలిందవేరు, నక్కతోకపొన్న అనువాని కల్కము; దినుసుకు కుడవప్రమాణముచొప్పున గలిపి పక్వముగ నుడి సేవించిన రక్తపిత్తము, రక్త తిసారము, అస్పృగ్రము, యోనిదోషము, అస్థిస్రావము, రక్తార్కము హరించును.

❧ కుసుమరోగ చికిత్స ❷ ❧

జంబూదుంబరపల్కలం ఖసిరజాసారం ప్రసూనం తథా
నారీకేశభవం చ కృష్ణకదళికందం తథా తండులం,

లాఘోమూర్ఖవిమిశ్రితం మధుయుతం రాత్రిస్థితం పాయయేత్,
గర్భాశ్శుక్లవదాప్రపిత్తనీకతా మేహైర్భ్రూతం పీడితాన్. ౩౧
(మాధవనిదానే)

తా. నేరేడుచెక్క, మేడిచెక్క, చంద్రకొనలు, నారికడపుపువ్వు, నల్లయరడిగడ్డ, బియ్యము, లక్క- వీనిని సమభాగములుగ మూర్ఖముచేసి లేపెలో గలిపి యొకరాత్రి యునిచి నేపించిన గర్భిణీస్త్రీయొక్క రక్తస్రావము, ప్రదరము (అనఁగా చీరవ్యాధులు), రక్తపిత్తము, నీకతాసేహము హరించును.

— ఆస్థిసావలక్షణము ౩౨ —

సీ. వసుధ విష్ణుక్రాంతరసము లవంగంబు జీలకఱ్ఱయు వండి నేవ నొకటి
మేడిచెక్కలపూటతోడ లవంగంబు నేలకి గూరిచి క్రొల నొకటి
వెస వైడిప్రత్తాకు రసజాతిఫలలవంగంబు లేలకి జీలకఱ్ఱ నొకటి
యేడుతాడులకల్లు నేడు నేరులనూనె బెల్లంబుమిరియంబునెల్ల మూడు

గీ. నేనులును గూర్చి వేడ్కగ నేవ నొకటి
అరయ నేయకాషధంబైన ననుభవించి
వధ్యములు నేయ మానును వధ్యముగను
గొటిలంబైన కుసుమరోగంబులెల్ల.

గీ. తమిదపిండిని జెన్నునఁ దడిపి కొన్ని
కుడుములుగ వండి యవియును గోవునేత
రాయపురిఁగదారయు రమణతోడఁ
బాసములు నేయఁ గుసుమరోగములు మాను.

ఉ. చిక్కనిజీడిగింజ లొక సేరును నోమపుపొట్టు సేరును
జక్కెర పాతకొబ్బెరయుఁ జయ్యన రెండును రెండుపావులు
ద్రొక్కి కలంగవత్తమును దోరపుచిక్కుడుపత్తతోయము
మక్కువ నేళితో గొనఁగ మానును గాంతలయెఱ్ఱజీరలున్.

— ఆస్థిసావలక్షణము ౩౩ —

శుభ్రంరక్తంవాథవాశారవర్ణ మచ్ఛంవిస్రంయోనిజంస్రావమాహుః,
ఆస్థిసావంత్యస్థిమజ్జాపకర్ష మాంత్రేషీస్యాచ్ఛోషశూలప్రదం చ. ౩౩
(మాధవనిదానే)

తా. రక్తము తెల్లగగాని, లేక * శారవర్ణముగగాని, లేక తేటగగాని, గలదై

* శారవర్ణ మన—ఎచ్చగుపచ్చనిరంగు గల నీలవర్ణము.

దుర్గంధముగ యోనిమార్గముగ వెడలిన అస్థిస్థావ మనంబడును. ఇది యస్థులయందలి మృదావశిష్టములచే గలయందు శోషను, శూలను గలుగంజేయును.

❖ అస్థిస్థావనిదానము ❖

భవే ద్రసావిదాహేన యథా తద్వర్ణమార్తవం,
తదస్థిస్థావ మాఖ్యాత మతికార్యప్రదర్శనమ్. 34

తా. స్త్రీకి రసవిదాహమువలన రక్తము రసచ్ఛర్ణముగ జైలువెడలిన అస్థిస్థావ మనః బడును. దీనియం దధికముగ శరీరము గృశించును. (మఱియు అస్థిస్థావరోగమున జ్వరముగాని, లేక ఊయోషద్రవములుగాని, లేక శ్వాసముగాని, లేక మహోష్ణద్రవములుగాని గలిగియుండిన యసాధ్యం బనియు, లేకుండిన సాధ్యం బనియు తెలియజలయును. మఱియు సాధ్యంబుగా నుండు అస్థిస్థావరోగము నివర్తించుటకై నాలుగుమాసముల పూర్ణచంద్రోదయమును సేవింపవలయును.)

❖ శతావస్థ్యుతము ❖

పచేద్భుతస్య ద్విప్రస్థం శతావస్థ్యుతసాధకే,
ఆఢకం మహిషక్షీరం ప్రస్థం గోక్షురకం తథా. 35

ప్రస్థం చ మాషయూషస్య దత్వా కల్మీకృతైర్ఘటే,
శారిబా మధుకం ద్రాక్ష చందనోశీరవత్సకైః 36

ముస్తూచ మృణాళేన కాకోల్యాదిగణేన చ,
పరూష పద్మకింజల్క సమంగోత్పలకర్షకైః 37

సిద్ధేపూతే ఊవే త్ప్రిస్థం సితాయా మాక్షికస్య వా,
ఏతత్సన్యక్ప్రియుంజేత ప్రదరేఽస్థిం వినిస్రుతా. 38

అంతద్వాహే రక్తపిత్తే ఊణే రేతసి పైత్తకే,
మూత్రకృచ్ఛ్రాక్షయోన్తాదే తృష్ణాయాం బృంహణం పరమ్. 39

తా. అవునెయ్యి ౨ ప్రస్థములు, పిల్లిశీచరవేళ్ళరసము ౨ ఆఢకములు, బఠాపాలు ఆఢకము, పల్లెరురసము ౧ ప్రస్థము, మినుపకట్టు ౧ ప్రస్థము - ఇటుల వీని నెగట్టి బాసలో బోసి అందు గూడపాలు, యష్టిమధుకము, ద్రాక్షపండు, శ్రీగంధము పట్టివేరు, కొడిసెపాలు, తుంగముపైలు, తామరతూండ్లు, కాకోల్యాదిగణములో జెన్నబడిన ద్రవ్యములు, ఖర్జూరపండు, తామరకేసరములు, మంజిష్ఠ, నల్లకలువదుంపలు అవారికల్పమును దినును కొక్కొక్కకర్షముచొప్పున గలిపి షడ్వముగ గాచి వడియగట్టి అంబంబదానగాని, లేనెగాని యొక ప్రస్థము గలిపి సేవించిన ప్రదరము, అస్థిస్థావము, అం

ద్వాహము, రక్తపిత్తము, క్షీణరేతోదోషము, సిత్తరోగము, మూత్రకృచ్ఛము, జ్వరము, ఉన్నాదము, దష్టి - వీనిని హరింపజేయుటయేగాక శరీరపుష్టిని సగా గలుగజేయును.

❧ ముసల్యానికమాయము ❸ ❧

ముసలీఖదిరామలకీ త్రికంటక జంబూత్వగ్వరీక్వాభః,

అస్థిస్థావం ప్రదరం ప్రవాహికా సప్తిత్తమాశునాశయతిద్రువమ్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. నేలతాటిగడ్డలు, చంద్రచెక్క, ఉసిరికెపప్పు, పల్లెరు, నేరేడుచెక్క, పిల్లపీచరవేరు - వీనిని సమభాగములుగ చంది కమాయము గాచి త్రాగిన అస్థిస్థావము, ప్రదరము, ప్రవాహిక, రక్తపిత్తము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ బలాదికమాయము ❹ ❧

బలా చిన్నరహా ధాత్రి వల్కలం చారిమేదకం,

క్వాభోఽస్థగర్హపితృస్థగస్థిస్థావసీషాదనః. (మతాంతరే) 41

తా. ముత్తవపులగము, తిప్పతీగె, ఉసిరికెపప్పు, తెల్లతుమ్మకొనలు - వీనిని కమాయముగాచి త్రాగిన ప్రదరము, రక్తపిత్తము, అస్థిస్థావము (తెల్లచీరరోగము) వీనిని హరింపజేయును. (లేక ఆదోండవేరుగంధములతో కొలిమెద్దు, పిప్పలి అనువాని చూర్ణము గాని, లేక యోగరాజగుగ్ధలమునుగాని గలిపి నేవించిన అస్థిస్థావము హరించును.)

ఉ. తంగెడువేరుచెక్కయు నుదారత నల్లనిప్రత్తియాకులుకొ
సంగతి నుత్తరేణువురసంబును నొక్కొక ద్రవ్యమందునకొ
వంగవిభూతి శర్కరయు వర్మమరీచము గూర్చి నేవచే
తం గడువేగ మాను వసుధాస్థలి కాంతలచీరరోగముల్.

సీ. గొడ్డుకాకర చెట్టుగడ్డరసంబును జల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి
కువలయంబును చుప్పికొమ్మగంధంబును జల్లయువంగభస్మంబునొకటి
వెలసినతం గేడువిత్తులచూర్ణంబు చల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి
మీఱిన యాదోండవేరును గొలిమెద్దు చల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి

గీ. చెలగి యీయశాషధంబును నేవజేసి
పథ్యముగ నున్న మానును బరగ వేగ
ప్యాధులెల్లను ధరణి నవశ్యముగను
తేలువిషమెక్కి మంత్రాన దిగినయట్లు.

తా. రూక్ష, వివర్ణముగలిగి పగిలియుండిన వాతయోనికందమని తెలియవలయును.

❧ యోనికందచికిత్స ❸ ❧

గైరికామ్రాస్థి జతర రిజన్యం జినకట్ఫలాః,
పూరయే ద్యోనిమేతేషాం చూర్ణైః తౌ ద్ర సమాన్వితైః. 82

త్రిఫలాయాః కషాయేణ సత్తౌద్రేణ చ సేచయేత్,
ప్రమదా యోనికందేన వ్యాధినా పరిముచ్యతే. 83

తా. కావిరాయి, మామిడిపప్పు, పసపు, సురమతాయి, కాయఫలము-వీనిని మార్జముజేసి తేనెలోగలిపి యోనియందు ధారణముజేసినను, లేక త్రిఫలకషాయములూ లేనె గలిపి సేచనముజేసినను యోనికందము హరించును.

❧ అఖుతైలము ❹ ❧

ఆఖోర్దాంశం సపది బహువా సూక్ష్మఖండికృతం త
త్తైలేపాచ్యం ద్రవతి నియతం యావదేతేన సమ్యక్,
తత్తైలాక్తం వసనమనిశం యోనిభాగే దధానా
సత్యం వ్రీడా జనక మబలా యోనికందం నిహంతి. 84

తా. ఎలకమాంసముయొక్క సన్ననితునకల సూనెలోవైచి ద్రవించి తైలముతో గలియువఱకుగాచి దానిలో వస్త్రము దడిపి యోనియందు ధరించిన లజ్జాకారక యోని కందము హరించును.

❧ పిత్తజయోనికందలక్షణము ❺ ❧

దాహరాగజ్వరయుతం విద్యా త్పిత్తాత్తకం తు తం,

తా. దాహయు క్తముగ, ఎఱ్ఱగ, తాపయు క్తముగ నుండిన పైత్తకయోనికందమని తెలియవలయును.

❧ కఫజయోనికందలక్షణము ❻ ❧

నీలపుష్పప్రతీకాశం కంఠూమంతం కఫాత్త కమ్. 85

తా. నీలపుష్పవర్ణముగ కంఠూయు క్తముగ నుండిన కఫజయోనికంద మని తెలియవలయును.

❧ సన్నిపాతజయోనికందలక్షణము ❼ ❧

శర్వలింగసమాయుక్తం సన్నిపాతాత్తకం వదేత్,

తా. పూర్వోక్త వాత, పిత్త, కఫలక్షణయుక్తముగ నుండిన సన్నిపాతకయోని కంద మని తెలియవలయును.

— ౭౭ గుడూచ్యాదిపత్తి ౭౭ —

గుడూచీ త్రిఫలా దంతి క్వాథేన పరివేషితైః.

86

పిప్పలీ మరిచై ర్దామై శ్శతాహ్వ కుప్త సైంధవైః,

వర్తిస్తుల్యా ప్రదేశీన్యా థార్యా యోనివిశోధినీ.

87

తా. తిప్పలీ, త్రిఫలములు, దంతివేరు-వీనికమయముతో పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, ఉడ్డులు, పిల్లిపీచర, చెంగలవ్వికోళ్ళు, సైంధవలవణము అనువానిని నూరి వస్త్రమున బట్టించి జాట్టున వ్రేలులావంత వర్తిజేసి యోనియందు ధరించిన యోనిరోగము హరింపి యోని స్వచ్ఛముగ నగును.

— ౭౮ పిష్టజంబూకలేపము ౭౮ —

పిష్టజంబూక సంపిష్టం వక్త్రం లింతిండిసంయుతం,

లేపమాత్రేణ నారీణాం యోనికందహారం పరమ్.

88

వా. పిష్టజంబూకమును (వీతలోధ్రమును) దంచి చూర్ణముజేసి చింతపండుల గలిపి వక్త్రముగ వండి యోనివైడబూసిన యోనికందము హరించును.

— ౭౯ గర్భపాతనిదానము ౭౯ —

భయాభిఘాత తీక్ష్ణోష్ణపానాశన నిషేవణాత్,

గర్భః పతతి రక్తస్య సశూలం దర్శనం భవేత్. (ఆయుర్వేదే) 89

తా. భయము, అభిఘాతము-వీనింజెందుట, తీక్ష్ణము, ఉష్ణముగలయన్నోదకముల సేవించుట-ఈకారణములవలన శూలయుక్తముగ గర్భస్రావము, రజోదర్శనము గలుగును.

— ౮౦ గర్భస్రావపాతనకాలము ౮౦ —

ఆచతుర్థా త్తతోమాసా త్ప్రసవే ద్గర్భవిద్రవః,

తతస్త్రిరశరీరస్య పాతః పంచమషష్ఠ యోః.

90

తా. నాలుగుమాసములవఱకు గర్భము ద్రవముగ నుండును. ఇది ప్రసవించిన స్రావమనంబడును. ఐదవ, లేక ఆరవమాసమున గర్భము కఠినంబుగ నుండును. ఇది షడన గర్భపాత మనంబడును.

— ౮౧ గర్భస్రావకారణము ౮౧ —

గర్భోభిఘాత విషమాసనపీడనాదైః

వక్త్రం ద్రుమాదివ ఫలం పతతి ఊజేన.

91

తా. అభిఘాతము, విషమముగ గూర్చుండుట, పీడ మొదలగు కారణములవలన “వక్త్రమైన ఫల మొకింత యభిఘాతమువలన వృక్షముననుండి పడుచందంబున, గర్భము స్వస్థానమునందుండి తత్త ఇమున పతనంబగును.”

❧ గర్భపాతోష్ణద్రవములు ❧

ప్రసంసమానే గర్భేస్యా ద్దాహః శ్శూలశ్చ పార్శ్వయోః,
పృష్ఠదుక్ష్పదరానాహౌ మూత్రసంగశ్చ జాయతే. 92

తా. గర్భసావకాలంబున దాహము, పార్శ్వ, పృష్ఠములయందు కూల, ప్రద
రము, ఆనాహము, మూత్రప్రతిబంధము అను నుపద్రవంబులు గలుగును.

❧ స్థానానంతరగతగర్భోష్ణద్రవము ❧

స్థానాత్థానాంతరే తస్మి న్స్త్రియాత్యపి చ జాయతే,
ఆమపక్వాశయాదౌ తు ఊర్జీభవూర్వాహ్యుష్పద్రవాః. 93

తా. గర్భము స్వస్థానముననుండి చలించి యితరస్థానగతంచైన ఆమ, పక్వాశయ
ములయందు ఊర్జీభవూర్వకమైన యుష్పద్రవములు గలుగును.

❧ ప్రతిమాసగర్భోష్ణద్రవములు ❧

మధుకం శిగురీజం చ పయస్యాసురదారు చ,
అశ్శంతకః కృష్ణతిలా స్తామ్రవల్లి శతావరీ. 94

'వృక్షాదనీ పయస్యా చ లతాచోత్పల శారిబా,
అనంతా శారిబా రాస్యా పద్మా మధుకమేవ చ. 95

బృహతీద్వయకాశ్శర్మః క్షీరీశ్చంగాస్త్యచో ఘృతమ్,
పృశ్నిఞ్జీ బలా శిగు శ్వదంష్ట్ర మధుపర్ణికా. 96

శృంగాటకం బిసం ద్రాక్షౌ కనేరు మధుకం సీతా,
సప్తైతా స్పయసా యోగా న్నర్ధశ్లోకసమాపనాత్. 97

క్రమాత్సప్తసు మాసేషు గర్భే స్రవతి యోజయేత్,
వాక్యమ్. ఏతా ఓషధయః కర్మమితాశ్శీతతోయేన సంపిష్య పల
మితేన దుగ్ధే నాలోడితాః పాతవ్యాః. 98

తా. ప్రథమమాసమున గర్భపాతము గలిగిన అతిమధురము, మునగవిత్తులు, క్షీర
కాశోళి, దేవదారు అనువానిని, రెండవమాసమున అశ్శంతకము, నల్లసువ్వులు, మంచెప్ప,
పిల్లిపీచర అనువానిని, మూడవమాసమున బదనిక, క్షీరకాశోళి, నల్లకలంప, సుగంధిపాల
అనువానిని, నాలుగవమాసమున దురదగొండి, సుగంధిపాల, సన్నరాన్నము, ముణుగుదామర,
అతిమధురము అనువానిని, ఐదవమాసమున చిన్నములక, పెద్దములక, నేలగుమ్మడు,
కర్కాటకశృంగి, దాల్చిని, నెయ్యి అనువానిని, ఆరవమాసమున కోలపొన్న, ముత్తవపుల
గము, మునగ, పల్లెరు, గుమ్మడు అనువానిని, ఏడవమాసమున పరికెగడ్డ, తామరతూండ్లు,

ద్రాక్షపండ్లు, కచారములు, అతిమధురము, శర్కర అనువానిని, ప్రతిమాసమున కొక కర్షప్రమాణము చొప్పున నెచ్చించి శీతోదకముతో నూరి పలమెత్తు పాలలో గట్టి త్రాగిన గర్భపాతము గలుగకుండును.

—ॐ గర్భపాతమునకు లజ్జాళుకాదికహాయము ॐ—

లజ్జాళు ధాతకీపుష్ప ముత్పలం మధులోధ్రకం,
జలస్థయాస్త్రీయాపీతం గర్భపాతం నివారయేత్. (మాధవనిదానే)

తా. అంతరదామర, ఆరెపువ్వు, నల్లకలువ, అతిమధురము, లూడ్డుగ-పీని కహాయ ముగాచి స్త్రీని నీళ్ళలో గూర్చుండబెట్టి పానముచేయించిన గర్భపాతము హరించును.

—ॐ గర్భపాతమునకు శర్కరాదియోగము ॐ—

శర్కరాబిసలిలంసమాంశకం మాక్షికేనసహభక్ష్యతేయదా,
నాస్త్రీ గర్భవతజోద్భవం భయం పాపభీతిరివ తీర్థసేవయా. 100

తా. శర్కర, తామరతూండ్లు, నువ్వులు-పీనిని సమభాగములుగ నూరి తేనె యనుపానముతోడ భక్షించిన తీర్థసేవన జేయువారలకు పాపభీతి లేకుండుచందంబున గర్భపాతభీతి గలుగకుండును.

—ॐ గర్భచలనమున ప్రిజేరాదికహాయము ॐ—

ప్రిజేరాతివిషా ముస్తా మోచశక్తై శ్శృతంజలం,
దద్యాదగ్రే ప్రచలితే ప్రదరే కుక్షిరుజ్వలి. 101

తా. వట్టివేరు, అతివన, తుంగమునైలు, బూరుగబంక, కొడిసెపాలవిత్తులు-పీనిని కహాయము గాచి త్రాగిన గర్భచలనము, ప్రదరము, శూల హరించును.

—ॐ మూఢగర్భలక్షణము ॐ—

మూఢః కరోతి పవనః ఖలు మూఢగర్భం
శూలం చ యోనిజతరాదిషు మూత్రసంగమ్. 102

తా. కుంతితగతిగలపాతము యోని, కడుపు అనువానియందు శూలను, మూత్ర ప్రతిబంధమును గలుగంజేయుటవలన గర్భము బైలువెడలకుండును. ఇదియ మూఢగర్భ మనంబడును.

—ॐ మూఢగర్భగతి, తద్వేదములు ॐ—

భుగ్నోఽనిలేన విగుణేన తతస్సగర్భ
స్సంఖ్యానుతీత్య బహుధా సమువైతి యోనిం,
ద్వారం నికుఢ్య శిరసా జత రేణ కశ్చి
త్కశ్చి చ్ఛరీర పరివర్తిత కుబ్జదేహః.

ఏకేన కశ్చిదపరస్తు భుజద్వయేన
తర్యగ్తో భవతి కశ్చి దవాఙ్ముఖోఽనన్యః,
పార్శ్వపవృత్తగతిరేతి తథైవ కశ్చి
దిత్యప్తథా గతిరియం హి పరా చతుర్థా. 104

సంకీలకః ప్రతిఖురః పరిఘోఽథ బీజ
స్తేషూర్ధ్వబాహుచరణై శ్చిరసాచ యోనిం,
సందిచయో భవతి కీలకవత్సకీలో
దృశ్యైః ఖరైః ప్రతిఖురస్సహికాయసంగీ. 105

గచ్ఛేద్భుజద్వయశిరా స్సచ బీజకాఖ్యో
యోనా స్థిత స్సపరిఘః పరిఘేన తుల్యః. (ఆయుర్యేదే) 106

తా. విగుణవాతమువలన గర్భము విఠింపఁజేయఁజేయు అనేకవిధములంగ యోని ద్వారముల జెందును. అది ముఖముగ నెనిమిదివిధంబులు. ఎట్లనిన—గర్భము యోనిముఖ మును మస్తకమువలననడ్డగించుట, ఉదరముచే నడ్డగించుట, శరీరము పొద్దుటచే సంకుచిత జేహముగలదై యడ్డగించుట, ఒకభుజముతోగాని, లేక రెండుభుజములతో గాని యడ్డగించుట, అడ్డమైన ముఖముగలదై యడ్డగించుట, అఘోముఖమై యడ్డగించుట, పార్శ్వభంగమువలన మశ్చినగతిగలదై యడ్డగించుట—ఈప్రకారముగ యోనిముఖము నకు గర్భమువలన ఎనిమిదివిధములైన గతులు గలుగును. (రెండవప్రకారముగ గతిగల గర్భమును వచించెదను.) గర్భమునకు సంకీలకము, ప్రతిఖురము, పరిఘము, బీజము అను నాలుగువిధములైన గతులు గలుగును. అందు గర్భము హస్తపాదముల పొడవుగ నునిచి కొని శిరమును ముందుగ జేసికొని యోనిముఖమునుజెంది గూటమువలె ద్వారమునందుండిన సంకీలకమనియు, హస్తపాదములు గొరినెలవలె బైట గనుపించుచు తక్కిన శరీరము లొసనే దగులుకొనియుండిన ప్రతిఖురమనియు, రెండుభుజములు, తల ముందుగ గలదై దగులుకొనియుండిన బీజమనియు, గడియవలె యోనిముఖమునందు దడ్డపడి యుండిన పరిఘమనియు తెలియవలయును.

—అసాధ్యమూఢగర్భలక్షణము—

అపవిద్ధశిరాయా తు శీతాంగీ నిరపత్రపా,
నీలోత్థితసీరాహంతి సాగర్భం. సచ తాం తథాః. 107

తా. మెడవిరిగినటుల నిలువకుండుట, శరీరము చల్లగనుండుట, ప్రజ్ఞ లేకుండుట, ప్రక్కలయందు పచ్చనివర్ణము లేక నీలవర్ణముగల సిరలు వ్యాపించియుండుట - ఇట్టి

లక్షణములు గల గర్భిణిగాని, లేక దానియొక్క గర్భముగాని మృతిచెందునని తెలియ
వలయును,

— ౧౦ గర్భమూలలక్షణము —

గర్భాస్పందనమావీనాం ప్రణాశశ్చాన్యవసాండుతా,
భవేదుచ్ఛ్వాసపూతిత్వం శూనతాంతర్మతే నిశా. 108

తా. గర్భము చలించు కుండుట, ప్రసవవేదన నిలుచుట, ఒడలు కపిలవర్ణముగ
గాని, లేక తెల్లవర్ణముగ గాని యుండుట, శ్వాసోచ్ఛ్వాసములయందు దుర్గంధము వేయుట,
కడుపుబ్బుట-ఈలక్షణములవలన లోన గర్భము మృతి చెందిన దని తెలియవలయును.

— ౧౧ గర్భమరణహేతువు —

మానసాగం తు భిర్దా తు రుపతాపైః ప్రవీడితః,
గర్భో వ్యాపద్యతే కుక్షౌ వ్యాధిభిశ్చ ప్రవీడితః. 109

తా. మాతయొక్క మానసిక, అగంతుకదుఃఖములవలన గాని, లేక వ్యాధివలన
గాని, గర్భవీడగలిగి గర్భము గర్భాశయమున మృతిచెందును.

— ౧౨ అసాధ్యగర్భిణీలక్షణము —

యోనిసంవరణం సంగః కుక్షౌ మక్కుల్లవచ,
హన్య స్త్రియం మూఢగర్భే యథోక్తాశ్చాప్యపద్రవాః. 110

తా. వాయువుయొక్క సంబంధమువలన యోని సంకోచంబగుట, ప్రక్కల
యందు గర్భము దగులుకొనియుండుట, మక్కుల్లశాల, అక్షేపకము, కాసము, శ్వాసా
ద్యుష్పద్రవములు గలుగుట-ఈలక్షణములు గల గర్భిణి మృతిచెందునని తెలియవలయును.

— ౧౩ వికృతాకృతిగర్భలక్షణము —

ఋతున్నాతా తు యానారీ స్వప్నే మైథునమాచరేత్,
ఆర్తవం వాయురాదాయ కుక్షౌ గర్భం కరోతి హి. 111

మాసిమాసి వివర్ధిత గర్భిణ్యా గర్భలక్షణం,
కలలం జాయతే తస్యా వర్జితం వైత్యైకైర్గుణైః. 112

సర్వవృద్ధిక కూశ్మాండ వికృతాకృతయశ్చయే,
గర్భాశ్చైతే త్రయశ్చైవ జ్ఞేయాః పాపకృతో భృశమ్. 113

తా. ఋతున్నానము జేసినదియును మైథునము జేయఁబడినటుల స్వప్నముగా
చెడిస్త్రీయొక్క వాతము రక్తమును గ్రహించి ప్రక్కలయందు గర్భమువలె పిండాకృతిగం
జేసి ప్రతిమానమున వృద్ధిచెందింపుచు సర్వగర్భలక్షణయుక్తంబుగ నేయును. వినను వాని

యందు పితృగుణసంబంధంబు లగు అస్థులు, మెట్టుకలు మొదలగునవి లేకుండుట జేసి
సర్పము, తేలు, గుమ్మడుకాయ మొదలగువానిలో నేదైన నొకదానియొక్క యాకా
రముగలదిగ నగును. ఈమూఁడాకృతులు గలగర్భము పాక్ష్యతం బని జెలియందగును.

❧ యోనిసంవరణలక్షణము ౭౯ ❧

వాతలాస్యన్న పానాని గ్రామ్యధర్మం ప్రజాగరం,
అత్యర్థం సేవమానాయా గర్భిణ్యా యోనిమార్గజః. 114

మాతరిశ్వా ప్రకుపితో యోనిద్వారస్య సంవృతిం,
కురుతే రుద్ధమార్గత్వా పునరంతర్గతోఽనిలః. 115

నిరుణ్ధ్యాశయద్వారం పీడయ స్తర్భసంస్థితిం,
నిరుద్ధవదనోచ్ఛ్వాసో గర్భశ్చాశు విపద్యతే. 116

ఉచ్ఛ్వాస రుద్ధ హృదయాం నాశయత్యథ గర్భిణీం,
యోనిసంవరణం నామ వ్యాధి మేతం ప్రచక్షతే. 117

అంతక ప్రతిమం ఘోరం నారభేత్తు చికిత్సితం, (మాధవనిదానే)

తా. వాతకర అన్న పానములు, మైథునము, జాగరణము అనువానిని మిక్కుట
ముగ గర్భిణి సేవింతుటవలన యోనిమార్గమునందు వాతము క్రొవించి యోనిముఖ
మును సంకుచితముగ జేసి దానివలన లోనం బ్ర వేశించి గర్భాశయముఖము నడ్డగించి పీడను
గలుగఁజేయును. దానివలన గర్భముయొక్క నోరును ముక్కు నడ్డగింపబడి శ్వాసో
చ్ఛ్వాసములు వెడలక గర్భమునేని, లేక గర్భిణియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు బంధింపఁ
బడుటవలన గర్భిణి నేని నశింపఁజేయును. ఈరోగమును యోనిసంవరణ మని వచించెదరు.
ఇది యమునితో తుల్యంబగుటచే చికిత్సానర్హంబు.

❧ వాతసంకుచితగర్భలక్షణము ౮౦ ❧

వాతేన గర్భసంకోచా త్వ్రసూతిసమయేపి వా, 118

గర్భం నజనయేన్నారీ తస్మాత్కృణు చికిత్సితం,
కుట్టయే స్తుసలేనైషా కృత్వా ధాన్య ములూఖలే. 119

విషమంచాసనం యానం సేవేత ప్రసవార్థినీ,

తా. ప్రసవకాలమున వాతమువలన గర్భము సంకోచమును జేంచి ప్రసవము
గాకుండిన రోగిణిలో ధాన్యమువేసి రోకలితో చాలాకాలమువఱకు దంచునటులం జేయ
వలయును. మఱియు విషమమైనయోసనమును సేవింపునటులం జేయవలయును.

❧ కృష్ణాదిలేపము ౮౧ ❧

కృష్ణా వచాచాపి జలేన పిష్టా నై రండతైలాఖిలునాభిలేపాత్

సుఖప్రసూతిం కురుతేఽంగనానాం నివీడితానాం బహుభిః ప్రమాదైః.

తా. విషవృక్ష, వస వీని నుదకముతో నూరి అం దాముదము గలిపి బొడ్డుపై వేసినముజేసిన కడుప్రమాదమువలన మిక్కుటముగ వీడజేందుచుండుస్త్రీ సుఖముగ ప్రసవింపును.

— ౧౭ మాతులుంగాదిలేవము ౧౭ —

మాతులుంగస్యమూలం తు మధుకం సంయుతం తథా,
ఘృతేన సహితం పీత్వా సుఖం నారీ ప్రసూయతే. 121

తా. మాదీఫలపువేరు, అతిమధురము అనువానిచూర్ణమును నేతిలో గలిపి త్రాగిస్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించును.

— ౧౮ ఇత్తుమూలబంధము ౧౮ —

ఇక్షోరు త్తరమూలం నిజతనుమానేన తంతునా బధ్వా,
కటివిషయే గర్భవతీ సుఖేన సూతే విలంబతేనాపి. 122

తా. చెఱకుయొక్క ఉత్తరపుకట్టువేరును తనంత పొడవుగలనూలుతో బంధించి నడుమునందుగట్టికొనిన అలస్యములేక స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించును.

— ౧౯ సుఖప్రసవము ౧౯ —

తాళస్యచో త్తరం మూలం స్వప్రమాణేన తంతునా,
బధ్వా కట్యాం తు నియతం సుఖం నారీ ప్రసూయతే. 123

తా. తాటిచెట్టుయొక్క ఉత్తరపుకట్టువేరును తనంతపొడవుగల నూలుతో బంధించి నడుమునందు గట్టికొనిన స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించును.

— ౨౦ అపామార్గబంధము ౨౦ —

ప్రత్యక్షుష్పాః పారిధద్రస్యయద్వా
మూలంయేద్వా కాకజంఘా సముత్థం,
కట్యాం బద్ధం యోషితాం సత్ప్రసూతిం
యోగే యుక్త్వా సంహృతం సాధుకుర్యాత్. 124

తా. తెల్లయు త్తరేణువేరు, వేపవేరు, వెలుమసంధివేరు అనువానిలో దేనిని గాని శుభవారనక్షత్రయోగములయందు చెచ్చి నడుమునందు గట్టికొనిన స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించును.

— ౨౧ గర్భోద్ధరణవిధి ౨౧ —

హస్తేన సర్పిషాక్తేన యోనే రంతర్గతేన సా,
మృతేతు గర్భే గర్భిణ్యా యోనౌ శస్త్రం ప్రవేశయేత్. 125

శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణా లఘుక్షాస్తాభయోజ్ఞితాః, (ఆయుర్వేదే)

తా. గర్భమున శిశువు మృతిజెందిన శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణుండు, హస్తలాఘవము గలవాఁడు నగువైద్యుండు హస్తమునకు నెయ్యినిబూనికొని భయవిహీనుడై శస్త్రమును యోనియందు బ్రవేశింప జేసి మృతగర్భమును ఛేదించవలయును.

సచేతనం తు శస్త్రేణ న కథంచన దారయేత్. 126

సదార్యమాణో జననీ మాత్తానంచాపి మారయేత్,
నోవేక్షేత మృతం గర్భం ముహూర్తమపి పండితః. 127

సచాశు జననీం హంతి ప్రభూతాన్నం యథా పశుం,

తా. గర్భస్థశిశువు జీవించియుండిన సాహసాదులచే ఛేదించబడదు. అటుజేసిన శిశువు, గర్భిణీస్త్రీ నశించెదరు. మఱియు మృతగర్భమును బుద్ధిమంతుఁడగువైద్యుండు ఊణకాలందైన నుపేక్షించు జనదు. ఏలనిన, మిక్కిలముగ పశువుచే భుజింపబడిన యన్నము జీర్ణముగాక దానిం జంపుచుందంబున శిశువు గర్భిణిని జంపును.

— మృతగర్భచ్ఛేదనవిధి ౨ —

యద్యదంగం హి గర్భస్య యోనౌ సజ్జతి తద్విషక్. 128

సమ్యగ్వినిర్హరేచ్ఛిత్యా రక్షేన్నారీం ప్రయత్నితః,

తా. యోనిద్వారమున దగులుకొనియుండు మృతశిశువుయొక్క అంగముల జాగరూకుడై ఛేదించి వెలిపరచి స్త్రీని రక్షింపవలయును.

— సూతికారోగనిదానము ౩ —

అంగమర్దో జ్వరః కంఠః పిపాసా. గురుగాత్రతా. 129

శోథ శూలాలిసారౌ చ సూతికారోగలక్షణం,
మిథోవచారా త్సంక్లేశాద్విషమాజీర్ణభోజనాత్. 130

సూతికాయాశ్చ యేరోగా జాయంతే దారుణాస్తుతే,
వాయుః ప్రకుపితః కుర్యాత్సంరుధ్య రుధిరం చ్యుతమ్. 131

సూత్యాస్తు హృచ్చిరో వస్తి శూలం మక్కుల్లసంజ్ఞకం,
జ్వరాలిసార శోషాశ్చ శూలాలానాహ బలక్షయాః. 132

తంద్రారుచి ప్రసేకాద్యాః కఫవాతామయోద్భవాః,
కృచ్ఛ్రసాధ్యాపితే రోగాః క్షీణమాంసబలాగ్నితః. 133

తే సర్వే సూతికానామ్నూ రోగాస్తే చాపుష్కపద్రవాః,

తా. ఒడలునొప్పి, బ్వరము, వణకు, దప్పి, శరీరమున బరువు, వాపు, శూల, విరేచనములు-ఈలక్షణములు గలిగిన సూతికా (బాలింత)రోగ మని దెలియవలయును. మఱియు బాలింత యగు స్త్రీకి అన్యథోపచారములం జేయించుటవలనగాని, క్లేశమువలనగాని, లేక దుష్టాన్న పానములవలనగాని, విషమాశనము, అజీర్ణభోజనము మొదలగు వాని సేవనవలనగాని కడుభయంకరమైన సూతికారోగము జనించును. మఱియు నీసూతికారోగంబున వాతము ప్రసోపించి స్వస్థానమువలన విడువఁబడినరక్తము నడ్డగించి బాలింతయొక్క హృదయము, మస్తకము, పొత్తికడుపు అనువానియందు శూలను గలుగఁజేయును. ఈశూల మక్రల్లక మనుపేరం బరగును. మఱియు బ్వరము, విరేచనములు, వాపు, శూల, కడుపుబ్వరము, అశక్తత, కఫవాతరోగములవలన గలిగిన తంద్ర అన్న ద్వేషము, నోటిలో నీ రూరుట-ఇట్టివికారంబులు గలిగిన కఫవాతమువలన సూతికారోగ మని దెలియవలయును. అందు మాంసము, బలము, అగ్ని తీణించియుండిన కష్టసాధ్యంబులు. ఇవియన్నియు సూతికారోగములనియు, సూతికోపద్రవము లనియు దెలియందగును.

— సూతికారోగసామాన్యచికిత్స ౨ —

సూతికారోగశాంత్యర్థం కుర్యాద్వాతహరిం క్రియామ్. 184

తా. సూతికారోగము శమించుటకై వాతనాశకరచికిత్సం జేయవలయును.

— అమృతాదికషాయము ౨ —

అమృతానాగరసహచర భద్రోత్కటపంచమూలకంజలదః,
శృతశీతం మధుయుక్తం శమయత్యచిరేణ సూతికాతంకమ్. 185

తా. తిప్పతీగె, శొంతి, ములుగోరింట, వావిలి, లవంగపట్ట, పంచమూలములు, తుంగము నైలు—వీనిని కషాయము గాచి చల్లాన్ని యొకింత తేనె గలిసి త్రాగిన తక్షణమన సూతికారోగము హరించును.

— దేవదార్వాదికషాయము ౨ —

దేవదారు వచా కుష్ఠం షిప్పలీ విశ్వభేషజం,
కట్ఫలం ముస్త భూనింబ తిక్తా ధాన్యహరీతకీ. 186

గజకృష్ణా చ దుస్సర్పా గోతురం ధన్వయాసకం,
బృహత్కలివిషా ఛిన్నా కర్కటం కృష్ణజీరకమ్. 187

సమభాగాన్వితై రేతై స్సింధురామతసంయుతైః,
క్యాథ మష్టావశేషం తు ప్రసూతాం పాయయేత్ స్త్రీయమ్. 188

శూల కాస జ్వర శ్వాస మూర్ఛా కంప శిరో ర్దిభిః,
యుక్తం ప్రలాప తృష్ణావా తంద్రాతీసార వాంతిభిః. 189

నిహంతిసూతికారోగం వాతపిత్తకఫాన్వితం, (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. దేవదారు, వస, చెంగల్యకోస్తు, పిప్పళ్ళు, శొంఠి, గుమ్మడులేకు, తుంగమునైలు, నేలవేము, కటుకరోహిణి, ధనియాలు, కరక్కాయ, గజపిప్పలి, రేగటిదూల, పల్లెరు, దురదగొండి, నేలములక, అతివస, తిప్పతీగె, కర్కాటకశృంగి, నల్లజీలకఱ్ఱ-వీనిని సమభాగములుగ దంచి అష్టవశేషముగ కషాయముగాచి అందు నైంధవలవణము, నేతిలో పొంగించబడిన ఇంగువ గలిపి బాలిత త్రాగిన శూల, కాసము, జ్వరము, శ్వాసము, మూర్ఛ, పణకు, తలనొప్పి, వదరుట, పిప్పి, దాహము, తంద్ర, అతిసారము, వాంతులు అనువాసితో గూడియుండు సూతికారోగమును, త్రిదోషజనిత సూతికారోగమును హరింపంజేయును.

❖ పజ్రకాంజికము ❶ ❖

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చవ్యం శుంఠీ యవానికా. 140

జీరకేద్యే హరిద్రే చ బిడా సౌవర్చలం తథా,
ఏతై రేవౌషధైః పిష్టై రారనాళం విపాచయేత్. 141

ఆనువాతహరం వృష్యం కఫఘ్నం వహ్నిదీపనం,
వజ్రకం కాంజికం నామ స్త్రీణా మగ్నివివర్ధనమ్. 142
సూతికారోగశమనం శూలఘ్నం క్షీరవర్ధనం,

తా. పిప్పలీ, మోడి, చవ్యము, శొంఠి, ఓమము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, పసపు, మ్రానిపసపు, బిడాలవణము, సౌవర్చలవణము-వీనిని దంచి సమముగ గలిపి కాచి స్త్రీత్రాగిన ఆనువాతము, కఫము, బాలితరోగము, శూల-వీనిని హరింపంజేయుటయేగాక పీర్వవృద్ధిని, అగ్నిదీపనమును, స్త్రాములయందు పాలయొక్కవృద్ధిని గలుగంజేయును.

❖ గర్భవిలాసరసము ❷ ❖

రస గంధక తుత్థం చ త్ర్యహం జంబీర మద్దితమ్. 143

త్రిర్థానితం త్రికటునా దేయం గుంజా చతుష్టయం,
గర్భిణ్యా శూలవిప్టంబ జ్వరాజీర్ణేషు కేవలమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసము, గంధకము, మైలుతుత్తము-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నిమగ్నండ్లరసముతో మూడుదినములు మద్దించి పిదప త్రికటుకకషాయముతో మూడుభావనలుచేసి నాలుగుగురిగింజలయొత్తును సేవించిన గర్భిణీశూల విప్టంభము, జ్వరము, అజీర్ణము హరించును.

❖ గర్భచింతామణిరసము ❸ ❖

బాతీఫలం టంకణం చ. వ్యోమం దైత్యేంద్ర రక్షకం,

- తచ్చూర్ణం సమభాగేన మద్ధితం ప్రహరద్వయమ్. 145
 జంబీరరసయోగేన వటిం కుర్యా ద్విచక్షణః,
 గుంజాద్వయం ప్రమాణేన కృత్వా వైద్యః ప్రయత్నతః. 146
 అర్చకస్య రసేనైవ భక్షయే దుష్టవారిణా,
 నిహంతి సూతికారోగం భాస్కర స్తిమిరం యథా. 147

తా. జాజికాయ, వెలిగారము, త్రికటుకములు, బలురక్కసి, కొడిసె, కుంకుమపువ్వు-వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి రెండుర్ధ్వాములు నిష్ప పుడ్డరసముతో మద్ధించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతోగాని, లేక ఉష్ణోవకానుపానముతోగాని నేపించిన సూర్యుఁడుదయించుటచే నంధకారము దొలంగు భంగి సూతికారోగము దొలంగును.

- రసం తాళం తథా లోహం ప్రత్యేకం కర్షమాత్రకం,
 కర్షత్రయం తథాచాభ్రం కర్పూరం వంగ తామ్రకం. 148
 జాతిఫలం తథా వ్యోషం గోక్షురం చ శతావరీ,
 బలాతిబలయోర్ద్వాలం ప్రత్యేకం తోలకం శుభమ్. 149
 వారిణా వటికాకార్యా ద్విగుంజఫలమానతః,
 సన్నిపాతం నిహంత్యాశు స్త్రీణాంచైవ విశేషతః. 150
 గర్భిణ్యాజ్వరదాహం చ ప్రదరం సూతికామయం, (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము, అభ్రకభస్మము 3 కర్షములు, కర్పూరము, వంగభస్మము, తామ్రభస్మము, జాజికాయ, త్రికటుకములు, పల్లెరు, చల్లపిల్లిగడ్డలు, ముత్తపపులగపువేరు, పెద్దముత్తప పులగపువేరు-ఇవి దినుసుకు తులప్రమాణము-ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వములో నునిచి ఉష్ణోదకముతో మద్ధించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నేపించిన విశేషముగ స్త్రీలయొక్క సన్నిపాతము, గర్భిణీస్త్రీ జ్వరదాహములు, ప్రదరము, సూతికారోగము హరించును.

—౧౭ బృహద్దర్శచింతామణిరసము ౧౭—

- సూతం గంధం తథా స్వర్ణం లోహం రజత మాక్షికమ్. 151
 హరితాళం వంగభస్మా వ్యభ్రకం సమభాగకం,
 భావనాఖిలు దాతవ్యా రసైరేషాం పృథక్పృథక్. 152
 బ్రాహ్మీ వాసా భృంగరాజ పర్పటం దశమూలకం,
 సప్తథా భావయే ద్వైద్యోద్ధి గుంజామానం వటించరేత్. 153

గర్భచింతామణిరయంపూర్వవత్కథితాగుణాః, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, స్వర్ణభస్మము, లోహభస్మము, రజతభస్మము, స్వర్ణమాక్షికము, శుద్ధిచేసినతాళకము, తగరభస్మము, ఆభ్రకభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి మండుకాక బ్రహ్మి, అద్దరసము, గుంటగలగర, పర్వాటకము, దశమూలములు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు భావనజేసి గురిగింజలంత మాత్రముజేసి సేవించిన పూర్వోక్తగర్భచింతామణిరసముతో జెప్పించిన రోగముల హరింపజేయును.

—ॐ గర్భవిరోధరసము ॐ—

త్రిభాగం త్రికటుం దేయం చతుర్భాగం చ హింగుళమ్. 154

జాతిరోశం లవంగం చ ప్రత్యేకం చ త్రికర్షకం,
సువర్ణమాక్షికం చైవ పల్వాగ్నిం ప్రక్షిప్తే ద్భుధః. 155

జలేన మర్దయిత్వాథ చణమాలా వటికృతా,
నిహంతి గర్భిణీరోగం భాస్కరస్తిమిరం యథా. 156

తా. త్రికటుకములు 3 భాగములు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, జాజి మొగ్గలు, లవంగములు ఇవి దినుసుక 3 కర్షములు, శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము ౪ కలము - ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వములోనునిచి ఉష్ణోదకములో మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రముజేసి సేవించిన సూర్యుడు డుదయించుటచే నంధకారము దొలంగుభంగి, గర్భిణీరోగము హరించును.

—ॐ బృహత్సూతివిరోధరసము ॐ—

శుంఠ్యాభాగో భవేద్రో ద్వౌ భాగౌ మరిచస్య చ,
పిప్పల్యాశ్చ త్రిభాగంస్యా దర్ధభాగం చ రోమకమ్. 157

జాతిరోశస్య భాగౌ ద్వౌ ద్వౌ భాగౌ తుత్థకస్య చ,
సింధువారజలేనైవ మర్దయే దేయామతః. 158

మధునా సహ భోక్తవ్యం సూతికాతంకనాశనమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. శొంఠి ౧ భాగము, మిరియాలు ౨ భాగములు, పిప్పలి 3 భాగములు, పాదరలవణము ౪ భాగము, జాజిమొగ్గలు ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసిన మైలుతుళ్ళము ౨ భాగములు - ఇటుల వీనిని భిల్వములో నునిచి వాణిలాకురసముతో నొకరూము మర్దించి మాత్రముజేసి తేనెలో సేవించిన సూతికారోగము హరించును.

—ॐ సూతికారిరసము ॐ—

రస గంధక కృష్ణాశ్రం తదర్ధం మృతతామ్రకమ్.
చూర్ణితం మర్దయేద్భూత్వా ద్వేకపర్ణిరసేన చ, 159

ఛాయాశుష్కా వటికార్యా ద్విగుంజా ఫలమానతః. 160

క్షీరత్రికటునాయుక్తా సూతికాతంకనాశినీ,

జ్వరం తృష్ణారుచీ శోథం హంత్యసాధ్యం న సంశయః. 161

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన కృష్ణాభ్రము-ఇవి దినుసు కొక్కొక్కభాగము, తామ్రభస్మము ౪ భాగము-ఇటుల వీరిని చూర్ణముజేసి ఖల్వములో నునిచి మండుకపర్ణి రసముతో మద్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొకవానిని త్రికటుకములపాలతో నూరి యాయనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యమైన సూతికారోగము, జ్వరము, దస్మి, అరుచి, శోథ - వీనిని నిశ్చయముగ హరింపజేయును.

❧ సూతికాహరరసము ❧

లవంగం రస గంధౌ చ యవక్షౌరం తేఘాభ్రకం,
లోహం తామ్రం సోమకం చ పలమానం సమాహరేత్. 162

జాతీఫలం కేసరాష్టు వరాంగై లేయ ముస్తకం,
థాతకీంద్రయవా సాతా శృంగీ బిల్వం చ వాలకమ్. 163

కర్పప్రమాణం సంచూర్ణ్య సర్వమేకత్ర కారయేత్,
బదరాస్థ్యా ప్రమాణేన వటికాం కాలయేత్సుధీః. 164

గంధాలికాపత్రరసై రనుపానం ప్రదాపయేత్,
సర్వాతిసారశమనం సర్వశూలనివారణమ్. 165

సూతికా శోథ పాండుఘ్నం సర్వజ్వరనివారణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. లవంగములు, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, యవక్షౌరము, అభ్రకభస్మము, తామ్రభస్మము, గుమ్మడు - ఇవి దినుసు కొక్కొక్కపలము, జాజికాయ, మండిఫలము, లవంగపువెక్క, క్షౌతురుబుడమ, తుంగముస్తెలు, ఆరెపువ్వు, కొడిసెపాల, శిరుబొడ్డి, కర్కాటకశృంగి, మారేడువేరు, కురువేరు - ఇవి దినుసుకు కర్పప్రమాణము - ఇటుల వీరినెల్ల నేకముజేసి యుష్ణోదకముతో నూరి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి తృణకుగ కుమరసముతో సేవించిన సర్వాతిసారములు, సమస్తశూలలు, బాలింతరోగము, వాపు, పాండువు, సర్వజ్వరములు - వీనిని హరింపజేయును.

❧ స్తనరోగనిదానము ❧

సక్షీరౌవాప్యదుగ్ధౌ వా దోషః ప్రాప్య స్తనౌ స్త్రియః. 166

ప్రదూష్య మాంసరుధిరే స్తనరోగాయ కల్పతే,
పంచానామపి తేషాం హి రక్షణం విద్రధిం వినా. 167

లక్షణాని సమానాని బాహ్యవిద్రధిలక్షణైః, (మాధవనిదానే)

తా. వాతాదిదోషంబులు దుష్టంబులై గర్భిణికిగాని, లేక ప్రసవించిన స్త్రీకిగాని, స్తనములయందు జేరి వానియందలి మాంసరక్తముల జేఱచి వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత అగుతుకభేదములవలన వైదువిధములైన స్తనరోగముల గలుగఁజేయును. ఇవి రక్త విద్రధిలక్షణహీనంబులై తక్కినవి బాహ్యవిద్రధిలక్షణయుక్తంబులై యుండును.

❧ స్తనరోగచిక్త్య ౧ ❧

లేపో విశాలమూలేన హంతి వీడాం స్తనోత్థితామ్. 168

తా. పాపరవేరును గంధముచేసిగాని, (లేక అడవిప్రత్తిగింజలనేని, లేక సూరకాయ విత్తులనేని, గోధుమగంజితో నూరిగాని) లేపనముజేసిన స్తనసంబంధమైనవీడ హరించును.

❧ వాతాదిదుష్టదుగ్ధలక్షణము ౧ ❧

కషాయం సలిలస్థావి స్తన్యమారుతదూషితం,
కట్వన్లు లవణం పీత రాజమత్పిత్తసంజ్ఞితమ్. 169

కఫదుష్టం ఘనం తోయే నిమజ్జతి సుపిచ్ఛిలం,
ద్విలింగం ద్వంద్వజం విద్యా త్సర్వలింగం త్రిదోషజమ్. 170

తా. ఒగరుగ, నీళ్ళలో వేసిన తేలునదిగ నుండుపాలు వాతదుష్ట మనియు, కారముగ, పుల్లగ, ఉప్పుగ, వైన వచ్చనిరేఖలుగలదిగ నుండుపాలు పిత్తదుష్ట మనియు, గట్టిగ, నీళ్ళలోవేసిన మునుగునదిగ, బుకగనుండుపాలు కఫదుష్ట మనియు, రెండుదోషలక్షణములం గలపాలు ద్వంద్వదుష్ట మనియు, మూడుదోషలక్షణములంగలది త్రిదోషదుష్ట మనియు తెలియవలయును.

❧ వాతరోగ స్తన్యచిక్త్య ౧ ❧

జాలే వాతాత్తకే స్తన్యే దశమూలం త్ర్యహం పిబేత్,
వాతవ్యాధిహరం సర్పిః నీత్వా మృదువిరేచయేత్. 171

తా. వాతదోషమువలన స్తన్యము దుష్టంబైయుండిన మూడుదినములు దశమూల కషాయమును పానము జేయించుటయేగాక వాతహరకృతపానమువలన లఘువుగ విరేచనంబులు చేయించవలయును.

❧ శుద్ధదుగ్ధలక్షణము ౧ ❧

అదుష్టం చాంబునిక్షిప్త మేకీభవతి పాండురం,
మధురం చావివర్ణం చ తత్ప్రసన్నం వినిర్దిశేత్. 172

తా. పాలను ఉడకములావేసిన నీళ్ళతో గలసి తెల్లగ, మధురరసముగలదిగనై వివర్ణము జెందకుండిన శుద్ధమైనదని తెలియవలయును.

—ॐ కఫదుష్టస్తన్యచికిత్స ॐ—

కఫే దుష్టే ఘృతం వేయం యష్టి సైంధవసంయుతం,

రామపుష్పై స్తన్యనౌ లింపే చ్చిశోశ్చ దశనచ్ఛదా. 173

సుఖమేవం వమేద్బాలః కఫకోపశ్చ శామ్యతి,

తా. కఫమువలన స్తన్యము దుష్టంబైన అతిమధురచూర్ణమును, సైంధవమును, చూర్ణమును నేతితో గలిపి త్రాగించుటయేగాక అశోకపుష్పమును నూరి స్తనములయందును, శిశువుయొక్క పెదవియందును, లేపనముజేసిన శిశువునకు సుఖముగ నమనంబై కఫప్రకోపము శమించును.

—ॐ పిత్తస్తన్యదుష్టచికిత్స ॐ—

పిత్తే దుష్టే మృతా భీరు ఘటోలం నింబ చందనమ్.

174

ధాత్రిం కుమారం చ పిబే క్వాథం సశర్కరం,

తా. పిత్తమువలన స్తన్యము దుష్టంబైన తిప్పతీగ, పిల్లిపీచర, చేదుపొట్ల, పేష, చందనము అనువానిని కషాయము గాచి అందు శర్కరగలిపి స్త్రీ, శిశువు లిరువురికి పానము జేయింపవలయును.

—ॐ స్తన్యజననాధి ॐ—

భూమికూశ్తాండమూలస్య క్షీరపిష్టస్య యో రసః

175

పిబే త్పశర్కరం తస్యాః క్షీరం బహువివర్ధతే,

తా. నేలగుమ్మడుగడ్డను పాలతో నూరి దానిరసమును పిండికొని అందు శర్కర గలిపి త్రాగిన పాలు వృద్ధిజెందును.

—ॐ శతావరీపానము ॐ—

శతావరీ క్షీరపిష్టా పీతా స్తన్యవివర్ధినీ.

176

కవోష్ణం కణయా పీతం క్షీరం క్షీరవివర్ధనం,

తా. పిల్లిపీచరచేళ్ళను పాలతో నూరి త్రాగినను, లేక మందోష్ణముగనుండు పాలు లో పిప్పలిచూర్ణము గలిపి త్రాగినను పాలు వృద్ధిజెందును.

—ॐ సోమకోగనిదానము ॐ—

శోకాచ్ఛ్రిమాత్సైవనితాతినంగా ద్ధరేణాపావతుభితాస్రవంతి,

దేహస్థితావస్థిముఖం ప్రసన్నాహ్యురత్కరానిర్ధతగంధవర్ణాః. 177

శీతాశ్శితా స్తనముఖోష్ణతాలు శోషశ్శిరశ్శూలమశక్తతా చ.

జిహ్వవిలేపీవివిధైశ్చభక్త్యైరత్పిత్తామూర్ఛనజృంభత్పిష్టా. 178

భవే ద్దేహీ యమాదేహీ నిశ్చేష్టః కష్టఆమయః,

సోమరోగమితి ప్రాహుః దేహసారక్షయం వృణామ్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శోకము, శ్రమ, అతిమైథునము, విషదోషము అనువానివలన శరీరమం కట హృషిం చియుండునుదకము తో భంజించి స్రవించి వ స్తిగతంబై వేదనతోగూడి గంధ వర్ణహితంబై నిర్మలమై చల్లగ మూత్రద్వారమువలన బైలువెడలును. అందు ముఖము, పెదవి, దవడలు ఎండుట, తలలో సూదులతో బొడుచునటుల నొచ్చుట, సత్వము లేకుండుట, నాలుక బంకగనుండుట, పలువిధభక్ష్యముల సేవించినను తృప్తిలేకుండుట, మూర్ఛ, ఆవలింతలు, దప్పి గలుగుట, శరీరమున నోర్పులేకుండుట, చేష్టావిహీనుఁ డగుట అనునీలక్షణములు గలుగును. ఇదియ సోమరోగ మనంబును. ఇది కష్టసాధ్యము. దీని యందు శరీరమునందలి బలము త్తయించును.

❖ సోమరోగ చికిత్స ❖

ధాత్రి ఫలస్య స్వరసేన రంభాఫలం మధూకం సనీతం పిబేద్వా,
వీతం మధూకం మధుకం విదారిమాషంచదుగైస్సహ సోమరోగీ.

(భేషజకల్పే)

తా. ఉసిరికపండురసముతో అరటిపండు, ఇళ్ళుపువ్వు, పంచదార గలిపి త్రాగి నను, లేక ఇళ్ళుపువ్వు, యజ్జీరుధుకము, నేలగుమ్మడు అనువానియొక్క మాషప్రమాణ చూర్ణమును పాలలో గలిపి త్రాగినను సోమరోగము హరించును.

ఉశీరం వాలుకా పత్రం కుష్ఠం ధాత్రి చ మానలీ,
నీలా చ రేణుకా ద్రాక్షా కుంకుమం నాగకేసరమ్. 181

పద్మకేసరకందం చ కర్పూరం చందనద్వయం,
వ్యోషా మధూకం లాజాశ్చ హ్యశ్వగంధా శతావరీ. 182

గోతురం కర్కటాఖ్యం చ జాతీ తక్కోలమేవ చ,
ఏతాని సమభాగాని ద్విగుణా మృతశర్కరా. 183

మధ్యాజ్యసితయాయుక్తం భక్షయే త్ప్రీతరుత్థితః,
క్షయం చ రక్తపిత్తం చ పాదదాహ మస్పృగ్ధరమ్. 184

మూత్రాఘాతం మూత్రదోషం కృచ్ఛం వై వాతకుండలీ,
వినిహన్యా త్ప్రీమేహంచ సోమరోగం హలీమకమ్. 185

సర్వాంగదాహశమనం రక్తస్రావామయేషు చ, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. వట్టివేరు, కురువేరు, అకుపత్రిక, చెంగల్వొప్పు, ఉసిరికపండు, నేలతాటి గడ్డలు, ఏలకులు, రేణుకలు, ద్రాక్ష, కుంకుమపువ్వు, నాగకేసరములు, తామరకేసర ములు, తామరగడ్డలు, కర్పూరము, చందనము, రక్తచౌదనము, త్రికటుకములు, ఇళ్ళు పువ్వు, చేలలు, పెన్నేరుగడ్డ, పిల్లిపీచర, వల్లేరు, కర్కటకశృంగి, జాజిమొగ్గలు,

తక్కిలపుట్టు - వీనిని నమభాగములుగ గ్రహించి రెండింతలు తిప్పనత్తు గలిసి తేనె, నెయ్యి, పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిర డయము, రక్తపిత్తము, కాళ్ళమండలు, అస్పృగ్యము, మూత్రాఘాతము, మూత్రదోషము, మూత్ర కృచ్ఛము, వాతవండలి, ప్రమేహము, సోమరోగము, హలిమకము, సర్వాంగ భావము, రక్తస్రావరోగములు - వీనిని హరింపంజేయును.

— ౧౧ గర్భిణీరోగములయందు షడ్భ్యము ౧౧ —

శాలయష్టష్టికా ముద్గ గోధూమా లాజన క్తవః. 186

నవనీతం ఘృతం క్షీరం రసాస్పమధుశర్కరాః,
పనసం కాదళం థాత్రీ ద్రాక్షామ్లం స్వాదుశీతలమ్. 187

కస్తూరీ చందనం మాలా కర్పూరం మధులేపనం,
చంద్రికాన్నాన మభ్యంగో మృదుశయ్యా హిమానిలాః. 188

సంతర్పణం ప్రియాశ్లేషో విహారాశ్చ మనోరమాః,
ప్రియంకరంచాన్న పానంగర్భిణీనాం హితం సదా. (మాధవనిదానే) 189

తా. ౬౦ దినములకు ఫలించెడి షడ్భవియ్యము, పెనలు, గోధుమలు, పేలిపిండి, వెన్న, నెయ్యి, పాలు, తేనె, పంచదార అనువానితో గూడియుండురసములు, పనస పండు, అరటిపండు, ఉసిరికపండు, పుల్లద్రాక్షపండు, తీపిగలపదార్థములు, శీతకరపదార్థములు, కస్తూరి, చందనము, పుష్పమాల, కర్పూరము, తేనె, లేపనము, వెన్నెల, స్నానము, అభ్యంజనము, మృదువుగ నుండుపడక, చల్లనిగాలి, తృప్తికరమైన యన్నము, ప్రియాలింగనము, మనోహరమైనవిహారము, ప్రియమైనయన్న పానములు - ఇవి గర్భిణీ రోగములయందు డెల్లపుడు హితకరంబులు.

— ౧౨ గర్భిణీరోగములయందు షడ్భ్యము ౧౨ —

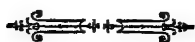
స్వేదనం వసునం తౌరం కదన్నం విషమాశనం,
అపథ్యమిద ముద్దిష్టం గర్భిణీనాం మహర్షిభిః. 190

సూతికాభ్యేషు రోగేషు వాతశ్లేష్మోద్భవేషు చ,
తత్ర రోగానుకల్పేన పథ్యాపథ్యాని నిర్దిశేత్. 191

తా. వేడిగా నొత్తడము నిచ్చుట, వాంతి, తౌరము, కుత్సితాన్నము, విషమాశనము - ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కష్టకరంబులు. మఱియు సూతికారోగము, వాతకఫాత్తక రోగము అనువానియందు యుక్తానుసారముగ షడ్భ్యము నొసంగవలయును.

ఖోడ శ ప్ర క ర ణ మ్.

సప్తదశ ప్రకరణము.

నేత్రరోగనిదానలక్షణచిక్రిత్యాదయః

శ్లో. వీరభద్రం విరూపాక్షం నారసింహమదాంతకం,
అహిభూషం శుభాకారం భజేఽహం వీరశేఖరమ్.

1

తాత్పర్యము. విషమదృష్టిగలవాఁడు, నృసింహానిమదము నణచినవాఁడు, సర్పములే భూషణముగఁగలవాఁడు, మంగళకరమైన యాకారముగలవాఁడు, కూరాగ్రగణ్యుఁడు నగు వీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమూ బసవాహ్వయః,
వత్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరా జని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క సప్తదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

●● నేత్రరోగసంఖ్య ●●

కృష్ణే పంచనవైవసంధిషు దశత్రీణ్యత్ర శుక్లేఽఖలే,
జాతాష్టాదశవర్తజాః ఖలు చతుర్వింశాస్తథా వింశతిః,
సప్తాతంతయుతా శ్చతుర్నవతి రిత్యక్షోరశేషామయాః

యోవేత్తివ్యవహర్తు మేషవిదుషామగ్రే సమర్థోభవేత్. (సిద్ధసార్థవే)

తా. నేత్రములయందు జనించురోగములు ౯౪ విధంబులు. అందు కంటినల్లగుడ్డునందు ౫, సంధులయందు ౯, తెల్లగుడ్డునందు ౧౩, నేత్రములయందంతట ౧౬, కంటి తెప్పలయందు ౨౪, నేత్రనాడులయందు ౨౭, అనఁ ౯౪ విధంబులు. వీనిభేదముల నెఱింగి చికిత్సించువాడే వైద్యులలో శ్రేష్ఠుఁడును.

●● అభివ్యంధభేదము ●●

వాతపిత్తకఫాద్రక్తాదభివ్యంధ శ్చతుర్విధః,

తత్రతానుచీతైః పత్రైశ్చన్నీయా త్రివిధం భిషక్. (సిద్ధసార్థవే)

తా. * అభివ్యంధము వాత, పిత్త, క్షేప్త, రక్తభేదములవలన నాలుగువిధంబులు. (అందు వాతాభివ్యంధమున నేత్రము లెఱ్ఱనై నీరు గారుచు పొట్టలో గూడియుండును. పిత్తాభివ్యంధమున కన్ను లెఱ్ఱనై కడుమంటలతోడం గూడి మెరమెరలాడుచుండును. క్షేప్తాభివ్యంధమున కండ్లు పుసిగట్టి దురదతో గూడియుండును. రక్తాభివ్యంధమున కండ్లలో

* అభివ్యంధ మన - నేత్రముల నీరు గారుట,

దుర్వాంశము పెరిగియుండును.) వానియందు దోలత క్రానుగాకును గట్టి పిదప ఉష్ణైత్తాకును, తమలపాకును మూడుదినములు గట్టిర నేత్రాభివ్యంధము హరించును.

— ౨౨ నేత్రరోగనిదానము ౨౨ —

ఉష్ణాభిత ప్తస్యజలప్ర వేశా దూరేక్షణాత్స్వస్నవిపర్యయాచ్చ,
 స్వేదేత్ర జోధూమనిషేవణాచ్చచర్దేర్విఘాతాద్యమనాతియోగాత్,
 ద్రవాన్న పానానినిషేవణాచ్చ విఘ్నాత్ర హతక్రమనిగ్రహాచ్చ,
 ప్రసక్తసంరోదనశోకశోపా చ్ఛిరోభిఘాతాదతిమద్యపానాత్. 6
 తథాబుతూనాంచవిపర్యయేణక్లేశాభిఘాతాదతిమైథునాచ్చ,
 బాష్పగ్రహత్సూక్ష్మనిరీక్షణాచ్చ నేత్రేవికారాష్టనయంతిదోషాః. 7

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఎండలో నొడలిని గాచికొనినపిదప శీతోదకమునా బ్రవేశించుటవలన (అనఁగా శరీరము చలివలన వ్యాప్తంబై శరీరమునందలి ముష్ణమూర్ధ్వగతంబై నేత్రముల యందలి లేజస్సును పరాభవపఱచి నేత్రరోగమును గలుగఁజేయుననుట) దూరముగ నుండు పదార్థములం జూచుట, స్వస్నవిపర్యయము (అనఁగా పగలు నిద్రించుట, రాత్రిల యందు జాగరణము సేయుట), కండ్లయం దావిరి దగులుట, లేక చెమటపట్టి కంటిలోనే జీర్ణంబగుట, కంటిలో దుమ్ముపడి యందు నిలిచియుండుట, పొగదగులుట, వాంతి వేగము నడ్డగించుట, అధికముగ వమనంబులగుట, ద్రవముగనుండు నన్న పానాదుల మిక్కుటముగ సేవించుట, చుల, మూత్ర, అపానవాతవేగము నడ్డగించుట, ఎల్లప్పుడు కన్నీరు విడుచుట, దుఃఖించుట, కోపమునుజెందుట, తలపై నభిఘాతమును జెందుట, మిక్కుటముగ మద్యపానము సేయుట, శీతకాలమున ఉష్ణము, ఉష్ణకాలమున శీతలము గలుగుట, క్లేశము (అనఁగా మనోదుఃఖమునుగాని, లేక కామాదిదుఃఖములనుగాని) జెందుట, అభిఘాతము (అనఁగా పీడనుగాని, లేక దుఃఖమునుగాని) జెందుట, మిక్కుటముగ మైథునము సేయుట, కంటిసిరుయొక్క వేగము నడ్డగించుట, సూక్ష్మపదార్థములం జూచుట - ఈ కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి నేత్రరోగములను గలుగఁజేయుచున్న యవి. మఱియు (సుశ్రుతే. స్తో. “సిరాసుసారిభిర్దోమైః ద్విగుజైరూర్ధ్వమాశ్రితైః, జాయంతే నేత్రభాగేమరోగాః పరమదారుణాః.” అనఁగా బ్రకోపించిన వాతాదిదోషములు కంటిసిరలయందు వ్యాపించి వాత, పిత్త, కఫ, రక్త, నన్ని పాత, ఆగంతుకభేదములవలన ౭౬ విధంబులుగ భయంకరమైన నేత్రరోగముల గలుగఁజేయుననుట సుశ్రుతాచార్యునియొక్కమతము.)

— ౨౩ అభివ్యంధరోగములు ౨౩ —

వాతా త్పిత్తాత్కఫా ద్రక్తా దభివ్యంధ శ్చతుర్విధః,

ప్రాయేణ జాయతే ఘోర స్వర్వనేత్రామయాకరః.

8

తా. అభివ్యంధోరోగము వాత, పిత్ర, కఫ, రక్త భేదములవలన నాలుగుభేదములు. వానివేదనను నహించుట గడునశక్యము. ఇని అధిమూతాది సర్వనేత్రరోగములకు నుత్పత్తిస్థానంబు. (ఇంక సర్వనేత్రములయందు జనించు రోగముల వచించెదను)

— ౧౭ వాతాభివ్యంధలక్షణము ౧౭ —

నిస్తోదన స్తంభవరోమహర్ష పారుష్యశిరోభితాపాః,

విశుష్కభావ శ్శిశిరాశ్రుతాచ వాతాభిపన్నే నయనే భవంతి.

తా. సూదులతో బొడుచునట్లు పీడగలుగుట, నేత్రములు జడముగ నుండుట, శరీరమున రోమాంచముగ లుగుట, కంటితెచ్చు లారసోనుట, కఠినముగ నుండుట, శిరము వేడిగ నుండుట, నేత్రము లెండియుండుట, నేత్రములయందు చల్లనినీరు గారుట - ఈలక్షణములుగలది వాతాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

— ౧౮ పిత్రాభివ్యంధలక్షణము ౧౮ —

దాహస్రపాకౌశిశిరాభినందో ధూమాయనంబాష్పసముచ్చ్రయశ్చ

ఉష్ణాశ్రుతాపీతకనేత్రతాచ పిత్రాభిపన్నే నయనే భవంతి

10

తా. మిక్కుటముగ నుండుట, నేత్రములచుట్టు కురుపులు జనించుట, నేత్రములయందు శీతపదార్థమును పూయుటయం దిచ్చగలుగుట, నేత్రముల పొగవెడలుట, నేత్రములయందెల్లపు డొకింతవేడిగ నీరుస్రమించుట, నేత్రములు చచ్చగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్రాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

— ౧౯ కఫజాభివ్యంధలక్షణము ౧౯ —

ఉష్ణాభినందోగురు తాక్షిశోభః కంఠూపదేహాపతిశీతతాచ,

ప్రావోబహుఃపిచ్ఛిలవచాపి కఫాభిపన్నే నయనే భవంతి.

11

తా. కండ్లకావిరి నివ్వవలయున నెడియిచ్చు, జడత్వము, నేత్రములయందు వాపు, దురదగలుగుట, నేత్రములు బాకగ చల్లగ నుండుట, మిక్కుటముగ బాకగ నుండు నీరుగారుట - ఈలక్షణములుగలది కఫాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

— ౨౦ రక్తాభివ్యంధలక్షణము ౨౦ —

తామ్రాశ్రుతాలోహితనేత్ర తాచ రాజ్యస్సమంతాదతిలోహితాశ్చ

పిత్తస్యలింగానిచయానితాని రక్తాభిపన్నే నయనే భవంతి.

12

తా. కంటిలో నెఱ్ఱనినీరు గారుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ నుండుట, కంటిచుట్టు యెఱ్ఱగ నుండు రేఖలు వ్యాపించియుండుట, పిత్రాభివ్యంధలక్షణాయుక్తంబుగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది రక్తాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

వృద్ధైరేతై రభిష్యంబై ర్న రాణామక్రియావతాం,

తావంత స్త్వధిమంథాస్సృన్నయనే తీవ్ర వేదనాః. (గ్రంథాంతరే)

తా. అభిష్యందరోగమున ఉపచారము సేయంబడకుండుటచే వృద్ధిజేంది యభిష్యంతైన * అధిమంథరోగముల గలుగఁజేయును. దానిసంబంధమువలన నేత్రములయందు తీవ్ర వేదన గలుగును. అధిమంథసామాన్యలక్షణము.

ఉత్పాట్యత ఇవాత్యర్థం నేత్రం నిర్త క్యతే తథా,

శిరసోర్ధంచ తం విద్యా దధిమంథం స్వలక్షణైః. 14

తా. శిరముయొక్క అర్ధభాగము వగలగొట్టినటుల నొచ్చుట, కండ్లలో నినుక పోసినటుల గడువేదనగలుగుట, రోగ ప్రభావమువలన నర్ధతలయందు వేదనగలుగుట. ఈలక్షణములుగలది అధిమంథమని తెలియవలయును. మఱియు దీనియందు వాతాభిష్యం దలక్షణములే గలిగియుండును.

❖ దోషభేదమువలన కాలావధి ❷ ❖

హన్యాదృష్టిం శ్చైష్టికస్స ప్తరాత్రాద్యోధీమంథోర క్తజఃపందరాత్రాత్

షడ్రాత్రాద్వాపాతకోవై నిహన్యా నిధ్యాచారాత్రైష్టికస్సద్యవప

తా. శ్చైష్టిక అధిమంథము 3 దినములకు, రక్తజ అధిమంథము ౫ దినములకు, వాతిక అధిమంథము ౬దినములకు, వైష్టిక అధిమంథము మిథ్యోపచారములవలన తత్కాలమున (అనగా మూడుదినములలో) కండ్లదృష్టిని నశింపఁజేయును. (కావున భ్రంశున, ప్రతే పాదిక్రియార్థంబై అంజననిషేధార్థంబై వ్యాధిస్వభావమునుబట్టి కాలావధిజెప్పఁబడియును.)

❖ ఆమనేత్రలక్షణము ❸ ❖

ఉదీర్ణవేదనం నేత్రం రాగోద్రేకసమన్వితం,

ఘర్ష నిస్తోద శూలాశ్రు యుక్త మామూన్వితం విదుః. 16

తా. నేత్రముల మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తంబులై కడునెత్తిపై యిసుకపోసి నటుల గరగరలాడుచు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలవై చురుకుతోగూడ నీరు గార్చుచుండిన ఆమయుక్తనేత్రములని తెలియవలయును. (ఈలక్షణము అంజనాది నిషేధముకొరకై, లఘ్వన్నమనిచ్చుటకై జెప్పఁబడియును.)

❖ నిరామలక్షణము ❹ ❖

మందవేదనతా కంఠా స్సంరంభాశ్రు ప్రశాంతతా,

ప్రసన్నవర్ణ తాచాక్షో స్సంవక్వం దోషమాదిశేత్. 17

* అధిమంథ మన కండ్లు కలకబారి పోట్లు గలుగుట.

తా వేదన, దురద తగ్గి వాపుతీసి నేత్రములు. నిర్మలముగనుండిన చోషము చక్షు మైనదని తెలియవలయును.

❧ శోఫయు క్తాక్షి పాశలక్షణము ❶ ❧

కంఠూపదేహః శ్చయుతః పక్షోద్దుంబరసన్నిభః,
సంరంభీ పచ్యతే యత్తు నేత్రపాక స్సశోఫజః. 18
శోఫహీనాని లింగాని నేత్రపాకే త్వశోఫజే,

తా. నేత్రములయందు వాపు జనించి పండుటవలన పండిన మేడిపండులతో సమానంబై దురదగలిగి జిగటగ నీరు గారిన శోఫజన్యనేత్రపాకమని తెలియవలయును. మఱియు వాపులేక నేత్రపాకముకలిగి తక్కినలక్షణములతో గూడియుండిన త్రిదోష జనితఅధిమంథమని తెలియవలయును.

❧ వాతాధిమంథలక్షణము ❷ ❧

ఉపేక్షణాడక్షియదాధిమంథో వాతాత్తకస్సారయతి ప్రసహ్య,
రుజాభిరుగ్రాభిరసాధ్యవష హతాధిమంథఃఖలునేత్రరోగః. 19

తా. వాతజ అధిమంథమునకు జికిత్సజేయక నుపేక్షించుటవలన నేత్రములు శోషించి దానివలన సూదులతో బొడుచునటుల వేదన, తాపము మొదలగు కడాపీడలు గలుగును. ఇదియ హతాధిమంథ మనంబడును. ఈనేత్రరోగం బసాధ్యము.

❧ వాతవర్షయలక్షణము ❸ ❧

వారంవారంచ పర్యేతి ధ్రువా నేత్రే చ మూరుతః,
రుజశ్చ వివిధాస్తీవ్రా స్సజ్జేయో వాతవర్షయః. 20

తా. వాతము క్రమముగ పలుమారు కనుబొమలయందు జేరియందుండి నేత్రము లయందు పలుమారు వ్యాపించి పలువిధములైన తీవ్రపీడల గలుగఁజేసిన వాతవర్షయ మనంబడును.

❧ శుష్కాక్షి పాశలక్షణము ❹ ❧

యత్కూణితం దారుణరూక్షవర్త సందహ్యతే చావిలదర్శనంచ,
సుదారుణంయత్ప్రతిబోధనేచ శుష్కాక్షి పాశోపహతంతడక్షి.

తా. నేత్రములు మూతపడి తెప్పలు కఠినంబులై రూక్షముతోగూడినవై మంటలుపొచ్చుట, నేత్రములు బొనికేగుట, తెరచుట కశక్యంబగుట-ఈలక్షణములు గలవి శుష్కాక్షి పాశమని తెలియవలయును. ఇది రక్తదోషమువలన గలుగును.

❧ అన్యతో వాతలక్షణము ❺ ❧

యస్యావటూకర్ణ శిరోహనుస్థో మన్యాగతో వాప్యనిలోఽన్యతోవా,

కుర్యాద్రుజంవై భ్రువిలోచనేచ తమన్యతో వాతముదాహరంతి. 22

తా. ముచ్చిలిగుంట, చెవులు, శిరము. *కటుమద్దు, పెడతల, పెద్దనరము అనునాని యందేని, ఇతరస్థలములయందేని యుండువాతము కనుబొమలమధ్యమునగాని, లేక నేత్రములయందుగాని తోద, భేదాదిపీడల గృలుగంజేయును. ఈరోగమును అన్యతో వాతమని వచించెదరు.

— ఆష్టాధ్యుషితలక్షణము ౨ —

శ్యావం లోహితపర్యంతం సర్వంచాక్షీ ప్రపచ్యతే,
సదాహ శోథం సప్రావ మన్లుాధ్యుషితమన్లుతః. 23

తా. మధ్యమున నొకింత నీలవర్ణముగ, చుట్టు ప్రక్కల యెఱ్ఱగనుండినదై నర్మ నేత్రము వండుట (పండుట అనఁగా వసపుధాయగల కురుపులు లేచుట), ఒకింత తాఘము, వాపు గలుగుట, నీరు గారుట-ఈలక్షణములుగలది ఆష్టాధ్యుషితమని తెలియవలయును. ఇది పులఁసుగల భోజనామల మిక్కుటముగ సేవించుటవలన జనించును.

— సిరోత్పాతలక్షణము ౩ —

అవేదనా వాపి సవేదనావా యస్యాక్షీరాజ్యోహిభవంతితామ్రాః,
ముహుర్విరజ్యంతిచయాస్సతాదృ గ్వ్యధిస్సిరోత్పాతఇతిప్రదిప్తః.

తా. నేత్రమునందుండునీరలు వేదనారహితంబులై గాని, లేక వేదనాయుక్తం బులై గాని, యెఱ్ఱనై వలుమారు అధికాధికముగ యెఱ్ఱగ నగుచుండిన సిరోత్పాత మని తెలియవలయును. (ఇది రక్తదోషమువలన జనించును.)

— సిరాహర్షలక్షణము ౪ —

మోహోన్సిరోత్పాతక్షిపేక్షితస్తు జాయేతరోగస్తు సిరాప్రహర్షః,
తామ్రాస్రమచ్ఛం స్రవతిప్రగాఢం తథానశక్నో త్యభివీక్షీతుంచ. 24

తా. అవివేకమువలన సిరోత్పాతరోగమునకు జికిత్సంజేయక ఉపేక్షించుటచే సిరాప్రహర్ష మనురోగము జనించును. దీనియందు నేత్రములయం చెఱ్ఱగ, స్వచ్ఛముగ నీరును గార్చుచుండుటవలన నేత్రములు తెరచి చక్కగ చూచుట కశక్యంబుగ నుండును. (ఇటుల నేత్రమునందుండు జనించును. ౧౬ విధంబులగు రోగలక్షణంబులు జెప్పం బడియెను.)

నల్లగుడ్డునందు జనించురోగములు

— సప్తజశుక్రలక్షణము ౫ —

నిమగ్నరూపంతుభవేద్దికృష్ణే సూచ్యేవవిద్ధం ప్రతిభాతియదై 25

* కటుమద్దు అనఁగా—కంటికిందమొదలుకొని చెక్కిళ్ళపార్శ్వభాగము.

స్రావం స్రవేదుష్ణమతీవయచ్చ తత్సవ్రణం శుక్రముదాహరంతి

తా. (నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు జనించురోగము సప్రణశుక్ల మనం బడును.) నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు పువ్వుజనించి లోన మునింగినట్లుగ, మధ్య భాగమున సూదితో బెజ్జమువేయబడినట్లుగ నుండినదై అత్యుష్ణముగ, మిక్కుటముగ నీరును గార్చుచుండిన సప్రణశుక్ల మనంబడును. (దీనిలో పీడగలిగియుండును. త్తతమున పీడగలుగుట సహజంబే ఐనను నేత్రములవంటి సుకుమారస్థలంబున గలిగెడి విశేషపీడను సహించుట కశక్యంబని భోజాచిహ్నులు వచించెదరు. ఈ సప్రణశుక్లం బసాధ్యము. ఐన నవ స్థాభేదమువలన ఓకానొకపుడు సాధ్యంబగును. అవస్థాభేదం బెద్ది యనెన.

అవస్థాభేదసాధ్యశుక్రవివరణము ౨౭

దుష్టే సుమీవేనభవేత్తుయత్తు వచావగాఢం వచసం స్రవేద్ధి,
అవేదనం వా నచయుగ్తశుక్రం తత్స్థిమాయాతి కదాచిదేవ 27

తా. పువ్వు చుట్టికి సమీపమున గలుగక, లేక లోతుగ వ్యాపించక, లేక కడు స్రావము పోట్టులేకయుండెడి శుక్ర మొకానొకప్పుడు సాధ్యంబగును. మఱియు రెండు శుక్రములు జనించిన యసాధ్యంబు.

అప్రణశుక్రలక్షణము ౨౮

స్యంధాత్తకంకృష్ణగతం సచోషం శంభేందుకుందప్రతిభావభాసం,
వైహాయసాభ్రపతనుప్రకాశ మథాప్రణంసాధ్యతమంవదంతి.

తా. అభివ్యంధమువలన జనించి కంటియొక్క నల్లగుడ్డునందు చోషముతో గూడి శంభము, చంద్రుడు, మొల్లపువ్వు అనువానివలెనే తెల్లనై ఆకాశమునందుండు మేఘమువలె సూక్ష్మప్రకాశముగలదై ప్రణరహితంబై యుండుశుక్రము సుఖసాధ్యమని వచించెదరు.

అప్రణశుక్రకృచ్ఛసాధ్యత్వము ౨౯

గంభీరజాతంబహుళంచశుక్రం చిరోత్థితంవాపివదంతికృచ్ఛమ్. 29

తా. కంటినల్లగుడ్డునందు రెండుపొరలకులోన జనించి వికాలంబై బహుకాలము నకు ముందు జనించుండు శుక్రము కష్టసాధ్యంబు.

అప్రణశుక్రసాధ్యత్వము ౩౦

విచ్ఛిన్నమధ్యంపిశితావృతంవా చలంసిరాసూక్ష్మమదృష్టికృచ్ఛమ్,
ద్విత్వగ్గతం లోహితమంతతశ్చ చిరోత్థితంచాపి వివస్వతీయమ్. 30

తా. శుక్రయొక్క మధ్యమునందుండు మాంసముకరిగి దానివలన చిద్రము (అనగా మధ్యమునందు కల్లము) గలదిగగాని, లేక శుక్రమునకుచుట్టూ మాంసము

పెరిగి చలనముగలదిగ గాని నుండినదై సిరలవలన వ్యాప్తంబగుటవలన సూక్ష్మమై దృష్టిని నశించుకొనెడియును చెండవటమునందు వ్యాపించి చుట్టుప్రక్కలెట్లునై జనించి చిరకాలంబైయుండు శుక్రము అసాధ్యము. అట్లుగుటచే దానిని వర్జింపవలయును.

—ॐ ప్రకారాంతర అవ్రణశుక్రాసాధ్యత్వము ॐ—

ఉష్టాశ్రుపాతఃపిటికాచనేత్రే! యస్మిన్భవేన్దుద్దనిభంచశుక్రం,
తద్యవ్యసాధ్యం ప్రవదంతి కేచిదన్యచ్చయత్తిత్తిరివక్షతుల్యమ్.

తా. నేత్రములయొక్క చెండవటమునందు శుక్రము వ్యాపించుటవలన కడువేడిమిగ అశ్రువులు ప్రవించుటయేగాక నన్ననిగుల్లలవలన వ్యాప్తంబై వెనరడ్చుతో సమానంబైన శుక్రముగలిగిన యసాధ్యము. మఱియు నాశుక్రము తిత్తిరివక్షయొక్క టెక్కవర్ణముతో సమానముగనుండిన అసాధ్యమని కొందఱు వచించెదరు.

—ॐ అక్షిపాకాత్యయమక్షణము ॐ—

శ్వేతస్సమాక్రామతిసర్వతోహి దోషేణయస్యాసితమండలంతు,
తమక్షిపాకాత్యయమక్షిపాకం సర్వాత్మకంవర్తయితవ్యమాహుః.

తా. కంటియొక్కనల్లగుడ్డునందు దోషసంబంధమువలన గుడ్డునందంతటశుక్రము వ్యాపించిన నన్నిపాతజ అక్షిపాకాత్యయ మనంబడును. ఇది అసాధ్యంబగుటచే వైద్యుఁడు వర్జింపవలయును.

—ॐ అజాకాజాతలక్షణము ॐ—

అజాపురీషప్రతిమోరుజావాక్. సలోహితోలోహితపిచ్ఛిలాశ్రుః,
విగృహ్యకృష్ణంప్రచయోభ్యుపైతి తచ్ఛాజకాజాతమితివ్యవస్థేత్.

తా. నల్లగుడ్డుయొక్క మూడవపొరయందు నాశ్రయించియుండెడి పేదస్స ఉలిటగనై నల్లగుడ్డును పగులగొట్టి యెండిన గొఱ్ఱపెంటికవలె నున్నతమై నొప్పిగలదై యొకింత నెట్లునై ఎఱ్ఱగ, చిక్కగ, నీరును గార్చుచుండిన అజకాజాత మనంబడును. (ఇటుల కంటినల్లగుడ్డునందు జనించు నేత్రరోగములు జెప్పబడియె.)

దృష్టిగతతిమిరరోగములు

—ॐ ప్రథమపటలస్థదోషలక్షణము ॐ—

ప్రథమేపటలే యస్య దోషాదృష్ట్యాం వ్యవస్థితః,
అవ్యక్తానిచ రూపాణి కదాచిదథ పశ్యతి.

34

తా. నేత్రముయొక్క మొదటిపటమున (అనగా అంతటికి లోపల, నాతాది దోషములు వ్యాపించి దృష్టికే వైన నుండును. దానివలన నొకానొకపుడు ఘటఱూడి పదార్థములు స్పష్టములుగ గనుపించును.

❧ ద్వితీయపటలస్థదోషలక్షణము ❧

దృష్టి ర్భ్రష్టం విహ్వలతి ద్వితీయం పటలం గతే,
మక్షికా మశకా న్మేశా జ్ఞాతకానిచ పశ్యతి. 35
మండలాని పతాకాంశ్చ మరీచిం కుండలానిచ.
పరిష్లవాంశ్చ వివిధా స్వర్ణమభ్రం తమాంసిచ. 36
దూరస్థానిచ రూపాశి మన్యతేచ సమీపతః,
సమీపస్థాని దూరేచ దృష్టే ర్గోచరవిభ్రమాత్. 37
యత్న వానపిచాత్యర్థం సూచిపాశం న పశ్యతి,

తా. రెండవపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన దృష్టికి పదార్థము బాగుగ గనుపించకుండును. ఇటులనే నేత్రములకెదుట ఈగలు, దోమలు, వెంట్రుకలు, వలలు, మండలము, పతాకము, కిరణము, కుండలము, శానాప్రకారముగ కప్పలుమొదలగు నవి దుముకునటుల, పర్వము, మబ్బు, అంధకారము, ఇవి లేకుండునపుడు దృష్టికగుపడుట, విషయభ్రాంతివలన దూరముననుండు పదార్థములు సమీపముగ సమీపముగనుండుపదార్థములు దూరముగనుండునటుల దోచుట, కడుప్రయత్నముజేసినను సూచిముఖము గనుపించకుండుట-అనునీలక్షణంబులు గలుగును.

❧ తృతీయపటల తిమిరలక్షణము ❧

ఊర్ధ్వం పశ్యతి నాథస్థా తృతీయం పటలంగతే. 38
మహాంత్యపి చ రూపాశి ఛాదితానీవచాంపరైః,
కర్ణనాసాక్షిహీనాని శిశ్రుతాశిచ పశ్యతి. 39
యథాదోషంచ రజ్యేత దృష్టిర్దోషే బలీయసి,
అథభేత్తు సమీపస్థ దూరస్థం చోజిస్థితే 40
పార్శ్వస్థితే పునర్దోషే పార్శ్వస్థం నైవ పశ్యతి,
సమంతతస్థితే దోషే సంకులానీవ పశ్యతి. 41
దృష్టిమధ్యస్థితే దోషే మహద్భ్రష్టంచ పశ్యతి,
ద్విధా స్థితే ద్విధా పశ్యే ద్భహుధావా నపస్థితే. 42
దోషే దృష్టిస్థితే తిర్యగేకంవై మన్యతే ద్విధా,

తా. మూడవపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన పొడవుగనుండు పదార్థములు గనుపించుట, క్రిందనుండుపదార్థములు గనుపించకుండుట, పెద్దవిగనుండుపదార్థములు వస్త్రముతో గప్పబడినటుల గనుపించుట, మనుజులు ముక్కు, చెవులు, కండ్లు లేనివారుగ, వికారరూపము గలవారుగ గనుపించుట, రక్తమాంసమేదాదికనవాయ

మువలసగాని వాతాదిదోషములు బలిష్ఠంబులగుచుండ దృష్టికి వాతాదిదోషములవలె, ఎఱుపు, పసపు, తెలుపు వర్ణములు గలుగుట, దోష మధోభాగమునందుండుటవలన సమీపముననుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించుకుండుట, వైభాగమునం దుండుటవలన దూరముగనుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించుకుండుట, ప్రక్కలయందుండుటవలన ప్రక్కలయందుండుపదార్థములు బాగుగ గనుపించుకుండుట, దోషంబంతట వ్యాపించి యుండుటవలన పదార్థము లాకదానితో నొకటి జేరియుండునటుల గనుపించుట, దృష్టిమధ్యమునందుండుటవలన స్థూలపదార్థములు చిన్నవిగ గనుపించుట, రెండుస్థూలయందు దోషము సిలిదియుండుటవలన రెండురెండుపదార్థములుగ గనుపించుట, దోష మచంచలముగ నుండుటవలన నొకపదార్థం బనేకరూపములు గలదిగ గనుపించుట, దృష్టిగతదోషము అడ్డముగ నుండిన ఒకపదార్థము రెండుగ గనుపించుట-అను నీలక్షణములు గలుగును.

— ౨౭ చతుర్థపటస్థతిమిరలక్షణము ౨౭ —

తిమిరాఖ్య స్సవై రోగశ్చతుర్థపటలంగతః. 43

రుణాద్ధి సర్వతో దృష్టిం లింగనాశమతఃపరం,
అస్తిన్నపి తమోభూతే నాలిరూఢే మహాగదే. 44

చంద్రాదిత్యౌ సనక్షత్రా వంతరిక్షేచ విద్యుతః
నిర్మలానిచ తేజాంసి భౌజిహ్నానిచ వశ్యతి. 45

తా. వాతాదిదోషములు నాలవపటలమును జెందుటచే తిమిర మనుషేరం బరం గుచు దృష్టి నంతట నడ్డగించును. ఇదియ *లింగనాశన మనంబడును. ఇది వృద్ధింజెంద కుండు కాలమున ఆకాశమున చంద్ర, సూర్య, నక్షత్రములు, మెఱపులు, నిర్మలముగ దీప్తతేజములుగలవిగ గనుపించును.

— ౨౮ ప్రకారంతరలింగనాశస్వరూపము ౨౮ —

సవవలింగనాశస్త్తు నీలికా కాచ సంజ్ఞతః,

తా. శృణీయపటలమున జెందియుండు కాచబిందువు నుపేక్షించుటవలన యది నూలవపటలమును జెందిన లింగనాశనమనియు, నీలికాయనియు జెప్పంబడును. ఇది అసాధ్యము.

తత్ర వా తేన రూపాణి భ్రమంతీవ హి వశ్యతి. 46

అవిలా న్యరుణాభాని వ్యావిధానీవ మానవః,
పితౌ నాదిత్య ఖద్యోత శక్రచాప తటిద్దణాకా. 47

*ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుటచే లింగనాశన మనంబడును.

నృత్యతత్త్వే చ శిఖన స్సర్వం నీలంచ పశ్యతి,
కఫేవ పశ్యే ద్రూపాణీ స్నిగ్ధానిచ సితానిచ. 48

సలిలస్థావితానీవ పరిజాడ్యాని మానవః,
పశ్యే ద్రక్షేన రక్తాని తమాంసి వివిధానిచ. 49

ససితా న్యథ కృష్ణాని వీతా న్యపిచ మానవః,
సన్నిపాతేన చిత్రాణి విస్ఫుతానిచ పశ్యతి. 50

బహుధావ ద్విధావాపి సర్వాణ్యేవ సమంతతః,
హీనాంగాన్యధికాంగాని జ్యోతింస్వపిచ పశ్యతి, 51

తా. మైజెఘ్నుబడిన సర్వపటలములయందు వ్యాపించియుండు వాతదోషము వలన రూపము దిరుగునట్లుగ, కల్పషముగ, ఎఱ్ఱగ, మకరగ గనుపించును. పిత్తదోషము వలన సూర్యుడు, మిణుగురుపురుగు, ఇంద్రధనస్సు, మెఱుపు అనువానిని, నృత్యమునలు పునట్టి మెనుళ్ళను, సర్వపస్తువులను నీలముగ గాంచును. కఫదోషమువలన స్నిగ్ధముగ, తెల్ల గ, నీటిలో ముంచి తీసినట్లుగ, మందముగ గనుపించును. రక్తదోషమువలన ఎఱ్ఱగ, ఒకింత తెల్లగ, నల్లగ, చునుపుగ గనుపించును. సన్నిపాతదోషమువలన కలువిధవర్ణములుగ, వివరి తముగ (అనగా ఒకవస్తువు రెండుగగాని, లేక అనేకరూపములుగగాని) గనుపించును. మఱియు జ్యోతిస్సులు హీనమైన అంగములుగలవిగగాని, లేక అధికాంగములుగలవిగగాని, నానాప్రకారములుగగాని గనుపించును.

— పరిష్ఠాయికలక్షణము —

పిత్తం కుర్యాత్పరిష్ఠాయి మూర్ఛితం రక్తతేజసా,
సీతాదిశస్త్రోద్యోతా న్రవించాపి సపశ్యతి. 52

వికీర్యమాణా వ్యద్యోతైర్వృతౌ స్తేజోఽభిరేవచ,

తా. పిత్తమరక్తబలముతో మిశ్రమమై పరిష్ఠాయి యను లిమిరరోగమును గలు గంజేయుచున్నది. దానినబంధమువలన దిక్కులు, ఎండ, సూర్యుడు, చనుపువర్ణముగ, మఱియు వృక్షములు మిణుగురుపురుగులు, తేజస్సు అనువానితో వ్యాప్తంబైనవిగ గను పించును.

— రాగభేదమువలన లింగనాశవివరము —

వత్సోమి పద్విధం రాగై ర్లింగనాశ మతఃపరమ్. 53

రాగోఽరుణోమారుతజః ప్రదిప్తోఽస్థాయీచనీలశృతః పశితాత్

కఫాత్పితశ్శోణితజస్సరక్త స్సమస్తదోషప్రభవోవిచిత్రః. 54

తా. వర్ణభేదసంఖ్యవలన లింగనాశన మనురోగము ఆరువిధంబులగును. అందు వాతజలింగనాశనం బెఱ్ఱగనుండును. పిత్తజలింగనాశనము చున్నగ, నీలమీగుండును. కఫజ

లింగనాశనము తెల్లగనుండును. రక్తజలింగనాశనం బెఱ్ఱగనుండును. సర్వదోషబలింగనాశనములు పలువిధవర్ణములు గలవిగ నుండును.

❖ పరిష్కారాంగవిశేషలక్షణము ౧❖

అరుణం మండలం దృష్ట్యాం స్థూలకాచారుణప్రభం,
పరిష్కారానిరోగేన్యాక్ష్ణాం మూయి నీలంచ మండలమ్. 55

దోషక్షయా త్కదాచిత్స్యా త్వయం తత్ర ప్రదర్శనం,

తా. పరిష్కారాంగమునందు దృష్టికిపైవ లావుగ, గాఢవలె నెఱ్ఱగ నుండుమండలము జనించి వచ్చుగ, నీలముగ నుండును. దానియందు దోషము తగ్గినయెడల ఒకానొకప్పుడు నేత్రములుతనంతట తానేగనుపించును. (ఇచట దోషశబ్దమునకు కొందఱుజ్ఞాంత రకర్తృకునియు వచించెదరు.)

❖ దృష్టిమండలగతరాగలక్షణము ౧❖

అరుణం మండలం వాతా చ్ఛంచలం పరుషం తథా. 56

పిత్తా న్డలమానీలం కాంస్యాభం పీతమేవచ,
శ్లేష్మణా బహుళం స్నిగ్ధం శంఖ కుందేందు పాండురమ్. 57

చలత్పద్మపలాశస్థ శ్శుకో బిందురివాంభసః,
మృద్యమానేచ నయనే మండలం తద్విసర్వతీ 58

ప్రవాళపద్మపత్రాభం మండలం శోణితాత్మకం,
దృష్టిరాగో భవే చ్ఛిత్రో లింగనాశే త్రిదోషజే. 59

యథాస్వం దోషలింగాని సర్వేష్వేవ భవంతి హి,

తా. వాతమువలన దృష్టిమండలము ఎఱ్ఱగ, చంచలముగ గరగరగనుండును. పిత్తమువలన ఒకరినీలముగ, కాంస్యమువంటి వర్ణముగలదిగ, లేక వసపువర్ణముగలదిగ నుండును. కఫమువలన విస్తారముగ, జీగటగ, శంఖము, మొల్లపువ్వు, చంద్రుడు అనువానివలె తెల్లగ నుండును. మఱియు కన్నులనలచిన తామరాకుపై కదలుచుండు తెల్లని నీటిబిందువులవలె ఇటునటు నీరు కదలుచుండును. రక్తమువలన దృష్టిమండలము చగడమువలెగాని, లేక ఎఱ్ఱతామరపుష్పమువలె నెఱ్ఱగగానియుండును. త్రిదోషజలింగనాశనమున విచిత్రఛాయగల మండలములుగలుగును. మఱియు సర్వలింగనాశనరాగమునం దాయారోగదోష లక్షణములు గలుగును.

❖ దృష్టిరోగసంఖ్య. ౧❖

షడ్లింగనాశాష్టదశమేచరోగా దృష్ట్యాశ్రయాష్టత్పుషడేవచస్యః. 60

తా. పూర్వోక్తమైన ౬ విధములైనచింగనాశనంబులును, ఉత్తరోక్తజేష్ఠంబడు ౬ విధములైన పిత్తవిదగ్ధదృష్టిరోగంబులును జేరి ౧౨ విధములైన దృష్టిరోగంబులుగ నగును.

—౧౭ పిత్తవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము. ౧౭—

పిత్తేన దుష్టేన గతేన వృద్ధిం వీతాభవే ద్యస్య సరస్యదృష్టిః,
వీతానిరూపాణీచతేనవశ్యే త్వవై సరః పిత్తవిదగ్ధదృష్టిః. 61

తా. పిత్తము దుష్టంబగుటవలన వృద్ధిజేంది దృష్టియందు పసపువర్ణమును గలుగం జేయును. దానిసంబంధమువలన సర్వపదార్థములు పచ్చగ గనుపించును. ఇదియ పిత్తవిదగ్ధ దృష్టియనబడును.

—౧౮ దివాంధ్యలక్షణము. ౧౮—

ప్రాప్తేత్పతీయంపటలంచదోషే దివానవశ్యేన్ని శిషీక్ష తే సః,
రాత్రేసశీతానుగృహీతదృష్టిః పిత్తాల్పభావాదపితానివశ్యేత్. 62

తా. మూడవపటలమునందు పిత్తదోషము వ్యాపించుటవలన పగటియందు నేత్రములు గనుపించకుండును. రాత్రియందు చల్లగనుండుటచే పిత్తము కొరవడును. దానివలన రాత్రులయందు నేత్రములు గనుపించును. ఇదియ దివాంధ్య మనంబడును.

—౧౯ కఫవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము. ౧౯—

తథానరశ్చేష్టవిదగ్ధదృష్టి స్తాన్యేవశుక్లానిహిమన్యతేతు,

తా. అటులనే కఫవిదగ్ధదృష్టిగలవానికి సర్వపదార్థములును తెల్లగ గనుపించును.

—౨౦ నక్తాంధ్యలక్షణము. ౨౦—

త్రిషుస్థితో యఃపటలేషుదోషో నక్తాంధ్యమాపాదయతిప్రసహ్యః,
దివాససూర్యానుగృహీతదృష్టిఃపశ్యేత్తురూపాణీకఫాల్పభావాత్,

తా. కఫముమూడవపటలమును జేందుటవలన నక్తాంధ్యము జనించును. అందు సూర్యునితాపమువలన పగటియందు కఫము కొరవడుటచే పగటియందు నేత్రములు గనుపించును.

—౨౧ ధూమదర్శలక్షణము. ౨౧—

శోకజ్వరాయాసశిరోభితావై రభ్యాహతాయస్వనరస్యదృష్టిః.

ధూమ్రాంస్తథాపశ్యతినర్వభావా స్సధూమదర్శితనరఃప్రదిష్టః,

తా. శోకము, జ్వరము, ఆయాసము, మస్తకతాపము అనువానివలన పిత్తము బ్రకోపించి దృష్టియందు వికారమును గలుగంజేయుటవలన సర్వపదార్థములు పొగచే నావరింపబడినటుల గనుపించును. ఈరోగము శోకవిదగ్ధదృష్టి యని జేష్ఠంబడును.

* నక్తాంధ్యం మనః—చేచీకటి.

(అందు సర్వవస్తువులు పగటియందుమాత్రము పొగగమ్మినటుల గనుపించును. రాత్రి
యందు పిత్తము కొరవడుటవలన నిర్మలములుగ గనుపించును.)

—ॐ హ్రస్వదృష్టిలక్షణము. ॐ—

యోహ్రస్వజాడోద్భవసేషకృచ్ఛాద్ధృస్వాగ్రూపాణిచలేనపశ్యేత్.

తా. దోషము దృష్టిమధ్యగతంబగుటవలన పగటియందు లావుగనుండు పదార్థ
ములు సన్నగగనుపించిన హ్రస్వదృష్టి యనంబడును. (ఈరోగము పిత్తమువలన జనించును.)

—ॐ నకులాంధ్యలక్షణము. ॐ—

విద్యోతలేయస్యనరస్యదృష్టిర్గోపాభిపన్నానకులస్యయద్వత్,
చిత్రాణిరూపాణిదివానపశ్యేత్సవైవికారోనకులాంధ్యసంజ్ఞః.

తా. దృష్టిదోషముచే వ్యాప్తంబై ముంగిసదృష్టితో నమానంబై పగటియందు
పలువిధరూపములుగ నగుపడుచూడిన నకులాంధ్య మనంబడును.

—ॐ గంభీరదృష్టలక్షణము. ॐ—

దృష్టిర్విరూపాశ్వసనోపసృష్టా సంకోచమభ్యంతరతత్త్వయాతి,
రుజావగాఢంచ త మఃకిరోగం గంభీరికేతిప్రవదంతి తద్జ్ఞాః. 67

తా. దృష్టి వాతమువలన వికృతంబై లోన సంకోచముగలదై పొట్టితో గూడి
యుండిన గంభీరదృష్టి యనంబడును.

—ॐ అగంతుకలింగనాశనము. ॐ—

బాహ్యాపునర్ద్వావిహసంప్రదిష్టౌ నిమిత్తతత్త్వాప్యనిమిత్తతత్త్వ,
నిమిత్తతత్త్వశిరోభితాపాజ్ఞేయస్త్యభివ్యంధనిదర్శనస్యః. 68

తా. అభిహతలింగనాశనము రెండువిధంబులు. అందొకటి యేదోయొకకారణం
బునను, రెండవది నిష్కారణంబునను జనించును. అందు విషవృక్షపువ్వుముమైనండివచ్చిన
గాలియొక్క స్ఫుర్మవలన తల తపించి యష్టము కండ్లకు దిగి కండ్లు కానరాకుండం
జేయునది శిరోభితాప మనంబడును. ఇది నిమిత్తజన్యము. దీనియందు రక్తాభివ్యంధ
లక్షణములే గలుగును.

—ॐ అనిమిత్తజలింగనాశలక్షణము. ॐ—

సురస్తి గంధర్వమహారగాణాం సందర్శనేనాపిచభాస్కరస్య,
హన్యేతదృష్టిర్తనుజర్యయస్య సలింగనాశ స్త్వనిమిత్తసంజ్ఞః. 69
తత్రాక్షివిప్పృష్టిమివావభాతి వై డూర్యవర్ణానిమలాచదృష్టిః,

తా. కేవలము, యుష్మి, గంధర్వ, మహానగ్న, సూర్యాదుల నురిమిజూచుటవలన దృష్టి
నష్టంబైన అనిమిత్తజలింగనాశనముని పరఃగి నేత్రములు స్వచ్ఛముగ, దృష్టి క్షామలవర్ణ
ముగ నుండును. (ఇటులు దృష్టిగత తిమిరరోగలక్షణంబులు భేష్టంబడియెను.)

కంటితెల్లగుడ్డునందు జనించురోగములు.

❖ అర్చ రోగభేదములు ❖

ప్రస్తార్యతను స్తీర్ణం శ్యావం రక్తనిభం సితే,
సశ్యేతం మృదుశుక్లార్థ శుక్లే తద్వర్ధతే చిరాత్. 70

పద్మాభం మృదురక్తార్థ యన్తాంసం చీయతే సితే,
పృథుమృద్యధిమాంసార్థ బహుశంచ యకృన్నిభమ్. 71

స్థిరం ప్రస్తారిమాంసార్థ్యం శుష్కంస్నాయ్వర్థపంచమం,

తా. అర్చ రోగం ఐదువిధంబులు. అందు కంటియొక్క తెల్లనిభాగముపై తేటగ, విస్తీర్ణముగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుమాంసము జనించిన ప్రస్తారికమనియు, తెల్లగ, మృదువుగనుండుమాంసము జనించిన కాలక్రమమున వృద్ధింజెందిన శుక్లార్థమనియు, తామరపలె నెఱ్ఱగ, మృదువుగనుండుమాంసము జనించిన రక్తార్థమనియు, విస్తీర్ణముగ, మృదువుగ, యకృత్తువలె స్థూలముగ, నల్లగ గణపించిన అధిమాంసార్థమనియు కఠినంబై ప్రసరించునదియై స్రావరహితంబై యుండుమాంసము జనించిన స్నాయ్వర్థమనియు జేప్పబడును.

❖ శుక్తిరోగలక్షణము ❖

శ్యావాస్స్యః పిశితనిభాస్తు బిందవోయే
శుక్త్యాభా స్సితనియతా స్సశుక్తీసంజ్ఞః. 72

తా. కంటియొక్క తెల్లగుడ్డుపై నల్లగ, మాంసతుల్యముగ ముత్యపుచిప్పవర్ణ తుల్యముగ బిందువులుజనించిన శుక్తి యనబడును.

❖ అర్ధునలక్షణము. ❖

ఏకోయశ్శశదధిరోపమశ్చ బిందుశ్శుక్లస్థోభవతితదర్ధునంవదంతి.

తా. కంటియొక్క తెల్లనిభాగమున రక్తమువలె నొకబిందువు జనించిన అర్ధున మనంబడును.

❖ పిష్టకలక్షణము. ❖

శ్లేష్మమారుతకోపేన శుక్లేమాంసం సమున్నతం,
పిష్టవ త్పిష్టకం విద్ధి మలాక్తాదర్శసన్నిభమ్. 74

తా. కఫవాతముల ప్రకోపమువలన నేత్రములయొక్క తెల్లనిగుడ్డునందు పిండి వలె తెల్లగనుండు మాంసము జనించిన పిష్టక మనంబడును. ఇది మలయు క్తమైన యద్దము వలె కనుపించును.

* అర్చ మన దుర్మాంసము.

—ॐ సిరాజాలక్షణము. ॐ—

జాలాభఃకతినశిరోమహాంత్రర క్తస్సంతానస్సత్యభిహజాలసంజ్ఞితస్తు,

తా. కంటియొక్క తెల్లని గుడ్డునందు కతినముగ, గొప్పగ, ఎఱ్ఱగనుండు సిరలు వ్యాపించి పలతో సమానమై యుండిన సిరాజాల మనంబడును.

—ॐ సిరాజపిటికలక్షణము. ॐ—

శుకస్థా స్థితపిటికా స్థిరావృతాయా

స్తాబ్రూయా దనితసమిపజా స్థిరాజాః.

75

తా. కంటియొక్క తెల్లని గుడ్డుమైనుండు నల్లని భాగమునకు సమిపమున సిరలు వ్యాపించి తెల్లనై నన్ననికురుపులు గలుగఁజేసిన సిరాజపిటిక యనంబడును.

—ॐ బలాసలక్షణము. ॐ—

కాంస్యాభోమృదురథవారిబిందుకల్పో

విజ్ఞేయో నయనసితే బలాససంజ్ఞః,

తా. కంటియొక్క తెల్లని భాగమున కంచుతో సమానమైన కాంతిగలదిగ, కతినముగ, లేక నీటిబిందువుతో తుల్యముగనుండు గ్రంథి జనించి యొకింతయుబ్బి గుండ్రముగనుండిన బలాసమనంబడును. (ఇటుల కంటి తెల్లగుడ్డునందు జనించురోగములు జెప్పబడియెను.)

—ॐ పూయాలసలక్షణము ॐ—

పక్వ శ్శోభ స్సంధిజో యస్సతోద

స్సప్రవేత్పూయం పూతిపూయాలసాశ్చః.

76

తా. నేత్రసంధియందు వాపు జనించి పండి సూదులతో పొడుచునటుల వేదన తోడఁగూడి దుర్గంధముగ చీమును గార్చుచుండిన పూయాలస మనంబడును.

—ॐ ఉపనాహలక్షణము. ॐ—

గ్రంథిర్నాలోపృష్ఠిసంధావపాకీ కండుప్రాయోనీరుజస్తూపనాహః.

తా. నేత్రసంధియందు లావుగ, ఒకింతవ్యక్తముగలదిగ, కడుదురదతో గూడినదిగ, వేదనారహితముగ నుండు గ్రంథి జనించిన ఉపనాహ మనంబడును.

—ॐ నేత్ర నాడిలక్షణము. ॐ—

గత్వా సంధీ నశ్రుమార్దేణ దోషాః

కుర్య స్సాన్తి తా లక్షణై స్సైవై రువేతాన్,

తం హి స్రావం నేత్ర నాడితి చైకే
తస్యాల్లింగం కీర్తయిష్యే చతుర్థా.

78

తా. వాతాదిదోషములు * అశ్రువులయొక్క మార్గమువలన సంధులయందు ప్రవేశించి తమతమలక్షణములతోడంగూడి స్రావము గలుగఁజేసిన నేత్రనాడి యని కొందఱు వచించెదరు. అది నాలుగువిధములు. ఎట్లనిన:—

పాకస్సంధౌ సుప్రవేద్యస్తుపూయం పూయాస్రావోసౌగదస్సర్వజస్తు,
శ్వేతంసాంద్రంపిచ్ఛలంసంప్రవేద్ధి శ్లేష్మస్రావోసౌవికారోమతస్తు. 79
రక్తాస్రావశ్శోణితాద్యోవికారస్సప్రవేదుష్ణంతత్రరక్తంప్రభూతం,
హరిద్రాభంపీతముష్ణంజలంవాపిత్తాస్రావస్సంప్రవేత్సంధిమథ్యాత్. 80

తా. నేత్రసంధియందు వాపు జనించి పండి చీమునుగార్చుచు నన్ని పాతాత్మక యుక్తంబైయుండిన పూయ స్రావ మనంబడును. మఱియు తెల్లగ, గట్టిగ, బంకగ చీమును గార్చుచుండిన శ్లేష్మ స్రావి యనంబడును. రక్తప్రకోపమువలన విశేషముగ, ఊష్ణముగ నేత్రమువలన రక్తస్రావముగలది రక్తజ స్రావ మనంబడును. నేత్రసంధుల యందు షణ్మపుచాయగ, లేక పచ్చగ, ఉష్ణముగ నీరు గార్చుచుండునది పిత్తజ స్రావ మనంబడును.

—ॐ పర్వణి అలజీలక్షణములు. ७८—

తామ్రాతస్త్విదాహపాకోపపన్నా జ్ఞేయావైద్యైఃపర్వణీవృత్తశోధా,
జాతాసంధౌశుక్లకృష్ణేఽలజీస్యాత్తస్తిన్నేవఖ్యాపితాపూర్వలింగైః.

తా. కంటియొక్క తెల్లనిసంధిపైగాని, లేక నల్లనిసంధిపైగాని, ఎఱ్ఱగ, చిన్న విగ, గుండ్రముగనుండు పిటికలు జనించి తాపయుక్తమైన పర్వణియనియు, ఆస్థానంబుననే పూర్వోక్తమగు ప్రమేహపిటికాలక్షణయుక్తంబై పెద్దవిగనుండుపిటికలు జనించిన అంజి యనియు జెప్పబడును.

—ॐ క్రిమిగ్రంధిలక్షణములు. ७९—

క్రిమిగ్రంధిర్వర్తనఃపక్ష్యాశ్చ కంఠాంకుర్యుఃకృమయస్సంధిజాతాః,
నానారూపావ ర్శుక్లాంతసంధౌ చరంత్యంతర్నయనందూషయంతః

తా. కంటిఐష్టలయందును, ఐష్టవెంట్రుకల సంధులయందును, పలువిధములైన క్రిములు, దురదజనించిన గ్రంధి యనంబడును. మఱియు నది కంటియొక్క తెల్ల భాగమునందలి సంధులయందు వ్యాపించి కంటియొక్క లోభాగమునుజెరచి లోన దిరుగుచుండిన క్రిమిగ్రంధి యనంబడును.

—ॐ వర్తరోగము, ఉత్సంగపిటికాలక్షణము. ॐ—

అభ్యంతరముఖి తామ్రా బాహ్యతో వర్తతశ్చయా,
సోత్సంగోత్సంగపిటికా సర్వజా స్థూలకండురా. 83

తా. కంటియొక్క లోభాగమున ముఖముగల కురుపుజనించి ఎఱ్ఱనై, కఠినంపై, దురదతోగూడినదై, కంటిరెప్పలయొక్క బైటిమధ్యభాగమున నుబ్బియుండిన ఉత్సంగ పిటిక యనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ కుంభికాలక్షణము. ॐ—

వరాంతే పిటికాద్ధాంతా భిద్యంతేచ స్రవంతిచ,
కుంభికబీజసదృశాః కుంభికా స్సన్నిపాతజాః.

తా. కంటియొక్క యొకపార్శ్వమున దాడిమవిత్తవలెనుండు కురుపు జనించి యదిమిన నుబ్బుచు పగిలి మసినలె స్రావమును గలుగఁజేయుచుండిన కుంభిక యనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ పోథకీలక్షణము ॐ—

స్రావిణ్యః కండురాగుర్వ్యో రక్తసర్వపసన్నిభాః,
రుజావంత్యశ్చ పిటికాః పోథక్యితి కీర్తితాః. 85

తా. రెప్పలయొక్క లోభాగములో ఎఱ్ఱావాలప్రమాణముగల కురుపులు జనించిన రక్తమును గార్చుచు దురదతోగూడి జడత్వము, కడునొప్పిగలవైయుండిన పోథకీ యనంబడును.

—ॐ వర్తశర్కరాలక్షణము ॐ—

పిటికాయా ఖరా స్థూల సూక్ష్మాభిరభినంవృతా,
వర్తస్థా శర్కరానామ సరోగో వర్తమాషకః. 86

తా. కంటియందు కఠినముగ, లావుగ నుండు కురుపుజనించి చుట్టునన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వర్తశర్కర యనంబడును. ఇది కంటిరెప్పలం జెరచును.

—ॐ అరోష్ఠివర్తలక్షణము. ॐ—

ఉర్వారుబీజప్రతిమాః పిటికా మందవేదనాః,
శ్లోత్థాః ఖరాశ్చ వర్తస్థా స్తదరోచర్త కీర్త్యతే. 87

తా. కంటిరెప్పలయందు దోసవిత్తులతో సమానంబులంగ, అల్పవేదన, నునుపు, కాఠిన్యము కలవిగనుండు కురుపులు జనించిన అరోష్ఠివర్త మనంబడును.

—ॐ శుష్కారోష్ఠలక్షణము. ॐ—

దీర్ఘాంకురః ఖరస్తన్ద్రౌ దారుణోఽభ్యంతరోద్భవః,

వ్యాధిరేఖోఽతివిఖ్యాత శుష్కార్శోనామ నామతః. 38

తా. కంటిలోపల పొడవుగ, గరగరగ, కఠినముగ, దుఃఖకరముగ నుండు మాంసపు మొలక జనించిన శుష్కార్శ మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ అంజనలక్షణము ॐ—

దాహ తోదవతీ తామ్రా పిటికావర్తసంభవా,
మృద్వీ మంద రుజా సూక్ష్మా జ్ఞేయా సాంజననామికా. 89

తా. దాహము, పొట్టు అనువానితోడంగూడి ఎఱ్ఱగ, మృదువుగ, చిన్నదిగ, ఒకింతవేదన గలదిగ నుండు కురుపు చెప్పలయందు జనించిన అంజన మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ బహుళవర్తలక్షణము ॐ—

వరోపచీయతే యస్య పిటికాభి స్సమంతతః,
సవర్ణాభి స్థిస్థిరాభిశ్చ విద్యా ద్బహుళవర్తతత్. 90

తా. చెప్పలయొక్క సర్వప్రదేశము చర్మముతో సమానముగ, కఠినముగ నుండు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై యుద్బియుండిన బహుళవర్త మనంబడును. ఇది త్రిదోషము వలన జనించును.

—ॐ వర్తబంధలక్షణము ॐ—

కంఠామతాల్పతోదేన వర్తశోభేన యో నరః,
నసమం ఛాదయేదక్షి యత్రాసో వర్తబంధకః. 91

తా. చెప్పలు వాచి దురద, ఒకింతవేదన అనువానితోడం గూడియుండుట వలన మూయుట కనుకూలించకుండిన వర్తబంధ మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ క్లిష్టవర్తలక్షణము ॐ—

మృద్వల్పవేదనం తామ్రం యద్వర్త సమమేన చ,
అకస్తాచ్చ భవే ద్రక్తం క్లిష్టవర్తేతి తద్విదుః. 92

తా. నేత్రములయొక్క క్రిందిచెప్పలు, మైచెప్పలు, ఏకకాలంబున మృదువులై అల్పవేదనగలవై ఎఱ్ఱవై యకస్తాత్మగ గడునెఱ్ఱగ నైన క్లిష్టవర్త మనంబడును. ఇది కఠరక్తమువలన జనించును.

—ॐ వర్తకర్దమలక్షణము ॐ—

క్లిష్టం పునః పిత్తయుతం శోణితం విదహే ద్యదా,
తవాక్లిన్నత్వ మాపన్న ముచ్యతే వర్తకర్దమః. 93

తా. పూర్వోక్తక్లిష్టవర్తమునందు మరల సిత్తయుక్తరక్తం బెప్పు డుడిగినో అప్పు డది బురదవలె నగును. ఇదియ వర్ణకర్దమ మనంబడును. ఇది పితృధికనన్ని పాతము వలన జనించును.

—౧౭ శ్యావవర్తలక్షణము ౧—

వర్తయద్బాహ్యతోఽంతశ్చ శ్యావం శూనం స వేదనం,
తదాహు శ్యావవర్తేతి వర్తరోగవిశారదాః. 94

తా. రెప్పలయొక్క పైభాగము, లోభాగము నల్లనై వాచి పోట్లతో గూడి యుండిన శ్యావవర్త మనంబడును. ఇది వాతాధిక త్రిదోషమువలన జనించును.

—౧౮ ప్రక్లిన్నవర్తలక్షణము ౧—

అరుజం బాహ్యత శూనం వర్తయస్య సరస్య హి,
ప్రక్లిన్నవర్త తద్విద్యాత్ క్లిన్నమత్యర్థమంతతః. 95

తా. తెప్ప యొకింతవేదన నెలవట వాపుగలదై తెప్పకొలుకులకు నమోమున మిక్కుటముగ చితచితలాడుచుండిన ప్రక్లిన్నవర్త మనంబడును. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించును.

—౧౯ అక్లిన్నవర్తలక్షణము ౧—

యస్య ధౌతాన్య ధౌతాని సంబధ్యంతే పునఃపునః,
వర్తాన్యపరిపక్వాని విద్యాదక్లిన్నవర్తతత్. 96

తా. కంటితెప్పలం గడిగినను లేక గడుగకున్నను, బంకవలె వలుమారు కరచు కొని లోభాగము పొడక చీముతోగూడకనుండిన అక్లిన్నవర్త మనంబడును.

—౨౦ వాతహతవర్తలక్షణము. ౧—

విముక్తసంధి నిశ్చేష్టం వర్తయస్య నమీల్యతే,
ఏతద్వాతహతం వర్త జానీయా దక్షిచింతకః. 97

తా. తెప్పసంధులు పిడుటవలన కన్నులు చెరచుటకు, మూయుట కశక్యంబై చిన్నవియై తెప్పలు మూతపడకుండిన వాతహతవర్త మనంబడును.

—౨౧ ఆర్బుదలక్షణము ౧—

వర్తాంతరస్థం విషమం గ్రంథిభూత మవేదనం,
ఆచక్ష తేఽర్బుదమితి సరక్త మవిలంబితమ్. 98

తా. తెప్పలయొక్క లోభాగము మందవేదనగలదై ఒకింత యెఱ్ఱనై శిఘ్రముగ పృథ్విజేందునదియై విషమమై దానియందు గ్రంథిజనించిన ఆర్బుద మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౯౯ నిమేషలక్షణము. ౯౯ —

నిమేషిణీ స్నిరా వాయుః ప్రవిష్టో వర్తసంశ్రయః,
ప్రచాలయతి వర్తాని నిమేషంనామ తం విదుః.

99

తా. తెప్ప నాశ్రయించియుండు వాయువు నిమేషోన్నేషముల జేయునట్టి సెర
లయందుజేరి రెప్పల గదలంపుచుండిన నిమేష మనంబడును.

— ౧౦౦ శోణితార్కలక్షణము. ౧౦౦ —

వర్తస్థో యో వివర్ధేత లోహితో మృదురంకురః,
తద్రక్తజం శోణితార్క చిన్నం చిన్నం ప్రవర్ధతే.

100

తా. రక్తసంబంధమువలన రెప్పలయొక్క లోభాగమున యెఱ్ఱగ, మృదువుగ
నుండు మొలకలు జనించిన శోణితార్క మనంబడును. దీనిని పలుమారు గోసినను మరల
మరలదె రుగుచుండును.

— ౧౦౧ లగణలక్షణము. ౧౦౧ —

అపాకీ కఠిన స్థూలో గ్రంథిర్వర్త భవో రుజః,
సకంఢూః పిచ్ఛిలః కోల సంస్థానో లగణస్తు సః.

101

తా. రెప్పలయందు రేగుకాయవలె కఠినముగ, స్థూలముగ, కంఠూయుక్త
ముగ జీగటగ నుండుగ్రంథి జనించిన లగణ మనంబడును. ఇది కఫాభిక్యమువలన జనిం
చును. దీనియందు పొట్టు, పాకము (పాడుట) లేకుండును.

— ౧౦౨ బిసవర్తలక్షణము. ౧౦౨ —

త్రయోదోషా బహి శ్శోభం కుర్వ్య చ్చిద్రాణి వర్తనోః,
ప్రసవత్యంతరుదకం బిసవ ద్బిసవ ర్త తత్.

102

తా. దోషత్రయ ప్రకోపమువలన రెప్పల వైభాగము వాచి చిద్రములతోగూడి
తామరతూండ్లవలె లోన నీరును గార్చుచుండిన బిసవర్త మనంబడును.

— ౧౦౩ కుంచనలక్షణము. ౧౦౩ —

వాతాద్యావర్తసంకోచం జనయంతి యదా మలాః,
తదా ద్రవ్యం న శక్నోతి కుంచనంనామ తద్విదుః.

103

తా. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు రెప్పలను చిన్నవిగజేసిన నేత్రములను దెరచి
చూచుట కశక్యంబగును. ఈరంగము కుంచనమనియు, లేక కృశ్ణోన్నేషమనియు
జెప్పంబడును.

— ౧౦౪ పక్షకోపలక్షణము. ౧౦౪ —

ప్రచాలితాని వాతేన పక్ష్యాణ్యక్షి విశంతి హి

ఘృష్ణ్యంత్యక్షీ ముహూ స్తాని సంసంభం జనయంతిచ. 104

అనితే నితభాగేన మూలకోశా త్వతంత్యపి,
పక్ష్యకోప స్సనిజ్ఞేయో వ్యాధిః పరమచారుణః. 105

తా. వాతముచే కంటిరొప్పులు చలింపఁజేయఁబడుటవలన వెంట్రుకలు కంటిలో ప్రవేశించి పలుమారు తెల్లగుడ్డునందుగాని, నల్లగుడ్డునందుగాని యొరిసికొనుటచే వాళ్ళుగలిగి వెంట్రుకలు మూలమునుండి వదలును. ఇదియే పక్ష్యకోప మనియు, అభవా ఉష్ణ పక్ష్యమనియు జెప్పఁబడును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

—౧౬ పక్ష్యశాతలక్షణము ౧౬—

వర్త్యపక్ష్యశయగతం పిత్తం రోమాణి శాతయేత్,
కంఠాం దాహంచ కురుతే పక్ష్యశాతం తమాదిశేత్. 106

తా. రెప్పలు, రెప్ప వెంట్రుకలు - పీనిమూలమునందుండుపిత్తము ప్రకోపించుట వలన వెంట్రుకలూడి రెప్పలయందు దురదను, పాహమును గలుగజేసిన పక్ష్యశాత మనఁబడును.

—౧౭ త్రికటుకాద్యంజనము. ౧౭—

కటుత్రయంచాపిఫలత్రయంచ జ్యోతిష్వతీవల్లకరంజబీజం,
ప్రపాండరీకంమధుకంచతామ్రం సింధూద్భవంచై పటికంచశంఖమ్.
రసాంజనంగై రికచందనేద్యే ద్రాక్షానిశాశాబరలోధ్రకంచ,
తుత్థంచపీతాహ్వయరోహిణీచ వేష్యంకరంజస్వరసేనసర్వమ్. 108
తుత్థాదిరేకోద్వీగుణోరసాదిః ప్రపాండరీకాదిగణంత్రిభాగం,
శేషంచతుర్భాగమిదినిహన్యా ద్వర్తిస్సునేత్రస్సకలాంశ్చరోగార్కా.
కాచంచపుష్పంపటలంవ్రణంచ దుర్ధాంసకండూపిటకంకుకూనం,
దాహంచరాగంచనిశాంధతాంచ తథాధిమంథంవినిహంతిశీఘ్రమ్.
(ఆయుర్వేదే)

తా. త్రికటుకములు, కరకతాండ్రయుసిరిశలా, వెక్కుడువిత్తులు, వాయు విడంగములు, క్రాసుగవిత్తులు - ఇవి దినుసుకు నాలుగేసిభాగములు, ప్రపాండరీకము, ఆలిమధురము, తామ్రగస్తము, నైంధవలవణము, పటిక, శంఖము - ఇవి దినుసుకు 3 భాగములు, రసాంజనము, కావిరాయి, శ్రీగంధము, రక్తచంపనము, ద్రాక్షపండ్లు, పసుపు, తెల్లలొడ్డుగ, లొడ్డుగ - ఇవి దినుసుకు రెండేసిభాగములు, మైలుతుత్తము, మ్రానివసపు, కటుకరోహిణి - ఇవి దినుసుకొక్కభాగము, ఇటులవానినెల్ల ఖల్వములూ నునిది క్రాసుగచెక్కరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి ఉదకముతో జాది క్షున్నబెట్టిన కాచము, పువ్వులు, పటలములు, వ్రణములు, దుర్ధాంసము, దురదలు,

— శ్లో నేత్రరోగమునకు రసక్రియ —

పారదో విద్రుమం నాగ కాసీసంచ రసాంజనం,
నైంధవం త్రూషణం తామ్రం తుత్థం గైరిక లోధకమ్. 121

పుత్రజీవీ శిలా ముస్తా గిరికర్ణ్యభయా సమం,
చించా సౌవీరకం శుద్ధంనింబపత్ర ద్రవైస్థి తమ్. 122

పిష్టాతామ్రతలేఱొడ్రైఃపర్వికాచార్చ శుక్లజిత, (మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, పగడము, సీసభస్మము, కాసీసము, రసాంజనము, నైంధవలవము, త్రికటుకములు, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, కావిరాయి, లాద్దగ వెక్క, పుత్రజీవిత్తులు, శుద్ధిజేసినమణిశిల, తుంగము సైలు, తెల్లగంటెనవిత్తులు, కరక్కాయ, నింతగింజలు, శుద్ధిజేసిన సౌవీరాంజనము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వమున నునిచి వీపాకురసముతో మర్దించి మద్దజేసి తామ్రపాత్రలో నునిచి లేనెపోసి రాగిగిన్నెతో మర్దించి కణికలుజేసి లేనెతోచాది కన్నులబెట్టిన అర్చము, కంటిపువ్వులు, హరించును.

— శ్లో నేత్రాంజనము —

కణా సౌవీర కర్పూర నాగ పారద తీక్ష్ణకమ్. 123

విషంచ లోహపాత్రేతు నంద్యావర్తరసై ద్దినం,
మర్దయే ల్లోహముష్ట్యాధ పటికం చూర్ణితం షీపేత్. 124

మర్దితం మర్దయేద్భూయోవర్తిశ్శుక్లామృపి త్తజిత, (ఆయుర్వేదే)

తా. పిప్పళ్ళు, సౌవీరాంజనము, కర్పూరము, సీసభస్మము, రసభస్మము, ఇనుపభస్మము, శుద్ధిజేసినవసనాభి-వీనిని సమభాగములుగ ఇనుపపాత్రములోనునిచి నంద్యావర్త ప్రసముతో నొకవినము ఇనుపగుండుతో మర్దించి పటికచూర్ణము గలిపి, మరల మర్దించి కణికలుజేసి యిండించి కన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వులు, అట్లుపిత్తము హరించును.

— శ్లో తామ్రాద్యంజనము —

మృతతామ్రం సథాన్యభ్రం శిఖతుత్థంచ ఖర్పరీ. 125

దశనిష్కం పృథక్చూర్ణ పేక్తిత్యచ ఖర్పరే,
షీప్తా మందాగ్నినా పాచ్యం తద్దర్శే శుద్ధగంధకమ్. 126

దత్వాల్పమల్పం భూయోహి రుధ్వా భూమం ప్రయత్నతః,
చూర్ణితం జాయతే శుద్ధం త్రింశత్కర్మంతు గంధకమ్. 127

సముత్తార్య షీపే త్తయే ప్రథమాత్రేతు మర్దయేత్,

తజ్జలంచాన్యభాండస్థం కృత్వాభః కిట్టివర్జితమ్. 128

తజ్జలంచాతపే శోష్యం ఘనీభూతే విమిశ్రయేత్,
శిఖితుత్థం శిలాచూర్ణం కర్షాంశం వస్త్రగాలితమ్. 129

మధ్యాజ్యస్తన్యతో ఖ్యాతం సర్వనేత్రరుజాపహం,
(మాధవనిదానే)

తా. తామ్రగ్ధ్రము, ధాన్యాబ్రకము, మైలుతుత్థము, శుద్ధిజేసినకఫరి-వీనిని దినుసుకు ౧౦ నిమ్మ-ములయెత్తుచొప్పున చూర్ణముగాంచి నేకముజేసి మూకుడులో నునిచి పొయిమిఁదబెట్టి అందు శుద్ధిజేయఁబడి చూర్ణముచేయఁబడిన ౩౦ కర్షముల గంధకమును వలుమారు కొంచెకొంచెముగ వేయించు చూసిబొగ బైలువెడలుకుండునటుల మై మూకుడుమూతిని మఱియొకమూకుడుచే మూయుచు గంధకబంతయు బీర్ణంబగువఱకు పాకముచేసిన శుద్ధంబగును. పిదప దానిని సాంగశితలమున దీసి ఒక ప్రస్థముసీళ్ళలో కలిపి మర్చించి సీళ్ళకడుగుననుండు మట్టుకు వర్జించి మఱియొక కుండలోపొసి గట్టియగువఱకు ఎండ నెండించి అందు కర్షప్రమాణము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థమును, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తును చూర్ణముగాంచి వస్త్ర గాలితముజేసి గలిపి కణికలుజేసి లేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని, లేక చనుపాలతోగాని చాచి కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించును.

— రసాంజనాద్యంజనము ౧౬ —

శుక్లార్తజే విషంకృష్ణా యాక్తం గోమూత్రభావితమ్. 130

సాముద్రఫేనం పటికం కురువింద రసాంజనం,
కూర్తప్రప్తంచ తుల్యాంశం సర్వాంశంచ మనశ్శిలా. 131

శిలాయాద్విగుణం వ్యోషం వ్యోషా ద్విగుణసైంధవం,
లోహచూర్ణం విషంచైవ ప్రత్యేకం సైంధవాంశకమ్. 132

పిష్ట్యా తౌద్రయుతం చాజ్యం పిల్లశుక్లార్తకం జయేత్, (చరకే)

తా. అతివస, పిష్టశ్శు-ఈరెంటిని గోమూత్రమతో భావనజేసి చాచి కన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వుల, సీరుగారుట హరించును. మఱియు సముద్రపురుగు, పటిక, ఇంగిలీకము, రసాంజనము, తాండేటిపిచ్చుపుట్టె ఇవి సమభాగములుగ వీనికిసమము శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల, రక్తమణిశిలకు రెండింతలు త్రికటుకములు, దానికి రెండింతలు సైంధవలవణము, సైంధవలవణమునకు సమము లోహభస్మము, లోహభస్మమునకు సమము అతివస-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి లేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని, నూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన కంటిపునీ, కంటిపువ్వులు, ఆర్కరోగము-వీనిని హరింపఁజేయును.

—ॐ సైంధవాద్యంజనము ॐ—

సైంధవం సూతకం నాగం ధాత్రీచూర్ణం రసాంజనమ్. 133

కణాఘృతం సితాక్షౌద్రం నాగవల్లీదళద్రవైః,

కాంస్యపాత్రే తామ్రముష్ట్యా దినమేకం విమర్దయేత్. 134

వర్తింకృత్వాంజనేహంతి సర్వనేత్రగదామయాః, (సూధవనిదానే)

తా. సైంధవలవణము, రసభస్మము, సీసభస్మము, ఉసిరికపక్ష్యచూర్ణము, రసాంజనము, పిష్టశ్శు-వీనిని సమభాగములుగ కంచుపాత్రలో నునిచి నెయ్యి, పంచదార, పానకము, లేనె, తమలపామరసము అనువానితో నొకదినము రాగిగుండుతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన కంటిపుసి, పువ్వు, ఎఱుపు, దురద మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు హరించును.

—ॐ తారకాద్యవటికములు ॐ—

తారం తామ్రం రసం ¹తుత్థం ఖర్పరీ వీతరోహిణీ. 135

రసాంజనం కాంస్యశంఖం హంసపాద్యాద్రవైర్ద్ధినం,

వర్తింకృత్వాంజనాద్ధంతి సమస్తంనేత్రజామయమ్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వెండిభస్మము, తామ్రభస్మము, రసభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము, శుద్ధిజేసినకఫరి, తామ్రనివసపు, కటుకరోహిణి, రసాంజనము, కంచుభస్మము, శంఖము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసముతో నొకదినము మర్దించి కణికలుజేసి నీళ్ళలో జాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించును.

—ॐ గజకేసరి ॐ—

మనశ్శిలా హతంనాగం నాగద్విగుణ ²తుత్థకం,

కించిత్కర్పూరకం మర్ద్యం ద్రోణపుష్పరసై ర్ద్ధినమ్. 137

వర్తిరేషా హ్యాభివ్యంధి నాశాయ గజకేసరి, (చరకే)

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల, సీసభస్మము, సీసభస్మమునకు చెండింతలు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము, ఒకింత పచ్చకర్పూరము-వీనిని ఖల్వములో నునిచి తుమ్మిపూలరసముతో నొకదినము మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన అభివ్యంధము హరించును.

—ॐ చంద్రకాంజనములు ॐ—

తుత్థం తామ్ర మయోరజో ఘృధు వచాక్షీరం వరం సైంధవః

శంఖి వ్యోష విశంగ సూతకతకం దార్ద్రవ న్యగ్రోధకమ్,

ధాత్రి తాళ కరంజ మంజనయుతం చామైశ్చ లుంగర్రవైః
పుష్పం నేత్రపికారకాశ్చ హరతీ చంద్రస్యవాక్చంద్రకమ్. 138
(చంద్రభాష్యే)

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, తామ్రభస్మము, ఇరువభస్మము, యష్టిచుడుకము, వస, పాలతుత్తము, లవంగములు, సైంధవలవణము, శంఖము, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, రసభస్మము, చిల్లిగింజలు, హ్రానివసపు, మజ్జియూడలు, డసీరికపప్పు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, క్రానుగవిత్తులు, నీలాంజనము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతోను, మాదీఫలరసముతోను మద్దించి కణికలుజేసి నీళ్ళతోజాచి కన్నులబెట్టిన పువ్వులు, సర్వనేత్రరోగములు హరించునని చంద్రుడు వచించెను.

పటికం లోద్ర రసాంజనం చ తగరం తుత్థం తథానాగకం
రసకం సైంధవ నక్తమాల మధుకం వోష్ట్యపం విడంగం సమం,
పథ్యా భృంగక మాతులుంగకరసైః రక్తే చ నేత్రే ఊపేత్
పటలం పుష్పక కాచకండుహరతీ చంద్రస్యవాక్చంద్రకమ్. 139
(చంద్రభాష్యే)

తా. పటిక, లోద్దుగచెక్క, రసాంజనము, తగరభస్మము, శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తము, సీసభస్మము, శుద్ధిజేసిన కఫరి, సైంధవలవణము, క్రానుగవిత్తులు, యష్టిచుడుకము, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, కరక్కాయ - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి గుంటగలగరరసము, మాదీఫలరసము అనువానితో మద్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన కంటియెఱుపులు, పొరలు, పువ్వులు, కాచము, దురద-వీనిని హరింపఁ జేయునని చంద్రుడు వచించెను.

కతక మణిశిలాహ్వ ధాత్రి కాక్షీరతుత్థం
దరద మధుక లోభ్రం తాళకాఖ్యం సవీరం,
త్రికటుకద్వికరంజం దారు దారీర్వి సవేల్లం
పటిక కుముద శంఖం తామ్రనాగాభ్రకాంతమ్. 140

కునటిమణిశిలా వై తాళకం తృష్ణకం చ
జలధిలవణఫేనం కైరికాఖ్యం చ సర్వం,
సరసవటక విశ్వా భృంగకం చార్ద్రగింఛా
స్యమృత మధు ఘృతై స్సాస్య త్కల్పితం నేత్రవర్తి.
పటల తిమిర పుష్పం కండుకం లోహితం చ 141

శ్వయంభు జలనిబ్జం చంద్రవాక్చంద్రకం చ. (చంద్రభాష్యే) 142

తా. చిట్లగింజ, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, ఉసిరికపప్పు, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, శుద్ధి
జేసిన ఇంగిలీకము, యప్తిమధుకము, లాద్దుగచెక్క, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన
గావీరము, త్రికటుకములు, క్రాసుగచెక్క, నెనులిచెక్క, దేవదారు, మ్రానిపనపు,
యిరూలు, షటిక, తెల్లకలువ, శంఖము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, అభిర
స్మము, కాంతభస్మము, శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము, పిష్పశ్శు, ఉప్పు,
ముద్రపురుగు, కావిరాయి-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నుంచి మట్టియూ
లు, శొంఠి, గుంటగలగర, అల్లము అనువాని రసములతో మర్దించి కణికలుజేసి ఆపు
బ్బతోగాని, తేనెతోగాని, నేతితోగాని చాది కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు, తిమిర
ములు, కంటిపువ్వులు, దురద, ఎలుపు, కంటివాపు, నీరుగారుట-పీనిని హరింపుజేయు
ని చంద్రుడు వచించెను.

—● నయనామృతము ౧౭ —

మయూరతుత్తం సింధూత్తం తుత్తం ఘనం రసాంజనం,
టంకణం మరిచం తుల్యం జంబీర రసవేషితమ్. 143

త్రిరాత్రం తామ్రపాత్రస్థం కాచార్తపటలాపహం,
కంఠా వ్రణహరం నామ్నా నయనామృతము త్తమమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, సైంధవలవణము, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, సము
ద్రపురుగు, రసాంజనము, వెలిగారము, మిరియాలు-పీనిని సమభాగములుగ తామ్రపు
రాత్రలో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి కన్నుల బెట్టిన కాచము,
బర్హము, పొరలు, దురద, వ్రణము హరించును.

—● ఖర్పర్యాద్యంజనము ౧౮ —

ఖర్పరి తుత్త రసాంజన ఘనం శంఖ శిలా సపునర్నవత్రిఫలా,
నింబరసేన విమర్ద్య చ వటికాః కాచ తిమిరపటలాని చ పుష్పమ్. 145
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, రసాంజనము, సముద్రపురుగు,
శంఖము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, తెల్లగలిజేరు, త్రిఫలములు-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములలో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగ నూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోచాది కన్నులబెట్టిన
కాచము, తిమిరము, పొరగప్పినకండ్లు, కంటిపువ్వు హరించును.

—● తిలపుష్పాంజనము ౧౯ —

మరీచం ఖర్పరీచైవ తిలపుష్పం తక్షైవ చ,
వీక్షైకం ద్విగుణం ప్రోక్తం జంబనీరేణ వేషయేత్. 146

నాశయే త్తిమిరం కంఢూం పటలా న్యర్బదానిచ,
అతిరక్తాని మాంసాని హ్యేకరాత్రేణ నాశయేత్. (బాహుళే) 147

తా. మిరియాలు ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసినకఫరి ౪ భాగములు, నువ్వులపువ్వు ౮ భాగములు-ఇటుల పీనినెల్ల భిల్వములో నునిచి నిష్టుపండ్డరసముతో మర్చించి కణికలు జేసి కన్నులబెట్టిన 1 తిమిరములు, దురద, కంటిపొరలు, అద్బుదము, కంటి ఎఱుపు, దుర్వాసము ఒకదినములో హరించును.

— మురిచాంజనము ౨ —

మరిచామలకం కరంజబీజం క్రమవృద్ధ్యై త్తరభృంగతోయవ ర్తిః,
తిమిరంపటలంనిహంతికాచం సుకృతంకర్తయథాశృతం భవేత్తత్. 148
(ఆయుర్వేదే)

తా. మిరియాలు ౧ భాగము, ఉసిరికమరుగు ౨ భాగములు, క్రానుగవిత్తులు 3 భాగములు-ఇటుల పీనిని భిల్వములో నునిచి గుంటగలగరామరసముతో నూరి కణికలు జేసి కేత్రములయం దంజనముపెసిన కానరానికన్నులు, పొరలు, కాచము, జన్మాంతర సుకృతకర్తవలన హరించును.

— చంద్రప్రభాంజనము ౩ —

ఘనంచముండంకతకస్యబీజం నారంకపాలంసహకుక్కుటాండం,
మనశ్శిలా మాగధసంప్రయుక్త మాజన్మజాతం కుసుమం నిహంతి.
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. సముద్రపునురుగు, ఇనుపభస్మము, చిల్లగింజ, నదునికపాలము, కొడిగ్రడ్ల పెంకులు, శుద్ధిజేసిన మణిశిల-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి బీలకట్ట కషాయముతో నూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన జనించినది మొదలుకొని యుండుకంటిపువ్వులు హరించును.

— చంద్రోదయవర్తి. ౪ —

1 హరిద్రా నింబపత్రాణి విప్పలీ మరిచానిచ,
2 విభీతక కరంజాని శంఖ నాభి ర్త్తనశ్శిలా. 150
3 ఏతాని సమభాగాని హ్యేకజామూలేణ వేషయేత్,
4 నాశయే త్తిమిరం కంఢూం పటలా న్యర్బదానిచ. 151

1 తిమిర మన కండ్లు గానరాకుండుట. 2 హరితకీ వచాకుష్ఠం. 3 విభీతకస్య మజ్జావ. 4 సర్వమే తత్సమం కృత్వా. 5 వారికంఢూంచ తిమిర మర్బుదం పటలానిచ, అతిరక్తాని మాంసాని పుష్పం పర్జనీహంతిచ.

అపి త్రివార్షికం శుక్రం మానేనైకేన నాశయేత్,
అధికానిచ మాంసాని రాత్ర్యంధత్వం తత్రైవచ. 152
వర్తిశ్చంద్రోదయానామ నృణాం దృష్టివిశోధినీ, (ఆయుర్వేదే)

తా. వసపు, వేపచిగురు, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, తానికాయలలోనిపలుకులు, క్రానుగవిత్తులు, శంఖము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిజేసినమణిశిల-వీనిని సమభాగములుగ భిక్షములో నుంచి మేకపంచితముతో నూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతో జాచి కన్నులబెట్టిన కండ్లు కానరాకుండుట, దురద, పొరలు, అర్చుదము, మూడువత్సరములుగ నుండుకంటిపువ్వులు, దుర్వాసములు, రేడికటి-వీని నొకమానములో హరింపజేయును.

◀◀ నేత్రరోగములకు దార్వాద్యంజనము ౧◀◀

దార్వాద్యం చ పటలం కాచు పిల్లం రక్తం తథాఙ్గనమ్. 153
స్రావార్త నక్తరోగాణి కంఠా క్లేదం వ్యపాహతి,
యాధికా ఘర్షణం శూలం వర్త్యరోగం వినాశయేత్. 154
నాశయే చ్చుక్లరోగాంశ్చ విజానీయా ద్విశేషతః, (శారీరే)

తా. రసాంజనము కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు, కాచము, కంటిపుసి, ఎఱుపు, అఙ్గనము, నీరుగారుట, అర్చ్యరోగము, రేడికటి, దురద కండ్లంటుకొనుట-వీనిని హరింపజేయును. మఱియు అడవిమొల్లగంధమును కన్నులబెట్టిన కంటినొప్పి, వర్త్యరోగము, పువ్వులు-వీనిని హరింపజేయును.

◀◀ గిరికర్ణికాద్యంజనము ౧◀◀

సితగిరికర్ణిమూలం బీజం పుష్పాణి వేషయేద్వర్తిమ్. 155
శఖం నిశాభయం శుంఠి గతమపి చక్షుర్నివర్తయేత్, (అన్యశాస్త్రే)

తా. తెల్లగంటెనవేరు, దానివిత్తులు, పువ్వులు, శంఖము, వసపు, కరక్కాయ, శొంఠి - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి గంటెనవేరురసముతో మర్దించి కన్నుల బెట్టిన పోయినకన్నులకూడ మరల వచ్చును.

◀◀ కుమారికావర్తి ౧◀◀

అశీతి స్థిలపుష్పాణి మరిచానిచ షోడశ. 156
పంచాశ జ్జాతిపుష్పాణి షష్టిః పిప్పలితండులూః,
*ఇయం చంద్రప్రభానామ వర్తిస్తిమిరనాశినీ. (మతాంతరే)

తా. నువ్వులపువ్వులు ౮౦, మిరియాలు ౧౬, జాజిపువ్వులు ౫౦, పిప్పలి బియ్యము ౬౦-ఇటుల వీనినెల్ల నూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన తిమిరములు హరించును.

సీమాకుమారికావర్తి గ్రథం చక్షుర్నివర్తయేత్, పోయినకండ్లుకూడా మరల వచ్చును.

◀ శిలాద్యంజనము ౧ ▶

శిలా మాగధి కర్పూరం పురాణం తింత్రిణీఫలం,
కరంజం సూరసూత్రేణ దివానక్షత్రదర్శనమ్. (సూరసూత్రే) 159

తా. శుద్ధిజేసినమణిశిల, పిప్పళ్ళు, పచ్చకర్పూరము, ప్రాతచింతపండు, క్రామగ
విత్తులు-వీని నుదకముతో నూరి కన్నులబెట్టిన పగటియందు నక్షత్రములు గనుపించును.

◀ నారికేళాంజనము ౧ ▶

దార్ద్రవరా మధుక మంభసి నారికేళే
పక్వాప్తభాగ పరిశిష్టరసం పునస్తత్,
సాంద్రం విపాచ్య శశి సైంధవమాక్షికాఢ్యం
*హంత్యర్చకాచ తిమిరార్చుద వర్జ్యరోగాన్. (భేషజకల్పే) 160

తా. మ్రానిపసపు, కరక తాంద్ర యుసింకలు, యష్టిమధుకము-వీనిని దిను
సొక్కకపలముచొప్పున నలగగొట్టి కుంచెడు నారికడపుకాయ నీటిలో
వైచి ఎనిమిదవభాగము శేషించునటుల కషాయము గాచి మఱియొకకుండలోపోసి
సన్నపునెగను సోలెడు శేషించునటుల గాచి చల్లార్చి యందు నాలుగు మాడలయెత్తు
పచ్చకర్పూరము, మాడయెత్తు సైంధవలవణము, ఐదుచిన్నములయెత్తు తేనె గలిపి కన్నుల
బెట్టిన అర్చము, కాచము, తిమిరము, అర్బుదము, వర్జ్యరోగము (నీరుగారుట)-వీనిని
హరింపజేయును.

◀ శేత్రరోగములకు మహానారికేళాంజనము ౧ ▶

మధుకవరా దార్ద్రకాం పృథక్పలానాం నారికేళసలిలస్య,
ప్రస్థే విపచే దేతత్తుల్యాంశం తత్పునః పచే త్పాత్రే. 160
తుత్థం శశి ఘనైరిక సింధూత్థ రసాంజనాని మరిచంచ,
పృథక్పృథక్ క్వాదనిష్కం క్షీపే దాలోడ్య మాక్షిక విప్లుతమ్.
అంజన మఖిలేనేత్రే పడధికనవతిం నిహంత్యాశు, (ఆయుర్వేదే)

తా. యష్టిమధుకము, కరక తాంద్ర యుసింకలు, మ్రానిపసపు-వీనిని దిను
సొక్కకపలముచొప్పున దంచి ౧ ప్రస్థపు నారికడపుకాయ నీటిలో వైచి ఎనిమిదవ
భాగము మిగులునటుల కషాయము గాచి మరియొకకుండలోపోసి సన్నపునెగను మఱ
గాచి ౧ పలములుగ దించిసొని చల్లార్చి పిదప యందు శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్థము, పచ్చ
కర్పూరము, సముద్రపుసురుగు, కావీరాయి, సైంధవలవణము, రసాంజనము, మిరియాల

* యుంజాద్వైకాంతి తిమిరార్చు పిత్తజేషు—పిత్తములనగ్గిన శేత్రవ్రణ
ము, తిమిరము,

అనువాని మార్గమును దినుసుకు కాలునిష్కముచొప్పున గలిపి తేనె ఒకటిన్నర తులము పొసి కన్నులపైఱచిన ౯౬ నేత్రరోగములు హరించును.

శంఖాదివహికములు ౭౭

శంఖస్యభాగ శ్చత్వార స్తదర్థం చ మనశ్శిలా. 162

మనశ్శిలార్థం మరిచం మరీచార్థం చ * సైంధవం,

అజాక్షీరేణ సంమద్య ఘృతికాం కారయే గ్భుధః. 163

నిశాంధ్యం తిమరం కాచం పుష్పాణి పటలాని చ,
అతిమాంసాని రక్తాని సప్తరాత్రేణ నాశయేత్. 164

వారిణా తిమిరం హంతి హ్యర్బుదం హంతి మస్తునా,
పిచ్చటం మధునా హంతి స్త్రీక్షీరేణ తథార్జునమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శంఖము ౪ భాగములు, శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧ భాగము, సైంధవలవణము ౪ భాగము-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మేకపాలతో మర్చించి కణికలుజేసి కన్నులపైఱచిన రేజీకటి, కండ్లు గానరాకుండుట, కాచము, కంటి పూలు, పొరలు, దుర్దాంసములు, కంటి యెఱుపులు ఏడుదినములలో హరించును. నీళ్ళతో జాదివేసిన తిమిరము హరించును. పెరుగుమీఁది నీళ్ళతో జాదివేసిన అర్బుదము హరించును. తేనెతో జాదివేసిన పిచ్చటను నేత్రరోగము, చనుబాలతో జాదివేసిన అర్జునము హరించును.

పుష్పాంజనము ౭౮

మంజిష్ఠా మధుకోత్పలం దధి కణా త్వక్చవ్య గోరోచనం

మాంసీ చందన శంఖకం గిరిమృదా తుత్థం సపుష్పాంజనం,

సర్వంచైవ సమాన మంజనమిదం యోజ్యం సదా చక్షుషాం

కంఠూం క్లేదమలం చ శోణిత రుజం పిల్లం చ శుక్లాహమ్. 166

తా. మంజిష్ఠ, ఆతిమధురము, కలువపువ్వు, పెరుగు, పిప్పలి, లవంగపట్ట, చవ్యము, గోరోచనము, జటామాంసి, చందనము, శంఖము, కావిరాయి, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, పుష్పాంజనము - వీనిని సమభాగములుగ నూరి నేత్రములయందు సదా అంజనమువేయుచుండిన దురద, నీరుగారుట, కంటిపుసి, ఎఱుపు, కంటి నొప్పి, పిల్లము, శుక్రము హరించును.

గోదంతాద్యంజనము ౭౯

గోదంతం కుక్కుటాండం మకరజదశనం శంఖమార్జణం వరాటం

సారంగోద్భూతదంతా జలధిమలయుతం తామ్రమార్జణం సతుత్థమ్.

కర్పూరం రాన్నకం వై పటిక మణిమధూచ్ఛిప్త మందాగ్నిఘృష్టే
పుష్పంచార్తాద్భుతం త త్త్రిమిర పటలకం కాచకం హంతి నేత్రే. 167

తా. ఆవుయొక్కదంతము, కోడిగుడ్డుపెండులు, మొసలిదంతము, శంఖచూర్ణము, గవ్వలచూర్ణము, జింకపండ్లు, సముద్రపునురుగు, తామ్రచూర్ణము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, పచ్చకర్పూరము, సన్నరాన్నము, చంద్రకాంతమణి, జుంటిమైనము. వీనిని పాత్రలో నిడి మందాగ్నివై నునిచి బాగుగ మర్దించి పిదప నిమ్మపండ్లపులుసుతో మర్దించి కణికలుజేసి నేత్రములయందు దంజనమువేసిన కంటిపువ్వులు, అర్చము, అద్భుతము, తిమిరము, కంటిపొరలు, కాచము వీనిని హరింపఁజేయును.

— ధాత్ర్యంజనము ౧ —

ధాత్రీ పథ్యా విభీతానాం ఫలమజ్ఞా విచూర్ణితం,
వారిణాపూరితంచక్షు స్త్రిమిరంహంతినిర్భరమ్. (మాధవనిదానే) 168

తా. ఉసిరికపప్పు, కరక్కాయ, తానికాయ - వీనిపప్పును చూర్ణముజేసి నిమ్మ పండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి నేత్రములయందు దంజనమువేసిన కండ్లలో నీరుగుదుట, తిమిరము హరించును.

— ఉత్పలాద్యంజనము ౧ —

ఉత్పలం నైంధవం రక్తచందనం త్రిఫలా తథా,
నిశాంధ్యం తిమిరం హంతి పటలం చక్షురంజనమ్. 169

తా. కలువపువ్వులు, నైంధపలవణము, రక్తచందనము, త్రిఫలములు - వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి అంజనమువేసిన రేజీకటి, తిమిరము, కంటిపొరలు హరించును.

— అర్ధచంద్రోదయము ౧ —

కర్పూరం పటికం శంఖం చందనం మధు శారిబా,
మంజిష్ఠా రజసి ద్వేచ కతకం గైరికం ససుమ్. 170

సర్వై స్సనుం చ తుత్థం చ జంబీరసమర్దితం,
రాత్రాస్త్యంధ్యం తిమిరం కంఠాం పటలం కాచమేవచ. 171

వర్తంతే జాయతే పుష్పం మానేనైకేన శామ్యతి,
అర్ధచంద్రోదయో నామ్నా సర్వనేత్రే రుజాపహః. 172

తా. పచ్చకర్పూరము, పటిక, శంఖము, చందనము, యష్టిమధుకము, గూడపాల, మంజిష్ఠ, రసపు, మ్రానివసపు, చిల్లగింజ, కావిరాయి-ఇవి సమభాగములు, వీని కన్నిటికి ననుము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముతో మర్దించి అంజనమువేసిన రేజీకటి, తిమిరము, దురద, పొరలు, కాచము,

కంటిచెప్పకొనయందు జనించురోగము, పుత్రులు మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు ఒకమానములో హరించును. (శుద్ధిచేసినపైలుతుత్తము మూడేగానులయెత్తు, శుద్ధిచేసిన కఫరి ౧ తులము, శుద్ధిచేసినపటిక ౧ తులము, పదిబీడిగింజలమసి - ఇటుల పీసి నెల్ల నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రాగితట్టలు నునిచి ఆపువెన్న గలిపి రాగిముంతతో మరల మర్దించి ౨౩ దినములు కరాటమున నునిచి పిదప దానినిదీసి మరల మర్దించి మరల కరాటమున ౩౩ దినము లునిచి కన్నులబెట్టిన నేత్రరోగములు, మాదకండ్లు, దూలమాదలు, తిమిరమాదలు, పుసిమాదలు, నీరుగారుట, దురద, కామిల, పసరుకామిల, రేజీకటి, పటలములు, శిరోవాతములు, కపాలశూలలు, కన్నులదురుట, పక్షామాతము, శిరోవాతము, దుర్దాంసము, కంటియెఱుపు, నిల్వపుకండ్లు, పిల్లములు, అభిష్యందము హరించును.

❖ కాయకండ్లకు చికిత్స ❖

సీ. వెనురేకు తాళకంబును రక్తమణిశిల పసపును మీరియంబు పటిక శంఖ గంధకసారంబు సైంధవలవణంబు సమభాగములుగూర్చి జంబుఫలము సారంబుతో నూరి సరవిగా మర్దించి కణికలుచేసియుఁ గన్నుఁగవల గంధంబుదీసియుఁఘటియింపఁగాఁగొయకన్నులుదుర్దాంసగతులుపొరలు

గీ. గప్ప నవియును నెఱుఁగనికన్నుఁగవలు
నిశి విరిసి నీరు గా రెడినేత్రములును
గంటిపువ్వులు మానుఁ బ్రఖ్యాతముగను
బ్రజలకెల్లను నానందప్రచురముగను.

సీ. ఘనతామ్రభస్మంబు గరకకాయలుజీడిగింజలమసియును మంజుఱముగ వెన్నతోఁగూరిచి వెన రాగిముంతపై దగ మర్దనముచేసిధరణియందు నక్షిరోగులకండ్ల నమరంగవైచిన కామిశ్శూ మాదలు కండ్లదూల మాదలు తిమిరంపుమాదలుపుసిమాదదుర్దాంసరేచిక్కుదురదకండ్లు

గీ. నేత్రవాతంబు లెఱుపులు నేత్రశూల
పక్షవాత శిరోవాత పసరుకామి
లలు కపాలంపుశూల లత్యలఘుశున్ని
గండమాలలు మరి నూతిపుం డ్లడంగు.

❖ నేత్రరోగములకు నృపవల్లభతైలము ❖

ఏరండమూలం తగరం శతాహ్వ జీవంతిరాస్నాసహసైంధవంచ,
భృంగం విడంగం మధుయష్టికంచ విశ్వోషధంకృష్ణతీలస్యతైలమ్.

అజాపయశ్చై లవిమిశ్రితంచ చతుర్థణం భృంగరసంచ యుక్తమ్,
షడ్భిందవోనానికయోర్విధేయా శ్శీఘ్రం నిహన్యుశ్శిరసోవికారాః.
చ్యుతాంశ్చకేశాః పలితాంశ్చదంతాః దుర్గంధమూలాంశ్చవ్యపా
కరోతి, సువర్ణదృష్టిప్రతిమంచపత్ను శ్శిరోర్రినాశంచకరోతిసమ్యక్.

(మాధవనిదానే)

తా. అమదపువేరు, గ్రంథితగరము, సదాప, మనుబాల, దుంపరాన్నము, సైంధవలవణము, గుంటగలగర, వాయువిడంగములు, యష్టిమధుకము, శొంఠి - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి యందు నల్లనువ్వులనూనె, మేకపాలు, శిలాజిత్తు, నూనెకు నాలుగింతలు గుంటగలగరాకురసము గలిపి చిక్కగ తైలము ౬ బిందువులను నస్యముజేయించిన శిరోరోగమును శిఘ్రముగ నశింపజేయును. మఱియు గాఢ పోయినవెంట్రుకలు మరల మొలచును. నెరిసినవెంట్రుకలు నల్లగనగును. యెండలి దుర్గంధము హరించును. నేత్రరోగములు మాని గరుత్తంతునితో సమానమైన దృష్టిగలుగును. తలనొప్పి హరించును.

— యష్ట్యాదితైలము —

యష్టికుత్త మధూ కచోరక వరా గోపీ విదారీ బలా

మోచాంభోరుహకండ కేసర నతం శీతాంబు పాండుత్పలైః,

శ్రీఖండేనయుతై శ్శృతం తిలభవం ధాత్రీ గుళూచీ జయా

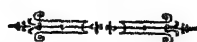
థాగ్దుగ్ధసమం శిరోనయనజా న్నస్యాత్సమస్తా గదా. 176

తా. యష్టిమధుకము, చెంగల్వకోస్తు, ఇప్పుపువ్వులు, కచోరములు, పిల్లిపీచర, గూడపాల, నేలగుమ్మడుగడ్డ, ముత్తవపులగము, పెద్దముత్తవపులగము బూరుగబంక, తామరగడ్డలు, తామరగరులు, గ్రంథితగరము, కురువేరు, తెల్లకలువగడ్డ, శ్రీగంధము, ఉసిరికపప్పు, తిప్పటిగె, కరక్కాయలు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి దానికి సమముగ మేకపాలు, నూనె గలిపి చిక్కగాచి నస్యము చేయించిన నర్వశిరోరోగములు, కంటినొప్పి, నర్వనేత్రరోగములు హరించును. (తిప్పటిగెకు, గుంటగలగరాకు, దొండాకు, తులసియాకు, నేలతులసియాకు, పొన్నగంటాకు అనువానియొక్కరసము దినుసుకొక్కభాగము, నెయ్యి ౬ వ భాగము గలిపి చిక్కగాచి నస్యముజేయించిన నేత్రరోగములు హరించును.

— నేత్రరోగములయందు పథ్యము —

శాలితండుల గోధూమ ముద్గ సైంధవ గోఘృతమ్,

ఏకోనవింశ ప్రకరణము

గుల్లరోగనిదానలక్షణచిత్సాదయః

శ్లో. కందర్పనాగపంచాస్యం గజదైత్యవిनाశనం,
మహాతాండవశాలీనం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తా. మన్మథజయశీలుండు, గజాసురసంహారకుండు, నటనప్రియుండు, లింగ
స్వరూపుండు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బరవాహ్వయః,
వద్యోమి వృషరాజేయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొ
నబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుండైన బసవరాజేయ మను నీగ్రంథము
యొక్క ఏకోనవింశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

—ॐ గుల్లరోగనిదానము ॐ—

దుష్టావాతాదయోఽత్యర్థం మిథ్యాహారవిహారతః,
కుర్వంతి పంచధాగుల్మం కోష్ఠాంతర్గ్రంథిరూపిణమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. మిథ్యాహారవిహారమువలన వాత, పిత్త, క్లేష్మములు మిక్కుటముగ
ప్రకోపించి కోష్ఠమధ్యమున గ్రంథిరూపమైన అయిదువిధములైన గుల్మముల గలుగం
జేయును.

—ॐ గుల్లరోగభేదములు ॐ—

తేషాం పంచవిధం స్థానం పార్శ్వహృన్నాభినస్తయః,
సశోణితైః పృథగ్ద్వంద్వ సఃఖూతైః కేచిదష్టథా. 4

తా. ఇరుపార్శ్వములు, హృదయము, నాభి, పొత్తికడుపు అనునవి యైదును
గుల్మమునకు స్థానంబులు. మఱియు రక్తగుల్మము, వాతగుల్మము, పిత్తగుల్మము, క్లేష్మ
గుల్మము, వాతపిత్తగుల్మము, వాతక్లేష్మగుల్మము, పిత్తక్లేష్మగుల్మము, సన్నిపాత
గుల్మము అను గుల్మము లెనిమిది విధంబులని కొంపలు వలించెదరు.

—ॐ గుల్లరోగసామాన్యరూపములు ॐ—

అరుచిః కృచ్ఛ్రా *విజ్ఞాత్ర మగ్నిమాంద్యాంత్రకూజనం,
అనాహాశ్చోర్ధ్వవాతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్. 5

*విజ్ఞాత్రం వాతేనాంత్రకూజనమ్=వాత ప్రకోపమువలన ప్రేగు లఱచుట.

తా. అరుచిగలుగుట, మలమూత్రములు కడుకష్టముమీఁద వెడలుట, అగ్నిహం ద్యము గలుగుట, వాతమువలన ప్రేగు లఱచుట, కడుపుబ్బుట, వాతమూర్ధ్వముఖంబగుట. ఈలక్షణములు సర్వగుల్మములయందు సాధారణంబుగ నుండును.

❧ వాతగుల్మలక్షణము ❧

యస్థానసంస్థానరుజావికల్పం విఢ్వాతసంగంగళవక్త్రశోషం,
శ్యావారుణత్వం శిశిరజ్వరం చ హృత్కుక్షిపార్శ్వసంశిరోరుజం చ.
కరోతిజీర్ణేత్వధికం ప్రకోపం భుక్తేమృదుత్వం సముపైతియశ్చ,
వాతాత్సగుల్మోనచత్రయాక్షం కషాయతిక్తం కటుశందిశేన్న. 7

తా. ఒకానొకపుడు నాళి, వస్తిపార్శ్వములు అనువానియందు వ్యాధిం చుట, ఒకానొకప్పుడు నూత్నముగ, లావుగ, గుండ్రముగ, లేక పొడవుగ నుండుట, ఒకానొకప్పుడు మృదువుగ, మఱియొకప్పుడు కఠినముగ, పలావిధవేదనలు గలదిగ నుండుట, మలవాతముల నడ్డగించుట, కంఠము, నోరు ఎండుట, శరీరము నీలవర్ణయుక్త ముగగాని, లేక ఎఱ్ఱగగాని యుండుట, శీతజ్వరము గలుగుట, హృదయము, కడుపు, పార్శ్వములు, భుజశిరస్సులు అనువానియందు శూల గలుగుట, అన్నము జీర్ణంబైన పిదప మిక్కుటముగ బ్రకోపించుట, భోజనానంతరము మృదువగుట - ఈలక్షణములు గలది వాతగుల్మమని తెలియవలయును. దీనియందు రూక్షము, వగరు, చేదు, కారము గలపదార్థముల సేవింపఁ జేసినను సుఖము గలుగకుండును.

❧ వైత్తగుల్మలక్షణము ❧

జ్వరస్తృష్టాంగతాపశ్చాప్యన్నేజీర్ణేతిశూలతా,
సృష్టాసహాభ్రమన్వేదః వైత్తగుల్మస్యలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 8

తా. జ్వరము, దష్టిగలుగుట, అవయవములు మండుట, అన్నము జీర్ణంబగు నపుడు కడుపు మిక్కుటముగ శూలించుట, తాఁకిన నోర్చుకుండుట, భ్రమ, చెమట గలుగుట - ఈలక్షణములుగలది వైత్తగుల్మమని తెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మగుల్మలక్షణము ❧

శీతజ్వరశ్చ హృల్లాసః కాసో హృద్వేగ గౌరవం,
ఉన్నతం కఠినంతూక్తం కఫగుల్మస్య లక్షణమ్. 9

తా. శీతజ్వరము, ఓకరింతలు, దగ్ధగలుగుట, అొమ్మదరుట, శరీరము జడ ముగ నుండుట, గుల్మము పొడవుగ, కఠినముగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ గుల్మమని తెలియవలయును.

❧ ద్వంద్వ, సన్నిపాతగుల్మలక్షణము ❧

మిశ్రితే ద్వంద్వజం గుల్మం సర్వలింగం త్రిదోషజం,

వాతపిత్తాధికే గుల్మే దాతవ్య శ్శిఖబాడబః. (అశ్వినికల్పే) 10

తా. వాతపిత్త, వాతశ్లేష్మ, పిత్తశ్లేష్మలక్షణంబులంగలసి ద్వంద్వగుల్మమనియు, శాత, పిత్త, శ్లేష్మలక్షణంబులంగలసి త్రిదోషగుల్మమనియు తెలియవలయును. వీని మందు శిఖబాడబరసము నొసంగవలయును. (పూర్వోక్తపంచగుల్మములలో ద్వంద్వ త్రిదోషగుల్మము లసాధ్యంబులు. ఏకదోషజనితగుల్మములు సాధ్యంబులు.)

— రక్తగుల్మలక్షణము —

ఆమగర్భస్రవేచ్ఛాభ యానారీ ముంచతి క్వచిత్,
వాయుఃప్రగృహ్యే తద్రక్తం రక్తగుల్మం కరోతి చ. 11

పుంసాం చ రక్తఘాతేన రక్తపిత్తాధికే క్వచిత్,
పిత్తగుల్మం యథాచిహ్నం తథైవస్యాద్రుజాధికమ్. 12

సకూలం గర్భవత్పిండం గర్భవల్లక్షణం భవేత్,
చికిత్సేద్దశమేమాసే పుంసాంచేత్తత్తణే భవేత్. 13

గతప్రసవకాలాయై నార్యాగుల్మశ్చ సంభవేత్,
స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్స్నేహవిరేచనమ్. (ఆయుర్వేదే) 14

తా. స్త్రీ యవక్యగర్భము స్రవించినపుడుగాని, లేక ఒకానొకప్పుడు గర్భ స్రావము జేయించుకొనినపుడుగాని, అవస్థము, సేయుటవలన వాతము బ్రకోపించి రక్తమునుజేర్చి రక్తగుల్మమును గలుగఁజేయును. మఱియు పురుషులకు రక్తఘాతము వలనగాని, లేక ఒకానొకప్పుడు రక్తపిత్తాధిక్యమువలనగాని, రక్తగుల్మము జనించి పిత్త పల్లలక్షణయుక్తంబై యుండును. వినను దానియందు వేదనమాత్రం బధికంబై శూల, ర్భిషిండాకారము, గర్భలక్షణములు గలిగియుండును. రక్తగుల్మము స్త్రీకి జనించిన పది మాసములు గడచినపిదప జీకిత్వం జేయవలయును. పురుషులకైన తత్క్షణమున జీకిత్వం జయవలయును. మఱియు బ్రసవించిన స్త్రీలకు హితకరభోజనములు సేయుటచే తఱచుగ రక్తగుల్మము జనించును. తన్నివారణార్థంబై శరీరమునకు చమురుబట్టించి చెమటం దీయు యేగాక స్నేహముచే విరేచనమును జేయింపవలయును.

నవప్రసూతాహితభోజనాయా యాచామగర్భంపిసృజేదృతౌ వా,
వాయుర్హితస్యాఃపరిగృహ్యారక్తం కరోతిగుల్మంసరుజంసదాహమ్.
వైత్తస్యలింగేనసమానలింగం విశేషణంచావ్యసరంనిబోధ,
యస్సృందతేపిండతవనాంగై శ్చిరాత్సకూలస్సరుగర్భలింగః. 16

సరాధిరఃస్త్రీభవవగుల్మో మాసేవ్యతీతేదశమేచికిత్స్యః,

(మతాంతరే)

తా. నవీనముగ బ్రసవించిన స్త్రీ యవధ్యకర భోజనముల నేయుటవలన గాని, అవధ్య గర్భవాతమువలనగాని, ఋతుకాలమున నవధ్యకరభోజనము నేమి చుటవలనగాని, వాతము ప్రకోపించి ఋతుకాలరక్తమును గ్రహించి దాహపీడల గలుగజేయుచు పూర్వోక్తనీత్రగుల్మలక్షణయుక్తంబై రక్తగుల్మమును గలుగజేయును. నిన్ను దీనియందు మఱియొక విశేషముగలదు. అచెద్దియనిన - ఈరక్తగుల్మము ఆచ. యవయుక్తంబై చలింప శూలతోగూడి గర్భలక్షణయుక్తంబై (అనగా ఋతు పుడుగుట, నోటిలో నీళ్ళూరుట, స్తన్యముయొక్క యగ్రభాగము నల్లగనగుట - ఈమొదలగు రోగస్వభావలక్షణయుక్తంబై దీర్ఘకాలమువఱకు గుండ్రముగనే చలింపుచుండును. ఈరక్తగుల్మము స్త్రీలచే జనించును. దీనియందు పదియవమాసము గడచినపిదప జీర్ణంజేయవలయును. (మఱియు దీనినే కొందరు గర్భమనియు, మఱికొందరు రక్తగుల్మమనియు వచించెదరు. ఈసంశయము నదిమానములు గడచుటకుముందు నివర్తిగాకుండుటచే నది వఱకు చికిత్సచేయంజనదు. మఱియు ౬ లేక ౧౦ యవమాసము సాధారణముగ బ్రసూతికాలంబులు. ఐన నిది రక్తగుల్మమునందు భేదంబగును. కావున “క్లో. యస్పృందతే పిండిత ఏవనాంకైః” ఇత్యాది విశేషలక్షణములు గనుపించుటవలన సంశయము నెవర్తయగును. మఱియు గర్భ మెల్లప్పుడు ప్రత్యేక ఆయవములవలన శూలను గలుగజేయక చలింపుచుండును. రక్తగుల్మము తద్వ్యతిరీక్తంబుగ నుండును. జ్వరము జీర్ణంబైనపిదప తీరపానవిశేషములు హితకరంబులగు చందంబున పదిమాసములు గడచినపిదప సుఖసాధ్యంబగుటచే తదనంతరము జీర్ణింపవలయునని జెప్పంబడియెను. మఱియు గ్రంథా తరములయందు “క్లో. రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” అనగా రక్తగుల్మమునకు పదిమాసములు గడచిన పిదపనే పురాణత్వము సంభవించి సుఖసాధ్యంబగునని జెప్పంబడియున్నది.)

ఋతుకాలేపివాగర్భే సృతేరాదాహశూలవత్,

రక్తగుల్మం ప్రజాయేత గర్భలింగాభిసూచకః.

17

నార్యాలోహితగుల్మంస్యా త్సూతికాలేక తేభిషక్,

చికిత్సేత యథాశాస్త్రం శమయే న్నాత్ర సంశయః. (గ్రంథాంతరే)

తా. స్త్రీలకు ఋతుకాలమునందుగాని, గర్భస్రావము గలిగినపుడుగాని, దాహశూలయుక్తముగ రక్తగుల్మము జనించును. దానియందు గర్భలక్షణములే గలిగియుండును. స్త్రీకిజనించిన రక్తగుల్మమునందు ప్రసవకాలము గడచినపిదప శాస్త్రోక్తముగ చికిత్సంజేసిన నిస్సంశయముగ శమించును.

— అసాధ్యరక్తగుల్మలక్షణము —

కూర్మోన్నతం సిరారుద్ధం గుల్మం బహుగదాలయం,

వివర్ణయే ద్భిషగ్దూరా త్పాణ్యంప్రీ నాభిశోభితా.

18

తా. రక్తగుల్మము తాఁబేలువలె నున్నతమై నరములతో వ్యాప్తంబై జ్వరా
వ్యవధ్రవములతోగూడి చేతులు, కాళ్ళు, బొడ్డు వాచియుండిన నాస్త్రీని వైద్యుఁడు
విశిష్టయందు పరిచయపలయును.

ॐ రక్తగుల్మచికిత్స ॐ

అతిప్రవృద్ధమస్రంతు భిన్నేగుల్మే నివారయేత్,
ప్రయత్నలోభిషక్తూర్ణ మస్పగ్ధరచికిత్సయా.

20

తా. రక్తగుల్మము పగిలిన రక్తం బభిషముగ ప్రవింశును. త్వానియందు వైద్యుఁడు
ఘృముగ ప్రదరచికిత్సం జేయవలయును.

ॐ అసాఫ్యగుల్మలక్షణము ॐ

సంచితః క్రమశో గుల్తో మహావాస్తుపరిగ్రహః,
కృతమూలస్సిరానద్ధోయదాకూర్తః ఇవోన్నతః.

21

దౌర్బల్యదుచిహృత్తాస కాసచ్ఛర్ద్యరతి జ్వరైః,
తృష్ణా తంద్రా ప్రతిశ్యాయై ర్యజ్యతే సససిద్ధ్యతి. (మాధవనిదానే)

తా. గుల్మము క్రమక్రమముగ వృద్ధింజెంది యుచరము సంసంతట వ్యాపించి
భాతుగత మూలముగలదై సిరలవలన వ్యాప్తంబై తాఁబేటిపింపువలె పొడవై దౌర్బల్యము,
అన్నద్యేషము, హృత్తాసము, దగ్గు, వాంతి, ఆసంతోషము, జ్వరము, దప్పి, తంద్ర,
పడిసెము మొదలగులక్షణములుగలదై యుండిన ససాధ్యంబని తెలియవలయును.

గృహీత్వా సజ్వరం శ్వాస ఛర్ద్యతీసారవీడితం,
హృన్నాభి¹ హస్తపాదేషు శోధః క్షుణ్ణిగుల్మినమ్.

22

శ్వాసశ్శ్వాసం పిపాసాన్నవిద్యేషో గ్రంథిమూఢతా,
హయతే దుర్బలత్వం చ గుల్మినాం మరణాయ వై. (ఃయుర్వేదే)

తా. వమన, విరేచనములవలన వీడితుండగు గుల్మరోగికి హృదయము, నాభి,
కాస్తములు, పాదములు అనువానియందు వాపును, జ్వరమును గలిగిన మృతింజెందునని
తెలియవలయును. మఱియు ఉబ్బసము, శూల, దప్పి, అన్నద్యేషము గలగుట, ²గుల్మ

1 వ.స్త్రీ. 2 అంతర్విద్రధి, గుల్మము అనువానియొక్క స్థానము, ఆకృతినమ్నానంబు
లుగ నుండుటవలన నెవ్విధభేదంబును గనుపించకుండును. ఐనను గుల్మము ముష్టిప్రమాణము
గలదిగ, విద్రధి గుల్మమునకన్న పెద్దదిగ నుండునని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్న
యది. గుల్మము నిరాశ్రయంబై యుండుటవలన పాకవిహీనంబగును. విద్రధి మాంశరక్త
ముల నాశ్రయించి యుండుటవలన పాకమును జెందును.

ముయొక్క ఉంట యకస్తాత్మగ గనుపించుండుట, శక్తి నశించుట - ఈలక్షణములుగ
గుల్మరోగికి మరణం బాసన్నమైనదని తెలియవలయును.

❧ రక్తగుల్మచికిత్స ❶ ❧

అశేనం హింగుసంయుక్తం రక్తగుల్మ వినాశనమ్. (మాధవనీదానీ)

తా. నల్లమందు, ఇంగువ-వీనిని సమభాగములుగ నూరి మాషమెత్తును ఆవు
వెన్నతో మూడుమండలములు సేవించిన రక్తగుల్మము హరించును.

❧ రక్తగుల్మమునకు పారదాదివటికములు ❷ ❧

పారదం శిఖతుత్థం చ నేపాళం గంధకం సమం,
ఆరగ్వధఫలం కృష్ణాం వజ్రక్షీరేణ వేషయేత్. 26

1 మాషమాత్రం పటీం ఖాదేత్ స్త్రీణాం గుల్మోదరప్రణుత్,
2 బింబీఫలరసంచాను పథ్యం దధ్యోదనం హితమ్. 27

రక్తోదరం హరేత్తైస్స కఠినం లేపనేన తు,
రుధిరేతు ప్రవృత్తైః పి రక్తపిత్తహరీక్రియా. 28

కార్యావాతరుజారానాం సర్వవాతహరీక్రియా, (పూజ్యపాదీయే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, శుద్ధిజేసిన నేపాళములు, శుద్ధి
జేసిన గంధకము, రేలగుఱ్ఱ, పిప్పళ్ళ-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి బొంక
జెమ్ముడుపాలతో నొకదినము మర్దించి మాషమెత్తును (ఉసిరికపండ్లరసముతోగాని) లేక
దొండపండు రసముతోగాని, (లేక చింతాకరసముతోగాని) మూడుమండలములు
సేవించిన రక్తగుల్మము హరించును. వ్యధము పెరుగువంటకమును భుజింపవలయును.
ఈవటికల సేవనవలననే రక్తగుల్మము హరించును. అటుగాక త్రాయవలె కఠినంబుగ నుండినను
లేపనమును సేయవలయును. అది పగిలి రక్తము ప్రవించుచుండిన రక్తపిత్తప్రకరణమున
జెప్పంబడిన రక్తపిత్త చికిత్సలం జేయవలయును. వాతగుల్మమునందు వాతప్రకరణమున
జెప్పంబడిన సర్వవాతహరీక్రియలం జేయవలయును.

❧ లశునాదికషాయము ❸ ❧

లశునం కింశుకం బీల్వం శ్రావయిత్వా స హింగుకమ్. 29

ప్రాతఃకాలే నిషేవేత రక్తగుల్మహరం వరం,

తా. వెల్లుల్లిపాయలు, మోదుగచెక్క, మారేడువరగు అనువాసికషాయముల
ఇంగువ కలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన రక్తగుల్మము హరించును.

1 ధాత్రిఫలరసైః ఖాదేత్ స్త్రీణాం రక్తోదరం హరేత్. 2 చించాదళరసంచా
కుబ్ధ్యం దధ్యోదనం హితమ్.

—ॐ కణాదికహయము ॐ—

కణాశతాహ్వద్వికరంజదారు భారీ కుళుత్థంసతిలై స్సుపక్వం,
తథారసోనాయుతేసిద్ధమంభ స్సహింగుకల్పం హతరక్తగుల్మమ్. 30
(తసరత్నాకరే)

తా. పిప్పళ్ళు, సదాప, క్రానుగచెక్క, నెమలిచెక్క, సరళదేవదారు, గంటు
భారంగి, ఊలవలు, నువ్వులు, వెల్లుల్లిపాయలు-వీనిని సమభాగములుగ కహయముగాచి
ఇంగువకల్పము గలిపి నాలుగుమాసములు ద్రాగిన రక్తగుల్మము హరించును.

—ॐ తిలాదికహయము ॐ—

తిలక్వాథో గుడ ఘృత వ్యోష భారీ రజోఽన్వితః,
పీతో రక్తభవేగుల్తే నశ్చేపుష్పే చ యోషితః. (మాధవనిదానే) 31

తా. నువ్వులకహయములో బెల్లము, నెయ్యి గలిపి త్రికటుకములు, గంటుభా
రంగి, పసపు అనువానిమార్గమును నాలుగుమాడలయెత్తు గలిపి నాలుగుమాసములు
సేవించిన రక్తగుల్మమును, నష్టరజస్సును హరించుచేయును.

—ॐ రక్తగుల్మమునకు కరంజలవణము ॐ—

కరంజస్యత్వచంక్షుణ్ణాం ద్వితులావరిసమ్మితాం,
ద్విద్రోణే కాంజికే పక్వా తస్మి న్నప్తావశేషితే. 32

లవణస్య చతుఃప్రస్థం ద్విప్రస్థం లశునస్యచ,
ప్రత్యేక మాధకం దద్యా దజాక్షీరస్య మస్తనః. 33

దద్యా త్పుగద్వికుడవం తైలస్య చ ఘృతస్య చ,
సమ్యక్పాకేతు సకలే చూర్ణాన్యేతాని దాపయేత్. 34

సదిత్రకం త్రికటుక మజామోవా పునర్నవా,
హింగు సౌవర్చలం చవ్యం యవతౌరం బిడం తథా. 35

ముష్కకారుష్కకౌరం తిత్రిణీ బ్రహ్మవృక్షయోః,
బ్రాహ్మిసోమారగ్వథానాం స్నుహీతౌరం తథైవ చ. 36

ఊరకద్వయసంయుక్తం చూర్ణ మేషాం పలద్వయం,
కరంజలవణంనామ స్నిగ్ధభాండస్థితంచ తత్. 37

గుల్మాష్ఠీల స్థిహ శూల రక్తగుల్మం వినాశయేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. ౨౦౦ పలములు క్రానుగచెక్కను దంచి ౨ గ్రోణములప్రమాణము కలి
అష్టావశేషముగ కహయము గాచి వడియగట్టి అందు ఉప్పు ౪ ప్రస్థములు, కణ్ణాల్లి

౨ ప్రస్థములు, మేకపాలు ౧ అఙ్గము, పెరుగుమీఁదిమీఁద ౧ అఙ్గము, నూనె ౧ కుడవము, నెయ్యి ౧ కుడవము గలిపి బాగుగ పాకముజేసి చిత్తమాలము, త్రికటు కములు, ఓనుము, గలిజేరువేరు, ఇగువ, సౌపర్వలవణము, చవ్యము, యవతొరము, బిడాలవణము, మొక్కము, నల్లబీడి, చింత, మోదుగచెక్క, మందుకబ్రష్టి, పుల్ల తీగె లేక బొల్లిపూస, రేల, జెముడు అనువాని తొరములు, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ అనువానిని దినుసుకు రెండుపలములచొప్పున గలిపి నేటితో మాఁగిన కుండయందు నివి సేవించిన గుల్మము, అష్ఠిలము, స్త్రీహము, శూల, రక్తగుల్మము-వీనిని హరింపజేయును. (మఱియు ౫ చిన్నములయెత్తు ఇంగువను అప్పువెన్నలో గలిపి సాయంప్రాతఃకాలముల సేవించిన రక్తగుల్మములు హరింపజేయును.)

వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము ౩౮

పలైకం పంచలవణా బాణం తుత్థం చ ఖర్పరీమ్. 38

ప్రటకీ కుడవార్ధం చ తదర్ధం నవసాగరం,
కాసీసం టంకణం సర్జ యవతొరం పలార్ధకమ్. 39

సర్వమేకత్ర సంయోజ్యం డమరుయంత్రస్యమధ్యగే,
ఘల్గాన్యం ప్రరోహయేత్తత్తు జ్వాలయే త్థదిరేంధనైః. 40

ద్రాపితం తత్సమాదాయ తేజోరూపం జలప్రభం,
ద్రావయే దఖిలాన్ ధాతున్ వరాటాంశ్చ నసంశయః. 41

శంఖద్రావకతిఖ్యాతో గుల్తోదరహరఃపరః,
భిక్షితం కురుతేచైవ కాయపుష్టిం నిరోగతామ్. 42

వాతానాం సర్వకూలం చ పంచగుల్మం నిహంతి చ, (ఆయుర్వేదే)

తా. పంచలవణములు దినుసు కొక్కొక్కపలముచొప్పున ౫ పలములు, శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్థము ౫ పలములు, శుద్ధిజేసిన కఫరి ౫ పలములు, చటిక ౫ కుడవము, నవాసాగరము పాతికకుడవము, అన్నభేది, పేల్చినవెలిగారము, సర్జతొరము, యవతొరము-ఇవి దినుసుకు ౫ పలము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముగావించి నేకము జేసి యొకకుండలో వైచి దానికంతమునకు దగినసారాయిబట్టిని దగిలించి ఓగఘోకుండునటుల వానిసండుకు చీల కున్ను లేపముజేసి యెండించి సారాయిబట్టి వైభాగమున మఱియొకకుండను బోర్లించి సందులేకుండునటుల చీలకున్ను లేపముజేసి యెండించుటచే డమరుకయంత్రముని ఘోర గేడుదానిని బొయ్యిమీఁద నునిచి చంద్రకటైలో నరజామువఱకు పాకముసేయుచు వై కుండపై తడివస్త్రమునుజేసి యొదకమును బోయుచుండిన వైసారాయిబట్టియొక్క నొక కుండముగుండ బోయుచుండు యొదకమును మఱియొకకుండముగుండా జేజోరూపమై యొదకస్వరూపముగనుండు శంఖద్రావకమును ప్రవించును. దానిని గాజాకుప్పెలోగాని లేక గాజాగిన్నెలోగాని గ్రహించి ప్రతిదినము యాగాణియెత్తును ఓమపుటొట్టులో గలిపి

దంతములకు తగలక అంగటిలో వేసుకొని మ్రొగిన రక్తగుల్మము, ఉదరములు, వాతరోగములు, సర్వశూలలు, పంచగుల్మములు మొదలగు సర్వరోగముల హరింపఁజేయుటయే గాక శరీరపుష్టిని, నిరోగత్వమును గలుగఁజేయును. మఱియు నీద్రావకములో నుపయోగింపఁబడుచున్న సర్వభూతపుల, గవ్వలపై చిన నిస్సంశయముగ ద్రవించును. (ఈశంఖద్రావకమును మూడుమండలములు సేవించిన యేయాగధమువలన నివర్తింపక బాధింపుచుండు అసాధ్య శూలలు, గుల్మములు హరించును. మఱియు దీనినే తుని, ప్రతితునివాతములయందును సేవింపందగును. దీనిసేవనవలన కడుపులో మంట గలిగిన పెరుగన్నమును మూడుకబళములు భుజింపవలయును.)

శిఖిబాడబరసము ౩౦

మారితం సూత తామ్రాభ్రం గంధకం మాఝీకం సమమ్. 43

మర్దయే చ్చిత్రకద్రావై ర్యవతౌరయుతం దినం,
త్రిగుంజం భక్షయే నిత్యం నాగవల్లీదళేనవా. 44

వాతగుల్మహరః ఖ్యాతో రసోఽయం శిఖిబాడబః,
హింగు సౌవర్చలం త్రూషం సింధు దాడిమ దీప్యకైః. 45

పుష్కరాజాజిఘాన్యాకై రప్లవేతసచిత్రకైః,
అశ్వగంధా వచాచైవ నిర్గుండీ సకచోరకైః. 46

ప్రతిహర్షైః కర్షమాత్రైః ప్రస్థంప్రస్థం ఘృతం దధి,
పాచ్యం ఘృతావశేషం చ ప్రలాఢ మనుశీలయేత్. 47

వాతగుల్మం తథా శూల మానాహం చ వినాశయేత్,
(నిత్యనాథీయే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాఝీకము, యవతౌరము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలరసముతో నొకదినము మర్దించి మూడుగురిగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని తమలపాకుతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన వాతగుల్మము, లేక ఇంగువ సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు, నైంధవలవణము, దాడింబబెరడు, పిమము, పుష్కరమూలము, జీలకఱ్ఱ, కొతిపెద్దు, పుల్లప్రబ్బలి, చిత్రమూలము, పెన్నేరుగడ్డ, వస, వావీలి, కచోరములు అనువానిని దినముకు కర్షప్రమాణముచొప్పున చూర్ణముజేసి నెయ్యి ౧ ప్రస్థము, పెరుగు ౧ ప్రస్థము బోసి ఘృతము శేషించునటుల గాచి అర్ధపలప్రమాణముగల యీ ఘృతానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును శూలను, కడుపుబ్బరమును హరింపఁజేయును.

శుల్కశూలము శంఖద్రావకము ౧౯

సైంధవం చ యవతారం పటకీ సురసారకమ్. 48

కాసీసం నవసారం చ సమభాగం తు కాగయేత్,
మద్దయే ధ్వుటికామాత్రం పాచ్యం పాతనయంత్రకే. 49

శంఖద్రావరసోనామ సర్వవ్యాధివినాశకృత్,
పంచకాసా తథా శ్వాసా త్తయరోగం సుదారుణమ్. 50

మన్యాస్తంభం కంతరోగం శుల్క శూల జ్వరాపహం,
అగ్నిం చ కురుతే దీప్తం తేజోవృద్ధి బలప్రదమ్. (సిద్ధరస్నాన వే) 51

తా. సైంధవలవణము, యవతారము, పటక, సూరాకారము, శుద్ధిజేసిన అన్న భేది, నవాసాగరము-వీనిని సమభాగములుగ భిక్షములూ నునిచి యొకగడియ మర్చించి పాతనాయంత్రమునం దునిచి వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగును. దీనిని హిమపు పొట్టుతో అరతులముచొప్పున ప్రతిపూట నేవించుచుండిన సర్వశూలలు, (వాతశుల్కము, రక్తశుల్కశూలలు, బుతుశూల, సప్తశూలలు) పంచకాసములు, శ్వాసములు, భయంకరమైన త్తయరోగము, మన్యాస్తంభము, కంతరోగము, శుల్కశూల, జ్వరము-వీనిని హరింపజేయును. మఱియు దీనిసేవనవలన అగ్నిగీవనము, లేజోవృద్ధి, బలము గలుగును.

పైతృగుల్మమునకు చుండామరరసము ౨౦

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతతామ్రకం,
పంచాంగం శాకవృక్షస్య ద్రవై ర్నర్ద్యం దినత్రయమ్. 52

సర్పాత్యౌశ్చ ద్రవై శ్చాపి రుద్ధ్వా లఘుపుటే పచేత్,
పంచథా భూధరేవాథ చూర్ణం నేపాళతుల్యకమ్. 53

*ద్విగుంజం భక్షయేచ్ఛాజ్ఞైః పిత్తగుల్మప్రశాంతయే,
ద్రాక్షా హరితకీ క్వాథ మనుపానం ప్రకల్పయేత్. 54

రసో డండామరోనామ పిత్తగుల్మం నియచ్ఛతి, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భిక్షములూ నునిచి గుమ్మడుటేకుచెక్క, దానికాయలు, పువ్వులు, అకులు, వేరు అనువాని రసములతో మూడుదినములు మర్చించి పిదప సర్పాక్షరసముతో నొకదినము మర్చించి భూధరయంత్రమునందునిచి లఘుపుటం బిడవలయును. ఇటుల ఐదుమాఝమర్చించి ఐదుమాఝ లఘుపుటంబిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన నేపాళపువిత్తుల గలిపి మర్చించి రెండు, లేక మూడుగురిగింజలయెత్తును నేటితో గాని, లేక ద్రాక్షపండు,

కర్కాయ అనువానికషాయముతో గాని, ఆరుమాసములవఱకు నేమిచుచుండిన పిత్త
గుల్మము నిశ్చయముగా హరించును.

❧ షష్ఠగుల్మమునకు విద్యాధరరసము ❧

గంధకం¹ తాళకం తాప్యం² మృతతామ్రం మనశ్శిలామ్. 55

శుద్ధసూతం చ తుల్యాంశం మర్దయే ద్భావయేద్దినం,
షిష్పల్యాస్తు కషాయేణ వజ్రీక్షీరేణ భావయేత్. 56

నిష్కార్ధం భక్షయే తౌద్రై ధృల్లం స్తీహం నివాళయేత్,
రసో విద్యాధరో నామ గోమూత్రం చ పిబేదను. 57

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాక్షికము, లేక తరగపుభస్మము, తామ్రభస్మము లేక అశ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన రసము-వీనిని సమభాగములగు భల్వముల³ నునిచి షిష్పలికషాయముతో నొక దినము మర్చించి భావన చేసి పిదప బొంతజెముడుపాఱతో 2 దినములు భావన చేసి ఆరవన్ను ప్రమాణముత పటికములుచేసి యందొకదానిని తేనెతో నేవించి వెంటడిగ గోమూత్రమును ద్రాగిన గుల్మము, స్తీహరోగము హరించును.

❧ కాంచనమోహనరసము ❧

మృతంసూతం మృతతామ్రం కాంచన్యా మర్దయేద్రసైః,
అర్కవజ్రీరసేనైవ దినాంతే పటకీకృతమ్. 58

గుంజైకం గుడసంయుక్తం తథా గంధ సువర్చలం,
నిష్కైకం గుల్మశాంత్యర్థం రసః కాంచనమోహనః. 59

విశాలా కటుకా ముస్తం కుష్ఠ మింద్రయశం సమం,
చూర్ణయే ద్వేవదారుం చ కరైకం మధునా లిచేత్. 60

గుల్తోదరజ్వరం తాప మనుపానం నిహం త్యలం, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము వీనిని ఉష్ణైత్తాకు, జిల్లేడు, బొంతజెముడు అనువానిరసములతో నొకదినము మర్చించి నిష్కప్రమాణము బెల్లము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, సోవర్చలపణము గలిపి మరల మర్చించి గురిగింజంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని పానర, త్రికటుకములు, తుంగమునైలు, చెంగల్వకోష్ఠ, కొడిసెపాల, జేవదారు అనువాని చూర్ణముల⁴ కర్షప్రమాణమును తేనెలో గలిపి యీయనుపానముతోడ నేవించిన గుల్మములు, ఉదరములు, జ్వరము, తాపము-వీనిని హరించు జేయును.

1. తాళత్రపుసం. 2. మృతాభింశ.

❧ తూని, ప్రతితూనులలక్షణము ❶ ❧

పక్వాశయాత్తుక్రమజస్సమీరో వృద్ధోగుదోపస్థమతీవతుద్యోత్,
తూనీభవేత్సాపరివృత్త్యగచ్ఛస్ససనయాతి ప్రతితూనికేతి. (ఆయుర్వేదే)

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతము బ్రక్ోపించి క్రమముగ పక్వమూత్రాశయములంజెంది గుదోపస్థలయందు గూడులతో బొడుచునటుల కడువేదనను గలుగజేసిన తుని యనంబడును. ఈతునియే గుహ్యోపస్థములయందు ప్రక్ోపించి * ప్రతిలోమముగ సంచరింపుచు పక్వాశయనుజెందిన ప్రతితూని యనంబడును.

❧ ఆష్ఠీలా, ప్రత్యష్ఠీలానిదానము ❷ ❧

ఆష్ఠీలానాహలింగా తు గ్రంథీరూర్ధ్వసమున్వితః,
త్వక్తథాకృతిన్వై స ప్రత్యష్ఠీలా శిరోఽపమా. (ఆయుర్వేదే)

తా. సంచరింపుచుగాని, లేక సంచనింపక కఠినముగగాని నుండుగ్రంథినాభీక్రిందిభాగమున పొడవుగజనించి అనాహులక్షణయుక్తంబైయుండిన ఆష్ఠీలమనంబడును. ఇదియే జఠరమున నడ్డముగ జనించి క్షాయవలె కఠినంబై వేదనతోగూడి వాత, మలమూత్రముల నడ్డగింపుచుండిన ప్రత్యష్ఠీల మనంబడును.

ఇమావాతస్య గుల్తోక్త విధిచా సముపాచరేత్. 63

తా. పూర్వోక్తతుని, ప్రతితుని, ఆష్ఠీల, ప్రత్యష్ఠీలవాతములయందు గుల్పచీత్సలం జేయుటయేగాక శంఖద్రావకముయొక్క సేవనను సహజేయింపవలయును.

❧ వాతికపరిణామశూలలక్షణము ❸ ❧

అథ్థానాటోపవిష్టాత్ర విబంధారతివేపనైః,
స్నిగ్ధోష్ణోపశమస్థాయం వాతికం తద్వదేద్బుధః. (ఆయుర్వేదే)

తా. కడుపుబ్బరము, కడుపుఁ గుడగుడశబ్దము, మలమూత్ర ప్రతిబంధము, తీన్ద్రస్థత, కంపము, గలిగి స్నిగ్ధోష్ణపదార్థసేవనవలన తరుచుగ శాంతి జెందునది వాతిక పరిణామశూలయని తెలియవలయును.

❧ వైత్తకపరిణామశూలలక్షణము ❹ ❧

తృష్ణా దాహారతి స్వేద కట్వస్థు లవణోత్తరం,
శూలం శీతశమస్థాయం వైత్తికం లక్షయేద్బుధః. 65

తా. దప్పి, దాహము, అస్వాస్థ్యము, చెమటగలుగుట, కారము, పులును, ఉప్పుగలపదార్థములయం దిడ్చుగలుగుట, శీతకరపదార్థములవలన శాంతి జెందుట - ఈలక్షణములు గలది పిత్తజపరిణామశూలయని తెలియవలయును.

* ప్రతిలోమ మన క్రిందినుంచి పైకేగుట.

— ౭౭ వైష్ణవరిణామశూలలక్షణము ౭౭ —

‘భద్రి హృల్లాస సంమోహం స్వల్పరుగ్గీర్ణ సంతతి,
కటుతిక్తోపశాంతం చ తచ్చ జ్ఞేయం కిషాత్తకమ్, 66

తా. ఓకర, హృల్లాసము, ఇంద్రియ మోహము మిక్కుటముగ గలుగుట, ఒకింత వేదనగలుగుట, శూల దీర్ఘ కాలమువఱకుండుట, కారము చేదుగలపదార్థములవలన శాంతి జెందుట - ఈలక్షణములుగలది కఫజశూల యని తెలియవలయును.

— ౭౮ శూలనిదానము ౭౮ —

యానాభిఘాతా చోఽఘాతాచ్చస్యతిభాషణ మైథునాత్,
యాతౌన్న శుష్కశాకాశ్చ కషాయ తిక్తసేచనాత్. 67
తేనవాయుర్భవేత్క్రుద్ధః కురు తే శూల మప్యథా, (మాధవనివాసే)

తా. గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి సంచరించుట, అభిఘాతమును జెందుట, దుఃఖించుట, మిక్కుటముగ మాటలాడుట, మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగముసేయుట రూక్షగలయన్నమును, ఎండినకూరలను, కారము, చేదుగలవస్తువులను మిక్కుటముగ సేవించుట - ఈ కారణములవలన వాతము బ్రకోపించి యెనిమిదివిధములైనశూలల గలుగం జేయును.

— ౭౯ వాతశూలలక్షణము ౭౯ —

హృతాఽర్శ్వ పృష్ఠ త్రిగ్వస్తౌ ముహు స్తోదో ముహు శ్శయః. 68
వస్తాశీతాగమే తీవ్రం క్రుద్ధం భవతి మారుతాత్,
అభ్యంగమర్దనస్వేదే స్నిగ్ధోష్ణైర్భజనై శ్శమేత్. 69

తా. అొమ్ము, పార్శ్వములు, పీఠు, ముడ్డిపూస, వస్త్రీ అనువానియందు బలమూరు శూలించి షలుమూరు శమించుట, వర్ష శీతకాలములయందు శూల మిక్కుటముగ బ్రకోపించుట - ఈలక్షణములుగలది వాతజశూలయని తెలియవలయును. ఇది అభ్యంగనము, శరీరమర్దనము, స్వేదము, స్నిగ్ధోష్ణభోజనము అనువానివలన శమించును.

— ౮౦ వైత్తశూలలక్షణము ౮౦ —

తృణ్ణూర్భా న్వేద రుకోఽపా నాభి వ స్తిషు వేదనా,
మధ్యాహ్నా చార్ధరాత్రే చ శూలం వైత్తాధికం భవేత్. 70
స్వాదుశీతలమిష్టాన్నై శ్శయ శ్శీతాగమే భవేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. దప్పి, మూర్ఛ, చెమట, పీడ, శోష గలుగుట, నాభి, పొత్తికడుపు అను వానియందు శూలించుట, మధ్యాహ్నకాలము, అర్ధరాత్రి చకారమువలన అన్నము శీర్ణమయ్యెడికాలము, శరత్కాలము-వీనియందు మిక్కుటముగ శూలగలుగుట-ఈలక్షణ

ములుగలది పిత్తజశూల యని చెలియవలయును. ఇది రుచికరమై శీతకరమైన పదార్థసేవన వలన, మృష్టాన్న సేవనవలన, మఱియు శీతకాలమునందు శమించును.

—ॐ క్షేష్టజశూలలక్షణము ॐ—

శ్వాసశ్చ కాస హ్యల్లాసౌ శూలం సూరోద్రదయే ఘనమ్. 71
వసంతే శిశిరే భుక్తే దూష్యతే కఫజం విదు, (చుక్క)

తా. ఉబ్బసము, దగ్గు, ఓకరింతలు గలుగుట, సూరోద్రయకాలమున మిక్కుటముగ శూలించుట, వసంత, శిశిరముతువులయందును, భోజనానంతరమును మిక్కుటముగ బ్రకోపించుట- ఈలక్షణములుగలది క్షేష్టజశూల యని తెలియవలయును.

—ॐ ద్వంద్వ, త్రిదోషశూలలక్షణము ॐ—

మిశ్రితం ద్వంద్వజం జ్ఞేయం కష్టసాధ్యం క్వచిద్భవేత్. 72
త్రిభిశ్చ లక్షణైర్ద్యుక్త మసాధ్యం సాన్నిపాతకం,

తా. రెండేసిదోషలక్షణములం గలది ద్వంద్వశూలయనియు, మూడుదోషలక్షణములం గలది సన్నిపాతశూలయనియు తెలియవలయును. (మఱియు “ఏకదోషాత్థితస్యా ఫ్యక్” ఇత్యాది గ్రంథాంతరవచనమువలన ఏకదోషమువలన జనించినశూల సాధ్యంబులు.) రెండుదోషములవలన గలిగినశూల కష్టసాధ్యంబులు. సన్నిపాతమువలన జనించినశూల అసాధ్యంబులు.

—ॐ శూలాత్పత్తిస్థానములు ॐ—

వాతాత్తకం వస్తిగతం వదంతి పితౄత్తకం చాపివదంతి నాభ్యాం,
హృత్పార్శ్వ కుక్షౌకఫసన్నివిష్టం సర్వేషు దేశేషు చ సన్నిపాతాత్. (గ్రంథాంతరే)

తా. పాతికడుపునందు వాతజశూలయు, నాభియందు పిత్తజశూలయు, ఊర్ధ్వపార్శ్వములు, కుక్షి అనువానియందు క్షేష్టజశూలయు, పూర్వోక్తసర్వప్రదేశములయం ప సన్నిపాతశూలయు జనించును.

—ॐ ఆమశూలలక్షణము ॐ—

కఫశూలే యథాచిహ్నం తథాటోపస్య వర్ధనం,
ఆనాహశ్చ ప్రసేశ్చ హ్యమశూలస్య లక్షణమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. క్షేష్టశూలలక్షణయు క్షుద్రయుండుట, మిక్కుటముగ కడుపులో గుడగుడబ్బము, కఠపుబ్బరము (చకారమువలన వాంతి, ఓకరింతలు, జడత్వము, నిశ్చలత్వము) లుగుట, నోటియందు జొల్లు గారుట-ఈలక్షణములుగలది ఆమశూలయని చెలియవలయును.

—౧౭ పరిణామశూలలక్షణము ౧౭—

భుక్తే జీర్ణతి యచ్ఛూలం తదేవ పరిణామజం,
వాతసి త్తకఫాధిక్యం విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణైః. (పూజ్యపాదీయే)

తా. భుజించినయన్నము జీర్ణంబగునపుడు గల్గిగడికల పరిణామశూల యనంబడును. దీనియందలి వాత, పిత్త, క్లేష్టాధిక్యములను పూర్వోక్తవాతాది శూలలయొక్క లక్షణములవలన తెలియవలయును.

—౧౮ మృత్యుశూలలక్షణము ౧౮—

వాతజం శ్రవణే రక్తం నేత్రాబ్జే చ హరిద్రతా,
భ్రమో మూర్ఛా పృనిద్రత్వ మతిమూర్తం చ మృత్యుకే. 76
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరమున నొప్పి మొదలగువాతోపద్రవములు గలుగుట, చెవిలో నెత్తురు గారుట, కన్నలు పచ్చనగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, మూర్ఛగలుగుట, నిదురబట్టకుండుట, మూత్రం బధికముగ వెడలుట-ఈలక్షణములుగలది మృత్యుశూలయని తెలియవలయును. (ఇవియ పనిమిదివిధములైనశూలలు)

—౧౯ పక్తిశూలలక్షణము ౧౯—

వేదనాతితృషా మూర్ఛా ప్యానాహో గౌరవానుచీ,
కాసశ్వాసౌచ హిక్మా చ *పక్తిశూలస్యలక్షణమ్. (మతాంతరే)

తా. శరీరమున వేదనగలుగుట, కడుచిప్పి మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, జడత్వము, అరుచి, కాసశ్వాసములు, ఎక్కిళ్లుగలుగుట, ఈలక్షణములు గలది పక్తిశూల యని తెలియవలయును.

—౨౦ శూలోత్పత్తిస్థానములు ౨౦—

వాతాశ్రయేవాతజశూలజన్త నాభౌచపిత్తప్రభవంసదాహం,
వక్షస్థలేస్యాత్మఫజస్య జన్తశూలస్య చిహ్నం ప్రవదంతి వైద్యాః.
(రసరత్నాకరే)

తా. వాతశూల వాతస్థానము నాశ్రయించి జనించును. పిత్తశూల బొడ్డునాశ్రయించి తాపముతో గూడియుండును. క్లేష్టశూల అగ్నిమూత్రాశ్రయించి జనించును.

—౨౧ ద్వంద్వశూలత్పత్తిస్థానములు ౨౧—

వస్త్రై హృతౌర్మ్య పృష్ఠేషు సశూలః కఫహతీః,
కుక్షౌ హృన్నాభిపార్శ్వేషు సశూలః కఫవై త్తికః.
దాహ జ్వరకరో ఘోరో విజ్ఞేయో వాతవై త్తికః,

79

* శూలస్యోపద్రవాః స్వృతాః

తా. వస్త్రీ, తోడ్డు, పార్శ్వములు, వీరపు అనువానియందు జేష్ఠవాతద్వంద్వములవలన శూల జనించును. కుక్షి, హృదయము, నాభి, పార్శ్వము అనువానియందు జేష్ఠపిత్తద్వంద్వమువలన శూల జనించును. వస్త్రీ, నాభి అనువానియందు దాహ, జ్వరయుక్తంబై భయంకరమైన శూల వాతపిత్తమువలన జనించును.

— శూలసాధ్యసాధ్యములు ౧౯ —

ఏకదోషోత్థితసాధ్యః కృచ్ఛసాధోఽన్యో ద్విదోషజః. ౬౦
సర్వదోషోత్థితోఽమోర స్త్యసాధోఽన్యో భూర్యుపద్రవః,
సర్వేష్వేలేషుశూలేషు హ్యమజంచాతిదారుణమ్. (భేషజకల్పే)

తా. ఏకదోషమువలన జనించినశూల సాధ్యంబులు. ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన శూల కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషమువలన జనించిన భయంకరమైన “శ్లో. వేదనాతితృషా మూర్ఛాన్యోనాహోగౌరవారుచీ, కాసశ్వాసశ్చహిక్మాచ శూలస్యోపద్రవస్తన్మితాః.” అనగా వేదన, కడుదప్పి, మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, జటత్వము, అరుచి, శ్వాస కాసములు, ఎక్కిళ్ళు అన పలువిధములైన యుపద్రవములతోగూడియుండు శూలము అసాధ్యంబులు. మఱియు సర్వశూలలలో ఆమశూల కడు నసాధ్యంబులు.

— వాతశూలలకు ఉదయభాస్కరరసము ౧౯ —

భస్మసూతం మృతంచాశ్రం శిలా గంధక త శకం,
హింగుకం కుష్ఠ ముస్తం చ తుల్యం చూర్ణం విభావయేత్. 84

స్నుహ్యన్తత్తస్య నిగ్గండీ¹ మహారాష్ట్రద్రవైః పృథక్,
ప్రతిద్ధావై ధ్విం భావ్యం శుష్కం తద్దోళకీకృతమ్. 83

వస్త్రే బధ్వా మృదా లేప్యం శుష్కం కృత్వా పుటే పచేత్,
²చతుర్థామార్గమూత్రేషు తమాదాయ విచూర్ణయేత్. 84

³గుంజాష్టఘృతశుంఠిభ్యాం లేహ్యాశ్చిరయభాస్కరః,
వాతశూలప్రశాంత్యర్థం తిలతూరం⁴ సకుష్ఠకమ్. 85

మధునా లేహయేచ్చానుమూలం వా కాకతుండజం,
పంచకోలాభయాక్వాథం పిప్పలీ చూర్ణసంయుతమ్. 86

పటుకటూరుశూలేషు మందాగ్నా చ విశేషతః,
సదేయస్సప్తలవణో గుల్తే చ మలబంధనే. 87

తైలయుక్తశ్చ సర్వేషు వాతశూలం చ నస్యతి, (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, అభిక్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, ఇంగువ, కంఠపత్తము, తుంగము స్తైలు-వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి బొంతజేయుదుపాలు, ఉష్ణైత్త, వావిలి, పెద్దములక అను వానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి ఎండించి ముద్దచేసి దానిపై బట్టజుట్టి మన్నుపూసి యెండించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పాకమైనను జేయవలయును. లేక కుప్పెలో నునిచి ౪౪ రూమువఱకు పుటమైనను వేయవలయును. ఇటుల జేసినపిదప దానినిదీసి చూర్ణముజేసి ౮ గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి, శొంఠి అనువాని యనుపానముతోగాని, కర్నప్రమాణము నువ్వులక్షౌరము, చెంగలవ్వ కోష్ఠ-వీనిని లేనెలో గలిపి యాయనుపానముతోగాని, లేక ఎఱ్ఱగురిజవేరు చూర్ణానుపానముతోగాని, లేక పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి, కరక్కాయ అనువానికషాయములో పిప్పలిచూర్ణము గలిపిగాని సేవింపన వాతశూల హరించును. మఱియు మైయాషధమును నైంధవలవణానుపానముతో సేవించిన నడుము, తొడ అనువానియందలి శూల, అగ్నిమాంద్యము వీనిని విశేషముగ హరింపజేయును. మఱియు దీని నువ్వులో గలిపి సేవింపన వాతగుల్మము, మలబద్ధము వీనిని హరింపజేయును. నూనెతో సేవించిన సర్వాంగ వాతశూలల హరింపజేయును. (మఱియు దీనినే తుని, ప్రతితుని, ఆష్టిల, ప్రత్యష్టిల అనురోగములయందును సేవింపదగును.)

— శూలదావానలరసము ౭ —

చించాక్షౌర శ్శుద్ధశంఖచూర్ణం లవణపంచకమ్.	88
క్షౌరః పంచాగ్నిసంభూతః పృథగర్థపలాన్వితః,	
మరీచం మాగధీ శుంఠీ హింగుచ ద్విపలం తథా.	89
పారదం గంధకం తామ్రం వీషంచార్థపలం పృథక్,	
సర్వం జంబీరనీరేణ మద్ద్యం తద్దీపనత్రయమ్.	90
కోలప్రమాణాం వటికాం పంచగవ్యఘృతాన్వితం,	
లేహయే చూలశాంత్యర్థం ఘృతాన్నం భోజనం తథా.	91
లశునక్యధితం దేయం దధ్యాజ్యం గవ్యమేవవా,	
పథ్యం నిత్యం ప్రయుంజీత సర్వశూలనిబర్హణమ్.	92
హృచ్చూలం పార్శ్వశూలంచా జీర్ణశూలం చ గుల్మజం,	
అనాహస్త్లీహ ముదర మశ్లేరీ శర్కరాపహః.	93
క్షయంచైవ న సందేహో నేవయే ద్వాద్యధిహరకః,	
శూలదావానలో నామ్నా పూజ్యపాదేన భాషితః.	94

(మూఢవనిదానే)

తా. చింతతారము, శుద్ధిజేసిన శంఖభస్మము, పంచలవణములు, పంచాగ్నులతారము- ఇవి దినుసుకు ౪ పలము, త్రికటుకములు, ఇగువ-ఇవి దినుసుకు ౨ పలములు, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన నాభి-ఇవి దినుసుకు ౪ పలము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములలో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో మూడుదినములు మద్దించి రేగుపండంత మాత్రలుజేసి *పంచగవ్యముతోగాని, ఘృతముతోగాని సేవించిన సర్వశూలలు, టోమ్మశూల, పార్శ్వశూల, అబీర్ణశూల, గుల్మములు, కడుపుబ్బరము, క్షీహరోగము, ఉదరములు, శర్కరాశ్మరి, క్షయము-వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయును. షడ్వ్యము ప్రతిదినము నేతిపంటకమును, వెల్లుల్లిపాయలకపాయమును, మేకపెరుగునుగాని లేక ఆవు పెరుగునుగాని సేవింపవలయును.

శూలకుతారరసము ౭౭

టంకణం పారదం గంధం త్రిఫలా వ్యోష తాళకం,
విషం తామ్రం చ నేపాళం భృంగస్వరసమద్దితమ్.

95

ద్విగుంజమాత్రా వటికా మరీచే నాద్వీకే వా,
సర్వశూలకుతారోఽయం విష్ణుచక్రమివాసురాన్.

(శారీరే)

తా. వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన నాభి, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన నేపాళములు- వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో మద్దించి రెండుగరి గింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మిరియపుచూర్ణముతోగాని, లేక అల్లపురసముతోగాని సేవించిన “విష్ణుచక్ర మసురుల నాశనము జేయుభంగి” సర్వశూలల హరింపజేయును.

వైత్తశూలకు ముస్తాదిమండూరము ౭౮

మండూరం చూర్ణితం కృత్వా ముస్తా బదరమూలకం,
కణా శుంఠీ యవతూరం పంచానాం సమచూర్ణకమ్.

97

చూర్ణతుల్యం చ మండూరం గోమూత్రాష్టగుణం భవేత్,
తత్తుల్యంచ గవాక్షీరం పచే న్నృద్వగ్నినా శనైః.

98

పిండితం కోలమాత్రం తు భక్షయే చ్ఛూలనుద్భవేత్,

ప్రాతర్భూషాన్నా రాత్రౌ చ భక్షయే ద్వటికాత్రయమ్.

99

మాంసం పిష్టం చ గుర్వన్నం మాషాదీంశ్చ వివర్జయేత్,

(రసరత్నాకరే)

* పంచగవ్య మన గోమయము, గోమూత్రము, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి.

తా. తుంగము నైలు, రేగువేరు, పిప్పలి, శొంతి, యవక్షారము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికిసమముగ మండూరచూర్ణమును గలిపి ఎనిమిదింతలు గోమూత్రము, గోమూత్రమునకు సమముగ ఆవుపాలుపోసి మృద్వగ్నితో మెల్లగ వండి రేగుగింజలంతమాత్రలు చేసి ప్రాతఃకాలమున, మధ్యాహ్నకాలమున, రాత్రికాలమున మూడు మాత్రలు సేవింపుచుండిన శూలలు హరించును. సర్వశూలలయందు మాంసము, పిండి పంటకములు, జడాన్నము, మినుములు మొదలగువాని వర్జింపవలయును.

— ౭౭ తు బేరాక్షాదిచూర్ణము ౭౭ —

ధనదనయనమజ్జా టంకణై ర్వింగు సింధూ
దుచక మరిచ శుంతీ దీప్య పథ్యా కణానాం,
క్రమశశ్శితచ వృద్ధం చూర్ణ ముష్ణాంబునాచ
జనయతి జతరాగ్నిం సర్వశూలం నిహంతి. (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. గచ్చపలకులు, వెలిగారము, ఇంగువ, నైంధపలవణము, మాదీఫలము, మిరియాలు, శొంతి, ఓమము, కరక్కాయ, పిప్పళ్ళు - వీనిని క్రమముగ నెచ్చించి చూర్ణముచేసి నాలుగుమాడలయెత్తురు ఉష్ణోదకముతో సేవించిన సర్వశూలల హరింపం జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సహా గలుగంజేయును.

— ౭౮ గోమూత్రమండూరము ౭౮ —

గోమూత్రసిద్ధం మండూరం త్రిఫలాచూర్ణసంయుతం,
విలిహే స్తధుసర్పిర్భ్యాం శూలం హంతి త్రిదోషజమ్. 101

తా గోమూత్రయుక్తముగ గాచి సిద్ధముజేయబడిన మండూరమునకు సమముగ త్రిఫలచూర్ణమునుగలిపి తేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని సేవించిన త్రిదోషజశూల హరించును.

— ౭౯ శ్లేష్మశూలలకు శూలసింహవటికములు ౭౯ —

విషాకర్షం వచాకర్షం త్రికటు త్రిఫలాచ పట,
భార్గి ముస్తా విడంగానాం ప్రతికర్షం చ *చూర్ణయేత్. 102

గుడేన సర్వతుల్యేన గుటికా చణమాత్రకా,
శూల సింహప్రయోగోఽయం కఫశూలహరం భవేత్. 103
(ఆయుర్వేదే)

తా. ఆలివన, వన, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, గంటుభారంగి, తుంగము నైలు, వాయువిడంగములు, చిత్రమాలము - వీనిని దినుసు కొక్కొక కర్ణముచొప్పున దంచి

చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ చెల్లము గలిపి మద్దించి శవగలంతమాత్రముజేసి సేమిచ్చి
చోష్టముల హరించును.

—ॐ ఆమశూలకు షణ్ముఖురసము ॐ—

1 శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతతామ్రకం,
సౌవర్చలం చ సూతాంశం జంబీరై ర్దినసప్తకమ్. 104

మర్దయే దాతపే తీ వ్రే రుధ్వా లఘుపుట్రయం,
దత్వాదాయ తు తచ్చూర్ణే సూతాంశం త్రికటుం క్షీపేత్. 105

షణ్ముఖోఽయం రసోనామ 2 త్రిగుంజ మామశూలజిత్,
ఏరండలైలం షడ్భాగం లశునస్య దశాష్టకమ్. 106

ఏకంహింగా త్రిసింధూత్థం సర్వమేకత్ర మర్దయేత్,
త్రిస్కం భక్షయే చ్ఛాను చామశూలప్రశాంతయే. 107

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, సౌవర్చలవణము
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 దినములు మద్దించి
తీక్షణమైన ఎండ నెండించి ప్రమిదెల్లా నుంచి 3 లఘుపుట్రాలు లిడి చూర్ణముజేసి రస
మునకు సమముగ త్రికటుకచూర్ణముగలిపి మూడుగురిగింజలయెత్తుచు భక్షించి వెంబడిగ
౧౮ భాగములు పెల్లుల్లిపాయలు, ౧ భాగము ఇంగువ, 3 భాగములు నైంధవలవణము -
వీనిని మద్దించి మూడునిష్కములయెత్తు నుంటజేసి ౬ భాగము లాముదములో గలిపి
త్రాగిన ఆమశూల హరించును.

—ॐ పరిణామశూలకు త్రిపుతాదియోగము ॐ—

త్రిపుత్తకాభయాచూర్ణం సగుడం చోష్టవారిణా,
జయే ద్దినముఖే సేవ్యం శరాలం చ పరిణామజమ్. 108

తా. తెగడ, పిప్పళ్ళు, కరకపప్పు వీనిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లము గలిపి యుష్ణో
దకముతో నుదయమున సేవించిన పరిణామశూల హరించును.

—ॐ సర్వశూలకు సర్వేశ్వరపటికములు ॐ—

విశ్వ మేరండలైలేన హింగా సౌవర్చలాన్వితం,
మృతసూతకసంయు క్తం భక్షితం సర్వశూలహః. 109

పక్తిశూలం తథైవాన్నద్రవశూలం చ సర్వశః, (మాధవనిదానే)

తా. శొంఠి, ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, రసభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ

1 సూతంగంధం సమంశుద్ధం. 2. త్రిగుంజం సర్వశూలజిత్.

ఖల్వములో నునిచి ఆముదముతో మద్దించి వల్లప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి ఒకమండలము సేవించిన పక్షిశాల, అన్నద్రవశాల మొదలగు సర్వశాలల హరింపంజేయును.

—ॐ మృత్యుశాలకు తైరయోగము ॥—

వంధ్యా లాంగలికామూలం శంఖం చ ద్విగుణం తయోః. 110

త్రయాణాం భావయేచ్ఛార్ణం త్రయహం జంబీరజద్రవైః,
రుధ్వా గజపుటే పాచ్యం తత్తారం మరిచైర్ఘృతైః. 111

కర్షమాత్రం పిబేచ్ఛాలా తత్తణా న్తుక్తి మాఘ్నయాత్,
(మాధవనిదానే)

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డ, చన్నచర్లగడ్డ-ఇవి సమభాగములు, శంఖచూర్ణము ౨ భాగములు-ఇటుల వానిని ఖల్వములో నునిచి నివృత్తపండ్లరసముతో ౩ దినములు భావన జేసి మూతుటిలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటం బిడిన యది తైరంబగును. దానిలో కర్షప్రమాణమును మిరియపుచూర్ణము, నెయ్యి అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన మృత్యుశాల తక్షణమున హరించును.

—ॐ సర్వశాలలకు వైశ్వానరపటికములు ॥—

నైంధపం నాగరం ముస్తా నవభాగం పృథక్పృథక్. 112

ప్రత్యేకం లశునం హింగు కుబేరాక్షి త్రయంత్రయం,
ఏకాంశం భస్మసూతం చ తైలేనైరండజేన చ. 113

క్వాథితం సర్వశాలఘ్నం స్త్రీహాక వైశ్వానరో భవేత్,

తా. నైంధపవణము, శొంఠి, తుంగము నైలు-ఇవి దినసుకు ౯ భాగములు, వెల్లుల్లి, ఇంగువ, గచ్చపలుకులు-ఇవి దినసుకు మూడుభాగములు, రసభస్మము ౧ భాగము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి ఆముదములో గలిపి వండి మాత్రలుజేసి శక్త్యనుగుణ్యముగ సేవించిన (గుల్మము) సర్వశాలలు, స్త్రీహామ వీనిని హరింపంజేయును.

—ॐ శాలాదులకు గజకేసరీరసము ॥—

శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం యామైకం మర్దయేద్దృఢమ్. 114

స్వయోస్తుల్యం శుద్ధతామ్రం సంపుటే తన్నిరోధయేత్,
ఊర్ధ్వాధో లవణం దత్వా మృద్యాండే ధారయేద్భిషక్. 115

తతో గజపుటే పక్ష్యా స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
సంపుటం చూర్ణయేత్సూక్ష్మం ఘర్ణఖండే ద్విగుంజకమ్. 116

సక్షయే త్సర్వశాలారో హింగు శుంఠి సజీరకం,

వచా మరిచజం చూర్ణం కర్ష ముష్ణజలైః విజేత్ .

117

అసాధ్యం నాశయేచ్ఛూలం రసోఽయం గజకేసరి, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఇటుల పీనిని ఖల్వములో నునిచి యొకర్పూము బాగుగ మర్చించి దీనిని మూడుభాగములు శుద్ధి జేయఁబడిన తామ్రపుడబ్బిలో నునిచి దానిపైమూసి యొకపండుడుగున సగమువఱకు నుప్పుపోసి దానిమధ్యమున పైతామ్రపుడబ్బినునిచి మరల దానిపై యుప్పుపోసి మూతని మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి డబ్బితోడ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును తమలపాకులొ నునిచి భక్షించి వెంటడిగ ఇగున, శొంఠి, జీలకఱ్ఱ, వస, మిరియాలు అనువానిచూర్ణములొ కర్షప్రమాణమును ఉష్ణోదకములొ గలిపి త్రాగిన సర్వశూలలు, అసాధ్యమైనశూలలు పీనిని హరింపజేయును.

— శూలారిరసము —

రస గంధం సమం కృత్వా తామ్రం తుల్యం నియోజయేత్ . 118

మరిచం నాగరం హింగు వచాజాజ్యగ్నిమూలకం,

మార్కవస్వరసేనైవ దినం సూక్ష్మం విమర్దయేత్ . 119

బదరాష్ఠిప్రమాణేన వడికాః కారయేద్భిషక్,

శూలం గుల్మ ముదావర్తం వాతరోగం నిహంతి చ. 120

రసశూలారిరిత్యేష వహ్నిమాంద్యనిషాదనః,

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రధన్యము, మిరియాలు, శొంఠి, ఇగున, వస, 'జాజికాయలు, చిత్రమూలము-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో నొకదినము బాగుగ మర్చించి రేగుపండంతమాత్రమేచేసి ఆరు మాసములు సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు, గుల్మములు, ఉదావర్తము, వాతరోగములు, అగ్నిమాంద్యము పీనిని హరింపజేయును.

— శూలాంతకరసము —

మృణాల, చందనం యష్టి గుళూచీ వాలుకం తథా. 121

ఏతత్సర్వం సమంచూర్ణం చూర్ణాంశం శర్కరాం ష్టివేత్,

సిందూరం వల్లమాత్రేణ తండులోదకపానతః. 122

పైత్తశూల విదాహకా చ సర్వశూలం ప్రశామ్యతి, (నిత్యనాభీయే)

తా. తామరతూండ్లు, శ్రీగంధము, యష్టిమధుకము, తిప్పలీగె, కూతురుబుడమ పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగ పంచదారగలిపి పల్లప్రమాణమును సిందూరయుక్తముగ గడుగుతో సేవించిన పైత్తశూల, తాపము, శర్వశూలలు హరింపును.

ప్రక్కశూలచికిత్స

క. ఇల్లింద యుత్తరేణుల, పల్లవరసమందు జాతిఫల జాపత్రుల్
వెల్లుల్లి భృంగి యేలకి, సుల్లభ మావాలు పక్కశూలలు మానున్.

తా. ఇల్లిందకొనలరసము గొటాకు, ఉత్తరేణుకొనలరసము నొటాకు, జాజి
కాయ, జాపత్ర, వెల్లుల్లి, గుంటగలగర, పిలకులు, లవంగములు, ఆవాలు-వీనిని నూరి
మాడుపూటలు త్రాగిన ప్రక్కశూల హరించును.

సర్వశూలలకు గజాంకుశము

నిష్కృత్రయం శుద్ధసూతం ద్వినిష్కం శుద్ధటంకణమ్. 123

గంధకం పంచనిష్కంచా వ్యేకనిష్కంచ ముస్తకం,
చతుర్నిష్కం చ నేపాళం తత్సమం మృతతామ్రకమ్. 124

సర్వతుల్యం తిలతొరం వృక్షాంశ్చ తొరచిత్రకం,
తద్వత్పలాశకతొరం షణ్ణిష్కం త్రూష సైంధవమ్. 125

యవతొరం ద్వినిష్కం చ బిడా సౌవర్చ కాచకం,
సముద్రలవణం చైవ పిప్పలీ చ త్రినిష్కకమ్. 126

చిత్రమూలరసైర్యుక్తం దినైకం చ విమర్దయేత్,
సప్తథా చణకతొర మార్ద్రాక ద్రవమర్దితమ్. 127

ద్విగుంజాం వటికాం ఖాదే దార్ద్రాకస్య చ వారిణా,
గుల్తాష్ఠీలా స్తీహ శూల స్రత్యష్ఠీలా తునీ ద్వయమ్. 128

ఉదరం సప్తవృద్ధిం చ శోభ పాండ్వామయం తథా,
సర్వరోగా హరేచ్ఛీఘ్రం రసశూలగజాంకుశః. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 3 నిష్కములు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౨ నిష్కములు,
శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ నిష్కములు, తుంగమునైలు ౧ నిష్కము, శుద్ధిచేసిన నేపాళ
ములు ౪ నిష్కములు, తామ్రభస్మము ౪ నిష్కములు, నువ్వులతొరము ౧౯ నిష్కములు,
చింతతొరము, చిత్రమూలతొరము, మోదుగతొరము-ఇవి దినుసుకు ౬ నిష్కములు,
త్రికటుకములు, సైంధవలవణము, యవతొరము-ఇవి దినుసుకు ౨ నిష్కములు, బిడాలవ
ణము, సౌవర్చలవణము, కాచలవణము, సముద్రలవణము, పిప్పల్లు-ఇవి దినుసుకు 3 నిష్క
ములు, నెనగతొరము 2 నిష్కములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూల
రసముతో నొకదినము మర్దించి పిదప అల్లపురసముతో మర్దించి రెండు గురిగింజలంత
మాత్రముచేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో మాడునుండలములు సేవించిన పంచ

గుల్మములు, అష్టీలము, స్త్రీహము, అష్టశూలము, ప్రత్యష్టీలము, తుని, ప్రతితుని, ఉదరము, సప్తవృద్ధులు, శోభ, హండువు మొదలగు సర్వరోగముల శిఘ్రిముగ హరింపజేయును. (శూల, గుల్మనివారణార్థంబై మహాదగ్ని కుమారమును సేవింపవలయును. వైద్యజ్ఞుడైన యాషధములవలన శూలగుల్మములు నివర్తింపకుండిన ఇకక జెప్పబడు శంఖద్రావకమును సేవింపవలయును.

శంఖద్రావకము ౧౭

త్రిక్షౌరం పంచలవణం పటకీ సురకారకం,
కాసీసం నవసారం చ తిలచించాపమార్గకమ్. 130

ఏతాని సమభాగాని ఘటీమాత్రం విమర్దయేత్,
పాచయేత్తద్వ్యయంత్రేణ మృదువహ్నా తథా భిషక్. 131

శంఖద్రావరసో నాయ సర్వశూల వినాశకత్వే,
పంచకాసాః పంచగుల్మాః క్షయకాసాః వినాశయేత్. 132

మన్యాస్తంభం కంఠరోగం హృద్రోగం సర్వశూలజిత్,
అగ్నిం చ కురుతే దీప్తం తేజోవర్ణబలప్రదః. (ఆయుర్వేదే)

తా. సర్వక్షౌరము, యవక్షౌరము, టంకణక్షౌరము, పంచలవణములు (అనగా నైంధవలవణము, సౌవర్ణలవణము, బిడాలవణము, కాంచలవణము, మంచలవణము), పటకీ, సురకారము, కాసీసము, నవసారము, సువృద్ధలక్షౌరము, చింతక్షౌరము, ఉత్తరేణక్షౌరము-వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నుంచి యొక రూము మర్దించి కుండలో బోసి దశముగ చీలమున్నుబూసి మునుపటివలెనే సారాయిబట్టిని తగిలించి మృద్వస్నితో వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగును. దానిలో సరతులమును పిమపుపొట్టులో గలిపి దంతములకు తగులక అంగిటిలో వేసుకొని (అరుమానములవలకు) మ్రింగుచుండిన పంచ కాసములు, పంచగుల్మములు, క్షయకాసము, మన్యాస్తంభము, కంఠరోగము, హృద్రోగము, సర్వశూలము-వీనిని హరింపజేసి అగ్నిదీపనము, తేజస్సు, వర్ణము, బలము అను వానిని సహా గలుగంజేయును.

మహాశంఖద్రావకము ౧౮

శంభా చించాగ్ని భూషీలు కేతక్యసి తక్షైవ చ,
సాల కాలం చ భూథాత్రీ శిగుమూల హరిప్రియమ్. 134

శరపుంఖి చ నీలీ చ తిలకావ్తం చ బర్బరా,
అర్జునవ్యయ దారూచా వ్యర్కశల్యపునర్నవమ్. 135

నిర్దిష్టా వింశతిః క్షౌరా శ్శంఖద్రావం సుపాచయేత్,
క్షౌరాశ్చ వింశతిః ప్రోక్తా లవణానాం చ పంచకమ్. 136

- పటకీ నవసారంచ త్షోరద్వయ త్రిటంకణం,
తుత్థత్రయం శిలా తాళం గంధకం సజ్జకారకమ్. 137
- పాషాణంచ తు కాసీసం మూత్రవర్గం తక్షైవచ,
భూక్షారం గృహధూమాఖ్యం సర్వం సంస్థాప్యయే త్సమమ్. 138
- ఆప్లువర్తై స్తథా మాసం భావయేచ్ఛ ముహూర్తపూజా,
తేజోయంత్రే విధానేన పాకసిద్ధిం విచక్షణా. 139
- మూత్రవర్గంచ తోయాభం వరాటి శంఖకం ద్రవేత్,
పారదేన చ సంయుక్తం వాతరోగే చ యోజయేత్. 140
- గుల్ఫద్వాదశకం హంతి హ్యుదరాణి తక్షైవచ,
శీతజ్వరం పురాణం చ శోభం సర్వాంగమారుతమ్. 141
- ప్రమేహా వింశతిం హంతి మూత్రకృచ్ఛ్చం తక్షైవచ,
గజవాజినరాణాంచ పశుపక్ష్యమృగేషు చ. 142
- సర్వరోగహరం చైత త్కశ్యవేన చ భాషితం,
శంఖద్రావమిదం నామ్నా సర్వరోగేషు శస్యతే. (నూధవనిదానే)

తా. అరటిపట్ట, చింతచెక్క, చిత్రమూలము, ముచ్చతుమికి, మొగిలి, ఏసిచెక్క, కలిగొట్టు, నేలయుసిరిక, మునగజేరు, కణిసిచెక్క, ములుపెంపలి, నీలి, నువ్వులదఁటు, వాయంట, ఏరుమద్ది, నల్లమద్ది, దేవదారు, చిల్లేడు, ఉత్తరేణు, గలిజేరు అనువాని క్షోరములు, పంచలవణములు, డటిక, నవాసారము, యవక్షారము, సర్వక్షారము, వెలి గారము, సురాకారము, గురిజాకారము, శుద్ధిజేసినమైలుతుత్థము, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్థము, శుద్ధిజేసిన కఫరితుత్థము, శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, సబ్బు, పాషాణము, అన్నభేది,* మూత్రవర్గములొ చెప్పబడిన 2 విధమూత్రములు, చొటిక్షోరము, కరుధూపము-వీనినెల్ల సమభాగములు గ్రహించి ఆప్లువర్గముతో నొకమాసముపఱకు పలుమారు భావనజేసి తేజోయంత్రమునం దునిచి పండిన మూత్రవర్గతుల్యంబై నీరువలె నుండు శంఖద్రావక మొడునును. అందు గవ్వల, శంఖములవేసిన ద్రవించును. ఆశంఖద్రావకములొ శుద్ధిజేసినరసమునుగలిపి సేవించిన వాతరోగములును, ఓసుపుబొట్టుగలిపి సేవించిన ౧౨ విధములయిన గుల్ఫములును, పక్ష్యండుఉదరములును, శీతజ్వరములును, పురాణజ్వరశోఫలును, సర్వాంగవాతములును, విశంతిప్రేహములును, మూత్రకృచ్ఛములును హరించును. ఇది ఏనుగులకు, గుఱ్ఱములకు, నరులకు, పశువులకు, పక్షులకు, మృగములకు గలుగు సర్వరోగముల హరింపజేయు నని కశ్యపమహర్షి

* ఆపు, ఆశ్వము, మేక, ఏనుగు, గాడిద, ఒంటె, నరుండు వీనిమూత్రములు.

వచ్చింపెను. (తెల్లనిచవుడును ఉప్పుగవండి అందొకశులముణో అరతులము సురాకారము, పావుసేరు ఉదకము గలిపి త్రాగిన ఉమినేవాంతులు, గుల్మశూలలు హరించును. ఈశంభు ద్రావకము సర్వరోగములయందు కడుప్రశస్తంబు.

—౧౭ గుల్మశూలయందు ష్యోము ౧౭—

కుశత వాస్తు బృహతీ సవటోల పునర్నవం,

పక్వకూశ్లాండ కతక మిసి హింగు సజీరకమ్.

142

గవ్యం తక్రం పృశ్నికాళి ముండి నారంగ బిల్వకం,

స్త్రీహస్తీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిమిత్రకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఉలవకట్టు, (తోటహార) చక్రవర్తిహార, పెద్దములక, చిన్నములక, పొట్ట కాయ, గగిజేరుహార, ముదురుగుమ్మడుకాయ, ఇండుపుకాయ, సదాపహార, ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ, ఆవుచల్ల, కోలపొన్న, బోడతరము, నారసబ్బకాయ, మారేడుపండు-ఇవి స్త్రీహము, అస్తీలము, తుని, ప్రతితుని, ఉదరము, ఆనాహము, గుల్మశూల, విద్రధి అనువానియందు ష్యోకరంబులు.

—౧౮ గుల్మశూలయందు దష్యోము ౧౮—

నింబ థాన్యాక నిమ్పాచళాలుకం పిష్టకైః కృతం,

సిత పిండాల పిణ్యాకం మాంసం నూతనసంభవమ్.

146

ఆలాబూ దధి చామ్లాని కఠినాని గురూణి చ,

స్త్రీహస్తీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశత్రవః.

147

తా. వేపండు, కొతిమెర్లు, అనుములు, తామర మొదలైనవానిగడ్డలు పిండి వంటకము, తెల్లనిచారకంద, తెలకపిండి, నవినమాంసము, ఆనుగపుకాయ, పెలుగు, పులుసు, కఠినద్రవ్యములు - ఇవి స్త్రీహము, అస్తీలము (ప్రత్యస్తీలము), ఉదరము, ఆనాహము, గుల్మశూల, విద్రధి అనువానియందు దష్యోకరంబులు.

ఏ కో న విం శ ప్ర క ర ణ మ్.

వింశ ప్రకరణము

ఉన్మాదరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. భైరవం భైరవాకారం వీరం వీరేశ్వరం ప్రభుం,
రుద్రం రుద్రగణాధీశం వీరభద్ర మహం భజే. 1

తా. భైరవుడనే పేరుగలవాడు, భయంకరస్వరూపుడు శూరుడు, వీరేశ్వరుడు, జగత్ప్రభువు, రుద్రుడు, రుద్రగణాధిపతి అగు వీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వై ద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజునిపేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠమైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క వింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అథాన్యత్సంప్రసవ్యోమి సంక్షిప్తం సూక్తము త్వమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మి స్మన్మాదం తు నిగద్యతే. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము ఉన్మాదనిదానము సంక్షిప్తముగ వచియించెదను.

—ॐ ఉన్మాదనిదానము ॐ—

మదయంత్యుగ్రతాదోషా యస్తాదున్మార్గమాశ్రితః,
మానసోఽయమతోవ్యాధి రున్మాదఞ్చ తి కథ్యతే. 4

తా. దోషములు వృద్ధింజెంది స్వమార్గమును విడనాడి అన్యమార్గముల (అనగా మనోవహదమనుల) నాశ్రయించుటవలన మనస్సునందు భ్రమజనించి ఉన్మాద మనంబడు ఈరోగము మానసికదోషమువలన జనించును.

—ॐ ఉన్మాదభేదములు ॐ—

ఏకైకశ స్వర్వశశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః,
మానసేన చ దుగభేన స పంచవిధ ఉచ్యతే. 5

విషాద్భవతి పృష్ఠశ్చ యథాస్వం తత్ర భేషజం,
సచాప్రవృద్ధస్తరుణో మదసంజ్ఞాం బిభర్తి చ. 6

తా. వాత, పిత్త, క్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ ప్రకోపించుటవలనగాని, లేక సన్నిపాతదోషమువలనగాని, లేక మానసికదుఃఖమువలనగాని, ఉన్మాదం బైదు విధము లగును.

మఱియు విషసంబంధమువలన ఆరవనియగు ఉన్నాపము జనించును. నీనియందు తగుమైన చికిత్సలం జేయవలయును. ఇవి యధికముగ వృద్ధులెందక తరుణులులైన మదమని వచి చెదరు.

— ౭ ఉన్నాదకారణము ౭ —

చోరై ర్న రేంద్రపురుషైః కరిభిస్తథావైః
విధ్వంసితస్య ధననాశకులత్వైర్గుర్వా,
గాఢం క్షుతి ర్తనసిజప్రహితోఽధికంవా
జాయేతచోత్కటతరో మనసో వికారః.

7

తా. చోరులు, రాజనీయపురుషులు, ఏనుగులు, పులి మొదలగు దుష్టజంతువులు అనువానివలనగాని, ధననాశకులక్షయమువలనగాని, ముగ్ధులకారమువలనగాని, అంతః కరణమున బలమైన భేదము జనించి దానివలన బలమైన మనోవికారము జనించును.

— ౮ ఉన్నాదకారణ, తత్సంప్రాప్తి ౮ —

విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానాం,
ఉన్నాదహేతుర్భయహర్షపుంసోభిమాతోఽపహాశ్చచేష్టాః,
తైరల్పసత్వస్యమలాః ప్రదుష్టా బుద్ధేర్నివాగహృదయం ప్రదూష్య,
స్రోతాంస్యధిష్ఠాయమనోపహాని ప్రమోహయంత్యాశునరస్యచేష్ఠః.

తా. విరుద్ధదుష్టాన్నమును (అనఁగా విషయుక్తాన్నమును), అమంగళకరాన్నమును సేవించుట, దేవగురు బ్రాహ్మణుల తిరస్కరించుట, భయము, సంతోషము అనువాని సంబంధమువలన మనసునందు తంద్రగలుగుట, విషమచేష్ట (అనఁగా వంకరగ నడుచుట, మాటలాడుట మొదలగునవి, బలపంతునితో యిడుల్పలాడుట) - ఇవి మొదలగు కారణములవలన నల్పసత్వగుణముగల పురుషునియొక్క వాతాదిదోషములు బ్రకోపించి వృద్ధింజెంది బుద్ధికి స్థానముగ నుండుమనస్సును జెఱచి మనోపహాస్రోశస్సులంజెంది అంతఃకరణమును మోహింపజేయును.

— ౯ ఉన్నాదస్వరూపము ౯ —

ధీవిభ్రమస్యత్వపరిష్టవశ్చ పర్యాకులాదృష్టిరధిరతాచ,
అబద్ధవాక్తవ్యంహృదయంచశూన్యంసామాన్యమున్నాదగదస్యచిహ్నమ్.

తా. భ్రమ, మనశ్శాంచల్యముగలుగుట, దృష్టిచలించుట, భయముగలుగుట, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, హృదయము శూన్యంబగుట (అనఁగా విచారణశక్తి లేకుండుట) - ఉన్నాదమున సామాన్యలక్షణంబులని తెలియవలయును.

— ౧౦ వాతజోన్నాదలక్షణము ౧౦ —

ధూమ్రాల్పశీతాన్నవిరేకఘాతుక్షయోఽపవాసైరనిలోఽతివృద్ధః,

చింతాదిదుష్టంహృదయంప్రదూష్యబుద్ధింస్తృతించాపినిహంతిశీఘ్రమ్.

అస్థానహాస్యస్థితస్తృత్యగీత వాగంగవిక్షేపణోదనాని,

పారుష్యకార్యురుణవర్ణతాద జీర్ణేబలంచానిలజన్వరూపమ్. 12

తా. దుఃఖము, అల్పము, శీతలముగలయన్నమును సేవించుట, విరేచనములు జేయించుట, దాతువులు తీయించుట, ఉపవాసముసేయుట - ఈకారణములవలన వాతం బధికముగ వృద్ధింజెంది చింతాదియుక్తంబైనమనస్సును గడుదుష్టయుక్తంబుగజేసి బుద్ధిస్తృతుల శీఘ్రముగ నశింపజేయుట, నిష్కారణముగ నవ్వుట, ఒకింతహాస్యము సేయుట, ప్రస్తక్తములేకుడునపుడు నృత్య, గీత, భాషణముల నలంపుట, శరీరము కుదిలించుట, ఏడ్పుట, కఠినముగనుండుట, శరీరము గృళించుట, శరీరకాంతి యెఱ్ఱగ నగుట, అహారము పరిపాకమునుజేయదుచుండ రోగజలమెచ్చుట - ఈలక్షణములుగలది వాతజ్ఞోన్మాదమని తెలియవలయును.

— ౧౩ పిత౞జ్ఞోన్మాదలక్షణము ౧౩ —

అజీర్ణకట్యమ్లువిదాహ్యాశీతై ర్భజైశ్చిత్తంపిత్తముదీర్ణవేగం,

ఉన్మాదమత్యుగ్రమనాత్మకస్యహృదిస్థితంపూర్వపదాశుకుర్యాత్. 13

అమర్ష సంరంభవినగ్నభావా స్సంతప్తనాభి ద్రవణౌష్ణ్యరోషాః,

ప్రచ్ఛాయశీతాన్నజలంభిలాషాః పీతాస్యతాపిత్తకృతస్యలింగమ్.

తా. ఉడికియుడకకుండుభోజనమును, కారము, పులుసు, విదాహము, ఉష్ణము గలభోజనమును సేయుటవలన అణగియుండు పిత్తము తీవ్రముగలేచి ఆజీర్ణేంద్రియపురుషునియొక్క హృదయమునుజేంది పూర్ణమువలెనే కడుసుగ్రమైన ఉన్మాదమును తత్తణుమున గలుగజేయును. దానివలన నోర్పులేకుండుట, ఆర్కాభిముసేయుట, దిగంబరుడుగనుండుట, పరల భయపరచుట, పరుగెత్తుట, శరీర ముష్ణముగనుండుట, కోపమునుజేందుట, నీడలో గూర్చుండుటయందు, శీతాన్నమును శీతజలముసేవించుటయందెచ్చగలుగుట, ముఖము పసపువర్ణముగనుండుట అను నీలక్షణంబులు గలుగును.

— ౧౪ కఫజ్ఞోన్మాదలక్షణము ౧౪ —

సంపూరణైర్దందవిచేష్టితస్య సోష్ఠాకఘోమర్తణిసంప్రవృద్ధః,

బుద్ధిస్తృతించాప్యపహంతిచిత్తంప్రమోహాయస్సంజనయేద్వికారం

వాక్పేష్టితంమందమరోచకశ్చ నారీవివిక్తప్రియతాతనిద్రా,

ఛర్దిశ్చలాలాచబలంచభుక్తే నఖాదిశౌక్ల్యంచ కఘాదకేన్యాత్. 16

తా. తృప్తికరపదార్థముల భక్షించి శ్రమనుజేదకుండు పురుషునియొక్కపిత్తయుక్తకఫము హృదయమున మిక్కుటముగ వృద్ధింజేంది బుద్ధి, స్మృతి, చిత్తము అను నానిని నశింపజేయుటచే మోహింపజేసి ఉన్మాదరూపవికారమును గలుగజేయుటవలన

వ్యాపారము (అనగా మాటలు మొదలగునవి) మంపరుగుట, అన్నదేవుడు, స్త్రీల యందును, ఏకాంతవాసమునందును యిచ్చగలుగుట, కడునిద్ర, వాంఠిగలుగుట, నోట జొల్లుగారుట, భోజనానంతరము రోగము ప్రకటించుట, గోళ్ళు, చర్మము, మూత్రము, నేత్రములు మొదలగునవి తెల్లగనుండుట - ఈలక్షణములుగలది కఫజోష్ణాదమని తెలియ వలయును.

— ౧౭ సన్నిపాతోష్ణాదలక్షణము ౧౭ —

యస్సన్నిపాతప్రభవోఽతిఘోరస్సర్వైస్సమస్తైరపి హేతుభిస్స్యాత్.
సర్వాణిరూపాణి బిభర్తితాదృగ్విరుద్ధభైషజ్యవిధిర్విచక్షణః. 17

తా. వాతాదిదోషములన్నియు తమతమ కారణములచే ప్రకోపించి సర్వదోష లక్షణయుక్తంబై కడుభయంకరమైన సన్నిపాతోష్ణాదమును గలుగఁజేయును. కావున వాతాదిదోషములకై డెప్పుంబడిన ప్రత్యేకచికిత్సలు పరస్పరవిరుద్ధంబులగుటచే దాని యందు చేయంజనదు. అయినను అనిదేశ్యకారణోత్పత్తిగల యీసన్నిపాతమునందు త్రిదోషహరమైన ఆములకాదులచే జీకిల్పించవలయును.

— ౧౮ శోకజోష్ణాదలక్షణము ౧౮ —

చోరై ర్నరేంద్రపురుషై రరిభిస్తథానై.
ర్విత్రాసితస్య ధనబాంధవసంక్షయావ్యా,
గాఢం క్షతే మనసి చ ప్రియమూరిరంసో
ర్జాయేత చోత్కటతరో మనసో వికారః.
చిత్రం బ్రవీతి చ మనోఽనుగతం విసంజ్ఞో
గాయత్యథో హసతి రోదితి చాలిమూఢః, 18

తా. దొంగలు, రాజపురుషులు, శత్రువులు, ఇతరులు వీరివలన భయమునుజేం దుటవలనగాని, లేక తనకీష్టురాలగు స్త్రీతో సంభోగము నేయింపుటయం దిచ్చయింపుటవల నగాని, అంతఃకరణము బలమై భేదమును జేందియుండ మనస్సునందు భయంకరమైన వికారము జనించి దానివలన పలువిధములుగ మాటలాడుచు మనోమర్మంబును తెలియఁ బరచుట, జ్ఞానము విపరీకంబగుట, పాడుట, నవ్వుట, ఏడ్చుట, కడుమాఢ్యమును జేందుట - ఈలక్షణములు గలది శోకజోష్ణాదమని తెలియవలయును.

— ౧౯ విషజోష్ణాదలక్షణము ౧౯ —

రక్తేక్షణో హతబలేంద్రియభాస్సుదీన
శ్శ్వావాసనో విషకృతేన భవేద్విసంజ్ఞః. 19

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనగుట, బలము, ఇంద్రియములు, శరీరకౌతి నశించుట, మిక్కుటముగ దీనుఁడౌట, ముఖముపై నలుపుఘాయగలుగుట, సాజ్జనశించుట - ఈ లక్షణములుగలది విషజ్యోన్మాదమని తెలియవలయును.

— ౧౭ అసాధ్యోన్మాదలక్షణము ౧౭ —

అవాఙ్ముఖ స్తూన్యభోవా క్షీణమాంసబలశోనరః,
జాగరూకో హ్యసౌదేహ ఉన్నాదేన వినశ్యతి.

20

తా. తలవంచినొనియుండుట, లేక తల వైకెత్తుకొనియుండుట, శరీరమాంసము, బలము క్షయించుట, నిదురపట్టకుండుట - ఈలక్షణములుగల యున్నాదరోగి నిశ్చయముగ మృతిజెందును.

— ౧౮ భూతజ్యోన్మాదలక్షణము ౧౮ —

అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టా జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః,
ఉన్నాదకాలోనియతశ్చయస్య భూతోత్థమున్నాదముదాహరే త్తమ్.

తా. మనుజునకు వ్యతిరిక్తంబైనవాక్కు, పరాక్రమము, శక్తి, శరీరవ్యాపారము, తత్త్వజ్ఞానము, శిల్పవికజ్ఞానము, స్మృత్యాదిజ్ఞానము మొదలగునవి యున్నాదకాలంబున నియతముగగలిగిన భూతజ్యోన్మాదమని తెలియవలయును. (భూతశబ్దమువలన నుత్తరోత్తర జెప్పబడు దేవతలను సహా దెలియవలయును.)

— ౧౯ భూతోన్మాదలక్షణము ౧౯ —

ప్రలాపో బహుధా యస్య కృతం కార్యం చ విస్తరేత్,
గర్జతీ వాచతే హంతి క్వచిత్తీక్షం చ పావకృత్.

22

భూతోన్మాదోదితం చిహ్నం వాతోన్మాదే క్వచిత్తన్మృతం,
రక్షయేచ్ఛంఖలాబంధైః మూలేచ గాఢయేత్కచైః.

23

సర్వాంగం తప్తలోహైర్వార్యాబోధార్థం దర్శయేన్మయం,
పుత్రదారపితామాతా తస్యాగ్రే సాతయేత్తన్మృతే.

24

చోరరాజభయంచాస్య బోధయే ద్విస్తృతం పురః,
రసైర్ధూపాంజనై ర్నసైస్సేహభోజ్యై రుపాచరేత్.

25

(మాధవనిదానే)

తా. పలువిధములగ ప్రలాపించుట, చేసినవనిని మరచుట, బొబ్బలిడుట, నీహ్మరణముగ వాదించుట, కొట్టుట, ఒకానొకపుడు మిక్కుటముగ పావకృత్యముల జేయుట - ఈలక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయును. అందు కొన్నిలక్ష

ణంబులు వాతోన్మాదమునందును గలిగియగుండును. ఇవి నివర్తించుటకై సంక్లిష్టవేయవలయును. వెంట్రుకలనీడ్చి కట్టవలయును. ఇయము సెట్లగకాల్చి ప్రజ్ఞగలుగుటకై సర్వార్థముల జూపించుట యభయపరచవలయును. మఱియు ప్రజ్ఞగలుగు సమిత్తము వానియెడుట పుత్రుడు, భార్య, తండ్రి, తల్లి మొదలగువానిని త్రోయవలయును. మఱియు చోరభయము, రాజభయము సదా గలగునటులం జేయవలయును. మఱియు రసములు, ధూషములు, అంజనములు, నస్యములు స్నేహాయుక్తభోజనము అనువానివలన బికిల్పించవలయును.

అతీవ హాసముల్లాసం వికారాన్ కురుతే బలాత్,

క్షణే స్వస్థః క్షణే భూతోన్మాదస్య లక్షణమ్.

26

తా. తఱుదుగా నగుట, సంతోషమును జెంచుట, పలువిధవికారములజేయుట, క్షణకాలము స్వస్థుఁడగుండుట, క్షణకాలంబెఱుంగకుండుట - ఈలక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయును. (గ్రీనియం గుత్తరత్ర పెష్టంబడునస్యముల నేడు మార్లు జేయించుటయేగాక రాత్రులయందు మహేశ్వరభూషమును, లోనికి సూర్యోదయరససేవనను జేయించవలయును.

— ౨౭ దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము ౨౭ —

సంతుష్టశ్శుచిరతిదిన్యమాల్యగంధోనిస్తంధ్రస్త్వవితథసంస్కృతప్రభాషీ
తేజస్వీస్థిరనయనోనరప్రదాతా బ్రహ్మభ్యోభవతినఃస్వదేవజుష్టః.

27

తా. ఎల్లపుడు సంతోషముగనుండుట, పవిత్రుడైయుండుట, శరీరమున దివ్య పుష్పమాలికలధరించుట, గంధలేపనములు జేసికొనుట, నిదురబట్టకుండుట, సత్కమును సంస్కృతమును మాటలాడుట, తేజస్సుగలుగుట, స్థిరదృష్టిగలుగుట, వరముల నొసంగుట, బ్రహ్మణులందు ప్రీతిగలుగుట - ఈలక్షణములు గలది దేవగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయును. (దేవశబ్దమువలన గణమాతృకాదికములనుగూడ నెఱుంగందగును.)

— ౨౮ అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము ౨౮ —

సంన్వేదీద్విజగురుదేవదోషవక్తా జిహ్వాక్షోవిగతభయోవిమార్గదృష్టిః,
సంతుష్టోనభవతిచాన్నపానజాతైర్దుష్టాత్తాభవతినదేవశత్రుజుష్టః.

28

తా. శరీరమున జెనుటగారుట, బ్రహ్మణ, గురు, దేవతలయందు దోషము సారోపించుట, వక్రముగజూచుట, భయపడకుండుట, వేదవిరుద్ధమార్గమునందు బ్రవర్తించుట, అధికముగ నన్నపానములసేవించినను తృప్తిజెందకుండుట, దుర్బుద్ధిగలుగుట - ఈలక్షణములుగలిగిన అసురగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయును.

❧ గంధర్వగ్రహోన్నాదలక్షణము ❶ ❧

హృష్టాత్వాపులినవనాంతరోపనేవీ స్వాచారఃప్రియపరిగీతగంధమాల్యః,
సృత్యన్వైప్రహసతిచారుచాల్పశబ్దం గంధర్వగ్రహపరివీడితోమనుష్యః.

తా. మనస్సంతోషముగలుగుట, ఇసుకదిన్నెలు, ఉద్యానవనములు పీనియందు
సంచరించుట, అనింద్యమైన యాచారము నాచరించుట, గాన, గంధ, పుష్పములయం
దిచ్ఛగలుగుట, నృత్యము సలుపుట, నవ్వుట, మధురముగ, నల్లముగ మాటలాడుట -
ఈలక్షణములుగలది గంధర్వగ్రహోన్నాదమని తెలియవలయును.

❧ యక్షగ్రహోన్నాద లక్షణము ❷ ❧

తామ్రాక్షఃప్రియతనురక్తవస్త్రధారి గంభీరోద్రుతగతిరల్పవాక్సహిష్ణుః,
తేజస్వీవదతిచ కిందదామికస్తై యోయక్షగ్రహపరివీడితోమనుష్యః. 30

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనుడుట, సుందరమై, సూక్ష్మమై ఎఱుపురంగులదైయుండు
వస్త్రములధరించుటయం దిచ్ఛగలుగుట, గంభీరముగ (ధీరముగ) నుండుట, కీఘ్నముగ
నడుచుట, మితముగ మాటలాడుట, ఓర్పు తేజస్సు గలుగుట, ఎవని కేదియిత్తునని వచిం
చుట-ఈలక్షణములుగలది యక్షగ్రహోన్నాద మని తెలియవలయును.

❧ పితృగ్రహోన్నాదలక్షణము ❸ ❧

ప్రేతానాంసదిశతిసంస్తరేషుపిండాభ్రాంతాత్తాజలమపిచాపసవ్యవస్త్రః,
మాంసేపున్తిలగుడపాయసాభికామస్తద్భక్తోభవతిపితృగ్రహభిజుప్తః.

తా. దర్భమై పితృదేవతలకు పిండము నిచ్చుట, భ్రాంతిని జెందుట, మైవస్త్రము
నవసవ్యముగధరించి తర్పణమువిడుచుట, మాంసభక్షణము, నువ్వులు, బెల్లము, పరమా
న్నిము అనువానియందిచ్చు, పితృభక్తిగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది పితృగ్రహోన్నాద
మని తెలియవలయును. (దీనియందుగాని, ఇతరభూతోన్నాదములయందుగాని రోగిగోశెడి
సర్వపదార్థముల నివ్వందగును.)

❧ సర్పగ్రహోన్నాదలక్షణము ❹ ❧

యస్తూర్వాన్యం ప్రసరతి సర్పవత్కదాచి
తృక్విణ్యౌవివిహతి జిహ్వయా తథైవ,
క్రోధాళుర్నధుగుడద్ధుపాయసేపు
ర్విజ్ఞేయో భవతి భుజంగమేన జుప్తః.

32

తా. సర్పమువలె (అనగా తొమ్మిదో) భూమిపై నొకానొకపుడుప్రాకులాడుట,
నెలపటిపెదవులను సర్పమువలె నాలుకతో నాకుట, కడుకోపమునుజెందుట, లేనె,

బెల్లము, పాలు, పాయసము అనువానిసేవనయం విచ్చగలుగుట - ఈలక్షణములుగలిగిన సర్వగ్రహోన్మాద మని తెలియవలయును.

—ॐ రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము ॥—

మాంసాస్యగ్నివిధసురావికారలిప్సు ర్నిర్లజ్జోభృతమతి నిష్ఠురోఽతిసూరః,
క్రోధాశుర్విచలబలోనిశావిహారి శౌచస్విడ్భవతిసరాక్షనైర్ద్రవీతః. 33

తా. మాంసము, రక్తము, వలువిధములైన మద్యములు అనువాని నిచ్చయించుట, లజ్జలేకుండుట, కడునిష్ఠారముగ మాటలాడుట, కడుశౌర్యము, క్రోధము, కడుబలము గలుగుట, రాత్రులయందు మిక్కుటముగ సంచరించుట, శుచిత్వమునందు మిక్కిలి యన హ్యవడుట - ఈలక్షణములుగలిగిన రాక్షసగ్రహోన్మాద మని తెలియవలయును.

—ॐ పితృచజుష్టలక్షణము ॥—

* ఉద్ధస్తకృష్ణవరుషశ్చిరప్రలాపీ దుర్గంధౌభృతమశుచిస్తథాతిలోలః,
బహ్వశీవిజనవనాంతరోపనేవీ వ్యాచేర్వభ్రమతిరుదృపిశాచజుష్టః. 34

తా. హస్తమును పొడవుగనెత్తుట, లేక దిగంబరుఁడుగ నుండుట, లేజస్సులేకుం డుట, చిరకాలమువఱకు తఱుచుగ వదురుట, శరీరమున దుర్గంధము వెడలుట, కడు నమంగళముగ నుండుట, ఆన్నపానముల నిచ్చగించుట, ఆన్నపానముల మిక్కుటముగ నేమించుట, వనమునం దేకాంతముగనుండుట కిచ్చగించుట, విరుద్ధచేష్టలు నేయుట, రోదనమునేయుచు సంచరించుట - ఈలక్షణములుగలిగి పితృచోన్మాద మని తెలియవల యును. (హింస, క్రీడ, సత్కారము అనుమూడుకారణములవలన గ్రహముసోకును. అందు హింసించుటకై పట్టెడిగ్రహము నివర్తించుట యసాధ్యము.)

—ॐ దేవగ్రహగ్రహణకాలము ॥—

దేవగ్రహః పార్శ్వమాస్యా మసురా సుంధ్యయోరపి,
గంధర్వాః ప్రాయశోఽష్టమాన్యం యతౌశ్చ ప్రతిపద్యథ. 35

పితృగ్రహః స్తథాదర్శే పంచమ్యా మసిచోరగాః
రక్షోసి రాత్రౌ వై శాచా శ్చతుర్దశ్యాం విశంతిహి. 36

తా. దేవగ్రహము పార్శ్వమియందును, అసురగ్రహము సుంధ్యయందును, గంధర్వగ్రహము తఱుచుగ అష్టమియందును, యక్షగ్రహము పాడ్యమియందును, పితృ గ్రహము అమావాస్యయందును, సర్పగ్రహము పంచమియందును, రాక్షసగ్రహము రాత్రియందును, పితృచగ్రహము చతుర్దశియందును మనుజులకు సోఁకును. (కావున

అయాతిథులవలన నాయాగ్రహముల నెఱింగి తత్తదుపయుక్తకౌంతి, బలి, దానముల నాయాతిథులయందు సేయుటకై జెప్పబడియెను.)

— శరీరాశితగ్రహదృష్టకారణము ౨౯ —

దర్పణాదీ న్యథాభాయా శీతోష్ణం ప్రాణినోయథా,
స్వమణిం భాస్కరాంశుశ్చ యథాదేహంచ దేహధృక్. 37
విశంతి నచ దృశ్యంతే గ్రహస్తద్వచ్ఛరీరిణాం,

తా. అద్దము మొదలగువానియందు ప్రతిబింబమును, ప్రాణులయందు శీతోష్ణమును, సూర్యకాంతమణులయందు సూర్యకిరణములును, శరీరమున జీవుఁడును చేరుచుండంబున ప్రాణులయొక్క శరీరమునందు గ్రహములుజేరి గనుపించకుండును.

— అపస్తారసామాన్యలక్షణము ౩౦ —

తమఃప్రవేశ స్సంరంభో దోషోద్రేకౌ హతస్త్పతిః. 38
అపస్తార ఇతి జ్ఞేయో గదో ఘోర శ్చతుర్విధః,

తా. చీకటి ప్రవేశించినటుల దోచుట, వికారముగ నేత్రములదిష్టాదు హస్తపాదముల పిదలించుట, దోష ప్రాబల్యమువలన జ్ఞానము నష్టంబగుట - ఈలక్షణములు గలది భయంకరమైన అపస్తారమని తెలియవలయును. ఇది వాత, పిత్త, క్లేష్మ, సన్ని పాత భేదములవలన నాలుగువిధంబులు.

— అపస్తారపూర్వరూపములు ౩౧ —

హృత్కంఠ శ్శూన్యతా స్వేదో ధ్యానం మూర్ఛాప్రమూఢతా.
నిద్రానాశశ్చ తస్మిన్స్తు భవిష్యతి భవంత్యథ,

తా. హృదయమున కంఠముగలుగుట, ఏమియు దోచకుండుట, చెమటపట్టుట, చింత, మూర్ఛ, ఇంద్రియమోహము, నిద్రాభంగముగలుగుట - ఇవియు అపస్తారమునకు పూర్వరూపంబులు.

— వాతాపస్తారలక్షణము ౩౨ —

కంపతే ప్రదశే ద్దంతా న్ఘనోద్వామిశ్వసిత్యపి. 40
పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేద్రూపాణిచానిలాత్,

తా. వణకుట, పండ్లుకొఱుకుట, నోటివలన నురుగుగారుట, శ్వాసము గలుగుట, ముఱుజులు కాతిన్యము, ఎఱుపు, నలుపువర్ణములుగలవారుగ గనుపించుట - ఈలక్షణములు గలది వాతాపస్తారమని తెలియవలయును.

— పిత్తాపస్తారలక్షణము ౩౩ —

సీతఘ్నాంగవక్త్రాక్షః పీతాస్పృగ్రూపదర్శనః.

సత్పక్షోష్ణానలవ్యాప్త లోకదర్శి చ వై త్రికః,

తా. నోటిలో పసపు గురుగు గారుట, శరీరము, ముఖము, నేత్రములు పసపు ఛాయగలవిగనుండుట, వస్తువులు పసపు, ఎఱుపుపర్ణములుగలవిగ గనుపించుట, తృష్ణాక్షయిత్వాదైయుండ నగ్నివలన జగత్తు స్వప్తంబైయుండునటులు గాంచుట-ఈలక్షణములు గలవి వైత్తాపస్వారముని తెలియవలయును.

— ౨౭ శ్లేష్మజాపస్వారలక్షణము ౨౭ —

శుక్ల ఘేనాంగవక్త్రాక్ష శ్శీతో హృష్టాంగజో గురుః.

42

పశ్యేత్ శుక్లాని రూపాణి ముచ్యతే తైష్ఠిక్షికశ్చిరాత్,

తా. నోటిచురుగు, శరీరము, ముఖము, కన్నులు తెల్లగనుండుట, శరీరము చల్లగ నుండుట, గగుర్పొడుచుట, శరీరము జడముగనుండుట, సర్వపదార్థములు తెల్లగ గను పించుట (లేక తెల్లగనుండు పురుషుండు తనపద్ధికి పరుగులిడుచు నచ్చునటులు గాంచు ట, దీర్ఘ కాలముమీఁద విడుచుట-ఈలక్షణములుగలవి శ్లేష్మజాపస్వారముని తెలియవలయును. శ్లేష్మజాపస్వారము దీర్ఘ కాలముమీఁద విడుచుననుటవలన వాతపితృపస్వారంబులు శీఘ్రముగ విడుచునని తెలియవలయును.)

— ౨౮ సన్ని సాతాపస్వారలక్షణము ౨౮ —

సర్వైరేతై సుమస్తైశ్చ లింగైరేయస్త్రిదోషజః.

43

అపస్వారస్సచాసాధ్యో యఃక్షీణస్యానవశ్చయః,

తా. పూర్వోక్తవాత, పిత్త, శ్లేష్మలక్షణములు గలవి త్రిదోషాపస్వారముని తెలియ వలయును. ఇది యసాధ్యంబులు. మఱియు క్షీణపురుషునికి జనించిన యపస్వారంబును, జీర్ణంబైనయపస్వారంబును అసాధ్యంబులు.

— ౨౯ అసాధ్యాపస్వారలక్షణము ౨౯ —

ప్రతిస్ఫురంతం బహుశః క్షీణం ప్రచలిత భ్రువమ్.

44

నేత్రాభాం చ వికుర్వాణ మస్తారో వినాశయేత్,

తా. పలమారు పణికుట, శరీరము గృశించియుండుట, కనుబొమల నెగర వేయుట, నేత్రముల వికారముగ ద్రిప్పుట-ఈలక్షణములుగల యపస్వారరోగి యముని గాంచునని తెలియవలయును.

పతౌద్వా ద్వాదశాహద్వా మాసాద్వా కుపితామలాః.

45

అపస్వారాయ కుర్వంతి వేగం కించిదథోత్తరం,

తా. దోషములు ప్రకాశించి ౧౫ దినములకుగాని, లేక ౧౨ దినములకుగాని, ఒకమాసమునకుగాని, అపస్వారమును గలుగఁజేయును. (అందు వాతాపస్వారము ౧౨ దిన

ములకు, పితృపస్తారము ౧౫ దినములకు, శ్లేష్మపస్తారము ౩౦ దినములకు జనించును. “ద్వాదశకాహాంతరంపక్షం” అని జెప్పదగియుండ దొలుత పక్షమును జెప్పుటవలన దీర్ఘ కాలమునకు దోషము వృద్ధిజెందుచున్నదని యూహింపం దగియున్నయది. “కించిదథోత్తరం” అనుపదమువలన దోషము తనతారతమ్యమువలన జెప్పబడిన కాలమునకు ముందే వేగముగలదియగునని సూచింపబడియెడిది. ఐనను వేగమును గలుగఁజేసి యపస్తారముల కారంభమై యుండుదోషము సర్వకాలమునందు శరీరము శాశ్రయించియుండ వేగమునేయక పన్నెండుదినముల కాలమునందు మాత్రము వేగమునేయుటకు గారణం బెద్దియని యూహింపందగియున్నయది. ఐనను, “క్లౌః దేవేవర్షత్యపి యథా భూమా బీజానికానిచిత్, శరదిప్రతిహంతి తథావ్యాధినముచ్చయః.” అనువచనప్రకారము విత్తనమువలన సంకురము జనించుటకు లేజన్ము, వాయువు, పృథిని, ఉదకము అనునవి సహాయంబులైయుండ మధ్యకాలమున జనింపక కాలవిశేషమువలన జనించుచందంబున దోషములును కాలానుగుణ్యముగ బ్రకోపమును జెందును. ఈకారణంబులే చాతుర్థికాది జ్వరములయందును సంబంధించునని తెలియవలయును.)

❧ సామాన్యచికిత్స ❧

యచ్ఛోషదిశ్యతే కించి దపస్తారే చికిత్సితమ్ 46

ఉన్మాదే తచ్చ కర్తవ్యం సామాన్యా ద్దోషదూష్యయోః,

తా. ఉన్మాదపస్తారములయందు దోషదూష్యములు సమానంబులుగ నుండుట వలన నపస్తారమునకై జెప్పబడిన సర్వచికిత్సల ఉన్మాదమునందును జేయందగును.

ఆశ్వాసయే త్సుహృద్వాక్యై ర్భూయా దిష్టవిగాళనమ్. 47

దర్శయే దద్భృతం కర్త తాడయేశ్చ కళాదిభిః,

తా. ఉన్మాదముగలవాని నుత్తమమైనమాటలవలన సురడించవలయును. మఱియు పానికి ప్రియకరముగనుండు వస్తువు నశించినదనిగాని జెప్పవలయును. లేక నదభృతచేష్టల జూపించవలయును. కొరడాలు మొదలగువాని చే గొట్టవలయును.

కషికచ్ఛ్వాభవా తప్త లోహ తైల జలైః స్పృశేత్. 48

వక్త్రాభిధానే కూపే వా సతతం చ నివేశయేత్,

పరస్పర ప్రతిద్వంద్వై రేభిరేవ శవం నయేత్. 49

జలాగ్నిద్రుమశ్చై రేభ్యో విషమేభ్యశ్చతం సదా,

రక్షేదున్మాదినంచైవ సద్యః ప్రాణహరం హి తత్. 50

తా. ఉన్మాదముగలవానికి దురదగొండినిగాని, లేక కాంచిన యినుమునుగాని, నూనెనుగాని, లేక నీళ్ళనుగాని తాకించవలయును. లేక కాంచినలోహదులను నోటిలో పోయునటులనైనను భయము జూపవలయును. మై. జెప్పబడిన పరస్పరనిరర్థకృత్యములు

వలన నున్నాదరొగిని స్వాధీనపరచికొనవలయును. మఱియు నీళ్ళు, నిప్పు, వృక్షములు, పర్వతము, విషమస్థలము అనునవి సవ్యసాధారణులు లగుటచే వానివలన నున్నాదరొగిని సంరక్షింపవలయును.

—ॐ భూతభైరవరసము ॐ—

రసస్సతాలస్సశిరస్సలోహ స్సోస్రితోఽంజనంసార్కమిదంహిగంధం,
పిష్టాజమూత్రేణమంసమస్తా ద్వేయోద్విభాగోఽథబలిఃపంచేచ్ఛ. 51
లోహేక్షణం హంతిఘృతేనమాషోఽపస్తారమస్యోన్మదమాససత్త్వం,
పిబేదనుత్ర్యాషణహిం గుయుక్తంఽర్పిర్నమూత్రంరుచకేనసార్థమ్.
భూతోన్మాదేషు సర్వేషు రసోఽయం భూతభైరవః,
స్వర్ణజైః తంచభిర్బిజై ర్దైయ స్సర్పి ర్విమిశ్రితః. 52

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, లోహభస్మము, సురమతాయి, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ భిక్షములో నునిచి గొట్టెమూత్రముతో మద్దించి దీసికెరిండింతలు శుద్ధిచేసినగంధకమును లోహపాత్రయం దునిచి వైయోషధములు గలిపి వండి ఒకమాషమెత్తును నేతితోడ సేవించిన ఆపస్తారము, ఉన్నాదము వీనిని హరింపంజేయును. దీనిసేవనానంతరము త్రికటుకములు, ఇంగువ అనువానిచూర్ణమును ఘృతానుపానముతోడగాని, లేక నైంధవలవణమును నరమాత్రానుపానముతోడగాని, లేక ౫ ఉష్ణైత్తవిత్తులను నేతియనుపానముతోడగాని సేవింపవలయును.

యేచ స్యుర్భువి గుహ్యకాశ్చ ప్రమథా స్తేహంసమారాధనం,
దేవబ్రాహ్మణపూజనం చ సయయే దున్నాదమాగంతుకమ్. 54

తా. దేవయోని విశేషులగు గుహ్యులు, ప్రమథగణములు, ఇంద్రాదిదేవతలు, బ్రాహ్మణులు, వీర్షులు బూజించుటచే ఆగంతుతోన్నాదము శమించును.

—ॐ అపస్తారగజాంకుశము ॐ—

హింగు సౌవర్చలం వ్యోషా గోమూత్రేణ పృథగ్దినం,
చూర్ణితం నిష్కమాత్రం తు సూతరాజేన సంయుతమ్. 55
అజాజ్యేన తు దేయం స్యాత్సరోన్మాదవివాశనం,
గదితం సప్తరాత్రేణ హ్యపస్తారగజాంకుశమ్. 56

తా. ఇంగువ, సౌవర్చలవణములు, త్రికటుకములు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో నొకదినము నానదెట్టి మరుదినము ఎండించి చూర్ణము చేసి నిష్కప్రమాణము రసభస్మము గలిపి మేకనేతితో విడుదినములు సేవించిన సరోన్మాదములు, అపస్తారము వీనిని హరింపంజేయును.

అపస్తారమునకు భూతభైరవసము ౧౮

మృతసూతార్కలోహం చ తాళం గంధం మనశ్శిలాం,
స్తోతోఽంజనం చ తుల్యాంశం నరమూత్రేణ మర్దయేత్. 57

తద్దోళద్విగుణం గంధం లోహపాత్రే క్షణం పచేత్,
పంచగుంజామతం ఖాదే దపస్తారహరం ఘృతైః. 58

హింగు సౌవర్చలం స్త్రావం నరమూత్రేణ సర్పిషా,
కర్షమాత్రం పిబేచ్ఛాను రసోఽయం భూతభైరవః. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధి చేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, స్తోతోఽంజనము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నరమూత్రముతో మర్దించి ముద్దచేసి దానికి రండింకలు శుద్ధిచేసిన గంధకమును గలిపి ఇనుపగిన్నెలో నుంచి తణకాలము వండి గి గురిగింజలయెత్తును నేతితోగాని, లేక ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు అనువానిని నరమూత్రముతో నూరి కర్ష మెత్తును నేతితోగాని నేవించిన అపస్తారము హరించును.

అపస్తారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మవటికములు ౧౯

మృతం సూతాభ్రకం తీక్ష్ణ¹మారం కాంస్యం మృతం సమం,
పద్మకేసరసంయుక్తం దివైకం మర్దయేద్ద్రవైః. 60

స్నుహ్యగ్నివిజయైరండవచా నిష్పావసూరణైః,
నిర్గుండాశ్చ ద్రవైర్నర్ద్యం తద్దోళం పాచయేత్పునః. 61

కర్ణికా స్వపాతేన తైలేన గంధసంయుతం,
యామం పక్త్వా సముద్ధృత్య చణమాత్రా వటికృతా. 62

ఇంద్రబ్రహ్మవటినామా భక్షయేద్దార్ద్రాకద్రవైః,
దశమూలకమాయం చ కణాయుక్తం పిబేదను. 63

అపస్తారం నిహంత్యాశు యథా సూర్యోదయస్తమః,

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, ఇత్తడిభస్మము, కంచుభస్మము (లేక రజితభస్మము, శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాక్షికము, శుద్ధిచేసినవసనాళి), పద్మకేసరములు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి బొంతజెముడుపాలు, చిత్రమూలము, కరక్కాయ, ఆముదపువేరు, వస, అనుపాకు, కంద, వావిలి అనువానిరసములతో ప్రతి దానిచే నొక్కొకదినముచొప్పున మర్దించి ముద్దచేసి దానిని మరల కుసుమనూనె, అప

1 తారతామ్యవిషం. 2 స్నుహ్యగ్నివిజయైరండవభాగ్య = బొంతజెముడుపాలు, చిత్రమూలము, గంజావి, ఆముదపువేరు, కరక్కాయ.

నూనె, గంధకతైలము అనువానితో నొకయ్యూము వండి దించుకొని సెనగగింజయెత్తును అల్లపురసముతోగాని, లేక మారేడు, గుమ్మడు, దుంచిలము, తక్కిలి, కలిగొట్టు, పిన్న పొన్న, నక్కపొన్న, పెద్దములక, నేలములక, పల్లెయి అనువానిచెక్కల సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి అందు పిప్పలిచూర్ణముగలిసి యాయనుపానముతోడగాని సేవించిన “సూర్యోడువయించుటచే నంధకారము దొలంగుభంగి” అపస్తారము శీఘ్రముగ నివర్తించును.

❖ ఆపస్తారములగు బ్రాహ్మిఘృతము ❶ ❖

బ్రాహ్మీ ముండి నచా కుశ్మం సనీలోత్పల పిప్పలీ. 64

సైంధవంచ సరుం భాస్యం బ్రాహ్మిద్రావై స్త్రిసప్తకం,
తస్మాచ్ఛతుర్ధణం చాజ్యం బ్రాహ్మిద్రావం ఘృతాచ్ఛతుః. 65

ఘృతశేషం పచేత్సర్వ విదం బ్రాహ్మీ ఘృతం స్తృతం,
ఆపస్తారం హరత్యాశు సర్వరోగకులాంతకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. బ్రహ్మదండి, బోడతరము, వస, చెంగలవ్వితోష్ఠ, నల్లకలువగడ్డ, పిప్పలీ, సైంధవలవంశము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బ్రహ్మదండిరసముతో ౨౧ మార్లు భావనచేసి ముద్దచేసి దానిని సూలుగింతలు నెయ్యి, నేతికి నాలుగింతలు బ్రహ్మదండి రసము గలిపి ఘృతము శేషించుచుటులగాచి సేవించిన ఆపస్తారము (ఉన్నాదము) మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపజేయును.

❖ బ్రాహ్మిఘృతము ❷ ❖

చతుష్పట్టీవలం బ్రాహ్మి నిజద్రావం సమాహరేత్,
ద్వాత్రింశత్పలకం చాజ్యం త్రివృద్ధ తీం కటుత్రయమ్. 67

ఆరగ్వధం శంఖపుష్పం స్త్రీయంగు సరిశంగకం,
ప్రతికర్షం ఊపే చూర్ణం పచే చూర్ణం దృఢే ఖుటే. 68

వలమాత్రం పిబేన్నీత్యం యానత్పలచతుష్టయం,
భూతోన్నాద మపస్తారం బ్రాహ్మిఘృత విదం హరేత్. 69

(సిద్ధరసార్థ వే)

తా. మోదుగచెక్కరసము ౬౪ పలములు, నెయ్యి ౩౨ పలములు, శుద్ధిచేసిన తేగడ, నేలదంతి, త్రికటుకములు, రేలపట్ట, కట్టవేరుపట్ట, ప్రేంకణము, వాయువిదం గములు-వీనిని దినుసుకు కర్ష ప్రమాణముచొప్పున చూర్ణముచేసి నేతిలోగలిపి వండిపలము మొదలు సూలుగుపలములవఱకు రోగబలానుగుణ్యముగ బ్రతిదినము పానము చేయించిన భూతోన్నాదము, ఆపస్తారము హరించును.

— భూతోన్వాదచికిత్సాక్రమము ౭ —

బుధ్వా దోషం నయస్సాస్యత్త్వం దేశం కాలం బలాబలం,
చికిత్సిత మిదం కుర్యా దున్వాదే భూతదోషజే. 70

తా. భూతోన్వాదమున దోషము, వయస్సు, శరీరప్రకృతి, దేశము, కాలము, బలము, దౌర్బల్యము అనువానిని బుద్ధివలన బాగుగ నెఱింగి చికిత్సించవలయును.

దేవర్షి పితృగంధర్వై రున్వత్తేషుచ బుద్ధిమాన్,
త్యజే స్సస్యాంజనాదీని తీక్ష్ణాణి క్రూరకర్త చ,
సర్విపానం సూర్యజపహోమ మంత్రాదిరిష్యతే. 72

తా. దేవ, పితృ, గంధర్వోన్వాదములయందు బుద్ధిమంతుడగువాఁడు నస్యము అంజనము మొదలగు తీక్ష్ణకరమైన క్రూరకర్తలవర్జించి ఘృతపానమువలన సూర్యజపహోమ మంత్రాదులవలన నుపచరింపవలయును.

పూజాబల్యుపహరణాంతివిషయో హోమేష్టిమంత్రక్రియా
దానం స్వప్త్యయనం వ్రతాదినియమ స్సమ్యగ్జాపో మంగళం,
ప్రాయశ్చిత్తవిధాన మంజలిరథో రత్నైషధీధారణం
భూతానా మధిపస్య విష్టపపతే గ్రౌరీపతే రర్చనన్. 73

తా. పూజ, బలి, కానుక, శాంతి, హోమము, యాగములు, మంత్రించడము, దానము, ఆశీర్వాదము, వ్రతాదినియమములు, జపము, మంగళశాచరణము, ప్రాయశ్చిత్తము, నమస్కారము, రత్నములు, ఓషధులు - వీనిని ధరించుట, భూతాధిపతియగు నీశ్వరునిపూజ-వీనిచే భూతాదిగ్రహపీడను హరింపజేయవలయును.

మాషైకం భక్షయేన్నిత్యం పితే ద్బ్రాహ్మిస్త్రిపుతం హ్యను,
సర్వభూతగ్రహా హంతి రసమానందభై రవమ్. 74

తా. మాషప్రమాణము అనందభైరవరసమును బ్రాహ్మిస్త్రిపుతానుపానముతోడ ప్రతిదినము నేనించుచుండిన సర్వభూతగ్రహోన్వాదములు హరించును.

— హింగాద్విఘ్నతము ౮ —

హింగు సౌవర్పలం త్రూషం పంచానాం పలపంచకం,
చతుష్పష్టిజలంచాజ్యం గహం మూత్రం చతుర్గుణమ్. 75
ఘృతశేషం పచేత్సర్వం తథా పానే ప్రయోజయేత్,
భూతోన్వాద మవస్తారం నాశయే ద్భ్రష్టరాక్షసమ్. (బాహుపే) 76

తా. ఇరగువ, సౌవర్పలవణము, త్రికటుకములు-వీనిని దినుసుకు గి పలముల చొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి నెయ్యి ఒక పలములు, నేతికి నాలుగింతలు గోమూత్రము

గలిపి ఘృతము శేషించునటుల గాచి సేవించిన భూతోన్మాదము, అపస్తారము త్రిష్ట
రక్షన్సు-వీనిని హరింపంజేయును.

— భూతోన్మాదాపస్తారములకు విషయఘృతము —

ఉగ్రగంధా పలం పంచ వటోలం సర్పటం తథా,
పిష్పలీ శృంగజేరంచ పంచ పంచులం తథా. 77

బ్రాహ్మీరసశ్చ ప్రస్థార్థం ఘృతప్రస్థే విపాచయేత్,
త్రిఫలా త్రికటూశీర లశునం పంచకోలకమ్. 78

ఏతన్నిష్కం ప్రయుంజీత యథాగ్ని నిలహంత్రయా,
భూతోన్మాద మపస్తారం వాతకం వైత్తికం జ్వరమ్. 79

క్షైష్టికం సాన్నిపాతంచ శీతకం విషమజ్వరం,
సానమాత్రేణనశ్యంతి ప్రోచ్యతేవిజయంఘృతమ్. (నిత్యనాథీయే) 80

తా. పినుపుపొట్టు, చేతిపొట్టు, వర్పాటకము, పిష్పల్లు, అల్లము - వీనిని దినుసుకు
గో పలకు చొప్పున చూర్ణము జేసి అందు మోదుగచెక్కరసము ౪ ప్రస్థము, నెయ్యి
ప్రస్థము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, నట్టిపేరు, వెల్లుంట్టపాయలు, పంచకోలములు
అనువానిచూర్ణమును దినుసుకోక్కొకనిష్కముచొప్పున గలిపి ఘృతపక్షముగ గాచి
అగ్నిబలానుగుణ్యముగ సేవించిన భూతోన్మాదము, అపస్తారము, వాత, వైత్తి, క్షేష్ట,
నన్ని పాత, శీత, విషమజ్వరములు హరించును.

— గంధకకెక్కి —

గంధకం పలమాదాయ తులసీరసమర్దితం,
త్రిదినం గోజలే పాచ్యం డోలాయంత్రే ప్రయోజయేత్, 81

తత్సమం పారదం దత్వా చార్ద్రగ్రేణ దినత్రయం,
అష్టమాంశేన నేపాశం తత్ర విన్యస్య వారిభిః. 82

ఆర్ద్రగ్రాస్య త్ర్యహం మర్ద్యం భవేద్గంధకపిష్టకం,
తత్పిష్టకం ప్రయుంజీత చతుర్వల్లప్రమాణకమ్. 83

సప్తవారప్రయోగేణ సోన్మాద తిమిరం జయేత్,
వాతశ్లేష్మాంతరాణ రోగాణ హవ్యాదత్ర న సంశయః. 84

తా. ఒకపలము శుద్ధిజేసినగంధకమును ఖల్వములో నునిచి తులసియాకురసముతో
3 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి రెండుమడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి గో
మూత్రముతో డోలాయంత్రమున వండి మైగంధకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసినరసమును
జేర్చి ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో మూడుదినములు మర్దించి యెండించి బొప్ప

మున కెనిమిదవభాగము శుద్ధిజేసిన నేపాళము గలిపి అల్లపురసముతో 3 దినములు మద్దించి కరాటములో నునిచి పూటకు నాలుగువల్లములయెత్తును బోడతరము, బ్రహ్మ దండి అనువానిరసానుపానముతోడ నేడుదినములు సేవించిన తిమిరముతో గూడియుండు ఉస్మాదములు, వాతశ్లేష్మమువలన జనించినరోగములు నిస్సంశయముగ హరించును. (మఱియు బ్రాప్తిఘృతానుపానముతోడగాని, లేక పంచగవ్యఘృతానుపానముతోడగాని, లేక విజయఘృతానుపానముతోడగాని, లేక కల్యాణఘృతానుపానముతోడగాని లేక దశమూల కషాయానుపానముతోడగాని, లేక అల్లపురసానుపానముతోడగాని, లేక షివులితోడగాని సేవించిన సర్వోస్మాదములు హరించును. దీనియందు శితకరద్రవ్యములు, బట్టెనెయ్యి, బట్టెపాలు, బోడతరపుకూర అనువానిని సేవించుట కడుప్రశస్తంబు.)

—ॐ అపస్మారోగస్తాదములకు విజయగుళికలు १ॐ—

సూతంచ గంధకం లోహం విషం చిత్రక పత్రకం,
విళంగం రేణుకా ముస్తా చైలా గ్రంథిక కేసరమ్ 85

కటుత్రయంచ త్రిఫలా నేపాళం శుల్బభస్మకం,
ఏతాని సమభాగాని గుడ ద్విగుణసంయుతమ్. 86

సర్వం తద్గుళికాం కృత్వా చణకానాం ప్రమాణతః,
ఏతైకాం భక్షయేన్నిత్యం తాసాం మధ్యే విచక్షణః. 87

కాసే శ్వాసే యయే గుల్మే ప్రమేహే విషమజ్వరే,
తృష్ణాయాం గ్రహణీరోగే శూలపాండామయేషు చ. 88

మూత్రకృచ్ఛే మూఢవాతే గర్భరోగేచ దారుణే,
క్రిమిరోగేచ మందాగ్నౌ పీనసే హ్యుదరేషుచ. 89

అర్శస్సు చాతిసారేషు కుషీరోగే గళగ్రహే,
కంఠూగదే హృద్రుజాయాం హిక్కాయ మూర్ధ్వవాతకే 90

ఆపస్తారే తథోస్తాదే రక్తవృద్ధౌచ దారుణే,
సర్వాంగేషుచ కుష్ఠేషు నిఖిలా స్వశ్శరీషుచ. 91

లూతాయాం సన్నిపాతేషు సర్పదప్తేచప్రృశ్చికే,
హస్తపాదాదిరోగేషు సర్వేషు ఘృటికాహితా. 92

జయాఖ్యాభక్షితాయేయం బ్రహ్మణాచోదితేశ్వరే. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి, చిత్రమూలము, ఆకుపత్రిక, వాయువిడంగములు, రేణుకలు, తుంగమునైలు, ఏలకులు, గ్రంథితగరము, నాగకేసరములు, చిత్రకటుకములు, త్రిఫలములు, శుద్ధిజేసిననేపాళ

ములు, తామ్రభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భాల్వములలో నునిచి చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి నాలుగురూములు మద్దిచి సెనగగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి ప్రతిదినము నందొక్కొకమాత్రము సేవించిన కాసము, శావనము, త్తయము, గుల్మము, ప్రమేహము, విషమబ్బరము, దర్శి, గ్రహణి, శూల, పాండువు, మూత్రకృచ్ఛము, మూఢపాతము, భయంకరమైన గర్భరోగము, క్రిమిరోగము, మందాగ్ని, పీనసము, ఉదరములు, అర్భస్సు, అతిసారము, కుక్షిరోగము, గళగ్రహము, దురస, అగ్నిమౌనాపి ఎక్కిళ్లు, ఉర్ధ్వవాతము, అపస్తానము, ఉన్మాదము, బూరుజమైన రక్తవృద్ధిరోగము, సర్వాంగమృత్యుము, సర్వాత్మరులు, లూత, సన్నిపాతము, సర్ప వృద్ధిక దప్తవిషములు, వాస్తవపాదాలయందలి రోగము మొదలగునానినన్నిటిని హరింపంజేయునని ఈశ్వరునికి బ్రహ్మ వదించెను.

—ॐ అపస్తారోన్మాదములకు ప్రసిద్ధమైన నన్యములు —

పిష్ట్యాహ్యాపామార్దఫలానినన్యం గోవారిణాబుద్ధివిబోధనాయ,
ఏవంకుసుంభస్వరసేనయుక్తం తమిస్త్రబృందంశమయేచ్ఛశీఘ్రమ్.

(పూజ్యపాదీయే)

తా. ఉత్తరేణువిత్తులను గోమూత్రముతోగాని, లేక తునుంబావువులనర్ధరసముతోగాని నన్యముజేయించిన అపస్తారము, ఉన్మాదము శీఘ్రముగ హరించును.

త్రికటుం చిత్రకంచైవ లాంగలీం చేద్రవారుణీం,
వచా మధుకబీజాని తథా పాతా నదీఫలమ్.

తాళకం వత్సనాభంచాప్యంశోలతౌర యుగ్ధకం,
ఏవం పంచదశస్త్రోక్తా న్నమభాగాంశ్చ కారయేత్.

95

సూక్ష్మచూర్ణీకృతం చైవ నిర్గుండీ తింత్రిణీరసైః,
ఆర్ద్రాకస్వరసైర్యుక్తం త్రివిధైశ్చ విచక్షణః.

ఏవం నన్యం ప్రదాతవ్య మర్కమూలరసేనచ,
అపస్తారం చ హృద్రోగం వాతసంకులమేవచ.

ధనుర్వాతం గ్రహంచైవ వాపున్మాదం సన్నిపాతజీత్,
పూజ్యపాదకృతోయోగః సరాణాం హితకారణాత్.

96

(పూజ్యపాదీయే)

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము, చన్నచర్లగడ్డ, పాపరవేరు, వస, ఇచ్చగింజలు, చిరుబొడ్డివేరు, సముద్రపొడవిత్తులు, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన నాభి, ఉడుగు శీనలు, సర్జితకరము, యవతౌరము-ఈవిధమైనదినునుల సమభాగములుగ చూర్ణము

జేసి ఖల్వములో నునిచి వావిలియాకురసము, చింతాకురసము, అల్లపురసము అనువాని లోగాని, లేత జిల్లేడువేళ్ళరసముతోగాని మద్దించి తలవ్రేలునటుల పెల్లెలిల మంచముపై పరుండభెట్టి నాలుగుదినములు నస్యముజేయించిన అపస్తారము, తొమ్మనొప్పి, వాతరోగము, ధనుర్వాతము, గ్రహదోషము, ఉన్నాదము, నన్నిపాతములు (కాకిసోమాలు, కుండేటితెగులు) మొదలగురోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహాముని మానవహితార్థమై వచించెను. (మఱియు ఈనస్యములజేయించుచు లోపలికి నొషధసేవం జేయించుచుండిన అపస్తారములు, ఉన్నాదములు హరించును.

ఉ. తెల్లమినాలనేతను ధృతిం దలనంటి జలంబువోసియుం .

జిల్లేడునున్నచిల్కలవిశీర్షములం దొలగించి యందులో

వేళ్ళజముంచి వేచియును వేగిర మార్చరసానఁ గల్పియున్

సల్లలితంబు నస్యములు సల్పిన మానును దత్తురంబులున్.

తా. ఆచిత్యవారముతో గూడియుం డమావాస్యయందుగాని, లేక ఆచిత్యవారము నాడుగాని, జిల్లేడు మిడతలదెచ్చి వానితలదీసి వానిగర్భములో మిరియముల నునిచి యెండించి చూర్ణముజేసి రెండు సెనగగింజలెత్తున ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో బాగుగ నూరి యందు మూడు నూనెబొట్టు గలిపి నాలుగుమారులు నస్యము జేయించుట యేగాక పూర్వోక్తాషధములలో దేసయొక్కసేవనసేసి జేయించిన అపస్తారము, ఉన్నాదము హరించును. మఱియు పూర్వోక్తచతుర్విధనస్యములు అపస్తారోన్నాదముల హరింపజేయుటయందు ప్రసిద్ధంబులగుటచే వానిలో ప్రతిదానిచే నాలుగుమారులు నస్యము జేయించిన అపస్తారోన్నాదములు హరించును.

క. నింబఫలఖండములలో, పంబినచూర్ణంబు నల్లప్రత్తాకురసం

బుంబోసిమఱియునొకమా, సంబున్ భుజియింపమానుజాందసములువే.

క. ఇలఢీలకట్టసొంటియుం, దులములును సమంబుఁ గూర్చి తుదిజంబఫలం
బులపులును గలిపి త్రాగినఁ, దలకునుఁ జనిపోవు మేటిదత్తురంబుల్.

క. వెరసిమ్ము కడిసిచెక్కల, రసమును మిరియంబుగూర్చి రమణగుగ్రోలన్
వసుధను నున్నాదంబుల, పసచెడి భువి మానిపోవుఁ బ్రజలకునెల్లన్.

క. తెల్లగలిజేరువేరును, మొల్లంబుగ బ్రహ్మాదండిమూడగుకాయ
ల్లల్లపురసమున నస్యము, సల్లలితిముఁజేయ మానుఁ జాందసములువే.

— అపస్తారములకు విజయపర్వటిరసము ౧౯ —

సూత గంధక తామ్రాడి సమభాగాని కారయేత్,

సూతపాదేన దాతవ్యం వత్సనాథం భిషగ్గరః.

కృత్యా కజ్జలికాంతారం సూతతుల్యం వినిషివేత్,
గంధకం మద్దయే త్పశ్చా త్కజ్జలీ జాయతే తథా. 100.

ఘృతాభ్యక్తేతు తచ్చూర్ణం పచే దాయసభాజనే,
ఏవం ద్రవత్వ మాయాతి తతో మోచదళే షివేత్. 101

పచనే నోపదేశేన కర్తవ్యః పర్వటీరసః,
రోగశాంత్యై ప్రయోక్తవ్యో హ్యష్టగుంజా ప్రమాణతః. 102

దత్తూరబీజసంయోగో నృహోన్మాద విశోధకః,
అపస్తారం నిహంత్యాశు వ్యోష నిందితై స్సహ. 103.

పర్వటీరసగుంజాష్టే బ్రాహ్మీ ఘృతసంస్మితం,
ఖాదయే ద్రోగిణం వైద్యో హ్యస్తాగౌపసు త్తయే. 104

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము-ఇవి సమభాగములు, శుద్ధిజేసినపసనాశి రసమునకు నాలవభాగము, రబీరభస్మము రసమునకు సమభాగము- ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మద్దించి పిదప దీనికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి మరల కాటుకవలె మద్దించి యిసుపపాత్రములోవైచి ఒకింత నెయ్యి గలిపి వండిన నది ద్రవించును. దాని నరిటానులో నునిచి అప్పుడమువలె నిప్పులో గాల్చి చూర్ణముజేసి యొనిమిదిగురింజల యెత్తుకు ఉష్ణైత్తవిత్తుల చూర్ణానుపానము తోడ సేవించిన గొప్పయున్నాదమును హరింపంజేయును. మఱియు త్రికటుకములు, వేప యిగుళ్ళు అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అపస్తారమును శీఘ్రముగ హరింపంజేయును. మఱియు నెనిమిదిగురింజలయెత్తు పర్వటీరసము బ్రాహ్మీఘృతానుపానము తోడ సేవించిన అపస్తారము హరించును.

బ్రాహ్మీ శుంఠీ వచా కుష్ఠం నీలోత్పలక సైంధవం,
షిప్పలీమషి సంచూర్ణ్య బ్రాహ్మీ ద్రావేణ భావయేత్. 105

సప్తథా నవనీలేన సంక్షిప్త్యా విపచేద్భృతం,
నన్యే దున్నాదశాంత్యర్థ మపస్తారంచ నాశయేత్. 106

తా. బ్రహ్మదండి, శుంఠి, వస, చెంగల్వకోష్ఠ, నల్లకలువ, సైంధవలవణము, షిప్పల్లు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బ్రాహ్మీరసముతో నేడుమార్లు భావనజేసి వెన్నలోగలిపి ఘృతముగ గాచి నస్యముజేయించిన ఉన్నాదము, అపస్తారము హరించును.

వరాహకర్ణరక్తేన కర్కోట్యా నస్యమాచరేత్,
అఖవా నరమూత్రేణ హ్యన్యత్తస్యాపి నస్యతః 107

తా. పందిచెవిరక్తముతో గొడ్డుకాకరగడ్డను నూరి నస్యముజేయించిన అపస్తారము

ఉన్నాదము హరించును. ఉష్ణై త్తవిత్తును నరమూత్రముతో నూరి నస్యము జేయించిన ఉన్నాదము, అపస్తారము హరించును.

శ్వేతాపరాజితామూలము ౧౦

శ్వేతాపరాజితామూలం విజయామూలమేవచ,
నరమూత్రేణ సంపిష్య నస్యం వాతనుదద్భుతమ్. 108

తా. తెల్లగంటెనవేరు, కరకవేరు-వీనిని నరమూత్రముతో నూరి నస్యముజేయించిన వాతాపస్తారము హరించును.

ఉన్న త్తకాసనాస్థీని ఘృష్టాత్తేనేనవాకుచీం,
శ్వేతాపరాజితామూలం కర్ణేధార్యం సదాబుధైః. 109

నిర్గుండీ దండకం చిత్వా హ్యపస్తారో విముచ్యతే,
పర్పటీరసగుంజాష్టౌ దుత్తూరబీజపంచకమ్. 110

గోఘృతేనచ సంయోజ్య ఖాదయోన్నాదనోదనే,
సఘృతం మాషమండంచ పాయయేష్ఠతదుగ్ధకమ్. 111

నింబతైలం సమాదాయ లింపే దాపాదమస్తకం,
గుర్వన్నం పాయసం దద్యా చ్చుష్కంశాకంచ వర్జయేత్. 112

యద్వా సంరక్షయేత్తం త ద్యావచ్ఛాంతిం నగచ్ఛతి,
మహేశ్వరాఖ్యధూపంచ ఘ్రివయేత్సతతం నిశి. 113

తా. ఉష్ణై త్తవిత్తులు, వేగినవిత్తులు, భావంచవిత్తులు, తెల్లగంటెనవేరు, వావిలి-డలు-వీనిలో దేనినైనను నూరి చెవిలో నునిచికొనిన అపస్తారము హరించును. మఱియు నిమిదిగురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమును, ౫ ఉష్ణై త్తవిత్తుల చూర్ణమును ఆవునేతిలో లిపి యాయనుపానముతోడగాని, లేక నేతితో గూడియుండు మినుపకట్టుయొక్క పనుపానముతోడగాని నెయ్యి, పాలు అనువానియనుపానముతోడగాని సేవించిన ఉన్నాదము హరించును. మఱియు నున్నాదరోగికి పాదము మొదలు శిరమువఱకు వేప గాసెను లేపముజేయుటయేగాక జడాన్నమును, పాయసము నొసంగవలయును. ఎండిన ారల నొసంగంజనదు. మఱియు నున్నాదము శమించువఱకు ఉన్నాదరోగిని కడుశాగ రాకతతో గాపాడవలయును. రాత్రులయందు మహేశ్వరధూపము నొసంగవలయును.

మహేశ్వరధూపము ౧౧

శ్రీవేష్ట దారు బాష్ణికం ముస్తా కటుకకం నిశా,
సర్వపా నింబపత్రాణి చందనం త్రిఫలా వచా. 114
బృహతీ సర్పనిర్హిక కర్పాసాస్థి యవాతుషం,

గోశ్యంగం బస్తరోనూతి బర్హిః సింఘం బిడాలనిట్.

115

ఛాగరోమ మృతంచేతి బస్త్రమూత్రేణ భావితం,

ఏషమాసోశ్వరో ధూప స్పర్శగ్రహణివారకః.

116

తా. సర్వసము, దేవదారు, ఇగున, తుంగమునైలు, కటుకరోహిణి, పసపు, ఆవాలు, వేపాకు, చందనము, త్రిఫలములు, వన, నేలములక, పాముకూసము, ప్రత్తి, విత్తులు, యవలపొట్టు, ఆనుకొమ్మ, గొట్టెనెట్టుకలు, నెమలియొకెలు, పిల్లివిష్ణుమ, మేకనెట్టుకలు, నెయ్యి-విని నేకముదేసి గొట్టెమూత్రముతో భావనజేసి ధూపమువేసిన సర్వగ్రహములు నివర్తించును.

— భూతోన్మాదములకు మంత్రము ౧ —

జోరీజోరీ బ్రహ్మనుజోరీ వుపరేవిఖుపజీరేవుఖు | జాయీరే విఖు |

ఉతరేనుసఖారే | తుజేశిద్దు | దేవాగురువాచి | శిద్దు | ఓగురు ప్రసాదమ్ ||

తా. అనునీమంత్రముతో నిష్క్రూయల మంత్రించి తినిపించవలయును. మఱియు నీమంత్రముతో వేడినీళ్ళను, చన్నిళ్ళను మంత్రించి బోయవలయును.

ఇంద్రవారుణికామూల మారనాశేన మేషితం,

అపస్తారహరం సస్యం భూతప్రేతస్య కింపునః.

117

తా. పాపరవేరును కలితో నూరి నశ్యముజేయించిన అపస్తారము (ఉస్తాదము) భూతప్రేతములు నివర్తించును. మఱియు నీనశ్యములను ౯ మార్లు జేయించవలయును. అపస్తారోన్మాదరోగ సాధ్యసాధ్యంబుల నెఱింగి సాధ్యంబులగు వానినే బికిల్చింపవలయును. పూర్వోక్త ఔషధములు కష్టసాధ్యములగు నపస్తారోన్మాదములనగా హరింప జేయును. మఱియు నపస్తారోన్మాదనివారణార్థంబై పంచగవ్యఘృతమును, కల్యాణఘృతమును నేవించదగును.

— అపస్తారోన్మాదములయందు షడ్వము ౧ —

పత్తూర శాలి గోధూమ ముద్గ యూష మృతాదయః,

థాత్రీ పటోల కూశ్మాండ తండులీయక వాస్తుకమ్.

118

కపిత్థం దాడిమం ద్రాక్షా లఘుపిత్తహరాణిచ,

ఉస్తాదే చిత్తవిభ్రంశే హ్యపస్తారే హితం విదుః. (మాధవనిదానే)

తా. పొన్నగంటికూర, లేక నెమలిజుట్టాకు, రాజనపుబియ్యము, గోధుమలు, పెసరకట్టు, నెయ్యి మొదలగునవి, ఉసిరికకాయ, పొట్లకాయ, ముదురుగుమ్మడుకాయ, చిట్టికూర, చక్రవర్తపువూర, నెలగపండు, దాడింబపండు, ద్రాక్షపండు, లఘుకర ద్రవ్యములు, పిత్తహరద్రవ్యములు-ఇవి ఉస్తాదము, చిత్తవిభ్రమము, అపస్తారము అను భానియందు షడ్వకరంబులు.

అపస్తాలోన్నాదములయం దషడ్వము ౧౦

మద్యం విరుద్ధాశన ముష్ణభోజనం నిద్రాతు ఘాతృష్టుత వేగ ధారణం,
తిక్తానితీక్ష్ణానిభిషక్సమావిశే దున్నాదరోగోపహతోహిగర్హితమ్. 120

తా. మద్యము, విరుద్ధాన్నము, ఉష్ణకరభోజనము-వీనిని సేవించుట, నిద్ర, ఆఠకలి,
దష్టి, తుమ్ములు, మలమూత్ర వేగము-వీని నడ్డగించుట, చేదు, తీక్ష్ణమైనద్రవ్యముల
సేవించుట-ఇవి యపస్తాలోన్నాదములయం దషడ్వకరములు.

మరణసూచకములు ౧౦

క. ఆయు రవసానకాలం, జేయసువులఁ దెలియవచ్చు నెఱిఁగింపుము గాం
గేయ యరిష్టాగ్దమనము, లేయసశకునములు సూచి యెఱుంగంగఁ
దగున్.

వ. అనినఁ గుమారుం డతనికిట్లనియె.

గీ. వామనాసాపుటమున నెవ్వనికేని
గాలి యుచ్చాన్ననిశ్వాసగతిఁ జరించు
బింగళానాడి నడునదు పెద్దయేని
వాడు మూడబ్దములకు నిర్మాణమొందు.

గీ. ఒండె మూడవఱోరాత్రంబు లొండెనేని
రెండవఱోరాత్రములు సంచరించుపేళి
నరుని కెవ్వని కొక్కవత్సరముగాని
బ్రదుకఁడండ్లు సుధర్మణీప్రాణనాథ.

క. నాసాపుటయుగమునని, శ్వాసోచ్చాన్నసానిలములు సరియై నడచున్
వాసరము లెవ్వరికిఁబడి, మాస త్రితయమున వాడుమరణముఁబొందున్.

క. ప్రాణానిల మెవ్వరికిని, ఘ్రాణపుటియుగ్ధకమునఁ బ్రవహింపకసంనన్.
క్షీణమయినోరవెడలునొ, బ్రాణమతఁడు దొఱుగువాసర త్రితయము

గీ. అదరిపా టెవ్వఁ డీక్షించు నాకసమున
హోటకపుఁగృష్ణపింగళుఁ డై నపురుషుఁ
డాతనికి వత్సర త్రయం బవధి సూపె

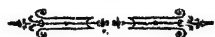
బ్రాణధారణమున కిల్వలానురారి.

ఉ. తుమ్మును నింద్రియంబు నిజతోయమలంబులు నొండెనొండె మూ
త్రమ్ము మలమ్ము దుమ్ము బలదాఢ్యమ్ము సాలక యెవ్వఁడేని నొ

ద్వావింశతకరణము.

క్షుద్రరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

జగత్కారణమీశానాః జగదామండలమండితం,
వ్యాఘ్రచర్తాంబరధరం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తా. జగత్కారణభూతుఁడు, బగత్పురిపాలకుఁడు, బటామండలాలంకృతుఁడు, చర్తమును ధరించినవాఁడు, లింగస్వరూపుఁడు నగు సరమేశ్వరుని నేను భజి
దను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పెండ్లిగనం
నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క
ప్రకరణమును నచింపుచున్నాఁడను.

అజగల్లికాలక్షణము ౧౦

స్నిగ్ధా స్పృహగ్రా గ్రథితా నీరుజా ముద్గన్విభాః,
కఫవాతోత్థితా జ్ఞేయా బాలానా మజగల్లికా. (ఆయుర్వేదే)

తా. శిశువులకు కఫనాశమువలన పెసలంత కరువులు జనించి మిసమిస
మి చర్మముతో సమానవర్ణముగ, గుండ్రముగ, వేదనారహితముగ నుండిన అజగల్లిక
బడును.

అజగల్లికాచికిత్స ౧౧

తత్రాజగల్లికామామాం జనౌ కాభి రుపాచరేత్,
శుక్తే సారాష్ట్రీ కాక్షార కల్పైశ్చాలేపయే స్తువయః. 4

తా. అజగల్లిక పొడుటకుముందు బుగల నంటించి రక్తముదీసి దానియందు కప్పు
ము, చటికారము అనువాని కల్కమును పలుమారు లేపనము జేయవలయును.

కఠినాం క్షారయోగైశ్చ ద్రావయే దజగల్లికాం,
శ్యామా లాంగలికా మూర్వా కల్పైరపి విలేపయేత్.

తా. అజగల్లిక కఠినమైయుండిన దానిపై క్షారమును బూసి ద్రావముజేయ
చెప్పుచున్నచర్మక, చాగ అనువానికల్కమును లేపనము జేయవలయును.

పక్వాం ప్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాదయేత్,
తా. అజగల్లిక వండిన దానియందు యథోక్తముగ ప్రణచికిత్సం జేయవలయును.

— యవప్రఖ్యాతజ్ఞానము ౧౭ —

యవాకారాను కఠినా గ్రథితా మాంససంక్రితా.
పిండికా క్లేష్టవాతాభ్యాం యవప్రఖ్యేతిచోచ్యతే,
తా. కఠవాలమువలన కఠినముగ, ముఖవిహీనముగ, ఊబ్బుగ నుండుటగ జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి యుగింతచీముతో గూడియుండిన ఆం యనంబడును.

— అంధాలజీలజ్ఞానము ౧౮ —

ఘనామవక్త్రాం పిండికా మున్నతాం పరిమండలామ్.
అంధాలజీ మల్పపూయాం తాం విద్యా త్కఠవాలజామ్,
తా. కఠవాలమువలన కఠినముగ, ముఖవిహీనముగ, ఊబ్బుగ నుండుటగ జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి యుగింతచీముతో గూడియుండిన ఆం యనంబడును.

— యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స ౧౯ —

అంధాలజీం యవప్రఖ్యాం పూర్వం స్వేదై రుపాచరేత్,
మనశ్శిలా దేవదారు కుష్మరేనాం ప్రలేపయేత్,

పక్వాం ప్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాదయేత్.

తా. అంధాలజీ, యవప్రఖ్యా అనువానియందు దొలుత స్వేదనకర్తంజీ మణిశిల, దేవదారు, చెంగల్వకోష్ఠ అనువానినినూని లేపనము జేయవలయును. ఇ యుండిన యథోక్తముగ ప్రణచికిత్సం జేయవలయును.

— వివృతాపిటికలజ్ఞానము ౨౦ —

వివృతాస్యాం మహాదాహం పక్షోదుంబరసన్నిభామ్,
పరిమండలాం పిత్తకృతాం వివృతాంనామ తాం విదుః.

తా. పిత్తసంబంధమువలన నోరుచెరచికొని కడుదాహయుక్తంబై పండ్ల పండుతోనమానంబై చుట్టు పన్నని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వివృతపిటికలబడును.

— వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, జాలగర్దభచికిత్స ౨౧ —

వివృతా మింద్రవృద్ధాం చ గర్దభే జాలగర్దభే,
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా సాధయే ద్భిషక్.

మనంబడును. గీనియూ దోషగోపచారము సేయుట కశక్యంబు. మఱియు జనించి చిర కాలంబైన నొలిత యవచారంబునున బేయుట కశక్యంబు.

—ॐ మనశ్శిలాదితైలము १८—

మనశ్శిలా సభల్లాత సూక్ష్మైలాగరు చందనైః,
జాతీషల్లవ కల్మషైశ్చ నిచలైలం విపాచయేత్. 18
సత్త్రికం నాశయే త్త్రిధి బహుచ్ఛిద్రం బహుప్రణం,

తా. మనశిల, జీడి, సన్నయిలకులు, అగరు, చందనము, జానియాకులు అను
పాని కల్మములతో వేడనూనె గలిపి కాచి లేవనముజేసిన అనేకఛిద్రములతో గూడి
బహుప్రణములుగల పత్రికము హరించును.

—ॐ పనసకలక్షణము १९—

కర్ణస్యాభ్యంతరే జాతాం పిండికా ముగ్రవేదనామ్. 19
స్థిరాం పనసి కంతాం తు విద్యాద్వాతకపోత్థితాం,

తా. చెవిలోని వాతకఫముచే పనసకాయవలె కఠినముగనుండు కురుపు జనించి
మిక్కుటముగ పోట్లతో గూడియుండిన పనసిక మనఃబడును. (మఱియు నిది చెవిపైటి
భాగమునకు చుట్టు గలుగుచున్న పని భోజానిమతము.)

—ॐ చికిత్స २०—

భిషక్పనసికా పూర్వం స్వేదనై రహతర్పణైః. 20
జయేద్విదారిపల్లేవై శ్చిగుదేవద్రుమోద్భవైః,

తా. పనసికయందు చొలత స్వేదకర్తను, అపతర్పణ క్రియను జేసి పిదప విదారిక
యందు జేవుంబడు మునగ, దేవదార అనువానిచుట్టల నుదకముతో నూరి లేవనము జేయ
వలయును.

—ॐ జాలగర్దభలక్షణము २१—

విసర్పవ త్సర్పతయ శ్చోభస్తమరపాకవాన్. 21
దాహ జ్వరకరః పిత్తా త్పజ్జయో జాలగర్దభః,

తా. పిత్తముచే విసర్పమువలె నంతట వ్యాపించునదిగాని, లేక యుక్తిత పండ్ల
నదిగఁగాని నుండు వాపు జనించి దాహము, జ్వరము అనువానితో గూడియుండిన జాల
గర్దభ మనంబడును.

—ॐ ఖాద్రప్రథలక్షణము २२—

ఋక్షకర్ణికవన్త ధ్యే షటికాభి స్సమాచితామ్.
ఖరద్రప్రద్ధాం తు తాం విద్యాద్వాతకపోత్థితాం క్షుభక్,

తా. కమలముయొక్క మిదైపలే మధ్యను నొకకురుపు జరించి దానిచుట్టు సన్నని కురుపులు వ్యాపించియుండిన ఇంద్రవృద్ధ మనంబడును. ఇది వాతపిత్తములవలన గలుగును.

—౧౭ గర్దభికలక్షణము ౧౭—

మండలం వృత్తముత్సన్నం సరక్తం పిటికాచితమ్. 23

రుజాకరీం గర్దభికాం తాం విద్యా ద్వాతపిత్తజాం,

తా. గుండ్రముగ, ఉబ్బుగ, ఎఱ్ఱగనుండు కురుపులవలన వ్యాక్తంబై మండలములు గలిగి మిక్కుటముగ నొచ్చుచుండెన గర్దభిక మనంబడును. ఇది వాతపిత్తములచే జనించును.

—౧౮ పాషాణగర్దభలక్షణము ౧౮—

వాతశ్లేష్మసమాదృభిత శ్శయభుష్టానుసంధిజః. 24

స్థిరో మంద రుజ స్నిగ్ధో జ్ఞేయః పాషాణగర్దభః,

తా. వాతకఫములచే కటుమర్దసంఘియుండు కఠినముగ, మందమైన పీడగలదిగ నుండు వాపు జనించి మినమినలాడుచుండిన పాషాణగర్దభ మనంబడును.

—౧౯ పాషాణగర్దభచిక్రిత ౧౯—

సురదారు శిలా కుష్టే స్వేదయిత్వా ప్రలేపయేత్. 25

కఫ మారుత శోఫహ్నీ లేః పాషాణగర్దభః,

తా. తొలుత స్వేదకర్తంజేసి దేవదారు, మణిశిల, చెంగల్యశోష్ణ అనువానిని నూరి లేపనముజేసినను, లేక కఫ, వాత, శోఫ హరలేపనము జేసినను పాషాణగర్దభము హరించును.

—౨౦ ఇరివేల్లికలక్షణము ౨౦—

పిటికా ముత్తనూగస్థాం వృత్తా ముగ్రజ్వరాన్వితామ్. 26

సర్వాత్తికాం సర్వలింగాం జానీయా దిరివేల్లికాం,

తా. త్రిదోషములవలన శిరముపై గుండ్రముగ, కడుపీడాయుక్తముగ, జ్వరయుక్తముగ, త్రిదోషలక్షణయుక్తముగ నుండు కురుపుజనించిన ఇరివేల్లిక మనంబడును.

—౨౧ చిక్రిత ౨౧—

పైత్తికస్య విసర్పస్య యాచిక్రితా ప్రకీర్తితా. 27

తామేవ భిషగేతాం చ చిక్రితే దిరివేల్లికామ్,

తా. ఇరివేల్లికమునందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్పచిక్రితలం జేయవలయును.

—౨౨ కక్షపిటికలక్షణము ౨౨—

బాహుకక్షా సపార్శ్వేషు కృష్ణస్ఫిటాం సవేదనామ్. 28

పిత్తకోపసముద్భూతాం కక్షా మిత్యభిన్నిశేత్,

తా. భుజము, చంకలు, భుజశిరస్సులు, పార్శ్వములు అనువానియందు పిత్తప్రకోపమువలన నల్లనితురుపు జనించి వేదనాయు క్తంబైయుండిన కక్షపిటిక యనంబడును.

— ౨౯ గంధనామ్నిలక్షణము ౨౯ —

ఏకామేతాదృశీం దృష్ట్వా పిటికాం సోఘీటసన్నిభామ్. 29

త్వగ్గతాం పిత్తకోపేన గంధనామ్నిం ప్రచక్షతే,

తా. పిత్తప్రకోపమువలన చర్మముపై ఒక పెద్దబొట్టుతో సమానమైన పిటిక జనించిన గంధనామ్ని యనంబడును.

— ౩౦ కక్ష, గంధపిటికాచికిత్స ౩౦ —

గత్వాం చ గంధనామ్నిం చ చికిత్సేచ్ఛ చికిత్సకః. 30

వైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా పూర్వముక్తయా,

తా. కక్షపిటిక, గంధనామ్ని అను రోగములయందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్ప చికిత్సం జేయవలయును.

— ౩౧ అగ్నిరోహిణీలక్షణము ౩౧ —

కక్షభాగేషు యేసోఘీటా జాయంతే మాంసదారణాః. 31

అంతర్దాహ జ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః,

సప్తాహా ద్వాదశాహాద్వా పక్షాద్వా హంతి మాంసవమ్. 32

తా మగ్నిరోహిణీం విద్యా దసాధ్యం సాన్నిపాతికం,

తా. చంకయందు మాంసమును వీడునటులంజేసెడి తురుపులు జనించి అంతర్దాహ తాపములుగలవై జ్వలింపుచుండునగ్నివలె నెఱ్ఱనివియై యుండిన అగ్నిరోహిణి యనంబడును. ఇది వాతాధిక్యంబైయుండిన నేడుదినములకును, పిత్రాధిక్యంబైయుండిన ౧౨ దినములకును, కఫాధిక్యంబైయుండిన ౧౫ దినములకును రోగిని యమమందిరనివాసినిగ జేయును. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే నసాధ్యంబు.

— ౩౩ చికిత్స ౩౩ —

పిత్తవిసర్పవిధినా సాధయే దగ్నిరోహిణీమ్. 33

రోహిణ్యాం లంఘనం కుర్యా ద్రక్తమోక్షణయాక్షణం,

శరీరస్య చ సంశుద్ధిం తాంతు వృద్ధాం పరిత్యజేత్. 34

తా. అగ్నిరోహిణియందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్పచికిత్సను, తొలుత లంఘనరక్త మోక్షణములను, రూక్షకరవిధిని జేయుటచే అగ్నిరోహిణిని హరింపజేయుటయేగాక చిరేచనాదిక్రియలను జేయవలయును. అది వృద్ధిజేందిన వర్ణింపవలయును.

❧ చిప్యలక్షణము ❶ ❧

నఖ మాంస మధిష్ఠాయ వాతపితౌ తే చ దేహీనాం,
కుర్వాతే దాహపాకౌ చ తం వ్యాధిం చిప్య మాచిశేత్. 35

తా. వాతపితౌ ముఖములు నఖమాంసముల నాశ్రయించి దాహపాకములను గలుగం జేసిన చిప్య మనంబడును.

❧ కునఖలక్షణము ❷ ❧

తదేవాల్పతరై ర్ద్విషైః కునఖం పురుషం వదేత్,
అభిఘాతా త్ప్రదుష్టో యో నఖో రూక్షోఽసితః ఖరః. 36
భవే త్తం కునఖం విద్యా త్కులీరమితి సంజ్ఞితం,

తా. చిప్యమే యల్పదోషమువలన జనించిన కునఖ మనంబడును. మఱియు నఖము అభిఘాతమువలన దుష్టంబై రూక్షము, నలుపువర్ణము, కాఠిన్యము కలదై యుండిన కునఖ మనియు, కులీర మనియు జెప్పంబడును.

❧ చిప్య, కునఖచికిత్స ❸ ❧

చిప్యం రుధిరమోక్షేణ శోధనే నాపుష్పపాచరేత్. 37
గతోష్ఠాణ మదై సం తు శేచయే దుష్టవారిణా,
శస్త్రేణాపి యథాయోగ్య ముచ్ఛిద్య స్రావయే త్తతః. 38
వ్రణోక్తేన విధానేన రోపయేత్తు విచక్షణః,

తా. చిప్యమునందు రక్తమును దీసి శోధనక్రియను జేయవలయును. రక్తమోక్షణానంతరమందలి యుష్ణత్వము వెడలినపిదప సుష్ణోదకముతో సేకముసేయవలయును. మఱియు యథాయోగ్యముగ దానిని శస్త్రముతో ఛేదించి రక్తమును స్రవించుట జేసి వ్రణచికిత్స జేసి మాంసపూరితం బగునటులం జేయవలయును.

❧ హరిద్రాదికల్కము ❹ ❧

స్వరసేన హరిద్రాయాః పాత్రే కృత్వా యనేభయామ్. 39
ఘృష్ట్యా తజ్జేన కల్కేన లింపే చ్చిప్యం పునఃపునః,

తా. పసుపుస్వరసములొ కరకచూర్ణమును గలిపి దాని నినుపపాత్రలొ నునిచి మద్దించి చిప్యముపై పలుమారు లేపనము సేయవలయును.

❧ కునఖచికిత్స ❺ ❧

శ్లేష్మవిద్రధివచ్చైవ కునఖం సముపాచరేత్. 40
నఖికోటిప్రవిష్టేన టంకణేన చ శామ్బులి,

తా. తునఖమునందు శ్లేష్మవిద్రధిచికిత్సా జేయుటయేగాక గోళ్ళప్రక్కన వెలి గారహార్షము నునిచిన తునఖము నశించును.

—ॐ అనుశయాలక్షణము ॐ—

గంభీరా మల్పసంరంభాం సవర్ణా ముఁర్ధ్వితాత్. 41
పాదస్యాచుశయ్యాం తాంతు విద్యాదంతఃప్రపాకినీం,

తా. పాదముపై చర్మసమానవర్ణముగ, గంభీరముగ, ఒకింతయుబ్బుగ నుండు తుదుపు జనించి యొకపండిన అనుశయా యనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

హరే దనుశయ్యాం వైద్యః క్రియయా శ్లేష్మవిద్రధే. 42

తా. అనుశయా యనురోగమున కఫవిద్రధికై శ్లేష్మబడియుండు చికిత్సజేయ వలయును. దానిచే నది హరించును.

—ॐ విదారికలక్షణము ॐ—

విదారీ కందవద్వృక్షాం కక్షవంతుఃకాసంధిషు,
విదారి కామితి వదే త్సరుజాం సర్వవేదనామ్. 43

తా. నేలగుఱ్ఱుడుగడ్డవలె గుండ్రముగ చంకలయందుగాని, లేక గజగుండుల యందుగాని గ్రాశిజనించి పీడతోగూడి సర్వదోషలక్షణయుక్తంబైయుండిన విదారిక మనంబడును. (ఇది నన్ని సారముపలన జనించును.)

—ॐ చికిత్స ॐ—

విదారికాయాం ప్రథమం జలౌకాయోజనం హితం,
పాటనం చ విషక్వాయాం తతో వ్రణవిధిః స్మృతః. 44

తా. విదారికయందు దొలుత జలగల నంటించి రక్తము స్రవించునట్లు హిత కరంబులు. మఱియు నదిపండిన ఛేదించి వ్రణచికిత్స జేయవలయును.

—ॐ సామాన్యోపచారము ॐ—

జయే ద్విదారికాంలేపై శ్చిగుదేవద్రుమోద్భవైః,

తా. మునగ, దేవదారు అనువానిలేపముపలన విదారిక హరించును.

—ॐ శర్కరాలక్షణము ॐ—

ప్రాప్య మాంస సిరా స్నాయు శ్లేష్మ మేద స్తథానిలః. 45

గ్రంథి కరోత్యసా భిన్నో మధుసర్పి ర్వసా నిభం,
ప్రవత్యా స్రావ మనిల స్తత్ర వృద్ధిం గతఃపునః. 46
మాంసం విశోష్య గ్రథితాం శర్కరాంజనయే త్తతః,

తా. కఫమేదోవాతములు మాంసనిరాస్నాయువులయందు జేరి గ్రంథిరూపంబై పగిలి లేనె, నెయ్యి, క్రొవ్వ అనువానితుల్యముగ నుండు స్థావమును గలుగంజేయుట వలన వాతము పలుమారు వృద్ధింజేసి మాంసమును శుష్కింపంజేసి నన్ననన్నగ్రంథుల గలుగంజేసిన శర్మర యనంబడును.

శర్మరార్బుదలక్షణము ౪౯

దుర్లంధిక్లిన్నమత్యర్థం నానావర్లం తతస్సిరాః. 47

సృజంతి రక్తం సహసా తద్విద్యా చ్ఛర్మరార్బుదం,

తా. శర్మర జనించినప నచ్చట సిరలవలన గడుదుర్లంధిత్వేదముక్తముగ, పలువిధవర్ణములుగ (అనగా పుత్రము, మేదస్సు, వసవలె) రక్తస్రావం బకస్తాత్తుగ గలిగిన శర్మరార్బుద మనంబడును.

చికిత్స ౫౦

మేదార్బుదవిధానేన నాశయే చ్ఛర్మరార్బుదమ్. 48

తా. శర్మరార్బుదమును మేదార్బుదచికిత్సలచే హరింపంజేయవలయును.

పాదదారిలక్షణము ౫౧

పరిక్రమణశీలస్య వాయురత్యర్థరూక్షయోః,
పాదయోః కురుతే దారిం సరుజాంతలసంక్రితామ్. 49

తా. మినుగుటముగ నడుచుటవలన, వాతసంబంధమువలన నరాలు కడుగునాక్షంబై పగిలి నొచ్చుచుండిన పాదదారిక మనంబడును.

మధూచ్ఛిష్టాలేపము ౫౨

మధూచ్ఛిష్ట వసా మజ్జా ఘృతతౌ విమిశ్రితైః,
సర్జాహ్వసింధూద్భవయో శ్చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్. 50

నిర్దళ్య కటులైలాక్తం హితం పాదప్రమార్జనే,

తా. మెనము, క్రొవ్వ, మజ్జ, నెయ్యి, తౌరము అనువానిలో గుగ్గిలము, సైంధవ లవణము, లేనె, తెల్లవనూనె గలిపి మర్చించి పాదములయందు రుద్దిన పాదదారిక హరించును.

మదనాదిలేపము ౫౩

మదన సైంధవ గుగ్గలు గైరికాజ్య మధుపాలక పంకవిలేపనాత్,
ప్రప్రటితరత్వఖిలంఛరణద్వయం వికచతామవసప్రతిమంభవేత్. 51

తా. మంగకాయ, సైంధవలవణము, గుగ్గిలము, కావీరాయి, కట్టివేరు - వీని చూర్ణములలో నెయ్యి, లేనె గలిపి లేపనము జేసిన కాలివగుళు మాని తామరకేకులవలె మృదువుగ నుండును.

—ॐ మధ్యాదిలేపము ॐ—

మధు సిక్థక నైంధవ ఘృత గుడ మహిషాఖ్య సాల నిర్వాసైః,
గైరికసహితై ర్లేపః పాదస్ఫుటనాపహస్సిద్ధః. 52

తా. తేనె, మైనము, నైంధవలవణము, నెయ్యి, బెల్లము, మహిషాక్షిగుగ్గిలము, తెల్లఘూపము కావిరాయి - వీని నేకముజేసి మద్దించి లేపనముజేసిన కాళ్ళ పగుళ్ళు మానును.

—ॐ మందాదిలేపము ॐ—

మదనం చ తథాసిక్థం సాముద్రలవణం తథా,
మహిషీనవనీతేన సంతప్తం లేపనే హితమ్. 53

సప్తాహా త్స్ఫుటితౌ పాదౌ జాయేతే కమలోపమా,

తా. మ్రంగకాయ, మైనము, సముద్రలవణము - వీనిని బట్టెవన్నలో గలిపి యుడికించి విడుదలములు పూసిన కాళ్ళపగుళ్ళు సూని తామరచేతులవలె నగును.

—ॐ కందరలక్షణము ॐ—

శర్కరౌన్ద్రధితే పాదే త్తతే వా కంటజాదిభిః,
గ్రంథిః కోలవదుత్పన్నో జాయేతే కందరం తు తత్. 54

తా. తాయిన ద్రాక్షకూటచేనేని, లేక తాలియందు గ్రుచ్చికొనిన మట్లను దీయు నపుడు లోని ముల్లువిరుగుటచేనేని, గాయంబై రేగుబండంతయుబ్బుగలగ్రంథి జనించిన కందర బనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

దహే త్కందర ముద్భ్రత్య తై లేన దహనేన వా. 55

తా. కందరమును ఛేదించి తీసి నూనెతో గాని అగ్నితో గాని కాల్చవలయును.

—ॐ అలసలక్షణము ॐ—

క్లిన్నాంగుశ్శ్చంతరౌ పాదౌ కంఠా దాహ రుజాన్వితౌ,
దుష్టకర్దమనంస్పర్శా దలసంతం వినిర్దిశేత్. 56

తా. దుర్వాసనగల బురదగలగుటచే కాలియొక్క ప్రేళ్ళసంధలయందలి మాంసము కుళ్ళి నీరునుగార్చుచు దురద, మంట, చిట్టు అనువానితో గూడియుండిన అలస మనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

పాదౌ సిక్తారనాశేన లేపనం త్వలనే హితం,
పటాల కునటీ నింబ రోచనా మర్చితై స్త్వితైః. 57

శుక్రా స్వరససిద్ధేన కటుతై లేన లేపయేత్,
తతః కాసీన కునటీ తిలచూర్ణై ర్విచూర్ణః పిత్.

58

తా. అలసరోగమునందు దొలుత కలిసి పాచములయందు బూసి వివళ చేతి పొట్ట, మణిశిల, వేప, గోరోచనము, మిరియాలు, నువ్వులు అనువానిచూర్ణములొ ములక స్వరసమును, తెల్లననూనెను గలిపి తైలవక్తముగ గాచి పాచముల లేపనముజేసి అన్న భేది, మణిశిల, నువ్వులు అనువానిచూర్ణమును దానిపై నద్దవలయును.

శ్లో కరంబాదిలేపము ౧౮

కరంజబీజం రజనీ కాసీసం పద్మకం మధు,
రోచనా హరితాశం చ లేపాయ మలసే హితమ్.

59

తా. క్రానుగవిత్తులు, వసపు, అన్న భేది, పద్మకాష్ఠము, లేసె, గోరోచనము, హరి దళము - వీనిని నూరి లేపనముజేసిన అలసకము హరించును.

శ్లో దారుణలక్షణము ౧౯

దారుణా కండురా రూక్షా కేశభూమిః ప్రపశ్యతే,
కఫమూరుతకోపేన విద్యా ద్దారుణకం తు తత్.

60

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన పెంట్రుకలుండు ప్రదేశము భయంకరమైన దురదతో గూడి నన్నసిక్తురుపులవలన వ్యాప్తమై పండిన దారుణ మనంబడును. (ఇది కఫ వాత ప్రకోపజ్వరతంబైనను రక్తపిత్తసంబంధములేకయే పాకము జెందకుండుటంజేసి రక్త పిత్తసంబంధమును గలదై యుండును.)

శ్లో చికిత్స ౨౦

దుగ్ధేన ఖాఖసంబీజం ప్రలేపా ద్దారుణం హరేత్.

61

తా. పాలతో గవగసాలను నూరి లేపనముజేసిన దారుణము హరించును.

శ్లో కంటకారాదిలేపము ౨౧

కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్,
జపాపుష్పద్రవైర్వాధ తల్లేపా దారుణప్రణాత్.

62

తా. నేలములకపండ్ల రసమునకుగాని, దాసానిపువ్వుల రసమునకుగాని సమముగ నూనెగలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము హరించును.

శ్లో భృంగరాజతైలము ౨౨

భృంగరాజరసేనైవ లోహకిట్టం ఫలత్రికం,
శారిబాం చ పచే త్కల్లే తైలం దారుణనాశనమ్.
అకాలపలితం కంఠా మింద్రలుక్తం చ నాశయేత్,

63

తా. గుంటగలగరావరసములో లోహాకిట్టము, త్రిఫలములు, సుగంధిపాలవేరు అనువానికల్పమును, తైలమును గలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము, అకాలమున వెంట్రుకలు నెరయుట, దురద, ఇంద్రులుత్తము హరించును.

— అరూంషికలక్షణము ౭౩ —

అరూంషి బహువక్త్రాణి బహుక్లేదాని మూర్ధని. 64

కఫాస్య క్కూలితోపేన నృణాం విద్యా దరూంషికాం,

తా. కఫ, రక్త, క్రిమి, ప్రకోసమువలన శిరమున నశేకములుములుగల వరువులు జనించి బుకగ స్రావమువెదలిన అరూంషిక మనంబడును.

— నీలోత్పలాది లేపము ౭౪ —

నీలోత్పలస్య కింజల్కో ధాత్రీఫలసమన్వితః. 65

యష్టిమధుకయుక్తశ్చ లేపాదన్యాదరూంషికాం,

తా. నల్లకలువయగురులు, ఉసిక కాచు, అతిమధురము-వీనిని నూరి లేపనము జేసిన అరూంషిక హరించును.

— త్రిఫలాది తైలము ౭౫ —

త్రిఫలాయా రబోయష్టి మార్కవోత్పల శారిబాః 66

నైంధవం పక్వమేతైస్తు లేపా ధన్యా దరూంషికాం,

తా. త్రిఫలములు, అతిమధురము, గుంటగలగర, నల్లకలువ, సుగంధిపాల, నైంధవ లవాము అనువానికల్పములో నూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసిన అరూంషిక హరించును.

— పిణ్యాకాది లేపము ౭౬ —

పురాణమపి పిణ్యాకం పురీషం కుక్కుటస్య చ. 67

మూత్రపిష్టం ప్రలేపోయం శీఘ్రం హన్యా దరూంషికాం,

తా. ప్రాతగానుగపిండి, కోడివిత్తము-వీటిని గోమూత్రముతోనుంచి లేపనము జేసిన అరూంషిక శీఘ్రముగ హరించును.

— తారుణ్యపిటికలక్షణము ౭౭ —

శాల్మలీ కంటకప్రభ్యాః కఫమూరుతకోపజాః. 68

జాయంతే షిటికాయూనాం జ్ఞేయాస్తా ముఖదూషికాః,

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన యోవనపురుషునియొక్క ముఖమున బూరగముండ్ల వంటివరువులు జనించి ముఖము వికారముగనుడిన ముఖదూషిక యనంబడును. (ముఖ దూషిక యన—మొటిమలు.)

— మంజిష్ఠాది తైలము ౭౮ —

న్యగోధోదుంబరాశ్వత్థ స్థితాః కపితనస్తథా. 69

త్వచానాం షోడశపలం మాలచూర్ణం ప్రకల్పయేత్,
ద్విరష్టగుణితై స్తోమైః పాచయేత్పాదశేషకమ్. 70

కషాయాంశం గవాంక్షీరం క్షీరార్దతిలతైలకం,
మంజిష్ఠా ద్వి సితా లోధ్ర తుచరీ తాలకం శిలా. 71

లాఘా గోరోచనా కృష్ణం *కుంకుమం రజసిద్వయం,
గైరికం సింధికం తుశ్యం పట మద్భవవృక్షకమ్. 72

నాగ కేసర కాలీయ పద్మ బీజం చ కేసరం,
పారదం గంధకం పత్రం త్వచం చ ప్రతికాక్షికమ్. 73

సర్వంపాచ్యం తైలశేషం లేపనా న్య్ఘ్రింగకాఽహం,
పదనం చంద్రతుల్యంస్యా త్సప్తరాత్రాన్న సంశయః. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మట్టి, మేడి, రావి, జువ్వి, అంబాళము అనువానిచేరు పట్టల దినుసుకు ౧౬ పలములచొప్పున దంచి ౧౨౦౦ పలములు నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాది దానికి సమముగ నావుపాలు, ఆవుపాలకు సమముగ నూనె గలిపి అందు మంజిష్ఠ, వసపు, ప్రానివసపు, లాద్దుగచెక్క, తోవరిషన్ను, అరిదళము, మణిశిల, లక్క, గోరోచనము, చెంగల్వకోస్తు, కుంకుమపువ్వు, వసపు, ప్రానివసపు, తావిరాయి, మైనము, మైలు తుత్తము, మట్టిచిగుళ్లు, ఏరుమద్దిచెక్క, నాగ కేసరములు, కృష్ణచందనము, తామరవిత్తులు, తామరయగరులు, పాదరసము, గంధకము, ఆపవత్రిక, లవంగపుచెక్క అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్తవ్యప్రాణముచొప్పున గలిపి ఓక్కగ వండి ముఖమునందు లేపనము జేసిన నేడుదినములలో వ్యంగమువారిచి ముఖము చంద్రునితో సమానముగ నుండును.

— ముఖమంగులకు చికిత్స ౨ —

ముఖచ్ఛాయాతరం వంగభస్మస్యా న్తాపిషం పయః,
మాక్షికం తాళకం తుశ్యం రాజావర్తం శిలాజతు. 75

మహిషాక్షం శిలా సూతం తుల్యం క్షీరైస్తు మాహిషైః,
సప్తాహం మర్దయేద్దాఢ్యం వ్యంగఘ్నం కాంశివర్ధనమ్. 76

మహిషీక్షీరమథిత మేతదుర్వర్తనం హితం,
ముఖవర్ణకరం స్త్రీణాం తిలకాలం చ నాశయేత్. (మాధవనిదానే)

తా. వంగభస్మమును బజ్జెపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగు, ముఖము యొక్క నలుపు మాని గాంతి గలుగును. మఱియు స్వర్ణమాక్షికము, తాళకము, మైలు తుత్తము, రాజావర్తము, శిలాజిత్తు, మహిషాక్షిగుగ్గిలము, మణిశిల, పాదరసము-వీనిని సమ

* తథాచ కుంకుమద్వయమ్.

భాగములుగ బట్టెపాలతో నేమనెనుములు దృఢముగ నూరి లేవనముజేసిన ముఖమంగులు
హరించి కాంతి గలుగును. మఱియు బట్టెపాలను చిలికి వెన్నదీసి ముఖమున మర్దనము
జేసిన స్త్రీలకు ముఖమంగులు హరించి ముఖకాంతి గలుగును.

గౌరీ హరిద్రా మంజిష్ఠా ఘృతం గౌరాశ్చ సర్వ పాః,
వేష్యం గైరకసంయుక్త మజాతీ గేణ సంయుతమ్. 78
ఏతేనైవ భవేద్వక్త్ర ముదయాదిత్యసన్నిభం. (అయుర్వేదే)

తా. పచ్చిపసపు, ప్రానిపసపు, మంజిష్ఠ, నెయ్యి, తెల్లవాలు, కావిరాయి-వీనిని
మేకపాలతో నూరి ముఖమునందు లేవనముజేసిన బాలసూర్యనివంటి కాంతి గలుగును.

శోక క్రోధాదికుపితా ద్వాతపిత్తాన్తుభే తనుమ్.
శ్యామలం మండలం వ్యంగం ముఖాదన్యత్రనీలకా,
వ్యంగనీలద్యయోః కుర్యా ద్యథాస్విన్నం సిరావ్యథామ్. 80
లేప్యం తౌద్రేణ మంజిష్ఠా ముసలీ మూలమేవహ,
ప్రసక్తకుప్తరోగోక్తం కుర్యాద్ధూమం చ వహ్నినా. 81

తా. శోకము, కోపము మొదలగువానివలన వాతపిత్తములు ప్రకోపించి ముఖము
నందు సూక్ష్మమైన నల్లనిమండలములను, మంగులను గలుగంజేసిన ముఖమంగనియు, ఇతర
స్థలముల గలుగంజేసిన నీలియనియు జెప్పబడును. వీని నివారణార్థంబై స్వేదమును సిరా
వ్యధను జేయుటయేగాక మంజిష్ఠనుగాని, లేక నేలతాటిగడ్డనుగాని లేనెతోనూరి ముఖము
నందు లేవనముజేసిన మంగులు నల్లనిమండలములు హరించును. ఆ ముఖదూషికలయందు
తిమిరిగలిగియుండిన కుప్తరోగచికిత్సలను ధూమపానమును జేయవలయును.

మహిషీరసంఘృష్టం రజనీ రక్తచందనం,
కృతోలేపా నిహంత్యాశు ¹శ్యామికాం గండయో స్థితామ్. 82
(మాధవనిదానే)

తా. పచ్చిపసపు, రక్తచందనము-వీనిని బట్టెపాలతోనూరి లేవనముజేసిన ముఖము
నందును, ఛెక్కిశ్శయందునుండు నల్లనిమండలములు శీఘ్రముగ హరించును.

సోమవల్లి రజన్యాభ హ్యశ్వక్షీరస్య లేపనాత్,
మనశ్శిలా తథాలోధ్రం ద్వినిశం సర్వ సా సృమమ్. 83
వారిపిష్టా హితో లేపా వదనే ²శ్యామికాం హరేత్,
(సిద్ధవిద్యాభూ)

తా. భావంచిత్తులు, పచ్చిపసపు పీనిని గుఱ్ఱపుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు (మొటిమలు) హరించును. మఱియు మణిశిల, లొడ్డుగ చెక్క, పచ్చిపసపు, స్త్రానిపసపు, తెల్లవాలు-పీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు హరించును.

విశాలోగ్ర ముశీరంచ సర్పి స్సర్జరసం పయః. 84

ఏతాని వటపత్రాణి రజన్యా సహపేషయేత్,
లేపోఽయం ముఖపాదేచ పద్మవత్కురుతే భృశమ్. 85

తా. పావర, నల్లయతివన, వట్టివేరు, నెయ్యి, సర్జరసము, మఱ్ఱిచిగుళ్ళు, పసపు, స్త్రానిపసపు-పీనిని మేకపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖము, పాదములు పద్మమువలె నుండును. (ఘోరికి గంధకకల్పమును సేవింపవలయును.)

త్రిమాసే క్షుద్రరోగేషు నాశయేన్నాత్ర సంశయః,

తా. గంధకకల్పమును 3 మాసములు సేవించిన క్షుద్రరోగములన్నియు నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ పలితలక్షణము ❶ ❧

క్రోధ శోక శ్రమ కృత శ్మరీరోష్ణా శిరోగతః. 86

పిత్తంచ కేశా న్పచతి పలితం తేఢ జాయతే,
చాలికం విషమం రూక్షం పీతం పిత్తా త్సితం కఫాత్. 87

సర్వరూపాన్వితంవిద్యా త్సన్ని పాతసమన్వితం,
రూక్షంశ్లాక్షం చ సూక్ష్మంచ జరాపలితముచ్యతే. 88

తా. క్రోధము, శోకము, శ్రమ అనువానివలన శరీరోష్ణపిత్తములు శిరమునందు బ్రవేశించి పెంట్టుకల పండునటులంజేసిన పలిత మనంబడును. అత్తైరంగుననే వాత పిత్త కఫములు శిరమునందుజేరి పలితమును గలంగఁజేయును. అందు వాతప్రాబల్యమున పెంట్టు కలు అర్థభాగము నల్లగ, అర్థభాగము తెల్లగ, రూక్షముగ నగును. పిత్తప్రాబల్యమువలన పీతవర్ణము నగును. కఫప్రాబల్యమువలన శ్వేతవర్ణముగ నగును. సన్ని పాతమువలన పూర్వోక్తసర్వలక్షణయు క్తంబై యుండును. మఱియు పెంట్టుకలు రూక్షముగ, నున్నగ, సూక్ష్మముగ నుండిన జరాపలిత మనియెదరు.

❧ పలిపలితరోగనిదానములు ❷ ❧

పలిపలితరోగాశ్చ వాతదోషాదిసంచయాత్,
శైషజ్యం మునిభిశ్చాత్ర చంద్రోదయ ముదీరితమ్. 89

తా. వాతాదిదోషములు ప్రశోషించి 1వలీ 2వలీతము లను చెందురోగముల గలుగంజేయును. వీనియందు చంద్రోదయము శ్రేష్ఠం బని మునులు వచించిరి.

— ౭౭ హేమాద్రిరసము ౭౭ —

రసనిష్కం కాంతనిష్కం గంధకంచ ద్వినిష్కకం,
త్రిఫలచ త్రినిష్కాస్యా స్పర్దితం కజ్జలీకృతమ్. 90

చూర్ణితం శాణమాత్రంతు సీతాయుక్తంతు సేవితం,
సర్వరోగవినాశాయ వలీపలితనాశసమ్. 91

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ నిష్కము, కాంతభస్మము ౧ నిష్కము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ నిష్కములు, త్రిఫలములు 3 నిష్కములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి గి చిన్నముల యెత్తును పంచదారయనుపానము తోడ సేవించిన సర్వరోగములు, వలీపలితములు హరించును.

(అయస్కాతమును సేరేడుచెక్కరసముతో మర్దించి పుటాబులిడి పిదప గుంట గలగరాకురసముతోను, త్రిఫలరసముతోను మర్దించి పుటాబులిడి వెలిగారముతో మరల మర్దించి పుటాబులిడి సేవించిన వలీపలితములు హరించును.)

— ౭౮ ముండితైలము ౭౮ —

ముంటీచూర్ణం దశపలం పచే త్రోయే చతుర్థణే,
అర్ధశేషం వారేత్క్వాభం క్వాభార్థం తిలతైలకమ్. 92

తైలశేషం పచేత్తేన నస్యం పానం చ కారయేత్,
పలితం యశావనస్త్రీశాం మాసార్ధంచ న తిష్ఠతి. (అయుర్వేదే) 93

తా. పదిపలములు బోడతరపుచూర్ణములలో ౪౦ పలములనీళ్లు గలిపి యర్ధభాగము శేషించునటుల కషాయముగాచి దానికర్ధభాగము నూనె గలిపి చిక్కగ గాచి వడియగట్టి కొని నస్యపానములు జేయించిన యశావనస్త్రీలవలీపలితములు ౧గి దినములలోహరించును.

శ్యామా నింబ బలా లాజా లవణం క్వాభయేత్సమం,
తోయై రష్టగుణై రేవ పాదశేషం సమాహరేత్. 94

తిలతైలం క్వాభపాదం తైలార్థం మాహిషంఘృతం,
స్నేహశేషం పచేత్తేన నస్యే మాషంప్రయోజయేత్. 95

బాలానాంవృద్ధనారీశాం యశావనంకురుతే ధ్రువం, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ప్రేంకణము, కేము, ముత్తవపులగము, పేలాలు, ఉప్పు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి యెనిమిదింత లుదకముబోసి నాలవభాగముగ కషాయముగాచి వడియ

గట్టి దానికి నాలవభాగము నూనె, నూనె కర్ణభాగము బట్టెనెయ్యి గలిపి చిక్కగ
తైలముగాచి వడియగట్టి మాషప్రమాణమును నస్యముజేయించిన యావనస్త్రీలు,
వృద్ధులు వీరి వలీపలితములు శిశుముగ హరించును.

— ౧౦ నింబాదిచూర్ణము ౧౧ —

కృష్ణనింబస్యఘంచాంగం త్రిఫలాచ కటుత్రయమ్. 96

కాలా తిలా తథాక్రాంత వాకుచీ కృష్ణజీరకం,
నింజేన సమభాగంస్యా దాషధం దశకం తథా. 97

బిడాలపదమాత్రంతు భక్షయే త్పాితరుద్ధితః,
రసాయనమిదం శ్రేష్ఠం మేహవింశతినాశనమ్. 98

అష్టాదశచ కుష్మాని కాసశ్వాస క్షయానిచ,
కాయాగ్నే ర్వర్ధనంచైవ వలీపలితనాశనమ్. 99

తా. త్రిఫలములు, క్రికటుకములు, నల్లతెగడ, నువ్వులు, విష్ణుక్రాంతము,
భావంచివిత్తులు, నల్లజీలకఱ్ఱ, దశమూలములు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణ
ముజేసి దానికి సమముగ పెద్దవేముచుచ్చాగములచూర్ణమును గలిపి బిడాలపదకప్రమాణ
మును స్రాతకాలమున నేమించిన ౨౦ మేహములు, ౧౮ కుష్ఠపులు, కాశశ్వాసములు
క్షయములు, వలీపలితములు హరించి శరీరవృద్ధి, అగ్నిదీపనము గలుగును.

— ౧౦ వలీపలితచికిత్స ౧౧ —

కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విషాచయేత్,
జపాపుష్పద్రవైః క్వాథం తల్లేపః పలితంహరేత్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు సమముగ నూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసినను,
లేక దాసానిపువ్వులరసము నుడికించి లేపనముజేసినను పలితములు హరించును.

ద్వినిశే నవనీలేన లేపా త్వలితకండునుత్,
నీలోత్పలం తిలా యష్టి సర్వపా నాగకేసరమ్. 101

థాత్రీ ఫలం సమం పిష్టా లేపా త్వలితనాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. వసపు, మ్రానివసపు- వీనిని వెన్నతో నూరి లేపనముజేసిన పలితము, దురద
హరించును. మఱియు నల్లకలవడుంపలు, నువ్వులు, యష్టినుధుకము, తెల్లవాలు, నాగ
కేసరములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఉసిరికపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన
పలితము హరించును.

కార్పాస బీజ మజ్జాంతు రవిక్షీరేణ వేషయేత్. 102

తస్య లేపా నిహంత్యాశు పలితంతు న సంశయః, (మాధవనిదానే)

తా. ప్రతివిత్తులలోని పలుకులను జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన పలికములు శిశుముగ హరించును.

❧ ఇంద్రులు పురోగనిదానము ❸ ❧

క్రిమిభ్యః కేశనాశశ్చ తస్యనా మేంద్రలు ప్తకమ్. 103

తద్బాచశ్చ సువిజ్ఞేయో ఖైష జ్యేతు జయంతికా,

తా. క్రిములవలన వెంట్రుక లూడిన ఇంద్రులు ప్త మనంబడును. దీనియందు తక్కువ యాకురసమును తాగిగుటయేగాక వెంట్రుకలూడిన స్థలమున యారసమును బూసిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగును.

❧ ఇంద్రులు పులక్షణము ❹ ❧

రోమకూపానుగం పిత్తం వాతేన సహమూర్ఛితమ్. 104

ప్రచ్యానయతి రోమాణి తతశ్చేష్టా సశోణితః,

రుణద్ధి రోమకూపాంస్తు తతోఽన్యేషా మసంభవః. 105

తదింద్రులు ప్తం విజ్ఞేయం ఖాలిత్యమితిచాపరే,

తా. పిత్తము వాతముతో గలిసి కుపితమై రోమకూపములయందు జేరుటవలన వెంట్రుకలూడి కఫరక్తములు రోమకూపముల బుద్ధిచుటవలన మరల వెంట్రుకలు జనింప కుండును. ఇది ఇంద్రులు ప్తము ఖాలిత్యము అనంబడును.

❧ చికిత్సలు ❺ ❧

త్రిఫలాం చోత్పలం కందం యష్టికాం భృంగజూరసమ్. 106

రసార్ధం తిలతైలంస్యా త్పక్వా తైలావశేషకం,

తల్లేషా త్లేశవృద్ధిస్స్యా త్పునః పంచవిశేషతః. 107

ఆమలక్యామూలచూర్ణం పిష్ట్యా వట జటాంతువా,

మద్దయిత్వా రసైర్లైప స్తూర్ణం కేశవివర్ధనమ్. 108

తా. త్రిఫలములు, నల్లకలువగడ్డలు, యష్టిమధుకము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కల్కముజేసి అందు గుంటగలగరాకు రసము, దానికర్ధభాగము నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కన తైలముగాచి గి మార్లు తలయంటి కొనిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగును. మఱియు ఉసిరికపేరు, మజ్జియుండలు, జటామాంసి-వీనిని నూరి రసముపిండికొని తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిజెందును.

మహిషీనవనీతేన ప్రక్షేపకం ప్రలేపయేత్,

భృంగరాజరసం తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషకమ్. 109

తా. బఱ్ఱిపెన్నను తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిచెందును. లేక గుంటగలగరాకురసములూ నూనె గలిపి చిక్కనగాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు బాగుగ పెరుగును.

హస్తీ దంతీపలం ధాత్ర్యా తిలతై లేన పాచయేత్,
తేన భృంగీసమాః కేశా స్థిరాశ్చాపి భవంతి చ.

110

తా. బలురక్కసిగడ్డ, నేలదంతివిత్తులు, ఉసిరికఘ్న-వీనిని నూరి కల్కముజేసి అందు నువ్వులనూనెకలిపి చిక్కగగాచి తలయంటికిఁబెట్టిన పెట్టుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లవై మృదువుగ స్థిరముగనుండును.

కృష్ణగోమూత్ర సంపిష్ఠ జపాపుష్పప్ర లేపనం,
బహుకేశాన్నితం సాంద్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే.

111

తా. కర్పూరము, క్రమతో దాసానిపువ్వులనూరి పెట్టుకలూడిన స్థలమున లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తమునందునూడ దట్టముగ పెట్టుకలు మొలుచును.

ఇంద్రలుప్తేచేంద్రయవై శ్చిరసశ్చ విలేపనాత్,
ఘృష్టేష్టద్రీ యవ కాసీసం మనోహ్వ తుత్థ కోషణైః.

112

హన్యా ద్దారురసైర్వాపి గుంజామూలఫలైస్తతః,
తథా లాంగలికామూలైః కరవీరరసేనవా.

113

సత్తౌద్ర తుద్ర వార్తాక స్వరసేన విచక్షణః,
దుత్తూరకస్యపత్రాణి భల్లాతకరసేనవా.

114

అథవా మాక్షికం హంతి తిలపుష్పార్ద్రకర్ణికైః,
తైలకో హస్తీదంతస్య మషికాచౌషధం పరమ్.

115

కృష్ణగోమూత్ర సంపిష్ఠ జపాపుష్పప్ర లేపనం,
బహుకేశాన్నితం చిత్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే.

116

తా. కొడిసెపాల, నువ్వుదకముతో నూరి శిరమున లేపనముజేసినను, లేక కొడిసె పాల, అన్న భేది, మఱిశిల, మొలుతుళ్ళము, పిప్పరి-వీనిని దేవదారురసముతో నూరిగాని లేక పెద్దగురిజవేరు, దాసివిత్తులు, చెన్నచర్లగడ్డ-వీనిని గన్నెరువేరురసముతో నూరిగాని, నేలములకరసములూ లేనను గలిపిగాని, లేక ఉమ్మెత్తాకును జీడివిత్తులరసముతో నూరి గాని, లేక నువ్వులపువ్వు, అల్లము, గంటెన-వీనిని లేనతో నూరిగాని, ఏనుగుదంతపు మసిని నూనెలోగలిపిగాని, లేక (ఏనుగుకొమ్మ, నదావ, పిప్పరి, కర్పూరపువచితము, వీరుజాజిపువ్వు వీనిని నూరిగాని) లేక దాసాని పువ్వులను కర్పూరపువచితముతో నూరిగాని లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తమునందునగా మిక్కుటముగ పెట్టుకలు మొలుచును.

— భృంగరాజతైలము —

నీలీమూలకపాయేతు బీజం ఖదిరసారజం,
నీలీమూలాంజనం కల్కం యష్టిమధుక మేవచ.

117

మార్కవస్వరసప్రస్థం త్రైలప్రస్థం విపాచయేత్,
అనేనలిప్తాః కేశాస్యైః మృదవః షట్పదైః స్పృహః. 118
ఇంద్రలుక్తహరం చైవ పాలిత్యం చైవ నాశయేత్,
త్రైలం రహస్యం పరమం వలీపలితనాశనమ్. (మాధవనీదానే) 119

తా. నీలివేశ్యను దంచి కషాయముగాచి యందు చంద్రవిత్తులచార్జము, నీలివేశ్య, నల్లతుమికి, యష్టిమధుకము అనువాసికల్పమును, ౧ ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసమును, ౧ ప్రస్థము నూనెనుగలిపి త్రైలవిత్తుముగగాచి పెంట్టుకలకు లేపనముజేసిన ఇంద్రలుక్తము, పలిపలితములు హరించి పెంట్టుకలు తుష్టైపలవలె నల్లుపై వృదువుగనుండును.

బృహతీఫలసంయుక్తం గుంజామూలఫలం తథా,
తల్లేవే నశ్యతి క్షీన్య మింద్రలుక్త మనేశథా. (పూజ్యపాదీయే)

తా. ములకపొడ్డు, గురిగింబ పేరు, గురిగింజలు-వీనిని నూరి లేపనముజేసిన పలు విధములైన ఇంద్రలుక్తములు శీఘ్రముగ హరించును.

❧ పద్మనీకంటకలక్షణము ❧

కంటకై రాచితం సృతం మండలం పాండు కంధురం,
పద్మనీకంటక ప్రఖ్యాస్తదాఖ్యం కఫ వాతజమ్. 121

తా. తామరముండ్లవలె గుండ్రముగ, పాండువర్ణముగ, దురదతోగూడినదిగ నుండు మండలములు జనించిన పద్మనీకంటక మనంబడును. ఇది కఫవాతమువలన జనించును.

❧ చికిత్స ❧

పద్మనీకంటకే రోగే శుద్ధయే న్నింబవారిణా,
తేనైవ సిద్ధం సత్కారం సర్పిః పాతుం ప్రదాభయేత్. 122
నింబారగ్వధకలైర్వా ముహూరుద్వర్తనం హితం,

తా. పద్మనీకంటకమున వేచకషాయముతో వమనముజేయుంపవలయును. మఱియు వేచకషాయములో నెయ్యి గలిపి కాచి తేనె వేసి సేవింపవలయును. మఱియు వేప, రేల గుఱ్ఱ అనువాసికల్పమును పలుమారు లేపనము జేయవలయును.

❧ నింబాదిఘృతము ❧

చతుర్ధశేన నింబోత్థ పత్రక్వాథేన గోఘృతమ్. 123

పచే త్తతస్తు నింబస్య కృతమూలస్య పత్రజైః,
కలైర్భూయః పచే త్సిద్ధం తత్పిబే త్పులనమ్మితమ్. 124

పద్మనీకంటకాద్రోగా స్తుక్తో భవతి నాన్యథా,

తా. వేపాకు కషాయములో నాలవభాగ మావునెయ్యి గలిపి అందు వేప, రేల

అనువానియాకుల కల్పమును గలిపి ఘృతవక్ష్వముగ గాచి అందొకపలమును త్రాగిన పద్మినీ కంటకము హరించును.

❧ జంతుమణిలక్షణము ❶ ❧

సమ ముత్పన్న మరుజం మండలం కఫర క్తజమ్. 125

సహజం లక్ష్మ్యచైకేషాం లక్ష్మ్యో జంతుమణిః స్మృతః,

తా. కఫర క్తమువలన జనించినది మొదలు సమముగ, ఉబ్బుగ, పేరనారహితముగ నుండు మండలము శరీరమున జనించిన కొందఱు లక్ష్మ యనియు, వఱికికొందఱు లక్ష్మ్య మనియు, వేఱుకొందఱు జంతుమణి యనియు వచించెదరు. (ఇది స్త్రీపురుషులకు జనించునట్టి స్థానవిశేషమువలన శుభాశుభఫలముల గలుగఁ జేయును.)

❧ మాషలక్షణము ❷ ❧

అవేదనం స్థిరంచైవ యస్తిన్గాత్రే ప్రదృశ్యతే. 126

మాషచత్వర్థముత్పన్న మనీలా న్మాషమాదిశేత్,

తా. వాతమువలన శరీరముపై వేదనారహితముగ, కఠినముగ, నల్లగ, ఒకింత నుబ్బుగ నుండు గంటుజనించి మినపగింజలవలెనుండిన మాషమనఁబడును. (మాషమన— పులిపిరికాయ.)

❧ తిలకాలకలక్షణము ❸ ❧

కృష్ణాని తిలమాత్రాణి నీరుజాని సమానిచ. 127

వాతపిత్తకఫోద్రేకా త్తాన్విద్యా త్తిలకాలకాః,

తా. వాత, పిత్త, కఫ, ప్రకోపమువలన మచ్చజనించి నల్లగ, నువ్వుగింజుత ప్రమాణముగలదై నొప్పిలేనిదిగ, చర్మమునకు సమానముగనుండిన తిలకాలక మనఁబడును.

❧ జంతుమణి, మాష, తిలకాలక చికిత్స ❹ ❧

చర్మకీలం జంతుమణిం మాషకా న్తిలకాలకాః. 128

ఉత్ప్రోత్య శస్త్రేణ దహేత్తా రాగ్నిభ్యా మశేషతః,

తా. చర్మకీలకము, జంతుమణి, మాషము, తిలకాలకము—వీనిని శస్త్రముతో ఛేదిం ది త్తా రాగ్నికర్షల జేయవలయును.

❧ న్యచ్చలక్షణము ❺ ❧

మహద్వా యదివాత్యల్పం శ్వావంవా యదివా సీతమ్. 129

నీరుజం మండలం గాత్రే న్యచ్చ మిత్యభిధీయతే,

తా. శరీరముపై పెద్దదిగగాని, లేక చిన్నదిగగాని, లేక నల్లదిగగాని, లేక తెల్లదిగగాని, వేదనారహితముగ గాని యుండు మచ్చజనించి ముఖిహీనంబై యుండిన న్యచ్చ మనఁబడును

—౧౭ మంజీష్ఠాదితైలము ౧౭—

మంజీష్ఠా మధుకం లాక్షా మాతులుంగశ్చ యష్టికా. 130

కర్షప్రసూదై రేతైస్తు తైలస్య కుడవం తథా,
ఆజం పయస్తు ద్విగుణం శనై ర్మృద్వగ్నినా పచేత్. 131

నీలికా పిటికా వ్యంగం నభ్యంగాదేన నాశయేత్,
ముఖం ప్రసాదోఽచితం వలీపలితవర్జితమ్. 132

సప్తరాత్రప్రయోగేణ భవేత్కానకసన్నిభం,

తా. మంజీష్ఠ, షుష్ప, లక్ష్మ, మాచీఫలము, అలిమధురము-ఇవి దినుసుకు కర్షప్రమాణము, నూనె ౧ కుడవము, మేకపాలు ౨ కుడవములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మంచాగ్నితో పాకముజేసి ౭ దినములు అభ్యంజనముజేసిన నీలిక, మొటిమలు, మంగు, వలీపలితములు-వీనిని హరింపుడేయఁబడెగాక ముఖము స్వచ్ఛముగ వంట్రుకలు నల్లగ, ముఖము స్వర్ణకాంతిగఁబడగ నగును.

—౧౮ వ్యంగలక్షణము ౧౮—

క్రోధాయాస శ్రమకుపితో వాయుః పితృన సంయుతః. 133

ముఖమాగమ్య సహసా మండలం విస్ఫుజత్యతః,
నీరుజం తనుకం శ్యావం ముఖే వ్యంగం తమాదిశేత్. 134

తా. కోపము, శ్రమ అనువానిరలన ప్రకోపించిన వాతపిత్తముతో గలసి ముఖముపై పేదనారహితముగ, పలచగ, శ్యామలవర్ణముగనుండు మండలముల గలగంజేసిన వ్యంగము (మంగు) అనంబడును.

—౧౯ చికిత్స ౧౯—

త్రిభువనవిజయాసత్రం మూలం స్థవిరస్య శింశుపాపైభిః,
ఉద్వర్తనం విరచితం న్యచ్చవ్యంగాపహం సిద్ధమ్. 135

తా. గంజావియాకు, దేవదారు, ఇరుగుడుపేరు—వీనిని నూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన మచ్చలు, వ్యంగము హరించును.

—౨౦ వటాంకురాదిలేపము ౨౦—

వటాంకురా మసూరాశ్చ ప్రలేపా ద్వ్యంగనాశనం,
వ్యంగే మంజీష్ఠయా లేపః ప్రశస్తోమధుయుక్తయా. 136

తా. మట్టిచిగుళ్ళు, చిరునెనగలు అనువానినిగాని, మంజీష్ఠిని లేనెతోగాని నూరి లేపనముజేసిన వ్యంగము హరించును.

—౧౭ వటపత్రాదిలేపము ౧౭—

వటస్య పాండుపత్రాణి మాలతీ రక్తచందనం,
కుష్ఠంశాలీయకం లోధ్ర మేభిల్లేః ప్రయోజయేత్. 137
యువానసిటికానాంతు వ్యంగానాంచ వినాశనః,

తా. పండి తెలుపుబారిన మట్టియాకు, జాజిచిగుళ్ళు, రక్తచందనము, చెంగ
ల్యకోష్ఠ, ప్రానిపనపు, లొద్దుగచెక్క అనువానికల్కమును లేపనముజేసిన మొటిమలు
మంగు హరించును.

—౧౮ సీలికలక్షణము ౧౮—

కృష్ణమేవంగుణం గాత్రే ముఖేవా నీలికాం విదుః. 138

తా. మైఁజెప్పబడినప్రకారము నల్లసిమండలములు శరీరమువైగాని, ముఖము
వైగాని గలిగిన సీలిక మనంబును.

—౧౯ కుంకుమాదితైలము ౧౯—

కుంకుమం చందనం లోధ్రం పతంగం రక్తచందనం,
శాలీయక మశీరంచ మంజిష్ఠా మధుయష్టికా. 139

పత్రకం పద్మకం పద్మ కుష్ఠం గోరోచనం నిశా,
లాక్షా దారు హరిద్రాచ గైరికం నాగకేసరమ్. 140

పాలాశకుసుమంచాపి ప్రియంగుశ్చ వటాంకురాః,
మాలతీచ మధూచ్ఛిష్టం స్వపా స్సురభి ర్వచా. 141

చతుర్ధణపయః పిష్టై రేతై రక్షమితైః పృథక్,
పచేత్తందాగ్నినా వైద్య సైలప్రస్థద్వయోన్మితమ్. 142

వ్రదనాభ్యంజనా దేతద్వ్యంగం నీలికయా సహ,
తిలకం మాషకం న్యచ్ఛం నాశయే న్మఖదూషికామ్. 143

పద్మనీకంటకంవాపి హరే జ్ఞంతుమణిం తథా,
విదధ్వా ద్వదనం పూర్ణ చంద్రమండలసుందరమ్. 144

తా. కుంకుమ, కేసరములు, చందనము, లొద్దుగచెక్క, రసకర్పూరము, రక్త
చందనము, ప్రానిపనపు, వట్టివేరు, మంజిష్ఠ, అతిమధురము, లవంగపత్ర, పద్మకాష్ఠ
ము, తామర, చెంగల్యకోష్ఠ, గోరోచనము, చుసపు, లక్క, ప్రానిపనపు, కావితాయి,
నాగకేసరములు, మోదుగపువ్వులు, ప్రేంకణము మట్టిచిగుళ్ళు, జాజి, మైనము, తెల్లా
నాలు, తులసి, వస-వీనిని దినుసుకొక్కొక అక్షప్రమాణముగ గ్రహించి నూతి నాలు

గింతలు పాలుపోసి కషాయముగాచి అందు రెండు ప్రస్థములు నూనె గలిపి మందాన్ని తోవకష్టముజేసి ముఖమునందు లేపనము జేయుచుండిన వ్యంగము, నీలిక, తిలకాలము, మాషము, న్యచ్చము, మొటిమలు, పద్మినీకంటకము, జుతుమణి-వీనిని హరింపంజేసి ముఖమునందు చంద్రునివంటికాంతిని గలుగంజేయును.

❧ పరివర్తకలక్షణము ౧❧

మర్దనా తీర్చినాద్వాపి తథై వా స్మభిఘాతతః,
మేఢచిత్తయదావాయు ర్భజతే సర్వతశ్చరకః. 145

తదా వాతోఽస్పృష్టత్వాత్తచ్చర్త పరివర్తతే,
మణేరథస్తా తోశస్తు గ్రంథిరూపేణ లంబతే. 146

సవేదసం సదాహంచ పాకంచ ప్రజతి క్షిప్రిత్,
పరివర్తికేతి తాం విద్యా త్వరుజాం వాతసంభవామ్. 147

సకంఠుః కఠినావాపి సైవ శ్లేష్మసముత్థితః,

తా. మేఢమును నిర్దుటంచేగాని, లేక నిరుతుట చేగాని, అభిఘాతమువలనగాని వ్యాసవాయువు ప్రకాశింపిచి చర్మమునందు చీలి చర్మమును వెనుకకు నీడ్చుటచే మేఢ కోశము వాచి మణికింద గగటువలెనై ప్రలాడుచు పోట్టు, మంటలలోగూడి యొకా నొకప్పుడు పండిన పరివర్తక మనంబును. ఇది వాతమువలన జనించిన పోట్లు గలుగును. కఫమువలన జనించుచుండిన దురద, కాతిన్యము గలుగును.

❧ సామాన్యోపచారము ౧❧

పరివర్తే ఘృతాభ్యక్తాం సుస్విన్నా ముపనాహయేత్. 148

త్రిరాత్రం పంచరాత్రంవా వాతశ్చైర్ శ్శాల్యలాదిభిః,
తతోఽభ్యజ్య శనైశ్చర్త వేశయే తీడయే న్నణిమ్ 149

ప్రవిష్టే చర్తణమణౌ క్లేదయే దుపనాహయేత్,
దద్యా ద్వాతహారాం వస్త్రం స్నిగ్ధాన్యన్నాని భోజయేత్. 150

తా. పరివర్తకమునందు మేఢమునకు ఘృతమును బూసి చెమటండిసి వాతహర మైన కాలలాదులచే మూడుదినములుగాని, లేక ఐదుదినములుగాని కట్టుగట్టి సిద్ధఘృతమును బూసి మేఢముణిని చర్మములో మెల్లమెల్లగ ప్రవేశింపంజేసి సిద్ధప వాతహరము లగు ద్రవ్యములచే కట్టుగట్టి వాతహరములగు ద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయుచుండిన ఘృతములచే వస్త్రకర్తంజేసి స్నిగ్ధకరమైన యన్నమును భుజింపంజేయవలయును.

❧ అపపాటికలక్షణము ౧❧

అల్పీయసీం యద్వా హర్షా ద్భలా ద్దచ్చేత్త్రియం శరః,

హస్తాభిఘాతా దధవా చర్మణ్యద్వర్తితే బలాత్, 151

మర్దనా తీక్షణాద్వాపి శుక్రవేగవిఘాతతః,

యస్యావపాట్యతే చర్మ తాం విద్యా దవపాటికామ్. 152

తా. సూక్ష్మమైన యోనిభిద్రముల స్త్రీతో బలాత్కారముగ రతికేళిఁ జేలుటచేసేని, లేక చేతి దెబ్బచేసేని, బలాత్కారమువలన మేఘచర్మము వ్యుత్పన్నంబగుటచేసేని, పిసుకుటచేసేని, అదురుటచేసేని, శుక్రవేగము నడ్డగించుటచేసేని మేఘచర్మము భిన్నంబై వీడను గలుగఁజేసిన అవపాటిక మనంబడును.

❧ చికిత్స ❧

స్నేహస్వేదైరిహం వైద్య శ్చికిత్సే దవపాటికాం,

తా. అవపాటికయందు స్నేహస్వేదోపచారములు సేయవలయును.

❧ నిరుద్ధప్రకసలక్షణము ❧

వాతోపస్పృష్టే మేఘోతు చర్మసంశ్రయతే మణిమ్. 153

మణిశ్చర్మోతనద్ధస్తు మూత్రస్తోతో రుణద్ధిచ,

నిరుద్ధప్రకసే తస్మి న్నందథార మవేదనమ్. 154

మూత్రం ప్రవర్తతే జంతో ర్తణిర్వివ్రియతేనచ,

నిరుద్ధప్రకసం విద్యా త్సరుజం వాతసంభవమ్. 155

తా. వాతసంబంధమువలన మేఘోసిడగలవాడైయుండ చర్మము వానిమేఘము ణిని మూసికొనుటవలన మూత్రమార్గము అడ్డగింపఁబడి పోట్టు, మంటలు లేకనే బిందు బిందువులుగ మూత్రమువెడలిన నిరుద్ధప్రకసమనంబడును. ఇది వాతమువలన జనించును.

❧ చికిత్స ❧

నిరుద్ధప్రకసే నాడీం లౌహీ ముఖయతోముఖిం,

దార్ద్రించ వాజతుకృతాం ఘృతాక్తాంసం ప్రవేశయేత్. 156

పరిషించే ద్వసాం మజ్జాం శింశుమారవరాహయోః,

చుక్రతైలం తథాయోజ్యం వాతఘ్నద్రవ్యసంయుతమ్. 157

అహాఢ్మ్యలతరాం సమ్యక్ జ్ఞాడీం గర్భే ప్రవేశయేత్,

భిత్వావా సేవనీం ముక్త్యా సద్యఃక్షతవదాచరేత్. 158

తా. నిరుద్ధప్రకసమనందు, ఇనుము, వెదురు, లక్క అనువానితో దేనిచేసేని నొకకలాకును రెండుముఖములుగలదిగ జేయించి కెయ్యిపుసి లోన బ్రవేశింపఁజేయుటజే దానినోరును దెరచి మొసలి, పంది అనువానియొక్క క్రొవ్వను, మజ్జను, వాత హారద్రవ్యయుక్తముగ జేయఁబడిన చుక్రతైలమును బోసి తదనంతరము సేవని యను

నాడినివదలి, మిక్కుటముగ స్థూలింబియందునాడిని ఛేదించి గర్భములూ బాగుగ బ్రవేశింపజేసి సద్యఃక్షతోపచారములం జేయవలయును.

—ॐ సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము ॐ—

వేగసంధారణా ద్వాయు ర్విహతో గుదసంక్రితః,
నిరుణధి మహాస్తోత్ర సూక్ష్మద్వారం కరోతిచ, 159

మార్గస్య సౌత్వాత్కృత్యేణ పురీషం తస్య గచ్ఛతి,
సన్నిరుద్ధగుదం వ్యాధి మేనం విద్యా తుదారణమ్. 160

తా. మలమూత్రానివేగము నడ్డగించుటచే గుదాశ్రితవాతము ప్రకోపించి గుదము నడ్డగించి గుదద్వారమును సన్నముగజేయును. బానివలన మలము కడుకష్టముమీఁద వెడలును. ఇదియ సన్నిరుద్ధగుద మనంబును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

—ॐ చికిత్స ॐ—

సన్నిరుద్ధగుదే తైలై స్సోకో వాతహరైర్నితః,
తథానిరుద్ధప్రకనే క్రియాపి కథితాహితా. 161

తా. సన్నిరుద్ధగుదమునందు వాతనాశకరైలసేదనమును, నిరుద్ధప్రకనమునందు జెప్పంబడిన సర్వక్రియలను జేయవలయును.

—ॐ అహిపూతనలక్షణము ॐ—

శక్యస్తూత్రసమాయుక్తే ధాతే షానే శిశోర్భవేత్,
స్విన్నేవాస్నాప్యమానేవా కంఠూరక్త కఘోద్భవా. 162
తతఃకంఠూయనాత్త్రిప్రం సిఫీటాస్రావశ్చ జాయతే,
ఏకీభూతం వ్రణం ఘోరం తం విద్యా దహిపూతనమ్. 163

తా. శిశువు మలమూత్రోత్సర్జనమును జేసిన పిదప గుదమును కడుగకుండుట చేసేసి, చెమటను తుడువకుండుటచేసేసి, స్నానముజేయించిన పిదప తుడువకుండుట చేసేసి, రక్తకఘములు ప్రకోపించి దురదను కలుగజేయును. పిదప గోకుటచే శీఘ్రముగ కురుపులు జనించి స్రావమును జేయించుటచే ఒకటితో నొకటిచేరి విస్తరించును. ఇదియ అహిపూతన మనంబును. (ఈభయంకరమైన రోగము తరుచుగ శిశువులకే జనించును.)

—ॐ శంఖానిలేపము ॐ—

శంఖ సౌవీర యష్ట్యావ్యైర్లెపః కార్యోఽహిపూతనే,

తా. శంఖము, సురమరాంబు, అతిమధురముమీనిని నూరి లేపనముజేసిన అహిపూతనము హరించును.

— పటోలాదిఘృతము ౧౮ —

పటోలపత్ర త్రిఫలా రసాంజన విపాచితమ్.

164

పీతం ఘృతం నాశయతి కృచ్ఛ్రమ ప్యహిపూతనం,

తా. చేతిపొట్టాకు, త్రిఫలములు, రసాంజనము అనువానికల్కములో ఘృతము గలిపి కాచి పానము చేసిన కష్టసాధ్యమైన అహిపూతనము హరించును.

— వృషణకచ్చలక్షణము ౧౯ —

స్నానోత్సాదనహీనస్య మలోవృషణసంస్థితః.

165

యదాప్రక్షిద్యతే న్యేదా త్కంఠా స్సంజాయతే తదా,

కంఠాయనా త్తతఃక్షీప్రం సోఘటా స్సాగ్రవశ్య జాయతే.

166

స్రావచర్వృషణకచ్ఛాం తాం శ్లేష్మరక్తప్రకోపజాం,

తా. స్నానము జేయునపుడు వృషణములమును బాగుగ కడిగి కొనకుండుటవలన వృషణములయందు మలముజేరి చెమటవలన లేమగలచై మిక్కుటముగ దురదను గలుగంజేయును. దానిని గోకిన క్షణముననే కురుపులు జనించి స్రావము గలుగును. ఇదియ వృషణకచ్చ మనంబడును. ఇది కఫరక్తములవలన జనించును.

— సర్జాదిలేపనము ౨౦ —

సర్జాంబు కుష్ఠ సైంధవ నితశ్శిద్ధారైః ప్రకల్పితోయోగః,

ఉద్వర్తనేన నియతం శమయతి వృషణకంఠూతిమ్.

167

తా. సర్జరసము, వట్టివేరు, చెంగల్వకోష్ఠ, సైంధవలవణము, తెల్లవాలు-వీనిని నూరి యెల్లపుడు పూయుచుండిన వృషణములయందలిదురద హరించును.

— కాసీసాదిలేపము ౨౧ —

కాసీస రోచనా తుత్థ హరితాళ రసాంజనైః,

అష్టపిష్టైః ప్రలేపోఽయం ముష్కకం డ్వహిపూతనే.

168

తా. అన్నభేది, గోరోచనము, మైలుతుత్థము, హరిదళము, రసాంజనము - వీనిని నిమ్మపండ్డరసముతోనూరి లేపనముచేసిన అండవృద్ధి, దురద, అహిపూతనము హరించును.

— నూకరదంష్ట్రలక్షణము ౨౨ —

సదాహ్లో రక్తపర్యంత స్త్వక్పాకీ తీవ్రవేదనః,

కంఠామూ వ్యర్చకారీచ సస్సాన్య త్నూకరదంష్ట్రకః.

169

తా. చర్మము దాహయుక్తంబై యెఱ్ఱిచై పండి తీవ్రవేదన, దురద, వాపు, లేక వ్రణముగలచై జ్వరయుక్తంబుగ నుండిన నూకరదంష్ట్ర మనంబడును.

—ॐ రాజీవచక్రము ॐ—

రాజీవమూలకల్కః వీతోగన్యేన సర్పిమా ప్రాతః,
శమయతి సూకరదంష్ట్రోద్భూతం జ్వరం ఘోరమ్. 170

తా. ఎఱ్ఱదామరగడ్డల కల్కములూ అపునెయ్యిగలిసి ప్రాతఃకాలమున నెల్లపుడు
సేవిపుచుండిన సూకరదంష్ట్రమువలన గలిగిన భయంకరమైన జ్వరము హరించును.

—ॐ రజన్యాదిలేపము ॐ—

రజనీం మాగ్గవంమూలం పిష్టం శీతేనవారిణా,
తల్లేపాద్ధంతి వీసర్పం వారాహదశనాహ్వయమ్. 171

తా. వసపు, గుంటగలగరవేరు-వీనిని శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన విస
ర్పము, వరాహదంష్ట్రము హరించును.

—ॐ స్వరభంగనిదానము ॐ—

వాతపిత్తే గళే జాతే స్వరభంగః ప్రజాయతే,
ఏతదుక్తంతు పూర్వేణ వామదేవేన సూనినా. 172

తా. వాతపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమునుజెందిన స్వరభంగము గలుగునని
పూర్వముందు వామదేవుడను మునీశ్వరుడు వచించెను.

—ॐ విభీతకాదిచూర్ణము ॐ—

విభీతక కణా ముంఠి నైంధవం తత్సమంసమం,
గోమూత్రేణ పిబే న్నిష్కం స్వరభంగప్రశాంతయే. 173
(మాధవనిదానే)

తా. తానికాయ, సిమ్మరి, బోడతరము, నైంధవలవణము - వీనిని సమభాగ
ములుగ చూర్ణముజేసి నిష్కమెత్తును గోమూత్రములూ గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము
హరించును.

—ॐ ఆర్ద్రకాదిచూర్ణము ॐ—

ఆర్ద్రకం భృంగ గోరంట వచా బ్రాహ్మీచ వాసుచీ,
ఏలాచూర్ణం సమాంశేన పలైకం వారిణా పిబేత్. 174
మాఘమానే చతుర్థశ్యాం కృష్ణపక్షే ద్విసప్తకే,
గాంధర్వో జాయతే సమ్యక్ కోకిలానాం స్వరో యథా. 175
(ఆయుర్వేదే)

తా. అల్లము, గుంటగలగర, గోరింట, వస, మండుకబ్రష్టి, భావంఢివిత్తులు,
ఘిలకులు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఒకపలము ను శోధకములూ గలిపి

మాఖిబహుళచతుర్దశి దినముమొదలు ౧౪ దినములు త్రాగిన కంఠస్వరము గాంధర్వ కోకిలస్వరములతో సమానంబగును.

— ౨౭ సైంధవాదిచూర్ణము ౨౭ —

సైంధవేంద్రయవం రాత్రై మరిచం చోష్ణవారిణా,
పాయయే త్కర్షమాత్రంతు గళదోషప్రశాంతయే. 176

తా. సైంధవలవణము, కొడిసెపాల, మిరియాలు - వీనిచూముర్లులో కర్షప్రమాణమును ఉష్ణోదకములో గలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన స్వరభంగము హరించును.

కరంజబీజ మజ్జా చ ద్వినిష్కం చోష్ణవారిణా,
గళదోషహరం పానే పథ్యాం తౌద్రకసంయుతామ్. 177

తా. క్రానుగవిత్తులలోని పప్పును రెండునిష్కములయెత్తు ఉష్ణోదకములో గలిపి త్రాగినను, లేక కరక్కాయచూర్ణమును తేనెలో గలిపి సేవించినను స్వరభంగము హరించును.

అభయా గంధకం తౌద్రం నింబబీజం సమాంశకం,
గళదోషహరం లేహ్యం సత్తౌద్రం పర్వతీరసమ్. (సిద్ధరస్వా వే) 178

తా. కరక్కాయ, గంధకము, వేపవిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెలో గలిపి సేవించినను, పూర్వోక్తపర్వతీరసమును తేనెతో సేవించినను స్వరభంగము హరించును.

ధాత్రీ ఫలరసైః క్షీరైః పానంస్యా త్స్వరభంగనుత్,
త్రిమాసేనేవయేన్నిత్యం స్వరభంగప్రశాంతయే. (నిత్యనాథీయే) 179

తా. ఉసిరికపండ్లరసమును పాలలో గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించును. స్వరభంగరోగనివారణార్థంబై చెప్పబడిన యౌషధమును మూడుమాసములు సేవింపవలయును.

— ౨౮ వదనదుర్గంధనిధానము ౨౮ —

కఫసిత్తే గళే జాతే వక్త్రే దుర్గంధసంభవః,
తచ్ఛాఘ్నత్యర్థం వఃష్యామి భైషజ్యం లోకమోహనమ్. 180

తా. కఫసిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన నోట దుర్గంధము గలుగును. అది శమించుటకై ప్రశస్తమైన చికిత్సల వచించెదను.

— ౨౯ చికిత్స ౨౯ —

సర్వసోమాతులుంగస్య సంయుతో మధుసగ్నిపా,
తౌలుదేశేప్రదేయశ్చ చూర్ణితం సైంధవం తథా. 181

గోజలైః క్వథితం పథ్యా మిసి కుప్త కణాన్వితం,
వదనస్య దురామోదం నిహంతి పరిశీలితమ్. 182

ధృతంచ కాంక్షకం దోషే పరితో భక్షయేత్సితాం,
తథాకృతే భవేదాన్యే దురామోదానుమర్దనమ్. 183

తా. మాదీఫలరసములతో తేనెగాని, నెయ్యిగాని, గలిపి త్రాగినను, సైంధవలహణ చూర్ణమును తాలుప్రదేశమునం దునిచినను, కరక్కాయలు, సదాప, చెంగల్వకోష్ఠు, పిప్పలి-పీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములతో కలిపి కాచి త్రాగినను, నోటిదుర్గంధము హరించును. లేక కలిలో పంచదారగలిపి గంధూషముజేసిన నోటిదుర్గంధము హరించును.

— ౧౩ మహాదివటీకములు ౧౬ —

గోమూత్రే క్వాథయే త్కుప్తం వాలుకం సహారీతకీ,
పిష్ట్యా ధార్యావటీఃకృత్వా ముఖదుర్గంధనాశనీః. 184

తా. చెంగల్వకోష్ఠు, కూతురుబుడను, కరక్కాయలు - పీనిని చూర్ణముచేసి గోమూత్రములతో గలిపి వండి నూరి మాత్రలుజేసి నోట నునిచికొనిన నోటిదుర్గంధము హరించును.

— ౧౪ లాజాదికషాయములు ౧౬ —

లాజా జాలీఫలం పూగో మాక్షికంచ పిబేదను,
శీతతోయం పలార్ధంచా ప్యాశ్యదుర్గంధశాంతయే. 185

తా. పేలాలం, జాడికాయ, టోకలు-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములతో నునిచి తేనెతో మర్చించి మాత్రలుజేసి భక్షించి వెంటడిగ ఆరవలము శీతోదకమును త్రాగిన నోటిదుర్గంధము హరించును.

— ౧౫ పులిష్టినిదానము ౧౬ —

వాతేన కఠినం పీతం జాయతే కండుభేదనమ్. 186

తా. వాతమువలన కఠినమై పచ్చగ నుండు పులిష్టిని జనించును.

— ౧౬ చికిత్స ౧౬ —

అశ్వత్థస్యత్వచోభస్త చూర్ణేన సమమిక్రితం,
నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మద్వ్యంతేన విలేపయేత్. 187

ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికా జయేత్,

తా. రానిచెక్కలబూడిద, కొత్తనున్నము-పీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి

వానికి సమముగ వెన్నగలిపి లేపనముజేసిన ముఖము, గుదపార్శ్వము, నడుము-
వీనియొ డుండెడి పులిసిద్ధు నశించును. (మఱియు నక్కసీటామరసమును బూసిన పులిసిద్ధు
నశించును.)

❧ ఛాయారోగనిదానము ❧

ఛాయారోగం ప్రవక్ష్యామి వాతదోషాదిసంభవమ్. 188

ఉ త్తమాంగస్య కేశేషు రక్తరూపం ప్రజాయతే,

తా. వాతాదిదోషమువలన శరమునందలి పెట్టుకలు రక్తవర్ణంబులైన ఛాయా-
రోగ మనంబడును.

❧ ఛాయారోగచికిత్స ❧

జపాపుష్పశతం హంతి కృష్ణగోమూత్ర లేపనాత్. 189

గుంజామూలఫలం చూర్ణం కంటకారిఫలద్రవైః,

లేనలేహానిహంత్యాశుఛాయారోగంసుదుస్సహమ్. (సిద్ధరస్నాచ్ఛ వే)

తా. నూజు దాసానిపువ్వులను కరియాపుమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసిన
ఛాయారోగము హరించును. మఱియు గుంజవేరు, గుంజవిత్తులు-వీనిచూర్ణమును నేలము
లకపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన ఛాయారోగము కీఘ్రముగ
హరించును.

భల్లాతఃఫలద్రావై స్నుహి టూరయుతై ర్దయేత్,

కుంకుమం మరిచం చార్ధం పిష్ట్యా తైలేన లేపనాత్. 191

పక్వా తైలం నిహంత్యాశు లేహో జంబీరజద్రవైః,

లాఘో భల్లాతకం ముస్తా కుష్ఠ గుగ్గులుసర్పిషా. 192

విశంకేన సమం చూర్ణం పిబే చ్ఛాయాహారంవరం, (శారీరే)

తా. జీడిపండ్లరసమును జెముడుఘౌరములో గలిపిగాని, లేక కుంకుమపువ్వు
న భాగము, మిరియాలు ౪ భాగము-ఈరెంటిని నూరి నూనెలో గలిపిగాని, నిమ్మపండ్ల
రసములో నూనెను గలిపి కాచిగాని, లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును.
లక్క-బియ్యము, జీడిగింజలు, తుంగము నైలు, చెంగల్వకోళ్లు, గుగ్గిలము, వాయువిడం
గములు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కేలిలో గలిపి త్రాగిన ఛాయారోగము
హరించును.

❧ భల్లాతకాదిలేపము ❧

భల్లాతకం కృష్ణలిలాః కంటకారిఫలం సమమ్. 193

పిష్ట్యాతండులతోదేన లేపశ్చాయాం వినాశయేత్, (నిత్యనాభీయే)

తా. జీడివిత్తులు, నల్లనువ్వులు, నేలములకపండ్లు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి వియ్యపుకడుగుతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును.

భల్లాతకం చ బృహతీ గుంజామూలం కశిల్లకిమ్.

194

మధునాసహలేపేన ఛాయారోగం వినశ్యతి,

తా. జీడివిత్తులు, ములకవిత్తులు, గురిజపేరు, కాకరపేరు - వీనిని సమభాగములుగ లేనెతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును.

— ఆరోచకలక్షణము —

వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభ శ్రోధైర్వనోద్ధాశనరూపగంధైః,

అరోచకాస్య్యుపరిహృష్టదంత కషాయవస్త్రస్యసతోఽనిలేన. 195

(మాధవనిదానే)

తా. వాత, శిత్త, కఫ, సన్నిపాత, శోక, భయ, అతిశ్రద్ధ, లోభములవలన అరోచకము జనించును. ఇది జనించినపిదప మనోవేదన, అన్నాదిరూపకరమైన దౌర్గంధ్యము గలుగును. మఱియు అరుచి వాతజనితంబై యుండిన దంతములు పులిసినట్టుగ, నోరువగరుగ నుండును.

— చికిత్సలు —

కుష్ఠ సౌవర్చలా జీర శర్కరా మరిచం బిడం,

థాన్వైలూ పద్మకోశీర పిప్పల్య శృందనోత్పలమ్. 196

లోధ్ర లేజ్జీవతీ పథ్యా శ్మయషణం న యనాగ్రజం,

అర్ద్రదాడిమ నిర్యాస స్సా జాజీ శర్కరాయుతః. 197

సత్రైలమాక్షికాహ్యేతే చత్వారః కబళగ్రహః,

చతురో రోచకాః ఘ్నంతి వాతాద్యేకజసర్వజాన్. 198

తా. చెంగల్వకోష్ఠ, సౌవర్చలవణము, జీలకఱ్ఱ, మిరియాలు, బిడాలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, లేనె అనువానిని సమముగ గలిసి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రాతఃసాయంకాలములయందు రేగుపండంత *కబళముజేసిన వాతారోచకమును, ధనియాలు, ఏలకులు, తామరదుంపలు, వట్టిపేరు, పిప్పళ్ళు, శ్రీగంధము, నల్లకలువగడ్డలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, లేనె అనువానిని సమముగ గలిసి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంతకబళముజేసిన పిత్రారోచకమును, లొద్దగవట్టు, వెక్కుడుతీగె, కరక్కాయ, శొంతి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, యవతొరము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, లేనె అనువానిని సమముగ గలిసి లేహ్యపక్వముగ

* కబళ మన—నోటియందు దున్నిచికొని నమలుట యన్యుట.

వండి రేగుబండంత ప్రాతస్సాయంకాలముల కలశముజేసిన కఫారోచకమును, జీలకఱ్ఱను చూర్ణముజేసి యం దల్లపురసము, దాడిమపండ్లరసము, శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, పంచదార, అవనూనె, తేనె - అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కలశముజేసిన సన్ని పాతారోచకమును హరించును.

శమయతి కేసర మరుచిం సలవణఘృతమాశు మాతులుంగస్య,

దాడిమచర్వణ మథవా చరకోరుచికారిశూచయమాస.

199

తా. మాదీఫలకేసరములు, నైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు తగుమాత్రము నెయ్యిగలిపి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు భక్షించినను, లేక పుల్లదాడిమగింజల బాగుగనమిలి భక్షించినను అరుచి శీఘ్రముగ నశించు నని చరక సంహితయం దుదహరింపబడియున్నది.

శర్కరా దాడిమం చాథ ద్రాక్షౌ ఖర్జురమేవ చ,

కేసరం మాతులుంగస్య సింధునా మధునాపి వా.

200

అస్యవైరస్య శమనం భక్షయే త్కర్న సమితమ్,

తా. దీపద్రాక్ష, ఖర్జురము, మాదీఫలకేసరములు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి అందు శర్కర, దాడిమపండురసము వైచి నైంధవలవణము నైనను, తేనెనైనను గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి అదోకకర్నమును సేవించిన అరుచి హరించి జీహ్వకు రుచి గలుగును.

విడంగచూర్ణం కర్నైకం ట్నోద్రై శ్చతుర్గుణైర్ముతమ్.

201

అసాధ్యమపి సంహన్యా దరుచిం వక్త్రధారణాత్,

తా. ఒకకర్నము నాయువిడంగములచూర్ణమునందు ౪ కర్నముల తేనె గలిపి కొంచెము వెచ్చజేసి గట్టియైనపిదప రేగుబండంతమాత్రముజేసి యందోకమాత్రము పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన అసాధ్యమైన అరుచి హరించును.

సితా వ్యోమక కపిత్థానాం చూర్ణం ట్నోద్రేణ తద్వృటిమ్.

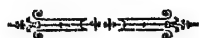
202

సర్వారోచకశాంత్యర్థం ధారయే ద్వదనాంబుజే.

తా. శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు శర్కర, వెలగపండుగుఱ్ఱ, తేనె గలిపి పక్వముగ వండి మాత్రముజేసి పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సమస్తమైన అరుచులు నశించును.

ద్వా విం శ స్ర క ర ణ మ్.

త్రయోవింశ ప్రకరణము

విషరోగనిదాసలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. బాలచంద్రకళామాళిం భుజగేంద్రవిభూషణం,
తారకం సచ్చిదానందం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తాత్పర్యము. బాలచంద్రునిచిహ్నమున ధరించిన వాడును, సర్పములే యాభరణములుగ గలవాడును, జగత్తును దరింపజేయువాడును, సచ్చిదానందరూపుడును, లింగస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజియించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాద్భిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములతో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయ మను సిగ్రంథము యొక్క త్రయోవింశ ప్రకరణమును పఠింపుచున్నాడను.

— విషనిదాసము ౨ —

అనేకవిషజీవానాం చూర్ణం ముఖవిమైర్యుతం,
మిశ్రితం నఖదంతైశ్చ లోహాద్యం చూర్ణసంచయమ్. 3

కృత్రిమం తు విషం ఖ్యాతం పక్షిమాసా ద్విబాధతే,
అలస్యం కురుతే జాడ్యం కాసశ్వాసబలక్షయమ్. 4

రక్తస్రావో జ్వర శ్శోభా పీతచక్షుశ్చ లక్షణం, (బ్రహ్మగారుడే).

తా. అనేకవిషజంతువులు, ముఖమునందు విషముగల సర్పాదిజంతువిషములు, గోశర్ప, దంతములు, లోహాదులు మొదలగువాని చూర్ణాదు లన్నాదులతోడ గలిపియుసం గుటయ కృత్రిమవిష మనంబడును. ఇది ౧౫ దినములకుగాని, ఒకమాసమునకుగాని విషమెక్కి బాధించును. దానిలక్షణము లెవ్వి యనిన—అలస్యము, జాడ్యము, దగ్గు, ఉబ్బసము, బలక్షయము, రక్తస్రావము, జ్వరము, శరీరమునందు వాపు, నేత్రములయందు చునపు వర్ణము అనునవి యనుట.

— భిమరుద్రరసము ౩ —

మృతంస్వర్ణం శుద్ధసూతం శుద్ధం వై హేమమాక్షికమ్. 5

త్రయాణాం గంధకం తుల్యం మధ్యం కన్యాద్రవైర్దిసం,
తచ్ఛుష్కం ససితక్షాద్రం మౌషికం లేహయేత్సదా. 6

వస్పామూలం శృతం క్షీరై రనుస్యార్థ ద్ధరనాశనం,

తా. స్వర్ణభస్మము, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము-ఈమూటికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకము గలిపి కలబందరసముతో నొకదినము మర్దించి సీద సెండించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార, తేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేవించి వెంటడిగ పాలలో చిత్రమూలమును వైచి కాచి త్రాగిన కృత్రిమవిషము నివర్తించును.

— శట్యాదియోగము ౧ —

శటీ పుష్కరమూలం చ పాచ్యం పారావపిత్తకమ్.

7

మత్తిబే చ్ఛీతలం పానే గరత్పష్టాజ్వరాపహం, (మాధవనిదానే)

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, పావురపుషిట్టచేదు-వీనిని సమభాగములుగ వండి శీతోదకముతో ద్రాగిన కృత్రిమవిషములు, దప్పి, జ్వరము నివర్తించును.

— ఆభయాదిపటికములు ౧ —

వృష భూనింబ పత్రాణి పటోలం చ పలంపలమ్.

8

తోయేచాష్టగుణేక్వాథం పాదశేషం సమాహరేత్,

క్వాథ తుల్యం ఘృతం గవ్యం ఘృతార్థ మభయారసమ్.

9

ఘృతశేషం పచేత్సర్వం పాన్వాషహరం ఘృతం, (మాధవకల్పే)

తా. అడ్డసరము, నేలచేము, చేదుపొట్టాకు-వీనిని దినుసుకు పలిమెడుచొప్పున దంచి ౨ర పలము లుదకముపోసి నాలవభాగముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ అవునెయ్యి, అవునేతికి సమముగ కరక్కాయలరసము గలిపి చిక్కగ వండి నేవించిన విషదోషము నివర్తించును.

— సర్పాక్షియోగము ౧ —

సమూలపత్రాం సర్పాక్షిం జలేన క్వథితాం విభేత్.

10

సరమూత్రైశ్చ వా పిష్టాం విభే త్సర్వగదాపహం, (ఆయుర్వేదే)

తా. సర్పాక్షిసమూలమును దంచి యుదకములో వైచి కషాయముగాచి త్రాగినను, లేక సర్పాక్షిని సరమూత్రముతో నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు నివర్తించును.

— విషచికిత్స ౧ —

న్యగ్రోథో రజనీ కుష్ఠం పిష్టాజ్వలం గృహధూమకమ్.

11

తండులీయకమూలేన కర్షం గరహరం విభేత్, (అశ్వినికల్పే)

తా. మట్టి, పసపు, చెంగల్వకోళ్లు, కరుధూపము, చిట్టివేరు - వీనిని సమభాగ ఘ్రులుగ నూరి కర్షప్రమాణమును నేతితో గలిపి నేవించిన విషదోషము నివర్తించును.

శిరీషం మేఘనాదం చ సవనీతసమన్వితమ్. 12

భల్లాతకం విషం హంతి లేపనేన ఊణా ధ్వునం, (అన్యశాస్త్రే)

తా. దిరిసెనము, చిట్టి, బీడి-వీనిని సమభాగములుగ నూరి వెన్నలో గలిపి లేప నము జేసిన విషము నిశ్చయముగ ఊణకాలములో నివర్తించును.

—౧౭ కుక్కకాటునకు చికిత్సలు—

గుడ త్రైలార్కదుగ్ధస్య లేప శ్వానవిషం హరేత్. 13

పిష్టాపామార్దమూలం తు క్షరైకం మధునా లిహేత్,

శ్వానదప్తవిషం హంతి లేపా త్కుక్కుటవిష్టయా. 14

(భేషజకల్పే)

తా. చెల్లము, నూనె, బిల్వేడుపాలు వీని నేకముజేసి లేపనము జేసినను, కర్ష ప్రమాణము ఉత్తరేణువేళ్ళను నూరి తేనెలో గలిపి భక్షించినను, లేక కఱచినస్థలమున కొడివిష్టమును లేపనము జేసినను, వెల్లికుక్క (నక్క) విషము నివర్తించును. (గొడ్డు కాకరగడ్డకు ౪౦ దినములు సేవించినను, లేక మంగ, బోడతరము-వీనిరసములో మూడు నూనెబొట్లు గలిపి ౪౦ దినములు త్రాగినను వెల్లికుక్క, నక్క విషములు నివర్తించును.)

నింబ కుటజవీజాని చందనాంబుజకేసరం,

క్షీరైః పిష్టం నిహంత్యాశు శ్వాన మారాలజం విషమ్. 15

(మాధవనిదానే)

తా. వేపచిత్తులు, కొడిసెచిత్తులు, చందనము, తామరగరులు-వీనిని పాలతో నూరి త్రాగిన కుక్కకాటు (నక్కకాటు) పిల్లికాటు శిశుముగ నివర్తించును. (ఒక తులము వెంట్రుకలను మంగలములో వైచి మసిజేసి దానిలో నూనెగలిపి త్రాగినను, లేక శరీరమునకు కాకరాకురసము పూసికొని స్నానముజేసినను వెల్లికుక్క, నక్క విషము నివర్తించును. కుక్క, నక్క విషములయం దొకపత్తరముపఱచు చప్పిడి పంట కమును భుజించుటయేగాక స్త్రీసంగమము, ఆవాలు, మామిడికాయ అనువానిని వర్జింపవలయును.

—౧౮ మూషకవిషచికిత్స—

శిలా తాళక కుష్ఠం చ భావ్యం నిర్దుండిజద్రవైః,

పానంమూషకదప్తానాం దంతతీవ్రవిషం హరేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, చెంగల్వకొమ్మ-వీనిని వావిలాకు రసముతో నూరి భావనజేసి త్రాగిన ఎలుకకాటు శిశుముగ నివర్తించును.

చిరిచాఫలసమాయుక్తం గృహధూమం పలార్థకం,

పురాణాశ్మేన సప్తాహం లిహే దాఖువిషం హరేత్.

17

తా. చింతగింజలు, కరుధూపము - ఈరెండిని నూరి అరవలమును ప్రాతఃనేతితో గలిపి భక్షించిన ఎలకకాటు హరించును.

శిరీషకుసుమం తక్తై ర్వత్సనాభయుతం పిబేత్,
విషం మూషకదష్టానాం శమమాప్నోతి తత్త తాత్. 18

తా. దిరిసెనపువ్వు, శుద్ధిజేసిన నాభి - పీనిని చల్లతో నూరి త్రాగిన ఎలక కాటు తత్త్వణమున నివర్తించును. (మఱియు వెంట్రుకలను త్రాడుగాపేసి ముడిచేసి జిల్లేడు పాలులో నేడుమార్లు దడిపి చుంచెలుక కఱచినస్థలమున గాల్చి దానిపై జిల్లేడుచెక్క పొడి నద్దిన చుంచెలకకాటు నివర్తించును.

తోయైర్వా నాగరం నస్యం పిబేద్వా ఘృతసైంధవం,
అర్కదత్తూరమూలంవా జలపానే విషాపహమ్. 19

తా. కొంతి నుదకముతో నూరి నస్యము జేయించినను, లేక శుద్ధిజేసిన నాభిని సైంధవలవణముతో నూరి త్రాగించినను, లేక జిల్లేడు, ఉష్ణైత్త పీనివేరు నుదకముతో నూరి త్రాగించినను విషము నివర్తించును.

❖ వృశ్చికవిషచికిత్స ❖

కాకజంఘీయమూలం చా ప్యారనాశేన పేషయేత్,
పానాద్వా లేపనాచ్చైవ విషం వృశ్చికజం హరేత్. 20

తా. వెలుమనంధివేరును కలితో నూరి త్రాగినను, లేక దానిని గంధము దీసి కఱచినస్థలమున లేపనముజేసినను, లేలువిషము నివర్తించును. (మఱియు కంగేడుకొనల రసమునద్రాగిన తేలుగఱచుటచేగలిగిన రక్తవసునము నివర్తించును.)

❖ ప్రభావలివటికములు ❖

హరిద్రా నింబపత్రాణి సింహి మరిచాని చ,
విశంగం భద్రముస్తా చ జీరకం విశ్వభేషజమ్. 21

చిత్రకం సైంధవం శుష్కం విషం పాతా హాతకీ,
ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ పేషయేత్. 22

చణప్రమాణవటికా శ్చాయాశుష్కాశ్చ కారయేత్,
ఏకాముష్ణోదక్తైః పీత్వా విషూచీం చ వ్యపాహతి. 23

లూతవిస్ఫోటభేదం చ గోమూత్రేణ విలేపయేత్,
అష్టై తక్రేణ సేవేత సర్పదష్టవిషం హరేత్. 24

మహారక్తప్రవాహే తు శ్రీగంధేన సమం పిబేత్,
అర్కక్షీరయుతం లేప్యం వృశ్చికాదివిషం హరేత్. 25

హంతి పుష్పం చ పటలం రంభా కందరసాన్నితం,
కాకమాచీరసైః పీత్వా తిమిరణి వినాశయేత్. 26

నీలికాయారసైర్యుక్తై రక్తాంగత్వం వినాశయేత్,
గుడేన మిశ్రితం భుక్త్వా వాతరోగం వినాశయేత్. 27

భృంగరాజరసైః పీత్వా శిరసో దాహసుద్భృశం,
తండులొడకనంమిశ్రం కాశకృచ్ఛం వినాశయేత్. 28

గోమూత్రేణయుతం పీత్వా ప్లిహారోగం వినాశయేత్,
ఛాగక్షీరసమాయుక్తం వాతకాం చాశ్వగంధికామ్. 29

పీత్వా మండలవర్జ్యంతం రాజయశ్చ వినాశనం,

తా. ప్రానివసపు, వేపాను, పిప్పలి, మిరియాలు, వాయువిడంగములు, భద్రము సైలు, బీలకల్లు, శొంఠి, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము, చెంగల్వతోస్తు, అతివస, చిరుబొడ్డి, కర్రొక్కయ దీనిని సుసభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి మేకపంచితముతో నూరి సెనగింబలుంత ముశ్రలుజేసి నీడ నుండించి యందొకదాని నుష్టోదకముతో సేవించిన విషాచియు, ఆవుపంచితముతో బాది లేచనము జేసిన బాత, దిసోస్థిటకవ్రణములును, ఎనిమిదిమాత్రల పల్లతో సేవించిన పాముకాటను, చందనానుపానముతోడ ద్రాగిన మిక్కుటముగ రక్తముగారుటయు, జిల్లేడుపాలతో బాది లేచనముజేసిన లేలు మొదలగువాని విషంబులును, అరటిగడ్డరసముతో బాది నేత్రముల కంజనముపేసిన కంటిపువ్వులును. పొరలును, కాచియాకురసానుసానముతోడ సేవించిన తిమిరరోగంబులును, నీలియాకురసముతోడ సేవించిన సర్వాంగముల రక్తము ప్రవించుటయు, బెల్లముతోడ సేవించిన వాతరోగంబులును, గుంటగలగరాకురసానుసానముతోడ సేవించిన శిరము మండుట (తలనొప్పుట)యు, చిట్టియాకు రసానుసానముతోడ సేవించిన కష్టసాధ్యంబులగు దగ్గులును, ఆవుపంచితముతోడ సేవించిన ప్లిహారోగంబును, మేకపాలతో పెన్నేరుగడ్డచార్ణమును, ఈయాషభమును గలిపి ఒకమండలముపఱచు సేవించిన రాజయశ్చయు నివర్తించును. (మఱియు సీప్రభావతివటికములు లేలు, పాము విషముల హరింపంజేయుటయందు ప్రశస్తంబులు.)

—౧౭ పులికోనుచికిత్స ౧—

క. వెలగయు నావయు ముద్దగ, గలయంగ మర్దించియదియుఖాదము సేయ
న్నిలలోనును జులగఱచిన, పులికోనులవిషము విఱిగిపోవు మహత్తా.

—౧౮ తాటిజెట్టికి చికిత్స ౧—

గీ. ధాడజీవక్రమందునఁ దాటిజెట్టి, గొట్టెపామును మనుజులఁ గుట్టెనేని
తెల్లచౌటినుడక జెట్టిలేటనీరు, ద్రాగియదిగొట్టవలయునుదత్స్థలమున.

— విషప్రతివిషములు ౧ —

సీసమాలిక:—

ఊహగగన్నేర్లగొగిగరక్తాయలు పొత్తిగడ్డయుసొంటిపొందుమీలు
జీడిగింజదలంపఁ జెలఁగిమోదుగుపువ్వు ధరజెమ్ముపాలకుఁ దంగెడాకు
ముసిడికినేరేడు మొగిలిచెక్కయుబొందు గర్భూరమునకునుగలగరాకు
నేరేడుపండ్లకు నెఱిదుగ్గ మావకు నుసిరికపప్పు దా నుచితమగును
దేనె కాజ్యమునకు ధీరత నుదకంబుఁ జిక్కుఁ దమ్ములమునఁ జింతపండు
తాఁకినజీడికిఁ దగ దూలఱోవిల యుమైత్తవెట్టి దా నుడుగువిధము
తామరచూర్ణము తగఁ బుల్లపావిలి పరఁగ నాక్షణమునఁ బచ్చికడుగు
తింత్రిణిఫలమునఁ దిలకింపఁ బసపును బెరుగుకు వేన్నీళ్ళు పెట్ట మేలు
మామిడిజీడికి మహినారికడపాకు స్థిరము సున్నమునకుఁ దిప్పతీగె
తెలికపిండికి నూనె తేటయటుకులగు సైంధవలవణంబు సరసమగును
సొంటి పిప్పళ్ళకు సొరిది మిర్యాలకు గ్రూలాటికడుగును గ్రోలగుణము
కడఁగి యనుములకెల్లగంధంబుసిద్ధంబు దూలింపదెగడకుఁదుమ్మచెక్క
పెసలు బెల్లమునకుఁ బసచల్లగుమ్మడి యలుఁగనికూటికి నావయంద్రు
నూనెయింగువకొప్పు గానఁగేతకిరసంబడవిబీరకుము స్థలవరియుండు
వత్సనాభులకెల్ల వరుసతో నాచిట్టి వెసఁ జేతరాసికి విరిగినార
కందకు దమలపా కందమై విలసిల్లుఁ బసపంటికి సొంటి బాగునొను
గనకబీజములకుఁ గడునిమ్మరసమును జీలకఱ్ఱ నిడుండు చెన్నుమీఱు
గడునిమ్మపండ్లకు ఖర్జూరఫలమును పొసఁగ సున్నమునకుఁ బసపుశుద్ధి
నారికేళమునకు నలవరిచియ్యంబు మొనసి సువ్వులకెల్ల మొగలిరసము
జిల్లేడుపాలకుఁ జెంచలిసీలాకు పాషాణములకెల్లఁ బ్రత్తిగింజ
నల్లమందుకు సొంటి యల్లంబు సిద్ధంబు బలురక్కసికిన్దెల్ల నులిమిడాకు
నేతికిఁ బులిచల్ల నేర్పుతో సుంధిల్లు జిల్లకు ద్రాగుడు జిల్లిగింజ

గీ. లనుచునుగ్రవిషంబులనవనినడఁచు, జెలఁగుచునునిర్విషంబులఁజెప్పి
రిట్లు, సిద్ధపారంబులందు దాఁ జెలువమైన, వైద్యశాస్త్రంబులందుల
వరుసఁ దెలిసి.

— సర్వదష్టలక్షణము ౧ —

ప్రాంతిర్హారాఘాతిసారశ్చ శూలం వాంతిశ్చ కంపనమ్.

కాసశ్వాసా తీవ్రదాహో లక్షణం గద్గదస్వరః, (బ్రహ్మగారుడే)

తా. భ్రాంతి, మూర్ఛ, అతిసారము, శూల, వాంతి, వణుకు, కాసశ్వాసములు, తీవ్రమైనదాహము, హింస్వరము-ఈలక్షణములవలన పాము గఱచిన దని తెలియ పలయును.

—ॐ పుత్రజీవయోగము ॐ—

పుత్రజీవీఫలే మజ్జా శీతతోయేన వేషయేత్. 31

లేపనే చాంజనే పానే నన్యే సర్వవిషాపహం,

తా. పుత్రజీవికాయలలో నిగుజ్జను శీతోద్రవముతో నూరి లేపనముజేసినను, నేత్రముల కంజనము వేసినను, లేక ద్రాగినను, లేక నన్యము చేయించినను సర్వసర్వదష్టవిషములు హరించును.

—ॐ విషహరచిక్త్యలు ॐ—

స్థావరం జంగమం చైవ కృత్రిమం యోగజం తథా. 32

నిష్కమాత్రం నసం దేహో కాలదష్టోఽపి జీవతి,

తా. స్థావర, జంగమ, కృత్రిమవిషయములయం గోకనిష్కము పుత్రజీవి జేస మును ప్రతిదినమును సేవింపుచుండిన సర్వమైన పాములకాటు నివర్తిం చుటయేగాక కృష్ణసర్పాదులకాటును నిస్సంశయముగ నివర్తిం చును.

ముసలీ టంకణం పానే కాలదష్టోఽపి జీవతి. 33

కటుకా ముసలీమూలం పిబే త్రోయం విషాపహం,

తా. నేలతాటిగడ్డరసములో వెలిగారముగలిపి త్రాగిన కృష్ణసర్పదష్టుడైనను జీవించును. లేక చేతిబీరవేళ్ళు, నేలతాటిగడ్డలు-నీనిని నూరి రసముదీసి త్రాగిన సర్పవిషములు హరించును.

జలేన లాంగలీకంద నన్యే సర్వవిషాపహమ్. 34

వారిణా టంకణం పీత మథవార్కస్య మూలకం,

తా. చెన్నుపర్లగడ్డ నుదకములో నూరి నశ్యముజేయించినను, లేక తుంగగడ్డలు, వెలిగారము-నీనిని నూరి త్రాగినను, లేక జిల్లేడువేరును నూరి త్రాగినను సర్పవిషములు హరించును. (లేక నేలగుమ్మడువేరు గంధమును భక్షించిన పేరులేని పాములవిషము హరించును. లేక పావరవేళ్ళరసమునుగాని, ఈశ్వరచెట్టు సమూలరసమునుగాని, లేక చిట్టివేళ్ళరసమునుగాని త్రాగిన విషములు నివర్తిం చును. కాసరగడ్డను బిళ్ళలిగ దరిగి జిల్లేడుపాలతో నేడుమార్లుభావనచేసి నీడ సెండించి చింతగింజంత భక్షించిన సర్పవిషములు హరించును.

ఇతి సర్వవిషాదీనాం సర్వస్థానగతే తథా.

35

గోక్షీరై రజనీక్వాథం పిబే త్వర్వవిషాపహం,

తా. అవుపాలలో పచ్చిపసపు గలిపి కషాయముగాచి త్రాగిన సర్వస్థానముల జెందియుండు పాము మొదలగువానివిషము హరించును.

గోమూత్రై ర్నరమూత్రైర్వా పురాణేన ఘృతేన వా. 36
హరిద్రా పానమాత్రేణ విషం హంతి చరాచరం,

తా. పచ్చిపసపుపొడిని గోమూత్రముతోగాని, నరమూత్రముతోగాని, ప్రాత నేతితోగాని సేవించిన స్థావర జంగమాది సర్వవిషములు హరించును.

అశ్వగంధా మేఘనాదో గోమూత్రే మహిపాక్షికమ్. 37
గృహధూమయుతం లేపా శివకంఠవిషాపహం,

తా. పెన్నేరుగడ్డ, చిట్టివేరు, మహిపాక్షిగుగ్గిలము, కరుధూపము-వీని నావుపంచి తముతో నూరి లేపనముచేసిన కాలకూటవిషముగూడా హరించును.

పంచాంగ మశ్వగంధాయాః ఛాగమూత్రేణ వేషయేత్. 38
లేపనా న్నేహసం దేహా గోనసావిషనాశనం,

తా. పెన్నేరుసమూలమును మేకపంచితముతో నూరి లేపనముచేసిన దాసరి పాముగఱచిన విషము నిశ్చయముగ హరించును. (మఱియు అమావాస్య ఆదివారము నాఁడు భూతాంతుశపువేరును దెచ్చి దానిని పాముగఱచినచో గంధముదీసి అందు మూడు నూనెబొట్లు గలిపి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించును.)

కర్కటీమూలలేపేన సర్పదప్త స్సుఖీభవేత్. 39

తా. అగాకరవేరును నూరి లేపనముచేసిన సర్పవిషము హరించును.

అలాటుబీజంచ కరంజబీజం కోశాతకీబీజ శిరిషబీజం,
గోమూత్రపిష్టం పరమేతదిష్టం పానాదినా సర్పవిషాపహరమ్. 40

తా. చేదానుగపువిత్తులు, క్రానుగవిత్తులు, చేతిబీరవిత్తులు, దిరిసెనపువిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ నావుపంచితముతో నూరి అవుపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన సర్పమైన పాములవిషము నివర్తించును.

శ్వేతార్కమూలం కుటజస్యమూలం కోశాతకీహింగు వచాసమేతం,
అజేనమూత్రేణకటుత్రయం చ పిష్టం విషంహంత్యపికాలకూటమ్. 41

తా. తెల్లజిల్లేడువేరు, కొడిసెపాల, చేతిబీరవిత్తులు, ఇంగుళ, వస, త్రికటుక ములు-వీనిని సమభాగములుగ మేకపంచితముతో నూరి మేకపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన కాలకూటాది సర్పవిషములు హరించును. (మన్నూరు కరక్కాయల భక్షించిన శవస్తమైన పాములవిషము హరించును.)

❧ శ్రీత్రాంజనము ❧

తా. మందుడువం డొకఁగము, ప్రాగమిత్తులు ౧ భాగములు, మిరియాలు ౧౫ భాగము-వీని నిష్కపండ్లరసముతో మద్దిగచి కణికలుచేసి కలితోగాని, నిష్కపండ్లరసముతో గాని చాచి కన్నులఁజెట్టిన సర్వమైన పాములవిషము, సుఖజన్ముల నిశ్చయముగ హరించును.

క. సకలునకు బక్షకునకును, బ్రకటముగ ననంతకునకును బర్తకునకు వాసుకి శంఖపాల కర్కోటక ఘనపర్తకుల నాదటను వివరింతున్.

❧ ఆప్యసనినిదాన, తద్విజ్ఞానసాధనము ❧

(ఆనివారమునాఁడు గఱచినపాము అంగతుఁ డనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విష ముండును. కావున దొంగలదొంగదన ఆ ఆ ఆ అనునక్షరముల వ్రాసి "ఆనంత హేలి హేలి విజయా విజయాయస్వాహా" అని మంత్రముతో నభిమంత్రించిన విషము దిగును. మఱియు సీమంత్రముతోడనే ఉచ్ఛ్వాసము నొనెను మంత్రించి త్రాగించిన నాది వారమునాఁడు గఱచిన అనంతుఁ డనెడి పామువిషము దిగును. దిగెను వారమునాఁడు గఱచిన పాము వాసుకి యనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున మోకాటికీలమీఁద ఆ ఆ ఆ అను నక్షరముల వ్రాసి "వాసుకి వాసుకి వాసుకి హేలి హేలి విజయాయస్వాహా" అనుమంత్రముతో "మోకాటిమీఁద దిగమంత్రించి గి కర క్కాయల మార్జములలో నెయ్యిగఁగి మంత్రించి త్రాగించిన పిమ్మట వారమునాఁడు గఱచిన వాసుకి యనుపామువిషము దిగును. మంగళ వారమునాఁడు గఱచిన పాముపేరు తక్షకుఁ డనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున కంఠస్థానమునందు లి లి లి అనునక్షరముల వ్రాసి "తక్షక తక్షక తక్షక హేలి హేలి హేలి విజయాయ స్వాహా" ఘట స్వాహా దిగు దిగు సిం గురుప్రసాదం" అనుమంత్రముతో మంత్రించి పేపాకుచు, దానిచెక్కినునూరి రసముదీసి వైమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగించిన మంగళవారము నాఁడు గఱచిన తక్షకుఁడనే పామువిషము దిగును. బుధవారమునాఁడు గఱచిన పాము కర్కోటకుఁడనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున నాభిస్థానము నందు హః అనునక్షరమును వ్రాసి "కర్కోటకా హిలి హిలి విజయా విజయాయస్వాహా" హింగురు ప్రసాదం" అని నాభియందు దిగమంత్రించి ఉచ్ఛ్వాస, మిరియాలు, అను వానిని నూరి నీళ్ళలో గఱచి యభిమంత్రించి త్రాగించిన బుధవారమునాడు గఱచిన కర్కోటకు డను పామువిషము దిగును. గురువారమునాఁడు గఱచినపాము పక్షకుఁ డనంబడును అది గఱచినచోట దాపల విష ముండును. కావున ఆ అనునీదొడ్డ

రమును తొమ్మనవ్రాసి “పద్మాఖ్యా హిలిహిలి విజయాయస్వాహాదిగు దిగు ఓం గురు ప్రసాదం” అని తొమ్మన దిగమంత్రించి పెన్నేరుగడ్డరసము నభిమంత్రించి త్రాగించిన గురువారమునాడు గఱచిన పద్మకుండను పామువిషము దిగును. శుక్రవారమునాడు గఱచిన పాము మహాపద్మకుండనంబడును. అది గఱచినచోట దాచుల విషముండును. కావున కంఠమున ఆ అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి “మహాపద్మకా హిలి హిలి విజయాయ స్వాహా” అనుమంత్రముతో కంఠమున దిగమంత్రించి ప్రాతఃపంచండును నీళ్ళతో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శుక్రవారమునాడు గఱచిన మహాపద్మకుండనే పామువిషము దిగును. శనివారమునాడు గఱచిన పాము శంఖపాళకుండనంబడును. అది గఱచినచోట దాచుల విషముండును. కావున నేత్రములమీద ఓం అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి “శంఖపాల శంఖపాల హిలి హిలి విజయా విజయాయ స్వాహా” అనుమంత్రముతో నేత్రములపై నభిమంత్రించి బెల్లమును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాడు గఱచిన శంఖపాలకుండను పామువిషము దిగును. శనివారము ప్రాద్దుగూకగా గఱచిన పాము సకలంకడనంబడును. అది గఱచినచోట దాచుల విషముండును. కావున నదిశలమీద ఓం అనుబీజాక్షరమును వ్రాసి “కుంకురి హిరిహిరి విజయావిజయాయస్వాహా” అనుమంత్రముతో నడితలమీద మంత్రించి నెయ్యి, అనువకట్టు, బెల్లము అను వాని కేరముజేసి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాడు ప్రాద్దుగూకి గఱచిన సకలంకడను పామువిషము దిగును. ఇటుల బ్రహ్మగారుడ మనే శాస్త్రమునందు అష్టఫణినిదానంబులు, తద్బీజాక్షరౌపధంబులు చెప్పబడియెను. బీజాక్షరము వ్రాసినచోటనే మంత్రించవలయును.)

— ౨౭ సర్వపాములకాటుకు మంత్రము ౨౭ —

అఘోనాగోనేలో చిత్తబారోబోదాతేరో జాతిడింటిసిరికావోసరోకా
టూలూరేనో జ్యోణేతో జాతిఈశ్వరపార్వతింకరో కోటికోటికృష్ణ.

— ౨౮ తేలుమంత్రము ౨౮ —

ఉరికి ఉత్తరాన ఉమ్మగిరిపర్వతం పర్వతంమీద చెట్టుకిందపుట్ట పుట్టలా
మున్నురుముచ్చుతేళ్లు, నన్నురు నల్లతేళ్లు, ఏనురు ఎఱుతేళ్లు, అన్నురు అకుతేళ్లు,
అందులో ఒక తేలు నివ్రెక్కుట్టు నీరైదిగు మీగురువునల్లేరు నాగేంద్రుడన చల్లగదిగు.

యఃకృత్తికామూలవఖావిశాఖా సారౌతకార్ద్రాసుభుజంగదష్టః,
సవై నతేయేనసురక్షితోఽపి ప్రాప్నోతిమృత్యుం భయదం మనుష్యః.

తా. కృత్తిక, మూల, మఖ, విశాఖ, ఆశ్లేష, భరణి, ఆర్ద్ర) నక్షత్రములయందు పాముచే గణపబడినవాడు గరుత్మంతునిచే రక్షింపబడినను మృతిజెందును.

(సర్వసర్వవిషమునకు నాగముసిడిని నూరి త్రాగింపవలయును.)

పొడపాములవిషమునకు చికిత్స:—తిప్పతీగెవేరు, నాగమల్లవేరు, ఊడుగవేరు, పుట్టపొదరువేరు, వస్త్రఘోలితపువేరు, నీలివేరు, తీగెముషిణివేరు, మిరియాలు - పీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి కుంతుడుగింజలంత మాత్రలుజేసి రేపుమాపుకొక్క మాత్ర నుష్ణోదకముతో సేవించిన పొడపాములవిషము హరించును. షణ్ము - వేనీళ్లన్న మును భుజింపవలయును.

వాపుకు:—జిల్లేడాకునుగాని, మారేడాకునుగాని నూరి కలితో నుడికించి మూడేసి కట్టుగట్టి పిదప దిరిసెనపాకు, పుట్టపొదరాకు, జిల్లేడాకు అను వానిరసములలో మిరియపు చూర్ణము గలది వాపుపై లేపనముజేసిన పాముకాటువలన గలిగినవాపు నివర్తించును.

గాయమునకు చికిత్స:—జెముడువేరు, పుట్టపొడవేరు, జిల్లేడువేరు, నాగమల్ల వేరు, తీగెముషిణివేరు, పరిమవేరు, ముషిణిచిగుళ్ళు-పీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగనూరి మద్దజేసి చిట్టాముదములోగలిపి లేహ్యుక్తముగ నుడికించి అందుమిరియాలు, చెంగల్వకోస్తూ, కాచు అనువానిచూర్ణమును మూడుభాగములు గుగ్గిలచూర్ణమును మూడు భాగములు గలిపి మర్దించి గాయముపై నునిచి కట్టుగట్టిన పాముకాటువలన గలిగిన గాయము మానును. కల్పవం బుండిన కోతమందు పేయవలయును.

ఉల్లిపాము కాటునకు చికిత్స:—తిప్పతీగె, నాగముషిణివేరు, మారేడువేరు, ఇందుపువేరు, సెరిజసేరు, నీలివేరు, దిరిసెనపుసేరు, తెల్లజిల్లేడువేరు, మిరియాలు-పీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి ఇందుపుకాయగింజలంతమాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన ఉల్లిపామువిషము నివర్తించును. షణ్ము—చప్పడి.

విషము కత్కుటకు చికిత్స:—కుంతుడువేరును నూరి కుంతుడుగింజంత సేవించిన విషము కత్కును.

త్ర యో విం శ ప్ర క ర ణ మ్.

చతుర్వింశ ప్రకరణము

ఉన్మాదరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. అంబికాపతి మీశానం చంద్రశేఖర మచ్యుతం,
భస్మాద్ధూళితసర్వాంగం నీలకంఠ మహం భజే.

1

తా. పార్వతీవల్లభుడు, జగన్నియామకుడు, చంద్రనిశీరమున ధరించినవాడు, నాశరహితుడు, సర్వాంగమున భస్మము నలదిశొనినవాడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి నృపరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క చతుర్వింశ ప్రకరణమును వచియింపుచున్నాడను.

— జ్వరకర్తవిపాకము —

నీచస్థితస్య భానోర్దశాక్షీ నాశోజ్వరశ్శిరోరోగః,
బంధనమహాగ్రపీడా కుష్ఠస్య చ దర్శనం చిన్నామ్.
క్షీణేందుదశాయామప్యేవమ్.

3

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. నీచుడుగుండు సూర్యదశయందును, తీణచంద్రదశయందును, శేత్ర నాశనము, జ్వరము, శిరోరోగము, బంధనము, భయంకరమైనపీడ, కుష్ఠరోగము మొదలగునవి గలుగును.

సుహృద్బంధుసమాయోగో భూనిమిత్తం కలిర్భవేత్,
దేహపీడా జ్వరో వ్యాధి శ్శిఖిమధ్యగతే బుధే.
శ నేరంతర్గతేవ్యేవమ్, తద్వైక్యతనిరాకృతయేజవహోమాదికంకుర్యాత్.

4

తా. కేతుదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండునపుడు సేహితులు, బంధువులు అనువాదసంబంధము, భూవిషయమునందు కలహము, శరీరపీడ, జ్వరము, వ్యాధి గలుగును. మఱియు శనిదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండగా వైఫల్యములే గలుగును. ఈయుపద్రవములు నివర్తించుటకై జవహోమాదులను జేయవలయును.

వాక్యమ్. యేపునః పూర్వజన్తని క్రూరాః పిశునా స్తతస్తేన్యజన్తని
సతతం జ్వరణస్సుభ్యః.

(కర్తవిపాకే)

తా. పూర్వజన్మమునందు పూర్వజై దుష్టుడైయుండునానికి తత్సంబంధపాప కమువలన రెండవజన్మమునందు సంతతజ్వరము గలుగును.

శీతజ్వరకర్త విపాకము ౭

యేపునః కూరకర్తాణః పాపాః పిశునచేతసః,
తే భవేయు స్సదా శీతజ్వరవంతస్తచేనసా.

7

తా. కూరకర్తలసేయునాఁడు, పాపాత్ముఁడు, కొందెకాఁడు-ఇట్టివారికెల్ల పుడు, శీతజ్వరము గలుగును.

శీతజ్వరశమనోపచారము ౮

శాంతయేఽయుతసంఖ్యాకం ప్రకుర్యాత్ప్రియతోజవం,
జాతవేదసమంలేణ బ్రాహ్మణా భోజయేత్తతః.

8

సురామాంసోపహారిం దైర్ఘ్యైర్బలిస్సర్వత్ర శస్యతే,
సహస్రకలశన్నానం శతభోజనమేవ చ.

9

శీతజ్వరే పునఃకుర్యాదభిషేకం హరేర్బుధః,

తా. వైద్యుఁబడిన శీతజ్వరశమనార్థంబై “జాతవేదసే” అనుమంత్రమును పదివేలమార్లు జపించి బ్రాహ్మణభోజనమునుగాని, లేక మధ్యము, మాంసము అనువాని వలన బలిదానముగాని జేయించవలయును. లేక వేయి కలశముల యుదకముతో దేవునికి నభిషేకమును సేయవలయును. లేక నూరుబ్రాహ్మణులకు భోజనంబైన నిడవలయును. లేక విష్ణువు నభిషేకమునైనను జేయించవలయును.

సహస్రకలశన్నానం రుద్రేణేశస్య కారయేత్.

10

బ్రాహ్మణా న్భోజయే చుక్ర్యా జపేద్వై జాతవేదసం,

తా. శివునికి వేయి కలశములచే రుద్రాభిషేకము జేయించి శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును లేక “జాతవేదసే” అనుమంత్రజపమునేని జేయింపవలయును.

జ్వరవైదికోపచారము ౯

వేదానాం శ్రవణం హితస్యచరణం విప్రస్యసంతర్పణం

కృష్ణస్యస్మరణం శుభస్యకరణం ద్రవ్యస్యసంతర్పణం,

అశ్వత్థభ్రమణం సురత్నధరణం దీనస్యసంతర్పణం

హన్యాదప్యవిధం జ్వరం కుముదినీనాథోయథోగ్రం తమః.

11

తా. వేదశ్రవణము, హితకరకార్యము, బ్రాహ్మణభోజనము, శ్రీకృష్ణస్మరణ, శుభ కార్యము, ద్రవ్యదానము, అశ్వత్థప్రదక్షిణము, ఉత్తమరత్నధారణము, దీనుల ఘోషి

చుట అనునుపచారములు “చంద్రుఁ డంధకారమును నశింపఁజేయు మాడ్కి” అష్టవిధ జ్వరముల నశింపఁజేయును.

సహస్రనేత్రస్యసహస్రబాహో స్సహస్రవక్త్రస్యసహస్రమూర్ధ్నః,
సహస్రపాదస్యసహస్రనామ్న స్సహస్రనామ్నాంపతనం జ్వరఘ్నమ్

తా. వేయినేత్రములు, బాహువులు, ముఖములు, శిరములు, సాదములు, నాచుములుగల విష్ణుసహస్రనామపఠనముజేసిన జ్వరము నశించును.

గణేశ్వరోవా గరుడేశ్వరోవా గౌరీశ్వరోవా దివనేశ్వరోవా,
మహేశ్వరీవా కులదైవతంవా తత్పూజనం తజ్జ్వరిణాం ప్రశస్తమ్.

తా. గణేశుఁడు, విష్ణువు, శివుఁడు, సూర్యుఁడు, గౌరి, లేక కులదేవత అనువా రిలో నెవరి నేని బూజించుటవలన జ్వరము నశించును.

❧ అతిసారకర్తవిపాకము ❧

స్తార్తాగ్నిం శమయేద్యస్తు సోఽతిసారయుతో భవేత్,
అగ్నిరశ్చిత్సృచం జప్త్వా దశాంశం జహుయా త్తిలాన్. 14

సర్పిషాచాప్లుతా న్దద్యా ధ్ధిరణ్యం బ్రహ్మణాయ వై,
అగ్నిరశ్శీతి యాబుక్చ తారతమ్యేన తాం జవేత్. 15

తా. బ్రహ్మణులుమొదలగువారి స్తార్తాగ్ని నాన్నివవానికి అతిసారరోగము జనించును. దానిశమనార్థమై “అగ్నిరశ్చి” అనురుచమును రోగతారతమ్యము నెఱింగి జపించి ఘృతయుక్తముగ తిలలతో దశాంశహోమమును, బ్రహ్మణునకు సువర్ణదానమును జేయవలయును.

అతిసారి సభవతి యస్త్రే తాగ్నివినాశకః,
సువర్ణేనాథ తామ్రేన కుర్యాత్ప్రతికృతిం బుధః. 16

వహ్నే శ్శక్త్యనుసారేణ పలేనార్థేనవా పునః,
తథా జ్వాలాకులాం రక్తచందనేన విలేపితామ్. 17

రక్తవస్త్రేణ సంవీతాం మేషసోమ్యపరిసృష్టతాం,
రక్తమాల్యైశ్చ సంఘన్నాం ముక్తాదామపరిష్కృతామ్ 18

కనకాచలవర్ణాభాం ద్వాదశాంకనిభాం శుభాం,
బ్రహ్మచర్యాన్వితే విప్రే కర్తవ్యేఽగ్నిహోత్రిణి. 19

అంగుళీయకవస్త్రాద్యై ర్భూషితే తాం నివేదయేత్,
మంత్రేణానేన విధివ దగ్నిప్రీత్యర్థమాదృతః. (మతాంతరే) 20

తా. అగ్నిత్రయమును నశింపజేయువానికి అతిసారము జనించును. దాని నివారణార్థమై సువర్ణపర్వతముతో సమానమైన కాంతి, ద్వాదశసూర్యులవంటికాంతిగల అగ్నిప్రతిమను శక్త్యుగాగుణ్యముగ నరహుమెట్టుబాగాదుతోగాని, తామ్రహుతోగాని, మేషదాహనయుక్తముగ జేయించి రక్తచందనము, ఎఱ్ఱవస్త్రము, ఎఱ్ఱని పుష్పమాలికలు, ముత్తీయములహారము అనువానితో నిలంకరించి సిద్ధప బ్రహ్మచారినిగాని, లేక శర్మనివృంధగు అహితాగ్ని విస్త్రునిగాని, ఉంగరములు, వస్త్రములు మొదలగువానిచే నలంకరించి పూజించి “హ్రి. శ్రీతామోహిః” అగ్నిరీడ్య స్తవమంతతత్వానివైనృణామ్, త్వం వేదప్రాక్షనం పాత మతిసారు వినాశయ, ఏవంకృత్వా నరస్సమ్య గతిసారం వ్యూహతి, నీరుజస్సుసృభినిత్యం గీర్ఘ్రమాయుశ్చ విచరి” అను మంత్రముతో దానము జేయవలయును.

శ్రీహంతావాతిసారిస్యా దశ్వణ్ణా రోపయేద్దశ,
దద్యాచ్చ శర్మ-రాధేనుం భోజయేచ్చ శతంద్విజాః. 21
(గ్రంథాంతగే)

తా. శ్రీహత్యజేసినవానికి అతిసారరోగము జనించును. తన్నివారణార్థమై షడియశ్వత్థపుక్షముల స్థాపనముజేసి శర్మ-రాధేనుదానమును, నూరుబ్రాహ్మణులకు సంకర్షణముజేయవలయును. (శర్మ-రాధేనుదానవిధానము రాజయత్నప్రకరణమున జెప్పబడియున్నది).

— ౨౦ సంగ్రహణీకర్తవిపాకము ౨౦ —

అనన్యగతికాం భార్యా మదుష్టాం కారణం వినా,
పరిత్యజతి యస్సోఽపి గ్రహణీరోగవా న్భవేత్. 22

తా. *అనన్యగతిగలదై పవిత్రముగనుండుభార్యను కారణములేకనే వర్జించెడు దుష్టమనుజునకు సంగ్రహణీరోగము జనించును.

— ౨౧ సంగ్రహణీరోగశాంతి ౨౧ —

శివసూక్ష్మసూక్తస్య జపస్యాత్తత్ర శాంతయే,
అష్టోత్తరసహస్రం హి హిరణ్యంచ తథా మధు. 23

దద్యా ద్విత్తానుసారేణ సౌరమంత్రజపస్తథా,
ధేనుం సలక్షణాం దద్యా ద్వస్త్రాభరణసంయుతామ్. 24

పయస్వినిం గుణోపేతాం బ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే,
వత్సాభరణసంయుక్తాం వస్త్రేణాభరణేనచ, 25

* గత్యంతరములేక.

తా. సంగ్రహణీరోగశమనార్థంబై శివసంకల్పసూక్తమును ౧౦౦౮ మార్లు జపించి బ్రాహ్మణులకు సువర్ణమును, తేనెను శ్రీకృష్ణసారముగ నొసంగవలయును. అటు ౨ నే సారమంత్రమునుకూడ జపించవలయును. మఱియు సలక్షణ వస్త్రాభరణయు క్తంబై ఋణసంపత్తి, పాలుగలగోవును, వస్త్రాభరణములచే నలంకరింపబడిన నాయావు మాడను, కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునకు దానం బియ్యవలయును.

— ౧౧ గుదరోగకర్త విపాకము ౧౧ —

సురాలయే జలేవాపి సకృద్ద్యేషం కరోతి యః,
గుదరోగో భవేత్తస్య పాపరూప స్సదారుణః. 26

మాసం సురార్చనేనైవ గోదానద్వితయేనచ,
ప్రాజాపత్యేనచై కేన శామ్యంతి గుదజారుజః. 27

తా. దేవాలయమునుగాని, లేక ఉదకమునుగాని నశింపంజేసినవానికి భయం కరమైన గుదరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒక మాసము దేవపూజనుజేసి రెండు గోదానములను, ప్రాయశ్చిత్తార్థముగ నొకప్రాజాపత్యకృచ్ఛము నియ్యవలయును.

— ౧౨ అర్శిరోగకర్త విపాకము ౧౨ —

దత్వాథ వేతనం యోధ్యేత్యాదాయాపిచ వేతనం,
అథ్యాపయేచ్చ జాహుయా జ్వేద్యార్శీయుతో భవేత్. 28

తా. వేతనమునిచ్చి యధ్యయనము జేసినవానికిగాని, లేక వేతనముతీసికొని యధ్యయనము జేసినవానికిగాని, లేక ద్రవ్యమునుదీసికొని హోమముజేసినవానికిగాని అర్శిరోగము జనించును.

— ౧౩ స్వర్ణ భేషదానము ౧౩ —

బోధాయనోక్త మథవా స్వర్ణ భేషం ప్రకల్పయేత్,
సావర్ణిం గాం ప్రకుర్వీత పలేనార్థపలేనవా. 29

విత్తశాత్యం నకుర్వీత కుర్వ న్నేవఫలం లభేత్,
స్వర్ణశృంగీ రాప్యఖురాం నానానస్తైరలంకృతామ్. 30

గ్రహణాం ప్రీణనార్థాయ నవథాన్యాని నిక్షిపేత్,
హోమస్తు పూర్వవత్కార్యో గోవిందః ప్రియతామితి. 31

ఇదం విష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుక మతిబ్రువన్,
సమిధాజ్యచర్మా స్త్వాత్వా పూర్ణాహుత్యంతమాచరేత్. 32

తతస్సన్నిత శ్శుచిరోగీ బ్రహ్మణం వేదపారగం,

శ్రుతవృత్తోపనంపన్న మనుష్యేగకరం నృణామ్. 33

భక్త్యాయుక్త స్సమానీయ పూజయే త్ప్రీతిపూర్వకం,
అంగుళీయకవస్త్రాద్యై రుపానచ్చత్రై రపి. 34

మంత్రేణానేన పాత్రేఽస్త్రికా దద్యాద్ద్రోగీజితాత్మవాన్,
గోవిందం మనసా ధ్యాయ స్థవాం మధ్యే స్థితం విభుమ్. 35

బర్హపీడేససంయుక్తం వేణువాదనతత్పరం,
గోపీజనైః పరివృతం వన్యపుష్పావతంసకమ్. 36

గోవింద గోపీజననల్లభే శ కంసాసురఘ్నుత్త్రిదశేంద్రనంద్య,
గోదానతృప్తః సురుమేదయాభో వ్యర్భుర్యనాశంక్షుపితారివర్గ. 37

దానేనానేన విధివ దర్శశో జాయతే త్మయః,

తా. ఒక పలము బంగారుతోగాని, లేక అర్ధపలము బంగారుతోగాని నొక గోవును జేయించి దానికి బంగారుతోములు, వెండిగిట్టలు కట్టించి వస్త్రపుష్పములతో నలంకరించి సోదశోపచారములచే బూజించి నవగ్రహస్తోత్రార్థముగ నవధాన్యములనునీచి నవగ్రహముల బూజించి “ఇదంవిష్ణవే ప్రతద్విష్ణవే విష్ణోర్ముకం” అయమంత్రత్రయముచే నమిధాజ్యచరువుల గంధం మాధ్వుగాని లేక గంధ మాధ్వుగాని రోగతారతమ్యాన గుణముగ విష్ణుస్తోత్రార్థమై హోమముజేసి పూర్ణాహుతి నొసంగి హోమమును పరిపూర్తి జేసి తదనంతరము రోగి న్నినముజేసి పరిశుద్ధుడై వేదపారగుడు, శాస్త్రజ్ఞానాచారసంపన్నుడు, శాంతుడునగు బ్రాహ్మణునికి అంగుళ్యాభరణ వస్త్రపుష్పావతంసకముల నొసంగి గంధపుష్పములచే బూజించి విష్ణుభక్తిగలవాడై “గోవిందం మనసా ధ్యాయత్” అను మంత్రముచే స్మర్తవ్యమగు, నవగ్రహధాన్యములను దానముజేసిన ఆర్యోర్యోగము నివర్తిండును.

— మందాగ్నిహరవిధి —

మందోదరాగ్నిర్భవతి సతిద్రవ్యేనవై యజేత్. 38

ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా భోజయే త్సశతం ద్విజాన్,

తా. ద్రవ్యముండునపుడు దైత్యదేవాదిత్యయజ్ఞముల జేయకుండినవానికి అగ్ని మాంద్యరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుప్రాజాపత్యకృచ్ఛప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని నూరు బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును.

గోమాంసభక్ష్యో మంద జతరాగ్నిర్భవేన్నరః. 39

ప్రాజాపత్యం చరే త్కృచ్ఛం మతికృచ్ఛం తథైవ,

అగ్నిమంత్రం జపేన్నిత్యం శ్రీసూక్తంచ విచక్షణః. (పారాశరే) 40

తా. గోమాంసమును భక్షించినవానికి అగ్నిమాంధ్యరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ప్రాణాపత్యకృచ్ఛ, అతికృచ్ఛప్రాప్తములం జేసికొని “అగ్నిరశ్శీతి” అనుమంత్రమును, శ్రీసూక్తమును జపింపవలయును.

అకారణం గరం దత్వా ప్రమూరయతి యఃపునః,
సమందాగ్నిర్భవేదేవ మృతకల్పశ్చ జాయతే. 41

యాతేరుద్రేతిసూక్తేన చరుంచ జహాయాఘృతం,
అష్టోత్తరశతం సమ్యక్తత్వాపస్యాపనుత్తయే. 42

తామగ్నివర్ణామితవ జవేత్సూక్తం సహస్రకం,
భోజయేద్బ్రాహ్మణా సమ్యక్ కృత్వారింశత్సుఖీభవేత్. 43

(కర్త విపాకసంగ్రహే)

తా. సింహారణముగ నొకనికి విషంబిడి జంపినవాడు అగ్నిమాంధ్యరోగపీడితుడై చృతతల్యుడై జనించును. తద్దోషనివారణార్థంబై “యాతేరుద్ర” అనుసూక్తముచే అన్నాజ్యములతో అష్టోత్తరశతహోమమును జేయవలయును. మఱియు “తామగ్నివర్ణం” అనుసూక్తమును సహస్రసంఖ్యజహముజేసి నలువదిబ్రాహ్మణులకు సంతర్పణము జేసిన సుఖము గలుగును.

— పాండురోగకర్త విపాకము —

దేవద్విజర్రవ్యహారి పాండురోగీభవేన్నరః,
కృచ్ఛాగ్రితకృచ్ఛేకుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః. 44

కుర్యాత్కూత్వాండహోమంచ స్వర్ణ చంద్రేణవాససీ,
బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తి పాండురోగస్య శాంతయే. 45

తా. దేవబ్రాహ్మణులద్రవ్యము నవహరించినవానికి పాండు రోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛాగ్రితకృచ్ఛచాంద్రాయణకృచ్ఛప్రాప్తములగాని, కూత్వాండహోమముగాని జేయవలయును. లేక చంద్రప్రతిమను స్వర్ణముతో జేయించి దానితోడ వస్త్రద్రవ్యముల శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణున కియ్యవలయును.

— శిరోవేదనానాసహితపాండురోగహరవిధి —

అగ్నిష్టోమాదికర్తాణి ప్రక్రమ్య నసమాపయేత్,
సపాండురోగీ భవతి శిరోవేదనవాంస్తథా. 46

కృచ్ఛాగ్రితకృచ్ఛేకుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః,
శతంచ భోజయేద్విప్రాస్తృప్తాన్నేన యథేసితమ్. 47

తా. అగ్నిష్టోమాదికర్తల నారంభించి పరిసమాప్తి జేయకుండినవానికి కపాల శూలయుక్తముగ పాండురోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛాచ్ఛితికృచ్ఛాచ్ఛా ద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములగాని, నూరుబ్రాహ్మణులను మృష్టాన్నియుక్తముగ సంతర్పణ ముగాని జేయించవలయును.

—౧౦ కామలారోగకర్త విపాకము ౧౦—

కామలీ భక్తచోరస్యా త్తస్య వత్సోమి నిమ్రుతిం,
కుర్యాచ్చ క్షయరాజానం విష్ణోర్వాహనము శ్రమమ్. 48

సువల్లేన యథాశక్త్యా వత్సయో ర్థౌ క్షీకద్వయం.
నాసికాయాం తథా వజ్ర ముత్తరీయంచ రాజలమ్. 49

ఏవంకృత్వా గరుత్మంతం ఘృతద్రోణో పరిస్యనేత్.
శ్వేతవస్త్రేణ సంవేష్ట్య శ్వేతమాల్త్య సృమర్చయేత్. 50

సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో వైష్ణవో ధర్మపాతకః,
బ్రాహ్మణస్త్యర్చితో భక్త్యా యజమానేన శక్తతః. 51

ఉపచారైః ప్లోడశభి ర్ద్విజమభ్యర్చయేత్తథా,

తా. అన్నమును దొంగిలించినవానికి క్షయరాజానంబు జనించును. తన్నివారణార్థంబై యజమానుడు తనశక్త్యనుగుణముగ బంగారుతో విష్ణువాహనమైన గరుడ పక్షినిజేయించి దాని రెండుతొక్కలపై రెండుముత్తీయములకట్టించి నాసికమున నొక వజ్రమును జేక్కించి రజతవస్త్రముతో నలంకరించి ద్రోణప్రమాణ ఘృతముపై నునిచి తెల్లనివస్త్రమును ధరించు జేసి తెల్లసింపువ్వులచేతను, పోడూరచారములచేతను గరుత్మంతుని బూజించి సర్వశాస్త్రతత్వజ్ఞునముగలిగి ధర్మపాతనము సేయునట్టి విష్ణుభక్తుని శక్త్యను గుణముగ వస్త్రాభరణాదులచే నలంకరించి దానము సేయవలయును.

—౧౧ ప్రతిమందానము ౧౧—

పీతాంగః కామలారోగః కపాలముసల్పాన్వితః. 52

పూజావిధానం త్వాతంక దేవదాతేత్యుదాహృతః,

తా. కామలారోగపీడితుడు కాంతియందు పసపుణాయగలదిగ, హస్తములలో కపాలముగలములు ధరించునట్టినిగనుండు అతంకదేవీ ప్రతిమను జేయించి దానిని బూజించి బ్రాహ్మణునకు దాన మొసంగవలయును.

—౧౨ రక్తపిత్తకర్త విపాకము ౧౨—

మద్యపోరక్తపిత్తీస్యా త్సదద్యా త్సర్పిషాఘటమ్. 53

మధునోఽర్థఘటంచైవ సహిరణ్యం విశుద్ధయే,

తా. మద్యపానము సేయువానికి రక్తపిత్తరోగము జనింతును. తన్నివారణార్థంబై ఒకకుండనిండ ఘృతమును, దానితో నర్ధకుండలేసెను నువర్ణయు క్తముగ దానము జేయ వలయును.

చంద్రక్షేత్రే యథా భౌమో జాయతే మనుజస్తథా. 54
రక్తపిత్తేన దుర్నామ్నోనానావ్యాధిసమాకులః. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున చంద్రక్షేత్రమున అంగారకుండుండిన రక్తపిత్తము, అర్కస్సు మొదలగు పలువిధరోగములు జనించును.

రక్తపిత్తం జ్వరం దాహ మగ్నివాయోరుపద్రవమ్. 55

లభతే నాత్ర సందేహ శ్చంద్రమధ్యే యథా కుజః,
భౌమమంత్రజపఃకార్యో హోమఃఖాదిరజైస్తిలైః. 56
ఘృతేనచ సమాయుక్తైః దానం రక్తవృషస్యచ,

(మతాంతరే)

తా. చంద్రమధ్యమున కుజుండు వచ్చియుండ రక్తపిత్తము, జ్వరము, దాహము, అగ్నివాతము అనువానియొక్క యుపద్రవంబులు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై అంగారకుంధ్రజపమును, చంద్రసమిధలు, నువ్వులు, నెయ్యి అనువానితో హోమమును ఎఱ్ఱని యెఱ్ఱదానమును జేయవలయును.

— జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స ౧ —

బిల్వచందనబలూశణపుష్పైర్హింగులూకఫలినివకులైశ్చ,
న్నానమద్భిరిదమగ్నియుతాభి ర్భౌమదూషణనివారణమాశు.

తా. బిల్వము, చందనము, ముత్తపపులగము, శణపుష్పము. హింగుళము, నల్ల అత్తి, పొగడకాయలు అనువానియు క్తముగ నుదకమును గాచిన్నానముజేయించిన చంద్రస్థానగత అంగారకదోషము శమించును.

— జ్వరరోగకర్తవిపాకము ౧ —

బ్రహ్మహక్షయరోగీస్యాత్త్ర యాస్యాత్త్రేత్రమారణే. 53

తా. బ్రహ్మహత్యవలనగాని, క్షేత్రము, తోట, స్త్రీలు మొదలగువానిని నశించు జేయుటవలనగాని జ్వరరోగము జనించును.

— కదళీదానము ౧ —

కారయే త్కదళీం దివ్యాం పత్యైస్సర్వత్ర సంయుతాం,
ఫలపూగేన సంయుక్తాం సువర్ణస్య పలేనతు.

59

యథావిధవతః కుర్యాద్వస్త్రేణావేష్ట్య సూత్రకైః,

బ్రాహ్మణా నోజయేచ్ఛాపి భక్త్యైర్నానావిధైశ్చైః. 60

హోమంచ కారయేత్తత్ర పూర్వవద్బ్రాహ్మణేనచ,
తస్మైతాం కదలీం దద్యాద్వస్త్రాలంకారపూర్వికామ్.
పూజితాయ దరిద్రాయ ప్రతస్థాయాత్మవేదినే,
ధర్మజ్ఞాయాతిహంతాయ మంత్రణానేన తాం క్షయీ. 62

హిరణ్యగర్భపురుష పరాత్పరజగన్మయ,
రంభాదానేన దేవేశ క్షయం క్షపయ మే ప్రభో. 63

పుణ్యాహవాచనం కార్యం బ్రాహ్మణైర్వేదపారగైః,
శిష్యైరిష్యైర్బంధుభిశ్చ సమాభోజనమాచరేత్. 64

తా. క్షయరోగి శక్త్యనుగుణముగ పరిమెడుబంగారుతో చుట్టుకలు, కాయలు, పువ్వులుగలిగియుండునటుల నుగరకమైన యరటిచెట్టును జేయించి దాని చుట్టు వస్త్రమునుజుట్టి దారముతోబంధించి పలువిధవశ్యాన్నములతోడ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి హోమముజేసి అలంకారపూర్వకముగ పూర్వోక్తమైన యరటిచెట్టును దరిద్రుడు, ప్రతస్థుడు, ఆత్మజ్ఞుడు, శాంతుడుమైన బ్రాహ్మణుని పూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాదిమంత్రములతో బూజించి అతని మొనరి వివస వేదపారగులగు బ్రాహ్మణులతోడ పుణ్యాహవాచనమును, ఉత్తమబ్రాహ్మణులుప్రబంధులకు క్షిభోజనమును జేయవలయును.

— బ్రహ్మచర్యాచర్యయోగము ౧ —

ధర్మశాస్త్రాణ్యవిజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం దదాతి యః,
రాజయత్క్షా భవేత్తస్య రోగః పీడాతిదారుణః. 65

పూర్వోక్తేన విధానేన ప్రదద్యాత్ప్రతిరూపకం,
రాజయత్క్షాకృశతను శ్శంఖోపాసితతర్జనిః. 66

తథా త్రినేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం తరుణోపేతిభిర్యతః,

తా. ధర్మశాస్త్రము తెలియక ప్రాయశ్చిత్తమును విధించెడివానికి కడుభయంకరమైన పీడగల రాజయత్క్ష బనించును. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తవిధానముతో కృశమైన శరీరముగలదై తర్జనితో శంఖమును, బట్టికొనినట్టుగ, మూడునేత్రములుగలదిగ, కోరపండ్లతో నమలునదిగ, తరుణావస్థగలదిగ, ఆయుధముల ధరించినదిగనుండు క్షయరోగప్రతినును జేయించి దానము చేయవలయును.

బ్రహ్మచర్యేణ దానేన తపసా దేవతార్చనైః. 67
సత్యేనాచారయోగేన రవిమండలనేవయా,

వైద్యవిప్రార్చనామైవరోగరాజోనివర్తతే. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే) 68

తా. బ్రహ్మచర్యము, దానము, తపము, దేవపూజ, సత్కర్మము, ఆచారము, సూర్య పూజ, వైద్యబ్రాహ్మణపూజ అనువానివలన త్తయరోగము నివర్తించును.

కృష్ణ కంఠూ వికారైశ్చ త్తయరోగ భగందరైః,

గజాదివాహనభయం భవేద్యన్వేనగే బుధే. (గ్రంథాంతరే) 69

తా. జననికాలమున సూర్యక్షేత్రమునందుగాని, లేక సూర్యునితోడగాని బుధుండు సంబంధించియుండిన కృష్ణపు, దురద, త్తయము, భగందరము, లేక ఏనుగు మొదలగు వాహనములవలన భయము గలుగును.

—ॐ దేవపూజాదియోగము ॐ—

చంద్రక్షేత్రే యదాచాంద్రిష్టాయతే యస్య జన్మని,

సజాతః త్తయరోగీస్యాత్కుప్తాదీసిచి పాండుతా. 70

తా. చంద్రక్షేత్రమునందు బుధయోగంబుండు లగ్నంబున జనించినవానికి త్తయ రోగంబేని, కుష్టువు, పాండు మొదలగు రోగంబులేని జనించును.

—ॐ తాస్త్రార్థము ॐ—

నిత్యం స్వదేవపూజా భక్తిరైభిషజ దేవతాగురుషు,

ఛాగలమాంసపయోశ్నక్ జీవతి యక్షీ చిరం భృతిమాక్. 71

తా. ప్రత్యహము ఇష్టదేవతాపూజ, ఔషధము, దేవగురుభక్తి, మేకపోతు మాంసభక్షణము, తీరపానము అనువానివలన త్తయరోగీ చిరకాలము జీవించును.

—ॐ గీతాద్యుపాయము ॐ—

గీతవాదిత్రకై స్త్విష్టైః ప్రియస్తుతిభిరేవచ,

హర్షణాశ్వాసనైర్నిత్యైః ధర్మాణాం సముపాసనైః. 72

తా. గీతపద్యములు, ఇష్టకరపదార్థము, ప్రియకరమైనస్తుతి, ఆనందకరపదార్థములు, ఊరడింపుమాటలు, ప్రత్యహము గురూపాసన అను సుపాయంబులవలన త్తయ రోగమును శమించు జేయవలయును.

—ॐ కానకర్తవిపాకము ॐ—

ద్రవ్యాణిచాల్పసారాణాం స్తేయం కృత్వానన్యవేషతః,

చరేత్సాంతపనం కృచ్ఛమిత్యేవం మనురబ్రవీత్. 73

తా. దుర్బలునియొక్క ద్రవ్యమును దొంగలించువానికి కథరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై సాంతపన, కృచ్ఛ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయునని మనువు వచించెను.

త్రపుహారీచ పురుషో జాయతే శ్లేష్మలస్సదా,

ఉపోష్య దివసం సోఽపి దద్యాత్పలశతం త్రపు. (అన్యశాస్త్రే) 74

తా. తగరమును దొంగిలించినవానికి కఫరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒకదిన ముసవాసముజేసి నూరుపలములయెత్తు తగరమును దానము జేయవలయును.

నిత్యానుష్ఠానవిముఖః కఫరోగీ భవేన్నరః,

వరాభవం శుచాహ్నితీత్యాహ వై భగవాన్ యమః. 75

తచ్ఛాంతయే మాసమేకం యావకం భక్షయేన్నరః,

సహస్రనామపాతశ్చ హోమశ్శాస్త్రోత్తరాయుతమ్. 76

సామమంత్రేణ కుర్వీత చర్వాజ్యంచ హవిర్భవేత్, (మతాంతతే)

తా. సుభ్యావందనాది నిత్యకర్తల జేయకుండినవానికి కఫరోగము జనించును. మఱియు కఫమువలనగాని, లేక శత్రువులవలన గాని నీడగలుగునని యముడు వచించెను. తన్నివారణార్థంబై, ఒకమాసమువఱకు యావకాన్నభోజనమును, విష్ణుగహస్రనామపఠనమును, సామమంత్రములతో నన్నాజ్యయుక్తముగ *అష్టోత్తరాయుతహోమమును జేయవలయును.

సూర్యకుభీరజాతే బుధేనదృష్టిసిగతనేత్రః,

కఫమారుతరోగార్తః పరస్వహారివిలోలమతిచేష్టః. 77

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుడుండి బుధదృష్టియును కలిగియుండిన నష్టదృష్టిగలవాడుగ నేని, కఫవాతరోగయుక్తుడుగ నేని, లేక దొంగతనము, చంచలబుద్ధిగలవాడుగ నేని, చంచలకర్తల జేయువాడుగ నేని నగును.

— హిక్కాకర్తవిపాకము —

యోక్యత్వా బ్రాహ్మణో భుంక్తే స్నానహోమజపాదికం,

సహిక్కారోగసంయుక్తస్తత్పాపస్యావనుత్తయే.

చాంద్రాయణత్రయం కుర్యాత్త్రీకృచ్ఛాంశ్చ సమాచరేత్,

తా. స్నానము, హోమము, జపాదికర్తలసేయక భోజనముజేసినబ్రాహ్మణునకు హిక్కారోగము గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణములను, మూడు ప్రాజాపత్య కృచ్ఛిపాయుధిత్తములను జేయవలయును.

— క్వాసకర్తవిపాకము —

కృతఘ్నో జాయతే మర్త్యః కఫవాన్ శ్వాసకాసవాన్. 79

ఉష్ణజ్వరీచ నిత్యంహి పిత్తరోగసమన్వితః,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్. 80

విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనం,
విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్తథాచైవద్విభోత్రమాకా. 81
పూజయే ద్భోజయే ద్దద్యా త్తస్త్వనానాన్యమానసః,

తా. కృతఃస్పృడుగ నుండువానికి కఫము, శ్వాసము, దగ్ధ, ఉష్ణజ్వరము, పిత్త రోగము గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి విబదిబ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి విష్ణునామములను జపించి బ్రాహ్మణుని పూజించి వానికి యథాశక్తిగ దక్షిణను దానముసేయవలయును.

కురుక్షేత్రాదిదేశేషు కాలేషు గ్రహణాదిషు.
మహాదానాని గృహ్స్థీయా నిషిద్ధాన్యథవా స్వయం,
అపాత్రభూతో దాతృభ్యో నిషిద్ధేభ్యశ్చ మానవః. 83
సహమా శ్వాసకానైశ్చ కుక్షిస్థకృమిభిస్తథా,
కంఠూత్యాచైవ పీడ్యేత తద్రోగస్య ప్రశాంతయే. 84
మహిషీం యమదైవత్యాం దద్యా ద్విత్తానుసారతః,
కామ్యం యద్దీయతే దానం తత్సమగ్రం సుఖావహమ్. 85
అసమగ్రంతు దోషాయ భవతీహ పరత్రచ,
జపేన్నారాయణస్యాథ నామ్నాంచైవ సహస్రకమ్. 86
హిరణ్యం రక్తవాసాంసి పంచాశ ద్విప్రభోజనం,
సహస్రకలశస్నానం ప్రకుర్యా ద్రోగశాంతయే. (హేమద్రౌ)

తా. కురుక్షేత్రాదిపుణ్యదేశములలో గ్రహణాదిపుణ్యకాలములయందు షోడశ మహాదానములనుగాని, నిషిద్ధవైతరణిగోదానాదులగాని జేయినను, అనర్హుడై దానమును జేయినను, నిషిద్ధులగువారలవలన దానమును జేయినను అట్టివారలకుగట్టి, శ్వాసము, కానము, కుక్షిరోగము, కృమిరోగము, దురద గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై యమదేవ తాక మహిషీదానమును తనివిభవానుసారముగ జేయవలయును. కామ్యకర్మనుసంపూర్ణ ముగ జేసినసుఖముగ లగును. సంపూర్ణము గాకుండినదుఃఖకరంబగుటయేగాక నిహవరముల యందును దోషహేతువగును. మఱియు విష్ణుసహస్రనామజపమును, సువర్ణరక్తవస్త్ర దానమును, విబది బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణమును, సహస్రకలశస్నానమును జేయించ వలయును. దానివలన రోగము శమించును.

పిశునో నరకస్యాంత్యే జాయతే శ్వాసకాసవాకా,
ఘృతం తేన ప్రదాతవ్యం సహస్రపలసంఖ్యయా. (కర్త కాండే)

తా. కొండెకాడు నరకాంతమునందు శ్వాసకాసరోగియై జనించును. తన్నివారణార్థంబై వెయ్యిపలముల వెయ్యిని దానముచేయవలయును.

— ౭౭ అరుచికర్త విపాకము ౭౭ —

వా. శ్రద్ధాహీనోధనీప్యదాతా దానరతిర్వా తామపగుణాన్వితోయః,
సోఽరుచిమాన్ సూలీవా జాయతేతస్యప్రాయశ్చిత్తంకృచ్రమతి
కృచ్రం, చాంద్రాయణం వ్యస్తంసమస్తంవా వ్యాధితారతమ్యే
న కుర్యాత్, అత్రాశక్తధనీచనిత్యంపంచాశద్బ్యాప్తాణభోజనం.
ప్రతిదినం మృష్టాన్నేన కారయేత్ అత్రాప్యశక్తే. 89
జపం హోమం తథాత్థీర్థం స్నానంవాపి సమాచరేత్,
తీవ్రవైరాగ్యసంయుక్తః కుర్యాద్బ్యాప్తాణభోజనమ్ 90

తా. ధనవంతుడైయుండి శ్రద్ధాహీనముగ, అదాతగ, లేక దానముజేసినను తామసదానపరుడుగ నుండువానికి అరుచియేని పూలయేని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్రం, అతికృచ్రం, చాంద్రాయణముల సంపూర్ణముగగాని, లేక అయారోగ తారతమ్యమునకు దగినటుల ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని జేయవలయును. మఱియు నీప్రాయశ్చిత్తముజేయుట కశక్తుడై ధనియైయుండ గలవాడు ప్రాప్తినము ఏటది బ్రాహ్మణులకు పిండివంటకములతోడ భోజనం బిడవలయును. గృహస్థుడగుచుండువాడు జప, హోమ, తీర్థస్నానముల జేయవలయును. తీవ్రవైరాగ్యమును ధరించి బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడిన రోగవిముక్తుం డగును.

అతిపరిభూతక్షుపణ స్సహజయుతో మానవో భవతి,

జీవేమందాగ్నివిజితో దుశ్చిత్తకః పాపకర్తాచ. 91

వా. దుశ్చికిత్స్యస్థానస్థితగురోః ప్రాగు క్తజపహోమస్నానాదికం విద
ధ్యాత్. (బోధిత్యాస్త్రే)

తా. జన్మకాలమున సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములండినను, లేక గురుసహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములండినను, మందాగ్ని, పాపకర్త, శత్రువుచే జయింపబడుట, దుశ్చిత్తత గలవాడుగ జనించును. దుశ్చికిత్స్యస్థానస్థితగురుదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్తజపహోమాదిక్రియలం జేయవలయును.

— ౭౮ ఛర్దిరోగకర్త విపాకము ౭౮ —

వా. యోబ్రాహ్మణాయ కేశకీటకాకసారమేయాద్యుపహతేమన్నం జాన
న్నేవ ప్రమాదాత్ప్రియచ్ఛతి సచ్ఛర్దిమానస్యజన్మని. 93

తా. బ్రాహ్మణులకు పెంటుకలు, పురుగులు, కాకులు, కుక్కలు అనువానివలన

దుష్టంబైన యన్నమును ఉన్నట్టుడై బుద్ధిపూర్వకముగ నొసంగడివానికి మఱియొక జన్మ మున ఛర్దిరోగము జనించును.

వా. విశ్వాసఘాతాః ఛర్దియుక్తో భవతి. తదుపశాంతయే పంచాశద్భ్యా
వ్వాణభోజనం కారయేత్. అన్నదానంచయథాశక్త్యాజ్యయుక్తంచ
కుర్యాత్. తతోపశాంతిర్భవతి. 94

తా. విశ్వాసఘాతుకము జేయువానికి ఛర్దిరోగము జనించును. తన్ని వారణార్థంబై ఏబది బ్రాహ్మణులకు భోజనం విడవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణముగ ఘృతయుక్తముగ అన్నదానమును జేయవలయును.

రిపుస్థానే యదా స్యాతాం చంద్రశక్రౌ తతో భవేత్,
ఛర్దిమాన్ మనుజస్తృష్టాయుక్తోవా ప్యవలోకితే. 95
క్షీణచంద్రావలోకితు పృథ్విస్థానస్థితో బుధః,
శుక్రబాధోపశాంతయేబుధస్యపూర్వోక్తమేనసకలం జపాది విద
ధ్యాత్.

తా. జనకాలమున నారవయింటిలో చంద్రశక్ర బుండినను, లేక వారల దృష్టి గలిగియుండినను, ఛర్దిరోగంబేని తృష్ణారోగంబేని జనించును. లేక బుధుడు ఆరవస్థానము నందుండి వానికి క్షీణచంద్రునిపై దృష్టిగలిగియుండిన ఛర్దిరోగంబేని లేక తృష్ణారోగం బేని కలుగును. శుక్రబుధదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్తజపాదుల నన్నిటిని జేయ వలయును.

— తృష్ణాకర్త విపాకము —

పథిచాధ్వపరిశ్రాంతం బ్రాహ్మణం గా మథాపివా,
నపాయయే జ్వలం యస్తు సతృష్ణామూర్ఛితో భవేత్. 97

తా. బ్రాహ్మణుడుగాని, ఆవుగాని, మార్గమునందు బడలికచే దప్పివలన బీడింపం బడియుండ ఉదకము నొసంగకుండువానికి తృష్ణ, మూర్ఛ జనించును.

పానీయం పాయసం భక్త్యా శర్కరాఘృతసంయుతం,
ఇదమానశ్యతో దేయం మూర్ఛాతృష్ణోపశాంతయే.

తా. ఉదకము, పాలు, పంచదార, లేక ఘృతము అనువానిః ముఖ్యముగ నొసంగి (తానును భుజించిన) మూర్ఛ, తృష్ణ హరించును.

— దాహరోగకర్త విపాకము —

వా. యఃపునరగ్నో స్థీవతి తం కషిలా నామ గ్రహో గృహ్లాతి. తత్తణా

జ్వరశూలసర్వాంగదాహవీతనయచశ్చ భవతి. బలించ నిశిచతుష్పథే
పిష్టలాజాపిణ్యాకరుచిరలిలాశ్వగంధపుష్పైర్నిశ్చేణ దద్యాత్. 99

గృహీష్వచ బలించేమం కపిలాఖ్యమహాగ్రహ,
ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛ త్వం మహాబల. 100

తా. అగ్నియందు నుద్దివేయువానికి పిలినామకమును గ్రహముసోఁగి వీడించు
టచే తక్షణమున జ్వరము, శూల, సర్వాంగదాహము, నేత్రములందు వసపు పర్ణము
అనునవద్రవంబులుగ లగును. తన్ని వారణార్థంబై నాలుగుత్రోవలమధ్య పిండి, పేలాలు,
గానుగపిండి, రక్తము, నువ్వులు, పెన్నేరుగడ్డ, పువ్వులు అనువాని యుక్తముగ “గృహీ
ష్వచ బలించేమం” అనుమంత్రముతో గలి నివ్వవలయును.

తనా భవతి భూపుత్రో రంద్రే భవతి భాస్కరః,
జన్మకాలే యదా యశ్య సదాహజ్వరవాన్మవేత్. 101
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జన్మలగ్నమున ఆంగారకుఁడు, అష్టచుస్థానమున సూర్యుఁడుండిన దాహము,
జ్వరము గలుగును.

— ఉన్మాదరోగకర్తృవిపాకము ౧ —

మోహము శ్వాపరాన్యస్తు భుక్తో వస్తువిగర్హితం,
సోన్మాదవాతయుక్తస్య త్కృచ్ఛం చాంద్రాయణం తథా.
కుర్యాత్సారస్వతంనామ జపే బ్రాహ్మణసంత్పణం,

తా. రెండవమునుజూనికి మోహమును గలుగఁజేసి నింద్యమైన వస్తువును భక్షణ
జేయించినవానికి ఉన్మాదము, వాతపీడగలుగును. తన్ని వారణార్థంబై చాంద్రాయణకృచ్ఛ
ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని, సరస్వతీ నామజపమునుగాని జేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంత్పణ
మును జేయవలయును.

— అపస్మారకర్తృవిపాకము ౧ —

గురౌ స్వామినివ స్తేయః ప్రతికూలం సమాచరేత్. 103
సోఽపస్మారీ భవేత్తత్ర కుర్యాత్చాంద్రాయణం నరః,

తా. గురువు, లేక స్వామి వీరలవద్దకుండి ప్రతికూలముగ నడుచువానికి అపస్మార
రోగము గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

బ్రాహ్మణశ్వాసరోధేన హ్యపస్మారీ భవేన్నరః. 104

వక్ష్యే తస్య ప్రతీకారం దానహోమక్రియావిధిం,

తా. బ్రహ్మణునియొక్క శ్వాసమును బంధించినవానికి అపస్తారము గలుగును. దాని నివారణార్థమై దానహోమక్రియాదుల జేయవలయును.

శనిభూసుతదిననాభనిధనస్థా యస్యజన్మకాలే స్యుః,

నానావ్యాధివధాదైః వీడాంచాపస్తారసంభవాం తస్య. 105

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

వా అష్టమస్థానస్థశనిమంగళసూర్యజనితాపస్తారశాంతయే గ్రహస్తీత
యే పూర్వోక్తమేవ సకలం జపాది కుర్యాత్. 106

తా. జన్మకాలమున శని, అంగారకుడు, సూర్యుడు అష్టమస్థానమందుండిన పలువిధములైన రోగములుగాని, అపస్తారముగాని గలుగును. తన్నివారణార్థమై గ్రహ తృప్తుర్ధమగ పూర్వోక్తజపాది సర్వోపచారములం జేయవలయును.

❧ వాతవ్యాధికర్తవిపాకము ❧

దేవానాం బ్రాహ్మణానాంవా ధనాపహరణాత్తథా,

స్వామిద్రోహః ద్వాతరోగీ భవేత్తస్యాపి నిష్కృతిః. 107

తా. దేవ బ్రాహ్మణులయొక్క ధనము నపహరించుటవలనగాని, స్వామిద్రోహము వలనగాని, వాతరోగము జరించును. కావున దానికి పరిహారము జేయవలయును.

❧ వాతరోగహరవిధి ❧

గురుప్రత్యర్థితాం యాతో వాతరోగీ భవేన్నరః,

నామమంత్రేణ కుర్వీత జపం హోమం చ శాంతయే. 108

తా. గురువును ద్వేషించువానికి వాతరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థమై ఉక్త రోక్షర జేప్పంబడు ఆచ్యుత, అనంత, గోమిదాదినామమంత్రములతో ఒపహోమముల జేయవలయును.

❧ ధనుర్వాతహరవిధి ❧

అనిచ్ఛం త్యజ్జతాం యస్తు హ్యుపభుంక్తే పరస్త్రియం,

బలాదాక్రమ్య సవర స్వస్వసంధిషు వేదనామ్. 109

తీవ్రా మాప్నోత్యరుచిమాన్ ధనుర్వాతయుతో భవేత్,

జ్వరీ తదుపశాంత్యర్థం మహిషీదాన నూచరేత్. 110

కృచ్చాచ్చితికృచ్చాచ్చి కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరం,

సూర్యనామజపం చైవ శక్త్యాబ్రాహ్మణతర్పణమ్. 111

నామత్రయం జపే న్నర్త్యో రోగశాంత్యర్థమాత్మనః,
సహస్రనామకంచాపి స్తోత్రం సమ్యగ్విధానతః.

112

అచ్యుతానంతి గోవిందేత్యేతన్నామత్రయం ద్విజః,
అయుతత్రితసూమృత్యా జపే ద్రోగస్య శాంతయే.

113

తా. ఇచ్ఛయించుని అక్షతయోనిగల పుస్తీతో బలాత్కారముగ సంగమము జేయువానికి సర్వసంఘలయందు తీవ్రనేదన, అరుచి, ఘనర్వాతము, జ్వరము మొదలగు రోగములు గలుగును. తన్నివారణార్థమై మహిషిదాన, కృచ్ఛ, అతికృచ్ఛ, చాంద్రాయణ స్తాయశ్చిత్తములను, సూర్యనాశనజమును, శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రహ్మణ సంతర్పణమును, నామమంత్రజపమును, సహస్రనామ జపమును, విధాన పూర్వకముగ జేయుటయే గాక అచ్యుత, అనంత, గోవింద అనుమూడునామమంత్రముల ముప్పది వేలమార్లు జపముజేయవలయును.

— పక్షపాతహరవిధి —

సభాయాం పక్షపాతీద జాయతే పక్షఘాతవాక్,
నిష్కత్రయమితం హేమ సదద్యాచ్చ ద్విజాతయే.

114

శ్రాద్ధం చ వైష్ణవం కుర్యాదాత్మనో హితమిచ్ఛయా,
సప్తధాన్యాని దద్యాచ్చ గోదానం తత్ర కారయేత్.

115

తా. సభయందు పక్షపాతము జేయువానికి పక్షఘాతపాతము గలుగును. తన్ని వారణార్థమై మూడునిష్కములయొత్తు బంగారును బ్రాహ్మణునికి దానముజేసి వైష్ణవ శ్రాద్ధమును, సప్తధాన్యదానమును, గోదానమును జేయవలయును.

రక్తవస్త్రప్రవాళానాం హరిప్ర్యా రక్తవాతవాక్,
సవస్త్రాం మహిషీం దద్యా త్పద్ధరాగసమన్వితామ్.

116

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములను, పగడములను దొంగలించువానికి రక్తవాతముగలుగును, తన్నివారణార్థమై పద్ధరాగములతోడ వస్త్రయుక్తముగ మహిషిదానమును జేయవలయును.

— రక్తవాత రక్తపిత్తహరవిధి —

సవర్ణాగమనే వాతరక్తవాక్ జాయతే నరః,
సవర్ణాగమనే వాతపిత్తవానపి జాయతే.

117

లక్ష్మీనారాయణం రూపం సువర్ణేన ప్రకల్పయేత్,
పలేనవా తదర్థేన తదర్థేనాథవా ఘనః.

118

లక్ష్మీనారాయణం రూపం సర్వదా సర్వకామికం,

తా. సపర్యస్త్రీతో సంగముజేయువానికి వాశరక్తరోగంబేసి, లేక వాత పిత్తరోగంబేని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగు, లేక రెండు, లేక ఒకరూపాయ యెత్తుబంగారుతో లక్ష్మీనారాయణ ప్రతిమను జేసి దానము జేయవలయును. మఱియు ఈలక్ష్మీనారాయణప్రతిమను సర్వకాలములయందును సర్వకామనావిషయములయందును దానము జేయందగును.

❧ వాతపిత్తహరవిధి ❧

లశునం గృంజనం తాలఫలం వాశ్నాతి యో ద్విజః. 119
సవాతపిత్తరోగీచ భవే చ్ఛాంద్రాయణం చరేత్,

తా. వెల్లుల్లి, గంజావి, లేక తాటిఫలము - వీనిని భక్షణముసేయు బ్రాహ్మణునికి వాతపిత్తరోగములు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

అతిమారుతరోగార్తోపరస్వ హరీవిలోల మతిచేష్టః,
కర్కటసంస్థేభానౌ స్వపుత్రదృష్టే పుమాన్ పిశునః. 120
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుడుండి శనివీక్షణమును గలిగియుండిన కొంటరికనము, వాతరోగము, చోరవృత్తి, చంచలచిత్తము గలుగును.

వాతపిత్తోద్భవాపీడా హీనజై రుగ్రవిగ్రహః,
విదేశగమనంచాపి సారిమధ్యే యదాశిఖి. 121

తా. జననకాలమున శనిమధ్యమునందు కేతుసంబంధము గలిగియుండిన వాత పిత్తరోగము గలుగును. మఱియు హీనజాతిపలన భయంకరమైన కలహంబేని, పరదేశ గమనంబేని గలుగును.

❧ ఆమవాతకర్మవిపాకము ❧

వా. హుతాగ్నినిర్వాహకోహ్యమవాతవానితి వచనాత్, తదుక్తదోష శాంతయే అయుతసంఖ్యాకో గాయత్రీజపః. 122

తా. హోమాగ్ని నార్చివవానికి ఆమవాతము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఐది వేలమార్లు గాయత్రీజపమును జేయవలయును.

వా. అష్టమోగురురామస్యకర్తాచేతి వచనాత్, అష్టమస్థానస్థితగురు జనితామవాతరోగోపశాంతయే తత్ప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపహోమపూజాదానాదికం కుర్యాత్, తేనోపశామ్యతి. 123
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున అష్టమస్తానమునందు బ్రహ్మస్థితియుండువానికి ఆమవాళము గలుగును. తన్నివారాశార్థంబై పూర్వోక్తజపహోమ పూజాదానాదుల జేయవలయును.

— ౧౭ అశ్టర్థ శూలకర్త విపాకము ౧ —

శూద్రస్యైవతు భుక్తాన్న మప్రతస్య ద్విజస్యచ,
శూలవ్యాధి ర్భవేన్నిత్య మజీర్ణాచ్ఛాతిపీడితః.

తా. బ్రహ్మణుండు శూద్రునియునుగాని, లేక దుష్ప్రతిగల బ్రహ్మణాన్నియును గాని భుజించిన నెల్లప్పుడు శూల, అశ్టిర్థము గలుగును.

— ౧౮ స్థిహాశూల ౧ —

విశ్లేష్టవిషదాతాచ స్థిహవాణా జాయతే సరః.

125

తా. తనయంగు విశ్వాసముగ నుండువానికి విషంబిడుటవలన స్థిహాశూల గలుగును.

— ౧౯ జఠరశూల ౧ —

శ్రుతాధ్యయనసంపన్నం యాచితార మకించనం,

బ్రహ్మణం దాంత మాహూయ దానార్థం న దదాతి యః.

126

సభవే జఠరీశూలీ తథాధ్ధానీచ కర్హిచిత్.

తా. వేదాధ్యయనము సేయువాండు, శ్రోత్రియుండు, యాచకుండు, దరి ద్రుండు, శమదమాదిసాధనయు క్తుండు నగు బ్రహ్మణుని బిలిపించి దానముజేయకుండున వానికి జఠరశూల, కడుపుబ్బరము గలుగును.

— ౨౦ శమనము ౧ —

కృచ్చాగ్రితకృచ్చగ్రిచాంద్రాణి సకుర్యా ద్రోగయుక్తయే.

127

తా. జఠరశూలగలవాండు కృచ్చగ్రి, అతికృచ్చగ్రి, చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తము లజేసిన నది నిశ్చింతించును.

— ౨౧ అరుచిశూల ౧ —

వా. శ్రద్ధాహీనో ధనవాన్ దానే వ్యరతి స్తా మవదానీ వాయస్సో

రుచిమాన్ శూలీజాయేతాత్రైషసిస్తారః.

128

తా. ధనవంతుండుగ నుండువాండు శ్రద్ధాహీనముగగాని, లేక తామసముగగాని దానముజేసిన అరుచి, శూల గలుగును.

— ౨౨ శమనము ౧ —

చాంద్రాయణం చాతికృచ్చగ్రిం ప్రాజాపత్య మథాపరం,

హోషూద్యపిచ కుర్వీత వ్యాధ్యాదే రనురూపతః.

129

తా. అరుచి, శూల గలవాఁడు చాంద్రాయణ, అతికృచ్ఛ, ప్రాజాపత్య ప్రాయశ్చిత్తములగాని, రోగతారతమ్యానుగుణ్యముగ హోమాదులగాని జేయవలయును.

సాక్షాద్ధంతి గవాదీని యః పునర్జననాంతరే,
శిరోరోగీ శ్రోత్రరోగీ శూలీచారుచిమూ న్భవేత్.

130

తా. అవునుగాని లేక బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిగాని జన్మాంతరమున స్వయముగ జంపినవారికి మస్తకశూల, కర్ణశూల, ఉదరశూల, లేక అరుచి గలుగును.

శమనము ౧౮

ఏతన్నివృత్తయే వర్షం ద్వివర్షంవా త్రివర్షకం,
చరే ధృతవ్రతంచాంతే గోహిరణ్యాదికం దిశేత్.

131

తా. పూర్వోక్తమైన గోహత్యాదిదోషములు నివర్తించుటకై ఒక సంవత్సరం దేని, లేక రెండు సంవత్సరములేని, లేక మూడుసంవత్సరములేని ఘృతవ్రతమును జేసి అంత్యమున, బ్రాహ్మణునికి ఆవును, సువర్ణమును దానము చేయవలయును.

కటిశూలకర్త విపాకము ౧౯

గోగామీ కటిశూలీస్యా త్తస్య చాంద్రాయణం తథా,
కృచ్ఛంఽచై వాతికృచ్ఛంచ జపం సౌరంచ నిర్దిశేత్.

132

తా. గోగమనము జేయువానికి కటిశూల గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై చాంద్రాయణ, కృచ్ఛాతికృచ్ఛమునుగాని, సౌరజపమునుగాని చేయవలయును.

మైథునం శృణుయా త్పిత్రః కర్ణశూలీ భవేత్తు సః,
స్యాచై చైవ బధిరః కించి త్కపాలేఽసహ్యశబ్దవాన్.

133

తా. మాతాపితృమైథునము నాకర్ణించువానికి కర్ణశూలగాని, చెవిటితనముగాని, లేక కపాలమున అసహ్యమైన శబ్దముగాని గలుగును.

శమనము ౨౦

నిష్కవింశతికం దద్యాద్భిష్టాణామ కుటుంబినే,
విష్ణుప్రకాశకాన్ మత్రాన్ జపే ద్రోగోపశాంతయే.

134

తా. కర్ణశూల శమించుటకై కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునికి ఇరువది నిష్కముల యెత్తు సువర్ణదానమునుగాని, లేక విష్ణుదేవతాకమంత్త జపములుగాని జేయవలయును.

హస్తశూల ౨౧

పూర్వజన్తని నాస్తిక్యా త్సంధ్యాదిరహితో ద్విజః,
హస్తశూలీ సంభవతి నిష్కద్వాదశకం దిశేత్,

135

తా. జన్మాంతరమున నాస్తివృద్ధై సంధ్యాదికర్తల జేయవలసిన బ్రాహ్మణునికి మాస్త్రహుల గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై ౧౨ నిమిషములయెత్తు బంగారమును దానము చేయవలయును.

— ౧౩ శమనము ౧౨ —

భోజయేద్బ్రాహ్మణాశ్చక్త్యా జపే త్సారం పారణ్యదః. 136

తా. మాస్త్రహులగలవాఁడు శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి నువర్ణమును దానముజేసి సారజపమును చేయవలయును.

— ౧౪ నయనఃకూల ౧౩ —

నగ్నాం పరస్త్రియం దృష్ట్వా సూర్యంవాస్తమయోదయే,
నేత్రశూలీ భవేత్సోఽపి నేషీతుం యమతే దిశః. 137

తా. నిర్వాణముగ నుండునపుడు సరస్త్రిని జూచెడువానికిగాని, లేక ఉదయాస్తమయకాలముల సూర్యవ్యూహము జేసెడివానికిగాని నేత్రమునందు శూలరోగము గలుగును. దానివలన దిక్కుల జూచుట కశక్యం బగును.

— ౧౫ శమనము ౧౩ —

వరోఽపి దేహి మంత్రేణ జగస్స్వా దష్టచాయతం,
వయస్సుపర్ణాశ్చతివ మంత్రైస్సించేచ్ఛ వారిణా. 138

తా. నేత్రశూలరోగి, “వరోఽపి దేహి” అను మంత్రమును ౧౦౦౮ మాఝ జపించుటయేగాక “వయస్సుపర్ణా” అను మంత్రముతో అభిషేకమునగా చేయవలయును.

— ౧౬ శూలకర్తృవిపాకము ౧౩ —

శూలీఃరోపతాపేన జాయతే వపుషా తనుః,
సోఽన్నదానం ప్రకుర్వీత తథా రుద్రం జపేద్దుభః. 139

తా. పరునికి నుఃఖము గలుగజేసెడువానికి శూలరోగము జనించి శరీరము కృశించును. తన్ని వారణార్థంబై అన్నదానమునుగాని, లేక రుద్రజపమునుగాని, చేయవలయును.

— ౧౭ ఆనాహ, ఉదావర్తకర్తృవిపాకము ౧౩ —

వా. దేవద్విజత్తే త్రతటాకవల్లి కకూపాదీనాం యోభేదనం కరోతి తం
వాయసోనామగ్రహో గృహ్యతి. తల్లక్షణ మాథ్వానోదావర్తిజ్వ
రారుచిమాక పాదదాహీచ జాయతే. 140

తా. దేవబ్రహ్మణుల భూమినపహరించినవానికిని, చెఱువులు, పుట్టులు, బావులు మొదలగువాని నశింపజేసినవానికిని, వాయసమగ్రహము సోఁచును. దానివలన కడు శ్రుబ్ధరము, ఉదావర్తము, జ్వరము, అరుచి, అరకాలిధృండు మంట అనునవి గలుగును.

మధ్యేపాపగ్రహయో శ్చంద్రే మదనే స్థితేఽర్కజే జంతోః,
శ్వాసక్షయవిద్రధిగుల్మస్థీహాదివీడిత స్సనరః. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే.) 141

తా. జననకాలమునందు పాపగ్రహమధ్యమున చంద్రుఁడుండి సప్తమస్థానమున శనియుండిన శ్వాసము, క్షయము, విద్రధి, గుల్మము, స్థీహము మొదలగురోగములు గలుగును.

—ॐ గుల్మరోగకర్తవిపాకము ॐ—

గురుప్రత్యర్థితాం యాతో గుల్మవాణ్ జాయతే నరః,
ఆచరే త్తన్నివృత్త్యర్థం మాసమేకం పయోవ్రతమ్. 142

తా. గురుతిరస్కారకార్యము జేయువానికి గుల్మరోగము జనించును. అది నివారించుటకై ఒకమాసము పయోవ్రతమును జేయవలయును.

—ॐ హృద్రోగకర్తవిపాకము ॐ—

ఉదక్వావీక్షితం భుక్త్వా జాయతే కృమిలోదరః,
గోమూత్రయావకాహార స్సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి. 143

తా. రజస్వలగా నుండు స్త్రీ యవలోకనముజేసిన యన్నమును భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు బనించును. అది నివర్తించుటకై ఏడుదినములు గోమూత్రమును యవధాన్యమును భుజింపవలయును.

అభక్ష్య భక్షణేచైవ జాయంతే కృమయో హృది,
అథవా తద్విశుద్ధ్యర్థం ముపాహ్నం భీష్మపంచకమ్. 144

తా. అభక్ష్యపదార్థములను భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించును. తన్నివారణార్థంబై భీష్మపంచక ముపాహనమును జేయవలయును.

గజేచ నిహతేవాశ్వే కృమి కుక్షిస్తు జాయతే.

తా. ఏనుగును, లేక గుఱ్ఱమును జంపినవానికి ఉదరమున క్రిములు జనించును.

మృతే భర్తరి యానారి నీలీవస్త్రం ప్రథారయేత్,
సామృతా నరకం యాతి కృమికుక్షీ స్తతఃపరమ్. 146

తా. వెనిమిటిమరణానంతరమున నీలీవస్త్రమును ధరించినస్త్రీ మరణానంతరము నరకము ననుభవించి రెండవజన్మమున కడుపులో క్రిమివీడిగలబై జనించును.

పాటితవృద్ధయో హిబుకే నిర్వాహనబాంధవార్తిసలిసౌఖ్యం,
బాల్యే వ్యాధితదేహో నఖరోషధరో భవే త్సాగ్నిః. 147
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే.)

తా. జననకాలమునందు నాలపయింటిలో శనిగ్రహంబుండిన తొమ్మనొప్పి, బంధుపీడ, భార్యాపౌత్రము, బాల్యమునందు బ్రాణి, సభిశేతధారణముగలవాడై యుండును.

— ౧౭ మూత్రకృచ్ఛికర్త విపాకము ౧ —

గురుజాయాగభిమనా మ్మూత్రకృచ్ఛిం ప్రజాయతే,
తేనాపి నిష్క్రుతిః కారాశ్చ శాస్త్రదృష్టేన వర్తనా.
పశుయోనాచ గమనా మ్మూత్రకృచ్ఛిం ప్రజాయతే,
తిలపాత్రత్రయంచైవ సకద్యా దాత్త శుద్ధయే.

148

తా. గురుభార్యానంగమము జేసినవానికి మూత్రకృచ్ఛిము జనించును. తన్ని వారణార్థమై శాస్త్రమున జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము శాంతిచేయవలయును. పశు మైథునము జేయువానికి మూత్రకృచ్ఛిము జనించును. కావున నాత్మ శుద్ధిరము మూడుతిలపాత్రల దానము జేయవలయును.

జన్మకాలే యదాయస్య స్తరే భవతి భాస్కరః,

రాహుయుక్తః ప్రకురుతే మూత్రకృచ్ఛాగ్రిడికాం రుజమ్. 1౪౯

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జన్మకాలమున సప్తమస్థానమునందు శనిరాహువులు గలవానికి మూత్రకృచ్ఛాగ్రిడికోగములు జనించును.

— ౧౮ అశ్మరీకర్త విపాకము ౧ —

వా. పరస్త్రీగామీ హ్యవస్తారీభవ త్యశ్మరీవాక్.

151

తా. పరస్త్రీగమనము నేయువానికి అవస్తారముగాని, అశ్మరీమూత్రకృచ్ఛి) ముగాని జనించును.

— ౧౯ శమనము ౧ —

వా. స్వర్ణదానం కార్యం తస్య సర్వరోగే దానస్యోక్తత్వాత్.

152

తా. కావున వాని నివారణార్థమై స్వర్ణదానమును జేయవలయును.

వా. శూలప్రమేహపీడిత మశ్మర్యోపహతమానసంచాపి జనయతి రవిణాదృష్టో జీవగ్రహే చంద్రజపురుషం, గురుగ్రహవర్తమాన రవిదృష్టబుధజనితాశ్మరీరోగ ప్రతీకారపూర్వకం బుధస్త్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపాదికం కుర్యాత్ (జ్యోతిశ్శాస్త్రే.) 153

తా. జననకాలమునందు గురువుతోడ బుధుఁ డుండి సూర్యునిచే జూడంబడు

చూడిన శూల, ప్రమేహము, అశ్మరీరోగము గలుగును. కావున వానిశమనార్థంబై బుధగ్రహస్తీత్యర్థము పూర్వోక్తజపాదులు చేయవలయును.

❧ ప్రమేహకర్తవిపాకము ౧❧

చాండాలీగమనా తస్యప్రమేహవ్యాధిమూ స్థవేత్,
తుత్పిపాసాతురశ్చైవ జాయతే తస్యనిష్క్రుతః. 154

చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా ద్యవమధ్యం తథాపరే,
జుహుయా త్సర్పిషాచైతాః జపేన్దంత్రా స్సమాహితః. 155

వా. ఇదమాపఃప్రవహతేతి. 156

తా. చండాలస్త్రీగమనము జేయువానికి సర్వమేహరోగములుగాని, అఱలి, దప్పి అనురోగములుగాని జనించును. కావున వానిశమనార్థంబై మూడుయవమధ్యచాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తములచేసి 'చైవ' అనునదిని మున 'ఇదమాపఃప్రవహతి' అనుమంత్రజపమును, మఱియు నీమంత్రముతోడనే సహస్రాజ్యహోమముల జేయవలయును.

❧ శూలమేహకర్తవిపాకము ౧❧

తిర్యగ్గామీ సశూలేన ప్రమేహేనయుతో భవేత్,
కుర్యాత్సాంతపనాదీని ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి. 157

తా. ఆవు, ఎనుము మొదలగుజంతువుల మైథునముజేసినవానికి శూలమేహము జనించును. తన్ని వారణార్థంబై యథావిధిగ సాంతపనాదిప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

❧ వాతమేహకర్తవిపాకము ౧❧

పర్వవ్యవాయీ మనుజః కన్యాగామీ తథైవచ,
వాతప్రమేహాయుక్తస్సాన్యత్కుర్యాత్ప్రాంత్రాయణత్రయమ్.

తా. అమావాస్య, పూర్ణిమ మొదలగు పర్వతిథులందు స్త్రీసంగమముగాని, లేక కన్యాసంగమముగాని జేయువానికి వాతమేహము జనించును. తన్ని వారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తములు చేయవలయును.

❧ మధుమేహకర్తవిపాకము ౧❧

మధుమేహీ మాతృగామీ సతతం జాయతే సరః,
పితృభార్యభిగామీచ జలమేహీ సరాధమః. 159

యోగచ్ఛేద్యగినిం నిత్య మితుమేహీ భవేన్నరః,
ప్రాయశ్చిత్తం క్రమాదత్ర షడ్వర్షాణ్యథ పంచచ. 160
త్యజ్జమిత్యాచరే త్సన్యక్తోరోగా త్ప్రముచ్యతే,

తా. మాతృగమనము చేసినవానికి మధుమేహమును, చవతితల్లిగమనముజేసినవానికి జలమేహమును, సహోదరీగమనము జేసినవానికి ఇక్షుమేహమును జనించును. వానినివారణార్థంబై జెప్పబడిన ప్రాయశ్చిత్తములను క్రమముగ ఆరు, ఏడు, మూడు సంవత్సరములు జేయవలయును.

—ॐ ఉదరకర్త విపాకము ॐ—

యో బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యేచైకం విభావయేత్ . 161
సాధయే దురదవాగ్ధియుక్తో భవతి మానవః,

తా. ఎవడు బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్రులలో నొకనిసేయధికముగ భావించి సాధించెడినో అట్టివానికి ఉదరరోగము గలుగును.

—ॐ శమనము ॐ—

కుర్యా త్కృచ్ఛం చాతిశృచ్ఛం చాంద్రాయణ మథాపరమ్ . 162
సహస్రకలశస్నాన మిశ్వరఃస్యతు కారయేత్ ,

తా. ఉదరరోగనివారణార్థంబై కృచ్ఛం, అతిశృచ్ఛం, చాంద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తములను, రుద్రునికి సహస్రకలశములతో నభిషేకమును చేయవలయును.

—ॐ ఉదరకర్త విపాకము ॐ—

రాజ్ఞావాతు నియుక్తేన నియుక్తో ధర్మనిశ్చయే,
పురోహితః ప్రాడ్వివాక స్పచివో వాన్యథా చరేత్ . 163
జలోదరత్వం ప్రాప్నోతి తస్య వత్సృమి నిష్కృతిం,

తా. ధర్మనిర్ణయమునకై నియమింపబడిన రాజుగాని, లేక రాజుచే నియమింపబడిన పురోహితుడుగాని, న్యాయాధిపతిగాని, మంత్రిగాని న్యాయవిరుద్ధముగ జరిగించిన జలోదరము గలుగును. దానికి శాంతిని వచించెదను.

—ॐ శమనము ॐ—

పయసా వర్తయే వ్లాసత్రితయం వ్రతము త్తమమ్ . 164
సహస్రకలశస్నానం మహాదేవస్మ్యచైవహి,
భోజయేచ్ఛ శతంవిప్రా న్నుచ్యతే కిల్బిషా త్తతః . 165

తా. జలోదరశమనార్థంబై మూడుమాసములు పయోవ్రతమును, మహాదేవునకు సహస్రకలశస్నానమును చేయించి నూరుబ్రాహ్మణులకు భోజనం దిడవలయును.

—ॐ ఉదరకర్త విపాకము ॐ—

గర్భపాతనజారోగా యశ్చక్లిష్టహజలోదరాః,
తేషాం ప్రశమనార్థాయ ప్రాయశ్చిత్తమిదం స్మృతమ్ . 166

తా. గర్భపాతము గలుగ జేయుటచే యకృష్టిహి, జలూదరము జనించును. వాని శమనార్థమై ప్రాయశ్చిత్తమును వచించెదను.

— శమనము ౭ —

ఏతేషు దద్యాద్విప్రాయ జలధేనుం విఘనతః,
నువర్ణరౌప్యతామ్రాణాం పలత్రయసమన్వితామ్. 167

తా. వైశిష్ణుఁడైన రోగశమనార్థంబై బ్రాహ్మణులకు విధ్యుక్తముగ మూడు పలములయెత్తు బంగారు నేని, వెండి నేని, తామ్రము నేని జలధేనువుతోడ దానముసేయ వలయును.

— శ్లీహోదరకర్తవిపాకము ౭ —

భృతకాథ్యాపకోయస్తు కన్యాదూషణతత్పరః,
స్లీహవాక్ సుభవే ద్విప్రా జవే చ్ఛ్రీసూక్తమేవహి. 168

తా. వేతనముదీసికొని నధ్యయనము జెప్పెడువాఁడును, కన్యాదూషణము జేసెడి వాఁడును స్లీహారోగపీడితుండగును. తచ్ఛమనార్థంబై శ్రీసూక్తజపమును జేయవలయును.

— శమనము ౭ —

అయుతత్రయసంఖ్యాకం స్లీహోదరవిముక్తయే,
ప్రత్యయించ భవేద్దోమ శ్చరుణా సర్పిషా పృథక్. 169

తా. స్లీహోదరముగలవాఁడు ముప్పదివేలమార్లు శ్రీసూక్తమును జపింపవలయును. మఱియు ప్రతిముక్కుచేత అన్నాజ్యముల ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ హోమము జేయవలయు.

— శోఫకర్తవిపాకము ౭ —

అద్రామార్గే నదీతీరే ఛాయాయాం పులినే నరః,
మూత్రం పురీషం వల్లికే యత్ప్రముంచే జ్వలేపివా. 170

శ్వయంభువ్యాధిమాహ్నీతీత్యేవమాహ సదాశివః,
ఇంద్రంవధితిమంత్రంహి జవేదప్తోత్తరాయతమ్. 171

అపొహిష్ఠీతి హోమస్సాగ్న్య చ్చరుణా సర్పిషాయుతం,

తా. పర్వతము, మార్గము, నదీతీరము, నీడ, ఇసుకదిన్నె, పుట్ట, జలము అను వానియందు మూత్రమునుగాని, మలమునుగాని విసర్జనము సేయువానికి శోఫరోగము గలుగునని మహాదేవుఁడు వచించెను. క్షద్దోషశమనార్థంబై “ఇంద్రంవధితి” అనుమంత్రముతో ౧౦౦౦౦౦ అష్టోత్తరజపమును “అపొహిష్ఠీతి” అనుమంత్రముతో అన్నాజ్య హోమములను జేయవలయును.

— శోఫహరప్రతిమాదానము ౭ —

శోఫః పంచకర స్తీక్ష్ణో దశాస్య శ్చరచాతధృక్. 172

దధానం ఘరికా ఖంటాం కులిశంచ కృతస్తథా,

తా. ఘోషరోగమున విడుచేతులు, పనిముఖములు, క్రూరత్వము, బాణము ధనుస్సు, కత్తి, గంట, వజ్రము అనునానీని ధరించుకొని శరీరము కృశించియుండునటుల రోగప్రతిమం జేసి దానము జేయవలయును.

—ॐ గళగండకర్త విపాకము ॐ—

గళగండి గణద్రవ్యహర్తా భసతి మానవః. 173

దానేన తత్ప్రీతికారం వక్ష్యామి శృణు భాగ్యుర,
మాణిక్యం పద్మరాగంచ వజ్రమూక్తికమేవచ. 174

వైడూర్యం పుష్పరాగంచ నీలం మరకతం తథా,
ఏభిర్తాలాం ప్రకుర్వీత సూత్రమన్యత్ర రాజతమ్. 175

అలాభే మాక్తికాద్యన్యత్రమైర్తాలాం ప్రకల్పయేత్,
సర్వత్ర రాజతం సూత్రమితి వేదే ప్రకల్పితమ్. 176

తామ్రపాత్రే వినిక్షిప్య తిలానా ముపరిస్థనేత్,
తిలాగౌంచ పరిసూణం ద్రోణపంచమిష్యతే. 177

వా. తతఃస్థం సవగ్రహాదిమహాశాంతిం కుర్యాత్. రత్నమాలాం పూజయిత్వా వేదశాస్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్.

తా. సముదాయద్రవ్యము సహరించువానికి గళగండకరోగము గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై మాణిక్యము, పద్మరాగము, వజ్రము, ముత్తయములు, వైడూర్యము, పుష్పరాగము, ఇంద్రనీలమణి, పచ్చలు అనువానినిగాని, బానిల్యో రోగికడివానినిగాని వెండితెగలో జేర్చి మాలికజేసి తామ్రపాత్రయం బైదు ద్రోణములయెత్తు నువ్వులు టాసి దానిపై నామాలిక నునిచి సవగ్రహాది మహాశాంతింజేసి పూజించి వేదశాస్త్ర సంఘ్నం డగు బ్రాహ్మణునికి దానము జేయవలయును.

—ॐ గండమాలకర్త విపాకము ॐ—

అధ్యాపయతి శిష్యాంస్తు యః ప్రతార్యగురుస్తథా,
శిష్యో గురుం వంచయిత్వా యోధితే శృణుతస్యచ. 179

జాయతే గండమాలాభ్యో రోగస్తదుపశాంతయే,
అభత్యుపాసపాయీవా గండమాలి భవేన్నరః. 180

కృచ్ఛిత్రయం ప్రకుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరం,
ఆష్టోత్తరసహస్రంతు జపే త్పురుషసూక్తమ్. 181

సౌరమంత్రజపస్తస్వచ్ఛక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనం,

ఇతి కృత్వా నరస్సమ్యగ్గళగండా ద్విముచ్యతే.

182

తా. గురువు శిష్యుని వంచించి యధ్యయనము చెప్పటవలనగాని, లేక శిష్యుడు గురువును వంచించి యధ్యయనము నేయటవలనగాని, లేక అభివ్యక్తభక్షణములవలన గాని, మద్యాదిపానములవలనగాని గండమాల జనించును. తన్నివారణార్థంబై మూడు కృచ్ఛములు, లేక చాంద్రాయణము, అష్టోత్తరసహస్రపురుషసూక్తజపము, లేక అష్టోత్తరసహస్ర సౌరమంత్రజపము, బ్రాహ్మణసంశ్లేషణ మొదలగు నుపచారముల శక్త్యను గుణ్యముగ జేయవలయును.

— శ్లో పదకర్త విపాకము ౧ —

స్వగోత్రాయాభిగమనా స్త్యేషదీ జాయతే నః,

యోన్యామసృక్ష్వ స్రవతి తత్ర చాంద్రాయణం చరేత్.

183

మాంసం పయోవ్రంతపైవ తస్మాద్రోగాత్ప్రీముచ్యతే,

తా. స్వగోత్రస్త్రితో సంగమముజేయువానికి శ్లో పదరోగము జనించును. మఱియు, స్త్రీ స్వగోత్రపురుషునితో సంగమముజేసిన యోనివలన ప్రక్షసావము గలుగును. వానిశమనార్థంబై చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తమును, ఓకమానమువఱకు పయోవ్రతమును జేయవలయును.

— శ్లో పదరోగప్రతిమాదానము ౧ —

శ్లో పద స్త్రిపదః కుంతః పఠక త్సురధనుర్ధరః.

184

తా. మూడుపాదములు, కుంతత్వము, ఏనుగకాలుగలదై దిగువబడునటులనుండు నట్టి శ్లో పదరూపప్రతిమను జేయించి దానముజేయవలయును.

— శ్లో మస్తకప్రణకర్త విపాకము ౧ —

జాత్యుత్తమస్త్రీగమనా జ్ఞాయతే మస్తకప్రణీ,

తత్పాతకవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్.

185

తా. ఉత్తమజాతిగలస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి శిరమున ప్రణము గలుగును. కష్టోషనివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యవ్రతమును జేయవలయును.

— శ్లో భగందరకర్త విపాకము ౧ —

స్వగోత్రస్త్రిప్రసంగేన జాయతేచ భగందరి,

తేనాపి నిష్క్మతిః కార్యా మేషీదానేన యత్నతః.

186

దేవానాం యోముఖం హవ్యవాహనస్వర్సపూజితః,

తస్మాత్త్వం వాహనం పూజ్యం దేవై స్సేంద్రైర్నహర్షిభిః.

187

భగందరః పూర్వకర్త విపాకోత్థంతు యన్తమ,

తత్సర్వం నాశయ తీప్రం సౌఖ్యంచాపి ప్రవర్ధయ. 188

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము సేయువానికి భగవదంబము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై (బుగారుగిట్టలు, పొడికోమ్ములు మొదలగువానితో నలంకరింపబడిన) మేకను “దేవానాం యోముఖం హస్య” మనుమంత్రముతో స్తుతించి దానము చేయవలయును.

—ॐ ఉపవంశకర్తృవిపాకము ॐ—

మాతృగామీ భవేర్యస్తు తస్య లింగం వినశ్యతి,
చాండాలీగమనేచైవ హీనకుప్తః ప్రజాయతే. 189

తస్య ప్రతిక్రియాం కర్తుం కుంభ ముత్తరతో న్యనేత్,
వా. తత్రోరం కుభేరప్రతిమం సౌవర్ణ్యం కృష్ణచక్రావృతం మాల్య
భూషితా మావాహనాది షోడశోపచారైః ప్రత్యహం పూజ
యేత్. ఆధర్వణవేదపారాయణం కుర్యాత్. సమాప్తే పారా
యణే ప్రతిమా బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్. దానమంత్రః. 190

నిధీనా మధిపా దేవ శ్శంకరస్య స్త్రీయస్సఖా,
సౌమ్యాశాధిపతి శ్రీమూక మమసాహం వ్యసోహతు. 191

ఇమంమంత్రం సముచ్చార్యా ప్యాచార్యా ను యథావిధి,
దద్యాదేవం హీనకుప్తే లింగనాశీచ శుద్ధ్యతి. 192

తా. మాతృగమనము సేయువానికి లింగనాశనము గలుగును. మఱియు చండాల
స్త్రీగమనము సేయువానికి శ్వేతకుష్టువు గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై అన్నికి నుత్తర
దిశయందు కలశమును స్థాపించి దానిపై బుగారుతో కుభేరప్రతిమం జేసి యునిచి నల్ల
నివస్త్రముగట్టి పుష్పమాలికలచే నలంకరించి ప్రతిదిన మావాహనాది షోడశోపచారము
లచే బూజించి దాని కెదురుగ ఆధర్వణవేదపారాయణమును జేసి సమాప్తియైన పిదప
నాప్రతిమను “నిధీనా మధిపా దేవేత్వాది” మంత్రముతో యథావిధిగ నాచార్యునికి
దానముజేసిన హీనకుప్తము, లింగనాశనరోగము నివర్తించును.

—ॐ కుష్ఠరోగకర్తృవిపాకము ॐ—

పరుషం భాషతే వర్ధ్యం సత్వద్గోషయుతో భవేత్,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యాత్ప్రదద్యా దౌషధానిచ. 193
వైద్యకోక్తాని విప్రాయ శక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనం,

తా. మఱియుకనితో కఠోరముగ వ్యర్థముగ మాటలాడువానికి కుష్ఠరోగము
గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణ కృచ్ఛముల జేసి వైద్యశాస్త్రము

నందు జెప్పబడియుండుకౌషధములను శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణుని కియ్యవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణసంతర్పణమును జేయవలయును.

❧ దుశ్చిర్రత్వహరము ❶ ❧

గురుతల్పగదోషాచ్ఛ గవిమైథునదోషతః. 194

దుశ్చిర్రాస్యాదసౌ కుర్యా ద్గురుతల్పాతిదేశతః,

చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్తతోదోషా త్ప్రముచ్యతే. 195

తా. గురుభార్యతోగాని, లేక గోవుతోగాని సంగతుముసేయించువానికి కుష్టువు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడు చాంద్రాయణముల జేయవలయును.

❧ ముఖరోగ కర్తవిపాకము ❷ ❧

కూటసాక్షీ భవే ద్వక్తరోగీ శోణితపిత్తవాక్,

కృచ్ఛాత్రికృచ్ఛౌ కుర్వీశ చాంద్రాయణ మథాపరమ్. 196

కుర్యా త్కూష్మాండహోమంచ గాయత్రీ మయుతం జపేత్,

దద్యా ద్ధిరణ్యం వ్రీహీంశ్చ ముఖరోగస్య శాంతయే. 197

తా. తప్తసాక్ష్యము నెఱ్ఱెడువానికి ముఖరోగము, రక్తి క్తరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ, అతికృచ్ఛ, చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని కూష్మాండహోమమును, పదిపేలమారులు గాయత్రీ జపమునుజేసి సువర్ణమును, ధాన్యమును దానము జేయవలయును.

❧ కర్ణరోగకర్తవిపాకము ❸ ❧

మాతాపితృగురూణాంచ దేవబ్రాహ్మణయో ప్రథా,

శృణోతి నిందాం బుధ్యా యః కర్ణాభ్యాం తస్యశోణితమ్. 198

పూయంచైవ ప్రవత్యస్య శాంతిః కృచ్ఛౌచతుష్టయాత్,

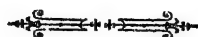
హిరణ్యరక్తవస్త్రాణాం దానా ద్భ్రాహ్మణభోజవాత్. 199

జపాద్ధోమాచ్ఛ భవతి సౌరమంత్రేణ శక్తితః.

తా. తల్లి, తండ్రి, గురువు, దేవతలు, బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిందను బుద్ధి పూర్వకముగ వినుచుండినవానికి చెవియందు రక్తము, చీము, ప్రవిండును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగుప్రాశాపత్యకృచ్ఛప్రాయశ్చిత్తములంజేసి బంగారును ఎఱ్ఱనివస్త్రమును దానముసేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణను, శక్త్యనుగుణముగ సౌరమంత్రజహోమములను జేయవలయును.

చతుర్వింశ ప్రకరణమ్.

పంచవింశ ప్రకరణము

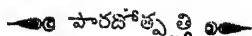
రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధినిరూపణః

శ్లో. విశ్వనాథం జగన్నాథం లోకనాథం జగద్గురుం,
సర్వజ్ఞం పార్వతీనాథం లింగమూర్తి మహా భజే. 1

తా. సకల ప్రపంచమునకు ప్రభువు, జంగమ ప్రపంచమునకు ప్రభువు, స్థావర ప్రపంచమునకు ప్రభువు, జగద్గురువు, సర్వజ్ఞుడు, లింగమూర్తి స్వరూపుడు నగు పార్వతీపతిని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠనంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వద్యోమి వృషరాజీయ మహా వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠనంశమనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క పంచవింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

స్కందా త్తారకహింసాన్తం వైలాసే ప్రాథితస్సురైః,
కరుణాత్మా మహాదేవః పార్వతీవల్లభ శ్శివః. 3

రతా శంభోః చ్యుతం రేతో గృహీతం వహ్నినా ముఖే,
క్షిప్తం తేన చతుర్దిక్షు క్షమాయాం తత్సృజకృత్. 4

సౌమ్యాది దిక్త్రయస్యాంత ర్గారిశాపా స్స కార్యకృత్,
పశ్చిమాయాంతు యత్క్షిప్తం దిశి తత్సర్వకార్యకృత్. 5

ఏతోత్పత్తి స్సమాఖ్యాతా పారదస్య మనీషిభిః, (ఆయుర్వేదే)

తా. తారకాసురవధార్థమై కుమారస్వామిని జనింపజేయవలయునని కరుణాత్మకుడును, మహాదేవుండును, పార్వతీవల్లభుండును నగునీశ్వరుని దేవేంద్రుడు మొదలగు ననుష్ఠదేవతలు బ్రాహ్మింప నతండు కుమారస్వామి జననమితార్థమై పార్వతితో సంభోగముజేయ వీర్యము పఠనంబయ్యెను. దాని నన్ని గ్రహించి భరింపనేరక భూమి యందు విడిచిన నది నలదిక్కులయందు వెవ్వేరుగ వ్యాపించెను. అం దుత్తర ప్రాగ్క్షిణ దిశలయందు పడినరసము గౌరీశాపముచే నిష్ఫలం బగుటంజేసి అది యేకార్యమునందు నుపయోగించుటండును. పశ్చిమదిశయందు పడినరసము ననుష్ఠకార్యములయందు మపయోగించుట. ఇత్రైతంగున రసోత్పత్తి క్రమము నాయుర్వేదవేత్తలచే జేప్పబడియెను,

—ॐ రసభేదతల్లక్షణములు ॥—

- రసో విప్రస్థితో రక్తః త్త్రయః పీతగున్విశః. 6
 శూద్రః కృష్ణ ఇతిప్రాక్తో వర్ణభేదా చ్చతుర్విధః,
 బ్రాహ్మణః కల్పితే కల్పే గుటికాయంచ బాహుకః. 7
 థాతువాదే తథావైశ్య శూద్రశ్చేతరకర్తణి,
 అంతస్సునీలోఽహిరుజ్జ్వలాంగోమథ్యాహ్నసూర్యప్రతిమప్రకాశః,
 శస్తోభధూమ్రః పరిపాంశురశ్చ చిత్రస్తుయోజోన్యరసకర్త సిద్ధ్యై 8

తా. పాదరసము వర్ణభేదములచే నాలుగువిధములు. అందు తెల్లగ నుండునది బ్రాహ్మణజాతి యనియు, ఎఱ్ఱగ నుండునది త్త్రయజాతి యనియు, పచ్చగ నుండునది వైశ్యజాతి యనియు, నల్లగ నుండునది శూద్రజాతి యనియు జెప్పబడును. వానిలో బ్రాహ్మణజాతి కల్పవిషయమునందును, త్త్రయజాతి గుటికలయందును, వైశ్యజాతి థాతువాదమునందును, శూద్రజాతి యితరకర్తలయందు నుపయోగించును. మఱియులోన నీలవర్ణము, వెలపట చాచకకర్మముగలదై మథ్యాహ్నసూర్యనితో సమానమైన కాంతి గలదై ధూమ్రవర్ణము, తెలపువర్ణము, చిత్రవర్ణము గలదై ప్రకృతముగనుండు రసమును సర్వావధములయందు నుపయోగింపదగును.

—ॐ రసమాహాత్మ్యము ॥—

- అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తము త్రయం,
 ఆయుర్యైదోషదేశైస్త్రికై రసశుద్ధి ర్నిగద్యతే. 9
 శుష్కేంధనమహారాజం యద్వద్దహతి పావకః,
 తద్వద్దాతుగతా న్సుత స్సుతదోషా స్త్రయోదశః. 10
 దర్శనా ద్రసరాజస్య బ్రహ్మహత్యా వ్యపోహతి,
 స్పర్శనా నాశయే ద్దేవి గోహత్యాం నాశ్ర సంశయః. 11
 కింపునర్భక్షణా ద్దేవి ప్రాప్యతే పరమంపదం,
 దోషపీనో రసోబ్రహ్మ మూర్ఛితస్తు జనార్దనః. 12
 మారితో దుద్రూపస్సన్య ద్భద్రస్సాక్షాన్తహేళ్యరః,
 వేధణో దేహలోహభ్యాం సూత స్సాక్షాత్సదాశివః. 13

తా. ఇక నాయుర్యైదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రసశుద్ధిని వచించెదను. “ఎండికటైల సమూహము నగ్నిహోత్రుడు దహింపజేయుభంగి” థాతుగతదోషములను పాదరసము దహింపజేయును. ఐనను రసమునందు ౧౩ దోషములు గలవు. మఱియు రసమును దర్శించుటవలన బ్రహ్మహత్యజనితదోషము నివర్తించును. దానివల్ల

నమువలన గోహత్యజనితదోషము నిస్సృజయముగ నివర్తించి బూనిసేవనవలన స్వర్గాది
పరమపదములు గలుగును. సోమహితమైనరసము బ్రహ్మస్వరూపము. మూర్ఖజేదిండు
బడినరసము విష్ణుస్వరూపము. భస్మముజేయబడినరసము రుద్రస్వరూపము. బంధింపబడిన
రసముమహేశ్వరస్వరూపము. సోహలోహములచే వేధింపబడినరసము సదాశివస్వరూపము.

— రసనామధేదలక్షణతత్త్వమోజనము ౧ —

- పారదో రసధాతుశ్చ రసలోహో మహారసః,
చతుర్విధో రసో జ్ఞేయో రసేంద్రభృతి భేదతః. 14
- ఆకృష్ట శ్చపలో రూక్షో రసేంద్రః పరికీర్తితః,
పారద శ్చృకవర్ణస్యా త్కించిత్కాల ఇవాదృతః. 15
- ఆపీతకాంతి రూక్షశ్చ సూతకః పరికీర్తితః,
మయూరసింఛికాకారో రసకశ్చ విదుర్బుధాః. 16
- రసేంద్రో రసకర్తాధి పారదో రోగనాశనః,
సూతక స్సర్వకార్మకాథో రసో యోజ్యో రసాయనే. 17

తా. పారదము, రసధాతువు, రసలోహము, మహారసము అనునవి పాదరస
నామంబులు. ఆరసము రసేంద్రము, పారదము, సూతకము, రసకము అన నాలుగు
విధంబులు. అందొకింత నల్లగ, చుచలముగ, గూఢముగ నుండునది రసేంద్రమనియు,
చిలకవచ్చెగలదై యొకింత నలుపువర్ణముగ నుండునది పారద మనియు, ఒకింత వచ్చునై
రూక్షముగ నుండునది సూతక మనియు, సెమలిపింపుఘాయగలదిగ నుండునది రసక మ
నియు జెప్పబడును. రసేంద్ర మనుదానిని రసకర్తలయందును, పారద మనుదానిని రోగ
హరక్రియలయందును, సూతకమనుదానిని సర్వక్రియలయందును, రసకమను దానిని రసా
యనమునందును గ్రహింపదగును.

— రసదోషావృకము ౧ —

- ఉండినంచాపి కౌటిల్య మనవ ర్తంచ సంకరం,
షండత్వ పంగుకారిత్వ సమలత్వగురుత్వతః. 18
- సనిషత్వంచసూతస్య చాష్టదోషాః ప్రకీర్తితాః, (మాధవనిదానే)

తా. ఉండినదోషము, కౌటిల్యదోషము, అనవర్తదోషము, సంకరదోషము,
షండత్వదోషము, పంగుదోషము, బరువుగనుండుటవలన మలదోషము, సవిషత్వదోషము
అను సెనిమిది దోషములు రసమునందుండును (ఈదోషములు గలరసమును శుద్ధిజేయక
భోషణములలో బ్రయోగించినను, లేక సేవించినను రోగములు జనించును, అవేష్ఠియన).

—ॐ దోషాష్టకము క్తపారదసేవజనితరోగములు ॐ—

ఉండినే హూలదోషస్యా త్కృతిలేన్యా త్కృపాలకుః. 19

అనపర్యే భ్రమశ్చైచ సంతరే ధాతుసంకరః,

షండత్వేన్యా దసూతానో పంగుత్వే దాహ కుష్టకృత్. 20

మలే జ్వరశ్చ మూర్ఛా చ విషత్వే చ క్షయో భవేత్.

తా. ఉండినదోషమువలన హూలయు, కృటిల్పదోషమువలన కపాలరోగంబును, అనపర్యదోషమువలన భ్రమయు, సంకరదోషమువలన ధాతుసంకరంబును గలుగును. షండత్వదోషమువలన సంతానము గలుగకుండును. పంగుత్వదోషమువలన దాహంబేని, కుష్టరోగంబేని గలుగును. మలదోషమువలన జ్వరము, మూర్ఛ గలుగును. విషదోషము వలన శరీరము క్షయించును.

—ॐ రసదోషాష్టకము ॐ—

నాగో వంగో మహో వహ్ని శ్చాంచల్యం చ విషం గిరిః. 21

అసహ్యగ్నిర్నహదోషా నిషిద్ధాః పారదే స్థితాః, (ఆయుర్వేదే)

తా. రసమునందు నాగ, వంగ, మల, వహ్ని, చాంచల్య, విష, గిరి, అసహ్య గ్నుల నెనిమిదివిధములైన దోషంబు లుండును.

—ॐ రసదోషాష్టకజనితరోగములు ॐ—

జాడ్యం గండ స్తమో నాగా త్కుష్టం వంగా ద్రజో మలాత్.

దాహో వహ్ని ర్భిజనాశ శ్చాంచల్యా చ్చరణం విషాత్,

గిరేస్సోత్పటాగ్నౌ సహతా దోషా స్తోహోఽభిజాయతే, 23

విషం వహ్ని ర్చలశ్చేలి దోషా ముఖ్యతమా స్త్రయః,

ఇమే మరణ సూతాప మూర్ఛానాం హేతవః క్రమాత్. 24

యాగికౌ నాగవంగౌ దౌష్ఠ్య తౌ జాడ్యాథానకుష్టదౌ,

తా. రసమునందలి నాగదోషమువలన జాడ్యము, గండమాల, తామసము గలుగును. వంగదోషమువలన కుష్టువులు, మలదోషమువలన రజస్సును, అగ్నిదోషమువలన దాహమును, చాంచల్యదోషమువలన శుక్రనాశనమును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరిదోషమువలన శరీరమున పొక్కులును, అసహ్యగ్నిదోషమువలన మోహమును గలుగును. ఈయెనిమిదివిధములైన దోషములలో విష, వహ్ని, మలము లన మూడుదోషములు ముఖ్యంబులు. అట్లగుటచే నవి మరణము, సంతాపము, మూర్ఛ అనువానిని క్రమముగ గలుగజేయును. మఱియు నాగ, వంగ దోషములు యోగార్థముగలవి యగుటంజేసి జాడ్యాథానకుష్టువుల గలుగజేయును.

—౨౭ రససప్తకం చుకదోషములు ౨౭—

నాగో వంగో మలాగ్ని ర్విష గిరి చపలా స్సప్తసూతస్యదోషాః
నాగా ధండాల్లిరోగం జనయతి బహుశః కుప్త వంగే చ వంగాత్,
జ్ఞాత్వాజ్ఞానం మలాస్సాప్త రణమపివిషాద్దాహమోహశాచవహ్నిః
జాడ్యం శైలాచ్చ వీర్యచ్యుతిరపి చపలా త్పారదశ్శుభ్యతే స. 25

తా. రసమునందు నాగ, వంగ, మల, అగ్ని, విష, గిరి, చపలము లన సప్తకం చుకదోషములు గలవు. అందు నాగదోషమువలన గండమాలయు, వంగదోషమువలన కుప్తపును, మలదోషమువలన అజ్ఞానమును, విషదోషమువలన మరణంబును, అగ్నిదోషము వలన దాహమోహములును, గిరిదోషమువలన జాడ్యమును, చపలదోషమువలన వీర్య నాశనమును గలుగును. కావున రసమునందలి సప్తకం చుకదోషములు నివర్తించుటకై తానిని శుద్ధిచేయవలయును.

—౨౮ రససప్తకం చుకదోషశబ్దజ్ఞులలోగములు ౨౮—

నాగం వంగం మలం నహ్ని శ్చాంచల్యం చ గిరి ర్విషం,
పారదే పంచుకాస్సప్త సంతి నైస్సర్గికాయుతః. 26

ఏతేతు సప్తదోషాశ్చ కుర్వంతి ప్రాణసంకటం,
నాగేన జాయతే గండం కుప్తం వంగేన జాయతే. 27

విషదోషా ద్భవే న్మృత్యు ర్గిరికే జాడ్యతామపి,
కంచుకే హస్యతే వీర్యం తస్మా ద్దోషవివర్జితః. 28

తా. పాదరసమున నాగ, వంగ, మల, అగ్ని, చాంచల్య, గిరి, విషజము లన నేడు సప్తకం చుకదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండును. కావున నట్టిసప్తవిధదోషం బులంగల రసమువలన ప్రాణసంకటము గలుగును. మఱియు నాగదోషమువలన గండ మాలయు, వంగదోషమువలన కుప్తపును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరిదోషమువలన జాడ్యంబును, కంచుకదోషమువలన వీర్యనష్టంబును గలుగును. కావున నట్టిదోషములంగల యశుద్ధమైన రసమును పరిపవలయును.

—౨౯ రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు ౨౯—

దోషహీనో యదాసూత స్తదా మృత్యు జరావహః,
సాక్షౌ దమృతమప్యేష దోషయక్తో రసో విషమ్. 29

తా. శుద్ధిచే దోషరహితంబైనరసము మృత్యువును, ముదిమిని హరింపజేయుట యేగాక ప్రత్యక్షముగ నమృతమయ్యుండునై యుండును. దోషయక్తరసము విషముతో సమానంబై యుండును.

తస్మా దోషనివృత్త్యర్థం రసశుద్ధి ర్విధీయతే. 30

తా. కావున దోషము నివర్తించుటకై రసమునకు శుద్ధి విధింపఁబడుచున్నది.

— రసశుద్ధిక్రమము —

రసో గ్రాహ్య స్సునక్షత్రే పలానాం శతసమ్మితం,
పంచాశ త్పంచవింశ ద్వాదశ పంచైక మేవ వా. 31

పలా దూనో న కర్తవ్యో రససంస్కార ఉత్తమైః,

తా. రసమును మంచినక్షత్రమున నూలుపలములుగాని, ఏబదిపలములుగాని, ఇరువైయ్యిదుపలములుగాని, పన్నెండుపలములుగాని, ఐదుపలములుగాని, ఒకపలముగాని గ్రహించి సంస్కారము జేయవలయును. ఐన నొకపలమునకు తక్కువగ జేయం జనదు.

— రససంస్కారమంత్రము —

అఘోరఙ్గతి మంత్రేణ రససంస్కారపూజనమ్. 32

తా. అఘోరమంత్రముచే రసమును బూజించి సంస్కారము జేయవలయును.

అమంత్రితపదార్థానాం తేజో నిఘ్నంతి ధైరవాః. 33

తా. అమంత్రితపదార్థములయందలి తేజస్సును ధైరవు లవహరింతురు.

— రసదోషాప్తకనిపర్తకోపాయము —

అథాత స్సంప్రవక్ష్యామి దోషాప్తకనివారణం,
ఇష్టకా రజనీచూర్ణై స్తోడశాంశై రసస్యచ. 34

మర్దయే త్తప్తఖల్వే తజ్జంబీరోత్థైర్ద్రివై ద్దినం,

కాండికే తూలయే త్సూతం నాగదోషం విముంచతి. 35

విశాలాం కోలచూర్ణేన వంగదోషో వినశ్యతి,

రాజవృక్షో మలం హంతి చిత్రకో వహ్నిదూషణమ్. 36

చాంచల్యం కృష్ణధత్తూర స్త్రీఫలా విషనాశనం,

కటుత్రయం గిరి హంతి హ్యసహ్యాగ్నిం త్రికంటకః. 37

తా. ఇక రసమునందలి అప్తదోషనివర్తకోపాయమును వలించెదను:—రసమునకు పదియారవభాగము ఇటికెపొడిని, పసుపుపొడిని జేర్చి నివృత్తపర్తరసముతో నొక దినము తప్తఖల్వమున మర్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలి నాగదోషము నివర్తించును. రసమునకు పదియారవభాగము పావరవేరు, ఊడుగువేరు అనువాని చెక్కచూర్ణమును జేర్చి నివృత్తపర్తరసము బోసి యిగిరి పొడియగువఱకు మర్దించి కలితోగడిగిన రసము

నందలి వంగదోషము నివర్తించును. రేలచేరుచెక్క, నిష్టుపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలి మలదోషము నివర్తించును. చిత్రమూలపుచెక్క, గూర్జము, నిష్టుపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన అగ్నిదోషము నివర్తించును. నల్లయుమ్మెత్తచేరుచెక్క, నిష్టుపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన చాంచల్యదోషము నివర్తించును. త్రిఫలచూర్ణము, నిష్టుపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన విషదోషము నివర్తించును. త్రికటుకచూర్ణము, నిష్టుపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన గిరిదోషము నివర్తించును. పల్లెడు వేళ్ళచూర్ణము, నిష్టుపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన అసహ్యగ్నిదోషము నివర్తించును.

— తత్తఖిల్వలక్షణము ౧ —

ఖల్వే లోహమయే వాథ పాపాణో ధ్యేన్యథాపి వా,
అజాశక్తత్వపాగ్నిశ్చ భూగర్భే త్రితయం ఊపేత్. 38
తస్యోపరిస్థితం ఖల్వం తత్తఖిల్వమితి స్మృతం,

తా. ఇనుముతో గాని, నల్లజనపరాతితో గాని ఖల్వమును జేయించి యేకాంశ గృహమున గుంటత్రవ్వి యందు సేకపెంటికలు, ఉముక, అగ్నివైచి సెగతగులునటుల దానిపై ఖల్వము నునుచుటయే తత్తఖిల్వ మనంబడును.

— తత్త రసగతసర్వదోషనివర్తనోపాయము ౧ —

ప్రతిదోషం కలాంశేన తత్తచూర్ణం సకన్యకమ్. 39
సువస్త్రగతితం ఖల్వే సూతే ఊప్త్యా యథాక్రమం,
ప్రత్యేకం ప్రత్యేకం యత్నా తస్మిన్ ప్రరాత్రిం విమర్దయేత్. 40
ఉద్ధృత్య చారనాశేన మృద్యాండే యోజయే త్సుధీః,
సర్వదోషవినిర్మూక్త స్సప్తకంచుకవర్జితః. 41
జాయతే శుద్ధసూర్యం యోజయే ద్వైద్యకర్తణి,

తా. రసన ప్తకంచుకదోషనివారణార్థంబై మైద్యేష్టుంబడిన ద్రవ్యములలో ప్రతి దానియొక్క పదియారవ పాలుచూర్ణమును, కలబందను గలిపి యొక్కొకదినము చొప్పున నేడుదినములు నిష్టుపండ్లరసముతో రసమును మద్దించి మంటిపాత్రలో నుంచి కలితో గడిగి ఆరనిచ్చి మంచినస్త్రములలో బోసి ఖల్వములో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నేడుమార్లు విడవవలయును. కలితో గడుగునపుడు రసము సురుగువలె తేలును. (కావున నది క్రిందపోకుండా పదిలముగ గడుగవలయును.) ఇట్లుం జేసిన రసమునందలి సర్వదోషములు, సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించి రసము శుద్ధంబగును. అట్టిదాని నాషణములలో ప్రయోగింపవలయును.

—౧౭ రసగదోషతదుష్టద్రవములు ౧౭—

మల శిఖి విషనామానో రసస్యనైసర్గికాస్త్రయో దోషః,
మూర్ఛా మలేన కురుతే శిఖినా దాహం విషేణ మృత్యుంచ.

(గ్రంథాంతరే)

తా. రసమునందు మల, శిఖి, విషములవలన మూడుదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండును. అందు మలదోషమువలన మూర్ఛ, శిఖిదోషమువలన దాహము, విషదోషమువలన మృత్యువు గలుగును.

—౧౮ రసశుద్ధి ౧౮—

గృహకన్యా హంతి మలం త్రిఫలా శిఖి చిత్రకం,
విషం హన్యా త్తాళనేన మర్దయే త్సప్తవారకమ్.

43

తా. కలబందవలనకు లిగురువఱకు నేడుమార్లు రసమును మర్దించి సీశ్యగడిగిన మలదోషంబును, త్రిఫలచూర్ణముతో నేడుమార్లు మర్దించి సీశ్యగడిగిన శిఖిదోషంబును, చిత్రమూలపు చెక్కచూర్ణముతో నేడుమార్లు మర్దించి సీశ్యగడిగిన విషదోషంబును హరించును.

ఇష్టకాచూర్ణమాదాయ ఖల్వే మర్ద్యం రసం ద్రవైః,
విషాగ్ని రాజచృక్షస్య కృష్ణాచూర్ణైః సం ద్రవైః.

44

కుమారాస్త్రి ఫలానాం చ కతకస్యచ గోక్షురైః,
యది సంశోధితం సూతం సర్వకర్తసు యోజయేత్.

45

తా. తొలుత రసమును ఖల్వములో నుంచి యిటికీపొడితో మర్దించి గడుగ వలయును. ఇటులనే అలివన, చిత్రమూలము, రేల, పిప్పలి అనువానిచూర్ణములలో గల బందరసము గలిపి మర్దించి సీశ్యగడుగ వలయును. మఱియు త్రిఫలములు, ఇండుపుగింజలు, పల్లెరువేళ్లు అనువానిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముచేసి ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నివ్వపండ్లరసము, కలబందరసము గలిపి మర్దించి సీశ్యగడిగిన రసము శుద్ధియగును. అట్టిదానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపం జనును.

రాజీరసోన మూషాయాం రసం క్షిప్త్వా విబంధయేత్,
వస్త్రేణ డోలికాయంత్రే న్వేదయే త్కంజికై స్త్ర్యహమ్.

46

దినైకం మర్దయే త్సూతం కుమారీసంభవై ర్ద్రివైః,

తథా చిత్రకజైః క్వాతై ర్ద్రవ్యే దేకవాసరమ్.

47

కాకమాచీరసై స్త్వద్దినమేకం చ మర్దయేత్,

త్రిఫలాయా స్తతః క్వాతైః రసో మర్ద్యః ప్రయత్తుతః.

48

- తతస్తేభ్యః సృభ క్కుర్యా త్సూతం ప్రత్యాశ్య కాంక్షికైః,
తతః ఊప్వా రసం ఖలే్య రసాదర్థం చ సైంధవమ్. 49
- మద్దయేన్నింబుకరపై ద్దినమేక మనారతం,
తతో రాజిరసోనశ్చ ముఖ్యశ్చ నవసాగరః. 50
- ఏతైరససమై స్తద్వత్సూతో మర్ద్య స్తుషాంబునా,
తత స్సంశోష్య చక్రాభం కృత్వా ఊప్వా చ హింగునా. 51
- ద్విస్థాలీ సంపుటే భూత్వా పూరయే ల్లవణేన చ,
అశస్తాలీం తతో ముద్రాం దద్యా ద్దృఢతరం బుధః. 52
- విశోష్యాగ్నిం విఘాయాఘో నిషించే దంబునోపరి,
తతస్తు కుర్యా త్త్రివ్రాగ్నిం తదధః ప్రహరత్రయమ్. 53
- ఏవం నిపాతయే దూర్ధ్వం రసో దోషవివర్జితః,
అథోర్ధ్వం పిటరీమధ్యే లగ్నో గ్రహ్యా రసోత్తమః. 54

తా. అవలు, వెల్లుల్లి, యూరంటిని నుంచి మూసచేసి, కొంచుత్తే పాదరసము దోసి దానిపై వస్త్రముగట్టి డోలాయంత్రముతో కలితోడ ముడుపునములు పాకముచేసి నిదవ నాపాదరసమును దీసి ఇల్లములతో బోసి కలబందరసము, చిత్రమూలకషాయము, కాచియాకు అనువాసిరసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినమును, త్రిఫలకషాయముచే నొకదినమును మద్దించి కలితో గడిగి ఇల్లములతో బోసి దానికర్థభాగము సైంధవలవణముగలిసి నిమ్మకండ్లరసముతో నొకదినము మద్దించి ఏదవ అవలు, వెల్లుల్లి, నవాసాగరము అను సీమూడుద్రవ్యములను పాదరసమునను సమముగజేర్చి ఉముకనీటితో ముద్దయగువఱకు మద్దించి బిళ్ళజేసి ఎండించి దానిపై ఇంగువను నుంచి లేవనముజేసి కుండలో నునిచి దానిపై నుక్కపోసి మరియొకకుండను బోర్లగిలముని దళముగ చీలమన్ను లేవనముజేసి యెండవెండించి పొలుమీద నునిచి పాకముజేయవలయును. వైకుండకు వేడిమి తగిలిన నాపాదరసము కరిగి క్రొందవడును. కొంచు వైకుండపై నుదకమును బోయించు గాఢాగ్నితో మూడురృణములు పండవలయును. అది చల్లారిన చీలమన్ను సుపాయముచే దీసి వైకుండయం దంటుకొని యుండురసమును దీక్షికోనవలయును. ఈ రసము దోషరహితంబై శుద్ధంబుగ నుండును.

కుమార్యాశ్చ నిశాచూర్ణై ర్దినం సూతం విమర్దయేత్,

పాచయే త్పాతనాయంత్రే *శుద్ధో భవతి పారదః. 55

తా. పాదరసములతో కలబందవలుకులు, కనపుపొడి గలిపి యొకదినము మద్దించి బిళ్ళజేసి దాని నటిక సంపుటములతో నునిచి కందు లేకుండునట్లు దానిమూలని

* శుద్ధుడ వినియోజయేత్.

మూసి వస్త్రమృత్తిక తేపనముజేసి యెండనెండించుటచే పాతనాయంత్రముని పరచి డుదానిని పొయిమీడ నుంచి దానిపై మఱియొక యటికను బోర్లగిలమూసి దానిపై తగుమాత్రముగ తుదురుగట్టి శీతోదకమును బోయుచుండవలయును. అది యుష్ణమైన దానిందీసి పారబోసి మరల శీతోదకమును బోయవలయును. ఇటులంజేయుచుండిన రసము పైకుండయందు మంచువలె వ్యాపించును. పిదప నాపాతనాయంత్రమునకు పూయంబడియుండు చీలమన్ను నుదకముతో దిడిపి దీసి పైకుండ నంటియుండురసము నెండించి గీచి తీసికొని బట్టను బిడచవలయును. ఇత్రైఱుగుననే రెండు, లేక మూడుమారులు పాతనాయంత్రమునం దిడి వక్రముచేసి దీసికొనిన రసము శుద్ధంబగును. అట్టిదానిని సర్వా వధముల బ్రయోగింపం జనును.

❧ ఇంగిలీకములలో రసముదీయువిధము ❧

* పారిభద్రరసైః పేష్యం హింగుళం యామమాత్రకం,
జంబీరాణాం ద్రవైర్వాళ పాచం పాతనయంత్రకే.

తంసూతం యోజయేద్యోగే సప్తకంచుకవర్జితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుగు పలముల ఇంగిలీకము నొకర్థూము పేపపేరు చెక్కిరసముతో గాని, లేక నిమ్మపండ్లరసముతోగాని మర్చించి పాతనాయంత్రమునం దిడి పాకముచేసిన సప్తకంచుకదోషరహితమైన రసము జనించును. అట్టిరసము సౌవధములలో బ్రయోగిం పంజనును.

❧ రసాజీర్ణమూలకోపద్రవములు ❧

తౌరంతీక్షణంభూరిచామ్లుచవర్జ్యంసూతో జీర్ణోజాయతేతేనయస్తాత్,
సూతేజీర్ణేనాభిచేశేషశూలందాహోమాంద్యంజాడ్యమాలస్యనిద్రా.
సత్వత్యాగోజాయతేబుధాశ స్తస్తాజీర్ణేకన్యకాంగన్యమాజ్యం,
కందంచామ్లంమృద్వికాంసేవయేద్వాసూతోజీర్ణ స్సర్వదోషోవశాంతిః.

తా. ఉష్ణ, తీక్షణకరపదార్థములు, పులుసు-వీసి నధికముగ సేవింపంజనదు. — అధికముగ సేవించిన రసము జీర్ణముగాక బొడ్డుక్రింద కూలించుట, చిడలు మండుట, అన్నిమాంద్యము, జాడ్యము, ఆలస్యము, నిదుర, సత్వక్షయము, బుద్ధినాశనము మొదలగు నుపద్రవంబులు గలుగును. కావున రసము జీర్ణించువఱకు కలబందరసములో నావునెయ్యిని గలిపిగాని, లేక పుల్లనికందములగాని, లేక దీపద్రాక్షపండునుగాని సేవింపుచుండిన రసాజీర్ణమువలనగలిగిన సర్వదోషములు నివర్తించును.

❧ శిరోగతరసదోషనివర్తకోపాయము ❧

కార్వాసదళనిర్యాసై స్తండూలీయరసేన వా.

59

అభ్రకం జీరకైర్వ్యుష్ణం లోహమావ్లం ససర్కరం,
రసవేధవినాశార్థం కుర్యాద్భైషజ్య ముత్తమమ్.

60

తా. వైడిప్రత్తాకు రసములోగాని, చిట్టివేళ్ళ రసములోగాని, అభ్రకసింధు రము, జీలకఱ్ఱ, చంద్రదార గలిపి సేవించిన రసవేధలు నిన్మిత్తించును. మఱియు వైడి ప్రత్తాకు రసములోగాని, చిట్టివేళ్ళ రసములోగాని లోహాభివ్రష్టము, నీలకఱ్ఱ, పంచ దార గలిపి రెండుమండలముల సేవించిన రసవేధలు నిన్మిత్తించును. ఇది యుత్తమ మైనది.

— రసతాపహరణపదము చివర ౧౬ —

ఉ. ఆరయ దూడియాశురసమందున నేయియుఁ బంచదారయు
స్థూరిచియు స్థరీచమును గూరిచి గ్రోలినమీఁద వైత్త్యపు
న్నీరును వేడినీళ్ళు తగ నిత్యమును స్థలమాపి కథ్యము
న్వారక నెయ్యి జూపఁగ నవశ్యము నేయ యొసర్ప నెక్కిన
స్వారదరోగగర్వములు భంగములై చను ధారుజీస్థలిన్.

(ఈవద్యములోని యౌషధమును రెండుమండలములు సేవించవలయును.)

చ. నృసతరుపల్లవంబులును నిర్మలమైనను దూబలై లము
నివచన మొప్పు జేసియును నేమును రెండుతులాలయొత్తున
త్యవటుగతి నృరీరమున సద్దియు నెండఁగునుండి స్నానము
న్విపులముగా నొసర్చియును వేడియుఁ బథ్యము గొట్టిగింజిచే
గపటపుసూతరోగముల గర్వములన్నియు మాను నిర్ధరన్.

(ఈవద్యములోని యౌషధమును రెండుమండలములు సేవించినను, లేక గంధక తైలమును సేవించినను రసవేధలు మానును.)

— రసతాపహరణపదములు ౧౭ —

ధాత్రీ కుమారీ సర్పాక్షి కూశ్మాండం భృంగరాజకం,
కాకమాచీ మేఘనాదౌ రంభాకందం సజీరకమ్.

61

కార్పాసం చామృతాపైచ జంబుకా బింబ తండులం,
సవనీతే సమం లేప్యం చందనే రసతాపమత్.

62

తా. ఉసికచెఱ్ఱ, కలబంద, సర్పాక్షి, బూడిచెగుమ్మడుకాయ, గుంటగలగర, నల్లకాచి, చిట్టిపేరు, అరటిగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, వైడిప్రత్తాకు, తిప్పలీచి, నేరేడుచెక్క, దొండూకు, చనిగడుగు - వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి వెన్న, మంచిగంధము గలిపి శరీరమున లేవనముచేసిన రసతాపము నివర్తించును.

— రసతాపనివర్తకోపాయము ౧ —

జమ్బూత్వక్రిఫలాం బింబ కుమారీచ సమం పిబేత్,
రసతాపం మహాఘోరం నాశయేచ్ఛ సుఖీభవేత్. (మాధవనిదానే)

తా. నేరేడుచెక్క, త్రిఫలములు, దొండాకు, కలబంద-వీనిలో, సమభాగములుగ రసముదీసి త్రాగిన కడుభయంకరమైన రసజ్వితశరీరతాపము నివర్తించును.

కుమారీరససంయుక్తం జీరకం తండులీమకం,
కార్వాసబీజకంచైవ నవనీతేన పేషయేత్. 64

చందనేన సమం కృత్వా ప్యాలేహో రసతాపనుత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. జీలకఱ్ఱ, చిట్టి, ప్రత్తిగింజలు, వెన్న, మంచిగంధము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి కలుబందరసముతో నూరి శరీరమున లేపనముజేసిన తల కెక్కిన రసతాపములు నివర్తించును.

— రసమంత్రము ౧ —

“ఓం గోరుకుగోరుకునాథం | అటుగట్టు నౌనాశిచోభుసాక్షుచా
త్సకోటికిరిక్కిణి దేవిఆకుకోటురం | రాం | ధరణి | హరణి | ఘృటకాభ
రణి | సకలదేవి | సకలపూజాపాదం | పాదరసం | కీర్తాయం | గూర్తాం |
గూడాతాం | నారాయణతాం | అల్లాతాం | తర్తిణితాం | తిర్తాతాం |
మహాతిర్తాం | గోరుగోరుకునాథం” || అనునీమంత్రముచే నభిమంత్రించి
యకాషధనేవనను, లేపనౌషధముల నభిమంత్రించి లేపనములను జేయిం
చవలయును. (నిత్యనాథీయే)

— రసతాపములయందు షడ్వము ౧ —

రసజ్వితవిదాహ శ్శీతతోయావగాహో

మలయజఘనసారై శ్లేపనం మద్దవాతాః,

తేరుణదధిచ తక్రం నారికేలీఫలాంబు

శిశిరమధురసాన్వై శీతమన్నం ప్రశస్తమ్. (సిద్ధవిద్యాభూః) 65

తా. పాదరసమువలన తాపముగలిగిన శీతోదకములతో స్నానముజేయుట, శ్రీ
గంధ, కర్పూరముల లేపనముజేసికొనుట, చల్లనిగాడ్పులు, తీయనిపెరుగు, చల్ల, నారి
కేళిపుకాయసీరు, శీతకరరసములు, మధుకరరసములు, చల్లనివంటకము అనువానిని సేవిం
చుట ప్రశస్తంబు.

— రసౌషధనేవనయందు షడ్వము ౧ —

గోధూమ జీర్ణకాల్యన్నం గవ్యంక్షీరం ఘృతం దధి,

- తండులియక ధాన్యాకం : : తోలాలాబు సైంధవమ్. 66
- అభోదకం మున్దరసం మాంసం జాంగలజం హితం,
ఉద్ధారే నతిచాత్యర్థం కృష్ణా మినానాః బేరకమ్. 67
- అభ్యంగ మనిలక్షోభేతైలై ర్హృదాయణాదిభిః,
ఆర్తిత శ్రీతతోయేన మస్తకే పరిషేచనమ్. 68
- తృష్ణాయాం నారికేళాంబు మున్ద యూషం సశర్కరం,
ద్రాక్షా దాడిసు కర్పూర కదళీనాం ఫలం హితమ్ 69
- రసవేధా నివృత్త్యర్థం దధి క్షీరేక్షు శర్కరాః,
తైల్యోపచారై ర్నైవ్యశ్చ కర్తవ్యం స్యా ద్యథోచితమ్. 70
- (మాధవనిదానే)

తా. గోధుమలు, ప్రాచీనియ్యపుడుగుకము, ఆవునెయ్యి, ఆవుపాలు, ఆవు పెరుగు, చిట్టికూర, ధనియాలు, పొట్లకాయ, అనుగపుంజాయ, సైంధవలవణము, మేఘగోదకము, పెసలకట్టు, జాంగలమాంసము అనునానిని సేవించుట, మిక్కుటముగ వమనంబులైన పిప్పలి, పొన్నగంటిసార, బీలకట్ట అనునానిని సేవించుట, చాతవికారము గలిగిన నారాయణతైలము మొదలగువానిచే నభ్యంజనముజేయుట, పీడగలిగిన శీతోదకములతో శిరస్సొనముజేయుట, దష్పిగలిగిన నారికేళోదకము, పంచదారతోకూడియుండు పెసరకట్టు, ద్రాక్షపండ్లు, దాడిసుపండ్లు, పచ్చకర్పూరము, అరటిపండ్లు, పెరుగు, పాలు, చెఱుకు, పంచదార, ఇతరములైన తైల్యోపచారములం మొదలగువానిని యథోచితముగ జేయుట-ఇట్టి యుపచారములచే రసతాపము నివర్తించును.

— రసావధ సేవనయం దవధ్యము —

- త్యజే త్కూర్తాండ వార్తాకం వేత్త్రాగ్రం కారవేల్లకం,
మాషాన్తసూరనిష్పావం *కుభృత్థా న్నర్వపా స్తిలాక్. 71
- బృహతీ రాజికా బిల్వం దివానిద్రాంచ మైథునం,
లంఘనోద్వర్తనస్నానం తామ్రచూడం సురాసవమ్. 72
- జలమాంసారనాశంచ భోజనం కదళీదళే,
కాంస్యకం గురువిష్టంభి తీక్ష్ణోష్ణంచ భృశం త్యజేత్. 73
- అపథ్యం సూతరాజస్య పురా ప్రోక్తం మహర్షి భిః,

తా. గుమ్మడుకాయ, పంకాయ, కెదురుగొమ్మ, కాకరకాయ, మినుములు, శనగలు, అనుములు, ఉలవలు, ఆపాలు, నువ్వులు, ములకకాయ, నల్లవాలు,

* కుభృత్థాల్లవణం తిలాక్-ఆనంగా ఉలవలు, ఉప్పు, నువ్వులు,

మారేడుకాయ, పగటినిద్ర, స్త్రీసంగమము, లంఘనము, శరీరమర్దనము, స్నానము, శోడిమాంసము, కల్లు, అసవము, జలమాంసము, కలి, అరటియాకులో భుజించుట, కంచు పాత్రములో భుజించుట, గురుకరపదార్థములు, మలబంధకరపదార్థములు, తీక్షణకర ద్రవ్యములు, ఉష్ణకరద్రవ్యములు-ఇవి రససేవనజేయువారుల కష్టకరములు.

— గంధకోశ్చ త్తి ల —

శ్వేతద్వీపే పురా దేవ్యా స్తీరే షీరపయోనిధేః. 74

శ్రీడంత్యా సుఖభి స్సాన్ధ మభవ త్ప్రసృతం రజః,
బహుళం తద్రజోతీవ సుగంధి సుమనోహరమ్. 75

షీరాన్త వేతు సాధ్యా యద్దుకూలం రజసాన్వితం,
ధాతంచ సుఖభిస్తత్ర తజ్జాతం గంధకం రజః. 76

షీరాబ్ధిమథనే చాధాప్యమృతేన సహోత్థితం,
నిజగంధేన తాన్ సర్వాన్ హర్షయామాస దానవాన్. 77

తతో దేవగణైరుక్తం గంధకాఖ్యో భవత్వయం,
రసస్య బంధనార్థాయ జారణాయ భవత్వయమ్. 78

యేగుణాః పారదే ప్రోక్తా స్తేచైవాత్ర భవంత్యితి,
ఇత్యేవం గంధకోనామ విఖ్యాతః షీరిమండలే. 79

బలినా సేవితః పూర్వం ప్రభూతబలహేతవే.
వాసుకేః కర్షకస్తస్య తన్తుఖజ్వలనాద్ధృతమ్. 80

వాసో గంధక గంధాన్త్యా సర్వతో మిశ్రితం తతః,

తా. లొల్లి షీరసముద్ర తీరమునందలి శ్వేతద్వీపమునందు చెలికత్తెలతోడ పార్వతీదేవి క్రించుచుండ రజస్వలై నందున కడుసుగంధముగ, మనోహరముగ నుండునట్టి రజోయుక్తవస్త్రమును చెలికత్తెలు షీరసముద్రమునందు దీకినందున రజస్సుగంధముగ నయ్యెను. అది షీరాబ్ధిమథన కాలంబున సమృతముతోడ నుత్పన్నంబయ్యెను. మఱియు నది తనవాసనవలన సకలదైత్యులకు సంతోషము గలుగంజేసెను. దేవతలు దీనికి గంధక మను పేరు పెట్టి రసబంధనార్థమును, జారణార్థము నుపయోగించునటుల రసమునకుగల గుణంబులన్నియు దీనియందును గలిగియుండునటుల నాశీర్వాదముజేసిరి. అది మొదలు దీనికి భూమండలమున గంధకమని ప్రఖ్యాతిగలిగెను. దీనిని పూర్వకాలంబున బలిచక్రవర్తి బలకరార్థము భక్షణముజేసెను. పిదప మధనకాలమునందు వాసుకి నీడ్చునపుడు దాని ముఖజ్వాలలవలన గంధకముగరిగి భూమియందంతట చెదరెను. అది మొదలు గంధకము భూమండలంబున లభించుచున్నది.

— ౧౭ గంధకలక్షణము ౧౭ —

గంధ శ్చతుర్విధః ప్రోక్తో రక్తపీత స్నితోఽసితః. 81

రక్తో హేమక్రియా సూక్త శ్చుకతుండనిభోపరః,
పీతశ్చ మలసారాఖ్యో శ్రేష్ఠో రసరసాయనే. 82

శ్వేతోఽత్ర ఘృతా ప్రోక్తో లేపనే లోహమారణే,
సుదుర్లభస్తు కృష్ణశ్చ స జరామృత్యునాశనః. 83

తా. గంధకము ఎఱుపువర్ణము, పసుపువర్ణము, శ్వేతవర్ణము, కృష్ణవర్ణము గలది యని నాలుగు విధంబులు. అందు రక్తవర్ణముగలదై చిలుకముక్కువంటి కాంతిగలదై యూడునది స్వర్ణక్రియయం దుపయోగించును. అది కడుప్రశస్తంబు. పసుపువర్ణముగలది రసాయనోపయుక్తంబు. శ్వేతవర్ణముగలది ఘృతక, లేపన, లోహమారణములయం దుపయోగించును. కృష్ణవర్ణము గలది జరామృత్యువుల బోకడచును. అది దొరకుట దుర్లభము.

— ౧౮ గంధకనామములు ౧౮ —

వైగంధక స్సుగంధశ్చ గంభీరో గంధకో బరీ. (గ్రంథాంతరే) 84

తా. వైగంధకము, సుగంధకము, గంభీరము, గంధకము, అని అనునవి గంధక నామంబులు.

— ౧౯ శోభనయోగ్యగంధకలక్షణము ౧౯ —

కపికచ్చునిభ చ్ఛాయో నవనీతసమప్రభః,
సమృదుః కఠిన స్నిగ్ధ శ్రేష్ఠో గంధకఉచ్యతే. 85

తా. దురదగొండివిత్తుతో సమానముగ, వెన్నతో సమానమైన కాంతిగలదిగ, మృదు కఠిన స్నిగ్ధములుగనుండు గంధకము శ్రేష్ఠంబు.

— ౨౦ గంధకశుద్ధి ౨౦ —

సాజ్యభాండే పయఃక్షిప్త్యా ముఖం నస్త్రేణ బంధయేత్,
తత్పృష్ఠే చూర్ణితం గంధం క్షిప్త్యా స్రావేణ శోధయేత్.
భాండం నిక్షిప్య భూమ్యంతరూర్ధ్వే దేయం పుటం లఘు,
తతః క్షీరే ద్రుతం గంధం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్. 87

తా. నేలికుండలో పాలుపోసి దానిమూతికి వస్త్రమునుగట్టి దానిపై గంధక చూర్ణము బ్రతిచి యాకుండమూతిని మూకుడుచేమాసి చీలమన్న లేపనము చేసి యెండించి మూకుడువఱకు నొకగుంటలో పాలి దానిపై విరుపిడకలతో లఘుపుటంబిడిన నండలి

జేయుటయేగాక రూప, సుఖ, వీర్య బలముల నశింపజేయును. కావున నౌషధముల యందు శుద్ధిజేయఁబడిన గంధకమునే జేర్చవలయును.

❧ ఇంగిలీకశుద్ధి ❶ ❧

హింగుళం స్తన్యపయసా మర్దితం శుద్ధిమాఘ్నయాత్,
జంబీరఫలజడ్రాచై ర్ద్రవ్యం శుద్ధి ర్భవిష్యతి. (గ్రంథాంతరే)

తా. ఇంగిలీకమును చనుపాలతోను, నిమ్మపూడ్లరసముతోను మర్దించిన శుద్ధియగును. పింప దానినౌషధములలో నుపయోగింపఁజనును.

❧ ఇంగిలీకగూము ❷ ❧

హింగుళ స్సర్వదోషఘ్నో దీపనోఽతిరసాయనః,
సర్వరోగహరో వృష్యా జారణే శ్చ హమారణే.
హింగుళం మధురం తిక్త ముష్ణవాతకఘ్నపహం,

113

తా. ఇంగిలీకము సర్వదోషముల బోకడది అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయుటయే గాక సర్వరోగహరసాయనోపయక్తముగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, జారణలోహమారణోపయక్తముగ, మధురముగ, వగరుగ, ఉష్ణవాతమును బోకడచునదిగ నుండును.

❧ అశుద్ధఇంగిలీకదోషము ❸ ❧

అశుద్ధో దరదః కుర్యాత్కుష్ఠం కై బల్యం క్షయం భ్రమమ్.
మోహంచ శోధయే తన్నా చ్ఛుద్ధం వైద్యస్తు హింగుళం,

104

తా. అశుద్ధమైన ఇంగిలీకము కుష్టువు, పుంస్తవహాని, శ్రమ, భ్రమ, మోహము పీనిని గలుగఁజేయును. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

❧ తాళకోత్పత్తి ❹ ❧

సంధ్యాయాం సరిసింహేన హిరణ్యకశిపు ర్వ్రతః.
తచ్ఛవినమోభూ త్తాల స్తత్కయే లేఖనాశ్చిత్తః,

105

తా. తొన్నినరసింహము రిసాయంకాలమున హిరణ్యకశిపుడను పేరుగలదై తుని వధించి వానిచుక్కల గీచినందున వానితో సమానకాంతిగల తాళకముత్పన్నంబయ్యెను.

❧ తాళకభేదములు ❺ ❧

హరితాళం ద్విధా ప్రోక్తం పత్రాఖ్యం పిండసంజ్ఞితమ్.
తత్పత్రహీనం పిండాఖ్యం తయోః పూర్వం గుణాధికం,

106

తా. తాళకము పత్రాఖ్యము, పిండికము అన రెండువిధంబులు. వానిలో పత్రాఖ్యమనునది గుణాధిక్యముగలదిగ, పిండాఖ్యమనునది హీనగుణముగలదిగ నుండును.

* తయోరాద్యం గుణైశ్చైవ తతో హీనగుణం వరః.

తాళకనామములు ౧౭

హరితాళమలం తాళం గోదంత నటభూషణమ్.

107

పిండాలకం విస్త్రగంధం పిజరం కనకప్రభం,

తా. హరితాళమలము, తాళము, గోదంతము, నటభూషణము, పిండాలకము, విస్త్రగంధము, పిజరము, కనకప్రభము అనునవి హరిదళనామములు.

తాళకశుద్ధి ౧౮

తాళకం కణశః కృత్వా దళాంశేనచ టంకణమ్.

108

జంబీరాణాం ద్రవైః టాళ్యం కాంజీకైః టాళ్యేత్పునః,

వస్త్రే చతుర్థణే బధ్వా డోలాయంత్రే దినం పచేత్.

109

సంచూర్ణేనారనాశేన దినం కూళ్ళాండపై రసైః,

లిలతైలైః పచేద్ద్యమం యామంచ త్రిఫలాజ్జలైః.

110

త్రివారం తాళకం భావ్యం పిష్టా మూత్రైశ్చ కాంజీకైః,

ఏవంద్వాదళభాపాచ్యం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్.

111

తా. తాళకమును రేకులుగ నొలిచి చూసికి పదియవభాగము పెలిగారము గలిపి నిప్పుపండ్లరసముతోను, కలితోను గడిగి నాలుగుమడతలగల బట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున కలి, నున్నపునీళ్ళు పోసి చూసిచే నొకదినము, గుమ్మడుకాయరసముతో నొకదినము, నువ్వులనూనెతో నొకరూము వండి పిదప త్రిఫలరసముతో నొక్క రూముచొప్పున మూడుమాట్లును, గోమూత్రముతో నొక్కరూముచొప్పున మూడుమాట్లును, కలితో నొక్కరూముచొప్పున మూడుమాట్లును నూరి భావనజేసి డోలాయంత్రమున వండవలయును. ఇత్రైత్యుగన పన్నెందుమాట్లుజేసిన తాళకము శుద్ధియగును. అట్టిదాని గొప్పధములలో బ్రయోగింపంబయను.

తాళకభస్మము ౧౯

సదళం తాళకం శుద్ధం పునర్నవారసేనతు,

ఖల్వే విమర్దయే దేకం దినం పశ్చాద్విశోషయేత్.

112

సంశోష్య గోళకం తస్య కుర్యా త్తంచ విశోషయేత్,

తతః పునర్నవాక్షీరై స్థాన్విర్భంతు ప్రపూరయేత్.

113

తత్ర తం గోళకం ధృత్వా పునస్తేనైవ పూరయేత్,

ఆకంతం పితరం తస్య పిఛానం ధారయేత్తుభే.

114

దినాన్యంతరశూన్యాని పంచవహ్నిం ప్రదీపయేత్.

స్థాలీ చుల్యాం సమారోప్య క్రమాన్వహ్నిం వివర్ధయేత్.

115

ఏవం తు మ్రియతే తాళం మాత్రాతస్యైవ రక్తికా,
అనుపానాన్యనేకాసి యథాయోగ్యం ప్రయోజయేత్. 116

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకమును రేపలుగ నొలిచి గలిజేయరసముతో నొకదినము మద్దించి యుంటచేసి యొడించి దానిని బింజవలె చిన్ననినోరుగలమంటిపాత్రలో నునిచి దానికంతమువఱకు గలిజేయరసమును బోసి దానిపై మూసి విడుదినము లవఱోరాత్రములు పోయిమీఁద నునిచి క్రమాన్నులతో నెడతెగక వండినతాళకము భస్మంబగును. అందొక గురిగించుకొన్న సను పానబోజములతో నేవించిన సర్వరోగములను హరింపజేయును.

— ౧౭ * తాళకగుణము ౧౭ —

శ్లేష్మవాతవిషరక్తభూతహృద్దీపనంచ శీతలరుజాపహం,
స్నిగ్ధముష్ణజటుకంచ లేఖనం కుష్ఠహరి హరితాళముచ్యతే. 117

తా. తాళకము శ్లేష్మము, వాతము, విషము, రక్తదోషము, భూతదోషము - వీనిని హరింపజేయుటయే గాక అగ్నిదీపనము గలుగఁజేసి శీతపీడను బోకడచునదిగ, స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగ, కారముగ, లేఖనకారిగ, కుష్ఠపును హరింపజేయునదిగ నుండును.

— ౧౮ అశుద్ధతాళకదోషము ౧౮ —

అశుద్ధతాళ మాయుష్సుం కఫ మూరుత మేహకృత్,
తాత స్ఫిటాంగసంకోచం కురుతే తేన శోధయేత్. 118

తా. అశుద్ధతాళకము ఆయువును క్షయింపజేయుటయేగాక కఫము, వాతము, మేహము, శరీరతాపము, స్ఫిటకములు, ఆంగసంకోచము-వీనిని గలుగఁజేయును. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

— ౧౯ మణిశిలభేదము ౧౯ —

మనశ్శిలా త్రిధా ప్రోక్తా శ్యామాంగీ కరవీరకా,
ద్విఖండాఖ్యాత తాసాంతు లక్షణాని నిబోధయ. 119

శ్యామా హింగుళవద్రక్తా కించిత్ప్రీతా విదీప్తికా,
కరవీరా రక్తవర్ణా చూర్ణదూపాతిభారయక్. 120

కించిద్రక్తాచ గౌరాచ ద్విఖండా భారవత్తరా,
త్రివిధాసుచ శ్రేష్ఠాస్యా త్కరవీరా మనశ్శిలా. 121

తా. మణిశిల శ్యామాంగి, కరవీర, ద్విఖండము లని మూడువిధంబులు. అందు ఇంగిలీకమువలె నెఱ్ఱగ, ఒకింతపచ్చగ, కాంతిహీనముగ నుండునది శ్యామాంగి యనియు, ఎఱ్ఱగ, చూర్ణముతో నమానముగ, కడుబరువుగ నుండునది కరవీర మనియు, ఒకింత

* తాళక మన - హరిదళము.

మొట్టగ, పచ్చగ, కడుబరుపుగ నుండునది ద్విఖండమనియు జెప్పబడును. వానిలో కర వీరమనునది శ్రేష్ఠంబు.

— ౧౭ మణిశిలశుద్ధి ౧ —

సూక్ష్మవస్త్రద్వయోపేతం మనోగుప్తానుబంధనం,
పాచయే చాఘగమూత్రేణ డోలాయంత్రే దినత్రయమ్. 122
పచనం కురుతే హ్యత్ర శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం, (గ్రంథాంతరే)

తా. మణిశిలను సన్నమైన జమిలిబట్టలో మూటగట్టి పేకపంచితముతో మూడు దినములు డోలాయంత్రమున వండిన నిశ్చయముగ శుద్ధియగును.

అగస్త్యపత్రతోయేన శృంగిబీరరసేనచ. 123
భృంగితోయేన పచ్యేత భావితం సప్తథా శిలా,

తా. మణిశిలను అగస్తియాను, ఆల్లము, గుంటగలగర అనువానిరసముతో నేడేసి మాఱు వండి విడేసిమాఱు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

— ౧౮ గౌరీపాషాణశుద్ధి ౧ —

ద్విపలం గౌరీపాషాణం మర్ద్యం జంబీరవారిణా.
పిష్టం కృత్వా పశు బధ్వా డోలాయంత్రేణ బుద్ధిమాన్,
శిలాక్షౌరోదకే పాచ్యం భవే చ్ఛుద్ధి ర్వినిశ్చయః. 125

తా. రెండుపలములు గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ముద్దజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో డోలాయంత్రమున రెండురూములు వండిన శుద్ధియగును.

— ౧౯ ఉల్లిపాషాణశుద్ధి ౧ —

ఉల్లిపాషాణ సంశుద్ధిం వక్ష్యతే శాస్త్రనిశ్చితం,
చూర్ణికృతం పశు బధ్వా శిలాక్షౌరోదకేనచ.
డోలాయంత్రే దినైకంతు పాచితంచ విశుద్ధ్యతి, 126

తా. ఉల్లిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున సున్నపునీళ్ళతో నొకదినమువండిన శుద్ధియగును.

మధునా పాచయే ద్యామం శనైర్నృద్వగ్నినా తతః. 127
ఉల్లిపాషాణశుద్ధిశ్చ భవేదేవం విశారదః, (అగ్నిమతే)

తా. ఉల్లిపాషాణమును తేనెలో వేసి యొకరూము మందాగ్నితో మెల్లమెల్లగ వండిన శుద్ధియగును.

❧ దోడ్డిపాషాణశుద్ధి ❶ ❧

గోమూత్రే దోడ్డిపాషాణం డోలాయంత్రే దినత్రయమ్. 128

పటే బధ్వా తతోపాచ్యం సచ్యశ్చుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. దోడ్డిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి ఆవుపంచితముతో డోలాయంత్రమున మూడుదినములు వండిన శుద్ధియగును.

❧* విమలభేదము ❷ ❧

విమలం త్రివిధం ప్రోక్త హేమాఖ్యం తారపూర్వకమ్. 129

కాంస్యపూర్వం తథాచాల్యల్లక్ష్యతే సర్వకామదం,

తా. స్వర్ణమాక్షికము, రావ్యమాక్షికము, కాంస్యమాక్షికము అని విమలము మూడువిధములు. ఇది సర్వకామ్యముల నిచ్చును.

❧ విమలలక్షణము ❸ ❧

వర్తలః కోణసంయుక్త స్నిగ్ధశ్చ ఫలకాన్వితః. 130

మరుత్పిత్తహరో వృషోఽవిమలశ్చ రసాయనః,

తా. రావ్యమాక్షికము గుండ్రముగ, కోణయుక్తముగ, దట్టముగ, పలకలుగ, వాతపిత్తముల హరింపజేయునదిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ రసాయనోపయుక్తముగ నుండును.

❧ విమలశుద్ధి ❹ ❧

వాసా పునర్నవా సిందూవారకం యస్యకస్యచిత్. 131

రసేన స్వేదితం యామం విమలం నిర్మలం భవేత్,

తా. విమలమును అడ్డసరము, గలిజేరు, వావిలి అనువానిరసములలో చేనితోనేని డోలాయంత్రమున నొకదినమువండిన శుద్ధియగును.

పాటనా ద్విమలం భిన్నం సూక్ష్మవస్త్రేణ బంధయేత్. 132

అవిమూత్రే కాంజికేచ పృథ క్క్వధితవారిణి,

డోలాయంత్రే చతుర్యాయం పాచయే చ్చుద్ధిమాఘ్నయాత్.

(గ్రంథాంతరే)

తా. విమలమును పగులగొట్టి సన్నపుబట్టలో మూటగట్టి గొఱ్ఱపంచితముతోను, కలితోను ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నాలుగురూములు డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును.

❧ మాక్షికోత్పత్తి, తద్భేదాదులు ❺ ❧

మాక్షికో ద్వివిధశ్చైవ మాక్షిక స్తారమాక్షికః,

* విమల మన మాక్షికభేదము

తత్రాద్యః కన్యకుజ్జోఞ్ఞో దశవర్ణసువర్ణకః.

134

భిన్న దేశోపి తారోఽన్యః పంచవర్ణసువర్ణకః,

పాషాణబహుళశ్చాన్యోగృణై రల్పతరోహిణః. (ఆయుర్వేదే)

తా. స్వర్ణమాక్షికము, తారమాక్షికము అని మాక్షికము రెండువిధంబులు. అందు మొదటిది కన్యాకుజ్జమున జనించును. అది పనియవవన్నెబుగారుతో సమానంబై (శోణరసితంబై) యుండును. తారమాక్షికము భిన్న దేశమున జనించును. ఇది విడవవన్నె బంగారుముతో సమానముగ, బహుళ మైన పాషాణముగలదిగ, అల్పగుణకారిగ నుండును.

—ॐ మాక్షికనామములు ॐ—

ఆవర్తం మధు శుక్లం చ తాపిజం ధాతుమాక్షికం,

రాప్యమాక్షికధాతుశ్చమాక్షికం హేమమాక్షికమ్. (నిఘంటౌ)

తా. ఆవర్తము, మధు, శుక్లము, తాపిజము, ధాతుమాక్షికము, రాప్యమాక్షికము, మాక్షికము, హేమమాక్షికము అనునవి మాక్షికనామంబులు.

—ॐ 1 మాక్షికశుద్ధి ॐ—

ఏరండతైల లుంగాంబు సిద్ధం శుద్ధితి మాక్షికం,

పక్వం వా కదలీకండ తోయేన ఘటికాద్యయమ్.

137

తప్తం ఊప్తం వరాక్వాథే శుద్ధి మాయాతి మాక్షికం,

తా. మాక్షికమును చూర్ణముచేసి బట్టలో మూటగట్టి ఆముదము, మాదీఫలరసము, అరటిగడ్డరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే రెండుగడియలు డోలాయంత్రమున వండిన మాక్షికము శుద్ధియగును. లేక మాక్షికమును నిఘ్నలో కాచి త్రిఫలకషాయములో వేసినను శుద్ధియగును.

(ఒకపలము మాక్షికమును లేసెతో మద్దించి మద్దజేసి జమిలి బట్టలో మూటగట్టి ఊలవకట్టు, గోమూత్రము, కలివీనితో నొకరూపము ప్రత్యేకముగ డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును)

(మాక్షికమును కలితో నొకదినము డోలాయంత్రమున నుడికించి చూర్ణముజేసి దాని నినుపపాత్రమునవేసి లేసె, నెయ్యిపోసి నొకదినంబునిచి నున్నచూర్ణముజేసి ఇంక పపాత్రలోవైచి లేసె, నెయ్యిపోసి యొకదినము వండి జేముడుపాలతో నొకదినము భావనచేసి యెండించి నెయ్యి, లేసెతో నొకదినము మద్దించి ఆంధమూషలో నునిచి వండిన నందు గురివిండచాయవలె సత్వము దిగుచు.)

—ॐ మాక్షికసత్వపాతనము ॐ—

ఏరండోత్తేన తైలేన గుంజా తౌద్రంచ 1 బంకణమ్.

138

1 మాక్షిక మన నిష్ఠ. 2 వర్మయేత్.

మద్దితం తస్యవాచేన సత్త్వం మాక్షికజం భవేత్ ,

తా. ఆముదము, గురివిందపలుకులు, లేనె, వెలిగారము - వీనినిజేర్చి నూరి మాక్షికముపై వైచి అగ్నిలో నునిచి యూదిన నందు సత్త్వము దిగును.

—ॐ మాక్షికగుణము ॐ—

శుద్ధంహితాప్యంసకలామయఘ్నంరసాదిధాతుంశ్చవరంప్రపుష్కేత్
దుర్దేహదేహక్షయమారకంచ గుణోత్తరంవృష్యరసాయనాగ్ర్యమ్,

తా. శుద్ధమైన మాక్షికము సర్వరోగముల హరింపజేసి రసాదిధాతువృద్ధిని గలుగజేయునదిగ, దుష్టమేహమును, శరీరక్షయమును హరింపజేయునదిగ, గుణకారిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, రసాయనోపయోగముగ నుండును.

సువర్ణమాక్షికం స్వాదు తిక్తం వృష్యం రసాయనమ్. 140

చతుష్వ్యం వార్తిహృత్కంఠ పాండు మేహ విషోదరం,

అర్చ శ్శోభవిషం కంఠూ త్రిదోషానపి నాశయేత్. 141

తా. సువర్ణమాక్షికము రుచికరముగ, వగరుగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, నేత్రహితకారిగ, లింగావర్తి, కంఠరోగము, పాండువు, ప్రమేహము, విషదోషము, ఉదరము, మూల వ్యాధి, వాపు, విషరోగము, దురద, త్రిదోషము - వీనిని హరింపజేయునదిగ నుండును.

—ॐ ఆకర్షమాక్షికదోషము ॐ—

మందానలత్వంబలహానిముగ్రాం విప్లంభితానేత్రగదాకా సకుష్మాకా
పాలస్యభేదవ్రణపూర్వకంచ శుభ్యాదిహీనంఖలుమాక్షికంతు

తా. అశుద్ధమాక్షికము అగ్నిమాంద్యము, బలహాని, మలబద్ధము, నేత్రరోగము, కుష్టువు, శిరోవ్రణము - వీనిని గలుగజేయును..

—ॐ * కాసీసభేదములు ॐ—

వాలుకాఖ్యం పుష్పపూర్వం కాసీసం ద్వవిధం స్త్రుతం,

శ్యామ పాండురవర్ణంచ ద్వయోః పూర్వం గుణాధికమ్. 143

తా. వాలుకాసీసము, పుష్పకాసీసము లన కాసీసము రెండువిధంబులు. అందు మొదటిది నలాపువర్ణము, రెండవది పాండువర్ణము గలవిగనుండును. వానిలో మొదటిది గుణాధిక్యతం జేందియుండును.

—ॐ కాసీసనామములు ॐ—

కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస కేసరం,

కాసీస మన అన్నభేది.

అన్యం మాల్యరసం పుష్పకాసీసం నేత్రభూషణమ్. 144

తా. కాసీసము, ధాతు కాసీసము, పాంసుకాసీసము, కేసరము, అన్యము, మాల్యరసము, పుష్పకాసీసము, నేత్రభూషణము అనునవి కాసీసనామంబులు.

—ॐ కాసీసశుద్ధి ॐ—

సకృద్భృంగాంబునా స్విన్నం కాసీసం నిర్మలం భవేత్. 145

తా. కాసీసమును గురిగిలగరాకురసముతో పండిన శుద్ధియగును.

—ॐ కాసీససత్వపాతనము ॐ—

చతుర్విధంతు కాసీసం రక్తవీతసితానితం,
మద్దయే త్ప్రిత్యవర్ణేన తిక్తకోశాతకీద్రవైః. 146

కాసచుద్దద్రవైశ్చాసి మిత్రపంచకసంయుతం;
సత్త్వంచ యష్టికాయంత్రే ధ్ధాతే సత్త్వం వినిశ్చితమ్. 147

తా. ఎలుపు, చనపు, తెలుపు, నలుపు వర్ణభేదములవలన కాసీసము నాలుగువిధంబులు. వానిని మసి, గుట్టము, నెమలి, ఆపు, మత్స్యము-అనువానిచేదులతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుద్దించి సిద్ధప చేతిమీరాకురసము, కనివెందాకురసము, తేనె, నెయ్యి, వెలిగారము, గురివిందపలుకులు, బెల్లము అనువానితోడను మద్దించి విశ్వచేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూదిన నందు సత్త్వము పెడలును. (చానిని చూర్ణముచేసి పుటంబులిడిన సిందూరించును.)

—ॐ కాసీసగుణము ॐ—

కాసీస మప్లుం చతుష్ట్యం కేశేఘ్నుం కుచరంజనం,
గర శ్లేష్మ హరం వాత వ్రణదోషవిनाశనమ్. 148

తా. కాసీసము పుల్లగ, నేత్రహితకారిగ, వెంట్రుకల నశింపఁజేయునదిగ, స్తనరంజనకారిగ, విష, శ్లేష్మ, వాత, వ్రణదోషముల హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

—ॐ గైరికభేదములు ॐ—

గైరికం త్రివిధం తత్ర రక్తంస్యా త్పూర్ణగైరికం,
పాషాణగైరికం చైకం తేషాం పూర్వం గుణాధికమ్. 149

తా. రక్తగైరికము, పూర్ణగైరికము, పాషాణగైరికము అన *గైరికము మూడు విధంబులు. అందు మొదటిది గుణాధిక్యంబు గలదిగ నుండును.

—ॐ గైరికశుద్ధి ॐ—

గైరికంతు గవాందుగ్ధై రాభవితం శుద్ధిమాప్నుయాత్,

తా. గైరికము నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగును,

—ॐ గైరికసత్వపాతనము ॐ—

గైరికం రక్తవర్ణేణ పీతవర్ణేణ భావితమ్. 150

సప్తాహం మర్దయే ద్ద్యామం మిత్రపంచకసాయుతం,

ఆధ్మాతం యష్టికాయంత్రే సత్త్వం ముంచతి నిర్మలమ్. 151

తా. కావిరాయిని మంజిష్ఠ, కుంకుమపువ్వు, లక్క, దాడింబకాయ, రక్తచందనము, దాసనము, ఎఱ్ఱగన్నేరు అనురక్తవర్ణములతోడను, కుసుంబ, మోదుగ, ఘసపు, మంజిష్ఠ, సూనిగోరింట అనుపీకవర్ణములతోడను నేడేసిసినములు భావనజేసి లేనె, నెయ్యి, వెలిగారము, గురువిందపలుకులు, బెల్లము అనుమిత్రపంచకముతోడ నొకరూము మర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూచిన నందు నిర్మలముగ సత్త్వము వెడలును.

—ॐ గైరికగుణము ॐ—

గైరికం మధురం నేత్రం దీపనం రక్తపిత్తజిత్,

వాంతి తాప విషఘ్నంచ రజస్తంభ బలప్రదమ్. 152

తా. కావితాయి మధురముగ, నేత్రహితకారిగ, అగ్నిహితకారిగ, రక్తపిత్తముల హరింపజేయునదిగ, వాంతి, జ్వర, విషదోషముల బోకడకునదిగ, రజస్తంభనకారిగ, బలకారిగ నుండును.

—ॐ అంజనభేదములు ॐ—

పుష్ప నీల రస ప్రోత సౌవీరపదపూర్వకం,

అంజనం పంచథా ప్రోక్తం లక్షణాదిక్రమేణచ. (చరకే) 153

తా. పుష్పాంజనము, నీలాంజనము, రసాంజనము, ప్రోతోంజనము, సౌవీరాంజనము అని అంజనములు లక్షణాదిక్రమమువలన నైదువిధములు.

—ॐ టంకణ, శంఖ, వరాటాంజన, గైరిక, కాసీన, భుజగశుద్ధి ॐ—

జంబీరాణాంధ్రవేచైవ మాతపే థాయే ద్దినం,

శుద్ధ్యంతి టంకణం శంఖం వరాటాంజనం గైరికమ్. 154

కాసీనం భుజగంచైవ శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్,

తా. వెలిగారము, శంఖము, గవ్వలు, సౌవీరాంజనము, పుష్పాంజనము, నీలాంజనము, ప్రోతోంజనము, రసాంజనము, కావితాయి, అన్నభేది, భూనాగము అనువానిని నిమపండరసములతోచి యొకదినము నూరుపుటంటిడిన శుద్ధియగును. ఆఠివాని నొక

—ॐ అంజనపంచశతము ॥—

అంజనాని విశుద్ధ్యంతి భృంగజన్మరసేన చ.

155

తా. పూర్వోక్త అంజనసూచకమును గుంటగలగ రామరసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును.

—ॐ అంజనపంచశతము ॥—

పుష్పాంజనం సితం శుభ్రం హిమం సర్వాక్షిరోగజిత్,

నీలాంజనం కృష్ణవర్ణం నేత్రదోషక్షయూపహమ్.

156

* రసాంజనంతో పీతాభం విష నేత్ర వికారసుత్,

ప్రీతోంజనం పాండువర్ణం చతుష్కం సర్వరోగజిత్.

157

సౌవీరం రక్తవర్ణంచ నేత్రకంఠూ విమోహహం,

తా. పుష్పాంజనము తెల్లగ, శుభ్రముగ, శివలముగ, సర్వ నేత్రరోగముల హరింపజేయునదిగ నుండును. నీలాంజనము నల్లగ, నేత్రదోషము, క్షయము-వీనిని బోధించునదిగ నుండును. రసాంజనము పచ్చగ, విషదోషమును, నేత్రరోగమును బోధించునదిగ నుండును. ప్రీతోంజనము పాండువర్ణముగ, నేత్రహితవర్ణిగ, సర్వరోగముల బోధించునదిగ నుండును. సౌవీరాంజనము ఎల్లగ, కంటిమరచు, విషదోషమును హరింపజేయునదిగ నుండును.

—ॐ శిలాజతుత్పత్తి ॥—

నీదాఘే ఘృతసంతప్తా ధాతుసారం ధరాధరాః.

158

నిర్వాసన త్వేముఃచంతి శిలాజతు ప్రకీర్తితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. ఘృతము యెండచే తపింపఁబడుటచలన నందలిధాతుసారము బంకవలె ప్రసరించిన శిలాజిత్తు అనంబడును.

—ॐ శిలాజతుభేదము ॥—

శిలాజతు ద్విధా ప్రోక్తం గోమూత్రం గోరసాయనమ్.

159

కర్పూరపూర్వకించాన్యద్రక్తంచ పాండురం పరం,

తా. గోమూత్రసిలాజిత్తు, కర్పూరసిలాజిత్తు అని సిలాజిత్తు రెండువిధములు, అందు మొదటిది గోమూత్రవర్ణ తుల్యముగ నుండును. కర్పూరసిలాజిత్తు యెఱుపుగాని, తెల్లగాని యుండును. అందు తెల్లనిది శ్రేష్ఠంబు.

మౌరాఘ్లు గుగ్గులో వేత మాతవే స్థాపయే ద్దినమ్.

160

* రసాంజనోత్పత్తి యెట్లనిన.—దార్ద్రీక్వాగ్ర మజాక్షిరే పాదపక్షం యథా ఘనమ్, తదా రసాంజనం ఖ్యాతం నేత్రయోః చరమంహితమ్.

స్వేదయే ఘటికామాత్రం నిలాజతు విశుద్ధ్యతి,

తా. సిలాజిత్తు, సర్వజ్వరము, యవత్కారము, టంకణత్కారము, సింహపండ్లరసము, గుగ్గిలమార్ణము - వీనితో నొకదినము యెండలో భావనజేసి యొకగడియ వండిన శుద్ధియగును.

—౧౭ కర్పూరసిలాజిత్తుశుద్ధి ౧౭—

కర్పూరశిలభాతుశ్చ మృణాళరసమర్దితః,

161

అథవోత్పలజైర్యామం సచ్యక్షుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. కర్పూరసిలాజిత్తును తామరతూండ్ల రసముతోగాని, కలువగడ్డరసముతోగాని యొకరూము మర్దించిన శుద్ధియగును.

గోదుగై స్త్రిఫలాక్వాథై ర్భృంగద్రావైశ్చ మర్దయేత్.

162

అతపే దినమేకైకం తచ్చుష్కం శుద్ధతాం వ్రజేత్,

తా. కర్పూరసిలాజిత్తు నావుపాలు, త్రిఫలకషాయము, గుంటగలరాకురసము - వీనితో నొకదినము యిరువభిల్లుముతో మర్దించి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

శిలాజతు పలమాత్రంచ మర్ద్యంచోత్పలజైరసైః.

163

అతపే ఘటికా సుప్త శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం,

తా. ఒక పలము సిలాజిత్తును కలువగడ్డరసముతో నేడుగడియలు భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

శిలాజతో షోడశాంశం మృద్వికా యష్టిచందనమ్.

164

నారికేలోదకం షిష్టా షోలాయంత్రేణ పాచయేత్,

తదుద్ధృత్యాతపే శోష్యం తత్తద్రోగానుపానతః.

165

నేవనా త్వర్వరోగఘ్నం కాంతి పుష్టి బలప్రదం,

తా. సిలాజిత్తునకు పదియాణవభాగము దీపద్రాక్షను, యష్టిమధుకమును, శ్రీగంధమును గలిపి నారికెడపుకాయనీళ్ళతో షోలాయంత్రమున నుడికించి దానిని దీసి యెండనెండించి యనుపానవిశేషములతో నేవించిన త్వర్వరోగముల హరింపంజేయు టయేగాక శరీరకాంతిని, పుష్టిని, బలమును గలుగంజేయును.

—౧౮ శిలాజిత్తుగుణము ౧౮—

శుద్ధోఽయం గిరితక్తకందరభవః పాండు ప్రమేహ జ్వర

స్త్రీహస్తేష్చ మరుద్భవాగ్ని సదన త్వగ్దోష శోషాపహః,

యక్షిన్వాదక శోఫ శర్మర కృమి హృన్మూలామ్లపిత్తాపహః

నశే చోదర కామిలాశ్రి జరాకృచ్ఛించ పాపూపహః.

166

తా. శుద్ధిజేయఁబడిన సింహాజిత్తు పొందుపు, ప్రమేహము, బ్బరము, స్నేహము, క్షేప్తరోగము, వాతరోగము, అగ్నిమాంద్యము, నుష్టపు, భోష, రాజయత్న, ఉష్ణాదము, భోష, శర్కర, శృమిరోగము, అగ్నిమృత్తి, మూలము, అష్టుపిత్తము, ఉదరము, కామిల, అశ్మరి, మునిమి, మూత్రకృచ్ఛము, గజ్జ పీనిని హరింపజేయును.

—ॐ శుద్ధసిలాజతుపోషము ॐ—

అశుద్ధం దాహమూర్ఛాంచ భ్రమకృత్తాస్రశోణితం,
శిలాజతు ప్రకురుతే మాంద్యమగ్నేశ్చ విద్యగిహమ్.

167

తా. అశుద్ధసిలాజిత్తు దాహము, మూర్ఛ, భ్రమ, పిత్తరక్తము, రక్తవికారము అగ్నిమాంద్యము, మలబద్ధము మొదలగుచున్నవి గలగంజేయును.

—ॐ శుద్ధసిలాజతుపోషము ॐ—

వహ్నాక్షిప్త్యా భవేద్యస్తే లింగాకారో హ్యధూమకః,
తృణాగ్రేనాంభసి క్షిప్తే హ్యథో గలతి తంతువత్.

168

గోమూత్రగంధం మలిసం శుద్ధం జ్ఞేయం శిలాజతు,
సాధారణరసం కేచి ద్రవ్యైశ్చైవయోగిచ

169

పూర్వశస్త్రానుసారేణ వక్ష్యతే లక్షణాదికం,

తా. అగ్నిపై పేసినపాగ మెరిలకుండుట, పాకలమునందు లింగాకారమును జేదుట, తృణాగ్రముతోనైతి యంధకములోపేసిన తుతువలె క్రిందికి వ్యాపించుట, గోమూత్రమువంటివానన వెడలుట-ఇట్టి లక్షణములవలన శుద్ధశిలాజకని తెలియవలయును. ఈసిలాజిత్తును సాధారణరసమని కొందఱువైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వదించెదరు. కావున దీనిని రసస్థానమున నుపయోగింపజనును.

—ॐ సాధారణరసములు ॐ—

కంపిల్లో లవణం గౌరిపాషాణో నవసాగరమ్.

170

దరదో వహ్నిజారశ్చ గిరిసిందూరమేవచ,

కేదారశృంగి చేత్యష్టే సాధారణసాస్త్యంతాః

171

తా. కంపిల్లము, నముద్రలవణము, గౌరిపాషాణము, నవాసాగరము, ఇంగిలీశము, వహ్నిజారము, గిరిసిందూరము, * కేదారశృంగి అను నీ యెనిమిదియు సాధారణరసములు.

—ॐ కంపిల్లనామములు ॐ—

గిరిమృద్ధైరికం ధాతూ రక్షాత్వా రక్తశాంతికృత్. (నిఘంటు) 172

తా. గిరిమృత్, గైరికధాతు, రక్తాశ్మ, రక్తశాంతి అనునవి కంపిల్లనామములు.

—౧౭ కంపిల్లశ్లేషము ౧౭—

ఇష్టకాచూర్ణసంకాశం సవిరోహి కథ్యతే,

సౌరాష్ట్ర దేశఖనిజం కంపిల్లమితి కీర్తితమ్.

(గ్రంథాంతరే)

తా. సౌరాష్ట్ర దేశముయొక్కగనియందు జనించినది కంపిల్ల మనంబడును; అది యితికపాడివలె నుండును. మఱియు నిదే విరేచనోపయుక్తంబుగ నుండును.

—౧౮ కంపిల్లశుద్ధి ౧౮—

స్వేద్యం హరితకీసారే కంపిల్లం శుద్ధతాం వ్రజేత్,

తా. కంపిల్లమును చూర్ణముజేసి బట్టలో ముటగట్టి డోలాయంత్రమున కర స్కాయల రసముతోగాని, లేక కలితోగాని నుడికించిన శుద్ధియగును.

—౧౯ కంపిల్లగుణము ౧౯—

కంపిల్లగో విరేకీస్యా త్కటూష్ణో వ్రణనాశనః.

174

కఫ కాసార్తి హరించ కంతు కృమి హరో లఘు,

తా. కంపిల్లము విరేచనకారిగ, ఒకింత కటూష్ణముగలదిగ, వ్రణము, దగ్ధ, ఉబ్బసము, జంతువులు, కృములు-నీనిని హరింపజేయునదిగ, లఘుకారిగ నుండును.

—౨౦ బోశశుద్ధి ౨౦—

పలమాత్రం కృష్ణబోశం రక్తంవా మద్దితం తతః.

175

ఆతవే కాంజకే యామం భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి,

తా. ఒకపలము నల్లబోశమునుగాని, లేక ఎఱ్ఱబోశమునుగాని కలితో మద్దించి యొకరూము యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

—౨౧ మస్తకిశుద్ధి ౨౧—

జంబీరనీరకై ర్వామం భావయే దాతవే తథా.

176

అథనా నరమూత్రేణ శుద్ధిర్భవతి మస్తకి,

తా. మస్తకిని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని, లేక నరమూత్రముతోగాని యొక రూము భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

—౨౨ కఫరిశుద్ధి ౨౨—

కఫరిం పలమాత్రంచ చూర్ణం కృత్వా విమర్దయేత్.

177

నరమూత్రే సప్తయామం డోలాయంత్రే పచేత్తథా,

గోమూత్రేణ ద్వియామంచ పాచయే చ్చుద్ధిమాప్నుయాత్.

178

అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కృశీశుచిః,

తా. వలప్రమాణము కఘనీని నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టిన మూటగట్టి నరమూత్రముతో నేడుర్పూములును, గోమూత్రముతో రెండుర్పూములును, డోలాయం త్రమున వండిన శుద్ధియగును. లేక దాని నావునీటిలోగలిపి వండినను శుద్ధియగును.

— మైలుతుళ్ళశుద్ధి —

మయూరతుత్థం సంమర్శ్యం దధ్నాచ సహయోజయేత్. 179

లోష్ఠైస్తప్తం కృశంచాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం,

తా. మైలుతుళ్ళమును పెరుగుతో మద్దించి బిళ్ళజేసి పెంకులో నుంచి వెచ్చజేసిన శుద్ధియగును.

తుస్థస్య ఓంకణం పాదం చూర్ణయే స్మధుస్పిషా. 180

తుత్తేన మిశ్రితం ధ్వానం కోష్ఠయంత్రే దృఢాగ్నినా,

ద్రావితం మూచతి సత్త్వం శుకతుండంచుస్రభమ్. 181

తా. మైలుతుళ్ళమును నాలనభాగము పరిగారము గలిపి చూర్ణముజేసి దానితో లేసె స్వయ్యతోజేర్చి కోష్ఠయంత్రమునండిడి దృఢాగ్నిలో నుంచి యూచిన ద్రవించి యందు అసత్త్వము వెడలును. అసత్త్వము చిలుకముక్కు పాక్షలో సమానముగ నుండును.

— పాలతుళ్ళశుద్ధి —

పలమాత్రం క్షీరతుత్థం చూర్ణం కృత్వా విమర్శితం,

పటే బధ్వా శిలాచూర్ణ తోయే చాట్యం విశుద్ధ్యతి. 182

తా. ఒకపలము పాలతుత్తమును నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి నున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగును.

— గవ్వలు, శంఖములు పీనిశుద్ధి —

పరాట శంఖం గోమూత్ర కూశ్మాండకరసద్రవైః,

అష్టే స్పృశాంజికాభిశ్చ డోలాస్విన్నం చ శుద్ధ్యతి. (ఆయుర్వేదే)

తా. గవ్వలు, శంఖములు పీనిని గోమూత్రము, గుమ్మడుకాయరసము, నిమ్మపండ్ల రసము, కలి అనువానితో డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును.

— సర్జితౌరశుద్ధి —

సర్జితౌరం కాంజీకేన మద్దయే ధ్వుటికాద్యయం,

అథవా చ గవాం మూత్రై శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. 184

తా. సర్జితౌరమును రెండుగడియలు కలితోగాని, లేక గోమూత్రముతోగాని మద్దించిన శుద్ధియగును.

—ॐ సర్వతౌరగుణము ॐ—

సర్వతౌరోఽగ్నిజననం గుల్ఫశూలనివారణమ్. 185

తా. సర్వతౌరము, అగ్నిమాంద్యము, గుల్ఫము, శూల-వీసిని హరింపజేయును.

—ॐ యవతౌరశుద్ధి ॐ—

యవతౌరం విమర్శ్యాథ తండులోదకమిశ్రితం,
ఆతపే ఘటికామాత్రం షీవే చ్ఛుద్ధిర్భవిష్యతి. 186

తా. యవతౌరమును పసిగడుగుతో నొకగడియ మర్చించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—ॐ యవతౌరగుణము ॐ—

దీపనం కఫవాతఘ్నం యవతౌరం వ్రణాపహం,

తా. యవతౌరము అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయుటయేగాక కఫ, వాత, వ్రణముల హరింపజేయును.

—ॐ పంచలవణశుద్ధి ॐ—

సైంధవం కాంజీకే భావ్యం భవే చ్ఛుద్ధిర్ఘటిద్వయే. 187

అథవా ఛాగమూత్రేణ పాచితం శుద్ధిమాపున్నయాత్,

నింబనీరేణ సౌవర్చం భావయే చ్ఛుద్ధిమాపున్నయాత్. 188

బిడాలవణకం తక్రే భావయే చ్ఛుద్ధిమాపున్నయాత్,

లవణం కాచకం జ్ఞేయం తింత్రిణీజల ఆతపే. 189

సముద్రలవణం లోష్ఠే తప్తం కుర్యా త్రియామకం,

సమ్యక్కుద్ధంభవేద్వైద్యస్త్వాషధేషుప్రయోజయేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. సైంధవలవణమును రెండుగడియలు కలితో భావనజేసి యెండనెండించినను, లేక గొట్టెపంచితముతో వండినను శుద్ధియగును. సౌవర్చలవణమును నిష్పవండ్లరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. బిడాలవణమును పులిచల్లతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. కాచలవణమును చింతాకురసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. సముద్రలవణమును పెంకుగో బోసి మూడుఘాములు వేయించిన శుద్ధియగును. ఇట్లు శుద్ధి జేయఁబడినవాని నౌషధములలో బ్రయోగింపదగును.

లవణాని త్కౌళితాని సత్కౌరేణాంభసాతపే,

శోషితాని విశుద్ధ్యంతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః. (మతాంతరే) 191

తా. పంచలవణములతోదకముతో గడిగి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—ॐ పంచలవణగుణములు ॐ—

లవణం పంచథా భిన్నం సైంధవాదివిభేదతః,

- నైంధవం చత్కణం స్నిగ్ధం ఫలకం శ్రేష్ఠముచ్యతే. 192
 విశీర్యమాణఫలకం పాటలో నచ శస్యతే,
 నైంధవం కఫవాతఘ్నం నిద్రాకుక్షిరుజాపహమ్. 193
 సౌనర్చలం కృష్ణరక్తం గుల్మ శూల రుజాపహం,
 కించిత్ప్రిత్యం బిడా పాండు కుక్షిరోగ రుజాపహమ్. 194
 కాచోత్థం కాచవర్ణం చ కుక్షిరోగ వినాశనం,
 సాముద్రం కుక్షిరోగఘ్నం సర్వవాత వినాశనమ్. 195

తా. లవణములు నైంధవాది శ్లేష్మములవలన గలి విధములు. నైంధవలవణము నున్నగ, ఘనముగ, పలుకులుగ నుండును. ఇది ప్రశస్తమైనది. తనంతట తానే పలుకులై 1 పాటలవర్ణము గలదై యుండు నైంధవలవణ మప్రశస్తము. ఇది కఫ, వాత, నిద్ర, కుక్షిరోగముల బోకడచును. సౌనర్చలవణము కృష్ణరక్తవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక గుల్మ, శూలరోగముల హరింపజేయును. బిడాలవణము పాండురవర్ణముగ నుండుటయేగాక యొకింత పిత్తకారిగ నుండును. ఇది కుక్షిరోగము, శరీరపీడను బోకడచును. కాచలవణము కాచవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక కుక్షిరోగమును బోకడచును. సాముద్రలవణము కుక్షిరోగమును, సమస్తవాతరోగములను బోకడచును.

శ్లోకముకశుద్ధి ౧౦

- శుంఠీం నిస్త్యక్తకృతాంచాఫ శిలాక్షారం విలేపయేత్,
 నిక్షిపే దాతపే యామం సమ్యక్కుద్ధిర్భవే ద్ధృవమ్. 196
 వైదేహీం చిత్రకరనే హ్యతపే భావయే త్తథా,
 సమ్యక్కుద్ధిర్భవే దేతాం రసయోగేషు యోజయేత్. 197
 మరిచ మద్లు తక్రేణ భావితం ఘటికాత్రయం,
 లోషేతత స్తప్తకృతం శుద్ధిర్భవతి మారచమ్. (చింతామణౌ) 198

తా. శొంఠిపై డెరడునుదీసి కొత్తనున్నము బట్టించి రూము యెండసెండించిన శుద్ధియగును. పిప్పలిని చిత్రమాలరసముతో రెడుగడియలు భావనజేసి యెండసెండించిన శుద్ధియగును. మిరియముల పులిచల్లతో మూడుగడియలు భావనజేసి పెంకులుబోసి వేయించిన శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధిచేయబడినవానిని రసౌషధములయందు చేర్చిశానవలయును.

శ్లోకజిప్సులిశుద్ధి ౧౧

కాంజీకే భావితా యామం శుద్ధావారణ పిప్పలీ,

1. ఎక్కుడు తెలుపుకలిసిన ఎఱుపువర్ణము. 2. నిక్షిపే ధృటికాద్వయమ్.

అజామాత్రేణ భావ్యేత శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

తా. గజపిష్టశ్శున కలితోగాని, లేక మేకపంచితముతోగాని, నొకరూము భావనచేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—ॐ నల్లమందు శుద్ధి ॐ—

గజకర్ణదలే బధ్వా ప్యఘ్నేనం శోధయే ద్భిషక్,

డోలాయంత్రే ఘయేపూర్ణే పాచితం యామమాత్రకమ్.

200

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. నల్లమందును బలురక్తసిపాకులతో నులిచి మూటగట్టి యావుపాలతో డోలాయంత్రమున నొకరూమువండిన శుద్ధియగును.

—ॐ ఇంగువశుద్ధి ॐ—

ఘృతపత్రరసే యామ మాతవే భావితంవిదుః,

రామతం శుద్ధిమాప్నోతి రసయోగేషు యోజయేత్.

201

(చింతామణౌ)

తా. ఇంగువను తామరపాకురసముతో నొకరూము యెండలో భావనచేసిన శుద్ధియగును. అట్టిదానిని రసయోగములలో నునిచిశానందగును.

—ॐ జీలకఱ్ఱశుద్ధి ॐ—

ద్విజీరం కాంజికే తావే షీవే ద్వామద్యయం పునః,

తతోఽగ్నినా క్వచి త్తప్తం కృత్వా శుద్ధిర్భవిష్యతి.

202

తా. జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ అను నీరెంటిని కలితో దడిసి రెండురూములు ఎండ నెండించి యొకింత వేయింఁగిన శుద్ధియగును.

—ॐ అముదపువ్వులు, నేలదంటివిత్తులు వీనిశుద్ధి ॐ—

గంధర్వహస్తబీజాని నారికేళోదకాంతరే,

యామమత్వక్వచేచ్ఛుద్ధి ర్దంతబీజం పచేత్తథా.

203

తా. అముదపువ్వులు, నేలదంటివిత్తులు-వీనిపైపొట్టు దీసి బెంకాయ నీటితో నొకరూమువండిన శుద్ధియగును.

—ॐ ముష్టినిత్తులశుద్ధి ॐ—

బీజాని విషముష్టేశ్చ చిల్లికామూలజే రసే,

పాచితం త్రిఘటిమాత్రం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

204

తా. ముష్టినిత్తుల నడ్డకత్తితో తునకలుగచేసి చిల్లివేళ్ళరసముతో మూడు గడియలు వండినశుద్ధియగును.

—ॐ నేపాళశుద్ధి ॐ—

నిష్క్వచంచైవ నేపాళం కుమారీరసజీవన,
గుహోదకేన గోక్షిరైర్గోళులేన పృథక్పృథక్.

205

పాచితం శుద్ధిమాపన్నతి వైద్యశాస్త్రవినిశ్చితం,

తా. నేపాళముల పై పొట్టు నొలిచి యందలి యగరుల దీసి కలుబందరసము, పానకము, అపుపాలు, అపునెయ్యి అనువానితో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుడికించిన శుద్ధియగును.

—ॐ వసనాభిశుద్ధి ॐ—

విషంతు ఖండశః శృత్వా వస్త్రఖండేన బంధయేత్.

206

గోమూత్రమధ్యే నిక్షిప్త్య స్థాపయేదాతపే త్ర్యహం,
గోమూత్రంతు ప్రదాశన్యం నూతనం ప్రత్యహం బుధైః.

త్ర్యహేతీతే తముద్భృత్య శోషయేత్తదవేషయేత్,

శుద్ధ్యత్యేవం విషంచైవ యోగ్యం భవతి చార్తిజిత్.

208

తా. వసనాభిని శునరలంగ నీ త్తరంది బట్టలతో మూటగట్టి యొకకుండలో వైచి అందు వసనాభి మునుగునటుల గోమూత్రము పోసి మూడుదినములు ఎండలో నుంచ వలయును. మఱియు కుండయందలి గోమూత్రమును పరిధినము దీసివేసి కొత్త గోమూత్రమును బోయుచుండవలయును. ఇటుల మూడుదినములుచేసి నాలవదినమున వసనాభిని బైటికి దీసి జక్కగ నెండించిన శుద్ధియగును. దీని నొషధములయందు చేర్చు నెడ జక్కగ చూర్ణము చేసి చేర్చవలయును. ఇది నర్వసివల బోధించును.

—ॐ సర్వద్రవ్యశుద్ధులు ॐ—

క్షీరాజ్యే గంధకం శుద్ధ్యే తాళం కూక్వాండవైర్ద్రవైః,

ఆరనాళేన తుష్ణంతు జంబీరాష్టే మనశ్శిలా.

209

మయూరతుష్ణం లుంగాష్టే గోమూత్రేణ విషం హరేత్,

దంతిబీజాని పయనా కుళుత్తేనతు మాక్షికమ్.

210

అజామూత్రేణ వైక్రాంతం టంకణం కాంజీకేనతు,

జంబీరాష్టేణ దుత్తూరం దరదం తేన శుద్ధ్యతి.

తీక్ష్ణం గోమూత్రైశ్చ శ్శుద్ధ్యే స్తుండకం త్రిఫలారసైః,

కృష్ణేరిమేదో జాబూత్వ గ్రస్తై ధాత్రీ ఫలస్యచ.

212

ఆలవే శోషయిత్వాచా ప్యయోవారితరం భవేత్,

గైరికంతు గవాంశుద్ధగ్ భావితం శుద్ధముచ్యతే.

213

అంజనాని విశుద్ధ్యంతి భృంగస్వరససేచనాత్,
 నరమూత్రే చాఖునిషం పచేద్ద్యోలాఖ్యయంత్రకే 214
 యామమాత్రం విశోష్యాథ గోక్షీరే ఘావితం శుచిః,
 గౌరీపాషాణకం పీతం రసబంధపురస్సరః. 215
 హరిద్రాస్వరసే స్విన్నో యామేన పరిశుద్ధతి,

తా. గంధకము, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి-వీనినః సుడికించి శుద్ధియగును. తాళకమును రేపలుగవొలిచి గుమ్మడుకాయనీరులో సుడికించిన శుద్ధియగును. మైలుతుత్తమును కలితో నూరి ఎఱ్ఱనగువఱకు కాల్చిన శుద్ధియగును. మఱిశిలను నిమ్మపండ్లరసముతో సుడికించిన శుద్ధియగును. పాలతుత్తమును మాదీఫలరసముతోనూరి ఎఱ్ఱనగువఱకు గాల్చిన శుద్ధియగును. వసనాభిని గోమూత్రముతో మూడుదినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగును. (నేపాళములు) నేలదంటివిత్తులు వీనిని మైపొట్టుదీసి పాలతో సుడికించిన శుద్ధియగును. మాక్షికమును ఉలవకట్టుతో సుడికించిన శుద్ధియగును. వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగును. వెలిగారమును కలితోనూరి కాల్చిన శుద్ధియగును. ఉమ్మెకవిత్తుల నిమ్మపండ్లరసముగా నానబెట్టిన శుద్ధియగును. ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగును. ఇసుముగాని, లేక చిట్టెమునుగాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగును. ఉక్కును త్రిఫలకషాయముతో కాచిన శుద్ధియగును. ఇసుము ఉక్కు-వీనిని నల్లతుమ్మచెక్కరసము, సేరేడుచెక్కరసమును, ఉసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండనెండించిన శుద్ధియగును. పిపప దానిని చూర్ణముజేసి నీళ్ళవైచేచిన లేలను, కావిశాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. అంజనపంచకముల గుంటగలగరావరసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. ఉల్లిపాషాణమును నరమూత్రముతో నొకర్పూము డోలాయంత్రమున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగును. గౌరీపాషాణమును రసబంధపురసములతో నొకర్పూమువండి పునపునీరును చల్లి యావిరికొచ్చిన శుద్ధియగును.

—● ద్రవ్యశుద్ధి, ఉచితసమర్థక —●

శాలిధాన్యావృ సంఘృష్ట మభ్రకం శుద్ధమివ్యతే. 216
 విషం త్రిరాత్రముపీతం గోమూత్రే శుద్ధమీరితం,
 అఘంగారైశ్చ గోమూత్రే తీవ్రే తృప్తాయసం మలమ్. 217
 పురాతనం భూమికందం సప్తవారం విశుద్ధతి,
 పలాశద్రవ తాళాభ్యాం వంగం భస్మీ భవేత్తణాత్. 218
 శిలార్కదుగ్ధతో నాగం తామ్రమాజ్యేన గంధకాత్,
 స్త్రీస్తన్యే హింగుళం తీక్ష్ణం తారం స్ఫుషీరతాపనాత్. 219
 నాగభస్మశిలాభ్యాం తు హేమధాత్వాదయస్తథా,

అజామూత్రేణ లోహం తు శిఖాగోమూత్ర భావితా. 220

కఫరీ నరమూత్రేణ భావితా శుద్ధముచ్యతే,
మాక్షికం కదళితోమైః పాచయేత్తు భిషగ్వరైః. 221

క్షీరేణ టంకణం చాథ గంధకం తు విపాచయేత్,
కూశ్మాండనీరే తాళం చ తుత్థం జంబీరజైర్ద్రవైః. 222

దీప్యకంచూర్ణతోయేన గౌరిం జంబీరవారిణా,
సప్తాహం గవ్యతక్రస్థా విశుద్ధాస్యాదరాటికా. 223

గోక్షీరమాషయూషాభ్యాం భావ్యే హింగుళ టంకణే,
నిద్ధికామృతా ముస్తా వాసారిప్తకమూలకైః. 224

త్రిఫలా క్యాథతోయేన గుగ్గులం శోధయే ష్విషక్,
అనుక్తాః చ సర్వాణి గోమూత్రేణ విభావయేత్. 225

జంబీరనీరై సప్తాహం భావయిత్వా విశుద్ధ్యతి, (ఆయుర్వేదే)

తా. అభ్యేషమును పడ్డు, పులిగడుగు - వీనితో బుద్ధిన శుద్ధియగును. వననాశిని గోమూత్రముతో మూడుదినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగును. ఇనుమును, భూమిలోని ప్రాతవిజ్రేమును, తానికట్టె నిప్పులో యేడుమార్లు కాచి యేడుమార్లు గోమూత్రముతో చల్లార్చిన శుద్ధియగును. వంగమును మోడుగరసము, తాళకము-వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. నాగమును మణిశిల, జల్లేడుపాలు-వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. గంధకమును నేతితో నూరి తామ్రముపై లేపనముజేసి పుటంబులిడిన తామ్రము భస్మంబగును. ఇంగిలీకమును చనుబాలతోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. వెండి నెఱుగకాల్చి బొంతజేయుడుపాలలో నద్దిన శుద్ధియగును. నాగభస్మము, మణిశిల-వీనితో స్వర్ణాదిభాతువులు భస్మంబులగును. లోహమును గొఱ్రెపంచితముతో పుటంబులిడిన భస్మంబగును. సిలాజిత్తు గోమూత్రముతో శుద్ధంబగును. కఫరీని నరమూత్రముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. మాక్షికమును ఆరటిరసముతో వండిన శుద్ధియగును. వెలిగారమును పాలతో వండిన శుద్ధియగును. గంధకమును పాలతో వండిన శుద్ధియగును. తాళకమును గుడ్డుడుకాయనీటితో వండిన శుద్ధియగును. మైలుకుత్తమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగును. ఓమమును నున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగును. గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగును. గవ్యల నావుచల్లతో నేడుదినములు వండిన శుద్ధియగును. ఇంగిలీకము, వెలిగారము-వీని నావుపాలతోను, మినువకట్టుతోను భావనజేసిన శుద్ధియగును. గుగ్గిలమును ములక, తిప్పలీగె, తుంగముపైలు, అడ్డనరము, వేప అనువాళి వేళ్ళరసముతోను, త్రిఫలకషాయముతోను వండిన శుద్ధియగును. మఱియు జెప్పబడిన సర్వద్రవ్యముల గోమూత్రము, నిమ్మపండ్లరసము - వీనిలొ ప్రతిదానిచే నేడేసి దినములు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

—౧౭¹కంకుష్ఠభేదము ౧౭—

నాళీకం రేణుకంచేతి కంకుష్ఠం ద్వివిధం మతమ్. 226

నాళీకం పీతవర్ణం చా ప్యవ్యం నీలం ప్రభం భవేత్,

తా. నాళీకము, రేణుకము అని కంకుష్ఠము రెండువిధములు. అందు పచ్చగ నందునది నాళీకమనియు, నీలముగనుండునది రేణుకమనియు జెప్పబడును.

—౧౮ కంకుష్ఠశుద్ధి ౧౮—

కంకుష్ఠం శుద్ధిమాయాతి త్రి ధా విశ్వాంబుభావితమ్. 227

తా. కంకుష్ఠమును శాంతిరసముతో మూడుమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

—౧౯ కంకుష్ఠగుణము ౧౯—

కంకుష్ఠం తిక్తకటుకం ²పీర్యేచోష్ణం ప్రకీర్తితం,
³వణోదావర్తశూలఘ్నం గుల్మస్థిహగదాపహమ్. 228

తా. కంకుష్ఠము వగరు, కారము, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ (కడులేఖనకారిగ), వ్రణము, ఉదావర్తము, శూల, గుల్మము, స్థిహమ (రసదోషము, జుతువులు) పీసిని పోకడచునదిగా నుండును.

—౨౦ స్వర్ణాదిసర్వలోహనామములు ౨౦—

శుద్ధం లోహం కనకరజతం భానులోహశ్చ సారం,
పూతిర్లోహోద్వితయముదితం నాగవంగాభిధానమ్. 229

మిశ్రం లోహం పిత్తలం కాంస్యవర్తం
ధాతుర్లోహోద్భావికారా సగై తే. 230

తా. బంగారు, వెండి, తామ్రము, ఇనుము, రెండువిధములైన పూతిలోహములు, నాగము, వంగము అను నీయెనిమిది శుద్ధలోహములును, ఇత్తడి, కంచు, వార్తలోహము, ధాతులోహము అను నాలుగు మిశ్రలోహములును భూవికారములు.

స్వర్ణం తారం తామ్ర నాగం వంగం కాంతం చ తీక్షణ్యకం,
ముండాంత మప్తధాలోహం కాంస్యం ఘోషకం త్రి ధా. 231
ఉపలోహః స్పృశూఖ్యాతా మండుారో ముండకీట్టకం,
ఏతద్ద్వాదశధాశోధ్యామార్యాస్తాస్యాః పటాః. (మతాంతరే)

తా. బంగారు, వెండి, తామ్రము, నాగము, కంగరము, కాంతము, ఉక్కు, ఇనుము అను నీయెనిమిది అప్తలోహములనియు, కంచు, ఇత్తడి, ఘోషకము అను నీమూ

1 కంకుష్ఠ మన ముదారుసింగు. 2 తీక్షణ్యచూతిలేఖనమ్. 3 గుల్మదావర్త శూలఘ్నం రసజంతు ప్రకాపహమ్.

దు లోహముతోడ నామద్వయము చే నెలకొనును. చుండగలము, ముండగిష్టమునుచిట్టెమును చేర్చుటచే నాలుగుగ నుద్వేషణలోహములు కృత్రిమలోహములనియు, ఈలోహములనియు తెప్పించుదును. ఈవచ్చెందువిధములైన లోహముల శుద్ధిజేసి పుటంబులిడుట చే భక్తము జేయవచ్చును.

— ౨౩ సర్వలోహశుద్ధి ౨ —

త్రిక్షౌరం పంచలవణం తప్తాచాప్లున భావయేత్,
కాంస్యారఘోషపత్రాణి తేనపత్రాణి లేపయేత్.

233

తా. సర్జక్షౌరము, యవక్షౌరము, జెలిగారము, పంచలవణములు-వీనిని నిమ్మపండ్ల రసముతో నూరి కంచు, ఇత్తడి, ఘోషము అనువాని లేపలపై, లేపనముజేసి నిమ్మలో గాచి నిమ్మపండ్లరసముతో నట్టిన నవి శుద్ధియగును.

తైలే కుళుత్తే గోమూత్రే ప్యారనాళాప్లు తక్రకే,
స్వర్ణాదిసర్వలోహానాం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

234

తా. బంగారు మొదలగు సర్వలోహలేపలంబి నువ్వులనూనె, ఉలవకట్టు, గోమూత్రము, పుల్లనీలి, పులిచల్ల అనువానిలతో ప్రతిదినయందు నేడేడుమాట్లు నద్దిన నవి శుద్ధియగును. మణియు, పిసము, తగరము అవి నీరుంటిరి నేడేడుమాట్లు కరిగించి నువ్వుల నూనె మొదలగువానిలతో నేడేడుమాట్లు పోసిన శుద్ధియగును.

— ౨౪ సర్వలోహభస్మక్రమము ౨ —

రుక్మా గజపులే పక్త్వా శుద్ధమాయాతి నాన్యథా,
తామ్రపర్ణవదేతేషాం కృత్వా సర్వత్ర యోజయేత్.

235

తా. శుద్ధిజేయబడిన సర్వమైన లోహలేపలకు నమభాగముగ శుద్ధిజేసినగంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనుంగ వానిపై లేపనముజేసి మూషలోనునిచి తామ్రము వలెనే గజపుటంబులిడిన సర్వలోహములు భస్మంబులగును. అట్టిభస్మముల సర్వప్రయోగములయందును ఓకొనందగును.

— ౨౫ సవలోహవివరము ౨ —

సువర్ణం రజతం తామ్ర మయో నాగం చ పంగకం,
రీతికా కాంస్య వర్తాని లోహా నప తథా విదుః.

236

తా. సువర్ణము, రజతము, తామ్రము, ఇరుము, సీసము, తగరము, ఇత్తడి, కంచు, వర్తలోహము అనునవి నవలోహంబులు.

— ౨౬ సువర్ణ నామములు ౨ —

స్వరం సువర కనకోజ్జ్వలకాంచనాని
కల్యాణహాటకహిరణ్యమనోహరాణి,

గాంగేయగైరికమహారజతాగ్నివీర్య

రత్నాంగహేతుతపనీయకభాస్కరాణి.

(నిఘంటౌ)

237

తా. స్వర్ణము, సువర్ణము, కనకము, ఉజ్జ్వలము, కాంచనము, కల్యాణము, హేటకము, హిరణ్యము, మనోహరము, గాంగేయము, గైరికము, మహారజతము, అగ్నివీర్యము, రత్నాంగహేతు, తపనీయకము, భాస్కరము అనునవి సువర్ణ నామములు.

జాంబూనదం జాతరూపం హిరణ్యం హేమ హేటకం,

చామీకరం చారుపుష్పం సువర్ణ స్వర్ణ కాంచనమ్.

238

తపనీయం శాతమంభం రుక్తం కనక మేవచ,

మహారజత మాగ్నేయం గాంగేయంభర్తకర్పరమ్.(మతాంతరే) 239

తా. జాంబూనదము, జాతరూపము, హిరణ్యము, హేమము, హేటకము, చామీకరము, చారుపుష్పము, సువర్ణము, స్వర్ణము, కాంచనము, తపనీయము, శాతమంభము, రుక్తము, కనకము, మహారజతము, ఆగ్నేయము, గాంగేయము, భర్తము, కర్పరము అనునవి సువర్ణ నామములు.

— సువర్ణ శుద్ధి ౧ —

సువర్ణం రక్తిమృత్స్నాచ లేపితం తాప్యశుద్ధ్యతి,

తత్సువర్ణం దళం కృత్వా సూక్ష్మం కుర్వాద్విచక్షణః.

240

జంబీరనీరేణ హేమమాక్షికం మర్దితం భిషక్,

తద్దళే లేపితం దంతిపుటం దేయం శరావకే.

241

భస్మీభవతి శీఘ్రేణ నాత్ర కార్యా విచారణా,

తా. బంగారు సెఱ్ఱమన్నులో పొదిగి కొలిమిలో నూచిన శుద్ధియగును. పిదప గానిని సన్నపురేమలుగ జేయించి దానిపై హేమమాక్షికమును నిమగ్నరసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి దానిపై మఱియొకమూకుడునుమాసి మూడు చీలమన్నులిచ్చి మూడుగజపుటంబులిడిన బంగారము భస్మంబగును.

— సువర్ణ సిందూరశుద్ధి ౨ —

తద్భస్మ రవిదుగ్ధేన చాశ్వత్థత్వగ్రహేణచ.

242

హింగుళం భస్మతుల్యంచ దత్వా తుల్యం విమర్దయేత్,

మర్కటిమూరజద్రావై ర్హంసపాదిరసేనచ.

243

మర్దయే చ్చతుశోయామాకా పుటమూరణ్యకోత్పలైః,

కరిసంజ్ఞం పంచదేయం సిందూరం భవతి ధున్వమ్.

244

తా. ఆబంగారు భస్మమును జిట్టేడుపాలతోను, రావిచెక్కల రసముతోను

మర్దించి యాబంగారుభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమునుజేర్చి భల్వముల నునిచి తీటకోసల వేళ్ళరసము, హంసపాదీయోగిరసము అనువానిలో నాలుగురూములు మర్దించి ఏరుపిడకలతో వైదుగజపుటంబులిడిన నువర్ణము శిఖిముగ సిందూరించును.

— ౨౭ ప్ర కరణంబుననువర్ణ భస్మము ౨౭ —

శుద్ధం స్వర్ణదళం కృత్వా చేతుక్వరనేనచ,
గంధకం మర్దితం చాత్ర దళేకుర్యాద్విలేపనమ్.

245

ఆతపే తాపయే త్రిప్ర తద్విలేప్య ముహుర్ముహుః,
అరణ్యోత్పలకే దత్వా పుటమేకం శరానకే.

గంధం తత్సర్వపాదాంశం పునర్దత్త్వైతుకేరసే,
పునఃపుట్రయేపాచ్యం భస్మీభవతి హేతుకమ్.

247

తా. శుద్ధిజేసినబంగారును రేగులుగ జేయించి చానిపై శుద్ధిజేసిన గంధకమును చేతుకు రసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించెడింబులయగును. ఇటుల నేడుమార్లు లేప నముజేసి యెండించి మూడుమార్లు నునిచి శిఖిరసము లిచ్చి ఏరుపిడకలతో నొకగజపుటంబిడి సాంగశీతలమునగీసి యాసవర్ణపురేకులను నాలవభాగము శుద్ధిజేసినగంధకమునుగ్రహించి చేతుకు రసముతో నూరి రేడుమార్లు పట్టించి యెండించి ఏరుపిడకలతో మూడుగజ పుటంబులిడిన బంగారు భస్మంబగును. (ఇట్టిభస్మమును తయరోగములయం దుపయోగింపఁదగును.)

— ౨౮ స్వర్ణభస్మము ౨౮ —

హేమ్నః పాదం మృతం సూతం పిప్ల మప్లేన కేనచిత్,

పత్రే లిప్త్యా పుటేతచ్ఛా దప్తభిర్క్రియతే ధ్రియమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసిన బంగారును రేకులుజేయించి సన్నముగ, టుకణపురేకులవలె సూత్తముగ కత్తిరించి దానికి నాలవభాగము రసభస్మమునుజేర్చి సిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రేకులపై లేపనముజేసి యెండించి ప్రమిదలసంపుటములలో నునిచి చీలమన్ను లిచ్చి పుటంబిడి సాంగశీతలమునగీసి యాసవర్ణపురేకులను నాలవభాగము రసభస్మముగలిపి సిమ్మ పండ్లరసముతో మరల మర్దించి ఎగుమిడిపుటంబులిడిన నువర్ణము శుద్ధభస్మంబగును.

(శుద్ధిజేసిన బంగారు ఒకభాగము, శుద్ధిజేసిన రసభస్మము రెండుభాగములు - ఇటుల వీని నేకముజేసి యుదకముతో మర్దించి యందలి నీటిని వడిసి ముద్దచేసి దాని కర్ణభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును, ఇంగిలీకమునుజేర్చి ప్రమిదలలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పుటంబిడిన భస్మంబగును. పిదప దానికి కాలభాగము శుద్ధిజేసిన గంధక మును, ఇంగిలీకమునుజేర్చి రెండుపుటంబులిడిన బంగారుము శుద్ధముగ భస్మంబగును.)

—ॐ స్వర్ణద్రుతి ॐ—

ఇంద్రగోపకసూతంతు దేవదాళీఫలద్రవైః,
భావితంచైకవింశాహం ద్రుతే హేమ్ని ప్రదాపయేత్. 249
కించిత్కించి తస్మాయాతి యావత్త్రివృత్తి సూతవత్,

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు, పాదరసము-వీనిచూర్ణమును దేవదాళీఫలరసముతో
౨౦ మార్లు భావనజేసి పిదప సువర్ణభస్మమును కరిగించి రసమువలె ద్రుతియగువఱకు నా
చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండవలయును.

—ॐ సువర్ణభస్మగుణము ॐ—

మూర్ఖోన్మాదాచ యత్క్షాణం గ్రహణీంచ విశేషతః. 250
నాశయే తస్యరోగాంశ్చ సాధ్యాసాధ్యాంశ్చ దుస్తరాః,
తత్తద్దోగానుపానేన ప్రయుంజీతి భిషగ్వరః. (అయుర్వేదే) 251

తా. సువర్ణభస్మము నాయారోగానుపానములతోడ నొసంగిన అసాధ్యంబులై
సాధ్యాసాధ్యంబులుగ నుండు సర్వరోగముల హరింపజేయుటయేగ క మూర్ఖు, ఉన్మా
దము, రాజయత్న, గ్రహణి అనువానిని విశేషముగ హరింపజేయును.

సుసర్లంతు భవే త్సాధు తి క్తం స్నిగ్ధం హిమం గురు,
బుద్ధివిద్యా స్మృతికరం విషహారిసాయనమ్. (గ్రంథాంతరే) 252

తా. శుద్ధసువర్ణభస్మము వగరుగ, శీతకారిగ, జడముగ, బుద్ధి, విద్యాస్మృతుల
గలుగజేయునదిగ, రసాయనమునలన విషమును బోకడచునదిగ నుండును.

—ॐ స్వర్ణభస్మహరరోగములు ॐ—

ఏతద్భస్మసువర్ణజం కటు ఘృతో పేతం ద్విగుంజోన్మితం
లీఢం హంతి నృణాం క్షయాగ్ని సదనం శ్వాసంచ కాసారుచిం,
ఓజోధాతువివర్ధనం బలకరం పాండ్వమయధ్వంసనం
వధ్యం సర్వవిపాపహం గరహరం దుష్టగ్రహణ్యాత్రిజితే. 253

తా. సువర్ణభస్మములో రెండుగురిగింజలయెత్తును కటుకరోహిణి, ఘృతము .అను
వానితోడ నేవించిన క్షయాగ్నిమాండ్య, శ్వాస, కాసారుచుల హరింపజేయుటయేగాక
ఓజోవృద్ధిని, ధాతువృద్ధిని, బలమును, శరీరారోగ్యమును గలుగజేసి బాండువు, సర్వవిష
దోషము, కృత్రిమవిషదోషము, దుష్టగ్రహణి అనువానిని హరింపజేయును.

—ॐ సువర్ణభస్మగుణము ॐ—

స్నిగ్ధం మేధ్యం విష గరహరం బృంహణం వృష్యమగ్ర్యం
యక్షోన్మాదప్రశమనపరం రోగజాలప్రమాధి,

మేధా బుద్ధి స్మృతి సుఖకరం సువ్వనేత్రామయఘ్నం

రుచ్యంతీ ప్రసాదమనంతం స్వాదుపాకం సువస్థమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. సువస్థభస్మము స్నిగ్ధముగ, హాశుధ్యముగ, విష కృత్రిమవిషముల బోకడ చునదిగ, శరీరప్రప్తిగ, విమలీన్ద్రకన్యకగ, యోగముజ్ఞోహ్వాసముల హరింపజేయు నదిగ, రోగసముహంసుల బోకడచునదిగ, సుధ బుద్ధి స్మృతి సుఖముల గలుగం జేయునదిగ, సర్వనీత్ర రోగముల బోకడచునదిగ, విమలముగ, అగ్నిమాంస్యమున బోకడచునదిగ, పాపమువలన రుచికరముగ నుండును.

— ౧౭ అశుద్ధసంస్కృత భస్మగుణము ౧౭ —

సౌఖ్యం వీర్యం బలం హంతి రోగం వర్ణం శరోతి చ,

అశుద్ధ మమృతం స్వర్ణం తస్మాచ్చుష్ణం చ మారయేత్. 255

తా. అశుద్ధమైన సువస్థభస్మము సౌఖ్య వీర్య బలముల బోకడచుటయేగాక రోగమును, దుష్టమైన భస్మమును గలుగజేయును. అమృత బాగుగ శుద్ధిజేయబడిన సువస్థమునే భస్మముచేయవలయును.

— ౧౮ పాపహారిణీ ౧౮ —

ఘృతే కుంకుమసంకాశం ఘోదే సిందూరసన్నిభం,

శిరీషపాక కందాహే మాన్దనే నిశతోపమమ్. 256

స్వాదు స్నేహ నిభం స్నిగ్ధం పాపహీన సమం గురు,

బహుమూలమితి భావ్యతే స్వర్ణం పద్మిధలక్షణమ్. 257

తా. పిరిసెనెనుమహవలె శెఱ్ఱగనుండుట, ఘోదంబున సిందూరమువలె నుండుట, బాదిన దిరిసెనె పుష్పమువంటి పాకముగలదై గురుకుచుట మృదువుగనుండుట, రుచి మెఱుపు స్నిగ్ధముగలదిగ నుండుట, పాపరసమువలె బరువుగ నుండుట, వెల యధికముగ నుండుట - ఈయారులక్షణములు స్వర్ణమునం దుండును.

— ౧౯ రజతనామములు ౧౯ —

రూప్యకం రజతం తారం త్రపుభీ రుధిరావ్యాయం,

కలధౌతం తప్తరూపం రుధిరం చంద్రహాసకమ్. (నిఖుంటౌ) 258

తా. రూప్యకము, రజతము, తారము, త్రపుభీ, రుధిరావ్యాయము, కలధౌతము, తప్తరూపము, రుధిరము, చంద్రహాసకము అనునవి రజతనామములు.

— ౨౦ రజతశుద్ధి ౨౦ —

అథ రూప్యదళం వంధ్యా కర్కోటీ కండకద్రవైః,

భావితం సక్తవారంచ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. (చింతామణౌ) 259

తా. వెండిరేకుల కొలిమిలో కాచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో నేడుమాట్ల అద్దిన శుద్ధియగును.

❧ రజతభస్మము ❧

తచ్చుద్ధం రజతం కృత్వా దశం సూక్ష్మం భిషగ్వరైః,
సీమంతనీ స్తవ్యదుగ్ధే మద్దతం కాకమాక్షిమ్. 260

విలేపితం తథాశోష్యం పుటమేకంచ మూషయా,
పాచ్యం వారణసుజ్ఞేన భస్మీభవతి నిశ్చయమ్. 261

అథవా స్వర్ణవ త్కుర్యా ద్రాస్యం భస్మీ భవే ద్ధ్రువం,

తా. శుద్ధిజేసిన సన్నని వెండిరేకులపై కాకమాక్షికమును చనుదాలతో మెత్తగ నూరి పలుమారు పూసి యెండించి వజ్రమూషముతో నునిచి పిరుపిడకలతో గజపుటం బిడిన వెండి భస్మంబగును. లేక బంగారువలెనే పుటయిలికినను వెండి భస్మంబగును.

❧ * రజతసింధూరము ❧

సమం తద్భస్మదరదం బృహరాణాం శృతంజలమ్. 262

అర్కక్షీర వటక్షీరై ర్నాంసపాది దురాలభాః,
గుడోదకైః పృథక్పద్మైః పృథక్స్వప్తపుటంగజే,
సింధూరం భవతి జ్ఞేయం సర్వకర్మసు యోజయేత్, 263

తా. రజతభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమును జేర్చి తుమ్మచెక్క-కషాయము, జిల్లేడుపాలు, మట్టిపాలు, హంసపాదీయాకురసము, దూలగొండివేళ్ళ రసము, బెల్లపురసము అనువానిలొ ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినముచొప్పున మర్చించి ఏడు గజపుటంబులిడిన రజతభస్మము సింధూరించును.

❧ రజతద్రుతి ❧

శతథా నరమాత్రేణ భావయే ద్వేవదాళికామ్. 264

తచ్ఛూర్ణ వాపమాత్రేణ ద్రుతిస్సాన్య త్వర్ణ తారయోః,

తా. దేవతాడిని నరమాత్రముతో నూరుమార్లు భావనజేసి దాసిచూర్ణమును రజతభస్మములొ పలుమారు పేయుచు నూదుచుండిన బంగారు, వెండి-పినియందు ద్రుతి వెడలును.

❧ శాఘ్యభస్మానుపానములు ❧

భస్మీభూతం రజతమమలం తత్సమం వ్యోమభాను
స్పరై వస్తుల్యం త్రికటుకవరం సార మాజ్యేన యుక్తం,

లీధం ప్రాతః క్షపయతి నృణాం యశ్చ పాండూరరార్క
శ్వాసా న్కాసా తిమిరజ హరం పిత్తరోగం నశేషాన్. 265

తా. నిర్మలమైన రజతభస్మమునకు సమముగ అగ్నికమును, అమ్రమును జేర్చి వానికన్నిటికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును, నెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన క్షయము, పాండువు, ఉదరము, అర్చస్సు, శ్వాసము, కాసము, తిమిరరోగము, పిత్త రోగము-వీనిని హరింపజేయును.

❧ రోగ్యభస్మ గుణము ❧

రాస్యం శీతం కషాయం చ స్నిగ్ధం వాతహరం గురు,
రసాయనవిధానేన సర్వరోగావహరకమ్. 266

తా. రజతభస్మము శీతకరిగ, కషాయముగ, స్నిగ్ధముగ, వాతమును హరింపం జేయునదిగ, బరువుగ, రసాయనమునలన సర్వరోగముల హరింపజేయునదిగ నుండును.

రాస్యం స్నిగ్ధం కషాయామ్లం విపాకే మధురం పరం,
వయస్ స్థాపనం వృష్యం లేఖనం చూరపిత్తజితే. (రసరత్నాకరే)

తా. రజతము స్నిగ్ధముగ, కషాయముగ, పుల్లగ, విపాకమువలన మధురరసము గలదిగ, విరేచనకారిగ, వయస్థాపనకారిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, లేఖనక్రియం జేయు నదిగ, వాతపిత్తముల బోకడచునదిగ నుండును.

రాస్యం విపాకమధురం తువరామయఘ్నం
శీతం సరం పరమలేఖనకంచ వృష్యం,
స్నిగ్ధంచ వాత కఫజి జ్వర రాగ్నిదీప్తే
ర్బల్యప్రదం స్థిరవయస్కరణంచ మృష్యమ్. (ఆయుర్వేదే) 268

తా. రజతము విపాకమువలన మధురముగ, ఒగరుగ, రోగమును బోకడచు నదిగ, శీతముగ, విరేచనకారిగ, ఉత్తమమైన లేఖనక్రియాకారిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, స్నిగ్ధముగ, వాతకఫముల హరింపంజేయునదిగ, జాతరాగ్నికి దీపనమును గలుగంజేయు నదిగ, బలకారిగ, వయస్థాపనకారిగ, సుఖకారిగ నుండును.

❧ అశుద్ధరాస్యభస్మ గుణము ❧

ఆయు స్సుఖం బలం హంతి తారం వీర్యంచ శుక్రజితే,
అశుద్ధ మమృతం తారం శుద్ధం కార్యమతో బుధైః. 269

తా. అశుద్ధరజతభస్మము ఆయువు, సుఖము, బలము, వీర్యము, శుక్రము - వీనిని బోకడచును. తావున దానిని శుద్ధముగనే జేయవలయును.

❧ * తామ్ర నామములు ❶ ❧

తామ్ర మౌదుంబరం శుల్బం పవిత్రం బ్రహ్మవర్ధనం,
రక్తలోహం మ్లేచ్ఛముఖం త్ర్యంబకం మిహిరాహ్వయమ్. 270
(నిఘంటౌ)

తా. తామ్రము, ఔదుంబరము, శుల్బము, పవిత్రము, బ్రహ్మవర్ధనము, రక్త
లోహము, మ్లేచ్ఛముఖము, త్ర్యంబకము, మిహిరాహ్వయము అనునవి తామ్ర
నామములు.

తామ్ర మౌదుంబరం శుల్బం తపనేష్ట ముదుంబరం,
త్ర్యంబకం చానువిందం చ రవిలోహం రవిప్రియమ్. (గంధాంతరే)

తా. తామ్రము, ఔదుంబరము, శుల్బము, తపనేష్టము, ఉదుంబరము, త్ర్యం
బకము, అనువిందము, రవిలోహము, రవిప్రియము అనునవి తామ్ర నామములు.

❧ తామ్ర దోషము ❷ ❧

అశుద్ధతామ్రం వత్సోమి తామ్రం చైవ మహావిషం,
విషస్సత్వేకదోషస్సాస్య దప్తా దోషాశ్చ శుల్బకే. 272
భ్రమో మూర్ఛా విదాహాశ్చ ఛర్ది క్లేదన స్వేదనే,
సంతాపశ్చారుచిశ్చాప్తాశుల్బేదోషాభవంతి తే. (సిద్ధవిద్యాభూః) 273

తా. అశుద్ధతామ్రమున భ్రమ, మూర్ఛ, విదాహము, ఛర్ది, క్లేదము, స్వేదము,
సంతాపము, అరుచి అను నెనిమిదిదోషములుండును. అట్లగుటచే నొకేదోషముగలవిషము
నకన్న తామ్ర మే విషంబు.

❧ అశుద్ధతామ్ర దోషము ❸ ❧

అశుద్ధతామ్ర మాయుఘ్నం కాంతిఘ్నం సప్తధాతుహా,
వాంతి మూర్ఛా భ్రమోద్రేక నానారుక్కుష శూలకృత్. 274

తా. అశుద్ధతామ్రమువలన ఆయుఃక్షయము, కాంతి నశించుట, రసరక్తమాంస
త్వక్కుక్లషేదోషములను సప్తధాతునాశము, వాంతి, మూర్ఛ, భ్రమ, నానావిధ
రోగములు, రుష్టువు, శూల గలుగును. అట్లగుటచే దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

❧ తామ్ర శుద్ధి ❹ ❧

తైల తక్రాదిశుద్ధస్య తద్దోషవినివృత్తయే,
శుల్బస్య శోధనం పాక్షైర్విశేషా త్సముదాహృతమ్. 275

స్నుహ్యర్క ఊర లుగా కాంజికై న్నేమ్రపత్రకం,
లిప్తా ప్రత్యాన్తి న్దంఢీరపై స్పించే త్పునఃపునః.
వారాద్వాదశదాహత్వం లేవనా త్తామ్రసింఛనాత్,

276

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. ధాత్మమనఃస్థసుగాని, మార్యానిచేయలనుగాని తేనులుగఁజేయుచి కొలిమి
అంతాది సంవృతలనూనె, పులిచల్లు నెయిలగుహనినూ నన్దుటచే తామ్రచోషమును బో
కడచి సిదప మంతలమునుపాలు, గడ్డెనుపాలు, ముచలనణములు కలి - వీనిని ఆకే
మలపై ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగఁబూసి ముడిచి కొలిమి అంతాది వాచియానరసముల
నద్దవలయును. ఇటుల ప్రతిదానిని బూసి గోది ౧౨ ముద్దల వ్రేర తామ్రము శుద్ధం
బగును. (మఱియు తామ్రమును ౧౨ ముద్దల గోది చింతానరసములతోను, తామ్రమునకు
హేనుక్షికమును ముగిసి ట్టిచి వాచియానరసములను నద్దవలయును.)

— తామ్రశుద్ధి ౨ —

గోమూత్రేణ పచేద్యామం తామ్రపత్రం దృఢాగ్నినా.

277

శుభ్యతే నాత్ర సందేహో మంచణం కశ్యతేఽధునా,

తా. తామ్రపురేకుల గోమూత్రముతోవైచి దృఢాగ్నితో నొకర్థము కాచిన
శుద్ధియగును. ఇక దానిసంచణమును పదియవదను.

— తామ్రశుద్ధి ౩ —

సూక్ష్మాణి తామ్రపత్రాణి శృత్వా సంగన్వేనయేద్బుధః.

278

వాసరత్రయ మష్టేన తతఃఖల్వే వినిక్షిపేత్,

పాదాంశం గంధకం దత్వా యామ మష్టేన మర్దయేత్.

279

తతఃఉద్భృత్య పత్రాణి లేపయే ద్విగుణేనచ,

గంధకే నాష్టుపిప్లేన తస్యకుర్యాచ్చ గోళకమ్.

280

తతఃపిష్ట్యావ మివాక్షిం చాంగేరిం వా పునర్నవాం,

తత్కల్పేన బహిర్గోళం లేపయే ద్ద్వ్యంగుళోన్మితమ్.

281

ధృత్వా తద్గోళకం భాండే శరావేణచ రోధయేత్,

వాలుకాభిః ప్రపూర్యాథ విభూతిలవణాంబుభిః.

282

ధృత్వా భాండే ముఖే ముద్రా తతశ్చుల్క్యాం విపాచయేత్,

క్రమవృద్ధ్యాగ్నినా సమ్యక్ గ్యావద్యామ చతుష్టయమ్.

283

స్వాంగశీతం సముద్భృత్య మర్దయే త్సూరణద్రవైః,

యామైకం గోళకం తచ్చ నిక్షిపే త్సూరణోదరే.

284

మృదోవలేపః కర్తవ్యో సర్వతోఽంగుళనూత్రకః,
పాచ్యం గజపుటే ఊర్జితం మృతం భవతి నిశ్చితమ్.

285

వమనూచ విరేకంచ భ్రమం క్షేద మథారుచి,
విదాహ స్నేహ ముత్తేదం న కరోతి కదాచన.

286

తా. తామ్రమును పలువగ రేకులజేయించి మూడుదినములు నిమ్మపండ్లరసముతో నుడికించి యందుండి దీసి ఖల్వములో నుంచి దానికి నాలువభాగము గంధకమును గలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకర్పూము మర్చించి యాతామ్రరేకుల ఖల్వములోనుండి తీసి పిదప దానికి రెండింతలగంధకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యారేకులపై బూసి యెండించి యారేకుల మడిచి యూటగ జేసి దానిపై పొన్నగంటి, పులిచింత, తెల్ల గలిజేరు అనువానికల్కములను రెండుగుళముల ప్రమాణము దళముగ ముద్దపై లేపనము జేసి యెండించి మూసళ్ళలో నుంచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమునం దిడి దానికంతమునఱకు నినుకపోసి దానిపై బూడిచె, ఉప్పుసీళ్లు చల్లి కుండమూతని మూసి చీలమన్ను పూసి పొయియొడ నుంచి నాలుగుర్పూములు క్రమముగ నగ్నిని వృద్ధి జేయుచు పాకముజేసి సాగశీతలమున దీసి కందగడ్డరసముతో నొకర్పూము మర్చించి యూటజేసి కందగడ్డలో నుంచి యాకందగడ్డపై నొకయంగుళప్రమాణము చీలమన్ను పూసి గజపుటంబిడిన తామ్రము బాగుగ భస్మంబగును. దీనివలన వాంతి, భ్రాంతి, భ్రమ, క్షేద, అరుచి, విదాహ, స్నేహ, ఉత్తేదములు గలుగకుండును.

— తామ్రభస్మము —

సూక్ష్మం తామ్రదళం విమర్ద్య పటుచా త్కరేణ జంబీరజై
స్తన్వామర్ద్య మథో తదర్కపయసా లిప్త్వా దశే సప్తథా,
నిర్గుండ్యంబు హిమం రసేంద్రగలితం గంధేన దుగ్ధేన త
త్తుల్యేనాథ మృతం భవే త్సుప్రతితం పంచామృతేన త్రిథా.

తా. తామ్రమును పలువగ రేకులజేయించి వానిపై పంచలవణములను, త్రిత్కారములను, నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించి ఏడుమార్లు కాచి వానిని యామరసములో నద్దవలయును. పిదప వానిపై జిల్లేడుపాలు పట్టించి ఏడుమార్లు కాచి వానినియామరసములో నద్దవలయును. (పిదప హేమమాక్షికమును నూరి పట్టించి నిప్పు లోకాచి వానినియామరసములో నద్దవలయును) ఇట్లుజేసిన తామ్రము శుద్ధియగును. పిదప యాతామ్రమునకు సమముగ రసమును, గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాల తోనూరి యారేకులపై బట్టించి పుటబిడిన తామ్రము భస్మంబగును. ఆతామ్రభస్మమును పంచామృతములతో మర్చించి మూడుపుటంబులడిన నందలి అష్టవిధదోషంబులు హరించును.

— ౧౩ తామ్రభస్మ గుణము ౧౨ —

తామ్రం తిక్తంచ మధురం కషాయం లేఖనం లఘు,
విషపాకం సరం శీతం మారణం కఫ పిత్తజితే.

238

తా. తామ్రభస్మము వగరుగ, మధురముగ, కషాయముగ, లేఖనకారిగ, అఘువుగ, విషపాకముగలదిగ, విరేచనకారిగ, శీతకారిగ, కఫ, పిత్తరోగముల హరి పంజేయునదిగ నుండును.

వాంతి భ్రాంతి విపర్జితం జ్వర రుజా కుష్ఠాని పాండ్వామయం,
శూలం మేహ గుదాంకురానిలగదాక్ యుక్తానుపానై ర్జయేత్
భుక్తం స్థౌల్యజరాగ్నిమాంద్యశమనో పంధ్యాశమో నత్సరాత్.

(మతాంతరే)

తా. వాంతి భ్రాంతి విపర్జితంబగుటచే శుద్ధమైన తామ్రభస్మమును యుక్తాను పానములతోడ సేవించిన జ్వరము, నీడ, కుష్ఠపు, పాండువు, శూల, మేహము, గుద రోగము, వాతము, స్థౌల్యరోగము, ముదిమి, అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపఁ జేయుటయేగాక చికసంపత్సరము సేవించిన పంధ్యాత్వమునునూడ బోకడచును.

— ౧౪ అశుద్ధతామ్రభస్మ దోషము ౧౨ —

శుల్బం తనౌ నయతి దోష మశేష ధాతుక్
రోగాక్ కరోతి వివిధాంశ్చ నిహంతి కాంతిం,
కుష్ఠం రుజంచ విషమాక్ కురుతే విశేషాక్
పాకేన హీన మిహ వాంతి విరేచనంచ.

290

హంత్యామురుచై స్సకురుతే వితాపం మూర్ఛాంవిధ త్రేహరతేచశుక్రం,
నానాగదానాంచ సహాయకారీ హ్యశుద్ధశుల్బస్సచజీవహర్తా.

291

తా. అశుద్ధతామ్రము సర్వధాతుదోషము, పలువిధములైన రోగములు, కాంతి నాశనము, కుష్ఠపు, విషమజ్వరము, వాంతి, విరేచనము, ఆయుక్షయము, సంతాపము, మూర్ఛ, శుక్రనాశనము అనువానిని గలుగఁజేయుటయేగాక యనేకరోగము లకు సహాయకారియై తుదకు ప్రాణముల హరింపఁజేయును.

అథాన్యత్సంప్రవత్యోమి సంక్షిప్తం సూక్తము క్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేన్ద్వి తామ్ర శుద్ధి ర్నిగద్యతే.

292

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పఁబడిన ప్రకారము తామ్రశుద్ధిని వచించెదను.

— ౧౫ తామ్రశుద్ధి ౧౨ —

గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వా పునఃపునః,

తతస్తప్తం మేఘనాదే భావయిత్వా పునఃపునః. 293

గంధకార్కషీరలేపం కృత్వా కృత్వా పుటత్రయం,
చూర్ణిభవతి తత్తామ్రం పునః ఖల్వే విమర్దయేత్. 294

ఫలత్రయకషాయేః తతో నిక్షిప్త్య మూషయోః,
పునర్నర్ద్యం క్రమేణైవ దత్వా షోడశథా పుటమ్. 295

అనంతరం షీరసర్పి ర్మధుమూత్రై ర్దుహుర్దుహుః,
భావయిత్వా పుటం దేయం ప్రత్యేకం సప్తసప్తచ. 296

గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వా పునః పుటం,
దత్వా విచక్షణ శుచ్చర్ణం తద్భవేన్నాత్ర సంశయః. 297

ఏతైర్వివిధసంస్కారై శ్చర్దిదాహాశ్రమం హరేత్,
వ్యోమై రేరండతైలేన కాంజికేనాఘవా పునః. 298

నిష్కేణ సమ్మితే చూర్ణం గుల్మశూల ప్రశాంతయే,
ప్రయోగ స్సర్వరోగాణాం క్రమపథ్యేనచే దను. 299

తా. రాగిరేకుల సేడుమార్డు కాచి కలుబందరసములో సేడుమార్డును, పొన్న గంటిరసములో సేడుమార్డును నద్దిన శుద్ధియగును. పిదప నారేకులపై శుద్ధగంధకమును జిల్లేడుపాఱతో నూరి బట్టించి మూడుపుటలుబులిడిన భస్మంబగును. పిదప నాభస్మమును ఖల్వములో బోసి త్రిఫలకషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి యొడించి మూసలో నుంచి పుటబిడవలయును. ఇట్టెరిగుగ క్రమముగ ౧౬ మార్డు మర్దించి ౧౭ పుటలుబులిడి ఆపుపాలు, ఆపునెయ్యి, లేనె, గోమూత్రము ఆనువానిలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్డు మర్దించి మూసలో నుంచి నేడేసిపుటలుబులిడి పిదప కలుబందరసముతో మర్దించి పుట౪ బిడవలయును. ఇట్టి సంస్కారములు జేయఁబడిన తామ్రభస్మమువలన ఛర్దిదాహాశ్రమలు గలుగకుండును. మఱియు రూకయెత్తు తామ్రభస్మమును మృదువుగ మర్దించి నిష్కప్రమాణము త్రికటుకదూర్ణానుపానముతోగాని, ఆముదముతోగాని, కలిపిగాని క్రమపథ్యముగనుండి సేవించిన గుల్మశూలలు, సర్వరోగములు హరించును.

❖ తామ్రసింధూరము ❖

తతో భస్మ రవిక్షీరై ర్హంసపాదిరసేనచ,
న్యగోధదుగ్ధేఽజాక్షిరే కషికచూర్ణద్రవేణచ. 300

అశ్వత్థవల్మలక్వాథే ప్లక్ష్యక్వాథేనమర్దయేత్,
ముహుర్దుహు సప్తపుటాన్ కుర్యాద్వారణసంజ్ఞయా. 301

సూర్యోదయసమం వర్ణం సింధూరం భవతి ధ్రువం,

నాంతి భ్రాంతి విరేకంచ న కరోతి వదానస.

302

తా. తామ్రభస్మమును గుల్మముగాఁ బోసి జల్లేనుపాలు, హంసపాదీయాక్ష రసము, మట్టిపాలు, మేకపాలు, మూలగిండిపశ్చరసము, రావిచెక్కకషాయము, జావ్వ పట్టకషాయము అనునానిఁగో ప్రతిదానినీ మర్చించి యిడేసి గలుపుటంబులిడిన బాల నూర్చునివలె సింహూరించును. దీనివలన వానికి, విరేచనములు గలుగఁబడును.

—౧౮ తామ్రభస్మగుణము ౧౮—

తామ్రం తీక్షణ్యేష్ట మధురం కషాయం శీతలం సరం,
కఫ పిత్త క్షయం పాండు గుప్తఘ్నం చ రసాయనమ్.

303

శ్లేష్మ పిత్తహరంచైవ సర్వరోగనివారణం,
వ్రణాని శూల మర్చాంసే మందాగ్నిం చ వినాశయేత్.

304

తా. తామ్రభస్మము తీక్షణ్యము, ఉష్ణము, మధురము, కషాయము, శీతలము, సరముగలదిగ, కఫ, పిత్త, క్షయ, పాండు, గుప్తఘ్నల హరింపఁజేయునదిగ, రసాయ నోపయుక్తముగ, శ్లేష్మపిత్తముల, సర్వరోగముల హరింపఁజేయునదిగ, వ్రణము, శూల, అర్చస్సు, అగ్నిహింసలము-వినిని నశింపఁజేయునదిగ నుండును.

—౧౯ కాంస్యనామములు ౧౯—

కాంస్య ఘోష ప్రకాశంచ కాంస్యఘోషశ్చ సంస్మృతమ్.

305

తా. కాంస్యము, ఘోషము, ప్రకాశము, కాంస్యఘోషము అనునవి కాంస్య నామంబులు.

—౨౦ కాంస్యగుణము ౨౦—

కాంస్యం కషాయానురసం విశదం లేఖనం సరం,
దృష్టిప్రసాదనం రూక్షం తిక్తం సిత్తకఘాపహమ్.

306

తా. కాంస్యభస్మము కషాయముగ, పరిశుద్ధముగ, లేఖకకారిగ, సరముగ, శేత్రహితకారిగ నుండుటయేగాక రూక్షముగ, వగరుగ, పిత్తకఘముల బోకడచు నదిగ నుండును.

—౨౧ కాంస్యశుద్ధి ౨౧—

తింత్రిణీవత్రజద్రావైః కాంస్యం భావ్యం త్రివారకం,
తతః కుళుత్థియూషేణ కాంస్యం శుద్ధం భవిష్యతి.

307

తా. కంచును కాచి చింతాసరసములొ మూడుమాద్దు, ఉలవకట్టులొ మూడు మాద్దు నద్దిన శుద్ధియగును.

—౨౨ కాంస్యభస్మము ౨౨—

శుద్ధం కాంస్యం దళం కృత్వా సమభాగం బలిం దదేత్,

మద్ధితం చార్కదుగ్ధేన చాతవే తాపయే త్పునః. 303

మద్ధితం సప్తవారేణ రవిదుగ్ధే పునఃపునః,
వజ్రమూషగతం పాచ్యం కాననోత్పల భూపుటే. 309

ఏవం సప్తపుటం దత్వా కాన్యం భస్మ భవే ధ్రువం,

తా. శుద్ధిజేసినకంచుచు నన్నముగ తునకలుజేసి దానికి సమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి యెండసెండించి వజ్రమూషలో నునిచి ఏరు పిడకలతో భూపుటం బిడవలయును. ఇటుల నేడునూర్చు కంచుకుసమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి వజ్రమూషలో నునిచి యెండించి ఏరుపిడ కలతో నేడుపుటంబులిడిన కాన్యము భస్మంబగును.

❧ కాన్యసిందూరము ౧౯ ❧

తద్భస్మార్థం చ దరదం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్. 310

తదర్థం పారదం దత్వా వటక్షీరేణ మద్దయేత్,

హంసపాదిరసాశ్వత్థ వల్కుల క్వథితైరపి. 311

బర్బరత్వక్కుషాయేః పాలాశత్వగ్ర సేనవ,

మర్కటీమూలజరసై ర్ద్ధితం చ ముహూర్తవఙ్మ. 312

పునర్జంబీరసీరేణ మద్ధ్యం సప్తపుటే పచేత్,

పుటే వారణసంజ్ఞే చ విశ్వకర్తృపుటేపి వా. 313

బాలసూర్యోదయసమం సిందూరం భవతి ధ్రువం,

తా. కాన్యభస్మమున కర్థభాగము ఇంగిలీకమును, దానికర్థభాగము శుద్ధగంధ కమును, దానికర్థభాగము శుద్ధరసమును జేర్చి మట్టిపాలు, హంసపాదిరసము, రావి చెక్కకషాయము, తుమ్మచెక్కకషాయము, మోదుగచెక్కరసము, దూలగొండివేళ్ళరసము, నిమ్మపండ్లరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకమారు మద్దించి ఒక్కొక్క గజపుటము చొప్పున నేడునూర్చు గజపుటంబులిడినను, లేక కొలిమిలో నునిచి యూదినను కంచు భస్మము బాలసూర్యునివలె సిందూరించును.

❧ కాన్యభస్మగుణము ౨ ❧

కాన్యం కషాయ ముష్ణం చ లఘు రూక్షం చ తిక్తకమ్. 314

కఫ పిత్తరుజాం హంతి చాయుర్దేహబలాసహం,

తా. కాన్యభస్మము కషాయముగ, ఉష్ణముగ, రఘువుగ, రూక్షముగ, వగ రుగ నుండుటయేగాక కఫపిత్తరోగముల హరింపజేయునదిగ ఆయుర్దేహబలకారిగ నుండును.

రీతి కా యుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం పరమ్.

315

శోధఘ్నం పాండు వాతఘ్నం బలవీర్యవివర్ధనం,

తా. రాజరీతి, కాకతుండి అను రెండువిధములైన ఇత్తడిభస్మము రూక్షముగ, వగరుగ, ఉప్పుగ నుండుటయేగాక శోధ, పాండు, వాతముల హరింపంజేయునదిగ, బల వీర్యకారిగ నుండును.

—ॐ అశుద్ధకాంస్యదోషము ॐ—

అశుద్ధ మమృతం లోహ మాయుర్వారి రుజాకరమ్.

316

పౌష్టికాం దేహతానం చ తస్మాచ్ఛుద్ధం చ మారయేత్,

తా. అశుద్ధమైన కాంస్యభస్మము ఆయుష్యయము, సీద, అొమ్మనొప్పి, శరీర తాపము అనువానిని గలుగంజేయును. కావున బాగుగా శుద్ధిజేయఁబడిన కంచునేభస్మము నేయవలయును.

రీతికా కటు తీక్ష్ణం చ గుల్మ మేహ కఫాస్తజిత్.

317

సతిక్త లవణం ఖేది పాండు త్వక్ష్మిని వాతజిత్, (నిఘంటూ)

తా. ఇత్తడిభస్మము కారముగ, తీక్ష్ణముగ, గుల్మ, మేహ, కఫరక్తదోషముల హరింపంజేయునదిగ, వగరుగ, ఉప్పుగ, నిరేచనకారిగ, పాండు, చర్మదోషము, క్రిమి, వాతముల బోకడచునదిగ నుండును.

—ॐ ఇత్తడినామములు ॐ—

పీతలోహం సింహాలకం కపిలం సౌఖ్య మారకమ్.

318

వర్తలోహం త్రిలోహం చ రాజరీతి ర్మహేశ్వరి,

తా. సీతలోహము, సింహాలకము, కపిలము, సౌఖ్యము, అరకము, వర్తలోహము, త్రిలోహము, రాజరీతి, మహేశ్వరి అనునవి ఇత్తడినామములు.

రీతికా పిత్తభా పీతలోహ శైవలకంచ తత్. (మతాంతరే)

తా. రీతిక, పిత్తభ, సీతలోహము, శైవలకము అనునవి ఇత్తడినామములు.

—ॐ ఇత్తడిభస్మగుణము ॐ—

రీతికా యుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం రసే,

శోధనం పాండురోగఘ్నం కృషిఘ్నం వీర్యవర్ధనమ్.

320

తా. రాజరీతి, కాకతుండి అను ద్వివిధమైన ఇత్తడిభస్మము రూక్షముగ, వగరుగ, ఉప్పుగ, శోధనకారిగ నుండుటయేగాక పాండు, క్రిముల హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును.

—ॐ కాంతలక్షణము ॐ—

యత్యాత్రస్థే ప్రవిశతి జలే తైలబిందు ర్నదత్తో

హింగోర్దంధం విసృజతి జలం తిక్తతాం నింబుకల్మః,
పాచ్యం దుగ్ధం భవతి శిఖరాకారకం నైతిధూమిం
దగ్ధంగాస్సుయ్య స్సజలచణకాః కాంతలోహం తదుక్తమ్, 321

తా. కాంతపాత్రయం దుదకముపోసి తైలబిందువును వైచిన వ్యాపించుకుండుట,
ఉదకము ఇంగువయొక్క వాసనవేయుట, నిమ్మపండ్లరసములో కాంతపాత్ర నునిచిన వగ
రుగ నగుట, మఱియు నాకాంతపాత్రలో పాలుకొచ్చిన పొంగి బైలుపడక దానిలోనే
వడుట, కాంతపాత్రనుకాచి నెనగలకడసి దానిలో వేసిన నెనగలపై పొట్టు కాలిపోవుట
ఇట్టిలక్షణములుగలవి కాంతలోహ మనంబడును.

—ॐ కాంతశుద్ధి ॐ—

జంబీర జారనాశేచా ప్యామితక్రే చ కాంతకం,
క్షీప్త్వా సప్తాతపే దేయం కాంతశుద్ధి ర్భవే త్సుధీః. 322

తా. సూదంటురాయిని నిమ్మపండ్లరసము, కలి, పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదాని
యందు నేడేసిమార్లు వేసి నేడేసిగడియలు యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—ॐ కాంతభస్మము ॐ—

తచ్చుద్ధం కాంతపాదాంశం గంధకం చ దదే ద్భిషక్,
అర్కక్షీరే విమర్ద్యాథ శిరాభేదిరసేన చ. 323
పలాశత్వగ్ర సేనైవ మర్ద్యం గజపుటే పచేత్,
ఏవం పుటత్రయే పాచ్యం కాంతం భస్మ భవే ధ్ధ్రివమ్. 324

తా. శుద్ధిజేసిన కాంతమునకు నాలవభాగము గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడు
పాలు, కొండసిండివేళ్ళరసము, మోదుగచెక్కరసము అను నీమూటిచే వేర్వేరుగ మర్దించి
మూడుగజపుటంబులిడిన కాంతము భస్మంబగును.

—ॐ కాంతసిందూరము ॐ—

తద్భస్మార్ధం చ దరదం దత్త్వా ఖల్వే విమర్దయేత్,
కషికచూఛమూలరసే మర్దితం దివసత్రయమ్ 325
రక్తమృతాన్ని వజ్రమూషాం కృత్వా తస్యాంతరా క్షిపేత్,
వస్త్రమృత్తికయా లేఘ్యం పాచ్యం గజపుటత్రయమ్ 326
కాంతం బాలోదయసమం సిందూరం భవతి ధ్ధ్రివం,

తా. కాంతభస్మమున కర్ధభాగము, ఇగిలీకమునుజేర్చి దూలగొండివేళ్ళరసముతో
మూడుదినములు మర్దించి యెఱ్ఱగ మంటితో జేయబడిన వజ్రమూషలో నునిచి
మూడుచీలమన్నులిచ్చి మూడుగజపుటంబులిడిన బాలసూర్యునివలె కాంతము సిందూ
రించును.

—ॐ కాంతద్రుతి ॐ—

సృగాల మేష కూర్తాది శల్యాని చ శిలాజతు. 327

ఏతత్సర్వం చూర్ణయిత్వా సుతప్తే కాంతచూర్ణకే,
భావయేద్ద్రవితాం యాతి యథాసూతం సునిర్మలమ్. 328

తా. నక్క, గొట్టె, తాచేలు మొదలగు వానియెముకలను, సిలాజిత్తును చూర్ణము జేసి కాంతచూర్ణము బాగుగాఁ దీనిరగుపఱచు నా చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయు చుండిన రసమువలె నిర్మలముగ ద్రుతి దిగును.

—ॐ కాంతభస్మగుణము ॐ—

కాంతాయఃకమనీయకాంతి జననం వాతామయారోచకం
యత్కృష్ణం కఫనాశనం గరహరం దోషత్రయం నాశయేత్,
నానాకుష్ఠనిబర్హణం బలకరం వృష్యం వయస్త్వభవం
సర్వవ్యాధిహరం రసాయనవరం భౌమామృతం నాపరమ్. 329

తా. అయస్కాంతభస్మము శరీరకాంతిని గలుగఁజేయుటయేగాక వాతరోగము, అరుచి, రాజయత్న, కఫరోగము, కృత్రిమవిషము, త్రిదోషము, పలవిధములైన కుష్ఠరోగములు-వీనిని హరింపఁజేసి బల, వీర్యవృద్ధి, వయః స్తంభనముల గలుగఁజేయును. మఱియు నది సర్వవ్యాధులఁ బోఁగొట్టునట్టి రసాయనంబును, భౌమియందమృతంబునై యుండును.

కాంతాయఃకమనీయము తైమతరం శస్త్రం చిరాయుష్యదం
స్నిగ్ధం మేహహరం త్రిదోషశమనం శూలాదిమూలాపహం,
గుల్మస్థిహ మస్పృగ్ధర త్మయహరం పాండుదర వ్యాధిను
త్తిక్తాఢ్యంహిమవీర్యకాంతిజననం కుష్ఠప్రమేహకా జయేత్. 330
(మతాంతరే)

తా. కాంతభస్మము మనోహరముగ, కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ, ప్రశస్తమైనదిగ, దీర్ఘాయువును గలుగఁజేయునదిగ, మేహపిటికా త్రిదోష, శూల, మూల, గుల్మ, స్థిహ, అస్పృగ్ధర, త్మయ, పాండు, ఉదరముల హరింపఁజేయునదిగ నుండుటయేగాక, స్నిగ్ధముగ, వగరుగ, శీతవీర్యముగలదిగ, శరీరకాంతి కారిగ, కుష్ఠప్రమేహముల హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

—ॐ కాంతాభ్రసిందూరగుణము ॐ—

కాంతాభ్రం కఫవాతపిత్తజనితం క్షీణం చ స్థిహాపహం
శుక్లాస్థి ప్రవరక్తపిత్తవికృతా న్నానావిధానామయాం,

ఛద్దిం హృద్రుజ మామవాత మరుచిం మూర్ఛాం శిరోవిభ్రమం
 పాండుంవింశతిమేహజాంచవికృతిం యోన్యామయంగుల్మజమ్. 331
 కాస శ్వాస హలీమకాగ్నిశమనం శూలాతిసారం గరం
 నానాక్షి ప్రభవాంగదాహహరణం కంఠప్రరోగాః జయేత్,
 కుష్ఠోన్మాద మపస్త్వృతి వ్రణహరం తుద్రామయం విద్రధిం
 వృద్ధిం సప్తవిధం హలీమకగదం హన్యాత్తథానాహకమ్. 332
 వాతం పిత్త కఫ జ్వరం గుదగదం శోషం గ్రహణ్యామయం
 వైసర్పిం వినిహంతి వాతరుధిరం స్థాల్యామయం కామిలాం,
 నానారోగహరానుపాససహితం యద్వా జరా న్నాశయేత్
 ద్వృష్ణం పుష్టికరం రసాయనవరం జత్తూర్ధ్వరోగాః జయేత్.
 దంతానాం దృఢతాంకరోలిచికురాః భృంగైస్సమాః కుర్వతే
 యే దేవా హ్యమృతం యథాచమనుజారజ్జేచ్ఛతంచాయుషం,
 మేథా బుద్ధి వివర్ధనం శుభకరం వర్ణప్రదం శ్రీకరం
 పార్వత్యా వృషభధ్వజేన కథితం కాంతాభ్రసిందూరకమ్. 334

తా. కాంతాభ్రకములు, కఫ, వాత, పిత్తజనితకృశత్వ, స్థీహరోగముల హరిం
 పంచేయునదిగ, శుక్లదోషము, అస్థిస్రావము, రక్తపిత్తవికారము మొదలగు నానావిధ
 రోగములను, వాంతి, తొమ్మనొప్పి, ఆమవాతము, అరుచి, మూర్ఛ, తల దిరుగుట,
 పొండువు, ఇరువదిమేహములవలన గలిగినవికారము, యోనిరోగము, గుల్మము, కాస
 శ్వాసము, హలీమకము, అగ్నిమాంద్యము, శూల, అతిసారము, కృత్రిమవిషదోషము,
 పలువిధములైన నేత్రరోగములు, శరీరతాపము, కంఠరోగము, కుష్ఠవు, ఉన్మాదము,
 అపస్తాంధము, వ్రణము, తుద్రరోగములు, విద్రధి, సప్తవృద్ధులు, హలీమకము, అసా
 హము, వాత పిత్త కఫ జ్వరములు, మూలరోగము, శోష, గ్రహణి, విసర్పి, వాత
 రక్తము, స్థాల్యము, కామిల అనుబంధిని హరింపంచేయునదిగ నుండుటయేగాక వానిని
 యుక్తానుపాసములతోడ నేమించిన నర్హరోగములను, ముదిమిని హరింపంచేసి వీర్య
 వృద్ధిని, శరీరపుష్టిని గలుగంచేసి జత్తూర్ధ్వగతరోగముల బోకడచును. కాంతాభ్రకములు
 శ్రేష్ఠమైన రసాయనంబులు. కాంతాభ్రకసిందూరము దంతములకు దృఢత్వమును, వెంట్రు
 కలకు తుష్టైదలవంటివర్ణమును గలుగంచేయును. మఱియు “అమృతము దేవతల రక్షిం
 చుచుందంబున” మనుజుల నూఱుసంపత్సరములవఱకు కాంతము రక్షింపుచుండును.
 మఱియు దీనివలన మేథా, బుద్ధి, శుభము, వర్ణము, సంపత్తు గలుగును. ఈకాంతాభ్రక
 సిందూరములను శివుడు పార్వతికి నుపదేశించెను.

❖ లోహశుద్ధి ❶ ❖

లోహసిందూర శుద్ధ్యాది వశ్యతే శాస్త్రసమ్మతం,
సూక్ష్మం చూర్ణీకృతం లోహం తిలతై లేన పాచయేత్. 335
తథోజితౌళయుతం బర్బరత్వగ్గ్రనే పునః,
పాచ్యం తీవ్రాతపే షీప్తం లోహశుద్ధిగ్భవిష్యతి. (చింతామణౌ)

తా. లోహరాపొడిని నూనెలపై వి యుడికించి నూనెపోవునటుల గడిగి తుప్ప
చెక్కరసముతో నుడికించి యొకరిగ్భూము యెండవెండించిన శుద్ధియగును.

❖ లోహభస్మవిధి ❷ ❖

తతో భస్మవిధిం వశ్యే తల్లోహం మద్దయే త్పునః,
జంబూత్వచోద్రవైర్నద్యం సాదిశ్యం ద్రవేన చ. 337
తతశ్చామలకద్రావై స్త్రీంత్రిణీదళశైరపి,
శిగ్రూత్వచరన్దైర్నాపి గవాంమూత్రే ముహుర్ముహుః 338
పాచితం మద్దితం లోహం యథ్యా గజపుటేన చ,
భస్మీభవతి తల్లోహం రసయోగేషు యోజయేత్. 339

తా. శుద్ధిజేసిన లోహపొడిని మెత్తగనుంచి నేరేడు చెక్కరసముతో రెండు
రూపాము బుడికించి మఱుల మద్దింపవలయును. ఇత్తైఱుగుననే దాని నుసిరికరసము చింతా
తురసము, మునగవట్టరసము, అపుపంచితము అనువానితో ప్రతిదానిచే నుడికించి మద్దించి
మూవలూ నునిచి చీలమున్న లేపనముజేసి గజపుటంటిడిన భస్మంబగును. ఇట్టిలోహభస్మం
బును రసయోగములలో నుపయోగింపంజనున.

❖ లోహసిందూరము ❸ ❖

తద్భస్మ త్రిఫలాద్రావై ర్నద్యం మద్ద్యం పునఃపునః,
నశ్యగోధదుగ్ధాఽగ్ధుగ్ధై ర్నద్యతం సప్తవాసరమ్. 340
పాచ్యం గజపుటేవాపి విశ్వకర్తృపుటేపి వా,
త్రిచత్వారిపుటందద్యాత్సిందూరంభవతిధ్ధువమ్. (చింతామణౌ)

తా. లోహభస్మము త్రిఫలరసము, మఱ్ఱిపాలు, బిల్వేడుపాలు అనువానిచే నేడ
దినములు మద్దించి గజపుటంటిడవలయును. ఇత్తైఱుగున మద్దించి ఏడుగజపుటంటిడినను,
తేక కొలిమిలో నునిచి యూదినను లోహము సిందూరించును.

❖ లోహశుద్ధి ❹ ❖

తాపయిత్వా తథాంగారే లోహపత్రం పునఃపునః,
నిర్వాపయే ద్దవాంమూత్రే తతశ్చూర్ణం సముద్ధరేత్. 341

గోమూత్రే త్రిఫలాక్వాథే లోహచూర్ణం తతఃపచేత్,
పంచాశచ్చ పుటే తాభ్యాం సుశుద్ధం జాయతే యథా. 343
మత్స్యక్షీ చేంద్రవారూణి హంసపాదికషాయకం,
దత్తూరచ్చదపత్రాణాం ద్రవేణ దరణేన చ. (ఆయుర్వేదే)

తా. తాటితొట్టిలో గోమూత్రము బోసి యందు ఉక్కురేకుల సెట్టగకాల్చి
యద్దుచూడిన యాశేకులు తునకలుగ తునిగి యాతొట్టిలో బడును. పిదప గోమూత్ర
మును వడిపి యంచలి ఉక్కుపాడిని దీసికొని పెంతులో బోసి గోమూత్రముతో సెట్టగ
వేయించవలయును. ఇట్లు గోమూత్రముతో సేదూమార్ద్రును, త్రిఫలకషాయముతో సేదూ
మార్ద్రును వేయించి ఖల్వములో బోసి గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము అనువానితో
ముద్దగనూరి పదిగజపుటాబులును, పొన్నగంటి, పాపర అనువానిరసముతో నూరి పదిగజపు
టాబులును వేయవలయును. పిదప దానికి పదియవభాగము ఇంగిలీకమునుజేర్చి హంస
పాదియాకు కషాయముతో మద్దించి పదిపుటాబులును, ఉచ్చైత్తాకురసము, అడవిమల్లె
రసము అనువానితో మద్దించి పదిసోపుటాబులును వేయవలయును. (ఇట్లు సేబదిపుటాబులిడి
లోహమునకు పదియవభాగము ఇంగిలీకముజేర్చి పంచదారపాకకముతో మద్దించి బుద్ధ్యను
సారముగ పుటంబులిడిన లోహము శుద్ధముగ భస్మంబగును.)

— లోహద్రుతి ౨ —

గంధకం రక్తలవణం తుల్యం దేయం పునఃపునః,
థూతానాం లోహచూర్ణానాం సర్వేషాం ద్రావణం పరమ్. 345

తా. గంధకము, ఎట్టిఉప్పువీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానిని లోహ
భస్మములో పలుమారు వేయుచు నన్నిలో నునిచి యూదుచుండిన లోహము ద్రవించును.
మఱియు గంధకము, ఎట్టిఉప్పు అనువానిచేతనే సర్వలోహములును ద్రవించును.

— లోహభస్మగుణము ౨ —

మృతాని లోహాని చ సేవితాని నిఘ్నంతి యుక్తాని మహామయాని,
అభ్యాసయోగాద్బృథదేహసిద్ధిం కుర్వంతి రుగ్ధస్తజరావినాశమ్. 346
(రసరత్నాకరే)

తా. లోహభస్మ సేవనవలన బలిష్ఠమైన రోగములు హరించును. మఱియు లోహ
భస్మము సెల్లపుడు సేవింపుచుండుటవలన శరీరదార్ద్ర్యము గలుగుటయేగాక నకల రోగోత్ప
త్తిని, ముదిమిని బోకడచును.

ఆయుర్వీర్యం బలం దత్తే పాండుమేహం చ కుష్ఠజితే,
ఆమవాతహరం లోహం వలీఘలితనాశనమ్. 347
ఆయసం పాండురోగఘ్నం తీక్ష్ణముష్ణంచదీపనం, (నిత్యనాభీయే)

తా. లోహభస్మము ఆయుర్వీర్యబలముల గలుగఁజేయునదిగ, శరీరపాండువు, మేహము, కుష్టువు, ఆమవాతము, ముదిమి, పాండురోగము అనువానిని హరింపఁజేయునదిగ తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, దీపనకారిగ నుండును.

లోహం జంతుని కార పాండు పనున తీణత్వ విత్తామయ
స్థాల్యారోగ్య గ్రహణీ వికారకఫజి చోఽప ప్రమేహప్రణుత్,
గుల్మ స్తీహ విషదోషము బలకరం *కుష్మాగ్నిమాంద్యాపహం
సౌఖ్యాలంబి రసాయనం మృతిహరం దృష్టేశ్చ కాంతిప్రదమ్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. లోహభస్మము, జంతువికారము, పాండువు, వాతము, తీణత్వము, పిత్త
రోగము, స్థాల్యము, మూలరోగము, సుగ్రహణీ, కఫము, చాపు, ప్రమేహము, గుల్మ
ము, స్తీహము, విషదోషము, కుష్టువు, అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపఁజేయునదిగ,
సౌఖ్యకారిగ, శ్రేష్ఠమైన రసాయనముగ, మృత్యువును బోకడచునదిగ, దృష్టిప్రదముగ
నుండును.

ఆమవాతహరణేషు శోభనం పాండు మేహగదనాశనేగజః,
దుష్టకుష్టపలితాస్త్ర వాతజి త్స్విజ్జ రామృతివలీనివాశనమ్. 349
కామలాకబలితక్షతక్షయం పాండుపాండురసుదేహమేహహా,
రూపసంపదముపైతి మానవో లోహమన్యహమహా లిహన్మిషక్.
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. లోహభస్మము ఆమవాతము, పాండువు, మేహము, కుష్టువు, వలీపలితములు,
రక్తవాతము, ముదిమి, మరణము, పశులు, కామిల, క్షతక్షయము, పాండురోగము, శరీర
పాండువర్ణము, మేహము-వీనిని నశింపఁజేయుటయేగాక ప్రతిదినము దానిసేవఁజేయు
వానికి రూపాతిశయమును గలుగఁజేయును.

— అశుద్ధలోహదోషము —

షండత్వకృష్ణామయమృత్యుదంభవేద్ధద్రోగశూలాకురుతేశ్చ రింశ,
నానారుజానాంచతథాప్రకోపం కరోతిహృల్లాసమశుద్ధలోహమ్.
జీవహారిమదకారిచాయసం దేహహానిమథాచకృద్ధృవం,
పాటపంథననుతేశ్చరీరకే దారుణాంహృదిరుజాంచయచ్ఛతి. 352

తా. అశుద్ధలోహము నశుంసకత్వము, కుష్టువు, మృత్యువు, హృద్రోగము,
శూల, అశ్మరి, పలువిధములైన రోగములు, తప్తకోపము, హృల్లాసము (చికరింతులు),

* కాంతాజనానందశ్చ-స్త్రీలకానందకారిగ.

అయుఃక్షయము, మదము, దేహహాని, తాపము, అశక్తత, హృదయమున దారుణమైన
పీడ-వీనిని గలుగఁజేయును.

❧ కీటనామములు ❸ ❧

తీక్షణం శస్త్రాయసం శస్త్రం పిండిం పిండాయసం శివం,
లోహాకీటం తు కీటం స్యా ల్లోహచూర్ణ మయోమలమ్. 353
(నిఘంటూ)

తా. తీక్షణము, శస్త్రాయసము, శస్త్రము, పిండము, పిండాయసము, శివము,
లోహాకీటము, కీటము, లోహచూర్ణము, అయోమలము అనునవి చిట్టెమునామములు.

❧ కీటశుద్ధి ❹ ❧

అక్షౌం గారైర్ధమేల్కిట్టం లోహజం తద్గవాంజలైః,
నేచయే త్తప్తతప్తం తత్సప్తవారం పునఃపునః. 354
మండూరోఽయం సమాఖ్యాత శ్శుద్ధం తీక్షణం నియోజయేత్,

తా. చిట్టెమును కొలిమిలో నునిచి దానిబొగ్గుల నిప్పుతో నూది యెట్లుగ
కాల్చి తాటితొట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందు నేడుమార్లు చల్లాల్చిన చిట్టి శుద్ధి
యగును. చిట్టకుండుదానిని మఱల కొలిమిలో నూది గోమూత్రములో నద్దిన చిట్టి శుద్ధం
బగును. దీనినే మండూర మనియెదరు. ఈమండూరము నౌషధములయం దుపయోగింపఁ
జనును.

❧ కీటమండూరము ❺ ❧

గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాతై స్తచోభ్యధ్యం పాచయే చ్చనైః. 355
లోహాకీటే సుతప్తేతు యావత్తజ్జీర్ణతీ స్వయం,
తజ్జీర్ణం గ్రావభిః పేష్యం మండూరం తం ప్రయోజయేత్. 356

తా. వైప్రకారము శుద్ధిజేయఁబడిన చిట్టెమును గోమూత్రములోను, త్రిఫల
కషాయములోను వైచి యాకషాయము శోషించువఱకు మెల్లమెల్లగ వండి దానిం దీసి
కొని రోటిలోఘోసి గోమూత్రముతో నేబదిమార్లు రుబ్బి ఏబదిపుటంబులును, త్రిఫల
కషాయముతో నేబదిమార్లు రుబ్బి యేబదిపుటంబులును వేసిన మండూరము సిద్ధంబగును.

❧ మండూరగుణము ❻ ❧

కీటం కటూష్ఠం క్రిమిను త్పురాణం పాండు శోభజిత్,
క్షయాదిసర్వరోగఘ్నం సంస్కారా త్సర్వరోగజిత్. 357

తా. బాగుగ శుద్ధిజేయఁబడిన చిట్టెము కారముగ, ఉష్ణముగ నుండుటయే
గాక క్రిమములు, పురాణజ్వరములు, పాండుశోభలు, క్షయము, మొదలగు సర్వరోగ
ముల హరింపఁజేయును.

— ౧౭ మంచవించ గుణము ౧ —

యేగుణా మారితే ముండే తేగుణా ముండకట్టకే,

తస్తాత్సర్వత్ర మండూరం రోగశాంతౌ నియోజయేత్.

353

తా. మంచూరము లోహభస్మ సమానగుణము గలదియగుటచే నర్వరోగముల యందు దానినే ప్రయోగింపవలయును.

— ౧౮ లోహవిశేషగుణము ౧ —

కీట్టా ధృశగుణం ముండం ముండా త్తీక్ష్ణం శతౌన్దితం,

తీక్ష్ణా ల్లక్షగుణం కాంతౌ భక్షణా త్కురుతే బలమ్.

359

తస్తాత్కాంతంసదానేవ్యం జరామృత్యుహరంపరం, (ఆయుర్వేదే)

తా. మండూరముకంటె ముండలోహము పరింశలు గుణాధిక్యంబుగ, ముండ లోహమునకన్న ఉక్కు సుంపింశలు గుణాధిక్యంబుగ, ఉక్కుకన్న కాంతము లక్షగుణాధిక్యంబుగ, బలాధిక్యమును గలుగఁజేయునదిగ నుండును. కావున కాంతము నెల్లప్పుడు సేవింపుచుండిన ముదిమి, మృత్యువు హరించును. (ఉక్కుపత్రనే ఇనుపశుద్ధిని, తద్భస్మాదులను జేయందగును.)

— ౧౯ ఇనుముపేష్ట ౧ —

ముండం ముండాయనం లోహ మయస్సారం శిలోద్భవతే.

360

ఆయనం కృష్ణలోహం చ హయం కృష్టాయనం తథా, (నిఘంటూ)

తా. మండము, ముండాయనము, లోహము, అయస్సారము, శిలోద్భవము, ఆయనము, కృష్ణలోహము, హయము, కృష్టాయనము అనునవి ఇనుముపేష్ట.

— ౨౦ ఇనుపభస్మ గుణము ౧ —

చక్షుష్ట్యం కృష్ణలోహం తు కషాయం లేఖనం లఘు.

361

తీక్ష్ణోష్ణతి క్షకటుకం కుష్టరోగనివారణం,

తా. కృష్ణలోహము నేత్రహితకారిగ, కషాయముగ, లేఖనకారిగ, లఘువుగ తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, వగరుగ, కారముగ, కుష్టరోగమును బోకడచునదిగ నుండును.

ముడిరకం హితకరం కఫవాత శూల.

మూల ప్రమేహగద కామల పాండుహారీ,

గుల్మామ్న వాత జతరా ర్తిహరం ప్రదీప్తం

శోభావహం మృదిగదం ఖలు శోష్ణశుద్ధిమ్. (సిత్యనాథీయే)

362

తా. ఇనుపభస్మము హితకరముగ, కఫవాత, శూల, మూల, ప్రమేహ, కామిల, పాండు, గుల్మ, అమనాశముల హరింపఁజేయునదిగ, జతరపీడలు బోకడచునదిగ, దీపకారిగ, శోభ, అొప్పునొప్పివీనిని నశింపఁజేయునదిగ, శోష్ణశుద్ధికారిగ నుండును.

—ॐ భస్మసిందూరపరీక్ష ॐ—

స ధూమో నాపి వై వర్ణ్యం గంధంచాఽగ్ని సంయుతం,
గురుర్లఘుతరం తో యే సిందూరభస్మలక్షణమ్.

363

తా. నిష్పవైవేసిన పొగ వెడలకుండుట, వేజువర్ణమును జేందకుండుట, వాసన లేకుండుట, శబ్దముజేయకుండుట, జడముగనుండుట, ఉదకముపైవైచిన చులకనగ లేలుట-ఇట్టిలక్షణములుగల సిందూరభస్మమును పరిశుద్ధం బని తెలియవలయును.

—ॐ తీక్ష్ణద్రుతి ॐ—

సురదాలిభవం భస్మ నరమూత్రేణ గాలితం,
త్రిస్సప్తవారం తత్తార వాపా తీక్ష్ణద్రుతిర్భవేత్.

364

తా. దేవదాళిబూడిద నిరువది యొకమారు నరమూత్రమున వడియగట్టి తొరముగవండి తీక్ష్ణలోహమును కాచి దానిపై నాతొరమును వేయుచుండిన తీక్ష్ణద్రుతి ద్రుతివలె నగును.

—ॐ లోహాష్టకద్రుతి ॐ—

గంధకం కాంత పాషాణం చూర్ణయిత్వా సమం సమం,
ద్రుతేచైవ ప్రతీవాపా దేయో లోహాష్టకం ద్రవేత్.

365

తా. గంధకము, కాంతము, పాషాణము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అష్టలోహభస్మముల కొలిమిలో నూది యాచూర్ణమును కొంచె కొంచెముగ వేయుచుండిన అష్టలోహములయందు ద్రుతి జనించును.

—ॐ లోహద్రుతి ॐ—

దేవదాల్యారసైర్భావ్యం గంధకం దినసప్తకం,
తేన ప్రవాపమాత్రేణ లోహః స్తిప్థంతి సూతవత్.

366

తా. దేవదాళిరసముతో గంధకము నేడుదినములు భావనజేసి లోహాభస్మమును కొలిమిలో నూది దానిపై నాగంధకమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన లోహము పాదరసమువలె ద్రవించును.

—ॐ మృతలోహమృతీకరణము ॐ—

తోయై రష్టగుణైః క్వాభ్యం త్రిఫలా పలపంచకం,
ఘృతం క్వాభ్యం తుల్యంస్యా ధృతతుల్యం మృతాయసమ్.
పాచయే త్తాప్రపాత్రే తు లోహదర్భ్యా విచాలయన్,
మృద్వగ్ని నా పచే త్తావ ద్యావజ్జీర్ణతి తద్దగః.
లోహతుల్యా శిలాయోజ్యా సుహ్య మశతారయేత్,

367

యోగవాహ విచంఖ్యాతం మృతలోహం మహామృతమ్. 369

ఏనంకాంతస్య తీక్షణస్య ముండస్యాపి విధిక్రమః,

తా. విదుషులముల త్రిఫలములు దించి యిం దెనిమిదింతలు నీళ్లుపోసి యెనిమిదవ భాగముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ ఘృతము, ఘృతమునకు సమముగ ఇసుక భస్మము గలిపి తామ్రపాత్రలోబోసి ప్రసము ధోషించునటను ఇనుపరీతెనో కలియ దెట్టుచు మృద్ధ్వన్నిలో సాకముజేసి లోహమునకు సమముగ పుణిశిలదూర్ణమును గలిపి వక్షముజేసి దించికొనవలయును. ఇది యోగవాహ మనంబుడును. ఇటుల నమృతీకరణము చేయఁబడిన లోహభస్మము మహామృతమృతమృతమృతము. ఇత్రైతనిగుననే కాంతభస్మము, తీక్షణ భస్మము, ఇనుపభస్మము మొదలగు సర్వభస్మములను నమృతీకరణము జేయవలయును.

— సర్వలోహగుణములు —

హైమం వ్యోషయుతం త్రిదోషశమనం రౌవ్యేన పితౄమయం

తామ్రేణాపి కఫామయాంశ్చ వివిధాన్ శూలాన్ జయేల్లోహతః,

నాగేనాపి జయేచ్ఛ సంకసహితం మేహాంశ్చ వజ్రమృతం

హేమగ్రాస నివృత్తచంచలగుణ శర్మధోనివృత్తోరసః. (ఆయుర్వేదే)

తా. సువర్ణభస్మమును త్రికటుకములతోడజేర్చి సేవించిన త్రిదోషమును, రజక భస్మముతోడజేర్చి సేవించిన పిత్తరోగములను, తామ్రభస్మముతోడజేర్చి సేవించిన శ్లేష్మరోగములను, లోహనాగభస్మములతోడజేర్చి సేవించిన వలవిధములైన శూలమును, పంగభస్మము, వజ్రభస్మము వీనితోడజేర్చి సేవించిన మేహరోగములను హరించును. శుద్ధిచేయఁబడిన రసము బంగారునుగ్రహించిన సందలిచాంచల్యగుణము నివర్తింపిన దని తెలియవలయును.

— సీసము-పీఠ్య —

సీసం కంతుజడం రంగం సీసకం నాగసంజ్ఞకం,

యోగేష్టం నాగ మురగ స్తీరకం పరిపిష్టకమ్.

(నిఘంటూ) 371

తా. సీసము, కంతుజడము, రంగము, సీసకము, నాగసంజ్ఞ, యోగేష్టము, నాగము, ఉరగము, తీరకము, పరిపిష్టకము-ఇవి సీసముపీఠ్య.

— అశుద్ధనాగవంగదోషము —

పాకపీనౌ నాగవంగౌ కుష్ట గుల్మ రుజాకరా,

మేహ పాండుదరం *వాత కఫ మృత్యుకరా కిల. (నిత్యనాథీయే)

తా. అశుద్ధనాగవంగములవలన కుష్టువు, గుల్మము, పీడ, మేహము, పాండువు, ఉదరము, వాతరోగము, శ్లేష్మరోగము, మరణము గలుగును. కావున నాగవంగముల శుద్ధముగ జేయవలయును.

* వాతకఫపిత్తకరాకిల.

❧ నాగశుద్ధి ❶ ❧

నిర్గుండి మూలచూర్ణేన సార్కదుగ్ధేన లేపయేత్,
నాగపత్రం తు తచ్చుష్కం ద్రావయిత్వా నిషేచయేత్, 373
నిర్గుండిద్రవమధ్యే తు తతః పత్రం తు కారణేత్,
లిప్త్వా ద్రావ్యం పునస్సేచ్యం సప్తవారం పిశుధ్యతి. 374

తా. సీసపురేకులపై వావిలిచూర్ణమును జీల్లేడుపాలుతో బాగుగనూరిలేపనముజేసి
యెండించి పిదప దానిని కరిగించి వావిలియాకురసములూ బోయవలయును. ఇట్లుల సేడు
మాడ్లు సీసపు రేకులకు లేపనము మొదలగు వానినిచేసిన సీసము శుద్ధియగును.

❧ నాగవంగశుద్ధి ❷ ❧

తిలతైలే చ గోమూత్రే హ్యరనాశామ్లు తక్రకే,
కులుత్థకే రవిక్షీరే ఛాగక్షీరే ముహుర్ముహుః. 375
దాలితౌ నాగవంగౌ ద్వా తేనద్యా లేన శుద్ధ్యతి, (చింతామణౌ)

తా. నాగవంగముల కరిగించి నూనె, ఆవుపంచితము, కలి, చల్ల, ఊలవకట్టు,
జీల్లేడుపాలు, మేకపాలు అనువానిలూ ప్రతిదానియందు నేడేసిమాడ్లు పోసిన నాగవంగ
ములు శుద్ధియగును.

❧ నాగభస్మవిధి ❸ ❧

తతోనాగం లోప్తమధ్యే వాసాద్రావాజమోదకే. 376
తాపయే ద్వాసకాకాష్టై ర్భస్మీ భవతి తక్షణాత్,

తా. శుద్ధిచేయఁబడినసీసమును పెంకులూ పోసి అడ్డసరపాకురసమును, అజా
మోచరసమును పోయుచు అడ్డసరపుకట్టెతో వేయిపుచుండిన సీసము భస్మంబగును.
(లేక శుద్ధిచేయఁబడిన సీసపురేకులకు కలుబందరసము నేమమాడ్లు పూసి యెండించి
మూకుటిలూ నునిచి కలుబందవలుకులు వేయును నడ్డసరపుకట్టెతో వేయిపుచుండిన
సీసము భస్మంబగును.)

❧ నాగసిందూరము ❹ ❧

తద్భస్మవాసకరనే హ్యజామోదాద్రవేణ చ. 377
ముండిరనే తథా మర్ద్యం పచేద్దశపుటే తథా,
ఫణివల్లిరస్తైర్మర్ద్యం పునర్దశపుటే పచేత్. 378
రుథ్యా గజపుటే పాచ్యం సింధూరం భవతి ధ్రువం,

తా. నాగభస్మమును అడ్డసరము, ఓమము, బోధతరపాకు అనువానిరసముతో

పదిమాట్లు మద్దించి ప్రమిళలలో నునిచి నీలమన్ను లేవనముజేసి పనిగజపుటంబులును
తమలపానురసముతో పదిమాట్లు మద్దించి పనిగజపుటంబులును పేసిన నాగభస్మము
సిందూరించును.

— నాగసిందూరివిధి —

చించాత్వగ్భస్మపాదాంశం దృతేనాగే వినిషీవేత్. 379.

పాదయేల్లోహపాత్రేణ సిందూరం జాయతే శుభం,
భస్మనా పూర్వవన్నాగం శాకస్య వారిజస్య చ. 380

సిందూరం జాయతే దివ్యం యథేష్టం నాత్ర సంశయః,
రక్తశాకిన్యపామార్ద కుటజస్య తు భస్మకం, 381

చతుర్థాంశం దృతేనాగే లోహదర్వాన్య నిఘ్నయేత్,
చండాగ్నినా దినైకం తు దత్వా మధ్యం దినత్రయమ్. 382

పూర్వవల్లోహపాత్రే తు సిందూరం జాయతే శుభం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. నాగమును కరిగించి దానికి నాలవభాగము చింతలెరడు చూర్ణమును గలిపి
లోహపాత్రలో పేయించిన సిందూరించును. మఱియు పూర్వమువలెనే నాగభస్మమును
బాడిదాపాకు తొరములో పేయించిన నిస్సంశయముగ సిందూరించును. నాగమును కరి
గించి దానికి నాలవభాగము * రక్తశాకి, ఉత్తరేణు, కొడిసె అనువానిబూడిచెలను
గలిపి యిరువపాత్రలోబోసి యొకదినము గాఢాగ్నియం దునిచి ఇరువగరిటెతో రుద్ద
చుండిన భస్మంబగును. దానిని వైబూడిచెలతోడనే మూడుదినములు రుద్దచుండిన
సిందూరించును.

— సీసభస్మగుణము —

శతనాగబలం ధత్తే మృతనాగో రుజాపహః. 383

ఆయుఃకాంతిం వీర్యవృద్ధిం కురుతే సేవయేత్సదా,

తా. నాగభస్మము సూర్యయోగుల బలమును గలుగంజేసి సర్వరోగముల హరిం
పంజేయుటయేగాక ఆయుర్వృద్ధిని, కాంతిని, వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును. కావున
దానినెల్లపుడు సేవింపుచుండవలయును.

సీసం పుష్టికరం వాతపిత్తశ్లేష్మరుజాపనుత్. 384

తా. సీసము పుష్టిని గలుగంజేయునదిగ, వాత, పిత్త, శ్లేష్మరోగముల హరింపం
జేయునదిగ నుండును.

* ఎఱ్ఱనిటేకు,

❧ వంగశుద్ధి ❶ ❧

కార్పాసార్కకరంజఘృతమునిజై ర్భల్లాతగుంజాగ్నికై
స్సుగ్వజీహయగంధసూరణఫలై ర్హైశ్వ పత్రైః ఫలైః,
తక్రాక్షం బహుత ప్రభర్పరగతం వంగం నిషించ్చేన్ద్రహుః
యావత్పంచదినం చ శుద్ధ్యతి భిషగ్యోగే సదాయోజయేత్.

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. ప్రత్తియాకు, జిల్లేడు, క్రాసుగ, ఉమ్మెత్త, అగిసె, జీడి, గురిజ, చిత్రమూ
లను, బొంతజిముడు, నల్లేరు, పెన్నేరు, కంద అనువానివేళ్ళను, ఆపలను, కాయ
లను, మజ్జిగలో ద్రొక్కి రసముచేసి చల్లగలిపి, వడియగట్టి తగరమును కరిగించి దానిలో
పలుమారు బోయుచుండవలయును. ఇటుల నైదుదినములుచేసిన తగరము శుద్ధియగును.
ఈప్రకారము శుద్ధిచేయఁబడిన తగరము నౌషధములయందు గ్రహింపఁజనును.

(వైప్రకారము శుద్ధిచేయఁబడిన తగరపురేకులపై కఛరిని నూరి లేపనముచేసి
యొడించి అగ్నిలోకాచిన తగరము భస్మంబగును. లేక తగరమును పెంకులో పోసి కరి
గించి అందాష్టుశిల గంధకమును, తాళకమును, సురాకారమును, సమభాగములుగ
చూర్ణము చేసి కొంచెకొంచెముగ వేయుచు వేపకట్టతో వేయిపుచుండిన తగరము
భస్మంబగును.

అపామార్దస్య చ ఘౌరై ర్లోష్ఠే వంగం ప్రదాపయేత్,

భస్మీభవతి తద్భస్మం జంబుసీరేణ మర్దయేత్.

386

పుట్రత్రయం చ దాతవ్యం సిందూరం భవతి ధృవం,

(చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిచేయఁబడిన తగరమును పెంకులో బోసి కరిగించి యందు త్తరేణు
చూర్ణమునువైచి వేయిపుచుండిన తగరము భస్మంబగును. దానిని నిమ్మపండ్లరసముతో
నూరి మూడుగజపుటుంబు లిడిన సిందూరించును.

(శుద్ధతగరపురేకులపై కఛరిని నూరి లేపనముచేసి అగ్నిలోకాచిన తగరము భస్మం
బగును.)

❧ వంగభస్మగుణము ❷ ❧

సతి క్షలవణం వంగం పాండుఘ్నం క్రిమి * వాతేనుత్.

387

లేఖనం పిత్తలం కించి త్వర్వమేహప్రణాశహం,

తా. వంగభస్మము చేదుగ, ఉప్పుగ నుండుటయేగాక పాండు, క్రిమి, వాత,
ముల హరింపఁజేయునదిగ, లేఖనకారిగ, ఒకింతపిత్తకారిగ, సర్వమేహప్రణముల
బోకడచునదిగ నుండును.

వంగం తిక్తోష్ట రూక్షంచావ్యేతద్వాతప్రకోపనమ్.

388

మేహాశ్లేష్ట త్తయఘ్నం చ మేహాక్రిమితులాంతకం, (మతాంతరే)

తా. పుంగభస్మము తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, రూక్షముగ, వాతప్రకోపకారిగ, మేహాశ్లేష్ట త్తయ, సేహాక్రిముల బోకడచునదిగ నుండును.

—౧౮ లోహావృక్షభస్మవిధి ౧౮—

వంగం పలాశద్రవ తాళకేన నాగం పయస్పార్కమనశ్చిలేన. 389

శుల్బంహృజాక్షిరకగంధకేన తీక్ష్ణంచ నాగం పయహింగుశేన,

తారంచపబ్రీహయమాక్షికేణ హేమం శిలావర్తక నాగభస్మనా. 390

తా. వంగము మోమగరసము, తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడు పాలు, మణిశిల అనువానివలనను, తామ్రము మేక పాలు, గంధకము అనువానివలనను, ఉక్కు, నాగము అను నీరెండును జిల్లేడు పాలు, ఇంగిలీకము అనువానివలనను, రజతము బొంతజేయుదు పాలు, మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము, మణిశిల, నాగభస్మము అనువానివలనను భస్మంబగును.

తాళేనవంగం దరదేనతీక్ష్ణం నాగేనహేమం శిలయాచనాగం,

శుల్బంతథాగంధవరేణనిత్యంతారంచమాక్షికవరేణహన్యాత్.

తా. తాళకముచే వంగంబును, ఇంగిలీకముచే లోహంబును, సీసముచే సువర్ణంబును, మణిశిలచే సీసంబును, గంధకముచే తామ్రంబును, మాక్షికముచే రావ్వంబును మృతించెందును.

—౧౯ హేమాదిభస్మపరీక్షగుణము ౧౯—

హైమం కేహోతకంతాభ మభ్రకం గతచంద్రకం,

వాంతిభ్రాంతిహరం తామ్రం లోహం వారితరం శుభమ్. 392

తా. సువర్ణభస్మమును పావురపిట్టకంతవర్ణముతో సమానముగ, అభ్రకభస్మము తగుతులేనిదిగ, తామ్రభస్మము వాంతి, భ్రాంతి వర్ణితముగ, లోహభస్మము నీళ్ళపై తేలునదిగ నుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయును.

హేమభస్మాదిశేషాణి ఉత్థానరహితాని చ,

నాన్యైతైఃసౌ గుణం కుర్యాద్భవేయ్యు ర్వాధిహేతవః. 393

తా. హేమాదిభస్మములు, ఇతరమైనభస్మములు మరల జనింపకుండిన సుగుణమును, ఆయుర్వృద్ధి గలుగంజేయును. జనించిన రోగహేతువగును.

—౨౦ సప్తధాతుభస్మపరీక్ష ౨౦—

సర్వమేషం మృతం లోహం ధ్వాతవ్యం మిత్రపంచక్షైః,

ఇత్యేవం స్యా నిరుత్థానం సేవ్యవారితరం భవేత్. 394

తా. సర్వలోహభస్మములలో మిశ్రపంచకమును చేర్చి యూనివ మరల జనింపక నుదకమువై వైచిన తేలుచునుండిన పరిశుద్ధబులని యెఱింగి వానిని సేవింపవలయును.

— మిశ్రపంచకము ॥ —

గుడ గుగ్గులు గుంజాజ్య సారమై ప్తంకణం సమం,
జీవనం మృతధాతూనాం వైద్యశాస్త్రే ప్రకీర్తితమ్. 395

తా. బెల్లము, గుగ్గిలము, గురిగింజ, నెయ్యి, లేసె, మఱియు వెలిగారము-నీని లోడి మృతలోహములచేర్చి కొలిమిలో నూదిన నవి మరల జనించునని వైద్యశాస్త్ర మునందు జెప్పబడియున్నయది.

మధుగుడ ఘృత గుంజా టంకణం పంచమిశ్రకం, (మతాంతరే)

తా. లేసె, బెల్లము, నేయి, గురిగింజ, వెలిగారము అనునవి మిశ్రపంచకములు.

— నిరుత్థానము ॥ —

గంధకంచోత్థితం భస్మ తుల్యం ఖల్వే విమర్దయేత్. 396

దినైకం కన్యకాద్రావై రుద్వా గజపుటే పచేత్,
ఇత్యేవం సర్వలోహానాం కర్తవ్యం తు నిరుత్థితమ్. 397

తా. జనించినభస్మమును, గంధకమును, నగభాగములంగ గ్రహించి కఱబంద రసముతో నొకదినము మర్దించి మూకుళ్ళలో మనిచి చీలమన్న లేపనముచేసి గజపుటం బిడుట చే సర్వలోహములను మరల జనింపకుండునటులం జేయవలయును.

— సూతాదిభస్మ గుణము ॥ —

సూతాద్గుణానంతకఠోటివజ్రే హ్యాభి సహస్రం కనకేకత్రైకం,
కాలేగుణాశీలితదర్ధకాంతే రావ్యేచతుష్షష్టిజడేతదర్ధమ్. 398

తా. రసమునకన్న వజ్రమునందు అనంతకఠోటి గుణములును, అభ్రకమునందు కెయ్యిగుణంబులును, సువర్ణమునందు నూఱుగుణంబులును, లోహమునం చెనుబదిగుణం బులును, కాంతమునందు నలువదిగుణంబులును, రజతమునం దరువదినాలుగు గుణంబు లును, సీసమునందు ముప్పదిరెండుగుణంబులును గలిగియుండును.

— అభ్రకభేదములు ॥ —

పినాకం దద్ధరం నాగం వజ్రంచేతి చతుర్విధం,
పినాకాద్యాస్త్రయో వజ్రా వజ్రం యత్నా త్సమాహరేత్. 399

తా. పినాకము, దద్ధరము, నాగము, వజ్రము అని అభ్రకము నాలుగు విధం బులు. అందు పినాకము మొదలు మూడు అభ్రకంబులు వర్జ్యంబులు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠంబగుటచే దానిని గ్రహింపవలయును.

— ౧౦ వజ్రాభ్ర కమిష —

వజ్రాభ్రకం తు వహ్నిస్థం సకించి ద్వికృతిం న్రజేత్,
తస్మాద్వజ్రాభ్రకం యోజ్యం వ్యాధి వృద్ధత్వ మృత్యుజిత్. 400

తా. అభ్రకమును నిప్పుబొగమునది యూదిన కొంచెమైనను వికారముజేందకుండ
దానిని వజ్రాభ్రకమని తేలియవలయును. ఇది రోగము, ముదిమి, వృద్ధ్యువు వీనిని హరి
పంజేయును కావున దానినే గ్రహించవలయును.

— ౧౧ ఆభ్రకశుద్ధి —

ధమేద్వజ్రాభ్రకం వహ్న్నా తతః కీరే నిషేచయేత్,
భిన్నపత్రం తు తత్కృత్వా మేఘనాదాన్లుజద్రవైః. 401
భావయే దప్తయామం తదేవం శుభ్యతి చాభ్రకం,

తా. వజ్రాభ్రకమును మునుటిలో బోసి కొలిమిలో నెఱ్ఱగ నగువఱకు నూసి
పాలతో జల్లాన్ని కేకులుగ నొలిచి చిల్లియూను, తిన్నాను, చింతాకు అనుదానిరసము
లలో పెనిమిదిరూములు భావనచేసిన వజ్రాభ్రకము శుద్ధియగును.

— ౧౨ ధాన్యాభ్రకవిధి —

అథవాభ్రస్య భ గౌ ద్వా ముస్తాశ్చైచకం జలైస్సహ. 402
త్రిదినం స్థాపయే త్పత్రే సూక్ష్మం కృత్వా ప్రపేషయేత్,
బద్ధ్యా ధాన్యముతం వస్త్రే మద్దయే త్కంజితైస్సహ. 403
అథో యద్గలితం సూక్ష్మం శుద్ధం ధాన్యాభ్రకం భవేత్,

తా. అభ్రకము రెండుభాగములు, రుంగముపై లాగభాగము-ఇటుల వీనినేకము
జేసి యొకభాగములో వైచి యందుపకముపోసి మూడుదినములు నానబెట్టి మెత్తగ
రుద్ది కొత్తబట్టలో కొంచెకొంచెముగ నునిచి చారడేసివడ్లు పేయుచు కలిసిబోయుచు
దానికి క్రింద నొకకుండ నునిచి గంజియన్నమును రుద్దునటుల రుద్దిన అభ్రకము కరిగి
మురికివలె క్రిందికుండలో దిగును. బట్టలో నడ్లుమాత్రము నిలుచును. బాసలో దిగిన
దానిని తేరనిచ్చిన వైన నల్లగతేలును. ఆనల్లనీళ్ళను వడిపి కుండలోనుండు శుద్ధమైన
ధాన్యాభ్రకమును విభూతివలె వడియగట్టిగాని, కలి యిగురునటుల కాచిగాని గ్రహించ
వలయును.

అథాన్యత్సంప్రవత్స్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్. 404
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్త్యై వ్యోమభస్మ నిగద్యతే,

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము అభ్రకభస్మమును
వచించెదను.

అభ్రకభస్మము ౧౭

కృత్వా ధాన్యాభ్రకం తత్తు శోషయిత్వా విమర్దయేత్. 405

అర్కక్షీరై ర్దినం ఖల్వే చక్రాకారం తు కారయేత్,
వేష్టయే దర్క-పత్త్రైశ్చ సమ్యగ్గజపుటే పచేత్. 406

పునర్దర్శ్యం పునఃపాచ్యం సప్తవారం ప్రయత్నతః,
తతో పటజటాక్వాథౌ స్తస్యద్వేయం పుటత్రయమ్. 407

మియతే నాత్ర సందేహ స్సర్వయోగేషు యోజయేత్,
మృతం త్వభ్రం హరే నృత్యుం జరాపలితనాశనమ్. 408

అనుపానైశ్చ సంయుక్తం తత్తద్ద్రోగహరంపరం, (ఆయుర్గ్రేదే)

తా. ఇట్లు ధాన్యాభ్రకమును జేసినపిదప దానిందీసి యొడించి ఖల్వములో బోసి జిల్లేడుపాలతో నొకదినము మర్దించి నన్నపువడియములు చేసి యొడించి మూకుటి కడుగున జిల్లేడాకులపఱచి యం దభ్రకపడియముల నునిచి దానిపై జిల్లేడాకులను వరు సగపఱచి దానిపై మఱియుక మూకుడునుమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటాబిడి సాంగశీతలమునదీసి మరల వైరసములచేతనే రుద్ది పడియములుచేసి యొడించి మునుపటి వలెనే యాకులపఱచి పైప్రకారమే ఏడుగజపుటంబులిడి సాంగశీతలమున దీసి మఱి యూడలకషాయముతో మరల మర్దించి పడియమునుజేసి మునుపటివలెనే యాకులపఱచి దానిపై మూకుడునుమూసి ఏడుగజపుటంబులిడిన ధాన్యాభ్రకము భస్మంబగును. దీనిని సర్వయోగములయం దునిచికొనందగును. మఱియు నభ్రకభస్మము నాయారోగానుపాన విశేషములతో సేవించిన మృత్యువు, ముడిమిషీనిని హరింపజేయును.

అభ్రకసిందూరము ౧౮

ఇత్థం కేచిన్నతం ప్రాహు ర్గగవస్య చ మారణమ్. 409

భేకరాజరసశ్చైవవాప్యహి శాకరసస్తథా,
అశ్వగంధా సనిర్ద్వండ్వీ రుదంతి విజయార్ద్రవైః. 410

శతావర్యా రసశ్చైవవాప్యాటరూషర సప్తథా,
బలాచాతిబలాచై న శాల్మలీ సత్వమేవ చ. 411

కూక్తాండకరసశ్చైవ ముస్తాయారసఏవ చ,
విదారి వరకందం చ తులసీ మదనం తథా. 412

భల్లాతకరసశ్చైవ ద్రాక్షాఫలరసస్తథా,
కటుంబరారసశ్చైవ ప్యర్కక్షీరం తదైవ చ. 413

ఉశీరం వాలుకం కుష్ఠం తథాలోహితపుష్పకం,

చంపకః కాకమాచీ చ గోతురం శతపత్ర కా. 414

దాడిమీ కపికచ్చాక ధాత్రీ ఫలరసస్తథా,
పునర్నవా తథా బ్రాహ్మీ చిత్రకస్య రసస్తథా. 415

ముండిరస శ్శిరీషస్య గుళూచ్ఛాస్య స్వ్వరసస్తథా,
అభ్రకస్య పుటే దేయం ప్రత్యేకైకరసేన చ. 416
హన్యస్తే సర్వరోగాణి తమసం భాస్కరో యథా,

తా. అభ్రకమంటానిగిని పుట్టిగొండుల వదిచుతెలుగు గట్టనిన—గుంటగలగర, బ్రహ్మదండిపేరు, పెన్నేరుగడ్డ, పాడిలాను, నూలగొండి, గంజావియాను, సిల్లిపీచరవేళ్లు, అడ్డసరపాను, ముత్తపపులగపువేళ్లు, పెద్దముత్తపపులగపువేళ్లు అనువానిరసములతోడను, బూరుగబంగళక్కముతోడను, గుమ్మడుకాయనీళ్ళతోడను, తుంగమునైలు, సేలగుమ్మడుగడ్డ, తులసియాను, వ్రంగవేళ్ళు, బీడినీరు, ద్రాక్షపండు, కటుకరోహిణి (రుద్రజడ) అనువానిరసములతోడను, బిల్వేమపాలు, చట్టినీరు, నీరుపేరు, చంగల్వకోస్తు' వసపువ్వు, సంపంగిపేరు అనువానికనాయములతోడను, కిముంచి, వట్టేరుపేరు, తామరగడ్డ, దాడిమాను, మూలగోమెలపేరు, ఉసిరికపండు, గలిజేరుపేరు, మండుకబ్రహ్మ, చిత్రమూలము, బోడతరము, నిరిసెనపుపేరు, విష్ణుగింగ అనువానిరసములతోడను, ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ అభ్రకమును మద్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి ప్రతిదానిచే నొక్కొక గజపుటముచోప్పున పుటంబునిడిన అభ్రకము సిగదూనించును. అని “సూర్యం డంధకారమును బోకడచుభంగి” సర్వరోగముల బోకడచును.

— శతపుటాభ్రకసిందూరము —

పునర్నవా మేఘనాదద్రవై ధాన్యాభ్రకం దివమ్. 417

మద్ధ్యం గజపుటే పాచ్యం చించాసూరణజైః పునః,
ద్రవైర్దుస్తా భవై ర్ద్రద్ధ్యం పృథగ్దేయం పుటత్రయమ్. 418

కాసమర్దరసైః పంచగోమూత్రై స్త్రిఫలై రపి,
స్యగ్రోధక్వాథకై ర్ద్రద్ధ్యం కుర్యాద్దశపుటం పునః. 419

పట్టు జంబీరనీరేణ గోక్షీరేణ పుటత్రయం,
ఏవ మర్కదళై ర్వేప్యై దేయం రుధ్యాచ సంపుటేత్. 420

శతథా పుటితం భస్మ జాయతే పద్మరాగవత్,
నిశ్చంద్రం జాయతే హ్యభ్రం యథాయోగేషు యోజయేత్. 421

(గంథాంతరే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును గలిజేరు, చిట్టి అనువానిరసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మద్దించి రెండుగజపుటంబు లిడవలయును. పిదప దానిని చింతాకు,

కందగడ్డ, తుంగము నైలు అనువానిరసములతో వెవ్వేలుగ మద్దించి మూడుగజపుటంబులును, కసివెందాకురసముతో మద్దించి ఐదుగజపుటంబులును, గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము-వీనితో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ మద్దించి ఐదుపుటంబులును, మట్టియూడలకషాయముతో మద్దించి పదిపుటంబులును, నివృషండ్లరసముతో మద్దించి ఆరుపుటంబులును, ఆవుపాలతో మద్దించి మూడుపుటంబులును వేయవలయును. ఇటుల పుటంబులిడిన పిదప ఆ భ్రకమును బాగుగ మద్దించి వడియములుజేసి యెండించి జిల్లేడాకులలో నునిచి మూడుకులొద్దెట్టి మైన ము కుడుముసి చీలమున్ను లేవనముజేసి కెంపువలె నెఱ్ఱగనగు పఱకు ౧౦౦ గజపుటంబు లిడవలయును. ఇటులంజేసిన ఆ భ్రకము నిశ్చంద్రకముగ సిందూరించును. దానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపజనును.

ముస్తా క్వాఢేన ధాన్యాభ్రం పంచవింశత్పుటే పచేత్.
గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాఢైః పక్త్యాచ పూర్వవత్పచేత్. 422
పంచవింశత్పుటై రేవం కాసమర్థద్రవైః పచేత్,
దేయం పుటత్రయం క్షీరై ర్నర్మయేచ్ఛ పుటేపుటే. 423
నిశ్చంద్రం జాయతే హ్యభ్రం జరా మృత్యు రుజాపహం,

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును తుంగము నైల కషాయముతో మద్దించి ఇరువదియైదు పుటంబులును, గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము-వీనితో మద్దించి ప్రత్యేకముగ ఇరువదియైదుపుటంబులును, కసివెందాకురసముతో మద్దించి ఇరువదియైదుపుటంబులును, పాలతో మద్దించి పదిపుటంబులును వేసి పిదప లెస్సగ మద్దించి వడియములుజేసి యెండించి దానిని జిల్లేడాకులొగట్టి మూకుళ్ళలో నునిచి గజపుటంబులిడిన నిశ్చంద్రకముగ ఆ భ్రకము సిందూరించును. దానిని సేవించిన ముదిమి, మృత్యువు, సర్వరోగములు హరించును.

ధాన్యాభ్రకం ద్రవైర్నర్మయం మత్స్యాక్షీ తులసీద్రవైః.
మూలజైః కోకిలాక్షస్య కుమారీ శ్వేతమూర్వయోః, 424
వ్యాఘ్రాః పునర్నవాయాశ్చ దినమేతద్విమర్దయేత్.
కుంజరాఽఘ్రైః పుటైస్స ప్త పిష్ట్యా పిష్ట్యా పచేత్పునః,
తద్వత్పంచామృతైః పాచ్యం పిష్ట్యా పిష్ట్యా తు సప్తథా. 426
ఏవం నిశ్చంద్రితాయాతి సర్వరోగేషు యోజయేత్, (మతాంతరే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును పొన్నగంటి, తులసి, గోమిడివేళ్ళు, కలుబంద, తెల్లచాగ, ప్రాళుడు, గలిజేరు, అనువానిరసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మద్దించి వడియములుజేసి యెండించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమున్ను లేవనముజేసి యేడేసి గజపుటంబు లిడవలయును. పిదప దానిని పంచామృతములతో మద్దించి ఏడేసిపుటంబు లిడవలయును.

యును. ఇటులజేసిన నిష్కర్మకమువలె అశ్రమము భస్మమగును. దానిని సర్వరోగముల యందు బ్రయోగించవలయును. (అశ్రమభస్మము సిగిదూరించినవలె దాని నమృతీకరణము జేయవలయును. ఎట్లనిన.)

— ౧౭ అశ్రమభస్మరీతిగణము ౧౭ —

సర్వేపాం ఘాతితాఘ్రాణా మమృతీకరణం శృణు. 427

త్రిఫలోత్థకమాయస్య సలాన్యాదాయ షోడశే,
గోఘృతస్య పలాన్యస్థౌ మృతాశ్రస్య తథాదశ. 428

ఏకీకృత్య లోహపాత్రే పాదయే స్పృదునపిన్నా,
ద్రవేణీర్ణే సమాదాయ సర్వయోగేషు యోజయేత్. 429

తా. అశ్రమభస్మమునకు మృతీకరణమును వచించెదను. పదియారుపలముల త్రిఫలకహాయమును, ఎనిమిదిపలముల ఆఘ్రసల్యమును, పదిహేనుపలముల అశ్రమభస్మమును లోహపాత్రలోపైచి యేకముచేసి మృచ్ఛగ్నిగుండం ద్రవముగురునఱువ తొలి గ్రహింప వలయును. అట్టిదానిని సర్వరోగములయందు నివహయోగింపదగును.

— ౧౮ అమృతీకృతాశ్రమరీతిగణము ౧౮ —

అనుపాసం వినాహ్యశ్రం జరా మృత్యు గుజానహం,
యోజయే దనుపానైర్యా తత్తద్రోగహరం పరమ్. 430

తా. వైప్రకార మమృతీకరణము చేయఁబడిన అశ్రమమును అనుపానహితముగ నేమించిన ముదిమి, మృత్యువు, సర్వరోగములు వీనిని హరింపఁజేయును. మఱియు అభీకసిందూరమును అనుపానవిశేషములతో నేమించిన సర్వరోగముల హరింపఁజేయును.

— ౧౯ అభీకభస్మరీతిగణము ౧౯ —

మృతంచాశ్రం హరేద్రోగా స్థరా మృత్యు మనేకథా,
సేవితం దేహదార్ధ్యం చ రూపం వీర్యం వివర్ధయేత్. 431

తా. శుద్ధమైన అభీకభస్మము మృత్యువు, ముదిమి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపఁజేయుటయేగాక శరీరదార్ధ్యమును, రూపమును, వీర్యమును గలుగఁజేయును.

అభ్రపత్రం తు రోగఘ్నం ఖరత్వం జరనాశనం,
మృదునత్వం మృత్యునాశం ద్రుతిసత్వ మతంద్రతామ్. 432

తా. అభీకపుష్పములు రోగముల హరింపఁజేయును. ఖరత్వము ముదిమిని బోకడచును. మృదునత్వము మృత్యువును బోకడచును. ద్రుతిసత్వము ఆలస్యమును బోకడచును.

అభ్రకభస్మము ౧

గారీతేజః పరమమమృతం వాత పిత్త క్షయఘ్నం
ప్రజ్ఞాబోధి ప్రశమితజ్వరం వృష్య మాయుష్య మగ్ర్యం,
బల్యం స్నిగ్ధం రుచిదమకఘం దీపనం శీతవీర్యం
తత్తద్వ్యోక్తై స్సకలగదహృద్యోమసూతేంద్రబంధి. 433

తా. అభ్రకభస్మము కడు అమృతతుల్యముగ, వాత, పిత్త, క్షయములను, ముదిమిని హరింపజేయునదిగ, బుద్ధిప్రదముగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, ఆయుర్వృద్ధి, బలముల గలుగజేయునదిగ, స్నిగ్ధముగ, రుచికారిగ, ఇంద్రియనిగ్రహమును బోకడచునదిగ, కఘమును హరింపజేయునదిగ, దీపనకారిగ, శీతవీర్యముగలదిగ, రసబంధనకారిగ నుండును.

అశుద్ధాభ్రకదోషము ౧

వీడాం విధత్యే వివిధాం నరాణాం
కుప్తం క్షయం పాండుగదం చ శోఘం,
హృత్పార్శ్వపీడాశ్చ కరోత్యశుద్ధం
భ్రమూహితం జాతరవహ్నిహృత్స్యత్. 434

తా. అశుద్ధాభ్రకసేవనవలన చలువిధములైన వీడ, కుప్తపు, క్షయము, పాండువు, శోఘ, హృదయ, పార్శ్వములయందు వీడ, భ్రమ, అగ్నిమాంద్యము గలుగును.

అభ్రకభస్మానుపానములు ౧

అభ్రకం తు నిశాచూర్ణం మధునా సహమిశ్రితం,
శతావరీచూర్ణయుక్తం సర్వమేహేషు యోజయేత్. 435
అభ్రకం కాంతసంయుక్తం నవనీతవిమిశ్రితం,
సర్వవ్యాధిహరం పుంసాం కాంతివీర్యబలప్రదమ్. 436
అభ్రకం సైంధవం ద్రాక్షా మరీచేన విమిశ్రితం,
ఉష్ణోదకేన తత్పితౄ సర్వాజీర్ణనిబర్హణమ్. 437
అభ్రకం రసభస్మస్యా నిశ్రితం మధునా విహేత్,
అత్యుగ్రసన్నిపాతఘ్నం మూర్ఛితం స్యాత్సముద్ధరేత్. 438
అభ్రకం మాగధీచూర్ణం కల్పద్రుమఫలాని చ,
చూర్ణమేతత్సమోవేతం శ్లేష్మరోగనిబర్హణమ్. 439
అభ్రకం తామ్రభస్మస్యా నిశ్రితం విజయాసహ,
యోజితం మాతులుంగస్య ఫలేన స్వరసేన చ. 440

- సర్వశూలం నిహంత్యాశు కథితం శూలపాణినా,
అభ్రకం రససిందూర మిత్రితం హేమభస్మనా. 441
- సమభాగం ప్రకల్ప్యేత రసేనాద్గ్రేణ యోజయేత్,
క్షయం చ క్షయ పాండుం చ క్షయం నాశం చ కుంభకమ్. 442
- జయే న్నండలవర్ణంతం పూర్వస్వస్థ విపాకతః,
అభ్రకం చ హారితశ్యా పూర్వస్థం గోమూత్ర పేషితమ్. 443
- గోమూత్రేణ పిబే నిగ్ధ్యం మండలా త్పాండురోగజిత్,
ద్విగుణం సేవితం శోఘా కుంభకామిలయా సహ. 444
- నశ్యంతి త్రిగుణం సేవ్యం వాదితే త్యక్తభోజనం,
అభ్రకం లోహభస్మస్యా చ్ఛిన్నానినమిత్తమ్. 445
- త్రింశత్పుటం పునర్ద్దయం తద్ర సేన పుష్కలపానః,
లవంగ మధుసాయుక్తం ధాతున్మృదీకరం పరమ్. 446
- సహస్రనారీ రమతే పురుషో వీర్యవా న్మవేత్,
అభ్రకం చ జపాపుష్పరసేన సహ భావయేత్. 447
- శతథా చ తథా జాజీ కుసుంబస్వరసేన చ,
శతథా మల్లికాపుష్పస్వరసే భావయే ద్దృఢమ్. 448
- శతథా శరపుష్పస్య భావయేత్ స్వరసేన చ,
శతథా పంచకైపుష్పై స్వరసే భావయే ద్భిషక్. 449
- తదభ్రకం భాగమేకం కుంకుమం తు ద్విభాగకం,
సురాకారం త్రిభాగంస్యా చ్చతుర్భాగం చ చందనమ్. 450
- ఏతత్సర్వం సమం కృత్వా మృగనాభి ర్విశేషతః,
హిమాంబునా మద్దితం స్యా చ్చతుర్వల్లమితం భ వేత్. 451
- మధునా సేవితం నిత్యం యథేష్టాహారభోజనైః,
క్షీరాన్నం దావయే త్పథ్యం ద్రాక్షా ఖర్జురజం ఫలమ్. 452
- భక్షయే చ్ఛర్కరాదీ న్నాన్య త్పిబే న్నిత్య మతంద్రితః,
ఆపాదమస్తకాంగాని లేపయే ద్వరచందనమ్. 453
- ఏవం సేవిత మానందం సర్వపిత్తం విశోధయేత్,
అభ్రకం వజ్రభస్మస్యా త్సంయోగం కరుతే భిషక్. 454
- మృగనాభిరస్థై ర్దర్ద్యం సేవితం మాషమాత్రకం,

మాషమాత్రం జయేన్మృత్యుం వలీవలితనాశనమ్. 455

సర్వరోగాన్జయే తాప్రిజ్ఞో బలవాన్వీర్యవాన్భవేత్,
అభ్రకం కలధాతస్య భస్మ ముక్తాఫలస్య చ. 456

తస్మిన్ప్రవాళభస్మాపి భస్మమాక్షికమేవ చ,
తారతామ్రకభస్మం చ భస్మవైక్రాంతమేవ చ. 457

ఏతైర్భస్మసమంచైవ వ్యోమభస్మవిమిశ్రితం,
సర్వపుష్పరినైర్భవ్యం మాషమాత్రం సహద్యౌతైః. 458

సర్వరోగనివృత్త్యర్థం దాపయే త్కరుణాకరమ్,
మధునా శ్లేష్మరోగస్య వాతస్త్రిరండతైలకైః. 459

పిత్తస్య సితసంయుక్తం పాండుశోభస్య మూత్రకే,
ఘృతేన శ్వాసకానేచ శ్లేష్మరోగస్య మౌగధీ 460

ముస్తా నాగరయుక్తం చా ప్యతిసారం వినాశయేత్,

తా. అభ్రకభస్మమును పసుపుచూర్ణము, లేనె, చల్లపిల్లిగడ్డలచూర్ణము అను వానితోడ సేవించిన సర్వమేమాములు హరించును. అభ్రకభస్మమును కాంతభస్మమును, వెన్న అనువానితోడ సేవించిన సర్వరోగముల హరింపజేసి శరీరకాంతిని, వీర్యమును, బలమును గలుగజేయును. అభ్రకభస్మమును నైంధవలవణము, ద్రాక్షపండు, మిరియములు, ఉష్ణాదకము అనువానితోడ గలిపి సేవించిన సర్వాణ్డీర్ణములు హరించును. అభ్రకభస్మమును రసభస్మము, లేనె అనువానిలో గలిపి సేవించిన అత్యుగ్రనన్ని పాతములు మూర్ఛ హరించును. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ పిప్పలిచూర్ణమును, తాడికాయల చూర్ణమును గలిపి సేవించిన శ్లేష్మరోగములు హరించును. అభ్రకభస్మమును తామ్రభస్మము, కరక్కాయ, మాదిఫలరసము అనువానితో జేర్చి సేవించిన సర్వశూలలు నివర్తించునని శివుడు వచించెను. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ రససింధూరమును, సువర్ణభస్మమును గలిపి అల్లపురసముతో నొకమండలము సేవించిన పూర్వజన్తకర్తపరి పాకమువలన త్వయము, త్వయపాండువు, శరీరక్షయము, కుంభకామిల హరించును. అభ్రకభస్మము, కరకచూర్ణము - పీనిని గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ నొకమండలమువఱకు సేవింపుచుండిన పాండురోగము హరించును. రెండింతల అభ్రకభస్మములో ఒకభాగము కరకచూర్ణమును గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండు, శోఫలును, మూడింతల అభ్రకభస్మములో ఒకభాగము కరకచూర్ణము గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండు, శోఫ, కుంభకామిలలును హరించును. దీనియందు షష్ట్యభాజనములు వైద్యుడు విధింప

వలయును. అభ్యక్తభక్తములలో లోహభక్తములు గలిసి కరంక్రియరసముతో మద్దించి ముప్పుదిపుటంబులిడి లవంగములు, తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన పురుషుండు వీర్యవృద్ధిగలవాడై వెల్లువలతో రంపించును. అభ్యక్తమును దాసనపువ్వు, జాచిపువ్వు, కుసుంబాపువ్వు, మల్లెపువ్వు, కుక్కవాయంటపువ్వు అనువానిరసములతో ప్రతిదానిచే నురేసిభావనలచొప్పున నేనూరు భావనలుజేసి యందొకభాగమును గ్రహించి అందు గండుభాగములు విండుచుపువ్వును, మూడుభాగములు సురాకారమును, నాలుగుభాగములు చందనమును, పదిభాగములు కస్తూరిని కలిపి తీతోదకములతో మద్దించి నాలుగువల్లములందు మాత్రలుజేసి తీసెతో ప్రతిననము సేవింపుచు యథేష్టాహారభోజనములను, పాలన్నమును, ద్రాక్షసూడు, ఖద్దూరపూడు, పంచదార మొదలగువానిని ప్రతిదిన నులస్యముజేయున సేవింపుచుండుటయే గాక పాదము మొదలు శిరమువఱకు చందనమును బూసికొనిన సంతోషమును గలుగఁజేసి సర్వపితృరోగముల హరింపఁజేయును. అభ్యక్తభక్తమును, ప్రభక్తమును చేచ్చి కస్తూరినీళ్లతో మద్దించి మాషప్రమాణమును సేవించిన మృత్యువు, ముసిరి, సర్వరోగములు - వీనిని హరింపఁజేయుటయేగాక గుల, వీర్యములు గలుగఁజేయును. ముత్తైయముల భక్తము, పగడభక్తము, స్వర్ణమాతృకభక్తము, రుణభక్తము, అమృతభక్తము, వైక్రంతభక్తము - వీనికన్నిటికి సమముగ అభ్యక్తభక్తమును గలిపి దాసనపువ్వు, జాచిపువ్వు, కుసుంబాపువ్వు, మల్లెపువ్వు, కుక్కవాయంటపువ్వు మొదలగు సర్వపుష్పరసములతో భావనలుచేసి మాషప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించును. ఈయోగము కరుణాకరమని చెప్పఁబడును. దీనిని తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును, ఆమదముతో సేవించిన వాతరోగములును, పంచదారతో సేవించిన పిత్తరోగ, పాండు, శోథ, బహుమూత్రములును, ఘృతముతో సేవించిన క్షాసకాసములును, పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును, తుంగమునైలు, శొంఠి అనువానితో సేవించిన అతిసారములును హరించును.

అభ్యక్తకామపానములు

- నిశ్చంద్రికమృతం యోగ్యం సేవ్యం సర్వగదేషు చ. 461
- పిప్పలీ శర్కరాయుక్తం వాత పిత్త జ్వరాపహం,
ఘృతేన గృహధూమేన గగనం చిప్పికాసహమ్. 462
- పంచసారేణ గగనం విషమజ్వరజి ద్వరం,
చాతుర్జాతం త్రిరాత్రం తు సన్నిపాతహరం పరమ్. 463
- తథావై సన్నిపాతఘ్నం వాతఘ్నం రక్తపిత్తజిత్,

వాసారసేనగగనం * కానశ్వాసం దురావహమ్. 464

క్షయరోగహరం శీఘ్ర మశ్వగంధి వినర్మిషు,
మయూరపింఛతౌరేణ మధునా ఛర్దిలుంతసమ్. 465

కపిఠ్ఠిఫలసారేణ హిక్మారుచిహరం పరం,
భల్లాతకేన గగన మర్శ్యోరోగహరం పరమ్ 466

ముస్తా నాగరక్వాఢేన సర్వాతీసారనాశనం,
ఇతి సాంగారుపాసాశ్రం సర్వరోగహరం షమ్. 467

తా. తథేషులలేకుండు అశ్రుకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు హరించును. మఱియు అశ్రుకభస్మమును పిప్పలి, పంచదార అనువానితోడ సేవించిన వాతపిత్తజ్వరములును, నెయ్యి, కరుధూఁము అనువానితోడ సేవించిన చిష్టికాకాసమును, పంచసారములతోడ సేవించిన విషమజ్వరములును, చాతుర్జాతక చూర్ణానుపానముతోడ మూడు దినములు సేవించిన సన్నిపాత, వాత, రక్తపిత్తములును, అడ్డసరపామరసముతో సేవించిన అసాధ్యమైన కానశ్వాసములును, వెన్నెరుగడ్డచూర్ణముతో సేవించిన క్షయ, వినర్మిరోగములును, నెవలీయికెభస్మము, తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన ఛర్దియు, వెలగగుజ్జతో సేవించిన హిక్మారుచులును, డీడిగింజలకపాయముతో సేవించిన అర్శ్యోరోగంబును, తుంగము నైలు కొంతి అనువానికషాయముతో సేవించిన సర్వాతిసారములును హరించును. ఈయనుపానవిశేషములతోడ అశ్రుకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించును.

—ॐ రసాష్టాదశసంస్కారవివరణము ॐ—

స్వేదనం మర్దనం మూర్ఛార్ఘ్ణతాపనం పాతనం త్రిధా,
బోధనం నియమంచైవ దీపనం చానువాసనమ్. 468

మారణం జారణంచైవ సారణం ప్రతిసారణం,
క్రామణం వేదనంచైవ దేహే యోగే చ శస్త్రతే. 469

తా. స్వేదనము, మర్దనము, మూర్ఛగము, ఉత్థాపనము, అధిపాతనము, తిర్భిక్వాతనము, ఉర్ధ్వపాతనము, బోధనము, నియమము, దీపనము, అనువాసనము, మారణము, జారణము, సారణము, ప్రతిసారణము, క్రామణము, వేదనము, శరీరయోగము అనునవి రసాష్టాదశసంస్కారంబులు.

—ॐ స్వేదనవిధి ॐ—

త్రూప్యణం లవణం రాజీ రజనీ త్రిఫలాద్ధృగ్గం,
మహాబలా నాగబలా మేఘనాదః పునర్నవా. 704

మేషశృంగీ చిత్రకం చ నవసారం సమంసమం,
 రసచ్యు షోడశాంశేన సర్వం యుంజ్యా త్పృథక్పృథక్. 471
 ఏతత్సమస్తం వ్యక్షం వా పూర్వామైశ్చైవ వేషయేత్,
 లింపేదనేన కల్మేన వస్త్రేనాంగుళిమౌత్రకమ్. 472
 తన్నధ్యే నిషివే త్సూతం బధ్వా తత్ర దినం పచేత్,
 డోలాయంత్రే ఽన్లుసంయుక్తే జాయతే స్వేంతో రసః. 473

తా. త్రి కటుకములు, ఈడ్చు, ఆవలు, హాస్తి, త్రిఫలములు, అల్లము, పెద్ద
 ముత్తపపులగము, నాగముత్తపపులగము, చిట్టికూర, తెల్లగంజేరు, పద్మి, చిత్రకములము,
 నవసారము అనువానితో ప్రతిద్రవ్యమునుగాని, అందు దొరకినవానినిగాని రసము
 నకు పరియారవభాగము గ్రహించి ప్రత్యేకముగగాని, ముదాయముగగాని కలితో
 నూరి పస్త్రముపై అంగుళ ప్రమాణము లేవనముచేసి దాని మధ్యమున పొదరసమును బోసి
 వస్త్రముతో మూటగట్టి దానిని డోలాయంత్రమున దగ్గించి కలితో నొకదినము వండు
 టయు స్వేదన మనంబును.

— ౧౦ మర్దనవిధి ౧ —

భిషగ్భి ర్దర్దయే చూర్ణైర్నిలిర్వా షోడశాంశతః,
 సూతస్య గాలితే వస్త్రే వక్ష్యమాణద్రవాదిభిః. 474
 గృహధూమేష్టికాచూర్ణం తథా దధి గుడాన్వితం,
 లవణాసురిసంయుక్తం షీప్త్వా సూతం యుద్ధయేత్. 475
 జీర్ణాశ్రకం తథాజీర్ణ బీజసూతం త్కౌఠవచ,
 గృహ్లాతి నిర్మలారోగాన్ గ్రాసేగ్రాసే వినుర్నితః. 476

తా. కరుధూపము, ఇటికెరాయిపొడి, పెరుగు, బెల్లము, ఈడ్చు, ఆవలు,
 జీర్ణాశ్రకము - వీనితో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు పరియారవభాగముచేర్చి
 మర్దించి రసమును వస్త్రములొబోసి పిడిచిన సిర్పలమై శిశుముగ రోగముల హరింపఁ
 జేయును.

— ౧౦ మూర్చనవిధి ౧ —

సహ కన్యామలం హంతి త్రిఫలా వహ్నినాశినీ,
 చిత్రమాలం విషం హంతి తస్మాత్తంప ప్రయత్నతః. 477
 మిశ్రితం మర్దయే త్సూతం సప్తవారేణ మూర్చయేత్,
 ఇత్థం సంమూర్చిత స్సూతో షోషశూన్యః ప్రజాయతే 478

తా. కలుబంద పాదరసమునందలి మలదోషమును, త్రిఫలములు వహ్నిదోషమును, చిత్తమూలము విషదోషమును హరింపజేయును. కావున మిశ్రిత పాదరసమున కలుబంద, త్రిఫలములు, చిత్తమూలము అనునానీరసములతో ప్రతిదానిచే విడిచిపెట్టిన మర్దించిన రసము మూర్ఛం జెందును. ఇటుల మూర్ఛంజెందినరసము దోషరహితంబు.

— ఉత్తాపనవిధి ౧ —

జలై స్సోష్ణారనాశైర్వా యోశనా దుష్టితో భవేత్,
అథవా పాతనాయంత్రే పాతనా దుష్టితో భవేత్. 479
ఉత్థితః కాంజికక్వాడైః యోశనీయ మతఃపరం,

తా. పాదరసమును ఉష్ణోదకముతోగాని, ఉష్ణముగనుండు కలితోగాని, కడిగి దీసివేసిన ఉత్థితంబగును. లేక ఉష్ణపాతనాయంత్రమునందును ఉత్థితంబగును. ఉత్తాపనానంతరము రసమును ఉష్ణముగ నుండుకలితో గడుగవలయును.

— ఉష్ణోద్ధ్వపాతనవిధి ౨ —

భాగాస్త్రయో రసస్యార్కచూర్ణ మంశాంశనింబుకమ్ 430
తతస్సంమర్దయే ద్యావ త్తావ దాయాతి పిండతాం,
తత్పిండం తలభాండస్థ మూర్ధ్వభాండే జలం తీషేత్. 481
కృత్వా లంబాలకే యంత్రే దత్వావార్ద్రంపి హి మోదకం,
సంరోప్య చాగ్నిం మధ్యస్థం చతుర్థామంపి బోధయేత్. 432
యుక్త్యైర్ధ్వభాండసంలగ్నం గృహ్ణీయా త్పిరదం తతః,
ఉష్ణోద్ధ్వపాతన మిత్యుక్తం భిషగ్ని సూత్రశోధనే. 433
ససూతభాండవివర మన్యద్దలతి భాండకే,
తథా సంధిర్ధ్వయోః కార్యాపాతనాయంత్రయంత్రకే. 484
యంత్రప్రమాణం వదనా ద్ద్రురోర్ధ్వం విచక్షణః,

తా. పాదరసము మూడుభాగములు, జీల్లేడుపట్టచూర్ణము ఒకభాగము - ఇటుల వీనిని గ్రహించి అందొకింత నిమ్మపండ్లరసము పోసి యుంటుగ నగువఱకు మర్దించి దాని నధస్థితభాండమునం దునిచి వైభాండమునం దుదకముబోయుటచే డమరుకాయంత్రమున పరగెడుదానిని పొయ్యిమీద నునిచి వైభాండమునందు శీతోదకముపోయుచు నాలుగురృగాములు మధ్యమాగ్నితో వండి వైకుండ సంటియుండురసమును యుక్తితో గ్రహింపవలయును. రసశోధనవిషయమున చేయంబడు నీక్రియనే ఉష్ణోద్ధ్వపాతన మనియెదరు. ఉష్ణోద్ధ్వపాతనాధస్థితభాండముభముల వైభాండముయొక్క ముఖమును చేర్చి

బాగుగ సంధిలేపనము చేయవలయును. యంత్రప్రమాదమును గురుముఖమువలన జెల్పి
కొనవలయును.

—ॐ ఆధఃపాతనవిధి ॥—

త్రిఫలా శిగు శిఖభి ర్లవణాసురిసంయుతైః. 485

నష్టపిష్టరసం కృత్వా లేగఁగే దూర్భ్యభాండకే,
ఊర్భ్యభాండోదరం లిప్త్వా చాఢోభాండే జలం క్షిపేత్. 486

సంధిలేపం ద్వయోః కృత్వా తస్యంత్రభువిపూగయేత్,
ఉపరిష్టాత్పుటే చ త్రై జలే పతతి పాగదః. 487

ఆధఃపాతన మిత్యుక్తం సిద్ధాద్యై స్సూతకర్తవ్యే,

తా. త్రిఫలములు, మునగ, చిత్రమూలము, ఉప్పు, ఆవాలు-వీనితోడ రసమును
చేర్చి రసము గలియునఱకు ఖల్వమున మర్చించి డమర్యకయంత్రముయొక్క వైపాత్ర
లోభాగమున దానినిబూసి క్రిందిపాత్రయందు చువకముపోసి ఆరెండుపాత్రలచేర్చి సంధు
లకు బాగుగ నీలమన్ను లేపనముచేసి గురించి యాపాత్రను భూమిలోపూడ్చి దానిపై
పుటించిడవలయును. ఇటుల చేసిన రసము జలముందు క్రిందిపాత్రయందు పడును. దీనిని
సిద్ధాదులు రసకర్తయందు ఆధఃపాతనమని వచించెదరు.

—ॐ తిర్యగ్ విధనము ॥—

ఘటేరసో వినితేప్యో సజలం ఘటమగ్ర్యకమ్. 488

తిర్యక్ష్మఖం ద్వయోఃకృత్వా సమ్మఖం రోధయేత్సుఖీః,
తదైవ చుల్యాం సుస్థాప్య యత్నత స్తంతతో భిషక్. 489

రసస్యోజ్యాలయేద్వహ్నిం యానత్సూతో జలం విశేత్,
తిర్యక్పాతనమిత్యుక్తం సిద్ధైవైవాప్సనాదిభిః. 490

మిశ్రితౌ నాగవంగౌ చ రసే విక్రయహేతుతః,
తాభ్యాం స్యా త్ప్రమిదోషస్తు తన్నుక్తిః పాతనత్రయాత్.

ఏవం సుసంస్కృతస్సూతః పాతనావిధియత్నతః,
సర్వదోషవినిర్ముక్తో జాయతే నాత్ర సంశయః. 492

తా. యంత్రమునకు తగినటుల ఒకింత నిడుపుగనుండు కుండల గ్రహించి అం
దొకదానిలో పాదరసమును, మఱియొకదానిలో నుదకమునుబోసి అడ్డముగ నుంచి
వానిని చేర్చి సంధులకు నీలమన్ను లేపనముచేసి రసముపోసినకుండను పొయిమిఁద నడ్డ
ముగ యుక్తితో నుంచి పాకముజేసిన రసమునీళ్ళలో బ్రవేశించును. దీనినేనాగాడ్డునుఁడు
మొదలగుసిద్ధులు తిర్యక్పాతనమని వచించెదరు. ఇటుల యుక్తిచే మూడుమాట్లతిర్యక్పా

తనము చేయుటవలన రసమునందలి నాగ, వంగ, క్రిమిదోషములు నివర్తించును. ఈతిర్వ
కృతనవిధివలన రసమునందలి సర్వదోషములు నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ బోధనము ❧

ఏవం కదర్థత స్సూతః షండత్వ మధిగచ్ఛతి,
తస్య క్తయేస్య క్రియతే బోధనం కథ్యతే హి తత్. 493

తా. వైప్రకారము శోధింపబడిన పాదరసమునందు షండత్వదోషం బుండును.
అది నివర్తించుటకై బోధనక్రియను వచించెదను.

కదర్థతేనైవ నపుంసకత్వ మేవంభవే దస్య రసస్య పశ్చాత్,
వీర్యప్రకర్షాయ చ భూర్జపత్రే న్వేదోజ్యలే నైంధవమార్జగర్భే.

తా. రసమునకు వైజేష్ఠ్యంబడిన సంస్కారమువలన షండత్వదోషము గలుగును.
తన్ని వారణార్థంబును, రససామర్థ్యము వృద్ధి జేయటకును, రసమును భూర్జపత్రము, ఉద
కము, నైంధవలవణము అనువానితో పాకము జేయవలయును.

❧ నియమనము ❧

సర్పాక్షి చించకా వంధ్యా భృంగాబ్ధ కనకాంబుభిః,
దినం సంస్వేదజ స్సూతో నియమాత్థి నరతాం వ్రజేత్. 495

తా. పాదరసమును సర్పాక్షి, చింత, గొడ్డుకాకర, గుంటగలగర, తుంగము నైలు,
ఉమ్మైత్ర అనువానిరసముతోగాని, లేక కషాయములతోగాని, ఒకదినము వండిన నియ
మన మనంబడును.

❧ సందేహము ❧

కాసీసం పంచలవణం తదూర్ధ్వం నిరంబుకం రసం,
క్షిప్త్యా క్షిప్త్యాఖ దాతవ్యం తాదృకై న్నంధవఖేటకమ్. 496

గర్భే కృత్వా ధరాగర్భే దత్వా నైంధవసంయుతం,
ధూలి మష్టాంగుళిం దత్వా రాజికా మరిచాని చ. 497

ద్విశ్శిగురబీజ మేకత్ర టంకజేన సమన్వితం,
అలోఽద్య కాంజికే డోలాయంత్రే పాచ్యం దినై స్త్రిభిః. 498
దీపనం జాయతే సమ్యక్సూతరాజస్య జారణే,

తా. అన్న భేది, పంచలవణము-వీనిని గ్రహించి దానిపై పలుమారు నిమ్మపండ్ల
రసమునుబోసి నైంధవలవణగడ్డను పగులకొట్టి అందు నైంధవలవణముతోడ పాదరస
మును జేర్చి దానిపై పూర్వోక్త నైంధవలవణమును, నిమ్మపండ్లనంటించి దానిపై నెనిమి
దంగుళముల ధూళినంటించి మునగవిత్తులు, చేదుమువగవిత్తులు, వెలిగారము అన

సీమూటిని నూరి తుడకు లేవనమునేసి అంను కలినిబోసి దానిమధ్యమున డోలాయంక్షముతో మూడుదినములు వండిన రసము జాడణసంస్కారమునందు దీవనమగును.

(రసమున కష్టావశసంస్కారములు జెప్పించియుండినను “స్వేదో మద్దితమూర్ధా నా స్థితీరతః పాతోఽపి భేదాన్వితో, బోధ స్సంయమనం ప్రదీపనమితి స్పష్టాష్టభ సంస్కృతిః, అస్మృప్సర్వరసోహసాగితకయో త్వన్యానవివృత్యతే, గ్రంథేఽస్మిన్ శ్రక్వతోపయోగవిరహః నిష్టస్తారభిత్యభావః.” అనుగ్రంథాంతరపదన ప్రకారం స్వేదన, మద్దన, మూర్ధన, ఉత్సాదన, పాతన, బోధన, సంయమన, ప్రదీపనములు నెనిమిది సంస్కారములు సర్వోపయోగంబులగుటచే చెప్పబడియును. తక్కినపదిసంస్కారములు ఔషధోపయోగంబులు గానుండుటంజేసియు, గ్రంథవిస్తరభీతింజేసియు జెప్పబడవచ్చును.)

— రసభస్మము —

దత్వా వింశతిభాగకే జలధిజే సూతస్యభాగం దృఢం

ఖల్వే మర్ద్య చ కాంజీకేన సతతం యద్వా తతశ్చాంబునా,

ఉద్భృత్యాపి చ నిక్షిపేచ్చ పుటయే దేవం యథేష్టారస

స్సాముద్రైశ్చ సుమార్యతే చ లవణై రేవం ప్రకారేణ చ. 499

తా. ఒకపలము శుద్ధిచేసిన రసములో ఒకపలము సముద్రలవణమును గలిపి, యది యిగురుపలము మద్దింపవలయును. ఇతైఃతగున ౨౦ పలములను మద్రలవణ మిగురు పలము పాచరసమును కలితో మద్దించి హండికాయంత్రమునందునిచి పాకముజేసినరసము భస్మంబగును. ఆరసభస్మమును దీసికొని భస్మముగానుండురసమును మరల లవణము, కలి అనువానితో మద్దించి హండికాయంత్రమునం దునిచి పాకముజేసిన యారసము భస్మం బగును. రసము భస్మంబగుపలము వైప్రకారమే మద్దనపాకముల జేయవలయును. (భస్మమైనరసమును గ్రహించు తెలియ గెట్లనిన—రసభస్మమును, తీయనిసీళ్ళను ఖల్వములో బోసి మద్దించి యొకకుండలోబోసి దానినిండా యుదకముపోసి ౮ యౌములు పేరనిచ్చి యందలియుదకమును వడిపిన క్రింద తెల్లగ రసభస్మము నిలిదియుండును. అందు మరల నుదకముపోసి బాగుగగలిపి సీళ్ళు తీయగనగుపలము వడిపి క్రిందనుండు రసభస్మమును దీసి కొనిఖల్వమున నెండించి దంతపుకరాటములో నునిచికోనవలయును. అట్టి రసభస్మమును ౫ తులము, జాజికాయ ౧ తులము, జాపత్రి ౧ తులము, లవంగములు ౧ తులము, కిష్కలి ౧ తులము, వాయువిదంగములు ౧ తులము, ఓషము ౧ తులము, బెల్లము ౪ తులములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మద్దించి మాత్రలుచేసి యందొక్క దానిని సాయంప్రాతఃకాలములయం దావునేతిలో నేవించి చప్పిడిపళ్ళము నాచరింపుచు తివుచల్లనుద్రాగుచు ఘోడవలయును. దానివలన నర్థరోగములు హరించును.)

శుద్ధసూత స్తదర్థంతు శుద్ధగంధకవచ,
తయోః కజ్జలికాం కుర్యాద్దినమేకం విమర్దయేత్, 500
మృత్కర్పటవిలిప్తాయాం కుప్యాం కజ్జలికాం ష్టివేత్,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యా యావద్దినచతుష్టయమ్.
గృహ్ణీయా దూర్ధ్వసంలగ్నం సిందూరం రససన్నిభం,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ఒకభాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము అరభాగము - ఇట్లు
వీనినేకముజేసి కజ్జలిక నొకదినము మర్దించి గాజుపప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనము
జేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునందిడి, నాలుగుదినములు పాకముచేసి సాంగశీతల
మునదీసి గాజుపప్పెగొంతు నంటి యుండు రససిందూరమును గ్రహించవలయును.

ధూమసారం రసం తోరీ గంధకం నవసాగరమ్. 502

యామైకం మర్దయే దష్టై ర్భాగం కృత్వా సమంసమం,
కాచకుప్యాం వినిశీప్య తాంచ మృద్వస్తముద్రయా. 503

విలిప్య పరితోవస్త్రే ముద్రాం దత్వాచ శోషయేత్,
అథ సృచ్చిద్రపితరీ మధ్యే కుప్యాం నివేశయేత్. 504

పితరీం వాలుకాపురై ర్భృత్వా చాకూపికాగళం,
నివేశ్య చుల్కాంతదధః కుర్యాద్వహ్నిం శనైశ్శనైః. 505

తస్మా దవ్యధికం కించిత్సావకం జ్వలయేత్క్రమాత్,
ఏవం ద్వాదశభిర్యామై ర్చియతే సూతకోత్తమః. 506

సఫీటయే త్సాంగశీతం చాపూర్ణధ్వకం గంధకం జయేత్,
అథస్థం మృతసూతంచ సర్వకర్తసు యోజయేత్. 507

తా. కరుధూపము, శుద్ధిచేసినరసము, పటికారము, శుద్ధిజేసినగంధకము, నవా
సాగరము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకరూము
మర్దించి గాజుపప్పెలో నునిచి దానినోటికి బిరడవేసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి
చట్టికి క్రిందిభాగమున దబ్బనముతో రంధ్రముచేసి యాచట్టిమధ్యమున గాజుపప్పె
నునిచి కుప్పెగొంతువఱకు నిగుకబోసి యాచట్టిని పొయిమీఁదనునిచి లఘ్వగ్నితో
పాకముచేయుటయేగాక క్రమముగ నగ్నిని హెచ్చిపుచురడవలయును. ఇతైయగున
పన్నెండురూములు పాకముచేసి సాంగశీతలమున కుప్పెనుదీసికొని యుక్తితో పగుల
గొట్టి దానినోటియందంటియుండు గంధకమును పన్నెగ్రహించి క్రిందచుండురసభస్మమును
దీసికొని సర్వకార్యములయందు యుపయోగించుకొనవలయును.

కాకోదుంబరికాదుగ్నే రసం కించి ద్విమద్దయేత్,

తద్ధగ్ధఘృష్టిహింగోశ్చ మూషాయుగ్ధం ప్రకల్పయేత్. 508

క్షిప్త్వా తత్సంపుటే సూతం తత్ర ముద్రాం ప్రదాపయేత్,

భృత్వా తం గోశకం ప్రాప్న్యో మృన్మాషా సంపుటేభికే. 509

పచేన్మదుపుటేనైవ సూతకోయాతి భస్మతాం, (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసమును ఖిల్వములో బోసి బ్రహ్మమేడిపాలతో యొకింత మద్దించి పిదప ఇంగువను బ్రహ్మమేడిపాలతోను గండుమూసలుచేసి యందొకదానిలో నొకింత మద్దించిన వైపాదరసమునుని బూసిపై రెండవమూసను మూసి బాగుగచేర్చి యుంటుండేసి మూడున్నెలల నుంచి నీలమన్ను లేపనముచేసి విరుషిడకలతో లఘుపుటంబిడిన రసము భస్మంబగును.

అపామార్దస్య బీజానాం మూషాయుగ్ధం ప్రకల్పయేత్. 510

తత్సంపుటే న్యనే త్సూత మర్కదుగ్ధ విమిశ్రితం,

ద్రోణపుష్పీ ప్రసూనాని విడంగ మిరిమేదకమ్. 511

నతసూచర్ణ మథశోచ్యధ్వం దత్వా ముద్రాం ప్రదాపయేత్,

తంగోశం ముద్రయే త్సమ్యక్ జృన్మాషా సంపుటే సుధీః. 512

ముద్రాం దత్వా శోషయిత్వా తతో గజపుటే పచేత్,

ఏవ మేకపుటేనైవ జాయతే సూతభస్మకమ్. 513

తా. ఈ త్తరేణువిత్తులనుగి రెండుమూసలుచేసి అందొకదానిలో తుమ్మిపూలు, వాయువిడంగములు, నల్లశువ్వుపట్టు అనువాని చూర్ణమునువైచి శుద్ధిచేసినరసము జిల్లేడుపాలతో మద్దించి యాచూర్ణముపై బోసి బూనిపై తుమ్మిపూలు మొదలగువాని చూర్ణమును వైచి మఱియొకమూతను మూసి సందులకు చీలమన్ను లేపనముచేసి మంటి మూసలోనునిది దాసిపై మఱియొక మంటిమూతనుమూసి సందులకు చీలమన్ను లేపనము చేసి యెండించి గజపుటంబిడిన రసము భస్మంబగును.

—● రససిందూరము ●—

పలద్వయం శుద్ధరసం పశార్థం శుద్ధగంధకం,

కర్పూరం నవసారం చ జంబీరేణ విమద్దయేత్. 514

కాచకుప్యాం క్షిపేన్నైవ మృత్కర్పట్యాచ సప్తథా,

విలిప్య కాచకుష్పీంతా మాతవే శోషయే ద్దృఢమ్.

చిద్రథాండే తతో కుష్పీం న్యనే ల్నికతయంత్రకే,

కుప్పికాకంఠ మానేన పూయేద్దిష్టదేవతాః. 516

పంచభోజ్యా కుమార్యశ్చ ష్టశ్చుల్యాం వినిశ్ఠితే,
పచే ద్యామాప్టకంచైవ కుప్పికాచక్షణేక్షణే. 517

సంశోధ్య పాచయేద్యంతే స్వాంశీతం సముద్ధరేత్,
గ్రాహ్యంచ దరదాకారం దేవదానస్సర్లభమ్. 518

సేవయే ద్రోగనాశాయ తతో రోగానాపానతః,
వల్లంవా వల్లయుగ్గంవా మధునా కణయశహ. 519

సేవితం కామినీకామం దర్శయే ద్రతికాతుకమ్,
వీర్యబంధకర శ్శీఘ్రం యోషామదవినాశనమ్. 520

సిందూరం హరవీర్యసంభవమిదం రూక్షాగ్నిమాంద్యాపహం
యత్త్వాదిక్షయ పాండు శోఘ ముదరం గుల్మ ప్రమేహపహం,
శూల స్త్రీహ వినాశనం జ్వరహరం దుష్టవ్రణాన్నాయే
దర్శాంసి గ్రహణీభగందరగ్రహం ఛర్ది త్రిదోషహహమ్.

తా. శుద్ధిచేసినరసము రెండుపలములు, శుద్ధిచేసినగంధము అరపలము, నవా
సాగరమ్మ అరకర్షము-ఇటుల వీనినేకముచేసి కజ్జలిగ మర్చించి ఎవ్వపండ్లరసముతో నూరి
గాజుకుప్పెలో నునిచి దానిపై నేడుమార్డు చీలమున్ను లేచునుచేసి బాగుగ నెండనెం
డించి ఛిద్రముగల వాలుకాయంత్రమునం దునిచి యాగాఢాకుప్పెకంతమువఱకు నిసుక
పోసి ఇష్టదేవతాపూజచేసి ఏడుకుమారికల కన్నంబిడి పోయిమీఁద నునిచి పలుమారు
కుప్పెను బరీక్షింపుచు నెనిమిదిర్పూములు పాకముచేసి సాంగశీతలమున దేవదైత్యులకు
దుర్లభంబై ఇంగిలీకమువలె నెఱ్ఱగనుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయును. ఇట్టి
రససిందూరములో ఒకటి, లేక రెండుపల్లములప్రమాణము నాయారోగోక్తానుపానము
తోడనేని, లేనై, పిప్పలి అనువానితోడనేని నేమిఁన సర్వరోగముల హరింపజేయు
టయేగాక స్త్రీలకు శిశ్నుముగ సంతోషమును జూపించునట్టి వీర్యబంధనకారిగ, స్త్రీ
మదమును హరింపజేయునదిగ నుండును. మఱియు పాదరసమువలన జనించిన నీసిందూ
రము రూక్ష, అగ్నిమాంద్యము, రాజయక్ష, క్షయము, పాండువు, శోఘ, ఉదరము,
గుల్మము, ప్రమేహము, శూల, స్త్రీహము, జ్వరము, దుష్టవ్రణము, అర్భుస్సు, గ్రహణి,
భగందరము, గ్రహదోషము, వాంతి, త్రిదోషము అనువానిని హరింపజేయును.

పలమాత్రం రసంశుద్ధం తావన్నాత్రంతు గంధకం,
విధిన త్కజ్జలీం కృత్వా న్యగ్రాంకురవారిణా. 522

భావనా త్రితయం దత్వా స్థాలీమధ్యే నిధాపయేత్,
విధాయ కచ్చవీయంత్రే వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్. 523

దద్యాత్తదను మందాగ్నిం భిషగ్రామచతుష్టయం,
జాయతే రససిందూరం తరుణానాసన్నిభమ్.

524

అరుపాననిశేషేణ కరోతి వివి-స్థానాత్,

క్షయ కృష్ణ మరు త్పిత్త వేదాఘ్నం పాండు నాశనమ్.

525

తా. శుద్ధి చేసినరసము, శుద్ధి సవగంధకము - ఈ రెంటిని సమముగ చేర్చి కఱ్ఱగ మర్చించి మణ్డియూడలకొనలరసముతో మూడుభావనలాజేసి పాత్రలో నునిచి కచ్చప యంత్రమునందలి ద్రావిలో నిఘోషించి పొయ్యిగొడనునది నాలుగురూములు మందాగ్నితో పాతముచేసిన బొంబాయినివంటి పంటిగల రససిందూరము జనించును. దాని ననుపానవిశేషములతో కుంచిన పలువిధములైన గుణములు గలుగజేయుటయేగాక క్షయము, నిష్ఠావ్ర, వాత పిత్తమేహములు, పాండువు - నీనిననగా హరింపజేయును.

— రసకర్పూరశీర్ష త్పిత్త —

రసభస్మచయస్తూర్ణి పూర్ణి పాతంచ జాయతే,

సర్వౌషధానాం సమిశ్రం సర్వరోగహరంపరమ్.

526

గుంజాప్రమాణం సేవిత వలీపలికనాశనం,

తద్భస్మ రసభేదైశ్చ రసకర్పూరసంజ్ఞకః.

527

తా. మూర్ఛ క్రింది యూర్ధ్వపాతముపలన జనించు రసభస్మమే రసకర్పూర మనంబడును. దీనిని సర్వౌషధములయందుజేర్చి సేవించిన సర్వరోగముల హరింపజేయును. మఱియు గుంజాప్రమాణమును సేవించిన ముదినిని హరింపజేయును. ఈభస్మము రసభేదంబగుటచే రసకర్పూర మనంబడును.

— రసకర్పూరసేవనచే హరించురోగములు —

రసకర్పూర మమృతం చాతాశీతి వినాశనం,

కుష్ఠాష్టాదశభేదంచ మేహవింశతి నాశనమ్.

528

ప్రణాదిదుష్టరక్తాని భగంధర మహోదరం,

గ్రహణీం గుల్మ మానాహ క్షయం హిథ్వాంచ నాశయేత్.

529

శ్లేష్మాది పీనసాజ్ఞ రక్తపిత్తంచ నాశయేత్,

అర్ఘాంసి విషజాలంచ మహాకర్పూరసేవయా.

530

తా. రసకర్పూరము అమృతకుల్యంబగుటచే అశీతివాత, అష్టాదశకుష్ఠ, వింశతిమేహ, దుష్టప్రణాది, దుష్టరక్త, భగంధర, మహోదర, గ్రహణి, గుల్మ, అనాహ, క్షయ, హిథ్వా, శ్లేష్మాది, పీనసాజ్ఞ, రక్తపిత్తార్థ, విషసమూహముల హరింపజేయును. కావున మహాకర్పూరమునే సేవింపవలయును.

—ॐ నవరత్న నామంబులు ॐ—

కుర్వింద మాక్షికం వజ్రం వైడూర్య శక్రనీలకం,
పుష్పరాగం మరకతం గోమేధిక ప్రవాళకమ్. 531
నవరత్నం క్రమాచోభ్యం మారయే ద్వినియోజయేత్,

తా. కురువిందము, మాక్షికము, వజ్రము, వైడూర్యము, శక్రనీలకము, పుష్పరాగము, మరకతము, గోమేధికము, ప్రవాళము అనునవి నవరత్న నామంబులు. వానిని క్రమముగ శుద్ధి, భస్మము చేసి యకాషధములయం దుపయోగింపందగును.

—ॐ అశుద్ధరత్న గుణము ॐ—

అశుద్ధరత్నం విసఫీట తాప భ్రమ రుజాకరమ్. 532
బలహీనిం వీర్యనాశం తస్మా ద్రత్నాని శోభయేత్,

తా. అశుద్ధమైనరత్నములు విసఫీటకము, తాపము, భ్రమ, పీడ, దౌర్బల్యము, వీర్యనాశనము అనువానిని గలుగజేయును. అట్లగుటచే వానిని శుద్ధిజేయవలయును.

—ॐ మాణిక్యశుద్ధి ॐ—

అశ్వమూత్రాంతరే భావ్యం త్రిదినంచ బలాతపే.
తథోష్ణవారితా మౌళ్యం రత్నశుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. కెంపులను గుఱ్ఱపుమాత్రములతో పేసి మూడుదినములు మంచి యెండయం దునిచి భావనచేసి యిష్టోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగును.

—ॐ * మాణిక్యభస్మము ॐ—

తస్తాణిక్యం రవిక్షీరే దివనత్రయ భావితమ్. 534
శరావే త్రిపుటం పాచ్యం భస్మీ భవతి తత్తణాత్,

తా. శుద్ధిచేసినకెంపులను జిల్లేడుపాత్రతో మూడుదినములు భావనచేసి మూడు కృణో నునిచి చీలమున్ను లేపనముచేసి ఏరుపిడకలతో మూడుపుటంబు లిడిన మాణిక్యము భస్మంబగును.

—ॐ మాణిక్యగుణము ॐ—

మాణిక్యం శిశిరం స్నిగ్ధంమధు కాంతికరం లఘు. 535
దీపనం వృష మాయుష్యం మనోజ్ఞం గ్రహదోషనుత్,

తా. కెంపుశీతలముగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ, కాంతికరముగ, లఘువుగ, అగ్నిదీపనకారిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, ఆయుర్వృద్ధికారిగ, మనోజ్ఞముగ, గ్రహదోషముల బోకడచునదిగ నుండును.

*మాణిక్య మన కెంపులు.

—ॐ మాత్రికాసములు ॐ—

ముక్తాఫలం మాత్రికం శుక్తిజంస్యాత్తారాకారా తౌతిలాముక్తికాః.
అంభస్సారం శీతలం నీరజంచ సత్తుత్రం స్యాద్విభిందుపత్నంచ రత్నమ్.

(నిఘంటా)

తా. ముక్తాఫలము, మాత్రికము, శుక్తిజము, తారాకారము, తౌతిలము, ముక్తికము, అంభస్సారము, శీతలము, నీరజము, సత్తుత్రము, విందుపత్నము, రత్నము అనునవి ముత్తియముల పేర్లు.

—ॐ మాత్రికశుద్ధి ॐ—

కుండలీఫలజద్రావై రాభవితం దివసత్రయం,
అథవా తింత్రీద్రావై శుద్ధిర్భవతి మాత్రికమ్.

537

తా. ముత్తియముల తెల్లఁగివచ్చుచుండునముతోగాని, చింతవండుపులనుతోగాని (కుండువండునముతోగాని) మూడుభావనలుజేసిన శుద్ధియగును.

—ॐ మాత్రికభస్మము ॐ—

శుద్ధముక్తా ఫలశ్వేతబృహతీఫలజద్రవైః,
భావితం భూపుటే సాద్యం భస్మశుద్ధం భవిష్యతి.

538

తా. శుద్ధిజేసిన ముత్తియముల తెల్లములకవండునముతో భావనజేసి మూడు భూలోనునిచి చీలమున్ను లిచ్చి భూపుటంబిడిన శుద్ధభస్మంబగును.

—ॐ మాత్రికగుణము ॐ—

ముక్తాఫలం హిమం సర్వం తీక్ష్ణం చోష్ణం గదావహం,
దీపనం వస్త్రీ శూలఘ్నం మనోజ్ఞం గ్రహదోషనుత్.

539

తా. ముత్తియములు శీతలముగ, స్వరభంగమును బోకడచునదిగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణరోగములం బోకడచునదిగ, అన్నిగీఢనకారిగ, వస్త్రీశూలను బోకడచునదిగ, మనోజ్ఞముగ, గ్రహదోషమును బోకడచునదిగ నుండును.

—ॐ అశుద్ధవజ్రగుణము ॐ—

హృత్పార్శ్వస్వీడా శ్వయంభు కుప్త గుల్మ రుజాకరం
పాండుతాప గురుత్వంచ తస్మా చ్చుద్ధంచ మాయేత్.

540

తా. అశుద్ధవజ్రగుణములు హృత్పార్శ్వములయందు నొప్పి, వాపు, కుష్టువు, గుల్మము, పాండుత్వం, తాపము, జడత్వము అనువానిని గలుగఁజేయును. కావున శుద్ధి జేయఁబడిన వజ్రములనే భస్మము జేయవలయును.

—ॐ వజ్రభేదములు ॐ—

శ్వేత రక్తం శీత కృష్ణం ద్విజాద్యా వజ్రజాతయః.

541

తా. తెల్లనివర్ణముగల వజ్రము బ్రాహ్మణజాతియనియు, ఎఱ్ఱనివర్ణముగలవజ్రము క్షత్రియజాతియనియు, పీతవర్ణముగలవజ్రము వైశ్యజాతియనియు, కృష్ణవర్ణముగల వజ్రము శూద్రజాతియనియు జెప్పబడును.

— వజ్రగుణము ౧౭ —

రసాయనం భవే ద్విప్ర శ్శుభ్రం సిద్ధ్యష్టదాయకం,
క్షత్రియో మృత్యుజి ద్రక్షం వలీపలితరోగహః, 542
ద్రవ్యకారీ భవే ద్వైశ్యః పీతం దేహస్య జాడ్యకృత్,
కృష్ణ శ్శూద్రో రుజాం హంతి వయస్త్సంభం కరోతిచ. 543

తా. తెల్లనివర్ణముచే బ్రాహ్మణజాతియని పరంగెడువజ్రము రసాయనములయందుపయోగించిన అష్టసిద్ధులు గలుగును. రక్తవర్ణముచే క్షత్రియజాతియని పరంగెడు వజ్రము మృత్యువును ముదిమిని, రోగములను హరింపజేయును. పచ్చనివర్ణముచే వైశ్య జాతియని పరంగెడువజ్రము ద్రవ్యకారిగ నుండుటయేగాక శరీరజాడ్యమును గలుగంజేయును. నల్లనివర్ణముచే శూద్రజాతియని పరంగెడువజ్రము రోగముల బోకడచి వయస్త్సంభనమును గలుగంజేయును.

— వజ్రజాతిగర్భయము ౧౭ —

పుం స్త్రీ నపుంసకంచేతి లక్షణేనతు లక్షయేత్. 544

తా. వజ్రములయొక్క పురుష, స్త్రీ, నపుంసకభేదముల వానిలక్షణములవలన తెలియవలయును.

— వజ్రలక్షణ, తద్గుణముచు ౧౭ —

సువృత్తాః ఫలసంపూర్ణాస్తేజోయుక్తా బృహత్తరాః,
పురుషాహీరకాస్తేచ రేఖాబిందువివర్జితాః 545

రేఖాబిందుసమాయుక్తా వృషాస్తే స్త్రీయస్త్పతా,
త్రికోణాశ్చ సుదీర్ఘాశ్చ విజ్ఞేయాస్తే నపుంసకాః. 546

* పూర్వపూర్వమిమేశ్రేష్ఠాః పురుషాః రసబంధకాః,
శరీరకాంతిజనకాః భోగదా వజ్రయోగితః. 547

నపుంసకా హ్యల్పవీర్యాః కాముకా నృత్వవర్జితాః,

తా. గుండ్రముగ, సంపూర్ణమైన పలకలుగలదిగ, తేజోవంతముగ, పెద్దదిగ, రేఖలు, బిందువులులేనిదిగ నుండువజ్రము పురుషజాతియనియు, రేఖలు బిందువులు పనితోగూడి ఆరుకోణములుగలదై యుండువజ్రము స్త్రీజాతియనియు, మూడుకోణ

* సర్వేషు పురుషాశ్శ్రేష్ఠావేధకా రసబంధకాః.

మలుగలదై నిడుపుగ నుండువజ్రము నప్పునకఁగొలియనియు తెలియవలయును. వానిశా-
ముందుముందుచిశ్రేష్ఠంబు. అందు పురుషవజ్రము రసబంధనకారిగ నుండును. స్త్రీవజ్రము
శరీరకాంతికారిగ, బోగకారిగ నుండును. నపునకవజ్రము అల్పవీర్యముగలదిగ,
కామునలకు నర్హమును బోకడచుననిగ నుండును.

—ॐ స్త్రీ త్యాగిణితి భగవముపలన వజ్రోపదేశాగము ॥—

స్త్రీతు స్త్రీణాం సద్దాసవ్యం క్రిబేక్షిబం తతైసవ. 518
సర్వేషాం సర్వదా యోజ్యః పురుషో బలవత్తరః.

తా. స్త్రీలను స్త్రీవజ్రమును, సపురుషులను సపురుషకవజ్రమును, సమస్తమైన
వారికి పురుషవజ్రమును ప్రకాశించిన బలవత్తరంబుగ నుండును.

—ॐ వజ్ర శుద్ధి ॥—

గృహీత్వాహ్ని శుభే వజ్రం వ్యాఘ్రీకం దే వినితీవేత్. 549
మహిషీన్యాయా లిప్త్యాకరిషాగ్నో విపాచయేత్,
నిశాయాంతు చతుర్థామం *నిశాంతే చాశ్వమూత్రకైః. 550
సేవయే త్పాచయేదేవం నిష్ఠరాత్రేణ శుభ్యతి,

తా. వజ్రములను శుభకరమైనదినమున గ్రహించి నేలములకపేరులో నునిచి బత్తె
పేడలో పొదిగి ప్రాతరుదుపు, ఈముర అనువానితో రాత్రికాలంబున నాలుగురూ-
ములు పుటంబిడి ప్రాతకాలమున గుఱ్ఱపుమూత్రముతో చేసి వానిం దీసికొని మనుషటి
వధేనే నేలములకపేరులో నునిచి నాలుగురూములు రాత్రియందు పుటంబిడి వానిం
దీసి గుఱ్ఱపుమూత్రముతో పేయవలయును. ఇట్లుల నేడుదినములు జేసిన వజ్రములు
శుద్ధియగును.

కుళుత్థకోద్రవక్వాథై ర్దోలాయంత్రీ విపాచయేత్. 551
వ్యాఘ్రీకందగతం వజ్రం సప్తాహ్వాదిమలం భవేత్,

తా. వజ్రముల నేలములకపేరులో నునిచి ఉలవలు, అట్ల అనవానికమాయము
లతో డోలాయంత్రమున నేడుదినములుపండిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

మేఘనాద శమీ శ్యామా శృంగీ మదనకోద్రవమ్. 552
కుళుత్థ వేతసం చాఖుకర్ణివై సిందువారకం,

ఏతేషాంచ జలక్వాథై ర్వజ్రం జంబీరమధ్యగమ్. 553

డోలాయంత్రీ త్ర్యహం పాచ్య మేవం వజ్రం విశుభ్యతి,

తా. వజ్రముల నిష్కరండుగా నునిచి కట్టి, జమ్మి, తెగడ, కర్కాటకశృంగీ,

* మామిన్యంతే.

మంగ, ఆట్ల, ఉలవలు, ప్రబ్బలి, ఎలుకచేవియాకు (అవిసె), వావిలి (ఈశ్వరీవేరు) అనువానికషాయములతో డోలాయంత్రమున మూడుదినములు వండిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

❧ వజ్రభస్మము ❶ ❧

త్రివర్గనాగవల్యస్తు కార్పాసారూఢమూలికాః. 554

షిష్ట్యా తన్వధ్యగం వజ్రం కృత్వా మూషాం నిరోధయేత్,
పచే ద్దజపుటే తచ్చప్రియతే సప్తథాపుటైః. 555

తా. మూడేండ్లతమలపాకులు, ప్రత్తివేళ్ళు-వీనిని నూరి మూడవేసి దానిలో శుద్ధి చేసిన వజ్రముల నునిచి యాముద్దను *అంధమూషలో బెట్టి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

వజ్రం మత్కుణరక్తేన సప్తథా పరిభాషితం,
వేష్టయే ద్భదరీపత్రై రుథ్వా గజపుటే పచేత్.
పునర్లేప్యం పునస్తాప్యం సప్తథా ప్రియతేచ తత్, 556

తా. వజ్రముల నల్లినెత్తురుతో నేడుమార్లు భావనజేసి రేగాకులతో పొదిగి పైన చీలమన్ను లేపనముచేసి మూసలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను పూసి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

శుద్ధవజ్రం వజ్రవల్లిరనేన పరిభాషితమ్.
వజ్రమూషాంతరే షిష్ట్యా భస్మీభవతి తత్తణాత్, 557

తా. శుద్ధిచేసినవజ్రముల నల్లెరురసములో నొకదినము నానబెట్టి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఏరుండకలతో గజపుటం బిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

❧ వజ్రభస్మగుణము ❷ ❧

వజ్ర మాయు ర్బలం రూపం దేహసౌఖ్యం కరోతిచ.
నేవితం హంతి రోగాంశ్చ మృతవజ్రం న సంశయః, 558

తా. వజ్రభస్మము ఆయువు, బలము, రూపము, శరీరసౌఖ్యము-వీనిని గలుగం జేయుటయేగాక దానిసేవనవలన సర్వరోగములను నివృంశయముగ హరింపంజేయును.

---

* అంధమూషాతుక ర్తవ్యా గోస్తనాకారసన్నిభా, వై వభిద్రాన్వితా మశ్వే గంభీరాసారణోచితా.

— ౧౦ వైక్రాంతోపనిషత్ ౧౦ —

దేవ్యాహతే మహాదైత్యే మహిషాసురసంజ్ఞకే. 559

అస్యరక్తంతు పతితం యత్రయత్ర స్థితం భువి,
తత్రతత్ర తు వైక్రాంతం వజ్రకారం మహారసః. 560

వింధ్యస్య దక్షిణావాసే ఉత్తరే వాస్తి పర్వతః,
నికృంతయతి లోహాని తేన వైక్రాంత మిష్యతే. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. మహిషాసురండను నామముగల మహాదైత్యుని దేవి సహరించినపుడు వాని రక్తముపడిన స్థలమునందంతట వజ్రకారమైన వైక్రాంతము జనించెను. ఆవైక్రాంతపర్వతములు వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణభాగమునందు ఉత్తరభాగమునందు నున్నయవి. ఇది లోహముల భేదించునట్టి శక్తిగలది యగుటచేసి వైక్రాంత మనంబడును.

— ౧౦ వైక్రాంతలక్షణము ౧౦ —

అష్టకం చాష్టఫలకం ష్టకోణమమృతో గురుః,
శుద్ధ మిశ్రితవర్ణశ్చ యుక్తో వైక్రాంత ఉచ్యతే. 562

తా. ఎనిమిదిభేదములు, ఎనిమిదిఫలకాలు, ఆరుకోణములు, అమృతగుణము, శుద్ధ వర్ణము, బరువు, మిశ్రితవర్ణముగలది వైక్రాంత మనంబడును.

— ౧౦ వైక్రాంతభేదములు ౧౦ —

శ్వేతో రక్తశ్చ పీతశ్చ నీలః పారావత ప్రభః,
శ్యామలః కృష్ణవర్ణశ్చ కర్పూరశ్చాప్తమో మతః. 563

తా. వైక్రాంతము తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నీలము, పావురపిట్టవర్ణము, శ్యామల వర్ణము, కృష్ణవర్ణము, కర్పూరవర్ణము అనువర్ణ భేదములచే ఎనిమిదివిధములు.

— ౧౦ వైక్రాంతశుద్ధి ౧౦ —

త్రితారైః పంచలవదై ర్వపామూత్రాఘ్నకద్రవైః,
మత్స్యతైలే ఘృతే తైలే వ్యేరండే కాంఢికాన్వితే. 564

సప్తాహం ధోలికాయంత్రే వ్యాఘ్రీకందగతం పచేత్,
సర్వవర్ణంతు వైక్రాంతం శుద్ధి మాయాతి నిశ్చయమ్. 565

తా. త్రితారములు, పంచలవములు, పసు, సప్తవిధమూత్రములు, అష్టపంచకము, మత్స్యతైలము, గెయ్యి, నూనె, ఆముదము, కలిపిని ధోలాయంత్రమున

చేర్చి నేలములక వేరు తొలచి యందు వైక్రాంతముల నునిచి వండిన సర్వవర్ణములుగల వైక్రాంతములు శుద్ధియగును.

❧ వైక్రాంతశుద్ధి, తద్భస్మవిధి ❧

వైక్రాంతం వజ్రవ చోఢ్యం నీలం శ్వేతంచ లోహితం,
హయమూత్రేణ తత్సించే త్తప్తం తప్తం త్రిసప్తథా. 566

తత శ్చోత్తరవారుణ్యాః పంచాంగే గోళకే ఊషేత్,
రుధ్వా మూషాం పుటే పాచ్య ముద్భృత్య గోళకే పునః. 567
ఊష్వా రుధ్వా పుటే దేవం సప్తథా భస్మతాం వ్రజేత్,

తా. నల్లగ గాని, తెల్లగ గాని, ఎఱ్ఱగ గాని నుండు వైక్రాంతముల వజ్రములవలెనే శుద్ధిజేయవలయును. మఱియు వైక్రాంతము నెఱ్ఱగ నిరువదియొకమారు కాచి గుఱ్ఱపు మూత్రములో ౨౧మారువేసి చల్లాన్నిన శుద్ధియగును. పిదప దుష్టుపునములమును ముద్ద నూరి దానిలో శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతములనునిచి యాముద్దను మూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటుబిడి సాంగశీతలమునదిసి మరల వైక్రాంతముల పైప్రకారమే దుష్టుపుముద్దలోనునిచి యాముద్దను మూషలోబెట్టి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఏడుగజపుటుంబు లిడిన వైక్రాంతము భస్మంబగును.

❧ వైక్రాంతభస్మము ❧

వైక్రాంతం వజ్రవచోఢ్యం ధూతం సిక్తంచ మూత్రకే.
వజ్రవ స్మృతి మాయాతి వజ్రస్థానే నియోజయేత్, 568

(సిద్ధవిద్యాధరూః)

తా. వైక్రాంతమును వజ్రమువలెనే కొలిమిలో నూది గుఱ్ఱపుమూత్రములో నడ్డుటచే శుద్ధిచేసి వజ్రమువలెనే భస్మముచేసి వజ్రస్థానమున నుపయోగింపందగును.

❧ వైక్రాంతద్రుతి ❧

కేతకీస్వరసం గ్రాహ్యం వైంధవం స్వర్ణపుష్పికా.
ఇంద్రగోళకసంయుక్తం స్వర్ణభాండే వినిఊషేత్,
సప్తాహం స్వేదయే త్స్నిక్ వైక్రాంతం ద్రవతాం వ్రజేత్. 569
570

తా. మొగలించునులరసము, పైంధనలనటము, రేలపువ్వు, * ఇంద్రగోపపురుగులు - వీనితోడ వైక్రాంతమును చేర్చి బంగారపాత్రలో నునిచి విడుదలములు పాకము చేసిన వైక్రాంతము ద్రవించి ద్రుతివలె నగును.

❖ వైక్రాంతసత్వము ❖

వైక్రాంతం వజ్రశంకంచ స్నుహ్యేన్న పయసాసహ,
మహిషీనష్టనీతేన సత్త్వోద్రం మద్ధిగీ, ద్విసమ్.

571

పూర్వవధమనాత్పత్వ మింద్రగోపనిభం భవేత్,

తా. శుద్ధిచేసినవైక్రాంతము ౧ భాగము, బొంతజేయుదుగడ్డమార్జము ౧ భాగము ఇటుల వీరి నేకముచేసి బొంతజేయుదుపాత్రలో నొకదినము, మట్టెవెన్నతో నొకదినము, తేనెతో నొకదినము మద్దించి బిళ్ళజేసి క్షౌప్తయంత్రమునందునిచి యూదిన ఇంద్రగోపపురుగులూపాయవలె సత్వము దిగును. (లేక వైక్రాంతము రెండుభాగములు, అభ్రకద్రావక మొకభాగము-ఇటుల వీరి నేకముచేసి మద్దించి బిళ్ళజేసి క్షౌప్తయంత్రమునందునిచి యూదిన సత్వము దిగును.)

❖ వైక్రాంతగుణము ❖

ఆయుఃప్రదంచ రసబంధనరంచ నృష్యం

వహ్నిప్రదం నిఖిలగోగమదాపహరీ,

దోషత్రయాపనయనం విషదోషహరి

వైక్రాంతకం ఖలు వపుర్బలలోహకారీ.

572

తా. వైక్రాంతము ఆయుర్వృద్ధిని, రసబంధనమును, పిర్వవృద్ధిని, అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేసి సర్వరోగ త్రిదోష విషదోషముల హరింపఁజేయునదిగ, శరీరబలకారిగ, లోహపేధనకారిగ నుండును.

❖ వైడూర్యనామములు ❖

వైడూర్యం కేతురక్తంచ కైతవం వాలవాయజం,

ప్రావృష్యం భద్రలోహంచ భద్రశబ్దాంకుర స్తథా.

573

తా. వైడూర్యము, కేతురక్తము, కైతవము, వాలవాయజము, ప్రావృష్యము, భద్రలోహము, భద్రశబ్దాంకురము - ఇవి వైడూర్యనామములు.

* ఇంద్రగోపపురుగులు అనగా ఆద్రపురుగులు.

—౧౭ వైడూర్యశుద్ధి ౧—

వైడూర్యం వాజిమూత్రేణ కూక్తాండస్వరసేనచ,
భావితం ద్విచినంచాఫ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

574

తా. వైడూర్యము, గుఱ్ఱపుమూత్రములతో నొకచినము, గుఱ్ఱుడుపండురసములతో నొకచినము నానబెట్టిన శుద్ధియగును.

—౧౮ వైడూర్యభస్మము ౧—

తద్వైడూర్యం శిలాభేదిరసేన పరిభావితం,
విశ్వకర్తృపుటే దద్ధ్వా తీవ్రాగ్నో వజ్రమూషయా.
తతో గజపుటే పాచ్యం భస్మిభవతి నిశ్చయం,

575

తా. శుద్ధిచేసిన వైడూర్యములను *పిండికొండవేశ్వరసముతో భావనజేసి కొలిమిలో నూది వజ్రమూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూషను మూసి నీలమున్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడిన వైడూర్యము భస్మంబగును.

—౧౯ వైడూర్యభస్మగుణము ౧—

వైడూర్యం వజ్రతుల్యంతు సర్వరోగా న్వ్యపోహతి.

576

తా. వైడూర్యము వజ్రతుల్యముగ, సర్వరోగములహరింపఁ జేయునదిగనుండును.

—౨౦ నీలశుద్ధి ౧—

ఖరమూత్రాంతరో ఊస్త్యా నీలం తీవ్రాతపే ఊపేత్,
భావితం దినమేకంచ నీలం శుద్ధం భవిష్యతి.

577

తా. నీలముల గాడిదెమూత్రములతోవైచి యొకదినము తీక్షణమైనయొడన భావనజేసిన శుద్ధియగును

—౨౧ నీలభస్మము ౧—

తన్నీలం లఙ్ఘితం జీవాద్రవే భావ్యం త్రియామకం,
విశ్వకర్తృపుటే దద్ధ్వా భస్మిభవతి తత్తణాత్.

578

తా. శుద్ధిచేసిన నీలముల అక్షిపంజాకురసములతో మూడురూములు నానబెట్టి వజ్రమూషలోపొసి కొలిమిలోనునిచి యూదిన తత్తణమున నీలములు భస్మంబగును.

—౨౨ నీలగుణము ౧—

నీలం శీతం గురు స్నిగ్ధం మధురం పిత్తేశనమ్.

579

* ఇదే పిండిబంధ యనియు చెప్పబడును.

తా. నీలము శీతలముగ, జలముగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ, విత్తనాశనకారిగ నుండును.

❧ పుష్పరాగశుద్ధి ❶ ❧

పుష్పరాగం ఛాగమూత్రై రాభ్యంతం శుద్ధం భవిష్యతి,
తత్పుష్పరాగం పాషాణభేదిద్రావేణ భావితమ్.
విశ్వక్సపుతే దగ్ధ్యా భస్మీ భవతి తత్తతాత్,

580

తా. పుష్పరాగముల పాషాణభేదమునా నొకరూపము నానబెట్టిన శుద్ధియగును. శుద్ధిజేయఁబడిన పుష్పరాగముల కొద్దునబడియామరసముతో భావనజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమున్నులిచ్చి కొలిమిలో నూనిన తత్ తక్షణమున భస్మయగును.

❧ పుష్పరాగగుణము ❷ ❧

పుష్పరాగం పుష్టికరం శ్లేష్మలం గురు శీతలమ్.

581

తా. పుష్పరాగము పుష్టికారిగ, శ్లేష్మకారిగ, జడముగ, శీతలకారిగ నుండును.

❧ మరకతనామములు ❸ ❧

స్త్రోతో జాత్యా మరకతో రాహిత్యోఽనురక్తకం,
హరిన్దణిశ్చ సావర్ణ్యం బుధరత్నాంశుకధ్వజమ్.
గరళాయుర్వాయువశం గురుదం రుద్రసమృతం,

582

(నిఘంటూ)

తా. మరకతము, రాహిత్యము, అనురక్తము, హరిన్దణి, సావర్ణ్యము, బుధరత్నము, అంశుకధ్వజము, గరళాయువు, వాయువశము, గురుదము, రుద్రసమృతము అనునవి మరకతనామములు.

❧ మరకతశుద్ధి ❹ ❧

క్షిప్త్యా విదారికం దాంతేపుతే కౌక్కుటసంజ్ఞికే.
పాచితంచాథ తం నీత్వా భవే న్నరకతం శుచిః,

583

తా. పచ్చలను తొలిచిన నేలగుమ్మడుగడ్డలో నునిచి దానిపై చీలమున్ను చేసి కుక్కుటపుటందీది సాంగశీతలమునదీసిన శుద్ధియగును.

❧ మరకతభస్మము ❺ ❧

తతో మరకతం క్షుద్రారసేన పరికల్పయేత్.

534

పాషాణభేదిద్రావేణ మర్దితంచ శరావకే,

పుటమేకం తథః పావ్యం భస్మీ భవతి తద్భవమ్.

585

తా. శుద్ధిచేసినపచ్చల వ్రాసుడురసములో భావనజేసి కొండపిండివేశ్వరసముతో
ఘర్షించి విశ్వజేసి యొడిచి మూతుశ్శతో నుంచి చీలమున్నుచూసి గతపుటంబిడిన
సన్నంబగును.

— ౧౭ మరకతగుణము ౧౭ —

హరితం విశదం కాంతం లఘు గ్రాహి త్రిదోషజిత్. 586

తా. పచ్చలు పరిశుద్ధముగ, మనోహరముగ, లఘువుగ, మలబద్ధకారిగ, త్రిదోష
ములను బోకడచునదిగ నుండును.

— ౧౮ గోమేధికశుద్ధి ౧౮ —

తతో గోమేధికం వాజిమూత్రే భావ్యం దినత్రయం,
తతో విదారిస్వరసే భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి. 587

తా. గోమేధికమును గుఱ్ఱపుమాత్రములో మూడుదినములు నానబెట్టి పిదప
నేలగుమ్మడుగడ్డరసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగును.

— ౧౯ గోమేధికభస్మము ౧౯ —

శుద్ధగోమేధికం కృష్ణధుత్తారద్రావ భావితం,
విశ్వకర్షపుటే దద్ధ్యా త్రివారం భస్మచాఘ్నయాత్. 588

తా. శుద్ధిచేసిన గోమేధికముల నల్లయుమ్మైతాకురసములో మూడుమాడ్లు* భావన
జేసి కొలిమిలో నుంచి యూదిన భస్మంబగును.

— ౨౦ గోమేధికభస్మగుణము ౨౦ —

గోమేధికం కఫహరం దీపనం బలవర్ధనం,

తా. గోమేధికము కఫమును హరింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును బలమును
ఁబుగంజేయును.

— ౨౧ ప్రవాళనామములు ౨౧ —

ప్రవాళోఽంగారకమణి ర్విద్రుమో బోధిపల్లవః (నిఘంటూ) 589

తా. ప్రవాళము, అంగారకమణి, విద్రుమము, బోధిపల్లవము అనునవి ప్రవాళ
నామంబులు.

— ౨౨ ప్రవాళశుద్ధి ౨౨ —

జంబీరనీరాంతరేణభావితం యాసుమాత్రకం,
ఉష్ణోదకే త్పాశయిత్యా శుద్ధం భవతి విద్రుఘమ్. 590

* భావన యన నానబెట్టుట.

తా. పగడముల నివృత్తి, ధ్వంసములలో నొకసూత్రము నానబెట్టి యుష్టాదకముతో గడిగిన శుద్ధియగును.

— ప్రవాళభ స్థము ౭ —

తద్విద్రునుం రవిక్షీరై ర్భావితం దినసత్రయం,
ఏవం గజపుటే పాచ్యం భస్మీభవతి తత్త్వ జాత్. 591

తా. శుద్ధి చేసినపగడములను జల్లేడుపాలతో మూడుదినములు నానబెట్టి మూఁళ్ళలోలోసి చీలనున్నదిచ్చి గజపుటంబిడిన తల్ తొణమున భస్మయగును.

— ప్రవాళగుణము ౭ —

ప్రవాళంర క్తపి త్తఘ్నం రక్తాతిసారనాశనం,
ప్రదరం రక్తకూలఘ్నం గ్రాహి పైత్తవినాశనమ్. 592

తా. పగడము రక్తపిత్త, రక్తాతిసార, ప్రదర, రక్తకూల పైత్త్యరోగముల హరింప జేయుటయేగాక మలబద్ధకారిగనుండును. (పగడభస్మములలో చూమిడిచెక్కరసము, మూడు నూనెబొట్లు గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములును, ఆరచెక్కరసము, వంచదూర, జీలకఱ్ఱ గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములును, చింతచిగురురసము, ఏనుమిరియములచూర్ణము గలిపి సేవించిన తెల్లచీరలును, ఆరచెక్కరసముగలిపిసేవించిన తెల్లచీరలును హరించును. చర్మము చప్పిడి.)

— తోరోగానుక్రమణిక ౭ —

ఆమదోష జ్వరే చాతిసారేచ గ్రహణీకృతే,
క్రిమిదోషే రక్తపిత్తైస్సద్ధరే కామిలా హలీ. 593
పాండురోగే ఊయే గుల్లే జతరాశ్యాంసి విద్రధి,
మూత్రకృచ్ఛాశ్చరీ మేహే వృద్ధ్యామప్యవదంశకే. 594
శ్వాసకాసేచ హిక్కాయాం ఛర్దౌ తృష్ణా హృదామయే,
శూలోదావర్త ఆనాహే మారుతే వాతశోణితమ్. 595
కుష్ఠే విసర్పి శోభేచ స్థిపదేచ మదాత్యయే,
తున్యస్థీలక సోమేచ కర్ణనాసా గళస్ఫుటే. 596
ముఖిగోగే శిరోరోగే సయనామయకే ప్రణే,
ప్రణేచ వివిధేచైవ భగంధరగదే తథా.

- గ్రంథ్యర్బుదగదే తుద్రే సోఘటకే గుహ్యకే గదే,
పంథ్యాదోషే గర్భదోషే గర్భణీ సకలామయే. 598
- ఆమోదరే స్త్రీహరోగే స్థాల్యరోగేచ మర్కటీ,
విషూచ్యాం వహ్నిమాంద్యే చాజీర్ణే వై కాయదోషజే. 599
- జ్వరాశ్చ సత్తదోషాశ్చ సన్నిపాతా శ్రయోదశ,
నూతికా బాలరోగాణా మున్మాదాపస్పృతా వపి. 600
- మద మూర్ఛా గ్రహగదే సన్యాసకగదేషివ,
ఇంద్రలుప్తే వలీరోగే ఛాయారోగే ఫిరంగికే 601
- స్వరభంగమయే లూతే చాఘ్నిపిత్తగదేషివ,
తథావరణవై త్రేచ విశ్వే భుజగదంశనే. 602
- మూషకాది విషాద్రోగే కృత్రిమాకృత్రిమే విషే,
చికిత్సాశ్వాపి పథ్యాని చీజపాషాణహేతుకే. 603
- పరిపాక స్వర్వరోగే పథ్యాపథ్యం చికిత్సితం,
రసలోహవిధిర్యత్ర రోగవర్గో యథాక్రమమ్. 604
- అసాధ్యసాధ్యరోగాశ్చ ప్రోక్తా స్వత్యం న సంశయః,
శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః 605
- అవోచం వృషరాజీయ మహం వై ద్యశిఖామణిః,
పంచమిశ త్ప్రీకరణై ర్యుక్తం విద్యన్వనోహరమ్. 606
- కలౌ హితకరం నృణాం చర్మరోగనివారకమ్.

తా. అమాతిసారము, జ్వరాతిసారము, అతిసారము, గ్రహణి, కార్యురోగము, కృమిరోగము, రక్తపిత్తము, అన్యగ్ధరము, కామిల, హఠీమకము, పాండువు, తుయము, నల్లము, జలరరోగము, ఆర్కశ్చువిద్రధి, మూత్రకృచ్ఛము, అక్షరి ప్రమేహము, వృద్ధి రోగము, ఉపదంశము, శ్వాసము, కాసము, మొదలగుజ్వేష్ట రోగములు, ఎక్కిళ్ళు, ఛర్ది, తృష్ణ, హృద్రోగము, శూల, ఉదావర్తము, అనాహము, వాతరోగము, రక్తవాతము, పుష్పపు, విసర్ప, శోథ, క్షీపదము, మదాత్మయము, తుని, ప్రతితుని, అస్థిలా, ప్రత్యస్థిలా, సోమరోగము, కర్ణరోగము, నాసారోగము, గండమాం (గళరోగము), ముఖ రోగము, శిరోరోగము, నేత్రరోగము, మండి, జిక్కుమండి, వదనదోర్లంధ్యము, దంత రోగము, చనుమాదలు, జంతుక ప్రణము, మురికిసొన్నారి, నూతిపుండు, కరపాదరోగము, ఆస్థినాపము, మొదలగు నానా ప్రణములు, భగందరము, గ్రంథి, అర్బుదము, తుండ్ర రోగము, కాలస్థోఘట, విషస్థోఘటకములు, అస్యస్థోఘటకము, గుహ్యరోగము, వంధ్యా సోషము, గర్భదోషము, గర్భణీరోగములు, అమరోగము, ఉదరము, స్త్రీహము (జల్లహ

ర్షము), శిల్పరంగము, మర్మరంగములు, విహారి, అగ్నిసంస్కరము, అజీర్ణము, అలంబితము, అర్చనములు, సప్తవిధోపాసములు (అష్టభాగునిదాసము, మూత్రపరీక్ష), త్రయోదశసత్తులు, ప్రమాతిరంగము, బాలరంగము, ఉత్పాదము, అపసారము, మదము, మూర్ఖ, గ్రహవిహము, సన్యాసకము, భాద్రలుప్తము, బిరంగము, హయరంగము, భిరంగిరంగము, వ్యరభంగము, లూతప్రసాదము, అష్టవిత్తము, అశ్వరూప ప్రవేశసర్పవిషములు, ఎలకవిషము, స్థావరవిషవిషములు, ఆశుధిపారద, పాపాణాదోషములు, రసలాహ శుభ్యాదములు, నవరూపానిష్ట్యరంగములు, సుందరంగము పాకములు, రంగ సాధ్యాసాధ్యములు, చిత్రస్థాన పాన పానీయములు మొదలగువారిసన్నిధిని గృహియుండునటుల యీరసముప్రమునకు చంద్రుడై వైద్యభిక్షామహిమను దిరుదుచే నాసికక్రియ బసవరాజు నేను ననియంగమున నరులు బలించు సర్వరంగనిహారములై యిరువదియైదు ప్రకరణములుగల పృథ్వీరాజు మనుసీగ్రంథమును పూర్వముగ, నిష్కారముగ, పండిత సంస్కృతభాషముగ రచింపబడినది.

1650

ఇతి శ్రీలక్ష్మణరంగమునందలిప్రసాద సారావళిభాగవతపాలి
 సడిపాదాది భగవత్సంప్రదానాచారాన్య రాసాదీకరితవిశ్లేషము
 సమష్టిభాగము సమష్టిప్రతిష్ఠ 61585-
 కవిరాజుగారిచేరిత వైద్యులసంఘభూషణ 1385
 శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రరాజ్యర్యుగహితే రసానందః ప్రవ్యకుద్ధి,
 బాద్మికలహాశుద్ధి, తద్వ్యససిందూర
 దులిక్తము తత్సేవనానుపానమృతానామృతకరణ
 హేమచివరీతౌక్రమాభ్యుత్తము
 తద్వ్యస్తనిష్ఠుంధిరామృతకరణ నవరత్న శుద్ధి
 తద్వ్యస్తక్రమ తత్సేవనానుపాదియై
 చంద్రవంశ ప్రకరణము.

బసవరాజీయనామకవైద్యశాస్త్రం : సూక్ష్మమ్.

అంధ్ర వచన గ్రంథములు.

ప్రతి 1-కి ర్పు. అ.

అంధ్ర వచన గ్రంథములు, ద్వారక		
సంధ్యములు, కి కేసంపుటం 9	0	0
" హాదసంపుటములు 10	8	
అంధ్ర వచన భాగములు—		
" ఆదిపర్వములు 4	0	
" ఆరణ్యపర్వము 4	0	
" విరాటోద్ద్యోగపర్వము 4	0	
" భీష్మద్రోణపర్వములు 6	0	
" కర్ణశల్యసౌప్తికస్త్రీపర్వములు 4	0	
" శాంతిపర్వము 6	0	
" అనుశాసనము మొదలు		
స్వర్గారోహణపర్వము		
వరకుగల సంపుటము 6	0	
అంధ్ర వచన వాల్మీకి రామాయణము,		
2 సంపుటములు (అచ్చు)		
అంధ్ర వాల్మీకియచరిత్రసంగ్రహము	3	0
అంధ్ర వాల్మీకియచరిత్ర, ముద్రా		
అచ్చుగావు గాది 3	0	
శ్రీ గురుజాడ శ్రీ రామమూర్తి గారి		
అంధ్ర కవిజీవితములు 6	0	
అశ్వమేధమునైట్టుకథలు 2	0	
స్వామివిచారణ ప్రమాసనము 8		
అలసీదాసు రామాయణము 12	0	
విలకుగారి నెక్కారితీకేసు,		
ఉపన్యాసములు 0	14	

ప్రతి 1-కి ర్పు. అ.

ద్వారకలో పనిపత్తులు, వచనం, అచ్చు		
భాగములు, 1 భా 1	0	
డిటా రెండవ భాగము 0	12	
యజుర్వేదకథాసంగ్రహము 12		
శ్రీమహాభక్త విజయము,		
నూతనము ద్రితము 10	0	
నీతిచంద్రిక, చిన్న ముద్రా 12		
పంచతంత్రము, వచనము 0	12	
నవనాథభక్తులచరిత్ర 2	8	
నీతిరత్నాకరము 0	12	
సంగ్రహభాగము 2	4	
సంగ్రహభాగము 2	0	
సంగ్రహరామాయణము 1	8	
ప్రాచీన దేశ చరిత్రలు 3	0	
పరిశ్రమ తలచరిత్రలు 2	8	
దక్షిణ భూభాగము 2	8	
భోజనానికథలు 0	12	
హితోదేశము, సులభ శైలి 1	0	
భోజనానికథలు, 1 భా 1	0	
" 2 భా 0	12	
తెనాలి రామలింగనికథలు,		
జీవితము 0	6	
తెనాలి రామలింగం: A. S. P.		
అయ్యరు విరచితము 0	8	
సుస్మృతనాటకకథలు 2	0	
దశకుమారచరిత్రము 1		

ప్రతి 1-8 వ్య. ఆ.			ప్రతి 1-8 వ్య. ఆ.		
రాజశేఖరము, గోపాలుడు	0	12	నల	ప్రతిమిత్ర	0 8
విక్రమార్కచరిత్ర	0	12	సావిత్రి	"	0 8
చార్లెస్ మేకెన్	1	0	హరిశ్చంద్ర	"	0 8
మహాభారతము	0	12	— అక్షరములు. అక్షరములు.		
మహాభారతము	0	4	నవల	"	1 8
మహాభారతము	0	12	వివక్ష	"	0 8
మహాభారతము	1	0	మదాలస	"	(అచ్చు)
మహాభారతము	0	6	మహాభారతము	"	0 8
మహాభారతము	0	8	విజయము	"	1 8
మహాభారతము	0	8	హస్తానిధి	"	0 6
మహాభారతము	0	8	రాధారాజ	"	0 4
మహాభారతము	0	8	అక్షరములు	"	2 0
ముఖ్యచరిత్ర	0	12	మహాభారతము	"	1 4
పురాణములు I	1	0	కపాలముండల	"	1 0
" II	1	0	లక్షణ	"	0 12
బాహుళ్యము చరిత్ర	అచ్చు		అక్షరములు	"	అచ్చు
రఘువంశచరిత్ర	0	8	లీల	"	0 6
విక్రమార్కచరిత్ర	1	0	రాజర్షి	"	1 8
నివేదనానందవిజయము	1	0	తారాబాయి	"	1 8
బర్హమానాథచరిత్ర	1	4	దిలీపరాజు	"	1 8
శుభమునీతికథలు, 1-వ భాగము	0	8	కోవలసీ కన్నక	"	0 12
డిబ్బా 2-వ భాగము	0	12	మహాభారతము	"	అచ్చు
మహాభారతము	0	8	గీతానామ	"	0 8
శుభమునీతికథలు	1	0	అనందము	"	1 4
మహాభారతము	0	8	అక్షరములు	"	0 8
మహాభారతము	0	2	అక్షరములు	"	1 8
మహాభారతము	అచ్చు		అక్షరములు	"	0 12
అనంతపాగరము, ముక్తారాయ	0	12	అక్షరములు	"	0 8
మహాభారతము	0	8	అక్షరములు	"	1 8
మహాభారతము	0	8	అక్షరములు	"	0 8
మహాభారతము	0	8	అక్షరములు	"	2 8

